

E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

YEAR: 13 - NUMBER: 79
SPRING / 2020

EDITOR

Dr. Serdar YAVUZ

SUBEDITOR

Dr. Serdar BULUT

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal Of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. DOAJ, SOBIAD, MLA, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ARASTIRMAX, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi), Journal Seek, Research Bible, İSAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Akademik Keys, ASI (Advanced Science Index), S journals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index başta olmak üzere onlarca veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.

Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal. DOAJ, SOBIAD, MLA, ASOS, TEİ (Turkish Education Index), ARASTIRMAX Academic Index (Turkish Academic Journals Index) Journal Seek, Research Bible, ISAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Academic Keys, ASI (Advanced Science Index), Sjournals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) and especially Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index are scanned by index and dozens database.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazığ-
TURKEY

25 / 03 / 2020

Year: 13 - Number: 79 - Spring 2020

JASSS

The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Editor

Dr. Serdar Yavuz

Assistant of Editor

Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

JASS Studies

Year: 13 - Number: 79 / Spring 2020

The Journal of Academic Social Science Studies

Year: 13 - Number: 79 / Spring 2020

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Dr. Serdar Yavuz

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Dr. Serdar Bulut

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şırnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	U. Arab Emirates University
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. Izzet Baysal University
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışışleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışışleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA	Dicle University
Lect. Hakkı ŞİMŞEK	Adiyaman University
Lect. Özlem ALADAĞ BAYRAK	Trakya University
Lect. Alize CAN	Trakya University
Lect. Ezgi AYDEMİR	Yıldız Teknik University
Lect. Hande İSAOĞLU AKBIYIK	Yıldız Teknik University

Redaktörler / Redactors

Lect. Cihat BIÇAKCI	Giresun University
Lect. Mehmet Akif KARA	Giresun University
Lect. Osman ALBAYRAK	Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ	Sakarya University
-----------------	--------------------

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Ress. Assist. Hasan KIZILDAĞ	Ondokuz Mayıs University
------------------------------	--------------------------

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
YEAR: 13 - NUMBER: 79 – SPRING 2020

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Serdar Erdem, Mehmet Gürol

Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programının Paydaş Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi - *Evaluation of Guidance and Career Planning Course Curriculum According to Stakeholders' Opinions* **1-20**

Erol Duran, Kübra Yüzgeç

Grafik Düzenleyicilerin İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Katkısı - *Contribution of Graphic Organizers to the Understanding Skills of the Primary Fourth Year Students* **21-30**

Çiğdem Demir Çelebi, Halil Ekşi, Hanife Musa

Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dindarlık Eğilimi İle Spiritüel İyi Oluş Seviyeleri Arasındaki İlişkide Maneviyatın Aracı Rolünün İncelenmesi - *The Moderator Role of Spirituality in the Relation Between Religious Tendency and Spiritual Well-Being of Foreign Students in Turkey* **31-40**

Esra Tekel, Hamdi Korkman

Üniversite Öğrencilerinin Akademik Sahtekarlık Eğilimlerinin Yordayıcısı Olarak Ahlaki İkilem - *Moral Dilemma as a Predictor of Academic Dishonesty Tendency of University Students* **41-53**

Yusuf Kızıldağ

İki Dilli Öğrencilerin Okuma Kaygılarının İncelenmesi - *Investigation of Reading Anxiety of Bilingual Students* **55-66**

Seher Merve Erus, Mehmet Engin Deniz

Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Üzerine Derleme Çalışması - *A Literature Review of the Studies on Interpersonal Mindfulness* **67-80**

Sülyman Karadağ, Talat Aytan

Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeli Çocukların Türkçe Öğrenim Durumları Üzerine Bir Araştırma - *Learning Turkish for Syrian Children Under Temporary Protection Research on Their Situation* **81-94**

Özgür Sami Akgül, Habib Özkan

Moral Sermaye Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması - *The Scale of Moral Capital: A Reliability and Validity Study* **95-112**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Munise Aksöz

Vecihi Timuroğlu'nun *Fırat'a Masallar* Kitabı Masal mıdır? - *Is The Book By Vecihi Timuroglu "Fairytale for Fırat" Really A Fairytale Book?* **113-129**

Ahmet Demir

Türkçe Eğitiminde Şiir ve Yaratıcı Düşünme - *Poetry and Creative Thinking in Turkish Education* **131-145**

Halit Üründü

Krieg und Verfall in der Österreichischen Literatur: Familie Trotta als Sinnbild des Wandels der Donaumonarchie - *Avusturya Edebiyatında Savaş ve Çürüme; Tuna Monarşisinin Değişiminin Bir Sembolü olarak Trotta Ailesi* - War and Decadence in the Austrian Literature: Trotta Family as a Symbol of Danube Monarchy Change **147-156**

Lokman Tanrıkulu, Azize Alhan

İstanbul A1 Yabancılar Türkçe Öğretimi Ders Kitabında İletişimsel Dil Yaklaşımı Kullanımı - *The Use of Communicative Competence in Istanbul Teaching Turkish As Foreign Language A1 Course Book* **157-167**

Ünsal Yılmaz Yeşildal

Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tavşanla İlgili İnanç ve Uygulamalar - *Beliefs and Practices About Rabbit in Alevi-Bektashi Tradition* **169-181**

Ramazan Arı

Klâsik Türk Şiirinin Estetik Anlayışında Kelime İşçiliği: "İncinmek" Üzerine Hayâller - *Work Crafting in Understanding Aesthetics of Classical Turkish Poetry: Dreams on "Being Hurt"* **183-196**

Yakup Kiriş

Güven Kavramı ve Kitle İletişim Araçlarındaki Siyasi Haberlere Güveni Etkileyen Faktörler Değerlendirmesi - *The Concept of Trust and Factors Affecting Trust into Political News in Mass Media* **197-210**

Serdar Takva, Gökşen Aras

Tayeb Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* Adlı Romanındaki Arada Kalmışlık Temasının Yansıtılması
- Representation of in-Betweenness in Tayeb Salih's *Season of Migration to the North* 211-217

Reyhan Karkınlı

Kasımalı Bayalınov'un "Köl Boyunda" Romanında İdealleştirilen Sovyet Kadın Tipi -
Soviet Women's Type in Kasımalı Bayalınov's Novel Which Name is "Kol Boyunda" 219-229

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Gözde Çolakoğlu Sarı

Geleneksel Çalgı Orkestralarında Modernleşmenin İzleri: 'Balalayka Topluluğu'ndan
'Kemençe Beşlemesi' ve 'Gadulka Ailesine'- *Traces of Modernization in Traditional Instrument
Orchestras From 'Balalaika Ensemble' to 'Kemenche Quintet' and 'Gadulka Family'* 231-246

Ekin Boztaş

Türkiye'de Tasarım ve Sanat Eğitimi Veren Fakültelerin Logo Tasarımlarının Grafikselsel Analizi
- *A Graphical Analysis of Logo Designs of the Schools of Design and Art Education in Turkey* 247-262

Emrah Ergene, Ali Keleş

Klasik Batı Müziği'nde Oryantalist Araçlar: Gustav Mahler'in *Das Lied von der Erde* Eserinde
Uzak Doğu İmgesi - *Orientalist Devices in Western Classical Music: The Far East Image in Gustav
Mahler's Das Lied von der Erde* 263-275

İLAHİYAT / THEOLOGY

Ahmet Ali Çanakçı

Türkiye'de Yapılan Din Eğitimi Başlıklı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir Analiz
(1986-2019) - *An Analysis on the Master and Doctoral Dissertations about Titled Religious Education
in Turkey (1986-2019)* 277-306

Hüsamettin Karataş

Japon Halk Dini Geleneğinde Kami Kültü - *The Kami Cult in The Japanese Folk Religious Tradition*
307-319

Mehmet Kılıçarslan

Kabul ve Ret Bağlamında İslamî Düşüncede Kabir Azabı - *Grave Torment in the Context of
Acceptance and Rejection in Islamic Thought* 321-335

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER /
SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Ali Ekber Gülersoy, İsmail Buldan

Gömeç Ovası (Balıkesir) ve Yakın Çevresinde Jeolojik-Litolojik Özellikler İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler - *Relationships Between Geological-Lithological Characteristics and Land-Use in Gömeç Plain & Immediate Surroundings (Balıkesir)* **337-354**

Yahya Bağçeci

İngiltere’de Sanayi Devrimi ve Luddist Başkaldırı (1811-1813) - *Industrial Revolution and Luddites Rebellion in England (1811-1813)* **355-373**

Yeliz Kındap Tepe, Vezir Aktaş, Rojin Demirel, Cansu Kanat

Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumun Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılığı Açısından İncelenmesi - *Investigation of the Attitude of Syrian Refugees in Terms of Hostile Attribution Bias* **375-385**

Ahmet Vahdi Türker

İş Tatmininin Psikosomatik Şikâyetler Üzerindeki Etkisi: Bir Literatür İncelemesi - *The Effect of Job Satisfaction on Psychosomatic Complaints: A Literature Review* **387-396**

Alev Duran

The Dynamics of Turkish-Hungarian Relations in the International Arena - *Uluslararası Arenada Türk – Macar İlişkilerinin Dinamikleri* **397-405**

Aşkın Nurdan Tümbek Tekeoğlu, Kübra Küçük

A Digital Touch to Luxury Brand Marketing: Review of Burberry Case - *Lüks Marka Pazarlamasına Dijital Bir Yaklaşım: Burberry* **407-414**

Ayşe Kurtlu

Ayakkabı Üretim Maliyetlerinin Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi İle İncelenmesi - *Investigation of Footwear Production Costs With Time-Driven Activity Based Costing Method* **415-429**

Fegani Beyler

Ebü'l-Kasım ez-Zehravi ve *Kitabu't-Tasrif* Adlı Eseriyle İlgili Rusça Araştırmalar - *Russian Studies on Abul-Qāsim al-Zahrāwī and His Work Titled Kitāb al-Taşrīf* **431-443**

Fırat İlim

Kant Estetiğinde Refleksif Yargı Yetisi ve Tümel İletilebilirlik Kavramları Açısından Bir Form Biçimlendirici Olarak Deha - *Genius as a Form-Shaper in Regard with Reflective Judgement and Universal Communicability in Kantian Aesthetics* **445-450**

Gülberk Gültekin Salman

Use of Digitalization and Social Media in Sports Branding - *Use of Digitalization and Social Media in Sports Branding* **451-467**

Hatice Deniz Günaydın

Psikolojik Danışmanların ve Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalarının Danışma Öncesi ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi - *An Investigation of the Effects of Early Maladaptive Schemas on Pre-Counseling and Trait Anxiety Levels of Psychological Counselors and Counselling Trainees* **469-482**

Sezgin Zabun

Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri - *Demographic Characteristics of Residential Male Population According to the 1838 Population Book of Kilmigad Distric in Sivas Province* **483-495**

Nelihan Bolat Bozaslan

Mondros Mütarekesi'nin İmzalanma Süreci - *The Signing Process of the Mondros Armistice* **497-507**

Umut Turgut Yıldırım

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Eleştirileri: Türkiye'de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme - *Criticis of Presidential Government System: An Investigation on Opposition Parties in Turkey* **509-524**

Haldun Soydal, hakan Acet, Şükrü Sürücü

Dış Ticaret Finansmanında Faktoring ve Forfaiting Tekniği - *Factoring and Forfaiting Techniques in External Trade Finance* **525-544**

Aydan Bekar, Nisan Yozukmaz, Çağrı Sürücü, Ramazan İnan

Marmaris'i Ziyaret Eden Turistlerin Alışveriş Deneyimlerine İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi - *Determining the Level of Satisfaction Related to Shopping Experience of Tourists Visiting Marmaris* **545-554**

Seçil Utma

Toplumsal Dinamikler Çerçevesinde Türk Aile Yapısının Değişimi: Medyanın Aile Kurumuna Etkisi - *Change of Turkish Family Structure in the Context of Social Dynamics: The Effect of Media on Family Institution* **555-568**

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2020 yılı ilk sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Akademide, yapılan çalışmaların görünür olması, topluma katma değer sağlaması ve yaygın etkisinin artması hem makale yazarlarının hem de makaleyi yayınlayanların ortak hedefidir. Bu bağlamda JASSS'ta yayınlanan makalelerin indirilme oranlarının yüksekliği bizleri memnun etmektedir. Ayrıca yayınlanan makalelere yapılan atıflar Sobiad (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) veritabanında gösterilmektedir. Bu vesileyle yazarlarımızın görünürlüğüne katkı sağlamaktan gurur duymaktayız.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2020 first third issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

The fact that the visibility of the work, provide added value to society and the widespread influences are both the common goals of both the writers of the articles and the publishers of the articles in academics. In this sense, we are pleased with the high downloading rates of the articles published in JASSS. References to published articles are also shown in the Sobiad (Social Sciences Citation Index) database. We are therefore proud to have contributed to the visibility of our authors.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue...

Assoc. Prof. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmaları yayınlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimededen oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin

JASSS

istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirileri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programının Paydaş Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*

Serdar Erdem

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9047-6819>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Gürol

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7649-9619>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.12.2018

Kabul: 01.01.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Rehberlik
Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi
Program Değerlendirme
Paydaş Görüşleri
8. Sınıf

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, 2018 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "5. Eğitim Bilimleri Kongresi (asosongres 2018)" nde sözlü bildiri olarak sunulan ve özet kitapçıkta özet bildiri olarak basılan bildiriden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29025>

Öz

Bu araştırmanın amacı, 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesidir. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasının kullanıldığı çalışmada veriler iki farklı veri toplama yöntemi ile toplanmıştır. Öncelikle Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı üzerinde doküman incelemesi yapılmış ve programın dört temel ögesi olan hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme öğeleri incelenmiştir. Daha sonra programa ilişkin paydaş görüşlerinin toplanması amacıyla sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri ile görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca; programın uygulanmasına ilişkin görüşlerin toplanması amacıyla da sınıf rehber öğretmenleri, okul rehber öğretmenleri, 8. sınıf öğrencileri ve 8. sınıf öğrenci velileri ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; programa ilişkin olumlu ve olumsuz görüşlerini bildiren sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin görüşlerinin büyük ölçüde örtüştüğü ve olumsuz görüşlerinin ağırlıkta olduğu görülmüştür. Öte yandan Sınıf rehber öğretmenlerinin, okul rehber öğretmenlerinin, öğrencilerin ve velilerin programın uygulamasına ilişkin görüşleri incelendiğinde benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Program paydaşları dersin önemli ve yararlı bir ders olduğunu söylemekle birlikte program uygulamasına ilişkin daha çok olumsuz görüş belirtmişlerdir. Paydaş gruplarındaki öğretmen, öğrenci ve veliler ders saatinin yetersiz olduğunu, sınıf rehber öğretmenlerinin bu ders için yetersiz kalabildiğini, süreçte veli katılımının zayıf olduğunu, programın 8. Sınıfta uygulanıyor olmasını doğru olmadığını, programdaki açıklamaların yetersiz olduğunu, ders için sınıf mevcutlarının yüksek olduğunu, uygulanan testlerin sayısını yetersiz olduğunu ve uygulanan testlerin yararlı olmadığını belirtmişlerdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erdem, S. ve Gürol, M. (2020). Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programının Paydaş Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 79, Spring, p. 1-20.

Evaluation of Guidance and Career Planning Course Curriculum According to Stakeholders' Opinions

Serdar Erdem

Yildiz Technical University, Graduate School of Educational Sciences, Istanbul – TURKEY

Prof. Dr. Mehmet Gürol

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 12.12.2018

Accepted: 01.01.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Guidance

Guidance and Career Planning Course

Curriculum Evaluation

Stakeholder Opinions

8th Grade

Abstract

The aim of this research is to evaluate the 8th Grade Guidance and Career Planning Course Curriculum according to the stakeholders' opinions. In this research in which case study, one of the qualitative research methods, was used, data were collected by two different data collection methods. First of all, a document analysis was conducted on the Guidance and Career Planning Course Curriculum, which was published by the Board of Education and the main components of the curriculum-objectives, content, curriculum experience and evaluation-were examined. Afterwards, class guidance teachers and school counselors were interviewed in order to gather stakeholder opinions on the curriculum. In addition, class guidance teachers, school counselors, 8th grade students and 8th grade students' parents were interviewed in order to gather stakeholder opinions on implementation of the curriculum. According to the results obtained from the research, it was observed that the opinions of the class guidance teachers and school counselors, who reported their positive and negative opinions regarding the program, overlapped to a large extent and their negative opinions were more dominant. On the other hand, similar results were obtained when the opinions of the class guidance teachers, school counselors, students and parents on the implementation of the program were examined. Although the program stakeholders stated that the course was an important and useful lesson, they expressed more negative opinions on the curriculum implementation. The teachers, students and parents in the stakeholder groups stated that the weekly course duration was inadequate, that class guidance teachers were insufficient for this course, that the participation of parents in the process was poor, that 8th grade wasn't suitable for the implementation of the curriculum, that the explanations in the curriculum were insufficient, that the class sizes were big for the implementation, that the number of tests performed was insufficient and that the tests performed were not beneficial.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29025>

GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanlar eğitim aracılığıyla yetişkinlik kazanmış ve doğuştan sahip olmadıkları bilgi ve becerileri eğitim aracılığıyla edinmişlerdir (Rousseau, 2009). İnsanoğlunun yeryüzünde varoluşundan beri varlık gösteren eğitim, günümüzde de bütün medeniyetlerde ve toplumlarda da varlığını sürdürmektedir (Varış, 1991). Ancak pek çok sebepten dolayı eğitimin günümüzdeki amaç ve işlevleri değişmek zorunda kalmıştır (Yeşilyaprak, 2016). Geleneksel eğitim sistemlerinde okulların yalnızca öğrencilerin akademik başarısına odaklandığı, bunun doğal bir sonucu olarak öğrenenlerin bireysel farklılıklarının görmezden gelindiği ve kendini yetiştirmelerine fırsat tanınmadığı bilinmektedir (Çivicioğlu, 2016). Çağdaş eğitim sistemlerinde bu anlayış terk edilirken; bireyin bedensel, duygusal, sosyal yeteneklerinin tümünü kendisi ve içinde yaşadığı toplum için geliştirmesi eğitimin amacı olarak kabul görmeye başlamıştır (Yeşilyaprak, 2016)). Milli Eğitim Temel Kanunu (1973)'nda da çağdaş eğitimin gereği olarak bireyin bir bütün olarak gelişimi vurgulanmış; eğitim sisteminin amacının beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek olduğu belirtilmiştir (METK, 1973).

Çağdaş eğitim yaklaşımıyla gençlerin toplumun sağlıklı ve kendilerini geliştiren bir parçası olmasının amaçlanması, özellikle küçük yaşta öğrenenlere verilecek olan eğitimin rehberlik etme özelliğini gerekli kılmıştır (Taşkaya ve Kurt, 2010). Bu durum, rehberlik ve psikolojik danışma faaliyetlerini eğitimin önemli ve ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Gökkyer, 2012; Sürücü ve Yavuz, 2013). Ayrıca, küreselleşmenin gücünü hissettirmesi ile birlikte ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan değişiklikler rehberlik faaliyetlerinin sosyal ve politik bir araç olarak zorunlu bir hizmet haline gelmesine sebep olmuştur (CEDEFOP, 2008). Günümüzde, yürütülen rehberlik faaliyetleri aracılığıyla öğrencilerin mutlu ve üretken insanlar olabilmeleri amaçlanmaktadır (Yazgünoğlu, 2012). Bunun yanında rehberlik hizmetleriyle öğrenenlere kendilerini ve çevrelerindeki imkanları tanıma fırsatı verilmekte ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için onlara doğru kararlar vermeleri noktasında sistemli bir uzman desteği sunulmaktadır (Kuzgun, 2010).

Endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan rehberlik faaliyetleri 20. yüzyılın başında profesyonel bir disiplin olarak ele alınmaya başlamışken (Berber, 2010), ancak 1950'li yıllardan sonra ülkemizde yer edinebilmiştir (Hıdır, 2010). Rehberlik konusunda 1950 ve 1958 yılları arasında ülkemizde büyük gelişmeler görülürken, 1960'lı yıllardan sonra bu gelişmelerin hızı yavaşlamıştır (Düz, 2012). Ancak bu dönemde de yine rehberlik faaliyetleri açısından bazı adımların atıldığı görülmüştür. 1960-1970 yılları arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, VII. ve VIII. Milli Eğitim Şuralarında alınan kararlar rehberlik hizmetlerinin ortaöğretim kurumlarında yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Düz, 2012). 1983 yılına gelindiğinde rehberlik faaliyetleri için büyük bir adım sayılabilecek bir gelişme yaşanmış rehberlik hizmetlerinin merkezi yönetim birimi olarak, Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Rehberlik ve Araştırma Merkezleri bu merkeze bağlanmıştır (Külahoğlu, 2004). 1996 yılında ise daha önce ortaöğretim kurumlarında faaliyetlerine başlayan rehberlik hizmetleri, ilköğretimin sekiz yıla çıkması ile birlikte ilköğretim kurumlarına da girmeye başlamıştır (Bal Bardakçı, 2011). 2001 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği'nin yayınlanması rehberlik hizmetleri açısından bir dönüm noktası olmuş ve rehberlik faaliyetlerin ilköğretim kurumlarında zorunlu hale getirilmiştir (Yeşilyaprak, 2016). Takip eden yıllarda ilköğretim programlarına bazı rehberlik kazanımları eklenmiş (Yazgünoğlu, 2012) ve 2006-2007 eğitim öğretim yılı itibarıyla ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında Sınıf Rehberlik Programları uygulanmaya başlanmıştır (Bal Bardakçı, 2011). Kişisel, eğitsel ve mesleki rehberlik alanlarının temele koyularak hazırlandığı bu programlarda kapsamlı gelişimsel rehberlik yaklaşımı benimsenmiştir (Torunoğlu, 2015). Bu yaklaşımda insanların gelişim dönemleri ve bu dönemlerde deneyimledikleri gelişim görevleri rehberliğin odak noktasını oluşturmuş ve rehberliğin amacı gelişimi desteklemek olmuştur (Nazlı, 2005).

2014 yılına gelindiğinde 2006'da uygulamaya geçirilen İlköğretim Sınıf Rehberlik Programının uygulamadan kaldırılmasına karar verilmiş ve 2015-2016 eğitim öğretim yılı itibarıyla İlköğretim Sınıf Rehberlik Programı yerine Ortaokul Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programı faaliyete geçirilmiştir (TTKB, 2014). Ancak günümüzde uygulanan bu programın uygulaması İlköğretim Sınıf Rehberlik Programının uygulamasından farklıdır. Yeni hazırlanan Ortaokul Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının kazanımları her ne kadar ortaokul öğrencilerini kapsamakta olduğu belirtilse de Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı, daha önce bütün ortaokul sınıflarında uygulanmış olan İlköğretim Sınıf Rehberlik Programından farklı olarak, yalnızca sekizinci sınıf öğrencilerinin zorunlu Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersinde uygulanmaktadır (TTKB, 2017). Kendini tanıyan, gizil güçlerinin farkına varabilen, mesleklerin önemini bilen ve kariyerini planlayabilen bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bu programda kişisel, eğitsel ve mesleki rehberlik alanlarına ilişkin konular ve kazanımlar sunulmuş (TTKB, 2014); örnek etkinlikler önerilmiştir. Bunun yanında 2014 yılında hazırlanan bu Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programında, programın genel amaçları, yapısı, uygulanması ve ölçme- değerlendirme işlemlerine ilişkin bilgi de sunulmuştur.

Görülmektedir ki 60 yılı aşkın süredir ülkemizde profesyonel bir hizmet olarak sunulan rehberlik faaliyetlerinin okullardaki uygulamalarına ilişkin bir dizi değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle öğrencilerin verimli bir şekilde gelişmesine ve kendini gerçekleştirmesine yardımcı olarak rehberlik faaliyetlerinin amacına ulaşması için uygun destekler sağlanmaya çalışılmıştır. Çünkü ilköğretim yıllarını kapsayan bu yıllarda öğrenciler pek çok gelişimsel ve kişisel sorunla karşılaşabilmekte, katıldığı ortamlara uyum sağlamada zorluklar yaşayabilmekte ve bireysel farklılıklar en yüksek düzeyde hissedilebilmektedir (Yazgünoğlu, 2012). Ancak yapılan değişikliklere ve yaşanan gelişmelere rağmen bu kritik dönemde ortaokul öğrencilerine sunulan yardımın eksik kaldığı da bilinmektedir. Okullardaki rehber öğretmen sayısının yetersizliği, benimsenen bir rehberlik anlayışının olmaması ve aile desteğinin yetersizliği gibi pek çok sebep rehberlik faaliyetlerinden beklenen kazanımların elde edilememesine sebep olabilmektedir (Güvenç, 2001). Ayrıca, sınıf rehber öğretmenlerinin rehberlik konusundaki bilgi eksikliklerinin olduğu belirtilmiş (Konca, 2007) ve hizmetiçi eğitim faaliyetleri sunulmadan bu eksikliklerin giderilemeyeceği de belirtilmiştir (Karakuş, 2008). Bunun yanında rehberlik faaliyetlerinin hazırlanan programlarla ilgili problemlerinin olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Rehberlik programları eğitim programlarının bir parçası olduğu (Yazgünoğlu, 2012; Külahoğlu, 2004; Varış, 1998); bu nedenle, eğitim ve rehberlik programlarından kaynaklanan sorunların öğretimin niteliğini etkilediği gibi rehberlik hizmetlerinin niteliğini etkileyeceği unutulmamalıdır. Rehberlik programlarındaki eksikliklerin ve yanlışlıkların saptanabilmesi için rehberlik programlarının değerlendirilmesi yapılmalı (Çivicioğlu, 2016) ve değerlendirmeden elde edilen veriler rehberlik programının geliştirilmesi aşamasında programı geliştirenler tarafından dikkate alınmalıdır (Kuzgun, 2010). Böylelikle rehberlik faaliyetlerinde program kaynaklı eksiklikler giderilebilecek, böylelikle yaşanan problemlerin etkisi azalabilecek ve rehberlik hizmetinin niteliğinde bir artış olacaktır.

Ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında, rehberlik programlarına ilişkin değerlendirmelere daha az zaman ayrıldığı görülmektedir. Özellikle 2015-2016 öğretim yılı itibarıyla okutulmaya başlanan Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi için hazırlanan öğretim programının değerlendirilmesi konusunda literatürde büyük bir eksikliğin olduğu söylenebilir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla bu çalışmanın konusu 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersinin ve Öğretim Programının değerlendirmesi olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmayla, bireylere kendilerini tanıma, kabul etme ve geliştirme fırsatı vererek gerekli yeterlilikleri kazanmalarında yardımcı olan rehberlik hizmetlerinin (Yeşilyaprak, 2016) ortaokul kademesindeki programı paydaşları tarafından değerlendirilmiş; programın güçlü ve zayıf yönleri ortaya koyulmuştur. Böylelikle, rehberlik programlarının değerlendirme çalışmaları ile ilgili literatürdeki bir eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesidir. Bu amaçtan hareketle araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır.

- 1- 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının öğeleri nelerdir?
- 2- 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programına ilişkin;
 - a) sınıf rehber öğretmenlerinin,
 - b) okul rehber öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?
- 3- 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulamasına ilişkin;
 - a) sınıf rehber öğretmenlerinin
 - b) okul rehber öğretmenlerinin
 - c) 8. sınıf öğrencilerinin,
 - d) 8. sınıf öğrenci velilerinin görüşleri ve önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının incelenmesi, programın ve uygulamasının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışmaları güncel olguların kendi doğal ortamında incelendiği ve olguların içinde bulunduğu bağlama ilişkin derinlemesine araştırma yapılabilen ve çoklu veri toplama yöntemlerinin kullanılabilirdiği araştırma yöntemleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada da 2015-2016 eğitim öğretim yılı itibarıyla ortaokullarda uygulamaya konulan 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı ve bu programın uygulaması detaylı olarak incelenmiştir. Bu nedenle bu araştırmada birden fazla veri toplama yöntemi kullanılmıştır. 1. araştırma problemine ilişkin sonuçlara ulaşabilmek için doküman incelemesi yapılmış, 2. ve 3. araştırma problemlerine ilişkin sonuçlara ulaşabilmek için ise görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul Pendik'teki bir ortaokulda görev yapan 2 okul rehber öğretmeni, 4

sekizinci sınıf rehber öğretmeni ile aynı okulda öğrenim görmekte olan 6 sekizinci sınıf öğrencisi ve 4 sekizinci sınıf öğrenci velisi oluşturmuştur. Öğretmenlerle yapılacak görüşmeler için herhangi bir örneklem tayini yapılmazken, öğrenci ve öğrenci velileri ile yapılacak öğrencilerin seçiminde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örneklemede araştırmacıya en yakın ve erişilmesi en kolay olan kişiler örnekleme dahil edilerek araştırmaya hız kazandırılmaktadır (Patton, 1990). Bu araştırmada da sekizinci sınıf öğrencileri ve öğrenci velileri arasından erişilmesi en kolay olanlar araştırmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmanın 1. problemi için doküman incelemesi yöntemi kullanılarak 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı analiz edilmiştir. Araştırmanın 2. ve 3. problemleri için ise veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Okul rehber öğretmenlerinin ve sınıf rehber öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programına ilişkin görüşlerinin alınabilmesi için öğretmenlere programın öğeleri ve genel işleyişi hakkında sorular sorulurken; programın uygulanmasına ilişkin görüşlerinin toplanabilmesi için okul rehber öğretmenleri, sınıf rehber öğretmenleri, öğrencilere velilere dersin uygulanışına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Hazırlanan görüşme formları araştırmacılar dışındaki iki farklı araştırmacı tarafından okunarak gerekli düzeltmeler yapılmış. Son hali verilmeden önce uzman görüşüne başvurulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının doküman incelemesinden elde edilen veriler programda var olan başlıklar kullanılarak sunulmuştur. 2. ve 3. probleme ilişkin görüşmelerden elde edilen verilerin çözümlenmesi için ise nitel araştırmalarda sıklıkla karşılaşılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde öncelikle araştırmalardan elde edilen veriler bölümlere ayrılarak kavramsal olarak kodlanır, daha sonra oluşturulan kodlar için uygun temalar belirlenir, bir sonraki adımda kodlar ve temalar çerçevesinde veriler düzenlenir ve tanımlanır, son olarak da elde edilen bulgular yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada da içerik analizinin bu aşamaları takip edilerek öncelikle kodlar ve kategoriler oluşturulmuş, daha sonra da veriler bu kod ve kategorilere uygun olarak düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Kod ve kategoriler belirlenmesi aşamasında araştırmacıların dışında iki farklı araştırmacının bulguları kod ve kategoriler açısından incelemesi sağlanarak araştırmanın iç geçerliği desteklenmeye çalışılmıştır. Bulguların yorumlanması aşamasında ayrıca alıntılara da yer verilmiştir. Alıntı yapılırken verilerin gizliliği açısından yalnızca görüşü sunulan çalışma grubunun baş harfleri verilmiştir (SRÖ: Sınıf Rehber Öğretmeni, ORÖ: Okul Rehber Öğretmeni, Ö: Öğrenci, V: Veli).

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma verilerinden elde edilen ve araştırma problemlerine ilişkin bulgular ve yorumlar sunulacaktır.

1. Araştırma Problemine İlişkin Bulgular

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının incelenmesinin, programın ve uygulamasının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada ilk olarak "8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının öğeleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı incelenmiş ve programın öğeleri "Hedef, İçerik, Eğitim Durumları ve Değerlendirme" başlıkları altında sunulmuştur.

a) 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Hedefler Ögesi

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan programda, programın vizyonu, genel amaçları ve kazanımları açıkça belirtilmiştir. Programın vizyonu; "Kendini tanıyan, gizil güçlerini fark eden, toplumda mesleklerin önemini bilen ve kariyerini planlayan bireyler yetiştirmektir (TTKB, 2014)." Bu program vizyonu temelinde geliştirilen programın genel amaçlarına göre ise 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı'nı tamamlayan öğrencilerin;

1. Kendi gizil güçlerini keşfeden,
2. Alacağı eğitimin gelişimine ve yaşamına katkısını bilen,
3. Yaşamı planlamanın önemini bilen,
4. Geleceğe yönelik planlama yapma becerisini kazanmış,
5. Kendi kariyer yaşamına ilişkin alternatifleri değerlendirebilen,
6. Mesleklerin yaşamdaki yeri ve önemini kavramış,
7. Her mesleğin toplumda önemli ve değerli olduğunu bilen,
8. Çevresindeki olanakları değerlendirebilen bireyler olmaları beklenmektedir (TTKB, 2014).

Programın vizyonundan ve genel hedeflerinden de anlaşılacağı gibi program öğrencilere kişisel, mesleki ve eğitsel konularda destek sunmak için hazırlanmıştır. Bu nedenle kazanımların ve programın diğer öğelerinin belirlenmesinde de bu üç rehberlik hizmet alanının ve programın genel hedeflerinin dikkate alındığı görülmektedir.

Program kazanımları incelendiğinde ise 5 farklı konu alanında toplam 44 kazanımla karşılaşılmaktadır. Program kazanımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Kazanımları

Konu Alanı	Kazanımlar
Kendini Tanıma (9 Kazanım)	1. Ergenlik döneminin bedeninde, duygularında ve düşüncelerinde oluşturduğu etkileri sıralar. 2. Bedensel ve duygusal değişimlerin ergenlik döneminin doğal bir parçası olduğunu fark eder. 3. Yetenek, ilgi, değer kavramını açıklar. 4. Değerlerle ilgileri ayırt eder. 5. Kendi yetenek, ilgi ve değerlerini fark eder 6. Bireysel özelliklerini tanımaya istekli olur. 7. Güçlü ve zayıf yönlerini listeler. 8. Bireysel özelliklerin toplumda üstlendiği rollere etkisini kavrar. 9. Bireysel farklılıklarını ve özelliklerini değerlendirir.
Güvenli ve Sağlıklı Yaşam (6 Kazanım)	10. Zararlı alışkanlıkların duygusal ve bedensel yönden insan hayatına etkilerini fark eder. 11. Kendini zararlı alışkanlıklardan korur. 12. Güvenli ve sağlıklı hayat için gerekli alışkanlıkları edinir. 13. Stresin nedenlerini ve belirtilerini açıklar. 14. Stres durumlarında kullandığı tepkileri etkililiği açısından değerlendirir. 15. Stresle başa çıkmada uygun yöntemler kullanır.
Eğitim Yaşamı (6 Kazanım)	16. Kendi öğrenme stilini belirler. 17. Okuldaki görev ve sorumluluklarını yerine getirir. 18. Okul başarısını arttırmak için planlı çalışmaya özen gösterir. 19. Sınav kaygısının performansına etkisini kavrar. 20. Sınav kaygısıyla baş etme yollarını açıklar. 21. Sınav kaygısı yaşadığında gerekli yardım almaya istekli olur.
Meslekleri Tanıma (14 Kazanım)	22. İş, meslek, uğraş ve kariyer kavramlarını tanımlar. 23. Meslek sahibi olmanın önemini açıklar. 24. Üst öğrenim kurumlarına geçiş sistemini araştırır. 25. Ortaöğretim program türleri hakkında bilgi toplar. 26. İlgili, yetenek ve değerlerin ortaöğretim program türü seçimindeki rolünü fark eder. 27. İlgili duyduğu mesleklerin gerektirdiği eğitimin neler olduğunu kavrar. 28. İlgili duyduğu mesleklerin gerektirdiği bireysel özelliklerin neler olduğunu kavrar. 29. Ortaöğretim program türü seçiminde ailesinin ve çevresinin beklentileriyle kendi beklentilerini ayırt eder. 30. İlgili duyduğu mesleklerle bireysel özelliklerinin ortak noktalarını belirler. 31. Eğitimini sürdüreceği ortaöğretim program türünün meslek seçimine etkisini fark eder. 32. Meslekler hakkında bilgi toplayacağı kaynakları fark eder. 33. Meslekler hakkında bilgi toplar. 34. Her mesleğin toplum yaşamındaki önemini fark eder. 35. Mesleklerin uzun vadede istihdam olanaklarını değerlendirir.
Kariyer Planlama (9 Kazanım)	36. Günlük yaşamında olumlu iletişim kurmanın önemini açıklar. 37. Kendini tanıtmada öz geçmişin önemini fark eder. 38. Öz geçmişini yazar. 39. Kariyer planlama basamaklarını açıklar. 40. Bireysel kariyer planlama dosyası hazırlar. 41. Ortaöğretim tercihlerini kariyer dosyasındaki verilerden yararlanarak belirler. 42. Kariyer planlamanın gelişim dönemlerinde farklılık gösterebileceğini fark eder. 43. Mevcut kariyer hedeflerinin gerçekleştirilmesini değerlendirir. 44. Kariyer planlamada alternatifleri değerlendirir.

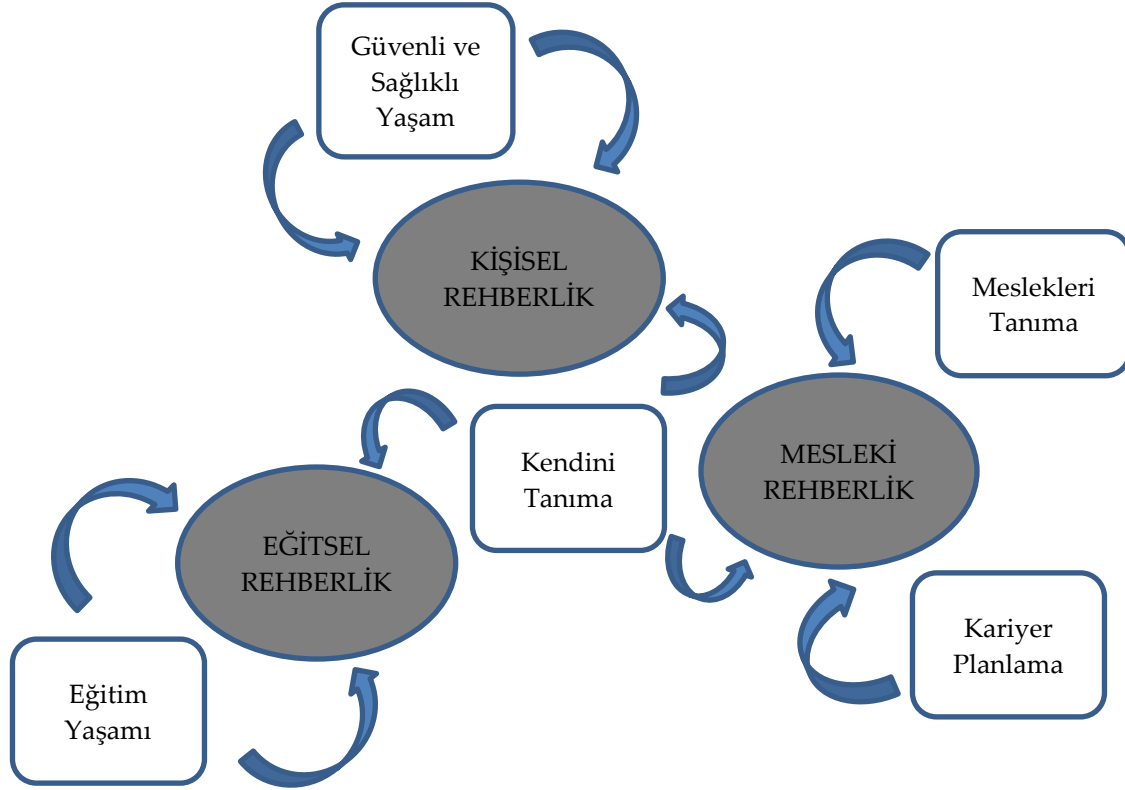
Tablo 1’e göre “Kendini Tanıma” konu alanındaki kazanımların, ergenlik döneminde yaşanan değişimler; bu dönemin kişiler üzerindeki etkileri; öğrencilerin yetenek, ilgi, değerlerini ve farklılıklarını tanıması ve bireyin güçlü ve

zayıf yönlerini tanıması ile ilgili olduğu görülmektedir. “Güvenli ve Sağlıklı Yaşam” konu alanındaki kazanımlar, zararlı alışkanlıkların olumsuz etkileri ve bu alışkanlıklardan korunma; güvenli ve sağlıklı yaşam; stres kaynakları ve stresle başa çıkma yöntemleri ile ilgilidir. “Eğitim Yaşamı” konu alanındaki kazanımlar, öğrenme stilleri ve başarıyı artırma yolları; öğrenci görev ve sorumlulukları; sınav kaygısı ve kaygıyla başa çıkma yolları ile ilgilidir. “Meslekleri Tanıma” konu alanı kazanımları, meslekler; meslek seçimi; meslek sahibi olmanın önemi ilgilerin meslek seçimindeki etkisi, ortaöğretim ve program türleri ile ilgilidir. “Kariyer Planlama” konu alanı kazanımlarının ise olumlu iletişim; özgeçmişin önemi ve özgeçmiş hazırlama; kariyer planlama ve kariyer planlama dosyası oluşturma ile ilgili olduğu görülmektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi kazanım sayıları arasında farklılıklar mevcuttur. Kazanım sayıları dikkate alındığında “Meslekleri Tanıma”nın programda ağırlığı en yüksek olan konu alanı olduğu görülmekte ve bu konu alanını Kariyer Planlama, Kendini Tanıma, Eğitim Yaşamı, Güvenli ve Sağlıklı Yaşam konu alanları takip etmektedir.

b) 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının İçerik Ögesi

Rehberlik ve kariyer planlama dersi ortaokul 8. Sınıf düzeyinde haftada bir saat okutulan bir derstir. Tablo 2’de Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının konuları ve ilgili oldukları PDR hizmet alanları verilmiştir.

Tablo 2. Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Konu Alanları ve RPD Hizmet Alanları

Tablo 2’de görüldüğü gibi Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi 3 RPD hizmet alanının altında yer alan 5 konudan oluşmaktadır. “Güvenli ve Sağlıklı Yaşam” konusu kişisel rehberlik alanı, “Eğitim Yaşamı” konusu eğitsel rehberlik alanı, “Kariyer Planlama” ve “Meslekleri Tanıma” konuları mesleki rehberlik alanı, “Kendini Tanıma” konusu ise her üç rehberlik alanı ile ilgilidir. Bu konu alanların programdaki sıralanışı şöyledir;

1. Kendini Tanıma
2. Güvenli ve Sağlıklı Yaşam
3. Eğitim Yaşamı
4. Meslekleri Tanıma
5. Kariyer Planlama

Daha önce programın hedeflerinde de bahsedildiği gibi “Mesleki Rehberlik” hizmet alanı altındaki “Meslekleri Tanıma”, “Kariyer Planlama” ve “Kendini Tanıma” konuları kazanım sayıları açısından programın önemli bir bölümünü

oluşturmaktadır. “Eğitim Yaşamı” ve “Güvenli ve Sağlıklı Yaşam” konularının ağırlığı ise diğer üç konu alanına göre daha azdır.

c) 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Eğitim Durumları Ögesi

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programında “Programın Uygulanması” ve “Konular ve Kazanımlar” başlıkları altında programın hedeflere ulaşmak için nasıl uygulanması gerektiğine ilişkin bazı açıklamalarda bulunulmuştur. “Programın Uygulanması” başlığı altında uygulama ilkeleri niteliğinde 16 madde sunulmuştur. Bu maddeler incelendiğinde dersin kazanımlarına, genel uygulamasına, kullanılacak yöntem, teknik, materyallere ve değerlendirme sürecine ilişkin açıklamaların olduğu görülmektedir.

Yapılan açıklamalarda ilk olarak “Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi” nin sekizinci sınıf kademesinde haftalık bir saat olarak şube rehber öğretmeni tarafından okutulacağı belirtilmiştir. Daha sonra konular işlenirken ve kazanımlar ölçülürken bireysel farklılıkların, yetenek, ilgi ve değerlerin öğretmenler tarafından dikkate alınması gerektiği, ders yürütülürken şube rehber öğretmenlerinin okul yönetimi, rehber öğretmen ve veliyle iş birliği yapması gerektiği, yakın çevredeki olanakların kullanılması gerektiği ve kazanımların işlenişinde belirli bir sıralamaya bağlı kalmadan bir bütünlük içerisinde ilerlenmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca program uygulanırken rol oynama, sınıf içinde proje çalışmaları, küçük grup çalışmaları, problem çözme, bireysel çalışma, beyin fırtınası, gösteri, gezi-gözlem, soru-cevap, benzetim, ikili ve grup çalışması, eğitsel oyunlar dosyası gibi yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesi; mesleki rehberlik amacıyla da eğitim kurumları ve işyeri ziyaretleri yapılabileceği; kariyer planlama dosyaları ve özgeçmiş hazırlatabileceği belirtilmiştir.

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programında “Programın Uygulanması” başlığı altında verilen uygulama ilkelerinin yanında, konu alanlarına ilişkin kazanımlar tablosunda da uygulamaya ilişkin bazı açıklamalar yapılmıştır. Yapılan bu açıklamalarda her bir konu alanına özel olarak kazanımlara ulaşmak için programın uygulanmasına yönelik öneriler, seçenekler, yardım alınabilecek kaynaklar sunulmuştur. Sunulan bu açıklamaların da “Programın Uygulanması” bölümündeki uygulama ilkelerine göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu yönüyle uygulamaya ilişkin açıklamaların, dersin kazanımlarına ulaşabilmek için şube rehber öğretmenlerine kılavuzluk etmektedir.

d) 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Değerlendirme Ögesi

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının “Ölçme ve Değerlendirme” bölümünde programın değerlendirme ögesine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde programda yer alan kazanımların gerçekleşme düzeyinin belirlenmesi için ölçme ve değerlendirmeni yapılması gerektiği belirtilmiş ve ölçme değerlendirme sürecine ilişkin öneriler sunulmuştur. Bu önerilerden ilki öğrencilerin hem bilişsel hem de duyuşsal öğrenmelerinin ölçülebilmesi için uygun araçların kullanılmasıdır. Çünkü “Rehberlik ve Kariyer Planlama” dersi bilişsel ve duyuşsal öğrenmeleri kapsamaktadır. Programdaki diğer öneri ise test tekniklerinin (ölçekler, envanterler vb.) ve test dışı tekniklerinin (gözlem, görüşme, günlük tutma) işe koşulmasıdır. Öğrencilerin ilgileri, tutumları ve değerleri ile ilgili bilgilere ulaşmak için uygulanan ölçek ve envanterlerin, günlüklerin, öz-değerlendirmelerin, öğretmen ve aile gözlemlerinin kullanılması programın ölçme ve değerlendirmeye ilişkin bir diğer önerisidir.

Programın ölçme değerlendirmeye ilişkin önerilerinden anlaşılmaktadır ki Rehberlik ve Kariyer Planlama dersinin amacına ulaşp ulaşmadığının anlaşılması için bilişsel ve duyuşsal kazanımları ölçen çeşitli yöntemlerle ilgili pek çok kaynaktan veri elde edilmesi doğru olacaktır.

2. Araştırma Problemine İlişkin Bulgular

Sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programına ilişkin görüşleri bu bölümde sunulmuştur.

a) Sınıf Rehber Öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programına İlişkin Görüşleri

Bu bölümde çalışmanın yapıldığı okulda Rehberlik ve Kariyer Planlama dersini yürüten 4 sınıf rehber öğretmeni ile 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı konusunda yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular verilmiştir.

1- Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Hedef Ögesine İlişkin Görüşleri

Rehberlik ve Kariyer Planlama dersini yürüten 4 sınıf rehber öğretmenin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının hedefleri ve kazanımları konusundaki görüşleri Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3. Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Hedef ve Kazanımlara İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Hedef ve kazanımlar gerçekleştirilebilir.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4
Görüş	Hedef ve kazanımlar birbiri ile uyumlu.	SRÖ-1, SRÖ-4
	Hedef ve kazanımlar öğrenci seviyesine uygun.	SRÖ-3
	Kazanımların işlenme sırası esnek.	SRÖ-3
Olumsuz Görüş	Hedef ve kazanımlar seviyeye uygun değil.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-4
	Kazanımların sayısı çok fazla.	SRÖ-3

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin olumlu görüş belirtirken, hedef ve kazanımların gerçekleştirilebilir olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4), hedef ve kazanımların birbiri ile uyumlu olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-4), hedef ve kazanımların öğrenci seviyesine uygun olduğunu (SRÖ-3) ve kazanımların işlenme sırasının esnek olmasının öğretmene kendi dersini ihtiyaca göre sürdürme fırsatı verdiğini (SRÖ-3) ifade ettikleri görülmektedir.

"Programın genel amaçlarına bakarsak kazanımlarla uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca bu amaç ve kazanımların gerçekleştirilebilir olduğunu düşünüyorum" (SRÖ-1)

"Bence çoğu hedef gerçekleştirilebilir..." (SRÖ-2)

"Yeni bir okul seviyesine gelmiş öğrenciler için olması gereken kazanımlar var... Birçok kazanım gerçekleştirilebilir durumda. Ve bana göre kazanımların işlenme sırasının olmaması ve bu sırayı sınıfların ihtiyaçlarını en iyi bilen öğretmenlerin oluşturabilmesi çok büyük bir avantaj." (SRÖ-3)

"Programdaki hedeflerin kazanıma dönüşeceğini düşünüyorum. Özellikle öğrencilerin kendilerini tanımaları konusundaki hedefler... Programın genel hedefleri ile kazanımları inceleyecek olursam bana göre uyum var. Kazanımlara karşılık gelen hedefler mevcut."

Tablo 3'e göre görüşme yapılan 3 öğretmen (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-4) ise bir meslektaşlarının (SRÖ-3) aksine hedef ve kazanımların seviyeye uygun olmadığını söylemiştir. Yine 1 öğretmen (SRÖ-3) kazanımların sayısının çok fazla olduğunu belirterek Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi programının kazanımları konusunda olumsuz görüş belirtmiştir.

"...bence bazı kazanımların daha önceki yıllarda kazandırılması gerekiyor. Örneğin kişisel rehberlik alanında bireyin kendini tanımaya yönelik farkındalıkların kazandırılması, meslek, iş ve kariyer kavranlarının edindirilmesi gibi..." (SRÖ-1)

"Kazanımların bir kısmı 8. Sınıf için düzeye uygunluk kriterine uymuyor. Mesela; 'Kendi öğrenme stiline belirler' kazanımı 8 yıldır öğrenci olan biri için çok geç kalmış bir kazanım." (SRÖ-2)

"Bir saatlik bir ders için bu kadar kazanımın işlenmesi çok zor. Bu kadar kazanıma gerek olmadığını düşünüyorum. Daha az kazanımla hedeflere daha kolay odaklanılabilir." (SRÖ-3)

"Programda belirtilen kazanımlarda şöyle bir sorun var: Bazıları geç kalmış kazanımlar bazıları için ise çok erken. Eğitsel rehberlikle ilgili kazanımların geç kalmış hedefler olduğunu düşünüyorum. Öte yandan kariyer planlama ile kazanımlar için ise bana göre çok erken."

2- Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının İçerik Ögesine İlişkin Görüşleri

Sınıf rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının içeriğine ilişkin görüşleri Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Sınıf Rehber Öğretmenlerinin İçeriğe İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Program içeriği ve hedefler birbiriyle uyumlu.	SRÖ-1, SRÖ-3
	Program içeriğindeki konular öğrenciler için gerekli.	SRÖ-2
	Programın içeriği öğrenci düzeyine uygun.	SRÖ-2
Olumsuz Görüş	İçerik çok yoğun.	SRÖ-3
	Kişisel rehberlik alanına yeterli ağırlık verilmemiş.	SRÖ-1, SRÖ-2
	Mesleki rehberlik alanına çok fazla ağırlık verilmiş.	SRÖ-3, SRÖ-4

Tablo 4'de görüldüğü gibi öğretmenler programın içeriğine ilişkin olumlu görüş belirtirken program içeriği ile hedeflerin birbirine uyumlu olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-3), program içeriğindeki konuların öğrenciler için gerekli (SRÖ-2) ve öğrenci düzeyine uygun (SRÖ-2) olduğunu belirtmişlerdir.

"Programdaki konular ve kazanımları incelediğimde birbirleriyle uyumlu olduğunu görüyorum. Her beş konu alanına ait kazanımlar tek tek verilmiş. İçerikte kazanımlar açısından eksik olduğunu düşünmüyorum." (SRÖ-1)

"İçerikteki her konu öğrenciler için gerekli. Kendini tanıma, güvenli yaşam, eğitim hayatı, meslekleri tanıma ve kariyer planlama... bu konuların hepsi rehberlik faaliyetleri kapsamında öğrencilere sunulmalı. Ayrıca bu içerik sınav dönemindeki öğrencilerimizin seviyesi için de oldukça uygun." (SRÖ-2)

"İçerik ve hedefler büyük bir kısımda uyumlular." (SRÖ-3)

Öğretmenler programın içeriğine ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise program içeriğinin çok yoğun olduğunu (SRÖ-3), kişisel rehberlik alanına yeterince ağırlık verilmediğini (SRÖ-1, SRÖ-2), mesleki rehberlik konularının çok yoğun olduğunu (SRÖ-3, SRÖ-4) söylemiştir.

"Programın içeriği öğrencilerin ergenlik döneminde olduğunu biraz gözardı etmiş. Eğer rehberliğin amacı her yönüyle sağlıklı bireyler yetiştirmekse 8. Sınıflar için hazırlanan bu programda dönemin fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerine daha fazla yer verilmesi gerekirdi." (SRÖ-1)

"Bana göre bu düzeydeki öğrenciler için en önemli rehberlik faaliyeti öğrenciye kendini tanıtmak. Ancak programdaki kazanım ve içerik düzenlemesinde kişisel rehberlik alanına diğer alanlara göre daha az yer verilmiş." (SRÖ-2)

"İçerik çok yoğun. Bir konu alanı için bu kadar kazanımın verilmesi bence doğru değil çünkü zaten bu ders haftada bir saat. Bir de mesleki rehberlik alanı üzerinde çok fazla durulmuş. Programda en çok mesleki rehberlik konuları var. Bu dönemde daha çok eğitsel rehberlik olması gerekmez mi?" (SRÖ-3)

"Hedef ve kazanımlar için de söyledim. Mesleki rehberlik ve kariyer planlama çok ağırlıkta. Bence minimum düzeyde olması bile yeterli."

3- Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Eğitim Durumları Ögesine İlişkin Görüşleri

Sınıf rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının eğitim durumları ögesine ilişkin görüşleri Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Önerilen etkinlikler öğrenci seviyesine uygun. Uygulama sürecine ilişkin açıklamalar yeterli.	SRÖ-1 SRÖ-1
Olumsuz Görüş	Uygulamaya ilişkin açıklamalar yetersiz. Ders saatleri önerilen yöntem ve teknikler için yetersiz. Hedef ve uygulama süreçleri arasında ilişki yok.	SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4 SRÖ-2, SRÖ-4 SRÖ-3

Tablo 5'de görüldüğü gibi öğretmenlerden biri (SRÖ-1) programın eğitim durumları ögesine ilişkin yalnızca olumlu görüş belirtirken diğer üçü (SRÖ-2, SRÖ-3) yalnızca olumsuz görüş belirtmiştir. Programın eğitim durumları ögesine ilişkin olumlu görüş belirtilirken uygulama süreçlerinin öğrenciler için uygun olduğu (SRÖ-1) ve uygulama sürecine ilişkin açıklamaların yeterli olduğu (SRÖ-1) ifade edilmiştir

"Ben uygulama süreçlerini öğrenci düzeyine uygun buldum. Ve neyi nasıl yapacağımız güzel açıklanmış... Özellikle proje çalışmaları, gösteri, gezi-gözlem, benzetim ve eğitsel oyunlar öğrencileri kazanımlara ulaştırmada etkili olabilir. Ama uyguluyor muyum...?" (SRÖ-1)

Programın eğitim durumları ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtilirken ise uygulamaya ilişkin açıklamaların yetersiz olduğu (SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4), ders saatlerinin önerilen yöntem-teknikleri uygulamak için yetersiz olduğu (SRÖ-2, SRÖ-4), hedefler ve uygulama süreçleri arasında ilişkinin olmadığı (SRÖ-3) dile getirilmiştir.

"Programda bize önerilen yöntem ve teknikler teorik olarak iyi de haftada 1 saat olan bir derste benim o yöntem ve teknikleri kullanmam çok mümkün olmuyor... Ayrıca bence açıklamalar oldukça genel, ...yeterince detaylı değil. Bize hedeflere götürecek daha ayrıntılı açıklamalar gerekiyor." (SRÖ-2)

"Uygulamayla ilgili olan açıklamalar yetersiz ve bence hedeflere ulaştıracak öneriler yok. Sadece kazanım ve içeriğin birbiriyle uyumlu olması yetmez. Uygulama önerilerinin de bize hedeflere ulaşmak için kılavuzluk etmesi gerekir." (SRÖ-3)

"Bir kere bu programda açıklamalar çok yetersiz. Ben hangi hedefi gerçekleştirmek için hangi etkinliği kullanacağımı bile bilmiyorum. Zaten uzman da değiliz. Hep birşeyler eksik kalıyor. Ayrıca bir ders saati önerilen birkaç yöntemin uygulanması için yetersiz kalıyor." (SRÖ-4)

4- Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Değerlendirme Ögesine İlişkin Görüşler

Sınıf rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının değerlendirme ögesine ilişkin görüşleri Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu	Ölçme-değerlendirme etkinlikleri uygun.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3
Görüş	Duyuşsal alana ilişkin ölçüm önerileri gerekli.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-4
	Ölçme-değerlendirmede farklı katılımcılara yer veriliyor.	SRÖ-1
Olumsuz	Sınıf rehber öğretmenleri ölçme-değerlendirme konusunda yetersiz.	SRÖ-2, SRÖ-4
Görüş	Farklı ölçüm teknikleri ile elde edilen sonuçların tutarsızlığı	SRÖ-2
	Alternatif değerlendirme yöntemleri zaman alıcı.	SRÖ-3

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretmenlerden biri (SRÖ-1) programın değerlendirme ögesine ilişkin yalnızca olumlu görüş belirtirken diğer üçü (SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4) hem olumlu hem de olumsuz görüş belirtmiştir. Öğretmenler programın değerlendirme ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken ölçme-değerlendirme etkinliklerinin hedeflere ulaşılma durumunu göstermesi açısından uygun olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3), duyuşsal alana ilişkin ölçüm önerilerinin olmasının gerekli olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-4) ve ölçme-değerlendirme etkinliklerinde farklı katılımcıların yer almasının doğru olduğunu (SRÖ-1) ifade etmişlerdir.

“Ölçme-değerlendirme etkinliklerinin hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını göstermesi açısından uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü “şu kazanımı da nasıl ölçeriz?” sorusuna cevap bulamama gibi bir durum söz konusu değil. Ayrıca rehberlik alanında duyuşsal özelliklerin ön plana çıkması duyuşsal ölçümleri de gerekli kılar. Program da bu da var. Bir de bu dersin ölçme-değerlendirme etkinlikleri için farklı kaynaklardan veri toplanılmasının önerilmesi çok doğru bir karar olmuş...” (SRÖ-1)

“Programdaki ölçme ve değerlendirme bölümündeki açıklamalar gösteriyor ki beklenen kazanımlar önerilen etkinliklerle ölçülebilir... Duyuşsal alana ilişkin açıklamaların olması da avantaj, çünkü bu ders daha çok duyuşsal alan öğrenmelerini kapsıyor.” (SRÖ-2)

“Ölçme-değerlendirme etkinlikleriyle programın hedefleri birbirine uygun. Her bir kazanımın gerçekleşip gerçekleşmediği programdaki ölçme-değerlendirme önerileriyle saptanabilir.” (SRÖ-3)

“Dersin adı rehberlik olunca duyuşsal alan olmazsa olmaz. Bu nedenle programda duyuşsal alana ilişkin ölçümlerin önerilmesi bir avantaj.” (SRÖ-4)

Öğretmenler programın değerlendirme ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise sınıf rehber öğretmenlerini ölçme-değerlendirme konusunda yetersiz olduğunu (SRÖ-2, SRÖ-4), farklı ölçüm teknikleri ile elde edilen sonuçların tutarsız olduğunu (SRÖ-2) ve alternatif değerlendirme yöntemlerinin zaman alıcı olduğunu (SRÖ-3) söylemişlerdir.

“Bazen öğrencinin duyuşsal alanla ilgili cevapladığı ölçekten aldığı puanla aynı alanı ölçen bir gözlemin sonuçları çelişebiliyor. Bu durumda teknik bir sıkıntı var demektir. Bence en büyük sorun pek çok sınıf rehber öğretmenin ölçme-değerlendirme konusunda çok zayıf olması” (SRÖ-2)

“Gözlem gibi bazı alternatif ölçme tekniklerinin kullanılması uzun zaman gerektirebiliyor. Bir davranış değişikliği için bile öğrencileri haftalarca gözlemlememiz gerekebilir. Bu da kalabalık sınıflar için pek mümkün değil.” (SRÖ-3)

“Şöyle bir problem var. Ben rehberlik alanında uzman olmadığım için bazı testlerin değerlendirilmesinde eksik kalabilirim. Özellikle de duyuşsal alanla ilgili olanlarda...” (SRÖ-4)

b) Okul Rehber Öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programına İlişkin Görüşleri

Çalışmanın yapıldığı okulda görev yapan 2 okul rehber öğretmeni ile 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı konusunda yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur.

1) Okul Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Hedef Ögesine İlişkin Görüşleri

Rehberlik ve Kariyer Planlama dersinin yürütüldüğü okulda çalışan 2 okul rehber öğretmenin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının hedefleri ve kazanımları konusundaki görüşleri Tablo 7’de sunulmuştur

Tablo 7. Okul Rehber Öğretmenlerinin Hedef ve Kazanımlara İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu	Hedef ve kazanımlar öğrenci düzeyine uygun.	ORÖ-1, ORÖ-2
Görüş	Hedef ve kazanım alanları gerekli.	ORÖ-1
	Hedef ve kazanımlar gerçekleştirilebilir.	ORÖ-2
Olumsuz	Mesleki rehberliğe verilen ağırlık fazla.	ORÖ-1
Görüş	Hedef ve kazanımlara ilişkin etkinlikler belirlenmemiş.	ORÖ-1
	Kazanımlar belirlenirken bireysel farklılıklar dikkate alınmamış.	ORÖ-2
	Kazanımlar günümüz şartlarını yansıtmıyor.	ORÖ-2

Tablo 7'ye göre okul rehber öğretmenleri programın hedef ve kazanımlar ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken hedef ve kazanımların öğrenci düzeyine uygun olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2), hedef ve kazanım alanlarının gerekli olduğunu (ORÖ-1) ve hedeflerin gerçekleştirilebilir düzeyde olduğunu (ORÖ-2) söylemişlerdir.

"Hedef ve kazanımların öğrencilerin gelişim düzeyine uygun olduğunu düşünüyorum. Zaten hedef ve kazanımlar genel bir çerçevede verilmiş... Yer verilen her alanın gerekli ve önemli olduğunu düşünüyorum..." (ORÖ-1)

"Hedef ve kazanımları öğrenci seviyesi açısından değerlendirdiğimde başarılı buldum. Zaten programda kazanımların genel bir çerçevesi çizilmiş... En azından gerçekleştirilebilir hedefler olduğunu söyleyebilirim. Çünkü bu dönemde özellikle eğitsel ve mesleki alanda rehberliğe çok ihtiyaç duyuluyor." (ORÖ-2)

Okul rehber öğretmenleri programın hedef ve kazanımlar ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise mesleki rehberliğe verilen ağırlığın fazla olduğunu, hedef ve kazanımlara ilişkin etkinliklerin verilmediğini, kazanımların bireysel farklılıkları dikkate almadığını ve kazanımların günümüz şartlarını yansıtmadığını ifade etmişlerdir.

"...Fakat Meslekleri tanıma ve kariyer planlama alanlarına gereğinden fazla yer verildiği kanaatindeyim. Kazanımların yarısından fazlasını bu iki alan oluşturuyor... bu yaş dönemindeki bireyler için diğer alanlara daha fazla yer verilmesi bana göre uygun olacaktır... Diğer bir husus da hedef ve kazanımların hangi etkinliklerle uygulanacağı okul rehber öğretmenine ve sınıf rehber öğretmenine bırakılmış durumda. Bu çok yanlış..." (ORÖ-1)

"Bu kazanımlar belirlenirken bireysel farklılıklar hiç dikkate alınmamış... Ayrıca içinde yaşadığımız çağın ihtiyaçları da yansıtılmamış. Örneğin teknolojik gelişmelerle yaşanan pek çok sorun var. Ama bu sorunlara yönelik tek bir kazanım göremedim ben." (ORÖ-2)

2- Okul Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının İçerik Ögesine İlişkin Görüşleri

Okul rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının içerik ögesine ilişkin görüşleri Tablo 8'de özetlenmiştir.

Tablo 8. Okul Rehber Öğretmenlerinin İçeriğe İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Programda öğrenciler için gerekli konular var.	ORÖ-1, ORÖ-2
	İçerik ve hedefler birbiriyle uyumlu	ORÖ-1, ORÖ-2
Olumsuz Görüş	Kendini tanımanın konuların merkezinde yer alması doğru.	ORÖ-1
	İçerik çok yoğun.	ORÖ-1, ORÖ-2
	Mesleki rehberlik alanına çok fazla ağırlık verilmiş.	ORÖ-1
	İçeriğe ilişkin açıklamalar yetersiz.	ORÖ-1, ORÖ-2
	Kişisel rehberlik içinde geç kalınmış konular mevcut.	ORÖ-2

Tablo 8'e göre okul rehber öğretmenleri programın içerik ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken programda öğrenciler için gerekli konuların yer aldığını (ORÖ-1, ORÖ-2), içerik ve hedeflerin birbiriyle uyumlu olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2) ve kendini tanıma konusunun konu alanlarının merkezinde yer almasının doğru olduğunu (ORÖ-1) ifade etmişlerdir.

"Bu konuların az ya da çok sunulmuş olması öğrenciler açısından önemli. Çünkü bazı konular gerçekten önemli. Mesela kendini tanıma konusunun da merkeze alındığını görüyorum. Çok doğru bir düzenleme olmuş. Öğrenciler önce kendini tanımalı... İçerik ve hedef uyumu bence gayet iyi. Hedeflere bakıldığında hangi konulara işaret ediyor açıkça anlaşılıyor." (ORÖ-1)

"Programdaki bütün rehberlik alanları ve konular bana göre mutlaka olması gereken konular... İçerik ve kazanımlar da bir tabloda verildiği için birbiriyle bağlantılı oldukları çok açık anlaşılıyor..." (ORÖ-2)

Tablo 8'e göre okul rehber öğretmenleri programın içerik ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise içeriğin çok yoğun olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2), mesleki rehberlik alanına fazla ağırlık verildiğini (ORÖ-1), içeriğe ilişkin açıklamaların yetersiz olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2) ve kişisel rehberlik konusundaki bazı konular için geç kalındığını (ORÖ-2) söylemişlerdir.

"İçeriğin kapsamı çok geniş. Mümkün değil bir yılda yetişmez ki yetişmiyor zaten. ...daha önce de söyledim mesleki rehberlik konuların çok fazla yer verilmiş. Bence bu düzey için gerek yok bu kadar. ...programın içerik bölümüne baktığımda rehberlik alanları ve konu başlıklarından başka bir şey göremiyorum. Açıklamalar kesinlikle yetersiz." (ORÖ-1)

"Haftalık ders saati 1 ama içerik oldukça yoğun. Sınıf rehber öğretmenleri bu yoğunluktan hep şikayet ediyor bize. Sonra kişisel rehberlik alanındaki 'güvenli ve sağlıklı yaşam' gibi bazı konular için çok geç değil mi? ...programda içeriğe ilişkin ne yapabileceğimiz konusundaki açıklamaların da eksik olduğunu söyleyebilirim." (ORÖ-2)

3- Okul Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Eğitim Durumları Ögesine İlişkin Görüşleri

Okul rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının eğitim durumları ögesine ilişkin görüşleri Tablo 9'da özetlenmiştir.

Tablo 9. Okul Rehber Öğretmenlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu	Önerilen etkinlikler öğrenci seviyesine uygun.	ORÖ-1
Görüş	Önerilen etkinlikler hedefler ve içerikle uyumlu.	ORÖ-1
Olumsuz	Uygulamaya ilişkin açıklamalar yetersiz.	ORÖ-1, ORÖ-2
Görüş	Sınıf rehber öğretmenlerinin yeterlilikleri sorun olabiliyor.	ORÖ-1, ORÖ-2
	Ders saatleri önerilen yöntem ve teknikler için yetersiz.	ORÖ-1, ORÖ-2
	Önerilen etkinlikler öğrenci seviyesine uygun değil.	ORÖ-2

Tablo 9'a göre okulda görev yapan rehber öğretmenlerinden biri (ORÖ-1) programın içerik ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken önerilen etkinliklerin öğrenci seviyesine uygun olduğunu ve önerilen etkinliklerin hedefler ve içerikle uyumlu olduğunu söylemiştir.

"Bana göre programdaki 'uygulama' bölümünde önerilen etkinlikler 8. sınıf öğrencileri için uygun. Etkinlikler derslerde aktif katılımı sağlayabilir. Ben ayrıca uygulamada verilen etkinliklerin hedeflere ulaşmak için doğru araçlar olduğunu da düşünüyorum. Yani bana göre programın hedefleri, içerik ve bu etkinlikler birbirini tamamlıyor..." (ORÖ-1)

Tablo 9'a göre okulda görev yapan rehber öğretmenler programın eğitim durumları ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtirken uygulamaya ilişkin açıklamaların yetersiz olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2), sınıf rehber öğretmenlerinin bu derslerde yeterlilik sorunu yaşayabildiğini (ORÖ-1, ORÖ-2), ders saatlerinin önerilen yöntem ve teknikler için yetersiz olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2), önerilen etkinliklerin öğrenci seviyesine uygun olmadığını (ORÖ-2) ifade etmişlerdir.

"Programın uygulama sürecine yönelik yer verilen açıklamalar çok yüzeysel, çok genel ve yetersiz. Sınıf rehber öğretmeninin bu programdan ne anladığı ve ne uyguladığı önemli ama alan uzmanı olmayınca sorun yaşayabiliyorlar. Ama hep söylediğim gibi bu etkinlikler için de zaman yetersiz." (ORÖ-1)

"Bana göre süre sıkıntısı en büyük problem ama bunun yanında ben sınıf rehber öğretmenlerinin de süreçte çok zorlandıklarını görüyorum. Etkinlikleri yaparken doğal olarak sürekli bize danışma ihtiyacı duyuyorlar...Ama önerilen etkinlikleri de ben öğrenci seviyesinin altında buluyorum. Bir de bence açıklamaların bu kadar genel çerçevede verilmesi yanlış." (ORÖ-2)

4- Okul Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Değerlendirme Ögesine İlişkin Görüşleri

Okul rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının değerlendirme ögesine ilişkin görüşleri Tablo 10'da özetlenmiştir.

Tablo 10. Okul Rehber Öğretmenlerinin Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri

Tema	Kodlar	
Olumlu	Farklı ölçme-değerlendirme tekniklerinin önerilmesi doğru.	ORÖ-1, ORÖ-2
Görüş	Ölçme-değerlendirme etkinlikleri uygun.	ORÖ-2
Olumsuz	Bazı kazanımları ölçmek zor.	ORÖ-1
Görüş	Sınıf rehber öğretmenleri ölçme-değerlendirmede yetersiz olabiliyor.	ORÖ-1, ORÖ-2
	Uygulanan testleri incelemek zaman alıcı.	ORÖ-2

Tablo 10'a göre okul rehber öğretmenleri programın değerlendirme ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken programda farklı ölçme-değerlendirme tekniklerinin önerilmesinin doğru olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2) ve ölçme-değerlendirme etkinliklerinin hedeflere ulaşılma düzeyini belirlemesi açısından uygun olduğunu (ORÖ-2) söylemişlerdir.

"Bu ders için hazırlanan programda ölçme değerlendirme için önerilen yöntemler geniş tutulmuş. Bunu olumlu buluyorum." (ORÖ-1)

"Bence ölçme-değerlendirme etkinlikleri hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının saptanması açısından oldukça doğru belirlenmiş. Ve aslında çok farklı ölçme yönteminin önerilmesi de bir diğer avantaj." (ORÖ-2)

Tablo 10'a göre okul rehber öğretmenleri programın değerlendirme ögesine ilişkin olumsuz görüş belirtirken bazı kazanımları ölçmenin zor olduğunu (ORÖ-1), sınıf rehber öğretmenlerinin ölçme-değerlendirmede yetersiz kalabildiğini (ORÖ-1, ORÖ-2) ve uygulanan testleri incelemenin zaman alıcı olduğunu (ORÖ-2) ifade etmişlerdir.

"Sınıf rehber öğretmenlerinin değerlendirme biçimlerinde sıkıntı yaşanabiliyor çünkü bazı testlerin uygulanması ve değerlendirilmesi uzmanlık gerektiriyor. Ve özellikle duyuşsal alana yönelik kazanımların gerçekten kazanılıp kazanılmadığını belirlemek çok zor." (ORÖ-1)

"Bana göre dersle ilgili en büyük sıkıntılardan biri burada da karşımıza çıkıyor. Sınıf rehber öğretmenleri ölçme değerlendirme yetersiz kalıyor. Çünkü bu testlerin sonuçlarının incelenmesi oldukça uzun zaman alabiliyor. Bunu da sınıf rehber öğretmenlerinden beklemek bence yanlış." (ORÖ-2)

3. Araştırma Problemine İlişkin Bulgular

Sınıf rehber öğretmenlerinin, okul rehber öğretmenlerinin, 8. sınıf öğrencilerinin ve 8. sınıf öğrenci velilerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulamasına ilişkin görüşleri bu bölümde sunulmuştur.

a) Sınıf Rehber Öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Uygulamasına İlişkin Görüşleri ve Önerileri

Bu bölümde çalışmanın yapıldığı okulda Rehberlik ve Kariyer Planlama dersini yürüten 4 sınıf rehber öğretmeni ile 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulaması konusunda yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular verilmiştir. Sınıf rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulanmasına ilişkin görüşleri ve önerileri Tablo 11'de özetlenmiştir.

Tablo 11. Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Programın Uygulamasına İlişkin Görüşleri ve Önerileri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Öğrencilerin mesleki hedef belirlemelerine yardımcı oluyor.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3
	Öğrencilerin kendilerini tanımalarına yardımcı oluyor.	SRÖ-1
	Eğitsel konularda destek sağlıyor.	SRÖ-1, SRÖ-3
Olumsuz Görüş	Program amacına uygun olarak işlenmiyor.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4
	Sınıf rehber öğretmenleri bazı kazanımlar konusunda yetersiz kalıyor.	SRÖ-1
	Ders saati yetersiz.	SRÖ-1, SRÖ-3
	Süreçte veli katılımı zayıf.	SRÖ-1
	Programın 8. Sınıfta uygulanıyor olması doğru değil.	SRÖ-2, SRÖ-3
	Rehberlik ve Kariyer Planlama dersi daha önceki yıllarda başlamalı.	SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-4
	Ders başka bir sınıf düzeyinde verilmeli	SRÖ-3
Sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri arasında koordinasyon arttırılmalı.	SRÖ-1, SRÖ-3, SRÖ-4	
Öneri	Dersi okul rehber öğretmeni yürütmeli	SRÖ-2
	Ders saati arttırılmalı	SRÖ-1, SRÖ-3
	Süreçte veli katılımı sağlanmalı	SRÖ-1

Tablo 11'de görüldüğü gibi öğretmenler programın uygulamasına ilişkin olumlu görüş belirtirken programın öğrencilerin mesleki hedef belirlemelerine (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3) ve kendilerini tanımalarına (SRÖ-1) yardımcı olduğunu söyleyerek eğitsel konularda da bu programın öğrencileri desteklediğini (SRÖ-1, SRÖ-3) ifade etmişlerdir.

"Bu ders öğrencilerin yol belirlemelerine, kendi kişiliği ve becerilerini tanımalarına yardımcı oluyor. Ayrıca bu ders sayesinde öğrenciler hedeflerine ulaşmak için daha gayretli çalışır hale geliyorlar." (SRÖ-1)

"Mesela benim öğrencilerimin pek çoğunun gelecekle ilgili hedefi yoktu. Ama Rehberlik dersinden sonra pek çoğu hedef sahibi..." (SRÖ-2)

"Bu ders lise için tercih yapacak öğrencilerimiz için iyi düşünülmüş. Çok etkili olduğunu düşünmesem de en azından mesleki bir hedefleri oluyor... Tabii hedefler olunca da daha disiplinli çalışan öğrencilerimiz oluyor." (SRÖ-3)

Öğretmenler programın uygulamasına ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise programın amacına uygun olarak işlenmediğini (SRÖ-1, SRÖ-2, SRÖ-3, SRÖ-4), sınıf rehber öğretmenleri yetersiz kalabildiğini (SRÖ-1), ders saatinin yetersiz olduğunu (SRÖ-1, SRÖ-3), süreçte veli katılımı zayıf olduğunu (SRÖ-1) ve programın 8. Sınıfta uygulanıyor olması doğru olmadığını (SRÖ-2, SRÖ-3) belirtmişlerdir.

"Doğruyu söylemek gerekirse ben bu yıl Rehberlik ve Kariyer Planlama dersini pek işlemedim. Zaten çocukların da istekleri o yönde oluyor. Sınav varken kesinlikle test çözmek istiyorlar... Hem işlesem de alan uzmanı olmadığım için çocuklara yardımcı olamayabilirim... Belki haftalık ders saati fazla olsa bu dersi değerlendiririm." (SRÖ-1)

"Rehberlik derslerinde ben genellikle çocuklara test çözdürdüm. Çok kısıtlı zamanda işlediğim rehberlik dersinin de etkisi az olmuştur

o yüzden. Zaten bence 8 . sınıf için uygun bir ders değil. Çünkü bu yıl önlerinde sınav vardı. Belki 5. Ve 6. Sınıflarda başlaması bu dersten beklenen faydayı arttırır.” (SRÖ-2)

“Bütün arkadaşlarıma da baktım bu dersi işleyen yok. Sadece resmîyette var olan bir ders. İki dönemde belki 5 belki 6 defa işledim Rehberlik dersini. Doğru mu? ..değil ama 8. Sınıfta önümüzde önemli iki sınav var. Mecburen test çözüyoruz... Ama bu dersi işliyor olsam sanırım bir dersi yetiremem...Çünkü kazanımları ve içeriği çok geniş.” (SRÖ-3)

“Program görünüşte var. Ama bu ders işlenmiyor. Ne benim rehberliğimdeki öğrencilerde ne de diğer meslektaşlarımda. Öğrencilerin, velilerin, idarenin ve bazı öğretmen arkadaşlarımızın bu dersi 2. plana atması bu derslerde daha çok test çözümlerine sebep oluyor. Çok büyük bir kayıp.” (SRÖ-4)

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğretmenlerin programın uygulamasına ilişkin önerileri; rehberlik ve Kariyer Planlama dersi daha önceki yıllarda başlaması (SRÖ-1, SRÖ-2), dersin başka bir sınıf düzeyinde verilmesi, sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri arasında koordinasyon artırılması (SRÖ-1, SRÖ-3), dersin okul rehber öğretmeni tarafından yürütülmesi (SRÖ-2), ders saatinin artırılması (SRÖ-1, SRÖ-3) ve sürece veli katılımının sağlanmasıdır. (SRÖ-1).

“Bu dersin ortaokulun ilk kademesinde başlaması gerektiğini düşünüyorum... Okul rehber öğretmenleri ve programın uygulayıcıları olan sınıf rehber öğretmenleri arasında koordinasyon artırılmalıdır. ...belki haftalık ders saati fazla olsa bu dersi değerlendiririm.” (SRÖ-1)

“Bu dersin çok geç verildiğini düşünüyorum. Daha erken dönemde başlatılması öğrencilerin yararına olur. ...Ben bu alanın uzmanı değilim. Bu yüzden verimli olabileceğimi de düşünmüyorum. Okullardaki rehber öğretmenlerin bu dersi yürütmesi bence daha sağlıklı.” (SRÖ-2)

“Bu ders öğrencilere 8. Sınıfta değil de 7. sınıfta verilebilir. Böylelikle öğrenci 8. Sınıfa kadar hedefini koyar. Hem de 8. Sınıfta daha verimli bir yıl geçirebilir. Bir de bana göre bu dersin daha etkin işlenebilmesi için ders saati 2’ye çıkarılmalı ve okul-sınıf rehber öğretmeni arasındaki işbirliği artırılmalı çünkü sınıf rehber öğretmeni olarak ben zaman zaman yetersiz kalıyorum.” (SRÖ-3)

“Eskiden biz rehberlik dersini ortaokulda her yıl veriyorduk yine öyle olması bence fayda sağlayacaktır. Çünkü 8. Sınıf öğrenciler için sınav stresiyle dolu bir yıl. En azından önceki yıllardaki derslerle öğrencilerin hazırbulunuşluğunu arttırabiliriz... Bir de uzmanlık meselesi var tabii. Ben bu dersi vermek istemiyorum ama illa ki vereceksem de okul rehberlik servisi ile işbirliğim artırılmalı.” (SRÖ-4)

15

b) Okul Rehber Öğretmenlerinin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Uygulamasına İlişkin Görüşleri

Okul rehber öğretmenlerinin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulanmasına ilişkin görüşleri ve önerileri Tablo 12’de özetlenmiştir.

Tablo 12. Okul Rehber Öğretmenlerinin Programın Uygulamasına İlişkin Görüşleri ve Önerileri

Tema	Kodlar	
Olumlu Görüş	Öğrencilerde farkındalık oluşturuyor Eğitsel rehberlik alanında yararlı oluyor	ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-2
Olumsuz Görüş	Ders programındaki açıklamalar yetersiz. Program bireyselliği göz ardı ediyor. Program amacına uygun olarak işlenmiyor. Ders öğrencilere çok az fayda sağlıyor. Sınıf rehber öğretmenleri yetersiz kalıyor. Ders saati yetersiz.	ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2
Öneri	Ders programı yeniden hazırlanmalı. Ders programı öğretmenlere gerekli bütün açıklamaları sunmalı. Ders etkili olarak yürütülmeli Ders alt sınıflarda başlamalı Sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri arasında koordinasyon artırılmalı. Sınıf rehber öğretmenlerinden sürekli dönüt alınmalı. Ders saati artırılmalı Sürece bütün paydaşlarını katılımı sağlanmalı	ORÖ-1 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1-ORÖ-2 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1 ORÖ-1, ORÖ-2 ORÖ-1

Tablo 12’de görüldüğü gibi okul rehber öğretmenleri programın uygulamasına ilişkin olumlu görüş belirtirken dersin öğrencilerde farkındalık oluşturduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2) ve eğitsel rehberlik alanında yararlı olduğunu (ORÖ-2)

söylemişlerdir.

“Eğitim programı içerisinde yer alması, yalnızca adıyla da olsa öğrencilerde bir farkındalık oluşturması evet olumlu.” (ORÖ-1)

“Dersin programda yer alması bile bazı öğrencileri motive ederek bazı gerçeklerle yüzleşmesini sağlıyor. Diğer alanlarda değil ama eğitsel rehberlik alanında bence katkısı oluyor.” (ORÖ-2)

Tablo 12’ye göre okul rehber öğretmenleri programın uygulamasına ilişkin olumsuz görüş belirtirken ders programındaki açıklamaların yetersiz olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2), programın bireyselliği göz ardı ettiğini (ORÖ-2), programın amacına uygun olarak işlenmediğini (ORÖ-1, ORÖ-2), dersin öğrencilere çok az fayda sağladığını (ORÖ-1, ORÖ-2), sınıf rehber öğretmenlerinin yetersiz kaldığını (ORÖ-1, ORÖ-2) ve ders saatinin yetersiz olduğunu (ORÖ-1, ORÖ-2) ifade etmişlerdir.

“Uygulamaya dönük ne yazık ki hiç bir şey yok... Ders işlenmiyor. Dolayısıyla öğrencilere olumlu bir katkı sağladığımı düşünmüyorum. İşlense de zaten mevcut programın öğretmenlere rehberlik edemediğini biliyoruz. Açıklamalar yetersiz ve yüzeysel... Belki de bu sorunlar dersi veren öğretmenle de ilgili olabilir. Çünkü bu alanda çalışmadıkları için sınıf öğretmenleri tek başlarına yetersiz kalabiliyorlar... ders saatinin yetersiz olduğunu söylemek de mümkün.” (ORÖ-1)

“Bana göre en temel sorunlardan biri bu dersin tasarımı. Haftada bir saatle bu iş olmuyor. ...sonra sınıf öğretmenleri çocuklara programdaki her konuda destek sunamıyor. Devreye bizim girmemiz gerekiyor. Çoğu zaman da bu yüzden ders işlenmiyor. Öğretmenler yeterli olmadıklarını söylüyorlar. Belki de haklılar... Program hazırlanmış ama herşey çok yüzeysel. Eski programlarda daha ayrıntılı anlatılarak etkinlik örnekleri vardı burada o da yok. Ayrıca ben bireysel özelliklerin göz ardı edildiğini düşünüyorum. Bizim özel öğrencilerimiz de var çünkü...” (ORÖ-2)

Tablo 12’de görüldüğü gibi öğretmenlerin programın uygulamasına ilişkin önerileri arasında ders programının yeniden hazırlanması (ORÖ-1), ders programının öğretmenlere gerekli bütün açıklamaları sunması (ORÖ-1, ORÖ-2), dersin etkili olarak işlenmesi (ORÖ-1, ORÖ-2), ders daha alt sınıflarda başlaması (ORÖ-1, ORÖ-2), sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri arasındaki koordinasyonun artırılması (ORÖ-1, ORÖ-2), sınıf rehber öğretmenlerinden ders konusunda sürekli dönüt alınması (ORÖ-1), ders saatinin artırılması (ORÖ-1, ORÖ-2) ve sürece bütün paydaşların katılımının sağlanması (ORÖ-1) yer almıştır.

“Bu dersin programı ... yeniden hazırlanmalı ve haftalık ders saati artırılmalıdır. Programın sınırları daha belirgin olmalı, daha detaylı açıklamalara yer verilmeli... Bu ders yalnızca 8. sınıf düzeyinde olmamalı, alt sınıflarda da olmalıdır. Bu ders test çözme dersi olarak algılanmamalı, ders amaca uygun olarak sürdürülmelidir. Ayrıca öğretmenlerden yaptığı etkinliklerle ilgili geri bildirim almak gerekiyor. ...her paydaşın gerekli sorumluluğu üstlenmesi gerekiyor. Bunun için bilinçli farkındalık önemli.” (ORÖ-1)

“Dersin daha küçük sınıflara indirilmesi bence daha iyi olacaktır. Ayrıca bir saatin yetmediğini hep söylüyorum. Ders saati kesinlikle artırılmalı. ...ders aktif olarak işlenmeli. Ders programındaki açıklamalar artırılarak sınıf rehber öğretmenlere örnekler sunulmalı. Gerekirse bizler sınıf öğretmenlerine destek eğitimi sunmalıyız.” (ORÖ-2)

c) Öğrencilerin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Uygulamasına İlişkin Görüşleri

Öğrencilerin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulanmasına ilişkin görüşleri ve önerileri Tablo 13’te özetlenmiştir.

Tablo 13. Öğrencilerin Programın Uygulamasına İlişkin Görüşleri ve Önerileri

Tema	Kategori	
Olumlu Görüş	Ders gelişimimiz için gerekli	Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6
	Derste uygulanan testler yararlı oluyor.	Ö-1, Ö-3, Ö-6
Olumsuz Görüş	Ders işlenmiyor	Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6
	Dersin hedefleri konusunda bilgim yok	Ö-1, Ö-2, Ö-5, Ö-6
	Ders gelişim ihtiyaçlarımı karşılamıyor.	Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6
	Ders saati yetersiz.	Ö-1, Ö-3, Ö-4
	Ders için sınıf mevcudu yüksek	Ö-2
	Uygulanan testlerin sayısı yetersiz.	Ö-2, Ö-4, Ö-5, Ö-6
Öneri	Derste uygulanan testler yararlı olmuyor.	Ö-2, Ö-4, Ö-5
	Ders amacına uygun olarak işlenmeli.	Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6
	Ders saati artırılmalı	Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-6
	Dersler daha etkileşimli hale getirilmeli	Ö-2, Ö-5
	Etkinlik ve uygulamaların sayısı yüksek olmalı	Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6
	Okul gezilerine daha çok yer verilmeli.	Ö-2, Ö-5, Ö-6
	Sınıf rehber öğretmenlerine derse ilişkin eğitim verilmeli.	Ö-4

Tablo 13’de görüldüğü gibi öğrenciler programın uygulanmasına ilişkin olumlu görüş belirtirken dersin gelişimleri için gerekli olduğunu (Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6) ve derste uygulanan testlerin yararlı olduğunu (Ö-1, Ö-3, Ö-6) belirtmişlerdir.

“Bu dersi gelişimin ve geleceğim için gerekli görüyorum... Uygulanan testler gayet yararlı oluyor. Kendimi tanıma fırsatı buluyorum.” (Ö-1)

“Rehberlik dersi bizi hem kişisel hem de ruhsal olarak geliştirecek bir ders olduğuna inanıyorum.” (Ö-2)

“Rehberlik dersini gerekli görüyorum. Bu ders sayesinde kendimizi ifade etme olanağı bulabiliriz... Rehber öğretmenler bazı testler uyguluyor ve bu testler bizim hayatımızla ilgili bilgiler veriyor. Ben o yüzden yararlı buluyorum.” (Ö-3)

“Bu dersi gerekli görüyorum çünkü bu dersi işledikçe geleceğimi şekillendirebileceğimi düşünüyorum.” (Ö-4)

“Ders gerekli çünkü bazı konularda bilgiye ihtiyacımız var.” (Ö-5)

“Kendimizi tanısak daha iyi olmaz mı?” , “Geleceğe dair iyi planlar yapmak kötü mü olur? diye düşünersek bu ders gerekli. Bu yıl bir test uygulandı ve beni yönlendirme konusunda yardımcı oldu. Bence testler olmalı...” (Ö-6)

Tablo 13’e göre öğrenciler programın uygulanmasına ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise rehberlik ve kariyer planlama dersinin işlenmediğini (Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6), dersin hedefleri konusunda bilgilerinin olmadığını (Ö-1, Ö-2, Ö-5, Ö-6), dersin gelişim ihtiyaçlarını karşılamadığını (Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6), ders saatinin yetersiz olduğunu (Ö-1, Ö-3, Ö-4), ders için sınıf mevcudunun yüksek olduğunu (Ö-2), uygulanan testlerin sayısını yetersiz olduğunu (Ö-2, Ö-4, Ö-5, Ö-6) ve uygulanan testlerin yararlı olmadığını (Ö-2, Ö-4, Ö-5) belirtmişlerdir.

“Bu dersi işlemiyoruz o yüzden dersin hedefleri hakkında hiçbir bilgim yok... Belki dersi işleyedik ihtiyaçlarımızı karşılayabileceğini söyleyebilirdim. Ama şu anda derste sadece test çözüyoruz. Merkezi sınavda nasıl başarılı olacağımızı, benim hangi alana yatkın olduğumu hiçbir şeyi bilmiyorum... Zaten bir ders saati de bence yetersiz belki iki saat olsaydı en azından bir dersini işleyebilirdik.” (Ö-1)

“Biz bu dersi işlemediğimiz için konuları bile bilmiyorum. Bana hiçbir katkısı olmadı yani. Sadece bir iki tane test uygulandı onların da sonuçları bize anlatılmadı. Bence bu ders için çok az bunlar... Sınıfın 29 kişi olması bence başka bir engel, bu derste her öğrenciye zaman ayrılmalı ama şu anda ders işlense bile bu mümkün olmuyor.” (Ö-2)

“Okul olarak bu derse vakit ayrılmıyor. Derslerde sınav çalışması yapılıyor. Bence bu çok yanlış. Böyle gerekli bir dersin hiçbir faydasını görmedik bu yıl... Ders saatleri de yetersiz bence...” (Ö-3)

“Dersi işlemediğimiz için ne ders hedefleri yerine getirilebiliyor ne de bize bir faydası oluyor. Dersler hep test çözmekle geçiyor. Derste uygulanan yalnız bir test var onun da sonuçlarından bir şey anlamadım. Açıklama da yapılmadı... Ders saatli de uygun değil. Böyle önemli bir ders için 1 ders saati çok az.” (Ö-4)

“Bu dersi tam olarak işleyedik bence mutlaka faydasını görürdük ama çok az işledik. Dersin programa niye konulduğu bile anlatılmadı bize. Test çözüp duruyoruz. Kariyer Planlama ile ilgili bir test uygulandı ama faydası oldu mu? Hayır. Bu testlerin daha çok yapılması gerekir.” (Ö-5)

“Bu derste hiç bir şey işleyip öğrenmediğimiz için üzerimizde etkisi de olmadı. Hedeflerini de öğretmenimiz söylemedi. Bence o yüzden anlamazsınız bir çaba... Uygulanan iki testle bu ders geçiştirilmemeli... Bize gerçekten rehberlik edilmeli.” (Ö-6)

Tablo 13’de görüldüğü gibi öğretmenlerin programın uygulanmasına ilişkin önerileri; dersin amacına uygun olarak işlenmesi (Ö-1, Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6), ders saatinin artırılması (Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-6), dersler daha etkileşimli hale getirilmesi (Ö-2, Ö-5), uygulamaların sayısının artırılması (Ö-2, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-6), okul gezilerine yer verilmesi (Ö-2, Ö-5, Ö-6) ve dersin okul rehber öğretmeni tarafından verilmesidir (Ö-4).

“Ben bu dersin ders saatinin uzatılmasını isterim. Ama bundan daha önce ders gerçekten işlenmeli.” (Ö-1)

“Ben bu derste daha çok etkinlik, araştırma ve test olmasını isterim. Bir de bu dersi ders olarak değil de terapi gibi olmasını isterim. Biz konuşalım öğretmen dinlesin, arkadaşlar dinlesin. Paylaşım olsun yani... Merkezi sınavta hazırlandık ama çok az okula geziye gittik. Keşke daha fazla tanıtım yapılsaydı.” (Ö-2)

“Bu dersin ders saatinin az olduğunu ve bu eksiklik giderilirse daha etkili olacağını düşünüyorum. Böylelikle ders gerçekten işlenmiş olur... Bu derste farklı etkinliklerin yapılması da bizi daha çok eğlendirecek ve rahatlatacaktır.” (Ö-3)

“Bence bu dersin iyi bir şekilde işlenmesi gerekir. Liselere giriş sınavı buna engel olmamalı. Etkinlikler de çoğaltılabilir. Bir de daha fazla ders süresi olmalı. Hocalara da bu konuda bilgi verilmeli. Çünkü derse giren sınıf öğretmenimiz aslında Fen Bilgisi öğretmeni. Ben ondan liseler konusunda bilgi istiyorum ama cevap alamıyorum.” (Ö-4)

“Bir kere bu dersler işlense çok iyi olacak. Ama boş ve sıkıcı dersler olmamalı. Etkinliklerin sayısı artırılıp daha çok sorunlarımıza çözüm bulabildiğimiz etkinlikler yapılmalı. Arkadaşlarımız ve öğretmenlerimizle sürekli etkileşim içinde olmalıyız. Hem sorunları hem bilgileri... Ben daha fazla okul gezisine gitmek isterdim.” (Ö-5)

“Keşke rehberlik dersi işlense. Yararlı olur kesin. Yalnız ders saati yetersiz, artırılması gerekir. Ben sorunlarımızı konuşmak ve merakımı gidermek isterdim. Çünkü bu yıl çok stresliydi. Keşke bol bol etkinlik yapılsaydı, bol bol okul gezileri yapılsaydı.” (Ö-6)

d) Velilerin 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının Uygulanmasına İlişkin Görüşleri

Velilerin Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının uygulanmasına ilişkin görüşleri Tablo 14’de özetlenmiştir.

Tablo 14. Velilerin Programın Uygulanmasına İlişkin Görüşleri ve Önerileri

Tema	Kategori	
Olumlu	Ders öğrenciler için gerekli	V-1, V-2, V-3, V-4
Görüş		
Olumsuz	Ders işlenmiyor.	V-1, V-2, V-3

Görüş	Ders saati yetersiz.	V-1, V-2, V-4
	Ders çocuklarımıza fayda sağlamıyor.	V-1, V-2, V-3
Öneri	Ders saati arttırılmalı	V-1, V-2, V-4
	Uygulamalı etkinliklere yer verilmeli.	V-1, V-3
	Okul gezileri arttırılmalı	V-1, V-3
	İşyeri gezileri yapılmalı	V-3
	Derse giren tüm öğretmenler rehberlik için zaman ayırmalı	V-2

Tablo 14'de görüldüğü gibi veliler programın uygulanmasına ilişkin olumlu görüş belirtirken dersin çocukları için gerekli olduğunu (V-1, V-2, V-3, V-4) belirtmişlerdir.

"Tabi ki bu dersi gerekli görüyorum. Çünkü çocuğumun kişisel, fiziksel, eğitsel becerilerine zemin hazırlayabilecek ders. Çocuğumun kendini tanımasına, neye ilgi duyduğunu bilmesine yardımcı olabilir." (V-1)

"Bu ders bence bu dönemdeki öğrenciler için mutlaka olmalı. Çocukların kendilerini tanımasına yardımcı olur, ileriye dönük daha sağlıklı düşünmesini sağlar..." (V-2)

"Çocuğum için bu dersi gerekli görüyorum. Bu ders gerçekten işlense gelecekte alakalı hedeflerde çocuğumun daha kararlı tutum sergilemesini sağlayabilir..." (V-3)

"Rehberlik dersi bana kalırsa gerekli de... bu dersle kişiliğini tanıyacak, geleceğini ve yapacaklarını planlayabilecektir..." (V-4)

Tablo 14'e göre veliler programın uygulanmasına ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise dersin işlenmediğini (V-1, V-2, V-3), ders saatinin yetersiz olduğunu (V-1, V-2, V-4) ve dersin çocuklara fayda sağlamadığını (V-1, V-2, V-3) belirtmişlerdir.

"Bu ders lise sınavı yüzünden işlenmiyormuş. Zaman sınırlılığı varmış. Ders işlense biler bir saatte böyle önemli bir dersi nasıl yetiştirebilirler ki... Ders işlenmeyince tabi çocuklarımız üzerinde hiç etkisi olmuyor. Ne büyük bir eksiklik..." (V-1)

"Çocuğum kendini tanıması ve geliştirmesi için bu kadar önemli olan bir dersin okulda işlenmiyor olması çok yanlış. Sebep: Yılsonundaki sınav... Durum böyleyken çocuklarımız sınav için durmadan çalışıyorlar, bu dersin en ufak bir yararı olmuyor... Ders de 40 dakika galiba. Bu sürenin neresi yeter ki?" (V-2)

"Eode kızım söylüyor. Bu ders işlenmiyormuş. Lise sınavı için hazırlık yapıp test çözüyorlarmış. Tabi dersin böyle bir yararı olmaz... Bence bu doğru da değil. Ders zaten her zaman çalışılır... Ama bu fırsatı her zaman bulamazlar." (V-3)

"Bu ders süresi yetersiz. Çocuklara daha fazla zaman ayrılmalı." (V-4)

Tablo 14'de görüldüğü gibi velilerin programın uygulamasına ilişkin önerileri; ders saatinin arttırılması (V-1, V-2, V-4), uygulamalı etkinliklere yer verilmesi (V-1, V-3), okul gezilerinin arttırılması (V-1, V-3), işyeri ziyaretlerinin yapılması (V-3) ve derse giren tüm öğretmenler tarafından rehberlik için zaman ayrılmasıdır (V-2).

"Dediğim gibi zaman kısıtlıymış en azından bu ders 2 saat olmalı. Ayrıca eğitimler uygulamalı olursa daha iyi olur gibi. Okul gezileri gibi faaliyetler de daha fazla yapılmalıdır." (V-1)

"Rehberlik dersi 40-45 dakikayla bitirilmemeli. Bu çok yetersiz olur. Bence bu eksiği gidermek amacıyla derse giren her öğretmen rehberlik için zaman ayırabilir." (V-2)

"Çocukların hedefleri doğrultusunda daha çok kişinin katılabileceği etkinlikler düzenlenebilir. Bu yıl okul gezileri yaptı ama bence yetersizdi. Ayrıca bildiğim kadarıyla kariyer planlama konusu da var rehberliğin içinde. Çocukların mesleki hedef koyabilmeleri için işyeri ziyaretleri yapılabilir." (V-3)

"Bu ders için öğrencilere daha fazla zaman ayrılması lazım. Çünkü onlar için en kritik dönem bu. Tercih yapacaklar, yeni bir eğitim yaşamına başlayacaklar..." (V-4)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının incelenmesinin, programın ve uygulamasının paydaş görüşlerine göre değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada öncelikle 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programının hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme öğeleri incelenmiş, daha sonra ders programı hakkında sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin görüşleri alınmış, son olarak da programın uygulanmasına ilişkin sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin, 8. sınıf öğrencilerinin ve velilerin görüşleri toplanmıştır.

Program öğelerinin incelenmesi sonucu elde edilen bulgulara göre 8. Sınıf Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Programı; kişisel, mesleki ve eğitsel rehberlik alanlarının içerisinde kendini tanıma, güvenli ve sağlıklı yaşam, eğitim yaşamı, meslekleri tanıma, kariyer planlama konularında yer alan 8 genel amaç ve 44 kazanımdan oluşmaktadır. Haftada bir saat okutulan bu dersin yürütücüleri sınıf rehber öğretmenleridir. Programda okul rehber öğretmenlerinin de gerekli konularda sınıf rehber öğretmenlerine desteklerini sunacağı ve okul yönetimi, rehber öğretmen ve veliyle iş birliği yapılacağı belirtilmiştir. Program uygulanırken rol oynama, proje çalışmaları, küçük grup çalışmaları, problem çözme, bireysel çalışma, beyin fırtınası, gösteri, gezi-gözlem, soru-cevap, benzetim, ikili ve grup çalışması, eğitsel oyunlar, kariyer planlama dosyası gibi yöntem ve tekniklere yer verilebileceği ifade edilerek kazanımların öncelik sırasına koyulmadan bir bütünlük içinde işlenmesi önerilmiştir. Programda kazanımlarının gerçekleşme düzeyinin belirlenmesi için hem bilişsel hem de duyuşsal öğrenmelerinin ölçülmesinin önemi vurgulanmış, bu nedenle de test tekniklerinin (ölçekler, envanterler vb.) ve test dışı tekniklerinin (gözlem, görüşme,

günlük tutma, öz değerlendirme) kullanılmasının yararlı olacağı belirtilmiştir.

Sınıf rehber öğretmenlerinin ve okul rehber öğretmenlerinin programa ilişkin görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin programın 4 ögesine ilişkin benzer ve farklı bazı görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Programın hedeflerine ilişkin olumlu görüş belirtirken sınıf ve okul rehber öğretmenleri hedef ve kazanımların gerçekleştirilebilir olduğunu, hedef ve kazanımların birbiri ile uyumlu olduğunu, kazanımların işlenme sırasının esnek olduğunu, hedef ve kazanım alanlarının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin program hedeflerine ilişkin olumsuz görüşleri arasında ise kazanımların sayısının çok fazla olması, mesleki rehberliğe verilen ağırlığın fazla olması, hedef ve kazanımlara ilişkin etkinliklerin belirlenmemesi, kazanımlar belirlenirken bireysel farklılıklar dikkate alınmaması ve kazanımların günümüz şartlarını yansıtmıyor olması yer almıştır. Programın hedef ve kazanımlarının seviyeye uygunluğu konusundaki öğretmen görüşleri arasında ise farklılık ortaya çıkmıştır. Sınıf rehber öğretmenlerinden 3'ü hedef ve kazanımların seviyeye uygun olmadığını ifade etmiş, 1 sınıf rehber öğretmeni ve 2 okul rehber öğretmeni ise hedef ve kazanımların öğrenci seviyesine uygun olduğunu söylemişlerdir.

Programın içerik ögesine ilişkin olumlu görüş belirtirken öğretmenler programın içeriğinin ve hedeflerin birbiriyle uyumlu olduğunu, programdaki konuların öğrenciler için gerekli olduğunu, programın içeriğinin öğrenci düzeyine uygun olduğunu ve kendini tanıma konusunun merkezde olmasının doğru olduğunu dile getirmişlerdir. İçeriğe ilişkin olumsuz görüş belirtirken ise öğretmenler içeriğin çok yoğun olduğunu, mesleki rehberlik alanına fazla ağırlık verildiğini, kişisel rehberlik alanına yeterli ağırlığın verilmediğini ve açıklamaların yetersiz olduğunu söylemişlerdir. Araştırma bulguları incelendiğinde öğretmenlerin içeriğe ilişkin görüşleri arasında büyük benzerliklerin olduğu görülmüştür.

Programın eğitim durumları ögesine ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde olumsuz görüşlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Öğretmenler eğitim durumları ile ilgili olarak ders saatlerinin yetersiz olduğunu, hedef ve uygulama süreçleri arasında ilişkinin olmadığını ve sınıf rehber öğretmenlerinin derslerde eksik kalabildiğini belirtmişlerdir. Öte yandan sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin etkinliklerin öğrenci seviyesine uygunluğu ve uygulama süreçlerine ilişkin açıklamaların yeterliliği konusundaki görüşleri farklılık göstermiştir. Sınıf rehber öğretmenlerinden 1'i etkinliklerin öğrenci seviyesine uygun olduğunu belirtirken, okul rehber öğretmenlerinden 1 tanesi etkinliklerin öğrenci seviyesine uymadığını söylemiştir. Benzer şekilde 1 sınıf rehber öğretmeni uygulamaya ilişkin açıklamaların yeterli olduğunu söylerken, sınıf rehber öğretmenlerinden 3 tanesi ve okul rehber öğretmenleri açıklamaların yetersiz kaldığını vurgulamışlardır.

Programın değerlendirme ögesi hakkındaki görüşler incelendiğinde, öğretmenlerin olumlu görüş belirtirken ölçme-değerlendirme etkinliklerinin uygun olduğunu, duyuşsal alana ilişkin ölçümlerin gerekli olduğunu, farklı katılımcıların değerlendirme sürecine katılmasının ve farklı ölçme-değerlendirme tekniklerinin kullanılmasının yararlı olduğunu söyledikleri görülmüştür. Öğretmenlerin programın değerlendirme ögesine ilişkin olumsuz görüşleri arasında ise sınıf rehber öğretmenlerinin ölçme-değerlendirmedeki yetersizliği, farklı ölçüm tekniklerinden elde edilen tutarsızlığı, alternatif değerlendirme yöntemlerinin ve uygulanan testlerin incelenmesinin zaman alıcı olması yer almıştır.

Sınıf rehber öğretmenlerinin, okul rehber öğretmenlerinin, öğrencilerin ve velilerin programın uygulamasına ilişkin görüşleri incelendiğinde benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Program paydaşları dersin önemli ve yararlı bir ders olduğunu söylemekle birlikte program uygulamasına ilişkin daha çok olumsuz görüş belirtmişlerdir. Ortaya çıkan bu sonuç Yazgünoğlu (2012) tarafından yapılan araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Yazgünoğlu (2012)'nin araştırmasına katılan öğretmenlerin yarısından daha çoğu programın uygulanmasına ilişkin olumsuz görüş ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da katılımcıların büyük çoğunluğu derslerin işlenmediğini, bu nedenle de öğrenciler üzerinde faydasının çok sınırlı kaldığını ifade etmişlerdir. Kızıl (2007) ise yaptığı çalışmada rehberlik faaliyetlerinin öğrencilere kişisel ve eğitsel konularda oldukça fazla yarar sağlamasına rağmen tam anlamıyla gerçekleştirilmediğini belirtmiştir. Bunun başlıca nedeni bu dersin bir işlevinin olmadığını düşünülmesi ya da 8. sınıftaki öğrencilerin merkezi ortak sınavlarının yükünün altında olması olabilir. Çünkü pek çok öğretmen rehberliğin öğrenciler açısından çok önemli olduğunu bilmekte (Taşkaya & Kurt, 2010) ancak ders saatinde rehberlik faaliyetleri yapmak yerine merkezi ortak sınavlar için hazırlanmayı tercih edebilmektedir. Bunun yanında; paydaş gruplarındaki öğretmen, öğrenci ve veliler ders saatinin yetersiz olduğunu, sınıf rehber öğretmenlerinin bu ders için yetersiz kalabildiğini, süreçte veli katılımının zayıf olduğunu, programın 8. Sınıfta uygulanıyor olmasını doğru olmadığını, programdaki açıklamaların yetersiz olduğunu, ders için sınıf mevcudlarının yüksek olduğunu, uygulanan testlerin sayısını yetersiz olduğunu ve uygulanan testlerin yararlı olmadığını belirtmişlerdir. Literatürde bazı çalışma bulgularını destekleyen araştırmalar mevcuttur. Örneğin; Yazgünoğlu (2012) da yaptığı araştırmada rehberlik faaliyetlerine ayrılan ders saatinin yetersiz olduğu ve sınıf rehber öğretmenlerinin rehberlik dersine ilgili eksik yönlerinin olabildiğine dair bulgulara ulaşmıştır. Benzer şekilde Demirel (2010) ve Hatunoğlu & Hatunoğlu (2006) yaptıkları çalışmalarda ders saatinin yetersiz oluşunu rehberlik faaliyetlerinin bir dezavantajı olarak göstermişlerdir. Yine Hatunoğlu & Hatunoğlu (2006) yaptıkları çalışmada rehberlik faaliyetleri kapsamında uygulanan test, anket, ölçek vb. ölçme araçlarının sağlıklı ve zamanında uygulanmamasından ve yorumlanmamasından dolayı etkililiklerini yitirebildiklerini belirtmiştir. Bu çalışmada da özellikle öğrenciler uygulanan test ve anketlerin çok yararlı olmadığını belirtmişlerdir.

Sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin, öğrencilerin ve öğretmenlerin Rehberlik ve Kariyer Planlama dersinin iyileştirilmesi için öne çıkan önerileri ise Rehberlik ve Kariyer Planlama dersinin amaç uygun olarak işlenmesi, ders saatinin artırılması, dersin daha önceki yıllarda başlaması, sınıf rehber öğretmenleri ve okul rehber öğretmenleri arasında koordinasyon artırılması, dersin okul rehber öğretmeni tarafından yürütülmesi, ders programının yeniden hazırlanması, ders programındaki açıklamaların artırılması, paydaşların sürece katılımının sağlanması, derste uygulamalı etkinliklere yer verilmesi, okul

gezilerinin arttırılmasıdır. Benzer öneriler literatürdeki diğer araştırmalarda da görülmektedir. Yazgünoğlu (2012) da araştırmasında rehberlik ders saatinin arttırılmasını ve sınıf rehber öğretmenleri ile okul rehber öğretmenleri arasında koordinasyonu arttırılmasını önermiştir.

KAYNAKÇA

- Bal Bardakçı, A. (2011). *İlköğretim Okullarında Çalışan Sınıf Öğretmeni, Sınıf Rehber Öğretmeni Ve Psikolojik Danışmanların Kapsamlı/Gelişimsel Rehberlik Programına İlişkin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Adana.
- Berber, D. (2010). *Ortaöğretim Kurumları Onuncu Sınıf Rehberlik Programı Uygulamalarının Sınıf Rehber Öğretmenleri ve Rehber Öğretmenler Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi (Kayseri İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Çivicioğlu, M. (2016). *Ortaöğretim Rehberlik Programının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Demirel, M. (2010). İlköğretim ve Ortaöğretim Sınıf Rehberlik Programının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156): 45-61.
- Düz, C. (2012). *İlköğretim Sınıf Rehberlik Programının Yapılandırıcı Yaklaşım Bağlamında Sınıf Rehber Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- European Centre for the Development of Vocational Training (CEDEFOP). (2008). *Establishing and developing lifelong guidance policy forums: A manual for policy makers and stakeholders*. Luxembourg: Publications Office.
- Gökkyer, N. (2012). İlköğretim Okullarında Rehberlik Hizmetlerinin Uygulama Sürecinin Etkililiği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(2): 407-419.
- Güvenç, M. (2001). *Okullardaki Rehberlik Faaliyetlerinin Yürütülmesinde Karşılaşılan Güçlükler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Hatunoğlu, A. ve Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1): 333-338.
- Hıdır, A. (2010). *Ortaöğretim Kurumlarında Sunulan Rehberlik Hizmetlerinin Öğrenci Kazanımlarının Amacına Ulaşma Düzeyi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karakuş, S. (2008). *İlköğretim Okullarında Çalışan Psikolojik Danışmanların Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Rehber Öğretmenleriyle Yaptıkları Konsültasyon Çalışmalarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Konca, F. (2007). *İlköğretimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programlarının Geliştirilmesi Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kuzgun, Y. (2010). *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: ÖSYM.
- Külahoğlu, Ş. (2004). *Okul Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Programlarının Geliştirilmesi*. Ankara: PegemA Yayınları.
- Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973). T. C. Resmi Gazete, 14574, 24 Haziran 1973.
- Nazlı, S. (2005). *Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Patton, M. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Rousseau, J.J. (2009). *Emile*. Y. Avunç (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sürücü, A. ve Yavuz, M. (2013). Rehberlik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Okul Müdürü-Rehber Öğretmen Etkileşiminin Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4): 1029-1047.
- Taşkaya, S. M. ve Kurt, Y. (2010). "İlköğretim Okullarında Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetlerine İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri", International Conference on New Trends in Education and Their Implications, 11-13 Kasım, Antalya.
- Torunoğlu, H. (2015). *Meslek Liseleri Okul Psikolojik Danışmanları ve Sınıf Rehber Öğretmenlerinin Rehberlik Programına İlişkin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- TTKB. (2017). İlköğretim Kurumları (İlkokul ve Ortaokul) Haftalık Ders Çizelgesi. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2017, <http://ttkb.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/kategori/7>
- TTKB. (2014). Ortaokul Rehberlik ve Kariyer Planlama Dersi Öğretim Programı. Erişim Tarihi: 23 Nisan 2017, <https://orgm.meb.gov.tr/www/rehberlik-programlari/icerik/102>
- Varış, F. (1991). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Varış, F. (1988). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Yazgünoğlu, S. S. (2012). *Okul ve Sınıf Rehber Öğretmenlerinin İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Sınıf Rehberlik Programına İlişkin Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yesilyaprak, B. (2016). *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Dağıtım.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Grafik Düzenleyicilerin İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Katkısı*

Prof. Dr. Erol Duran

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7581-3821>

Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Uşak – TÜRKİYE

Kübra Yüzgeç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-5156-4219>

Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.01.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Okuma

Okuma Stratejileri

Anlama

Grafik Düzenleyiciler

İlkokul

Araştırma Makalesi

* Bu araştırma, Prof. Dr. Erol Duran danışmanlığında, Kübra Yüzgeç tarafından hazırlanan yüksek lisans tez verilerine dayalı olarak hazırlanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41517>

Öz

Bu araştırma, "Grafik düzenleyicilerin okuduğunu anlama becerisinin gelişimine katkısı nedir?" sorusuna cevap aramaktır. Araştırmada karma model ve eylem araştırması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Uşak il merkezinde ilkokul dördüncü sınıfa devam eden 28 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem seçim tekniği olarak kolay ulaşılabılır örneklem tekniği belirlenmiştir. Nicel veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan çalışma kâğıtları ile elde edilmiştir. Hazırlanan bu çalışma kâğıtları, ön test, son test ve kalıcılık testi olarak kullanılmıştır. Nitel veriler ise "Grafik Düzenleyicileri İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Katkısı Görüşme Formu" ile toplanmıştır. Uygulama, haftada iki ders saati olmak üzere, 10 hafta sürmüştür. Araştırmanın birinci alt problemi için elde edilen veriler, bağımlı gruplar t-testi ile ikinci alt problemi için elde edilen veriler ise içerik analizi ve tematik kodlama yoluyla analiz edilmiştir. Araştırmanın ön test ve son test puanları arasında, 29,64 puanlık bir artış görülmektedir. Bu artış manidar bir artıştır. 10 haftalık bir uygulama sonunda, çalışma grubunun puanın düşük düzeyden, iyi düzeye çıkması, grafik düzenleyicilerle okuduğunu anlama çalışması uygulamasının, öğrencilerin anlama becerilerine katkı sağlamıştır demek yanlış olmaz. Uygulamanın kalıcı yönünün yüksek olduğu söylenebilir. Çalışma grubundakilerin tamamına yakını uygulamayı beğendiklerini ve faydalı bulduklarını; bu okuduğunu anlama uygulamalarının Türkçe derslerinde kullanılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Çoğu, okumaya ilişkin olumlu tutum değişikliğine sahip olduklarını söylemişlerdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Duran, E. ve Yüzgeç, K. (2020). Grafik Düzenleyicilerin İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Katkısı. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 21-30.

Contribution of Graphic Organizers to the Understanding Skills of the Primary Fourth Year Students

Prof. Dr. Erol Duran

Usak University, Faculty of Education, Department of Classroom Education, Usak – TURKEY

Kübra Yüzgeç

Usak University, Social Sciences Institute, Usak – TURKEY

Article History

Submitted: 29.01.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Reading
Reading Strategies
Understanding
Graphic Organizers
Primary School

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41517>

Abstract

This research aims to answer the question of “What is the contribution of graphic organizers to the development of reading comprehension?”. The mixed model and action research pattern were used in the research. The study group of the research consists of 28 students who attend the fourth grade of primary school in the city of Uşak. Easily accessible sampling technique was determined as the sample selection technique. Quantitative data were obtained with worksheets prepared by the researchers. These prepared worksheets were used as pre-test, post-test and permanence test. Qualitative data were collected through the entitled "Contribution of Graphic Organizers to Primary School Fourth Grade Students' Reading Comprehension Skills Interview Form".The application lasted 10 weeks, two hours a week. The data obtained for the first sub-problem of the research were analyzed by dependent groups t-test and the data obtained for the second sub-problem were analyzed by content analysis and thematic coding. Between the pre-test and post-test scores of the study, a shot of 29.64 points can be seen. This increase is a significant. At the end of a 10-week application, it would not be wrong to say that the study group's improvement from the low level to the good level and the application of reading comprehension with graphic organizers contributed to the comprehension skills. It can be said that the permanent aspect of the application is high.

Almost all of those in the study group liked to practice and found it useful; They stated that they wanted these reading comprehension practices to be used in Turkish lessons. Most of them said that they had a positive attitude change about reading.

1. GİRİŞ

Okuduğunu anlama çocukluk zamanlarında kazanılması gereken çok önemli bir beceridir. Birey salt okumanın ötesinde okuduğu metni analiz edebilmeli, bir bulmaca gibi metni çözebilmeli aynı zamanda metinde geçen düşüncenin özünü çıkarabilmelidir. Bu beceriyi kazanmış bireyler akademik ve kültürel anlamda kendilerini tamamlama fırsatı bulurlar ve iyi bir iletişim becerisine sahip olurlar.

Okuma eylemi geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir faaliyet olup teknolojinin gelişimine bağlı olarak niteliğinde değişim olan bir beceridir. Bu durum okuma becerisinin tanımının ve niteliğinin gelecek zamanda da değişebileceği gösterir (Keskin ve Baştuğ, 2012). Günümüzde ise okumanın birçok tanımı bulunmaktadır.

Okuma eylemini, Razon (1980) sözcükleri, cümleleri, yazıyı, algılama ve kavrama, yazılı sembollerden anlam çıkarma olarak tanımlar. Göğüş (1978) okumayı, görme ve seslendirme açısından fizyolojik; anlama açısından bilişsel bir süreç olarak tanımlamış ve eğer duyu organlarıyla zihin arasında olması gereken bağ kurulmazsa okuma yapılmış sayılmaz demiştir. Kavcar ve Oğuzkan'a (2004) göre de okuma bir algılama ve kavrama meselesidir. Gözün, zihnin ve ses organlarının koordineli çalışması ile iyi bir okuma gerçekleşir. 'Anlama, karmaşık bir süreçtir. Bir yazı ya da konuşmanın iletmek istediği düşünce, görüş ya da öneriyi okuyarak ya da işiterek kavrayabilme yeteneğidir. Anlama, okunan bir yazının, dinlenen bir konuşmanın iletmek istediği mesajın kavranmasını sağlayan bir öğrenme alanıdır. Sözlü ya da yazılı olarak anlatılanları tam anlamak, doğru tepki verme ve sağlıklı bir iletişim kurmada yadsınmaz bir öneme sahiptir.' (Göçer, 2007).

Harris (2005) okumanın yazar ve okuyucu arasında ki etkileşim, iletişim durumu olduğundan bahsetmiştir. Aytaş'a (2005) göre ise okumada beş duyu organı da etkilidir ve okumayı beş duyu organı ile zihnin anlam çıkarma işlevinin harmanlandığı bir faaliyet olarak tanımlar. Güneş (2009) okuma becerisini, okuma ile alınan bilgilerin sıralama, sınıflama, inceleme, ilişkilendirme, sorgulama, değerlendirme gibi zihinsel süreçlerden geçerek çıkarılan anlamın ön bilgiler ile birleştirip zihinde düzenlenmesi olarak ifade eder. Doğan (2017) bireyin bu süreçlerden sonra yeni ürünler koyarak sentez yapacağını ve edindiği bilgileri kendi inanç, tutum, değer yargılarına göre destekleyip ya da yargılayıp değerlendireceğini söyler. Gündüz ve Şimşek'e (2011) göre okuma, sözcük ve cümleleri algılamada çok önemlidir. Aynı zamanda bireye gelişme, öğrenme, eğlenme ve bilgilenme ödülleri sunar.

Okumayı öğrenme çocuklukta kazanılır ve okuma, öğrenmenin temelini oluşturur (Paris, 2005). İnsanın edindiği bilgilerin büyük kısmı okuma eylemi sonucunda anlama ile edinilir (Beydoğan, 2010). Yani okuma insanın temel öğrenme yoludur (Topuzkanamış ve Maltepe, 2010). "Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğünde 'okumak' kelimesine on farklı anlam verilmesine rağmen hepsinin 'anlamak' ile ilgili olduğu söylenebilir." (Özdemir, 2010). Okuma, anlam kurmaya dayalı karmaşık bir süreçtir (Coşkun, 2002; Aytaş, 2005; Akyol, 2007) ve okumanın temel amacı anlamadır (Demirel, 1990; Güneş, 2000; Akyol, 2001; Kırıcı, 2004; Ocak, 2004; Aytaş, 2005; Akyol, 2006; Çöğmen, 2008; Karatay, 2010; Ülper, 2010; Akyol ve Bulut, 2014; Bahap ve Baydık, 2016; Kuşdemir, 2016; Baltacı, 2017). Okumanın amacı okunulan metnin anlaşılması ve idrak edilmesidir. Okuma metindeki mesajı, duyguyu ve düşünceleri, istekleri anlamak için yapılır (Kırıcı, 2004; Çiftçi ve Temizyürek, 2008). Eğer anlama gerçekleşmemiş metnin içeriği öğrenci tarafından çözümlenmemişse, öğrenme amacına hizmet etmemişse o okuma amacına ulaşmamış demektir (Kuşdemir, 2016).

Bir metni okuyan öğrencinin metni kavrayabilmesi ve anlama becerisini geliştirebilmesi için belli stratejiler kullanması gerekir. Öğretmenlerin de bu stratejileri sınıf içerisinde yaptığı etkinlikler ile öğrencilere göstermesi ve kullanımlarını desteklemesi gerekmektedir (Kuşdemir, 2016; Doğan, 2017). Okuma ve anlama becerisi bir öğrencinin ilköğretimden yükseköğretime kadar başarısını etkilemektedir. Bu sebeple bu süreç tesadüfe bırakılmamalıdır ve öğrenci okuma-anlama sürecinde gerekli olan stratejileri kullanacak etkililikte olmalıdır (Beydoğan, 2010).

1.1. Okuma Stratejileri

Topuzkanamış ve Maltepe, (2010) strateji kavramını "karşılaşılan okuma problemini halletmek üzere kişinin o anda tasarladığı bir çözüm yolu" şeklinde tanımlamışlardır. Eğitimde strateji öğrenim sürecini kolaylaştıran, öğrenciye cesaret veren, etkili öğrenme yöntemidir (Özçakmak, 2015). Öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirmenin, sınıf öğretmenlerinin esas uğraşı olması gerekliliğinin farkında olan araştırmacılar günümüze kadar birçok strateji, yöntem ve teknik önermişler ve bu stratejileri uygulamışlardır (Demirel ve Epçaçan, 2012). Öğrencilerin okuduğunu anlama becerisini geliştirmek ve verimli okumayı gerçekleştirmek için okuma öncesi,

okuma sırası ve okuma sonrasında birçok strateji ve teknik kullanması önemlidir (Güngör, 2005; Bulut, 2013). Temizkan (2008), okuduğunu anlama stratejilerini “Metinlerden anlam çıkarmayı kolaylaştırmak amacıyla okuma eylemi sırasında bireyler tarafından uygulanan zihinsel taktiklerdir.” diye tanımlamıştır ve bu stratejilerin amacının öğrencilerin okuduğunu anlama seviyesini yükseltmek olduğunu vurgulamıştır.

Özbay ve Özdemir’e (2012) göre okuma becerisinde çıkarım yapmak çok önemlidir. Eğer okuyucu çıkarımda bulunabiliyorsa, yazarın açık açık yazmadığı fakat üstü örtülü söylediği mesajın farkına varır. Bu yüzden amaç saptama, tahminde bulunma, ana fikri belirleme, geriye dönüş yapma ve çıkarımda bulunma basamakları birer okuma stratejileridir.

Alanyazın tarandığında, okuma stratejileri ile ilgili çok sayıda sınıflama olduğu görülmektedir (Güngör ve Ün Açıkgöz, 2006; Epçaçan, 2009; Susar Kırmızı, 2006; Akyol, 2007). Örneğin, Susar Kırmızı’nın (2006), sınıflaması şu şekildedir:

Okuma Öncesi Stratejiler	Okuma Sırasında Stratejiler (Anlamı Yapılandırma Stratejileri)	Okuma Sonrası Stratejiler (Düzeltilme ve Anlamlandırma Stratejileri)
<ul style="list-style-type: none"> Gözden Geçirme/İnceleme Okuma Amaçlarını Belirleme Önbilgileri Harekete Geçirme Sorular Çıkarma Tahminde Bulunma/Hipotez oluşturma 	<ul style="list-style-type: none"> Sözcükleri Tanımlama İlişki Kurma Zihninde Canlandırma Sorulara Yanıt Arama ve Yeni Sorular Oluşturma Hedefe Odaklanma Tahminleri/Hipotezleri Kontrol Etme Not Alma Karmaşık Noktaları Belirleme Akıcı Okuma 	<ul style="list-style-type: none"> Özetleme Soruları Yanıtlama Sentez Yapma Metni Görsel Öğelerle İfade Etme Değerlendirme

Tablo 1. Okuma Stratejileri

1.2. Grafik Düzenleyiciler

“Anlamli öğrenme, yeni öğrenilen kavramların zihinde yer alan önceden edinilmiş kavramlara belirli bir düzen ve hiyerarşi içerisinde bağlanmasıyla oluşur.” (Nakiboğlu ve Çamurcu, 2014). Bir kavramı öğretebilmek için bilgileri kategorilere ayırmak yani sınıflandırmak gerekir. Kavramları etkili bir şekilde öğretimini yapmak yani kategorize etmek için çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemler; kavram haritaları, anlam çözümleme tabloları, kavram ağları, kavram tabloları, kavram bulmacaları, kavramsal değişim metinleri, kavram karikatürleri ve grafik düzenleyicilerdir (Çiydem ve Özdemir, 2015). Grafik düzenleyiciler kavramlar arası ilişkileri gösterir, bilgileri basit ve anlaşılır bir şekilde düzenlerler (Farris, 2004; Lubin ve Sewak, 2007; Parker, 2009; Duran ve Özdil, 2018; Tavşanlı, Kozaklı ve Kaldırım 2018). İyi bir grafik düzenleyici bir konuyu bütünsel olarak gösterir. Bir sayfa yazı ile anlatılamayacak bir konu, bütünün parçalarını ve bu parçalar arası ilişkiyi gösterdiği için bir grafik düzenleyici ile çok rahat anlaşılabilir (Jones, Pierce ve Hunter, 1998).

Öğrencilerin okurken önlerine çıkacak alışkın olmadıkları fikirlere hazırlamak için öğrendikleri ile yeni bildikleri arasında bağ kurmaya yardımcı olan örgütleyiciler öğrencilere yazılı ya da sözlü olarak sunulabilirler. Ayrıca örgütleyicilerin en önemli özellikleri ön bilgiler ve deneyimlerle metindeki düşünceleri ilişkilendirmesidir. Örgütler hikâye veya açıklamalı metinler için geliştirilebilir ve tanıdık olmayan, anlaşılması zor kavramların anlatılmasında yardımcı olur (Çakıcı ve Altunay, 2006).

1.3. Araştırmanın Önemi

Her ne için okuma yapılırsa yapılsın ister gazete okumak ister hikâye, roman, deneme vb. okumak ister bir afiş okumak burada asıl amaç okunan şeyi eksiksiz kavrayabilmektir. Bazı okuma tanımlarında da vurgulandığı gibi, okuma anlamaktır ve bir metnin anlaşılması da okunması kadar önemlidir. Ayrıca okuma becerisinin gelişmesi için anlama düzeyinin geliştirilmesine değeri verilmelidir. (Ateş, 2008).

Yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı, okuduğunu anlama çalışmaları temel eğitimin en önemli

görevlerinden biridir. Önemli bir sorun alanı olmaya devam eden, okuduğunu anlamayı geliştirme çalışmalarına devam edilmelidir.

Bu manada okuduğunu anlama çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla, grafik düzenleyicilerin, okuduğunu anlama becerilerinin gelişimine katkısı araştırılmak istenmiştir. Alan yazında hikâye metinlerini anlamada grafik düzenleyicilerin katkısını araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeplerle bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; "Grafik düzenleyicilerin okuduğunu anlama becerisinin gelişimine katkısı nedir?" sorusuna cevap aramaktır. Bu amaçtan hareketle aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Grafik düzenleyicilerin okuduğunu anlama becerisine katkısı nasıldır?
2. Öğrencilerin grafik düzenleyicilerle okuduğunu anlama uygulamaları hakkında görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama süreci ve veri toplama araçları ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine grafik düzenleyicilerin katkısını ölçebilmek amacıyla karma model kullanılmıştır. Araştırmanın deseni 'Eylem araştırması' olarak belirlenmiştir. "Eylem araştırması gerek akademisyenler gerekse de süreç içerisinde araştırmacı rolü üstlenen öğretmenler tarafından aktif olarak kullanılan ve eğitimin çeşitli konularında sistematik ve bilimsel olarak bilgi elde etme ve uygulamaları geliştirme amacıyla yararlanılan bir yöntem olarak görülmektedir. Eylem araştırmasının eğitim alanındaki en önemli amacı ise, eğitim dünyasında ortaya çıkan gerçekleri sistematik olarak anlamak ve değiştirerek geliştirmeye çalışmaktır." (Kuzu, 2009)

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Uşak il merkezindeki ilkököl dördüncü sınıfa devam eden 28 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların 13'ü erkek; 15'i ise kız öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem seçim tekniği olarak kolay ulaşılabilir örneklem tekniği belirlenmiştir. Veriler 2018-2019 eğitim öğretilimi yılının bahar döneminde toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, nitel ve nicel veri toplama araçları kullanılmıştır. Nicel veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan çalışma kâğıtları ile elde edilmiştir. Bu çalışma kâğıtları, ön test, son test ve kalıcılık testi olarak kullanılmıştır. Çalışma kâğıtlarında bir metin; bu metne ilişkin üçü metin içi ve üçü metinler arası olmak üzere altı soru yer almaktadır. Ön test, son test ve kalıcılık testlerinin her biri aynı şekilde düzenlenmiştir. Her bir testte benzer zorluktaki metinler ve sorular yer almaktadır.

Nitel veriler ise, "Grafik Düzenleyicilerin İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Katkısı" adlı görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu beş farklı sorudan oluşmaktadır. Bu sorular şunlardır:

- Grafik düzenleyicilerle yapılan anlama uygulamalarını beğendiniz mi? Faydalı olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.
- Grafik düzenleyicilerle yapılan anlama etkinlikleri sonrasında, okumaya ilişkin tutumunuzda bir değişiklik oldu mu? Açıklayınız.
- Bu uygulamaların Türkçe derslerinde kullanılmasını ister misiniz? Hangi sıklıkla kullanılmasını istersiniz? Açıklayınız.
- En çok beğendiğiniz ya da hiç beğenmediğiniz etkinlik hangisidir? Açıklayınız.
- Başka neler eklemek istersiniz.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama aşamaları şu şekildedir. Birinci aşama uygulamada kullanılacak metinlerin belirlenmesi aşamasıdır. Uygulamada 14 tane öyküleyici metin kullanılmıştır. Kullanılan metinler dördüncü sınıf öğrencilerin düzeyine uygun olması amacıyla alan uzmanları ve sınıf öğretmenlerinin görüşleri alınarak belirlenmiştir. Metinler seçilirken, metinlerin uzunluğuna, öğrencinin eğitimsel düzeyine uygunluğuna, öğrencinin yaşına uygunluğuna ve anlamlılığuna, metinlerin değer içermesine dikkat edilmiştir.

İkinci aşama, çalışma kâğıtlarının hazırlanması aşamasıdır. Bir metinle ilgili en az iki çalışma kâğıdı

hazırlanmıştır. Çalışma kâğıtları grafik düzenleyici stratejisine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışma kâğıtlarında metinlerle ilgili görseller yer verilmiştir.

Üçüncü aşamada, gerekli izinlerin alınması aşamasıdır. Dördüncü aşama ise ön test uygulaması aşamasıdır. Bu uygulama için iki benzer zorlukta iki farklı test verilmiştir. Beşinci aşama, uygulama aşamasıdır. Uygulama, haftada iki saat olmak üzere, 10 hafta sürmüştür. Altıncı aşamada son test uygulanmıştır. Son test içinde benzer zorluktaki iki çalışma kâğıdı kullanılmıştır. Yedinci aşama kalıcılık testi aşamasıdır. Kalıcılık testi, son testten üç hafta sonra ve iki çalışma kâğıdı ile uygulanmıştır.

Son aşama ise görüşme verilerini toplama aşamasıdır. Görüşme araştırmacı tarafından yapılmıştır. Görüşme sorularının yer aldığı ölçme aracı, sınıfta öğrencilere dağıtılmış ve tekrar toplanmıştır. Görüşme sırasında, ölçme aracındaki sorularla ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliliği için şu çalışmalar yapılmıştır.

Uzmanlardan Görüş Alma: Araştırmada kullanılan veri toplama araçları, araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Geliştirme sırasında, ikisi Türkçe eğitimi alanında çalışan akademisyen ve dördü sınıf öğretmeninden oluşan uzmanlardan görüş alınmıştır. Ayrıca, ön test son test ve kalıcılık testlerini üç farklı sınıf öğretmeni okumuş ve ortalamaları alınmıştır.

Uygulama Öncesi Pilot Uygulama: Uygulama öncesinde, bir okulda ve 30 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi ile pilotla uygulama yapılmıştır.

Katılımcılardan Alıntı: İkinci alt problem için, katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

Yetkinlik: Araştırmayı, okuduğunu anlama eğitimi ile ilgili çalışmalarını olan bir akademisyen ile 3 yıllık tecrübeye sahip bir sınıf öğretmeni ile birlikte yürütmüştür.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmanın birinci alt problemi için elde edilen veriler, bağımlı gruplar t-testi ile ikinci alt problemi için elde edilen veriler ise içerik analizi ve tematik kodlama yoluyla analiz edilmiştir. Birinci alt problemde ön test son test ve kalıcılık testi için ikişer test yapılmış ve ortalaması alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine ilişkin bulgulara ve bu bulgular ile ilgili yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi olan "Grafik düzenleyicilerin okuduğunu anlama becerisine katkısı nasıldır?" sorusuna ilişkin bulgulara Tablo2-3 yer verilmiştir.

Çalışma grubunun ön test ve son test puanlarına ilişkin karşılaştırmalar Tablo2'de verilmiştir.

Uygulama	N	X̄	SS	sd	t	P
Ön test	28	46,6	14,1	27	-	,000
Son test	28	76,3	7,99		13,937	

Tablo 2. Çalışma Grubunun ön test ve son teste ait bağımlı gruplar t testi sonuçları

Tablo 2'de verilere göre, dördüncü sınıf öğrencilerinin ön test ve son testten aldıkları puanlara göre, öğrencilerin okuduğunu anlama puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=-13,937$, $p<0,05$). Öğrencileri uygulama sonrası puanları ($X=76,33$), uygulama öncesi puanlarına ($X=46,69$) göre oldukça yüksektir.

Uygulamanın kalıcılık düzeyini belirlemek amacıyla, son testten yirmi bir gün sonra, ön test ve son testte kullanılan çalışma kâğıtları ile benzer zorluktaki kalıcılık testi uygulanmıştır. Öğrencilerin son test ve kalıcılık puan durumunu belirten veriler, Tablo 3'te aşağıda sunulmuştur.

Uygulama	Uyg	N	X	SS	sd	t	P
Test	Son	28	76,33	7,997	27	8,935	,000
ıllık	Kalıc	28	70,62	6,441			

Tablo 3. Çalışma Grubunun son test ve kalıcılık testine ait bağımlı gruplar t testi sonuçları

Bu tabloda yer alan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin son test ve kalıcılık puanlarının sonuçlarına göre öğrencilerin puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=8,935$, $p<05$). Öğrencilerin kalıcılık puanlarının ($X=70,62$), son test puanlarına ($X=76,33$) oranla kaybin yüksek olmadığı görülmüştür.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi olan “Öğrencilerin grafik düzenleyicilerle okuduğunu anlama uygulamaları hakkında görüşlerine” ilişkin bulgular, Tablo 4’te verilmiştir.

Kategori	n / f	Örnek Cümle
Beğenme ve Faydalı Bulma	25 / %89	<p>Ö6: Etkinliklerin faydalı olduğunu düşünüyorum çünkü bilmediğim birçok şey öğrendim ve metinler ile ilgili görseller ilgimi çekti.</p> <p>Ö21: Çok beğendim ve faydalı olduğunu düşünüyorum. Anlama becerimi geliştirdi.</p> <p>Ö27: Beğendim ve faydalı olduğunu düşünüyorum. Çünkü metinler ile okumam hızlandı çalışma kâğıtlarıyla anlamam kolaylaştı.</p>
Okumaya İlişkin Olumlu Tutum Değişikliği	21 / % 75	<p>Ö4: Okumaya karşı değişikliğim olumlu oldu. Eskiden giriş, gelişme ve sonuç kısımlarını ayırmakta güçlük çekiyordum. Şimdi daha kolay yapıyorum.</p> <p>Ö13: Grafik düzenleyicilerin okumaya karşı isteğimi arttırdığını düşünüyorum.</p>
Türkçe Derslerinde Kullanım İstekliliği	25 / % 89	<p>Ö4: Evet isterim, grafik düzenleyiciler ile metin işlemek daha anlaşılır oluyor.</p> <p>Ö21: Evet isterim, görsellerin olması daha iyi oluyor.</p>
Kullanım Sıklığı	Haftada 2 ders saatinden fazla olmasını isteyenler 12 / % 43	<p>Ö17: Haftada üç ders kullanılmasını isterim.</p> <p>Ö24: Bir haftada aynı gün olmamak şartıyla üç ders saati olabilir.</p> <p>Ö28: Bir haftada üç kere kullanılmasını isterim çünkü derslerimizde daha başarılı oluruz.</p>

Haftada 2 ders saatinden az olmasını isteyenler	11 / %39	Ö3: Ayda bir ders yapılabilir. Ö7: Ayda üç ders yapılabilir. Ö23: İki Haftada bir ders yapılmasını isterim.
Haftada 2 ders saati olmalı.	5 / %18	Ö13: evet haftada farklı günlerde iki defa kullanılmasını isterim. Ö18: Bence bir haftada iki kere olmalı.

Tablo 4. Öğrencilerin grafik düzenleyicilerle okuduğunu anlama uygulamaları hakkında görüşleri

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde, çalışma grubundakilerin 25'i (%89), uygulamayı beğendiklerini ve faydalı bulduklarını; 21'i(%75'i), okumaya ilişkin olumlu tutum değişikliğine sahip olduklarını; 25'i (%89) bu uygulamaların Türkçe derslerinde kullanılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Türkçe derslerinde bu uygulamalar hangi sıklıkta kullanılmalı sorusuna 12 (%43) öğrenci haftada "Haftada 2 ders saatinden fazla olmalı.", 11 (%39) öğrenci "Haftada 2 ders saatinden az olmalı." ; 5 (%18) öğrenci " haftada 2 ders saati olmalı" diye cevap vermiştir.

SONUÇ

Araştırmanın bulguları ışığında, alt problem sırası dikkate alınarak sonuçlar verilmiş ve tartışılmıştır.

Araştırmanın ön test ve son test puanları arasında, 29,64 puanlık bir artış görülmektedir. Bu artış manidar bir artıştır. 10 haftalık bir uygulama sonunda, çalışma grubunun puanının düşük düzeyden, iyi düzeye çıkması, grafik düzenleyicilerle okuduğunu anlama çalışması uygulamasının, anlama becerilerine katkı yaptığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, kalıcılık testine baktığımızda, son teste göre %7'lik bir kayıp olduğu görülmektedir. Çalışma grubunun puan ortalaması, 46,69'dan 76,33'e çıkmış ve kalıcılık testinde 70,62 puana düşmüştür. Bu kayıp çok önemli bir kayıp değildir. Uygulamanın kalıcı yönünün yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci alt probleminin sonuçları şu şekildedir. Çalışma grubundakilerin tamamına yakını uygulamayı beğendiklerini ve faydalı bulduklarını; bu uygulamaların Türkçe derslerinde kullanılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Çoğu, okumaya ilişkin olumlu tutum değişikliğine sahip olduklarını söylemişlerdir. Ancak öğrencilerin yarıya yakını bu uygulamanın haftada iki ders saatten fazla olmaması gerektiğini söylerken diğer yarısı ise 2 ders saati veya daha fazla olmasını istemektedirler.

Öğrenmeler için okuma gereklidir ve okuma ancak anlama ile desteklendiğinde hedefine ulaşır yani okumada öğrenimin gerçekleşmesi için bireyin okuduğunu anlaması şarttır. Okuma okuyucunun hem zihinsel hem sosyal olarak metni yeniden zihninde oluşturduğu bir iletişim sürecidir ve ilköğretim okullarının temel amacı bu iletişim şeklini öğrenciye kazandırabilmek ve bu sürecin kalıcılığını sağlayabilmektir (Ocak, 2004). Okuma faaliyetinden bir kazanç elde etmek istiyorsak öğrenciyi okumaya yönlendirmeli ve okuduğunu anlamasını sağlamalıyız (Akyol ve Yıldız, 2011; Kuşdemir, 2016).Çünkü okuduğunu anlamayan bir öğrencinin diğer derslerde başarısı düşer. Okuduğunu anlama etkinliği bu yüzden önemlidir (Özyılmaz ve Alcı, 2011).

Okuduğunu anlama çalışmaları ilkökul dördüncü sınıf eğitim öğretimi sürecinin en önemli kısımlarından biridir. Bu beceri kazandırılırken çeşitli yöntemlere başvurmak gerekir. En değerli yöntemin dahi birkaç kez kullanıldıktan sonra verimi düşer. Bu sebeple yöntem çeşitliliği önemlidir. Bu araştırma, okuduğunu anlama çalışmalarında kullanılmak üzere yeni bir tekniği alana katmayı amaçlamıştır. Grafik düzenleyiciler ile okuduğunu anlama uygulamalarının genelde sınıf içi öğrenme süreçlerinde özde ise öyküleri anlamaya katkı sağlaması nedeniyle, uygulayıcıların kullanabileceği bir teknik olarak önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akyol, H. (2001). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Gündüz.

Akyol, H. (2006). *Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök.

Akyol, H. (2007). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem.

Akyol, H. ve Bulut, P. (2014). İlköğretim 5. sınıf Öğrencileri ve öğretmenlerinin özetleme stratejileri. *International*

Journal of Language Academy, C/S.2(4): 36-48.

- Akyol, H. ve Yıldız, M. (2011). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama, okuma motivasyonu ve okuma alışkanlıkları arasındaki ilişki. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C/S. 31(3): 793-815.*
- Ateş, M. (2008). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeyleri ile Türkçe dersine karşı tutumları ve akademik başarıları arasındaki ilişki. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Aytaş, G. (2005). Okuma eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C/S.3(4): 461 – 470.*
- Bahap, K. Z. ve Baydık, B. (2016). Başarılı ve başarısız dördüncü sınıf okuyucularının okuduğunu anlama ve özetleme becerileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, C/S. 17(3): 317-346.*
- Baltacı, A. (2017). Okul müdürlerinin okuma alışkanlıkları ve okuduğunu anlama düzeyleri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, C/S. 4(2): 1-32.*
- Beydoğan, Ö. (2010). Okuma ve anlamayı etkileyen stratejiler. *Milli Eğitim, C/S.185: 8- 21.*
- Bulut, P. (2013). İlköğretim 5. sınıf öğrencileri ve öğretmenlerinin özetleme stratejilerinin değerlendirilmesi: Türkçe dersi örneği. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Coşkun, E. (2002). Okumanın hayatımızdaki yeri ve okuma sürecinin oluşumu. *TÜBAR-XI, 231-243.*
- Çakıcı, D. ve Altunay, U. (2006). Ön örgütleyiciler ve öğretimde kullanımları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, C/S. 14(1): 11-20.*
- Çiftçi, Ö. ve Temizyürek, F. (2008). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerinin ölçülmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C/S. 5(9): 109 – 129.*
- Çiydem, E. ve Özdemir, Y. (2015). Kavrama dayalı tarihi dönem anlatımına yönelik bir çalışma (tanzimat dönemi örneği). *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama, C/S. 6(12): 81 – 100.*
- Çöğmen, S. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kullandıkları okuduğunu anlama stratejileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Demirel, Ö. ve Epçaçan, C. (2012). Okuduğunu anlama stratejilerinin bilişsel ve duyuşsal öğrenme ürünlerine etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi, C/S. 2(1): 71-106.*
- Demirel, Ö. (1990). *Yabancı dil öğretimi*. Ankara: USEM.
- Doğan, Y. (2017). Okuduğunu anlamayı geliştirmede kullanılan stratejilerin etkililiği: Bir meta analiz çalışması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Duran, E. ve Özdil, Ş. (2018). Matris tekniğinin metin özetleme becerisine etkisi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi, C/S. 2(1):, 41 – 58.*
- Epçaçan, C. (2009). Okuduğunu anlama stratejilerine genel bir bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C/S. 2(9): 207-223.*
- Farris, P.J. (2004). *Elementary & middle school social studies*. New York: Mc Graw Hill.
- Göçer, A. (2007). Bir öğrenme alanı olarak anlama eğitimi ve Türkçe öğretimindeki yeri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C/S. (23): 17-33.*
- Göğüş, B. (1978). *Türkçe ve yazın eğitimi*. İstanbul: Kadioğlu.
- Gündüz, O. ve Şimşek, T. (2011). *Uygulamalı okuma eğitimi anlama teknikleri el kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Güneş, F. (2000). *Okuma yazma öğretimi ve beyin teknolojisi*. Ankara: Ocak.
- Güneş, F. (2009). *Hızlı okuma ve anlamı yapılandırma*. Ankara: Nobel.
- Güngör, A. (2005). Altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama stratejilerini kullanma düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C/S. (28): 101-108.*
- Güngör, A. ve Ün Açıköz, K. (2006). İşbirlikli öğrenme yönteminin okuduğunu anlama stratejilerinin kullanımı ve okumaya yönelik tutum üzerindeki etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, C/S. (48): 481-502.*
- Harris, R. (2005). *Rethinking writing*. London, GBR: Continuum International Publishing
- Jones, B. F., Pierce, J. & Hunter, B. (1998). Teaching students to construct graphic representations. *Educational Leadership, C/S. 46 (4): 20-25.*
- Karatay, H. (2010). İlköğretim öğrencilerinin okuduğunu kavrama ile ilgili bilişsel farkındalıkları. *TÜBAR-XXVII, 457-475.*
- Kavcar, C. ve Oğuzkan, F. (2004). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Engin.
- Keskin, H. K. ve Baştuğ, M. (2013). Geçmişten günümüze akıcı okuma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C/S. (171): 189 – 208.*

- Kırcı, M. (2004). Türkçe ve edebiyat dersleri ortamında okuma, anlatsal bilgi ve bilinçlenme denemesi. *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 17(1): 24 – 32.
- Kuşdemir, Y. (2016). Okuduğunu anlamada “Tahmin etme” stratejisinin rolü. *Smırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, C/S. 1(1): 47-63.
- Kuzu, A. (2009). Öğretmen yetiştirme ve meslek gelişiminde eylem araştırması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C/S. 2(6): 225-233.
- Lubin, J. & Sewak, M. (2007). Enhancing learning through the use of graphic organizers: Areview of the literature. *Lynchburg College Online Journal of Special Education*, C/S. (4): 1-37.
- Nakiboğlu, C. Ve Çamurcu, M. (2014). Grafik düzenleyiciler ve ortaöğretim fizik ders kitaplarında kullanımlarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 14(1): 51-74.
- Ocak, G. (2004). İlköğretim okulu 5.sınıf öğrencilerinin okuma anlama düzeyine videonun etkisi. *İlköğretim-Online*, C/S. 3(2): 19-25.
- Özbay, M. ve Özdemir, B. (2012). Okuduğunu anlama sürecinde çıkarım yapma becerisinin işlevi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C/S. 9(18): 17-28.
- Özçakmak, H. (2015). *Türkçe öğretmeni adaylarının not alarak dinlemede özetleme stratejilerini kullanma becerileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Özdemir, M. (2010). Olay çizgisi odaklı hikâye okuma yöntemi, Yıldız tozu örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. (19): 138 – 155.
- Özyılmaz, G. Ve Alcı, B. (2011). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerine okuduğunu anlama stratejilerinin öğretiminin okuduğunu anlama başarısı üzerine etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim*, C/S. 4(1): 71-94.
- Paris, S. G. (2005). Reinterpreting the development of reading skills. *Reading Research Quarterly*, C/S. 40(2): 184-202.
- Parker, W.C. (2009). Social Studies in Elementary Education. The United States of Amerika. *Perason Education, INC*.
- Razon, N. (1982). Okuma güçlükleri. *Eğitim ve Bilim*, C/S. (39): 19-29.
- Susar Kırmızı, F. (2006). İlköğretim 4. sınıf Türkçe öğretiminde çoklu zekâ kuramına dayalı işbirlikli öğrenme yönteminin erişimi, tutumlar, öğrenme stratejileri ve çoklu zekâ alanları üzerindeki etkileri. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tavşanlı, Ö. F.,Kozaklı Ülger,T. &Kaldırım, A. (2018). The effect of graphic organizers on the problem posing skills of 3rd grade elementary school students. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C/S. 8(2): 377-406.
- Temizkan, M. (2008). Bilişsel okuma stratejilerinin Türkçe derslerinde bilgiye dayalı metinleri okuduğunu anlama üzerindeki etkisi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 28(2): 129-14.
- Topuzkanamış, E. ve Maltepe, S. (2010). Öğretmen adaylarının okuduğunu anlama ve okuma stratejilerini kullanma düzeyleri. *TÜBAR-XXVII*, 655 – 677.
- Ülper, H. (2010). *Okuma ve anlamlandırma becerilerinin kazandırılması*. Ankara: Nobel.

Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dindarlık Eğilimi ile Spiritüel İyi Oluş Seviyeleri Arasındaki İlişkide Maneviyatın Aracı Rolünün İncelemesi

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Demir Çelebi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0886-9750>

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil Ekşi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7520-4559>

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Hanife Musa

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1336-1812>

İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.12.2019

Kabul: 12.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Dindarlık Eğilimi

Maneviyat

Spiritüel İyi Oluş

Yabancı Uyruklu Öğrenciler

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40052>

Öz

Türkiye, gün geçtikçe yabancı uyruklu öğrencilerin daha çok tercih ettiği bir eğitim ülkesi haline gelmektedir. Bu süreçte ülkemize gelen yabancı uyruklu öğrencilere yönelik politika geliştirilmesi ve ilgili tedbirlerin alınması için gerekli bilimsel çalışmalara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı kültür ve dinî yapıardan gelen yabancı uyruklu öğrencilerin anlaşılmasına manevî açıdan bakılan bu araştırmada, yabancı uyruklu öğrencilerin dindarlık eğilimi seviyeleri ile spiritüel iyi oluşları arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma betimsel tarama deseninde dizayn edilmiş olup çalışmanın örneklemini farklı ülkelerden eğitim almak amacıyla Türkiye'ye gelmiş olan 201 öğrenci oluşturmaktadır. Örnekleme kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Dindarlık Eğilim Ölçeği, Spiritüel İyi Oluş Ölçeği ve Maneviyat Ölçeği veri toplama amacıyla kullanılmıştır. Veriler SPSS 20 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde dindarlık eğilimi arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki; maneviyat ile spiritüel iyi oluş arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki; spiritüel iyi oluş ile dindarlık eğilimi arasında ise pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda maneviyatın dindarlık eğilimi ve spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkide aracı değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulguya göre yabancı uyruklu öğrencilerin dinî inanışları ne olursa olsun spiritüel iyi oluşlarının geliştirilmesine yönelik gerçekleştirilecek çalışmalarda maneviyatın önemli bir değişken olarak ele alınması önerilmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demir Çelebi, Ç.; Ekşi, H. ve Musa, H. (2020). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dindarlık Eğilimi İle Spiritüel İyi Oluş Seviyeleri Arasındaki İlişkide Maneviyatın Aracı Rolünün İncelemesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 31-40.

The Moderator Role of Spirituality in the Relation Between Religious Tendency and Spiritual Well-Being of Foreign Students in Turkey

Asst. Prof. Dr. Çiğdem Demir Çelebi

Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences,
Istanbul – TURKEY

Prof. Dr. Halil Ekşi

Marmara University, Atatürk Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul –
TURKEY

Hanife Musa

Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 07.12.2020

Accepted: 12.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Tendency of Religiosity

Spirituality

Spiritual Well-Being

Foreign Students

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40052>

Abstract

Turkey day by day is becoming a country where students choose for education. In this process, more scientific studies are needed to develop policies and take necessary measures for foreign students coming to our country. The aim of this study is to examine the moderating role of spirituality in the relationship between religious tendency and spiritual well-being of foreign students. The descriptive survey research was designed in order to investigate the study patterns. Sample of the study constitutes 201 high school students who came to Turkey from different countries. Sampling was reached by snowball sampling method. Personal Information Form, Religious Tendency Scale, Spiritual Well-being Scale and Spirituality Scale were used for data collection. Data were analyzed using SPSS 20 statistical program. When the findings of the study were examined, there was a positive and high-level relationship between religious disposition; a positive and highly significant relationship between spirituality and spiritual well-being; a positive and moderate relationship was found between spiritual well-being and religious disposition. As a result of the regression analysis, it was concluded that spirituality was a mediating variable in the relationship between religious tendency and spiritual well-being. According to this finding, regardless of the religious beliefs of foreign students, spirituality is suggested to be considered as an important variable in the studies that will be carried out to improve their spiritual well-being.

GİRİŞ

Türkiye’de ikamet eden yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili yapılan araştırmalarda genel olarak öğrencilerin sosyal ve psikolojik uyumları, mevcut sorunları, sosyal destek, yalnızlık düzeyleri ve yabancı dil öğrenme kaygısı gibi değişkenlerin ele alındığı görülmektedir (Alagöz ve Geçkil, 2017; Malekisanmaleki ve Altay, 2007; Özçetin, 2013; Yalçın ve Sarıgül, 2017.) Kiroğlu ve arkadaşlarının (2010) yabancı uyruklu öğrenciler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, yabancı uyruklu öğrencilerin yalnızlık, uyumsuzluk, çekingenlik, kültürel şok ve psikolojik sorunlar ile sosyokültürel uyum sorunları, barınma, yemek, sağlık, kültürlenme stresi, iklim, ulaşım ve ev özlemi gibi konularda sorunlar yaşadıkları dikkat çekmektedir. Latipov ve arkadaşları (2017) tarafından Rusya’da eğitim görmekte olan yabancı uyruklu öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada öğrencilerin yaşadıkları sorunların sosyal ve bireysel kaynakları olduğu ortaya koyulmuştur. Bu araştırmada yurtdışından gelen öğrencilerin temelde 3 aşamadan geçtiği öne sürülmüştür: Birinci aşama olarak ele alınan çatışma ve şok evresinde öğrenciler Rus kültürü ve eğitim sistemi ile ilk kez tanışırken var olan değerleri de yeni tanımaya başlamaktadır. Organizasyon evresi daha çok toplumsal yana işaret etmektedir. Bu evrede öğrenciler kendi var olan değerleriyle içinde buldukları kültürün değerlerini gözden geçirerek bir yargılama sürecine girmektedir. Bilinçli evre denen üçüncü aşamada ise öğrenci hangi değerleri özümseyip hangilerini almayacağına yaşamdaki amacını ve hedeflerini belirleyerek karar vermektedir.

Titrek ve arkadaşları (2016) tarafından Türkiye’de öğrenim görmekte olan yabancı uyruklu öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin barınma, dil, çevre, kültürel meseleler, sağlık ve sosyal ilişkileri geliştirici aktiviteler hususunda zorluklarla karşılaştığı ortaya koyulmaktadır. İslamabad Üniversitesi’nde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere yönelik gerçekleştirilen araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Öğrencilerin yoğunluk sırasına göre en fazla İngilizce dili, başvuru- kabul süreci, yaşam- yemek, öğrenci hizmetleri, sağlık hizmetleri, sosyal-kişisel meseleler, finansal yardım, oryantasyon hizmetleri, akademik kayıtlar, yerleştirme hizmetleri ve dini hizmetler öğrencilerin sorun yaşadıkları alanlar arasında sayılmaktadır (Jabeen, vd., 2018).

Türk Dil Kurumu (2019)’nda din kavramının (1) Tanrı’ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet, (2) Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen, (3) İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Dindar din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütebedeyyin; dindarlık ise dindar olma durumu şeklinde tanımlanmaktadır.

Mevcut araştırmalar, çoğu insanın hayatında din ve maneviyatın stres faktörleriyle genel ruh sağlığı ve iyi oluş açısından önemli rol oynadığını vurgulamaktadır (Koenig, McCullough ve Larson, 2001; Magaletta ve Brawer, 1998; Richards ve Bergin, 2005; Sharma ve Sharma, 2006). Osburn (2005)’un yabancı öğrencilerin dini deneyimlerine odaklanan doktora araştırması, dinin öğrencilerin yaşamının önemli bir parçası olduğunu tespit etmiştir. Yeni bir ülkeye gitmek, bu göçün bireyin dini eylemlerini etkilemekte; dini inançları ve değerleri hakkında yeniden düşünmelerini sağlamaktadır.

Daniel Groody (2013) tarafından kaleme alınan Göçmen Maneviyatı başlıklı makalede göçmenlere ilişkin teolojik aşamalar 3 ana başlıkta ele alınmıştır: pastoral aşama, manevi aşama ve dini aşama. Manevi aşama vermenin sınırlı, dinlemenin bol tutulduğu bir aşamayı işaret etmektedir. Bu aşama, göçmenlerin ne düşündüğü, ne hissettiği, neden mustarip olduğu ile neyin onları iyileştirdiği ve güçlendirdiği üzerinde durmaktadır. Bu aşamada dini kurallar değil, bireyin içsel süreçleri daha ön plandadır. Bu göç sürecinin manevi dünyalarındaki yansımalarının ele alındığı çalışmada göçmenlerin manevi dünyasına ilişkin bir harita sunulmakta, Allah inancının bu göç sürecini kolaylaştırdığı ortaya koyulmaktadır.

Göçmenlerle gerçekleştirilen diğer araştırmalar incelendiğinde, dini ve manevi inançların bizzat ele alındığı görülmektedir. Bu araştırmalarda dini ve manevi inançların kaygıyı azaltma, depresyon, özgüven artışı, hoşgörü ve öz kontrol gibi bir dizi ruh sağlığı göstergesi ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Bergin, 1991; Hawks, vd. 1995).

Din ve maneviyat tanımları temelde birbirinden ayrılmakla birlikte kültürden kültüre de farklılıklar göstermektedir (Emmons ve Paloutzian, 2003). Miller (1995, s. 257) maneviyatı, "tüm insanlarda kendinden daha büyük bir şeye inanmayı ve yaşamı olumlu bir şekilde doğrulayan bir inancı içeren temel ya da içsel nitelik" olarak tanımlamaktadır. Bu görüşe göre maneviyat, belirli bir dini gelenek içinde ya da aslında geleneksel dinin sınırlarının ötesinde dinin yaşanmış deneyimidir (Nelson, 2009). Dalton ve arkadaşları (2006) tarafından öğrencilerin maneviyat algıları üzerine gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin maneviyatı "amaç, anlam, yerine getirme, derinlik, bütünlük ve otantik içten içe doğru bir arayış" şeklinde tanımladıkları görülmüştür. Bryant, Choi ve Yasuno (2003) tarafından çok sayıda üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen bir araştırmada üniversite süresince öğrencilerin dini etkinliklerinde bir azalma olduğu, ancak manevi noktada bir artış yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Sheck-Varner (2009)'ın dindarlık, dini cemaatlere katılma, dini ve manevi ibadetler, dini başa çıkma ve spiritüel iyi oluş gibi stratejilerin maneviyatı daha geniş bir perspektifle tanımladığını ortaya koymaktadır. Spiritüel iyi oluş ile dini eylemler (Bassett ve ark. 1991); depresyon, benlik saygısı ve içsel dini yönelim (Genia, 2001); duygusal iyi oluş, yaşam doyumu (Kim, 2000); duygusal dengesizlik, duygudurum bozuklukları (Leach ve Lark, 2004) ve stres gibi değişkenler arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Woodbury, 1992).

Potkar (2013) tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırmada Hintli öğrencilerin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki deneyimleri ile ilgili bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmada din ve maneviyatın Hintli yabancı uyruklu öğrencilere kişisel ve sosyal bir destek kaynağı sunduğu, sosyalleşme için fırsatlar sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışma dinin ve maneviyatın Asyalı öğrenciler için stresle başa çıkma stratejisi olarak kullanıldığını da doğrulamaktadır. Bu bulgu, Pargament (1997) ile Kim ve Seidlitz (2002)'in çalışmalarındaki Din ve maneviyatın stresli zamanlarda başa çıkma mekanizması olarak işlev gördüğü bilgisi ile de tutarlılık göstermektedir.

Dünya çapında ve özellikle de Türkiye'de hızla artan göçmen, mülteci ve sığınmacı sayısı ile birlikte üniversitelerdeki yabancı öğrenci sayısı da hızla artmaktadır (Yüksek Öğretim Kurumu, 2016). Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu öğrenci sayısı MEB'e bağlı eğitim kurumlarında da her yıl artmaktadır (MEB, 2017, 2018). Araştırmalar, din ve maneviyatın uluslararası öğrencilerin deneyimlerini anlamada önemli olduğunu göstermektedir (Osburn, 2005; Brown ve Graham, 2009; Myburgh ve ark. 2002). Bu açıdan, ülkeye gelen yabancı uyruklu öğrencilerin özelliklerinin ve ihtiyaçlarının anlaşılması giderek önem kazanmaktadır. İlgili gerekçelerle araştırmada yabancı uyruklu öğrencilerin dindarlık eğilimi ile spiritüel iyi oluş seviyeleri arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlayan nicel bir araştırma yöntemi olan ilişki tarama yöntemi kullanılarak (Heppner, Wampold ve Kivlighan, 2013) Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu öğrencilerin dindarlık eğilimi ile spiritüel iyi oluş seviyeleri arasındaki ilişkide maneviyatın aracı değişken rolü incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Marmara Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan 201 yabancı uyruklu öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin belirlenmesinde

örneklemnin zor ulaşılabilir öğrenciler olması ve öğrenci işlerinin bu öğrencilerin dağılımına ilişkin somut bir belge sunmaması dolayısıyla kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin 109'u kadın, 92'si erkektir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan veriler; Kişisel Bilgi Formu, Dindarlık Eğilimi Ölçeği, Spiritüel İyi Oluş Ölçeği ve Maneviyat Ölçeği aracılığıyla elde edilmiştir.

Dindarlık Eğilim Ölçeği

Dindarlık Eğilimi Ölçeği Karaçay ve Yetim (2011) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Dindarlık Eğilimi Ölçeği bireylerin genel dindarlık eğilimlerini ölçmek amacıyla geliştirmiştir. Ölçek geliştirme esnasında Dindarlık Eğilimi Ölçeği bir pilot uygulama ile test edilmiştir. Literatürde dindarlık ölçeklerinde kullanıldığı şekilde 4'lü Likert tipi olarak geliştirilen ölçek (1. Hiç katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Katılıyorum, 4. Tamamen katılıyorum) 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 56, en düşük puan 14'tür. Pilot çalışmada ölçeğin faktör yapısını ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan çalışmaya çoğu üniversite mezunu olan 122 kişi katılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı .91 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin geçerliği için faktör analizi yapıldığında ölçekteki maddelerin tek boyutta toplandığı görülmüştür. Ölçekte tek boyut altında toplanan bütün maddelerin varyansı açıklama oranı %60.41 iken, bu boyutun özdeğeri 8,45'tir. Örnekleme 392 bireyden oluşan bu çalışmada, iç tutarlık katsayısı pilot çalışmayla örtüşür şekilde .93 şeklinde tespit edilmiştir. Çalışmada faktör analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak ölçek sorularının iki boyut altında toplandığı görülmüştür. İkinci boyutta toplanmış olan maddelerin faktör yükleri 1. boyutta da iyi olduğundan, maddeler tek faktöre yönlendirilerek varimax faktör analizi yapılmıştır. Uygulanan analiz sonucunda, tek boyut varyansı % 59.95 açıklarken, bu boyutun özdeğeri 8,39 olarak bulunmuştur.

Maneviyat Ölçeği

Manevi ölçeği Demirci (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini değerlendirmek için açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin toplam varyansın %62.993'ünü açıkladığı, öz değerinin 3.78 olduğu ve 6 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri .68 ile .86 arasında sıralanmaktadır. Çalışma esnasında ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Ölçeğin üç hafta arayla 32 katılımcıya yeniden uygulanmasından elde edilen test-tekrar test güvenirlik katsayısı .60 olarak bulunmuştur.

Spiritüel İyi Oluş Ölçeği

Ekşi ve Kardaş (2017) tarafından geliştirilmiş olan Spiritüel İyi Oluş Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması 498'si kadın, 367'i erkek olmak üzere toplam 865 yetişkinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri kullanılmıştır. Yapılmış olan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 29 maddeli ve aşkınlık, doğayla uyum ve anomi olmak üzere 3 faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapılan analizle birlikte ölçeğin yapı geçerliği ve güvenirliği bilimsel olarak ortaya koyulmuş ve amaçlanan spiritüel iyi oluş modeline uygun bir yapı ortaya çıkmıştır. (KMO: 951, Eigendeğeri 2 olarak alındığında toplam madde açıklama varyansı % 58,337). Modelin uyum indekslerinin ($\chi^2/sd = 4.11$, RMESEA = .06, SRMR = .50, NFI = .90, CFI = .92) iyi olduğu belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler SPSS 20 programı aracılığıyla sisteme işlenmiş ve burada demografik betimleme, korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmada ele alınan spiritüel iyi oluş, dindarlık eğilimi ve maneviyat değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde tüm değişkenler arasında .000 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu

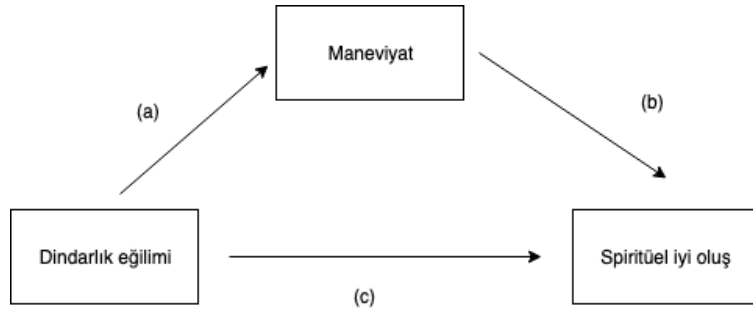
dikkat çekmektedir. Araştırmanın temel değişkenlerine ilişkin betimsel değerler ve korelasyon değerleri aşağıda sunulmaktadır:

Tablo1. Betimsel İstatistik Değerler

Değişken	f, \bar{X} ve SS Değerleri			Korelasyon Sonuçları		
	N	\bar{X}	SS	Spiritüel İyi Oluş	Dindarlık Eğilimi	Maneviyat
Dindarlık Eğilimi	207	114,97	14,10	,625*		
Maneviyat Spiritüel İyi Oluş	207	48,36	7,43	,732*	,736*	
İyi Oluş	207	25,49	4,27			

*p değerleri .000 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde dindarlık eğilimi arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki; maneviyat ile spiritüel iyi oluş arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki; spiritüel iyi oluş ile dindarlık eğilimi arasında ise pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmada dindarlık eğilimi ile spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkide maneviyatın aracı değişken rolü incelenmiştir. Buna göre bağımlı değişken (spiritüel iyi oluş) üzerinde bağımsız (dindarlık eğilimi) ve aracı değişkenin (maneviyat) ayrı ayrı direkt etkisi olmalı (b ve c), ayrıca bağımsız değişken (dindarlık eğilimi) ile aracı değişken arasında ilişki olmalıdır (a).

Şekil 1. Dindarlık Eğilimi ile Spiritüel İyi Oluş Arasındaki İlişkide Maneviyatın Aracı Rolü

Tablo 2. Dindarlık Eğilimi ile Maneviyatın Spiritüel İyi Oluş Puanlarını Yordama Düzeyine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	ß	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	10,428	2,843		3,668	,000		
Dindarlık eğilimi	,098	,036	,186	2,722	,007	,625	,187
Maneviyat	1,046	,119	,600	8,791	,000	,736	,524

$r=,747$ $R^2=,558$ $F= 128,808$ $p<,000$

Tabloda görüldüğü üzere dindarlık eğilimi ile maneviyatın spiritüel iyi oluş puanını yordama düzeyini belirlemek üzere yapılan Çoklu Regresyon Analizi sonuçlarına göre iki değişken birlikte spiritüel iyi oluş değişkeni ile yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir ($r = .747$). Maneviyat değişkeni sabit tutulduğunda, dindarlık eğilimi ile spiritüel iyi oluş arasındaki ilişki $r = .187$ düzeyinde gerçekleşirken; dindarlık eğilimi değişkeni sabit tutulduğunda, maneviyat ile spiritüel iyi oluş arasında $r = .524$ düzeyinde bir ilişki görülmektedir. Dindarlık eğilimi ve maneviyat birlikte spiritüel iyi oluş toplam varyansının %56'sını açıkladığı görülmektedir ($R^2 = .558$; $p < .000$). Dolayısıyla maneviyatın

dindarlık eğilimi ve spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkide aracı değişken olduğu sonucuna varılmıştır ($R^2=.558$; $F=128.808$; $p<.000$).

TARTIŞMA

Batı literatürü, din ve maneviyat kavramlarını birbirinden ayırma eğilimindedir. Maneviyat daha esnek ve bireysel bir anlama işaret ederken din daha toplumsal bir vurguyla ele alınmaktadır (Düzgüner, 2013). Ancak William James (1901)'in *Dini Tecrübenin Çeşitliliği* adlı eserinde dinin tanımına bakıldığında dinin "Bireylerin ilahi olduğunu düşündükleri herhangi bir şey ile kendilerini ilişki içinde görmeleri bakımından tek başlarına yaşadıkları duygular, eylemler ve tecrübeler" şeklinde oldukça bireysel bir tanıma sahip olduğu görülmektedir. James'e göre hissetmek dinin en derin kaynağıdır. Hatta felsefi ve teolojik söylemler bu hislerden sonra gelir. Dini tanımı tek bir biçimde ele almayan James "kişisel din" kavramı üzerinde durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında din ve maneviyat iç içe geçmiş iki kavram gibi görünmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgulardan da dindarlık eğilimi, maneviyat ve spiritüel iyi oluş değişkenleri arasında anlamlı düzeyde yüksek bir ilişki tespit edilmiştir.

İnsanın ulaşabileceği en yüksek mertebeyi kendini gerçekleştirme olarak nitelendiren Maslow'a göre maneviyat kendini gerçekleştirme yolunda gerekli bir ihtiyaçtır. Tasavvuftaki kamil insan olma arzusu da bireyin manevi dünyasını düzenlemesinden geçmektedir. Maneviyat bu açıdan bakıldığında bireyin iyi oluşuyla bizzat ilişkili görünmektedir.

Dindarlık ve iyi oluş arasındaki ilişki bu kadar net çizgilerle çizilememektedir. Din, kadercilik açısından incelendiğinde bireyin umutsuzluğa düşüp mücadeleden vazgeçmesine neden olabilmektedir (Peker, 2003). Bununla birlikte din ve Tanrı inancı zorlu bir durum karşısında sorumluluğu sadece bireye bırakmaması ve ilahi takdirin var olduğunu belirtmesi dolayısıyla bireyi rahatlatabilmektedir (Kartopu, 2013). Dinin bireyin varoluşsal amacını keşfetmesi ve yaşamı anlamlı kılması, bireyin yaşadığı boşluk duygusunu engellemektedir (Koç, 2003; Koç, 2005). Genel olarak dinin ve dindarlığın spiritüel iyi oluşun sağlanmasına katkıda bulunduğu öne sürülmektedir (Acar, 2014).

Literatüre bütüncül bir biçimde bakıldığında manevi iyi oluşla pozitif yönde anlamlı ilişki sunan dindarlığın kadercilik dolayısıyla bireyin özgüvenini zayıflatması ve insanı pasifleştirmesi gibi nedenlerle zaman zaman iyi oluşu olumsuz manada etkilediği görülebilmektedir (Acar, 2014; Hill, vd. 2013). Erich Fromm'a göre dindar olmayan, hatta bir ateistin bile manevi ve mistik bir dünyası olması mümkündür. Bazı insanlar dini vecibelerini yerine getirmemelerine rağmen kendilerini Tanrı'ya yakın hissederken bazıları ise çok ibadet etmesine karşın zihninden geçen vesveseler dolayısıyla kendini Tanrı'ya yakın görmemektedir (Horozcu, 2010). Bu açıdan bakıldığında araştırma bulgularından elde edilen maneviyatın dindarlık eğilimi ve spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkiyi yordamasına ilişkin bilgi oldukça anlamlı görünmektedir.

Maneviyatın dindarlık ile spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkiyi yordaması bulgusunun dindarlık ve spiritüel iyi oluş arasındaki ilişkiye gölge düşürmemesine dikkat edilmelidir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre dindarlık ve spiritüel iyi oluş arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Çeşitli örneklemelerde gerçekleştirilen araştırmalar da bu bulguyu desteklemektedir (Salgado, 2014; Singh ve Agarwal, 2011). Bununla birlikte spiritüel iyi oluş kavramının literatüre yeni kazandırılmış olmasının (Ellor ve McGregor, 2011) da göz önünde bulundurulması, bu alandaki çalışmaların daha detaylı incelenmesi önerilmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin farklı din ve inançlardan geldiği göz önünde bulundurularak gerçekleştirilecek araştırmalarda maneviyat unsurunun öneminin unutulmaması tavsiye edilmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin iyi oluşlarının yükseltilmesi için maneviyat içerikli çalışmalara yer verilebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma, yabancı uyruklu öğrencilere ulaşılması noktasında yaşanan çeşitli güçlükler nedeniyle 201 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum araştırmanın sınırlı yanını temsil etmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerle çalışmayı planlayan ve daha geniş bir örnekleme ulaşmayı amaçlayan araştırmacılara, araştırma öncesinde yabancı uyruklu öğrencilere ulaşılmasını kolaylaştıracak kurumlarla protokoller gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2014). Manevi iyi oluş ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 391-412.
- Alagöz, B.S. ve Geçkil, T. (2017). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin sorunlarının incelenmesi: Konya ili örneği. *Anadolu Hem ve Sağ Bil Dergisi*, 20(4), 279-285
- Barbaros Yalçın, S. ve Sarıgül, E. (2017). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerde yabancı dil öğrenme kaygısı. *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2495-2509. doi:10.14687/jhs.v14i3.4637
- Bassett, R. L., Camplin, W., Humphrey, D., Dorr, C., vd. (1991). Measuring Christian maturity: A comparison of several scales. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 84-93.
- Bergin, A.E. (1991). Values and religious issues in psychotherapy and mental health. *American Psychologist*, 46, 394-403.
- Brown, L., ve Graham, I. (2009). The discovery of the self through the academic sojourn. *Existential Analysis*, 20(1), 79-93.
- Bryant, A. N., Choi, J. Y. ve Yasuno, M. (2003). Understanding the religious and spiritual dimensions of students' lives in the first year of university. *Journal of University Student Development*, 44, 723-746.
- Dalton, J. C., Eberhardt, D., Bracken, J. ve Echols, K. (2006). Inward journeys: Forms and patterns of college student spirituality. *Journal of College and Character*, 7(8).
- Düzgüner, S. (2013). Maneviyat algısı ve diğer kâmlıkla ilişkisi (Kan Bağıışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma). Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ellor, W.J. ve McGregor, J.A. (2011). Reflection on words "religion", "spiritual well-being" and "spirituality". *Journal of Religion, Spirituality and Aging*, 23, 275-278.
- Emmons R. A., ve Paloutzian R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377-402.
- Genia, V. (2001). Evaluation of spiritual well-being scale in a sample of college students. *International Journal for the Psychology of Religion*, 11(1), 25-33.
- Hawks, S. R., Hull, M., Thalman, R. L. ve Richins, P. M. (1995). Review of spiritual health: definition, role, and intervention strategies in health promotion. *American Journal of Health Promotion*, 9, 371-378.
- Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B. ve Zinnbauer, B. J. (2013). Din ve maneviyatı kavramlaştırma: birleşme ve ayrılma noktaları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 85-118.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal*, 7 (1), 209-240.
- Jabeen, H., Qasim, M. Z., Ali, S. ve Tariq, U. (2018). Adjustment problems of foreign students at International Islamic University Islamabad. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 3 (2), 1-24.

- James, W. (1901). *The varieties of religious experience. A study in human nature.* https://csrs.nd.edu/assets/59930/williams_1902.pdf adresinden 1.11.2015 tarihinde edinilmiştir.
- Kartopu, S. (2013). Kaygının kader algıları ile ilişkisi. (Kahramanmaraş örneği). *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 238-260.
- Kıroğlu, K, Kesten, A. ve Elma, C. (2010). Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyo- kültürel ve ekonomik sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 26-39.
- Kim, Y. ve Seidnitz, L. (2002). Spirituality moderates the effect of stress on emotional and physical adjustment. *Personality and Individual Differences*, 32, 1377- 1390.
- Koç, M. (2003). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 373–397.
- Koç, M. (2005). Ruh sağlığı ile dini başa çıkma metodu olarak dua ve ibadet fenomeni arasındaki ilişki üzerine psikolojik bir yaklaşım. *Ekev Akademi Dergisi Sosyal Bilimler*, 9 (24), 11-32.
- Koenig, H. G., McCullough, M. E. ve Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health.* New York: Oxford University Press.
- Latipov, Z. A., Ziyatdinov, A. M., Demidova, L. A. vd. (2017). The problem of adaptation of foreign students studying in Russian universities. *Especial*, 38, 27-32.
- Leach, M. M. ve Lark, R. (2004). Does spirituality add to personality in the study of trait forgiveness? *Personality and Individual Differences*, 37, 147-156.
- Magaletta, P. R. ve Brawer, P. A. (1998). Prayer in psychotherapy: A model for its use, ethical considerations and guidelines for practice. *Journal of Psychology and Theology*, 26 (4), 322-330.
- Malekisanmaleki, R. ve Altay, B. (2007). Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal destek ve yalnızlık düzeyleri ile kaygı durumlarının belirlenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1-2-3, 71-96.
- Miller M. A. (1995). Culture, spirituality and women’s health. *Journal for Obstetric Gynaecological & Neonatal Nursing*, 24, 257–264.
- Milli Eğitim Bakanlığı. Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim. 26/02/2019 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_organ_egitim_2017_2018.pdf adresinden edinilmiştir.
- Myburgh, C. P. H., Niehaus, L. ve Poggenpoel, M. (2002). International learners’ experiences and coping mechanisms within a culturally diverse context. *Education*, 123(1), 107-129.
- Nelson, J. M. (2009). *Psychology, religion and spirituality.* New York, NY: Springer.
- Osburn, R. H., Jr. (2005). *Religious experiences of Buddhist, Muslim, and Christian international students: A case study at the University of Minnesota.* Unpublished doctoral dissertation, University of Minnesota, Minneapolis, MN.
- Özçetin, S. (2013). Yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping.* New York: Guilford.
- Peker, H. (2003). *Din psikolojisi.* İstanbul: Çamlıca.
- Potkar, K. (2013). Adaptation to the U.S. and religion/spirituality: Experiences of Indian international students. Doktora tezi. Department of Counseling Psychology and Special Education, Brigham Young University. 3601. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/3601>
- Richards, P. ve Bergin, A. E. (2005). *A spiritual strategy for counseling and psychotherapy, 2nd ed.* American Psychological Association.
- Salgado, A. C. (2014). Review of empirical studies on impact of religion, religiosity and spirituality as protective factors. *Propósitos y Representaciones Ene.*, 2 (1), 121-159.

- Singh, R. ve Agarwal, S. (2011). Importance of money, religiosity, and spiritual well-being of young fast-food consumers, and its impact on their ethical beliefs. Indian Institute of Management Calcutta Working Paper Series, WPS No. 674.
- Sharma, S. ve Sharma, M. (2006). Sustaining and enhancing health/well-being of Indian students: The role of certain spiritual and religious interventions. *National Academy of Psychology*, 51(2-3), 113-118.
- Titrek, O., Hashimi S. H., Ali, A. S. ve Ngulum, H. F. (2016). Challenges faced by international students in Turkey. *Anthropologist*, 24(1), 148-156.
- Woodbury, A.M. (1992). Social support network and adjustment in childhood: A longitudinal analysis. Doktora tezi, Boston University.
- Yüksek Öğretim Kurumu(2016). Öğrenci istatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden 04.08.2016 tarihinde erişilmiştir.

Üniversite Öğrencilerinin Akademik Sahtekarlık Eğilimlerinin Yordayıcısı Olarak Ahlaki İkilem

Dr. Öğr. Üyesi Esra Tekel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4600-9900>

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü,
Afyonkarahisar – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Korkman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6025-9696>

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü,
Afyonkarahisar – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.01.2020

Kabul: 15.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Etik Liderlik

Akademik Sahtekarlık

Ahlak

Ahlaki İkilem

Üniversite Öğrencisi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41471>

Öz

Akademik sahtekarlık öğrenciler tarafından ahlaki olmayan bir davranış olarak görülmesine rağmen sürekli yapılan bir eylemdir. Bu bağlamda öğrencilerin akademik sahtekarlığı ahlaki olmayan bir davranış olarak görmelerine rağmen bu davranışı yapmaya neden olan durumu ortaya koymak önemlidir. Bu noktada ahlaki ikilem karşımıza çıkmaktadır. Çünkü öğrenciler akademik sahtekarlık yapmanın yanlış olduğunu kabul etmekte ancak bu davranışı yapıp yapmama noktasında ahlaki ikilemde kaldığında davranışı yapma eğilimindedir. Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin ahlaki ikilemde kaldığında bireylerin kullandığı etik türlerini ortaya çıkaran etik liderlik puanlarının akademik sahtekarlık puanlarını yordama düzeyini belirlemektir. İlişkisel desende tasarlanan araştırmaya kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 519 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin akademik sahtekarlık düzeylerini ölçmek için Eminoğlu ve Nartgün (2009) tarafından geliştirilen 22 madde ve (i) kopya çekme eğilimi, (ii) ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık eğilimi-genel, (iii) araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık eğilimi ve (iv) atıflara yönelik sahtekarlık eğilimi olmak üzere dört boyuttan oluşan Akademik Sahtekarlık Eğilimi Ölçeği; öğrencilerin ahlaki ikilemde kaldıklarında kullandıkları karar verme stillerini ölçmek için Langlois, Lapointe, Valois ve de Leeuw (2014) tarafından geliştirilen 23 madde ve (i) bireyi önemseme, (ii) eleştiri etiği ve (iii) adalet etiği olmak üzere 3 faktörden oluşan Etik Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ahlaki ikilemde kalan öğrencilerin kullandıkları etik türler ile akademik sahtekarlık arasında anlamlı ilişkilerin olduğu ve öğrencilerinin etik liderlik stillerinin akademik sahtekarlığı yordadığı saptanmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tekel, E. ve Korkman, H. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Sahtekarlık Eğilimlerinin Yordayıcısı Olarak Ahlaki İkilem. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 41-53.

Moral Dilemma as a Predictor of Academic Dishonesty Tendency of University Students

Asst. Prof. Dr. Esra Tekel

Afyon Kocatepe University, Sandikli School of Applied Sciences, Department of Social Work,
Afyonkarahisar – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Hamdi Korkman

Afyon Kocatepe University, Sandikli School of Applied Sciences, Department of Social Work,
Afyonkarahisar – TURKEY

Article History

Submitted: 24.01.2020

Accepted: 15.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Ethical Leadership

Academic Dishonesty

Morality

Moral Dilemma

University Student

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41471>

Abstract

Although academic dishonesty is seen as an immoral behavior by students, it is an ongoing action. In this context, it is essential to reveal the situation that causes this behavior, although students see academic dishonesty as an immoral behavior. At this point, we encounter with the concept of moral dilemma. Since students actually accept that academic dishonesty is wrong, however they tend to show academic dishonest behavior when they are in a moral dilemma about whether to do this behavior. The aim of this study is to determine the level of regression of ethical leadership points that reveal the types of ethics used by individuals in the ethical dilemma to the academic dishonesty scores of university students. The study was designed in relational design and 519 students were selected by using random sampling method. Academic Dishonesty Tendency Scale which includes 22 items and four factors as (i) tendency towards cheating, (ii) dishonesty tendency at studies as homework, project, etc.-common, (iii) dishonesty tendency at research and process of write up, and (iv) dishonesty tendency towards reference was developed by Eminoğlu and Nartgün (2009) to measure the level of academic dishonesty of students and Ethical Leadership Scale which includes 23 items and three factors as (i) ethic of care, (ii) ethic of critique, and (iii) ethic of justice developed by Langlois, Lapointe, Valois and de Leeuw (2014) was used to measure the decision-making styles that students use when they are in a moral dilemma. According to the findings, there is a significant relationships between the styles used by the students who are in moral dilemma and academic dishonesty and it is found that ethical leadership is a significant predictor of academic dishonesty tendency.

1. Giriş

Akademik sahtekarlığı Ikupa (1997) "bireyin bilgi ya da kabiliyetinin test edilmesi sürecinde sergilediği etik olmayan ve yasa dışı davranışlar" olarak tanımlamaktadır. Akademik sahtekarlık kavramı, öğrencinin sınavda kopya çekme, sınav esnasında birbirlerinin sınav kâğıtlarını değiştirme, soruları önceden çalarak edinme, sınav kurallarına uymama, ödevlerde, tezlerde intihal yapma, başkalarının çalışmasını izinsiz kullanma vb. gibi davranışları içeren bir kavramdır (Aluede, Omoregie ve Osa-Edoh, 2006; Colnerud ve Rosander, 2009; Gümüşgül ve ark., 2013; Kıral ve Saracaloğlu, 2018; Odabaşı ve ark., 2007).

Akademik sahtekarlığın sınıfta kalma kaygısı yaşama, başarısız olmaktan kaçınma, kısa yoldan başarıya ulaşma, emek sarf etmeden başarı elde etme gibi nedenleri vardır (McCabe, Trevino ve Butterfield, 2001). Drake'e (1941) göre ise akademik sahtekarlığın en önemli nedeni iyi notlar elde etmek için hissedilen baskı ve strestir. Çoktan seçmeli sınavların yapıldığı kalabalık sınıflar da akademik sahtekarlık türlerinden biri olan kopya çekmeyi kolaylaştıran bir belirleyicidir (Houston, 1976).

Bir diğer akademik sahtekarlık türü olan intihal ise fikir hırsızlığı ve fikirselleşme olarak tanımlanmaktadır (Isserman, 2003; Küçüktepe ve Küçüktepe, 2012). Pavela (1978) intihali "kişinin başka birisine ait fikir, kelime ya da ifadeleri kaynak belirtmeden kendine aitmiş gibi yeniden üretmesi ya da uyarlaması" olarak; Park (2003) ise "edebi hırsızlık ve kaynağını belirtmeden birinin fikirlerini ya da yazdıklarını kullanmak" olarak tanımlamaktadır. İntihal yapmanın nedenleri arasında kaynakça gösterimi ile ilgili yetersiz eğitim, intihalin fark edilmeyeceği düşüncesi, başarısız olma kaygısı, zor veya teslim etme zamanı yaklaşmış bir ödevi emek sarf etmeden kısa yoldan yapma isteği gibi faktörler yer almaktadır. Ayrıca intihalin bir takım demografik değişkenlerle (arkadaş çevresi yaş, cinsiyet, ülke, etnik köken ve kültürel özellikler) de ilgili olduğu görülmüştür (Brown ve Weible, 2006; Chapman ve ark., 2004; Ersoy ve Özden, 2011).

Diğer akademik sahtekarlık türleri arasında internetten kaynağı belli olan bilgileri kaynak belirtmeden kullanma, izinsiz olarak kopyalama ve çoğaltma (Vartiainen ve Siponen, 2002); hazır ödev sitelerinden ödev kopyalama, tezi veya ödevi başkasına yaptırma (Odabaşı ve ark., 2007) yer almaktadır.

Türkiye'de üniversite öğrencilerinin akademik sahtekarlıkları ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmaların öğrencilerin akademik sahtekarlık düzeylerini ölçmek amacıyla (Akpınar ve ark., 2017; Gümüşgül ve ark., 2013; Memduhoğlu ve Tayız, 2016) ya da olumsuz değerlendirilme korkusu (Kıral ve Saracaloğlu, 2018; Ömür, Aydın ve Argon, 2014), öz yeterlik ve akademik kontrol odağı (Büyükgoze, 2017), mesleğe yönelik tutum (Hançer, 2017) ve kopya çekmeye ilişkin tutum (Taşgın ve ark., 2019) gibi değişkenler ile arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüştür. Yurt dışında yapılan araştırmalar incelendiğinde ise akademik sahtekarlık kavramına etki edebilecek çok sayıda bireysel, durumsal ve inançsal değişkenleri ortaya çıkarmaya çalışan araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin McCabe ve Trevino (1997) akademik sahtekarlığın yaş, cinsiyet, akademik başarı, aile eğitimi, müfredat dışı etkinlikler gibi bireysel değişkenler ile sosyal kulüplere üyelik, akademik sahtekarlığa karşı uygulanan yaptırımlar, akademik sahtekarlığın arkadaşlar tarafından ifşa edilme olasılığı ve akranlar tarafından onaylanmama gibi durumsal değişkenlerle olan ilişkisini incelemiştir. Benzer biçimde bireysel değişkenlerden zeka ile akademik sahtekarlık arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarda düşük zeka seviyesine sahip öğrencilerin diğerlerinden daha fazla kopya çektiği ortaya çıkmıştır (Hetherington ve Feldman, 1964; Kelly ve Worrell, 1978). Bireysel değişkenlerden sosyal kabul ihtiyacı da akademik sahtekarlık kavramı ile birlikte incelenen kavramlardan biridir. Crowne ve Marlowe (1964)'a göre de sosyal kabul ihtiyacı ile kopya çekme sıklığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Kopya çeken öğrencilerin çekmeyenlere göre sosyal kabulü daha yüksektir (Bonjean ve McGee, 1965). Kopya çekenler çekmeyenlere göre daha fazla sosyal kulüplere üyedirler ve daha fazla

liderlik pozisyonlarında bulunmaktadır (Johnson ve Gormly, 1971).

Yapılan araştırmalara göre öğrenciler intihal yapma, kopya çekme gibi davranışları akademik sahtekarlık olarak görmemekte, normal olarak karşılamaktadır. Özellikle kopya çekme, öğrenciler tarafından ahlaki olmayan bir davranış olarak görülmesine rağmen sürekli başvurulan bir akademik sahtekarlık türüdür. Öğrenciler, kopya çekmeyi meşrulaştırmak için kendilerince çeşitli mantıklı bahaneler üretmektedirler (Eminoğlu, 2008; Çankaya ve Çanakçı, 2011). Bu bağlamda öğrencilerin akademik sahtekarlığı ahlaki olmayan bir davranış olarak görmelerine rağmen bu davranışı yapmaya neden olan durumu ortaya koymak önemlidir. Bu noktada ahlaki ikilem karşımıza çıkmaktadır. Çünkü öğrenciler akademik sahtekarlık yapmanın yanlış olduğunu kabul etmekte ancak bu davranışı yapıp yapmama noktasında ahlaki ikilemde kaldığında davranışı yapma eğilimindedir.

Ehrich ve ark. (2005)'a göre ahlaki ikilem genellikle karmaşık ve değer içerikli bir durumda birbiri ile yarışan ilke ve kurallar arasından yapılan zorlu seçim anlamına gelmektedir. Seçenekler arasındaki bu zorlu seçim yapma zorunluluğu bireylerde yoğun strese ve kaygıya neden olur (Cranston, Ehrich ve Kimber, 2006). Strike ve ark. (1998)'a göre ahlaki ikilem doğru ile yanlış, adil ile adil olmayan arasındaki zorlu seçim anlamına gelmektedir. Ahlaki ikilemi, diğer problemlerden ayıran en büyük özellik kişinin iki değerden birini tercih etmek zorunda olması ancak çözümün net olmaması dolayısıyla seçememesi durumudur. Bu noktada birey içsel çatışma yaşar; bir elinde değerleri, bir yanda başka değerler ve bu birbiri ile yarışan değerlerin getirdiği büyük bir problem vardır (Langlois, 2011).

Ahlaki ikilemleri çözerken baskın olan yolu belirlemek için kişiler ikilem durumu içindeki birbiri ile etkileşim halinde olan çok sayıdaki değişkeni değerlendirir ve daha sonra eyleme geçer (Hatcher, 1998). Bu bağlamda ortaya atılan ahlaki ikilemlerde karar verme teorilerinin çok sayıda farklı bireysel, örgütsel ve durumsal değişkenleri içeren teoriler olduğu görülmektedir. Ahlaki ikilemlerde karar verme üzerine ortaya atılan ilk teori, 1980'lere dayanan Kohlberg'in Bilişsel Teorisi'dir. Kohlberg'ten sonra ortaya atılan teoriler onu temel alan, aynı zamanda onu eleştirerek geliştirilmiş teorilerdir. Temeli Kohlberg'in ahlaki gelişim modeline dayanan Etkileşimci Model (Treviño, 1986), örgütlerde ahlaki ikilemlerde karar vermeyi bireysel ve durumsal faktörlerin etkileşimi olarak görür. Treviño (1986) Kohlberg'in bu teorisinin, etik davranışı açıklamak ya da tahmin etmek için yetersizliğini eleştirir. Kohlberg'in modeli, ahlaki ikilem konusunda bireyin nasıl düşündüğünü ve böyle düşünmesinin nedenini ortaya koymasına rağmen bireyin bir karar anında ne yapması gerektiği konusunda yetersiz kalmaktadır. Treviño'nun Etkileşimci Modeli'ni ahlaki/ahlaki olmayan davranışın tanımına ilişkin herhangi bir açıklama yapmamasını eleştiren Jones'a (1991) göre ahlaki davranış, hem yasal hem de toplumun büyük bir kesimi tarafından ahlaki olarak kabul edilebilir olan kararlardır. Bundan önce bahsedilen ahlaki ikilemlerde karar verme modelleri durumsal faktörleri göz önünde bulundurarak kişilerin bireysel ahlak tercihlerini ele almıştır. Dolayısıyla o modellerin gözünden kişinin ahlaki, bireyin bir durum karşısındaki ahlaki seçenekleri ile ilgilidir. Fakat Starratt (1991)'a göre birey durumu eleştiri etiği, adaletin etiği ve bireyi önemseme etiği olmak üzere üç farklı etik perspektif açısından ele alır ve karar verir.

Eleştiri etiğine göre birey sosyal yaşamı eleştirir, sosyal yaşamı aydınlatmak için kimin hangi grup üzerinde baskın olduğunu, işlerin nasıl yapılandırıldığını aydınlatmaya çalışır (Starratt, 1991). Bu bileşen "Kuralları, politikaları veya yasaları kim koyar? Bu kurallardan, yasalardan veya politikardan kim ya da kimler fayda görecektir? Güç kimdir? Sessiz kalan sesler kimler?" gibi sorulara cevap arar (Caldwell, Shapiro ve Gross, 2007; Shapiro ve Hassinger, 2007). Ancak eleştiri etiğinin en önemli eksiği, eleştirdiği sosyal düzeni yeniden yapılandırmak için ayrıntılı bir plan sunmaz. Burada adalet etiği devreye girer.

Adalet etiğine göre hakkaniyet çerçevesinde davranmak esastır (Starratt, 1991). Adalet etiği

“belirli bir etik ikilemi çözmek için belirli bir kural, hak veya politika var mıdır? Neden bu kural, hak veya politikalar belirli durum için doğru olmalıdır? Kural, hak veya politikalar nasıl uygulanmalıdır?” sorularına cevap verir (Caldwell ve ark., 2007; Shapiro ve Hassinger, 2007). Bu perspektifin en önemli eksiği “biri için adaletli olan diğeri için adaletli değilse ne yapılmalıdır?” sorusuna cevap verememesidir. Bu nedenle Starratt (1991), bireyleri önemsemenin göz önüne alınmasının gerekliliğine vurgu yapar.

Bir diğeri bileşen olan *bireyi önemseme etiği*nde bireyler aldıkları kararların veya gösterdikleri eylemlerin sonuçlarını göz önüne alırlar. “Benim kararım kim ya da kimler fayda görecek? Benim eylemlerim kim ya da kimler zarar görecek? Bugün aldığım bir kararın uzun dönemli etkiler nelerdir? Eğer bugün birisinden yardım alırsam bunun karşılığında, gelecekte bu bireye veya topluma karşı neler yapmalıyım?” sorularına cevap arar (Caldwell ve ark., 2007; Shapiro ve Hassinger, 2007). Bu üç ahlaki bakış açısı uygulayıcıların ahlaki ikilemlerin üstesinden gelmek için farklı lensler sunsa da her ahlaki bileşen tek başına yeterli değildir, birbiri ile desteklenmeli eksik yanları bu şekilde tamamlanmalıdır (Starratt, 1991).

Bu bağlamda bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin akademik sahtekarlıkları ile ahlaki ikilemde kaldıklarında kullandıkları stiller arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının incelenmesidir. Dolayısıyla araştırmada öğrencilerin akademik sahtekarlık yapıp yapmama noktasında ahlaki ikilemde kaldığı varsayılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma ilişkisel desende tasarlanmıştır. İlişkisel desen, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin olup olmadığı, varsa ne düzeyde olduğunu ortaya çıkarmak için kullanılır (Gay, Mills ve Airasian, 2009; McMillan ve Schumacher, 2006). Bu araştırma, öğrencilerin akademik sahtekarlıkları ile ahlaki ikilemlerde kullandıkları etik türleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak ve etik liderliğin akademik sahtekarlığı yordama düzeyini belirlemek için ilişkisel desende tasarlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Afyon Kocatepe Üniversitesi’nde 2018-2019 bahar yarıyılında öğrenim görmekte olan 26.584 öğrenci oluşturmaktadır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 519 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ulaşılan örneklem sayısı araştırmanın evrenini temsil etmektedir (Krejcie ve Morgan, 1970). Örneklemde yer alan katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

	1	2	3	4	5	6	Toplam
Cinsiyet	Kadın	Erkek					
f	329	190					519
%	63,4	36,6					100
Yaş	18-22	23 ve üzeri					
f	345	174					
%	66,5	33,5					

Fakülte	Uygulama lı Bilimler Yüksek Okulu	Eğiti m Fak.	Mühendisli k Fak.	Fen- Edebiyat Fak.	İktisadi ve İdari Bilimler Fak.	Veterinerlik Fak.	
f	32	172	156	47	84	28	519
%	6,2	33,1	30,1	9,1	16,2	5,4	100
Sınıf	Birinci sınıf	İkinci sınıf	Üçüncü sınıf	Dördüncü Sınıf ve dönem uzatanlar			
f	97	74	94	254			519
%	18,7	14,3	18,1	48,9			100

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların 329’u (%63,4) kadın, 190’ı (%36,6) erkektir. Katılımcıların 345’i (%66,5) 18-22 yaş arasında iken 174’ü (%33,5) 23 yaşında veya üzerindedir. Katılımcıların 32’si (%6,2) yüksekokulda, 172’si (%33,1) eğitim fakültesinde, 156’sı (%30,1) mühendislik fakültesinde, 47’si (%9,1) fen-edebiyat fakültesinde, 84’ü (%16,2) iktisadi ve idari bilimler fakültesinde ve 28’i (%5,4) veterinerlik fakültesinde öğrenim görmektedir. Katılımcıların 97’si (%18,7) birinci sınıfta, 74’ü (%14,3) ikinci sınıfta, 94’ü (%18,1) üçüncü sınıfta, 254’ü (%48,9) ise dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin akademik sahtekarlık düzeylerini ölçmek için Eminoğlu ve Nartgün (2009) tarafından geliştirilen Akademik Sahtekarlık Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 22 madde ve “kopya çekme eğilimi” (5 madde), “ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık eğilimi-genel” (7 madde), “araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık eğilimi” (4 madde) ve “atıflara yönelik sahtekarlık eğilimi” (6 madde) olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Her bir faktör ve ölçeğin bütününe yönelik Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0,71; 0,821; 0,785; 0,776 ve 0,90 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0,88’dir.

Öğrencilerin ahlaki ikilemde kaldıklarında kullandıkları karar verme stillerini ölçmek için Langlois ve ark. (2014) tarafından geliştirilen “Etik Liderlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre modele ait uyum iyiliği indeksleri [RMSEA<.05, CFI=.90, TLI=.90, WRMR<.90, $\chi^2/df<2$] önerilen modelin uygun olduğunu göstermiştir. Ölçek 23 madde ve bireyi önemseme (10 madde), eleştiri etiği (6 madde) ve adalet etiği (7 madde) olmak üzere 3 faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin uluslararası standarda ulaşması için Kanada’dan 668, İsrail’den 117, Malta’dan 130, İsviçre’den 260 ve Türkiye’den 460 okul liderinden veriler toplanmış, ve bu çalışma kapsamında ölçeğin Türkçe’ye uyarlama çalışmaları tamamlanmıştır (Lapointe ve ark. 2016).

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmacılar tarafından ölçekler internet ortamına aktarılmıştır. Araştırmacılar öğrencilerin derslerine girmiş, ölçeklerin internet ortamındaki linkini onlarla paylaşmış ve araştırmaya gönüllü olanların ölçekleri internet ortamında doldurmaları istenmiştir. Toplamda 531 veriye ulaşılmış ancak eksik ya da hatalı verilerin çıkarılması sonucu 519 veri analize dahil edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin IBM SPSS 24 programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların

demografik özelliklerini analiz etmek için frekans ve yüzde hesapları; akademik sahtekarlık ile etik liderlik ölçeği arasındaki ilişkileri analiz etmek için ise Pearson momentler çarpım korelasyon analizi, etik liderlik puanlarının akademik sahtekarlık puanlarını yordama gücünü belirlemek için ise Basit Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Öğrencilerin akademik sahtekarlık düzeyleri ve ahlaki ikilemde kaldıklarında kullandıkları stilleri ölçen etik liderlik puanlarının betimsel istatistikleri Tablo 2’de sunulmuştur. Akademik sahtekarlık ölçeğinden alınabilecek maksimum puanın 110 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin akademik sahtekarlıklarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir (\bar{X} =84,51). Öğrenciler en fazla “araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık” (\bar{X} =15,58) yaparken en az “ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık” (\bar{X} =15,58) yapmaktadır. Etik liderlik ölçeğinden alınabilecek maksimum puanın 161 olduğu göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin etik liderlik düzeylerinin orta düzeyde olduğu söylenebilir (\bar{X} =105,07). Ayrıca öğrencilerin ahlaki bir ikilemde kaldıklarında en az kullandıkları etik türü bireyi önemseme etiği (\bar{X} =47,95) iken en fazla kullandıkları etik türü eleştiri etiğidir (\bar{X} =25,29).

Tablo 2. Akademik Sahtekarlık Eğilimi ve Etik Liderlik Ölçekleri Betimleyici İstatistikleri

Ölçekler	\bar{X}	Ss	Minimum	Maksimum
Kopya çekme eğilimi	18,99	4,79	5,00	25,00
Ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık eğilimi	26,39	5,22	11,00	35,00
Araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık eğilimi	15,58	3,06	4,00	20,00
Atıflara yönelik sahtekarlık eğilimi	23,53	4,19	6,00	30,00
Toplam [Akademik Sahtekarlık Eğilimi]	84,51	14,06	37,00	110,00
Bireyi önemseme etiği	47,95	7,40	10,00	64,00
Adalet etiği	31,82	5,61	7,00	45,00
Eleştiri etiği	25,29	6,13	6,00	40,00
Toplam [Etik Liderlik]	105,07	16,37	23,00	147,00

Öğrencilerin akademik sahtekarlıkları ile ahlaki ikilemlerde kullandıkları stiller arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpım korelasyon analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Tablo 3’te görüldüğü üzere akademik sahtekarlık alt boyutu olan kopya çekme eğilimi ile etik liderlik alt boyutu olan bireyi önemseme etiği arasında [$r=.178$], adalet etiği arasında [$r=.104$] ve eleştiri etiği arasında [$r=.186$] pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık eğilimi alt boyutu ile etik liderlik alt boyutlarından bireyi önemseme etiği arasında [$r=.229$], adalet etiği arasında [$r=.134$] ve eleştiri etiği arasında [$r=.190$] pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Akademik sahtekarlık alt boyutlarından araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık eğilimi ile bireyi önemseme etiği arasında [$r=.249$], adalet etiği arasında [$r=.170$] ve eleştiri etiği arasında [$r=.220$] pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir. Akademik sahtekarlığın son alt boyutu olan atıflara yönelik sahtekarlık ile bireyi önemseme etiği arasında [$r=.264$], adalet etiği arasında [$r=.200$] ve eleştiri etiği arasında [$r=.210$] pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Akademik

sahtekarlık eğilimi toplam puanı ile etik liderlik toplam puanı arasında ise $[r=.280]$ pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir.

Tablo 3. Akademik Sahtekarlık Eğilimi Ölçeği Puanları ile Etik Liderlik Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1-Kopya çekme eğilimi	1								
2-Ödev, proje gibi çalışmalarda sahtekarlık eğilimi	.499*	1							
3-Araştırma yapma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık eğilimi	.524*	.679*	1						
4-Atıflara yönelik sahtekarlık eğilimi	.448*	.566*	.611*	1					
5-Bireyi önemseme etiği	.178*	.229*	.249*	.264*	1				
6-Adalet etiği	.104*	.134*	.170*	.200*	.652*	1			
7-Eleştiri etiği	.186*	.190*	.220*	.210*	.567*	.557*	1		
8-Etik Liderlik (Toplam)	.185*	.220*	.253*	.267*	.888*	.847*	.822*	1	
9-Akademik Sahtekarlık Eğilimi (Toplam)	.774*	.858*	.831*	.794*	.278*	.182*	.244*	.280*	1

n=519, p<.000

Öğrencilerin etik liderlik puanlarının akademik sahtekarlık eğilimi puanlarını yordama gücünü belirlemek için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Etik Liderliğin Akademik Sahtekarlık Eğilimine Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Değişkenler	B	Standart Hata	Beta	t	p	R ²	F
Sabit	59,263	3,857	280	15,364	.000*	0,76	43,886
Ahlaki İkilem	,240	,036		6,625	.000*		

R=.28, R²=.076, F(1,517)=43,886, p<.05

Tablo 4'te görüldüğü gibi etik liderliğin yordayan değişken, akademik sahtekarlığın yordanan değişken olarak kullanıldığı regresyon analizi sonuçlarına göre bağımlı değişkenin açıklanma düzeyi istatistiksel olarak anlamlıdır $[R=.28, R^2=.076, F(1,517)=43,886, p<.05]$. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerinin etik liderlik stillerinin akademik sahtekarlık puanlarını yordama gücü % 076'dır.

4. Tartışma ve Yorum

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin ahlaki ikilemde kaldıklarında kullandıkları karar verme stillerinin akademik sahtekarlık düzeylerini yordayıp yordamadığını belirlemektir. Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin akademik sahtekarlık düzeyleri ile ahlaki ikilemde kullandıkları stiller arasında düşük düzeyde ilişkilerin olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre kopya çekerken, ödev ve projelerde sahtekarlık, araştırma ve raporlaştırma sürecinde sahtekarlık ve atıflara yönelik sahtekarlık yaparken öğrenciler içinde buldukları durumda yer alan bireylerin haklarını çok

düşük düzeyde göz önüne almakta, “benim eylemlerinden kim ya da kimler zarar görecektir?” sorusunu çok az öğrenci sormakta ve bireylerin haklarını koruma noktasında üzerinde düşen sorumlulukları çok düşük düzeyde yerine getirmektedir.

Benzer biçimde öğrenciler akademik sahtekarlık yaparken adalet etiğinin temel sorularından biri olan “kural, hak veya politikalar nasıl uygulanmalıdır?” sorusuna (Caldwell ve ark., 2007; Shapiro ve Hassinger, 2007) düşük düzeyde cevap vermektedir. Yine öğrenciler akademik sahtekarlık yaparken “biri için adaletli olan diğeri için adaletli değilse ne yapılmalıdır?” sorusunu kendilerine nadiren sormakta, yani bireyi önemseme etiğini çok düşük düzeyde göz önünde bulundurmaktadırlar.

Araştırmanın bulgularına göre, öğrencilerin ahlaki ikilemde kullandıkları karar verme stillerinin akademik sahtekarlıklarını düşük düzeyde yordadığı ortaya çıkmıştır. Bunun nedeninin çok az öğrencinin akademik sahtekarlığı ahlaki ikilem olarak görmesi olarak düşünülmektedir. Bu durumun Davis ve ark. (1992)'nin araştırmasıyla da örtüştüğü söylenebilir. Davis ve ark. (1992)'nin 6000 öğrenci ile yaptığı çalışmada öğrencilerin sadece %20'si kopya çekerken yakalanan öğrencinin dersten kalması gerektiği düşüncesini taşımaktadır. Benzer şekilde Ahmed (2018)'in Orta Doğu'da yer alan bir üniversitede öğrenim gören öğrencilerle yürüttüğü araştırmanın sonuçlarına göre, kopya çekmeyi önlemek için öğrencilerin %37'si öğretmenlerin daha fazla destekleyici ve anlayışlı olmalarını önerirken sadece %21'i sert yaptırımların uygulanmasını önermiştir.

Ancak literatüre göre, öğrencilerin büyük çoğunluğu akademik sahtekarlığı ahlaki olmayan bir davranış olarak görmelerine rağmen bu davranışı yapmaya devam etmektedir (Ahmed, 2018; Gross, 2011). Bir başka ifadeyle, öğrencilerin akademik sahtekarlığa ilişkin inançları ile davranışları arasında fark bulunmaktadır (Ahmed, 2018). Bunun nedenleri arasında öğrencilerde yer alan “herkes kopya çekiyor” (Houston, 1976) veya “kopya çekmek hayatın bir parçası” inancı (Baird, 1980) olabilir. Kolker (2012) ise bu duruma farklı bir bakış açısından bakmış, günümüz öğrencileri yeni bir “paylaşma” kültürü içinde oldukları için onlara göre yaptıkları davranışın kopya çekmek anlamına gelmediğini ifade etmiştir.

Öğrencilerin akademik sahtekarlığı doğru bulmamalarına rağmen bu davranışı göstermeye devam etmeleri durumunu Festinger'in (1962) teorileri ile açıklamak mümkündür. Festinger (1962), bireylerin düşünceleri ile davranışlarının uyuşmadığında ortaya çıkan bilişsel uyumsuzluğu ve bireyin bununla nasıl baş ettiğini iki teori ile açıklamaktadır: (a) Psikolojik rahatsızlık, uyumsuzluk hissine eşlik eder ve bu durum bireyin davranışı göstermemesini motive eder ve böylece bilişsel uyumsuzluk giderilir, (b) var olan uyumsuzluğun düzeyini düşürmek için yapılan girişimlerin yanında birey bu tarz durumlardan ve uyumsuzluğu artırabilecek bilgilerden aktif bir şekilde sakınır. Kısacası Festinger (1962) bilişsel uyum için iki yol önerir: (a) Birey davranışını değiştirir, böylece bilişsel uyum gerçekleştirilebilir. Yani eğer birey kopya çekmenin yanlış olduğuna inanıyorsa, o davranışı yapmayı bırakmalıdır. (b) birey bilişini değiştirir böylece bilişsel uyum gerçekleştirilebilir. Yani eğer birey kopya çekmenin yanlış bir davranış olduğuna inanmayı bırakırsa, kopya çekmeyi kabullenirse ve davranışı göstermeyi devam ederse bilişsel uyum gerçekleşir (Stephens, 2017).

Stephens (2017) ise öğrencilerin akademik sahtekarlığı ahlak dışı buldukları halde davranışı göstermelerini bilişsel uyumsuzluk olarak görmekte ancak öğrencilerin bilişsel uyum için çaba göstermediklerini ifade etmiştir. Öğrencilerin bilişsel uyum için çaba göstermeme nedenine ise iki teori ile açıklama getirmektedir. Bunlardan birincisi Weiner'in (1985) başarı motivasyonu ve duygular bağlamında atf teorisi. Weiner (1985) üç boyutlu bir nedensellik yapısı kurmuştur: (a) durgunluk (örneğin zamanla nedenlerin ne kadar değişebileceği), (b) kontrol edilebilirlik (örneğin nedensel güçlere bireyin boyun eğme derecesi) ve (c) kontrol odağının varlığı. Weiner (1985) aynı zamanda bu üç boyutun gururlanma, utanma, suçluluk hissetme, ümitsizlik ve minnet gibi çeşitli duygular içerdiğini de belirtmiştir. Örneğin birey zekanın sabit bir varlık (durağan, kontrol edilemez ve içsel) olduğuna

inaniyorsa yüksek zekaya sahip olduğu için muhtemelen gururlanacaktır ve minnettarlık hissedecektir. Öte yandan eğer zekası yüksek değilse utanacak ve ümitsiz hissedecektir. Sorumluluğun Muhakemesi Teorisi'nde ise Weiner (1995) sorumluluk sürecini ve duygusal sonuçlarını kuramlaştırırken bu üç boyutlu modeli kullanmıştır. Örneğin birey sınavda bireysel nedenselliği kabul edebilirken, kontrol edilemeyen nedenlere veya hafifletici durumlara başvurarak sorumluluğu ret edebilir. Bu noktada bilişsel uyumsuzluğu çözmenin (utanma ve suçluluk duygusuna neden olacak olumsuz özeleştiriyi gidermenin) en önemli yollarından birisi ahlaki geri çekilme (Bandura, 1990) veya nötrleştirme tekniğidir (Sykes & Matza, 1957). Bu mekanizmalar veya teknikler (örneğin reddetme, yer değiştirme, yayılma) bireyin sorumluluğu diğerlerine veya durumsal etkenlere atfederek sorumluluğu düşürmesine, hatta inkar etmesine neden olur. Kısacası bu şu demektir: "Kopya çekiyorum ama bunun sorumlusu ben değilim ki!" (Stephens, 2017).

Stephen (2017)'in bilişsel uyumsuzluğu gidermek için önerdiği ikinci teori ise daha önce de bahsedilen sosyal normlardır. Örneğin algılanan akranların kopya çekme kabulü, akademik sahtekarlık ile pozitif yönde anlamlı ilişkilidir (Fosgaard, Hansen ve Piovesan, 2013; Stephens, Young ve Calabrese, 2007). Buna göre öğrenciler bazı altta yatan olgulara işaret eder: Kopya çekmekle ilgili olan bilişte değişme yoluyla uyumsuzluk düzeyi düşer. "Herkes yapıyorsa ve kimse umursamıyorsa, akademik sahtekarlık belki çok da kötü bir şey değildir ve kötü hissetmeme gerek yoktur!" (Stephens, 2017).

Şu veya bu biçimde öğrencilerin bilişsel uyuma ulaştıklarını; akademik sahtekarlık yaparken çok düşük düzeyde ahlaki bir ikilemde kaldıklarını söyleyebiliriz. Ancak yapılan araştırmalara göre akademik sahtekarlık sadece öğrencinin akademik kariyeri sırasında görülmemekte, öğrenci mezun olduktan sonra iş hayatında da ahlaki olmayan eylemlerde bulunmaya devam etmektedir (Graves ve Austin, 2008; Ahmed, 2018). Bu bağlamda eğitim hayatları boyunca öğrencilere akademik sahtekarlık kavramının ahlaki bir kavram olduğu, akademik sahtekarlığın öğrencilerin akademik hayatlarında, mezun olduktan sonraki iş hayatlarında ve hatta aile hayatlarında, yetiştirdikleri çocuklarda görülecek etkileri konusunda bilgi verilmelidir. Sadece akademik sahtekarlık değil, ahlak, ahlaki ve ikilem, ahlaki bir ikilemde kaldıklarında karar verme stilleri ve bu stillerin kullanımı konusunda da öğrenciler bilgilendirilmelidir. Ahlaki ikilem kavramına yönelik verilen eğitimlerin uygulamadaki etkisi Langlois ve Lapointe'nin (2010) yapmış olduğu deneysel bir araştırmada kanıtlanmıştır. Okul müdürleri ile yapılan bu araştırmanın sonuçlarına göre eğitimden önce belirli bir etik türünü benimseyen müdürlerin, ahlaki ikilem ile ilgili eğitim aldıktan sonra her üç etik türünü de kullanmaya başladıkları görülmüştür. Ahlaki ikilemlerin üstesinden gelmek için her bir etik türün eksik yanları olduğu için tek bir etik türünü kullanmanın yeterli olmadığı, üç etik stilin de birbiri ile desteklenmesi gerektiği (Starratt, 1991) göz önünde bulundurulduğunda öğrencilere bu konuda verilecek eğitimin uygulamadaki etkisi kaçınılmaz gözükmektedir. Öğrencilere bilgi vermenin yanında akademik sahtekarlık yapan öğrencilere ciddi yaptırımlar uygulanması, sosyal öğrenme yoluyla öğrenciler arasında caydırıcılığı sağlayacaktır. Bu noktada okul yöneticileri ve politika yapıcılara ciddi sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, K. (2018). Student perceptions of academic dishonesty in a private middle eastern university, *Higher Learning Research Communications*, 8(1).
- Akpınar Dellal, N., Yönet, H., & Akın, E. B. (2017). Üniversite kimliği ve akademik sahtekarlık: Yabancı dil öğretmen adaylarının akademik sahtekarlığa ilişkin tutumları. N. Akpınar Dellal & M. V. Coşkun (Edt.), *Bilimde etik ve demokratik eğitim* içinde (ss.79-94). Türkiye: Lambert Academic Publishing
- Aluede, O., Omoregie, E. O. & Osa-Edoh, G. I. (2006). Academic dishonesty as a contemporary problem in higher education: How academic advisers can help. *Reading Improvement*, 43(2), 97-106.

- Baird, J. S., Jr. (1980). Current trends in college cheating. *Psychology in the Schools*, 17(4), 515-522.
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46(1), 27-46.
- Bonjean, C. M., & McGee, R. (1965). Scholastic dishonesty among undergraduates in differing systems of social control. *Sociology of Education*, 38(2), 127-137.
- Brown, B. S. & Weible, R. (2006). Changes in academic dishonesty among MIS majors between 1999 and 2004. *Journal of Computing in Higher Education*, 18(1):116-134.
- Büyükgöze, H. (2017). Öğretmen adaylarının akademik sahtekarlık eğilimlerinde öz-yeterlik ve akademik kontrol odağının rolü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 801-822.
- Caldwell, C., Shapiro, J. P., & Gross, S. J. (2007). Ethical leadership in higher education admission: Equality vs. equity. *Journal of College Admission*, 195, 14-19
- Chapman, K. J., Davis, R., Toy, D. & Wright, L. (2004). Academic integrity in the business school environment: I'll get by with a little help from my friends. *Journal of Marketing Education*, 26(3), 236-249.
- Colnerud, G. & Rosander, M. (2009). Academic dishonesty, ethical norms and learning. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 34(5), 505-517.
- Cranston, N., Ehrich, L. C., & Kimber, M. (2006). Ethical dilemmas: the "bread and butter" of educational leaders' lives. *Journal of Educational Administration*, 44(2), 106-121.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1964). *The approval motive*. New York: Wiley.
- Çankaya, İ. & Çanakçı H. (2011). Sınıf Öğretmenlerinin Karşılaştıkları İstenmeyen Öğrenci Davranışları ve Bu Davranışlarla Başa Çıkma Yolları. *Electronic Turkish Studies*, 6(2), 307-316.
- Davis, S. F., Grover, C. A., Becker, A. H., & McGregor, L. N. (1992). Academic dishonesty: Prevalence, determinants, techniques, and punishments. *Teaching of Psychology*, 19(1), 16-20.
- Drake, C. A. (1941). Why students cheat. *Journal of Higher Education*, 12(8), 418-420.
- Ehrich, L. C., Cranston, N. & Kimber, M. (2005). *Academic managers and ethics: A question of making the right decision*. Higher education in a changing world: 28th HERDSA Annual Conference, Sydney, Australia.
- Eminoğlu, E. (2008). *Üniversite öğrencilerinin akademik sahtekarlık eğilimlerinin ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması*. (Unpublished master's thesis). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Eminoğlu, E., & Nartgün, Z. (2009). Üniversite öğrencilerinin akademik sahtekarlık eğilimlerinin ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 215-240.
- Ersoy, A. & Özden M. (2011). Öğretmen adaylarının ödevlerinde internetten intihal yapmalarında öğretim elemanının rolüne ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 10(2), 608-619.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Fosgaard, T. R., Hansen, L. G., & Piovesan, M. (2013). Separating Will from Grace: An experiment on conformity and awareness in cheating. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 93, 279-284.
- Gay, L. R., Mills, G. E. & Airasian, P. (2009). *Educational research: competencies for analysis and applications*. New Jersey: Pearson.
- Graves, S. M., & Austin, S. F. (2008). Student cheating habits: A predictor of workplace deviance, *Journal of Diversity Management*, 3(1), 15-22.
- Gross, E. R. (2011). Clashing values: Contemporary views about cheating and plagiarism compared to traditional beliefs and practices. *Education*, 132(2), 435-440.
- Gümüşgöl, O., Üstün, Ü.D., Işık, U. & Demirel, D.H. (2013). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin akademik sahtekarlık eğilim düzeylerinin değerlendirilmesi. *Spor metre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(2), 131-138.

- Hançer, A. H. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının akademik sahtekarlık eğilimleri üzerindeki etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 12(6), 387-402.
- Hatcher, W. S. (1998). *Love, power, and justice: The dynamics of authentic morality*, Wilmette, IL.: Bahá'í Pub. Trust.
- Hetherington, E. M., & Feldman, S. E. (1964). College cheating as a function of subject and situational variables. *Journal of Educational Psychology*, 55(4), 212-218.
- Houston, J. P. (1976). The assessment and prevention of answer copying on undergraduate multiple-choice examinations. *Research in Higher Education*, 5(4), 301-311.
- Ikupa, J.C.B. (1997). Causes and cure of examination malpractices. *The Business Administrator*, 1 (1):38-39.
- Isserman, M. (2003). Plagiarism: A lie of the mind. *Chronicle of Higher Education*, 49 (34): B12.
- Johnson, C. D., & Gormly, J. (1971). Achievement, sociability, and task importance in relation to academic cheating. *Psychological Reports*, 28(1), 302.
- Jones, T. M. (1991). Ethical decision making by individuals in organizations: An issuecontingent model. *Academy of Management Review*, 16(2), 366-395.
- Kelly, J. A., & Worrell, L. (1978). Personality characteristics, parent behaviors, and sex of the subject in relation to cheating. *Journal of Research in Personality*, 12, 179- 188.
- Kıral, B & Saracaloğlu, S. (2018). Akademik sahtekarlık eğilimi ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 323-359.
- Kolker, R. (2012). Cheating upwards. *New York*, 45(30), 34-99.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610.
- Küçüktepe E. S. & Küçüktepe C. (2012). Tarih öğretmeni adaylarının kopya çekme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 115-125.
- Langlois, L. (2011). *The anatomy of ethical leadership: To lead our organizations in a conscientious and authentic manner*. Edmonton: Athabasca University Press.
- Langlois, L., & Lapointe, C. (2010). Can ethics be learned? Results from a three-year action-research Project. *Journal of Educational Administration*, 48(2), 147-163.
- Langlois, L., Lapointe, C., Valois, P., & de Leeuw, A. (2014). Development and validity of the ethical leadership questionnaire. *Journal of Educational Administration*, 52(3), 310-331.
- Lapointe, C., Langlois, L., Valois, P., Aksu, M., Arar, K. H., Bezzina, C., ... & Oplatka, I. (2016). An international cross-cultural validation of the Ethical Leadership Questionnaire (ELQ). *International Studies in Educational Administration (Commonwealth Council for Educational Administration & Management (CCEAM))*, 44(2), 55-76.
- McCabe, D. L., & Trevino, L. K. (1997). Individual and contextual influences on academic dishonesty: A multicampus investigation. *Research in Higher Education*, 38(3), 379-396.
- McCabe, D. L., Trevino, L. K. & Butterfield, K. D. (2001). Cheating in academic institutions: A decade of research. *Ethics ve Behavior*, 11(3), 219-232.
- McMillan, J. H., & Schumacher, S. (2006). *Research in education: Evidence-based inquiry*, Pearson Higher Ed.
- Memduhoğlu, H. B., & Tayız, V. (2016). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin akademik sahtekarlık eğilimlerinin değerlendirilmesi*. 15. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı, 629-639.
- Odabaşı, H. F., Birinci, G., Kılıçer, K., Şahin, M.C., Akbulut, Y., Şendağ, S. (2007). Bilgi iletişim teknolojileri ve internetle kolaylaşan akademik usulsüzlük. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 503-518.
- Ömür, Y. E., Aydın, R., & Argon, T. (2014). Olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik sahtekarlık. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 5(9), 131-149.

- Park, C. (2003). In other (people's) words: plagiarism by university students—literature and lessons. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 28(5), 471-488.
- Pavela, G. (1978). Judicial review of academic decisionmaking after Horowitz. *NOLPE School Law Journal*, 8(1), 55-75.
- Shapiro, J. P. & Hassinger, R. E. (2007). Using case studies of ethical dilemmas for the development of moral literacy: Towards educating for social justice. *Journal of Educational Administration*, 45(4), 451-470.
- Starratt, R.J. (1991). Building an ethical school. *Educational Administration Quarterly*, 27(2), 185-202.
- Stephens, J. M. (2017). How to cheat and not feel guilty: Cognitive dissonance and its amelioration in the domain of academic dishonesty. *Theory Into Practice*, 56(2), 111-120.
- Stephens, J. M., Young, M. F., & Calabrese, T. (2007). Does moral judgment go offline when students are online? A comparative analysis of undergraduates' beliefs and behaviors related to conventional and digital cheating. *Ethics & Behavior*, 17(3), 233-254.
- Strike, K. A., Haller, E. J. & Soltis, J. F. (1998). *The ethics of school administration*. New York: Teachers College Press.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 6(22), 664-670.
- Taşgın, A., Kıncal, R. Y., Küçükoğlu, A., & Ozan, C. (2019). Öğretmen adaylarının kopya çekmeye ilişkin tutumları ile akademik sahtekarlık eğilimleri arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 608-639.
- Treviño, L. K. (1986). Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model. *Academy of Management Review*, 11(3), 601-617.
- Vartiainen, T. & Siponen, M. T. (2002). A study of moral problems in computer usage and its implications for computer ethics education. In Proceedings of the Sixth Pacific Asia Conference on Information Systems (PACIS- 2002) <http://www.pacis-net.org> (Erişim Tarihi: 11.07.2019).
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review*, 92(4), 548-573.

İki Dilli Öğrencilerin Okuma Kaygılarının İncelenmesi*

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Kızıldaş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9434-4629>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.08.2019

Kabul: 21.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Okuma

Okuma Kaygısı

İki Dillilik

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, 26-28 Ekim 2018 tarihinde Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.30233>

Öz

Türkiye’de ana dili eğitim dilinden farklı olan iki dilli öğrenciler bulunmaktadır. Bu öğrenciler gündelik hayatlarında ana dillerini özgürce kullanabilmektedirler. Buna karşın eğitim sürecinde ana dilde (Türkçe) eğitim ile tanıştıklarında çoğu zaman zorlanmaktadırlar. Yaşanan zorlukların sonucunda bir takım sorunların ortaya çıktığını belirtmek gerekir. İki dilli öğrencilerde görülen sorunların okuma etrafında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Böyle bir durumda iki dilli öğrencilerde kaygı da kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacı; ana dili eğitim dilinden farklı iki dilli ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin okuma kaygılarının; cinsiyet, sınıf seviyesi ve sosyoekonomik düzey değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Araştırmaya Van ilinden ölçüt örnekleme yolu ile seçilen okullardan iki dilli 325 (kız 146, erkek 179) öğrenci katılmıştır. Araştırmada iki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarını belirlemek için Çeliktürk ve Yamaç (2015) tarafından geliştirilen ‘Okuma Kaygısı Ölçeği’ kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin Okuma Kaygıları Ölçeği’nin bütününe ilişkin olarak hesaplanan Cronbach’s alpha katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur. Çalışma sonunda elde edilen bulgular, kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin okumaya yönelik kaygı düzeylerinin benzer düzeyde olduğunu göstermiştir. 5. sınıf öğrencilerinin de yine okumaya yönelik kaygı düzeylerinin daha düşük düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Yani sınıf seviyesi yükseldikçe iki dilli öğrencilerde okuma kaygı düzeyi de yükselmektedir. Ayrıca sosyoekonomik düzey kötü oldukça öğrencilerin okumaya yönelik kaygılarının da yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kızıldaş, Y. (2020). İki Dilli Öğrencilerin Okuma Kaygılarının İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 55-66.

Investigation of Reading Anxiety of Bilingual Students

Asst. Prof. Dr. Yusuf Kızıltaş

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Education, Department of Classroom Education, Van- TURKEY

Article History

Submitted: 16.08.2019

Accepted: 21.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Reading

Reading Anxiety

Bilingualism

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.30233>

Abstract

In Turkey, there are bilingual students who are mother tongue is different from the language of education. These students can use their mother tongue freely in their daily lives. On the other hand, when they meet the official language (Turkish) education in the education process, they often have difficulties. It should be noted that some problems have arisen as a result of the difficulties experienced. We can say that the problems seen in bilingual students are concentrated around reading. In such a situation, anxiety becomes inevitable for bilingual students. The aim of this study; mother tongue education is different from the language of bilingual secondary school 5., 6., 7. and 8. class students read their concerns; gender, grade level, and according to the socio-economic level variable is to examine whether differentiating differentiation. The criteria from the province of Van, the survey sampling via 315 selected schools bilingual (146, male 179) student. In the study, 'Reading Anxiety Scale' developed by Çeliktürk and Yamaç (2015) was used to determine the reading anxiety of bilingual secondary school students. According to the results of the study, the Cronbach's Alpha coefficient calculated for the whole Reading Anxiety Scale was found to be 0.95. Findings obtained at the end of the study showed that female and male students' reading anxiety levels were similar. It was also concluded that 5th grade students had lower levels of anxiety for reading. In other words, as the grade level increases, the level of reading anxiety increases in bilingual students. In addition, as the socio-economic level was poor, students' anxiety about reading was high.

GİRİŞ

Okuma, bilinenin aksine basit bir süreç değildir. Her şeyden öte okumanın çok önemli bir beceri olduğunu unutmamak gerekir. Okumayı bu kadar önemli kılan şüphesiz ki bir beceriden fazlasıdır. Okumanın, Akyol'un (2005) da ifadesi ile ön bilgilerin kullanılmasına dayalı bir anlam kurma süreci olması, dinamik bir iletişimi özünde taşıması ve düzenli bir ortamda gerçekleştirilmesinin gerekliliği, okumanın ne kadar önem taşıdığını göstermektedir. O bakımdan okumayı, okunan metinden anlam çıkarma, çıkarılan anlamlarla kendi düşüncelerini sentezleme kısacası metinle doğrudan bir iletişim içinde bulunma faaliyeti olarak da değerlendirmek gerekir (Rajab, Zakaria, Rahman, Hosni ve Hassani, 2012). Bu özelliklerden dolayı da; konuşma, dinleme, yazma gibi tüm dil becerileri içerisinde en çok okuma becerisi çalışma yapılan alanlardan birisi haline gelmektedir (Çeliktürk, Yamaç, 2015).

Okuma, diğer dil becerileri ile karşılaştırıldığında daha az stresli bir etkinlik olarak değerlendirilebilir. Söz gelimi öğrencinin gerçek performansını herkese açık bir şekilde göstermesini gerektiren konuşma aktivitesinden farklıdır. Çünkü okuma daha çok bireysel bir eylem olarak kabul edilmektedir. Ancak bu eylemin sınıf ortamında gerçekleştirilmesi durumunda öğrencilerde bazen; hatalarının ve beceri eksiklerinin ortaya çıkma ihtimalinden ötürü bir endişe, aşağılanma hissi ortaya çıkabilir (Rajab, Zakaria, Rahman, Hosni ve Hassani, 2012). İşte bu his kaygı olarak değerlendirilebilir.

İngilizcede 'anxiety' olarak bilinen kaygı kelimesi köken olarak, dar ya da kısa nefes alma anlamlarına gelen Latince 'angustiae' kelimesinden gelmektedir. Bireyin yeni bir şeyler öğrenirken ya da yeni bir durum ile karşılaşırken endişe içinde olduğu kompleks bir durumdur (Donkaewbua, 2016:61). Hilgard, Atkinson, and Atkinson'a (1971, Akt. Donkaewbua) göre kaygı; bir endişe durumu, bir objeye yönelik belirsiz bir korku olarak tanımlanmaktadır. Kaygı, duygusal (temel duygular, hisler), algısal (bedensel ve psikomotor duyular) ve bilişsel öğeler tarafından şekillenen bir durum, tepki olarak da ifade edilebilir. Kaygı, tüm bu durumların yanında davranışsal ve fizyolojik özellikleri de kapsamaktadır (Wiedemann, 2015:805). Spielmann and Raddnofsky'e (2001) göre ise; kaygı yararlı ya da kolaylaştırıcı kaygı, zararlı ya da zorlaştırıcı kaygı ve nötr kaygı olmak üzere üç şekilde sınıflandırılabilir. Kolaylaştırıcı kaygı, adından da anlaşıldığı üzere öğrenme sürecine olumlu manada katkı sağlar. Zorlaştırıcı kaygı ise olumsuz bir durum yaratarak bireyi endişe durumuna sürükler. Nötr kaygı da öğrenme ya da okuma sürecinde bir etkiye sahip olmayan kaygı olarak açıklanabilir. Yapılan açıklamalara bakıldığında kaygının çeşitli ve farklı boyutlara sahip karmaşık bir durum olarak kendini belirli durumlarda gösterdiği anlaşılmaktadır.

Okuma sürecinde de önemli role sahip olan kaygı, son yıllarda en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Okuma sürecinde kaygının rolüne bakıldığında; bireyin genel manada okumaya yönelik fobisi, okuma kaygısı olarak değerlendirilir (Kılınç ve Yenen, 2016:111). Nitekim Melanlıoğlu (2014) da bu konuya dikkat çekerek okuma kaygısının, öğrencinin okuma becerisinin her aşamasını etkilediğini ve kaygı düzeyi arttıkça öğrencinin okuma etkinliklerinden kaçındığını ifade etmektedir. Sellers'a (2010) göre öğrenci yüksek düzeyde okuma kaygısına sahip olursa bu durum öğrencinin okuduğunu anlamasını etkileyeceği gibi metnin içeriğine dair daha az düzeyde bilgilerin hatırlanmasına da neden olmaktadır. O bakımdan okuma sürecinde kaygının önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Daha açık bir ifade ile kaygı düzeyinin yüksek olması da doğal olarak zayıf bir okuma performansına ve okumadan alınacak verimin olumsuz düzeyde kalmasına yol açmaktadır (Brantmeier, 2005; Mohammadpur ve Ghafourni, 2015:207).

Okuma kaygısı, okuma döngüsünü ve sürecini engellemeye yönelik önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Okuma kaygısı alanında yapılan çalışmalara bakıldığı zaman, okuma kaygısının bu engelleyici etkisinin özellikle de yabancı ya da ikinci dili öğrenen iki dilli öğrencilerde daha açık görüldüğünü bunun da olumsuz bir etki yarattığını belirtmek gerekir (Rajab, Zakaria, Rahman, Hosni

ve Hassani, 2012; Stawiarska, 2013). Aynı şekilde MacIntyre and Gardner (1994) ile Sellers (1998, Akt. Zarei, 2014) de kaygıya dair benzer açıklamaların yanında, kaygının özellikle yeni veya ikinci bir dil öğrenme sürecinde kendisini gösterdiğine dikkat çekmektedirler. Bu da oldukça önemli bir durumdur. Bu açıklamalar çerçevesinde dilsel manada dezavantajlı durumda olan, ana dili eğitim dilinden farklı iki dilli öğrencilerde okuma kaygısı düzeyinin yüksek olduğunu bu durumun da okuma, okuduğunu anlama süreçlerini olumsuz etkilediğini söylemek gerekir.

Öğrenci yeni veya ana dilinin dışında bir dilde okurken genellikle kaygılıdır (Millis, Pajares and Herron, 2006). Ahmed Ismail'e (2015) göre bu kaygı ile beraber öğrencilerin ikinci dilde daha iyi ve etkili okumalar konusunda içinde buldukları durum ister istemez okumadan alınacak verim üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Nihayetinde bu durum da okuduklarını anlamayı ve kullanmayı geciktirmekte hatta engellemektedir. Bu kapsam içerisinde yer alan öğrencilerden genelde öndeki veya yanındaki sınıf arkadaşlarının okumalarını takip etmeleri istenir. Sonuç olarak da öğrenci okuduğunu anlamaya değil de okuma performansına odaklanmaktadır. Şayet öğretmen tarafından bu süreçte bir soru sorulursa öğrenciler o kaygıdan dolayı okudukları yeri ya yanlış gösterirler ya da unuturlar (Ahmad, Al-Shboul, Nordin, Abdul Rahman, Burhan ve Madarsha, 2013:91). O halde ana dili eğitim dilinden farklı olan iki dilli bir öğrencinin de bu olumsuzluktan etkilenmesi mümkündür. Öyle ki tam da hakim olamadığı yeni bir dil ile okuma ve öğrenme sürecine girmektedir. Sonuç olarak bu dezavantajlı durum ana dili eğitim dilinden farklı ya da iki dilli öğrencilerde okuma kaygısının oluşmasına neden olmaktadır.

İki dillilik ile okuma kaygısı arasında önemli bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu kapsamda iki dilliliğin de ne olduğunun sorgulanması dikkate değerdir. Gottardo ve Grant'a (2008:1) göre iki dillilik oldukça karmaşık bir tanım içermektedir. Fakat bir karmaşıklık arz eden iki dilliliğin ne olduğundan evvel iki dilli olmanın birçok faktörden etkilendiğini vurgulamak gerekir. Burada öğrencinin ikinci dili öğrenirken bulunduğu yaş düzeyi, ilk dile maruz kalma durumu ya da sıklığı, ikinci dilin hangi koşullar altında öğrendiği gibi durumlar oldukça önemlidir. Alanyazında iki dilliliğin sahip olduğu bu kompleks yapıya dair kesin bir tanımın bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede Blanc ve Hamers'e (2010, s.6) göre iki dillilik en yalın şekilde; iki dili de eşit düzeyde ve etkili bir şekilde konuşabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Ayrıca ana dilinin yanında ikinci dilde yazan, konuşan ve okuyan herkesin iki dilli olduğunu belirtmektedirler. İki dilli olan bireylerde en önemli faktör okuma konusudur. Çünkü iki dilli öğrencilerin en çok zorlandıkları konuların başında okuma gelmektedir. Bu durumun arka planında çeşitli faktörlerin (öğrencinin yeterince motive edinmemiş olması, kaygı düzeyi, belirsizlik, dil yeteneği ve dili öğrenme yatkınlığı, kültürel arka planı) olduğunu bu faktörlerin de okuma sürecini olumsuz etkilediğini belirtmek gerekir (Nazarinasab, Nemati ve Mortahan, 2014).

Salem (2006, Akt. Gorjian ve Sayyadian, 2017)'e göre birinci dile ait beceriler ikinci dil sürecine doğru ve etkili bir şekilde aktarılırsa bu ikinci dilde okumaya ciddi manada katkı sağlayabilir. Bu transferin olumsuz olması okuma sürecinde olumsuz bir etki yaratır ki bu da okumada bir kaygı durumunun oluşması için yeterli bir gerekçedir. Öyle ki iki dilli öğrenciler okuma sürecinde tek dilli öğrencilere göre daha avantajlıdır. Ama ifade edildiği gibi eğer ki bu avantajlar doğru kullanılmazsa olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olacağı vurgulanabilir (Gorjian ve Sayyadian, 2017;Humphreys ve Mutmaz 2001). Berens, Kovelman ve Petitto'ya (2013:36) göre alandaki çalışmalara ve yazılan raporlara bakıldığı zaman yine de iki dilli öğrencilerde okumanın tek dilli öğrencilere göre daha kötü olduğu görülmektedir.

Okuma kaygısı iki dilli öğrenciler üzerinde etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Alanyazında yapılan araştırmalara bakıldığında bu manada önemli çalışmaların olduğunu belirtmek gerekir. Bu doğrultuda Kress (2015) İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenen ve ana dili Arapça olan yüksekökol öğrencilerinin okuma kaygılarının araştırmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin okuma

kaygısını, okuma ve okuduğunu anlama yolunda önemli bir engel olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Mohammadpur ve Ghafournia (2015) İran'da yabancı dil olarak İngilizceyi öğrenen öğrencilerin bu süreçteki duyuşsal hislerini ve okuma kaygılarını incelemiştir. Öğrencilerin; okuma esnasında kendilerini ne kadar stres ve baskı altında hissederlerse, okuduğunu anlama performanslarının da o kadar olumsuz olabileceğine dikkat çekmektedir. Ahmed Ismail (2015) ikinci dil olarak İngilizceyi ve ana dili Arapça olan ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarını incelemiştir. Öğrencilerdeki okuma kaygısının altında yatan nedenlerin dil yeterliliğine, dilbilgisi kurallarına ve özellikle de kelime bilgisine dayalı olduğunu belirtmektedir. gerekir (Barghchi ve Ghonsooly, 2011; Marashi ve Rahmati, 2017). Subaşı (2014) da Türkiye'de İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenen İngilizce bölümündeki üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasına dayanarak okuma kaygısının üstesinden gelmek için öğretmen tarafından çeşitli okuma geliştirme stratejilerinin uygulanması, öğretmenlerin tutumlarında daha dikkatli olması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle de öğretmenlerin tutumlarının kaygı düzeyinin atlatılmasında ya da azaltılmasında önemli rol aldığı vurgulanmaktadır.

Türkiye'de ana dili eğitim dilinden farklı öğrencilerin okuma konusunda yaşadıkları sorunları ele alan çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Özellikle de iki dilli öğrencilerin okuma kaygılarını ele alan araştırmalar nerdeyse yoktur. Bu çalışmada ana dili eğitim dilinden farklı iki dilli öğrencilerin okuma kaygıları üzerinde durulmuş ve bu durumun çeşitli değişkenler ile ilişkisi ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ana dili eğitim dilinden farklı iki dilli (Türkçe ve Kürtçe) ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarını incelemektir.

1. İki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygıları puanları ne düzeydedir?
2. İki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygıları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
3. İki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygıları sınıf seviyesine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
4. İki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygıları sosyoekonomik düzeye göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelin kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımına denir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011).

Çalışma Gurubu

Araştırmanın çalışma grubunu Van Merkez Tuşba İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ortaokullarda okuyan iki dilli (Türkçe ve Kürtçe) 5, 6, 7 ve 8. sınıflarında öğrenim gören 325 (kız 146, erkek 179) öğrenci oluşturmuştur. Çalışma gurubu ölçüt örnekleme yolu ile seçilmiştir. Buradaki ölçüt iki dilli (Türkçe-Kürtçe) öğrencilerin bu okullarda okuyor olmasıdır. Bu okullar belirlenirken araştırmacın araştırmaları, tecrübeleri, Van İl Milli Eğitim Müdürlüğündeki yetkililerin görüş ve değerlendirmeleri referans alınmıştır. Araştırmada uygulanacak Okuma Kaygısı Ölçeği için Tuşba İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Çalışma grubunun sınıf düzeyine ve cinsiyete göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi Durumlarına Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sınıf Düzeyi				Toplam
	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	
Kadın	38	38	39	31	146
Erkek	40	41	42	56	179
Toplam	78	79	81	87	325

Tablo 1'e bakıldığında çalışma grubu içerisinde 8. sınıflarda okuyan iki dilli öğrenci sayısının en yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 1'de yer alan değerlere bakıldığında araştırmada yer alan erkek öğrencilerin sayısının kız öğrencilerin sayısından fazla olduğu da dikkat çekmektedir.

Veri toplama araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, 'Öğrenci Bilgi Formu', 'Okuma Kaygısı Ölçeği' kullanılmıştır. İki dilli ortaokul öğrencilerinin kişisel bilgilerinin sorulduğu formda cinsiyet, sınıf düzeyi ve sosyoekonomik düzey gibi değişkenler yer almaktadır.

Araştırmaya ilişkin verileri elde etmek için Çeliktürk ve Yamaç (2015) tarafından ilkök ve ortaokul öğrencilerinin okumaya yönelik kaygılarını ölçmek amacıyla geliştirilen Okuma Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Okuma Kaygısı Ölçeği (OKÖ), beş dereceli likert tipinde olup 29 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek ile ilgili olarak araştırmacıdan gerekli izinler alınmıştır.

Bu araştırma çerçevesinde yapılan analizler sonucunda Okuma Kaygısı Ölçeğine ilişkin olarak hesaplanan Cronbach alpha katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS 22.00 paket programı ile çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında iki grubun ortalamalarını karşılaştırarak aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için T-Testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılması için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Gruplar arası farkın hangi gruptan kaynaklı olduğunu tespit etmek için Post-Hoc testlerinden Dunnett's T3 testi kullanılmıştır. Okuma kaygısı bağımlı, diğer değişkenler (cinsiyet, sınıf seviyesi, sosyoekonomik düzey) ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Bulgular

İki dilli ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin okuma kaygılarının belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırmada elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Araştırmanın birinci alt problemi çerçevesinde; iki dilli öğrencilerin okuma kaygı puanlarına ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygısı puanlarının aritmetik ortalamaları

Ölçek	n	Min.	Maks.	\bar{x}	S _x
Okuma Kaygısı	325	36.0	145.0	118.8	25.22

Tablo 2'den de anlaşıldığı gibi iki dilli ortaokul öğrencilerinin okuma kaygı puanlarının (\bar{x} =118.8) ortalamasının yüksek oldukça görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi çerçevesinde; iki dilli öğrencilerin cinsiyetlerine göre okuma kaygı puanlarının aritmetik ortalama, standart sapma ve bağımsız T-Testi'ne ilişkin değerler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İki dilli ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre okuma kaygısı puanlarının T – Testi sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	N	\bar{X}	S _x	Sd	t	p
Okuma Kaygısı	Kız	146	57.60	27.15	323	1.568	.118*
	Erkek	179	53.20	23.42			

* p<.01

Tablo 3'e bakıldığında cinsiyetin, iki dilli öğrencilerin okuma kaygılarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir ($t_{(323)}= 1.568$; $p>01$). Bu bulgu; iki dilli kız öğrencilerin okuma kaygıları ile ($\bar{x}=57.60$), erkek öğrencilerin okuma kaygılarının ($\bar{x}=53.20$) benzer düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi çerçevesinde; iki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre okuma kaygılarının aritmetik ortalamaları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyine göre okuma kaygısı puanlarının aritmetik ortalamaları

Ölçek	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	S _x
Okuma Kaygısı	5	78	46.98	21.16
	6	79	55.72	24.68
	7	81	61.58	29.01
	8	87	56.06	23.66

61

İki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyine göre okuma kaygısı puanlarının ortalamalarına bakıldığında, genel olarak sınıf seviyesi arttıkça kaygı düzeyinin de arttığı görülmektedir. Ancak bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile Tablo 4'te görüldüğü üzere, okuma kaygısı ölçeğinden alınan puanlara Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre okuma kaygısı puanlarını gösteren ANOVA testi sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyine göre okuma kaygısı puanlarına ilişkin ANOVA sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Okuma Kaygısı	Gruplar arası	8645.674	3	2881.825	4.685	.003*	5.-7.
	Grup içi	197470.175	321	615.172			
	Toplam	206115.649	324				

* p<.05

Tablo 5'te görüldüğü üzere iki dilli öğrencilerin okuma kaygılarında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F= 3.231$; $p<.05$). Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Dunnett's T3 testi uygulanmıştır. Öğrencilerin okuma kaygısı ölçeği puanlarında anlamlı bulunan farkın iki dilli 5. ve 7. sınıf öğrencilerinden kaynaklandığı görülmektedir. 5. sınıf öğrencilerinin ($\bar{x}= 46.98$), 7. sınıf ($\bar{x}= 61.58$) öğrencilerine göre daha düşük

düzeyde okula okuma kaygısına sahip oldukları söylenebilir. Başka bir deyişle sınıf seviyesi arttıkça okuma kaygısının da arttığı söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi çerçevesinde; iki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik düzeylerine göre okuma kaygılarının aritmetik ortalamaları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik düzeyine göre okuma kaygısı puanlarının aritmetik ortalamaları

Ölçek	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	S _x
Okuma Kaygısı	Alt	26	65.50	25.56
	Orta	207	57.24	27.04
	Üst	92	47.61	18.22

İki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik düzeye göre okuma kaygısı puanlarının ortalamalarına bakıldığında, genel olarak sosyoekonomik seviye düştükçe okuma kaygısının da arttığı görülmektedir. Ancak bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile Tablo 6'da görüldüğü üzere, okuma kaygısı ölçeğinden alınan puanlara tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik düzeylerine göre okuma kaygısı puanlarını gösteren ANOVA testi sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 7'de verilmiştir

Tablo 7. İki dilli ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyine göre okuma kaygısı puanlarına ilişkin ANOVA sonuçları

Ölçek	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Okuma Kaygısı	Gruplar arası	8907.542	3	4453.771	7.272	.001*	A-Ü
	Grup içi	197208.107	322	612.448			O-Ü
	Toplam	206115.649	324				

* p<.05 A= Alt, O=Orta, Ü=Üst

Tablo 7'de görüldüğü üzere öğrencilerin okuma kaygılarında sosyoekonomik düzey değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (F= 7.272 ;p<.05). Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Dunnett's T3 testi uygulanmıştır. Öğrencilerin okuma kaygısı ölçeği puanlarında anlamlı bulunan farkın alt ve üst sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre alt sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerinin okuma kaygılarının (\bar{x} = 65.50), üst sosyoekonomik düzeye sahip (\bar{x} = 47.61) öğrencilerin okuma kaygılarından daha yüksek olduğu söylenebilir. Benzer şekilde bir diğer farkın orta ve üst sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre orta sosyoekonomik düzeye sahip öğrencilerinin okuma kaygılarının (\bar{x} = 57.24), üst sosyoekonomik düzeye sahip (\bar{x} = 47.61) öğrencilerin okuma kaygılarından daha yüksek olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile iki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik seviyeleri yükseldikçe okuma kaygılarının da azaldığı ifade edilebilir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Ana dili eğitim dilinden farklı kız öğrencilerin okuma kaygıları ile erkek öğrencilerin okuma kaygıları benzer düzeyde çıkmıştır. Bu sonuç literatür ile desteklenmektedir. Wu (2011) de ikinci dili öğrenen EFL öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasından çıkan sonuca göre kız ve erkek öğrencilerin okuma kaygıları arasında bir farklılık olmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde Matsuda ve Gobel (2004) de iki dilli kız ve erkek öğrencilerin okuma kaygılarının aynı düzeyde oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Dewaele (2002) de yaptığı araştırmasında benzer sonuca ulaşmıştır. Tek dilli öğrencilerin okuma kaygısı üzerinde yapılan çalışmalarda da cinsiyet değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir (Arslan, 2017; Kılınç ve Yenen, 2016; Yıldız ve Ceyhan, 2016). Buna karşın Zhang (2000) da ESL öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında iki dilli erkek ve kız öğrencilerin okuma kaygıları arasında kızların lehine anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varmıştır. Benzer şekilde MacIntyre, Baker, Clément ve Donovan (2002) da yaptıkları çalışmaya göre iki dilli erkek öğrencilerin kaygı düzeylerinin daha yüksek oldukları sonucuna varmışlardır. Elkhafai (2005) de yaptığı araştırmasında iki dilli kız öğrencilerin yeni bir dil öğrenme sürecinde erkeklere göre daha çok motive oldukları ama kaygı düzeylerinin de daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedir. Benzer sonuçlara yapılan başka çalışmalarda rastlamak mümkündür (Lien, 2011; Ghonsooly ve Loghmani, 2012; Park ve French, 2013; Salari, Mainzade, 2015) . Buna karşın Hayati ve Ghassemi (2008) de yaptıkları çalışmalarında iki dilli kız öğrencilerinin okuma kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır. Lien'e (2011) göre genel olarak İki dilli öğrencilerde okuma kaygısının okuma performansı üzerinde olumsuz bir etki yarattığına dikkat çekmektedir. Doğru okuma stratejilerinin kullanılmasının bu süreci olumlu etkileyebileceğini de belirtmektedir. Buna karşın yine de kadınların kaygı düzeylerinin daha yüksek düzeyde kaldığını açıklamaktadır.

Ortaokul alt sınıf seviyesinde yer alan iki dilli öğrencilerin okuma kaygıları daha düşük çıkmıştır. Başka bir ifade ile sınıf seviyesi ilerledikçe ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarının arttığı söylenebilir. Okuma kaygı düzeyinin üst sınıf seviyesinde yer alan öğrencilerde daha yüksek olma durumu tek dilli öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalardan çıkan sonuçlarda da görülmektedir. Arslan (2017) da tek dilli öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmasında okuma bağlamında en düşük kaygıya yedinci sınıf öğrencilerinin, en yüksek kaygıya ise sekizinci sınıf öğrencilerinin sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Kılınç ve Yenen (2016) de yine tek dilli öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırmasında sınıf seviyesi yükseldikçe öğrencilerin okuma kaygılarının yükseldiği sonucuna varmışlardır. Yapılan bazı çalışmalarda da bu sonuç ile uyumlu sonuçların ortaya çıktığını belirtmek gerekir (Ateş, 2016; Köroğlu, 2010).

Araştırma sonucuna göre iki dilli ortaokul öğrencilerinin sosyoekonomik düzeyleri ile okuma kaygıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin sosyoekonomik düzeyi düştükçe okuma kaygıları da artmıştır. Daha açık bir ifade ile iki dilli öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri iyi olduğu zaman söz konusu öğrencilerde okumaya yönelik kaygı düzeyinin çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Buna karşın iki dilli öğrencilerin okuma kaygıları ile sosyoekonomik düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların da olmadığını vurgulamak gerekir. Buna karşın Çevik, Orakcı, Aktan ve Toraman'ın (2019) tek dilli öğrencilerin okuma kaygıları üzerinde yaptıkları çalışmadan çıkan sonuca göre sosyoekonomik düzeyin okuma kaygısı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları, Gelecek Araştırmacılar ve Araştırmalar İçin Öneriler

AnÇalışma gurubu ortaokul kademesi ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca ilkököl kademesi de çalışmaya dahil edilebilir. Araştırma da iki dilli öğrencilerin okuma kaygıları incelenmiştir. Bunun yanında tek dilli öğrencilerin de okuma kaygıları incelenerek iki dilli öğrencilerin okuma kaygıları ile

karşılaştırma yapılabilir. İki dilli öğrencilerin okuma kaygılarının azaltılmasını sağlamaya yönelik çözümlerin geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Araştırmada cinsiyetin, sosyoekonomik seviyenin ve sınıf düzeyinin okuma kaygısı üzerinde etkisi araştırılmıştır. Araştırma okuma kaygısı ile sınırlandırılmadan okuma kaygısının, okuma tutumu veya okuduğunu anlama üzerindeki etkisinin de incelenmesi boyutuna taşınabilir. Ana dili eğitim dilinden farklı iki dilli öğrencilerin Türkiye’de yaşadıkları bölgelere yönelik farklı eğitim programlarının uygulanması gerekmektedir. Bu bölgelerde eğitim gören öğrencilerin kullandıkları ders kitapları ile daha iyi dilsel şartlara sahip bölgelerdeki öğrencilerin kullandıkları ders kitapları aynıdır. Öyle ki okulda Türkçe eğitim gören ve konuşan iki dilli öğrenciler okulda dışında çoğu zaman ana dillerini (Kürtçe) konuşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum da dilsel manada bir dezavantaj ve karmaşıklık yaratmaktadır. O bakımdan ders kitaplarının bu sorunu dikkate alarak esnek hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, I. S., Al-Shboul, M. A., Nordin, M. S., Abdul Rahman, Z., Burhan, M., & Madarsha, K. B. (2013). The potential sources of foreign language reading anxiety in a Jordanian EFL context: A theoretical framework. *English Language Teaching*, 6(11), 89-110.
- Ahmed Ismail, S. (2015). Secondary school students' reading anxiety in a second language. *English Language Teaching*, 8(11), 28-41.
- Akyol, H. (2005). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Arslan, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okuma kaygıları ve akademik özyeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 30-44.
- Ateş, M. (2016). Ortaokul öğrencilerinin prozodik okuma becerileri ile okuma kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 4(3), 207-216.
- Barghchi, B., & Ghonsooly, B. (2011). An introspective study of L2 reading anxiety. *The Journal of Teaching Language Skills (JTLS)*, 3(1), 65-98.
- Berens, M. S., Kovelman, I., & Petitto, L.-A. (2013). Should bilingual children learn reading in two languages at the same time or in sequence? *Bilingual Research Journal*, 36, 35-60.
- Blanc, J. F., & Hamers, H. A. (2000). *Bilingualism and bilingualism*. New York: Cambridge University Press (Second Edition).
- Brantmeier, C. (2005). Anxiety about L2 reading or L2 reading tasks? A study with advanced language learners. *The Reading Matrix*, 5(2), 67-85.
- Çelitürk, Z., & Yamaç, A. (2015). İlkokul ve ortaokul öğrencileri için okuma kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 14(1), 97-107.
- Çevik, H., Orakcı, Ş., Aktan, O., & Toraman, Ç. (2019). Ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama: Journal of Theory and Practice in Education*, 15(1), 1-16.
- Dewaele, J. M. (2002). Psychological and socio demographic correlates of communicative anxiety in L2 and L3 production. *International Journal of Bilingualism*, 6(1), 23-38.
- Donkaewbua, S. (2016). Developing an anxiety in vocabulary learning through listening scale. *International Journal of Language and Linguistics*, 3(6), 60-71.
- Elkhafaifi, H. (2005). Listening comprehension and anxiety in the Arabic language. *The Modern Language Journal*, 89, 206-219.
- Ghonsooly, Z., & Loghmani, B. (2012). The interrelationship between EFL learners' levels of reading anxiety and their Levels of cognitive test anxiety: An analysis of EFL learners' speed of processing an IELTS reading test. *International Journal of Linguistics*, 4(3), 191-210.

- Gorjian, B., & Sayyadian, M. (2017). A comparative study on bilinguals and monolingual learner reading comprehension. *Journal of Applied Linguistics and Language Learning*, 3(1), 9-16.
- Gottardo, A., & Grant, A. (2008). *Defining bilingualism*. 10 30, 2018 tarihinde Canadian Language and Literacy Research Network: <http://www.literacyencyclopedia.ca/pdfs/topic.php?topId= 236> adresinden alındı
- Hayati, A. M., & Ghassemi, E. (2008). The effect of anxiety on reading comprehension across genders: A case of Iranian EFL learners. *The Iranian EFL Journal Quarterly*, 2, 101-123.
- Humphreys, S., & Mutmaz, G. W. (2001). The effects of bilingualism on learning to read English: Evidence from the contrast between Urdu-English bilingual and English monolingual children. *Journal of Research in Reading*, 24(2), 113-134.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılınç, H. H., & Yenen, E. (2016). Investigation of students' reading anxiety with regards to some variables. *International Journal of Higher Education*, 5(1), 111-118.
- Köroğlu, H. (2010). *Turkish elt students' reading anxiety and their strategies use (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kress, M. T. (2015). *Reading anxiety among Arabic speaking students (A Master's project submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of science in education)*. Fredonia, New York: State University of New York at Fredonia.
- Lien, H. (2011). EFL learners' reading strategy use in relation to reading anxiety. *Language Education in Asia*, 2(2), 199-212.
- MacIntyre, P. D., Baker, S. C., Clément, R., & Donovan, L. A. (2002). Sex and age effects on willingness to communicate, anxiety, perceived competence, and L2 motivation among junior high school French immersion students. *Language Learning*, 52(3), 537-564.
- MacIntyre, P., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language learning. *Language learning: A journal of research in language studies*, 283-305.
- Marashi, H., & Rahmati, P. (2017). The effect of teaching reading strategies on EFL learners' reading anxiety. *International Journal of Research in English Education*, 2(2), 43-52.
- Matsuda, S., & Gobel, P. (2004). Anxiety and predictors of performance in the foreign language classroom. *System*, 32, 21-36.
- Melanlioğlu, D. (2014). Okuma kaygısı ölçeğinin psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Türk Eğitim Derneği*, 39((17695-105)), 95-105.
- Millis, N., Pajares, F., & Herron, C. (2006). A reevaluation of the role of anxiety: Self-efficacy, anxiety, and their relation to reading and listening proficiency. *Foreign Language Annals*, 39(2), 276-295.
- Mohammadpur, B., & Ghafournia, N. (2015). An elaboration on the effect of reading anxiety on reading achievement. *English Language Teaching*, 8(7), 206-215.
- Nazarinasab, F., Nemati, A., & Mortahan, M. M. (2014). The impact of foreign language reading anxiety and text feature awareness on university students' reading comprehension ESP texts. *International Journal of Language and Linguistics*, 2(6-1), 1-7.
- Park, G., & French, B. (2013). Gender differences in the foreign language classroom anxiety scale. *System*, 41, 462-471.
- Rajab, A., Zakaria, W. Z., Rahman, H. A., Hosni, A., & Hassani, S. (2012). Reading anxiety among asecond language learners. *Social and Behavioral Sciences*, 66, 362-369.
- Salari, Z. M., & Moinsade, S. N. (2015). The impact of test anxiety on reading comprehension test performance in relation to gender among Iranian EFL learners. *Linguistics and Literature Studies* 3, 3(5), 203-212.

- Sellers, V. (2000). Anxiety and reading comprehension in Spanish as a foreign language. *Foreign Language Annals*, 33(5), 512-521.
- Spielmann, G., & Raddnofsky, M. L. (2001). Learning language under tension: New directions from a qualitative study. *The Modern Language Journal*, 85, 259-278.
- Stawiarska, M. M. (2013). Foreign language reading anxiety among advanced students of English-A pilot study. *Acta Neophilologica*, XV(1), 89-102.
- Subaşı, G. (2014). Foreign language reading anxiety: Does it really exist? *Educational Research and Reviews*, 9(24), 1360-1371.
- Wiedemann, K. (2015). Anxiety and anxiety disorders. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2(1), 804-810.
- Wu, H.-J. (2011). Anxiety and reading comprehension performance in English as a foreign Language. *The Asian EFL Journal Quarterly*, 13(2), 273-307.
- Yıldız, M., & Ceyhan, S. (2016). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin okuma ve yazma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(2), 1301-1316.
- Zarei, A. (2014). The effect of reading anxiety and motivation on EFL learners' choice of reading strategies. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 1(1), 12-28.
- Zhang, L. (2000). Uncovering ESL students' reading anxiety. *Asia Pacific Journal in Education*, 3(2), 31-56.

Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Üzerine Derleme Çalışması*

Arş. Gör. Dr. Seher Merve Erus

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5308-3872>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7930-3121>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.01.2020

Kabul: 22.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Kişilerarası Bilinçli Farkındalık

Bilinçli Farkındalık

Etkileşim

İletişim

Araştırma Makalesi

* Bu makale, 1. yazar Seher Merve Erus'un "Evlilikte Bilinçli Farkındalık ile Özel İyi Oluş Arasındaki İlişkide Duygusal Zeka ve Evlilik Uyumunun Aracılık Rolü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40600>

Öz

Bilinçli farkındalık bireyin ruh sağlığına katkı sağlamaktadır. Bu açıdan teorilerin ve araştırmaların odağındadır. Türkiye’de bilinçli farkındalıkla ilgili birçok araştırma bulunmaktadır ancak kişilerarası bilinçli farkındalık güncel ve yeni bir araştırma alanıdır. Kişilerarası bilinçli farkındalığın Türkiye’deki alanyazın için yeni bir kavram olduğu söylenebilir. Güncel alanyazın bireyin içsel deneyimlerine yönelik bilinçli farkındalığını ve kişilerarası deneyimlerine yönelik bilinçli farkındalığını ayırmaktadır. Bilinçli farkındalık, dikkati odaklamanın yoludur. Bu süreç; bilinçli farkındalığın şimdiki anda olma, farkında olma, kabullenme, gözlemleme, yargılamama, tepkisiz olma ve tanımlama özelliklerini içerir. Bireyin etkileşim sürecinde bilinçli farkındalıklı olması kişilerarası bilinçli farkındalık kavramıyla açıklanmaktadır. Kişilerarası bilinçli farkındalık insanlarla etkileşim halindeyken, dikkatlice dinlemeyi, duyguların farkında olmayı, duyguları ve düşünceleri yargılamadan kabul etmeyi ve davranışlara dürtüsel davranmadan cevap verebilmeyi içerir. Bu açıdan kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişkilere yönelik katkısı önemli görülmektedir. Kişilerarası bilinçli farkındalığın incelenmesinde araştırmalar; ebeveyn-çocuk ilişkisi, öğretmen-öğrenci ilişkisi ve eş ilişkisi gibi alanlara odaklanmaktadır. Ayrıca belli bir ilişki biçimine odaklanmadan genel olarak kişilerarası bilinçli farkındalığın incelendiği araştırmalarda bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar kişilerarası bilinçli farkındalığın etkileşim sürecine olumlu katkısı olduğunu bulmuştur. Bu çalışmada, kişilerarası bilinçli farkındalık kavramının tanıtılması ve içsel bilinçli farkındalıkla arasındaki ayrımın anlaşılması, kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişkilere yönelik katkısının açıklanması amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de gelecekte yapılacak araştırmalarda kişilerarası bilinçli farkındalığın önemli bir değişken olarak kullanılabilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erus, S. M. ve Deniz, M. E. (2020). Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Üzerine Derleme Çalışması. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 67-80.

A Literature Review of the Studies on Interpersonal Mindfulness

Ress. Asst. Dr. Seher Merve Erus

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul –
TURKEY

Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 16.01.2020

Accepted: 22.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Interpersonal Mindfulness

Mindfulness

Interaction

Communication

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40600>

Abstract

Mindfulness contributes individual mental health. In this respect, it is focus of interest in theories and research. Interpersonal mindfulness is a current and new area of the research in Turkey although there are loads of research on mindfulness. It can be said that interpersonal mindfulness is a new concept for Turkish literature. The current literature distinguishes mindfulness oriented in the individual's internal experiences from the mindfulness oriented in the individual's interpersonal experiences. Mindfulness is a way of focus the attention. This process includes components of mindfulness which are being in the present, awareness, acceptance, observation, non-judgment, non-reactivity, and describing. Being mindful of the individual in the interaction process is explained by the concept of interpersonal mindfulness. Interpersonal mindfulness includes listening attentively, awareness of emotions, accepting feelings and opinions without being judgmental, and responding to behaviors without acting instinctively while interacting with people. In this respect, the contribution of interpersonal mindfulness to the relations is seen as crucial. Interpersonal mindfulness has been examined in parent-child relationship, teacher-student relationship and spouses' relationship. Besides, there are some research which have been examined general interpersonal mindfulness without focusing specific relationship area. Research has found that interpersonal mindfulness positively contributes to the interaction process. In this study, it is aimed to introduce the concept of interpersonal mindfulness, to understand the distinction from the internal mindfulness, and to explain the contribution of the interpersonal mindfulness to relationships. In addition, suggestions which interpersonal mindfulness can be used as an important variable for future studies in Turkey were presented.

GİRİŞ

Bilinçli farkındalık, alanyazında teorilerin ve araştırmaların odağındadır. Özellikle son yıllarda psikoloji alanında bilinçli farkındalık üzerine araştırmalar önem kazanmıştır (Bao, Xue ve Kong, 2015; Cohen ve Miller, 2009; Duncan, Coatsworth ve Greenberg, 2009; Jones, Welton, Oliver ve Thoburn, 2011; Lenger, Gordon ve Nguyen, 2017; McCaffrey, 2015; McCaffrey, Reitman ve Black, 2017; Parent, McKee, Rough ve Forehand, 2016; Pratscher, Wood, King ve Bettencourt, 2019; Wachs ve Cordova, 2007). Bilinçli farkındalık, insanın işlevselliğindeki rolünü anlamaya yardımcı olur (Brown ve Ryan, 2003). Bireyin yaşamını zenginleştirir, yaşam kalitesini yükseltir (Ögel, 2015). Psikolojik işlevselliğini artırır (Baer, 2003; Birnie, Garland ve Carlson, 2010). Alanyazın bilinçli farkındalık müdahalelerinin psikolojik ve fiziksel sağlık problemlerinin iyileşmesine katkı sağladığını göstermektedir (Baer, Smith, Hopkins, Krietemeyer ve Toney, 2006; Wiggins, 2012).

Alanyazında bilinçli farkındalığın içsel ve kişilerarası bilinçli farkındalık olarak ayrıldığı görülmektedir. Kişilerarası bilinçli farkındalık özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarda incelenmektedir (de Bruin vd., 2014; Duncan vd., 2009; Lippold, Duncan, Coatsworth, Nix ve Greenberg, 2015; McCaffrey vd., 2017; Parent vd., 2016; Pratscher, Rose, Markovitz ve Bettencourt, 2018; Pratscher vd., 2019). Aşağıda öncelikle içsel bilinçli farkındalık ve daha sonra kişilerarası bilinçli farkındalık açıklanmıştır.

İçsel Bilinçli Farkındalık

İçsel bilinçli farkındalık (intrapersonal mindfulness), bilinçli farkındalığın geleneksel açıklamalarını kapsamaktadır (Duncan vd., 2009; Kohlenberg vd., 2015). Bilinçli farkındalığın geleneksel tanımı, bireyin içsel yaşantılarına şimdiki ana yönelik dikkatini, farkındalığını, yargılamadan kabul etmesini ve tepkisel davranmamasını içerir ve bu tanım içsel bilinçli farkındalık olarak açıklanır (Kohlenberg vd., 2015).

Bilinçli farkındalığın birçok bileşeni bulunmaktadır. Bilinçli farkındalık yapısının bileşenlere ayrılması, bilinçli farkındalığın psikolojik süreçlerde nasıl işlediğini ve etkisini anlamayı sağlar (Lenger vd., 2017). Bilinçli farkındalığın; dikkat etme, farkında olma (Brown ve Ryan, 2003; Brown, Ryan ve Creswell, 2007; Kabat-Zinn, 2005), kabullenme (Baer, 2003; Brown ve Ryan, 2003; Brown vd., 2007; Gambrel ve Keeling, 2010; Kabat-Zinn, 2005), yargılamama (Baer, 2003; Baer vd., 2006; Brown ve Ryan, 2003; Brown vd., 2007; Kabat-Zinn, 2005), anda olma (Brown ve Ryan, 2003; Kabat-Zinn, 2005; Ögel, 2015), gözlemlenme (Baer, 2003; Baer vd., 2006), tanımlama (Baer vd., 2006; Lenger vd., 2017; Ögel, 2015) ve içsel deneyimlere tepkisiz olma (Baer vd., 2006; Lenger vd., 2017) bileşenleri bulunmaktadır.

Dikkat ve Farkındalık: Bilinçli farkındalık için öncelikle bireyin dikkatini toplaması gerekir (Falkenström, 2010). Anda dikkati toplama becerisi, çoğu kez farkındalık olarak adlandırılır (Brown vd. 2007). Farkındalık, bir deneyime dikkat verildiğinde ortaya çıkan bilinçlilik halidir (Ögel, 2015). Brown ve Ryan'a (2003) göre farkındalık (awareness) ve dikkat (attention) birbirine dolaşmış durumdadır. Bilinçli olma (consciousness), farkındalık ve dikkati kapsamaktadır.

Kabullenme: Kabullenme bilinçli farkındalığı tanımlayan diğer bir özelliktir (Baer, 2003; Gambrel ve Keeling, 2010). Bilinçli farkındalıkta yaşantılara merakla, açıklıkla ve kabul ile yönelme vardır (Bishop vd., 2004). Bilinçli farkındalık, yaşantılarından korkmadan kaçmadan kabullenmeye odaklanır (Baer, 2003).

Yargılamama: Kabullenmeyi olanaklı kılan bireyin yaşantıları eleştirmemesi ve yargılamamasıdır. Yargılamama kabullenmeyi sağlar. Bilinçli farkındalık içsel ve dışsal uyaranları yargılamamaktır (Baer, 2003). Bireyin düşüncelerini ve duygularını eleştirmemesi ve yargılamamasıdır (Baer vd., 2006). Yargılayıcı bir düşünce geldiğinde bireyin bunun yargılayıcı bir düşünce olduğunu fark etmesi ve bu düşüncenin gelişini izlemesi ve yargılamamasıdır (Kabat-Zinn, 2005).

Şimdiki Anda Olma: Bilinçli farkındalık, yargısız bir şekilde şimdiki ana odaklanabilmek için dikkati toplayabilmektir. Yaşam şimdiki anda yaşanır (Ögel, 2015). Şimdiki anda olmaktan kastedilen an için yaşamak değildir, anın içinde yaşamaktır (Kabat-Zinn, 2005). Bilinçli farkındalık, bireyin farkındalığını şimdiki yaşantılara getirmesiyle başlar (Bishop vd.,2004). Bilinçli farkındalık; şimdiki zamanda, anda gerçekleşen olaylarla ilgili farkında ve dikkatli olma durumudur (Brown ve Ryan, 2003). Şimdiye odaklanma dikkati ve yaşantıları olduğu gibi yargısızca deneyimlemek farkındalığı oluşturur (Ögel, 2015). Şimdiye odaklanmayan bir bilinçli farkındalıktan söz edilemez.

Gözlemleme: Bilinçli farkındalık, anda sürekli akıp giden içsel ve dışsal uyarınları yargılamadan gözlemlemektir (Baer, 2003). Gözlemleme; duyuları, düşünceleri, duyguları, içsel ve dışsal deneyimleri fark etme ve dikkat etmedir (Baer vd., 2006). Şimdiki andaki deneyimlere açık ve meraklı olma durumudur (Lenger vd., 2017). Düşünceler ve duygular zihinde olan olaylarmış gibi gözlemlenir. Onlarla aşırı özdeşim kurulmaz, otomatik veya alışkanlık hali ile tepki verilmez. Bireyin algıladığı ile algıladığına vereceği cevap arasındaki aralık/boşluk (space) kendisini gözlemlemedir (Bishop vd., 2004).

Tanımlama: Bireyin içsel deneyimlerini kelimelerle ifade etmesi bilinçli farkındalığın tanımlama özelliğidir (Baer vd., 2006). Bireyin düşüncelerini, duygularını, duyularını ya da bir dış uyarı gözlemledikten sonra gözlemlediği şey ne ise onu kelimelere dökmesi, ifade etmesidir. "Ne?" sorusu, durumu olduğu gibi yaşantılamaya yardımcı olur (Ögel, 2015). Birey, ne sorusuna vereceği cevapla deneyimlerini olduğu gibi tanımlar.

Tepkisiz Olma: Bireyin düşüncelerine ve duygularına takılmadan ve kendini kaptırmadan düşüncelerin ve duyguların gelmesine ve gitmesine izin vermesi, içsel deneyimlere tepkisiz olma şeklinde tanımlanır (Baer vd., 2006). Algılanan düşünceler ve duygular değiştirilmeye çalışılmaz (Lenger vd., 2017). Farkındalık, kabullenme ve yargılamama, dikkati çeken içsel ve dışsal uyarınlara yönelik düşüncelerin akıp gitmesini sağlar. Böylece içsel deneyimlere tepkisiz olunur.

Bilinçli farkındalık; gözlemleme, farkında olma, yargılamama, tepkisiz olma, tanımlama özellikleri üzerine odaklanmaktadır. Tüm bu özellikler, bireyin deneyimlerindeki içsel bilinçli farkındalığını ortaya çıkarır. Bireyin yaşadıklarını içsel olarak değerlendirmesidir (Frank, Jennings ve Greenberg, 2016). Bireyin yaşadığı tecrübelerin odağında kendisiyle ilgili düşünceleri, duyguları, davranışları ve içsel yaşantıları varsa bu süreç içsel bilinçli farkındalık olarak açıklanabilir.

Bilinçli farkındalık, bireyin düşünce ve duygularını yargılamadan gözlemlemesini içermektedir ve içsel yaşantılar üzerine odaklanmaktadır (Baer, 2003; Pratscher vd., 2018). Bilinçli farkındalığa yönelik müdahaleler de yoğunlukla bireysel uygulamalar ve bireysel gelişim üzerinedir (Gillespie, Davey ve Flemke, 2015). Bilinçli farkındalık müdahaleleri ruh sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (Baer, 2003; Chu, 2010; Gambrel ve Keeling, 2010; Visted, Vøllestad, Nielsen ve Nielsen, 2015; Wiggins, 2012). Bilinçli farkındalıkla ilgili yapılan araştırmalarda bilinçli farkındalığın stresi azalttığı (Bao vd., 2015; Birnie, vd., 2010; Cenkseven Önder ve Utkan, 2018; Chu, 2010; Dunn, Harieh, Robets ve Powrie, 2012; Evans, Ferrando, Carr ve Haglin, 2010; Guardino, Dunkel Schetter, Bower, Lu ve Smalley, 2014; Kabat-Zinn, 2005; Matousek ve Dobkin, 2010; Neece, 2014; Shapiro, Oman, Thoresen, Plante ve Flinders, 2008; Vieten ve Astin, 2008) ve stresle baş edebilmeyi sağladığı (Bishop vd., 2004; Carson, Carson, Gil ve Baucom, 2004; Lenger vd., 2017; Wachs ve Cordova, 2007) bulunmuştur. Benzer şekilde depresyonu (Duncan ve Bardacke, 2010; Dunn vd., 2012; Goodman vd., 2014; Kara, 2016; Labelle, Campbell ve Carlson, 2010; Matousek ve Dobkin, 2010; Neece, 2014; Vieten ve Astin, 2008) ve kaygıyı (Dunn vd., 2012; Goodman vd., 2014; Guardino vd., 2014; Vieten ve Astin, 2008) azalttığını bulan araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Bilinçli farkındalık bireyin yaşam kalitesini artırır (Visted vd., 2015). Burada bahsedilen araştırmalar, bireyin içsel yaşantılarına yönelik katkıları ortaya koymaktadır.

Alanyazında birçok araştırma bireyin içsel bilinçli farkındalık sürecini araştırmıştır (Duncan,

2007; Pratscher vd., 2018). Bu araştırmalarda, bireyin içsel süreçleri üzerine odaklanılmış ve bilinçli farkındalığın birey üzerindeki etkileri incelenmiştir (Gillespie vd., 2015; Pratscher vd., 2019). Bilinçli farkındalığın insan ilişkileri üzerine etkisi de değerlendirilmesi gereken önemli bir konu alanıdır.

Kişilerarası etkileşim sürecinde bilinçli farkındalığın nasıl ortaya çıktığı az bilinmektedir (Karremans, Schellekens ve Kappen, 2017; Pratscher vd., 2019). Bilinçli farkındalık sosyal ilişkileri destekler (Barnes, Brown, Krusemark, Campbell ve Rogge, 2007; Parlar ve Akgün, 2018; Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). Ancak bu konuda var olan araştırmalar sınırlıdır (Karremans vd., 2017; Kohlenberg vd., 2015). İçsel bilinçli farkındalığın kişilerarası ilişkileri nasıl etkilediği bazı araştırmalarda incelenmiş olsa da (Atkinson, 2013; Carson vd., 2004; Gambrel ve Piercy, 2015a, 2015b) kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişkileri nasıl etkilediği alanyazında önemli bir konu haline gelmiştir (Duncan, 2007; Duncan vd., 2009; Frank vd., 2016; McCaffrey, 2015; Skoranski, Coatsworth ve Lunkenheimer, 2019). Araştırmalarda etkileşim sürecinde ortaya çıkan bilinçli farkındalık hali kişilerarası bilinçli farkındalık olarak açıklanmış ve incelenmiştir.

Kişilerarası Bilinçli Farkındalık

Bilinçli farkındalık; düşüncelerin, duyguların, duyuların yargılanmadan şimdiki anda olmasını sağlar. Bu farkındalığın içsel süreçler üzerine olması içsel bilinçli farkındalıktır. Kişilerarası bilinçli farkındalık ise insanlarla etkileşim halindeyken yargılamadan şimdiki ana farkındalığı getirir (Stahl ve Goldstein, 2010). Bilinçli farkındalığın yapısı, bireyin insanlara yönelik davranışlarını ve farkındalığını da değerlendirir (Frank vd., 2016). İçsel bilinçli farkındalık, bireyin içsel yaşantılarına ve içsel uyarıcılarına odaklanır. Kişilerarası ilişkiler ise bireyin içindeki düşünce, duygu, tutum değişikliklerini harekete geçirir. Bundan dolayı bilinçli farkındalık yapısını içsel alanla sınırlamak, kişilerarası bilinçli farkındalığı açıklamada yetersiz kalabilir (Duncan, 2007). Bu bakış açısıyla alanyazında kişilerarası bilinçli farkındalık (interpersonal mindfulness) kavramı yer edinmiştir.

Kişilerarası etkileşim, bireyin günlük hayatının içinde bulunmaktadır. İnsanlarla ilişkilerde bilinçli farkındalıklı olma bireylere birçok olanak sağlar (Pratscher vd., 2019). Bilinçli farkındalık bilinçlilik halidir ve bireyin düşüncelerini, duygularını, duyularını açık ve anlaşılır bir şekilde algılamasını sağlar (Bishop vd., 2004). Bilinçli farkındalık devam etmekte olan olaylara ve yaşantılara karşı sürekli ve düzenli bir şekilde daha fazla uyanık olmaya ve bilinçli olmaya katkı sağlar. Örneğin; arkadaşıyla konuşan biri iletişim sürecine çok dikkat edebilir ve algılanması zor olan duygusal ses tonunu fark edebilir (Brown ve Ryan, 2003). İnsanlarla etkileşimde bireyin içsel süreçlerine odaklanmasının yanında iletişim sürecinde de bilinçli farkındalıklı olabilmesi kişilerarası bilinçli farkındalık kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kişilerarası Bilinçli Farkındalığın Tanımı

Duncan (2007) kişilerarası bilinçli farkındalık kavramını ilk açıklayan kişidir. Kişilerarası bilinçli farkındalığı ebeveyn çocuk ilişkisi üzerinden açıklamıştır. Bireyin etkileşim sürecindeki farkındalığını, yargılamasını ve tepkiselliğini belirlemede içsel bilinçli farkındalığının yetersiz kalabileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı sosyal etkileşim sürecinde kişilerarası bilinçli farkındalık önemli görülmüştür.

Kişilerarası bilinçli farkındalık, bireyin etkileşimde bulunduğu insanlara yönelik farkındalığı ve davranışları üzerine odaklanır. Bilinçli farkındalığın insanlarla etkileşim ve iletişim halindeyken ortaya çıkması, kişilerarası bilinçli farkındalık olarak açıklanabilir. Duncan (2007), ebeveyn çocuk ilişkisinde bilinçli farkındalıklı olabilmek için üç önemli noktayı vurgulamıştır. İlk olarak, ebeveynin çocuğuyla iletişim kurarken kendisinin içsel yaşantılarına ve çocuğun yaşantılarına anda kalarak farkında olmasıdır. İkinci olarak, çocuğunun düşüncelerini ve duygularını yargılayıcı olmadan ve açıklıkla kabul etmesidir. Son olarak çocuğun davranışlarına dürtüsel karşılık vermemesi ve ani tepki

göstermemesidir. Ayrıca ebeveynin çocuk yetiştirmede etkili olan davranışları da uygulayabilmesi önemlidir. Bu bağlamda kişilerarası bilinçli farkındalık, ebeveyn çocuk ilişkisinde bilinçli farkındalık olarak açıklanmıştır. Bilinçli farkındalıklı ebeveyn kavramını Kabat-Zinn ve Kabat-Zinn (1997) açıklamış olsa da Duncan (2007), bu kavramı ebeveynlikte kişilerarası etkileşimde ortaya çıkan bilinçli farkındalık (ebeveynlikte kişilerarası bilinçli farkındalık) olarak açıklamıştır.

Ebeveyn çocuk ilişkisi üzerinde kişilerarası bilinçli farkındalık, ebeveynin çocuğuyla etkileşim sürecinde çocuğunu tüm dikkatiyle dinlemesi, duygularının farkında olması, çocuğun düşüncelerini ve duygularını kabul edici olması ve yargılamaması, çocuğun davranışlarına dürtüsel olmadan cevap verebilmesi, kendini düzenleyebilmesi, kendisine ve çocuğuna merhametli olmasıdır (Duncan, 2007; Duncan vd., 2009). Bu açıklamalara bağlı olarak kişilerarası bilinçli farkındalık, bireyin karşısındaki kişiyi dikkatli ve farkındalıkla dinlemesi, kendisinin ve karşısındakinin duygularının farkında olması, ilişkide öz düzenlemeyi sağlaması, kendisini ve karşısındaki kişiyi yargılamadan kabul etmesi ve kendisine ve karşıdaki kişiye merhameti olması şeklinde açıklanabilir (de Bruin vd., 2014; Duncan, 2007; Duncan vd., 2009). Benzer biçimde Pratscher vd. (2019) bireyin kişilerarası bilinçli farkındalığa sahip olmasını kişilerle etkileşim halindeyken anbean farkındalığını sürdürebilmesi olarak açıklamıştır. Etkileşim sürecinde bilinçli farkındalıklı olan birey; kendi düşüncelerinin, duygularının, vücut duyularının ve içsel deneyimlerinin farkında olur. Aynı zamanda dışsal yaşantılara, iletişimi sürdürdüğü kişinin söylediklerine, davranışlarına, ruh haline, ses tonuna ve beden diline de dikkat eder.

Duncan (2007) kişilerarası bilinçli farkındalığı tanımlarken merhametli olma ifadesini kullanmıştır ancak Pratscher vd. (2019) kişilerarası bilinçli farkındalığı açıklarken bireyin kendisine ve başkalarına merhametli olmasını kullanmamıştır. Pratscher vd. (2019), Baer vd. (2006) açıklamalarını dikkate alarak bilinçli farkındalığı açıklamıştır. Baer vd. (2006) merhametin bilinçli farkındalığın yapısı olmasından ziyade sonucu olabileceğini belirtir. Bilinçli farkındalık, sadece farkındalığın ve iç görünümün yolu değildir aynı zamanda merhametin de yoludur. Bilinçli farkındalık da merhamet (şefkat) de kişilerarası ilişkilerin özünde bulunur (Wiggins, 2012). Yapılan araştırmalarda bu iki kavram ayrı ele alınmış ve birbirleriyle ilişkileri incelenmiştir. Örneğin, araştırmalarda bilinçli farkındalık ile öz şefkat (öz anlayış) birbirleri ile ilişkili bulunmuştur (Aydın Sünbül, 2016; Baer vd., 2006; Erkoç, 2017; Özyeşil, 2011; Özyeşil vd., 2011; Pratscher vd., 2019). Bilinçli farkındalık müdahaleleri, şefkatin artmasını sağlar (Dunn vd., 2012; Gehart ve McCollum, 2007; Goodman vd., 2014). Bilinçli farkındalıkta bulunan kabullenme ve yargılamama bireyin kendisine ve diğerlerine şefkatli olmasını sağlar (Gambrel ve Piercy, 2015b; Kozlowksi, 2013).

Kişilerarası bilinçli farkındalık, kişilerarası etkileşimde bilinçli farkındalık sürecinin nasıl gerçekleştiğini anlaşılır kılar (Pratscher vd., 2019). Kişilerarası bilinçli farkındalık bireyin ilişkilerine katkı sağlar (Stahl ve Goldstein, 2010). İletişim, konuşma ve dinleme sürecidir. Kişilerarası bilinçli farkındalık da konuşma ve dinleme sürecinde dikkatli, farkında ve kabullenici olmayı ve uyumlu bir şekilde karşılık vermeyi içinde barındırır (Pratscher vd., 2019). Bilinçli farkındalıklı konuşma, bireyin söylediklerini geçmiş tecrübelerden, yanlış yorumlamalardan bağımsız bir şekilde tüm dikkatiyle dinlemeyi sağlar, söylenenlerin açıkça anlaşılmasını olanaklı kılar (Parker, Nelson, Epel ve Siegel, 2015). Bu süreç bireyin içsel olarak deneyimlerini yargılamadan, tepkisel olmadan gözlemlemesini ve farkında olmasını içerdiği gibi çevreye ve sosyal etkileşime yönelik farkındalığını da içerir (Pratscher vd., 2019).

Kişilerarası bilinçli farkındalık, kişilerarası iletişimde bireyin kendisi ve diğerlerinin farkında olması ve bu farkındalığı yargılamadan ve tepkisel olmadan yaşantılamasıdır. Kendi düşüncelerinin, duygularının, yaşantılarının, amaçlarının farkında olan birey sözel veya sözel olmayan iletişime geçerken kabullenici, duyarlı ve dürtüsel olmadan davranışta bulunur ve bu durum ilişki kalitesini olumlu yönde etkiler (Pratscher vd., 2018). Özetle kişilerarası bilinçli farkındalık, bireyin etkileşim sürecinde karşısındaki kişiyi tüm dikkatiyle dinlemesi, kendisinin ve karşısındaki kişinin duygularının

farkında olması, kendisinin ve karşısındaki kişinin duygularını ve düşüncelerini kabul etmesi, yargılamaması ve karşısındaki kişinin davranışlarına dürtüsel davranmadan kendini düzenleyerek cevap verebilmesidir. Bu tanımla kişilerarası bilinçli farkındalığın içsel bilinçli farkındalığın açıkladığı içsel süreçleri içinde barındırdığı kadar etkileşim süreçlerini ve karşısındaki kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını da kapsadığı söylenebilir.

İçsel Bilinçli Farkındalık ve Kişilerarası Bilinçli Farkındalık

Bireyin içsel yaşantılarına odaklı bilinçli farkında olması içsel bilinçli farkındalık olarak açıklanmaktadır. Bilinçli farkındalıkla ilgili alanyazındaki geleneksel bilgiler içsel bilinçli farkındalığa ışık tutmaktadır. Bilinçli farkındalıklı halin sosyal etkileşim, ikili ilişkiler, iletişim sürecinde kendini gösteriyor olması kişilerarası bilinçli farkındalık kavramını anlaşılır kılmaktadır. Bilinçli farkındalık ve kişilerarası bilinçli farkındalığın temel dayanağı aynıdır, aynı çatı altındadır. İki kavramda da farkındalık, dikkat, kabullenme, yargılamama, anda olma, gözlemlene, tanımlama, deneyimlere tepkisiz olma bileşenleri mevcuttur. Bu bileşenler, içsel bilinçli farkındalıkta bireyin içsel deneyimlere yolculuğunu ortaya koyarken kişilerarası bilinçli farkındalıkta etkileşim sürecinde bilinçli farkındalığı ortaya koymaktadır.

Alanyazın bilinçli farkındalık ile kişilerarası bilinçli farkındalığın birbirleriyle ilişkili ancak aynı zamanda farklı kavramlar olduğunu kanıtlar niteliktedir (de Bruin vd., 2014; Duncan, 2007; Frank vd., 2016; McCaffrey vd., 2017; Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). Araştırmalar, kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçen ölçme araçları ile bilinçli farkındalığı ölçen ölçme araçları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkileri ortaya koymuştur (Duncan, 2007; Erus ve Deniz, 2018; Han vd., 2019; McCaffrey vd., 2017; Parent vd., 2016; Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). Aynı zamanda yapılan araştırmalarda kişilerarası bilinçli farkındalık ve bilinçli farkındalık farklı değişkenlerle farklı düzeyde ilişkilere sahiptir. Bundan dolayı da farklı yapıları içinde barındırır (bkz. Duncan, 2007; Erus 2019; Pratscher vd., 2019). Bir kavramın kabul edilebilir olması için diğer kavramlarla yeteri kadar benzer olması ancak üzerinde çalışmaya değer olacak kadar da farklı olması kriterdir (Mayer, 2000). Aynı çatı altında bulunan bilinçli farkındalık ile kişilerarası bilinçli farkındalık kavramlarını kişilerarası etkileşim sürecinin birbirinden ayırdığı söylenebilir. Pratscher vd. (2019) kişilerarası bilinçli farkındalığın, bilinçli farkındalık yerine ilişkilerin işlevlerini anlamlandırmada önemli bir değişken olduğunu belirtmektedir.

Kişilerarası Bilinçli Farkındalık ve Kişilerarası İlişkiler

İnsanların günlük yaşamı insanlarla etkileşim halinde geçer. Bilinçli farkındalık, bireylere kişilerarası etkileşimde fırsatlar sunar (Stahl ve Goldstein, 2010; Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). İnsanlarla etkileşimde bilinçli farkındalıklı olma etkili iletişimi artırır (Atkinson, 2013; Burgoon, Berger ve Waldron, 2000; Cohen ve Miller, 2009; Pratscher vd., 2018). İletişim sürecinde bilinçli farkındalıklı olma anlamlı ve doyumsuz etkileşim yaşanmasını sağlar (Stahl ve Goldstein, 2010). Ancak bilinçli farkındalığın kişilerarası ilişkiler üzerine etkisinin incelendiği sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır (Gillespie vd., 2015; Jones vd., 2011; Karremans vd., 2017).

Kişilerarası bilinçli farkındalık etkili iletişimi arttırmaktadır. Kohlenberg vd. (2015), yaptıkları araştırmada bilinçli farkındalığın sosyal iletişimi ve yakın ilişki kurmayı arttırdığını ancak kişilerarası bilinçli farkındalığın anlamlı olarak daha çok arttırdığını bulmuştur. Kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişkiye katkı sağladığı önemli nitelikleri bulunmaktadır. Bireyin insanların bakış açısını ve insanları olduğu gibi anlamaya çalışması, açık olması, insanların duygularını anlayabilmesi, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyması, empatik olması, insanların yaşadığı acıyı azaltmaya ve onları rahatlatmaya çalışma isteğinin olması, insanlara merhamet göstermesi, başkasının tamamen iyiliğini istemesi, insanların mutlu ve neşeli olmasından hoşlanması, sakin, ılımlı ve bilge olması kişilerarası

bilinçli farkındalığın ve ilişkilerin gelişmesini sağlar (Stahl ve Goldstein, 2010).

Kişilerarası bilinçli farkındalık, bireyin ilişkilerinin olumlu ve işlevsel yönde olmasıyla ilişkilidir (Duncan, 2007; Deniz, Erus ve Batum, 2020; Lippold vd., 2015; McCaffrey vd., 2017; Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). Yapılan araştırmalar, kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişki kalitesini arttırdığını bulmuştur (Bögels, Lehtonen ve Restifo, 2010; Coatsworth, Coatsworth, Duncan, Greenberg, Nix, 2010; Duncan, 2007; Han, 2019; Kohlenberg vd., 2015; Pratscher vd., 2018). Kişilerarası bilinçli farkındalık, ebeveyn çocuk ilişki kalitesine (Coatsworth vd., 2010; Duncan, 2007; Han, 2019) ve arkadaşlık kalitesine (Pratscher vd., 2018) katkı sağlamaktadır. Öğretmen öğrenci ilişkisinde, öğretmenlerin eğitimde kendilerini davranışsal ve sosyal duygusal açıdan daha yetkin hissetmeleriyle ve kişisel olarak kendilerini başarılı hissetmeleriyle (Frank vd., 2016), duygusal destek hissetmeleriyle (Elreda, Jennings, DeMauro, Mischenko ve Brown, 2019) ilişkilidir. Aynı zamanda evli bireylerin ilişki doyumuyla ilişkilidir (Deniz vd., 2020; Erus, 2019). İlişki türleri (eş, öğretmen öğrenci, ebeveyn) farklı olsa da kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişki kalitesini arttırdığı araştırmalarla kanıtlanmıştır. İkili ilişkiler yerine genel olarak insanlarla ilişkide kişilerarası bilinçli farkındalığın incelendiği araştırmalarda ise kişilerarası bilinçli farkındalığın kaliteli arkadaşlıkla, empatiyle, arkadaşlıkta psikolojik ihtiyaç doyumuyla pozitif yönde, depresyonla ve kaygıyla negatif yönde ilişkileri bulunmaktadır (Pratscher vd., 2018; Pratscher vd., 2019). Ayrıca kişilerarası bilinçli farkındalık; duygusallık, deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük, dürüstlük, yumuşak başlılık kişilik özellikleriyle, sosyal beğenilirlikle, öz şefkatle, duygu düzenlemeyle, otantiklikle, duygusal zekâyla, aktif empatik dinlemeyle, sosyal iletişim yeterliğiyle, sosyal yakınlıkla pozitif yönde ilişkiyi; nevrozizm kişilik özeliğiyle, dikkat eksikliği ve hiperaktivite semptomlarıyla, stresle, aleksitimiyile, sosyal kaygıyla, kaygılı ve kaçınan yetişkin bağlanmasıyla negatif yönde ilişkilidir (Pratscher vd., 2019). Kişilerarası bilinçli farkındalığın birey üzerindeki olumlu etkilerinin ilişki sürecine yansıdığı görülmektedir.

Kişilerarası bilinçli farkındalık, alanyazında en çok ebeveyn çocuk ilişki üzerinden incelenmiştir. Kişilerarası bilinçli farkındalığın ebeveyn çocuk ilişkisi üzerine geliştirilmiş olması (Duncan, 2007; Duncan vd., 2009; McCaffrey, 2015; McCaffrey vd., 2017) ve bu konu üzerine yapılan araştırmalar kişilerarası bilinçli farkındalığın ebeveyn çocuk ilişkisinde önemli bir değişken olduğunu kanıtlanmıştır (Coatsworth vd., 2015; Gouveia, Carona, Canavarro ve Moreira 2016; Han vd., 2019; Lippold vd., 2015; McCaffrey, 2015; McCaffrey vd., 2017; Parent vd., 2016). Ebeveynlikte bilinçli farkındalık, ebeveyn çocuk iletişimini geliştirir. Ebeveynler, çocuklarını dikkatle ve yargılamadan dinler (Lippold vd., 2015). Duncan (2007) yaptığı araştırmasında ebeveynlikte bilinçli farkındalığın ebeveyn çocuk ilişki kalitesine ve çocuk yönetimine katkı sağladığını bulmuştur. Coatsworth vd. (2010), ebeveynlikte bilinçli farkındalık üzerine sağlıklı ebeveyn çocuk ilişkisini arttıran ve aile odaklı önleyici müdahaleler geliştirmiş ve programının çocuk yönetimini ve ebeveyn çocuk (ergen) ilişki kalitesini arttırdığı bulunmuştur. Parent vd. (2016) de araştırmasında bilinçli farkındalığın, ebeveynlikte bilinçli farkındalığı arttırdığını ve bu artışın da düşük düzeyde olumsuz ebeveynliği ve düşük düzeyde olumsuz ebeveynliğin de çocuklara ait sorunların daha az olmasını sağladığını bulmuştur. Ebeveynlikte bilinçli farkındalık; ebeveyn stresini, tepkiselliğini ve zihin meşguliyetini azaltır. Ebeveynin işlevsel davranışlarını artırır. Aynı zamanda evliliğin işlevselliğini ve ebeveynlikte eşler arası ortaklığı geliştirir. Böylece ebeveyn çocuk etkileşimini olumlu yönde etkiler (Bögels vd., 2010). de Bruin vd. (2014) de yaptığı araştırmasında ebeveynlikte bilinçli farkındalık ile depresyon ve işlevsel olmayan ebeveyn stilleri ile negatif yönde; yaşam kalitesi, iyimserlik, psikolojik sağlık ve sosyal ilişkiler arasında pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. McCaffrey vd. (2017) ise kişilerarası bilinçli farkındalık ile otoriter, aşırı hoşgörülü ebeveynlik ve işlevsel olmayan ebeveyn davranışlarından aşırı tepki gösterme ve ihmalkâr davranışlar arasında negatif yönde; demokratik ebeveynlik arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Tüm bu araştırma sonuçları kişilerarası bilinçli farkındalığın ebeveyn çocuk ilişki üzerine olumlu

katkılarını ortaya koymaktadır.

Kişilerarası ilişkilerde bilinçli farkındalık kavramı, bireyin hayatındaki belli ilişkilere odaklanarak ortaya çıkmış ve belli ilişkiler üzerinde ilişki kalitelerini arttırmaya yönelik etkisinin incelenmesiyle alanda gelişmeye devam etmiştir. Güncel alanyazında ebeveyn-çocuk ilişkisi (Duncan, 2007; McCaffrey, 2015), öğretmen öğrenci ilişkisi (Frank vd., 2016), arkadaş ilişkisi (Pratscher vd., 2018), eş ilişkisi (Deniz ve Erus, 2019) alanlarında incelenmiştir. Ebeveyn çocuk ilişkisine yönelik kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçmek için Duncan (2007), Ebeveynlikte Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni (Interpersonal Mindfulness in Parenting Scale, IEM-P) geliştirmiş. de Bruin vd. (2014) bu ölçeği Almancaya uyarlayarak revize etmiştir. McCaffrey (2015), Ebeveynlikte Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni (Mindfulness in Parenting Questionnaire, MIPQ) geliştirmiş ve Aslan Gördesli, Arslan, Çekici, Aydın Sünbül ve Malkoç (2018), bu ölçeğin Türkçeye uyarlamasını yapmıştır. Frank vd. (2016) ise öğretmen öğrenci ilişkisine yönelik içsel ve kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçmeye yönelik Öğretmenlikte Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni (Mindfulness in Teaching Scale) geliştirmiş ve Aslan Gördesli, Arslan, Çekici, Aydın Sünbül ve Malkoç (2019) bu ölçeği Türkçeye uyarlamıştır. Ayrıca Erus ve Deniz (2018) evlilik ilişkisinde kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçmek için Evlilikte Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni geliştirmiştir. Kişilerarası bilinçli farkındalığı incelemek için geliştirilen ölçme araçlarının belirli ilişkilere odaklandığı görülmektedir. Bunun yanında Pratscher vd. (2019), belli ilişkilere odaklanmak yerine genel olarak sosyal etkileşim sürecinde kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçmek için Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni (Interpersonal Mindfulness Scale, IMS) geliştirmiştir. Erus ve Tekel (2020) de benzer bir çalışma Türk kültüründe yapmış ve Kişilerarası Bilinçli Farkındalık Ölçeği-TR'yi (Interpersonal Mindfulness Scale-TR, IMS-TR) geliştirmiştir. Tüm bu ölçme araçları kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişki süreçlerinde incelenmesi için ortaya çıkmıştır.

Yurtdışında yapılan araştırmalar, kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişki kalitesini arttırdığını kanıtlamıştır. Türkiye'de kişilerarası bilinçli farkındalıkla ilgili çalışmaların yapılmasıyla ilişkilere ne gibi etkisinin olduğunun incelenmesi değerli görülmektedir. Türkiye'de son iki yılda kişilerarası bilinçli farkındalığı ölçmek için ölçek çalışmaları yapılmıştır (Aslan Gördesli vd., 2018, 2019; Erus ve Deniz, 2018; Erus ve Tekel, 2020). Ayrıca kişilerarası bilinçli farkındalıkla ilgili evli bireylerin evlikte kişilerarası bilinçli farkındalık düzeylerinin duygusal zekâ ve öznel iyi oluşla (Erus, 2019) ve evlilik uyumuyla (Erus, 2019; Erus ve Deniz, 2018; Deniz vd., 2020) ilişkili olduğunu bulan araştırma sonuçları vardır. Araştırmaların son iki yılda yapılması, bu kavramın Türk alanyazını için yeni bir kavram olduğunun göstergesi sayılabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilinçli farkındalık alanyazında araştırmaların odağındadır. Yapılan araştırmaların çoğunda bireyin içsel süreçlerine yönelik bilinçli farkındalığının değerlendirdiği görülmektedir. Son yıllarda bilinçli farkındalığın kişilerarası etkileşim sürecindeki etkisinin incelenmesi önem kazanmıştır. Bu doğrultuda bilinçli farkındalık içsel ve kişilerarası bilinçli farkındalık olarak incelenmeye başlanmıştır. Bireyin içsel yaşantılarına odaklı bilinçli farkında olması içsel bilinçli farkındalık olarak açıklanmaktadır. Kişilerarası bilinçli farkındalık ise bireyin içsel süreçlerinde meydana gelen farkındalık halini insanlarla etkileşimlerinde ortaya koyabilmesidir. Kişilerarası bilinçli farkındalığın ikili ilişkilere önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Türkiye alanyazını için yeni bir kavram olmasıyla kişilerarası bilinçli farkındalığın ikili ilişkilere etkisi ve bireyin hayatına katkısı yapılacak araştırmalarda incelenebilir. Kişilerarası bilinçli farkındalığın ebeveyn-çocuk ilişkisini, öğretmen-öğrenci ilişkisini ve evlilik ilişkisini nasıl etkilediği incelenebilir. Ayrıca bireyin kişilerarası bilinçli farkındalığının sosyal ilişkilerini nasıl etkilediği de değerlendirilebilir. Özellikle nicel araştırma yöntemleriyle kişilerarası bilinçli farkındalığın ikili ilişkilere etkili olan diğer değişkenlerle (iletişim becerileri, problem çözme

becerileri, çatışma çözme becerileri, duygusal zekâ, ilişki doyumu, iş doyumu vb.) ilişkileri araştırılabilir. Nitel araştırma yöntemleriyle de kişilerarası bilinçli farkındalığın ilişkileri nasıl etkilediği, nasıl katkı sağladığı, nasıl geliştirdiği derinlemesine incelenebilir. Aynı zamanda deneysel araştırmalarla kişilerarası bilinçli farkındalığın geliştirilmesine yönelik programların ilişkiler üzerine etkisi araştırılabilir. Özetle, kişilerarası bilinçli farkındalıkla ilgili yapılacak araştırmaların yurtiçi ve yurtdışı alanyazın için önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aslan Gördesli, M., Arslan, R., Çekici, F., Aydın Sünbül, Z. ve Malkoç, A. (2018). The Psychometric Properties of Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ) in Turkish Sample. *European Journal of Education Studies*, 5 (5): 175-188.
- Aslan Gördesli, M., Arslan, R., Çekici, F., Aydın Sünbül, Z. ve Malkoç, A. (2019). The Psychometric Properties of the Mindfulness in Teaching Scale in a Turkish Sample. *Universal Journal of Educational Research*, 7 (2): 381-386.
- Atkinson, B. J. (2013). Mindfulness Training and the Cultivation of Secure, Satisfying Couple Relationships. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 2 (2): 73-94.
- Aydın Sünbül, Z. (2016). *Ergenlerde Bilinçli Farkındalık ve Kendini Toparlama Gücü Arasındaki İlişki: Öz-Duyarlık ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara.
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness Training as a Clinical Intervention: A Conceptual and Empirical Review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10 (2): 125-143.
- Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J. ve Toney, L. (2006). Using Self-Report Assessment Methods to Explore Facets of Mindfulness. *Assessment*, 13 (1): 27-45.
- Bao, X., Xue, S. ve Kong, F. (2015). Dispositional Mindfulness and Perceived Stress: The Role of Emotional Intelligence. *Personality and Individual Differences*, 78: 48-52.
- Barnes, S., Brown, K. W., Krusemark, E., Campbell, W. K. ve Rogge, R. D. (2007). The Role of Mindfulness in Romantic Relationship Satisfaction and Responses to Relationship Stress. *Journal of Marital & Family Therapy*, 33 (4): 482-500.
- Birnie, K., Garland, S. N. ve Carlson, L. E. (2010). Psychological Benefits for Cancer Patients and Their Partners Participating in Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR). *Psycho-Oncology* 19: 1004-1009.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Segal, Z. V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D. ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11 (3): 230-241.
- Bögels, S. M., Lehtonen, A. ve Restifo, K. (2010). Mindful Parenting in Mental Health Care. *Mindfulness*, 1 (2): 107-120.
- Brown, K. W. ve Ryan, R. M. (2003). The Benefits of Being Present: Mindfulness and its Role in Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (4): 822-848.
- Brown, K. W., Ryan, R. M. ve Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: Theoretical Foundations and Evidence for its Salutary Effects. *Psychological Inquiry*, 18 (4): 211-237.
- Burgoon, J. K., Berger, C. R. ve Waldron, V. R. (2000). Mindfulness and Interpersonal Communication. *Journal of Social Issues*, 56 (1): 105-127.
- Carson, J. W., Carson, K. M., Gil, K. M. ve Baucom, D. H. (2004). Mindfulness-Based Relationship Enhancement. *Behaviour Therapy*, 35: 471-494.
- Cenkseven Önder, F. ve Utkan, Ç. (2018). Bilinçli Farkındalık ve Algılanan Stres İlişkisinde Ruminasyon ve Olumsuz Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14

- (3): 1004-1019.
- Chu, L. (2010). The Benefits of Meditation vis-a-vis Emotional Intelligence, Perceived Stress and Negative Mental Health. *Stress & Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 26 (2): 169-180.
- Coatsworth, J., Duncan, L., Greenberg, M. ve Nix, R. (2010). Changing Parent's Mindfulness, Child Management Skills and Relationship Quality with their Youth: Results from a Randomized Pilot Intervention Trial. *Journal of Child and Family Studies*, 19 (2): 203-217.
- Cohen, J. S. ve Miller, L. J. (2009). Interpersonal Mindfulness Training for Well-Being: A pilot Study with Psychology Graduate Students. *Teachers College Record*, 111 (12): 2760-2774.
- de Bruin, E. I., Zijlstra, B. J., Geurtzen, N., van Zundert, R. M., van de Weijer-Bergsma, E., Hartman, E. E., Nieuwesteeg, A. M., Duncan, L. G. ve Bögels, S. M. (2014). Mindful Parenting Assessed Further: Psychometric Properties of the Dutch Version of the Interpersonal Mindfulness in Parenting Scale (IM-P). *Mindfulness*, 5 (2): 200-212.
- Deniz, M. E., Erus, S. M. ve Batum, D. (2019). Examining Marital Satisfaction in terms of Interpersonal Mindfulness and Perceived Problem Solving Skills in Marriage. *International Online Journal of Educational Sciences*, 12 (2) doi.10.15345/iojes.2020.01.006.
- Duncan, L. G. (2007). *Assessment of Mindful Parenting among Parents of Early Adolescents: Development and Validation of the Interpersonal Mindfulness in Parenting Scale*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Pennsylvania State University, Pennsylvania.
- Duncan, L. G. ve Bardacke, N. (2010). Mindfulness-Based Childbirth and Parenting Education: Promoting Family Mindfulness during the Perinatal Period. *Journal of Child and Family Studies*, 19 (2): 190-202.
- Duncan, L. G., Coatsworth, J. D. ve Greenberg, M. T. (2009). A Model of Mindful Parenting: Implications for Parent-Child Relationships and Prevention Research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 12 (3): 255-270.
- Dunn, C., Hanieh, E., Roberts, R. ve Powrie, R. (2012). Mindful Pregnancy and Childbirth: Effects of a Mindfulness-Based Intervention on Women's Psychological Distress and Well-Being in the Perinatal Period. *Archives of Women's Mental Health*, 15 (2): 139-143.
- Elreda, L. M., Jennings, P. A., DeMauro, A. A., Mischenko, P. P. ve Brown, J. L. (2019). Protective Effects of Interpersonal Mindfulness for Teachers' Emotional Supportiveness in the Classroom. *Mindfulness*, 10 (3): 537-546.
- Erkoç, R. (2017). *Öz-eleştirinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Aracı Değişkenleri Olarak Farkındalık ve Öz-Duyarlılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Erus, S. M. (2019). *Evlilikte Bilinçli Farkındalık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkide Duygusal Zekâ ve Evlilik Uyumunun Aracılık Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Erus, S. M. ve Deniz, M. E. (2018). Evlilikte Bilinçli Farkındalık Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6 (2): 96-113.
- Erus, S. M. ve Tekel, E. (2020). Development of Interpersonal Mindfulness Scale-TR (IMS-TR): A Validity and Reliability Study. *European Journal of Educational Research*, 9 (1): 103-115.
- Evans, S., Ferrando, S., Carr, C. ve Haglin, D. (2011). Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) and Distress in a Community-Based Sample. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 18 (6): 553-558.
- Falkenström, F. (2010). Studying Mindfulness in Experienced Meditators: A Quasi-Experimental Approach. *Personality and Individual Differences*, 48 (3): 305-310.
- Frank, J. L., Jennings, P. A. ve Greenberg, M. T. (2016). Validation of the Mindfulness in Teaching Scale. *Mindfulness*, 7 (1): 155-163.
- Gambrel, L. E. ve Keeling, M. L. (2010). Relational Aspects of Mindfulness: Implications for the Practice

- of Marriage and Family Therapy. *Contemporary Family Therapy*, 32 (4): 412-426.
- Gambrel, L. E. ve Piercy, F. P. (2015a). Mindfulness-Based Relationship Education for Couples Expecting their First Child-Part 1: Randomized Mixed-Methods Program Evaluation. *Journal of Marital and Family Therapy*, 41 (1): 5-24.
- Gambrel, L. E. ve Piercy, F. P. (2015b). Mindfulness-Based Relationship Education for Couples Expecting their First Child-Part 2: Phenomenological Findings. *Journal of Marital and Family Therapy*, 41 (1): 25-41.
- Gehart, D. R. ve McCollum, E. E. (2007). Engaging Suffering: Towards a Mindful Re-visioning of Family Therapy Practice. *Journal of Marital and Family Therapy*, 33 (2): 214-226.
- Gillespie, B., Davey, M. P. ve Flemke, K. (2015). Intimate Partners' Perspectives on the Relational Effects of Mindfulness-Based Stress Reduction Training: A Qualitative Research Study. *Contemporary Family Therapy*, 37 (4): 396-407.
- Goodman, J. H., Guarino, A., Chenausky, K., Klein, L., Prager, J., Petersen, R., Forget, A. ve Freeman, M. (2014). CALM Pregnancy: Results of a Pilot Study of Mindfulness-Based Cognitive Therapy for Perinatal Anxiety. *Archives of Women's Mental Health*, 17 (5): 373-387.
- Gouveia, M. J., Carona, C., Canavarro, M. C. ve Moreira, H. (2016). Self-compassion and Dispositional Mindfulness are Associated with Parenting Styles and Parenting Stress: The Mediating Role of Mindful Parenting. *Mindfulness*, 7 (3): 700-712.
- Guardino, C. M., Dunkel Schetter, C., Bower, J. E., Lu, M. C. ve Smalley, S. L. (2014). Randomized Controlled Pilot Trial of Mindfulness Training for Stress Reduction During Pregnancy. *Psychology & Health*, 29 (3): 334-349.
- Han, Z. R., Ahemaitjiang, N., Yan, J., Hu, X., Parent, J., Dale, C., DiMarzio, K. ve Singh, N. N. (2019). Parent Mindfulness, Parenting, and Child Psychopathology in China. *Mindfulness*, doi:10.1007/s12671-019-01111-z.
- Jones, K. C., Welton, S. R., Oliver, T. C. ve Thoburn, J. W. (2011). Mindfulness, Spousal Attachment, and Marital Satisfaction: A mediated Model. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 19 (4): 357-361.
- Kabat-Zinn, J. (2005). *Full Catastrophe of Living*. New York: Bantam Dell.
- Kabat-Zinn, J. ve Kabat-Zinn, M. (1997). *Everyday Blessings: The Inner Work of Mindful Parenting*. New York: Hyperion.
- Kara, E. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz Kontrolün Aracılık Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Karremans, J. C., Schellekens, M. P. ve Kappen, G. (2017). Bridging the Sciences of Mindfulness and Romantic Relationships: A Theoretical Model and Research Agenda. *Personality and Social Psychology Review*, 21 (1): 29-49.
- Kohlenberg, R. J., Tsai, M., Kuczynski, A. M., Rae, J. R., Lagbas, E., Lo, J. ve Kanter, J. W. (2015). A Brief, Interpersonally Oriented Mindfulness Intervention Incorporating: Functional Analytic Psychotherapy's Model of Awareness, Courage and Love. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 4: 107-111.
- Kozlowski, A. (2013). Mindful Mating: Exploring the Connection Between Mindfulness and Relationship Satisfaction. *Sexual and Relationship Therapy*, 28 (1-2): 92-104.
- Labelle, L., Campbell, T. ve Carlson, L. (2010). Mindfulness-Based Stress Reduction in Oncology: Evaluating Mindfulness and Rumination as Mediators of Change in Depressive Symptoms. *Mindfulness*, 1 (1): 28-40.
- Lenger, K. A., Gordon, C. L. ve Nguyen, S. P. (2017). Intra-Individual and Cross-Partner Associations

- between the Five Facets of Mindfulness and Relationship Satisfaction. *Mindfulness*, 8: 171-180.
- Lippold, M. A., Duncan, L. G., Coatsworth, J. D., Nix, R. L. ve Greenberg, M. T. (2015). Understanding How Mindful Parenting may be Linked to Mother-Adolescent Communication. *Journal of Youth and Adolescence*, 44 (9): 1663-1673.
- Matousek, R. H. ve Dobkin, P. L. (2010). Weathering Storms: A Cohort Study of How Participation in a Mindfulness-Based Stress Reduction Program Benefits Women After Breast Cancer Treatment. *Current Oncology*, 17 (4): 62-70.
- Mayer, J. D. (2000) Spiritual Intelligence or Spiritual Consciousness? *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10 (1): 47-56.
- McCaffrey, S. (2015). *Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ): Development and Validation of a Measure of Mindful Parenting*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nova Southeastern University, Florida.
- McCaffrey, S., Reitman, D. ve Black, R. (2017). Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ): Development and Validation of a Measure of Mindful Parenting. *Mindfulness*, 8(1): 232-246.
- Neece, C. L. (2014). Mindfulness-Based Stress Reduction for Parents of Young Children with Developmental Delays: Implications for Parental Mental Health and Child Behavior Problems. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27 (2): 174-186.
- Ögel, K. (2015). *Bilişsel Davranışçı Psikoterapilerde Üçüncü Dalga, Farkındalık ve Kabullenme Temelli Terapiler*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Özyeşil, Z. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayış Düzeylerinin Bilinçli Farkındalık Kişilik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160): 225-235.
- Parent, J., McKee, L. G., Rough, J. N. ve Forehand, R. (2016). The Association of Parent Mindfulness with Parenting and Youth Psychopathology across three Developmental Stages. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44 (1): 191-202.
- Parker, S. C., Nelson, B. W., Epel, E. S. ve Siegel, D. J. (2015). The Science of Presence: A Central Mediator of the Interpersonal Benefits of Mindfulness. K. W. Brown, J. D. Creswell ve R. M. Ryan (Ed). *Handbook of Mindfulness: Theory, Research, and Practice* (s. 225-244) İçinde. New York: Guilford Press.
- Parlar, A. ve Akgün, Ş. (2018). Evlilikte Bilinçli Farkındalık, Evlilik Doyumu ve Problem Çözme Becerileri İlişkilerinin İncelenmesi. *Academic Platform Journal of Education and Change*, 1 (1): 11-21.
- Pepping, C. A. ve Halford, W. K. (2016). Mindfulness and Couple Relationships. E. S. W. Van Gordon ve M. D. Griffiths (Ed). *Mindfulness and Buddhist-Derived Approaches in Mental Health and Addiction* (s. 391-411) İçinde. Switzerland: Springer International Publishing.
- Pratscher, S. D., Rose, A. J., Markovitz, L. ve Bettencourt, A. (2018). Interpersonal Mindfulness: Investigating Mindfulness in Interpersonal Interactions, Co-rumination, and Friendship Quality. *Mindfulness*, 9 (4): 1206-1215.
- Pratscher, S. D., Wood, P. K., King, L. A. ve Bettencourt, B. A. (2019). Interpersonal Mindfulness: Scale Development and Initial Construct Validation. *Mindfulness*, 10 (6): 1044-1061.
- Shapiro, S. L., Oman, D., Thoresen, C. E., Plante, T. G. ve Flinders, T. (2008). Cultivating Mindfulness: Effects on Well-Being. *Journal of Clinical Psychology*, 64 (7): 840-862.
- Skoranski, A., Coatsworth, J. D. ve Lunkenheimer, E. (2019). A Dynamic Systems Approach to Understanding Mindfulness in Interpersonal Relationships. *Journal of Child and Family Studies*, 28: 2659-2672.

- Stahl, B. ve Goldstein E. (2010). Interpersonal Mindfulness. *A Mindfulness-Based Stress Reduction Workbook* (s. 157-173) İçinde. Oakland: A New Harbinger Publications.
- Vieten, C. ve Astin, J. (2008). Effects of a Mindfulness-Based Intervention During Pregnancy on Prenatal Stress and Mood: Results of a Pilot Study. *Archives of Women's Mental Health*, 11 (1): 67-74.
- Visted, E., Vøllestad, J., Nielsen, M. B. ve Nielsen, G. H. (2015). The Impact of Group-Based Mindfulness Training on Self-Reported Mindfulness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Mindfulness*, 6(3), 501-522.
- Wachs, K. ve Cordova, J. V. (2007). Mindful Relating: Exploring Mindfulness and Emotion Repertoires in Intimate Relationships. *Journal of Marital & Family Therapy*, 33 (4): 464-481.
- Wiggins, K. T. (2012). *Mindfulness and Emotion in Relationships: Emotion Regulation, Empathy, and Affect as Mediators of the Association between Mindfulness and Relationship Satisfaction*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of New Mexico, New Mexico.

Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeli Çocukların Türkçe Öğrenim Durumları Üzerine Bir Araştırma*

Süleyman Karadağ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8327-2674>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Talat Aytan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9778-8970>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.02.2020

Kabul: 18.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Yabancılar Türkçe Öğretimi

Kamplardaki Suriyeli
Öğrenciler

Dil Eğitimi

Türkçe

Araştırma Makalesi

* Bu makale, 12-13 Aralık 2019 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "6. Uluslararası Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi"nde sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41654>

Öz

İnsanlar, yaşamlarının büyük kısmında dile ihtiyaç duymuşlardır. Yaşamlarını sürdürebilmek için ana diliyle iletişim kurmaya devam etmiş yahut başka dile yönelmiştir. Başka dile yönelme; diplomasi, eğitim ve kişisel maksatların yanında savaş, doğal afet, göç gibi etmenler ekseninde de gerçekleşebilir. Dil; kişinin iletişim kurmasını, eğitim almasını ve topluma adapte olmasını sağlayan önemli bir mekanizmadır.

Türkiye'deki Suriyelilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenimleri ekseriyetle savaş ve göç sebebiyle gerçekleşmektedir. Suriyelilerin hayatlarını devam ettirmeleri, topluma adapte olmaları ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı kurumlarda eğitim almaları için öncelikli olarak Türkçe bilmelerine ihtiyaç vardır. Bu araştırmada Şanlıurfa iline bağlı olan Akçakale, Harran ve Ceylanpınar ilçelerindeki Geçici Barınma Merkezlerinde ikamet eden Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyeli velilerin çocuklara sunulan eğitim imkânları ile ilgili memnuniyet düzeyinin, öğrencilerin Türkçeyi anlama düzeylerinin; eğitim çağındaki çocukların okullaşma oranının, velilere imkân sunulması durumunda çocuklarının eğitimine kamp dışındaki eğitim merkezlerinde devam etme eğilimlerinin betimlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada yöntem olarak betimleyici model benimsenmiş, alan yazın taraması sonrasında araştırma soruları belirlenerek anket formu oluşturulmuştur. Oluşturulan anket formu nicel ve açık uçludur. Araştırmada kota örnekleme yöntemi ile toplamda 113 Suriyeli veliden yüz yüze anket ve derinlemesine mülakat yöntemi ile birincil veri elde edilmiştir. Araştırmada yöneltilen sorulardaki yargı ve ifadelerin Suriyeliler tarafından değerlendirilmesi için Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS programı ile analize tabi tutulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karadağ, S. ve Aytan, T. (2020). Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeli Çocukların Türkçe Öğrenim Durumları Üzerine Bir Araştırma. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 81-94.

Learning Turkish for Syrian Children Under Temporary Protection Research on Their Situation

Süleyman Karadağ

Graduate Student / Yildiz Technical University, Institute of Educational Sciences, Department of
Turkish Education, Istanbul – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Talat Aytan

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 06.02.2020

Accepted: 18.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Turkish Education for
Foreigners

Syrian Students in the Camps

Language Education

Turkish Language

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41654>

Abstract

People need language most of their lives. They continued to communicate in their mother tongue in order to live or tended to another language. Tendency to another language besides diplomacy, education and personal purposes, it can take place in the axis of factors such as war, natural disaster and migration. Language is an important mechanism that enables the person to communicate, receive education and adapt to the society.

Turkish Language education as a foreign language of Syrians in Turkey usually occurs due to war and migration. It is a priority necessity that the Syrians need to learn Turkish in order to continue their lives, to be adapted to Turkish society and to get education in institutions affiliated with the Republic of Turkey. The research was carried out with Syrian parents under Temporary Protection Status residing in Temporary Accommodation Centers in Akçakale, Harran and Ceylanpınar in Şanlıurfa. The aim of this study is to describe the satisfaction level of Syrian parents in field of education opportunities offered to children, students' comprehension level of Turkish, the school attendance rate of school-aged children, their tendency to continue their education in education centers outside the camps if it is possible. Research questions were determined and a survey form was created. The created surveys consisted of quantitative and open-ended questions. Likert type scale was used to be evaluated the judgements and expressions in the questions by Syrians. These surveys were applied to 113 Syrian parents and the collected data was analyzed with SPSS program.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar çeşitli maksatlar doğrultusunda ikinci bir dil öğrenmiş veyahut başka bir dile maruz kalmışlardır. İkinci dil öğretimi hususunda Türkçe kadim diller arasındadır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, milattan öncesine kadar dayanmaktadır. Konu hakkında Mustafa Arslan'ın, "Çin kaynakları istenilen düzeyde incelenemediğinde Türkçenin, Çinliler tarafından öğrenildiği hakkında bir kısım daha kesin bilgilere ulaşmak söz konusu olabilir"(Arslan, 2012: 168) ifadesi bu alan hakkında güçlü ihtimaller doğurmaktadır. Bunun yanı sıra dil öğretimindeki "Hunlar döneminde Çincenin Türkçe üzerindeki etkisinin yanında Türkçenin de Çince üzerinde etkisi olduğu görülmektedir"(Biçer, 2012: 109) görüşüki dilin kendi aralarında etkileşim hâlinde olduklarını kanıtlar niteliktedir. İslamiyet'ten sonra ise Karahanlı sahasında yazılan "Divânü Lugâti't-Türk" Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. "Divânü Lugâti't-Türk, Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla yazılmıştır. Bu bakımdan eserin mukaddimesi ve açıklamaları Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu amaca uygun olarak madde başları, Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak dizilmiştir (Çakmak, 2014: 171). Bu yönüyle eserin ana dili Türkçe olan kişilere Türkçeyi öğretmekten ziyade ana dili Arapça olanlara öğretmek için yazıldığı görülmektedir. Eser, muhtevası ve sunuş şekli itibarıyla dönemi içerisinde güçlü bir sözlük olmasının ötesinde kuvvetli bir "yabancı dil öğretimi" kitabıdır.

Günümüzde ise ikinci dil olarak Türkçe öğretimi yahut yabancılara Türkçe öğretimi; Yunus Emre Enstitüsü, üniversitelere bağlı Türkçe öğretim merkezleri (TÖMER), resmî kuruluşlar ve özel dil öğretim kursları tarafından yürütülmektedir. Yurtdışında 2009 yılında faaliyete giren Yunus Emre Enstitüleri (Yunus Emre Enstitüsü Bülteni, 2010) dünyanın birçok bölgesinde Türkçe öğretimi hususunda önemli katkılar içerisindedir. Türkiye'de ise T.C. Yükseköğretim Kuruluna bağlı üniversitelerde öğrenim görmek isteyen öğrenciler için "Türkçe hazırlık kursları" TÖMER tarafından sağlanmaktadır. Bu eğitimlerin yanı sıra hâlen devam eden Suriye iç savaşından dolayı Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Suriyeliler için ikinci bir dil öğretimi ihtiyacı doğmuş ve bu alanda da çalışmalar yapılmıştır.

2010 yılında Orta Doğu'da art arda vuku bulan hükümet karşıtı çatışmalar ve gösteriler birçok Arap ülkesini etkileyerek 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'ye sızmıştır. Artan çatışmalar iç savaşa dönüşünce milyonlarca sivil, komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. 2017 yılının Ocak ayında UNICEF'in; Türkiye Hükümeti ve UNHCR'den¹ aldığı verilere göre 1.28 milyon Suriyeli çocuğun olduğu ve bunların 870 bininin ise okul çağında olduğu belirtilmiştir. 2019 Aralık ayındaki verilere göre³ 3 milyon 691 bin 333 Suriyeli² Türkiye'de geçici koruma statüsü altında yaşamlarını sürdürmektedir. Türkiye'deki Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyelilerin belli bir kısmı Suriye sınırına yakın bölgelerde bulunan ve prefabrik biçimde yapılmış Çadırkent adı verilen bölgelerde yaşamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı Şanlıurfa ili, Suriye sınırında bulunan bir şehirdir. Sınır şehri olması nedeniyle Mart 2011'den bu yana Suriye'den gelen yüz binlerce insana ev sahipliği yapmıştır. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti GİGM'den³ alınan 31 Ekim 2019 tarihli verilere göre (GİGM, 2019) Şanlıurfa ilinde 429 bin 717 kayıtlı Suriyeli yaşamaktadır.

Geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli savaş mağdurları için AFAD⁴ Türkiye'nin çeşitli şehirlerine Çadırkentler (diğer ismiyle Konteynerkent) kurarak barınmalarına olanak sağlamıştır. AFAD tarafından kurulan⁵ Çadırkentlerin dördü Şanlıurfa ilçesinin Harran, Akçakale, Ceylanpınar ve Suruç ilçelerine konumlandırılmıştır. Suriyeli savaş mağdurları için kurulan bu Geçici Barınma Merkezlerinde uygun yaşam koşulları oluşturmanın yanında psikolojik destek, alışveriş, sağlık, dinî hizmetler ve okul çağındaki çocuklara eğitim sunulmaktadır.

Bu araştırmada Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyeli çocukların Türkçe öğrenim durumlarını betimleyebilmek için Harran, Ceylanpınar ve Akçakale'de bulunan Geçici Barınma Merkezlerindeki Suriyeli

¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.

² Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 14.11.2019 tarihli verilere göre.

³ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı.

⁵ Çadırkentler kuruluşunda AFAD'a bağlı iken daha sonra Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.

savaş mağdurlarının eğitim koşulları ele alınmıştır. Araştırmanın yöntemi açısından kota örnekleme yöntemi kullanılmış olup toplamda 113 Suriyeli ebeveyn ile gerçekleştirilen yüz yüze anket ve derinlemesine mülakat yöntemine başvurulmuş birincil veri elde edilmiştir. Katılımcılara sunulan eğitimlerle ilgili anket soruları likert tipi ölçekle yöneltilerek ortaya çıkan bulgular analiz edilmiştir.

ALAN YAZIN TARAMASI

Arap Baharı adı verilen ve Orta Doğu'da başlayan iç savaşlar en son olarak Suriye'ye sızmıştır. "15 Mart 2011 tarihinde Suriye muhalefeti, mevcut BAAS/Esed rejimini yıkmak için silahlı mücadele başlattı"(Yıldız, 2013: 143). 2011'den bu yana savaş nedeniyle güvenli bölge arayan Suriyeliler için Türkiye,göç etmek zorunda kalan ülkelerden biridir. Türkiye böylece Suriyeli sığınmacılara sınırlarını açan ülke konumuna girmiş ve barınmaları için geçici kentler kurmuştur. "Türkiye'nin de taraf olduğu 1951 Cenevre Sözleşmesi, mültecilerin hukuki durumuna ilişkin temel bir uluslararası hukuk kaynağıdır. Türkiye'de kurulan çadırkentlerde barınmaları sağlanan Suriye vatandaşlarının mülteci ya da sığınmacı statüsüne sahip olmadığı, ancak "geçici koruma" altına alındıkları söylenebilir"(Poyraz, 2012: 53). Dolayısıyla Suriyeli sığınmacılar literatürdeki manasıyla göçmen statüsünde değil geçici koruma statüsündedir. Ancak geçici koruma statüsünde de olsalar savaşın hâlen devam etmesi, sığınmacıların Türkiye'ye uyum sağlamalarını gerektirmiştir. Uyum sürecinin en başat ögesi eğitimidir. İlk başta Suriyeli çocukların eğitimi öncül sorun olarak görülmezken göç dalgalarının arttığı daha sonraki süreçlerde elzem bir mesele hâline gelmiştir.

Location name	Source	Data date	Population
Turkey	UNHCR, Government of Turkey	27 Nov 2019	65.2% 3,691,333
Lebanon	UNHCR	31 Oct 2019	16.2% 918,974
Jordan	UNHCR	1 Dec 2019	11.5% 654,192
Iraq	UNHCR	31 Oct 2019	4.1% 234,831
Egypt	UNHCR	31 Oct 2019	2.3% 129,159
Other (North Africa)	UNHCR	30 Nov 2018	0.6% 35,713

Grafik 1: UNHCR Verilerine Göre Türkiye'deki Geçici Koruma Statüsü Altındaki Suriyeli Sayısı

Kaynak: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>

Grafik 1'de ülkelere göre Suriyeli sığınmacı dağılımı verilmiştir. Kendi ülkesinden komşu ülkelere göçmek zorunda kalan Suriyeli sığınmacıların 3,5 milyondan fazlası Türkiye'dedir. Suriyeli savaş mağdurlarını misafir eden Türkiye, mağdur genelinin ise %65'ini barındırmaktadır. Bunun yanı sıra UNICEF'in (2010) raporuna göre 870 bin Suriyeli öğrencinin barındığı ülke de Türkiye'dir. Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ve Avrupa Birliği tarafından ortak yürütülen "Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi" -diğer ismiyle PIKTES- projesi, geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine uyum sürecini hızlandırmayı ve tamamlamayı hedefleyen bir proje olarak faaliyete geçmiştir. PIKTES projesi Avrupa Birliğinin Türkiye Cumhuriyeti'ne mülteciler için sağladığı mali yardımlar ile desteklenmekteydi⁶. İç savaşın başladığı ilk yıllar eğitim çağındaki çocuklar için uyum odaklı bir eğitim düzeni belirlenmemiştir. "Suriyeli çocukların eğitimlerine yönelik izlenen politikalar, ilk etapta Suriyelilerin geri dönecekleri varsayımı üzerinden geliştirilmeye çalışılmış ve kısa vadeli bu politikalar sadece kamp içindeki Suriyeli çocuklara yönelik hazırlanmıştır" (Emin, 2019: 12).

Bahsedildiği üzere savaşın biteceği ve Suriyeli sığınmacıların geri döneceği varsayımlarında bulunduğu için tüm sığınmacıları kapsayacak bir eğitim çalışması olmamış bunun yerine sadece kamp içindeki Suriyeli öğrenciler için çalışmalar yapılabilmektedir. Ancak kamp içinde eğitim alan öğrenci

⁶ PIKTES projesi (PIKTES, 2016) 03.10.2016 yılında başlamış olup iki yıl ile sınırlanmış bir projedir.

kontenjanının 25.295 olduğu görülmektedir (MEB, 2018). Türkiye'deki toplam Suriyeli öğrencilerle karşılaştırıldığında ise kamp içinde eğitim alan Suriyeli oranı genele göre yaklaşık olarak %4'tür. Kısacası Suriyeli çocuklara yönelik eğitimden büyük bir çoğunluk faydalanamamıştır. Sonuç olarak %4'lük kısma verilen eğitim yetersiz bir oran olarak kalmıştır. Ayrıca "Geçici Eğitim Merkezlerinin yetersizliği bu merkezlere coğrafi olarak uzak kalan sığınmacıların eğitime erişimini önemli derecede etkilemektedir"(Duruel, 2016: 1412). PIKTES projesi iki yılı kapsayan bir proje olduğu için bu süreç içerisinde Suriyeli öğrencilerin Türk dili seviyelerini yeterli düzeye getirmeleri adaptasyon sorununa yardımcı olacaktır. "GEM'lerin⁷ kapatılmasıyla yeni bir eğitim süreci başlayacak ve Türkiye eğitim sistemine uyum hayati rol oynayacaktır. Bu suretle öğrencilerin karşılaşacağı önemli sorunlardan biri Türkçe dil bilgisi olacaktır" (Tanrikulu, 2017: 132). Kamplarda verilen eğitim, Suriyeli öğrencilere Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda örgün eğitim görme fırsatı sağlayacaktır. "Bu proje ile okuma çağındaki Suriyeli öğrencilerin okula kazandırılmaları, okulda iyi bir eğitim görmeleri, aynı zamanda topluma faydalı birer birey hâline getirilmeleri amaçlanmıştır" (Beyhan, 2018).

Eğitim alan öğrencilerin karşılaştığı sorunların bir diğeri de hazırbulunuşluk seviyesinin yetersiz olmasıdır. Bunun yanında öğretmenlerin bilgi ve aktarım düzeyleri de eğitim konusunda önemli faktörlerden birisidir. "GEM'lerde çalışan Suriyeli öğretmenlerin niteliklerinin yanı sıra, onlara sunulan çalışma koşulları da mesleki performanslarını ve GEM'lerin işleyişini etkileyebilmektedir"(Balkar, Şahin ve Babahan, 2016: 1296). Tüm bunların dışında bahsi geçen ihtiyaçlar sağlanabilse dahi öğrencilerin dil eğitiminde ciddi psikolojik engeller bulunmaktadır. "Türkiye'nin Suriyeli göçmenlerin statüsünde kalıcılık-geçicilik bağlamında yaşadığı belirsizlik, Suriyelilerin eğitim dilinin belirlenmesi noktasına da etki etmiştir" (Şan ve Eroğlu, 2018: 8).

YÖNTEM

Bu araştırmada tarama modeli tercih edilmiştir. "Tarama deseni, bir evren içinden seçilen bir örneklem üzerinde yapılan çalışmalar yoluyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya nümerik olarak betimlemesini sağlar" (Creswell, 2014: 155). Bu çalışmada anket formu kullanılarak yansız(random) örneklem kullanılmıştır. Araştırma, kullanılan yöntem bakımından betimleyici bir araştırmadır.

Şanlıurfa'da Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlı dört çadırkent kurulmuştur. Bunlar Akçakale, Ceylanpınar, Harran ve Suruç ilçelerinde bulunmaktadır. Araştırma grubu olarak bu çadırkentlerden Akçakale, Ceylanpınar ve Harran ilçelerinde bulunan çadırkentler seçilmiştir. Alan yazın taraması sonrasında araştırma soruları belirlenerek anket formu oluşturulmuştur. Anket formu nicel ve açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Yapılan anket araştırmasında yansız olarak 113 Suriyeli ebeveyn seçilmiş, veri toplamak için katılımcılara 10 soru sorulmuştur. Bu araştırmada Geçici Barınma Merkezlerinde ikamet eden Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyeli velilerin çocuklara sunulan eğitim imkânları ile ilgili memnuniyet düzeyini, Türkçeyi anlama düzeylerini sübjektif olarak ölçmeyi; eğitim çağındaki çocukların okullaşma oranını, velilere imkân sunulması durumunda çocuklarının eğitime kamp dışındaki eğitim merkezlerinde devam etme eğilimlerinin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir.

⁷ Geçici Eğitim Merkezleri.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma sorularına ilişkin veriler tablolar hâlinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1
Kaç Çocuk Sahibi

Çocuk Sayısı	f	%
0	5	4,5
1	6	5,4
2	14	12,6
3	14	12,6
4	11	9,9
5	17	15,3
6	13	11,7
7	12	10,8
8	11	9,9
9	4	3,6
10	1	0,9
11	1	0,9
13	1	0,9
14	1	0,9
Toplam	539	100,0

Tablo 1: Kaç Çocuk Sahibi

Alınan verilere göre Tablo 1'de 113 katılımcının toplamda 539 çocuğu olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre bir ebeveyne düşen çocuk sayısı 4,8'dir. Ebeveynlerin sağ olduğu bir Suriyeli aile, ortalama olarak 7 fertten oluşmaktadır. Bunun yanında hiç çocuğu olmayanların oranı %4,5 iken ondan fazla çocuğu olanların oranı ise %3,6'dır. ⁸ On ve ondan fazla çocuğu bulunan katılımcı sayısı 4'tür.

Tablo 2
Erkek Çocuk Sahibi

Çocuk Sayısı	f	%
0	12	10,8
1	30	27,0
2	24	21,6
3	19	17,1
4	16	14,4
5	5	4,5
6	2	1,8
7	2	1,8
9	1	0,9
Toplam	259	100,0

Tablo 2: Erkek Çocuk Sayısı

⁸ İki katılımcı çocuk sayılarını belirtmemiştir.

Tablo 3
Kız Çocuk Sahibi

Çocuk Sayısı	f	%
0	16	14,4
1	21	18,9
2	20	18,0
3	22	19,8
4	18	16,2
5	9	8,1
7	3	2,7
8	1	0,9
9	1	0,9
Toplam	280	100,0

Tablo 3: Kız Çocuk Sayısı

Tablo 1,2 ve 3'te katılımcıların çocuk sayıları ve cinsiyetleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Katılımcıların sahip olduğu çocuk sayılarına göre hiç erkek çocuğa sahip olmayan 12 kişi, hiç kız çocuğuna sahip olmayan 16 kişi vardır. 7'den fazla erkek çocuğa sahip olan 3 kişi bulunurken 7'den fazla kız çocuğuna sahip 5 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların toplamından alınan verilere göre toplamda 539 çocuğun 259'u erkek (%48) iken 280'i ise kız (%52) çocuğudur.

87

Tablo 4
Çocuklara Sunulan Eğitim İmkânı

	f	%
Hiç Memnun Değilim	6	5,8
Memnun Değilim	8	7,8
Kararsızım	23	22,3
Memnunum	54	52,4
Çok Memnunum	12	11,7
Toplam	103	100,0

Tablo 4: Çocuklara Sunulan Eğitim İmkânı

Kamplardaki Suriyeli ebeveynlere sorulan "Çocuklara Sunulan Eğitim İmkânı" memnuniyet anketinde katılımcıların %52,4 memnun oldukları, %11,7 ise çok memnun olduğunu belirtmiştir. Toplamda ise memnuniyet oranları %64,1 seviyesindedir.

Buna karşın Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyeli öğrencilere sunulan eğitim imkânından memnun olmayan katılımcıların oranı %7,8'dir. Eğitim imkânlarından hiçbir şekilde memnun olmayanların oranı ise %5,8'dir. Toplamda ise katılımcılardan %13,6'lık bir kesiminin kampta sunulan eğitimden memnun olmadığı sonucuna varılmıştır. Sunulan eğitimin yararı hususunda kararsız olanların yüzdesi ise %22,3'tür.

Tablo 5

Eğitim Çağındaki Çocuklarınıza Sunulan Eğitim Hizmetlerinin Hangisinden Yararlanıyorsunuz?

	f	%
Kamp İçi Eğitim	85	95,5
Kamp Dışı Eğitim	3	3,4
Suriyelilerin Açtığı Özel Okul	1	1,1
Toplam	89	100,0

Tablo 5: Eğitim Çağındaki Çocuklarınıza Sunulan Eğitim Hizmetlerinin Hangisinden Yararlanıyorsunuz?

Eğitim çağında çocukları bulunan 85 ebeveyn, kamp içindeki eğitim imkânından yararlanmaktadır. Çocuklara bu eğitim imkânlarını Türkiye Cumhuriyeti sunmaktadır. Bunun yanı sıra kamp dışında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda eğitim gören çocukların sayısı 3 ile sınırlıyken Şanlıurfa'da Suriyelilerin açtığı özel okula giden öğrenci sayısı 1'dir.

Tablo 6

Türkiye'deki Eğitimden Ne Kadar Memnunsunuz?

	f	%
Hiç Memnun Değilim	5	5,2
Memnun Değilim	12	12,5
Kararsızım	27	28,1
Memnunum	39	40,6
Çok Memnunum	13	13,5
Toplam	96	100,0

Tablo 6: Türkiye'deki Eğitimden Ne Kadar Memnunsunuz?

Katılımcılara "Türkiye'deki eğitimden ne kadar memnunsunuz?" sorusu yöneltilmiş olup verilen cevapların analizi Tablo 6'da gösterilmiştir. "Memnunum" diyenlerin oranı %40,6 "Çok Memnunum" diyenlerin oranı ise %13,5'tir. Toplamda ise katılımcıların %54,1'lik kısmının memnuniyet düzeylerinin olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşın %12,5 oranındaki kesim, memnun olmadıklarını dile getirirken %5,2'lik kesim ise hiç memnun olmadıklarını belirtmiştir. Böylece toplamda %17,7'lik kesimin memnuniyet düzeyleri olumsuz eğilimdedir. %28,1'lik kesim ise eğitimdeki memnuniyet hususunda kararsız olduklarını belirtmiştir.

Tablo 7
Eğitim Çağındaki Çocuklarınıza Okula Gönderiyor Musunuz?

	f	%
Evet	86	95,6
Hayır	4	4,4
Toplam	90	100,0

Tablo 7: Eğitim Çağındaki Çocuklarınızı Okula Gönderiyor Musunuz?

Tablo 7'ye göre, eğitim çağındaki çocuklarını okula gönderen velilerin oranı %95,6 iken göndermeyenlerin oranı %4,4'tür. Toplamda ise 24 çocuk (539 kişiden) eğitim görememektedir.

Tablo 8
Kamplardaki Türkçe Eğitiminden Sonra Türkçeyi Ne kadar Anlıyorsunuz?

	f	%
Hiç Anlamıyorum	8	8,5
Az Anlıyorum	29	30,9
Kararsızım	22	23,4
İyi Anlıyorum	30	31,9
Çok İyi Anlıyorum	5	5,3
Toplam	94	100,0

Tablo8: Kamplardaki Türkçe Eğitiminden Sonra Türkçeyi Ne Kadar Anlıyorsunuz?

Kamplarda verilen Türkçe eğitiminden sonra anlama düzeylerine bakıldığında %31,9'luk kesimin Türk dilini iyi anladığı, %5,3'lük kesimin ise çok iyi anladığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların toplamına bakıldığında Türk dilini anlama hususunda sıkıntı çekmeyenlerin oranı %37,2'dir. Türkçeyi az da olsa anlayanların yüzdesi %30,9 iken ne tam iyiyim ne de kötüyüm diyenlerin oranı %23,4 seviyelerindedir. Eğitimlerden sonra Türkçeyi hiçbir şekilde anlamayan öğrencilerin oranı ise %8,5'tir.

Tablo 9
İmkân Verilirse Çocuğunuzun Eğitimine Kamp Dışarisından Devam Etmesini İster Misiniz?

	f	%
Evet	48	52,2
Hayır	38	41,3
Kararsız	6	6,5
Toplam	92	100,0

Tablo 9: İmkân Verilirse Çocuğunuzun Eğitimine Kamp Dışarisında Devam Etmesini İster Misiniz?

Tablo 9'da yöneltilen soruya göre katılımcıların %52,2'si imkân verilmesi dâhilinde Çadırkent dışında da eğitime devam etmek istediklerini belirtmektedir. Devam etmek istemeyenlerin oranı %41,3 iken

kararsız olan katılımcıların oranı %6,5'tir.

Tablo 10

Kamplardaki Türkçe Eğitiminden Sonra Kendinizi Ne Kadar İfade Edebiliyorsunuz?

	f	%
Hiç İfade Edemiyorum	11	11,6
Az İfade Edebiliyorum	33	34,7
Kararsızım	22	23,2
İyi İfade Edebiliyorum	26	27,4
Çok İyi İfade Edebiliyorum	3	3,2
Toplam	95	100,0

Tablo 10: Kamplardaki Türkçe Eğitiminden Sonra Kendinizi Ne Kadar İfade Edebiliyorsunuz?

Kamplardaki Türkçe eğitiminden sonra kendinizi ne kadar ifade edebiliyorsunuz sorusuna %27,4'ü iyi bir şekilde kendilerini ifade edebildiklerini, %3,2'si ise çok iyi ifade edebildiklerini belirtmiştir. Ancak kamplardaki eğitimden sonra da Türk dilinde ifade zorluğu çekenler bulunmaktadır. Hiç ifade edemiyorum diyenlerin oranı %11,6 iken kendilerini kısmen de olsa ifade edebilenlerin oranı %34,7'dir. Bunların yanında ifade konusunda çekimser kalanların oranı %23,2'lik bir dilimde yer almaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmanın "Çocuklara Sunulan Eğitim İmkânı"na yönelik anket sonucuna göre %64,1'lik kısım "memnun" ve "çok memnun" olduklarını belirtmiştir (Tablo 4). Çadırkentlerin Türkiye ile Suriye arasındaki sınır bölgede olmalarına karşın ebeveynlerin önemli bir kısmının memnun oluşu, eğitimin zorlu ortamlarda dahi özveriyle yapıldığını onaylar niteliktedir. Eğitimin tek taraflı bir süreç olmadığı bilinen bir gerçektir ve öğrencilerin, ebeveynlerin ve öğretmenlerin de uyum içerisinde olması gerekmektedir.

Kamplardaki dersliklerin maddi imkânları, Türkiye'deki herhangi bir devlet okulundan daha üst seviyededir. Ancak Tablo 6'da katılımcılara yöneltilen "Türkiye'deki eğitimden ne kadar memnunsunuz?" sorusunda memnuniyet düzeylerinin olumluluk yüzdesi %54,1'de kalmıştır. Tablo 6'da elde edilen yüzde, ortalama üstü olsa da eğitimin memnuniyeti açısından net bir bilgi vermemektedir. Bunun yanında Tablo 4 ile karşılaştırıldığında %10 fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark incelendiğinde Suriyeli ebeveynlerin, Türkiye'nin sunduğu eğitim imkânından memnun olduğu, Türkiye'de verilen eğitimden tam manasıyla memnun olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmada eğitimdeki dış faktörler ya da eğitimcilerin rolü üstüne çalışılmasa da "Yabancılar Türkçe öğretimi konusunda en önemli sorunlardan biri öğretim programlarının geliştirilmesine kaynaklık edecek, Türkçenin dilbilgisini işlevsel açıdan ve her yönüyle betimleyen çalışmaların yeterli olmadığı"(Candaş-Karababa, 2009: 269) bilinen bir gerçektir. Ancak kamp hayatı ve imkânları göz önünde bulundurulduğunda ise çocuklara verilen eğitimin "iyi" olduğu düşünülebilmektedir. Üstelik kamplardaki ebeveynlerin %95,6'sının çocuklarını okula göndererek en olumsuz şartlarda bile onların eğitim almaları yönünde bir irade ortaya koymaları eğitime gösterdikleri ilgiyi kanıtlar niteliktedir.

Türkiye Cumhuriyeti için yetişkin Suriyeli sığınmacılardan ziyade Suriyeli çocukların topluma uyumu daha önemli bir meseledir. Türkiye'de yaşayan son nesil Suriyelilerin veya Türkiye'de doğan Suriyeli çocukların topluma adapte edilmesi gelecekte oluşacak uyum sorunlarını da engelleyecektir. Tablo 9'da

ebeveynlere sorulan "İmkân Verilirse Çocuğunuzun Eğitimine Kamp Dışarısında Devam Etmesini İster Misiniz?" anket sorusunda 52,2'si evet, %41,3'ü hayır, %6,5' ise kararsızım cevabını vermiştir. Ebeveynlerin bu ankete verdiği cevap doğrultusunda yarısına yakın bir kısmının topluma uyum sağlamak istemediği sonucunu da akla getirmektedir. "Suriyeli sığınmacılar yasal konularda uyum sağlamada çok fazla zorluk yaşamamakta ancak geçici misafir olmaktan çıkıp kalıcı duruma geçmeleri nedeniyle, ekonomik ve sosyo-kültürel uyumla ilgili birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar"(Yıldırımalp, İslamoğlu, İyem 2017: 107). Çünkü Suriyeli sığınmacılar güvenli bölge gördükleri Türkiye'de yaşamak istemelerine karşın topluma entegre olma hususunda çok da istekli görünmemektedir.

Tablo 10'da katılımcılara yöneltilen "*Kamplardaki Türkçe eğitiminden sonra kendinizi ne kadar ifade edebiliyorsunuz?*" sorusuna "iyi ve çok iyi ifade edebiliyorum" diyenlerin oranı %30,6'da kalmıştır. Kamplarda verilen eğitimlerde öğrencilerin kendilerini Türkçe olarak ifade etme hususunda önemli eksiklikler göze çarpmaktadır. Arif Çerçi ve Meryem Canalcı'nın Gaziantep ilinde yaptığı çalışmada %36,5'lik bir kısım kendini ifade etmekte zorluk çekmektedir (Çerçi ve Canalcı, 2019: 63). İki çalışma arasındaki Suriyeli öğrencilerin kendini ifade etme hususunda benzerlik gözükmemektedir. Bu çalışmanın yanı sıra Geçici Eğitim Merkezlerindeki Suriyeli öğrenciler için yapılan bir diğer çalışmada "dil sorununun (%18,18) başı çektiği belirlenmiştir"(Gün, Kaya ve Yılmaz, 2019: 3136). İlaveten, sınıf öğretmenlerinin Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaştığı sorunlar üzerine yapılan çalışmada da birincil problem olarak dil problemi öne çıkmaktadır (Özenç ve Saat, 2019: 70).

Ana dili Arapça olan Suriyeli öğrencilerin eğitimde yaşadığı sıkıntıların yüksek bir dilimi dil sorunu etrafında toplanmaktadır. Arapçanın bükümlü, Türkçenin ise sondan eklemeli bir dil oluşu iki dil arasındaki en büyük farklardan biridir. "Türkçenin sesleri, ses dizilişi, ekleri, eklerin dizilişi bir başka deyişle türetme ve çekimleme sistematığıyla yeni karşılaşılan Suriyeli öğrencilerde birtakım söyleyiş veya okuma kusurlarına sebep olmaktadır"(Demirci, 2015: 348). Bu olumsuz sebeplerle birlikte kamplardaki Suriyeli öğrenciler, Türk toplumuna ve akabinde de halkın yaşantısına dahil olmadığından kendilerini ifade etme konusunda eksik kalmaktadır. Suriyeli öğrenciler aldıkları Türkçe eğitimden sonra kamptaki yaşantılarına döndüklerinde Türkçeye ihtiyaç duymadıkları için öğrendiklerine-ikinci dili-ivme kazandıracak hiçbir etkileşime girememektedir. Böylece öğrenciler Türkçeyi sadece okul içerisinde konuşulan bir dil olarak görmektedir. Tablo 8'de katılımcılara yöneltilen "*Kamplardaki Türkçe Eğitiminden Sonra Türkçeyi Ne Kadar Anlıyorsunuz?*" sorusunun sıklığına bakıldığında da sadece %37,2'lik belirli bir kesimin Türkçeyi anlama hususunda sıkıntı çekmediği, %62,8'lik kesimin ise hâlen Türkçeyi anlamakta zorlandığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, Türkçenin sadece derslerde ihtiyaç duyulan bir dil olduğunu doğrular niteliktedir. Devamında Tablo 10'da yöneltilen "kendilerini ifade edebilme" dereceleriyle ilgili anket sorusunun %34,7'lik bir kısmından olumlu yanıt alınması, 8. Anket sorusunun sonuçlarını desteklemektedir. Başka bir deyişle, öğrencilerin Türkçeyi anlama ve Türkçe ile kendilerini ifade etme becerileri arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.

Anket sıklıklarında göze çarpan cevaplardan birisi de "kararsızım" seçeneğidir. Tablo 10'daki soruya verilen yanıtta %27,4'lük oran kararsız olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca "kararsızım" seçeneği Tablo 4'te %22,3, Tablo 6'da %28,1, Tablo 8'de %23,4 seviyelerindedir. Bu tablolara bakıldığında yaklaşık olarak her 4 kişiden 1'i eğitim konusunda kararsız kalmıştır.

Geçici Koruma Statüsü altındaki Suriyeli sığınmacılar Türkçe olarak kendilerini çok iyi derecede ifade edemedikleri için bu durum eğitimlerini etkilemektedir. Böylece kamplardaki öğrencilerin ifade düzeyleri Türk dilinde yaşadıkları anlama zorluklarından dolayı okula karşı memnuniyetlerini değiştirmektedir. Ayrıca okula yeni başlayan Suriyeli öğrencilerin Arap alfabesi dışında karşılaştıkları Latin alfabesi, eğitim hususunda karşılaştıkları zorluklardan birisidir. Alfabe olan yabancılık, öğrenciler için ciddi bir dezavantaja neden olmaktadır. "Suriyeli öğrencilerin Arapçaya dayalı olmayan Türkçe ağırlıklı derslerde Türkçe dil yetersizliklerinden dolayı dersleri anlamada zorlandıklarını ifade etmişlerdir"(Demir, 2019: 293). Bunun yanı sıra, Türkçedeki ünlülere ana dilinde karşılık bulamayışları da öğrenimde güçlük çekmelerine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda araştırmanın sonuçları, "Alfabe kaynaklı yazım sorunu yaşayan öğrencilerin %46'sının ünlülerin, %21'inin de ünsüzlerin yazımında zorlandığını" (Şengül, 2014: 330)

gösteren araştırma ile örtüşmektedir. “Ünlü” sorunu, konuşmayı etkilediği gibi yazılı olarak ifade etmeyi de zorlaştırmaktadır. Tüm bunların yanında yaşadıkları psikolojik ve ekonomik bunalım da hem ebeveynleri hem de çocukları önemli derecede etkilemektedir. Sığınmacıların ekonomik bağımsızlıklarının olmayışına rağmen %1,1'lik bir kısım, çocuklarını özel okula göndermektedir. Yardımların Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği tarafından yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda kendi birincil ihtiyaçlarından kısım çocuklarına özel okulda bir eğitim sağlamaları oldukça dikkat çekicidir.

Bu araştırmada Suriyeli ebeveynlerin Türkçe öğrenimine ve eğitime olan memnuniyetleri ele alınmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda tüm tablolara bakıldığında kamplarda verilen eğitimler açısından olumlu yanıtlar %65'in üstüne çıkamamıştır. Bu sonuçlara göre sunulan eğitim faaliyetlerinin “çok iyi” olmadığı sonucuna varılabilir.

Harran, Akçakale ve Ceylanpınar'da bulunan barınma merkezlerinde öğrencilere sunulan eğitim imkânlarının iyi olduğu ancak verilen eğitimlerin ihtiyaçlara tam manasıyla cevap vermediği gözlemlenmektedir. Ali Rıza Seydi'nin çalışmasında “Katılımcılar Suriye'nin büyük kısmında okula devam etmenin söz konusu olamayacağı bir ortamın mevcut olduğunu, başka ülkelere göç edenlerin de eğitim konusundaki sıkıntılarının büyük oranda devam ettiğini belirtmektedir”(Seydi, 2013: 225). Ali Rıza Seydi'nin 2013 yılında yaptığı çalışma, bu çalışma ile karşılaştırıldığında Suriyeli sığınmacıların eğitim sorununun hâlen devam ettiğini desteklemektedir. 2017'de ise Theirworld ve SETA'nın raporuna göre okul çağındaki Suriyeli çocukların okullaşma oranına bakıldığında %41'i okullarırken %59 gibi ciddi bir oranın okullaşmadığı durumu ortaya çıkmaktadır (Theirworld ve Seta, 2017: 20). Raporla karşılaştırıldığında önceki yıllarla birlikte 2017'den bu yana da okullaşma anlamında ciddi ilerleme kaydedilememiştir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türk diline olan hâkimiyetleri arttıkça sunulan eğitim hizmetlerinden yararlanma dereceleri ve memnuniyetlerinin de o denli artabileceği sonucuna varılmıştır. Nitekim öğrencilerin %95 gibi büyük bir kısmının okula gidiyor oluşu, eğitim hususundaki isteklerinin güçlü olduğunu ancak verilen eğitimi toplumdaki izole bir şekilde almak istediklerini göstermektedir. Ebeveynlerin ciddi bir kesimi okullaşmaya sıcak bakmamaktadır. Ayrıca “Öğretmenlerin uyum sorununu çözmek için bireysel olarak çabaladığı; bütün çabalarına karşın yeterince çözüm üretilmediği görülmektedir. Bu durumda öğretmenin kendini çaresiz ve yetersiz olarak gördüğü anlaşılmaktadır”(Bulut, Soysal K. ve Gülçiçek, 2018: 1226) Bununla birlikte okullaşmada başarılı olunan öğrencilerde ise yeni bir sorun ortaya çıkmaktadır. “Öğretmenler çocuklarla hiçbir şekilde iletişime geçemedikleri gibi çocukların akranları ile de iletişimlerinin sınırlı olduğunu, sınıfta yalnız kaldıklarını, yaşadıkları sorunları öğretmenlerine aktarma imkânları bulamadıklarını bu nedenle de karşılaştıkları sorunlar ile tek başlarına mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedirler”(Uzun M. ve Bütün, 2016: 75).

Tablo 8'deki frekanslara göre Türkçeyi anlama bakımından sıkıntı çekmeyenlerin oranı %37,2'dir. Bu oran, her 3 kişiden 2'sinin Türkçeyi anlama hususunda sıkıntı çektiğini göstermektedir. Alan yazındaki öğretmen görüşlerine bakıldığında ise öğrencilerin Türkçeyi kısmen öğrenebildikleri, anlama ve konuşma düzeylerinde pekiyi olmadıkları bilinmektedir (Koçoğlu ve Yelken, 2018: 140).

Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı karar sonucunda Çadırkentler tedricen kapatılmıştır. Çadırkentlerin kapatılması hasebiyle de Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacılarla sahada çalışma olanağı kalmamıştır. Araştırma bu yönüyle literatüre katkıda bulunabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AFAD, (2018). “Geçici Barınma Merkezleri 15 Ekim 2018 Raporu.” <https://www.afad.gov.tr/barinma-merkezlerinde-son-durum> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2019).
- Arslan, M. (2012). Tarihi Süreçte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi-Öğrenimi Çalışmaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 167-188.
- Balkar, B.; Şahin, S. ve Babahan, N. I. (2016). Problems Confronted By Syrian Teachers Working at Temporary Education Centers (TECs)/Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) Görev Yapan Suriyeli Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(6), 1290-1310.

- Beyhan, D. (2018). *Suriyeli Öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu Projesi Kapsamında Geçici Eğitim Merkezlerinde Görev Yapan Dil Öğreticilerinin Dil Öğretirken Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Bıçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1 (4), 107-133. DOI: 10.7884/teke.100
- Bulut, S.; Soysal, Ö. K. ve Gülçiçek, D. (2018). Suriyeli Öğrencilerin Türkçe Öğretmeni Olmak: Suriyeli Öğrencilerin Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(2), 1210-1238.
- Candaş-Karababa, Z. C. (2009). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi ve Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 265-278.
- Coşkun, İ.; Ökten, C. E.; Dama, N.; Barkçin, M.; Zahed, S.; Fouda, M. ve Özserp, H. (2017). Engelleri Aşmak: Türkiye’de Suriyeli Çocukları Okullandırmak. İstanbul: SETA Yayınları, Yayın, (93).
- Creswell, J.W. (2014). *Research Desing/Araştırma Deseni*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık
- Çakmak, C. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 167-182.
- Çerçi, A. ve Canalcı, M. Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine Entegrasyon Sürecinde Yaşadığı İletişim Sorunları. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 57-66.
- Demir, R. İmam Hatip Lisesinde Öğrenim Gören Suriyeli Öğrencilerin Eğitim Sorunları: Kilis Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (44), 280-306.
- Demirci, M. (2015). B1 seviyesinde Türkçe öğrenen Suriyeli öğrencilerin sesli okuma becerisiyle ilgili tespitler. *Turkish Studies*, 10(7), 333-358.
- Duruel, M. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorunu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt: 30 2016 Sayı: 5, 1399-1414.
- Emin, M. N. (2016). Türkiye’deki Suriyeli çocukların Eğitimi, Temel Eğitim Politikaları, SETA Vakfı *İktisadi İşletmesi Yayınları*. Sayı: Şubat 2016, 153, Ankara
- GİGM, (2019). “Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı.” <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2019)
- Gün, M., Kaya, İ. ve Yılmaz, A. (2019). Geçici Eğitim Merkezlerinde Görev Yapan Türkçe Okutmanlarının Suriyeli Öğrencilere Türkçe Öğretimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies Educational Sciences*, 14(6), 3125-3146
- Koçoğlu, A. ve Yelken, T. Y. (2018). Suriyeli Öğrencilere Türkçe Dil Becerileri Kazandırma Sürecinde İlkokul Türkçe Dersi Öğretim Programları İle İlgili Öğretmen Görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 131-160.
- MEB, (2018). “Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri İnternet Bülteni Ekim 2018.” https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_10/23093037_22-Ekim_-_2018_Ynternet_BYltenei.pdf (Erişim tarihi: 2 Aralık 2019)
- Özenç, E. G. ve Saat, F. (2019) Sınıf Öğretmenlerinin Suriyeli Öğrencilerin Eğitiminde Karşılaştığı Sorunlar. *International Journal of Active Learning*, 4(2), 61-75.
- PIKTES, (2016). <https://piktes.gov.tr/> (Erişim tarihi: 26 Kasım 2019).
- Poyraz, Y. (2012). Suriye Vatandaşlarının Geçici Korunması ve Uluslararası Mülteci Hukuku. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(2), 53-69.
- Seydi, A. R. (2013). Türkiye’deki Suriyeli Akademisyen ve Eğitimcilerin Görüşlerine Göre Suriye’deki Çatışmaların Suriyelilerin Eğitim Sürecine Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(30), 217-241.
- Şan, M.K. ve Eroğlu, Y. (2018). Suriyeli Mülteci Çocukların Eğitim Sorunu: Hatay İl Özelinde Bir Alan Araştırması. *Göç, Mültecilik Ve İnsanlık*. Hakkari Üniversitesi, Açıkərişim Sistemi
- Şengül, K. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alfabe sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür*

- Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 325-339.
- Tanrıkulu, F. (2017). Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86), 127-144.
- UNHRC, (2019). <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (Erişim tarihi: 1 Aralık 2019)
- UNICEF, (2017). “Türkiye’deki Suriyeli Çocuklar Bilgi Notu Ocak 2017.” <http://www.unicef.org.tr/bilgimerkezetay.aspx?id=10243> (Erişim tarihi: 24 Kasım 2019)
- Uzun, E. M. ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1).
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-12
- Yıldız, Ö. (2013). Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 140-169.
- Yunus Emre Enstitüsü (2010). *Yunus Emre Bülteni, Özel Sayı*, Ankara.

Moral Sermaye Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*

Özgür Sami Akgül

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7721-1234>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Gaziantep – TÜRKİYE

Prof. Dr. Habib Özkan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7496-058X>

Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Gaziantep – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.09.2019

Kabul: 20.01.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Moral Sermaye

Ahlak

Ölçek Geliştirme

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma Özgür Sami AĞÜL'ün Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde yapmakta olduğu "Öğretmenlerin Moral Sermayelerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Uygulama" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Araştırma Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi EF.DT.18.03 nolu Araştırma Projesi tarafından desteklenmiştir. 14. Eğitim Yönetimi Kongresi'nde, (2-4 Mayıs 2019, Çeşme) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.37006>

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin moral sermayelerini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Ölçme aracının geliştirilmesi için ilk olarak alan yazın taranmış, sonrasında ahlaklı öğretmenin yapması gereken davranışları karşılayan 66 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşü doğrultusunda benzer nitelikte, iyi ifade edilmemiş, açık ve anlamlı bulunmayan maddeler ölçekten çıkarılarak 66 maddelik madde havuzu 30 maddeye düşürülmüştür. Araştırmanın evrenini 2018-2019 Eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili Şehitkâmil ve Şahinbey ilçelerinde bulunan kamu okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma evrenindeki öğretmenler basit seçkisiz örnekleme yoluyla belirlenmiş, ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için çalışma grubundaki 408 öğretmenden elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Ölçeğin Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri .805 olarak bulunmuştur. Bartlett's Sphericity testi sonucunun ($\chi^2=746,739$ $p<.01$) anlamlı olduğu, açıklanan varyansın ise %60 olduğu tespit edilmiştir. AFA sonuçlarına göre madde-toplam korelasyon değeri 0,30'un altında olan maddeler, madde ölçme gücünün zayıf olması nedenleriyle ölçekten çıkarılmıştır.

Daha sonra ölçeğin yapı geçerliliğinin incelenmesi amacıyla 20 maddeden oluşan ölçek formuna doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçlarına göre ölçek maddelerinin faktör yük değerlerinin 0,32 – 0,66 arasında değiştiği belirlenmiştir. Uyum indeksi değerleri ise RMSEA: 0,074; SRMR: 0,067; GFI: 0,90; AGFI: 0,870; CFI: 0,910; NFI: 0,910; $\chi^2/df=3,17$ olarak bulunmuştur. AFA sonucunda elde edilen faktör yapısının madde istatistikleri açısından DFA bulguları ile doğrulandığı görülmüştür. Ölçeğin tamamı için hesaplanan iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach's Alpha değeri .871 olarak bulunmuştur. Boyut bazında bakıldığında ise tüm boyutların Cronbach's Alpha değerleri .70'in üzerinde çıkmıştır. Çalışma sonunda elde edilen değerler dikkate alındığında moral sermaye ölçeğinin 20 maddeden ve 5 boyuttan oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akgül, Ö. S. ve Özkan, H. (2020). Moral Sermaye Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 95-112.

The Scale of Moral Capital: A Reliability and Validity Study

Özgür Sami Akgül

Teacher / Ministry of Education, Gaziantep – TURKEY

Prof. Dr. Habib Özkan

Gaziantep University, Gaziantep Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Gaziantep
– TURKEY

Article History

Submitted: 12.09.2019

Accepted: 20.01.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Moral Capital

Moral

Scale Development

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.37006>

Abstract

This study aims to develop a valid and reliable scale which can measure the moral capital of teachers. Firstly, a literature review has been made in order to develop the scale, and then an item pool with 66 items matching behaviours that moral teachers should have has been constituted. In accordance with the opinions received by experts, the items that are of similar nature, inarticulate, unclear and meaningless have been omitted from the scale and thus the 66-item scale has been reduced to 30 items. The research population of this study is, the teachers who work in public schools in Şehitkamil and Şahinbey districts of Gaziantep during 2018-2019 educational year. The teachers in the research sample have been determined by Simple Random Sampling, and in order to determine the construct validity of the scale, Exploratory Factor Analysis (EFA) has been applied to the data collected from 408 teachers in the research sample. Kaiser Meyer Olkin (KMO) value of the scale has been found as .805. It has been determined that Bartlett's Sphericity test finding ($\chi^2=746,739$ $p<.01$) is meaningful and the variance obtained is % 60. According to EFA findings, the items whose item correlation value are under 0,30 have been omitted from the scale since their strengths to measure the item is weak.

Afterwards, in order to examine the construct validity of the scale, Confirmatory Factor Analysis (CFA) has been applied to scale form consisting of 20 items. According to CFA findings, it has been determined that the factor load values of scale's items vary from 0,32 to 0,66. The fit indices values of the scale's items have been found as RMSEA: 0,074; SRMR: 0,067; GFI: 0,90; AGFI: 0,870; CFI: 0,910; NFI: 0,910; $\chi^2/df=3,17$. The factor structure obtained from EFA findings, in terms of item statistics, has been found that it has been validated by CFA findings. Cronbach's Alpha, the internal consistency coefficient, which has been calculated for the whole scale has been found as .871. When look on dimension basis, all dimensions' Cronbach's Alpha values have been found above 70. When the values obtained at the end of the study are taken into consideration, it can be said that the moral capital scale is a valid and reliable scale consisting of 20 items and 5 dimensions.

1. GİRİŞ

Eğitim, günümüzde tüm toplumların ortak önceliği haline gelmiştir. Genç nesillerin geleceğe hazırlanmasında, toplumsal refahın geliştirilip sürdürülebilir hale gelmesinde eğitimin niteliği ve kalitesi büyük önem taşımaktadır. Toplumların kalkınmasında eğitimin ne kadar önemli bir işleve sahip olduğu OECD'nin PISA raporları gibi uluslararası çalışmalarla da ortaya konmaktadır.

Eğitim düzeyinin yükseltilmesine yönelik önlemler alınmakta; eğitim bütçelerinin artırılması, okulların fiziki imkânlarının iyileştirilmesi, öğretmen niteliğinin artırılması gibi pek çok alana yatırım yapılmaktadır. Tüm bu yatırımların özünde yeterli kaynak aktarıldığında eğitimde beklenen hedeflere ulaşılabileceği beklentisi vardır. Oysa eğitim bir ürün değil, hizmettir. Bu nedenle maddi kaynak tahsisi tek başına eğitimde başarıyı garantileyemez. Eğitim-öğretim faaliyetlerinde maddi olmayan sermaye kaynaklarından faydalanmanın kaynak çeşitliliği ve zenginliği açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı (TDK, 2019) şeklinde daha çok mali ve fiziksel bir varlık olarak tanımlanan sermaye kavramı, günümüzde bu anlamının çok ötesinde yeni anlamları da karşılar hale gelmiştir. Bourdieu (1986) sermaye kavramını alışlagelmiş tanımlarından farklı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere üç biçimde incelemiştir. Ekonomik sermaye ile her tür maddi varlığı, sosyal sermaye ile insanların toplum içindeki sosyal ilişki ağını, kültürel sermayeyle ise kültürel birikimi sonraki kuşaklara aktarma sürecini açıklamıştır.

Ekonomik olmayan sermaye türlerine moral sermayeyi ekleyen Valverde (1994: 213) Bourdieu'nun kültürel sermaye kavramını materyalist bulmuş, sivil toplumun ekonomik, kültürel ve ahlaki olmak üzere üç devrenin etkileşimi ile oluştuğunu ifade etmiştir. Swartz (2009: 148) moral sermayeyi, toplumda ahlaki duruş sergileyerek itibar kazanıp bunu ekonomik bir faydaya dönüştürme şeklinde açıklamaktadır. Swartz'a göre moral sermaye sahip olunabilir, artırılabilir, yatırılabilir, kaybedilebilir, kazanılabilir ve aktarılabilir bir sermaye türüdür. Başkaları tarafından kabul edilerek kişiye avantajlar yaratmakta ve nihayetinde sahip olan kişiye ekonomik katkı sağlamaktadır.

Çelik'e göre (2014: 68) moral sermaye; ahlaki kararlar ve davranışlar yoluyla başkalarını etkileme, iyi ve kötüye ilişkin algıları yönetme ve ahlaki kararları değiştirmeye yönelik bir sosyal yapı geliştirme kapasitesidir. Wodka (2017:65) insanın sadece birey değil aynı zamanda sosyal bir varlık olduğuna vurgu yapmış, bu yönüyle moral sermayenin sosyal ilişkileri, sosyal güveni ve sosyal etkileşimleri geliştirerek toplumsal ilişkileri ve ticari işlem kalitesini olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Rantapala (2003: 231) tavırlarında ahlaklı olmayı alışkanlık haline getiren insanların, kendileri ile ticaret yapan diğer insanları ikna eden güvenilirliklerinden dolayı itibar kazandığını belirterek bu tür bir sermayenin, kurumların güvenilmez olduğu ve insanların güvenilir ticari ortaklar aradığı bir yerde değerini gitgide artıracığına vurgu yapmıştır. Wang (2015: 57) tarih, eğitim ve ahlaki görmezden gelen bir ülkede üretimin zenginlik yaratamayacağını sadece hayatta kalmayı sağlayacağını belirterek, ekonomideki ahlaki ideallerin hızlı ekonomik kalkınmayı teşvik ettiğini ifade etmiştir. Sison (2003: 31) moral sermayeyi bir insanı insan olarak iyi yapan şey olarak tanımlamıştır.

Ahlak kelimesi Arapçada "huy, mizaç, karakter" anlamına gelen "hulk" sözcüğünden türemiştir (Cevizci, 2008: 3). Ahlak, toplumda iyilik ve kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre yapılması uygun olan veya yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallar bütünüdür (Özkan ve Akgül, 2018: 456). Ahlak, bir toplumun manevi dünyasını büyük ölçüde şekillendiren, insanların değer dünyalarını belirleyen, onlara nasıl davranmaları ve yaşamaları gerektiğini bildiren kurallar, normlar ve değerler sistemidir (Cevizci, 2015: 14). Ahlak sözcüğünün Latince karşılığı olarak moral sözcüğü kullanılmaktadır.

Ahlak, bir topluluk içindeki yerimizle, doğayla ilgili anlayışımızla, öbür dünyayla ilgili inançlarımızla, aklın ne bileceğine dair varsayımlarımızla ve hayatı anlamlı kılan şeylerle ilgilidir (Jena, 2015: 105). Eğitim normatif bir kavramdır ve öğretmenlik de özü itibarıyla veya asli olarak ahlaki bir iş ya da faaliyettir (Cevizci, 2016: 45). Kaymakcan ve Meydan (2016) ahlaklı davranışı, akıl ve irade sahibi bir insanın iyi niyetle ve hür olarak yaptığı davranışlar olarak tanımlamaktadır.

Ahlak, eğitimde özel bir anlam taşır çünkü öğretmenler hem ahlaki sorularla kuşatılmıştır hem de

gelecek kuşağın eğitiminin sorumluluğu her zamankinden çok onlarıdır (Haynes, 2014: 19). Her toplum gelecek kuşaklara birtakım toplumsal değerlerini aktarmayı, onları belirli ahlaki ilkelerle donatmayı benimsemiştir. Öğretmenler öğrencilerine sadece bilgi aktarmaz, farkında olarak veya olmayarak onların ahlaki kimliklerini şekillendirir, onların sosyalleşmelerini sağlar. Okullarda ahlaki davranışların gösterilmesi ve okul yönetiminin bu yönde kararlar alması birinci derecede okulu, ikinci derecede ise toplumu olumlu yönde etkileyecektir (Koçyiğit vd., 2018: 4).

Bugüne kadar öğretmenlerden beklenen tutum ve davranışlar etik ilkeler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Etik, ahlak üzerine söz söyleme etkinliğidir (Aydın, 2016: 14). Yunanca “karakter, adet veya gelenek” anlamına gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiş olan etik kavramı çoğu zaman ahlakla karıştırılmaktadır. Etik, felsefenin ahlaklılıkla, ahlaki değerlerle ilgili olan disiplinine karşılık gelir. Bu yönüyle ahlakla yakın ilişki içindedir (Cevizci, 2015: 12). Etik, doğru ve yanlış davranış teorisidir, ahlak ise onun pratiği. Ahlakı değil de etik ilkelerden; etik değil de ahlaki bir davranış tarzından söz etmek daha doğrudur (Billington, 2011: 46).

Etik doğru ve yanlış ölçütleridir (Aydın,2016:15). Etik ilkelerle ahlak kuralları arasında temel fark, etiğin insan davranışlarının süregiden amaçlarıyla ilgili olması, ahlakın ise gündelik durumlarda uygulanmasıyla ilgilidir (Billington,2011:60). Ahlakı çağrı tamamen kişiseldir (Bauman,2016:11). İnsan ne ahlaksız ne de etiksiz olabilir. Ahlak insanın içinde yaşadığı toplumun yüzlerce yıllık hayat deneyimini, değerler silsilesini içeren belli bir anlam dünyası sunar. Etik ise ahlaka özgü anlam dünyasını kavramayı mümkün kılan felsefeyi veya ilkeleri temin eder (Cevizci,2016:20). Şu halde etik herkes tarafından kabul edilen evrensel bir çerçeve sunarken ahlak daha yerel ve kişisel bir nitelik taşımaktadır.

Bir mesleğin sürdürülebilir olabilmesi için tüm meslek üyelerinin belirli kurallar dâhilinde uyması gereken bilinçli davranışlar etik ilkeleri oluşturur. Bir mesleğin kendine özgü etik kurallarının olması o mesleğin statü ve saygınlığını artırmaktadır. Bu ilkeler kişisel nitelik taşımaz. Mesleki etik ilkeler sayesinde doktorun hastasıyla, öğretmenin öğrencisiyle olan ilişkisi belli ilkeler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu ilkeler hem yön verme hem de sınır çizmede önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Öğretmenlik mesleğinde geçerli etik değerler konusunda ise tam bir görüş birliği yoktur (Eskicumalı, 2014:14).

İdeal bir öğretmen kusursuz öğretme yeteneklerinin yanı sıra yaşama biçimiyle de örnek alınacak ahlaki bir modeldir (Pieper, 2012:118). Etik kodlara bağlı davranışlarla amaçlar bir araya geldiğinde öğretmenlerin yaptıkları ile niçin yaptıkları birleştiği zaman meslek etik kodları, mesleki etik kodları olmaktan çıkıp güçlü ahlaki değerler haline gelecektir (Sergivanni, 2015:55).

Günümüzde özveri düşüncesi meşruluğunu yitirmiş durumdadır. İnsanlar ise ahlaki ideallere ulaşmaya ve ahlaki değerleri korumaya da teşvik edilmemektedir (Bauman, 2016:11). Eğitim örgütleri özelinde bakıldığında moral sermaye, öğretmenlerin etik kodlara dayalı olarak sergilediği ahlaki davranışların bireysel ve örgütsel düzeyde oluşturduğu sosyal birikimin adıdır. Moral sermaye, özü itibarıyla ahlaki bir nitelik taşıyan eğitim faaliyetlerinin her aşamasında “saygı, sorumluluk, adalet, hoşgörü ve empati” gibi ahlaki değerlerin hâkim kılındığı uzun vadeli bir yatırım ve sosyal yapı geliştirme kapasitesini ifade etmektedir.

Post modern etik etkisindeki okullarda değerlerin hızla zayıfladığı bunun akran zorbalığı, zararlı madde alışkanlığı ve disiplin sorunları gibi pek çok olumsuz sonucu beraberinde getirdiği görülmektedir. Etkili okullar geliştirmeyi ve o okullarda iyi insanlar yetiştirmeyi hedefleyen eğitim sistemimizde otorite ve disiplinin yerini vicdan ve sorumluluk bilincine bırakmasında moral sermaye önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde moral sermaye ölçeğini geliştirme aşamaları hakkında bilgi verilmiş olup örneklem seçimi, ölçeğin uygulanması, geçerlik ve güvenilirlik için madde ayırteçiciliği, madde toplam korelasyonu, açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, boyutlar arası korelasyon ve doğrulayıcı faktör analizi bulgularına yer verilmiştir.

2.1. Örneklem

Araştırmalar çoğunlukla örneklem üzerinde yapılır ve elde edilen sonuçlar ilgili evrene genellenir (Karasar, 2005: 110). Araştırmanın çalışma grubu 2018-2019 Eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili Şehitkâmil ve Şahinbey ilçelerindeki devlet okullarında görev yapan öğretmenler arasından basit seçkisiz örnekleme yoluyla belirlenmiştir.

Ölçek geliştirme araştırmalarında istatistiki analizlerin anlamlı olabilmesi için gereken katılımcı sayısı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Örneklem büyüklüğünün, madde sayısının 5-10 katı olması uygun görülmektedir (Erkuş, 2012: 99; Çokluk vd., 2016: 206). 30 maddelik ölçek için ilk uygulamaya katılan 408 öğretmen, sonrasında 20 maddelik ölçek için ikinci uygulamaya katılan 401 öğretmenin örnekleme fazlasıyla karşılamakta olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubu

Değişken	Kategori	Uygulama 1		Uygulama 2	
		f	%	f	%
Cinsiyet	Kadın	232	56,8	211	52,6
	Erkek	176	43,2	190	47,4
Yaş	22-29	100	24,5	112	28
	30-39	180	44,1	167	41,6
	40-50	128	31,4	122	30,4
Hizmet Süresi	1-4 yıl	71	17,4	100	25
	5-9 yıl	99	24,3	91	22,6
	10-14 yıl	93	22,7	77	19,2
	15-20 yıl	145	35,6	133	33,2
Okul Türü	İlkokul	171	42	145	36,1
	Ortaokul	95	23,2	172	42,9
	Lise	142	34,8	84	21
TOPLAM		N = 408		N = 401	

2.2. Veri Toplama Aracı

Öğretmenlerin moral sermaye seviyesini belirlemek için ölçme aracı geliştirilmesinin ilk aşamasında ahlak, ahlaki liderlik, ahlaki zekâ ve etik ile ilgili alan yazın taranmış olup öğretmenlere yönelik konuyla ilgili herhangi bir ölçeğe rastlanmamıştır. Ancak Philips'in (2006) Stratejik liderlik kapsamında, Sison'un (2003) ahlaki liderlik kapsamında ahlaki sermayeyi ölçmeye yönelik çalışmalar yaptıkları görülmüştür. Moral sermaye ölçeğinin madde havuzu Akgül ve Özkan'ın (2019:119 a, 2019:249 b) nitel araştırma sonuçlarından ve araştırmacılar tarafından öğretmenlere yöneltilen "Ahlaklı

öğretmen ne yapar?" sorusuna yanıt arandığı odak görüşme sonuçlarından yararlanılarak 66 cümleden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur.

İkinci aşamada ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ölçeğin taslak formunda yer alan maddelerin ölçülmek istenilen amaca uygunluğu ile ilgili olarak eğitim bilimleri alanında uzman olan kişilerin görüşü alınmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler doğrultusunda bazı maddeler düzeltilmiş; benzer nitelikte, iyi ifade edilmemiş, açık ve anlamlı bulunmayan maddeler ise ölçekten çıkarılarak 66 maddelik madde havuzu 30 maddeye düşürülmüştür. Madde havuzunda yer alan yargıların açık ve anlaşılır olup olmadığı biri Türkçe biri Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olmak üzere beş öğretmenin görüşü alınarak test edilmiştir.

Uygulama için son şekli verilen ölçme aracı iki bölümden oluşmuştur. Ölçme aracının birinci bölümünde kişisel bilgiler formu, ikinci bölümde ise 30 maddeden moral sermaye ölçeği yer almaktadır. Öğretmenlerden "Kesinlikle katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde düşüncelerini ifade etmeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların araştırma sorularına verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaların değerlendirilmesinde "1.00-1.79 = Kesinlikle Katılmıyorum", "1.80- 2.59 = Katılmıyorum", "2.60 - 3.39 = Kararsızım", "3.40 - 4.19 = Katılıyorum", "4.20 - 5.00 = Kesinlikle Katılıyorum" ölçütleri esas alınmıştır. Bu durumda 4.20 ve üzeri puan alan öğretmenlerin moral sermaye yeterliklerinin "çok iyi", 3.40-4.19 puan için öğretmenlerin "iyi", 2.60-3.39 puan alanların "kararsız", 1.80-2.59 puan alan öğretmenlerin "düşük" ve 1.00-1.79 puan alanların "çok düşük" olduğu düşünülmektedir.

2.3. Verilerin Toplaması

Araştırma verileri 2018-2019 eğitim-öğretim yılı ikinci döneminde toplanmıştır. Ölçek formu araştırmacılar tarafından Şehitkâmil ve Şahinbey'deki devlet okullarında görev yapan öğretmenlere elden ulaştırılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Moral sermaye ölçeği için toplanan veriler SPSS 22 ve Lisrel 9.1 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi (AFA ve DFA) yapılarak ölçeğin yapı geçerliliği belirlenmiştir. Ölçeğin güvenirliliği, madde toplam korelasyonları, alt-üst grup ortalamaları t testi ve Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanarak ortaya konulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde moral sermaye ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.1. Verilerin İstatistiksel Analizlere Uygunluğunun Sınanması

Verilerin analizler için uygunluğunun sınanması için z puanları alınmış, katılımcıların tamamının ± 3 değerleri içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Raykov ve Marcoulides (2008) +3'den büyük ya da -3'den küçük olan z puanlarını uç değer kabul etmiştir. Toplam puan üzerinden z değeri hesaplanmış, normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığı çarpıklık ve basıklık değerine bakılarak belirlenmiştir. Çarpıklık katsayısının ± 1 sınırları içinde kaldığından dağılımların normal olduğuna karar verilmiştir.

3.2. Geçerlilik ve Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Moral Sermaye Ölçeğinin yapı geçerliliğini belirleyebilmek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Moral Sermaye ölçeğinin, faktör analizinin ön şartları olan değişkenler arasında belli oranda korelasyon bulunmasının sonucunda veri setinin faktör analizine uygunluğuna karar vermek amacıyla KMO değeri, Barlett Küresellik testi ve değişkenler arasındaki ilişkiler esas alınmıştır (Tabachnick ve Fidel, 2013). Ölçeğin Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri .805 olarak bulunmuştur. Bartlett's Sphericity testi sonucu da ($\chi^2=746,739$ $p<.01$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar

ölçekte yer alan verilerin faktör analizi yapılmasına uygun olduğunu göstermektedir (Tavşancıl, 2010: 50).

Tablo 2. Moral Sermaye Ölçeğinin Maddelerine İlişkin İstatistikler

Madde No	Madde Silme Ortalaması	Madde Silme Varyansı	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silme Güvenirlik Katsayısı
1	126,404	111,952	0,504	0,914
2	126,654	111,063	0,425	0,915
3	126,471	111,417	0,506	0,914
4	126,548	110,697	0,277	0,913
5	126,394	112,377	0,208	0,813
6	126,375	114,606	0,238	0,816
7	126,837	114,177	0,287	0,817
8	126,952	110,726	0,236	0,813
9	126,346	113,141	0,505	0,914
10	126,346	112,500	0,605	0,913
11	126,250	113,335	0,559	0,914
12	126,317	113,170	0,491	0,914
13	126,462	111,804	0,228	0,813
14	126,471	110,504	0,224	0,812
15	126,615	112,724	0,401	0,915
16	127,000	109,845	0,559	0,913
17	126,817	109,626	0,501	0,914
18	126,539	111,610	0,549	0,913
19	126,635	108,797	0,602	0,912
20	126,606	110,882	0,484	0,914
21	126,308	112,273	0,238	0,813
22	126,385	113,016	0,493	0,914
23	126,702	111,765	0,487	0,914
24	126,298	113,726	0,464	0,914
25	126,548	111,570	0,526	0,913
26	126,490	111,359	0,249	0,813
27	126,885	113,229	0,335	0,917
28	127,250	112,073	0,342	0,917
29	126,837	111,264	0,506	0,914
30	126,587	109,798	0,267	0,811
Güvenirlik = 0,787				

Tablo 2 incelendiğinde, moral sermaye ölçeğinde 0,30'un altında bulunan on madde (4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 21, 26 ve 30 no'lu maddeler) göze çarpmaktadır. Madde-toplam korelasyon değeri 0,30'un altında olan maddelerin madde ölçme gücünün zayıf olması nedenleriyle (Yaşar, 2014) maddelerin

ölçekten çıkarılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

Tablo 3. Ölçekten madde çıkarımı yapıldıktan sonraki güvenirlilik analizi

Madde No	Madde Silme Ortalaması	Madde Silme Varyansı	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silme Güvenirlilik Katsayısı
1	82,404	50,593	0,497	0,864
2	82,654	50,423	0,375	0,869
3	82,471	50,096	0,512	0,863
9	82,346	51,646	0,466	0,865
10	82,346	51,296	0,554	0,863
11	82,250	51,626	0,541	0,864
12	82,317	51,675	0,451	0,866
15	82,615	51,035	0,398	0,868
16	83,000	49,223	0,546	0,862
17	82,817	48,927	0,499	0,864
18	82,539	50,387	0,540	0,863
19	82,635	48,642	0,578	0,861
20	82,606	49,639	0,497	0,864
22	82,385	51,190	0,503	0,864
23	82,702	50,522	0,472	0,865
24	82,298	51,920	0,441	0,866
25	82,548	50,231	0,531	0,863
27	82,885	51,190	0,347	0,870
28	83,250	50,733	0,322	0,872
29	82,837	49,905	0,521	0,863
Güvenirlilik = 0,871				

Tablo 3'te görüldüğü üzere 30 maddeden 20 maddeye düşen ölçekte madde çıkarımı yapıldıktan sonra ölçeğin geri kalan maddeleri içerisindeki madde ilişki düzeyleri 0,30'un altında olan madde olmadığından herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek için Cronbach's Alpha analizi kullanılmış olup ölçeğin güvenirlilik seviyesinin 0,787'den 0,871'e yükseldiği ve bu değer de güvenirlilik seviyesi için oldukça yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Moral Sermaye Ölçeğinin Madde ve Toplam Ölçek Korelasyonu Değerleri

Madde No	r	p
1	0,561	0,000**
2	0,470	0,000**
3	0,579	0,000**
9	0,523	0,000**
10	0,601	0,000**
11	0,586	0,000**
12	0,510	0,000**
15	0,478	0,000**
16	0,615	0,000**
17	0,582	0,000**
18	0,599	0,000**
19	0,646	0,000**
20	0,572	0,000**
22	0,559	0,000**
23	0,543	0,000**
24	0,498	0,000**
25	0,593	0,000**
27	0,436	0,000**
28	0,427	0,000**
29	0,588	0,000**

**p<0.01

Tablo 4'te değişkenlerin toplam ölçekle arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda $r > ,30$ düzeyindeki ilişkiler veri setinin faktör analizine uygunluğuna işaret etmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, geriye kalan ölçek maddeleri ile toplam ölçek arasındaki ilişkinin tamamının söz konusu ölçütü karşıladığı görülmektedir. Tablo 4'e göre maddelerle toplam ölçek arasındaki ilişkiler ,427-,646 arasında olduğundan her madde için ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p < ,01$).

Tablo 5. Moral Sermaye Ölçeğinin Alt Boyutlarının Öz Değerleri ve Açıkladıkları Varyans Düzeyleri

Bileşenle r	Başlangıç Öz Değerleri			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	Varyans%	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	6,149	30,743	30,743	3,088	15,438	15,438
2	1,849	9,247	39,990	2,478	12,388	27,827
3	1,554	7,768	47,758	2,317	11,583	39,410
4	1,263	6,315	54,074	2,109	10,543	49,953
5	1,186	5,926	60,000	2,010	10,047	60,000

Moral Sermaye ölçeğinin faktör yapısının çıkarımı için Temel Bileşenler Analizi kullanılmış,

faktörlerin nasıl döndürüleceğinin belirlenmesi için de dikey döndürme yöntemlerinden olan varimax dik döndürme yöntemi tercih edilmiştir. Ölçekteki maddelerin kalması ya da kalmaması durumuna karar vermede faktör yük değerlerinin ,45 veya daha üzeri bir değer olması ölçüt olarak alınmıştır (Büyüköztürk, 2011). Bununla birlikte maddelerin tek bir faktör altında yük değeri taşıma özelliği de dikkate alınmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere Moral Sermaye ölçeğinin öz değeri 1,00'dan büyük 5 faktörlü bir yapı sergilemektedir. Birinci faktör toplam varyansın %15,438'ini; ikinci faktör toplam varyansın %12,388'ini, üçüncü faktör toplam varyansın %11,538'ini, dördüncü faktör toplam varyansın %10,543'ünü ve beşinci faktör toplam varyansın %10,047'sini açıklamaktadır. Beş faktörün birlikte açıkladıkları toplam varyans ise %60 olup sosyal bilimlerde açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2011).

Tablo 6. Moral Sermaye Ölçeğine Ait Faktör Yük Değerleri

Faktör Adı	Madde No	Faktör Yük Değeri	Maddeler	Güvenirlik
SORUMLULUK	17	0,566	Özel hayatımda yaşadığım sorunları çalışma hayatıma yansıtmam.	0,745
	10	0,579	Hakkaniyetli biri olduğumu düşünüyorum.	
	22	0,594	Öğrencilerime rehberlik yaparım.	
	23	0,692	Alanımla ilgili fark yaratan işler yapmaya çalışırım.	
	19	0,701	Okul faaliyetlerinin yürütülmesinde sorumluluk alırım.	
BÜTÜNLÜK	3	0,791	Kararlarımın değer ve inançlarımla uyumlu olmasına özen gösteririm.	0,803
	2	0,792	Her zaman doğruyu söylerim.	
	1	0,843	Güçlü ahlaki değerlere sahibim.	
HOŞGÖRÜ	27	0,402	İnsanların ufak tefek hatalarını görmezden gelebilirim.	0,704
	25	0,538	Bana yöneltilen eleştirileri dikkate alırım.	
	20	0,545	Sorun yaşadığım öğrenciye olumsuz tavır geliştirmem.	
	29	0,748	Fikirlerine katılmadığım insanları da anlamaya çalışırım.	
	28	0,766	İnsanlara güvenirim.	
EMPATİ	18	0,571	İnsanların acısını ve sevincini paylaşıyorum.	0,756
	16	0,669	Karşılaştığım olumsuz durumlara karşı ölçülü tepkiler veririm.	
	15	0,751	Kendimi karşımdaki kişinin yerine koyarak onu anlamaya çalışırım.	
ADALET	12	0,625	Menfaat beklentisiyle kimseye ayrıcalık yapmam.	0,748
	24	0,626	Kamu malını (elektrik, su vb.) dikkatli kullanmaya özen gösteririm.	
	11	0,674	Karar verirken adaleti esas alır ve vicdanımın sesini dinlerim.	
	9	0,710	Başkalarının inançlarına ve düşüncelerine saygı gösteririm.	

Tablo 6'da döndürme sonrası oluşan faktör yapısı ve faktör yük değerleri sunulmaktadır. Tablodaki bulgular değerlendirilirken faktör yük değerinin >,30 (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016) ve iki faktör yük değeri arasındaki farkın en az >,10 (Büyüköztürk, 2011) olması dikkate

alınmıştır. Bu kurala uymayan madde olmadığından ölçekten madde çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Maddelere ait faktör yükleri incelendiğinde faktör yük değerlerinin 0,402 - 0,843 arasında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6'ya göre, faktör 1 altındaki maddeler incelendiğinde faktör 1'e "SORUMLULUK" adının, faktör 2'ye "BÜTÜNLÜK" adının, faktör 3'e "HOŞGÖRÜ" adının, faktör 4'e "EMPATİ" adının, faktör 5'e "ADALET" adının verilmesi uygun görülmüştür. Faktörlere ait güvenilirlik düzeylerinin yeterli seviyede olduğu belirlenmiştir ($\alpha > 0,70$).

Moral Sermaye ölçeğinin, ölçtüğü özellik açısından kişileri ayırt etmede ne kadar yeterli olduğunu belirlemek amacıyla madde toplam korelasyonları ile özgün ölçekte toplam puana göre belirlenmiş alt-üst % 27'lik grup ortalamaları farkına dayalı madde analizi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2011).

Ölçek aracılığıyla hesaplanan puanlarla puanlara göre belirlenen alt-üst % 27'lik gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t-testi yöntemine başvurulmuştur.

Tablo 7. Moral Sermaye Ölçeğine Ait Madde Ayırt Edicilik Analizi

Madde No	t	df	p
1	-6,437	54	0,000**
2	-6,913	54	0,000**
3	-5,834	54	0,000**
9	-6,533	54	0,000**
10	-8,124	54	0,000**
11	-5,869	54	0,000**
12	-4,553	54	0,000**
15	-4,156	54	0,000**
16	-5,331	54	0,000**
17	-6,352	54	0,000**
18	-7,600	54	0,000**
19	-5,771	54	0,000**
20	-4,942	54	0,000**
22	-5,071	54	0,000**
23	-5,380	54	0,000**
24	-5,962	54	0,000**
25	-4,739	54	0,000**
27	-5,037	54	0,000**
28	-3,863	54	0,000**
29	-5,488	54	0,000**

**p<0.01

Tablo 7 incelendiğinde, Moral Sermaye ölçeğinin alt-üst % 27'lik gruplar arasındaki puan ortalamaları açısından farkların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0,01$). Bu bulgular ölçek maddelerinin iç tutarlılığının yüksek ve bireyleri ayırt etmede yeterli olduğunu gösterir niteliktedir.

Moral Sermaye Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

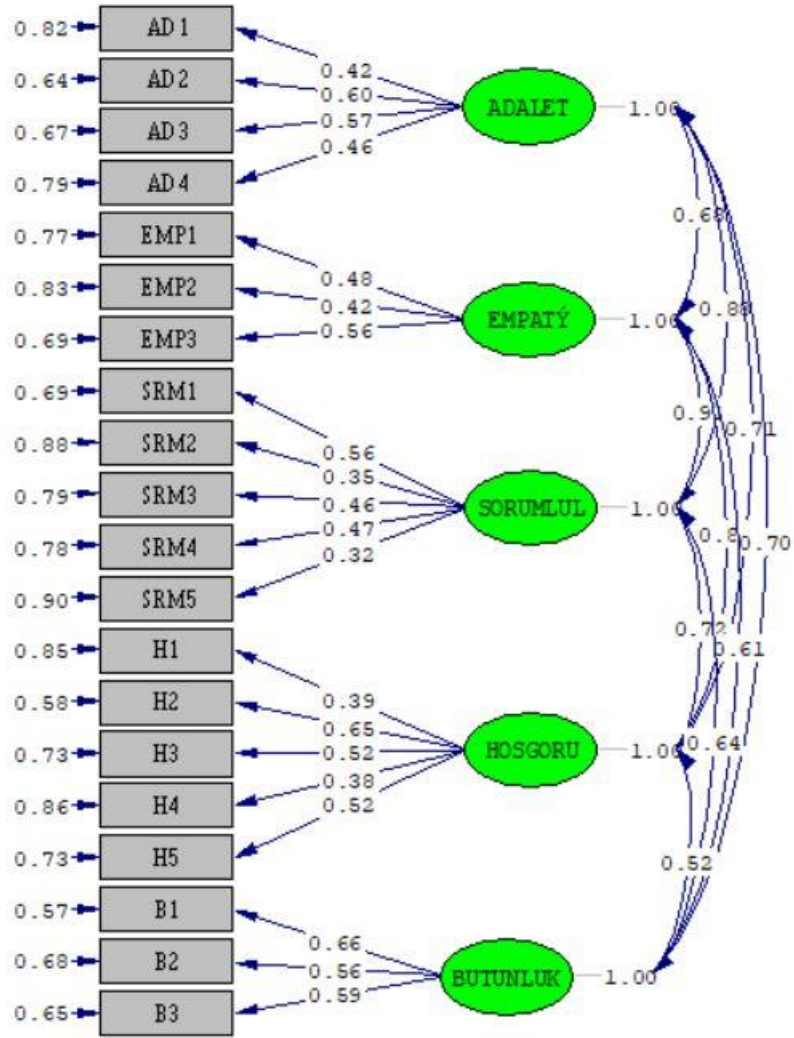
Tablo 8'de Moral Sermaye ölçeğine ait faktör yapısını test etmek amacıyla yürütülen DFA analizi sonucunda elde edilen madde istatistiklerine ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 8. Moral Sermaye Ölçeğinin DFA Bulgularına İlişkin Madde İstatistikleri

Faktör	Madde No	Faktör Yük Değeri	R ²	t
ADALET	AD1	0,42	0,18	7,61**
	AD2	0,60	0,36	11,25**
	AD3	0,57	0,32	10,68**
	AD4	0,46	0,21	8,43**
EMPATİ	EMP1	0,48	0,23	8,43**
	EMP 2	0,42	0,18	7,35**
	EMP 3	0,56	0,31	9,75**
SORUMLULUK	SRM1	0,56	0,31	10,33**
	SRM 2	0,35	0,12	6,22**
	SRM 3	0,46	0,21	8,41**
	SRM 4	0,47	0,22	8,69**
	SRM 5	0,32	0,10	5,79**
HOŞGÖRÜ	H1	0,39	0,15	7,00**
	H 2	0,65	0,42	12,18**
	H 3	0,52	0,27	9,52**
	H 4	0,38	0,14	6,71**
	H 5	0,52	0,27	9,43**
BÜTÜNLÜK	B 1	0,66	0,44	11,72**
	B 2	0,56	0,31	10,04**
	B 3	0,59	0,35	10,48**

Tablo 8 incelendiğinde, Moral Sermaye ölçeğinin AFA sonucunda elde edilen faktör yapısının madde istatistikleri açısından DFA bulguları ile de doğrulandığı söylenebilir. Buna göre maddelerin faktör yük değerleri 0,32 – 0,66 arasında değişmektedir. Söz konusu değerler kabul edilebilir faktör yükü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan çoklu korelasyon karesine ilişkin değerler (R²) 0,32– 0,44 arasında değişmektedir. Bu bağlamda da R² değerinin de yüksek ve orta bağlamda olduğu ifade edilebilir (Kline, 2005). Maddeler ile örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel anlamlılık düzeyinin ifadesi olan t değerleri ise p<,01 düzeyinde anlamlı bulunmuş ve bütün değerlerin 2,58'den büyük olduğu görülmüştür.

Aşağıda DFA'ya ait path diyagramı sunulmuştur. Path diyagramı incelendiğinde modele ait uyum indeksleri istenilen seviyede çıktığından herhangi bir modifikasyon yapılmasına gerek duyulmamıştır.

Chi-Square=507.95, df=160, P-value=0.00000, RMSEA=0.074

Şekil 1. Moral Sermaye Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına ilişkin standardize edilmiş çözümlene değerleri.

Schermelleh-Engel & Moosbrugger'e (2003) göre kabul edilebilir ve mükemmel uyum kriterleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Uyum İndeksi Kriterlerine Ait Değerler

Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$
RMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$

DFA sonucu elde edilen uyum indeksi kriterlerinin, kabul edilebilir uyum indeksi kriterlerini sağladığı belirlenmiştir.

Tablo 10: Moral Sermaye Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

X ² /df	p	RMSEA	CFI	GFI	AGFI	NNFI	NFI	RMR	SRMR
3,17	0,000	0,074	0,910	0,900	0,870	0,920	0,910	0,034	0,067

Bir modelin bütün olarak kabul edilebilir olması için raporlanan uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olması gerekmektedir. DFA sonucu elde edilen uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir uyum indeksleri içerisine düştüğü görülmektedir. En önemli uyum indeksi değeri olan X²/df değerinin 3,17 işe kabul edilebilir uyum aralığına, RMSEA değerinin 0,074 ile kabul edilebilir uyum aralığına, CFI değerinin 0,910 ile kabul edilebilir uyum aralığında, GFI değerinin 0,900 ile kabul edilebilir uyum aralığına, AGFI değerinin 0,870 işe kabul edilebilir uyum aralığına, NNFI değerinin 0,920 ile kabul edilebilir uyum aralığına, NFI değerinin 0,920 ile kabul edilebilir uyum aralığına, RMR değeri 0,034 ile kabul edilebilir uyum aralığına, SRMR değeri 0,067 ile kabul edilebilir uyum aralığına düştüğü belirlenmiştir.

Yapılan bu çalışmalar sonunda beş faktörden oluşan 20 maddelik "Moral Sermaye Ölçeği" elde edilmiştir. Tablo 11'de ölçeğin son hali verilmiştir.

Tablo 11. Moral sermaye ölçeği

M. No	Ölçek Maddeleri
1	Güçlü ahlaki değerlere sahibim.
2	Her zaman doğruyu söylerim.
3	Kararlarımın değer ve inançlarımla uyumlu olmasına özen gösteririm.
4	Başkalarının inançlarına ve düşüncelerine saygı gösteririm.
5	Hakkaniyetli biri olduğumu düşünüyorum.
6	Karar verirken adaleti esas alır ve vicdanımın sesini dinlerim.
7	Menfaat beklentisiyle kimseye ayrıcalık yapmam.
8	Kendimi karşımdaki kişinin yerine koyarak onu anlamaya çalışırım.
9	Karşılaştığım olumsuz durumlara karşı ölçülü tepkiler veririm.
10	Özel hayatımda yaşadığım sorunları çalışma hayatıma yansıtmam.
11	İnsanların acısını ve sevincini paylaşıyorum.
12	Okul faaliyetlerinin yürütülmesinde sorumluluk alırım.
13	Sorun yaşadığım öğrenciye olumsuz tavır geliştirmem.
14	Öğrencilerime rehberlik yaparım.
15	Alanımla ilgili fark yaratan işler yapmaya çalışırım.
16	Kamu malını (elektrik, su vb.) dikkatli kullanmaya özen gösteririm.
17	Bana yöneltilen eleştirileri dikkate alırım.
18	İnsanların ufak tefek hatalarını görmezden gelebilirim.
19	İnsanlara güvenirim.
20	Fikirlerine katılmadığım insanları da anlamaya çalışırım.

4. Sonuç

Bu araştırmada öğretmenlerin moral sermaye düzeylerini ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan uygulama formuyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 60'ını açıklayan beş faktörlü bir ölçme aracı elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile tespit edilen ölçek modelinin iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. 20 maddeden oluşan moral sermaye ölçeğinin toplam korelasyon değerleri 0,427 ile 0,646 arasında yer almaktadır. Madde korelasyon değerleri .30'dan yüksek çıktığı için ölçekteki katsayıların yeterli olduğu ifade edilebilir (Büyüköztürk, 2014).

%27'lik alt ve üst grup puanları arasında yapılan t testi sonuçlarının tüm maddeler için anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Bu bulgular ölçek maddelerinin iç tutarlılığının yüksek ve bireyleri ayırt etmede yeterli olduğunu gösterir niteliktedir. Ölçeğin tamamı için hesaplanan Cronbach's

Alpha katsayısı 0,871 olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre moral sermaye ölçeğinin iç tutarlılığının, geçerlik ve güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu ifade edilebilir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda beş faktör altında ve 20 maddeden oluşan moral sermaye ölçeği elde edilmiştir.

5. Tartışma

Moral sermayeyle ilgili literatür incelendiğinde kavramın bugüne kadar ekonomiden siyasete, uluslararası ticaretten felsefeye kadar çok geniş bir yelpazede ele alındığı görülmüştür. Sergivanni'ye göre (1992, 2015:110) moral sermaye "hoşgörü, merhamet, sadakat, affetme, barış, kardeşlik, adalet, dürüstlük" gibi değerlere dayanmaktadır. Philips (2006) stratejik liderlik kapsamında CEO'nun moral sermayesini moral karakter, sembolik moral davranış ve maddi moral davranış olmak üzere üç boyutta incelediği çalışmasında; CEO'nun moral karakterinin dürüstlük, saygı, karakter ve doğru işleri yapma kararlılığından oluştuğunu ifade etmiştir.

Swartz (2009) Güney Afrika'daki yoksul gençlerin topluma kazandırılmasında moral sermayenin rolünü incelediği araştırmasında yoksul gençlerde moral sermayenin oluşumunun bağlantı, yansıtıcı uygulama, aracılık ve etkinleştirici ortamlarla gerçekleştiğini tespit etmiştir. Sison (2003) moral liderlik üzerine yaptığı çalışmada moral sermaye eksikliğinin ortaya çıkardığı finansal sorunları incelemiş, moral sermayeyi bütünlük (integrity) boyutuyla ele almıştır. Wang (2005) moral sermayeyi adalet, iyilik ve ölçülülük; Kane (2001) güven, saygı, hoşgörü, sadakat; Wodka (2017:70) dürüstlük, sadakat, sorumluluk ve adalet boyutlarıyla ele almışlardır. Stompka (2018) moral sermayeyi sosyal sermayenin oluşumunda önemli bir alt boyut olarak ele aldığı çalışmada güven, sadakat, dayanışma, karşılıklık, saygı ve adalet değerlerine dayanan toplumların moral sermaye zengini olduğunu ifade etmiştir.

Gördüğümüz ya da düşündüğümüz, tanıdığımız ve tanımadığımız, bitmez tükenmez gibi görünen bir yığın başka insanla birlikte yaşadığımız postmodern bir çağda, yasalardan veya teknik becerilerden daha sık ve daha yoğun bir şekilde ahlaki bilgi ve becerilere ihtiyaç duyuyoruz (Bauman, 2016:30). Moral sermaye hangi alanda kullanılırsa kullanılsın özü itibarıyla toplumsal düzen içinde insanların iyi olmalarını sağlamaya odaklanan bir sosyal yapı geliştirme kapasitesidir. İnsanlar toplum içinde iyi davranışlar sergileyerek zamanla güvene dayalı sosyal bağların toplumun geneline yayılmasını sağlamakta, bu sayede toplumu birbirine yabancı bir insan yığını olmaktan çıkarıp tıpkı bir aile gibi birbirini seven, destekleyen, ilham veren ve birbirine destek olan bir yapıya kavuşturmuştur. Araştırma sonunda öğretmenlerin moral sermaye yeterliliklerine ilişkin sorumluluk, bütünlük, hoşgörü, empati ve adalet boyutları literatürle de uyumludur.

6. Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen değerler dikkate alındığında moral sermaye ölçeğinin araştırmacılar tarafından kullanılması önerilebilir. Ayrıca okullarda moral sermayenin geliştirilmesi için konuyla ilgili farkındalık yaratılmasının ve öğretmenlerin sorumluluk, bütünlük, hoşgörü, empati ve adalet boyutlarında desteklenip geliştirilmesinin de faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, Ö. S. ve Özkan, H. (2019a). "Ahlaki İnsanın Özellikleri ve Öğretmenlerin Sahip Olması Gereken Ahlaki Nitelikler". 14. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi, 2-4 Mayıs, Çeşme.
- Akgül, Ö.S. & Özkan, H. (2019b). "Öğretmenlerin Sahip Olması Gereken Ahlaki Niteliklere İlişkin Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşlerinin İncelenmesi". 14. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı 249-255, 2-4 Mayıs, Çeşme.
- Aydın, İ. (2016). *Eğitim ve Öğretimde Etik*. (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Bauman, Z. (2016). *Postmodern Etik*. (3. Baskı). (Çev. Alev Türker) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi Yaşamak*. (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bordieu, P. (1986). *The Form of Capital in Handbook of Theory and Research for the Sociology Education*, (ed: J.G.Richardson), New York: Greenwood Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2008). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2015). *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2016). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çelik, V. (2014). *Okullarda Moral Sermayenin Geliştirilmesi*. Eğitim ve Bilim, 39 (174), 67-74.
- Çokluk, Ö.; Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: Spss ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erkuş A. (2012). *Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme-I*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Eskicumalı, A. (2014). *Eğitimin Temel Kavramları*, (Ed. Yüksel Özden ve Selahattin Turan) *Eğitim Bilimine Giriş İçinde*, (1-22). Ankara: Pegem Akademi.
- Jena, P.C. (2015). Education as a Moral Enterprise For Adolescents. *International of Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol: 59, p. 104-108, Switzerland.
- Haynes, F. (2014). *Eğitimde Etik*. (2. Baskı) (Çev. Semra Kunt Akbaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kane, J. (2001). *The Politics of Moral Capital*, New York: Cambridge University Press.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2016). *Ahlak ve Değerler Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling (2nd ed.)*. New York: Guilford. 366 pp.
- Koçyiğit, M.; Tekel, E. ve Karadağ, E. (2018). *Eğitimde Ahlak ve Etik*. İstanbul: Nobel Akademi Yayınları.
- Özkan, H. ve Akgül, Ö. S. (2018). Moral Sermaye Kavram Analizi, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 73, s. 451-468 (Kış).
- Pieper, A. (2012). *Etiğe Giriş*. (Çev. V. Aytaman ve G. Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Phillips, J.R. (2006). *CEO Moral Capital*. University of Western Ontario Faculty of Graduate Studies. Canada.
- Ratnapala, S. (2003). Moral Capital and Commercial Society. *The Independent Review*, (39) 2, 231-233.
- Raykov, T. & Marcoulides, G. A. (2008). *An Introduction to Applied Multivariate Analysis*. NY: Taylor & Francis Group.
- Schermelleh-Engel, K. And Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Test of Significance and Descriptive Goodness-of-fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sergiovanni, T. J. (1992). *Moral Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sergiovanni, T. J. (2015). *Ahlaki Liderlik: Okul Gelişiminin Özüne İnmek*. (Çev. Semra Güngör) Jossey-Bass. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sison, A.J.G. (2003). *The Moral Capital of Leaders*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Swartz, S. (2009). *The Moral Ecology of South Africa's Township Youth*. New York, Palgrave Macmillan.
- Sztompka, P. (2018). Moral Capital: Much Needed Resource. XIX. ISA World Congress of Sociology. Canada, Toronto.
- Valverde, M. (1994). Moral Capital. *Canadian Journal of Law and Society*, (9)1, 213-232.
- Wang, X. (2015). *On Moral Capital*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Wodka, M. (2017). Social and Economic Significance of Moral Capital. *Ethics in Economic Life*, Vol. 20, No. 4, December 2017, 65-75

- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multi Variate Statistics*, (6th ed.). Boston: Allynand Bacon.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve Spss ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2019). *Türkçe Sözlük*. <http://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi 23.07.2019.
- Yaşar, B. ve Güzeller, C.O. (2014). *Sosyal Bilimler için İstatistik: SPSS Uygulamalı*. Ankara: Pegem Akademi.

Vecihi Timuroğlu'nun *Fırat'a Masallar* Kitabı Masal mıdır?

Prof. Dr. Munise Aksöz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1032-8723>

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Adana – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.02.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Vecihi Timuroğlu

Masal

Edebi Tür Özellikleri

Toplumsal Olgular

Yazarın Anlatılardaki İletileri

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39604>

Öz

Vecihi Timuroğlu'nun "Fırat'a Masallar" kitabında 11 masal bulunmaktadır. Timuroğlu bu masalların 10 tanesini Türkiye'yi yöre yöre dolaşarak derlemiş, daha sonra kendi biçimi ile kaleme almış ve kitap olarak yayınlamıştır.

Kitabın içinde bulunan 10 masal Türkiye'nin Hakkâri (Turaç Kız), Silifke (Kızkalesi Efsanesi), Diyarbakır (Amidih Piri), Rize (Avcı Pirim), Tarsus (Kahf Eshabı), Başkale Ağrı Dağının Mağaraları, Suphan Dağı (Ağrı Dağı Efsanesi), Kars (Uğuz) ve Sivas (Ozanların Kenti) yörelerinden derlenmiş, bir anlatı ise Moğol tarihçisi Reşidü'd Din'in *Camiü Tevarih* (Ergenekon) kitabından alınmıştır. Kitapta bir tek Fırat'ın Doğumu adlı anlatının hangi yöreden derlendiği yer almamaktadır. Ancak içinde Türkiye haritası üzerinde bulunan birçok yer adı geçmektedir.

Kitapta masal olarak adlandırılan bu anlatıları ayrı kılan bir yapı göze çarpmaktadır. Bu anlatılar her ne kadar genel anlamıyla masal olarak sınıflandırılmış olsa da masal değildir. Anlatılarda birçok edebi türün özellikleri iç içe geçmekte ve halk yazınına ait olmayan yapılar dikkat çekmektedir. Örneğin tek bir anlatının içinde masal, söylence, destan gibi halk edebiyatı türlerinin özelliklerini görmek olasıdır. Bunun dışında özellikle toplumsal olguları içeren kısımlarda yazarın kendi düşüncelerini de anlatıya eklediği gözden kaçmamaktadır. Dikkat çeken unsurlardan biri de anlatılarda yer alan yer adlarının gerçek ve Türk edebiyatında bulunan halk şairlerine, anlatılarına da göndermelerde bulunmasıdır. Anlatının içinde başka bir anlatı da görülmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aksöz, M. (2020). Vecihi Timuroğlu'nun *Fırat'a Masallar* Kitabı Masal mıdır? *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 113-129.

Is The Book By Vecihi Timuroglu "Fairytale for Firat" Really A Fairytale Book?

Prof. Dr. Munise Aksöz

Cukurova University, Faculty of Education, Foreign Languages Educaiton Department, German Language Teaching Program, Adana – TURKEY

Artcile History

Submitted: 15.02.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Vecihi Timuroglu

Tale

Characteristics of the Literary Genre

Social Phenomenon

Author's Massages in the Narratives

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39604>

Abstract

It is possible to talk about four main language skills like reading, writing, speaking and listening in teaching a foreign language. Language acquisition levels are determined within the Common European framework text according to the competence o individuals to use these skills. On the other hand, the main purpose of language learning is to be able to communicate in target language. Individuals who are learning language want to be able to express and interact with the target language in their personal and social lives. With this purpose, the ability of use basic language skills at the communicative level is one of the requirements of language learning and teaching. Contrary to many traditional methods used in language teaching, communicative language approach provides an interactive environment that requires students to participate classroom activities effectively. It is aimed to provide students with the ability to use the language beyond accessing the conceptual knowledge of the language with the teaching approach, which is based on interaction in the target language.

The aim of this study is to examine the use of the communicative approach in İstanbul set A1 course book, which is one of the most used resource books in teaching Turkish as foreign language, on the basis of the activities in the book. In this research, starting from the fact that language teaching is also a culture teaching and culture transfer can only be done through communication channels, the İstanbul series A1 course book is examined in the context of having cultural elements in general framework. Moreover, the use of communicative approach in the activities in the book was discussed and the importance of the use of these skills and their effects on language learning were examined. In the study, writing and speaking texts were considered as limitation and document analysis method was used. As a result of the study, it was determined İstanbul A1 teaching Turkish as foreign language course book was actively involved in developing communication skills and cultural transfer, and various suggestions were offered to overcome and improve the activities.

GİRİŞ

Okuma yazma oranının düşük olduğu dönemlerde, sözlü edebiyat kültüründe yaygın olan masal anaları bulunmakta idi ve bu kişiler masallarını, anlatılarını yeteneklerine göre süsleyerek, zengin tekerlemeler kullanarak dinleyenlerine aktarmaktaydılar. Yıllar geçtikçe okuma oranının yükselmesi ile sözel anlatı geleneği zayıflamıştır. Bu güzel anlatılar ise kaybolmaya yüz tutmuştur. Böyle olunca halk edebiyatı ile ilgilenen insanlar yöre yöre dolaşmaya başlamış ve bu anlatılar tamamen yok olmadan, yazılı olarak yaşamaya devam etsin diye, derlemeye çalışmışlardır. Böyle bir derlemeyi Vecihi Timuroğlu *Fırat'a Masallar* adını koyduğu kitabı ile yapmıştır. Gençliğinde Pertev Nail Boratav'ın öğrencisi olan Timuroğlu, hocasının vermiş olduğu bu görevi yerine getirmiş ve okuyucusuyla buluşturmuştur.

“Özel olarak derleme yapmadım. [...] Ancak öğrencilik yıllarımda, Pertev Naili Boratav, yaz tatillerinde boş durmamamız için masal, türkü vb. toplamamızı isterdi. [...] Derlediğim masallardan 11 birini geri verdi. ‘Bunları ilerde yeniden yazarsın. Bunlar, çok güzel masallar, sanatsal öğeleri var.[...] On tanesini, yıllar sonra yazdım ve ‘Fırat'a Masallar’ adıyla yayınladım” (Yıldırım-Aksöz, 2004: 37).

Timuroğlu, bu söyleşide ifade ettiği gibi halk edebiyatında yer alan, sözlü gelenekten gelen türleri derlemiştir. Bu nedenledir ki *Fırat'a Masallar* kitabı her ne kadar masal olarak adlandırılmış olsa da içinde masal, menkıbe, söylence, söylence biçimine dönüştürülmüş destan gibi türler ve bu türlerin bazı özellikleri aynı anlatı içinde yan yana görülebilmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki derlemeler 10 tanedir, kitapta yer alan *Ergenekon* anlatısı Moğal tarihçi Reşidü'd Din'in *Camiü Tevarih* kitabından alınmıştır.

Timuroğlu'nun Fırat ismini seçmesi büyük bir olasılıkla tesadüfi değildir. Çünkü kendisi Türkiye'nin 27 ilinde görev yapmış, Anadolu'nun birçok yerinde bulunmuş, oradaki insanları, yaşantıları, ekonomik sıkıntıları, insanların uğradığı zulmü görmüştür. Fırat Nehri ise hem önemli bir su kaynağıdır hem de birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmış, insanların yaşadığı zulme, çıkmazlara tanıklık etmiştir.

Çalışmada *Fırat'a Masallar* kitabında yer alan 11 anlatıda hangi edebiyat türlerinin özelliklerinin görüldüğü ortaya konacak ve gerekli açıklamalar yapılacaktır. Aynı zamanda bu anlatılarda rastlanan toplumsal olgular da irdelenecek, bununla yazarın ne amaçladığı, okuyucuya ne iletmek istediği gösterilmeye çıkarılacaktır.

Fırat'a Masallar Kitabındaki On Bir Anlatının Konusu ve Görülen Edebiyat Türleri

Kitapta onu derleme biri Moğal tarihçi Reşidü'd Din'in *Camiü Tevarih* kitabından alınmış on bir anlatı bulunmaktadır. Bu anlatıların konularına ve barındırdıkları edebi anlatı türlerin özelliklerine geçmeden önce unutulmaması gereken unsurlardan birisini hatırlatmak gerekir: edebiyat çok geniş yelpazesi olan ve bu yelpazenin içinde yer alan türlerin özelliklerinin birbiriyle iç içe geçebildiği bir yapıya sahiptir.

Fırat'a Masallar kitabında yer alan anlatılarda da aynı metnin içinde farklı edebi tür özelliklerinin barındığı görülmektedir. Bu kısmen anlatan ile ilgili olabildiği gibi yazarın belirli düşünceleri aktarmak için kullanmak istemesinden de kaynaklanabilmektedir. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, kitapta yer alan anlatıların yazım dili Timuroğlu'na aittir. Çünkü bu türlerin taşıdığı basit, yalın, süslemesiz günlük dil özellikleri yoktur. Tam tersine edebi, süslemeli, sanatsal bir dil hâkimdir.

Hakkâri dolaylarında derlenmiş olan *Turaç Kız* anlatısı sonu başa, başı sona getirilmiş bir tekerleme ile başlamaktadır. Genelde masallar *bir varmış bir yokmuş* ile başlarken bu anlatıda *bir yokmuş, bir varmış* şeklinde tekerleme kullanılmıştır. Bunun belki de nedeni anlatının

konusundan kaynaklanmaktadır. Çünkü anlatının başkişisi her ne kadar fiziksel olarak var olsa da, toplumsal sınıftan dolayı aslında yok sayılmakta ve anlatının sonunda bir şekliyle özgürlüğüne kavuşunca var olmaktadır.

Küçük bir köle olan Turaç kız zengin bir konağa getirilmektedir. Konağın hanımı çok kötüdür ve insanlara eziyet etmektedir. Turaç kız yaşının küçük olmasına rağmen çok güzel olduğundan konağın hanımı tarafından her türlü kötülüğe ve eziyete maruz kalmaktadır. Köle kızın tek dileği, tek başına özgürce bir kuş olmak ve dağların doruklarında kimsenin onu avlayamayacağı bir yerde yaşamaktır. Bir gün eziyet görürken Tanrıya yalvarır ve dileği gerçekleşir, o anda bir kuşa dönüşür ve uçup gider.

Turaç Kız masallardaki iyi, güzel, yardım sever, mağdur, çözmesi gereken sorunları olan başkişi özelliklerini taşımaktadır. Konağın Hanımı ise kötü, çirkin, eziyet eden tüm kötü özelliklere sahiptir (Schweikle und Schweikle, 1990: 292).

Bu anlatı, tekerleme ve başkişiye verilen özelliklerle masalın başlıca ayırt edici özelliklerini taşısa da, farklı edebiyat türüne ait olan özellikler de içinde barındırmaktadır. Bunlardan bir tanesi destan türüne aittir.

“Kimi savaşta kazanılan, kimi, satın alınan küçük kölelerden bir evlatlık edinmeyi düşünmüşlerse de, konağın kanına köle kanı karışmasını istememiş hanım” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 5).

Destanlar dönemindeki toplumların inanç dizgesi, aile içi cinsel ilişkiyi yasal bulmaktadır. Bu toplumlara, toplum biliminde kardeşlik (fratry) toplumları denilmektedir. Fraterilerde dıştan evlenme, yani herhangi biriyle evlenme yasaktır, içten evlenme, aynı kanı taşıyanla evlenme vardır. Kutsal kana, dışardan bir kanın karışmamasına özen göstermekteydiler. Bu egemenliğin birinci koşulu idi. Kutsal kan sıradan bir kan ile kirletilmemeli ve soy bozulmamalıydı (Veries, 1961: 282-289; Belge, 1998: 426).

Destan dışında ayrıca bu anlatıda söylene özellikleri de görülmektedir. Örneğin dünyada var olan yer adlarının verilmesi hem bir söylene hem de menkıbe özelliğidir. Çünkü iki edebiyat türü de kendisine inanılmayı ister ve bu nedenle gerçek yer adları verirler. Destanlara ise bu açıdan bakılacak olursa yerle ya da mekanla ilgili çok genel bilgilerin (örn. orman, ırmak, bozkır, dağ, deniz, ada, site, gemi gibi) verildiği görülmektedir.

“Zap suyunun dupduru aktığı yeşil vadiyi kuşatan yüce dağlardan birinin ortasında duvarları kırmızı taştan, çatısı kapkara sedir ağacından, pencereleri ak mermerle çevrili büyük bir konak varmış” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 5).

Zap Suyu, Hakkâri denince akla ilk gelen akarsudur ve Hakkâri şehir merkezine 7 km uzaklıktadır (Hakkâri İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2019). Anlatının derlendiği yer ile anlatıda verilen bilgiler o yörenin doğa yapısıyla doğru orantılıdır, çünkü Turaç Kız, kuş olup gittiğinde Zap suyunun üzerinden uçmakta ve dağlara kaçmaktadır.

Turaç Kız anlatısında gerçek yer adının geçmesinin yanı sıra dünyada var olmayan ve masallarda kullanılan Kaf Dağı'nın da geçtiği görülmektedir (Özdemir, 1994: 338; Kabaklı, 1994: 86).

Bunun dışında anlatıda yer alan bir menkıbe özelliğine de değinilecek olursa Turaç kızın yardımına Tanrı gelmektedir. Masallarda başkişiye yardım eden yan figürler vardır ve bunlar genelde periler, hayvanlar, nesnelere vs. gibi öğelerdir, Tanrının yardım etmesi bir mucizedir ve menkıbe özelliğidir.

“Birden Tanrı’ya yakarmaya başladı. ‘Beni iri bir kuş yap Tanrım! Gücün var beni kuş yapmaya! [...] Son darbeyi indirmeye hazırlanıyordu ki, Turaç kuş olup uçtu” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 20).

Bu alıntıda da görüldüğü gibi Turaç Kız, Tanrıyı yardıma çağırılmaktadır ve insandan kuşa dönüşmektedir. Başka bir varlığa dönüşmeyi yapabilenlerin ermişler olduğu ve Tanrı tarafından seçilmiş kişiler olduğu halk tarafından inanılan bir düşüncedir (Boratav, 1994: 42-43).

Turaç Kız anlatısında dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise *Gülen Ayva ve Ağlayan Nar Ağaçları*dır. Konağın hanımının çocuğu olmamaktadır. Gülen ayva ağlayan nar ağaçlarının meyvesinden yerse olacağı inancı vardır. *Gülen Ayva ve Ağlayan Nar* aslında başka birer masaldır. O masalda Sultanın erkek çocuğu olmamaktadır. En son doğan çocuğun erkek olduğu söylenerek padişaha yalan söylenir. Masalın sonunda kız çocuğu yaptığı iyiliklerden dolayı erkek çocuğuna dönüştürülür (Hikâye Oku, 2017).

Bilindiği gibi metinlerarasılık bir yapıtta başka bir yapıtın herhangi bir ögesini kullanarak ona göndermede bulunmaktır. Bu masalı bilen okurlar, bu bilgilerinden dolayı bunu rahatça ortaya çıkartacaklardır (Aktulum, 2011: 13-15).

Kitapta metinlerarasılığı içeren, birçok yazara ve anlatıya göndermelerde bulunan bir başka anlatı ise *Fırat’ın Doğumu*’dur. Bu anlatının derlendiği yer ne yazık ki kitabın altında verilmemiştir. *Fırat’a Masallar* kitabının içinde yer alan anlatıların içinde bir tek *Fırat’ın Doğumu* birinci kişi anlatımıyla başlamakta sonra üçüncü kişi anlatımına geçmektedir. Bu anlatıda, öncelikle anlatan kişi yurdun, yani Türkiye’nin birçok yerine gittiğini ve gittiği kentlerin etraflarını keşfetmesini sevdiğini belirtmektedir. Bu ayrıntı dikkate alındığında yazarın aslında kendi yaşamından yola çıktığı söylenebilir. Çünkü bilindiği gibi Vecihi Timuroğlu Türkiye’nin 27 farklı yerine okul müdürü olarak atanmış ve oralarda görev yapmıştır. Timuroğlu gittiği çevreyi, yöreyi her zaman incelemiş ve tanımaya çalışmış ve hatta halkın ihtiyaçlarını giderecek eylemlerde de bulunmuştur (Yıldırım-Aksöz, 2004: 9-44).

Fırat’ın Doğumu anlatısında dağlar birbirleriyle konuşmakta ve Osmanlı’nın daha çok vergi toplamak için halka yaptığı zulüm dile getirilmektedir. Parasız köylü üretim yapamamakta, bundan dolayı da borç almaktadır. Ancak çiftçi ürünü aldığı zaman, üründen pay istenildiğinden borçlarını ödeyememektedir. Bunun üzerine köylüler dağlara kaçmak zorunda kalır ve kaçan çiftçilerin arazilerini askerler alır, bu askerler de ele geçirdikleri arazileri genişletir, köyde kalmış olan yoksul çiftçi ise ormana kaçır. Bu çiftçiler ormanın sunduğu ürünlerle geçinmeye çalışırlar. Dağlar da bu zulümlerden kaçanların yuvası olur, başlarındaki duman da insanları gizler. Saraylılar dağları da bulup orada yaşayan insanlara gene zulüm eder. Bunun üzerine dağlar ırmak doğurmaya karar verir ve Dumlu Baba’nın Fırat’ı nasıl doğurduğu anlatır.

Konusu itibarı ile aslında *Fırat’ın Doğumu* tam bir söylence örneğidir. Çünkü söylenceler insanların açıklık getiremediği, değişik, tuhaf buldukları bir şeye, örneğin bir doğa olayına, kendilerince bir açıklama getirmek için anlatılan hikâyelerdir (Yıldırım-Aksöz 2012: 81-83). Burada da Fırat Nehir’inin nasıl meydana geldiği anlatılmaktadır. Çünkü o yörede Fırat Nehri yaşam kaynağıdır ve o olmazsa oranın halkı susuz ve aç kalır. Bu nedenle de Fırat Nehir’inin etrafı yüzyıllardır birçok halkın yerleşim yeri olmuştur (Maltaş, 2018; Özdoğan, 2013).

Fırat’ın Doğumu’nda geçen yer, dağ ya da nehir adları Türkiye haritası üzerinde bulunan gerçek adlardır. Bu da yine söylencenin özelliklerinden biridir. İnandırıcı olmak için, insanların bulabilecekleri, gidip görebilecekleri yerlerin adı verilmektedir (Yıldırım-Aksöz, 2012: 81-83). Anlatıda Naldökenler, Artvin, Patnos, Küçük Ağrı, Dumlu Baba Dağı, Fırat Nehri,

Erzurum, Mescit Dağları, Tortum, Bingöl, Ağrı, Dicle, Emirdağ, Zigana, Beydağ, Bayburt gibi yerlerin adı geçmektedir.

Bunun dışında bu anlatıda Köroğlu'na, Köroğlu'ndan bir alıntıya, Kerem ile Aslı söylencesine, Hz. İsa'ya, Hz. Ali'ye, Pir Sultan'a, Ağrı Dağ ve Fırat ve Dicle söylencelerine göndermelerde bulunarak metinlerarasılık kullanılmıştır.

Kitapta yer alan *Ağrı Dağı Efsanesi*nde Fırat ile Dicle nehirlerinin aşkı anlatılmaktadır. Ancak bu söylencede Fırat Nehri, Leyla Fırat'tır, yani kadındır, Dicle ise Mecnun Dicle'dir, yani erkektir. Leyla Fırat'ı Dumlu Baba doğurmuştur. *Fırat'ın Doğumu* anlatısında ise Dumlu Baba Fırat'ı erkek olarak doğurmuştur. Halk içinde yaygın olan *Dicle ile Fırat nehirlerinin aşk Söylencesi*'nde ise Fırat erkeği Dicle kadını temsil eder. Fırat hep Dicle'ye kavuşmak ister, Dicle de hasretle Fırat'ını bekler. Burada ilginç olan kitabın içinde yer alan *Fırat'ın Doğumu* ve *Ağrı Dağı Efsanesi* anlatılarında bu nehirlerin cinsiyetlerinin değiştirilmesidir.

Ayrıca Köroğlu'ndan *Arkam Sensin Kalem Sensin* şiirine ve Kerem'in türküsüne, Zara yöresine (Sivas) ait bir türküye de yer verilerek metinlerarasılık kullanılmıştır

Kitabın içinde yer alan diğer bir anlatıda *Kızkalesi Efsanesi*'dir. Silifke yöresindeki tahtacıardan derlenmiş olan bu anlatı yaygın olarak bilinen *Kızkalesi Efsanesi*'nden çok farklıdır. Bilinen *Kızkalesi Efsanesi*'nde bir Bey'in bir kızı olduğu ve belli bir yaşa gelince ise yıllan tarafından sokulacağını öğrenmesi ile denizin ortasına, kızını korumak için bir kale yaptırmasıdır (Sakaoğlu, 2009).

Kitaptaki *Kızkalesi Efsanesi*'nde ise Kızkalesi'nin inşa edilmesinin nedeni tamamen yönetimle ve yönetmekle ilgilidir. Yönetimi ele geçiren Moltanı 7 katlı bir kale yaptırır. Her katta yönetimin belirli sınıfından olan kişiler bulunur ve en üst katta da yönetimin başı olan Moltanı vardır. Bu yönetsel güç kalenin aşağı katlarına doğru azalmaktadır. Sonunda her katta huzursuzluk başlar ve bu da halka yansır ve halkın çektiği zulümler dile getirilir. Saraylının vurdumduymazlığı yüzünden ise ülke Arap topluluğu tarafından istila edilir. Halk tamamen Müslümanlaştırılır ve köle olarak satılır. Güzel bir köle ise bir beye satılır, bu bey onunla evlenir ve hanlarını kurar. Bu hanın zenginliği çocuklarını, torunlarını vs. doyurmaya devam eder. Bu soydan gelen Toros Hanı da bir han kızıyla evlenir ve ondan bir kızı olur. Toros Han çok güzel olan kızına âşık olur. Onla evlenmek ister. Kızı ise bir başkasına âşıktır ve babasından kurtulmaya çalışır. Bunun için babasından atalarından kalan kaleyi onarmasını ve üstünü kapatmasını ister. Toros Hanı kızının dediğini yapar. Kızı ise sevgilisiyle babasını öldürmek için bir plan yapar ve sevgilisi babasını öldürür, ancak kız sevgilisine koşarken ayağı takılarak kaleden aşağıya düşer. Sevgilisi ise kızın yanına giderek onun öldüğünü görünce hançeri ile kendini öldürür.

Anlatının sonu söylenceye uygun motifle bitmektedir. Sevgililerin kavuşamaması birçok söylence anlatısında vardır. En çok bilinenler Leyla ile Mecnun, Aslı ile Kerem, Ferhat ile Şirin gibi. Ancak kitaptaki *Kızkalesi Efsanesi*'nde farklı edebiyat türlerinden özellikler dikkati çekmektedir.

“Derler ki, Fırat Han, ateşe tapanların tapınağını yıkıp onları İslam dinine çağırmış. Korkanlar, çağrıya uyup Müslüman olmuşlar, direnenler, kılıçtan geçirilmiş; kaçabilenler de başka ülkelere gidip kendi törelerini ve ekinlerini sürdürmüşler” (Timuroğlu, *Kızkalesi Efsanesi* 1990: 55)

Anlatının devamında bu zulümden kaçanların kurduğu topluluk daha sonra Arap istilasına uğramakta ve Müslümanlaştırılmaktadır.

“Moltanıyı, moltanı ailesini ve moltanı kurulu üyelerini, yerden çıkan ateşte yaktılar. [...] Yerden çıkan ateşin çıktığı çukuru da kapattılar. Buraya

'cehennem' adını verdiler. Yakınındaki susuz, ot bitmez çukura da 'cennet' dediler (Timuroğlu, Kızkalesi Efsanesi 1990: 58).

Yukarda verilen her iki alıntıda da menkıbe özelliği görülmektedir. Bilindiği gibi menkıbeler insanları inanışlarından döndürmek, inanışı kuvvetlendirmek, kerameti göstermek, din uğruna yapılan savaşmaları ve bu yolda ölenleri yüceltmek için kullanılan anlatılardır (Lüthi, 1947: 6-78).

İkinci alıntıda ayrıca Mersin-Silifke yöresinde bulunan cennet cehennem yerine ve söylencelerine de gönderme yapılarak metinlerarasılık kullanılmaktadır (İmrek, 2016; Özkan, 2006-2015).

*Kızkalesi Efsanesi'*nde babanın kızına âşık olması ve onunla evlenmek istemesi de, yani aile içi evlilik aslında bir destan özelliğidir. Ancak burada artık bu olağan karşılanmamaktadır. Bu da aslında eskiden anlatılarda yer alabilecek örgelerin değişikliğe uğradığını, dönemin toplumuna göre uyarlandığını göstermektedir (Elçin, 1998: 79).

Kitaptaki diğer bir anlatı olan *Amidih Piri* ise Diyarbakır yöresinden derlenmiştir. Bu kentte Amidih adında bir ermiş yaşamış. Pirinçlik bucağında Amidih Piri'nin türbesi varmış. Bir gün üç kız alıç mevsiminde alıç toplamaya gitmiş. Alıçlı tepesine yönelmişler susuz kalmışlar ve bu tepenin dibinden ince su çıkarmış. İki kız su içmiş, üçüncü kız su içmek isterken su kesilmiş içememiş ve o da arkadaşlarının yanına tepeye gitmiş. Gittiğinde görmüş ki arkadaşları bir alıcın dalında ayaklarından asılı olarak sallanıyorlarmış. Arkadaşlarını kurtarmak isterken tepe konuşmaya başlamış ve onları ben astım senin suyunu da ben kestim, bunlar benim türbeme işediler, bu tepeme benim türbemdir demiş. Amidih Piri kıza köyüne gitmesini ve üzerine bir kümbet yapmalarını, yapmazlarsa bu kızları bırakmayacağını söylemesini istemiş. Ancak kız Amidih Piri'nden korkmamış ve arkadaşlarını kurtarmış. Köye döndüklerinde olanları anlatmışlar. Köy halkı da gidip oraya bir kümbet yapmış.

Amidih Piri bir tekerleme ile başlamasına rağmen, masal değildir ve bilindik masal tekerlemeleri ile de başlamamaktadır.

"Bir varmış, bir yokmuş diye başlarlar ya, yok sanılan da varmış"
(Timuroğlu, Amidih Piri 1990: 72).

Masal tekerlemelerinde *yok sanılan da varmış* diye bir ifade şekli yer almamaktadır. Türk masalları tekerleme açısından oldukça zengin anlatılardır (Borotav 1992: 13-48). Masallardaki bu tekerlemeler aslında anlatıya inanılmaması gerektiğinin sinyalini vermektedir. Ancak bu anlatıdaki *yok sanılan da varmış* ifadesi tekerlemeyi bu şekilde kullanarak, gerçek olduğuna dair bir vurgu yapılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü anlatının devamına bakıldığında bir menkıbenin anlatıldığı görülmektedir ve menkıbelerde kendilerine kesinlikle inanılmasını ister ve hatta bunu için anlatıda kimi zaman yer ismi, kişi ismi, zaman gibi özellikleri (Yıldırım-Aksöz, 2009: 167) de verirler. Bu menkıbede de şehir ismi olarak Diyarbakır ve hatta Diyarbakır'ın eski ismi *Amid* olduğuna dair bilgi de verilmektedir.

"Pirinçlik bucağından Karacadağ'a doğru uzanan kara yazının ortasında, küçük bir türbe görünür. Amidih Piri'nin türbesidir işte o" (Timuroğlu, Amidih Piri 1990: 73).

Bilindiği gibi Diyarbakır'da Pirinçlik yerleşim yeri ve sönmüş olan bir volkanik dağ olan Karacadağ bulunmaktadır.

Avcı Pirim anlatısı ise Rize dolaylarından derlenmiş halk arasında çok bilinen yılanların başı Şahmaran ile bağlantı kurularak başka bir anlatı anlatılmaktadır. Bilindiği gibi *Şahmaran*'la ilgili farklı söylenceler bulunmaktadır. Kiminde Şahmaran kadın kiminde erkektir. Kitapta yer alan Şahmaran erkektir ve yaygın olan *Şahmaran* söylenceleri ile bir ilgisi yoktur. Yine burada

da metinlerarasılık söz konusudur.

Kitaptaki anlatıya göre Avcı Pirim Şahmaran'ın kızı Ak yılanı, kötü ve onu öldürmek isteyen sevgilisi Beter yilandan kurtarmak isterken yanlışlıkla öldürür. Avcı Pirim'i Şahmaran'ın önüne getirirler ve Şahmaran kızını neden öldürdüğünü sorar. Avcı Pirim olayın nasıl geliştiğini anlatır. Bir tanık Avcı Pirim'in anlattıklarını doğrular. Bunun üzerine Şahmaran Avcı Pirim'e bir mühür verir ve bu mühür onda olduğu sürece bütün hayvanların dilinden anlayacağını ve kendisini koruyabileceğini söyler. Avcı Pirim bir gün bir hayvanların konuşmalarından öldürüleceğini öğrenir ve önlemini alır.

Şahmaran söylencesine göndermede bulunmanın dışında masal özellikleri de görülmektedir. Örneğin anlatının başkişisine yardımcı olsun, sorunlardan kurtulsun diye verilen hediye ve anlatının mutlu son ile bitirilmesi de masal özelliğidir.

Tarsus yöresinden derlenmiş olan *Kahf Eshabı* anlatısında Tarsus Beyi'ne bağlı bir çoban sürüyü istediği yere götürürmüş. Dağdeviren lakabı takılan bu çoban bir gün sürüsünü Toroslara doğru sürer ve orada bir ağacın altına uzanır, tam uyuyacakken bir karasinek onu rahatsız eder. Karasineği öldürmeye çalışırken yerde bir taş görür ve taşın altında bir gömü olduğu, taşı kaldıranın ve gömüyü açmaya çalışanın öleceği yazıyormuş. Dağdeviren ertesi gün ölüm kısmı dışında olayı anlattığı bir arkadaşıyla oraya tekrar gider, arkadaşı okuma yazma bilmediğinden Dağdeviren arkadaşını kandırır ve taşı kaldırmasını sağlar. Arkadaşı taşı kaldırınca taşın altından bir kılıç çıkar, onun üstünde de hazineye giren ilk kişiyi bu kılıçla öldürenin hazinenin sahibi olur diye yazmaktadır. Dağdeviren arkadaşını gene kandırır, onu öldürür ve hazinenin sahibi olur. Dağdeviren vezir, sonrada başvezir olur ve ülkeyi ele geçirir. Bir gün dinsel bir törenden yararlanıp halkı ayaklandırır ve beyi yakalatıp onun yerine kendisi geçer. İlk yıllarda adaletli vs. oldu için halkta onun yanında yer alır. Hatay kralı ona savaş açar ancak yenilir. Dağdeviren bu zaferden yararlanarak eski yönetimden kalan bütün insanları öldürtür. Güçlendikçe adaletli olmayı unuttur ve zalim olur. Bir süre sonra gücünü kaybetmeye başlayınca kendini Tanrı ilan eder. Bir gün bir toplantı yaparken bir üvez gelir ve kulağından içeri girer. Bu olay halk tarafından duyulur ve Tanrının kulağına bir üvez nasıl girer, nasıl çıkartamaz diye sorgulamaya başlarlar. Halk örgütlenmeye başlar, üretimi durdur, Dağdeviren'in askerleri aç kalır ve halka saldırır. Halkta saraya saldırarak Dağdeviren'i öldürür. Halk kendine yeni bir yönetici bulur. Dağdeviren'in öldürmek istediği ve kaçarak bir mağarada uyuya kalan 2 eski veziri, bir çoban ve bir köpek yıllar sonra uyanır ve her şeyin değişmiş olduğunu görürler. Yönetim, yargılama değişmiştir. Bu değişime dayanamayan bu üç kişi Tanrıdan onları öldürmelerini isterler. Mağaradaki taşlara bakılınca Tanrının onları taşla çevirdiği söylenir.

Yukarda kısaca özeti verilen bu anlatı menkıbe özellikleri taşımaktadır. Özellikle de sonuna bakıldığında kişilerin taş olması menkıbe motiflerinden biridir.

"[...] yeni yaşama alışamayacaklarını anlayınca Tanrı'ya yalvarıp taşlaşmış olduklarını belirten söylentiler varsa da, kahramanlarımızın bundan sonraki yaşamları hakkında, ne halk dilinde, ne de kutsal kitaplarda, açık bir bilgi yok" (Timuroğlu, Kahf Esabı 1990: 103).

Eski dönemlerde insanlar gördükleri değişik şekildeki taşlara, görüntülere vs. bu şekilde anlatılar anlatarak bir açıklık getirmeye çalışmışlardır. Özellikle taş motifi söylence ve menkıbelerde çok kullanılan bir özelliktir. İnsanlar anlam veremedikleri şekli ilginç olan taş gibi nesnelere için anlatılar üretmiştir. Menkıbelerde de Tanrının bir insanı kurtarması ya da cezalandırması bu şekilde anlatılmaktadır.

Aynı şekilde anlatının başında bölge hakkında coğrafi bilgi verilmesi Kahf ve Esabı

sözcüklerinin hangi dilden ve ne anlama geldiğinin açıklanması da söylence ve menkıbedeki inandırma özelliğinden gelmektedir.

“Kahf mağara anlamına gelen Arapça bir sözcüktür ya, halkımız yine de, bu mağaraya, ‘Eshab-ı Kehf mağarası’ der. Eshab da Arapça bir sözcüktür. Sahip sözcüğünün çoğuludur. [...]Bu mağarada, insan ve köpek biçiminde taşlar vardır” (Timuroğlu, Kahf Esabı, 1990: 88).

Günümüzde Tarsus’ta bulunan *Eshab-ı Kehf, Yedi Uyurlar* söylencesinin gerçekleştiği düşünülen mağaradır. Yukardaki anlatının tersine halk arasında yaygın olan bu menkıbede 7 kişi söz konusudur. Bu yedi kişi çok tanrılı dönemde tek tanrıya inandıkları için kaçarlar ve mağaraya sığınurlar ve 300 yıllık bir uykudan sonra uyanırlar. İçlerinden biri yiyecek almak için şehre gider, ancak elindeki eski paradan şüphelenen biri onu mağaraya kadar takip eder ve mağaraya girdiğinde kuştan başka bir şey görmez (Kaya, 2015).

Halk arasında anlatılan hem söylence hem de menkıbe özelliği taşıyan anlatıya bakıldığında yazarın aslında anlatının sonuna kendisinin yargının değiştiğini, mahkemelerin artık var olduğu eklemesini yaptığı görülmektedir. Aynı şekilde anlatının içinde yönetimle ilgili düşüncelerini de dile getirdiğini, aslında padişahlık, krallık gibi tüm gücü elinde tutan yönetim şekillerini kınadığını ve halkın bunu nasıl değiştirebileceğine dair fikirler sunduğu görülmektedir.

Ağrı Dağının Mağaraları adlı anlatı Van şehrinin Başkale ilçesinden derlenmiştir. Bu anlatıda Ağrı Dağı’nın yedi tane mağarası olduğu ve her mağaranın farklı bir renkte olduğu, ancak yedinci mağarayı kimsenin görmemiş olduğu belirtilmektedir. Bu mağaralardan her birinde bir dev oturmuş. Bu mağaraları Kızılıbudak’tan bir pehlivan kafasına takmış ve Ağrı’nın doruğuna çıkıp mağaraları devlerden kurtarmayı istemiş. Bir gün nehir kenarında su içerken ak sakalı bir yüz görmüş. Adı Hıdır olan bu adam bir çobanmış. Hıdır çoban, pehlivanı günlerdir gözler ve Ağrı’nın doruğuna çıkmak istediğini bilirmiş. Pehlivan birkaç gün sonra Kızılıbudaklı pehlivanların kahvesine gitmiş ve oradakilere Ağrı’nın içinde değerli madenlerden ve mücevherlerden söz etmiş. Altı pehlivan onunla yolla koyulmuş. Hıdır çoban pehlivanlara devleri nasıl yeneceklerini anlatmış. Pehlivanlar Hıdır çobanın dediklerini yapmış ve yedi devi de öldürerek mücevherleri, değerli taşların bir kısmını almışlar.

Bu anlatıda da masal özellikleri görülmektedir. Devlin olması, 7 rakamının kullanılması, o devlerden hiç korkmamaları hepsi masal özelliğine girmektedir. Ancak haritada yer alan bir yerin anlatılması, o bölgenin tarif edilmesi ona aynı zamanda söylence özelliğini de kazandırmaktadır

Ağrı Dağı Efsanesi ise Van’da bulunan Süphan dağında yaylaya gelen Köserlerden derlenmiştir. Anlatının girişinde Mezopotamya uygarlığı ile ilgili bir takım bilgiler verilmekte ve yine metinlerarasılık kullanılarak *Gilgamiş Destanı’na*, *Sümerler’e*, *Hammurabi Yasaları’na*, *Babil Kulesi’ne* değinilerek *Nuh’un Gemisi* menkıbesi anlatılmaya başlanmaktadır.

Yoğun bir şekilde yağmur yağan Uruk kentinde Nuh halkı uyarmaya çalışmaktadır. Ancak Nuh onlara sözünü geçiremez. Nuh bir gemi yapar ve karısı, çocukları gemiye biner ve kapısını açık bırakır. Her türlü birer çift hayvanı gemiye alır ve kapısını kapatır. Şehir sular altında kalır. Suyun üstünde üçüncü ayın sonunda bir dağın tepesine takılırlar. Sular yavaş yavaş çekilir, ancak oldukları dağda hiç bir şey yoktur. Nuh dağa seversen doğurursun der. Dağın adı kısır dağdır ve dağ doğrudur. Yavrusunu besleyebilmek için yeşilliklere bürünür. Nuh göle Küp gölü, dağa da Ağrı adını verdi. Bir gün Küp gölünün kenarına bir kervan gelir ve kervancı başı ak güvercini yakalamalarını ister. Küp gölü kızar ve Ağrı dağına çekilir. Ağrı dağı da çok kızar ve depres olur. Bunun üzerine kervancı başı yalvarmaya başlar ve deve kurban

edeceğini söyler. Ancak sözünde durmadığı için ölür ve Ağrı bundan sonra üstünde kervan bırakmaz.

Yukarda da belirtildiği gibi metinlerarasılık kullanılmış, ancak bunun dışında Nuh'un Gemisi menkıbesi anlatıldıktan sonra, geminin Ağrı dağına oturduğu düşünöldüğünden Ağrı Dağı'na geçilmiş ve oradan da başka bir anlatıya. Kısaca, anlatı içinde anlatı söz konusudur. 1. Nuh'un Gemisi 2. Ağrı Dağı'nın Doğurması, 3. İse Kervancıbaşı ile ilgili olan anlatıdır.

Ayrıca, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Fırat, Dicle, Hazar, Dumlu Baba, Basra Körfezi gibi birçok yerin adı da geçmektedir.

Anlatıda ilginç olan yerlerden biri Nuh'un Sümerlerden matematik öğrenmiş olması ve yaptığı geminin boyutlarının ayrıntısına kadar verilmesidir.

"Nuh, Sümerlerden, matematik öğrenmişti. Bıkıp [...] Boyu yüz otuz beş metre, eni yirmi yedi metre, yüksekliği on üç buçuk metre olan, karnından tek kapılı bir gemiyi yaptılar. Tekneyi yukarıdan çeviren kırk beş santimlik bir de ışıklık koydular. Gemi kat kattı" (Timuroğlu, Ağrı Dağı Efsanesi 1990: 116).

Bu alıntı da ileri bir uygarlık olan Sümerlerin aslında matematiğin ve geometriğin temelini atmış oldukları vurgulanmaktadır. Matematikte dört temel işlemi, geometride dairenin alanını hesaplamışlardır. Bunun dışında ay yılına dayalı ilk takvimi, güneş saatini bulan ve yazıyı ilk kullanan uygarlıktır (Tarihi Olaylar, 2019; Kramer, 1998: 13).

Anlatıda geminin boyutu ile ilgili verilen bilgiler başka kaynaklarla (Kömürcü, 2018) kıyaslandığında aşağı yukarı gerçeği ile uyuşmaktadır. Bu aslında Timuroğlu'nun anlatıları derlemeler de olsa aktarıırken nasıl sağlam temellere oturarak, kendisinin de araştırma yaptığını göstermektedir.

Uğuz ise Kars yöresinden derlenmiş olan bir anlatıdır. Güzel bir ülkenin ve bu ülkede yaşayan güzel insanların olduğu söylenmektedir. Bu topluluğa bir karı koca liderlik edermiş. Bir zaman sonra kadın bir erkek çocuk dünyaya getirmiş, ancak bu çocuk normal ölçülerin çok üstünde iri yarı ve güçlüymüş. Adını Uğuz koydukları bu çocuğun hiç kimseye bir kötölüğu dokunmaz, ancak gene de halk ondan korkarmış. Uğuz gücünün saldığı korku ile hiç bir şey yapmamaya başlamış ve halkın avlandıklarından pay almış. Gücüne bilgiyi de ekleyince halk daha da çok ondan korkmuş. Halkın ondan korkması onun kibirli olmasına, babanın da oğlunu örnek alarak çalışmamasına neden olmuş. Bir gün kuraklık gelmiş, ormandaki hayvanlar tükenmiş ve halk yaşadığı yerden göç etmek zorunda kalmış. Başka yerlerde tanıştıkları insanlar onlardan çok ufakmış. Bu küçük insanlar akıllı, cesur ve kimseye kulluk etmiyorlarmış. Kendilerinden daha gelişmiş olan bu insanlar onlar gibi çadır da değil, taştan yapılmış binalarda oturuyorlar ve aletleri kullanıyorlarmış. Bu ufak adamlar gelişmişlikleri sayesinde bu iri yarı insanları az para vererek çalıştırmışlar. Uğuz annesine iriliği ve gücü sayesinde o ufak adamları yenebileceğini göstermek istiyormuş. Ancak küçük adam yarattığı alet ve akli sayesinde Uğuz'u alt etmiş. Buna şaşırarak Uğuz yenilgiyi kabul edip, alet yapmaya, aklını geliştirmeye ve halkı ile başka bir yerde yaşamaya başlamış.

Bu anlatıda Uğuz'un ve onun halkının çok iri olmasına bir destan özelliği olarak bakıla bilir. Özellikle de Uğuzu'un kendi halkındaki insanlardan da daha iri, cesur ve kuvvetli olması onu halkının lideri yapmaktadır. Destanlarda bulunan ve halkına liderlik yapan kahramanlar da normal ölçülerde kişiler değildir. Çok güçlüdürler, çabuk büyürler, doğumları farklıdır vs. (Veries, 1961: 282-289; Belge, 1998: 416).

Sivas dolaylarından derlenmiş olan *Ozanların Kenti* de masal tekerlemesi ile başlamaktadır. Bu anlatıda ölümden korkan bir karı koca ölümün olmadığı bir ülke bir kent aramaktadırlar. Bir kent bulurlar ve orada ölümün olmadığına inanarak yaşamaya başlarlar.

Ancak kadın Ozanlar Kenti'nde o kadar çok ölümden söz etmeye başlar ki orada yaşayanlar tedirgin olur ve onu öldürür.

Bu anlatıda ölümsüzlük suyuna ve onla ilgili menkıbeye göndermede bulunmaktadır. "Hızır peygamberle İlyas peygamber, o sudan içip ölümsüz olmuşlar" (Timuroğlu, Ozanların Kenti 1990: 139)

Halk arasında anlatılan bu menkıbeye göre yukarda adı geçen iki peygamber ölümsüzlük suyundan içenlerdir. Bu suyun diğer adları Bengisu ya da Âb-ı Hayat Suyu'dur (Tufan, 2019). Kısaca, yine burada da bir metinlerarasılık sözkonusudur.

Kitapta ikinci sırada yer alan *Ergenekon* bilerek sona bırakılmıştır. Çünkü *Ergenekon* anlatısı Moğal tarihçi Reşidü'd Din'in *Tevarih*'inden alınmış ve binlerce yıl önce yaşayan Göktürk ve Tatarları anlatmakta, onların arasındaki savaş dile getirilmektedir. Göktürkler sürekli Tatarları yendiklerinden, bundan usanan Tatar Hanı Suyunc Moğon Hanı, Çin padişahını ziyaret ederek onlarla birlik olup Göktürlere saldırır. Tatarlar, Moğollar, Çinler Göktürleri yenerler ve Göktürleri haritadan silerler. Tatarlar beğendikleri Göktürk kızlarını ve oğlanlarını alır diğerlerini öldürürler. Saraya götürülen iki tane delikanlıdan biri ise İl Hanının oğlu Kayan diğeri de yeğeni Nukuz'dur. Bu iki delikanlı iki kıza âşık olur, ama köle olduklarından onlara kavuşma şansları yoktur. Kayan hep büyük düşünen ve özgür olmadıkça sevdiğiyle de olmak istemeyen, dünyaya köle olarak doğacak çocuklar istemeyen bir kişiliğe sahiptir. Kayan ve Nukuz bir aletin yardımıyla zincirlerini açmayı başarır ve sevdikleri kızlarla gece yarısı buluşup kaçarlar. Kırgız bir avcı onları görür halkının olduğu yere götürür. Kayan ve Nukuz ellerinde ve sırtlarında kalan zincirlerden tamamen kurtulurlar. Zincirlerinden kurtulunca evlenirler ve başka bir yere göç etmek için yola çıkarlar. İnsanların olmadığı çok güzel bir vadiye gelirler ve oraya yerleşirler. Oranın adını da *Ergenekon* koyarlar. Orada yıllar geçerek çoğalırlar ve vadiye artık sığmaz olurlar. Vadiden çıkmak için bir geçit açar ve çıkarlar. Ancak vadiden çıktıklarında silahsız olan bu halk, diğer insan toplulukları silahlı olduğu için savaşı öğrenirler, ama barışın erdemini de unutmazlar.

Moğal tarihçi Reşidü'd Din *Ergenekon Destanı*'nı ilk defa yazıya aktaran kişidir. Anlatı destan özellikleri taşımaktadır. Çünkü işlenen konu bir toplumun yaşamını kökünden etkilemekte ve değiştirmektedir. Göktürklerin yok edilmesi, geride kalanların başka bir toplumun boyunduruğu altına girmesi destan konularından biridir. Destanların oluşumu, köleci toplum dönemlerini kapsamaktadır. Bunlara kavimlerin ürünü olarak bakılabilir. Site biçiminde örgütlenmiş kabilelerin başka siteler üzerindeki egemenlik ve fetih serüvenlerini yansıtır (Yıldırım-Aksöz, 2009: 256).

Bunun dışında Kayan'nın özgürlük savaşımı ve toplumunu koruması, onları var etme çabası da gene destanın özelliklerindedir. Destanlar bir kavimin var olma çabasını anlatır. Baştaki kişi yenilirse tüm kavim yok olur, adları silinir bu nedenle destanlarda Kahraman karşısındakini yenmek zorundadır, yoksa kendi de kavimi de yok olup gidecektir (Yıldırım-Aksöz, 2009: 207).

Kahramanın yenilmesi, kurduğu düzenin yıkılması demektir. Gılgamış, Gunther, Beowulf büyük krallardır, ama onlar ölür ölmez, toplulukları yok olur (Belge, 1998: 418-419). Kahraman destanda devlet kurucusu, önder ya da yaşadığı dünyanın vazgeçilmez bir parçası olarak yer almaktadır ve bu dünya ondan ayrılamamaktadır (Petsch, 1942: 480). Destan kahramanı sadece kendinden sorumlu bir birey değildir.

Kitaptaki anlatı konusu bakımından destandır, ancak koşuk olmaması bakımından değildir. Çünkü destanların özelliklerinden biri de koşukla yazılmalarıdır. Moğal tarihçi Reşidü'd Din bu destan yok olmasın diye kendisi düz yazı şeklinde yazıya geçirmiştir.

Vecihi Timuroğlu'nun bu *Fırat'a Masallar* kitabında özellikle özgürlüğü, insanca yaşamayı, insanın doğa ile barışık yaşamasını, yanlış yönetimlere ve zulümlere başkaldırması gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Genelde masal, menkıbe ve söylence gibi anlatılarda olayı etkilemeyen, ona yön vermeyen, gereksiz olan ayrıntılara yer verilmemektedir. Ancak *Fırat'a Masallar* kitabının içindeki anlatılara bakıldığında bunun böyle olmadığı görülmektedir. Elbette şunu da vurgulamak gerekir ki, bu anlatılar her ne kadar yöre yöre gezilerek derlenmiş olsa da, anlatılarda yazarın dili ve düşünce aktarımları oldukça ağır basmaktadır.

Kitapta yer alan *Turaç Kız* anlatısında Vecihi Timuroğlu kölelik kavramına kısmen de olsa bir açıklık getirmektedir.

“Tarlalarda, ayakları zincirli köleler çalışıyordu. Konaktan gelenler zincirsizdi. Çocukların ayakları özgürdü” (Timuroğlu Turaç Kız 1990: 8).

Kölelik bir insanın yasal ve ticari hakkının bir başkasının elinde olmasıdır. Kölelik dünyanın farklı yerlerinde, birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmış, genelde savaş esirleri ve kolonileşme ile bağlantılı olmuştur. (Der Brockhaus, 2003: 828; Parlatır vd. 1998: 1378; Öncül, 2000: 726). Köleliğin ise günümüzde iki şekilde tanımlanması yapılmaktadır. Biri plantasyon köleliği, yani köle, bir kişinin mülkü olmakta, diğeri ise fetih sonucu oluşan kölelik, yani köle tüm toplumun mülkü olmaktadır (Marshall 1999/2003: 431-432). Aslında köleliğe daha yakından bakıldığında günümüzde bile insan alıp satma şeklindeki köleliğin, örneğin Sudan gibi ülkelerde, hala devam ettiği bilinen bir gerçektir (Deng, 2011).

İster eski dönemlerde, isterse modern çağımızda olsun her hangi bir şekilde köle olmak, insan onuruna aykırı bir durumdur ve insanlar bundan hep kurtulmaya çalışmışlardır.

“Niye kuş olmak garip. Köle olmanın insanlığa aykırı olduğunu düşünemiyordu Başhalayık! Tanrı, onu öyle yaratmıştı. Beyi bey, hanımı hanım, köleyi köle yaratmış Rabbim!” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 15).

Burada Timuroğlu'nun dikkat çekmek istediği nokta aslında kimi insanın yanlış farkına varamadığıdır. Kimisi öyle yetiştirilmiş, sorgulamamakta; kimisi bilinçlenememiş, cahilliğinden her şeye inanmakta ve kadere sığınmaktadır. Bu anlatıda aslında günümüz insanına da bir gönderme bulunmakta, düşünmesi ve sorgulaması istenmektedir. Günümüzde *modern kölelik* diye bir kavram yaygın olarak kullanılmaktadır (Hünsal, 2016; Fikriyat, 2018). Modern dönemlerdeki kölecilik toplumdaki insanların ister kadın isterse erkek olsun, emeğinin sömürülmesidir. İnsanlara ucuz yollu çok iş yaptırmak ve birçoğunun bunun farkında bile olmamasıdır.

“Böyle yaşamaktansa birleşelim, hakkımızı isteyelim Bey'den. Vermezse döğüşelim, ama hakkımızı alalı. [...] Ölüm kolay! Başkaldırdıktan sonra yaşamak zor” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 17).

Yine bu alıntıda da görüldüğü gibi yazar bazı hakların kolayca elde edilemeyeceğini, savaşımlar ve gerekirse bunun için kayıp vermek gerektiğini vurgulamaktadır. Aslında insanlık tarihi irdelendiğinde, özellikle bir davada önder olan kişilerin tehlike olarak görülüp, öldürüldüğü ile dolu olduğu görülmektedir.

“Direnmekten korkmayın dedi. Özgürlüğünüzü kazanmak için savaşırken güçlüklerle karşılaşacaksınız” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 18).

Korkmak hiç bir şeye çözüm değildir. Çünkü insanın bir olay, bir durum karşısında korkması demek esir alınması ve boyun eğmesi demektir. Kölelik insanın sadece ayağına vurulan zincir değildir.

“Tek tek direnemezsiniz. Hiç kimse tek başına mutlu olamaz. Önce bu gerçeği anlayacaksınız. O zaman gerçek acı da olsa insana onur verir.

Onurlu bir acı, insanın erdemidir. Şimdi acı çekmiyor musunuz? Bir başınıza tümünüzde birer yığın acısınız!” (Timuroğlu, Turaç Kız 1990: 18).

Turaç Kız anlatısı her ne kadar masal gibi görünse de, masal değildir. Masallarda, insanlara çözüme ulaşmak için yol gösterilmez. Başkişiye yardım eden yan kişiler vardır. Masalın amaçlarından biri, özellikle de yetişkinler için anlatıldıkları dönemde, başkaldırıcı engellemektir. Sabretmek ve umut etmek öğretilmektedir. Masalın en önemli işlevlerinden biri, sorunların çözüleceğinin umudunu ve iyinin hak ettiği mutluluğa erişeceğinin iletisini vermektir (Schödel 1977: 62-69, Yıldırım-Aksöz 2009: 410-411, 469). Oysa anlatıda, insanların özgürlüğüne kavuşabilmesi, istediği gibi yaşayabilmesi için, ne yapmaları gerektiğinin, hangi yolu izlemeleri gerektiğinin iletisi verilmektedir bu da toplumsal gerçekçi yöntemin yazım şeklidir aslında. Vurgulanması gereken bir başka nokta ise masaldaki kişiler acı çekmezler, hissetmezler (Lüthi , 1961:14; Lüthi, 1947: 13-15). Oysa yukardaki alıntıda acı çekmenin onurundan ve erdeminden söz edilmektedir.

“Dölümüz tutsak olmazın istedi. Köle çocuklar doğramayız. Özgür doğsun çocuklarımız. Ve de yeryüzünde nerede kölelik varsa, oraya varıp özgürlük savaşı versinler” (Timuroğlu, Ergenekon 1990: 36).

İnsanların sürekli dile getirdiği özgürlük kavramına Hançerlioğlu şöyle bir açıklama yapmaktadır.

“İnsanın özgür olabilmesi demek, yeteneklerini, eğilimlerini, beğenilerini serbestçe geliştirebilmesi olanaklarına sahip olması demektir. Buysa ancak doğanın ve toplumun nesnel yasalarını insanların kendi yararlarına kullanabildikleri ve gelişmenin bütün ön koşullarını yaratabildikleri özgür bir toplumda gerçekleşebilir. Özgürlük, zorunlu karşı koymayı değil, zorunluğa egemen olmayı gerektirir. Bu egemenlikse, doğanın ve toplumun nesnel yasalarının bilincine varmayı, onları gereği gibi tanıyıp denetleyebilmeyi ve böylelikle onlardan yararlanabilmeyi dile getirir. (Hançerlioğlu, 1996: 222-223).

Bu tanımlamaya bakıldığında insanların aslında özgürlük kavramını çok da irdelememiş oldukları görülmektedir. Çünkü özgürlük tiyatroya ya da sinemaya gitmek değil, doğaya egemen olmayı ve kendi gelişimi, yararı için düzgün kullanabilme becerilerinden biridir. Çünkü insan doğaya egemen oldukça özgürleşecek ve gelişecektir.

“Ergenekonlular, Erkenekon’dan silahsız çıkmışlar dünyaya barış sunmuşlar. Ama, dünyanın öbür ucundakiler, silahı ve kanı öğrenmişlerdir. [...] Ergenekonlular da savaşı öğrendiler, ama ortak yaşayıp birlikte döğüşmenin ve barışı sağlamanın erdemini unutmadılar” (Timuroğlu, Ergenekon 1990: 41).

Son yıllarda savaş biçimleri değiştiğinden dolayı barış sözcüğünün de anlamı değişime uğramıştır. Özellikle de iki dünya savaşından sonra, üçüncü dünya savaşının nükleer şekilde ortaya çıkabilmesi korkusundan dolayı barış ve barış çabaları toplumsal ve politik bir ağırlık kazanmıştır. Barış tartışmaları olumlu ve olumsuz barış kavramının oluşmasına neden olmuştur (Nohlen, 1995: 173-176).

Anlatılarda çarpıcı bir şekilde yer alan başka bir toplumsal boyut ise insanlar üzerinde hüküm süren kişilerin zalimlikleridir. Aynı zamanda bu zalimlere karşı başkaldırmak gerektiği, onların zulmüne nasıl son verilebileceğinin yolunun gösterilmesidir. Bu özellikler yazar tarafından anlatının içine yerleştirilmiş öğelerdir. Çünkü masal, söylence, menkıbe ve destan gibi halk anlatılarında bir durum karşısında yol belirleme, başkaldırma, çözüm yolu arama gibi

özellikler yoktur.

“Anadolu beyleri hep zalim olmuşlardır. Ektiğini köylüye vermemiş, köylünün biçtiğini elinden almışlardır. [...] Osmanlı hazinesinin para darlığı çekmesinden dolayı, Anadolu’da dirliği sağlamakla görevli memurlar, yasadışı vergiler almaya başladılar. Kaldırabileceğinden çok vergi veremeyen çiftçi, çiftini bozdurup kaçtı. Başkaldıramayanlar yerlerinde kaldılar. Ama onları da yeniçeri, acemoğları, sipahi, silahtar gibi ulûfelilerle kadı, müderris, naip, vakıflarda payları olan mürtezika (maaş sahibi) gibi cihat sahipleri soydular. [...] Fukara köylü parasız kaldı. [...] Parasız köylüde üretim için para gerektiğini söyledi. Köylüye faizle para verdiler. Ürün zamanı gelince hem paralarını istediler, hem de üründen paylarını. Köylü ürün payını verince, faizle aldığı borcunu ödeyemez duruma düştü” (Timuroğlu, Fırat’ın Doğumu 1990: 44-45).

Anadolu Beyliklerin yönetiminde bulunan topraklar ikta, vakıf ve mülk topraklarından oluşmaktaydı. Beyliklerin yönetim şeklinde bu toprakların bir kısmı asker ihtiyacı için tımar olarak komutanlara verilirken bir kısmı da sosyal hizmetlerin yürütülmesi için vakıflara verilirdi. Toprakları üzerinde bulunan devletin kontrolü altında yaşayan köylüler, toprağı işleyerek geçimlerini sağlarlar ve belli bir miktarda vergiyi de kullanım hakkına sahip oldukları toprak sahiplerine ya da vakfa verirlerdi. Köylüler ekip biçmekle yükümlü oldukları bu toprakları bırakarak başka yere gidemezlerdi. Kısaca, köylü ya da çiftçi özgür olamıyor, bir başkası için çalışıyor ve kendi emeğine sahip çıkamıyordu. Bu da onlar üstündeki zulmü arttırıyordu (Tarihi Olaylar, 2019).

Halka zulüm edildiğine değinen bir başka anlatıda *Kızkalesi Efsanesi*’dir. Yedi katlı kalenin her katında farklı toplumsal sınıflar yaşamaktadır ve en üst basamak yedinci kattır. Oraya herkes erişmek ister ancak oraya montanın soyundan olanlar gelebilmektedir.

“Kıyıda başlayarak yedi katlı, iki kapılı, üstü açık bir kale yaptırdı. Moltanı, kaleye yerleşince, bütün çevreyi egemenliği altına aldı. Kendi törelerini yaymaya başladı. Varlıklılar, yedi yıllık azıklarını alıp kaleye gelecekler, birinci kattan başlayıp yedinci kata değin her yıl bir katta ibadet edeceklermiş. Yedinci kata gelen “moltanı” sanını alacak, en yaşlı moltanı ölünce, öbürü yerine geçecekmiş. Doğrusu büyük moltanın oğlundan başkası da moltanı olamazmış.[...] Çünkü, moltanı olan, toplumun üst katında yer alır, üretime hiçbir katkıda bulunmadan, ekmek elden su gölden yaşamış. Toplumun yasama, yönetme, yargılama yetkilerini de elinde tutarmış” (Timuroğlu, Kızkalesi Efsanesi 1990: 56.).

Kendinden altta yer alan herkesin emeğini sömüren bir düzen burada gözler önüne serilmektedir. En tepedeki altta yer alanları her türlü sömürmekte emeklerine sahip çıkmaktadır. Elbette bu belli bir süreç sonrasında da huzursuzluğa neden olmaktadır. Aynı anlatıda anlatıldığı gibi dünya toplumlarında da bu böyledir. Yukardaki alıntıda belki de en önemli nota yasama, yönetme ve yargılama yetkilerini elinde tutan kişi olmasıdır. Çünkü bu yetkiler o kişiye her şeyi yaptırabilmektedir. Bir üstteki bir alttakini ezmekte, emeğini sömürmektedir ve bu aşağıya doğru gidince de sömürünün ve zulmün düzeyi artmaktadır. Sosyolojide Hackordnung/Rangordnung diye bir kavram tavuklardan yola çıkılarak geliştirilmiştir. Buna göre güçsüz olan kendinden sonra güçsüz olanı gagalamaktadır, böylece o tavuk topluluğı içinde hepsi yerini bilmektedir (Hackordnung, 2010). Bu kavram insan toplumuna aktarılarak ister iş yaşamında, ister yönetimde, ister aile ilişkilerinde olsun insan

toplumundaki bireylerde kendi ortamlarında kendilerinden sonra gelen güçsüzü ezmektedirler.

-Alet ve akıl dedi, her şeyden güçlü. Alet yapamadığımızda, aklımızı geliştiremediğimizde, koca ülkemizi çürüttük. Pes, şimdi size çalışıyoruz.

Uğuz, boyunu alıp başka ülkelere götürdü. Kentler kurup aletler yapmaya, toprağı işlemeye koyuldu (Timuroğlu, Uğuz 1990: 134-135).

Uğuz anlatısında aklın ve aletin vurgulanması, başkişinin bundan bir ders çıkarması ve öğrenmesi aslında okurun sorgulamasını istediğinden kaynaklanmaktadır. Kaba güç ne kadar olursa olsun aklını kullanmazsan, teknolojiye ilerleme kaydetmezsen, bilimde öncü olmazsan kaybetmeye mahkûmsundur. Bu nedenle gelişmiş denilen ülkelerin dünya üzerinde söz sahibi olmaları tesadüf değildir. Teknoloji, bilim ve hatta sanat alanında ne kadar gelişmişse bir ulus dünya üzerinde o kadar çok söz sahibi olur ve dinlenir.

SONUÇ

Fırat'a Masallar kitabında yer alan anlatılara bakıldığında çok zengin anlatılar oldukları görülmektedir. Bütün anlatılarda yazarın dili hâkimdir, aslında bu derlemelerin sanatsal olarak yeniden oluşturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmada yazarın dil kullanımına, kullandığı biçemlere, sözcük seçimlerine, çalışmanın boyutunu aşacağından yer verilememiş olsa da, oldukça zengin, halk anlatılarında kullanılmayan ifadelerin yer aldığını, belirli sözcüklerin yazarı yansıttığını örneğin "kaynağında, kuşkusuz, soykırım, ekin, özgürlük" gibi görülmektedir.

Fırat'a Masallar kitabında en çok dikkat çeken ve yukarıda da ortaya konulan özellik metinlerarasılığın çok zengin bir şekilde kullanılmasıdır. Bu da Vecihi Timuroğlu'nun çok derin bilgisinden kaynaklanmaktadır. Timuroğlu bunu bir cümle, bir sözcük, bir kişi adı, bir yapıt adı ya da bir yapıtın içinde aldığı bir cümle ile anlatıya yerleştirmiş ve açık açık kullanmadığı yerlerde ise ortaya çıkarması, eğer oku tarafından bu bilinmiyorsa aslında güçtür. Bu anlatılarda metinlerarasılıkta ilginç olan bir şey de kitapta bulunan bir anlatıya, diğer bir anlatıdan göndermede bulunmasıdır. Aynı farklı edebi tür özelliklerin aynı anlatı da bulunması gibi.

Timuroğlu'nun, anlatıların içinde verdiği coğrafi bilgiler ise tamamen doğrudur. Onun verdiği coğrafi bilgiler doğrultusunda araştırma yapıldığında harita üzerinde bu yerler bulunmaktadır.

İçeriksel olarak anlatılara bakıldığında ise çoğunda toplumsal bir gönderme olduğu, kendi düşüncelerini yansıttığı görülen bir gerçektir. Özgürlük, emeğine sahip çıkma, kölelikten kurtulma, haksızlığa başkaldırma, çarenin zulmü çekmek değil onun üstesinden gelmek için yollar arama, doğa yasaları ile yaşamasını öğrenme gibi daha birçok düşüncenin aktarımı sözkonusudur.

Kısaca, *Fırat'a Masallar* kitabında yer alan anlatıların her biri, ayrıntılı olarak incelenecek olsa, kendi başına bir makaleyi oluşturabilecek zenginliktedir. Çünkü bütünsel olarak incelenecek olurlarsa dil kullanımı, biçem türleri, edebi türler, sözcük ya da kavram bilgileri, coğrafya bilgileri, genel kültür bilgileri açısından bakmak gerekir. Anlatılarda bu zenginlik bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık / Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
 Belge, M. (1998). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
 Borotav, P. N. (1992). *Zaman Zaman İçinde*. İstanbul: Adam Yayınevi.

- Borotav, P. N. (1994). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Çalışlar, A. (çev.) (1993). Kültür Sözlüğü. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Deng, S. (2011). "Sudanlı Kölenin Durban Konuşması". Haber Merkezi. Erişim Tarihi: 19.03. 2019. http://www.hasturktv.com/dunyada_bugun/3052.htm.
- Der Brockhaus (2003). Brockhaus. Leipzig- Mannheim: F. A. Brockhaus.
- Elçin, Ş. (1998). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınevi.**
- Fikriyat (2018). "İnsanlığın En önemli Sorunu: Modern Kölelik". Fikriyat. Erişim Tarihi: 19.03. 2019. <https://www.fikriyat.com/galeri/dunya/insanligin-en-onemli-sorunu-modern-kolelik>.
- Hackordnung, (2010), "Hackordnung", Lern Helfer. Erişim Tarihi: 28.03. 2019. <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/biologie/artikel/hackordnung>.
- Hakkâri İl Kültür Turizm Müdürlüğü (2019). "Hakkâri Coğrafyası". Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 22.03. 2019. <http://www.hakkarikulturturizm.gov.tr/TR-159074/yeryuzu-sekilleri.html>.
- Hançerlioğlu, O. (1996). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hikaye Oku (2017). "Gülen Ayva Ağlayan Nar". Hikaye Oku. Erişim Tarihi: 22.03. 2019. <https://hikayelerimizden.com/uncategorized/aglayan-nar-ile-gulen-ayva.html>.
- İmrek, H. (2016). "Efsanevi Çift Çukurlar: Cennet ve Cehennem". Evrensel. Erişim Tarihi: 11.04. 2019. <https://www.evrensel.net/haber/287865/efsanevi-cifte-cukurlar-cennet-ve-cehennem>.
- Kabaklı, A. (1994). Türk Edebiyatı. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaya, K. (2015). "Eshab-ı Kehf Hikâyesi". Yolda Olmak-Gezi Rehberi. Erişim Tarihi: 03.04. 2019. <https://yoldaolmak.com/eshab-i-kehf-tarsus.html>.
- Kömürcü, M. C. (2108). "Nuh'un Gemisi Nedir? Nuh'un Gemisi hakkında bilgiler". Molatik. Erişim Tarihi: 03.04. 2019. <http://www.milliyet.com.tr/Nuh-un-Gemisi-nedir--Nuh-un-Gemisi-hakkinda-bilgiler-molatik-586/>.
- Kramer, S. N. (1998). Tarih Sümer'de Başlar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lüthi, M. (1947). Das europäische Volksmärchen. Bern und München: A. Francke AG. Verlag.
- Lüthi, M. (1961). Volksmärchen und Volkssage. Bern und München: A. Francke AG. Verlag.
- Maltaş, R. (2018). "Fırat Nehri 3 Ülkeye Hayat Veriyor". Erişim Tarihi: 28.03. 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-nehri-3-ulkeye-hayat-veriyor/1228871>.
- Marshall, G. (1999, 2003). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nohlen, Dieter (1995). Wörterbuch Staat und Politik. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung.
- Öncül, R. (2000). Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, E. (1994). Yazınsal Türler. Ankara: Ümit Yayınevi.
- Özdoğan, M. (2013). "Fırat Uygarlıkları: Tarihin Aktığı Yer". Atlas Dergisi. Erişim Tarihi: 28.03. 2019. <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji/tarihin-aktigi-nehir.html>.
- Özkan, Ş. (2006-2015). "Zeus-Tifon Söylencesi". Yumutepe. Erişim Tarihi: 11.04. 2019. <http://www.yumuktepe.com/zeus-tifon-soylencesi-arst-sahin-ozkan-2/>.
- Parlatır, İ. (1998). Türkçe Sözlük. 2. C., Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Petsch, R. (1942). Wesen und Formen der Erzählkunst. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- Reallexikon der Deutschen Literaturgeschichte (1958). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Sakaoğlu, S. (2009). "Kız Kalesi Efsanesi". Erişim Tarihi: 11.04. 2019. cokbilgi.com. <https://www.cokbilgi.com/yazi/kiz-kalesi-efsanesi-mersin-saim-sakaoglu/>.
- Schödel, S. (1977). Märchenanalysen. Stuttgart: Reclam.
- Schweikle, G. Ve Schweikle, I. (1990). Metzler Literatur Lexikon. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Tarihi Olaylar (2019). "Anadolu Beylikleri Dönemi". Tarihi Olaylar. Erişim Tarihi: 12.04. 2019.

- <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/anadolu-beylikleri-donemi-747>.
- Tarihi Olaylar (2019). "Sümerler". Tarihi Olaylar. Erişim Tarihi: 03.04. 2019.
<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sumerler-313>.
- Timuroğlu, V. (1990), Fırat'a Masallar, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Tufan, G. (2019). "Âb-ı Hayat Suyu". Erişim Tarihi: 11.04. 2019. Bilgiustam.com,
<https://www.bilgiustam.com/ab-i-hayat-suyu/>.
- Ünsal, H. (2016). "Modern Zaman Köleliği: Kölelik Nedir?". İndigo Dergisi. Erişim Tarihi: 19.03. 2019
<https://indigodergisi.com/2016/05/modern-zaman-koleligi-kolelik-nedir/>.
- Veries, J. (1961). Heldenlied und Heldensage. Bern: A.Francke AG Verlag.
- Yıldırım-Aksöz, M. (2009). Yazınsal Türler. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Yıldırım-Aksöz, M. (2012). Kısa Anlatı Türleri ve Öğretimi. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Yıldırım-Aksöz, M., Akbulut, N., Akçam, A. Ve Korkankormaz, B. (2004). Vecihi Timuroğlu Kitabı.
Şanlıurfa: Yom Yayınları.

Türkçe Eğitiminde Şiir ve Yaratıcı Düşünme

Doç. Dr. Ahmet Demir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7857-5598>

Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.01.2020

Kabul: 18.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Türkçe Eğitimi

Ortaokul

Şiir

Şiir Dili

Yaratıcı Düşünme

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40586>

Öz

Türkçe eğitimi metin odaklıdır ve edebî metinler, dolayısıyla da şiir, Türkçe eğitiminde metin odaklı öğrenme süreçlerinin başlıca eğitim araçlarından biridir. Edebî metinler, doğrudan yaratıcılık, yaratıcı düşünme ve yüksek hayal gücü içeren bir olgudur ve çocuğun doğasına uygundur. Ortaokul düzeyinde Türkçe eğitiminde, farklı türlerden birçok edebî metin (masallar, şiirler, romanlar, hikâyeler, tiyatrolar, vb.) hedef kitlenin gelişim özelliklerine bağlı olarak anlama becerilerinin geliştirilmesine yönelik araçlar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, çocukların anlatma becerilerini geliştirmek için çeşitli edebî metinler oluşturmaları teşvik edilir. Türkçe eğitiminde kullanılan edebî metinler, çocuklar için yaratıcı duygular, düşünceler ve hayallerle doludur ve çocuklar için yaratıcı hayal gücü ve yaratıcı düşünme için çok yönlü bir ilham kaynağıdır. Şiir de özellikle dil hususiyetleri itibarıyla yaratıcı düşünmeyle doğrudan ilintilidir.

Bu çalışmada, şiirin Türkçe eğitiminde yaratıcı düşünmeye açılan bir kapı olduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışma, konuyu Türkçe eğitiminin belirli bir alanında somutlaştırmak amacıyla ortaokul seviyesiyle sınırlı tutulmuştur. Bu bakımdan konu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, ortaokul Türkçe dersi ders kitaplarından örnekler verilerek ele alınmaktadır.

Şiiri, yaratıcı düşünmeye açılan bir kapı olarak görmek; öğrenme süreçlerini yaratıcı düşünme yönünde şekillendirmek ve bu yönde bir farkındalıkla hareket etmek bakımından da bir gerekliliktir. Şiirin özellikle yaratıcı dil kullanımı bağlamında, öğrencilerin yaratıcı düşünme yeterliliklerini geliştirmek adına önemli bir işlevi yerine getirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda çalışmada, şiir ile 'yaratıcılık', 'yaratıcı düşünme' arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Şiir türünden metinlerin söz sanatları, metaforlar, imgesellik, alışılmamış bağdaştırmalar, çağrışımsallık gibi dil özellikleri ile 'yaratıcı düşünme' arasındaki ilişkiler ortaya konulmaktadır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Demir, A. (2020). Türkçe Eğitiminde Şiir ve Yaratıcı Düşünme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 131-145.

Poetry and Creative Thinking in Turkish Education

Assoc. Dr. Ahmet Demir

Baskent University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Ankara – TURKEY

Article History

Submitted: 16.01.2020

Accepted: 18.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Turkish Education

Secondary School

Poetry

Poetic Language

Creative Thinking

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40586>

Abstract

Turkish education is text-focused and literary texts, and thus poetry, is one of the main educational tools of text-focused learning processes in Turkish education. Literary texts are a phenomenon that include direct creativity, creative thinking, and high imagination and is appropriate for the nature of the child. In Turkish education at secondary school level, many literary texts of different genres (fairy tales, poems, novels, stories, theaters, etc.) are used as tools for the development of comprehension skills depending on the development characteristics of the target audience. In addition, children are encouraged to create various types of literary texts to improve their narrative skills. The literary texts used in Turkish education are full of creative emotions, thoughts and imaginations for children and are a multifaceted inspiration for creative imagination and creative thinking for children. Poetry is also directly related to creative thinking, especially in terms of language features. In this study, it is pointed out that poetry is a gateway to creative thinking in Turkish education. The study was limited to secondary school level in order to concretize the subject in a certain area of Turkish education. In this respect, the subject is handled by giving examples from the textbooks of the secondary school Turkish course published by the Ministry of National Education in the 2018-2019 academic year.

It is also a necessity to see poetry as a gateway to creative thinking, to shape learning processes in the direction of creative thinking and to act with awareness in this direction. It should not be overlooked that poetry plays an important role in developing creative thinking skills of students, especially in the context of creative language use. In this context, in this study, the relationship between poetry and 'creativity'/'creative thinking is examined. The relationships between 'creative thinking' and languages features of poetry texts such as rhetorical arts, metaphors, imagination, uncommon reconciliations, associativity are revealed.

1. Giriş: Çocuk, Eğitimde Yaratıcılık ve Edebî Metinler

Çocukların yaratıcılıklarını geliştirmek, duygu, düşünce ve hayal dünyalarını beslemek, genişletmek, onlara 'yaratıcılık' bağlamında bilişsel derinlik kazandırmak, çağdaş eğitimin başlıca amaçlarındandır. Bu amaca ulaşma yolunda, sanat ve edebiyat önemli başvuru kaynaklarındandır. Bu bakımdan öğrencilerin sanat ve edebiyatla, çeşitli ders içerikleri üzerinden buluşmaları ve sanata/edebiyata ait içeriğin okul-içi eğitim süreçlerinde öğrencilerin duygu, düşünce ve hayal dünyalarını, estetik beğenilerini, yaratma yönündeki eylemselliklerini geliştirici bir yapıda verilmesi büyük önem arz etmektedir (Demir, 2019: 1013). Türkçe eğitiminin temel amaçlarından biri de çocukları edebî metinlerle buluşturmak, edebî metinler üzerinden çocukların anlama ve anlatma becerilerini geliştirmektir. Bu temel amaçla ilişkili olarak öğrenme süreçlerinde eleştirel, analitik ve yaratıcı düşünme, düşünmenin sınırlarını zorlama, çıkarımda bulunma, üretme, düş gücünü harekete geçirme, estetik beğeniye ortaya koyma, alışılmış/kalıplaşmış/bilindik bakış açılarının dışına çıkma, nesnelere, varlıklar, olaylar, durumlar vb. arasında yeni/özgün ilişkiler kurma gibi bilişsel beceriler öncelenir.

Edebî metinler; öğrenme süreçlerinin -özellikle de Türkçe eğitiminin- ana ögesi olarak çocukların hayata daha yaratıcı bakabilme yönündeki düşüncelerinin geliştirilmesi, duygu, düşünce ve hayal dünyalarının genişletilmesi, alışılmışın dışına çıkıp yeni, özgün, yaratıcı düşünme süreçleri yaşamaları bakımından başlıca kaynaklardandır. Demir (2019: 1022)'de dikkat çekildiği üzere çağdaş eğitimde, öğrencilerin çağın gerektirdiği dijital/teknolojik donanımları edinmesi ve dijital/teknolojik yaratıcılıklarının geliştirilmesi kadar yazınsal, sanatsal, metinsel, estetik yaratıcılıklarının da desteklenmesi gerekir. Dijital/teknolojik çağın birer etkin öznesi olan çocukların edebî metinlerle buluşturulması, sanat ve edebiyatla iç içe olmaları, sanatsal ve edebî faaliyetler/süreçler içinde yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeleri, onların bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yeterliliklere/yetkinliklere ulaşmaları yolunda önemlidir. Sanatsal ve edebî faaliyetlerle/süreçlerle geliştirilen yaratıcı düşünme becerileri çocuklara düşünme tarzları bakımından bir farkındalık, yaratıcı düşünme yolunda bir alışkanlık kazandıracak; onların matematik, fen bilimleri, teknoloji vb. farklı alanlara dair yaratıcı düşünme yeterliliklerini destekleyecek, üretme/yaratma yolundaki eylemlerini besleyecektir.

Yaratıcılığın başlıca tanımlayıcılarından biri; var olan kalıpları yıkmak, yerleşik bakışların, alışılmış düşüncelerin dışına çıkmaktır (Özerbaş, 2011: 678). Yaratıcılık; alışılmış, benimsenmiş çerçeveleri değiştirmek ve hayata bakışta kalıplaşmış düşünme biçimlerinin ötesine geçmekle ilgili eylemleri içerir (İnam, 1993: 6). Yaratıcı süreçlerin en erken çocukluk döneminde tam olarak ortaya çıktığını söylemek gerekir. Çocuk ve eğitim psikolojisinin en önemli alanlarından biri, çocuklarda yaratıcılıktır ve yaratıcılığın gelişimi, çocuğun genel gelişimi ve olgunlaşması açısından önemlidir. Çocuklarda yaratıcı süreçleri en erken yaşlarda, özellikle de oyunlarda görmek mümkündür. Oyunlar, çocukların yaratıcı düşünme süreçlerini yaşadıkları olgulardır. Bir sopanın üzerinde ata biniyor gibi davranan bir çocuk, bir bebekle oynayan ve onun annesi olduğunu hayal eden küçük bir kız, oyunlarında korsan, asker ya da denizci olan bir çocuk ve oyunlardaki tüm çocuklar en otantik, en gerçekçi yaratıcılığın örneklerini temsil ederler. Taklit etmeye dayalı yaratmalar çocuk oyuncağında/oyununda büyük bir rol oynar. Bir çocuk, oyunda yetişkinlerin yaptıklarını, yaşamda gördüklerini ve duyduklarını yansıtır. Bir çocuğun oyunu, yalnızca yaşadıklarının çoğaltılması değil, edildiği izlenimlerin, yaşantıların yaratıcı bir şekilde yeniden işlenmesidir. Çocuk önceki deneyimlerini, gözlemlerini, duyduklarını, gördüklerini, birleştirir ve onları kendi ihtiyaçlarına ve arzularına uyan yeni bir gerçeklik oluşturmak için kullanır. Çocukların resim çizme ve hikâye oluşturma isteği, aynı hayal gücü ve oyun türünün diğer örnekleridir (Vygotsky, 2004: 11-12). Vygotsky'ye göre yaratıcı düşünme, yaratıcı hayal gücüyle iç içe bir biçimde gelişim gösterir ve yaratıcı hayal gücünün dört temel özelliği vardır: 1. Hayal gücü, çocuklarda ilk olarak oyunların doğal bir parçası olarak içselleştirilir. 2. Hayal gücü yüksek bir zihinsel işlemdir ve bu nedenle bilinçli bir şekilde

yönlendirilmiş bir düşünce sürecidir. 3. Yaratıcı düşünme, ilk önce ergenlikte gerçekleşen, ancak yetişkinlikte olgunlaşan kavramlarda hayal gücü ve düşüncenin işbirliğini içerir. 4. Hem sanatsal hem de bilimsel yaratıcılık, hayal gücü ve düşüncenin kavramlarda işbirliğini gerektirir (Smolucha and Smolucha, 1986: 4).

Bu bakımdan eğitimde öğrenme ortamlarının ve süreçlerinin 'yaratıcılık'a dayalı bir şekilde düzenlenmesi, çocukların eleştirel ve analitik düşünme, ırsak düşünme, yaratıcı düşünme vb. düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve çocuklarda 'yaratıcılık' yönünde bir eylemselliğin yapılandırılması; bireysel, toplumsal ve evrensel kazanımlar bakımından bir gerekliliktir (Üstündağ, 2014).

Dil eğitiminde amaçlar doğrultusunda bir zorunluluk olarak ortaya çıkan metin odaklılık, Türkçe eğitimi için de geçerlidir ve edebî metinler, dolayısıyla da şiir, Türkçe eğitiminde metin odaklı öğrenme süreçlerinin temel eğitim araçlarından. Edebî metinler, doğrudan yaratıcılığı, yaratıcı düşünmeyi, yüksek hayal gücünü içeren bir olgudur ve çocuğun doğasına da uygundur. Bu bakımdan Türkçe eğitiminde hedef kitlenin gelişim özelliklerine bağlı olarak farklı türlerde (masal, şiir, roman, öykü, tiyatro vb.) pek çok edebî metnin, anlama becerilerinin geliştirilmesinde araç olarak kullanılması veya anlatma becerileri üzerine inşa edilen öğrenme süreçlerinde ise çocukların çeşitli türlerde edebî metinler yaratmalarının öncelenmesi önemlidir. Türkçe eğitiminde kullanılacak edebî metinlerin çocuklar için yaratıcı pek çok duygu, düşünce, hayal ile dolu olmasına ve çocuklar için yaratıcı hayal gücü ve yaratıcı düşünme yolunda çok yönlü bir esin kaynağı olmasına dikkat edilmelidir. Edebî metinler çocuk okurlara, bildikleri, gördükleri, gözlemledikleri, deneyimledikleri gündelik yaşamı gösterdiği kadar onları alışılmışın, kalıplaşmış görmelerin dışına da çıkartmalı; onlara, her şeyin başka bir şeye dönüşebildiği, gündelik yaşamın alışılmışlığıyla açıklanmayacak olayların, varlıkların, nesnelerin olduğu farklı dünyaların da kapılarını açabilmelidir. Edebî metinler her şeyden önce edebî/sanatsal içeriğiyle yaratmanın ta kendisidir ve Türkçe eğitiminde kullanılan metinlerden nitelik açısından beklenen özelliklerden başlıcası çocukları yerleşik, bilindik, kalıplaşmış çerçevelerin dışına çıkarması, onları alışılmamış, hayata yeni/özgün dokunuşlar getiren bilişsel ve duyuşsal üretime teşvik etmesidir. Ayrıca çocuklar için problemlere duyarlılık gösterme ve farklı çözümler getirebilme, hayal gücünü en geniş düzlemde harekete geçirme, özgünlüğe ulaşma, çok yönlü düşünme, değişik sonuçlara varabilme, mevcut bilgilerden yeni bilgiler üretebilme, hayata bakışta esneklik gösterme gibi temel becerileri geliştirici bir içerik sunmasıdır.

Bu bağlamda çocukların özellikle edebî metinler üzerinden kendilerini duygu, düşünce ve hayal bakımından 'içi-doluluk'a ulaştırmaları, metabilisşel çerçevede 'edebî eser yaratma' süreçlerini içselleştirmeleri, edebî eserlerin kurgu, içerik, dil ve anlatım gibi özellikleri bakımından gösterdikleri yaratıcılığı fark etmeleri ve bu farkındalığı kendi metin yaratma süreçlerine taşıyabilmeleri onlara 'yaratıcı' bireyler olma yolunda büyük katkı sağlayacaktır. Bir edebî metin olarak 'şiir'; dilin imkânlarını kullanabilme, dilin sınırlarını zorlayabilme, gündelik yaşam dilinin, yerleşik dil kullanımlarının dışına çıkabilme ve yeni dünyalar yaratma yolunda 'yaratıcılık'a açılan bir kapı olarak değerlendirilebilir. Şiirin hikâye, roman, masal gibi diğer edebî metinlere göre dilin imkânlarını kullanma noktasında daha çok öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan dilin yaratıcı kullanımı, şiir türünden metinlerin başlıca karakteristiğidir ve çocuklar için şiir, yaratıcı düşünmeye açılan bir kapı niteliğindedir. Yaratıcı dil kullanımının öne çıktığı şiirleri anlamlandırmak, yorumlamak, çıkarımlarda bulunmak; yaratıcı düşünmeyle eş bir eylemdir.

Bu çalışmada, şiirin Türkçe eğitiminde yaratıcı düşünmeye açılan bir kapı olduğu, konuyu sınırları belirgin bir alanda somutlaştırmak amacıyla ortaokul seviyesinde ve 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, ortaokul Türkçe dersi ders kitaplarından örnekler verilerek ele alınmaktadır. Konunun 'ortaokul' seviyesi üzerinden ele alınmasında, ortaokulun

ilköğretimden ortaöğretime bir geçiş dönemi olması ve öğrencilerin bu dönemde soyut düşünme becerilerini kullanabilmeleri (öğrencilerin soyut düşünme becerilerini geliştirmenin ortaokul döneminin başlıca amaçlarından birisini oluşturması), şiirin türe özgü dil özellikleri itibarıyla, çoğu zaman soyut düşünmeyi içermesi etkilidir.

Dolayısıyla ortaokul seviyesinde, hedef kitlenin gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları, bilişsel, duyuşsal, dilsel yeterlilikleri vb. dikkate alınarak ve sınıf seviyelerine göre basitten karmaşığa, somuttan soyuta gibi pedagojik ilkeler de esas alınarak şiir türünden metinlere yer verilmesi öğrencilerin anlama-anlatma becerileri kadar yaratıcı düşünme becerilerini de geliştirmek bakımından önemlidir. Şiiri, yaratıcı düşünmeye açılan bir kapı olarak görmek; yaratıcı dil kullanımına dayanan şiirler seçerek ders materyali olarak kullanmak, öğrenme süreçlerini şiirler üzerinden yaratıcı düşünme yönünde şekillendirmek ve bu yönde bir farkındalıkla hareket etmek bakımından da bir gerekliliktir. Türkçe eğitimi, anlama-anlatma becerileri kadar öğrencilerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, görsel okuryazarlık, bilgi okuryazarlığı vb. becerilerini de geliştirme yönünde bir içerik taşımalıdır. Şiirin özellikle yaratıcı dil kullanımı bağlamında, öğrencilerin yaratıcı düşünme yeterliliklerini geliştirmek adına önemli bir işlevi yerine getirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu bakımdan şiir, Türkçe eğitiminde, yaratıcı düşünme ile ilişkisi bakımından da öne çıkarılmalıdır.

2. Dilin Yaratıcı Kullanımı Olarak Şiir

Bu bölümde 'yaratıcılık' kavramıyla ilişkili olarak şiir türünden metinlerin özellikleri, şiir dilinin başlıca hususiyetleri, kavramları ele alınmaktadır. Şiire özgü dilsel özelliklerin, öğelerin, kavramların 'yaratıcılık' ve 'yaratıcı düşünme' ile ilişkisi irdelenmekte, örnekler üzerinden şiirin 'yaratıcı düşünme'ye kapılarını nasıl açtığı değerlendirilmektedir.

'Yaratıcılık'la, 'yaratıcı düşünme'yle ilişkili olarak şiir dilinin temel özelliklerinden birisi imgeselliktir. Betimleme, benzetme, metafor, alışılmamış bağdaştırma gibi şiir diline ait pek çok öge üzerinden imgesel söyleyiş inşa edilebilir. Dolayısıyla, şiir diline dair değerlendirmelerde imgesel söyleyişin şiire kattıklarını çözümlenmek, yorumlamak, şiirin dünyasına girmenin başlıca yollarındandır. İmgesellik şiir dilinin yaratıcılığa açılan pencerelerindedir. Çünkü şiir, şairin zihninde tasarladığı dünyada nesnelere, özneler, varlıklar arasında yeni ilişkiler kurma, onları yeni şekiller içinde var etme yolunda bir yaratıcı eylemdir. Çoğu zaman da algılarımızın sınırlarını aşarak nesnelere yeni birtakım özellikler, şekiller, renkler, dokular içerisinde algılanmanın, onları yeni bir yaratım içinde resmetmenin karşılığıdır. Bu bakımdan şiir dili imgesel bir dildir ve imgesellik, düş gücünün, yaratıcılığın yansımasıdır. Bu yönüyle de şiir; kelimelerle, kelimelerin çağrışımlarıyla okurun zihninde bir dünya inşa etmez, resimler çizmez ve doğrudan 'yaratıcı düşünme'nin bir ürünüdür.

Aksan'a (2004) göre öteki edebî metinlerde de yer almakla birlikte, özellikle şiirde önemli bir payı olan imge, doğrudan 'hayal' ile, 'düş gücü' ile ilgilidir. Yaşamda karşılaşılan çeşitli nesnelere, varlıklara, olaylara, durumlara, insanlara gözlemlenir, algılanır. Kimi zaman bunlar, insanlara daha başka nesnelere, varlıklara, olay ve durumlarına, görünümüne çağrıştırır ve görülenlerle zihinde oluşanlar arasında bir bağlantı meydana gelir. Nesnelere, olaylara, durumlara, görünümüne kimi zaman da insanı, düş güçleriyle oluşan kişisel tasarımlara yöneltilir, gerçek olmayan, sanal birtakım sahneleri insan, zihninde canlandırır, her şeye yeni şekiller, renkler, çizgiler verir. İşte imge, şairlerin düşünce ve duygu dünyasında bu tarz bir algısal, zihinsel süreçle ortaya çıkmaktadır. Kısaca tanımlamak gerekirse, imge, "İnsanın gözlemlediği nesne, olay ve nitelikleri, kendi zihninin süzgecinden geçirerek oluşturduğu, şairin de aynı eğilimle şiire aktardığı tasarımlar, kişiye özgü izlenimler"dir. "İmgelerin bir bölümü bir benzetmeye dayanırken bir bölümü, şairin zihninde oluşmuş gerçek dışı, kendine özgü olay ve görünümünün dile getirilişi olarak düşünülmelidir." (30).

İmge kavramı *Türkçe Sözlük*'te çeşitli açılardan şöyle tanımlanır: "1. Zihinde tasarlanan ve

gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya. 2. Genel görünüş, izlenim, imaj. 3. (ruh bilimi) Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. 4. (ruh bilimi) Duyularla alınan bir uyarıcı söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj.” (TDK, 2020).

Bu tanımlamada dikkat çeken başlıca nokta; imgenin belirgin özelliği olarak duyulara dayandığına, zihinselliğine ve dış dünyanın duyu organlarıyla bilince yansımaya yapılan vurgudur. O halde imge; nesnelere, durumların, olayların, varlıkların algılar üzerinden zihinde tasarlanan biçimleridir. Dış dünyayı algılama, anlamlandırma, yorumlamaya ilişkili olarak zihinde yaratılan tasarımın, hayalin, yaratımın görüntüsüdür.

“Şiir ‘dil’ değildir, ‘söz’dür. Şiir ‘dil’den arındıkça ‘anlam’dan da arınır. Şiirin ‘gösterilen’i kavram değildir, imgedir. Şiir, dünyanın zihinsel imgesidir. (Bu bakımdan) öznedir şiir; bir imgenin iki ayrı zihinde birbirine benzer olup olmadıkları denetlenemez. ‘Güneş bir altın güldür.’ dizesinin zihinsel imgesinin her zihinde ayrı bir resmi vardır. İmgenin alımlanması için şiirsel metnin kendisine konulacak yol gösterme eklentileri, metni ‘şiir’ olmaktan çıkarır. Bir ‘imge’nin nasıl alımlanması gerektiği konusunda okura yol göstermek, o imgeyi ‘imge’ olmaktan çıkarır, ‘kavram’a dönüştürür. Şiir de ‘söz’ olmaktan çıkar, ‘dil’ olur.” (Yavuz, 1987: 75-76). Dolayısıyla da şiir, ‘söz’ ve ‘imgesellik’ üzerinden yaratıcılığa, yaratıcı düşünmeye, düş gücüne kapı açan, okuru zihinsel süreçler içerisine dâhil eden bir edebî türdür.

Aksan’ın “İmge, sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dile aktarılışıdır; bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir.” (1999: 32) şeklindeki tanımı da imgenin görüntüye dayandığına, çeşitli duyularla algılanan şeylerin görüntü şeklinde dile aktarılışı olduğuna dikkat çeker. Böylece imgenin bir görüntü, zihinsel bir tasarım olduğunu ifade ederken öznelliğine de vurgu yapar. Şiir dilinin önemli bir yönünü teşkil eden imge, bu yönüyle okurun zihninde tasarımlar, çağrışımlar yaratır, bütün duyulara hitap eden bir dünya inşa eder. Dolayısıyla şiir, şairin yarattığı dünyayı kelimeler, cümleler, bağdaştırmalar, çağrışımlar, söz sanatları vb. dilsel öğeler üzerinden okura taşır ve okurun zihninde de benzer bir tasarımı, resmi, görüntüyü, hayali yaratma yönünde işlevsellik kazanır ki bu da okurda ‘yaratıcı düşünme’yi harekete geçiren, onu ‘hayal etme/tasavvur eylemselliği’ içine çeken bir olgudur.

Bu bağlamda imgenin; zihinsel ve algısal bir olgu olduğunu, öznenin yaratıcılığı üzerinden aşkın-olan’a açıldığını söylemek mümkündür (Korkmaz, 2002: 275). İmge, aşkın-olan’a açıldığı için de nesnelere, varlıklar, durumlar, olaylar arasında yeni, alışılmamış ilişkiler kurma, nesnelere, varlıkları düş gücünün dokunuşlarıyla yeni ve özgün şekiller, çizgiler, renkler içerisinde var etme gibi doğrudan ‘yaratıcılık’a, ‘yaratıcı düşünme’ye dayalı zihinsel eylemler gerektirir.

İmgeyi (imajı), sadece nesnenin zihinde yaratılan görüntüsü olarak tanımlamak yanlış olur. Çünkü görme duyusunun dışındaki duyulara (tat, koku, dokunma vb.) hitap eden imgeler de vardır (Özcan, 2003: 117; Welles ve Warren, 2005: 161). Dolayısıyla imge, bütün duyuları harekete geçiren, dünyayı tüm duyularla algılamaya karşılık gelen bir ‘yaratıcı’ boyutta karşımıza çıkar.

Yavuz, bu durumu ‘algının eksik-oluşu’ ve ‘doluluk’ kavramlarıyla izah eder. Yavuz’a göre dünyanın bize sunulmuş biçimi ‘algının eksik-oluşu’ üzerinedir. Nesnelere betimlenirken beş duyumuzu aynı anda harekete geçiremiyor, algılarımızın tümünü etkinleştiremiyoruz. Şiir ise imgeler aracılığıyla algıdan doğan eksik-oluşu tamamlar ve dünyanın algıların tümüyle betimlenmesini sağlayarak bizi ‘doluluk’a ulaştırır: “ ‘Doluluk (plenitude)’, ‘dünyada-olmak’ın algıların tümüyle betimlenmesidir. Dünyada-olmak, doluluktur. Dil çoğu kez ayırıcıdır, varmadığımızı, deyiş yerindeyse, gözümüzün önünde duran gerçeklikleri apaçık gösterir bize. Ama ‘dil körlüğü’ diye bir şey var ki, o bu gerçeklikleri kavramamızı engelliyor. Örneğin ‘dolulu yaşamak’. Bunun imlediği gerçekliği felsefi anlamda kavradığımızı söylenebilir mi? ‘Doluluk’la yaşamak, algıların tümünü ‘dünyada-olmak’ı

betimleyebilmek için varoluş adına eyleme geçirmektir. Algısal olarak hiçbir şeyi eksik bırakmadan, duyu boşluklarına olanak tanımadan! Öyleyse varoluştaki eksiklik, algılarının tümünün etkinleştirilmemiş olmasından öte bir şey değildir. Denecek ki: Ay ışığının kokusundan söz edilebilir mi? Şapkanın ya da ay ışığının bütün algılara konu olabilmesi olası değilse -ki dünyadaki nesnelere çoğu zorunlu olarak bu eksikliği taşırlar- bunlar varoluş durumunda değil midirler? Buradaki eksik-oluş'u imgelem, dolayısıyla da şiir tamamlar. 'Dünyada-olmak'ın yapısı gereğince zorunlu olarak ortaya çıkan bu 'eksik-oluş'u imgeyle gidermek gerekir. İmgenin var olma nedeni işte budur. 'Algı'dan doğan 'eskik-oluş'u tamamlamak!' (1998: 37-38). Dolayısıyla, imgenin 'yaratıcılık'la, düş gücüyle, ilişkisi algısal 'eksik-oluş'u ortadan kaldırma yolunda nesnelere, varlıkları yeni ve özgün birtakım özelliklerle algılamak, onları yeni ve özgün şekiller, renkler, çizgiler içinde var etmek, algının kuşatıcılığı içinde alışılmışın dışına çıkartmaktır. Bu bakımdan nesnelere, varlıkları imgelemde kurulan yeni bir dünyanın nesnelere, varlıkları hâline getirirken 'acının rengini görmek, gülün sesini duymak, ay ışığından tatmak, güneşin ışığını koklamak, hüznün kokusunu almak' mümkün olabilmekte, 'yaratıcı' dokunuşlarla kavramlar arasında yeni ilişkiler kurulabilmektedir. Bu da 'yaratıcılık'la, 'düş gücü'yle, 'imgelem'le doğrudan ilintili bir durumdur. Bu bakımdan şiir, her şeyden önce imgeselliğiyle 'yaratıcılık'a, 'yaratıcı düşünme'ye kapılarını açar, çocukların imgelemlerinde sınırsız, alışılmışın dışında, yeni, özgün dünyalar inşa eder. Varlıklara, nesnelere, olaylara, durumlara alışılmışın dışında bakabilme yeteneği ve yeterliliği kazandırır.

İmge; kavramsal ilişkilendirmeler, bağdaştırmalar, benzetmeler, metaforlar, çağrışımlar vb. üzerinden dilin imkânlarını harekete geçirmek, gündelik yaşam dilinin dışına çıkmak, kelimeleri yerinden oynatmak, kelimelere yeni anlamlar yüklemek, kelimeleri kendi kavram alanlarının dışında başka kavram alanlarına taşımak, dilin sınırlarını zorlamakla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, nesnelere, varlıklara başka gözlerle yeniden bakmak, onlara yeni biçimler vermek, onları yeni ve özgün kavramsal birleştirmeler, bağdaştırmalar içinde düşünmek, dilin sınırlarını zorlamak 'yaratıcı düşünme'yle ilişkili olduğundan şiir de çocuklar için 'yaratıcı düşünme' yolunda esin kaynağı olur.

İmgeye/imağa dair pek çok sınıflama yapılabilir. Duyulara dayalı imgeler (görsel imgeler, işitsel imgeler, tat-koku-dokunma imgeleri), beden veya organ hareketlerinden doğan imgeler, durağan (statik) ve hareketli (dinamik) imgeler gibi. Renklere dayalı imgeler ise gelenekten kaynaklı olarak ya da sanatçının kendine özgü tasarımlarıyla sembolik bir şekilde veya hiçbir sembolik yönü olmadan kullanılabilir. Sinestetik imajlar ise -doğrudan duyularla ilgili olarak- bir duyumu bir başka duyuma, sözgeşi sesi renge dönüştürür (Wellek ve Warren, 2005: 161). Dile yerleşmiş imajlar (geleneksel imgeler) ile yeni/orijinal olanların (özgün imgelerin) kaynak ve içerik itibarıyla birbirinden farklı olduğu da dikkate alınmalıdır (Aktaş, 1993: 17).

Örneğin; 6. sınıf Türkçe dersi ders kitabına, etkinliklerde söz sanatlarının (benzetme ve abartma) şiire kattığı anlamı kavratmak için seçilen, Nazım Hikmet'in *Kuvâyi Milliye*'sinden "Sarışın bir kurda benziyordu/Ve mavi gözleri çakmak çakmak/Yürüdü uçurumun başına kadar, eğildi, durdu/Bıraksalar/İnce uzun bacakları üstünde yaylanarak/Ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak/Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlayacaktı" (MEB, 2018a: 67) dizeleri, imgesellik bakımından da öğrencilerle ayrıca ele alınabilir. Etkinlikler aracılığıyla şiirde çizilen Mustafa Kemal Atatürk imgesi, söz sanatlarının işlevselliği bağlamında ortaya çıkan imgesel dil, söz sanatları üzerinden Atatürk ile ilişkilendirilen kavramlar ve bu kavramların çağrışımsallığı vb. dilsel öğeler, yaratıcı dil kullanımı bağlamında irdelenebilir. Özellikle şiir dilinin imgeselliği, çizilen Atatürk imgesi, kavramsal ilişkilendirmeler, kurt, çakmak, yıldız gibi kavramların çağrışımsallığı (bu kavramların Atatürk imgesine taşıdığı anlamlar, renkler, çizgiler) öne çıkarılabilir. Metni anlamlandırma sürecinin bir parçası olarak, çocukların, imgelemlerinde oluşan Atatürk imgesini, Atatürk imgesinin uyandırdığı duygu, düşünce ve hayalleri sözlü, yazılı, görsel yollarla öğrenme ortamına taşınmaları sağlanabilir. Şiir

üzerinden öğrencilerde şiir dili ve dil estetiği yönünde bir farkındalık oluşturulurken imgesellik bağlamında da hayal gücü, yaratıcılık, özgünlük, kavramsal birleştirmeler, ırsak düşünme öne çıkarılabilir; imgesellik, öğrencilerin, yaratıcı düşünme ve hayal gücü doğrultusunda dilin imkânlarından yararlanmaları yönünde esin kaynağı olarak öncelenebilir.

Güçlü ve özgün imgeler yaratmada başvurulan yollardan biri kavramsal birleştirmelerdir ve kavramları alışılmışın dışında, yeni, özgün ilişkilendirmelerle/birleştirmelerle düşünmenin dilsel karşılığı alışılmamış bağdaştırmalardır.

Aksan (2004), alışılmamış bağdaştırmaların, güçlü imgeler yaratırken dilin olanaklarından büyük ölçüde yararlandığına ve okuyanın/dinleyenin zihninde çok değişik, çok yeni tasarımlar, görüntüler ve duygular oluşturduğuna dikkat çeker (32). “Her dilde, birden çok sözcükle tamlamalar ve çeşitli öbekler oluşturulur. Bunların kuruluşunda kavramların anlamsal, mantıksal özellikleri (‘anlambirincik’leri) arasında bir uyum sağlanır. Örneğin kışlık giyecek, kırık bardak, soğuk su, eski ceket gibi sıfat tamlamalarında, okul kapısı, kömür tozu, ev kedisi gibi ad tamlamalarında bu özellik bulunmaktadır; bardak kırılabilen bir nesnedir, kömürün tozu olabilir. Buna karşılık, şiir dilinde, etkili ve coşkulu anlatımlarda, anlambirincikleri birbiriyle uyum içinde olmayan, kimi zaman biri soyut, biri somut kavramlar bir araya getirilmektedir ki, dilin sınırlarını zorlayan ve onun anlatım gücünü gösteren bu birleştirmelere alışılmamış bağdaştırmalar (denir). Dilde kullanılan bembeyaz bir duvar, yüzün solgunluğu, kaybedilen para gibi tamlamaların yanında, şiir ve yazın dilinde bembeyaz uykusuzluk, kaybedilen kimya, yüzün sesi (Cemal Süreya) gibi bağdaştırmalara sık rastlanır ki, bunlar, alışılmamış bağdaştırmalardandır. Okuyanda/dinleyende çok değişik tasarım ve duyguların oluşmasına yol açan, çeşitli imgelerin canlanmasını sağlayan bu tür bağdaştırmalarda, dilbilimcilerin aktarmalar adı altında ele aldıkları sanatlardan, genel dilde mecaz adı verilen yakıştırmalardan da yararlanılmaktadır. (...) Alışılmamış bağdaştırmalar, okuyanın/dinleyenin için ilk anda şaşırtıcı ve algılanmasında duraksamaya yol açacak nitelikte olsa da yepyeni düşünce ve duygu bileşimleri yaratabilmektedir.” (Aksan, 2004: 38-39). Dolayısıyla alışılmamış bağdaştırmalar, her şeyden önce zihinsel bir eylemdir ve dile yansıyan şekliyle dilin sınırlarını zorlamak, kelimeleri yerinden oynatmak, onları kendi kavram alanlarından başka kavram alanlarına taşımak, farklı kavramsal birleştirmelerle, bağdaştırmalarla kullanmak, ‘söz’ yaratmaktır. ‘Bulut kesmek (Cemal Süreya), göğün balkonu, sevincin yeşili, menekşe moru hatıralar, hüznün karası akşamlar’ gibi pek çok alışılmamış bağdaştırma, şiir dilinde yeni ve alışılmamış kavramsal ilişkiler, tasarımlar, çağışımlar üzerinden imge yaratır; şiirde imgesel bir dil kurar. Bu bakımdan da dilin ‘yaratıcı’ kullanımıyla doğrudan ilintilidir; çağrışımsallığa, düş gücüne, nesnelere, varlıklar, olaylar, durumlar arasında yeni/özgün ilişkiler kurmaya ve benzeşime dayalı (analojik) düşünmeyi, metaforik anlamlandırmayı, ırsak düşünmeyi gerektiren özelliğiyle ‘yaratıcı düşünme’ye kapılarını açar.

Örneğin; 5. sınıf Türkçe dersi ders kitabına konulan *Mustafa Kemal’in Kağnısı* (MEB, 2018b: 48-49) adlı Fazıl Hüsnü Dağlarca şiiri, yaratıcı dil kullanımı bağlamında ayrıca ele alınabilir (Bu şiirin daha üst yaş gruplarında, bilişsel beceriler, dilsel yeterlilik, yaratıcı dil kullanımı vb. bağlamında daha ayrıntılı, işlevsel ve verimli bir şekilde ele alınabileceğine; metnin daha üst yaş grubu ders kitaplarına -örneğin; 6 ya da 7. sınıf Türkçe dersi ders kitabına- konulmasının ‘hedef kitleye görelilik’ bakımından yaratıcı düşünme ve yaratıcı dil kullanımına dair farkındalık doğrultusunda daha anlamlı hâle geleceğine burada dikkat çekmek gerekir).

Bu bağlamda ‘elif elif uzamak, uzak cephelerin acısı, dağın ardının inlemesi, gecenin ulu ağırlığı, toprağın gülümsemesi, ova bayırın durması, gözlerinin yürek kadar büyümesi’ şeklindeki bağdaştırmalar, kavramlar arası ilişkilendirmeler, kavramları kendi kavram alanlarından çıkarıp başka kavramlarla birleştirmeler, metni anlamlandırma sürecinde öğrencileri yaratıcı dil kullanımı ve ırsak düşünme üzerinden yaratıcı düşünmeye sevk eder. Şiirin dilsel özelliklerine dikkat çekmek, yaratıcı dil

kullanımının dinamiklerini, şiir diline özgü hususiyetleri fark ettirmek; çocuklarda dilin imkânlarını kullanmak ve dilin sınırlarını zorlamak yönünde bir beceriyi geliştirirken onları da hayal gücünü kullanma ve yaratıcı düşünme süreçlerine dâhil eder.

Şiirde benzetmeler ve metaforlar da ‘yaratıcı düşünme’ye kapı açan dilsel öğelerin başında yer alır.

Benzetme; istiare (eğretileme) ya da deyim aktarması (metafor) adı verilen söz sanatının ilk evresidir (Aksan, 1999: 119). Dilçin’in tanımlamasıyla, benzetme, söze etkileyicilik katmak için aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan, benzerlik kurulabilen iki şeyden benzerlik bakımından güçsüz olanı nitelikçe daha üstün olana (benzetmeye dayanak oluşturan özelliği, daha güçlü biçimde temsil edene) benzetmektir (2000: 405). “Şiir dilinde benzetmeler; etkileyici, anlatıma güç verici ve okuyanın/dinleyenin zihninde, anlatılanı canlandırıcı öğelerdir. Özgün benzetmeler, şiirin etkisini artırır. Daha M.Ö. IV. yüzyılda Aristoteles, benzetmenin önemine değinir, onun doğal bir yaratma yetisinin işareti olduğunu belirtir.” (Aksan, 2004: 43). Benzetmede, aralarında benzerlik kurulan varlıklar arasındaki ortak özelliğe/özelliklere karşılık gelen benzetme yönü önemlidir ve bu ögenin ifade edilmemesi istiareyi (eğretileme-metafor) yaratır (Özünü, 2001: 105).

Jakobson’a göre metaforlar, benzerliğe dayalı dilsel yapılardır ve şiirsel olandır, şiire özgüdür (2003: 76-78). Metaforlar, dilin düş evrenidir ve dolayısıyla da şiir diline özgü düş evreni, çoğu zaman metaforlarla inşa edilir (Salman, 2003: 53-54). Metafor bakımından zengin bir roman veya şiir okunduğunda metin, okurun zihin dünyasını genişletir; çünkü metaforlar dünyayı değiştirmeyi teklif eder (DiYanni, 2016: 68).

Lakoff ve Johnson, metaforların çoğu insan tarafından poetik muhayyile ve retorik gösteriş hilesi, yalnızca dilin bir karakteristiği, düşünce ve eylem sorunundan çok kelimeler sorunu olarak görülmesine karşı çıkar ve metaforların gündelik yaşamı da kapsayıcı şekilde düşünce ve eylemde yaygın olduğunu, ‘düşünme’yle, hayatı ‘anlamlandırma’yla ilişkili olduğunu, kavram sistemimizin büyük ölçüde metaforlara dayandığını vurgular (2005: 25). Bu bakımdan kimi düşünürlere göre metafor, dille ilgili bir olgu olmaktan daha çok, insan zihninin genel işleyişiyle ilgilidir. Her şeyden önce metafor, zihinsel bir olgudur ve dil; insanın evreni, yaşamı ve kendisini kavrayışının esası olan metaforik düşünce için bir araçtır (Cebeci, 2019: 183). Metaforlar, bilişsel süreçlerin ürünüdür ve ortaya çıkışlarındaki bilişselliği, çeşitli dilsel yapılarda görmek mümkündür (Aslan Demir, 2018). O halde şiirde de benzetmeleri ve metaforları birer retorik figür olmanın öncesinde ‘düşünme’yle, ‘anlamlandırma’yla ilişkili olarak değerlendirmek gerekir.

Bu bakımdan metaforun tanımı, bir şeyin özelliklerinin bir başka şeye, benzerlik temelinde transfer edilmesini vurgulamaktadır. Benzetme ve transfer etme, metaforların temelidir (Maróth, 2012: 258-260). Metafor, bir kelimeyi başka bir kelimeyle farklı bir anlamda değiştirmek, bir fikri diğerine benzetmek veya benzetme oluşturmak olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, Oxford English Dictionary, metaforu hem transfer hem de benzeşim (analoji) olarak tanımlar: ‘bir adın veya tanımlayıcı bir terimin, uygun olandan farklı, ancak benzer olan bir nesneye aktarıldığı konuşma şeklidir.’ (Ritchie, 2013: 4). Metaforların benzeşime dayalı (analojik) düşünmeyi içermesi, yenilikçi düşünmenin öncelenmesi anlamına da gelir. Metafor, daha geniş olarak benzeşim (analoji) kavramını örneklendirir ve belirli bir analojik düşünme türünü temsil eder. Analoji genellikle bir fikri açıklamanın, yabancı olanı tanıdık olanla ilişkilendirerek açıklığa kavuşturmanın bir yoludur. Ancak benzetmenin gücü fikir üretmeye uzanır ve sadece onları açıklamak ya da detaylandırmak değildir (DiYanni, 2016: 71).

Daşcıoğlu’nun vurguladığı şekliyle, dilin gelişme potansiyeli, yeni durumlara, hayallere, duygu ve düşüncelere uygun ifadeler üretebilme imkânından beslenir ve bu imkânı sağlayan başlıca araçlar ise anlam alanının genişlemesini sağlayan metafor, metonimi, ironi gibi uygulamalardır. Benzerlik sebebiyle yer değiştirme şeklinde tanımlanabilen metafor, dilin yaratıcı kullanımının temel

formlarından. Kavram, Yunanca öte anlamına gelen 'meta' ile taşımak, aktarmak, götürmek anlamlarına gelen 'phoros' kelimelerinin bileşiminden oluşan 'metapherein' sözcüğüne dayanır ve başlangıçtan itibaren sözcük 'hakiki anlamının dışında bir anlam ile kullanılma' manasına gelir. Metafor, benzeşimle (analojiyle) doğrudan ilişkilidir (2015: 167-170). Dolayısıyla metafor, karşılaştırılan ve tanımlanan iki varlık arasındaki benzerliği temel alır (Kövecses, 2010: IX). Aksan'ın (2004: 45) ifadeleriyle, dildeki temel eylemlerden biri, bir nesneyi daha güçlü ve daha canlı anlatabilmek için, o nesneyi, onunla benzerliği, yakınlığı bulunan bir başka nesnenin adıyla anmaktır. Deyim aktarması ya da öğretilme/metafor adı verilen bu dilsel uygulama ile, çiçekleri aslanın ağzına benzeyen bitkiye aslanagzı adı verilirken, doğadan insana, insandan doğaya, doğadan doğaya aktarmalara da gidilmektedir. Temelinde 'benzetme' olan bu anlam olayıyla doğadaki yılan, domuz, öküz gibi hayvan adlarının aşağılayıcı birer gösterge olarak kullanılabilmesini; ince, tatlı, pişkin, kaba, sulu gibi sıfatların insanlar için söylenebildiğini, değişik durumların, davranışların bir taşla iki kuş vurmak, iğneyle kuyu kazmak, kendi yağıyla kavrulmak gibi deyimlerdeki somutlaştırma ile dile getirilebildiğini görürüz.

Zamanın para, aşkın deniz, yaşamın yolculuk, eğitimin ışık, cesur birinin aslan, gözlerin zeytinle benzerliği üzerinden anlatılması metaforik düşünmenin yansımasıdır. Metaforlarda benzerliğe dayalı 'transfer etme/yükleme' vardır. İki öge arasında kurulan benzerlik ilişkisiyle bir ögeye ait özellikler, anlam, duygu değeri ve çağrışımlar, diğer ögeye transfer edilir/yüklenir; her iki öge eş tutularak/görülerek ortak özellikler üzerinden imgeler yaratılır. Metaforik düşünmede, kavramlar arasında alışılmış ilişkilendirmeler kadar alışılmamış ilişkilendirmeler de söz konusu olur. Böylece metaforların çoğu, alışılmamış bağdaştırmalara dayalı olarak kavramsallaştırılır. Örneğin 'göğün balkonu' alışılmamış bir bağdaştırma ve metaforik olarak gökyüzü ile ev benzerliği üzerine kuruludur.

'Kanatlı Düşler' başlıklı bir şiir (Büyükmeriç, 2011) adından itibaren -ki şiirin başlığı bir alışılmamış bağdaştırma- okuru metaforik düşünmeye ve anlamlandırmaya sevk eder. 'Düş' ile 'kuş' arasında benzerlik kurma ve 'kuş'a ait özellikleri 'düş'e transfer etme, doğal olarak okuru da yaratıcı düşünmeye itmekte, metaforik kavramsallaştırmalar için esin kaynağı olmakta, gündelik yaşam dili kadar şiir dilinin işleyişi için de fikir vermektedir.

Örneğin; 8. sınıf Türkçe dersi ders kitabına alınan Necip Fazıl Kısakürek şiirleri *Gurbet* ile *Zaman*, metnin tamamına yayılmış bir şekilde analogik ve metaforik düşünmeyi gerektiren, dolayısıyla da yaratıcı dil kullanımı bağlamında öğrencileri yaratıcı düşünmeye sevk eden metinlerdir. *Gurbet* şiirinde "Dağda dolaşırken yakma kandili/Fersiz gözlerimi dağlama gurbet/Ne söylemez, akan suların dili/Sessizlik içinde çağlama gurbet/Titrete parmağınla tutup tığını/Alnıma işleme kırışığını/Duvarı emerek mum ışığını/Bir veremli rengi bağlama gurbet/Gül büyütenlere mahsus hevesle/Renk dertlerimi gözümde besle/Yalnız, annem gibi, o ılık sesle/İçimde dövünüp ağlama gurbet" (MEB, 2018c: 77) dizeleri, içerdiği metaforlarla esnek ve çok yönlü bir düşünmeyi gerektirir. 'Gurbet' ile ilişkilendirilen kavramlar, kavramsal birleştirmeler, yeni/özgün bağdaştırmalar, metaforik kavramsallaştırmaların içerdiği benzetmeler, anlamsal yüklemeler, çağrışımsallık vb. dilsel öğelerin öğrenme ortamında ayrıca ele alınması, bilişsel boyutta değerlendirilmesi, yaratıcı dil kullanımının ortaya konulması çocukların anlama ve anlatma becerilerini geliştirmek kadar yaratıcı düşünme yolunda da büyük katkı sağlar. Necip Fazıl Kısakürek'in *Zaman* adlı şiiri ise 'zaman'ın metaforik olarak anlatımı üzerinedir. "Nedir zaman, nedir/Bir su mu, bir kuş mu/Nedir zaman, nedir/İniş mi, yokuş mu/(...)/Belki de bir hırsız/İzi, lekesi var/Belki de bir hırsız/O yok, gölgesi var/(...)/Akrep ve yelkovan/Varlığın nabzında/Akrep ve yelkovan/Yokluğun ağzında/(...)/Zaman her yerde ve/Her şeyin içinde/Zaman her yerde ve/Acem'de ve Çin'de/(...)" (MEB, 2018c: 168). Şiirin dilsel yönden öne çıkan temel ögesi 'metafor'dur. Şiirde 'zaman'ın 'su, kuş, iniş, yokuş, hırsız' vb. kavramlarla ilişkilendirilmesi ve ilişkilendirmenin karakteristiğini belirleyen benzetmeler, anlam yüklemeleri, şiiri yaratıcı dil kullanımıyla öne çıkarır. Şairin hayal

gücünü yansıtan metaforik kavramlar, çocukları da analogik ve metaforik düşünceler üzerinden yaratıcı düşünmeye sevk eder; yaratıcı düşünme ve yaratıcı dil kullanımı için esin kaynağı olur. Dolayısıyla Necip Fazıl Kısakürek'in bu iki şiiri ve ortaokul Türkçe dersi ders kitaplarına konulan diğer şiirler, yaratıcı dil kullanımı -metaforik kavramlar gibi- bakımından ayrıca ele alınmalı ve uygun etkinliklerle çocukların yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi adına öne çıkarılmalıdır.

Bu bağlamda metaforların başlıca yönlerinden birisi, fikir üretmeye yardımcı olmalarıdır. Bunu yapmanın yolu, bir tür eylem içeren metaforları düşünmek, onlardan esinlenmektir (DiYanni, 2016: 68) ve bu da fikir üretme, yaratıcı düşünme yolunda bir çeşit, model almaktır.

Model yaratıcılık, yaratıcılığı geliştirmenin başlıca yollarından birisidir. Okulda ve evde yaratıcılığı teşvik eden bir ortam sağlayabilmenin birçok yolu vardır. Çocuklarda yaratıcılığı geliştirmenin en güçlü yolu, yaratıcılığı modellemek; onlara, yaratıcılığa dair modeller sunmaktır. Çocukların yaratıcılıkları, onlara söylendiğinde değil, gösterildiğinde (nasıllarla) gelişir (Sternberg, 2003: 126; Sternberg and Williams, 1996: 7). Çocuklara yaratıcılığa dayalı modelleri göstermenin başlıca yollarından biri de onları şiir türünden metinlerle buluşturmadır. Çünkü şiir, kendine özgü diliyle yaratıcı düşünme için başlıca modeldir. Şiir dili; kelimeleri yerinden oynatmalar, metaforik kavramsallaştırmalar, benzetmeler, imgesellik, çağrışımsallık, yeni, özgün kavramsal ilişkilendirmeler, alışılmamış bağdaştırmalar ile çocuklar için zengin bir yaratıcılık ve hayal dünyası sunar. Her şeyden önce her bir şiir, yaratıcılığın modelidir. Bu bakımdan çocukların okuma alışkanlığı edinme gerekliliğini açıklayıcı noktalardan biri de şiir türünden metinlerin yaratıcı düşünme bağlamında, model yaratıcılık için kapı açmalarıdır.

Michalko'nun yaratıcı düşünme için temel bir eylem olarak ifade ettiği "Her şeye bakma şeklini ve baktığımız şeyleri değiştirme"yi (2011: 81) içeren şiir türünden metinlerin çocukların yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmesi, hayal dünyalarını genişletmesi, imgelemlerini zengin kılması, dilin sınırlarını zorlamayı göstermesi, yaratıcı düşünmeye sevk etmesi bakımından büyük bir işlevi yerine getirdiği açıktır. Bu bakımdan çocukların çocukluklarının ilk dönemlerinden itibaren, doğrudan yaratıcı düşünmeyi içeren, yaratıcı düşünmeye esin kaynağı olan, onları yaratıcı dil kullanımına yönlendiren, esnek düşünmeye iten şiirlerle buluşmaları önemlidir.

Michalko'nun ifadeleriyle kalıplaşmış kavramlarımız yaratıcılık ve esnek düşünme önündeki başlıca engellerdendir ve hayal gücünü dışlar (2011: 83). Bu bakımdan kavramları yerinden oynatmak, alışılmış içeriklerinin dışına çıkarmak, insanı, doğayı, nesnelere bilindik, kalıplaşmış, şematik görmelerin, düşüncelerin ötesine taşıyarak çok farklı renk, çizgi ve şekillerle görmek, düşünmek, her şeye farklı bakabilme yönünde bir eylemsellik göstermek, hayata çok yönlü bakabilmek çocuklar için bir gereksinimdir ve bu gereksinimi karşılamak, onların hayal gücünü genişletmek şiirin en temel işlevlerindedir. Şiir, bu anlamda hayatın her alanına taşınabilecek (bilim, sanat, edebiyat, kültür vb.) bir esneklik ve genişlikte yaratıcı düşünme yönünde çocuklar için önemli bir esin kaynağıdır (Demir, 2019: 1016).

Bir konuyla ilgili olarak farklı, yeni, özgün fikirler üretmeye dayanan, yordayıcılığı önceleyen, hayal gücünü harekete geçiren, çoğul ve esnek düşünmeyi, çoğul çözümler, cevaplar üretmeyi içeren ıraksak düşünme (Cropley, 2011: 358; Plucker, Waitman ve Hartley, 2011: 435-436; Runco, 2011: 400-401; Sharp, 2004: 6; Villalba, 2011: 323), yaratıcı düşünmenin temel eylemlerindedir. Şiir de yaratıcı düşünmeyi ve yaratıcı dil kullanımını içeren, yaratıcı dil alanlarından ve içerdiği yaratıcılık bağlamında okuru da çoğu zaman ıraksak düşünmeye teşvik eder. Şiir dilindeki benzetmeler, metaforlar, çağrışımsallık, alışılmamış bağdaştırmalar vb. ögeler, yaşama alışılmışın dışında gözlerle bakabilmenin çoğul ve esnek düşünmenin, nesnelere, varlıklar, durumlar, olaylar arasında yakın ilişkilendirmeler kadar uzak/ırak ilişkilendirmelerle yeni, özgün bağlar kurabilmenin, kavramları yeni, özgün imgeler içerisinde sunabilmenin karşılığıdır. Dolayısıyla da şiir, okurlarına ıraksak düşünme ve

ırsak düşünmeye dayalı yaratıcı düşünme yönünde bilişsel süreçler yaşatır. Örneğin herhangi bir şiirdeki 'mor hüznün sesi' şeklindeki bir alışılmamış bağdaştırma; metaforik düşünme ve analogik düşünme kadar kavramsal birleştirme, kavramlar arasında yeni ve özgün ilişkiler kurma, kavramları alışılmamış, özgün imgeler içerisinde yeni anlam ve çağrışımlarla kullanma üzerinden ırsak düşünmeye sevk eden yaratıcı bir dil kullanımıdır.

Çağdaş eğitimin temel amaçlarından biri çocuklarda 'bilişsel esneklik' yaratmaktır. Diyanni (2016)'nin dikkat çektiği üzere açık fikirli olma/düşünme, hayata çoğul bakabilme, nesnelere arasında yeni, özgün, alışılmamışın dışında ilişkiler kurabilme, alternatifli düşünme, imgelemde kavramları farklı yeni, özgün işlevlerle, renklerle, çizgilerle farklı kompozisyonlar içerisinde resmedebilme gibi bilişsel eylemler, yaratıcılık boyutunda 'bilişsel esneklik'in içini dolduran olgulardır (42). O halde yaratıcılık, yaratıcı düşünme, 'bilişsel esneklik' bakımından, bir duygu, düşünce ve hayal genişliğini de işaret eder.

Michalko (2011)'ya göre, 'bilişsel esneklik'le ilişkilendirilebilecek şekilde, 'yaratıcı düşünme'; iki veya daha fazla farklı konu arasında yeni kategoriler ve kavramlar yaratan bir dizi ilişki ve bağlantı oluşturma yeteneğiyle, dolayısıyla da kavramsal birleştirmelerle doğrudan ilintilidir. Kavramsal birleştirme, yeni fikirler oluşturmak için aynı zihinsel alanda iki veya daha fazla kavramı harmanlamayı, birleştirmeyi, bir araya getirmeyi içeren yaratıcı düşünme sürecidir. Yaratıcılık, birbirine benzemeyen konuların kavramsal olarak birleştirildiği, bir arada düşünüldüğü temel zihinsel işlemde ortaya çıkar (XIV-XVII). Birbiriyle ilişkili/bağlantılı iki şeyi ilişkilendirmedi, aralarında bağ kurmada (örneğin, elmalar ve muzlar her ikisi de meyvedir), bir ilişkisi olmayan gibi görünen şeyler arasında bağlantı kurmaya (örneğin, konserve açacağı ile bezelye kabuğu arasında) göre çok daha iyiyizdir. Bağlantısız şeyler arasında ilişkiler kurmak veya ilişkiler kurma yönünde düşünmek (konserve açacağı ile bezelye kabuğu arasında ilişki kurmak gibi), yaratıcı düşünmenin kapılarını açmaktır. İlişkisiz şeyler arasında bağlantılar kurma becerisinin geliştirilmesi, ilişkili ve ilişkisiz kavramlar arasındaki duvarları yıkacaktır (Michalko, 2011: 1-2). Dolayısıyla şiir de kendine özgü yaratıcı dil kullanımı ile kavramsal birleştirme, kavramlar arasında yeni ilişkiler kurma, kavramları yerinden oynatarak, kendi yaşam alanlarının (kavram alanlarının) dışına çıkarıp yeni şekiller, çizgiler, renkler içerisinde kullanmanın öne çıktığı bir edebî türdür. İçerdiği yaratıcı dil kullanımı ile gündelik yaşamın sınırları dışına çıkmanın, dilin sınırlarını zorlayarak yeni dünyalar yaratmanın yoludur.

Bu bakımdan, şiir, metaforik kavramlar, bağdaştırmalar, söz sanatları vb. üzerinden 'kavramsal birleştirme'ye dayalı bir düşünmeyi de içermektedir ve yaratıcı düşünmeye kapılarını açar. 'Hüzün kokulu akşamlar' derken 'hüzün' ile 'koku' arasında ilişki kurmak, 'çiçek ile koku' arasında ilişki kurmaya göre ya da 'akşam' ile 'koku' arasında ilişki kurmak, 'akşam' ile 'karanlık' arasında ilişki kurmaya göre daha uzak/ırak, daha özgün ve daha yaratıcı bir düşünmedir. Bu bakımdan şiir, çocukları 'kavramsal birleştirme' şeklinde bir yaratıcı düşünmeye taşırken onlara, bağlantısız/ilişkisiz şeyler arasında ilişkiler kurma; kavramları alışılmış, bilindik kullanım alanlarından çıkartıp yeni ilişkiler içinde birleştirme, ilişkili hale getirme; kavramları esneterek yeni şekiller, çizgiler, renkler içerisinde kullanma, anlamlarını genişletme yönünde bir bakış edindirir. Çocuklara, ırsak düşünmenin kapılarını açarken duvarların yıkıldığı, kalıpların, alışılmışlıkların ortadan kalktığı, sınırların/ımkânların zorlandığı bir dili içselleştirme, esnek ve çoğul bakabilme/görebilme fırsatı yaratır. Dolayısıyla çocuklara gündelik yaşamın bilindik ilişkilerini, kurallarını, nedenselliklerini fark ettiren, birbiriyle ilişkili kavramlar arasındaki bağları gösteren, bu ilişkileri analitik bir bakış açısıyla çözümleyen metinler kadar yaratıcı düşünme bağlamında, bağlantısız/ilişkisiz şeyler arasında ilişkiler kuran, alışılmış düşünme kalıplarının dışına çıkartıp birbiriyle ilişkisiz görünen kavramlar arasında ilişkiler kurduran, dilin ımkânlarını zorlayan, kavramlara esnek bakabilmeyi gösteren, yeni fikirlere kapı açan metinler okutmak onları yaratıcı bireyler yapma yolunda önemlidir. Şiir türünden metinlerdeki, benzetmeler, metaforlar, bağdaştırmalar, kavramsal birleştirmeler, imgesellik,

çağrışımsallık vb. çocuklar için yaratıcı düşünme yolunda önemli dilsel malzemelerdendir. Sözcükleri yerinden oynatan, esneten, sözcükleri yeni ilişkiler içerisinde bir araya getiren, yakın ve uzak ilişkilendirmeler, bağlantılar içerisinde sözcüklerin anlamlarını genişleten, özgün bağdaştırmalarla imgesel bir dünyanın kapılarını açan, dilin sınırlarını, imkânlarını zorlayan, sözcükler arasındaki duvarları yıkan bir tür olarak şiir, en geniş 'kavramsal birleştirme' alanı olarak da değerlendirilebilir.

Yaratıcı düşünme; yeni fikirlere açık olmak, alternatiflerin var olduğuna inanmak, problemlere çoklu yaklaşımlar üretmek, fikir üretmenin yeni yollarını denemek kadar hayal gücü, yenilikçilik, özgünlük, ıraksak düşünme, kavramsal birleştirme ile de ilişkilidir. Yaratıcı düşünme akıcılığı ve düşünmenin esnekliği; kavramlar arasında yeni/özgün bağlantılar kurmak ve yeni/özgün hayalleri, fikirleri keşfetmek için metafor, analogi ve görselleştirmeyi içerir (DiYanni, 2016: 41). Bu bakımdan edebî metinler ve özeldede şiir türü, çocuklar için yaratıcı düşünmenin yaşamsal alanlarıdır. Örneğin; Mustafa Ruhi Şirin'in çocukluğu, çocukluğa ait saflığı, sevgi doluluğu, çocuğun geniş ve yaratıcı hayal dünyasını; 'kuş, uçmak, türkü, gökyüzü, yıldız, ağaç, masal, ırmak, gül, anne' gibi kavramlarla ilişkili olarak anlattığı *Çocuk Kalbimdeki Kuş* adlı şiiri, -metaforik kavramları öncelerken- çocuk okurlar için de benzetmeler, metaforlar, kavramsal birleştirmeler, imgesellik, çağrışımsallık vb. üzerinden yaratıcı düşünme için kapı açar:

"Her kuşun bir adı var/Ve iki kanadı var/Çocuk kalbimdeki kuş/Kuş demek uçmak demek

İstiyorsan seninle/Adımı paylaşırım/Çocuk kalbimdeki kuş/Binlerce kuş taşırım

Uçmak mavi bir türkü/Kanadında gözüm var/Çocuk kalbimdeki kuş/Benim de gökyüzüm var

Yıldızımdan uzuyor/Gök ağacın dalları/Çocuk kalbimdeki kuş/Büyüle masalları

Kuşumla aramızda/Aşk ırmağı akıyor/Çocuk kalbimdeki kuş/Beyaz gül bırakıyor

Yolların bittiği gün/Anneme bir şiir sun/Çocuk kalbimdeki kuş/Benim çocukluğumsun" (Şirin,

1990: 73-74).

Bu bağlamda şiir, özellikle 'dil'i bakımından çocuklar için yaratıcı düşünme yönünde önemli bir kaynaktır; kendine özgü dilsel dinamikleriyle ve dilin yaratıcı kullanımıyla çocukların anlama-anlatma becerilerinin geliştirilmesinde, dünyaya farklı gözlerle bakabilmelerinde etkin bir rol oynar.

3. Sonuç

Sternberg'in dikkat çektiği üzere yaratıcılık; 'entelektüel yetenekler, bilgi, düşünme stilleri, kişilik, motivasyon ve çevre' şeklinde altı ayrı, fakat birbiriyle ilişkili kaynaklardan oluşan bir birleşmeyi gerektirir: (2003: 94-97; 2006: 88-89). Bu altı öge, yaratıcılığın doğasında vardır ve yaratıcı düşünme birbiriyle ilişkili bu altı ögenin belirleyiciliğinde şekillenir (Sternberg and Todd, 1995). Bu bağlamda şiir, çocukların hayal dünyalarına hitap ederken onları yaratıcı olmaya motive eder, entelektüel yeteneklerini geliştirir ve düşünme stilleri için örnekler sunar, çocuklar için esin kaynağı olur.

Şiir, kendine özgü dilsel özellikleriyle kelimeleri yerinden oynatması, alışılmışın dışına çıkarması; nesnelere, varlıklara, hayata farklı, çoğul ve esnek bakabilmeyi, hayal gücünü öncelemesi; kavramlar arasında yeni ilişkiler kurması, yeni/özgün kavramsal birleştirmelere gitmesi, dilin imkânlarını zorlamayı modellemesi vb. özellikleri itibarıyla çocuklara yaratıcı düşünmenin kapılarını açar. Çocuklar için dilin imkânlarını kullanarak ve sınırlarını zorlayarak kendi imgelemlerinde yeni dünyalar kurma, gerçek hayattaki nesnelere, varlıkları imgelemlerinde yeni görüntülerle resmetme ve ıraksak düşünme bakımından esin kaynağı olur. Bu bakımdan hedef kitlenin gelişim özellikleri dikkate alınarak, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, farklı seviyeler için basitten karmaşığa ve somuttan soyuta gibi pedagojik ilkeler öncelenerek çocukları, yaratıcı düşünmeye teşvik etmek ve onlara yaratıcı düşünme yolunda esin kaynağı metinler sunmak amacıyla Türkçe eğitiminde şiir türünden yararlanmak önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1999). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aktaş, Ş. (1993). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2018). "Türkçede İşitme Algı Filleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri". XIII. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı, 25-28 Eylül 2018-Varşova/Polonya* (s.330-336) içinde. (Ed. Â. Doğan vd.). Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- BüyükmERICİ, E. (2011). *Kanatlı Düşler (Res. S. Deliorman)*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Cebeci, O. (2019). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cropley, A. J. (2011). Definitions of Creativity. *Encyclopedia of Creativity: Volume 1 (A-I)* (s. 358-368) içinde. (Ed. M. A. Runco, S. R. Pritzker). London, Burlington/MA, San Diego: Elsevier/Academic Press.
- Daşcıoğlu, Y. (2015). .Dilin İçinde Dil, Doğanın İçinde Perde: Şiirde Metafor ve İmge. *Türk Dili*, Kasım-Aralık 2015, CIX (767-768): 167-173.
- Demir, A. (2019). Çocuk Edebiyatı ve Yaratıcı Düşünme. *İdil: Sanat ve Dil Dergisi*, Ağustos 2019, 60: 1011-1025.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk Şiiri*. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DiYanni, R. (2016). *Critical and Creative Thinking: A Brief Guide for Teachers*. UK: Wiley Blacwell. Erişim tarihi: 11 Nisan 2019, <https://ebookcentral.proquest.com/lib/baskent-ebooks/reader.action?docID=4040151>
- Jakobson, R. (2003). Metaforik ve Metonimik Kutuplar. (Çev. E. E. Çakmak). *Kitap-lık*, Ekim 2003, 65: 76-78.
- İnam, A. (1993). "Yaratıcılık (Temel Kavramlar ve Kuramlar)". *Yaratıcılık ve Eğitim: Türk Eğitim Derneği XVII. Eğitim Toplantısı, 25-26 Kasım 1993* (s. 1-14) içinde. (Haz. A. Ataman). Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002). *İkaros'un Yeni Yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2005). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Maróth, M. (2012). Arap Literatüründe Metafor Değişimleri. (Çev. Ö. Kara). *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2012, 3(2): 257-270.
- MEB (2018a). 6. *Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- MEB (2018b). 5. *Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- MEB (2018c). 8. *Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Michalko, M. (2011). *Creative Thinkering: Putting Your Imagination to Work*. California: New World Library.
- Özcan, T. (2003). Şiir Sanatında İmajın Yeri-Önemi ve Bunun Cemal Süreya'nın Şiir Dünyasına Uygulanması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1): 115-136.
- Özerbaş, M. A. (2011). Yaratıcı Düşünme Öğrenme Ortamının Akademik Başarı ve Bilgilerin Kalıcılığa Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3): 675-705.
- Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Plucker, J. A.; Waitman, G. R. and Hartley, K. A. (2011). Education and Creativity. *Encyclopedia of Creativity: Volume 1 (A-I)* (s. 435-440) içinde. (Ed. M. A. Runco, S. R. Pritzker). London, Burlington/MA, San Diego: Elsevier/Academic Press.
- Ritchie, L. D. (2013). *Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runco, M. A. (2011). Divergent Thinking. *Encyclopedia of Creativity: Volume 1 (A-I)* (s. 400-403) içinde. (Ed. M. A. Runco, S. R. Pritzker). London, Burlington/MA, San Diego: Elsevier/Academic Press.

- Salman, Y. (2003). Dilin Düşvreni: Eğretileme. *Kitap-lık*, Ekim 2003, 65: 53-54.
- Sharp, C. (2004). Developing Young Children's Creativity: What Can We Learn From Research. *Topic*, Autumn 2004, 32: 5-12.
- Smolucha, L. and Smolucha, F. C. (1986). "L.S. Vygotsky's Theory of Creative İmagination". Paper presented at the *Annual Convention of the American Psychological Association* (94th, Washington, DC, August 22-26, 1986), 1-16. Erişim tarihi: 4 Mart 2019, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED274919.pdf>
- Sternberg, R. J. (2003). The Development of Creativity As A Decision-Making Process. *Creativity and Development* (s. 91-138) içinde. (Ed. K. R. Sawyer vd.). New York: Oxford University Press.
- Sternberg, R. J. and Todd, I. L. (1995). *Defying The Crowd: Cultivating Creativity In A Culture of Conformity*. New York: The Free Press.
- Sternberg, R. J. and Williams, W. M. (1996). *How to Develop Student Creativity*. Alexandria, Virginia: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Şirin, M. R. (1990). *Çocuk Kalbimdeki Kuş*. İstanbul: Beyan Yayınları-Gülücük Çocuk Kitapları.
- Torrance, E. P. (1965). Scientific Views of Creativity and Factors Affecting Its Growth. *Daedalus: Creativity and Learning*, Summer 1965, 94(3): 663-681.
- TDK (2020). "İmge". *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 26 Şubat 2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- Üstündağ, T. (2014). *Yaratıcılığa Yolculuk*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Villalba, E. (2011). Critical Thinking. *Encyclopedia of Creativity: Volume 1 (A-I)* (s. 323-325) içinde. (Ed. M. A. Runco, S. R. Pritzker). London, Burlington/MA, San Diego: Elsevier/Academic Press.
- Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and Creativity in Childhood. (Çev. M. E. Sharpe). *Journal of Russian and East European Psychology*, January-February 2004, 42(1): 7-97.
- Wellek, R. ve Warren, A. (2005). *Edebiyat Teorisi* (Çev. Ö. F. Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Yavuz, H. (1987). *Yazın Üzerine*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yavuz, H. (1998). *Geçmiş Yaz Defterleri*. İstanbul: Can Yayınları.

Avusturya Edebiyatında Savaş ve Çürüme; Tuna Monarşisinin Değişiminin Bir Sembolü olarak Trotta Ailesi

Dr. Öğr. Üyesi Halit Üründü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7295-1962>

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Niğde – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.02.2020

Kabul: 23.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Joseph Roth

Radetzky March

Avusturya Edebiyatı

1. Dünya Savaşı

Tuna Monarşisi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41742>

Öz

Joseph Roth, 20. yüzyılın en önemli Avusturyalı yazarlarından biridir. Radetzky March romanında Tuna monarşisini ve çöküşünü temel yapı taşlarını çöküş işareti olarak temsil ederek anlatır. Bu çalışmanın amacı, romanda imparatorluğun gerilemesinin sembollerini araştırmaktır. Burada, Tuna monarşisinin önemli sabitlerinden biri olan Trotta ailesi ile semboller karşılaştırılmış ve yazarın bu konudaki sanatsal çalışmaları tartışılmıştır. Trotta ailesi sadece bir düşüş sembolü değil, aynı zamanda eski Avusturya monarşisinin çöküşünün kişisel bir yansıması olarak bilinir. Bu bağlamda çalışmanın konusu dört açıdan ele alınmış ve tartışılmıştır. İlk bölümde Trotta ailesi, Joseph Roth ve Tuna monarşisi ayrıntılı olarak aydınlatılmıştır. İkinci bölümün temasını ise, emperyal ve kraliyet ordusunun düşüşü oluşturur ve k.u.k. olarak adlandırılır. Ordunun durumu da bu bölümde tartışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü, monarşinin düşüşünü metropol ve il bağlamında incelemektedir. Son bölüm, Joseph Roth'un doğal olayları nasıl tasvir ettiğini ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşü ile nasıl ilişkilendirdiğini açıklamaktadır. En önemli izlekler incelemeler son bölümde özetlenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Üründü, H. (2020). Krieg und Verfall in der Österreichischen Literatur: Familie Trotta als Sinnbild des Wandels der Donaumonarchie. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 147-156.

War and Decadence in the Austrian Literature: *Trotta Family* as a Symbol of Danube Monarchy Change

Krieg und Verfall in der Österreichischen Literatur: *Familie Trotta* als Sinnbild des Wandels der Donaumonarchie

Asst. Prof. Dr. Halit Üründü

Nigde Omer Halisdemir University, School of Foreign Languages, Foreign Languages Department,
Department of German Languages and Literature, Nigde – TURKEY

Article History

Submitted: 20.02.2020

Accepted: 23.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Joseph Roth
Radetzky March
Austrian Literature
World War I
Danube Monarchy

Schlüsselwörter

Joseph Roth
Radetzky Marsch
Österreichische Literatur
Erster Weltkrieg
Donaumonarchie

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41742>

Abstract

Joseph Roth is one of the most important Austrian authors of the 20th century. In his novel *Radetzky March*, he describes the Danube monarchy and its collapse, representing the basic building blocks as a sign of collapse. The purpose of this study is to examine the symbols of the decadence of the empire in the novel. Here, the symbols of the Trotta family known as one of the most important constants of the Danube monarchy have been compared and the author's artistic work on this subject has been discussed. The Trotta family is known not only as a symbol of decadence, but also as a personal reflection of the collapse of the former Austrian monarchy. In this context, the subject of the study has been examined and discussed in four perspectives. In the first chapter, the Trotta family, Joseph Roth and the Danube monarchy are illuminated in details. The theme of the second part is about the decadence of the imperial and royal army, which is called k.u.k. monarchy. The status of the army is also discussed in this section. The third part of the study examines the fall of monarchy in the context of metropolitan and provincial. The last section explains how Joseph Roth depicts natural events and relates them to the collapse of the Austro-Hungarian Empire. The most important topics about the decadence are summarized in the last section.

Zusammenfassung

Joseph Roth gilt als einer der bedeutendsten österreichischen Autoren des 20. Jahrhunderts. In seinem Roman *Radetzky Marsch* schildert er die Donaumonarchie und ihren Zusammenbruch, indem er ihre Grundbausteine im Zeichen der Dekadenz repräsentiert. Ziel der Studie ist es, die Symbole des Verfalls des Reiches im Roman aufzusuchen. Hierbei werden wichtige Konstante der Donaumonarchie mit der Familie Trotta verglichen und das künstlerische Schaffen des Autors zu diesem Thema diskutiert. Die Familie Trotta war nicht nur ein Vermittler des Niedergangs, sondern auch ein persönliches Spiegelbild des Zusammenbruchs der alten österreichischen Monarchie. Im ersten Teil konzentriert sich die Studie auf die Familie Trotta, auf den Autor Joseph Roth und auf die letzte Phase der Donaumonarchie. Der Verfall in der kaiserlichen und königlichen Armee wird im ersten Kapitel unter dem Namen *Die k.u.k. Armee* behandelt. Im zweiten Teil der Arbeit wird der Niedergang der Monarchie im Kontext der Metropole-Provinz untersucht. Im letzten Teil geht es darum, wie Joseph Roth in seiner literarischen Arbeit die Naturereignisse in seinem Roman und den Zusammenbruch des österreichisch-ungarischen Reiches beschreibt.

1- Einleitung

Radetzkmarsch ist ein apokalyptischer Roman, der den Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie darstellt. Er gilt als Hauptwerk des großen österreichischen Epikers Joseph Roth. In dem Roman behandelt Roth Menschenbilder, die mit ihrem Schicksal zu kämpfen haben und erzählt den Verlauf des Zusammenbruchs. Die im Roman genannten Figuren gelten als typische Beispiele der Zwischenzeit in Österreich. Die vorliegende Studie versucht, der Ursache der Apokalypse im Roman nachzuspüren und zu untersuchen, wie sie sich im Stil des literarischen Ausdrucks offenbart. In diesem Zusammenhang wird auf die literarische Übertragung des Verfallsprozesses der Monarchie im Roman vorwiegend werkimmanent eingegangen, die anhand österreichischer Konstanten wie *Militär*, *Metropole-Provinz* und *Naturereignisse* nachzuskizzieren sind. Bevor auf einzelne Konstanten im Roman eingegangen wird, ist es angebracht, kurz auf den theoretischen und historischen Hintergrund jener Zeitspanne einzugehen, so dass sie an Klarheit gewinnt.

Wie bekannt, brachte der Anfang des 20. Jahrhunderts eine historische Wende, die gleich nach dem Ersten Weltkrieg die Monarchie zur Auflösung führte. Obwohl die Habsburger Monarchie nicht mehr herrschte und zerfallen war, wurde sie in der österreichischen Literatur von zahlreichen Autoren weiterbehandelt. In diesem historischen Werk aus den 30'er Jahren lässt sich die Spur einer typisch österreichischen Thematik verfolgen, die leitmotivisch nicht leicht erfassbar ist: Hier ist die Rede vom Verfallsmotiv. Die unzufriedene Situation der Nachkriegszeit führten die Autoren zur Flucht in die glorreiche Zeit, zur Existenz und Gefühlswelt, zu einer historisch versunkenen Welt. Die dargestellte Welt der k.u.k. Monarchie mit ihren Offizieren und Beamten, insbesondere der Familie von Trotta wird mit einer melancholischen Chronik dargestellt. In dieser Darstellung lässt sich der Wandel der Staatsform Österreichs nach dem Ersten Weltkrieg von einer hierarchischen Struktur zu einer demokratischen Republik verfolgen, die von einer unzufriedenen Situation begleitet wird; wirtschaftliche Verluste, Entwertung der Ersparnisse und Börsensturz werden als negative Folgen angesehen, die nach dem Zerfall der Monarchie entstanden sind. Wie Norbert Leser hervorhebt, entwickelt sich eine große und anhaltende Wut auf die neue Ordnung, z.B. wie im Roman *Radetzkmarsch* (1984: 10). Joseph Roths Werk entsteht um 1930, also in einer Zeitspanne des großen wirtschaftlichen Chaos. In dieser Zeitspanne herrscht der Überlebenskampf in der Nachkriegsgesellschaft, der sich hinter der Maske von Armut und Arbeitslosigkeit verbirgt. Das Verfallsmotiv lässt sich in diesem Roman als Leitmotiv und klassisches Muster bearbeiten. Der Untergang spielt eine zentrale Rolle und die chaotischen Mächte, die die Welt beherrschen, finden somit einen literarischen Ausdruck. Es ist ersichtlich, dass Schriftsteller des 20. Jahrhunderts die Welt *als eine Katastrophe* und *als ein hoffnungsloses Unglück* verstehen. Die Wende an die Vergangenheit beginnt an Kraft zu gewinnen, je mehr sich die europäische Situation unruhiger gestaltet. Wobei Trauer und Erinnerung an alte Zeiten, an einer längst versunkenen Welt hervortreten.

Auch Joseph Roth ist einer von denjenigen Autoren, die den Verfall der Monarchie sehr nahe miterlebt haben. Einer der bedeutendsten Joseph-Roth-Forscher, David Bronsen, bemüht sich in seiner Untersuchung vor allem um die Erfassung der biographischen Persönlichkeit Joseph Roths. Nach Bronsen [...] drängt es Roth (immer wieder), seine Verwunderung über jene untergegangene Heimat in Zusammenhang mit der eigenen verflissenen Frühzeit zu bringen:

[...] das Reich der Habsburger ... versank im Meer der Zeiten ... mit seiner gesamten bewaffneten Macht ... so vollkommen, so für immer, wie die armselige mit dem Imperium nicht zu vergleichende Kindheit eines Untertanen. Aber in der Erinnerung, in der das Große klein und das Kleine und das Geringe mächtig werden kann, identifiziert sich der kleine Teil einer Kindheit mit einem kolossalen Reich [...] (1993: 18).

Wie aus der Biographie Joseph Roths zu ersehen ist, hat Roth eine besondere Nähe zu der Monarchie. Sie gilt für ihn als eine schützende Vaterwelt, doch ein Zerfall dieser Welt wäre für Roth Entwurzelung und Verlust seiner Heimat. Dokumente belegen, dass er sich am Anfang des Ersten Weltkriegs der k.u.k. Armee freiwillig anschloss. Für seine Freunde war er ein Patriot und Optimist (Morgenstern 1994: 23). Nach Thorsten Jürgens zeigen sich die ersten Zeichen einer Hinwendung zur Vergangenheit schon in den früheren Romanen Joseph Roths. Doch wie auch Thorsten Jürgens zutreffend zeigt, zeichnete sich um 1925 dann ein anderes Motiv ab. Aufgrund der schnellen Entwicklung in den politischen und sozialen Umständen und aufgrund der Eskalation der Werteveränderungen und Entwertung aller Werte beginnt Roth, von den Mächten der Vergangenheit zu träumen (1977: 127). Die wachsenden Konflikte in der Ersten Republik nach dem Ersten Weltkrieg verursachten einen Verlust des Sicherheitsgefühls:

Von jetzt an wird sein Interesse an der Vergangenheit von zwei unterschiedlichen Motiven bestimmt; Einerseits vom sozialkritischen Interesse und andererseits von der Suche nach Werten, die man der immer trostloser werdenden Gegenwart entgegensetzen könnte (1977: 127).

Die oben aufgezählten Motive und Aspekte, das *sozialkritische Interesse* und die *Suche nach Werten* seien, so Jürgen, in Joseph Roths Roman *Radetzky* mit einbezogen. George Lukacs betont in seiner *Radetzky*-Analyse, dass dieser Roman ein Buch ist, in dem der Zusammenhang der nicht mehr lebensfähigen Monarchie Österreich-Ungarns geschildert wird (1967: 147). Für ihn sei er eher deswegen ein bedeutender Roman, weil die wichtigsten sozialen Faktoren des Untergangs eine abgeschlossene künstlerische Verkörperung in den Einzelschicksalen der dargestellten Personen des Romans gefunden haben. Er ist der Ansicht, dass die Menschen in diesem Roman lebendig gestaltet und gut dargestellt seien (ebd.: 147). Nach dieser Skizzierung seiner literarischen Forschung wird im Folgenden versucht, auf die oben erwähnten österreichischen Konstanten und die Aspekte des Romans einzugehen, unter denen sich Roths dargestellte Untergangsmotive deutlich erkennen lassen.

Der Handlungszeitraum dieses historischen Romans reicht von 1859 bis 1916. Das erste Kapitel des Romans erzählt die heldenhafte Geschichte des Leutnants Trotta in der Schlacht bei Solferino (vgl. Roth: 5ff). Der lapidare Satz, *[d]ie Trottas waren ein junges Geschlecht* (ebd.: 9), bezieht sich ursprünglich auf die Wurzeln dieser Familie. Auch die Herrschaft der österreichisch-ungarischen Monarchie entstammte einer kleinen, bäuerlichen Familie, die man Habsburger nannte. Die Heldentat des Leutnants in der Schlacht von Solferino, in der der Trotta dem Monarchen das Leben rettet, begründet seine besondere Stellung in diesem Roman. Der Mann von geringer Herkunft steigt in die höheren Stände der Gesellschaft auf: *Als er in seine Süd-ungarische Garnison zurückkehrte, besaß er den Rang eines Hauptmanns, die höchste aller Auszeichnungen: den Maria-Theresia-Orden und den Ade. Er hieß von nun an: Hauptmann Joseph Trotta von Sipolje* (ebd.: S.9). Trotta hatte mit seiner Tat nicht nur dem Kaiser das Leben gerettet, sondern er hatte auch den Fortbestand der Monarchie gesichert. Diese Anmerkung verbindet das Schicksal der Trottas unauflöslich mit dem der Habsburger Monarchie. Ähnlich wie dem Zerfall der k.u.k.- Monarchie erfolgt der Abstieg der Familie von Trotta. Die Familiengeschichte der Trottas wird zum Sinnbild des Untergangs des Österreichischen Kaiserhauses. Einen großen Teil seines Romans widmet Roth der Militär-Verhältnisse, die hier den Verfall der Monarchie auf literarischer Art symbolisieren. So kann die Schilderung der k.u.k. Armee während und nach dem Verfall der Monarchie als eine Widerspiegelung des österreichisch-ungarischen Vielvölkerstaats betrachtet werden.

2- Die k.u.k. Armee

Ein starkes Imperium könnte nur mit einer starken Armee existieren und überleben. Die k.u.k. Armee hatte ihre Garnisonen überall auf dem habsburgischen Territorium. Ihre Hauptaufgabe bestand darin, für Ruhe und Ordnung im Land zu sorgen. Besonders wichtig war ihre Anwesenheit in den Grenzgebieten. Die Garnisonen repräsentierten die Stärke der Monarchie bis in die entferntesten Winkel des Reiches und stabilisierten so den Staat. Als wichtigste Eigenschaften eines begeisterten Soldaten werden Würde und Einsatzbereitschaft angesehen. Waren diese Eigenschaften in der k.u.k. Armee überhaupt vorhanden?

Wie György M. Vajda in seinem Aufsatz *Die Armee als Modell der Doppelmonarchie in der Literatur* (1994) betont, war der verlorene Krieg der letzte Stich, den die Geschichte der einstigen Monarchie ihrer Armee versetzte (1994: 373). Diese militärische Kraft des Vielvölkerstaats, so György, wurde im Krieg überall geschlagen. Der Grund, warum sie sich auflöste, wird jedoch nicht als *Opfermüdigkeit der Soldaten* oder als *schlechte Kriegsführung* angesehen, sondern der Grund lag eher im Bereich der Entfremdung der Soldaten von der k.u.k. Armee (ebd.). Nach György waren körperliche Strafen in der k.u.k. Armee keine Seltenheiten. Aus den Ausführungen wird deutlich, dass die Verständigung zwischen einem Vorgesetzten und einen Suborientierten nur oft aus ehrenkränkenden Beschimpfungen bestand, die die Soldaten überflüssigerweise quälten und erniedrigten (ebd.: 373f).

György M. Vajda betont, dass eine andere Verfallserscheinung in der k.u.k. Armee die Vielzahl der verwendeten Sprachen waren, die auf den Zusammenbruch der Monarchie direkt hinweisen:

[...] Die Zahl der Nationalitäten, die in der Nationalitäten k.u.k. Armee in Evidenz gehalten wurden, belief sich auf vierzehn. Dies geht aus der Zahl der Sprachen hervor, in denen die in Wien während des Ersten Weltkriegs herausgegebene Zeitung „Frontkämpfer“ gedruckt wurde. Sie erschien in deutscher, italienischer, rumänischer und ungarischer Sprache, außerdem in zehn slawischen Sprachen, wie Tschechisch, Slowakisch, Ruthenisch, Polnisch, Serbisch, Kroatisch, Slowenisch und Wendisch,- und noch in zwei weiteren kleinen Dialekten (ebd.: 376).

Im Roman finden sich Passagen, in denen sich die Soldaten wechselseitig nicht verstehen können, da sie Sprachen wie Tschechisch, Slowakisch, Ruthenisch, Polnisch, Serbisch, Kroatisch, Slowenisch und Wendisch, sogar noch einzelne Dialekte benutzen:

[...] die ganze Kaserne (glich) einem riesenhaften Schiff. Und es war Carl Joseph auch, als schaukelte sie leise und als bewegten sich die kümmerlichen gelben Petroleumlampen mit den großen weiten Schirmen im gleichnamigen Rhythmus irgendwelcher Wellen eines unbekanntes Ozeans. Die Leute sangen Lieder in einer unbekanntes Sprache, in einer slawischen Sprache. Die alten Bauern von Sipolje hatten sie wohl verstanden! Der Großvater Carl Josephs noch hatte sie vielleicht verstanden! Sein rätselhaftes Bündnis verdämmerte unter dem Sulfid des Herrenzimmers (Roth: 85).

Ersichtlich ist, dass die Freundschaft in der Besatzung meist von deutscher Abstammung gewesen war. Seit vielen Jahren fühlten sie sich in dieser Besatzung heimisch. Sie waren losgelöst von ihren heimischen Sitten. Ihre deutsche Muttersprache wurde in der Besatzung zu ihrer Dienstsprache. Die Schlusshandlung schildert im Roman dagegen eine mehr humanitäre Seite des Krieges. Der Durst, der unter den Soldaten immer stärker und unerträglicher wurde, führt zum Ende der Trottas. Nachdem die k.u.k. Soldaten sich sicher waren, dass sie den Kampf verloren hatten, kam es zur Auflösung. Obwohl im Roman der Major einen Gegenbefehl gab, liefen mehrere Soldaten, um ihren Durst zu stillen, zum Brunnen. Die Auflösung bzw. der Tod, geschieht, weil die Soldaten die Befehle des Kommandanten nicht befolgen:

Plötzlich rief einer: >>Wasser! << Und im nächsten Augenblick hatten alle schon den Brunnen auf dem Grat des Bahndammes, neben einem Wächterhäuschen, erblickt. >>Hierbleiben! << kommandierte Major Zoglauer. >>Hierbleiben! << wiederholten die Offiziere. Die durstigen Männer aber waren nicht zu halten. Einzeln zuerst, dann in Gruppen, liefen die Männer den Abhang hinan; Schüsse knallten, und die Männer fielen. [...] immer mehr (ebd.: 367).

Aus der Schlusshandlung im Roman ist ersichtlich, dass der ungeeignete Tod für Heldengeschichten und die humanitäre Seite des Krieges wiederum auch die nationale Zersplitterung des Reiches darstellt. George Lukacs betont in seiner Radetzky-Marsch-Analyse, dass dieser Roman ein Buch ist, in dem der Zusammenhang der nicht mehr lebensfähigen Monarchie Österreich-Ungarns geschildert wird (1967:147). Für ihn sei er eher deswegen ein bedeutender Roman, weil die wichtigsten sozialen Faktoren des Untergangs eine abgeschlossene künstlerische Verkörperung in den Einzelschicksalen der dargestellten Personen des Romans gefunden haben. Er ist der Ansicht, dass die Menschen in diesem Roman lebendig gestaltet und gut dargestellt seien (ebd.).

Nach György waren es dieselben Faktoren, die den Zerfall der Armee wie den der Monarchie auslöste. Das Einzige, was die große Monarchie und die Armee zusammenhielt, war in der Person des greisen Kaisers und Königs Franz Joseph verkörpert, so György (1994: 375). Sie galt als eine Stütze des Vielvölkerstaats und war für die Armee der Stolz des obersten Kriegsherrn. König Franz Joseph galt als der erste Beamte und Soldat des Vielvölkerstaats. Die Uniform der kaiserlichen Armee steht für Form und Festigkeit. Sie hält den Träger in Distanz zur Wirklichkeit. Man lebt mit ihr in einer anderen Realität, in der man sich als Soldat der eigenen Verantwortung enthoben fühlt. Man braucht nur auf Befehle zu reagieren. In dem Roman wird veranschaulicht, welch ein blendendes Aussehen ein uniformierter Soldat besaß:

Joseph Trotta von Sipolje stand [...] wie ein militärischer Gott, mit glitzernden Feldbinde, lackiertem Helm, der eine Art eigenen schwarzen Sonnenschein verbreitete, im glatten, feurig gewichsten Zugstiefeln, mit schimmernden Sporen, mit zwei Reihen glänzender, beinahe flackernder Knöpfe am Rock und von der überirdischen Macht des Marie – Theresia - Ordens gesegnet (Roth: S.13f).

Bei der Darstellung des Kaisers Franz Joseph werden zwei unterschiedliche Seiten gezeigt: Einerseits wird er als Majestät vorgeführt, verdeutlicht durch den grenzlosen kaiserlichen und königlichen Besitz: *Es sind seine Sterne, die am Himmel glänzen. Ferner ist es sein Himmel, der sich über die Erde wölbt* (ebd.). Andererseits sehen wir den Kaiser jedoch als einen mageren, alten Mann wie im folgenden Zitat:

Er stand am offenen Fenster und fürchtete, jeden Augenblick von seinen Wächtern überrascht zu werden. Die Grillen zirpten. Ihr Gesang, unendlich wie die Nacht, weckte die gleiche Ehrfurcht im Kaiser wie die Sterne. Zuweilen war es dem Kaiser, als sangen die Sterne selbst. Es fröstelte ihn ein wenig. Aber er hatte noch Angst, das Fenster zu schließen, es gelang vielleicht nicht mehr so glatt wie früher. Seine Hände zitterten (ebd.).

Der Kaiser sah sich im Spiegel seiner Erinnerung als ein alter Greis. Sein nachlassendes Erinnerungsvermögen und seine zitternden Hände werden deutlich hervorgehoben. Dieser Vorfall macht sich auch bei Kaiser Franz Josephs zeitlicher und räumlicher Orientierung bemerkbar, die nicht mehr wie zu seiner glorreichen Zeit funktioniert:

[...] er wusste nicht, ob zehn, zwanzig oder noch mehr Jahre seit damals verfloßen waren. Ihm war, als schwimme er auf dem Meer der Zeit - nicht einem Ziel entgegen, sondern regellos auf der Oberfläche herum, oft zurück gestoßen zu den Klippen, die er schon gekannt haben musste. Eines Tages würde er an irgendeiner Stelle untergehen (ebd.).

Kaiser Franz Josephs müde und alte Erscheinung und der Verlust der früheren Disziplin wird im untenstehenden Zitat deutlich:

Auf einmal begann der Kaiser zu pfeifen. Er spitzte wahrhaftig die Lippen, die Flügel seines Bartes rückten ein bisschen aneinander, und der Kaiser piff eine Melodie, eine bekannte, auch ein wenig entstellte Melodie. Es klang wie eine winzige Hirtenflöte. Und der Kaiser sagte: "Das pfeift der Hojos immer, das Lied. Ich wüßt gern, was es ist!" Aber beide, der Diener und der Leibbursch, wussten es nicht; und eine Weile später, beim Waschen, hatte der Kaiser das Lied schon vergessen (ebd.:233).

Der Kaiser, ein Symbol des Reichs, ist vergreist, ebenso wie sein Reich überlebt ist. Die vorausschreitende Schwäche und das Alter Kaiser Franz Josephs stehen im Roman sinnbildlich für den Untergang der Monarchie. Die zunehmend abschwächenden Umgestaltungen am Beispiel der Sonderwelt des Militärs und der Familie Trotta weist im folgenden Abschnitt ebenfalls starke Verfallspuren in der literarischen Schilderung der *Metropole-Provinz* auf.

3. *Metropole-Provinz*

Auch bei der Darstellung der Milieuschilderung werden zwei unterschiedliche Seiten aufgezeigt: In diesen Milieuszenen funktioniert sie einerseits wie gehabt. Und andererseits ist sie in der weitesten Ferne der Monarchie eine Weltuntergangsperspektive der mit der Monarchie verbundenen Protagonisten. Hier ein Beispiel aus dem Roman durch eine Reise in die Provinz, wo die Macht der Habsburger immer noch hinreichend und existent ist:

Im Norden der Stadt lag die Kaserne. [...]Es schien, als wäre die Kaserne, als ein Zeichen der habsburgischen Macht, von der Kaiser- und Königlichen Armee in die slawische Provinz hineingestellt worden. [...]Stand man am äußersten Nordrand der Stadt, am Ende der Strasse, dort, wo die Häuser immer kleiner wurden und schließlich zu dörflichen Hütten, so konnte man an klaren Tagen in der Ferne das breite, gewölbte, schwarzgelbe Tor der Kaserne erblicken, das wie ein mächtiger habsburgischer Schild der Stadt entgegeng gehalten wurde, eine Drohung, ein Schutz und beides zugleich(ebd.:82).

Das Bild der Metropole strahlt Macht und Vertrauen aus, es verleiht dem Provinzmenschen das Gefühl der Sicherheit. Bei einem kurzen Urlaub von der Truppe, den Carl Joseph in Wien verbringt, wird er noch einmal kurzweilig von dem Glanz der zentralen Macht patriotisch berauscht. Es geschieht, als er den prunkvollen Frohenleichnamzug mit kaiserlicher Präsenz beobachtet. Die präzise inszenierte Machtdemonstration ließ keinen Leutnant der k.u.k. Armee dieser Zeremonie gleichgültig gegenüberstehen. Und Carl Joseph war einer der Empfindlichsten, er sah den goldenen Glanz, den die Prozession verströmte und hörte nicht den düsteren Flügelschlag der Geier (ebd.: 267).

Als der alte Herr von Trotta nach Wien reist und um eine Audienz beim Kaiser ersucht, ist er fest von der Standhaftigkeit des Machtzentrums überzeugt und sieht aus dieser Perspektive die Stadt, die Institutionen, die Menschen, und begreift nicht, dass hinter dieser fröhlichen Kulisse keine staatsregenerierende Kraft mehr vorhanden ist.

Die Provinz ist von dem widerspiegelten Glanz der Metropole motiviert. Die Bezirksstadt Wien ist so eingerichtet, dass man auch dort ohne Schwierigkeiten die Idee des Reiches identifizieren kann; es

zeugen davon der Amtssitz, die Kasernen, die Wachstuben der Gendarmen, aber auch die Parkanlagen und die Sonntagskonzerte der Regimentskapelle. Und doch ist auch das nur eine Kulisse der vergangenen Blütezeit; *je entfernter vom Zentrum, desto trübseliger verläuft der Alltag der Monarchie*. Die Bezirksstadt des alten Barons von Trotta wirkt noch wie eine heile Welt, wenn man sie etwa mit dem galizischen Grenzstädtchen, in das sein Sohn transferiert wurde, vergleicht. Dort wird die utopisierte Macht der Monarchie durch eine harte Realität ersetzt. Der Ort hatte zehntausend Einwohner, heißt es im weiteren Zitat:

Er hatte einen geräumigen Ringplatz, in dessen Mittelpunkt sich seine zwei großen Straßen kreuzten. Die eine führte von Osten nach Westen. Die andere von Norden nach Süden. Die eine führte vom Bahnhof zum Friedhof. Die andere von der Schlossruine zur Dampfmaschine. Von den zehntausend Einwohnern der Stadt ernährte sich ungefähr ein Drittel vom Handwerk aller Art. Ein zweites Drittel lebte kümmerlich von seinem kargen Grundbesitz und der Rest beschäftigte sich mit einer Art von Handel. Wer immer von den Fremden in diese Gegend geriet, musste allmählich verloren gehen. Keiner war so kräftig wie der Sumpf. Niemand konnte der Grenze standhalten (ebd.:173).

Diese Passage aus dem zweiten Teil des Romans gewinnt ihre Bedeutung und Anschauungskraft nicht durch ihre Schilderung, vielmehr ist sie durch den Vergleich mit dem Glanz der Metropole wichtig. Das Schloss, also das vermutliche Machtzentrum, ist hier nur noch eine Ruine. Sie und der alles beherrschende Sumpf, dem keiner von außen standhalten kann, ist die Triebkraft der Stadt. Die harte Wirklichkeit der Provinz nimmt keine Notiz von der im Zentrum illusorisch funktionierenden Idealwelt. Die Leute in der Provinz, die durch ihr Amt Kontakt mit der Metropole haben, wie der Abgeordnete Graf Chojnicki, lassen sich nicht mehr von der Illusion beeinflussen. Der Bruch zwischen der mythischen und realen Welt kommt an diesem Beispiel am stärksten zum Vorschein und wird vom Verfasser des Romans als eine der Hauptursachen des Untergangs der Vielvölkermonarchie angenommen (vgl. Kaszynski 1995: 136).

4. Die Wahrnehmung der Natur

Der Prozess des Zusammenbruchs, der sich in allen vier Ecken des Reiches manifestiert, wird vom Autor weiterhin gekonnt gedeutet, begleitet von Naturphänomenen. Roth leitet durch Vorausdeutung wichtige Begebenheiten ein. Auch werden in diesem Sinne Naturereignisse eingesetzt, die den nahenden Untergang symbolisieren. Die Ermordung des Thronfolgers wird durch ein Gewitter begleitet:

Am Himmel über dem Wald waren unterdessen die längst erwarteten Wolken heraufgezogen. Der Donner kam immer näher, aber die Militärkapellen übertönten ihn. Als der Abend über Zelte, Wagen, Konfetti und Tanz hereinbrach, zündete man die Lampions an, und man merkte nicht, dass sie von plötzlichen Windstößen stärker geschaukelt wurden, als es sich für festliche Lampions schicken mochte. Das Wetterleuchten, das immer heftiger den Himmel erhellte, konnte sich mit dem Feuerwerk, das die Mannschaft hinter dem Wäldchen abknallte, noch lange nicht vergleichen. Und man war allgemein geneigt, die Blitze, die man zufällig bemerkte, für misslungene Raketen zu halten. "Es gibt ein Gewitter!" sagte plötzlich einer. Und das Gerücht vom Gewitter begann, sich im Wäldchen zu verbreiten (Roth: 402).

Die sich annähernde Todesnachricht des Thronfolgers zeigt sich durch naturkatastrophale Stimmung auf. In dieser Szene drängen sich Wolken und rücken von allen Seiten gegeneinander. Dabei sammeln sich die Pferde, die Wagen, die Gäste, die bunten Frauen und die noch bunteren Offiziere vor dem Schlosseingang. Die Reitpferde werden von Soldaten am Zaum gehalten. Die Wagenpferde

werden von den Kutschern mühsam gezügelt. Der Wind saust über ihr glänzendes Fell. Wie ersichtlich versucht Roth ein apokalyptisches Bild nachzuzeichnen. Auch sind die Tiere davon betroffen. Auffallend im Roman ist die Betonung der Pferde. Ängstlich wiehern sie nach dem Stall und scharren den Kies mit zitternden Hufen. Auch den Menschen wird die Aufregung mitgeteilt.

Alle sahen, etwas ängstlich, zu den Türen und Fenstern. Jetzt ging die große zweiflügelige Tür auf, und man begann, sich in Gruppen dem Eingang zu nahen. Sei es nun, dass man mit den zwar nicht ungewöhnlichen, aber dennoch den Menschen immer wieder erregenden Vorgängen des Gewitters zu sehr beschäftigt war, sei es, dass man von den verworrenen Klängen der beiden Militärkapellen abgelenkt wurde, die bereits im Innern des Hauses ihre Instrumente zu stimmen begannen (ebd.: 402).

Roth beschreibt den erwarteten Sendboten als sei er ein Teil von diesem schlechten Naturereignis selbst. Der Sendbote hält mit einem plötzlichen Ruck an. Die Beschreibung seines Kostüms wird wie folgt dargestellt:

[...] in ihrer dienstlichen Adjustierung, mit blinkendem Helm, umgeschnalltem Karabiner am Rücken und Patronentaschen am Gurt, und flankiert von weißen Blitzen und von violetten Wolken umdüstert, einem theatralischen Kriegsboten nicht unähnlich war (ebd.: 403).

Die verstörte Situation des Sendboten wird folgenderweise dargestellt. Nachdem er die Todesnachricht seinem Oberst übergibt, wird der Umschlag aufgerissen:

Der Diener, obgleich seit "einer frühesten Jugend in der großen Kunst des Dienens erzogen, konnte dennoch nicht seine plötzlich zitternde Hand beherrschen. Die Kerzen, die er hielt, begannen heftig zu flackern. Ohne dass er etwa versucht hatte, Über die Schulter des Obersten zu lesen, fiel der Text des Schreibens in das Blickfeld seiner wohlherzogenen Augen, ein einziger Satz aus übergroßen, mit blauem Kopierstift sehr deutlich geschriebenen Worten (ebd.: 404).

Trotz der donnernden Blitze, *die immer schneller in allen Richtungen des Himmels aufzuckten*, wird es dem Boten möglich, *seinen Blick von der furchtbaren großen blauen Schrift abzuwenden. Thronfolger gerüchtweise in Sarajevo ermordet, sagten die Buchstaben* (ebd.).

Ein symbolhaftes Naturereignis findet auch in der Todesphase des Kaisers statt. Auch in dieser Szene regnet es, *leise, dicht und immer dichter*. Herr von Trotta nimmt den Hut ab. Die umstehenden niederen Hofbeamten hatten ihn für ihresgleichen oder für einen der Briefträger vom Postamt Schönbrunn gehalten. Man fragte ihn: *"Hast ihn gekannt, den Alten?"*. *"Ja", erwiderte Herr von Trotta. "Er hat einmal mit mir gesprochen."*. *"Jetzt stirbt er!" sagte ein Förster* (ebd.: 453f).

Gleich Tage später folgte der Tod des Herrn Bezirkshauptmann Trottas, welches sich am Sterbebett das Porträt des Helden von Solferino auf den Knien nahm. Der Arzt erhob sich nach einigen Minuten. Er nimmt das Porträt aus seiner Hand und beugt ihn gegen seine Brust. Nachdem er tief einatmet, schließt er die Augen des Toten. Wie im Roman berichtet, war es der Tag, an dem man den Kaiser in die Kapuzinergruft versenkte. Zeitlich war sein Tod mit dem Tod des Kaisers abgestimmt. Herr von Trotta ist zur gleichen Zeit gestorben, als man den Kaiser ins Grab hinunterließ. Der Bürgermeister der Stadt W. hält eine Grabrede. An dieser Stelle im Roman lässt sich die Anti-Kriegsdeutung erkennen. Bemerkenswert wird nämlich, dass der Bürgermeister seine Rede, wie zu *jener Zeit überhaupt üblich war, mit der Kriegsrede* anfang. Weiter sagte der Bürgermeister, dass der Bezirkshauptmann seinen einzigen Sohn dem Kaiser gegeben und trotzdem weitergelebt und –gedient hatte (ebd.: 457).

Auch sind im Weiteren des Romans charakteristische Naturschilderungen ersichtlich. Der Regen strömt unaufhörlich über alle Häupter, der um das Grab versammelten Menschen. [...] es

rauschte und raschelte ringsum von den nassen Sträuchern, Kranzen und Blumen (ebd.: 458). In diesem Zitat ist auffallend, dass der Regen nicht mehr aufhören will. Dies kann als eine symbolhafte Vorausdeutung interpretiert werden, dass die folgenden Tage Unordnung mit sich bringen werden, da nun der Kaiser der Habsburger Monarchie, der Garant der Beständigkeit, nicht mehr lebt.

Schlussbemerkung

Joseph Roths *Radetzkmarsch*, mit dem wir uns befasst haben, ordnet sich in die modellhafte traditionelle Österreichische Literatur um 1930 ein. Den Ausgangspunkt dieser Arbeit bildete die Fragestellung, ob Joseph Roths *Radetzkmarsch* die Spur einer typisch österreichischen Thematik verfolgen lässt, welche anhand des Militärs, der Metropole-Provinz und der Naturereignisse nachzuzeichnen sind. Wie aus dieser Arbeit zu entnehmen ist, zeigt Roth in seinem Roman *Radetzkmarsch* einzelne Vertreter dreier aufeinander folgender Generationen, die bestimmte Perioden des allmählichen Untergangs symbolisieren. Die Familie Trotta wird nicht nur zum Vermittler der Zerstörung des österreichischen Militärs, sondern auch zum persönlichen Abbild des Untergangs der alten österreichischen Monarchie. Die Gestalten und literarischen Schilderungen im Roman werden zu Repräsentanten einer ganzen Epoche. Auch lässt sich die Auflösung des Militärs und der Dienstleistung mit der Auflösung der Monarchie gleichsetzen. Joseph Roth leitet durch Vorausdeutungen wichtige Begebenheiten ein. Im Roman werden in diesem Sinne Naturereignisse eingesetzt, die den nahenden Untergang symbolisieren.

QUELLENANGABE

Primärliteratur

Roth, Joseph (1984): *Radetzkmarsch*. Berlin

Sekundärliteratur

Bronsen, D. (1993). *Joseph Roth. Eine Biographie*. Köln

Juergens, T. (1977). *Gesellschaftskritische Aspekte in Joseph Roths Romanen* (Vol. 16). Universitaire pers.

Kaszynski, S. H. (1995). *Österreich und Mitteleuropa. Kritische Seitenblicke auf die neuere österreichische Literatur*. Ponzan

Leser, N. (1984). *Das geistige Leben Wiens in der Zwischenkriegszeit*. In: *Literatur und Kritik*. Heft 181/182 Februar/März. Salzburg

Lipiński, K. (2000). *Auf der Suche nach Kakanien: literarische Streifzüge durch eine versunkene Welt* (Vol. 9). Röhrig.

Lukacs, G. (1967). *Radetzkmarsch* (Rez.). In: Hackert, Fritz (1967): *Kulturpessimismus und Erzählform. Studien zu Joseph Roths Leben und Werk*. Bern

M. Vajda, G. (1994). *Die Armee als Modell der Doppelmonarchie in der Literatur*. In: Joseph P. Strelka (Hrsg.): *Im Takte des Radetzkmarschs...der Beamte und der Offizier in der österreichischen Literatur*. Wien

Morgenstern, S. (1994). *Joseph Roths Flucht ohne Ende*. Erinnerungen. Lüneburg.

İstanbul A1 Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabında İletişimsel Dil Yaklaşımı Kullanımı

Doç. Dr. Lokman Tanrıkulu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1862-8176>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Nevşehir – TÜRKİYE

Azize Alhan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8348-886X>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, YÖ Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.02.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Yabancı Dil Öğretimi

İletişimsel Yeti

Dil Becerileri

Kültür

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41906>

Öz

Yabancı bir dilin öğretiminde okuma, yazma, dinleme ve konuşma olmak üzere dört temel becerinin ediniminden bahsetmek mümkündür. Bireylerin bu becerileri kullanabilme yetkinliklerine göre Avrupa Ortak Çerçeve Metni kapsamında dil edinme seviyeleri belirlenir. Diğer taraftan dil öğrenmenin temel amacı o dilde iletişim kurabilmektir. Dil öğrenen bireyler, kişisel ve sosyal hayatlarında hedef dili kullanarak kendilerini ifade edebilmek ve o dilde etkileşimde bulunmak istemektedirler. Bu amaçla temel dil becerilerinin iletişimsel düzeyde kullanılabilmesi dil öğrenmenin ve öğretmenin gerekliliklerindedir. Dil öğretiminde kullanılan birçok geleneksel metodun aksine iletişimsel dil yaklaşımı öğrencilerin ders etkinliklerine etkin katılımını gerektiren enteraktif bir ortam sunmaktadır. Öğrenci merkezli, hedef dilde etkileşimde bulunmanın temel alındığı söz konusu öğretim yaklaşımı ile öğrencilerin dilin kavramsal bilgilerine erişmenin ötesinde dili kullanabilme yetisine sahip olmaları amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı yabancılara Türkçe öğretiminde en çok kullanılan kaynak kitaplardan birisi olan İstanbul seti A1 ders kitabında iletişimsel yaklaşımın kullanımının kitaptaki etkinlikler doğrultusunda incelenmesidir. Bu araştırmada dil öğretiminin aynı zamanda kültür öğretimi olduğu ve kültür aktarımının ancak iletişim kanalları yoluyla yapılabildiği gerçeğinden yola çıkarak İstanbul serisi A1 ders kitabı, genel çerçevede kültürel unsurlara yer vermesi bağlamında incelenmiştir. Ayrıca; kitapta yer alan etkinliklerde iletişimsel yaklaşımın kullanımı tartışılmış ve bu becerilerin kullanımının önemi ve dil öğrenmeye etkisi incelenmiştir. Çalışmada; yazma ve konuşma metinleri sınırlılık olarak ele alınmış olup doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, İstanbul A1 yabancılara Türkçe öğretimi ders kitabı iletişimsel yetiyi geliştirmeye ve kültür aktarımına yönelik çeşitli etkinliklere etkili bir şekilde yer verildiği saptanmış ve var olan eksiklikleri gidermek ve geliştirmek için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tanrıkulu, L. ve Alhan, A. (2020). İstanbul A1 Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabında İletişimsel Dil Yaklaşımı Kullanımı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 157-167.

The Use of Communicative Competence in Istanbul Teaching Turkish As Foreign Language A1 Course Book

Assoc. Prof. Dr. Lokman Tanrikulu

Nevsehir Haci Bektas Veli University, Faculty of Education, Foreign Languages Education Department,
German Language Teaching, Nevsehir – TURKEY

Azize Alhan

Nevsehir Haci Bektas Veli University, MA Student of Teaching Turkish to Foreigners, Nevsehir –
TURKEY

Article History

Submitted: 15.02.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Teaching Foreign Language
Communicative Competence
Language Skills
Culture

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41906>

Abstract

It is possible to talk about four main language skills like reading, writing, speaking and listening in teaching a foreign language. Language acquisition levels are determined within the Common European framework text according to the competence of individuals to use these skills. On the other hand, the main purpose of language learning is to be able to communicate in target language. Individuals who are learning language want to be able to express and interact with the target language in their personal and social lives. With this purpose, the ability to use basic language skills at the communicative level is one of the requirements of language learning and teaching. Contrary to many traditional methods used in language teaching, communicative language approach provides an interactive environment that requires students to participate classroom activities effectively. It is aimed to provide students with the ability to use the language beyond accessing the conceptual knowledge of the language with the teaching approach, which is based on interaction in the target language.

The aim of this study is to examine the use of the communicative approach in İstanbul set A1 course book, which is one of the most used resource books in teaching Turkish as foreign language, on the basis of the activities in the book. In this research, starting from the fact that language teaching is also a culture teaching and culture transfer can only be done through communication channels, the İstanbul series A1 course book is examined in the context of having cultural elements in general framework. Moreover, the use of communicative approach in the activities in the book was discussed and the importance of the use of these skills and their effects on language learning were examined. In the study, writing and speaking texts were considered as limitation and document analysis method was used. As a result of the study, it was determined İstanbul A1 teaching Turkish as foreign language course book was actively involved in developing communication skills and cultural transfer, and various suggestions were offered to overcome and improve the activities.

1. Giriş

Farklı kültürlerin ve toplulukların birbirleriyle etkileşimde bulunabilmeleri, birbirlerini anlayıp paylaşım yapabilmeleri iletişim olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. İletişimin öneminin tartışılmaz olduğu günümüz dünyasında, yabancı dil öğrenmek ve öğretmek ulusların temel politikalarından biri haline gelmiştir. Her geçen gün değişen ve gelişen dil öğretim yöntem ve metotları hem dil öğrenen bireylere hem de öğretmenlere rehberlik etmektedir. Dil becerilerinin tamamını birbirleriyle ne derecede etkili ve ilişkili bir biçimde kullanabildiği, o dilde ulaşılmış olan seviyeyi belirlemektedir. Bir bireyin herhangi bir yabancı dilde yeterli sayılabilmesi için anlama ve anlatmaya dayalı temel dil becerilerini etkili bir şekilde kullanabiliyor olması gerekmektedir (Karatay, 2011). Günlük hayatımızın her kesiminde her an ihtiyaç duyduğumuz iletişim ise, anlama ve anlatma üzerine temellendirilir. Burada sözü geçen anlama; okuma ve dinleme olan alıcı dil becerilerini ifade etmekte iken anlatma; yazma ve konuşma yetisini kapsayan üretici dil becerilerini kullanabilmeyi gerektirir. Yani iletişimsel dil becerisine sahip olmak demek yalnızca alıcı dil becerilerine veya yalnızca üretici becerileri kullanabilmek demek değildir.

Bu çalışmada; yabancı dil öğrenen bireylerde iletişimsel yetiye sahip olmanın yolunun dil becerilerini kavramaktan geçtiğinin bilincinde olarak öncelikle dil becerileri ediniminden bahsedilecektir. Dil becerilerinin öğretimi için tarih boyunca pek çok metot geliştirilmiş ve etkililikleri tartışılmıştır. Öğrenilen diyalogları ezberleme ve hatırlamaya dayanan, soğuk savaş döneminde iletişim ihtiyaçlarını hızlı ve etkili bir şekilde karşılamayı hedefleyen işitsel-dilsel yaklaşım ortaya konulmuştur. Fakat bu metot gerçek bir iletişim ortamında bireylerin ihtiyaçlarını sağlayamayacağı konusunda eleştirilmiştir. Bunun üzerine, dilin sosyolojik bağlamda kullanılması üzerine çalışmalar yapan sosyodilbilimci Hymes, 1972 yılında dil kullanımına daha geniş bir perspektif sağlayan 'iletişimsel yeti' kavramını kullanmıştır. Dili konuşan bireyler o dilin yalnızca dil bilgisel kurallarını değil, sosyal bir iletişim ortamında bu kuralları ne kadar doğru kullanabildiğiyle ilişkili olduğunu öne sürmüştür (Savignon, 2017). Çağdaş dilbilim kuramcılarında olan Chomsky, üretimsel dönüşümlü dilbilgisi kuramında dilin doğasını iki kavramla açıklamıştır. Yeti ve performans adını verdiği bu kavramların; dil ediniminin doğasını anlamada yetersiz olduğu görülmüştür ve iletişimsel yeti adıyla üçüncü bir boyut eklenmiştir. Yeti kavramıyla, bir dilin alt yapısının yani bir dil sisteminin insan beyninde ve zihninde nasıl işlediğini, nasıl çalıştığını kavramaya, anlamaya yarayan bir mekanizmanın olduğu, performans kavramıyla da o dilin günlük hayatta uygulanışı anlatılmaktadır.

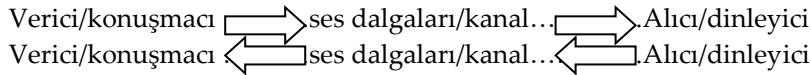
2. İletişimsel Yeti ve İletişimsel Öğretim Metodu

İletişimsel yeti; dilin öğrenildiği toplumun değerlerine, sosyolojik ve kültürel alt yapısına uygun olarak anlamlı bir bütün içerisinde söylem bilgisine sahip olarak dili kullanmayı gerektirir. Belirli bir durumda kime ne söyleneceği, onun uygun olarak nasıl söyleneceği bilmek; hedef dilin öğrenildiği toplumun kültürel değer yargılarıyla, gelenek ve görenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda "Söylem; belirli kuralları olan ve konuşmalardan oluşan, dilin sistematik düzeni için kullanılan bir kavram olmakla birlikte, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor?), otoritesini, (neye dayanarak?), dinleyiciyi, (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleriyle neyi başarmak istiyor) kapsar (Doyuran, 2018: 2011)." Bir dili 'doğru konuşma ve anlama becerisi' olan iletişimsel yeti, dili öğrenen kişilerin söylem bilgisine de sahip olması gerekliliğini içinde barındırır (Genç, 2000). Genç, bu yetiyle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Bir dili konuşma ve anlama becerisi, öğrencinin kendi kültürünün yanı sıra öğrendiği yabancı dilin kültürünü algılamak, anlama çabası, öğrencinin olası konuşma durumlarında belirli yapılara hakim olabilmesi ve duruma uygun tepki vermesi. Yabancı dil öğretim yöntemlerinden olan iletişimsel yaklaşımda hedeflenen ve bir dili bildirişim ihtiyacını karşılamaya yönelik bir ortamda ve uygun biçimde kullanarak karşılıklı anlaşmayı sağlayan eti. Bu yeti ancak öz ve yabancı kültür, toplum vb. bilgisi ve

bakış açısının değişmesi ile oluşur. İletişimsel yeti dilbilimsel yeti ile birlikte dil edinimini gerçekleştirir." Yabancılara Türkçe öğretiminde, dil öğretimi sınıflarında Türkçe dilinde nasıl ricada bulunur, nasıl emir verilir veya sözsüz ifadelerle, beden diliyle kültüre uygun istekler nasıl belirtilir gibi soruların cevapları ancak iletişimsel yetkinlik sağlanarak verilebilir. İletişim sırasında belli bir mesajı iletme için birey alıcı ve verici konumuna girmekte ve her iki konumda da belli dilsel becerileri kullanmaktadır. Bu doğrultuda yabancı dil öğretmenleri iletişimsel yetinin öneminin bilincinde olarak derslerinde dil becerilerinin gelişimine ağırlık vermelidir.

İletişim süreci dinamik bir süreçtir. Gönderen yani kaynak, mesaj ve alıcı doğrultusunda bir döngüde sürekli etkileşim halinde meydana gelir. Sözü ettiğimiz bu iletişim tarzını Herrlitz (1990) aşağıdaki şema ile ifade etmiştir:

İletişim sürecinin yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere iki aşamadan oluştuğunu söyleyebiliriz. İlk Aşamada verici veya kullanıcı sunmak istediği bilgiyi kendi dilinin ses, sözcük, söz dizimi ve anlam bilimi ilkelerine göre şifreleyerek alıcıya(dinleyiciye) sunmaktadır. Bu aşamada alıcı dinleyici rolünü üstlenmekte ve vericinin yani konuşmacının kendisine iletildiği bilgiyi çözümlemektedir. İkinci aşamada alıcı kendisine sunulan bilgiye yanıt verme ve tepkisini belli etme durumunda kaldığında alıcı olan kişi rol değiştirerek konuşmacı konumuna geçer. Karşı tarafın alıcı olduğu durumda tepki vermek istediği halde tekrar konuşmacı duruma geçmesi ile iletişim bu şekilde devam eder. İletişim süresince iletişimin devamı için alıcı ve konuşmacının sürekli rol değiştirdiği görülmektedir (Aktaş, 2005).

İletişimin kendi doğasından anlaşıldığı üzere konuşma, anlama ve yorumlama becerisi iletişimin en önemli öğelerindendir. Sözel iletişim becerilerinin dil öğrenmede aktivitelerinde mutlaka dahil olması gerektiğini anlayabiliyoruz. Bunun yanında yazma eylemi diğer dil becerilerinin gelişimine hem katkıda bulunur hem de kişinin kimlik geliştirmesi için önemli bir araç olarak kabul edilir. Modern yabancı dil öğretiminde iletişimsel yetiyi kazandırmak için iletişim olgusunun doğasından kaynaklı dört temel dil becerisini ilişkilendirerek öğretim faaliyetlerinde, hazırlanan alıştırılmalarda kullanmak gereklidir.

Dili etkileşimsel bir şekilde temel becerileri kullanarak hedef dilde konuşma becerisini gerçek hayat durumları içerisinde öğretmeyi amaçlayan İletişimsel dil öğretim metodu (Communicative Language Teaching), Dell Hymes isimli sosyo dilbilimci tarafından öne sürülen iletişimsel yeti öne sürülerek geliştirilmiştir. İletişimin sosyal ortam içinde özür dileme, ikna etme, tebrik etme, söz verme, kabul etme ve reddetme gibi gerçek hayat durumlarında çeşitli fonksiyonlardan oluştuğu ifade edilir. Hymes, iletişimsel yetiyi ise dört ana başlık altında inceler. Bunlar; kelime ve dilbilgisi bilgisi, telaffuz ve kelime bilgisini içeren dilbilgisel yeti; düşüncelerin tutarlı bir şekilde bir araya gelmesini sağlayan söylemsel yeti; konuşmanın kibar olması veya resmiyet içeren ifadeleri atasözü ve deyimleri içeren sosyo dilbilimsel yeti ve dilbilgisi veya söylem konusunda tikanıldığında konuşmanın akıcılığını devam ettirmeyi sağlayan stratejik yeti olarak sıralanabilir. Tekrara ve ezberlenenleri hatırlamaya dayalı olan işitsel- dilsel metodun aksine iletişimsel dil öğretim metodu; öğrencilerin tepkilerine göre değişebilecek olan sınıf içi çalışmaların dışına çıkarır. Gerçek hayat durumları günden güne değişebilir. Öğrencilerin öğrenmek için zihinlerinde anlamlandırdıkları konular ile ilgili anlamlı düşünebilmeye olan isteklerinden ileri gelir (Galloway, 1993). İletişimsel Dil Öğretimi şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Kültür öğretimi, birinden diğerine değişim gösterebileceği için dil öğretiminde sözsüz iletişim ve beden dili en önemli unsurlardandır.

- Anlama dil öğrenmenin temelidir. Öğrencilerin anlama kabiliyetleri gerçek hayattan alınan örnek metinlerle ve görsellerle desteklenmelidir.
- Sınıfta iletişim dili hedef dil olmalıdır ve ana dil azami seviyede kullanılmaktadır. Öğrenciler ne kadar hedef dile maruz bırakılırsa o kadar dilde yetkin olurlar.
- Öğrenciler kendi öğrenmelerinden sorumlu olup öğretmenin öğrencilerin öğrenmelerinde destekleyici ve kolaylaştırıcı bir rolü vardır.
- Amaç; iletişimin aksamaması ve iletişimsel becerilerin gelişmesi olduğundan dilbilgisi hataları görmezden gelinebilir.
- Öğrenciler başlangıçtan beri dört temel dil becerisi üzerine çalışmakta olup temel vurgu doğruluktan ziyade akıcılıktır. Dört temel dil becerisinden ise dinleme ve konuşma becerisinin ön plana çıktığı söylenebilir (Şahin, Dörtkulak, Bozoğlan, Yağlı, Özmen, Yücel ve Serçe, 2015).

3. İletişimsel Dil Öğretimi Yaklaşımı Teknikleri ve Aktiviteleri

İletişimsel alıştırmalar, öğrencinin tam olarak uygun olduğu seviyede seçimine göre belirlediği otantik ortamda gerçekleşen öğrenciyi motive edici nitelikte olmalıdır. Örneğin; bir yabancı dil öğrencisinin ana fikrini anlayabilmek için dinlediği bir dinleme metninde, her zaman karşılaşılabilecekleri günlük bir durum konu olarak seçilir. Amaç, öğrencilerin dinlediği metnin ana fikrini kavrayabilmektir ve öğrenci konuşmacının neyi ifade ettiğini anlayabilmek için yapılan duyuruyu dinler. Sonra da öğrencilere önceden dağıtılmış olan çoktan seçmeli testlerde konuşmanın nerede geçtiğine dair bir seçim yapıp işaretlemeleri beklenir. Bu şekilde öğrenciler hedef dilin ait olduğu herhangi bir sosyal ortamla sınıfta tanışarak bunu deneyimlemiş olurlar (Galloway, 1993). Bu metotta şu teknikler sıklıkla kullanılmaktadır:

- Hedef dilin kullanıldığı gazetelerden, dergilerden veya gerçek TV kanallarından alıntı materyaller.
- Öğrencilerin uyum ve tutarlılık kurallarını kullanarak bir söylem içerisinde yer alan karışık halde verilmiş cümleleri veya kelimeleri sıralaması,
- Dil oyunları,
- Resimlere bakarak bir sonrakini tahmin edip hikâye oluşturma,
- Çeşitli sosyal ortamlarda dili kullanabilmeyi sağlayan rol oynama (Şahin, Dörtkulak, Bozoğlan, Yağlı, Özmen, Yücel ve Serçe, 2015).

4. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel kaynaklardan birisi olan İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti'ndeki etkinliklerin iletişimsel yetinin gelişimine etkisini incelemektir. Bu amaçla kitaptan seçilen bazı örnek alıştırmaların söz konusu yetiyi geliştirmeye hizmet edip etmediği tartışılmıştır.

5. Yöntem

Bu çalışmada, araştırılan kavram ve kavramlar hakkında yazılı materyallerin analizinin yapıldığı doküman analizi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

6. Bulgular

6.1. İstanbul A1 Kitabındaki İletişimsel ve Kültürel Unsurlar

Cortazzi ve Jin'e (1999) göre, yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları farklı görevler üstlenebilir: Bir öğretmen, bir rehber, bir kaynak, bir eğitmen, bir otorite olabilir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarının niteliğinin denetlenmesi göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Çünkü ders kitapları, bir öğretim programı bulunmayan Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi alanında program görevini üstlenmiştir. Öğretmenlerin mesleki deneyimlerine ve özgüvenlerine bağlı olarak kimi zaman sıkı sıkıya tutundukları ders kitaplarının hangi ilkeler göz önünde bulundurulurken hazırlandığının sorgulanması kitabın başarısını belirleyebilmek, daha iyisine ulaşabilmek ve dersin etkililiğini artırmak açısından önemlidir (Yılmaz ve Esen, 2016).

Yabancı dil öğretimindeki başlıca araçlardan biri olan ders kitaplarında salt dil bilgisi öğretimi

dışında yaşam – deneyim alanları çerçevesinde kültürel kavramlar da aktarılmalı, sözü edilen amaçlara ulaşmak için karşılaştırmalı ve uygulamaya yönelik yöntemler benimsenmelidir. Kültür aktarımını kaynak kültüre, hedef kültüre ve uluslararası kültürlerle dayandıran türde ders kitapları arasında ise en amaca yönelik olanları hedef kültüre ve uluslararası dayalı olanlardır çünkü bunlar aracılığıyla bir yandan öğrenilen dilin kültüründeki uygun yaşam kalıpları aktarılırken bir yandan da dünyadaki kültürel çeşitlilik yansıtılır (Özışık, 2004). Brooks’a (1986) göre de, yabancı dil öğretiminde öğrenciye sunulabilecek kültürel öğelerin bazıları şunlardır (Adem ve Tufan, 2018):

Selamlaşma, vedalaşma, arkadaşlar arası konuşmalar. İnsanları tanıştırma.

Karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar.

Sorulmaması gereken sorular.

Gelenekler, oyunlar, müzik, telefon konuşmaları.

Mektup yazma.

Birini davet etme, randevu verme, saatler.

Yemek yeme ve içme alışkanlıkları, Trafik (Brooks, 1986).

Ders kitaplarında sunulması gereken bu kültürel öğeler yabancı dil öğretiminde iletişimsel yetiyi kullanabilmek için en temel gerekliliklerdendir.

İstanbul Yabancılar için Türkçe Ders kitabı seti; Dr. Fatma Bölükbaş, Fazilet Özenç, Mehmet Yalçın Yılmaz tarafından hazırlanmış olup İstanbul Üniversitesi Dil Merkezi tarafından kullanılmaktadır. İstanbul Yabancılar için Türkçe seti; A1-A2 (Temel), B1-B2(Orta) ve C1, C+ ileri olmak üzere üç kitaptan oluşmaktadır. Öğretim seti Avrupa Ortak Dil ölçütlerinde belirlenmiş dil düzeylerine uygun biçimde düzenlenmiş, iletişim ve öğrenen odaklı yaklaşım takip edilerek yapılandırılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında kitaptan bazı bölümler alıntılanarak, iletişimsel dil yaklaşımı kullanımı bağlamında incelenecektir.

Fotoğraf: 1

Fotoğrafa bakıldığında yeşil renkte çerçevelenmiş ünite başlıkları gündelik yaşamda karşımıza çıkan kavramlardan ve işlevlerden oluşmaktadır. Öğrencilerin etkileşimsel, iletişimsel yetilerini geliştirmeye yönelik, ihtiyaç duyabilecekleri konu başlıkları olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda İstanbul Yabancılara Türkçe Öğretim seti kavramsal-işlevsel bir izleneye sahiptir. Ayrıca sarı renkte çerçevelenmiş kısımda dilbilgisi konularının kolaydan zora gidecek şekilde sıralandığı ve dil becerileri üzerinden bir sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Bu yüzden yapısal ve beceriye dayalı izlenelerin de dikkate alındığı söylenebilir. İstanbul Yabancılara Türkçe öğretim seti yapısal, kavramsal- işlevsel ve beceriye dayalı olmak üzere toplamda üç izleneye benimsenmiştir (Akbulut ve Yaylı, 2015).

Kavramsal- işlevsel izlenelerin dili anlamının ve iletişimin ön planda tutulduğu bir izleneye olduğu bilgisinden ve sınırlılık alanımız olan İstanbul Yabancılara Türkçe Öğretim seti ders kitabının bu izleneye benimsenmiş olduğu görülmektedir. Kitaptaki ünite başlıklarının dil bilgisi konularının sıralanması yerine 'Merhaba', 'Nerede?', 'Ne Yapıyorsun?' gibi ifadelerden oluşması da iletişimsel öğeler odaklı bir anlayış benimsendiğini açıklar niteliktedir. İletişimsel bir yaklaşımı benimseyen bir ders kitabı çoğunlukla kavramsal-işlevsel izleneye benimsenir.

<p>4. ÜNİTE sayfa 51-66</p>	<p>BENİM DÜNYAM</p>	<p>A. Ailem B. Arkadaşlarım C. Ailemden uzakta</p>	<p>A. Benim ailem B. Benim sınıfım C. Sevgili ailem</p>
<p>5. ÜNİTE sayfa 67-80</p>	<p>ZAMAN ZAMAN</p>	<p>A. Saatler B. Bayramlar C. Özel günler</p>	<p>A. Ne zaman? B. Bayramlar C. Özel günler</p>
<p>6. ÜNİTE sayfa 81-93</p>	<p>ÇEVREMİZ VE BİZ</p>	<p>A. Ailem B. Nerede? C. Vücudumuz</p>	<p>A. Akralarım B. Benim mahallem C. Hastayım</p>

Fotoğraf: 2

Fotoğraf 2'ye baktığımızda kitabımızdaki ünitelerin geri kalan kısmı görülmektedir. Ünite başlıklarının 'Benim Dünyam', 'Zaman Zaman', 'Çevremiz ve Biz' olması yakından uzağa ilkesinin benimsendiği görülmektedir. Öğrenci, öğrenmekte olduğu dili önce kendi hayatında ve çevresinde kullanabilme olanağı bulmalı ve daha sonra uzak çevresi ile iletişim boyutlarına geçmelidir.

DİL BİLGİSİ	DİNLEME	YAZMA	KONUŞMA
B. Türk alfabesi C. Bu-şu-o Kim?-Ne? Çoğul eki {-lar} Soru eki (mi) Burası neresi?	A. Tanışalım B. Alfabe C. Kapalıçarşı	A. Tanışma diyalogu yazma B. Kelimeler C. Ev	A. Sınıftaki arkadaşlar ile tanışma B. Sesletim C. Nesnelere sorma
A. Bulunma durumu {-DA} Var-yok B. Sayılar Kaçınıcı? C. İsim cümleleri	A. Benim odam B. Otel formu C. Ben ve arkadaşım	A. Ev eşyalarını anlatma B. Otel formu doldurma C. Karakterimizi anlatma	A. Kendi odasını tanıtırma B. Sayıları yazma C. Arkadaşımızı tanıtırma
A. Şimdiki zaman B. Yönelme durumu {-(v)A} Uzaklaşma durumu {-DAn} C. -mAk istemek	A. Tanışma B. Günlük hayat C. İstekler	A. Günlük hayatı anlatma B. Boş zamanlarımızı anlatma C. İstek bildiren bir diyalog yazma	A. Arkadaşın günlük hayatını anlatma B. Hobiler C. Planlar
A. İyelik ekleri B. Ülke, milliyet, dil adları C. Kendi, hep Belirtme durumu {-(y)!!}	A. Zehra Hanım'ın torunları B. Dünyadan portreler C. Ailemi özlüyorum	A. Ailemizi tanıtırma B. Bilgi formu doldurma C. Mektup yazma	A. Aileleri tanıtırma B. Diller C. Aileden uzakta yaşamı hakkında konuşma
A. Saatler -DAn -(y)A kadar B. -DAn önce/-DAn sonra -mAdAn önce/-Diktan sonra C. -DAn beri / -Dir	A. Çok işim var B. Yılbaşı gecesi C. Doğum günü	A. Buluşma diyalogu yazma B. Plan yapma C. Özel bir gün	A. Not yazma B. Bayramlarımızı tanıtırma C. Hayatımızdaki önemli günler
A. İsim tamlamaları 3. -ki eki C. Karşılaştırma (daha, en)	A. En iyi arkadaşım B. İstanbul gezisi C. Eczanede	A. Ailemizi tanıtırma B. Gezi planı C. Hastane diyalogu	A. Arkadaşımızın yakınları tanıtırma B. Nerede? C. "En"lerimiz

Fotoğraf: 3

Fotoğraf 3'te ise temel dil becerilerinin öğretiminin ana başlıkları görülmektedir. Dilbilgisi öğretiminde kolaydan zora yaklaşımı benimsenmiştir. Dinleme, yazma ve konuşma becerileri iletişimsel yetiyi geliştirmeye ve kullanmaya yönelik konu başlıkları altında verilmiştir.

6.2. İstanbul A1 Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabı'nda İletişimsel Aktiviteler

Genel hatlarıyla iletişimsel yaklaşımın benimsendiği gözlemlenen bu bölümde ise İstanbul A1 serisi kitabının çeşitli bölümlerinden bu yaklaşım odaklı birkaç aktivite incelenecektir.

YAZMA

- 8 Aşağıdaki cümleleri kullanalım ve sınıftaki arkadaşlarımızla bir diyalog yazalım.

- Senin adın ne?
- Nasılsın?
- Nerelisin?
- Memnun oldum.

KONUŞMA

- 9 Kitabı kapatalım. Aynı soruları arkadaşlarımıza soralım.

Fotoğraf: 4

Kitabın ilk ünitesi olan 'Merhaba' ünitesinde yazma ve konuşma becerisini geliştirmeye yönelik alıştırmalar yukarıdaki fotoğrafta görülmektedir. Ünite sonuna doğru görülen bu etkinliklerde öğrencilerden arkadaşlarıyla birlikte bir diyalog yazmaları beklenmektedir. Kontrollü yazma alıştırmalarına örnek olan bu çalışmada öğrencilerin oluşturacakları diyalogda kullanabilecekleri söz

öbekleri verilmiştir. Karşılıklı etkileşim halinden yazma faaliyeti gerçekleştirilmesi beklenir. Diğer yandan, konuşma aktivitesinde yazmış oldukları soruları akıllarındaki kaldıkları şekliyle aktif olarak kullanmaları beklenir. Doğrudan doğal yolla iletişimde bulunmaktadır.

1 Resimlere bakalım. Aşağıdakilerden hangilerini yapıyoruz?

Fotoğraf: 5

'Ne yapıyorsun?' ünitesinin hazırlık alıştırmasını gösteren bu fotoğrafta öğrencilere bunlardan hangilerini yaptıkları sorulmuş ve bunları ne zaman yaptıklarını tablo halinde söylemeleri beklenmiştir. Günlük hayatta kullanılan dili dilbilgisi öğretmek için tümevarım yöntemiyle şimdiki zaman yapısını dolaylı olarak öğretmek ve kullanmak amaçlanmıştır. Hymes'ın vurguladığı iletişimsel yetiye sahip olmanın dilbilgisini doğru kullanmaktan geçtiği bilgisinden hareketle bu alıştırmada öğrenciler farkında olmadan iletişimsel bağlamda dilbilgisini öğrenmiş olacaktırlar.

KONUŞMA

12 Bir sınıf arkadaşımıza aşağıdaki kelimeler ile en yakın arkadaş hakkında 5 soru soralım. Sonra arkadaşımızın cevaplarını söyleyelim.

oturmak çalışmak okumak
hafta içi hafta sonu boş zaman

Fotoğraf: 6

Aynı ünitenin konuşma alıştırması olan yukarıdaki fotoğrafta karşılıklı etkileşimin aktif gerçekleşebileceği bir çalışma istenmektedir. Kontrollü konuşma aktivitesi gerçekleştirecek olan öğrenciler hem sosyal bağlamda hem de metin içerisinde tutarlılık gözeterek konuşabilme pratiği yapabileceklerdir. Bu alıştırma örneğinde öğrencinin belirtilen illeri kullanarak neye göre ve nasıl soru sorması gerektiği belirtilmemiş olup kontrollü konuşma becerisini teşvik edici halde düzenlenmesi gerekmektedir.

7. Sonuç ve Öneriler

Dil öğretiminde son yıllarda çağdaş yaklaşımların benimsenmesi sebebiyle iletişimsel dil yaklaşımının kullanımı önem kazanmıştır. Eğitimde son dönemlerde meydana gelen gelişimleri ve değişiklikleri temel alan Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metninde yer alan yaklaşım, eylem odaklı

yaklaşımdır ve bireyi temel alır. İstanbul A1 ders kitabının bu doğrultuda bireyi temel alan, iletişim odaklı hazırlanmış olduğu söylenebilmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde ders kitaplarını inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Büyük oranda ders kitaplarında kültür aktarımı konulu çalışmalara rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları; Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Düzeyi) (İşcan ve Yassıtaş, 2018), Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Düzey (A1, A2) Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı. (Kalenderoğlu, 2015), Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürün araç olarak kullanımı: Gazi yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği (B1-B2 seviyesi) (Kutlu, 2015), Yeni Hitit 1 yabancılar için Türkçe ders kitabının kültür aktarımı açısından incelenmesi (Bayraktar, 2015). Fakat bunun yanında metnin tür, tema ve özgünlük açısından değerlendirildiği çalışma (Bkz. Serin ve Turan, 2015), okuma metninin bilgi türleri açısından incelendiği (Bkz. Tiryaki ve Doğan, 2017) veya ders kitaplarının sözcük öğretimi açısından (Bkz. Uğur ve Azizoglu, 2016) değerlendirildiği akademik çalışmalar yapılmıştır. İletişimsel yaklaşımın deyim öğretimindeki başarıya etkisi incelenmiş olan tez çalışması (Bkz. Erten Dalak, 2017) iletişimsel yaklaşım ile ilgili yapılan birkaç çalışmadan birisidir.

Yabancı dil öğrenmek ve öğrenilen dili kullanmak dinamik bir süreç gerektirir. Bu süreç boyunca öğrenci, hedef dili öğrenirken onu doğal konuşma ve yazma ortamında deneyimler. Dil yaşayan bir varlıktır. Kullanılmadıkça dili yaşatamayacağımız bilincinde olarak yabancı dil öğretim faaliyetlerini düzenlemeli ve yenileştirmeliyiz. Öğretmenler ve öğrenciler dil öğrenim süreci içinde sürekli birbirleriyle iletişim halinde olmalıdır. Bu bağlamda yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları en temel ihtiyaç olan bireyler arası iletişimi sağlamaya ve geliştirmeye yönelik etkinlikler içermelidir. Aktaş, (2005) çalışmasında belirttiği gibi, temel dil becerilerinin gelişimi için ders etkinliklerinde çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak iletişim yetisi geliştirilmelidir. Temel konular veya öğretilmesi gereken dil bilgisi konularını öğretmek amaç değil, etkili iletişimin gerçekleşmesi için araç olmalıdır (Erten Dalak, 2017).

Bu çalışmada, İstanbul A1 ders kitabının iletişimsel becerileri dört temel dil becerisiyle ilişkili olarak ele aldığı gözlenmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, İstanbul Üniversitesi Dil Merkezi ve Yabancılara Türkçe öğretmekte olan çeşitli kurumlar tarafından kullanılan İstanbul A1 Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabı'ndan rastgele seçilmiş çeşitli alıştırma örnekleri incelenmiştir. Söz konusu yetinin gelişimine etkileri tartışılmıştır.

Bu doğrultuda kitaptaki etkinlikler ve alıştırma örneklerinin geliştirilmesi amacıyla aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Öğrencilerin iletişimsel yetiyi geliştirebilmeleri için dil öğrendikleri ortam dışında sosyal hayatlarında da kullanabilmelerine zemin sağlamalıdır.
- Etkinlikler A1 düzeyindeki bir öğrenci için ilgi çekici olmaktan uzaktır ve eğlendirici değildir. Yaş gruplarına göre çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır.
- İletişimsel oyunlar, drama, gösteri, tartışma gibi etkinlikler yapılmalı ve söz konusu kitapla desteklenmelidir.
- Etkinlikler esnasında gerçek bir iletişim ortamı sunulmalı ve öğrencilerin derse istekli ve ilgili olmaları sağlanmalıdır.
- Yazma aktivitelerinde öğrencilerin gelişim sağlayabilmeleri için ödev verilmeli, ve süreç gerektiren portfolio sistemi ile yazdıkları metinler kontrol edilmeli ve geri dönütler verilmelidir.
- Nitel bir çalışma yapılmıştır ancak iletişimsel aktivitelerin sayısı ve yeterliliği ile ilgili nicelik belirten bir çalışma daha yapılmalıdır.
- Yabancı dil öğretiminde öğrencilerin seviyelerine uygun olarak konuların ağırlıkları artırılmalı ve aşamalılık ilkesi göz önünde bulundurulmalıdır. Kontrollü yazma etkinliklerinin ilk

ünitelerde sayısı artırılarak yavaş yavaş azaltılmalı ve serbest yazma etkinliklerine katılımları teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adem, İ., ve Tufan, Y. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Düzeyi). *Aydın TÖMER Dil Dergisi* (1): 47-66.
- Akbulut, S., ve Yaylı, D. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi A1 Ders Kitapları Üzerine Bir İzlenim Çalışması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 35-46.
- Aktaş, T. (2005). Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti. *Journal of Language and Linguistic Studies* , 1 (1).
- Bayraktar, S. (2015). Yeni Hitit 1 Yabancılar için Türkçe Ders Kitabının Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (2): 7-23.
- Brooks, N. (1986). *Teaching Culture in The Foreign Language Classroom*. Cambridge University Press.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4): 301-323.
- Erten Dalak, H. D. (2017). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İletişimsel Yaklaşımın Deyim Öğretimindeki Başarıya Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Galloway, A. (1993). *Communicative Language Teaching: An introduction and Sample Activities*. ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics Washington DC (06).
- Genç, A. (2000). *Wörterbuch Paedagogik*. Ankara: Hacettepe, Taş Kitabevi.
- İşcan, A., ve Yassıtaş, T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Düzeyi). *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 3(1): 47-66.
- Kalenderoğlu, İ. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Düzey (A1, A2) Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12).
- Kutlu, A. (2015). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürün Araç Olarak Kullanımı: Gazi Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 seviyesi). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(2): 697-710.
- Şahin, S.; Dörtkulak, F.; Bozoğlan, H.; Yağlı, E.; Özmen, M.T.; Yücel, S. ve Serçe, N. (2015). *İngilizce Alan Bilgisi Alan Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Savignon, S. (2017). Communicative Competence. J.I. Lontos (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching* (1-7). John Wiley & Sons, Inc
- Serin, N., ve Turan, E. (2015). Yunus Emre Türkçe Öğretimi Seti'nde Yer Alan Metinlerin Tür, Tema ve Özgünlük Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(3): 1229-1250.
- Tiryaki, E. N. ve Doğan, S. Ö. (2017). Yabancılar Türkçe Öğretimindeki Ders Kitaplarındaki Okuma Metinlerinin Bilgi Türleri Açısından İncelenmesi (İstanbul C1/+ örneği). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3): 503-518.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi: Ankara.
- Yılmaz, H. ve Esen, D. (2016). Yabancılar Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar. *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarını Değerlendirme Ölçütleri İçinde* , 85.

Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tavşanla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Dr. Öğr. Üyesi Ünsal Yılmaz Yeşildal

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-1976>

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.02.2020

Kabul: 23.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Tavşan

Alevi

Bektaşî

İnanma

Mitoloji

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42199>

Öz

Dinî inanmalar insanoğlunun hayatını yönlendiren ve bazen din dışı farklı unsurlarla birleşerek taassup boyutuna ulaşip sınırlandıran olgulardır. Bu inanmaların bazıları tamamen dinî gerçeklere dayanırken bazıları dinî gerçekliklerle bezenmiş batıl inançlardan ibarettir. Gerek insanların günlük hayatlarındaki pratiklerde gerekse de halk anlatılarında yaşayan bu inanmalar yüzyıllardır halk arasındaki varlıklarını sürdürmektedir. Bu inanmaların bir kısmı millî hususiyetler gösterirken bir kısmı evrensel hususiyetler taşımaktadır. Millî motifleri bünyelerinde barındıran inanmaların kimisi de aynı millet içerisindeki mezhepsel ve/veya meşrepsel farklılıklara göre değişiklik arz edebilmektedir. Türkler tarihleri boyunca farklı inanç sistemleri ile dinlere mensup ve komşu olmuş bir millettir. Günümüzde dahi Türklerin bir kısmı diğerlerinden farklı olarak İslam dışındaki dinlere mensuptur. Yine İslam dairesindeki Türkler de kendi içlerinde farklı mezhep ve/veya meşreplere dâhildir. Uzmanları tarafından Alevi, Bektaşî ve Kızılbaş gibi adlarla anılan Türkmenlerin bir kısmı da bu toplulukların önde gelenlerindedir. Bu üç terimin ayrımını yapmak ya da izah etmek çalışmamızın içeriğinin ötesinde bir konu olduğundan çalışma boyunca bu kavramlar genellikle birlikte anılacaktır. Bilindiği üzere dinî ya da dine bağlı inanmaların bir kısmı tabusal varlık ve davranışları doğurmaktadır. Bu varlık ya da davranışlardan bir tanesi de insanların etraflarında gördükleri hayvanlara dair geliştirdikleri inanma ve takındıkları tavrıdır. Türkler arasında kurt/bozkurt ve geyik, Batılı terminolojideki karşılığıyla totem, Türk fikir hayatındaki karşılığıyla hayvan ata/hayvan ana olarak kabul edilmiştir. Atalık ve analık hususiyetleri barındırmasa da Türkler arasında totem olarak kabul edilen hayvanlardan biri de tavşandır. Bu çalışmada Alevi-Bektaşî toplumların tavşana dair besledikleri inanma ve bu inanmalara bağlı takındıkları tavrıların dünyadaki benzerleriyle mukayeseli şekilde arkaik kökenlerine inilmeye çalışılarak tavşana dair bu inanma ve tavrıların günümüzdeki karşılıkları üzerinden tespitler ortaya konulacaktır. Bu yolla Türklerin tarih boyunca farklı inançlar üzerinden tavşana bakışı da gözler önüne serilecektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yeşildal, Ü. Y. (2020). Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tavşanla İlgili İnanç ve Uygulamalar. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 169-181.

Beliefs and Practices About Rabbit in Alevi-Bektashi Tradition

Asst. Prof. Dr. Ünsal Yılmaz Yeşildal

Akdeniz University, Faculty of Literature, Turkish Language and Literature, Antalya – TURKEY

Article History

Submitted: 20.02.2020

Accepted: 23.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Rabbit
Alevi
Bektashi
Belief
Mythology

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42199>

Abstract

Religious beliefs are the facts that direct the life of mankind and sometimes reach the conservatism dimension by combining with different non-religious elements and limit the people. Some of these beliefs are entirely based on religious facts, while others are superstitions embellished with religious realities. These beliefs, both in the practices of people's daily lives and in the public narratives, have been living among the people for centuries. While some of these beliefs show national characteristics, others have universal properties. Some of the beliefs that contain national motives may vary according to sectarian and/or textual differences within the same nation. Turks have been a neighbor of the religions and neighbors with different belief systems throughout their history. Even today, some Turks belong to religions other than Islam, unlike others. The Turks in the Islamic Circle are also included in different sectarians and/or texturals. Some of the Turkmens referred to by their experts as Alevi, Bektashi and Kızılbaş are among the leading of these types of communities. These concepts are often referred to together throughout the study as it is a matter beyond the content of our study to distinguish or explain these three terms. As it is known, some of the beliefs that are religious or related to religion cause taboo beings and behaviors. One of these beings or behaviors is the beliefs and attitudes that people develop about the animals they see around them. Among the Turks, wolf/gray wolf and deer are accepted as totems in Western terminology, and ancestors / animals are the main ones in Turkish intellectual life. Although there are no ancestry and maternity features, one of the animals accepted as totems among Turks is a rabbit. In this study, the beliefs of Alevi-Bektashi societies about the rabbit and their attitudes based on these beliefs will be tried to go down to their archaic origins in comparison with their counterparts in the world, and the determinations of these beliefs and attitudes about the rabbit will be revealed. In this way, Turks' view of the rabbit through different beliefs throughout history will be revealed.

Kutsanan Hayvan

Arkaik dönem insanının ilk ve en önemli faaliyetlerinin başında şüphesiz ki dünyayı anlama ve anlamlandırma çabaları gelmektedir. Öncesi olmadığı için kolektif bilinç temelli tutum ve davranışların dahi oluşmadığı bu ilk dönemde insanoğlu öncelikle etrafında olan ancak kendisine benzemeyen diğer varlıkları tanımaya ve onları sınıflandırmaya çalışmıştır. Yine insanlığın her daim uğraş alanı olan yaratıcıyı bulma arzusu da ilk dönem insanı için önem arz etmiştir. Bu süreçte insanoğlu bazen gök cisimlerini, bazen bitkileri, bazen hayvanları ve bazen de kendi elleriyle yaptığı cansız varlıkları yaratıcı olarak kabul etmiştir. Özellikle o dönem için kendisinde bulunmayan üstün koku alma, uzağı görme, hızlı koşma, suyun altında yaşayabilme, hassas işitme kabiliyeti ve gökyüzüne çıkabilme gibi özelliklerinden ötürü hayvanlar insanoğlu tarafından yaratıcı, yaratıcının bir uzvu veya elçisi olarak düşünülmüştür. Totem inancı da üzerinde hâlâ pek çok bilinmezliği barındırmasına rağmen bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnanışa göre totem kutsal olarak kabul edilir. Bu yüzden totem aynı zamanda tabudur. Dokunulmazlık tabunun en önemli özelliklerinden biridir. Bu bağlamda totemin yenmesi ve herhangi bir gündelik faaliyette kullanılması yasaktır (Freud, 2017: 13). Türklerin totem anlayışı ile olan münasebetleri dünyadaki benzerlerinden farklı olup kendine özgü hususiyetler göstermektedir. Totem inancı Türkler arasında hayvandan türeme temalı anlatı ve pratiklerde yaşamakta ve hayvan ata/hayvan ana gibi adlar taşımaktadır. Bu bağlamda Türkler arasında kurt/bozkurt ve geyik, Batılı terminolojideki karşılığıyla totem, Türk fikir hayatındaki karşılığıyla hayvan ata/hayvan ana olarak kabul edilmiştir.

Atalık ve analık hususiyetleri barındırmasa da Altaylarda yaşayan Tatar ve Teleüt Türk boyları arasında totem olarak kabul edilen hayvanlardan biri de tavşandır (Küçük 2009: 85-193). Türklerle birlikte Hititler arasında da tavşanın totem ve buna bağlı olarak tabu olduğu bilinmektedir (Öz, 1997a: 130). Yine totemizmle ilişkili olarak Baltık toplulukları ve özellikle de Litvanlar arasında ormanları tavaf eden tanrı Meiden tavşan-tanrı olarak sembolize edilmektedir (Boyer, 2000: 100). Orta Amerika inanç sistemlerinde adları geçen "400 tavşan" bitki örtüsü tanrısı olarak kabul edilir. İnanışa göre Tufan efsanelerinde devrilmiş ağaçlara yeniden dikilmelerini emreden de bir tavşandır (M.A.E.F.M., 2000a: 191). Kaliforniyalıların mitik inançlarında büyük tanrının muhalifi olarak kabul edilen Coyote bazen tavşan şeklinde tasavvur edilmektedir (Eliade, 1990: 164-167). Dünyadaki farklı milletlerin mitlerinde ay insanlığa gönderdiği mesajları köpek ve timsah gibi hayvanların yanı sıra tavşan aracılığıyla da gönderir (Eliade, 2003: 184). Azteklerde ayın görüntüsü, içinde tavşan bulunan bir kupa şeklindeki su dolu bir vazo olarak tasvir edilirken, mitolojik tasavvurda kendisiyle ilişkilendirilen hayvanlar arasında tavşan bulunmaktadır. Sarhoşluğun ve ilkbaharın tanrısı da "iki tavşan" adını taşımaktadır (M.A.E.F.M., 2000b: 344). Tavşan Çin mitlerinde ay ya da aylarda yaşayan bir hayvan olarak kabul edilir (Kaltenmark, 2000: 349). Orta Meksika'da yaşamış olan Azteklerin kullandıkları takvimde geçen yirmi günden birinin adı "tochtli" yani tavşandır (M.A.E.F.M., 2000c: 738). Tavşan Kuzey Amerika masallarında da bir mit olarak yer almaktadır. Anlatıya göre,

"Başka bir gün, Yaşlı Adam çayırda gezinirken tuhaf bir şarkı duydu. Böyle bir şeyi hiç duymamıştı ve nereden geldiğini anlamak için çevresine bakındı. Pamuk kuyruklu tavşanların daire olmuş şarkı söyleyerek ilaç yaptıklarını gördü. Ateş yakmış ve kızgın küller elde etmişlerdi. Biri yatıp öteki onu kızgın küllerle örterken şarkı söylüyorlar sonra örtünen sıçrayıp kalkıyor ve hepsi zıplıyorlardı. Çok eğlendikleri görülüyordu.

'Küçük Kardeşler' dedi Yaşlı Adam, 'bu kızgın küllerde ve kömürlerde yanmadan yatmanız çok güzel. Bana da nasıl yapıldığını göstermenizi isterdim.'

'Gel Yaşlı Adam' dedi tavşanlar, 'sana nasıl yapıldığını göstereceğiz. Bizim şarkımızı söyle ve küllün içinde ancak kısa bir süre kal.' Yaşlı Adam şarkı söylemeye başladı ve yattı, onu kömür ve küllerle örttüler ve hiç de yanmadı.

'Çok güzel' dedi, 'gerçekten güçlü ilacınız var. Şimdi hepsini öğrenmek istiyorum, siz yatın ben sizi

gömeyim.'

Tavşanların hepsi yattılar ve bütün ateşi üstlerine koydu. Yalnızca yaşlı bir tavşan kaldı, Yaşlı Adam onu da ateşe koymak isterken 'Bana acı, çocuklarım doğmak üzere' dedi. 'Peki' dedi Yaşlı Adam 'Seni bırakacağım ki tavşanların varlığı devam etsin fakat ötekileri kızartıp kendime ziyafet çekeceğim.'

Ateşe daha odun koydu ve tavşanlar pişince kızıl söğüt dalları kesip tavşanları soğumaları için üstlerine yatırdı. Yağları dallara aktı, bugün bile kızıl söğüdü ateşe tutsanız kabuğundan yağ çıktığını görürsünüz. Ve bugün tavşanların sırtlarında o gün kurtulmanın taşıdığı izden yanık yeri vardır." (Grinnell, 1982: 155-156, Campbell, 1995: 267-268'den). Yine bir başka Kuzey Amerika mitinde dört dünyadan üzerinde insanların yaşadığı dünyayı tavşan yönetmektedir (Radin, 1956: 53, Campbell, 1995: 271'den). Özellikle Kuzey Amerika'da Afrika kökenli olduğu düşünülen Br'er Rabbit olarak anılan tavşan; yaşlı adam, koyot, kuzgun ve tilki (Tilki Reynard) ile birlikte Kuzey Amerikalıların paleolitik bir kahramanı olan dolandırıcı/hilebaz tipini sembolize etmektedir. Çoğu zaman dünyanın yaratılışına dair mitlerin ana kahramanları bu tiplerdir.¹

Türkler Arasında Bir Yasak ve Mitik Kahraman Olarak Tavşan

Görüldüğü üzere dünyanın farklı milletlerinde kendisine dair inançlar beslenen tavşan bazıları bu inançlardan kaynaklanan nedenlerden ötürü bir tabu yani yasak hâline gelmiştir. Ancak Türklerin tavşana bakışı biraz kafa karıştırıcıdır. Örneğin Altay Türklerinin töz ya da tös adını verdikleri varlıkların bir kısmının tavşan derisinden yapıldığı kaydedilmektedir. Şaman davullarının üzerindeki resimlerden tayılga adı verilen kurban yerini sembolize eden figürlerin bir parçası olan "yeek" yani aralarına ip geçirilmiş iki kazığın bulunduğu parçadaki ipe bir erkek tavşan (aygır koyon, aygır tuulay) derisi asılmıştır (İnan, 1976: 59, 125). Kuzey Yakutlarda doğum yapan kadının evinin bahçesine üç gün boyunca bir tavşan derisi asılmakta ve bu geleneğe "Ayustım" adı verilmektedir (Küçük, 2009: 60). Derinin tavşana ait oluşu elbette ki tabiatın sunduğu imkânlarla ilgilidir. Ancak tavşanın avlanıp derisinin yüzülmesi eski dönemlerde tavşan yemenin yasak olmadığını göstermesi bağlamında önem arz etmektedir. Konuyla ilgili olarak Hunların daha çocukluk yıllarında at sırtında tavşan avladıkları kaydedilmektedir (Ligeti, 1962: 37 vd., Sertkaya, 1995: 26'dan). Orta Sibirya'da yaşayan Yuraklar arasındaki bir Şaman ayin sırasında yayın balığı, ren geyiği ve tavşan avladığını anlatır (Eliade, 1999: 245). Orhun Kitabelerinde de Bilge Tonyukuk "Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz. (Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk)" demektedir (Ergin, 1999: 66-67). Birge'nin *Müneccimbaşı Tarihi* (1224) adlı eserinden aktardığına göre Kubilay dedesi Cengiz Han'ın dönüşü üzerine bir tavşan avlar. III. İlhanlı Hanedanlığına ait paraların bazısının üzerinde bulunan tavşan resminin bu tavşanı sembolize ettiğinin düşünülmesi de (Birge, 1991: 194) konuyla ilgili olarak dikkat çekmektedir. Seyyid Lokman'ın *Hüner-nâme* adlı eserinde Kanunî'nin avladığı hayvanlar arasında tavşan bulunmaktadır (Karatay, ?: 226-227, Seyhan, 1995: 174'ten).

Tavşan Kam dualarında da geçen bir hayvandır (Radloff, 1994b: 80). Radloff'un Teleüt ve Altaylı boylardan derlemiş olduğu mizahi şarkılardan birinin adı "*Tavşanın medhiyesi*"dir (Radloff, 1994a: 102-103). İnanışa göre Altay Kamlarının yardımcı ruhları bazen tavşan şeklinde görülmektedir (Eliade, 1999: 116). Sibirya Kamları göğün 6. katında bir tavşan gördüklerini kaydederler ve sembolik olarak düzenledikleri bir ayin esnasında güya göğün 6. katına çıkarak hizmetkârlarıyla birlikte oradaki tavşanın peşine düşerler (Radloff, 1994b: 60-62; Eliade, 1999: 228).² On iki yaşındayken av sırasında

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Campbell, 1995: 271-274.

² Alevi-Bektaşî inancına göre güneş Hz. Muhammet'i, ay Hz. Ali'yi, Zühre Yıldızı yani Çolpan ise Hz. Fatma'yı sembolize etmektedir (Eröz, 1990: 385). Altaylılara göre ay göğün altıncı katında, güneş de yedinci katında bulunmaktadır (Eliade, 1999: 228). Bu denkleme göre Bektaşîlerin tavşanı sevmemelerinin nedenlerinden biri de bu bağlantıdır (Eröz, 1990: 385). Yine göğün

karşısına çıkan bir tavşanın yaşlı bir adama (Hoca Ebu Nasr Samani) dönüştürerek Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'a din değiştirmesini tembih ettiği ve İslam'ı öğrettiği kaydedilir (Jarring, 1938: 142-155, Eröz, 1990: 399-400'den; Roux, 2002: 195; Roux, 2011: 59). Hızır'ın da tavşan donuna girdiği bilinmektedir (Ocak, 1999: 68; Beydili, 2015: 239).³ Buda'nın önceki yaşamlarını anlatan *Jatakalardansasa-Jatakaya* göre Buda daha önceki yaşamlarından birinde dünyaya tavşan olarak gelip etini aç bir yolcuya hediye etmiştir (Thierry, 2000: 98). Roux'un Riasanovsky'dan aktardığına göre Moğollar tavşan ve ayıya tapmaktadır (Riasanovsky, 1938: 52, Roux, 2005b: 89). Tavşan Moğollar arasında orduya yol gösteren bir hayvan olarak kabul edilmektedir.⁴ İtalyan bir misyoner rahip ve seyyah olan Ricold de Monte Croce (Ricold of Monte Croce) (1267-1320) Moğolların ortaya çıkışıyla ilgili olarak aktardığı bir efsanede seyahat esnasında bir tavşanın karşısına çıkıp rehberlik ederek kendilerini bir şatoya götürdüğünü kaydeder.⁵ Kitanlar arasında tespit edilen tahta tavşan ritüeline göre iki gruba ayrılan şahıslar üçüncü ayın üçüncü gününde kutlanan bir bayramda ata binerek tahta tavşana silah atarlar.⁶

Fuat Bozkurt tavşan yasağının Ön Asya dinlerinde bulunmadığını, yasağın İç Asya kaynaklı olabileceğini vurgularken tavşanın eski bir Türk totemi olduğuna değinir. Ona göre totem sevilip saygı duyulan yer yer de nefret edilen yönleri bulunan bir olgudur. Konunun Aleviler arasındaki durumunu değerlendiren Bozkurt tavşanın Aleviler arasında zaman içerisinde nefret edilen tarafının ağır bastığını kaydeder (Bozkurt, 1990: 137, Öz, 1997a: 134'ten). Bektaşî mimarisinde yapı içlerinde görülen tavşan süslemeleri (Noyan Dedebeba, 2001: 667) ise totemin sevilip sayılma temelli olumlu yönlerinin bir kalıntısı olarak değerlendirilmelidir. Türklerin uzun süre kullandıkları on iki hayvanlı Türk takviminin dördüncü yılı tavşan yani tavşan yılıdır (Turan, 2009: 33).⁷ Bedri Noyan Dedebeba'nın Hilmi Ziya Ülken'in *Mihrab Mecmuası*'nda yazdığı bir yazıdan aktardığına göre "*Oğuzların altılı tasnifine anduk olarak giren tavşan⁸, Bozokların merkezî totemi idi. Tabu, kutsal olduğundan Kızılbaşlar tavşan yemez.*" (Noyan Dedebeba, 2011: 212). Zereşan Vadisi'nde yaşayan Özbek Türklerinin bir boyunun adının "*Koyan-Kulaklı*" yani "*tavşan kulaklı*" (Radloff, 1954: 226-227) oluşu da totemizmin bir kalıntısı olarak dikkat çekmektedir. *Şecere-i Terakime*'deki manzum bir parçada geçen altın gözlü tavşanın da konuyla ilgilisi değerlendirilmelidir (Ebülğazi Bahadır Han, ty: 86-87).

Alevi-Bektaşî Toplularının Tavşana Bakışı

Türk dünyasında tavşan; yılan, baykuş, saksığan, kedi, köpek, at, horoz, geyik ve kurt/bozkurt gibi hayvanlarla birlikte bazen bizzat kendileri bazen de hareketleri uğurlu ya da uğursuz olarak kabul edilen hayvanlar arasındadır (Küçük, 2009: 193). Aleviler; turna, güvercin, geyik, tavus kuşu, kırlangıç,

altıncı katında dua eden Şaman'ı ürküterek duasını kesen tavşanla Hz. Ali'nin atını ürküten tavşan arasında benzerlik vardır (Er, 2006: 245).

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, 1999: 68.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, 2002: 218.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, 2005a: 66, Roux, 2005b: 140.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, 2002: 253.

⁷ Osman Turan'ın *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* adlı eserinde tavşan yılının hususiyetleri "*IV. TAVŞAN YILI - Div: Yok. T: Nimet ve feragat çok olur; bazı yerlerde hastalık, ölüm, bilhassa kadın ve çocuklarda, çok olur. Hükümdarlar adalet ve insafa meylederler, eğer zulüm vaki olursa adalet sebebi ile olur. Yağmur, çeşme ve ırmak suları bol olur. Halk arasında mekr ve hile çoğalırsa da bilâhare kendi iş ve sözlerinden pişman olurlar; halkın ihtiyarı haricinde seferler olur. Bu yılın ilk üçte birinde doğan çocuk talihli, yiğit ve çalışkan olur. Fakat sözüne itimad edilmez; ikinci üçte birinde doğan uzak düşünceli, kısa görüşlü, az himmetli olur; üçüncü üçte birinde doğan geveze, menfaatsız ve insanlardan müteneffir olur. Mf: Meyva her nimet çok olur. Sulh uzun zaman devam eder, kışı mutedil, baharı bahar, yazı yaz olur. Yılın evvelinde doğan mali ve kötü huylu, lâkin kali olur. Ortasında doğan güzel, sonunda doğan müksir ve vahşi olur.*" denilerek açıklanmıştır (Turan, 2009: 102-103). Jean Poul Roux'un Zelenin'den aktardığına göre Oniki Hayvanlı Türk Takviminin aksine Yakutlar arasında tavşan kuraklığın habercisi olarak kabul edilmektedir (Zelenin, 1952: 165, Roux, 2005b: 80'den).

⁸ Burada tavşan olarak anılan sözcüğün aslında bir kuş olan tavşancıl olma olasılığı yüksektir. Konuyla ilgili olarak bkz. Gökalp, 1976: 63, 191, 193.

koyun, koç, at, bülbül ve kurdu mübarek kabul ederlerken keklik⁹, katır¹⁰, domuz, hindi, baykuş ve ayıdan¹¹ hoşlanmazlar. Ancak Alevi-Bektaşî toplumlar tavşanı sevmemenin ötesinde tavşandan nefret ederler.¹² Tavşana dokunmaz ve onu yemezler.^{13 14} (Eröz, 1990: 402, 414; Noyan, 1995: 249-250; Bozkurt, 1990: 137 vd., Şapolyo, 1964: 292, Öz, 1997a: 130-131'den; Özmen, 1998b: 570; Noyan Dedeaba, 2006: 205, 216; Noyan Dedeaba, 2011: 212) Aleviler arasında tavşan yemenin yasak kabul edilmesinin nedenlerinden biri tavşanın regl oluşudur.¹⁵ Etinin kan pıhtısı¹⁶ şeklinde oluşu da insanda tiksinti yaratmaktadır. Yine şeklen kafasının kedi kafasına, kulağının eşek kulağına, ayaklarının köpek ayaklarına, bacaklarının kedi bacağına, burnunun fare burnuna, kuyruğunun da domuz kuyruğına benzemesi dikkatlerden kaçmamış ve bu hususiyetler tavşana karşı takınılan tutumun sebepleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Müslümanların bu hayvanların hiçbirini yemedikleri bilinmektedir. Birleşme ve doğurma şekli de tavşanla ilgili olumsuz tutumların ortaya çıkışında etken olarak kabul edilmektedir. Yine tavşanın çok tırnaklılar¹⁷ grubundan oluşu da yenmemesinin sebepleri arasında düşünülmektedir. Pişirmek için çok malzemenin gerekmesi de tavşanın yenmesinin önünde maddi bir engel olarak durmaktadır. Etinin frengi hastalığına neden olduğuna inanılması da tavşan etinin yenmemesine dair inanışları etkilemiştir. Tavşanın Hz. Ali'nin kedisi olduğuna inanılması¹⁸ da bu bağlamda önem arz etmektedir. Yine gözleri açık şekilde uyuması da dünyadaki diğer varlıklardan farklı bir özellik olarak insanların dikkatini çekmiştir (Oytan, 1956: 232; Zelyut, 1992: 335; Atalay, 1991: 25, Öz, 1997a: 129'dan; Öz, 1997a: 130; Özmen, 1998a: 126-127; Yaman, 2001: 127; Er, 2006: 239; Tekin, 2008: 244). Halk arasında bilinen "tavşan uykusu" deymi de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Alevi-Bektaşî inançlarında tavşanın sevilmeyip etinin asla yenmemesi Şamanizm, tenasüh ve devir/devriye nazariyeleriyle de ilişkilendirilmektedir (Eröz, 1990: 187). Tavşanın Aleviler arasında temiz olarak kabul edilmeyişinin sebebi eski avcı toplumlarının inançlarına bağlanmakta ve eti yenen

⁹ Aleviler arasında uğursuz kabul edilen hayvanlardan biri de kekliktir. Hz. Hüseyin'in kanına bulandırdığı için ayaklarının, kanını içtiği için de gagasının kızıl olduğu düşünülür. Keklik ayrıca arabozucu olarak kabul edilir (Yaman, 2007: 119; Noyan, 1995: 250; Noyan Dedeaba, 2006: 205).

¹⁰ Katır Tanrı'nın laneti sonucu dölsüz kaldığına inanılan bir hayvandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 1997a: 130-131.

¹¹ Tahtacılar halk arasında "kocaoğlan" ya da "dağdaki" dedikleri ayıdan hoşlanmazlar (Atalay, 1991: 25; Noyan, 1995: 249).

¹² Ancak son dönemlerde Aleviler tavşanın geçtiği tarlayı yedi yıl ekmediklerinin de doğru olmadığını belirtmektedirler (Tekin, 2008: 244; Öz, 1997a: 130).

¹³ Malatya'nın Kuluncak ilçesinde yaşayan Aleviler arasında hamile kadına doğacak bebeğin dişleri tavşan dişli olmasın diye tavşan eti yedirmezler (Gürer, 2008: 81). Bu inanış Malatya'nın Kale ilçesinde de görülmektedir (Özbakır, 2010: 40). Bulgaristan'da hamile kadınlar doğacak bebeklerin üst dudakları yanık olmasın (tavşan dudak) diye hamilelik süresince tavşan eti yemezler. Gagavuzlar da doğacak bebeklerin tavşan dişli olmaması için hamile kadına tavşan eti yedirmezler (Kalafat, 2002: 248).

¹⁴ Bektaşîlerin bir kısmı tavşan yerine Arapça erneb sözcüğünü kullanırlar. Hatayı bir şiirinde

"Ernebin etinden sual edersen, ezel üstadımız erneb yemedi,

Hakikat yoluna doğru gidersen, Hakikat kulları erneb yemedi,

Hakka eşektir anası atası, henüz kandadır ötesi, berisi,

Yiyenlerin kabul olmaz duası, Evliyalar da erneb yemedi.

Musa peygamberin elinde asa, yiyenlerin iman olmaz hususa,

Yahudiye helal demedi Musa, Yahudiler bile erneb yemedi." demektedir (Üçer, 2005: 387, Gündüzöz, 2012: 149-150'den).

¹⁵ Alevi-Bektaşî toplulukları arasında mühim bir yeri olan Hüsniyelerde de doğru yolda olanların âdet gördüğü için tavşanı helal saymadıkları anlatılır (Hüsnîye, 1997: 76).

¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de Maide Suresi'nin 3. ayetinde kan haram kılınmıştır. Tavşanın kanının pıhtı şeklinde oluşu bu ayetle ilişkili olarak tavşanın yenmesinin önündeki engelin açıklaması olarak düşünülebilir.

¹⁷ Eski Ahi'teki Levililer bölümünün 11. kısmındaki 6. ayetinde "Tavşan geviş getirir, ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılır." denilmektedir (Kutsal Kitap, 2002: 133). Yine Yasa'nın Tekrarı bölümünün 14. kısmındaki 7. ayetinde "Ancak geviş getiren, çatal ve yarı tırnaklı hayvanlardan etini yememeniz gerekenler şunlardır: Deve, tavşan, kaya tavşanı. Bunlar geviş getirir, ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılırlar." denilmektedir (Kutsal Kitap, 2002: 235-236).

¹⁸ M. Tefvik Oytan'a göre tavşanın Hz. Ali'nin kedisi olarak kabul edildiği ve bu yüzden de kutsal kabul edildiğine dair görüşler uydurmadan ibarettir (Oytan, 1956: 232).

hayvanın fiziksel ve ruhsal özelliklerinin avcıya geçtiğine inanılmaktadır (Boratav, 2012: 73). Türkler İslamiyet'i benimseseler de eskiden kalma bazı inanışları gündelik hayatlarında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kamdan dede ya da babaya dönüşüm bunlardan bir tanesidir. Bu bağlamda özellikle Alevi-Bektaşî toplumlar arasında varlığını sürdüren tavşana karşı takınılan tavır da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ile ilgili görülmektedir. Hz. Ali'nin kedisine benzemesi¹⁹, regl olması ve bu yüzden de necis sayılması Türkmen Aleviler arasında tavşan etinin yenemeyeceği inancını doğurmuştur. Daha önce değinildiği üzere Sibiryaya ve Türkistan sahasında yaşayan Türk boyları arasında tavşanın bir totem olarak kabul edilmesi ve totemin de dokunulmaz oluşu bu noktada dikkatlerden kaçmamaktadır (Küçük 2009: 85-86). Anadolu'da halk arasında Alevi-Bektaşî toplulukları karşılamak adına kullanılan Kızılbaş sözcüğü yerine bazı bölgelerde "*tavşan yemezler*" de denmektedir. Sözcük Şi'a-i İmamiye'de tavşanın haram kabul edilmesiyle ilişkilendirilmiştir (Gölpınarlı, 1977: 790). Konuyla ilgili olarak Yaman'ın Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi'den aktardığına göre I. Selim döneminde Alevilerin bir kısmı eşkıya olarak görülmüş ve kendilerinden "*Alevi tavşanları*" olarak bahsedilmiştir (Hoca Sadettin Efendi, 1992: 76, Yaman, 2007: 88'den).

John Kingsley Birge'nin Brailsford'dan aktardığına göre Hz. Hüseyin'in katilinin ruhu yabancı bir tavşana geçtiği için Bektaşiler tavşan avlayıp yemezler²⁰ (Birge, 1991: 147). Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'in ruhunun bir yabancı tavşanına geçtiği doğrultusundaki bu inanç Aleviler arasında tavşanın yenmemesinin menkıbevi bir hüviyette varlığını sürdürmektedir.²¹ (Er, 2006: 239; Kehl-Bodrogi, 2012: 123). Konuyla ilgili olarak günümüzde Amasya'da yaşayan Alevi topluluklar arasında Muaviye ya da Yezid'in ruhunun tavşan donuna girdiği anlatılmakta ve Hz. Ali'yi şehit eden İbn Mülcemin'in tavşan donuna girdiğine inanılmaktadır (Yıldız, 2003: 186). Hatay'da yaşayan Nusayriler yaşarken taharet almayanların öldükten sonra yeniden tavşan şeklinde dünyaya geleceklerine inanılmaktadır (Türkan, 2015: 288). Alevilerin bazıları arasında tavşan Hz. Ömer'le ilişkilendirilmekte ve bu yüzden de tavşana iyi gözle bakılmamaktadır. Konuyla ilgili bir anlatıya göre kadına dönüşen Hz. Ömer'in tekrar erkek hâline döndüğünde tavşanları bulan iki çocuğu dünyaya getirdiği kabul edildiği için tavşan etinin yenmesinin günah sayıldığına inanılır (Roux, 1992: 42, Öz, 1997a: 130'dan). Yine bir başka anlatıya göre Hz. Ömer'i aşağılamak isteyen Hz. Ali sihir yoluyla onu kadına dönüştürür. Bu kadın iki çocuk doğurur. Hz. Ömer yeniden erkeğe dönünce bu iki çocuk tavşana dönüşür. Bu hadiseyle ilgili olarak da Aleviler tavşanı kutsal olarak görmektedir.²² Mikov'a göre efsanede bu çocukların babası Hz. Ali'dir ve tavşan Alevi-Bektaşiler arasında bu yüzden kutsal kabul edilmektedir (Mikov, 2008: 299). Aleviler arasından derlenen "*Abarık, Ömer-Osman komayık, tavşan eti yemeyik.*" şeklindeki tekerleme de bu bağlamda dikkat çekicidir (Türkdogan, 2004: 71). Bu tekerlemenin farklı bir varyantı Muğla yöresi Alevilerinde "*Omar-Osman demeyik, tavşan eti yemeyik.*" şeklinde görülmektedir (Büyükokutan, 2005: 407). Konuyla ilgili olarak Anadolu'daki Alevi-Bektaşiler arasında Muaviye'nin de bir tavşan doğurduğuna inanılmaktadır (Er, 2006: 240). Arnavutluk'taki Bektaşilerin üzerlerinde baskı kurduklarını düşündükleri II. Mahmut'la ilgili olarak "*Allah onu dünyaya yeniden bir domuz (veya tavşan) olarak getirsin.*" şeklindeki bedduası da konuyla ilgili olarak dikkatleri çekmektedir (Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 290, Maden, 2013: 204'ten). Piri Er'in Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinin Güzelköy köyünden gerçekleştirdiği bir derlemeye göre tavşan gökkuşağının altından geçtiği için kadına dönüşen bir erkek tarafından dünyaya getirilen iki çocuktan birinin Hz. Ali'nin duasıyla tavşana dönmesiyle meydana gelmiştir. Diğer çocuk da yine Hz. Ali'nin duasıyla tazıya dönüşmüştür. Hz. Ali bu çocuklara dua

¹⁹ Heterodoks bir İslam anlayışına sahip bazı Türk toplulukları arasında tavşan Hz. Osman'ın kedisi olarak kabul edilir (Kalafat, 2002: 248).

²⁰ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Eröz, 1990: 237.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 1997a: 129.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mikov, 2008: 299

ederken “*Sen tavşan ol kaç*”, “*Sen tazı ol kovala*” demiştir (Er, 2006: 241-242).²³ Bu noktada Ahmet Talat Onay’ın Fâzıl’dan aktardığına göre Arap kadınlarının göbeklerine tavşan ve tazı resimleri dövdürmeleri de dikkat çekicidir (Onay, 2009: 154). Halk arasında bilinen ve Alevi-Bektaşî şiirine de girmiş olan “*tavşana kaç derler tazıya tut*” deyimini de bu bağlamda ele alınmalıdır. Birge’nin Digrand’ın Souvenirs de la Haute Albaine adlı eserinden aktardığına göre Peygamberin kâtibi Guyauya Mavi’nin kedisi tavşana dönüştürülmüştür. Yine Digrand aynı eserde bir dervişin yaşlı karısının kirli bir lekeyi örtüyle silip örtüyü bir ağaca sakladığını, kadının ne yaptığını merak eden komşularının ağaçta ne olup bittiğini anlamak için gittiklerinde örtünün lekesiz olduğunu ve ağaçtan bir tavşanın sıçradığını gördüklerini anlatmaktadır (Birge, 1991: 194). Bu anlatıyla ilgili olarak Arnavutluk’ta yaşayan Bektaşiler arasındaki inanca göre “*Bir dervişin karısı regl kanını sildiği başörtüsünü bir ağacın deliğine saklamış. Onun bu yaptıklarını gören ve ne sakladığını merak eden komşuları deliğe baktıklarında, başörtüsündeki kandan ortaya çıkan bir tavşan zıplamış.*”tır (Degrand, 1901: 234-235, Mikov, 2008: 297’den). Bulgaristan’daki Alevi-Bektaşiler de tavşanı yenilebilecek bir hayvan olarak kabul etmezler. Bunun sebeplerinin başında Hz. Fatma ile ilgili olarak anlatılan ve yukarıda Digran’ın değindiği anlatıyı çağrıştıran bir anlatı gelmektedir. Buna göre Kuzeydoğu Bulgaristan Kızılbaşları arasında bilinen bir rivayete göre “*Hz. Fatma regl kanını emen bezi ormana atar. Sonradan bu bez tavşana dönüşür. Bezin ön başları daha kısa olduğu için tavşanın ön pençeleri de kısadır.*” (Mikov, 2008: 297-298). Bu anlatı Anadolu’da da karşılık bulmakta olup Muğla yöresinde yaşayan Alevi Türkmenler arasında bilinen bir efsaneye göre tavşan; Hz. Fatma’nın babası Hz. Muhammet’ten utandığı için arkasına sakladığı, bunun ardından da Allah tarafından tavşana dönüştürülen regl bezidir. Yine bu efsanenin başka bir varyantında Hz. Fatma regl bezini arkadaşlarından saklamıştır (Büyükokutan, 2005: 186). Yine Kuzeydoğu Bulgaristan Kızılbaşları arasındaki inanışa göre “*Günün birinde Hz. Fatma’ya misafir gelir. Onları karşılamaya kalktığımda regl kanı akar, onu silmek için etrafta bir şeyler arar. Ancak gözüne uygun bir şey çarpmadığından özel bir kafes içinde tuttuğu sevdiği tavşanı kullanır. Kanını sildikten sonra tavşanı yine kafesin içine koyar. Bu arada eve giren misafirler ev sahibine saygılarını göstermek için Hz. Fatma’nın ev kedisi olarak bilinen tavşanın bulunduğu kafesin yanına gidip tavşanı okşamak isterler. Ancak kanlı halini görünce ellerini çeker ve Hz. Fatma’nın yanına giderler. Hz. Fatma, misafirlerini uğurladıktan sonra tavşanı atıp Kızılbaşlara tavşan yemelerini yasaklar*”. Anlatıyla ilgili olarak Güneydoğu Bulgaristan’da yaşayan Kızılbaşlar arasında da tavşan Hz. Havva’nın idrarından meydana geldiğine inanıldığı için sevilmemekte ve yenmemektedir (Mikov, 2008: 298). Hz. Havva ile ilgili inanışın Anadolu’daki karşılığı olarak Piri Er’in Aydın’ın Bozdoğan ilçesinin Alamut köyünden gerçekleştirdiği bir derlemeye göre tavşan Hz. Havva’nın nefesinden türediği için regl olmaktadır (Er, 2006: 241). Konuyla ilgili olarak Pervin Ergun’un “*Tavşan, Tanrı tarafından yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar ile ilgili hayat bahşetme, koruma, kut, bereket, av verme gibi özellikleri ile görevlendirilmiş ve uçsuz bucaksız Türklük coğrafyasında Umay, Yajıl-Kan, Bulut-Kan, Dyaik/Cayık, Ot/Ateş Ene, Ayısit, Ermen-Kan adlarıyla anılan ruhlar âleminin ortak bir sembolü olmuştur. Bu ruhlar âleminin bir diğer ortak özelliği hepsine de dişilik atfedilmiş olmasıdır. Alevi-Bektaşilerde tavşan ile ilgili en önemli algı da dişiliğin ön plana çıkarılmasıdır. Belki de Alevi-Bektaşî toplumunda kadının daha saygın yerinin olmasının kökeninde bu inançlar yatmaktadır.*” (Ergun, 2011: 308) şeklindeki kanaatleri de tavşan ve regl ilişkisi bağlamında ele alındığında dikkat çekici olmaktadır.

Alevi-Bektaşî toplumların tavşanı sevmemeleri tavşanın Hz. Ali’nin atını ürküttüğüne inanmalarına da bağlanmaktadır (Bozkurt, 1990: 136, Şapoylo, 1964: 283, Öz, 1997a: 129’dan; Er, 2006: 239; Noyan Dedebeba, 2011: 213). Bu bağlamda II. Abdülhamit’e sunulan bir raporda Alevilerin Hz. Ali’nin atını ürküttüğüne inandıkları için tavşanı sevmedikleri ve yemedikleri anlatılır (Öz, 1997b: 146). Konuyla ilgili olarak Amasya’da yaşayan Alevi toplulukları arasında tavşanın Uhud Savaşı sırasında

²³ Bu anlatının başka bir varyantı için bkz. Er, 2006: 242-243.

Hız. Muhammet'in, Kerbelâ yolunda da Hız. Hüseyin'in atını ürküttüğü anlatılır (Yıldız, 2003: 186). Tavşan Alevilerce Hız. Ali'nin saklandığı yeri düşmanlarına bildirdiği ve koyu kırmızı kanı Kerbela şehitlerini anımsattığı için de sevilmemektedir (Eyuboğlu, 1990: 170-171; Korkmaz, 1994: 347).

Tavşan Anadolu'da uğursuzluk sembolü olarak kabul edilir. İşe giden birinin yolda tavşan görmesi işinin ters gideceğine yorulur (Küçük, 2009: 193). Günümüzde Alevi-Bektaşî olmayan şoförlerin dahi önlerine tavşan çıkması durumunda tedirginlik yaşadıkları kaydedilmektedir (Noyan Dede Baba, 2011: 214). Aleviler ve Tahtacı Türkmenler sadece tavşan eti yememekle kalmamakta önlerinden bir tavşan geçtiğinde yollarını değiştirmektedirler. Yine tarladan tavşan geçtiği gün tarlada bile çalışmamaktadırlar (Tekin, 2008: 69). Tokat'ta yaşayan Alevi toplulukları arasında eskiden tavşanın geçtiği tarlanın murdar sayıldığı için beş yıl ekilmediği ancak günümüzde bu uygulamanın ortadan kalktığı bilinmektedir (Çetin, 2017: 106). Amasya'da tavşanın geçtiği yerin ekilip biçilmediğine dair sorular gülerle karşılanmaktadır (Yıldız, 2003: 187). Sivas ve Tokat'ta yolcunun karşısına tavşan çıkması kötüye, kurt çıkması ise iyiye işaret olarak kabul edilir (Teoman, 1952: 525, Roux, 2005b: 76'dan). Kayseri'de rüyada eve tavşan girdiğinin görülmesi ölüme delalet olarak yorumlanmaktadır (Örnek, 2017: 36). Malatya'nın Kuluncak ilçesinde yaşayan Aleviler arasında gece tavşan görmenin ölüme işaret olduğuna inanılmaktadır (Gürer, 2008: 94). Bu inanış Malatya'nın Kale ilçesinde de görülmektedir (Özbakır, 2010: 54). Silifke Tahtacılarında ise durum daha farklıdır. Onlara göre tavşan hem uğurlu hem de murdardır. Yolda insanın önüne çıkması uğurlu sayılır, inanışa göre bu sırada yolcunun üzerindeki uğursuzluğu üzerine almakta ve yolcuyu kurtarmaktadır (Eröz, 1990: 402; Özmen, 1998b: 570).

Tavşan, İran Şiiliğinde de kirli kabul edilmiş ve yenmesi yasaklanmıştır (Bozkurt, 1990: 136, Öz, 1997a: 130'dan). Şia mensupları Muaviye'nin kedisi olarak gördükleri için tavşanı sevmezler (Noyan Dede Baba, 2011: 213). Konuyla ilgili olarak Maliki olan İbn-i Battuta seyahatnamesinde namaz kılış biçiminden ötürü kendisini Şii sanan Sinopluların bir beyinin sınamak adına kendisine bir tavşan gönderdiğini kaydeder. O da bunun üzerine tavşanı kestirip pişirtir ve oradakilerle birlikte yer. Böylece Şii olmadığı anlaşılır (İbn Battûta Tancî, 2004: 443-444). Soğuk, nemli, doğurgan ve özellikle de aylık bir hayvan olan tavşan kadınlar gibi regl olduğu için İran ve Türkiye'deki Şiilerce tabu olarak kabul edilmiştir.²⁴ Aleviler ve Şiiiler gibi Yezidiler de tavşan yemezler (Aksüt, 2012: 35).

Tavşana dair inançlar Alevi toplumlarının genelinde görüldüğü şekilde Alevi Nusayriler arasında da yaşamaktadır (Türk, 2005: 63). Günümüz Nusayrilerinin yemedikleri hayvanlar arasında da tavşan, ceylan, dişi deve ve yılan balığı bulunmaktadır (Er, 2006: 245; Birdoğan, 2015: 201).

Alevi-Bektaşî toplumlarının tavşana karşı takındıkları tavır sadece inançsal boyutta kalmamış edebiyatlarına ve özellikle de şiirlerine yansımıştır. 19. yüzyılda yaşamış Alevi-Bektaşî ozanlarından Şah Sultan (Sultan Hatın) yalancı ve riyakâr tipleri anlattığı bir şiirinden alınan dörtlükte

*"Nice yıllar ayıbını gizledim
İnşallah imana gelir gözledim
İzin sürdüm yatağında izledim*

Tavşan gibi ferleri var dizinde" demekte ve yalancı ve riyakâr insanları tavşana benzetmektedir (Özmen, 1998a: 35, 39).

1888-1952 yılları arasında yaşamış olan Bektaşî ozanı Mahirî Bektaşîler içerisindeki riyakâr tipleri anlattığı bir şiirinden alınan aşağıdaki dörtlükte tavşan etine helal diyen bir riyakâra göndermede bulunmaktadır.

*"Köşede oturup bıyık kıydın
Tavşan eti helal diye buyurdun*

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Roux, 2002: 136, 195.

Cehaletin cümle âleme duyurdun

Bu zülme avallık isnattır yahu” (Özmen, 1998b: 67, 69).

20. yüzyıl Alevi ozanlarından Âşık Meçhulî sömürge düzeni eleştirdiği aşağıdaki dörtlüğünde sömürgecilerin tilki ve tavşan eti yediklerini belirtir.

“Satılmışlar satacağı sattılar

Bizi uyutarak milyar yuttular

Kimi tilki kimi tavşan tuttular

Neden tazı bizim çul yabancıların” (Özmen, 1998b: 573-574).

SONUÇ

Görüldüğü üzere Alevi-Bektaşî toplumların tavşana karşı takındıkları tutumları etkileyen çok sayıda sebep vardır. Bunların başında daha önce değinildiği üzere tam olarak Batılı terminolojideki karşılığıyla olmasa da totemizm ve totemizme dair inanmalar gelmektedir. Totemizmin önemli unsurlarından biri olan tabu olgusu Alevi-Bektaşî toplumlar ile tavşan arasında kurulan inanmalar ilişkisinin önemli bir kısmını oluşturmakta ve bu toplumlar farklı nedenlerden ötürü tavşanı tabu olarak kabul etmektedir. Ancak Türklerin çok eski dönemlerinden beri tavşanı avlayıp yemeleri ve hatta derisinden faydalanmaları tavşanın tabu hâline gelmesinin daha yakın dönemde görülmeye başlandığına işaret etmektedir. Daha öncelerde Buda’ya atfedilen tavşan donuna girme hadisesi İslami dönemle birlikte Hızır’a atfedilmeye başlamış bu bağlamda tavşan yukarıda da belirtildiği üzere bazı anlatılarda zorda kalanlara yol gösterici bir kılavuza dönüşmüştür. Tavşanın regl oluşu da konuyla ilgili olarak yoğun şekilde halk arasında vurgulansa da kanaatimizce bu durum Hz. Muhammet’in kızı ve Hz. Ali’nin eşi olan Hz. Fatma’ya atfedilen anlatılar etrafında sembolik bir anlam kazanmıştır. Yine tavşanın Hz. Ali’nin kedisi olarak kabul edilmesi de aynı bağlamda ele alınmalıdır. Tavşanın Hz. Muhammet ve Hz. Ali’nin atlarını ürküttüğüne dair anlatılar da tavşanın Alevi-Bektaşî toplumlar arasındaki yerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin yer aldığı tavşana dönüşme temalı anlatılar da konuyla ilgili olarak dikkatlerden kaçmamaktadır. Tavşanın bazı uzuvlarının Müslümanlar tarafından yenmeyen farklı hayvanların uzuvlarına benzemesi de dinî yasakların halk arasındaki önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Tüm bu inanış ve anlatıların bir kısmı birbirleriyle çelişen sonuçlar ortaya koymasına rağmen günümüz Alevi-Bektaşî toplumları arasında tavşanın genelde sevilmeyen bir canlı olarak karşımıza çıkmasının sadece bir sebeple açıklanamayacağı da net bir şekilde görülmektedir. Bu noktada araştırmacıların tavşanla ilgili inanış ya da anlatının bağlamına odaklanması, anlatıcı ile muhatap kitlenin konuyla ilgili geçmiş yaşantı ve tecrübelerini de dikkate alması problemin çözümü açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksüt, H. (2012). *Aleviler Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Atalay, B. (1991). *Bektaşîlik ve Edebiyatı*. (Çev. Vedat Atıla), İstanbul: Ant Yayınları.
- Avlonyalı Ekrem Bey (2006). *Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)*. (Çev. Atilla Dirim), İstanbul: İletişim.
- Beydili, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birdoğan, N. (2015). *Alevilik Anadolu’nun Gizli Kültürü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Birge, J. K. (1991). *Bektaşîlik Tarihi*. (Çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Boyer, R. (2000). Baltlar. Mitler ve dinsel kategoriler. (Çev. Ozan Erözden), *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-I* (s. 98-100) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Bozkurt, F. (1990). *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*. İstanbul: Yön Yayınları.
- Büyükokutan, A. (2005). *Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çetin, B. (2017). *Din Fenomenolojisi Bağlamında Bektaşilik Tokat İli Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Degradand, A. (1901). *Souvenirs se la HauteAlbanie*. Paris: ?.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han (ty). *Şeceri-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü*. (Haz. Muharrem Ergin), ?: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Eliade, M. (1990). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. (Çev. Mehmet Aydın), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Er, P. (2006). *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Ergin, M. (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2011). Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 60, s. 281-312.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1990). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Freud, S. (2017). *Totem ve Tabu*. (Çev. Cenap Karakaya), İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Gökbalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Kızıl-Baş. İslâm Ansiklopedisi-VI*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Grinnell, G. B. (1982). *Blackfoot Lodge Tales*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Gürer, Y. (2008). *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüzöz, G. (2012). *Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacü't Tevarih*, C. IV. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hüsnüye (1997). *Hüsnüye İslam Tarihinde Alevi-Sünni Tartışması*. Yay. Haz. Ali Toprak. İstanbul: Ant Yayınları.
- İbn Battûda Tancî, E. A. M. (2004). *İbn Battûda Seyatnâmesi-I*. (Çev., İnc. ve Not. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Jarring, G. (1938). *Uzbek Texts from Afghan Turkestan*. Lund: ?.
- Kalafat, Y. (2002). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları -I-*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaltenmark, M. (2000). Gök Ve Yeryüzü. Eski Çin'de güneş, ay, yıldızlar, dağlar, nehirler ve yönler. (Çev. Gülser Çetin), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-I* (s. 348-353) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Karatay, F. E. (?). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. C. 1., ? : ?.
- Kehl-Bodrogi, K. (2012). *Kızılbaşlar/Aleviler*. (Çev. Oktay Değirmenci, Bilge Ege Aybudak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Korkmaz, E. (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.

- Kutsal Kitap (2002). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçük, A. ve Küçük, M. A. (2009). *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- L. Ligeti (1962), Asya Hunları. *Attila ve Hunları*, İstanbul: ?.
- M.A.E.F.M. (Meksika'daki Fransız arkeoloji ve etnoloji misyonu). (2000a). Dünya. Orta Amerika. (Çev. Nurmelek Mataracı Demir). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-I*. (s. 190-193) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- M.A.E.F.M. (Meksika'daki Fransız arkeoloji ve etnoloji misyonu). (2000b). Gök. Orta Amerika dinlerinde güneş, ay, yıldızlar ve meteorolojik olaylar. (Çev. Nurmelek Mataracı Demir). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-I* (s. 343-347) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- M.A.E.F.M. (Meksika'daki Fransız arkeoloji ve etnoloji misyonu). (2000c). Mekân ve Zaman. Orta Amerika'da din anlayışı. (Çev. Nurmelek Mataracı Demir). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-II*. (s. 738-741) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Maden, F. (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mikov, L. (2008). *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*. (Çev. Orlin Sabev), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Noyan, B. (1995). *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?* İstanbul: Ant/Can Yayınları.
- Noyan Dedebaba, B. (2001). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik-IV*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Noyan Dedebaba, B. (2006). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik-VII*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Noyan Dedebaba, B. (2011). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik-IX/2*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü -Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı-*. Haz. Cemâl Kurnaz. İstanbul: H Yayınları.
- Oytan, M. T. (1956). *Bektaşîliğin İçyüzü-1*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- Örnek, S. V. (2017). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: BilgeSu.
- Öz, B. (1997a). *Alevîliğe İftiralar Cevaplar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Öz, B. (1997b). *Alevîlikle İlgili Osmanlı Belgeleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özbakır, A. (2010). *Malatya Kale Yöresi Alevi-Bektaşî İnançlarının Tespit ve Değerlendirilmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özmen, İ. (1998a). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Cilt: IV (19. Yüzyıl). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özmen, İ. (1998b). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Cilt: V (20. Yüzyıl). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Radin, P. (1956). *The Trickster*. New York: Philosophical Library.
- Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan I*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (1994a). *Sibirya'dan II*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Radloff, W. (1994b). *Sibirya'dan III*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Riasanovsky, V. A. (1938). *Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia*. Tientsin: yy.
- Roux, J. P. (1992). Türk İnançında Tavşanın Yeri. *Cem Dergisi*, Sayı: 8.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005a). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

- Roux, J. P. (2005b). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (s. 25-30) İçinde. (Ed. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Seyhan, N. (1995). Türk Kültüründe At Tasvirleri. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (s. 167-176) İçinde. (Ed. Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Şapolyo, E. B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Tekin, A. (2008). *Aleviler ve Bektaşiler Arasında*. İstanbul: Bilge Oğuz.
- Teoaman, Z. (1952). Bozkurt Efsanesinin Anadolu'daki İzleri. *TFA*, No 33.
- Thierry, S. (2000). Ay. Güneydoğu Asya'da Ayla ilgili mitler ve ritler (Birmanya, Tayland, Laos, Kamboçya). (Çev. Gülser Çetin). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-I*. (s. 97-98) İçinde. (Yön. Yves Bonnefoy; Türkçe Bas. Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. Ötüken, İstanbul.
- Türk, H. (2005). *Anadolu'nun Gizli İnanıcı Nusayrîlik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Türkan, H. K. (2015). *Hatay Yöresi Arap Alevileri Folkloru*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Türkdoğan, O. (2004). *Alevi Bektaşi Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Üçer, C. (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu.
- Yaman, M. (2001). *Alevilik İnanç-Edeb-Erkân*. İstanbul: Garipdede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği Yayınları.
- Yaman, A. (2007). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Yıldız, H. (2003). *Amasya Yöresi Alevileri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Zelenin, D. K. (1952). *Le cultedesidoles en Sibirie*. Paris: yy.
- Zelyut, R. (1992). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Yön Yayıncılık.

Klâsik Türk Şiirinin Estetik Anlayışında Kelime İşçiliği: “İncinmek” Üzerine Hayâller*

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Arı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8660-4774>

Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Iğdır – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.05.2019

Kabul: 17.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

İncinmek

Estetik

Aşk

Gazel

Klasik Türk Şiiri

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, 4-6 Nisan 2019 tarihlerinde Gaziantep Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen “3. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29124>

Öz

Klasik Türk şiiri, dikey yönde ilerleyen bir şiir geleneğidir. Dar ve mahdut bir alanda, birçok sınırlayıcı unsurun tesirinde sanatlarını sergilemek zorunda kalan şâirler, şiirlerinde yoğun bir şekilde kelime işçiliğine yönelmişlerdir. Klasik Türk şiirinin estetik boyutunu da şekillendiren bu durum şekil, ses, ritim, kelime, anlam ve üslup boyutlarının her birinde etkisini gösterir. Bu anlamda, “incinmek” kelimesini hemen her açıdan işleyen şâirlerin, bu kelime etrafında epey zengin bir imaj ve hayal dünyası oluşturdukları söylenebilir.

Âşğın bu eylem çerçevesinde, daha çok “incinen”, “incinmemesi gereken” ya da “incitme korkusu çeken”; sevgilinin ise “inciten” konumunda olduğu dikkati çeker. Rakîbin de, dolaylı da olsa, bu ilişkiye “inciten” görevinde dâhil olduğu söylenebilir. Temel hatlarıyla ifade edilen bu tablo üzerinden şâirler, özellikle sevgiliyi “incitme korkusu” etrafında oldukça özgün ve estetik hayalleri şiirlerinde işlemişlerdir.

Şâirlerin incinmek kelimesi etrafında kurduğu hayallerde, duygu ve düşünce aynıdır. Değişen, bunu ifade ediş şekilleridir. Hiçbiri birbirinin aynı değildir. Biri, bunu tabiattaki bir olayla ilişkilendirir; biri, halk inanışını delil gösterir; bir diğeri tarihe telmih yaparak anlatır; başka bir tanesi gelenekteki bilginin üzerine yeni bir hayalle duygusunu ifadeye döker. Dolayısıyla, bu şiir geleneğinde özgünlük ve estetikliğin ne söylenildiğinin yanında, daha ziyade nasıl söylenildiğiyle ilgili olduğu söylenebilir.

“İncinmek” kelimesi üzerinden klasik Türk şiiriyle ilgili yapılan bu çalışmada amaç, hem bu şiir geleneğinin kelime işçiliği özelinde gelişimine dikkat çekmek hem de şâirlerin bir kelimeyi şiirlerinde işleyerek nasıl estetik hale getirdiklerini ortaya koymaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Arı, R. (2020). Klâsik Türk Şiirinin Estetik Anlayışında Kelime İşçiliği: “İncinmek” Üzerine Hayâller. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 183-196.

Work Crafting in Understanding Aesthetics of Classical Turkish Poetry: Dreams on "Being Hurt"

Asst. Prof. Dr. Ramazan Ari

Igdir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Igdir – TURKEY

Article History

Submitted: 13.05.2020

Accepted: 17.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Be Hurt

Aesthetic

Love

Ghazel

Classical Turkish Poetry

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29124>

Abstract

Classical Turkish poetry is a tradition of poetry in the vertical direction. In a narrow and limited area, the poets who had to exhibit their arts under the influence of many limiting elements intensely focused on word crafting in their poems. This situation, which shapes the aesthetic dimension of classical Turkish poetry, shows its effect in each of the dimensions of shape, sound, rhythm, word, meaning and style. In this sense, it can be said that the poets who deal with the word "being hurt" in almost every aspect form a quite rich image and imagination around this word

Within the frame of this action of the lover, while he, who is usually hurt, but shouldn't be hurt, or in the position of fear of inflicting; the beloved, that beloved is in the state of hurting the loves attracts the attention. It can be said that the "rakib" is indirectly involved in the task of "inflicting" the love affair. The poets, especially those who love the "fear of inflicting" point of view, employ very original and aesthetic dreams in their poems.

Emotions and thoughts are the same in the dreams that poets dream around the word hurt. What changes is how they express it. None of them are the same. One relates this to an event in nature; one shows evidence of public belief; another tells the story by making a haunt; another one expresses the feeling of a new dream on the knowledge in the tradition. Therefore, it can be said that in this poetic tradition, originality and aesthetics are not only related to what is said but also about how it is said.

The study, which is about classical Turkish poetry on the word/phases of being hurt, aims both to draw attention to the development of this poetry tradition in terms of the "word crafting" and to reveal how poets, turn their poetry into aesthetic beauty by dealing with a word/phases in their poems.

GİRİŞ

*Âşık der inci tenden, incinme incitenden
Kemâlde noksân imiş, inciten incinenden
(Alvarlı Efe)*

Şiir dili, şâirin bireysel, özel ve estetik bir biçimlendirmesidir. Şâir, dil elemanlarını düzenler, azaltır, çoğaltır, yoğunlaştırır; çift anlamlara, kapalı söyleyişlere başvurur; dikkati çekmek için mısra, vezin, kafiye, ses tekrarları gibi pek çok teknik özellikten yararlanarak bir ruh hali, tavrı yansıtır ve okuyucuyu etkilemeye çalışır (Kortantamer, 1993: 274). Dolayısıyla, şâir için kelime işçisidir, demek yanlış olmaz.

Her şâirin bu vasfı taşıdığı bir gerçek olmakla birlikte, klasik Türk şiiri şâirlerinin bu sıfatı biraz daha fazla hak ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu şiir geleneği şâirleri, dar ve mahdut bir alanda, birçok sınırlayıcı etkenin olduğu bir durumda şiir yazmaktadırlar. Bu sınırlayıcı etkenlere geçmeden önce, daha üst bir perspektifle bakıldığında, bu etkenlerin arka planındaki sebebe değinmekte fayda vardır. O ise bu şiir geleneğinin dikey yönde bir gelişen bir şiir anlayışına sahip olmasıdır.

Dikey Yönde Gelişen Şiir Anlayışı

Ahmet Hamdi Tanpınar, klasik Türk şiiri geleneği için; *eski edebiyat her noktası birbirine cevap veren kapalı, yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmiş bir âlemin ifadesidir*, diyerek bu şiiri geleneğinin dikey gelişimini vurgular (2003: 10). Beşir Ayvazoğlu da *Aşk Estetiği* isimli eserinde bu durumu, çukur örneğiyle somutlaştırır. Ona göre bu şiir anlayışında, yeni çukur açmaya çalışmak değil, çukuru derinleştirmek makbuldür (1993: 102-103). Ömer Faruk Akün ise bu dikey yönde gelişmeyi, şâirleri kovani dolduran bir arıya, şiirlerini de bala benzeterek konuya sembolik bir izah getirir (1994: C. 9, 421). Walter G. Andrews ise *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı* adlı eserinde, klasik Türk şiiri geleneğini bir bütün olarak düşünüp herkesin ortaklaşa meydana getirdiği edebî bir nesne (şiir-metin) olarak görür (2014: 25).

Klasik Türk şiiri geleneği içerisinde, örneğin âşığın hasletleri, duyguları, görevleri; sevgilinin müşebbehün bihleri, özellikleri, tavırları, işlevleri, uzuvları; rakîbin aşk içindeki görevi büyük oranda belirgindir. Böyle bir durumda, şâir için yeni duygu yoktur, denebilir. Her şâirin divanında keder duygusuyla ilgili beyitlere azımsanmayacak kadar çok sayıda rastlamak mümkündür. Ancak her biri kederini farklı şekilde ifade eder. Yine her şâir, sevgilinin güzelliğinden bahsederken, sadece onun güzelliğini olumlama, tekit etme işlevi görür. Düşünce aynıdır. Sevgili, en güzeldir. Fakat bunu ifade yolu farklıdır.

Klasik Türk şiirindeki bu sınırlılık, aynılıkler, tekrarlar eleştirilmekle birlikte (Gölpınarlı, 1945: 77; Gibb, 1999: 42) dikey yönde gelişen bir şiir anlayışında bu durum son derece olağandır. Neticede şâir geleneğin izin verdiği alanda, sanatını ve hünerini göstermek durumundadır. Bu noktada sorulması gereken soru, tüm aynılıkler içerisinde şâir özgünlüğü ve estetikliği nasıl yakalamıştır? Buna kelime işçiliği cevabını vermek, hiç de yanlış olmaz. Bu anlamda, kelime işçiliğinin klasik Türk şiirinin estetik anlayışındaki yerine değinmek yerinde olacaktır.

Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Kelime İşçiliğinin Yeri

Klasik Türk şiirinin estetik yönüyle ilgili yapılan çalışmalarda, konunun genel manada iki açıdan ele alındığını söylemek mümkündür. İlki, klasik Türk şâirlerinin İslâmiyet merkezli tasavvufî bir bakışla varlık âlemine, mutlak güzele estetik manada bakışıdır. İkincisi ise klasik Türk şiirinin, edebî bir ürün olarak estetik yönüyle ilgilidir. İkisi birbirinden tamamen ayrı olmamakla birlikte, bu çalışmada daha çok ikinci yönü üzerinde durulacaktır.

Namık Açıkgoz, *Klasik Şiir Estetiği* adlı makalesinde, bu şiir geleneğinin altı estetik boyutunun olduğunu, bunlardan üçünün şiirin dış estetiğini, üçünün de iç estetiği oluşturduğu tespitinde bulunur.

Ona göre, *klasik şiirin estetik boyutunu oluşturan dış unsurlar, şekil, ses ve ritim; iç boyutunu oluşturanlar ise kelime, üslup ve anlamdır* (Açıkgöz, 2013: 39). Açıkgöz, kelime için ayrı bir başlık açmış, bu başlık altında şairlerin şiirlerinde estetik seviyeyi yakalamak için nasıl kelimeler arası ilişki kurduklarını izah etmiştir. Buna göre şâirler, belli havzalardan¹ aldıkları kelimeler arasında *renk, şekil, muhteva, mahiyet, fonksiyon ve kaligrafik* açıdan ilişki kurduklarını, bu ilişkinin sağlam, tutarlı, mantıklı ve gerçekçi olduğu takdirde şiirlerini estetik hale getirirler (Açıkgöz, 2013: 43).

Açıkgöz'ün tespit ettiği altı boyutun hepsinde, farklı şekillerde de olsa kelime işçiliğinin olduğu söylenebilir. Kısaca değinilecek olursa, şiirin nazım şekli, şiirin kurallarını, muhtevasını ve kelime işçiliği seviyesinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bir gazelle mesnevinin kelime işçiliği seviyesi, gazelde daha yoğun olması yönüyle, birbirinden farklıdır. Ritmi sağlayan temel unsur vezin, başlı başına kelimeleri kalıplara uydurma işlemidir. Ses noktasında yine şairlerin tonal (ahenkli) sesli kelimeleri şiirlerinde kullanma gayretleri söz konusudur. Anlam boyutunda yine şâirler, kelimelerin özellikle ansiklopedik anlamları üzerinden, kelimeler arası ilişki kurarlar. Üslup ise anlama bağlı, şairin duygu ve düşüncesini nasıl ifade ettiğiyle ilgilidir. Bu aşamada şairin muğlaklığa ve mübhemiyete düşmeden vazih (açık) bir şekilde meramını ifade için yoğun bir kelime işçiliği yapması gerekir (Açıkgöz, 2013: 39-44).

Kelime işçiliği, klasik Türk şiiri döneminde de, zamanın edebiyat münekkitleri olan tezkireciler açısından da önemlidir. Onların özgün şiiri tanımlamak için kullandıkları *muhayyel, pür-hayal, hayal-engiz* (Açıkgöz: 2008b: 13-20), *âbdâr* (Açıkgöz, 2000, 149-160), *bıkr-i mânâ* (Mengi, 2000: 22-29) gibi terimler, temelde anlama bağlı kelime işçiliğine dayanan terimlerdir. Hatta Latîfî'nin ve Riyâzî'nin şairleri tasnifinde de bu kıstasın temel belirleyici unsur olduğu söylenebilir (Canım, 2000: 101; Açıkgöz, 2017: 23).

Kelime Kuyumcusu Şâirler

Tanpınar, "Eski Şiir" adlı makalesinde klasik Türk şiiri geleneğinin estetik anlayışını değerlendirirken onun kelime işçiliği yönüne de vurgu yapan şu ifadeleri kullanır: *Eski şâirlerin en büyük meziyetleri şiirin dilden çıktığını, onun mucizeli bir imkânı olduğunu bilmeleri[dir.]* Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği* isimli eserinde, klasik Türk şiirinin az söze çok mana sığdırma (teksif) anlayışından bahsederken klasik Türk şiiri şâirlerini, sınırlı olana sınırsız sığdırmaları yönüyle onları *kelime kuyumcusu* olarak niteler (2010: 66).

Klasik Türk şiiri şairlerinin kelime kuyumcusu olarak nitelenmesinde, onların kelime seçiminde gösterdikleri hassasiyetin payı büyüktür. Süleyman Solmaz ise *Divan Şiirinde Kelime Seçimini Etkileyen Faktörler*, başlıklı yazısında bu faktörleri dokuz madde halinde şöyle sıralar:

1. Vezin 2. Kâfiye ve redif 3. Nazım şekli ve nazım türü 4. Nazîrecilik geleneği 5. Şiirin sunulduğu kişinin sosyal statüsü 6. Şairin meslekî konumu ve sosyal statüsü 7. Şairin mensup olduğu inanç sistemi 8. Şiirde ses devamlılığı ve iç âhenk 9. Mesajın iletilme meselesi (2004: 51)

Bunlara onuncu madde olarak, "kelimenin bayağlaşma ve anlam doygunluğu durumu" da eklenebilir (Açıkgöz, 2014: 43). Kelime seçimini etkileyen bu faktörler, aynı zamanda şairi sınırlandırıcı etkendirler. Bu itibarla şâirin, özgün bir mana ve hayal bulmak, estetik seviyede bir şiir yazabilmek için ne derece bir kelime işçiliği yaptığı ortaya çıkar. Tabii, şâirin yaptığı bu ince işçiliği ortaya çıkarmak, klasik Türk şiiri çalışmalarında, belirlenecek bazı kelime, kavram, ifade ve ibarelerin bütün devirlerdeki seyrinin takibi; şahsa ve devirlere göre uğradığı değişikliklerin, başta mana, edâ, lafız, tarz ve üslup olmak üzere birçok açıdan ele alınmasıyla mümkündür. Bu anlamda, nazire geleneği içerisinde önemli

¹ Namık Açıkgöz, "Klasik Türk Şiirinde Edebi Gerilim Yaratma Tekniği" çalışmasında bu havzaları şöyle belirler: *İnsan, tabiat, din-tasavvuf, astroloji, günlük hayat, savaş terimleri, yeme-içme, gelenek-görenek ve eşya*. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Açıkgöz, 2008a; 193-196.)

bir yeri olan kafiye ve redif olarak kullanılan kelimeler; çok tekrar eden imge ve semboller; müşebbehün bih olarak kullanılan nesnelere inceleme konusu yapılabilir. Bu çalışmada, şâirlerin redif olarak da kullandıkları “incinmek” kelimesi etrafında kurduğu hayaller, Kültür ve Turizm Bakanlığının e-kitap olarak yayımladığı tüm divanlarda taranmak suretiyle tespit edilen ilgili beyitler çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacak, şiirlerin özgün noktalarına işaret edilmeye çalışılacaktır.

“İNCİN/T/MEK” ÜZERİNE HAYÂLLER

İncinmek, sözlüklerde, *vücudun herhangi bir yeri ters bir hareket, bükülme, çarpma, sıkışma vb. durumlar sonunda, görünürde bir değişiklik olmadığı halde zedelenip insana ağrı ve zahmet vermek; bir tarafına bir zarar gelmek; gönlü kırılmak, gücüne gidip üzülme*” anlamındadır (TDK, 2003: 967; Kubbealtı Lügatı, 2005: 1406). Ahmed Vefik Paşa’nın *Lehce-i Osmânî*’sinde ise incinmek; *inkisâr, infiâl, sakat olmak, şikeste hâtır, kırılmak, gücenmek, hâtır-mende* (Toparlı, 2000: 191) olarak anlandırılır. Kelimenin ettirgen hali olan incitmek, *Lehce-i Osmânî*’de kelimenin mecazi anlamı baskın olarak; *elem vermek, gücendirmek, kırmak; nakîsa îrâs etmek, dokunmak, zarar vermek, bir unsuru kırmak; ezâ, cefâ, îlâm etmek* (Toparlı, 2000: 191) şeklinde anlandırılır.

Kelimenin anlamlarına dikkat edildiğinde, “incinme”nin iki yönüyle öne çıktığı görülür. İlki ister gerçek ister mecaz anlamı olsun, insanla ilgili olması. Mesela, incinmeye en yakın anlamlı “kırılmak”, hem insan hem de eşya için geçerli olurken, incinmek yalnızca insan için geçerlidir. İkincisi ise yine ister mecaz ister gerçek olsun içerisinde bir naifliği, inceliği ve hafifliği barındırmasıdır. Gerçek manasıyla bir organın incinmesiyle kırılması arasında bariz bir fark vardır. İyileşme süreçlerinde de bu fark belirgindir. Mecazi anlamda ise incinmek, ağır bir üzüntü hali olan gam, keder, eleme nazaran daha hafif bir üzüntü, hüznün, gönül kırıklığı halini karşılar. Şairleri cezbeden yönü de bu olmalıdır.

Kendi içinde zaten bir inceliği barındıran “incinmek” kelimesi, şâirlerin estetik süzgecinden geçtikten sonra daha da incelerek hayallerin konusu olmuştur. İncinmekle ilgili beyitlere daha üst perspektifle bakıldığında, şâirlerin âşıkla ilgili hayallerde onu “incinen”, “incinmemesi gereken” ya da “incitme korkusu çeken”; sevgiliyi ise “inciten” olarak hayallerine dâhil ettikleri görülür. Rakîbin de dolaylı olarak bu ilişkiye “inciten” görevinde katıldığı söylenebilir.

Sevgiliyle İlgili Hayâller

“İncinmek” üzerine sevgiliyle ilgili hayallerin genel manada, dört nokta üzerine odaklandığı söylenebilir: İlki, âşığın yaptıklarının, aşkın gereği olduğu için sevgilinin incinmemesi gerektirir. İkincisi, sevgilinin bir takım unsurlara benzetilmesinin hata olduğu düşüncesine bağlı, sevgilinin bundan incinebileceğidir. Üçüncüsü, sevgilinin incinip incinmediğinin belirsizliği noktasında oluşan a’râf halidir. Dördüncüsü ise sevgiliyi incitme korkusudur.

Aşıkla ilgili hallerden âşığın feryat etmesini, delilikle ilişkilendiren Sehâbî, sevgilinin diyarına giren âşık-ı dîvânenin âh ederek terk-i edep etmesine şaşkınlıkla ifade eder (G: 30/2)². Ş. Yahya, naz uykusuna mani olduğu için bülbülün âh u feryatlarına incinip açılmayan güle, bülbül-i şeydânın her zamanki âdeti olduğu için incinmemesi gerektiğini söyler (G: 111/2). Emrî de, âh etmesini gül bahçesinde öten bülbüle benzeterek, tıpkı onun gül bahçesine güzellik kattığı gibi âşığın âhının da gül yüzlü sevgili için incitmekten ziyade güzellik veren bir eylem olduğunu belirtir (G: 499/5). Süheylî, güle benzeyen sevgilinin şaşılacak derecede nazik olduğunu, bu yüzden gönlünün sert ve şiddetli âh u feryatlarından incinebileceğini düşünerek gönlüne daha aheste âh u feryat etmesi yönünde telkinde bulunur (G: 185/3). Selîmî mahlaslı Yavuz Sultan Selim ise âşığın âhından sevgilinin incinmemesi gerektiğini, bir tabiat olayını delil göstererek şöyle dile getirir:

² Divanlardan yapılan alıntılar, şairin ismi zikredilmek suretiyle gazelin kısaltması (G) ve gazel numarası ile beyit numarası verilerek yapılacaktır.

İncinme âh-ı âşîka cânâ ki güllerün

Artar cemâli revnâki âh-ı hezâr ile (G: 25/5)

[Ey sevgili, âşîğın çok âh etmesinden incinme; çünkü (baharda) rüzgârın çok esmesiyle güllerin güzelliği ve parlaklığı artar.]

Âşîğın âh rüzgârı ile bahar rüzgârı arasında ilişki kuran şâir, âh rüzgârının oluşturabileceği olumsuz durumu (incinme), bahar rüzgârının tabiatta meydana getirdiği olumlu durumu delil göstererek tam tersi yöne çevirir. Bu sayede özgünlüğü yakalar.

Sevgiliyle ilgili incinmek üzerine ikinci durum, onun bir takım unsurlara teşbihinin hata olarak görülmesi üzerinedir. Şâirler tarafından yaygın olarak kullanılan bu teşbihlerin hata olarak görülmesi, sevgilinin teşbih edilenden daha değerli ve güzel olduğunu vurgulamak amacıyla. Zaten teşbihte asıl unsur her zaman daha üstün, daha değerlidir. Bu bağlamda örneğin Bâkî, menekşenin kendini sevgilinin zülfüne benzetmesiyle ilgili, onun bu hatasının sebebi olarak, süslü köşklerden pazara düşmesi, bir nevi meczup olduğu düşüncesiyle mazur görülmesini ister (G: 173/3). Hâleti, sevgilinin nazik olduğunu, bu yüzden gül yaprağına teşbih edildiğini duyması halinde incinebileceğini belirtir (G: 270/5). Mostarlı Ziya ise sevgilinin boyunu serve benzettiği takdirde incinmemesi gerektiği noktasında, "şâir sözü elbette yalandır" anlayışına sığınarak kendini mazur göstermeye çalışır (G: 19/4). Şeyhüsılam Yahya ise sevgilinin, boyunun bân ağacına teşbihine incinmesiyle ilgili yorumunu şu sözlerle beyte döker:

Nihâl-i bânu kadd-i yâre benzetmişdün incinmiş

Anı nice yetiştirmişler ol şâh-ı cihânâne (G: 355/2)

[Sevgilinin boyunu (uzun ve düzgün oluşu yönüyle) ban ağacına benzetmiştim. O cihanı koruyan şahı nasıl yetiştirmişler ki (bundan) incinmiş.]

Şâir, sevgilinin küçük bir benzetmeden incinebileceği düşüncesi ile cihanı koruyan bir padişah olarak azametli, güçlü olduğu düşüncesi arasındaki tezatlık üzerine beytini kurgular. Edebî gerilimi bu iki zıt algı arasındaki ilişki oluşturur. Beyti özgün kılan da budur.

Şâirlerin sevgiliyle ilgili incinmek üzerine bir diğer kurgulama şekli, onun incinip incinmediği ya da neyden incindiğinin belirsizliğiyle oluşan a'râf hali üzerinedir. Ramazan Behiştî, sevgilinin kendisine bakmamasının sebebi olarak onun incindiğini düşünür; fakat "O gözüm nuru bileydim bâri nemden incinir" diyerek incinme sebebiyle ilgili belirsizliği ortaya koyar (G: 103/3). Aynı şâir, başka bir beytinde, bu belirsizlikle ilgili akıl yürütürcesine, "Ya dilde dâd-ı âhumdan ya gözde nemden incindün; çün incindüklerün bunlar degül ya nemden incindün (G: 272/1) diyerek hem içine düştüğü çaresizliği hem de belirsizliği dile döker. Bunun yanında şâirin "nem" kelimesi üzerinden yaptığı cinası da gözden kaçırmamak gerekir.

Bosnalı Âsım, benzer bir belirsizlik halini, sevgilinin kendisini tam öldüreceği sırada birden el çekmesiyle yaşar:

Beni ikdâm öldümeğe tâm itmişken el çekdün

Efendüm nazra-i ta'cil-hâhumdan mı incindün (G: 239/2)

[Efendim! Tam beni öldürmeye yönelmişken (birden) el çekdin; (yoksa) acele etmeni isteyen bakışlarımdan mı incindin.]

Beyitte, çok kısa bir zaman diliminin ifadeye dökülmesi söz konusudur. Bu kısa ânda, sevgili tam âşîğ öldüreceği sırada vazgeçer. Şâirin, ihtimal dâhilinde buna sebep olabileceğini düşündüğü durum, kendisinin sevgiliye acele etmesini isteyen bakışlarla bakmasıdır. Âşîğın acele etmesi, ölmesi halinde aşk şehidi olacağıyla ilgilidir. Sevgilinin bundan incinmesi ise onun âşıklarına zulmetmekten zevk alması yönüyle olabilir. Sevgilinin zevk aldığı bir eylemi yaparken, âşîğın acele etmesini isteyen gözlerle bakması, bu zevk ânının kesilmesini istiyor gibi bir algı doğurur. Bu da, onu incitir.

Vusûlî ise âh etmesinin yaratacağı etkiler üzerine, içine düştüğü farklı bir a'râf halini beytinde

şöyle dile getirir:

Âh u efgân eylemezsem yâr hâlüm anlamaz

Ger kılırsam nâgehân feryâd benden incinür (G: 31/3)

[Âh u figan eylemezsem sevgili (aşk içerisindeki) halimi bilmez; eğer ansızın feryat edersem de sevgili benden incinir, (tam bir çıkmazdayım).]

Âşığın âh u feryâdı bir nevi sevgiliye arz u hâl etmektir. Sevgili, bu sayede âşığın aşkından, halinden haberdar olur. Bu bilgi üzerine şâir, âh u feryadın sevgiliyi incitebileceği düşüncesi arasında ilişki kurar. Onları aynı bağlamda kullanmak suretiyle oluşturduğu çıkmazlık ve a'râf haliyle şâir, özgünlüğü yakalar.

Sevgiliyi incitme korkusu, şâirlerin incinmek eylemi etrafında işlediği bir başka ve en özel durumdur denebilir. Ravzî, bu anlamda âşığın içine düştüğü ruh halini, bir psikolog gibi şöyle tasvir eder:

İncinür hışm ide şâyed diyü ol kân-ı kerem

Dil-i 'âşıkda niçe havf ü niçe haşyet olur (G: 301/2)

[O keremi çok sevgili, incinip hışm eder diye, âşığın gönlünde nice korku ve nice ürperme olur.]

Beyitte ilk dikkati çeken sevgilinin incinmek gibi hafif bir duygu haline karşın hışımla karşılık vermesidir. Aşığın gönlünde korku ve ürperme oluşturan hem onun incinmesi hem de incinmesi halinde oluşacak hışımla yaklaşımıdır. Bununla birlikte sevgilinin "kân-ı kerem" olarak nitelenmesi ise sevgilinin bu konuda âşığa oldukça cömert olduğunun göstergesidir.

Şâirlerin sevgiliyi incitebilecek unsurlar içerisinde, rüzgârı hayallerine dâhil ettiklerine şahit olunur. Usûlî, taze gül yaprağının bâd-ı seherden incindiği gibi, sevgilinin yüzünün de gönlünün âhından incineceğini düşünür (G: 36/2). Seher rüzgârının hafif esen bir rüzgâr olduğu düşünüldüğünde, sevgilinin ne kadar narin ve nazik olduğu ortaya çıkar. Fuzûlî'nin "gül" kasidesinde, rüzgârın gülü incitmesi üzerine ince hayali şöyledir:

Oldı devrinde hevâ mahbûs-ı zindân-ı habâb

Gâlibâ görmüş hevâdan şemme-i âzâr gül (K: 10/39)

[Senin devrinde, galiba gül havadan ufak da olsa incinmiş, bu yüzden hava kabarcığı zindanına mahpus olmuş.]

Şâir, hava kabarcığı içerisindeki hava ile bahar rüzgârı arasında mahiyet ilişkisi kurar. İkisi de havadır. Bu hayalde, hava kabarcığını mahpushane olarak tahayyül eden şâir, içerisindeki havayı suç işlediği için oraya hapsolmuş olarak düşünür. Havanın suçu ise rüzgâr şeklinde eserken gülü incitmesidir. Hüsn-i talil sanatının bir örneği olan beyit, bu haliyle estetik ve özgün hale gelir.

Saba rüzgârının temel özelliği, baharda çiçeklerin açmasını sağlamasıdır. Âgah, sabâ yeline benzettiği âh edişini, gül bahçesine benzettiği sevgili için incinilmesi gereken değil, tam aksine gül bahçesi gibi çiçek açmasına, güzelleşmesine sebep olan bir unsur olarak görür:

Nesîm-i âhuma ey gül'izâr incinme

Ki nâ-şüküfte kalur gülşen-i sabâ-âzâr (G: 83/3)

[Ey gül bahçesine benzeyen sevgili! Âhımın rüzgârından incinme, incitici saba rüzgârı olmasa gül bahçesindeki çiçekler açılmamış bir halde kalır.]

Âhımın rüzgârıyla sabâ rüzgârı arasında fonksiyonu açısından ilişki kuran şâir, normal şartlarda incinilmesi beklenen durumu, tam aksine fayda verici bir duruma dönüştürür.

Sevgilinin yanağına düşen gözyaşı damlasının onu incitebileceğini düşünen Bosnalı Âsım, şöyle bir hayale imza atar:

Şebnemden incinür gül-i gülzâr-ı nâzdur

Eşk-i niyâz 'ârız-ı cânâne düşmesün (G: 288/2)

[Gül bahçesinin nazlı gülü sevgili, (çiy tanesi) şebnemden incinir. (Bu yüzden âşığın) dua ve yakarış gözyaşı damlası sevgilinin yanağına düşmesin, (aksi halde bundan incinebilir).]

Şebnem, gülün üzerindeki çiy tanesidir. Doğadaki bu olayı ilham kaynağı edinen şair, çiy tanesi ile gözyaşı damlası arasında şekil (küçüklük) ve fonksiyon (ağırlık verme, incitme) itibariyle ilişki kurarak bu gerçek olayı zihninde işler, dönüştürür. Bu kadar küçük ve hafif bir nesnenin gülü incitebileceği hayali üzerine şâir, yaygın bir anlayış olan sevgilinin güle teşbihi içerisinde, âşığın gözyaşının sevgiliyi incitebileceğini düşünerek hem özgünlüğü yakalar hem de oldukça estetik bir hayale ulaşır. Benzer bir incelikle Cenâbî, yağmur damlasını sevgiliye yük olarak düşünerek incinmeyi şöyle bir bağlam içerisinde konu edinir:

İncinürse lâl-i dil-ber yiri var tebhâleden

Bâr imiş çün ey gönül bir katre-i bârân ana (G: 2/4)

[Ey gönül, sevgilinin la'l gibi dudağı uçuktan incinse yeridir. Çünkü ona bir yağmur damlası dahi yükümü.]

Yağmur damlası kadar küçük bir nesnenin yük olabileceğini düşünmek, başlı başına ince bir hayaldir. Bunu şekil (küçüklük) ve fonksiyon (ağırlık ve incitme) itibariyle dudakta çıkan uçuk ile ilişkilendirmek; bunun üzerine onun sevgiliyi incitebileceğini tahayyül etmek, beytin özgün ve estetik vasfını kazanmasını sağlar. Uçuğun fiziksel bir olay olduğu dikkate alınır, incinmenin hem gerçek hem de mecâzî anlamıyla kullanıldığı söylenebilir.

Bursalı Rahmi, sevgiliyi incitebilecek farklı bir unsuru beytinde şöyle işler:

Basarsa hâküm üzre pâ-y dil-ber incine şâyed

Dilâ süzenler ile dikmesinler sîne-i çâkûn (G: 6/3)

[Ey gönül! Parça parça olmuş sineni iğne ile dikmesinler, olur da (orada unutulur) sevgili toprağın üzerine basar ve inciniverir.]

Âşığın bedeni sevgiliden gelen oklarla parça parça olur, yaralanır. Tedavi için de o yaraların dikilmesi gerekir. Şâir, bu noktada yarasını dikenlerin iğneyi içinde unutabileceği ihtimalini düşünür. Bu durumda, zamanla toprak olmuş bedeni üzerine, sevgili gelip bastığında iğne ayağını incitebilir. Şâir, bu ince ihtimal üzerine beytini kurgular. Beytin zahiri manası bu olmakla birlikte, İsa peygamberin göğe çekilirken yanında bir iğne bulundurmasına telmih vardır. Rivâyete göre, göğe çekilirken Hz. İsa'nın üzerinde dünya ile ilgisinin devam ettiğini gösteren küçücük bir iğne ile kırık bir bardağın bulunmasından dolayı eriştiği makamdan daha yücelere çıkmasına izin verilmemiştir. Tasavvuf kültüründe bu vak'a, Hak âşıklarının gönlünde Allah sevgisinin dışında küçücük bir dünya meylinin dahi bulunmaması gerektiğine örnek olarak anlatılır (Kubbelatı Lügatı: s. 2866). Bu anlamda düşünüldüğünde, hayal daha estetik bir hal alır. Âşığın kaygısının mahiyeti değişmekle birlikte, amacı değişmez. O da, tabiri caizse sevgiliyi incitmemektir.

Şeyhülislam Yahyâ, sevgilinin taze dudağına göz değip incinebileceğinden korkar:

İhtirâz eyle meded göz degmesün mecrûh olur

Haylice nazükdür ey gonce-dehen la'l-i terün (G: 111/2)

[Ey gonca ağızlı sevgili! Aman, dikkat et! Hayli nazik olan taze dudağına göz değip incinmesinden kork.]

"Göz değmek" ifadesi gerçek anlamda bakış olarak algılanabileceği gibi "nazar" anlamıyla da düşünülebilir. Her iki durumda da narinliği vurgulanan dudağa "ter" sıfatının eklenmesiyle bunun derecesi artırılır. Bu yönüyle, halk arasında yaygın bir anlayış olan, yeni doğan bebeklere nazar değebileceği korkusuyla kimseye gösterilmemesine de telmih olduğu düşünülebilir. Bakışın sevgiliyi incitebileceğiyle ilgili bir başka örneğe, Fevzi'nin beytinde rastlanır:

Nezzâreden incinse revâdur o semen-ten

Nâzîkdür ana nûr-ı nigêh bâr-ı girândur (G: 31/4)

[O yasemen gibi beyaz tenli sevgili, nazik olduğu için bakışlardan incinse yeridir; (çünkü) nurlu bakış ona ağır yüküdür.]

Karacaoğlan'ın "Yüzünde göz izi var, sana kim baktı yârim." sözünde olduğu gibi, Fevzi de soyutlamaya başvurarak bakışın sevgiliyi incitebileceği yönünde şiirsel bir hayali beytinde işler. Bu hayalde, beyaz vurgusu dikkati çeker. Sevgilinin yasemin gibi beyaz tenli olarak nitelenmesi, bunun

yanında “nur-ı nıgeh” ifadesindeki beyazla ilgili “nur” kelimesi ve nurlu bakışın “bâr-ı girân” olarak değerlendirilmesi şiirselliği ve estetikliği arttıran unsurlardır.

Üzüntü dolu bir haberden sevgilinin nazik gönlünün incinebileceğini düşünen Usûlî, bir nevi vasiyet ederek yarayla dolu gönlünün hikâyesinin sevgiliye anlatılmamasını ister:

Kıssasını bu dil-i pür-hastenin yâre demen

Gönlü nâzıktır bunun gibi haberden incinir (G: 36/3)

[(Benim gibi) gönlü yarayla dolu bir âşığın hikâyesini sevgiliye söylemeyin; gönlü nazıktır, böyle bir haberden inciniverir.]

Üzüntülü bir haber duyanın doğal olarak kendisi de üzülür. Şair, sevgilinin gönlünü incitebileceğini düşünerek üzüntü, gam, kederle dolu aşk hikâyesinin ona anlatılmasını istemez. Bunun bedeli ise çok ağırdır. Sevgili, Usûlî gibi bir âşıktan haberdar olmayacaktır. Fakat onun önceliği sevgilinin incinmemesidir.

Sevgiliyi incitme korkusu üzerine estetiklik yönüyle, *hayal-engiz* şiir vasfını en fazla hak eden beyitlere Nedim Divanı’nda rastlamak mümkündür. Beyitlerden ilki şöyledir:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden

Lâ’lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana (G: 2/7)

[(Ey sevgili), dudakların busedeki sinin dişlerinden incinir; bu yüzden dudağını öptürmek senin için imkânsız bir hayal olmuş.]

Şâir, sevgilinin dudaklarının, öpmek anlamına gelen “bûse” kelimesindeki sin harfinin dişlerinden incinebileceğini düşünür. Bu durumda, “bûse” kelimesini söylemekten incinen sevgilinin dudağını öpmek, sevgiliyi en ufak şekilde incitmeyi göze alamayan âşık için doğal olarak imkânsız hale gelir. Şâir, herkesin tekrar ettiği sevgilinin dudağı nazıktır düşüncesi üzerine beytini kurgular. Sevgilinin öpmek bir yana, öpmek anlamına gelen “bûse” kelimesini söylerken sin harfinin dişlerinden incinebileceğini düşünmesi hayali estetik seviyeye taşır.

Nedim’in benzer incelikte, hayal içinde hayal, diğer beyti ise şöyledir:

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder

Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (G: 152/3)

[(Ey nazlı sevgilim!) Üzerinde gül resmi olan bir elbise giydin, amma elbisedeki gülün dikeninin gölgesinin seni incitmesinden korkuyorum.]

Âşık Nedim’i, sevgiliyi incitmesinden korkutan gülün dikenini değildir. Elbisedeki cansız gülün dikenini de değildir. O cansız gülün dikeninin gölgesidir. Hayalin ne denli ince olduğu ortadadır.

Âşıkla İlgili Hayâller

Klasik Türk şiirinin aşk anlayışında, malum olduğu üzere âşık daima gam, keder çeken, âh eden, hasret ateşiyle yanan, cevr ü cefâ gören, sevgiliden ilgi bekleyen konumundadır. Bu yönüyle ilk bakışta onun incinmesi beklenir. Fakat geleneğin aşk kanununda, âşığın derd ile boyu yay gibi dahi olsa, sevgiliye bu yüzden incinmek yazmaz (Azmî-zâde Hâletî, G: 263/4). Bâkî, bu bağlamda “incinür” redifli gazelinde, sevgilinin ölüm emrini verse bile bundan gam duymayacağını belirttiikten sonra, böyle bir hüküm-i kalemden incineni bilgisizlikle suçlar:

Katlûme engüşt-i yâr itsün işâret gam değül

Kangı nâdândur o kim hüküm-i kalemden incinür (G: 76/2)

[Sevgili parmak işaretleriyle öldürülmemi emretse dahi gam değil, hangi bilgisizler ki (böyle bir) kalem hükmünden incinir.]

Beyitteki tabloda, sevgilinin parmak işareti gibi küçük bir hareketle âşığın ölüm emrini verdiği görülür. Bu, sevgilinin gücünün, kudretinin göstergesidir. Buna karşılık âşık sıfatıyla şâirin bu emir karşısında, karşı gelmek, âh u vâh etmek gibi bir tepkiden ziyade “gam değil”, “incinmem” şeklindeki tepkisi, onun teslimiyetinin ve itaatinin göstergesidir. Beyitteki temel gerilim “katletmek” ile

“incinmek” kelimesi arasındaki tezatlık üzerinedir. Bununla birlikte üzerine şâirin, sevgilinin böyle bir hükümden incineni “nâdânlık”la itham etmesi, incinenlerin gerçek âşık olamayacaklarını ifade etmenin yanında, kendisinin gerçek ve büyük bir âşık olduğunu vurgulamak içindir.

Ramazan Behiştî ise “incinür” redifli gazelinin bir beytinde sevgilinin kirpik oklarının yarayla dolu sinesine gelmesinden incinen âşığın kanını dökmek gerektiğini ifade eder:

Bir dem ancak sîne-i pür-zahma tîrûn geldiği

Kanını dökmek gerek her kim bu demden incinür (G: 103/4)

[Her kim (âşığım diyen), yarayla dolu (dahi olsa) sinesine sevgilinin kirpik okları geldiği anda incinirse, onun kanını dökmek gerekir.]

Âşıktan beklenen, her ne olursa olsun, sevgiliden gelen her şeye sabretmesidir. Hatta en ufak incinme belirtisi dahi göstermemesidir. Beyitte “bir dem” denilerek ifade edilen ân, sevgilinin kirpiklerinden gelen okların âşığın sinesine saplandığı, dolayısıyla acının en yoğun yaşandığı ândır. Böyle bir ânda âşık, sinesi yarayla dolu olsa dahi, hem gerçek hem mecâzî en ufak bir incinme belirtisi göstermemesi lazımdır. Aksi halde, gerçek âşık olamadığı için kanını dökmek gerekir.

Âşığın sevgiliden gelenlere, olumsuz da olsa, incinmemesi gerektiği, âşıklığın gereği olduğu gibi, ondan gelenlerin nasıl algılandığıyla da ilgilidir. Bu konuya dair Bâkî, “incinmez” redifli gazelinde tüm âşıkların diline tercüman olurcasına “*Gam u gussa dil-i uşşâka yârân-ı sâfâdandır, gönül haz eyler anlardan kişi yârâne incinmez,*” (G: 199/2) der. Gam ve kederin âşığa bu şekilde haz vermesi, Revânî’nin deyimiyle, “*Her ne denli bana sen cevri ü cefâ eylesen, incinür sanma beni minnet görürüm cânıma*” (G: 340/4) anlayışından kaynaklanır. Şeyhülislam Yahya da benzer bir anlayışla sevgiliden gelen gam okunun ve sitem taşlarının, âşığı incitmek şöyle dursun âşık için lütuf ve ihsan olduğunu belirtir (G: 53/2). Sevgiliden gelen gam, âşık için cândan daha değerlidir. Ramazan Behiştî de buna binaen söylediği “incindün” redifli gazelinde, sevgiliden incinen gönlüne hışımla şöyle seslenir:

Gâm-ı cânân bana senden degül cândan mukaddemdür

Yıkıl git şundan ey dil çünkü sen ol gamdan incindün (G: 272/2)

[Ey gönül, sevgiliden gelen gam bana, değil senden, candan bile kıymetlidir. Sen o gamdan incindin. Şimdi yıkıl git şurdan.]

Beyitte temel amaç, sevgiliden gelen gamın kıymetini vurgulamaktır. Bunun için normal insan psikolojisine göre olumsuz bir duygu olan “gam” ile insanın en değerli şeyi “can” arasında ilişki kurulur. Birincisinin sevgiliden gelmek yönüyle daha kıymetli olduğu ifade edilerek algıya ters gibi görünen bir durum oluşturulur. Yalnız bu, şiiri özgün kılmaya yetmez. Bu ilişki birçok şâir tarafından defalarca kurulmuştur. Şâir bunun üzerine, “incinmek” kelimesi üzerinden özgün bir hayal kurar. Bu hayalde sevgiliden gelen gamdan incinen gönül, “yıkıl git şundan” diyerek gönül kırıcı, incitici bir şekilde azarlanır, kovulur. Beyit, bu hayalle estetik hale gelir.

Âşığın gönlünün aşk derdinden incindiği söylenirse de, bu gönle atılmış bir iftiradır (Münîrî- G: 139/6). Sevgiliye hiçbir şekilde incinmemesi ve ondan gelen her ne olursa olumlu algılanmasının arka planında, sevgilinin âşığa ilgisi ve nazarı olduğu düşüncesi yatar. Revânî, bu düşünceyi beytinde şöyle işler:

İncinme gönül çeşmine hışm eylese her dem

Şâd ol ki bilürsen sana anun nazarı var (G: 67/3)

[Ey gönül, sevgili gözüne her daim hışım ile baksa da incinme, (hatta) mutlu ol ki, (bunun anlamını) bilirsin onun sana nazarı var.]

Beyitte, “çeşm” ile “nazar” arasındaki ilişkinin yanında, “hışm” ile “incinme” kelimeleri arasında bir tezatlık ilişkisi mevcuttur. Biri gazap derecesinde öfkenin ifadesiyken diğeri daha naif bir ruh halini temsil eder. Beyti estetik seviyeye taşıyan da bu tezatlık ilişkisidir.

Şimdiye kadar görülen örnekler, âşıkla ilgili, onun aşktan ve sevgiliden dolayı incinmemesi

gerektiğiyle ilgiliydi. “İncinmek”le ilgili hemen her durumu beyitlerine konu edinen şâirler, âşğın da incindiği üzerine beyitler söylemişlerdir. Bunlardan Mostarlı Ziya, sevgilinin cevrenden dolayı âşğın incinmesinin, gariban bir adamın padişahına incinmesi gibi gerçekte bir anlamı olmadığını ifade eder (G: 32/2). Şeyhülislam Yahya ise vücudundan çıkıp canı ile yoldaş olmadığını için sevgiliden gelen oka incinir (G: 306/4). Münîrî de, benzer bir hayalle, gönlünde sevgiliden gelen oku görüp kıskandığı için gönlü ona incinir:

Reşk itdüğüme dilde görüp tîr-i hadengin
İncindi gönül didi ki al var gözüne sok (G: 149/3)

[Gönül, sevgiliden gelen oku görüp kıskandığım için bana incindi ve al var gözüne sok dedi.]

Şâir, burada “gönlü” kişileştirerek kendi “ben”iyle gönül arasında sevgiliden gelen okun değeri üzerinden kıskançlığa dayalı bir ilişki kurar. Sevgiliden gelen ok, elbette değerlidir. Kıskanılır. Gönül de, âşğın oku kıskandığın düşünerek incinir. İncindiğini de “al var gözüne sok” diyerek gösterir. Beyti estetik seviyeye taşıyan, incinmenin belirtisi, halk arasında da kullanılan bu ifadedir.

Âgâh ise “incinürem” redifli gazelinde, kendisini helak etmeyen ıztraba incinerek oldukça estetik bir hayale imza atar:

İtmedi reşkden helâk beni
Hisset-i ızdıraba incinürem (G: 259/5)

[Kıskançlığından cimrilik yapıp beni helak etmediği için ıztırab hissine incinirim.]

Beyitte Âgâh, ıztırab hissine kendisini kıskandığı ve cimrilik yapıp helak etmediği için incinir. Çünkü helak etse, aşk yolunda helak olacak, bu sayede gerçek âşık ünvanını kazanacak, hatta sevgiliye kavuşacaktır. Bu açıdan incinmesi doğaldır. İstırap hissine, insana ait özellikler yükleyen şâir, “ıstırap” ile “incinme” arasında ilişki kurar.

Âşğın incindiği hayallere, dikkat edilirse şâirlerin hayal gücünün ürünü, kendisini inciten nesnelere. Bunların yanında âşğı, asıl inciten ise rakiptir. Buna dair de şâirlerin oldukça özgün hayaller kurduklarına şahit olunur.

Rakible İlgili Hayaller

Rakîb, klasik Türk şiirindeki aşk üçgeninin bir parçasıdır. Âşık için ağıyar, sevgili için yârdır. O, daima kötü, çirkin, zararlı ve acımasızdır. Âşık, kendisiyle sevgili arasına giren rakipten her daim şikâyetçidir. Âşık açısından rakip onun sevgiliye kavuşmasını engelleyen, ona sevgili kadar eziyet eden kişidir (Şentürk, 1995: 42). Bu da, doğal olarak âşğın incinmesine sebep olur.

Revânî, bu anlamda sevgilinin ne kadar cevrederse etsin, bilgisiz rakibin koynuna girmesi kadar gönlünü hiçbir şeyin incitemeyeceğini ifade eder (G: 383/2). Süheylî, sevgilinin gayr ile yabana (yabancı yere) giderken kendi yanına gelmediğini, bu yüzden çaresiz âşğın da yabâna (boş yere) incinmediğini, kelime oyunu içerisinde belirtir (G: 109/4). Nev’î-zâde Atâyî ise şeytan diye niteliği ağıyarla ilgili incinmek üzerine farklı hayali beytinde şöyle işler:

Gice agyâr ile varmış kapuna âşık-ı tebdil
Şehâ incinme kim mest idi bilmez uydu şeytâna (G: 202/3)

[Ey güzeller şâhı, âşık tebdil-i kıyafet edip gece ağıyar ile birlikte kapına varma nezaketsizliğini göstermiş. Sen onu mazur gör, incinme. O mest idi, bilmiyordu; uydu şeytana (bir kere).]

Sevgilinin kapısına varma, âşık için nezaket dışı bir davranıştır. Bu noktada şâirin, ağıyarı devreye sokup onu şeytan diye nitelemek suretiyle, halk arasında yaygın bir deyim olan “şeytana uymak” ifadesiyle âşğı mazur göstermesi beyti özgün kılar. Ayrıca, âşğın da mest, yani akli başında olmadığını belirtmesi, hayalin sağlam ve tutarlı olmasını sağlamıştır.

Rakibin sevgiliye yakınlığından âşğın incinmemesi gerektiğini Pertev, her gülün ona yakın dikenini sebepine bağlayarak ifade eder (G: 270/4; G: 6/2). Tâci-zâde Câfer Çelebi ise yine aynı sebebe bağlamanın yanında, başka sebepler de ortaya koyar:

İncinüp agyârdan terk itmenüz dildârı

Mârsüz genc ü dikensüz gül tütünsüz nâr yok (G: 92/5)

[(Ey âşıklar!] (Sevgiliye yakın olması itibarıyla) ağıyardan incinip onu terk etmeyiniz. (Çünkü) yulansız hazine, dikensiz gül, dumansız ateş olmaz.]

Ağyarın sevgiliye yakınlığından dolayı âşığın sevgiliyi terk etmemesi gerektiği noktasında şâirin sunduğu ilk sebep halk inanışına, diğerleri ise bilimsel gerçeklere dayanır. Buradaki "genc, gül ve ateş" sevgiliyi; "mâr, diken ve tütün" ağyarı temsil eder. Ağyarı temsil eden kelimelerin olumsuz anlam ve çağrışımları barizdir.

Rakîb, genel anlamda, sevgilinin yakınında olup onun ilgi ve alakasının yöneldiği, ona yaklaşan, dokunan her şey olabilir. Bu canlı ya da cansız fark etmez. Sevgilinin boynuna temas eden küpe, tenine değen su, eliyle tuttuğu kadeh veya tas vb. hepsi sevgiliye temas etmek yönüyle rakib olarak düşünülebilir. Revânî, bu bağlamda sâkinin (sevgilinin) dudağını öptüğü için sürahinin sagara incindiği, orijinal bir hayale imza atar:

Sâkiyi öpdüğüçün dâyim surâhî incinüp

Kulağın toldurı toldurı ne söger sâgara (G: 358/3)

[Kadeh, her daim sâkinin elini öptüğü için bundan incinen sürâhi, kulağını doldura doldura kadehe çok fena sövüyor.]

Hem sâgarın hem de sürahinin kişileştirildiği hayalde, kadehin sevgilinin dudağını öpmesi kıskançlıktan dolayı incinmeyi, buna bağlı da öfke halini ortaya çıkarır. Hayalin orijinal kısmı ise öfke halinin ifadesi içerisindeki benzetmedir. Şâirin, kadehin ağız kısmını kulağa benzetmesi ve buna bağlı sürahinin kadehe şarap doldururken çıkan sesi de "kulağını doldura doldura sövmek" olarak tahayyül etmesi ince bir hayal ürünüdür. İkinci mısradaki "toldurı toldurı" ikilemesi ve "ne söger" derken "ne" vurgusu incinmenin derecesini göstermesi bakımından mühimdir.

Âgah ise sevgili ile geceyi birlikte geçiren rakibe değil, bir an önce doğmayan güneşe incinir:

Kaldı agyâr ile o meh bu gice

Çıkmadı âfitâba incinirem (G: 259/2)

[O ay yüzlü sevgili gece ağyar ile birlikte kaldı; (bir an önce sabah olup) çıkmadı ya, ben güneşe inciniyorum.]

Doğduğu takdirde sabahın olmasını ve sevgili ile ağyarın ayrılmasını sağlayacak olan güneş, bunu bir an önce yapmayarak âşığın incinmesine neden olur. Güneş için erken doğma gibi bir durum söz konusu değildir. Şâirin buna rağmen sanatsal bir bakışla, âşığın kıskançlık kaynaklı sabırsızlığının, çaresizliğinin bir dışa vurumu olarak güneşe incindiğini düşünmesi hayali orijinal kılan noktadır.

SONUÇ

Klasik Türk şiiri gibi dikey yönde gelişen bir şiir anlayışında, kelime işçiliği son derece önemlidir. Buna bağlı şairler, mahdut bir alanda ve birçok sınırlandırıcı etkenin tesirinde, "kelime kuyumcusu" titizliğiyle, şiirlerini söylerler. Çalışmada, "incinmek" kelimesi etrafında şairlerin nasıl bir kelime işçiliğine giriştikleri ve bunun şiirin özgün ve estetik olma noktasındaki katkıları ortaya konulmaya çalışıldı. Bu manada, genel olarak âşıkla, rakiple ve sevgiliyle ilgili olanlar şeklinde tasnif edilen beyitlerde, incinmek kelimesinin hemen her yönüyle şiirlere konu olduğu, bu eylem etrafından birçok özgün ve estetik hayalin kurgulandığına şahit olundu. Tabii, bunlar içerisinde sevgiliyi "incitme korkusu" üzerine söylenen özgünlük ve estetiklik yönüyle öne çıktığı görüldü.

Şâirlerin incinmek kelimesi etrafında kurduğu hayallerde, dikkat edilirse duygu ve düşünce aynıdır. Değişen, bunu ifade ediş şekilleridir. Hiçbiri birbirinin aynı değildir. Biri, bunu tabiattaki bir olayla ilişkilendirir; biri, halk inanışını delil gösterir; bir diğeri tarihe telmih yaparak anlatır; başka bir tanesi gelenekteki bilginin üzerine yeni bir hayalle duygusunu ifadeye döker. Dolayısıyla, bu şiir geleneğinde özgünlük ve estetikliğin ne söylenildiğinin yanında, daha ziyade nasıl söylenildiğiyle ilgili

olduğu söylenebilir.

Genel manada böyle bir sonucun yanında, incinmek özelinde beyitlerde, âşıkla sevgilinin konumunun, geleneğin belirlediği çizgiye uygun olduğu görülür. Âşığın incinmemesi gereken hususlarda, olumsuz manada bir mübalağa olduğu gibi; sevgilinin incinmesi noktasında onun nazikliğine bağlı bir mübalağa ve estetiklik göze çarpar.

İncinmekle ilgili beyitler çalışmada zikredilenlerle sınırlı değildir. Makalenin hacmini genişletmemek adına, burada zikredilmeyen beyitler de olduğu gibi, birkaç tanesi çalışmaya dâhil edilen, “âzâr”, “rencîde” ve “mecrûh” gibi “incinmek” kelimesinin Arapça ve Farsça karşılıklarının geçtiği beyitler de vardır. Bunların da dîvânlarda taranmasıyla bu kelimenin hayal sınırlarına daha iyi vakıf olunacaktır. Bu ve bunun gibi kelime, kavram ve nesnelere divanlarda taranıp incelenmesi, bunun yanında daha önemlisi şiirlerin özgün ve estetik boyutunun izahının yapılması, klasik Türk şiirinin gelişim ve estetik anlayışının ortaya konulması adına büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (2000). “Klâsik Türk Şiir Tenkid Terminolojisi ve ‘Âb-Dâr’ Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, 149-160.
- Açıkgöz, N. (2008a). “Klasik Türk Şiirinde Edebi Gerilim Yaratma Tekniği”. *Prof. Dr. Abdülkadir İnan Anısına Divan Edebiyatı Sempozyumu (Bildiriler Kitabı)*. (s. 193-196). İstanbul: Beykoz Belediyesi.
- Açıkgöz, N. (2008b). Klâsik Türk Şiiri Tenkid Terimi Olarak “Muhayyel”, “Pür-Hayâl” ve “Hayâl-Engîz”. *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. ICANAS Bildiriler Kitabı*. C.1. (s. 13-20) Ankara: AKDITYK.
- Açıkgöz, N. (2013). “Klasik Şiir Estetiği”. *Bizim Külliye*, İçinde (s.39-44), S. 54, Ankara: TDV.
- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzü’ş-Şu’arâ*. Ankara: KTB.
- Ahmet Vefik Paşa. (2000). *Lehce-i Osmânî*. Recep Toparlı (Haz.), Ankara: TDK.
- Akün, Ö. F. (1994). “Divan Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*, İçinde (s.389-427), C.9, İstanbul: TDV.
- Andrews, W. G. (2014). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*. Tansel Günay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1993). *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı Lügati: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Azmî-zâde Hâletî. (2017). *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı*. Haz. Bayram Ali Kaya. Ankara: KTB.
- Bâkî, *Bâkî Dîvânı*, Haz. Sabahattin Küçük, Ankara: KTB.
- Bosnalı Âsım. (2018). *Bosnalı Âsım Dîvânı*. Haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: KTB.
- Bursalı Rahmî. (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Haz. Mustafa Erdoğan. Ankara: KTB.
- Canım, Rıdvan. (2000). *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratu’n-Nuzamâ*, Ankara: AKM.
- Cenâbî Ahmed Paşa. (2018). *Cenâbî Dîvânı*. Haz. Beyhan Kesik. Ankara: KTB.
- Edincikli Ravzî. (2017). *Ravzî Dîvânı*. Haz. Yaşar Aydemir. Ankara: KTB.
- Emrî, *Emrî Dîvânı*. Haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: KTB.
- Fevzî. (2012). *Fevzî Dîvânı*. Haz. Yunus Kaplan. Ankara: KTB.
- Fuzûlî. (2012). *Fuzûlî Türkçe Dîvânı*. Haz. İsmail Parlatır. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Gibb, E.J.W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi- A Hİstanbulory Of Ottoman Poetry I-II*. Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1945). *Divan Edebiyatı Beyanındadır*. İstanbul: Marmara Kitabevi Yayınları.
- Hacı Hâfız Mehmed Bulak. (2017). *Âgâh Dîvânı*, Haz. Şerife Akpınar. Ankara: KTB.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- M. Hasan Ziyâ’î (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ’î Dîvânı*. Haz. Müberra Gürgendereli. Ankara: KTB.
- M. M. Pertev. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Haz. Ekrem Bektaş. Ankara: KTB.

- Mengi, M. (2000). "Divan Şiiri ve Bîkr-i Mânâ", *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Münirî. (2017). *Münirî Dîvânı*. Haz. Ersen Ersoy. Ankara: KTB.
- Nedîm. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Haz. Muhsin Macit. Ankara: KTB.
- Nev'î-zâde Atâyî. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. Haz. Saadet Karaköse. Ankara: KTB.
- Okuyucu, C. (2011). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Revânî. (2017). *Revânî Dîvânı*. Haz. Ziya Avşar. Ankara: KTB.
- Sehâbî Hüsâmü'd-dîn Bin Hüseyin. (2017). *Sehâbî Dîvânı*. Haz. Cemal Bayak. Ankara: KTB.
- Şentürk, A. A. (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîbe Dair*. İstanbul.: Enderun Kitabevi.
- Şeyhülislam Yahyâ. *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Haz. Hasan Kavruk. Ankara: KTB.
- Solmaz, Süleyman. (2004). "Divan Şiirinde Kelime Seçimini Etkileyen Faktörler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15 Aralık, s. 39-51.
- Süheylî. (2017). *Süheylî Dîvânı*, Haz. M. Esat Harmancı. Ankara: KTB.
- Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. Haz. İ. E. Erünsal. Ankara: KTB.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul.: Çağlayan Kitabevi.
- TDK Sözlük (2003). Şükrü Haluk Akalın vd. (Haz.). Ankara.: TDK.
- Usûlî. (1990). *Usûlî Dîvânı*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vizeli Ramazan Behiştî. (2018). *Ramazan Behiştî Dîvânı*. Haz. Yaşar Aydemir. Ankara: KTB.
- Vusûlî. (2010). *Dîvân*. Haz. Hakan Taş. Ankara: KTB.

Güven Kavramı ve Kitle İletişim Araçlarındaki Siyasi Haberlere Güveni Etkileyen Faktörler Değerlendirmesi

Öğr. Gör. Dr. Yakup Kiriş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6807-3199>

Sinop Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Sinop – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.02.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Güven

Söylem

Retorik

Siyasal İletişim

Kitle İletişim Araçları

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42140>

Öz

Siyasal iletişimin kanalı olan kitle iletişim araçlarının, siyasi mesajların alıcısı konumundaki hedef kitlelerde güven tesis etmeye yönelik aktarım yaklaşımları ve hedef kitlelerde siyasi içerikli mesajlara güvenin oluşmasına etki eden koşullar ve etmenler, güven kavramının kapsamlı, bilimsel tespiti ışığında, bulgulanmaya çalışılmıştır.

Kitlelerin, kitle iletişim araçlarında (medyada) aktarılan siyasi içerikli haberlere güveni konusu ele alınırken konu ve olay seçimine, açıklamaların doğruluğuna ve değerlendirmelere güven incelemelerinin yanında aktarılanların söylemsel bağlamının, sosyal gerçeklik olgusu ve alıcı konumundaki bireylerin kültür, bilgi birikimi vb. etmenlerle oluşan anlamlandırma ve yorumlama mantıklarının da incelenmesi gerekmektedir.

Bu gereklilik öncelikle kitle iletişim araçlarının, özgün dilsel, retorik gereçlerle şekillendirdikleri güven oluşturucu sunum yöntemlerini inandırıcılık ve okuyucunun ilgisi bağlamında oluşturdukları ve buna göre öznel, sosyal bir gerçeklik üretme çabasında olduklarıyla ilgilidir. Medya tarafından retorik stratejilerle şekillenmiş, söylemsel bağlamı olan aktarım diliyle mutlak olmayan bilimsel gerçeklik ile retorik gerçeklikler boyutunun bir araya gelmesi, yani semantik bilgi ile retorik – semiyotik ek bilginin de çağrışımsal ve metaforik olarak aktarılması söz konusudur ve bu yeni türden bir güven sorunsalı oluşturmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının politik haber sunumlarında kullandıkları retorik ve haberlerin söylemsel bağlamının analizi, mesajlardaki güdümlenme, örtülü içerikler ve hedeflerin tespitinde önem arz etmekte, dolayısıyla açıklamaların güvenilirliğini ölçebilmek, bir sınıflandırma ve metodik oluşturabilmek ve yeni bazı inceleme yaklaşımları belirlemek adına gereklidir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kiriş, Y. (2020). Güven Kavramı ve Kitle İletişim Araçlarındaki Siyasi Haberlere Güveni Etkileyen Faktörler Değerlendirmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 197-210.

The Concept of Trust and Factors Affecting Trust into Political News in Mass Media

Lect. Yakup Kiriş

Sinop University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, Sinop – TURKEY

Article History

Submitted: 15.02.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Trust
Discourse
Rhetoric
Political Communication
Mass Media

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42140>

Abstract

In this study, mass media's trust-building attitudes concerning political news along with conditions and factors affecting the formation of trust to political messages in public perception is been tried to find out in the light of a comprehensive, scientific determination of the concept of trust.

Not only studying the trust of the public to subject and event selection, accuracy of explanations and interpretations in or about political news were necessary, but also examination of the discursive context, social reality as well as reasoning and interpretation logics of the public formed by culture, knowledge, etc. was required.

This requirement is primarily related to the fact that the mass media's trust-building presentation methods are producing a subjective, social reality in which they meet the credibility and reader interest by using special linguistic and rhetorical tools within their discourse and logic, however this compliance is in the context of the scientific reality quite often invalid.

In language formation of mass media through rhetoric strategies and discursive context composition, scientific realities and rhetorical realities are coming together, which means that the semantic information is coming along with the rhetoric-semiotic information connotatively and metaphorically, which in consequence is creating trust problems of a new kind.

The analysis of rhetoric and discourse of mass medias' presentation of political news could be competent to identify persuasion, ulterior messages and purposes and thereby the trustworthiness of the statements and even able to classify/qualify the expressing as well as to show force quantity and offer alternative critical approaches.

GİRİŞ

İnsan, mantıklılığı gereği varlık alanında düzenlilikler ve süreklilikler arama, bu alana sapması olmayan veya az olan düzenli motifler getirme; tümevarımsal veya tümdengelimsel bir düşünce doğrultusunda bir sistematik, ölçülebilirlik, kurallılık belirleme, hatta sapmaları da bu kurallılığın içerisine yerleştirme eğilimindedir. Bu düşünce ve eğilim, karmaşıklığın azaltılması ve tamamlanmamış bilgiye rağmen içeriklerin anlamlandırılabilmesiyle güven kararını kolaylaştırmaya yönelik bir eğilim ve güven kararı neticesinde ortaya çıkabilecek güven eylemini gerekçelendirmeye yönelik bir tutum olarak değerlendirilmelidir.

Toplumsal yaşamın örgütsel, kültürel, ahlaksal, iletişimsel varlığının vazgeçilmez koşulu olan güven, günlük eylemlerin temel bir gereksinimi ve politik olmayan tüm insani, sosyal eylemlerimizin üzerine tesis edildiği dayantı olarak önem arz etmektedir.

Güven kavramının sosyal bir kavram oluşu, çok katmanlı oluşu, anlam alanının kapsamlılığı ve temel tekil bir nicelikle sınırlanamaz oluşu; kurallılıkları olan, çerçevesi belli, analitik, dizgesel bir kavram veya bağlam tanımını imkânsız kılmaktadır. Batı kaynaklı çağdaş sosyal bilimlerde güven olgusu ile ilgili yapılan incelemelerde kavramsal bir tanımdan kaçınılarak genelde süreç ve işlev olarak ele alındığı görülmektedir (bkz. Bentele, Luhmann, Giddens). Güven nedir? sorusu; terimin işlevini açıklayan “neden” ve yapısını, sürecini, şartlarını, etkenlerini belirleyen “nasıl” ile de açıklanmaya çalışılmaktadır. Çağdaş yaklaşımlarda genelde güvenin üç üst bileşeni olan duygusal güven, kognitif (bilişsel) güven ve davranışsal güven bileşenlerinden bahsedilmektedir. Güvenin hem “gözlemlenebilir kitlesel davranış” olarak hem de “öznel beklenti tutumu”, yani “bireyin şartlanması, ayak uydurması” olarak ele alındığı görülmektedir. Birinci görüş oyun teorisyenleri ve sosyologlar tarafından temsil edilmektedir ki bunlar güveni; kitlesel ve birlikte uyumlu davranışın ön şartı saymaktadırlar. Buna karşılık psikolojide güvenin, ya insanın yaradılışında olan ya da gelişim süreci içerisinde kazanılan sübjektif bir beklenti tutumu olduğu görüşü yaygındır. Antropolojide ise normatif ve psikolojik yaklaşımlardan bağımsız olarak toplumsal yaşam için güvenin anlamı sorgulanmaktadır. Güvenin “insanın varlığının vazgeçilmez koşulu” (Narowski, 1974:111; Aktaran Reinmuth, 2006:27) algısı yaygındır.

Toplumsal bilimlerin münferit bir alanı olan siyasal iletişim alanının da en asli araştırma öğelerinden olan güven olgusu, bu alanda “yeni tür bir güven anlayışı ve sorunsalı” (Luhmann 1984:62) olarak belirlemektedir ki bu durum da medyadaki siyasal içeriklerin güvenilirlik tespitine yönelik kendine özgü bir güven çözümlemesi gerektirmektedir. Bu gereklilik bir yönüyle siyaset kavramının çağrışım yaptığı “strateji, etkileme, güdüleme, çıkar” gibi kavramlardan dolayıdır, diğer yönüyle ise kitle iletişim araçlarının hem siyasal mesajın aktarım aracı olmaları hem de siyasal süreçlere müdahale ve mesajları şekillendirebilme yetilerinden dolayı kendilerinin mesaj verici olarak işlev yürütmesinden kaynaklanmaktadır.

Kitle iletişim araçları tarafından siyasal içerikleri aktarmada kullanılan dil, kamuoyunun ilgisini, dikkatini, anlamlandırma mantığını dikkate alan, söylemsel bağlamı olan, kolektif sembollerin kullanıldığı, edebiyat biliminin retorik figürleri ile şekillenmiş bir dildir ve söylemsel bağlamından dolayı gerçek oluşturucu, gerçeği tanımlayıcı ve gerçeği değiştirici kurallar sistemi olarak da açıklanmaktadır.

Kitle iletişim araçları tarafından kullanılan retorik dildeki işaretleri, uyarıcıları alıcı kitlelerin nasıl alımladığı, ne tür düşünce veya yorumlama kalıpları kullanarak değerlendirdiği, bu işaretlerin kolektifin düşüncesinde nasıl simgelandiği, ortak aklın nasıl biçimlendiği ve toplumsal, sosyal gerçek haline dönüşerek kitleleri nasıl eyleme sevk ettiği araştırmada işlenmeye çalışılmıştır.

1- Sosyal Bilimlerde Güven Kavramı

1.1- Sosyolojide Güven

Güven kavramı, toplumsal yaşamımız ve “günlük eylemlerin temel bir gereksinimi” (Endress, 2002) olarak her bir birey için hayati önem arz etmektedir. “Güven, toplumsal yaşam için temeldir. Hayatta kalma, kendini koruma güdülerinin vazgeçilmez unsurudur. Kişinin sosyal çevresine ve sosyal çevrenin de kişiye minimum gerekli güveni olmaksızın kişinin eylem yeteneği ciddi manada tehlikededir. [...] Güven [...] inandırıcılık, sadakat, bağlılık duygusu, dürüstlük yani doğruculuk, güvenilirlik, sempati, mutabakat, açık ve içten olma hali ve samimiyet gibi hususları içermektedir. Güvensizlik ise kuşku, ketumluk, yanılğı, aldatılmış olma hali, hayal kırıklığı, şüphecilik, panik ve korku ile karşılık bulmaktadır.” (Schneider, 1992)

İnsanlar yerine göre huzurlarını, geleceklerini hatta yaşamlarını güvendiklerini düşündükleri kişilere, kurumlara emanet etmekte, kararlarını bu olgu temelinde şekillendirmektedirler. Bir hastanın doktora güvenerek ameliyata girmesi, pilotun uçak teknisyenlerine güvenerek uçuş gerçekleştirmesi veya bir kişinin bir başkasına borç vermesi ve hatta vatandaşın devlete güvenerek sigorta primi ödemesi güvenin eseridir. Bu yönüyle sosyolojide güven terimi; toplumun doğasında mevcut belli özellikleri ifade eden bir mekanizma olarak işlenmekte ve toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi, üyelerinin kendi aralarındaki iletişimlerinin ve daha geniş manada toplumsal eylemlerin işlevini açıklamaya yardımcı olarak değerlendirilmektedir.

Sosyolojide, sistem teorik açıdan güvenin en önemli işlevi karmaşıklığın azaltılmasına hizmet etmesidir. “Güven; sosyal, ekonomik ve politik görevlerin işlevsel olarak ayrıldığı (dağıldığı) toplumlarda en önemli unsurlardan birisidir. Bir özel sistemin eylem yeteneğinin, işlevselliğinin muhafazası için karmaşıklığın seleksiyonu, gözlemlenmesi güven ile mümkün olabilmektedir. (Götsch, 1994: 62)”. Buna göre ancak güven sayesinde karmaşık sosyal sistemler işlevsel olabilmektedir. Güven, karmaşıklığın kavranabilmesini, masraf, zahmet vb. maliyetlerin düşürülmesini, bir anlamda risklerle bağlantılı olarak sağlamakta ve yetersiz bilginin olduğu durumlarda karar verebilmeyi mümkün kılmaktadır.

Luhmann’a göre güven, sosyal karmaşanın giderilmesinin yanında toplumsal sistemin sürdürülebilmesi ve olanaklarının çoğalması için vazgeçilmez, gerekli bir mekanizmadır. Çünkü: “Güvenin olduğu yerde daha fazla yaşantılama ve eylem olasılıkları vardır. Sosyal sistemin kompleksitesi yükselir, yani kendi yapısı ile alakalandırabileceği olasılıkların sayısı artar zira güvende karmaşıklığın azaltılmasının etkili bir şekli mümkün olmaktadır.” (Luhmann, 2000: 8f). Buna göre güven, toplumsal yaşamın yalınlaşmasına ve daha rahat akmasına olumlu etki edebilmektedir. Çünkü güven ortamlarında karar, eylem ve etkileşim yoğun denetlenebilir bilgi ve güvenceye alma sistemlerine bağımlı kalmamaktadır.

Beklentilerin dengelenmesinde, sağlamaştırılmasında temel mekanizma görevi üstlenen güven bireysel eylem olasılığı koşulu olarak ta işlev yürütmektedir (Endress, 2002).

1.1.1 Rasyonel Seçim Kuramı

Sosyolojideki “Rasyonel Seçim(ler) Kuramı” güven olgusunu insanların belli durumlardaki beklentileri ile açıklamaya çalışmakta, karar sorunsalını çözüm olasılığı olarak işlemektedir. Güven burada, mevcut somut durum şartlarına bağlı bir değişken olarak ele alınmakta ve bireyler için yararlılıkları çoğaltma amaçlı etkileşimlerdeki sosyal davranışların başında anılmaktadır. Güven bazı risk problemlerinin çözümüne katkı sağlamakta ve bilgi eksikliğinin giderilmesi veya önemsizleşmesi için bir mekanizma görevi görmektedir.

Rasyonel Seçim(ler) Kuramı’nda, “Bir kişi başka bir kişiye güven atfederek neden o kişiye bağımlı hale gelsin?” sorusu sıkça gündeme alınan bir sorudur.

Olağan durumlarda karar problemi ile ortaya çıkan riski, Coleman “Rasyonel Seçim(ler) Kuramı” bağlamında iki aktörün olduğu bir durum ile müteakip şekilde açıklamaktadır: “Güvenip güvenmeme kararına sahip, güven duyan (güvenen) ve güveni haklı veya haksız çıkaran, güven duyulanın (güvenilen) olduğu tipik durumlarda güvenen kişinin güvenilen kişiye güven kararı, güvenilen için yeni eylem olanakları ve

kaynaklar sağlamaktadır." (Coleman, 1990). Bu tespit siyasal iletişim alanında; kitle iletişim araçlarında aktarılan mesajın kaynağı konumundaki siyasal örgütler veya aktörlerin mesajın alıcısı olan okurların (dinleyiciler, izleyiciler) güven kararları ve güven eylemleri neticesinde güç kazandıkları anlamını doğurmaktadır.

Güven, güvensizlik ve risk ortamında gerekli olduğundan güvenecek kişi karar verme özgürlüğüne sahip olmalıdır yani kişisel güven gönüllülüğü gerektirmektedir. "*Ancak ve ancak güvenme hakkında karar verilebilen yani gönüllü olabilme seçeneğinin sunulduğu durumlarda [gerçek] güvenden söz edilebilmektedir.*" (Luhmann, 1984:181)

Sosyolojik olarak tarihsellik perspektifinden bakıldığında güvenin süreç içerisinde siyasal ve sosyal olarak, güven esaslı kolektif hareketler, kültürler oluşumuna önyak olduğu görülmektedir. Luhmann'a göre güven, gelecek için bir önedim oluşturması yönüyle de zamana bağımlı bir olgudur ve sosyal gerçekliğin oluşumuna etki etmesiyle anlam dünyasını şekillendirmede önem arz etmektedir. Bizden öncekilerin sözlü, yazılı yöntemle aktardıkları sosyal bilgi birikiminin, bilgi yığınlarının doğru olduğunu varsayarak, bu bilgiye güvenerek üzerine inşa söz konusu olmaktadır.

1.2- Felsefede Güven

Güven kavramının Felsefe alanında çok eski bir geleneği vardır. Aristo arkadaşlık ile ilgili görüşlerinde güvenin öneminden bahseder. Konuyla ilgili ilk kapsamlı bilimsel çalışma 1651 yılında Thomas Hobbes tarafından yapılmış gibi görünmektedir.

Felsefede güven kavramına önemli bir duygusal boyut atfedilmektedir ve güven bu alanda özellikle etik ve ontik yani varoluşsal bir kategoridir.

Güven, felsefede en bilindik biçimiyle "Bilgi Sorunu" ve "Varlık Sorunu" yanında felsefenin diğer bir sorunsalı olan "Değer Sorunu" yani etik ve ahlak alanında ortaya çıkmaktadır. Etik alanda güven, değerlerin oluşmasına, vicdani ve ahlaki güdümlenmenin gelişmesine etki etmektedir ki empati ve paylaşımı sağlayan tözün güven duygusu olduğu düşünülmektedir.

Varoluşsal bir duygu olarak güven, evrendeki olasılıklara göre şekil alan ve bir çaresizlik sonucu güvenme duygusu yani bir ruh hali olarak ortaya çıkması yönüyle işlenmektedir.

Diesel'e göre güven, yüksek etkinin ön şartıdır, birlikte yaşamın en yüksek değeridir. Buna göre hayatta bu olgunun olmaması, ahlaki çözülmeye yol açar ve toplumsal yapı bozulur. Güven aslında bir nevi yüksek seviyedeki insani yaşamın ayarlayıcısıdır. "*Her ne yapılırsa yapılsın insanlar arası ilişkilerde her şey (...) güvene dayanmaktadır. (...) Güven, felaket getiren ve kötü olana karşı güçtür. (...) bilinçli olarak ve herhangi bir duygusallığa yer vermeden insanlığın gelecekteki mücadelesinde güvene en yüksek makamı uygun görmekteyiz.*" (Diesel, 1946:77) diyen Diesel bu bağlamda sosyal, siyasal ve ruhsal etkiyi ifade eden "Güvenin Gücü"nden bahseder. Güven, gerçeklik ve hak yakın ilişkili kavramlardır ve birlikte ele alınmalıdır.

Diesel'e göre güven ve inanç arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır: "*Güven ile inancı da sarsmaktayız. İnançımızı yitirdiğimizde güvenimizi de kaybederiz*". (Diesel 1946: 30). Vahiy gelenekli dinlerin öğretisi de benzer bir şekilde belirsizlikten ve inançsızlıktan kaynaklı temel güvensizliğe karşı bazı çözümleyici yordamlar sunmaktadır. Buna göre bu tek tanrılı dinler; güvensizlik, hiçlik, yokluk, anlamsızlık, gereksizlik, kozmik düzensizlik gibi düşüncelerden sıyrılarak mevcut varlık alanı ve öteki dünyaya pozitif inanmayı ve güvenmeyi öğütlemektedir. Tanıtlanamayacak olan gibi görünenin kabul edilmesi, muhtemel gerçeklere olan inanımı dolayısıyla tanrıya güvenini yitirmemeyi nasihat etmektedir. Varlıklar ontolojik olarak tekil entiteler yani kendileriyle sınırlı, diğer varlık ve çevresel etkenlerden izole edilmiş değerlerdir. Dolayısıyla hem kendilerine hem de kalan varlık alanına karşı sorumludurlar. Karşılıklı sorumluluğun bilinmesi güvenme duygusunu güçlendirici etkiye sahiptir. Her düşünce, davranış ve sosyal eylem kayıt altındadır. Müspet olanlar mükâfatlandırılacak menfi olanalar ise cezalandırılacaktır. Yaşadığımız geçici dünyanın güvensizliğine ve bilinmezlere karşı

“Manevi hayatın cennet vaadine inanacağım, öğretiyeye güveneceğim” ilkesi, düzen ve güvenin bağdaşımını ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere din öğretisinde güven; düzen ve sorumluluk bağlamında önem arz etmektedir.

Filozof Rudolf Schottlaender için güven, bireyler arası ilişkinin bir ifadesidir. İlgili olduğu kişiden veya kurumdan bağımsız düşünülemez. Schottlaender, bilinçli olarak, güveni gerçek veya yapay olarak üretilen ve emniyete alma mekanizması işlevi gören itimattan yani güvenin anlam kapsamı daha dar olan bir tanımdan ayrı tutmakta ve bu bağlamda özgürlüklerin bağlaşımdan söz etmektedir.

Schottlaender’in güven olgusu üzerine olan çalışmalarında amaç, güven kaybının sebeplerini araştırmak olmuştur. Schottlaender güvenen bireyin itkilerini, motivasyonlarını ve şartlarını da dâhil eden bir güven kavramı geliştirmiştir. Schottlaender, insanlar arası güveni ikili bir bakış açısıyla değerlendirmektedir; birincisi psikolojik olarak açıklanabilecek bir durum, yani ihtiyaç olduğunda belli bazı duygular ve eylemlerin hâsıl olabileceği bir ruh halidir. Diğeri, psikolojik olarak açıklanabilen ve bunun dışında etik olarak da değerlendirilebilen sağduyulu eylem biçimidir. *“Uygulamaya konulmasından itibaren karşılıklı güvende bir risk hali söz konusudur. Genelde güven kaybına sebep olabilecek kıymetli bir şey verilir. Bu maddi bir şey veya maddi kayba sebep olabilecek bir sır veya özel herhangi başka bir şey olabilir. Mutlak güven sadece, asla güven kaybı yaşatamayacak olduğu düşünülen kişiye atfedilmektedir.”* Yine *“.....Beklentilerin gerçekleşmesi ve geçmiş deneyimlerden kaynaklanan duygusal bir kuşkusuzluk inancı güvenmenin bir ön koşuludur.”* (Schottlaender, 1957).

Gözlemlenebilir güven eylemleri ve sorgulanabilir ikna ile aktörlerin davranışlarını açıklamaya çalışan bir güven terimi, Bernd Lahno için yetersiz bir tanımdır: *“Davranışsal veya kognitif (bilişsel) bir güven kavramı deneye dayalı araştırmaların amaçlarına uygun olabilir fakat felsefi açıdan asla tatmin etmez (...). Bu, riske dair kaba tahminler üzerine inşa edilmiş kooperatif eylem ile daha dar anlamda bir güven eylemi ile olan önemli farkı görememe tehlikesi barındırmaktadır.”* ((Lahno, 2002:184; Aktaran: Reinmuth, 2006:43). Lahno’ya göre hisler, dünyaya bakış açımızı şekillendirmektedir ve güven bu şekle gayet iyi oturmaktadır. Onun için bir insana güvenmek bu kişiyi belli bir açıdan algılamaktır. Güven bir bireyin bir diğeri hakkındaki hedefler ve ikna olmuşluklar içeren emosyonel bir görüşüdür. Bunu yansıtmaya ve eylemini buna göre düzenleme yeteneğidir. Ortak değerler yönelimi inandırıcılığın, güvenilirliğin nitelenmesinde belirleyici motor mahiyetindedir. Birey veya toplum mensup olduğu kültür veya inandığı değerlere inanan diğeri birey veya gruplara daha çok güvenmektedir. Burada kültür bağlamında bir örnekleme yapmak gerekirse; yakın çevre ile olan farklılık, yakın olmayan çevre söz konusu olduğunda önemini yitirmektedir. Özellikle daha farklı olan kültürlerle yani ayırıcı özellikleri fazla olan kültürlerle ilişkinin küreselleşme, teknoloji, ticaret v.b. ile artması neticesinde, kültürler kendileri ile daha çok benzeşen kültüre daha yakın hissetmekte ve ona daha çok güvenmektedirler. Batıdaki kültür ırkçılığı gibi birçok sosyolojik durum bu kontekstte değerlendirilmelidir.

1.3- Psikolojide Güven

Psikolojik bakışın merkezinde güven olgusu, güven eylemine sebep olan güven tutumunun şartlarının oluşumu ve bu şartların açıklanması olarak işlenmektedir.

Metinde, güven tutumu, güven eylemi, güvenme istekliliği vb. ifadelerden anlaşıldığı üzere bunlar kurmaca, daha doğrusu metin konusuna özgü tanımlardır ve birincil çağrışımları ile değerlendirilmelidir.

Güven, psikolojide, basit bir ifadeyle, belli bir durumda, belli bir davranış (güven eylemi) aracılığı ile belli bir tutumu (güvenme istekliliğini) veya tersi durumu ifade etmektedir. Bir referans objesi olduğu sürece yani güvenilir bir kişi, nesne, grup (kurum vs.) veya olay olması durumunda güven var olmaktadır ve güven, objesine (imgelem boyutu) olan belli bir yaklaşımı veya tutumu tanımladığı gibi risklerin olduğu ortamlarda güven kararı veya güven eylemi davranışlarını da

tanımlamaktadır. Güvenilir olduğunu düşündüğümüz kişiye karşı bir güven tutumu içerisinde olunmaktadır. Bu tutum genelde bir eylemde karşılık bulmaktadır ve güven belli bir durum veya bir tür his veya bir tavrı ifade etmektedir.

Güven, daha önce de değinildiği gibi, genelde güvenecek kişinin erişebileceği yeterince kesin bilgi olmaması durumunda söz konusu olmaktadır. Yani kişi tamamlanmamış, eksik bilgiye sahip olduğu durumda güven kararı vermektedir ki bu da doğal olarak bir risk halini ifade etmektedir.

İnsan tabiatı gereği, iletişime geçtiği kişide dürüstlük, inandırıcılık veya liyakat arama eğilimindedir. İletişim, eksik olan yani tamamlanmamış bir bilginin niteliğini ve niceliğini etkileyebilmekte ve dolayısıyla da kişinin güven duygusuna tesir edebilmektedir. Kitle iletişim örneklemleri olarak: Mesajın alıcısı konumundaki hedef kişi/kitle tarafından güven ile ilgili verilecek kararda karmaşıklığın en aza indirilmesi hedeflenmekte ve güven kararı, belirsizlik durumlarında gündeme alınan bir tür tecrübe bileşkesi özelliği göstermektedir.

Psikolojide; duygusal yaşantımızın her diliminde yer alan temel güven duygusu, inşa edilmesi gereken, yapılandırılabilen, tazelenen, zedelenebilen veya kaybedilen bir duygudur. Dolayısıyla mevcutta, hazır ya da sabit bir yaşantı hali değildir. *“Güven bir temel, bir dayanak olur. Üzerine bir şeyler inşa edebilirsiniz yani güven temelli veya dayanaklı bir yapı oluşturabilirsiniz fakat güven yıkılabilir, sarsılabilir veya yapısı bozulabilir. Güven; güçlü veya zayıf, genel veya özel, derin veya sığ olabilir. Güveni bakım gerektiren hassas bir bitki olarak tanımlamak mümkündür. Kişiyi savunmasız hale getirebilir ve neticede kendisi de yaralanabilir, yanılabilir veya kötüye kullanılabilir. Güven kazanılabilir”* (Reinmuth, 2006:26) fakat kötüye kullanıldığında veya çok fazla suiistimal edildiğinde çoğu zaman geri dönmek üzere gider. *“Güven, bahsedilen bir şey olduğu gibi bir anlamda yatırım aracı olarak da düşünülebilir. Bu karlı bir yatırım olabileceği gibi hüsrarla da sonuçlanabilir.”* (Reinmuth, 2006:26).

Erik Erikson gibi bazı psikologlar güveni, diğerlerinin iyiliğine inanç ve dünyanın temelde olumlu yapısı olarak nitelerler. Erikson da Freud gibi güven hissinin temel yapısının çocukluktan itibaren oluştuğuna inanır. Buna göre yaşamın ilk yıllarının tecrübeleri, sağlıklı kişiliğin köşe taşı olan, bir temel-güven hissi oluşturmaktadır. Bu temel-güven hissi temel-güvensizlik hissinin muhalifidir ve kişinin kendine ve dünyaya olan tavrını yansıtır. Burada anne - çocuk ilişkisi kritiktir. Bu noktada bebeğin bireysel ihtiyaçlarının empatik tatmini ve güçlü kişisel bir güvenirlilik sağlama (Erikson, 1957:12) ön plandadır. Çocukta doğuştan geldiği varsayılan, annesine olan güven, yani mutlak güven duygusu, çocuğun psikolojik yönden gelişebilmesi, olgunlaşp sosyal anlamda varlığını sürdürebilmesi için zoraki güvendir ve bir anlamda alışkanlıklar güvenini tetiklemektedir.

Rotter'e göre güven veya güvenli ilişkiler tesis etme eğilimi, insan hayatında deneyimler neticesi ile uzunca bir süre içerisinde öğrenilebilmektedir. *“...bu, sosyal öğrenme teorisinde hayat boyu edinilen tecrübeler, başkalarının sözüne, söylemine güvenilip güvenilmemesi gerektiği kararı beklentisi üretmektedir. Buna göre güven genelleştirilmiş bir beklenti tutumudur.”* (Rotter, 1981:23)

Sosyal öğrenme teorisinde bir insanın belli bir durumdaki (mükâfatlandırma veya cezalandırma örneğinde olduğu gibi) beklenti tutumu sadece bu özel durumdaki gözlemlediklerince tayin edilmemektedir. *“[Anılan durumla] benzerliği olduğu düşünülen durumlarda edinilmiş deneyimler ve genelleştirilmeler de önemlidir ve çağrışım yoluyla kişisel karara etki etmektedir. Bu genelleştirmenin neticesi olarak diğer insanlara şüpheli veya güvenli yaklaşımı sağlayan tutarlı karakter özelliği ortaya çıkmaktadır.”* (Rotter, 1981:24). Bu anlamda her insan belli bir oranda “güvenme istekliliği”ne sahiptir. Rotter bir deneyinin neticesi olarak, başkalarına güvenen kişinin kendisine de güvenildiğini bulmuştur: *“Değişik ölçüm araçları ile gerçekleşen farklı deneylerimiz neticesinde; güvenen insanların güvenmeyen insanlara göre daha aptal ya da daha kolay kandırılabilir olmadıkları bulunmuştur. Fakat daha mutlu, daha sevimli ve - daha güvenilirlerdir. Başka insanlara güvenen insanların kendileri de güvenilir ve dürüsttürler. Şüpheli insanlar sadece daha az güvenilir olarak düşünülmemekte bunlar gerçekten de daha ziyade aldatma ve yalana meyil*

etmektedirler". (Rotter, 1981:24).

Güven kavramına psikolojik yaklaşımlardan iki türlü çıkarım yapılabildiği görülmektedir. Birincisi, güvenmeye eğilimlilik; bilinçli bir süreci tanımlamaksızın en erken çocukluk yaşlarda gelişen bir histir. Diğeri, iletişim ve davranış ile etki edilebilir, sabit bir ölçüsü olmayan güvendir ki bu batı kaynaklarında iletişimsel güven durumu olarak nitelendirilir.

Güvenirlilik ise zamanla oluşan ve bireylerin tutum ve atflarıyla şekil alan değişkenlik gösteren bir ölçüde tekrar eden olumlu tecrübelerin gelecekte de devam edeceğini varsayarak kişilere atfedilen bir olgudur. Güvenirlik bir aktörün veya kurumun tutarlı eylemlerine ve ona isnat edilenlere, eylemlerine belli bir çerçeve çizen ve buna göre belirleyen değerlere dayanmaktadır.

Rotter, psikolojideki temel güven kavramı ile alakalı bazı toparlayıcı alt kavramlardan bahseder: Risk: Güven eylemleri her zaman bazı risklerle bağıntılıdır. Kişiler arası güven tesisinde güven duyulan kişiye, güvenen hesabına yeni eylem olanakları ve kaynaklar sağlanmaktadır. Karşılık: Toplumsal örfümüz gereği kısasa kısas veya müteakabiliyet esası gibi deyimler buna örnek teşkil etmektedir. Güvenilen kişinin güvenen kişinin güvenini hak etme sorumluluğu ile hareket ederek güvenilirliğini ispatlama davranışı içerisinde olması gibi. Zaman: Güven zamanla etabile olan bir olgudur. Genelde etkileşim ortaklarından birisinin tam emin olmadan diğeri ortağa güvenmesi ve dolayısıyla bir güven tutumu içerisinde olmasıyla başlayan güven ilişkisi, zamanla, güven eylemlerinin gerçekleştirilmesiyle pekişir. Alana Özgünlük: Ampirik bulgulardan anlaşılan, yaşamın değişik alanlarında aynı özellikli güven ilişkileri tesis etmenin olanaksız olduğudur. Anne-Baba, eş vb. sosyal çevremizle kuracağımız güven ilişkisi ile örneğin kitle iletişim araçları yoluyla tek yönlü ve sınırlı olarak haberdar olduğumuz politik aktörler ile olacak güven ilişkisi son derece farklı olmaktadır.

Güven ile ilgili kuramlar genelde soyut kavramsallığın da etkisiyle; kompleksite, olasılık, seçicilik, beklentiler vb. kavramlarla iletişim ve eylemi açıklamaya çalışırken toplumsal düzenin başka mekanizmaları ile alaka kurar ve güveni (işlevsel) karşılaştırmalı analiz için uygun hale getirir.

2- Siyasal İletişim ve Söylemsel Sosyal Gerçeklik

Sosyal toplulukların düzenine ilişkin fikirlerin uygulanması ile hedefler ve değerlerin gerçekleştirilmesini amaçlayan topluluk tasarımı olarak tanımlanan Siyaset (Politika); iletişim yoğun yönüyle "Halkın (Kamunun) ortamında (güven sağlamak suretiyle) onaylanma istekliliği üretme sanatıdır". (Lübbe, 1975; Aktaran Gerd-Klaus 1975:87-111) Yani "siyasal olmak, Polis'te (şehirde) yaşamak her türlü meselenin zorlama ve şiddet ile değil de ikna edici sözlerle halledilebileceği anlamına gelmektedir." (Fix U. H., 2003:36)

Siyasal iletişim ise genelde mesajın kaynağı konumundaki siyasal örgütler veya aktörlerin, siyasal iletişim kanalı olan kitle iletişim araçları ile mesajın alıcısı konumundaki hedef kitlelerde güven tesis etme çabaları bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Siyasal iletişim özellikle demokratik sistemlerde vazgeçilmez kültürel aktivitelerdendir ve kitle iletişim araçlarının aracılığı ile kolektif bilinç düzleminde toplumsal yapıya etki etmesi yönüyle sosyal gerçeğimizin bir parçasıdır. Siyasal iletişim her zaman durum ve kültür ile bağıntılıdır ve sadece dil ile gerçekleşir: "Dil her türlü bilgiyi ve kültürü saklar, geleceğe ulaştırır. Eğitim ve yazın gibi kültürel yaratımlar dil yoluyla gerçekleşir." (Kula, 1992:245) "Siyasi eylem, dille hazırlanır, tetiklenir, eşlik eder, etkilenir, kontrol edilir, düzenlenir, dille tanımlanır, açıklanır, haklı çıkarılır, yargılanır, gerekçelendirilir, kontrol edilir, eleştirilir" (Grünert, 1974:121).

Dil ise kamuoyunun ilgisini, dikkatini, anlamlandırma mantığını dikkate alan, söylemsel bağlamı olan, kolektif sembollerin kullanıldığı, edebiyat biliminin retorik figürleri ile şekillenmiş bir dildir. Söylemsel bağlamı olan aktarım diliyle retorik gerçeklikler boyutu ile bilimsel gerçeklik bir araya gelir, yani semantik bilgi ile retorik – semiyotik ek bilgi de çağrışımsal ve metaforik olarak aktarılır.

Burada 'söylemsel bağlamı' ifadesindeki söylem; ".....sosyal bilgi birikimlerinin zaman içinde akımı yani geçmişten gelip, günümüzü şekillendiren ve gelecekte de değişime uğrayarak akmaya devam eden

söylem" (Jäger, 1997: 2) kavramını ifade etmektedir. Buna göre siyasal iletişimdeki söylem: "...özel ve kolektif bilinci şekillendirmekte ve belli bir dereceye kadar güç uygulamaktadır. Zira özel ve kolektif bilinç toplumun yeniden biçimlendirilmesi, gelişmesi, değişmesinin temelidir." (Jäger, 1997:2).

Jäger'in söylemin güç uygulamasından kast ettiği ise; söylemin, özel ve kolektif bilinci şekillendirip, sosyal gerçeklikler meydana getirip, güven eylemine sevk ediyor olması doğal olarak kaynaktaki mesaj sahibinin güç edinimi ve sosyal statü amacına da hizmet etmekte olduğudur. Söylemlere bu yetiyi veren ise Jäger'e göre söylemlerin kurumsallaşmış, düzenli ve eylemlerle bağlantılı olmalarıdır.

Yapısalcı yaklaşım; sosyal gerçekliğin sosyal yaşam için objektif olarak mevcut olan bir şey değil sosyal yani söylemsel olarak şekillenen bir şey olduğunu söylemektedir. Değişik sistemlerdeki normların nasıl ortaya çıktığını ve nasıl değişime uğradığını inceleyen yapısalcılıkta, gerçek oluşturucu, gerçeği tanımlayıcı ve gerçeği değiştirici kurallar sistemi olarak yine dil tanımlanmaktadır. Dil ile gerçekleşen politik iletişim süreci buna tabii olarak bağlı olan gerçekliğin yapısı, kültürel ve bilişsel süreçlerle ele alınmaktadır. Yapısalcı görüşe göre sosyal gerçeklik bağlamında bilinç ise, canlının dış dünyayı algılaması, tanınması ile ilgili bir tür bireysel performanstır fakat duyumsal, mantıksal gerçekliğin yapısı sadece gerçekliğin biyolojik, psikik ve nöronal yapısı ile değil de özellikle bilişsel işlemlerin sosyo-kültürel karakteri ile anlam kazanmaktadır. (Jensen, 1999:71). "Bize sunulan koşullu çevre ancak duyuların seçimi ile algılanabildiğinden yani karmaşıklığı azaltan bir şekilde gözlemleyerek bir gerçek üretilebildiğinden "bana göre olmayan, benim algıladığım haliyle değil; kendinde nasılsa öyle olan şey" anlamında "nesnel gerçeklik" tanınamaz, çünkü "bilme" süreci her zaman ayırt eden ve isimlendiren bir gözlemciyi gerektirir". (Janssen, 2003:51).

Gözlemleyici sistemler olarak insanlar ayırt etme, isimlendirme, tanımlama, ayırt edici özellikleri işleme şeklinde hareket etmekte ve güven duygularını bu bağlamda şekillendirmektedirler. Yaşantılanan gerçekliğin gözleminden yola çıkarak algılanan çevre ile ilgili anlama, tanıma deneyimlemelerini ele alan yapısalcılıkta başarılı eylem de, kendi isteklerini tatbik etmek veya ettirmek, erk taleplerini gerçekleştirmek en muhtemel doğru gerçeklik bilgisi ile mümkün olabilmektedir. Siyasal iletişimde bu eylem insana siyasal gerçeklik alanında yön bulma güvencesi vermektedir. Başarılı eylem, dil yani retorik gereçlerle sağlanmaktadır. Zira retorik olarak dil eylemcinin bağımlı olduğu anlama, güvenme neticesinde onaylama ve/veya tahammülün inşasına katkıda bulunmaktadır. Güven yönüyle ele alınan bu sosyal gerçeklik "birlikte hareket" ile meydana gelmektedir ki bu durum belli bilişsel yetenekler ve şartlar gibi iletişimsel ve kültürel olguları da kapsamaktadır. Birlikte hareket, tarihsel olarak ele alındığında, değişik düzlem ve alanlarda kolektif bilgi olarak tanımlanabilecek bir "şemalaşma" [anlamlandırma kalıpları] oluşumuna yol açmıştır. (Jensen, 1999:71)

2.1- Kolektif Bilinç ve Toplumsal Algılama

Doğrudan tecrübeye dayalı rutin veya pratik bilgiye karşın siyasal, sosyal konulara ilişkin bilgilerimiz ve bağdaşım daha ziyade kitle iletişim araçları vasıtasıyla yani yabancı kaynakların etkisiyle oluşmaktadır. Kitle iletişimi yoluyla aktarılan bu bilgi, gerçekle ilişkilendirilerek toplumun bilgi kanonuna dâhil edilmekte, zaman içerisinde belirli bir şekilde bir kültürden kaynaklanan mevcut kolektif anlamlandırma kalıpları (şemalar) içerisine alınarak genel zihniyetimizin oluşmasına yani belli derecede ortak aklın biçimlenmesine etki etmekte ve dolayısıyla toplumsal eylemi ya da toplumsal tutumu şekillendirebilmektedir. "Bir toplumun üyelerinin tanıdığı anlamlandırma kalıpları, kolektif sembollerle stokuyla bir imgeler repertuarı oluşmaktadır ki biz bununla toplumsal (sosyal) gerçekliği veya toplumun siyasal çehresi hakkında genel bir resim çizebilmekteyiz, bunu çoğu zaman da medya tarafından çizili olarak almaktayız". (Jäger, 2000:81-112)

Anlamlandırma kalıpları bireysel bilgi birikiminde yer alan, algılamada anlam bağıntılarını kuran ve bununla birlikte sosyal gerçekliğin içeriği idrak edilen veya sezilen, bireyin çevresini

sınırlandırıp, şekillendiren anlam şemalarıdır ki bunlarla uyum, tanımlama ve eylem mümkün olabilmektedir. (<http://de.wikipedia.org/wiki/Deutungsmuster>, 2009)

Karşılıklı etkileşim içerisinde olan anlamlandırma kalıpları, kolektif semboller ve devamında genel bilgi, kültür ile şekillenir ve bir kültür grubu üyelerinde bilgi alanında oluşan ortak anlamlar güven zeminli kurallı – iletişimsel süreçleri mümkün kılar. Sigfried Jäger bu hususta : “...gerçeklik modelinin kategorisel çerçevesini oluşturan ayrımlar sistemi, sürekli olarak içeriği genişletilmiş bir toplumsal/sosyal, anlambilimsel ve sosyal olarak onaylanmış etki ve normlarla kalıcı olarak bağlantılı olmalıdır. Bu gerçeklik modelinin sosyal olarak bağlayıcı iletişimsel yorumunun programına kültür diyorum” (Jäger, 2000) der.

Kültüre özgü anlamlandırma kalıpları, kolektif semboller ve yukarıda bahsettiğimiz bilişsel süreçler kitlenin medyadaki siyasal söyleme olan güven algısını doğrudan etkilemektedir ve genel bir kitlesel görüşten bahsedilmesine müsaade etmektedir.

Medya haber yapımında retorik stratejilerini bu toplumsal anlamlandırma kalıplarını dikkate alarak oluşturmaktadır. Çünkü sadece bunlarla ilintili olarak alıcıda yeni konular, bilgi v.s. üretmek ve yerleştirmek mümkündür.

Söylem oluşturucu siyasi makro düzlem (siyasi aktörler) ve kitle iletişim araçları ile oluşan retorik argümantasyon mantığı, aynı konuda farklı gruplarda farklı çağrışım yapması, farklı anlamlandırma kalıpları, farklı yorumlama mantıkları, grupların özgün sosyal gerçeklik algısı ve alımlama estetiği ile açıklanabilmektedir. Her grup konusal bütünün algılanmasında mensubu olduğu kültüre, dünya görüşüne sahip makro düzlemin söylemine ve güvenilirliğine inanarak bunu doğru kabul eder ve buna göre davranışını düzenler.

Mengüşoğlu'na göre “toplumun katmanları” her ne kadar “farklı bilişsel yeterliliklere sahip” (Mengüşoğlu, 2013) olsa da millet, din, dil, kültür gibi kavramlarla belli bir grup içerisinde tanımlanan insanlar, olayları büyük ölçüde birbirlerinininkine benzer şekilde deneyimlemekte ve anlamlandırmayı kendilerine miras olan kültür ve bu kültürün şekillendirdiği kelime hazinesi ile oluşturduklarından neredeyse aynı gerçek tasavvuruna sahip olmaktadır. Komplike süreçlerle oluşan bu kitlesel algılama; düşünce, eylem ve güvenin koşullarını belirlemektedir. Bir grubun bireyleri aynı kültüre mensup kişilerse siyasal işaret kalıpları aynı resimleri çağrıştıracak ve kişilerde büyük ölçüde aynı etkiyi yapacaktır.

Güven değerlendirmelerinde de kitlesel algılamada olduğu gibi genellikle mensubu olunan kültür ve deneyim değerlerine müracaat edilmektedir. Hüküm süren yapıya geliş şekilleri, örf, adet, görenek, gelenek, sosyokültürel faktörler ve beklentilerle oluşan anlamlandırma ve yorumlama mekanizmalarının güven değerlendirmelerine etkisi söz konusudur.

Bireysel veya kitlesel güveni etkileyen olağan rasyonel sosyal gerçeklik araştırmalarında dikkat edilmesi gereken, önyargılarla şekillenen sosyal stereotipler, yani insanları içine yerleştirdiğimiz basitleştirilmiş betimsel kategoriler, kafamızdaki imajlardır. Zira bunlar kişilerin, kurumların veya medyanın güvenilirlik ölçüm çalışmalarında yanlış değerlendirmeler yapılmasına meydan vermektedir.

Güven, sosyo-psikolojik, yerine göre vicdani ve bilinç dışı bir kavram olarak toplumsal yaşamımızın asli bir varlığı niteliğindedir ve politik olmayan tüm insani sosyal eylemlerimiz güven üzerine tesis edilmiştir. Fakat siyasi içerikli konulara güven, özellikle sisteme veya kamusal düzene ilişkin güven (Bentele, 1998) siyaset kavramının çağrışım alanında bulunan “strateji, etkileme, manipülasyon, çıkar” gibi kavramlar siyaset kurumun veya siyasi söylemin güvenilirlik tespitini sosyolojik, psikolojik ve felsefi güven açıklamasını gerektiren bambaşka bir boyuta taşımaktadır. “Bir kişinin politik fraksiyonlar veya ticari organizasyonlar gibi soyut yapılara güvenebilme olanakları sosyal çevremizin karmaşıklaşmasından dolayı git gide zorlaşmaktadır. Neredeyse hiç kimse bu tip yapıların (oluşumların) güvenilirliğini denetleme şöyle dursun sorgulayabilecek durumda bile değildir.” (Schweer &

Barbara , 2005:47)

3- Kitle İletişim Araçlarındaki Siyasal İçerikli Mesajlara Güveni Etkileyen Bazı Saptamalar

Sürekli karmaşıklaşan bir çevreye uyum sağlamak için kişinin, çeşitli konular hakkındaki, doğrudan sınavıp doğrulayamayacağı bilgileri kitle iletişim araçlarından veya diğer ikincil kaynaklardan edinmekte olduğunu söyleyebilmektediriz. Her ne kadar doğrudan sınavılamayan bilgi ediniminde, bu bilginin güvenilirliği gayri ihtiyari sorgulanmaya başlansa da psikolojik güvenme istekliliğinin etkisiyle şahıs ilk etapta inanmaya meyilli olmaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim araçları yani medya aracılığı ile doğrulama aşamasından geçmeden edindiğimiz bilgi, art alan bilginin bir bileşeni olmakta ve günlük yaşamımızda gerek konuşmalarımızda gerekse eylemlerimizde karşılık bulmaktadır. Yani pek çok bilgi, görüş ve tutum doğrudan deneyim neticesine dayanmamaktadır.

Siyasal iletişimin kaynağındaki aktörlerin söylemlerine güven konusu işlenirken siyasal iletişimin kanalı olan medyaya güvenin de ele alınması bir zorunluluk olarak belirmektedir. Zira kaynaktan çıkan mesaj, kanalın aktarımında genelde sadece en nesnel şekilde yansıtılamaz: *"yorumlamalar, dönüşümler ve yeni anlamlandırmalar gerçekleşir"*. (Schulz, 1997:237)

Medyanın (kitle iletişim araçlarının) toplumsal konularda bilgilendirme işlevini yerine getirirken mümkün mertebeye nesnel, tarafsız olması beklenir. Yani siyasi erkin, medya patronunun veya maddi destekçilerinin görüş ve çıkarları doğrultusunda haber/yorum yapmaktan kaçınarak vatandaşların politik, ekonomik ve sosyal bağlamı anlamalarını sağlamaları beklenir. Fakat dış dünyanın tüm nesnelere kapsayan fiziksel gerçekliğe ek olarak, sosyal, estetik veya tarihi koşulları, yani insan düşüncesine bağlı soyut yapıları içeren öznel veya sosyal gerçekliklerin yansıtılmasında, kitle iletişim araçlarının güvenilirlikleri ve etik nitelikleri sorunsal ortaya çıkmakta ve yansıtılanın somut gerçeklikle bağlamı sorgulanmaya başlanmaktadır. Aktarılan siyasal içeriklerin bazı yönleriyle sosyal alanın öznel, görece konuları oluşu, yani mutlak doğru veya mutlak yanlış gibi nitelendirilemez olmaları, medyaya, aktarımda olağan dışı manevra alanları açmaktadır. Medya araştırmaları göstermektedir ki, medya bu manevra alanını kullanarak büyük ölçüde siyasal süreçlere müdahale etmekte, *"...süzmekte, şekil vermekte, değiştirmekte, medyatikleştirilmektedir."* (Schulz, 1997:236)

Kitle iletişim araçları özel bir tür bilgi kaynağı oluşturduğundan, inandırıcılıklarına ve dolayısıyla güvenilirliklerine ilişkin çalışmalar aktarılan bilginin doğrudan içeriğine yönelik (içkin, metin-içeriksel) araştırmalarla çözümlenememektedir. Burada güvenin gerekçelendirilmesi, teyidi veya güvensizliğin gerekçelendirilmesi söylemsel düzlemin de araştırılması gibi kendine özgü metin-aşkın yaklaşımları gerektirmektedir. Konu ve olay seçimine, açıklamaların doğruluğuna ve değerlendirmelere güven incelemelerinin yanında, söylemsel bağlamın da incelenmesi, entelektüel anlamda sosyo-kültürel koşulları, zamansal şartları ve aktarılan konunun art alan bilgisini dikkate almayı, disiplinler arası bir yaklaşım sergilemeyi gerektirmektedir. Örneğin siyaset – medya ilişkisinin genelde karşılıklı bağımlılık içerisinde ve araçlaştırma hedefli olarak gergin veya işbirlikçi arasında olduğu bilinmelidir. Siyasetçiler medya haberlerinde yer alabilmek için medya ise siyasetçilerin desteği veya perde arkasından özel haberler almak istediklerinde bu bağımlılık daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Medyanın yakın olduğu siyasi, sosyal oluşumlar, reklam endüstrisi ile olan bağlantıları, haber yapımcılarının kendi duygusal imgelemleri vb. etmenler özellikle siyasi içerikli haberlerin yapımında etkili olmaktadır. Zira *"Medyada sunulan gerçekliğin, öncelikle gazetecilerin basmakalıp klişelerini ve önyargılarını temsil etmekte olduğunu göstermektedir. Aktarım, mesleğin kurallarını ve siyasal tutumlarını, haber üretiminin zorunlu kıldığı bir tür tutum ve medya sunumunun gereklerini temsil ediyor"* (Schulz, 1997:236) ki bu durum da olağan sosyal gerçekliği belli derecede bükmektedir.

Siyasi içerikli haber yapımında en muhtemel bilimsel sosyal gerçekliğin ifadesi olan semantik bilgi ile retorik gerçeklikler boyutu ifade eden retorik – semiyotik ek bilgi de çağrışımsal ve metaforik olarak aktarılır.

Siyasal bilgiyi/haberleri seçme ve sunma şekliyle, sözde önemli ve geçerli olan için bir hissiyat oluşturup, ilginç yapmayı amaçlayan medyanın aktarımında, retorik kullanmak suretiyle gerçekleştirdiği bazı haber yapma teknikleri basitleştirme, yok sayma veya öne çıkarma, onaylama, genelleştirme veya özelleştirme, yoğunlaşma, tanımlama, sansasyonel yapma, şemalaştırma v.b. tekniklerdir.

Dili işlevsel kılan retorik, aktarılan içeriğin mantık ve kolektif anlam şemalarıyla istenilen doğrultuda kavranışını sağlamakta, siyasal içeriklerde anlamsal oyun alanlarına müsaade ederek toplumsal onay ve meşru kılmayı mümkün hale getirmektedir. Retorik figürlerin kullanılmasıyla bir siyasal ifadenin veya medyadaki yansımalarının doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı çağrışımlar, oluşturduğu düşünsel resimler ve haberin kısa, orta, uzun süreli etki hedefleri gözetmekte olup olmadığı medya etiği ve güvenilirliğinin ölçülmesinde önem arz etmektedir.

Mesajın semantik, sentaktik ve pragmatik boyutları ile el alınmasıyla, yansıtılanın nesnel mi, öznel mi veya manipülatif mi olduğunu tespit, ifadede anlam kayması, farklı anlamlandırma veya hatalı baskınlık atfı yani bilginin yanlış tartışılması gibi durumlar var mı soruları mesajın varsayılan olağan gerçeklikle örtüşümüne yönelik bazı sorulardır.

Kitle iletişim aracının; yayıncılığın değerleri, normları, etiği gibi konulara bağlılığı bu medyanın kalitesi ve toplumsal sorumluluğuna işaret eden diğer güvenilirlik göstergeleridir. Bu nitelikler ise genelde ilgili medyanın kişilik haklarına yaklaşımı, hassasiyetlerin gözetimi, önyargılar, saldırganlıklar, ayrımcılık gibi konuları ele alışıyla belirlenmektedir. Haber yapımları adil ve dengeli mi?, bir tarafı koruyor veya yardımcı oluyor mu? yani ideolojik mi? gibi sorular söylemin diğer içerikleriyle ilişkilendirilip çözümlenmesi gereken, medyanın güvenilirliğine yönelik sorulması gereken sorulardır. Pozitif ayrımcılık, birleşik, anlamlı bir bütünsellik için bilgi düzenini bozmamak adına salt doğrudan taviz vermek, iyi bir sebep için yanlışa düşme hali, bilinçsizlikten kaynaklanan yanlış değerlendirmeler, bir tezi doğrulamak, desteklemek ve yanlış giden bazı şeyleri düzeltme eylemleri nereye kadar tolere edilmeli gibi sorular da güvenilirliğe ilişkin bazı bileşenlerdir.

Etkili ve inandırıcı bir iletişim ikna edicidir ve güvenme neticesinde alıcıyı belli bazı kararlara ve eyleme sürüklemektedir. İletişimin ikna ediciliği güvenilir iletişiminin koşulu ve sonucudur.

SONUÇ

Güven kavramı sosyoloji, psikoloji, felsefe, din öğretisi ve ekonomi gibi birçok alanda değişik yönleriyle ele alınmaktadır. Güven kavramının bilimsel literatürdeki değişik konseptlerini sistematik olarak ele almak; yaşamın değişik alanlarında aynı özellikli bir güven görüngüsünden bahsetmenin olanaksız olduğunu, güven incelemelerinin, inceleme yapılan alana özgü yaklaşımlar gerektirdiğini göstermektedir.

Bir kişilik özelliği olarak düşünüldüğünde duygusal boyutlu etik ve ontik bir kategori olan, sistemsel bir özellik olarak değerlendirildiğinde ise karmaşıklığın giderilmesi için bir seleksiyon mekanizması işlevi üstlenen güven; toplumsal yaşamın örgütsel, kültürel, ahlaksal, iletişimsel varlığının vazgeçilmez koşulu ve daha fazlası olan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal çevremizle kuracağımız bireysel güven ilişkisi ile örneğin kitle iletişim araçları marifetiyle tek yönlü ve sınırlı olarak haberdar olduğumuz mesajların etken öznelere siyasi aktörler ve haberlerin aktarım kanalı olan medya ile olacak sistemsel veya kurumsal güven ilişkisi farklı olmaktadır.

Kitlelerin, kitle iletişim araçlarında dil ile aktarılan siyasi içerikli haberlere güveni konusu ele alınırken, medyanın konu ve olay seçimine, açıklamaların doğruluğuna ve değerlendirmelere olan güven incelemelerinin yanında, aktarılanların söylemsel bağlamının, sosyal gerçeklik olgusunun ve mesajların alıcısı konumundaki bireylerin kültür vb. etmenlerle oluşan anlamlandırma ve yorumlama

mantıklarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, medya tarafından retorik stratejilerle şekillenmiş, söylemsel bağlamı olan aktarım diliyle, mutlak olmayan bilimsel gerçeklik ile retorik gerçeklikler boyutunun bir araya gelmesi, yani semantik bilgi ile retorik – semiyotik ek bilginin de çağrışımsal ve metaforik olarak aktarılmasıyla ilgilidir.

Siyasi veya toplumsal gerçekliklerin kitle iletişimi ile sağlanan söylem ile oluştuğu, bilinen toplumsal gerçeğin de kitle iletişimsel söylem ile değişime uğradığı; söylemin iletişimsel yapıları, içeriklere nüfus ettiği, yeni bakış açıları tesis ettiği ve uzun vadede tutum ve eylemi de şekillendirdiği ortaya konulmaktadır.

Söylem; kültürel, ideolojik ve geçmişe örülü olmaktan öte metinler arası başka söylemlere ilintilidir ve metin ile toplum arasındaki bağlantı olarak kabul edildiğinde kültürel yapıların ve süreçlerin dilsel karakterini ortaya koymaktadır.

Söylemin, öznel ve kolektif bilinci şekillendirip, sosyal gerçeklikler meydana getirip, güven eylemine sevk ediyor olması doğal olarak kaynaktaki mesaj sahibinin ve/veya mesajın kanalı olan medyanın güç edinimi ve sosyal statü amacına da hizmet etmektedir. Bu durum, kitle iletişim araçlarının güvenilirlikleri ve etik nitelikleri sorunsalını ortaya çıkarmakta ve medyada yansıtılanın somut gerçeklikle bağlamı sorgulanmaya başlanmaktadır.

Kitle iletişim araçlarındaki siyasi haber yapım tutumlarının, söylem oluşturucu unsurların bireylerin düşüncesinde nasıl simgelandiği ve kolektif anlamlandırma kalıpları ile hangi yorumlama mantıklarına yol açtığı ve sonucunda görüş ve eylemin anlamlandırılma süreçleri ve yorumlamaların her zaman dinamik, yeni kontekstlere, bilgiye açık olduğu görülmektedir.

İnandırıcı retorik ile çalışılmış olsa bile, mutlak doğru savların ortaya konulmadığı, bu savların doğruluğunun o görüşün söylemine özgü bir doğru olarak ortaya çıktığı tespit edilmiş, bakış açısı, ikna olunmuş kanı, yer ve zaman gibi bazı şartların söylemin geçerliliğini ve söyleme olan güveni etkilediği bulgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Bentele, G. (1998). Trust and Credibility – Prerequisites for Communication. *Springer*, 49-62.
- Coleman, J. S. (1990). *Grundlagen der Sozialtheorie*. München : Oldenbourg Verlag.
- Diesel, E. (1946). *Die Macht des Vertrauens*. München: Verlag Hermann.
- Endress, M. (2002). *Vertrauen*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Erikson, E. (1957). *Kindheit und Gesellschaft*.
- Fix, U. H. (2003). *Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Fix, U. and Gardt, A. V. (2008). *Rhetorik und Stilistik*. de gruyter: <http://www.degruyter.com/> adresinden alındı
- Götsch, K. (1994). *Riskantes Vertrauen: Theoretische und empirische Untersuchung zum Konstrukt Glaubwürdigkeit*. Münster, Hamburg: Lit Verlag.
- Grünert, H. (1974). *Sprache und Politik. Untersuchungen zum Sprachgebrauch der Paulskirche*. Berlin: De Gruyter.
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Deutungsmuster> (2009)
- Jäger, S. (1997). Bemerkungen zur Durchführung von Diskursanalysen. *Der Diskurs als unberechenbares Ereignis* (s.2-3). Paderborn: Uni Duisburg. http://www.diss-duisburg.de/Internetbibliothek/Artikel/Durchfuehrung_Diskursanalyse.htm adresinden alındı

- Jäger, S. (2000). Theoretische und methodische Aspekte einer Kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse* (s. 81-112). içinde Berlin: Springer Verlag.
- Jäger, S. (2000). *Theoretische und Methodische Aspekte Einer Kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse*. Berlin: Springer Verlag.
- Janssen, M. (2003). *11. September 2001: Ein Empirisch-Analytischer Beitrag Über Politische Kommunikation*. . Essen: Grin Verlag.
- Jensen, S. (1999). Erkenntnis – Konstruktivismus – Systemtheorie. Oplanden.
- Klaus, G. (1975). *Sprache und Herrschaft*. Die Umfunktionierten Wörter. München. Herder Verlag.
- Kula, O. B. (1992). *Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci*. Ankara: Gündoğan.
- Lahno, B. (2002). *Der Begriff des Vertrauens*. Paderborn: Mentis Verlag.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2000). *Vertrauen. Ein Mechanismus zur Reduktion sozialer Komplexität*. . Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Lübbe, H. (1975). *Der Streit um Worte. Sprache und Politik*. Kaltenbrunner: suhrkamp.
- Mengüşoğlu, T. (2013). *Felsefeye Giriş*. İsatnbul: Doğu Batı Yayınları.
- Narowski, C. (1974). *Vertrauen. Begriffsanalyse und Operationalisierungsversuch*. Tübingen: W. Blasaditsch (Doktora Tezi).
- Reinmuth, M. (2006). *Vertrauen Schaffen Durch Glaubwürdige Unternehmenskommunikation*. Düsseldorf: Heinrich Heine Universitaet, Dissertation.
- Rotter, J. (1981). Vertrauen – Das kleinere Risiko. *Psychologie Heute*, 23 - 29.
- Schneider, H. (8.7.1992). Vertrauensbildende Massnahmen [!] als Komponenten der Unternehmenskultur. *Management Zeitschrift*, S. 27-30.
- Schottlaender, R. (1957). *Theorie des Vertrauens*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. Verlag.
- Schulz, W. (1997). *Die Konstruktion von Realitaet in den Nachrichtenmedien. Analyse der aktuellen Berichterstattung*. München/Freiburg: Alber-Broschur.
- Schweer, M. and Barbara, T. (2005). *Vertrauen durch Glaubwürdigkeit – Möglichkeiten der (Wieder) Gewinnung von Vertrauen aus psychologischer Perspektive*. Dernbach: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Tayeb Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* Adlı Romanındaki Arada Kalmışlık Temasının Yansıtılması

Öğr. Gör. Serdar Takva

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3432-2043>

Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Trabzon – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Gökşen Aras

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2523-4976>

Atılım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.02.2020

Kabul: 23.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Kolonileşme Sonrası

Göçmen

Arada Kalmışlık

Tayeb Salih

Kuzeye Göç Mevsimi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41927>

Öz

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllara dayanan Avrupa Emperyalizmi, dünyanın farklı bölgelerindeki insanların hayatlarını şekillendirmiştir. Sanayileşmeyle beraber ortaya çıkan hammadde ihtiyacı ve bunları elde etmek için ortaya çıkan rekabet ortamı, başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin sömürge faaliyetlerine başlamasına neden oldu. Diğer ulusların güç kullanılarak kolonileştirilmesi, işgalcileri için çalışmak zorunda bırakılan köleleştirilmiş ve baskılanmış yerli insanlar oluşmasına neden oldu. Bu insanlar kültürel ve politik açıdan hegemonya altına alındılar, dolayısıyla ikinci sınıf bir vatandaş topluluğu yaratılmış oldu. Diğer halkların ekonomik ve kültürel anlamda sömürülmesi, belli bir süre sonra, bağımsızlık elde etme arzusunun harekete geçirdi ve bu istek bağımsız ulusların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bir zamanlar sömürülen halklar, sömürgecilik sonrası diye adlandırılan yeni bir döneme girdiler. Sözde bağımsızlık, baskılanmış insanların acılarına bir son vermedi, tam tersine ana vatana göç etmekten kaynaklanan aşağılık kompleksi, kölelik, ayrımcılık, ve arada kalmışlık gibi tartışmalı konuların ortaya çıkmasına neden oldu. İyi bir eğitim hayali, para kazanma kaygısı gibi pek çok sebeple yurdunu terkeden göçmenler, hedeflerine ulaşmak için sürekli mücadele halindedirler. Fakat yerlerinden edilmiş göçmenler, kimliklerinden dolayı öteki diye görüldükleri ana vatanda hoşgörü ile karşılanmamaktadır. Farklı etnik kimliklere sahip göçmenler, aşağılanmakta dolayısıyla ne kendileri ne de öteki ne ulusal ne de Avrupalı olabilmektedirler. Bu bağlamda bu çalışma, kolonileşme sonrası Tayeb Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* adlı romanında arada kalmış göçmenleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Takva, S. ve Aras, G. (2020). Tayeb Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* Adlı Romanındaki Arada Kalmışlık Temasının Yansıtılması. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 211-217.

Representation of in-Betweenness in Tayeb Salih's *Season of Migration to the North*

Lect. Serdar Takva

Trabzon University, Fatih Faculty of Education, Department of Foreign Languages Education,
Department of English Language, Trabzon – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Gökşen Aras

Atilim University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature,
Ankara – TURKEY

Article History

Submitted: 17.02.2020

Accepted: 23.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Postcolonialism

Migrant

In-Between

Tayeb Salih

Season of Migration to the North

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41927>

Abstract

European imperialism, dating back to seventeenth and eighteenth centuries, has shaped peoples' lives from different parts of the world. The need for raw materials and the competitive atmosphere to gain them caused many countries, primarily England, to start exploitative activities. The economic and cultural subjugation of other nations by force created enslaved and dominated natives who were forced to work for the intruders. They were hegemonized both culturally and economically, thus, second class citizens were created. The economic and cultural exploitation of other people, after colonialism, activated the desire to gain independence and it paved the way for independent countries. After the sovereignty, once dominated countries and people have undergone a new period which is described as postcolonialism. The so-called sovereignty has not ended the sufferings of the suppressed people, on the contrary, it has created lots of controversial issues which are slavery, inferiority, discrimination and in-betweenness resulted from the migration to the motherland. Migrants, forced to leave their homelands due to the various reasons of having a qualified education and earning money, are in a continuous struggle so as to reach their goals. dream about studying while others struggle to save money. But uprooted migrants are not welcomed in the motherland where they are considered *the other* for their identity. Migrants with different ethnicities are degraded thus, they are neither self nor the other neither native nor European. In this regard, this study aims to scrutinize migrants who are in-between in Tayeb Salih's *Season of Migration to the North* in the postcolonial period.

INTRODUCTION

Postcolonial period is the era which followed colonial period and it came into being after the dissolution of the British Empire. Postcolonialism is the result of widely accepted notions of independence, nationalism and liberalism in the formerly subjugated nations. It is a defiance to the colonialism which encapsulates domination, cultural imposition and exploitation of others' resources. The process of postcolonialism is not only a political reaction but also cultural phenomena involving the voices opposing to the authority created during colonialism. Postcolonialism deals with decolonization, imperialism, which is according to Said still casts a considerable shadow over our own times (1994:5) whereas postcolonial literature tackles postcolonial issues such as ethnicity, ambivalence, mimicry, the other, home, in-betweenness and hybridity. Postcolonial writers motivated by the idea to oppose the colonial and imperial ideology, have the tendency to reflect postcolonial ills that are still dominating the suppressed compelled to immigrate to the metropolis. The impacts of imperialism along with its thought still subjugate migrants and as Diana Brydon writes, "Postcolonialism matters because decolonization is far from complete and colonial mentalities, including the inequalities they nurture, die hard" (Kohn and McBride 2011: 8).

Tayeb Salih, raised in Sudan, was one of the prominent representatives of Arab-African literature engaging in the postcolonial experiences of migrants. He -as a Sudanese writer- started his education in his own country but the turning point of his life was to move to London where he completed his degree in international relations. Upon finishing his education in London, he was recruited in different countries among which are Jordan and Qatar. His authorship encompasses *The Doum Tree of Wad Hamid* and *The Wedding of Zein and Other Stories* but *Season of Migration to the North* is the fictive work which made him a great reputation. *Season of Migration to the North* (1966) is a literally successful example of Arab-African postcolonial experiences of migrants from Sudan which was dominated by European imperialism almost for a decade. Depicted in the first person narrator, the novel centers upon two men in the pursuit of knowledge and education in the imperial country and their return to Sudan in which everything has changed. While describing the content of the novel in the introduction part, Lalami states that "the exiles dreams of glorious return are frustrated. The lives they imagined for themselves back home fail to materialize" (xvii).

The novel defined by Idriss; "more than postmodern novel" (2012:117) successfully presents Salih's linear narration at the same time some flashbacks taking the readers to Mustafa Saeed's experiences in Britain. One of the focal figures in the novel- Mustafa Saeed- is educated in one of the missionary schools and sent to Britain to continue his education. In London, he has conflictual relations with Europeans especially with white women. After being sentenced for the assassination to kill one of the women named Jean Morris, he spends a few years in London but finally returns to Sudan and settles in Wad Hamid a small village near the Nile. His arrival to the village ends in a marriage and two sons. Mustafa Saeed leads a quiet life in the village till the narrator arrives. Upon his arrival, Mustafa's life in London is enlightened and what he experienced in the imperial country is brought into surface since the two shared the same destiny. *Season of Migration to the North* "as a sort of counter-text to Western Orientalist or colonial literature" (Daraiseh, Booker, 2018: 52) depicts the close interaction between the narrator and Mustafa Saeed and explains the common background of the two figures. The narrator is also reflected as a Sudanese having been forced to journey to London to study poetry and realizes the changes that have happened in the village after the independence has been gained. The first encounter of the most important personae -the unnamed narrator and Saeed- launches the postcolonial tragic stories of the migrants and the frustration both in the national and the international contexts. Both figures, uprooted from their cultures, are ambivalent, thus in-between neither self nor the other which leads to a tragedy in the postcolonial era.

In-betweenness in *The Season of Migration to the North*

In decolonization period, the subjugated nations tended to struggle against their oppressors which resulted in a triumph. Inspired by the liberal ideas, colonies of imperial powers have begun a new era when independent countries have undergone a very rapid process in which they have gained their freedom by having their own flags and national anthems. But the "the accession to independence of the colonial countries places an important question before the world" (Fanon, 1963:97). The most important problem is the inability of the independent countries to establish a system to feed and educate its people who were asked to take active role to fight against the intruder. The oppressed nations' claim; "Europe is literally the creation of the Third World. The wealth which smothers her is that which was stolen from the underdeveloped peoples" (Fanon, 1963:101), constitutes a base for the migration to the motherland to work and be educated. The immigration to the dominant culture for various reasons, is problematic since it paves the way for inter-racial conflicts which emerge between the white and non-white. Immigrants from the third world countries are neither Asian, African nor Western which leads to in-betweenness. In this context, *Season of Migration to the North*- the narration of postcolonial experiences of migrants who were motivated to study in Britain, engages in the characters' in-betweenness.

In his analysis of in-betweenness, Bhabha contends that it is linked to ambivalence and it is "that ambivalent use of different -to be different from those that are different makes you the same" (2012: 44) and " the contingency of the subject as agent is articulated in a double dimension, a dramatic action. The signified is distanced; the resulting time lag opens up the space between the lexical and grammatical, between enunciation and enounced, in between the anchoring of signifiers" (2012: 186). The two characters of Salih's depiction are not only different from the suppressive western culture but also from their native culture so they may be said to share the same destiny in their postcolonial experiences. Mustafa Saeed as a successful student is awarded to study in a missionary school and then sent to London to study economics. During his stay in London, he improves his intellectuality and occupational skills but he just acts in accordance with the Western stereotypes by seducing white women. While highlighting one of the stereotypical approaches of the western culture, Fanon reflects it as; they have tremendous sexual powers. What do you expect, with all the freedom they have in their jungles! They copulate at all times and in all places. They are really genital" (*Black Skin White Masks*, 2008:175). Mustafa Saeed's association with exotism lures the white women and such a stereotyping turns them into easy preys. Despite his celebrated intellectuality from the schools he attended, he is a womanizer at night and an economist during the daytime.

His vengeful approach to the white women finally leads him to the disaster of murdering his wife. Saeed's violence to the white woman in the motherland may be linked to Fanon's claim that; "At the level of individuals, violence is a cleansing force. It frees the native from his inferiority complex and from his despair and inaction; it makes him fearless and restores his self-respect " (1963: 93). The violence considered to free Mustafa in private and the suppressed in general from the bondage is what lies behind Mustafa's motivation to avenge the oppressor. At the same time, Fanon in his *Black Skin White Masks* claims that the victory of the black man over the white woman on sexual is regarded as a victory towards the colonizer (69). After his sentence in London, he returns to where he was born. Contrary to his radiant career in London, he has a simple way of life with a wife and two sons. Seemingly, Saeed looks like a Sudanese who has not been injected by the European culture but his confrontation with the unnamed narrator unveils his ambiguity as he is now neither Sudanese nor European. Salih explains Saeed's in-betweenness in a meeting when he gets drunk and recites English poetry.

Mustafa sank down into the chair, stretched out his legs, and grasped the glass in both hands; his eyes gave me the impression of wandering in faraway horizons. Then, suddenly, I heard him reciting English poetry in a clear voice and with an impeccable accent. It was a poem which I later found in an anthology of poetry about the First World War (13).

Mustafa Saeed with his mysterious childhood, is the figure travelling between North and South. This continuous journey from Sudan to England creates an individual of duality who cannot establish the sense of home. He neither belongs to Sudan nor London which he presents as; "Here, too, was a desert laid out in blue-green, calling me, calling me. The mysterious call led me to the coast of Dover, to London and tragedy" (24). His life in London is traumatic since he cannot integrate into the other's culture and the same ambivalent situation appears in the small village after his return as he feels alienated and uprooted from his own community. His inability to be a part of the Sudanese way of life and his conscious rejection of the integration with the northern supremacy finally bring about a figure in-between and who can never become an integral part of two different cultures: "When he was in England he was someone who had come from Sudan, from the other side of the world, from a colonial past and when he was in the Sudanese village he was someone who had come from Khartoum with an unknown past (Canlı, 2004: 5).

Salih structures his novel around the dichotomy of self and other and his portrayal of the dual characters- Mustafa Saeed and the narrator- is obvious when the languages they speak are presented. His characters are both speaking English and Arabic which opens the discussion of in-betweenness in terms of the suppressed and the dominant language. Saeed is able to speak English fluently although he does not regard it to be his. The language imposed on him starts to be taught in his early years of childhood but when he hears it from a native speaker he feels estranged and rejects it by saying; "But the language is not my language. I had learnt to be eloquent in it through perseverance" (26). The nameless narrator of Salih's fiction sheds light on the in-betweenness of the protagonist after his death. The narrator is Saeed's trustee and he illuminates his life when he visits his room hidden from everyone. As soon as he enters the room, he accesses the world where the binary oppositions (western and non-western) co-appear. The room is decorated with the Oriental and Occidental elements. On the one side one may see Persian rugs on the other a real English fireplace which sets light to Saeed's ambivalent identity.

The whole floor of the room was covered with Persian rugs. I saw that the wall opposite the door ended in an empty space.... How ridiculous! A fireplace- imagine it! A real English fireplace with all the bits and the piece, above it a brass cowl and in front of it a quadrangular are tiled in green marble; on either side of the place were two Victorian chairs covered in a figured silk material. The books- I could see in the light of the lamp that they were arranged in categories. Thomas Hardy. Thomas Mann. E.G. Moore. Thomas Moore. Virginia Woolf.... Books I had heard of and others I had not (113).

Season of Migration to the North fictionalizing Mustafa Saeed who could not integrate into the European culture, is also a successful depiction of how the narrator is between the two worlds; Sudan and London, respectively. An immigrant, journeying to England to complete his Ph.D. in English poetry, the narrator is exemplified as a person who is kept out. The appetite to learn and speak the imperialist's language according to Fanon is "the key that can open doors which were still barred to him fifty years ago" (2008: 38). Considering the effectiveness of the imperial language and culture, the narrator also

spends his years working on them. The narrator is valued for his studies, which he carried on in London, but at the same time, he is satirized by Mustafa for not studying agriculture or engineering. He, then, reviews his doctorate as; "no more than spending three years delving into the life of an obscure English poet" (9). Similiar to Mustafa Saeed, he travels to north and south which arises the sense of dislocation. After his doctorate studies in London, the unnamed narrator is recruited in his country but the sense of loss, dislocation haunts him which appears as a sign of questioning his belonging. "Was it likely that what had happened to Mustafa Sa'eed could have happened to me? He had said that he was a lie, so was I also a lie? I am from here -is not this reality enough?But I had lived with them. But I had lived with them superficially" (41). Salih's motivation when writing *The Season of Migration to the North* was to reveal his national identity. Although he was equally fluent in English, he used Arabic as the expression of his cultural essence. The emphasis on the national values in the novel is notable but the effects of the domination of imperialism on the migrants are also apparent.

Imperial ideology dictates its ideas and dislocates the natives of the imperialized territories by creating individuals who are squeezed between England and Sudan. The identity of the narrator is not pure and comprises the mixture of Englishness and Sudanese. The confession of such an in-betweenness is articulated by Mustafa Saeed when he meets his comrade who has shared the same experiences. "He greeted me as usual with great politeness and said, "Some of the branches of this tree produce lemons, others oranges" (14). The existence of the imperial powers in the dominated countries is problematic even after their withdrawal. When the independence is gained either through bloody resistance or treaties signed between the oppressor and oppressed, the ills do not end because the imperializer leaves ambivalent, in-between, and dependent nations along with corruption in the national context. Fanon in his *The Wretched of the Earth* pinpoints the drawbacks inherited by the imperialism and colonialism. He provides the strategies to overcome the turmoils and declares the necessity of education and the revival of culture to foster a national identity. But the national parties and the bourgeois' willingness to transfer the imperial legacy and privileges hinder the cultural and economic development of the newly independent countries. (1963: 151). The unnamed migrant with his sharp intelligence feels obliged to serve his people after returning from London. Witnessing the corruption, the educated Sudanese is indecisive to contribute to the growth of his country. He calls himself "that I am continuous and integral. No I am not a stone thrown into the water but seed sown in a field" but contrary to his idealist views he voices the dilemma that he has experienced during his whole life." Turning to left and right, I found I was-half way between north and south"(138). The confusion of the educated man in terms of creating compromise and turning the educational potential into a tool to improve the Sudanese society is hard as it is still in-between modernity and tradition.

The narrator's dilemma echoes the confusion of many Westerneducated Arab men: they returned home equipped with the best educational certificates, bringing with them the gist of the European educational treasures only to find themselves helpless in a society that is still living under the yoke of tradition and myth (qtd.in Al-Shraah, 2015: 151).

The ambivalence of the migrant between two cultures stems from the education he had in the suppressive culture. Not long after he arrives in the village, he realizes that his values are in contrast to the ones peculiar to the village. The contrast becomes clear in his attitude when he hears the forced marriage. Hosna- the pacified female character- is compelled to marry Wad Rayyes after Mustafa Saeed's tragic end. Being alone with two children she is commodified by her father and kept voiceless. The narrator opposes the condemnation of Hosna and defies the injustice which again begets an ambivalent person between modernity and tradition. The narrator defends the woman in Sudanese society and opposes his traditions as;

Hosna wasn't mad, "I said. "She was the sanest woman in the village- it's you who're mad. She was the sanest woman in the village- and the most beautiful. Hosna wasn't mad" is challenged by his friend who he grew up together. "Schooling and education have made you soft. You are crying like a woman (109).

CONCLUSION

Postcolonial literature opposes the single voiced expression of colonialism and imperialism. It puts emphasis on a new representation of migration, imperialism and colonialism through the perspectives of Caribbean, African and Asian writers. In this sense, Arab-African fiction in the postcolonial period engages in post-war experiences of migrants who are forced to immigrate to metropolis. Tayeb Salih ,who was educated in England, concretizes migrant experience in London. *Season of Migration to the North*- the outstanding depiction of Sudanese in London portrays how Mustafa Saeed and the unnamed narrator are dislocated and alienated both in Sudan represented as south and England as north. Both figures are in conflict with English and Sudanese cultures. Their experiences in the capital of the imperializer and Khartoum are contradictory and ambivalent referring to entrapment between two opposing sides (Western and non-Western). Mustafa and the narrator after their returns from London realize the discrepancy since they feel that they are not compatible with the national values of Sudan. Almost all the native values seem altered and the protagonists display the characteristics of in-betweenness which creates hybrid personalities. *Season of Migration to the North* exemplifies migrants who are neither Northern nor Southern in the postcolonial epoch and highlights the traumatic state inherited by imperialism. Salih illustrates the impacts of Imperialism on the Sudanese subjects and explains how they are caught in between and floating between the two opposing cultures.

REFERENCES

- Al-Shraah, S. M. (2015). Season of Migration to the North: A Dream of Reconciliation Between Tradition and Liberalism. *European Scientific Journal*, 11(23).
- Bhabha, H. K. (2012). *The Location of Culture*. Routledge.
- Canlı, G. (2004). Postcolonial Novel: Quest for Home. *Journal of Arts and Sciences*, 2(2).
- Daraiseh, I. and Booker, M. K. (2008). *Tayeb Salih and Modernism's Season of Migration to the South*. Volume 5- Issue 2.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*. Grove Press.
- Fanon, F. Sartre, J. P. and Farrington, C. (1963). *The Wretched of the Earth* (Vol. 36). New York: Grove Press.
- Idriss, Y. A. (2012). Season of Migration to the North and the Story of the Sudanese Nation: Hopes and impediments. *International Journal of English and Literature*, 3, 117-124.
- Kohn, M. and Keally M. (2011). *Political Theories of Decolonization: Postcolonialism and the Problem of Foundations*. Oxford: Oxford University Press.
- Said, Edward. (1994). *Culture and Imperialism*. First Vintage Books Edition.
- Saleh, T. (1969). *Season of Migration to the North*. New York Review Books.

Kasımalı Bayalınov'un "Köl Boyunda" Romanında İdealleştirilen Sovyet Kadın Tipi*

Arş. Gör. Reyhan Karkınlı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8877-1736>

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.12.2019

Kabul: 20.02.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Sovyet Kadın Tipi

Kasımalı Bayalınov

Köl Boyunda

Sosyalist Realizm

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, 21-23 Haziran 2019 tarihlerinde Erzurum'da gerçekleştirilen II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde sözlü olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40185>

Öz

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya, ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak büyük sıkıntı içerisinde varoluş mücadelesi vermektedir. Ancak 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilali'ne dayanamaz ve yıkılır. Çarlık rejiminin ardından Rusya'da yeni bir dönüşüm, yeniden bir doğuş yaşanır. Sovyet rejimi, buhran içindeki halkı yaşadığı sıkıntılardan kurtarmak için sosyalist bir toplum oluşturmayı hedefler. Yeni toplumsal yapılanma oluşturulurken kadın, temel dayanaklardan biri olarak görülür. Çünkü kadının; doğurgan, sürdürücü, üretken ve koruyucu özellikleriyle yeni sistemin devamlılığının sağlanmasında esas unsur olacağı değerlendirilir. Ayrıca, erkek nüfusun savaşlar sebebiyle azalması, geriye kalanların tekrar cepheye gönderilmesi yeni bir ekonomi ve toplumsal düzende kadını ön plana çıkarır. Erkeğin yardımcısı, ikamesi rolünden başatlığa evrilen kadın, Sovyet toplumunda yeni ideolojinin hayata geçirilmesinde en önemli dayanak haline gelir.

Yeni insanı, yeni toplumu, medeniyeti kadının omuzlarında oluşturmak ve yükseltmek isteyen Sovyet rejimi, bu fikrini uygulamaya geçirebilmek adına sanat ve edebiyat adamlarına önemli sorumluluklar yükler. İlkeleri Komünist Parti yöneticileri ve sosyalist teorisyenler tarafından belirlenen sanat ve edebiyatta edebî akım olarak "sosyalist realizm" benimsenir. Toplumun sosyalizme olan inancını pekiştirmek için kadın kahramanlar sembolleştirilerek toplumun onlara özendirilmesi esas alınır. Tüm Sovyet coğrafyasında ırk ve millet ayrımı gözetmeksizin Sovyet tipi bir kadın imgesi oluşturulur.

Bu çalışmada Kırgız yazarlarından Kasımalı Bayalınov'un "Köl Boyunda" (Göl Kıyısında) romanında, idealleştirilen Sovyet tipi kadının, örnek davranışlarının ve özelliklerinin sosyalist realizm ile nasıl şekillendirildiği üzerinde durulacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karkınlı, R. (2020). Kasımalı Bayalınov'un "Köl Boyunda" Romanında İdealleştirilen Sovyet Kadın Tipi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 219-229.

Soviet Women's Type in Kasımalı Bayalınov's Novel Which Name is "Kol Boyunda"

Res. Asst. Reyhan Karkınlı

Ataturk University, Faculty of Literature, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Erzurum – TURKEY

Article History

Submitted: 16.12.2019

Accepted: 20.02.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Soviet Female Type

Kasımalı Bayalınov

Köl Boyunda

Socialist Realism

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40185>

Abstract

Beginning of twentieth century, Tsarists Russia is in great difficulty with economic, political and social terms. In 1917 Tsarists Russia destroyed by the Bolshevik Revolution and a new transformation started. The Soviet regime aims to create a socialist society to get rid of the problems of people in the crisis. Woman is the most important foundation while making the social structure. Because women is known as a teemful, providing continuance, productive and guardian character. These qualities are essential to provide the continuity of regime or system. Also, the decline of the male population due to war, brings the woman the fore at a new economic and social structure. Woman becomes the most significant actor in building the new Soviet society with new ideology.

The Soviet regime, which creating new people and society, imposes important responsibilities on art and literary men in order to implement this idea. Socialist realism is adopted as a literary movement in art and literature whose principles are set by communist party leaders and socialist theorists. In order to reinforce the belief of the society in socialism, women heroes are symbolized and encouraged. In the whole of Soviet geography, created a Soviet type woman without race and nationality.

In this study, authors of Kyrgyz Kasımalı Bayalınov's novel how focuses on the characteristics of the idealized Soviet female type and how they shaped by socialist realism.

I. GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya, ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak büyük sıkıntı içindedir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri Çarlık yönetimi üzerinde tüm yıkıcılığıyla hissedilir. Ekonomik ve siyasi krizlere paralel olarak yaşanan savaşta Rusya'nın gücü, Çanakkale Boğazı'nın aşılammaması neticesinde müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'dan gelecek yardımları alamaması ile ağır bir darbe alır. Ülkenin ekonomik sıkıntıları hat safhaya ulaşır (Kurat, 1993: 420; Vernadsky, 2009: 343-347).

Hayat şartlarının giderek ağırlaşması, insanların yönetime karşı tavır almasına sebep olur. Akabinde 1917 yılında zihni oluşumu çok önceleri kapsayan Bolşevik İhtilali gerçekleşir. Sovyet yöneticileri başta Türkler olmak üzere Rus ırkına mensup olmayanların Sovyetleştirilmesinin gerekliliğine inanırlar. Sovyet Rusya içerisindeki Türk halkları komünist teşkilatlanma ile federal cumhuriyetler haline gelir (Gündüz, 2005: 5). Sovyet rejimi, Sovyet sınırları içerisindeki tüm halkları sosyalist bir yapıya kavuşturmak suretiyle tek tip insan oluşturmaya çalışırken her türlü yöntemle başvurur (Zenskovsky, 1990: 35).

Çarlık Rusya için yeni bir dönemin başlangıcı olan Bolşevik İhtilali ile Sovyetler Birliği sınırları içindeki tüm milletlerin eşitliği, kardeşliği hedeflenir. 1920'li yıllar itibariyle de "homo sovyeticus" (Sovyet insanı) oluşturma gayretleri görülür (Onay, 2002: 88). Sovyet vatandaşlığı ve eşitlik ilkesini temel alan yönetim için yeni sistemi yerleştirme ve benimsetme süreci başlar. Bu süreci amacına ulaştırma noktasında en temel yapı taşı insandır. Savaşla beraber yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler sonucunda ağır sanayi, tarım, kamu hizmetleri alanında daha önce erkeklerin yerine getirdiği görevleri kadınlar üstlenir. Böylelikle toplumsal cinsiyet rolleri hem pekiştirilir hem de dönüştürülür. Cephe gerisindeki tüm faaliyetlerin idamesi kadınlar üzerinden gerçekleştirilir.

Sovyet sistemi kadının gücünün farkındadır. Kadın, ataerkil rollerini başarıyla yürüttüğü gibi sisteme hizmet etme noktasında da ilk sırada yer alır. Çünkü "...proleterya ordusunun kadın bölümü özellikle çok önemlidir"(Lenin, 1969: 185). Proleteryanın güçlü bir bölümünü oluşturan kadın doğurgandır, üreticidir. Doğası gereği gücü ve varlığını devam ettirmeyi, sürekli olmayı benimseyerek yaşar. Ayrıca kadınlar annelik duygusu temelli koruyucudur. Erkek kadar kuvvetli olmasa da dirayetinin sürekliliği ile kuvvet gerektiren işleri başarabilecek yapıdadır. Erkekler gibi kasları güçlü değildir ancak kas becerilerini kullanma konusunda başarılıdır (Işık ve Eşitti 2015: 669). Erkekten daha kapsamlı, dağınık düşün yapısına sahiptir. Karar verme, sosyal ve zihinsel stratejilerini erkeğe göre daha çok kullanma yeteneğine sahiptirler (Üster, 2008: 7). Böylelikle kadın değişime daha kolay uyum sağlayabilir. Tüm bu özellikler "bir yandan tarihin ve toplumsal hayatın "nesnesi", bir yandan da esas "özneleri" olan (Lefebvre, 2007: 47) kadınların yeni rejimin oluşması ve yerleşmesinde temel teşkil etmesi için yeterlidir. Öyle ise oluşturulacak kadın tipi, rejimin sürükleyicisi, benimseticisi, koruyucusu ve sürdürücüsü olacağı gibi üretimin ve kültürel yapılanmanın da mihenk taşı olacaktır. "...Biliyoruz ki köhnemiş kuralların tüm ağırlığı işçi sınıfının kadınlarının omuzlarına yüklenmiştir" (Lenin, 1969: 185).

Yeni yönetim rejimini ve insanını topluma benimsetmek için yöneticiler; sanatçıların, bilim adamlarının ve edebiyatçıların desteğini almayı ana ilke olarak benimserler. Sovyetler Birliği hegemonyasındaki Kırgızistan'da da rejimi topluma benimsetmek ve yeni ulusu yaratmak konusunda edebiyat adamları, sınırlarını Komünist Partisi'nin belirlediği "sosyalist realizm" (sosyalist gerçekçilik) metodu ile toplum dönüştürme mühendisleri olarak görevlendirirler. Bu doğrultuda benimsenen sosyalist gerçekçilik, sosyalizmin yerleştiği bir toplumu oluşturmayı amaçlar. Gerçek kurgulanarak olması gerekenler yazılır (Tagızade, 2006: 20). Sosyalist realizm ilkesi ile kaleme alınan eserlerde sürekli "olumlu kahramanlar" kurgulanır. Bu kahramanlar Sovyet ideolojisini benimsetmek için yazar tarafından amaca uygun olarak idealize edilirler. Kahramanlar ideolojik inanç, cesaret, zekâ ve vatanseverlik gibi pek çok özelliğe sahiptirler (Siniavski, 1967: 33-34; Uygur 2011: 158). Sosyalist

realizm, "olumlu kahramanlar" vasıtasıyla toplumu istediği ve faydalı gördüğü tarafa yönlendirme çabası taşır. Sovyet sanat ve edebiyatında insan ve yeni toplum ideolojik gerçeklere göre belirlenmeli, kahramanlar yüceltilmelidir. Yeni kahramanlar yaratılmalı, onlar Sovyet toplumuna örnek olarak sunulmalıdır. Bu düşünceden hareketle kadın kahramanlar da oluşturulup sembolleştirilerek toplumun onlara özendirilmesi esas alınmalıdır. Toplumsal mücadelede asla bıkmınlığa yer verilmemeli ve süreklilik en temel ilke olmalıdır. Eğitim, özel bir konuma sahip olmalı; aile, okul ve çevre ile birlikte tüm mekânlarda eğitim ilk sırada yer almalıdır (Uygur, 2005: 5-6). Sosyalist realizm prensibi ile hareket eden Kırgız yazarlarından Kasımalı Bayalınov, *Köl Boyunda* romanında Sovyet rejiminin temel dayanak noktası olarak gördüğü kadını, sisteme hizmet edecek tarzda sosyalist realizm anlayışıyla idealize eder.

II. KÖL BOYUNDA ROMANI

Köl Boyunda romanında II. Dünya Savaşı, süresi ve sonrası yıllarda Sovyet sistemi tarafından oluşturulmuş olan Kırgızistan kolhoz¹ hayatı anlatılır. Roman; savaş yıllarının getirdiği sosyo-psikolojik ve ekonomik olumsuzlukların giderilmesine, katkı sağlamada başat rolü üstlenen kolhozlar ve kolhoz çalışanlarının faaliyetlerini konu edinmektedir. *Köl Boyunda* romanı, 1945-1946 yıllarında tamamlanmış ve 1947 yılında *Bakit* adıyla, Kırgızca olarak yayımlanmıştır. Daha sonra 1950 yılında romana bir bölüm eklenmiş ve Rusça olarak ikinci kez yayımlanmıştır. 1952 yılında ise roman, *Köl Boyunda* adıyla yeniden basılarak -halen kullanılan- Kırgızca olarak istifadeye sunulmuştur (Artıkbayev, 1968: 29). Çalışmada romanın Kırgızca ve son baskısından yararlanılmıştır (Bayalınov, 2016).

A. Romanın Özeti

Köl Boyunda romanı, Rus coğrafyasında, Çarlık yönetimini sonlandıran Bolşevik İhtilali sonrası oluşan sosyalist sistemin yerleştirilme zamanlarında meydana gelen II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bütünüün parçası olarak Kırgız kolhozlarında yaşananları, tamamen sistemin arzuları doğrultusunda yansıtır.

Köl Boyunda, rakamla ayrılmış toplam on yedi bölümden oluşmaktadır. Olay örgüsü ise üç ana metin halkasından oluşur. Romanın ilk metin halkasında Capar, sevgilisiyle vedalaştıktan sonra askere uğurlanır. Cephede üstün başarılar gösteren Capar, düşmanla çarpışırken ayağından yaralanır. Bir ayağının baldırdan kesilmesi suretiyle memleketine dönmek zorunda kalır.

İkinci metin halkası ise Capar'ın askerden memleketine dönüşüyle başlar. Örnök Kolhozunda okul müdürü olarak görevlendirilen Capar, bu kolhozun şartlarını iyileştirmek için canla başla çalışır. Babası Toyçubek'in başkanlığını yaptığı Keneş Kolhozu ile kendisinin görev yaptığı Örnök Kolhozu arasında sosyalist rejimin arzuları doğrultusunda verim artışı sağlamak için "sosyalist yarışma"² düzenler. Yarışmayı Örnök Kolhozu kazanır ve Capar'ın evlenmesiyle bu bölüm sonlanır.

Üçüncü metin halkası, Keneş Kolhozu başkanı Toyçubek ile Örnök Kolhozu başkanı Çükobay'ın hayvanların durumunu kontrol etmek için dağ sırtına çıkmalarıyla başlar. Olumsuz hava koşullarıyla yapılan mücadelenin ardından tekrar kolhoza dönerler. Hayvanların beslenmesi ve barınması ile ilgili koşulların iyileştirilmesi adına her iki kolhozdan belli kişiler dağ sırtında yaşamaya başlar ve savaşın bitmesiyle roman sonlanır.

B. Karakterler

II. Dünya Savaşı yıllarında yazılan ve Sovyet tipi insan modelinin sunulduğu *Köl Boyunda* romanı, toplum idealize edilmiş Sovyet sistemine hizmet eden nitelikli ve örnek kahramanlar sunar. Bayalınov, kahramanlarını hayatın gerçekliğinden uzaklaşmadan, sosyalist hayatın huzuruyla bütünleştirir. Yazarın eserdeki gücü bununla örtüşür (Sıdıkbekov, 1960: 315). Oysa roman, gerçekliği ya

¹ Kolektif çiftlik.

² Üretimi artırma amaçlı düzenlenen bir tür yarışma.

da beklenen gerçekliği sunmamalıdır. Roman gerçekliği değil varoluşu inceler. Varoluş, olup bitenler değildir. İnsanın olabileceği her şey, yapabileceği her şeydir (Kundera, 1987: 55). Ancak Bayalınov *Köl Boyunda* romanında tamamen bu görüşün dışında hareket etmeyi tercih eder. Rejim ve ideoloji neyi istiyorsa karakterleri o şekilde kurgular. Toplumu oluşturan bu insanlar ya da romandaki kahramanlar sadece ne söylemeleri ve ne yapmaları gerektiğini çok iyi bilirler. Bunun dışına asla çıkmazlar. Bahsi geçen söylemleri ve ifadeleri doğrular ve güçlendirir nitelikte olan çalışmada toplumu dönüştürme ve rejimin sürekliliğini sağlama sürecinde tamamı idealize edilmiş Sovyet tipi kadınlar esas alınmıştır. Bu doğrultuda romanda yer alan ve farklı yönleri idealize edilerek sunulan karakterler tercih edilmiş, sahip oldukları özelliklerin tamamının bütünleşmesi ile oluşacak Sovyet örnek kadını somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Cemile

Sosyalist rejimin yerleştirilmeye çalışıldığı dönemlerde doğan ve Sovyet okulunda eğitimini tamamlayan Cemile, Kırgız topraklarında yetişen Sovyet ideal kadın tipidir. Bayalınov, romanının başkışisi Capar'ın sevgilisi Cemile'yi II. Dünya Savaşı yıllarının getirdiği olumsuz havayı hissettirmeden "güzel giyimli, tırnakları ojeli, konuşkan, sıcakkanlı, sinema, tiyatro vb. sosyal içerikli etkinliklere katılan ve yaratıcı biri" (Bayalınov, 2016: 18) olarak tanıtır. Sovyet rejiminin arzuladığı kadın karakter olan Cemile, Sovyet döneminde tiyatro, sinema gibi faaliyetlere katılan Sovyet dönemi çağdaş kadının (Uygur, 2011: 157) romandaki temsilcisidir. Sovyet ülkesi ve ideolojisi için hedeflenen ve çizilmek istenen geleceğin yapı taşı olacağı değerlendirilen eğitilmiş, aydın ve sisteme her daim hizmet edecek ideal Sovyet kadın tipi için rol modeldir. Cemile kurgudaki özellikleri ve davranışlarıyla Lenin'in işaret ettiği kadın bölüğünün bayraktarlığını üstlenir. Eğitimin yeni rejim için ana hedeflerden biri olması (Uygur, 2005: 6) Cemile'nin karakterini daha da yüceltir. Çünkü Cemile için eğitim almak ya da eğitimini tamamlamak ileriye dönük gerçekleştirmek istediği hedeflerin başında yer alır. Diğer bir ifade ile istediği eğitimi alabilmesi, hayatın anlamı, aşkların en güzelidir. Büyük bir aşkla bağlandığı sevgilisi Capar'ı askere uğurlarken bile tek endişesinin istediği yerde eğitim yapamamak olduğunu dile getirir. Yüksek lisans eğitimi almak istediğini ancak yüksek lisansa giriş sınavıyla ilgili endişeler taşıdığını Capar'a aşağıdaki ifadelerle iletir:

- *Caparım seni sevinçle bekleyeceğim. Fakat içimde korku gibi tuhaf bir his var.*

- *O nasıl bir şey Cemile. Söylesen ben de anlasam.*

Cemile sustu kaldı.

- *Kulağıma fısıldasan.*

Capar gülümseyerek, kulağını Cemile'ye yaklaştırdı.

- *Pedagojiyi bitirdikten sonra yüksek lisans yapıp daha da ilerlemek istiyorum, dedi Cemile.*

- *Güzel olur Cemilem bunu niçin sıkıntı ediyorsun. Bu senin elindeki bir şey. Okumak istiyorsan okursun. Okumana engel mi var*

- *Orası öyle Caparım. Senin söylediğin gibi elimdeki bir şey. Fakat giriş sınavının çok zor olduğunu duydum. Snavdan geçebilir miyim? Benim tek korkum bu...* (Bayalınov, 2016: 5-6)

Yukarıda metinden alıntılanan ifadelerden de anlaşılacağı üzere ülkeye ve sisteme hizmet etmenin her şeyden değerli olduğu bilincine sahiptir. Bu bilinç içerisinde olan Cemile, Capar'ın askere gidişini de büyük bir metanet ve anlayışla karşılar. Çünkü sevdiği kendisinin ideallerinde yer aldığı gibi sisteme ve vatana hizmet edecektir. Yaşanan durum onun için en büyük onurdur. Cemile sadece "onu bekleyeceğine ve eğitimine devam edeceğine dair" söz verir, sevgilisi Capar askerden dönene kadar öğretmen olabilmek için büyük bir gayret gösterir. Toplumda bir diğer ifadeyle sosyalizmin hâkim olduğu rejimde cinsiyete herhangi bir engel gösterilmemeli, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalı, herkes istediği konuma ulaşmalıdır (Durant, 2010: 52). Cemile, istediği eğitimi alabilmek adına her türlü zorluğu göze alır. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılarla birlikte tek dayanağı sevdiği Capar'ın

yokluğu, eğitimin sadece şehir merkezlerinde veriliyor olması gibi pek çok imkânsızlığa rağmen asla vazgeçmez. Çünkü Sovyet ideolojisinin sınırlarını çizdiği sosyalist realizm prensibine göre mücadele süreklilik arz etmelidir (Uygur, 2005: 6). Kendini bildiği andan itibaren öğretmen olabilmeyi, ülkesine bu vasıfla hizmet etmeyi planlayan Cemile hayallerinin peşinden giden dirayetli ve sebat sahibi bir karakterdir. Hedeflerini gerçekleştirme uğruna tek başına şehir şehir dolaşmış hatta daha iyi bir eğitim alabilmek için kendisini Capar'ın arkadaşı olarak tanıtan Çonmurun tarafından kandırılmış, suistimale uğramıştır. Tek isteği eğitimine devam etmek olduğu için Çonmurun'un eğitim alanındaki vaatlerine inanmıştır. Çünkü gözü, gönlü sadece hedefine odaklıdır. O ancak eğitilmiş bir kadın olarak ve diğer insanları da eğiterek mutlu olabileceğine inandığı için kendisini bu yoldan mahrum bırakacak her türlü engelle mücadele etmekten çekinmez. Çonmurun'la yakınlaşmaları ile ilgili olarak hakkında ortaya atılan olumsuz söylentileri bile göze alır. Olumlu aydın kadın tipini temsil eden Cemile, Çonmurun'a inarak kusurlu davranır. Bu kusur Sovyet kadınlarında olmamalıdır. Ancak hayalleri ve idealleri uğruna katlanır. Cemile, tüm bunları bilir ama doğru olduğuna inandığı yolda yürür ve hedeflerini gerçekleştirir. O, rejimin arzuladığı seviyede özgür ve hedefine ulaşabilecek dirayete sahip bir kadındır.

Büyük bir aşkla sevgilisi Capar'ın askerden dönmesini beklerken bu sürede eğitimine olan heyecan ve şevki onu ayakta tutan tek dayanak olur. İçindeki eğitim ve vatanına hizmet edebilme sevdasını, sevdiği ile şöyle ilişkilendirir. Eğitimimi tamamlayıp öğretmen olduğunda sevgilisi onu daha da çok sevecek, daha fazla değerli kılacaktır. Odak noktası budur. Asla yolundan dönmez, bu kandırılma da olsa kendisiyle ilgili olumsuz söylentiler de olsa idealinden vazgeçmez. İdeoloji, kendisini yükseltecek ve var edecek kadından tam da bunu ister. Sovyet tipi kadın, asla bıkkınlığa ve yorgunluğa kapılmamalıdır.

Sevgilisi Capar'ın gazi olarak memleketine dönmesinden sonra "ben yarım adamım bir ayağım yok" demesine hiç aldırmaz etmeden, sevdasına ve sözüne sahip çıkarak Capar ile evlenir. Çünkü sevgilisi vatan yoluna canını ortaya koyabilme onuruna kavuşmuştur. Cemile, diğer olumlu özellikleri yanında ev işlerinde de son derece yetenekli, geleneksel yemekleri bilen lezzetli şekilde yapabilen, misafirperver, sıcakkanlı ve sevecen bir kadındır. Bu karakter yapısı ve aile kurucu, bütünleştirici, sürdürücü özellikleri; başlangıçta Capar'ın başka birisi ile evlenmesini isteyen ailesi tarafından da kabul görmesini sağlar.

Sadakat sahibi ve sözüne sadık bir karakter olan Cemile, Capar ile evliliklerinin ardından eşi ile birlikte kolhozda mutlu bir hayat sürer. Yaşanan mutluluk Sovyet ideolojisi ve ülkesinin varlığı için verdiği emeğin mutluluğudur. Çünkü emeğini ülkesine, inandığı rejime sunmak mutluluk demektir (Fromm, 1993: 30-31). Kolhozda öğretmen olmak, eşi ile yan yana ülkesine hizmet edebilmek aşkın en güzel halidir. Kolhozda öğretmen olarak çalışmaya başlayan Cemile sevgilisi Capar gibi hiç durmaz, herkese yardıma koşar, sadece öğretmenlik değil kolhozun diğer işlerinde de görev alır. Okula gelmeyen öğrencileri ve aileleri sabırla ikna çabaları Cemile'yi kolhozdaki kadınlar arasında da ön plana çıkarır, asla yılmayan bir görev bilinci ile örnek kadın modelini oluşturur. O, hiçbir vakti faydasız geçirmeyen ailesini hem de çevresini mutlu eden yapısı ile günden güne kolhozda abideleşir ve Sovyet sisteminin istediği kadın tipi olma yolunda hızla ilerler. Eşi ile birlikte rejime ve ülkelere hizmet, sıkıntı içindeki bir kolhozu geliştirmek bu çift için aşklarının ilk meyvesidir. Tüm bildiklerini sadece sınıftaki öğrencilere değil kolhozdaki tüm birey ve özellikle kadınlara aktaran Cemile, böylelikle sistemin devamlılığında da kadının üstlendiği rolü sergiler. Sovyet sosyalist sisteminin varlığını böylece pekiştiren iyi vatandaş, iyi anne, iyi eş ve aydın kadın tipini temsil eder.

Ayşe

Komünist partinin komsomolkalarındandır. Romanda Sovyet okulunda eğitim alarak yetişmiş aydın kadın tipinin temsilcisidir. Ayşe; romanda Sovyet ideolojisinin idealize ettiği vefalı, sevgiye saygı duyan, kendi menfaatleri için başkalarına zarar vermeyen, kolay yerine zoru seçen, sevginin her şeyin

temeli olduğuna inanan, sevdayı tanıyan ve her işini sevda ile yapan, sevginin en başta vatana sunulmasına inanan örnek ve ideal Sovyet kadın tipini sergiler. Ayşe varlık amacının ülkesine yararlı olmak olduğunu bunun yolunun da şimdilik kolhoza hizmet etmekten geçtiğini sevdiği Talip'e yazdığı mektupta şöyle dile getirir:

Sevgilim Talip, askere giderken elimi tutup: Ağlama Ayşe, ağlama... Derslerine iyi çalış. Cephe gerisinde sıkı çalış. Ben zaferle döneceğim." diye emanet ettiğin sözler hala yüreğimde saklı. Her yıl tüm derslerimi en yüksek notla geçiyorum. Sen gelinceye kadar bir kolhozda öğretmen olarak çalışıp yardım etmek istiyorum. Sen de biliyorsun şimdi kolхозlarda iş yapacak aile sayısı çok az. (Bayalınov, 2016: 147).

Eğitilmiş ve aydın bir kişilik olan Ayşe, kolhoz hayatında diğer kadınların sorunları ile ilgilenirken onların gelişebilmeleri için de tüm boş vakitlerinde onlara gazete ve dergiler okumaya çalışır.

Ayşe'nin sevgilisi Talip, askerlik görevi sırasında hayatını kaybeder. Capar'ın ailesinin kendisini beğenmiş olmalarına, Capar ile ilişkisini geliştirebilme şansı ile rahat bir hayat sürebilecek olmasına karşılık asla bu yönde hareket etmez. Hatta Cemile ile Capar'ın birbirlerini sevdiğini bildiği için onlara yardımcı olmaya çalışır. Ayşe'nin eş adayı olarak Capar'a olumsuz bakmasının en önemli sebebi, Talip'in ölümünden sonra hayatında aynı rolü üstlenecek bir erkeğin varlığını istememesidir. Ayşe bu tavrı ile romanda adeta sadakat, ahde vefa ve sevgiye saygının timsali bir karakteri ortaya koyar. Bu yönleriyle Sovyet sisteminin istediği eğitilmiş, vefalı, sadık rejimin yaslanabileceği yeni kadın tipine son derece uygun bir karakterdir. Böylesi örnek kadınlarla şekillenen toplumda rejim sonsuza kadar varlığını koruyabilecektir.

Zuura

Kolhozda çoban olan Şekerbek'in eşi ve yardımcısıdır. Romanda, Sovyet ideolojisinin istediği eğitimi okuldan değil bizzat hayatın içerisinde almış, güngörmüş, kendi kendini yetiştirmiş ideal bir kadın karakteri olarak yer alır. Bayalınov'un okuyucuya sunduğu boyutuyla hayatın içinde pişmiş, hayatın birçok aşamasını görmüş, hayat okulunda edinim sahibi olmuştur. Özellikleri ile sistemin arzuladığı aydınlığa başka bir yoldan da ulaşabileceğinin göstergesi bir kişiliktir. Önemli olan rejime hizmet yeterliliğine ulaşılabilmesidir. Zuura, romanda bu düşünceyi filizlendiren bir karakterdir. Birey hangi aşamada, hangi seviyede, unvan veya sıfatta olursa olsun ilk hedefi rejime ve topluma hizmet olmalıdır.

Çoban olarak hizmet veren kocasının yaptığı işlere müdahale edebilen, yanlışlarını cesaretle dile getirebilen, fikrinin arkasında durabilen, doğru olarak kabul ettiği değerlerin peşinde koşabilen bir karakterdir. Kendi kendini yetiştirerek üretim hayatına dâhil olan örnek bir Sovyet kadınıdır.

Şekerbek, yardımcısı ve eşi Zuura'yı aldığı kararlarla kendisine karşı geldiğini öne sürerek kolhoz başkanına şikâyet eder. Bunun üzerine Zuura kendi haklılığını göstererek, kocasının kendi emrine verilmesi ile baş çobanlık görevinin kendisine tevdi edilmesini talep eder (Bayalınov, 2016: 178). Kendinden emin, korkusuz ve doğru olarak gördüğünün peşinde koşabilecek bir Sovyet kadını Zuura, rejimin arzuladığı derecede yüksek sorumluluk sahibidir.

Çobanlık görevini kendisine veren Kolhoz Başkanlığı, Zuura'nın diğer çobanların tersine büyük öngörü ve inisiyatifle aldığı kararlarla şiddetli tipi esnasında kışlakta olan hayvanların tamamının hayatta kalmasını sağlamanı büyük bir memnuniyetle karşılar. Sovyet sisteminin oluşturmak istediği aktif, karar verme süreçlerinde tereddütsüz hareket edebilen kadın tipi Zuura ile sergilenir.

Bu yıllarda kadınların sanayi sektörü başta olmak üzere tıp alanındaki sayısal ağırlıkları, eğitimdeki fırsat eşitliğinden yararlanmaları, bilimsel araştırma laboratuvarlarında giderek varlık göstermeleri önemli gelişmeler arasındadır. Görünüşte özgürleştirilen kadınlar, çalışanların çoğunluğunu oluşturdukları hastaneler ve okullar dâhil nadir olarak yönetici konumlara gelebilirler, siyasi sorumluluk mevkilerinde ise asla yer alamazlar (göstermelik olarak buldukları birkaç görev

dışında) (Lewin, 2011: 76-77). Gerçek bir proleteryanın yokluğunda "yedek proleterya" rolünü üstlenirler (Roy, 2009: 122). Oysa sosyalist realizm anlayışı doğrultusunda Zuura, bir süre sonra kolhoz başkanlığına aday gösterilir ve seçim sonucunda başkanlığa getirilir. Parti üyelerinden İlikbay seçim sonuçlarını açıklamak için söz alır ve şöyle devam eder konuşmasına: *Zuura evladım, "boynuz kulağı geçer" diye bir söz vardır. Aksakalların (yaşlıların) hiçbiri sana denk olamaz. Ömrün uzun, bahtın açık olsun. Seni seçtik.* (Bayalınov, 2016: 402).

Zuura'nın başkan seçilmesi ile yaşananlar, Sovyet sisteminin istediği tarzda hizmet edenleri, daima en iyi konum ve makamlara ulaştıracağına bir göstergesi olur. Zuura ise diplomalı olmasa bile bu mevkilere gelinebileceğini gösteren topluma örnek bir kadın tipidir.

Aysulu

Kolhozların köylerde de hayat bulmasıyla üretimde rol alan kadın, toplumun geleneksel yapısını sarsıcı şekilde değiştiren bir konumdadır (Uygur, 2011: 158). Eve hapsedilen üretken olmayan kadın yeni toplum düzeninin yerleşmesine ve gelişmesine katkı sağlamamaktadır (Uygur, 2005: 290-291). Bu sebeple kadın, üretim hayatına dâhil olmalı, bu konuda bilinçlendirilmelidir. Bu bağlamda Bayalınov'un romanın son kısımlarında olay örgüsüne dâhil ettiği kadın karakter Aysulu; yılmak, korkmak bilmeyen cesur, atılgan, yetenekli ve zeki bir karakterdir. Aysulu romanda ideolojinin sosyalist realizmle şekillendirdiği teknolojiyi kullanma becerisine sahip kadını temsil eder. Çünkü kadın yeni yapılanma sürecinde teknolojik alanda da varsa erkekle yoksuz olarak başat rolü oynamalıdır. Bu yönüyle de kadın ideale ulaştırılmalıdır.

1940'lı yıllarda ortalama işgücünün % 39'unu (sanayide % 43) kadınlar oluşturmaktadır (Lewin, 2011: 76). Kadınların sanayide belirgin rol oynamaları önemli bir gelişmedir. Kadınların sanayi sektöründeki yeni konumları, eğitimdeki fırsat eşitliğinden yararlanmaları özgürleşen kadınların giderek güçlenmelerini ve özgüvenlerinin artmasını sağlar. Dolayısıyla bu dönemde hayatın temel araçlarından olan traktörü kullanabilmek son derece önemli ve itibarlı bir iş koludur. Aysulu bu ayrıntıyı görerek sevdiğinin yanında bir erkek gibi traktör sürmek ister. Bu düşüncesini sevgilisi Asan'a söyler. Asan'ın ağzından anlık bir gafletle şu cümle dökülür: "Bırak o lafı. Traktör sürmek kız işi miymiş." (KB 126). Asan bu sözleri sarfettiğine pişman olur ancak söylenecek söz kalmamıştır. Kısa zaman sonra "Kadınların erkeklerden daha az yetenekli olduğu savının bir masaldan, gerçekmiş izlenimini veren bir uydurmacadan başka nitelik taşımadığı görülecektir" (Adler, 2010: 276) tezi doğrulanır. Aysulu, hemen traktör sürme kursuna yazılır. Kursu tamamladıktan sonra bir yıl traktör yardımcısı olarak çalışır, ardından da traktör kullanmaya başlar. Bu arada traktör tamirini de öğrenen Aysulu'nun traktörünün arızalı olup çalışmadığını görmek kimseye nasip olmaz. Kimseden geri kalmayan Aysulu, tüm erkekler gibi çalışır ve traktörü ile dur durak bilmez. Rejimin, üretimi tatlı rekabetle artırma faaliyetlerine destek odaklı düzenlediği sosyalist yarışmada, Örnök Kolhozu'nun galip gelmesinde başat rolü oynayan kişi traktörcü Aysulu'dur. Yarışmanın kazanılması için var gücüyle çalışan Aysulu, tarlada traktörünün üzerinde kendini Tulpar'ın³ üstündeymiş gibi mutlu ve güçlü hissederek traktörüne "deh atım, kara tulparım deh!" (Bayalınov, 2016: 147) diye seslenir. Kısa zamanda bütün işleri yetiştirebilmesi için Tulpar'ın olağanüstü gücüne ihtiyacı vardır. Traktörü onun için efsanelerde yer alan, gücü karşısında varlık gösterilemeyen Tulpar'dır. Onu idare etmek ve itaat ettirmek mümkün değildir. İşte Aysulu Tulpar'a binebilen ve onu yapacağı işlere sevk edebilen bir kadın olduğu için kendini çok güçlü hissetmektedir.

³ Türk destanlarında atlar da sahipleri kadar olağanüstü özellikler sahiptirler. İnsan dilinden anlayan ve insan gibi konuşabilen atlar, çoğu zaman sahiplerini tehlikelerden korurlar. Uçma yeteneğine sahip olan bu atlar eski Türk destanlarında Tulpar adıyla bilinirler. Bir inanışa göre Tulpar adı verilen kanatlı atın kanatlarını hiç kimse göremez. Tulpar kanatlarını, yalnız karanlıkta büyük engelleri ve mesafeleri aşarken açar. Eğer birisi tarafından Tulpar'ın kanatları görülürse Tulpar'ın kaybolacağına inanılır (Tavkul, 2007: 198-199).

Ekip biçme gibi tarımsal faaliyetlerin sadece insan gücüyle yapılması, daha çok insanın uzun süre çalışması anlamına gelir. Böyle bir durumda bile istenen verimliliğe ulaşılabilmesi çok zordur. Oysa teknolojik gelişmelerle yüksek verimin alınması daha kolaydır. Eğer, Aysulu tarımdaki teknolojik gelişmelerden biri olan traktörü kullanmasaydı zamanında işleri yetiştiremeyecek, sosyalist yarışmayı da kaybedeceklerdi. Aysulu tam da kapitalizmin “işçiyi en yüksek verimi elde edene dek zorlayın” sloganı ile değil sosyalizmin “Tekniği en yüksek verimi elde edene kadar zorlayınız” (Kuzinen, 1979: 149-150) sloganı ile hareket eder. Dönemin şartlarında var olan en üst seviyedeki teknolojiyi, traktörü kullanarak Aysulu, kapitalizmin işçiyi köle gibi değerlendiren anlayışına meydan okur. Aynı zamanda kadın olarak bu işleri başarıyor olması özelliği ile de Aysulu, Sovyet rejiminin erkeğin ikamesi olarak belirlemiş olduğu kadın tipidir. Aysulu, romanda erkeklerin cephelerde olduğu ya da cepheden dönemedikleri zamanlarda ülkenin varlığının sürekliliğini sağlayacak Sovyet kadın tipi olarak yer alır.

Burulça

Capar'ın annesi ve Toyçubek'in eşi Burulça “kendine özgü sevecen, sıcakkanlı” (KB 218), iyi niyetli bir insandır. Yaşlı bir kadın olduğu için ev işlerini yapmakta dahi zorlanırken kolhozda çalışan insanların sayısı azalınca kolhozu güçlendirmek için tüm gayretiyle çalışır. Çalışma azmiyle genç kızlara ve kadınlara örnek olur. Toyçubek karısının bu çalışkanlığını askerdeki oğlu Capar'a şu şekilde anlatır:

Biliyorsun sen burdayken annen ev işlerini bile yapmaktaydı zorlanıyordu. O şimdi güçlülerden biri. Ekibin başı (başkanı). Kolhozda ekin biçen gruplar arasında onun grubu ilk sırada yer alıyor. Yakınlarda annen gençleri uyandırıp yarışa davet etti, onları yendi. O gündün sonra işe geç başlayan gençler “yaşlı kadından daha geç kalırsak rezil oluruz” diye onlar sabah tanın ağarmasıyla işe çıkıp gün batınca eve dönerek çalışmaya devam ettiler (Bayalınov, 2016: 137).

Kolhozda yaşlı ve çalışkan bir kadın olarak ön plana çıkan Burulça, çevresiyle olumlu ilişkiler kurabilen bir kadındır. Her sabah erkenden kalkıp hem eşiyle hem de ev işleriyle ilgilenir. Daha sonra da kolhozdaki vazifelerini yerine getirir:

Burulça her zamanki gibi erkenden kalktı... Giyindi, dışarı çıktı, elini yüzünü yıkadı, ineği sağdı, sürüye kattı, tekrar geldi, ateş yaktı, yağ eritti, ekmeğe yaptı. Kapının önüne koyduğu semaverin de buharı çıkıp kaynayıp duruyor. Toyçubek harmana bakıp geleyim sabah tan ağarmadan evvel çıkmıştı gelecekti.

Burulça semaverini getirip evine girdi. Mutfaktaki yuvarlak masayı getirip ona sofrayı kurdu... Pişmiş yağlı yuvarlak ekmeği fırından getirip Toyçubek'in önüne koydu (Bayalınov, 2016: 306).

Romanda, Sovyet sisteminin arzuladığı, aile kurucu, sürdürücü örnek anne ve anaçlığın sembolü olarak yer alır. İdeal bir eş olmasının yanında oğlu Capar'ın da kurduğu yuvaya sahip çıkar. Oğlu ve gelininin iyi bir aile olmasını destekler. Oğlunun ve gelininin mutluluğu için çaba gösterir. Sık sık gelini Cemile'ye övgülerde bulunur. Oğlu Capar da bu durumdan son derece memnun kalır. Bir gün Capar'ın uyuya kaldığını gören Burulça, pijamalarını vermek için “yükteki büyük sandığı açtı. Oradaki pijamalar, gömlekler, havlular, düzenli ve katlı bir şekilde” idi. Gelini Cemile'nin bu düzen ve tertipliliğini görünce “Dünyada iyi yetişmiş (güzel) kızlar az değilmiş. Cemile gibi bir kız daha yok” (Bayalınov, 2016: 307) diye gelinine övgüler yağdırdı. Bunu duyan Capar, çok mutlu oldu. Bu davranışlarıyla Burulça, ideal bir kadın ve anne olarak sistemin idealleştirildiği örnek Sovyet tipi kadını temsil eder.

Misafirperver bir kadın olan Burulça, kolhoza gelen Ayşe'ye evini açar ve uzun süre birlikte aynı evi paylaşırlar. Misafiri olan Ayşe'ye tüm misafirlerine olduğu gibi özenle sofralar hazırlar, onu en güzel şekliyle ağırlar. İşe gideceği zaman Ayşe'ye: “Kurban olayım, ben işe gidiyorum, akşama gelirim. Sen evde kal. Karnın acıkırsa tahta sandıkta ekmeğe, kaymak var. Çekinme. Burayı kendi evin say” (Bayalınov, 2016: 217) diyerek evden ayrılır.

Burulça, geleneksel Kırgız aile yapısı içindeki annelik ve kadınlık rolüne uygun insani değerlere

sahip bir kadındır. Bu özellikleriyle ideal seviyede anaç bir Sovyet kadınıdır.

SONUÇ

Kasımalı Bayalınov, Sovyet rejiminin yerleşme ve devamlılığı boyutunda dayanak noktası olarak gördüğü kadını, *Köl Boyunda* romanında sosyalist realizm anlayışıyla idealleştirerek rol model olarak sunar. Ruhların şekillendirilme mühendisliği kadınlara bırakıldığı için kurgudaki Sovyet rejimi ve rejime hizmet eden her unsur kadınlarla yücelir.

Yazar, kadını idealize etme sürecinde Sovyet rejimi tarafından verilen görevi layıkıyla yerine getirir. Bu noktada Bayalınov, rejim tarafından uygulamaya konulan Sosyalist realizm metoduyla, edebiyat eserlerinde kadının idealize edilmesi teorisinin mutlak ve tereddütsüz bir uygulayıcısıdır. Bayalınov'un bu konuda üstün bir başarı sergilediğini söylemek mümkündür. Romanın yazılışından yetmiş yıl gibi bir süre sonra incelenerek yapılan bu çalışmada durum açıkça görülmektedir. Yazar *Köl Boyunda* romanıyla bir medeniyetin kadınların omuzlarında yükselişine katkı sağlarken bizzat tanıklık ettiğini de söylemek mümkündür.

Köl Boyunda romanında Sovyet kadın tipini temsil eden karakterler mükemmel özellikleri olan idealize edilmiş kadınlardır. Erkeğin ikamesi olarak düşünülen kadınlar aldıkları tüm görevleri üstün bir başarı ile yerine getirmişler, erkeklerden daha fazla ön plana çıkmışlardır. Ataerkil yapıya sahip toplumlarda, erkeğin hep arkasında duran, korunmaya muhtaç çizgideki kadın, kendisine biçilen rolün dışına çıkmıştır.

Romanda yer alan kadın karakterler; cephe gerisinde eğitim, sanayi, siyaset, tarım ve ekonomi gibi temel alanlarda model kişiler olarak Kırgız Sovyet kadın tipini temsil ederler. Sovyet rejimine hizmet etmeyi, yaşamakla eş gören Cemile, Ayşe, Zuura, Aysulu ve Burulça gibi kadın karakterler Bayalınov'un sistem için ürettiği Sovyet tipi kadınlardır.

Güç ve sürekliliğin, kadınlar üzerinden sağlandığını ortaya koyan romanda yer alan karakterlerin en olumlu özellikleri bünyelerinde taşıdıkları görülür. Cemile, Sovyet eğitimi alan dirayetli bir öğretmeni; Ayşe, vefa ve sadakat timsali Sovyet eğitimi ile donanmış bir kadını; Zuura, okul eğitimi almamış ancak karar verme ve inisiyatif kullanma becerisine sahip yönetici bir kadını; Aysulu, traktör kullanma eğitimi almış, teknoloji ve sanayi alanındaki gelişmeleri ön plana çıkaran bir kadını; Burulça ise geleneksel Kırgız aile yapısı içindeki annelik ve kadınlık rolüne uygun insani değerlere sahip bir kadını temsil eder. Bu kadın karakterlerin ortak yegâne amacı "Sovyet rejiminin ön gördüğü yeni bir toplumun inşası sırasında erkeğin ikamesi olup rol model olarak sisteme hizmet etmektir".

Son olarak şunları söylemek mümkündür. Erkeklerin savaşlar nedeniyle nüfusunun azalması ve üretim gibi cephe gerisi faaliyetlere katılamamasına dönük bir hamle olan "kadınların her alanda yer alarak rol model olması" teorisi, sürekliliğin sağlanmasıyla başarıya ulaşmıştır. 1917 yılından sonra ortaya konulan ve yeni toplumun kadınların omuzlarında yükselişi, romanın kurgusunda görülebildiği gibi gerçek hayatta da gözlemlenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2010). *İnsan Tanıma Sanatı*, (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Artıkbayev, K. (2015). *XX. Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*. Bişkek: Turar Yayınları.
- Bayalınov, K. (2016). *Köl Boyunda*. Bişkek: Kutaalam Yayınları.
- Durant, W. (2010). *Felsefenin Öyküsü*, (Çev. E. Gürol). İstanbul: İz Yayınları.
- Fromm, E. (1993). *Sevme Sanatı* (Çev. I. Gündüz). İstanbul: Say Yayınları.
- Gündüz, A (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, C/S. 6 (1): 1-12.*

- Işık, M. ve Ş. Eşitti (2015). I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimsel İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C/S. 70 (3): 655-682.
- Kundera, M. (1987). *Roman Sanatı*, (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Afa Yayınları.
- Kurat, A. N. (1993). *Rusya Tarihi/Başlangıcından 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kuzinen (1979). *Marksizm ve Leninizm İlkeleri IV, Sosyalizm ve Komünizmin Teorisi, El Kitabı*, (Çev. N. R. Çobanoğlu). İstanbul: Yar Yayınları.
- Lefebvre, H. (2007). *Sosyalist Dünya Görüşü, Marksizm*, (Çev. G. D. Görsev). İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1969). *Dolnoe Sobranie Soçineniy: Temmuz 1918- Mart 1919 (Cilt 37)*. Moskva: Politeskoy Literatürü Yayınları.
- Lewin, M. (2011). *Sovyet Yüzyılı*, (Çev. R. Akman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onay, Y. (2002). *Rusya ve Değişim*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sıdıkbekov, T. (1960). *Kırgız Sovet Adabiyat Tarihünün Oçerki*, Frunze: Kırgız Mamlekettik Okuu-Pedagogika Basması Yayınları.
- Siniavski, A. (1967). *Sosyalist Realizm*, (Çev. S. Türker). İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Tagızade, L. (2006). Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C/S. 3 (4): 7-24.
- Tavkul, U. (2007). Kafkas Nart Destanlarında At Motifi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C/S. 4(3): 196-205.
- Uygur, E. (2005). Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*. C/S. 9 (1-2): 23-30.
- Uygur, E. (2011). Sovyetler Döneminde Azerbaycan Toplumunun Yeniden Yapılanmasında Edebiyat Adamlarının Rolü. *Türk Yurdu*, C. 31: 156-159.
- Üster, S. (2008). *Sözcük Öğrenme ve Pekiştirme Stratejilerinde Beyin Temelli Cinsiyet Farklılıklarının Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vernasky, G. (2009). *Rusya Tarihi*, (Çev. D. Mızrak, E. C. Mızrak). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Zenskovsky, S. A. (2000). *Rusya'da Türklük ve İslam*, (Çev. A. N. Ongun). Ankara: Günce Yayınları.

Geleneksel Çalgı Orkestralarında Modernleşmenin İzleri: 'Balalayka Topluluğu'ndan 'Kemençe Beşlemesi' ve 'Gadulka Ailesine'

Prof. Dr. Gözde Çolakoğlu Sarı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5586-3426>

İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü,
İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.01.2020

Kabul: 23.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Geleneksel Çalgılar Orkestrası

Kemençe Beşlemesi

Gadulka Ailesi

Modernizm

Batılılaşma

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40462>

Öz

Modernleşme çabasındaki bir ülkenin modernleşmenin merkezinden ne kadar uzaktaysa, ulus ve gelenek kavramına o kadar bağlandığı görülür. Türkiye’de modern hareket Osmanlı’da gelişen ve cumhuriyet ile biçimlenen bir süreçtir. Osmanlı’nın son döneminden itibaren pek çok olay, kişi ve akım modernizm ile birlikte okunabilmektedir. Benzer olarak Bulgaristan’da; halkın kendi imajı olan tarih, folklor ve sosyalist ideolojiyle birlikte performanslar daha özel bir biçimde var olmuş, özellikle sosyalist dönem boyunca folklor, tarih ve çalgılar milli kimliği temsil etme işlevini üstlenmiştir.

İşte birbirine yakın sayılabilecek on yıllar arasında benzer bir modernleşme geçmişine sahip olan ülkelerde geleneksel çalgılar ile batılı arayışlara gidilmiş ve modernleşmenin izlerinin çok rahat tesbit edilebileceği yeni orkestral yapılar teşkil edilmiştir. Arel’in (1880-1955) ‘Kemençe Beşlemesi’, Vasily Andreyev’in (1861-1918) ‘Balalayka Ailesi’, Koutev’in (1903-1982) ‘Gadulka Ailesi’ aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm içinde kendi düşünselliğini cisimleştirmeye çalışan modernist akımın parçaları olmuşlardır.

Bu makalede ‘modern hareket’in geleneksel çalgılar üzerinden geçişi ele alınacak, ‘batılılaşma’ ve ‘modernleşme’ fikrinin geleneksel çalgılardaki algısı ve izleri balalayka, kemençe ve gadulka çalgı aileleri üzerinden değerlendirilecektir. Bu doğrultuda özellikle tarih bilimine has yöntemler olan kaynak tarama, sınıflandırma, analiz ve sentez yöntemleri kullanılacak, kişisel arşivlere ait kaynaklara yer verilecek, röportajlar özellikle değerlendirilecektir. Modernizm ve batılılaşmaya ilişkin söylemler çalgı aileleri doğrultusunda okunacak, demografik, tarihi - coğrafi özellikler ve sosyal yapı gibi çeşitlendirebileceğimiz pek çok açıdan ‘ortak paydada’ buluşabilen toplumlara dair batılılaşma olgusu, batı orkestrasına alternatif olarak kurulan çalgı aileleri üzerinden incelenecektir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Çolakoğlu Sarı, G. (2020). Geleneksel Çalgı Orkestralarında Modernleşmenin İzleri: ‘Balalayka Topluluğu’ndan ‘Kemençe Beşlemesi’ ve ‘Gadulka Ailesine’. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 231-246.

Traces of Modernization in Traditional Instrument Orchestras From 'Balalaika Ensemble' to 'Kemenche Quintet' and 'Gadulka Family'

Prof. Dr. Güzde Çolakoğlu Sarı

Istanbul Technical University, Istanbul Turkish Music State Conservatory, Department of Musicology,
Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 08.01.2020

Accepted: 23.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Orchestra of Traditional Instruments

Kemençe Quintet

Gadulka Family

Modernism

Westernization

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40462>

Abstract

The farther away a country from the center of modernization, the more it is observed to be committed to the concept of tradition and nation. In Turkey, the modern movement is a process which was developed in the Ottoman period and shaped with the republic. The last period of the Ottoman Empire, a lot of events, people and movements can be read together with modernism. Similarly Bulgaria, performances existed in a more special way together with history, folklore and socialist ideology, which are people's own image; folklore, history and musical instruments assumed the role of representing the national identity during the socialist period.

In the countries with a similar modernization history within the decades, which can be considered close to each other, western searches were performed with traditional musical instruments, and new orchestral structures, where the traces of modernization can easily be identified, were established. 'Kemenche Quintet' of Arel (1880-1955), 'Balalaika Family' of Vasilievich Andreyev (1861-1918) and 'Gadulka Family' of Koutev (1903-1982) became the parts of the modernist movement which tried to materialize its own intellectuality within the enlightenment, rationalism and positivism. In this article, the past of the 'modern movement' will be discussed over traditional instruments, the mediator points between traditional and modern will be sought, the perception and traces of the 'westernization' and 'modernization' idea on traditional instruments will be evaluated over balalaika, kemenche and gadulka instrument families. Thus, the methods of literature review, classification, analysis and synthesis, which are specifically unique to history, will be used, sources of personal archives will be stated, and interviews will especially be evaluated. The discourses related to modernism and westernization will be read in line with the instrument families, and the phenomenon of westernization of societies, which can come 'together' in many aspects such as demographic, historical - geographical characteristics and social structure, will be investigated over the instrument families established as an alternative to the western orchestra.

1. Giriş

Ulus kavramı 'dil, toprak, ekonomik yaşam ve ortak kültür olarak beliren ruhsal biçimlenme birliğiyle tarihsel süreçte oluşan insan topluluğu'nu ifade eder ve özellikle 19. yüzyıl milliyetçilik akımıyla farklı toplumlarda kendisine yer bulur (Hançerlioğlu, 1986: 95). Millet ise 'tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışa vuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur' (Hobsbawm E. J., 2014: 19). Fransız İhtilalinin tüm dünya ülkelerine getirisi olan ulus ve millet kavramları aslında 'modernliğin' bir çeşit siyasal biçimidir (Touraine, 2014: 175).

Ulusun varlığının kanıtları ise dil, edebiyat, sanat, müzik, gelenek ve görenekler gibi tüm değerleri içinde barındırabilir. Tuourine'nin söylemine göre modernleşme çabasındaki bir ülkenin modernleşmenin merkezinden (Avrupa'dan) ne kadar uzaktaysa ve bir emperyalist gücün tehdidi altındaysa, gelenek kavramına o kadar bağlandığı görülür (Touraine, 2014: 177). Çünkü modernleşme sürecinde gelenek bir araç olarak sürekli vurgulanır.

Türkiye'de modern hareket Osmanlı'da gelişen ve cumhuriyet ile biçimlenen bir süreçtir. Bu doğrultuda müziğin değişim süreci incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda kurumsal olarak düşündüğü batılılaşmanın, sosyal ve kültürel olarak Osmanlı'yı ve daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti'ni etkilediği tesbit edilebilir. Örneğin 1826'da Mehterhane kapatılıp yerine Muzika-yı Humayûn'un kurulmasıyla batı çalgı ve formları belirgin bir biçimde Türk Müziği'ne girmeye başlamış, Sultan Abdülmecid döneminde batılı tarzda eğlence müzikleri ve benzeri birçok form ve tür icra edilmiştir.

Osmanlı'nın tarih sahnesinde var olduğu son yüzyıldan itibaren Türk Müziği ile iç içe büyüme kavramı gitgide azalmış, Cumhuriyet ile birlikte ülke yeni arayışlar içine girmiştir. Resmi politika olarak 'Osmanlı Saray Müziği' reddedilmiş, 'yeni Türk Müziği'nin, klasik batı müziği temeline dayanan ve halk müziği öğeleri kullanılarak oluşturulan ulusal müzik olduğu düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu yıllarda sentez fikri hep öne çıkarılmıştır. "Bu zorunlu doğu-batı sentezi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerleyen yıllardaki bütün kültür ve sanat politikalarına damgasını vurmuştur" (Tekelioğlu, 1996: 191-200). Ziya Gökalp ulusallıkla biçimlenmiş moderniteyi teorize ederken müzik de kendi içinde dönüşüme girmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı'nın son döneminden itibaren pek çok olay, kişi ve akım modernizm ile birlikte okunabilmektedir.

Benzer bir örnek olarak Bulgaristan; Polonya, Romanya, Macaristan gibi ülkelerle birlikte 1955'te Varşova Paktı'nı imzalamış doğu bloğu ülkeleri (demir perde ülkeleri) gösterilebilir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin önderliğini yaptığı sosyalist-komünist rejim ile yönetilen bu ülkeler ittifakı, Sovyet rejiminin Doğu Avrupa'da 1989 yılında çökmesiyle sona ermiş ve 1991'de Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti de dağılarak, Rusya Federasyonu kurulmuştur.

Pek çok kaynak ve belgede, dünyadaki batılılaşma olgusunun ilk örneklerinin Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında gerçekleştiği bildirilmiş ve batılılaşma Türkiye ve Rusya'nın ortak özelliği haline gelmiştir (Belge, 2002: 43). Rusya'da 17. yüzyıl sonralarında Büyük Petro ve Osmanlı'da 18. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed ile başlayan batılılaşma süreçleri, pek çok mücadelenin ardından 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hanedanların yıkılmasıyla devam etmiştir. Murat Belge iki ülkenin kurdukları rejimlerin farklılıklarına rağmen, tarihten gelen benzerliklerine ışık tutmuş, Rusya'nın sosyalizm ve Türkiye'nin kapitalizm üzerinden devletçilik yaptığını bildirmiştir (Belge, 2002: 52). Rus asıllı Fransız tarihçi ve filozof Koyre (1892-1964) ise batılılaşma anlamında Rusya'da iki ayrı gruptan bahsetmiştir: Birincisi batıya karşı çıkmak isteyen, ulus yaşantısının iç zenginliğini, kendi varlığını ve ayrıcalıklarını korumak amacını taşıyan 'Slavcılar', ikincisi ise dışlanmış hissettikleri batı uygarlığını benimsemek ve öykünmek isteyen 'baticılar'dır. Koyre aslında bu iki grubun da aynı amaç için çalıştığını, tek hedeflerinin ülkenin dirliği ve halkın refahını sağlamak olduğunu belirtmektedir (Koyre, 1994: 11). Bu

doğrultuda, gerek Çarlık Rusyası, gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, gerekse Rusya Federasyonu açısından batılılaşma fikrinin daima gündemde olduğu düşünülebilir.

Konumuza dahil olan bir demir perde ülkesi Bulgaristan'da ise halkın kendi imajı olan tarih, folklor ve sosyalist ideolojiyle birlikte performanslar daha özel bir biçimde var olmuş, özellikle sosyalist döneme geçiş süresinde ve bu dönem boyunca folklor ve tarih, milli kimliği temsil etme işlevini üstlenmiştir (Buchanan, 1991: 36-37). Bu temsili öğeler arasında yer alan geleneksel çalgılar da Stokes'un müziğin devletin kültürel politikalarını ve ulusal kimliğini yansıtan önemli bir araç olmasını temel alan kimlik ve ulus devlet söyleminde olduğu gibi, sosyalist dönemle birlikte ulusal propaganda araçlarından biri haline gelmiştir (Stokes, 1994; 11). Bu açıdan 1944-1989 yılları arasında yaşanan sosyalist dönemin Bulgar performans geleneği üzerindeki etkisi ayrıca önem taşımaktadır.

İşte yukarıda bahsi geçen ve birbirine yakın sayılabilecek on yıllar arasında benzer bir modernleşme geçmişine sahip olan ülkelerde geleneksel çalgılar ile batılı arayışlara gidilmiş ve modernleşmenin izlerinin çok rahat tesbit edilebileceği yeni orkestral yapılar teşkil edilmiştir. Hüseyin Saadettin Arel'in (1880-1955) 'Kemençe Beşlemesi', Vasily Vasilievich Andreyev'in (1861-1918) 'Balalayka Ailesi', Phillip Koutev'in (1903-1982) 'Gadulka Ailesi' aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm içinde kendi düşünselliğini cisimleştirmeye çalışan modernist akımın parçaları olmuşlardır. Aynı orkestra düşüncesinin zamanında Sovyetler egemenliği altında olan Kazakistan, Kırgızistan ve Moğolistan gibi ülkelerde de örneği görülmektedir. Uzun yıllar hakimiyet altında kalan toplumlar bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte kendi 'geleneksel' öğeleri üzerinden birlik ve beraberlik duygularını güçlendirecek, ulus-devlet bilincini sürdürecektir geleneksel çalgı orkestraları kurma yoluna gitmişlerdir.

Makalemizde 'modern hareket'in geleneksel çalgılar üzerinden geçişi ele alınacak, 'batılılaşma' ve 'modernleşme' fikrinin geleneksel çalgılardaki algısı ve izleri değerlendirilecektir.

2. Vasily Vasilievich Andreyev ve Balalayka Orkestrası

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ve 1991'de Rusya Federasyonu'nun kurulmasından yukarıda bahsedilmişti. Murat Belge Rusya'nın sosyalizm ve Türkiye'nin kapitalizm üzerinden devletçilik yaptığını bildirirken (Belge, 2002: 52), Koyre batılılaşma anlamında Rusya'da iki ayrı gruptan bahsetmiştir: Birincisi batıya karşı çıkmak isteyen, ulus yaşantısının iç zenginliğini, kendi varlığını ve ayrıncı özelliklerini korumak amacını taşıyan 'Slavcılar', ikincisi ise batı uygarlığını benimsemek ve öykünmek isteyen 'batıcılar'dır. Koyre aslında bu iki grubun da aynı amaç için çalıştığını, tek hedeflerinin ülkenin dirliği ve halkın refahını sağlamak olduğunu belirtmektedir (Koyre 1994; 11).

Bu doğrultuda gerek Çarlık Rusyası, gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, gerekse Rusya Federasyonu açısından batılılaşma fikrinin daima gündemde olduğu düşünülebilir. Söz konusu batılılaşma hareketleri içerisinde, Koutev'den yaklaşık 60, Arel'den ise 40 yıl önce benzer çalışmalarda bulunan Rus keman icracısı Vasily Vasilievich Andreyev'den (1861-1918) mutlaka söz edilmesi gerekmektedir. Andreyev bir köy gezisi sırasında mızrap ile çalınan 'balalayka' çalgısıyla tanışmış ve bu tanışmadan sonra çalgıya olan ilgisi giderek artmıştır. Andreyev önce balalayka çalmayı öğrenmiş, çalgıyı değişik boylarda geliştirmiş ve 'balalayka topluluğunu' kurmuştur. Topluluğu sopranodan basa kadar beş ayrı balalayka şeklinde düzenleyen Andreyev'in bu çabası bir konser kemancısı olarak batı orkestrasından etkilenmesine, orkestral yapıyı iyi bilmesine ve çarlık rejiminin sonuna yaklaşırken dönemsel batılılaşma hareketlerine bağlanabilir (Şekil 1 ve 2).

Andreyev döneminin müzik bilimcileri, icracıları ve bestecilerinin balalaykanın ancak halk

¹ Rusya İmparatorluğu'nun 1917'deki Büyük Ekim Devrimiyle birlikte yıkılmasının ardından bu topraklar üzerinde kurulan ve 1991'e kadar varlığını koruyan devlet (SSCB).

çalgısı olabileceği, konser salonlarında boy göstermek için çok kolay ve basit bir yapısı olduğu eleştirilerine karşı, çalgı ailesini ulusal ve uluslararası platformda izlenir bir hale getirmeyi bilmiştir. Topluluk sonraki dönemlerde Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin (1870-1924) ve selefi Josef Stalin (1873-1953) tarafından da desteklenmiş, hatta dönemin 'Kızıl Ordu Korosu'nda dahi birlik ve beraberlik sembolü olarak kullanılmıştır.

İşte 'balalayka orkestrası', 'kemençe beşlemesi' ve 'Koutev orkestrası' birbirine benzer batılılaşma ve modernleşme ilkesine dayansalar bile, 'balalayka orkestrası'nın hem döneminde, hem de günümüzde elde ettiği başarının bir sebebi, projenin ilk önce halkın ilgisini ve sonraları elit kesim ve devlet desteğini kazanması olarak düşünülebilir.

Vasily Vasilievich Andreyev ve Arel'in bir ortak noktası ise Andreyev'in I. Dünya Savaşı, Arel'in ise II. Dünya Savaşı öncesindeki batılılaşma arayışlarıdır ki; ikisinin de geleneksel bir çalgıyı batıdaki dörtlü çalgı örneğine karşın, beş çalgı halinde oluşturması araştırılmaya açık bir konudur.

Şekil 1. 1894 yılından balalayka orkestrasına ait bir resim (Ortada Vasily Andreyev)

235

Şekil 2. 1889 yılına ait Flli Carbini'den balalayka orkestrasına ait bir resim (Sarı, Kişisel Arşiv)

3. Hüseyin Saadettin Arel ve Kemençe Beşlemesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemiyle birlikte varlığı hissedilmeye başlanan ve Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan 'modernizm-modernleşme' ve 'batıcılık-batılılaşma' kavramları, en geniş tarifiyle Avrupa'nın toplumsal ve fikrî birleşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşımlar bütünü olarak tanımlanabilir (Mardin 2002: 9). Osmanlı'da III. Ahmed dönemi (1703-1730) itibarıyla çeşitli yönleriyle ele alınan ve desteklenen bu olgu, özellikle cumhuriyet dönemiyle birlikte farklı siyasi yaklaşımlara konu olmuştur.

Cumhuriyet dönemi batılılaşma politikaları içerisinde Türk Müziği'nin Acem- Bizans ve Arap Müziği

karışımı olduğu fikri özellikle yer bulmuş, batı armonisiyle işlenmiş halk müziği temeliyle milli bir müziğin geliştirilmesi gündeme gelmiştir. İşte aynı dönemde batı müziğine vakıf müzikolog ve bestecisi Hüseyin Saadettin Arel, bir ses sistemi içerisinde yerleştirilememesi, keder vermesi, armoni ve batının yüksek seviyesinden yoksunluğu gibi sebeplerle eleştirilen Türk müziğinin, aslen yaşanan coğrafyaya ait olduğunu ve batı sistemi altında ele alınabileceğini kanıtlamak için pek çok yol denemektedir. Bir yandan Türk müziğinin Arap-Acem-Bizans işi olmadığını kanıtlamak için kitaplar yazarken, diğer bir yandan da batının tampere sistem modeline, Türk müziği ses sistemini yerleştirmeye kadar pek çok yol...

Arel bu misyonuyla, yaşadığı dönemde Geleneksel Türk müziği ile ilgili verilen kararlar ve çok sesli müziğe dair devlet uygulamaları karşısında, modernist bir bilim adamı olarak batıya öylesine öykünmüştür ki, Türk Makam Müziği bünyesinde var olmayan bir makamı bile sadece batının temel dizisi olması ve arızasız yazılması sebebiyle, bu müziğin temeline oturtmuş, üstelik bu olmayan makama iki de şed makam atayıvermiştir: Acem Aşiran ve Mahur.

Tüm bu özellikleriyle birlikte dönemin ona sunabildiği imkânları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan müzikolog; "Türk Musikisinin bugünkü tecelliyatına değil, istikbaldeki hayaline meftunum" derken, elindeki imkânların neye elverdiğini de ifade etmek ister gibidir (Arel, 1948: 3).

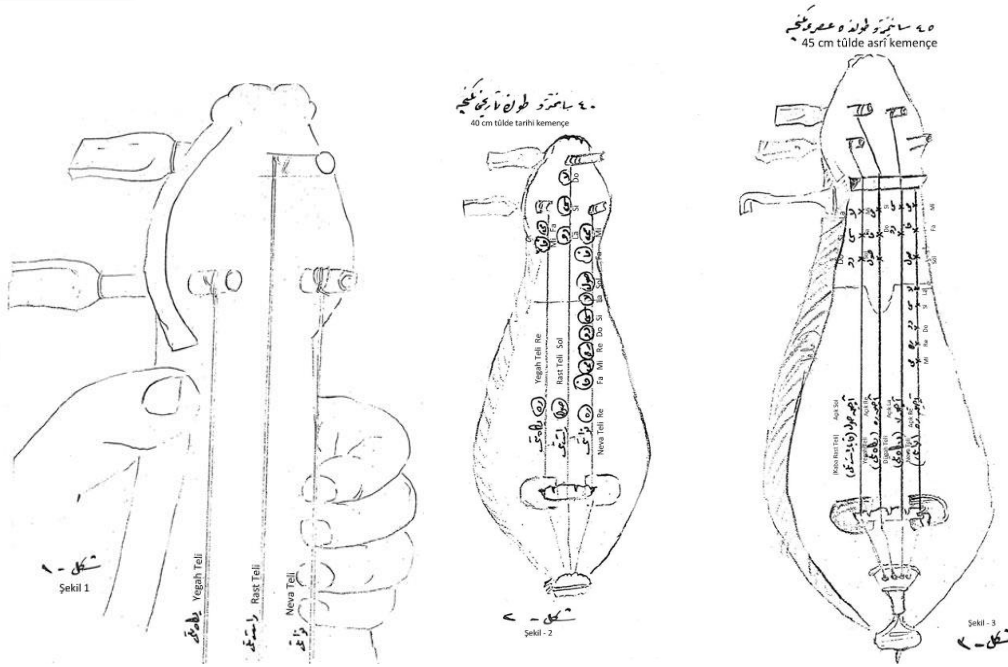
Hüseyin Saadettin Arel'in batıya öykünmesi ve modernist tutumu, sadece ses sistemi ve nazariyat çalışmalarında değil, 20. yüzyılın ikinci çeyreğine girerken, batı yaylı çalgı ailesine alternatif bir 'Geleneksel Türk müziği yaylı çalgı ailesi' imal etme projesiyle de hayat bulur. 'Kemençe Beşlemesi' olarak nitelendirilen bu çalgı ailesi, Hüseyin Saadettin Arel ve öğrencisi Zühtü Rıza Tinel'in çalışma ve çabalarıyla ortaya çıkmış, bir çeşit oda müziği yaylı çalgılar topluluğudur.

Kemençe aslen 19. yüzyılın sonlarına kadar 'ince saz' heyeti içerisinde yer almayan, özellikle lavta ile birlikte köçek ve tavşanların danslarına eşlik etmek amacıyla dönemin İstanbul'unda icra edilen bir çalgıdır. Vasilaki (1845-1907) ve Tanburi Cemil Bey (1871-1916) bu küçük ve naif çalgıyı dans eşlikçisi konumundan sıyrın ve fasıl heyeti içerisinde icra edilmesini sağlayan virtüöz icracılar olmuşlardır.

Vasilaki ve Cemil Bey eldeki belgelere göre kemençeye 4. teli ekleme çalışmalarına da girişmişler ve pest tarafa Türk müziği ses sistemine ve kemençe akorduna göre kaba rast telini eklemişlerdir. Üstelik Cemil Bey ünlü Pesendide taksimini plağa bu kaba kemençe ile yapmıştır.

Kemençe Beşlemesinin Oluşumu

Birbirinden farklı olan tel boylarında herhangi bir değişiklik yapmayan Vasilâki ve Cemil Bey'den sonra, kemençeye eklenen dördüncü tel çalgının yapısında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Hüseyin Saadettin Arel ve öğrencisi Dr. Rıza Zühtü Tinel (Asrî Kemençe isimli eserin yazarı) 1922 yılında kemençeye dördüncü tel ile birlikte üst eşik ekleyerek tel boylarını eşitlemiş, kemençenin yeni versiyonunu oluşturma çalışmalarına başlamıştır. Üç telli kemençeye dördüncü teli eklerken yapılan ilk çizimler Asrî Kemençe'nin orijinal metinden alıntılanmış ve şekil 3'te sunulmuştur (Sarı, 2010: 40-41, orijinal metin 48a, 48b, 50a).

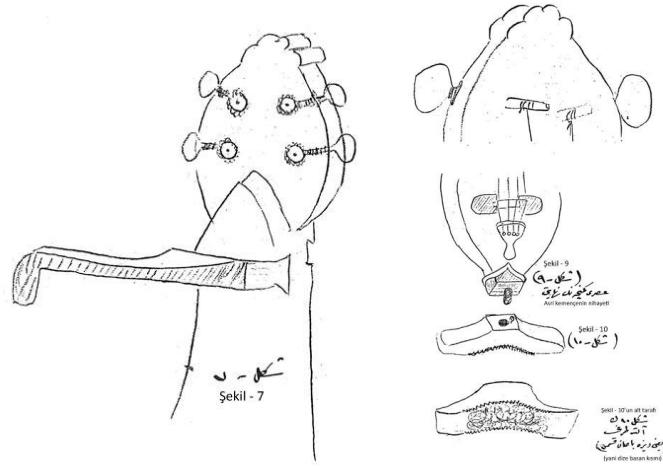

Şekil 3. Asrî Kemeñçe yazmasından üç ve dört telli kemeñçe çizimleri

Arel ve Tinel'in çalışmaları çalgıya dördüncü teli eklemek suretiyle tel boylarını eşitlemiş ve bir oktavlık ses sahasını ayrı bir telde pozisyona ihtiyaç duymadan kullanabilir hale getirmiştir. En pest tel Yegâh yerine (piyano la) Kaba Çargâha (piyanoda sol) akort edilmiş, kemeñcenin Yegâh (la)- Rast (re) ve Neva (la) akordu Kaba Çargâh (sol)- Rast (re) - Neva (la)- Muhayyer (mi) olarak düzenlenmiştir .

Zühtü Tinel'in kemeñçeye önerdiği teknik geliştirici öğeler içerisinde çalgıyı göğse dayarken uygulanabilecek vida ve diz üzerine dayarken uygulanabilecek bir aparat da mevcuttur. Tinel çalgıyı dize ya da iki bacak arasına yerleştirirken çevirme imkanı olmadığını, ancak bu aparat ile rahat çevirme hareketinin sağlanabileceğini bildirmiştir (Şekil 4) (Sarı, 2010: 45, 48, orijinal metin 52b, 54a).

Asrî Kemeñçe adlı yazma eserde Tinel, kemeñcenin yeni formuna ilişkin teknik bilgi ve çizimlerden sonra kemeñçe ailesinin anlatımına geçmiştir. 1922 yılında başlayan ve 1933'te çalgıların yapımına kadar devam eden süreçte 'yeni formdaki kemeñçe' keman ailesi örnek alınarak düzenlenmiş ve oluşan çalgı ailesine 'kemeñçe beşlemesi' adı verilmiştir. Soprano, alto ve tenor kemeñçeler tırnakla, viyolonsel ve kontrbas kemeñçeler ise parmak uçlarıyla tellere baskı/temas suretiyle çalınmaktadır.

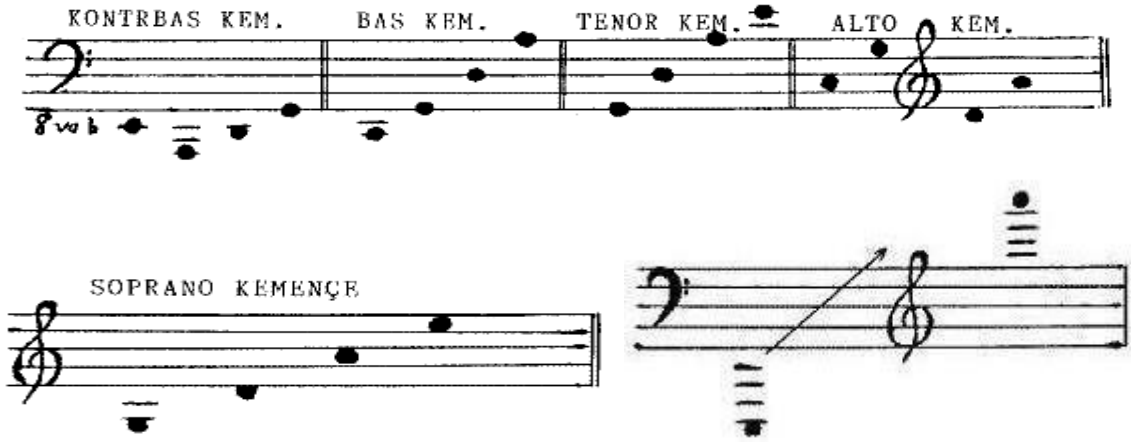
Şekil 4. Asrî Kemençe yazmasından kemençeye uygulanabilecek aparat örnekleri

Öğrencisi Tinel ise kemençe ailesi ve Arel'in bu konudaki tutumunu şu sözlerle ifade etmektedir: "İşte Avrupa mûsikisinde kullanılan sazları şu tekâmül tarzını takib ederek Türk'ün ruhuna, duygusuna, esas boyut ve makamlarını, usullerini bozmamak şartıyla ve Avrupa mûsikisine daha zengin esaslarla süslü olarak teşkil olunacak orkestrada keman ailesi gibi bir de 'kemençe ailesi' yapmayı tasavvur ettim. Keman ve kemençenin tını farkları bahsinde işâret ettiğim gibi bu fikri bana telkin eden hocamdır (Hüseyin Saadettin Arel). Ancak bu hususta düzelttiğimiz kemençe yaygınlaşmaya başladığı zaman kemençenin altosunu, viyolonselini yaptırmayı düşüneneğim. Resimlerini, perdelerini de hazırladım. İnşallah memleketimizde mûsikî mesâîsi, uygulamalı ve nazarı olarak esaslı surette gelişince tabiatıyla 'yaylı dörtleme' meydana getirilir" (Sarı, 2010:21, Orijinal Metin 24)...."Muhterem hocam Hüseyin Sa'deddin Beğ kemençe kuarturunu (yaylı dördül) yapımına karar verdiğini ve yapımçı aramaklığımızı emretmişti. Sanatkâr Mesud Cemil Beğefendi Radyodaki Üdî Cevdet Beğ'in mükemmel bir yapımçı olduğunu ve kemençeci Rûşen Beğ'e yaptığı kemençenin çok güzel ve sesli olduğunu medhetmesi üzerine Cevdet Beğ'e mürâcaata karar verdik. Cevdet Beğ dispansere (Tinel'in Edirnekapı'da başhekimliğini yaptığı Devlet Sağlık Dispanseri) geldi. Meseleyi açıkladım, evime geldi. Kemençe hakkındaki bu eseri kendisine verdim. Düzeltmelerimi okumasını ve kendisinin ayrıca bir îtirazı ve görüşü olup olmadığını daha sonra kendisinden sordum. Tamâmıyla benim görüşlerimle aynı fikirde olduğunu söylemesi üzerine Hüseyin Sa'deddin Beğefendi'nin nezdine götürdüm. Pazarlık yapıldı. Şimdilik bu sınıfın yalnız beşincisi olan bas kemençeyi yaptırmaya lüzum hâsıl olmadı ve sesli olmak şartı ile dört cins kemençenin 150 liraya yapımına karar verildi (Sarı, 2010: 73, Orijinal Metin 78-79). "Ancak bu ilk yapımıcının sürekli ertelemeleri sebebiyle Şubat 1933'e kadar geçen zaman yapımıcının 'yapmayacağım' demesiyle boşa gitmiş oldu. Bu olayın akabinde, Arel'in deyimiyle 'mahir usta ve değerli sanatkar olan Ali Rıza Usta kemençe beşlemesinin yapımını üzerine aldı. Kontrbas kemençe dışında diğer dört kemençe Mart 1933 sonlarında hazır duruma gelmişti. Hemen ardından kontrbas kemençe ısmarlandı ve kısa sürede onun da yapımı bitmişti" (Sarı, 2010: xx).

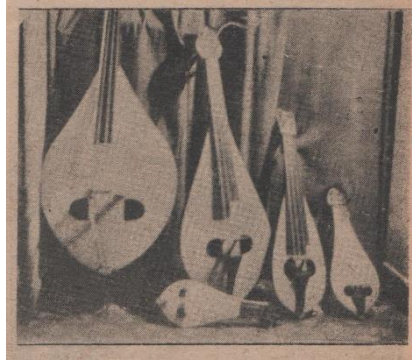
Hüseyin Saadettin Arel yapımı tamamlanmış kemençe ailesinin icra edilmesi aşamasını şöyle anlatmaktadır: "Âdi kemençe, keman veya viyolonsel ile ülfet etmiş bazı iyi niyetli dostlar kemençeleri paylaştılar, her biri bir tanesini aldı. Soprano kemençeyi Hadiye Ötügen (?-1963), tenoru Ruşen Kam (1902-1981), viyolonseli rahmetli Mesud Cemil (1902-63), kontrbası ise o zamanlar İstanbul Belediye Konservatuar Orkestrasında olduğunu zannettiğim Kazım Bey (Tav, Beylerbeyli, Sakallı Kazım) çalmış, alto kemençe için Kemal Niyazi Bey'e rica edilmişse de, o pek iltifat göstermemişti. Alto kemençeyi Dr.

Rıza Zühtü Tinel, bas kemençeyi ise Dr. Ziya Hüznî Bey çalmıştı.

Az bir müddet içinde hepsi sazlarını dinletebilecek hale geldiler. İyi niyetli bazı bestekârlar da sırf kemençe beşlemesi için birer eser yazdılar. Beş çeşit kemençenin bir araya gelip, polifonik – çoksesli Türk Musikisi parçalarını çalmaları başlı başına bahtiyarlık kaynağı olmuştur. Zevkle ve hatta nadiren vecdle (coşkuyla) dinledik. Bu bahtiyarlığı artıran başka bir amil daha vardı ki, o da kemençe topluluğunun keman topluluğundan büsbütün ayrı, büsbütün farklı bir güzellik yaratmasıydı” (Sarı, 2010: xxi). Bu çalışmalara Mesut Cemil ve Ruşen Ferit Kam da katılmışlar, Tarık Kıp (1927–) ve Fırat Kızıltuğ (1935–) viyolonsel çalmaya bas kemençe ile başlamışlardır (Sarı, 2010: xxi).

Şekil 5. *Kemençe Beşlemesinin akort sistemi ve ses aralığı*²

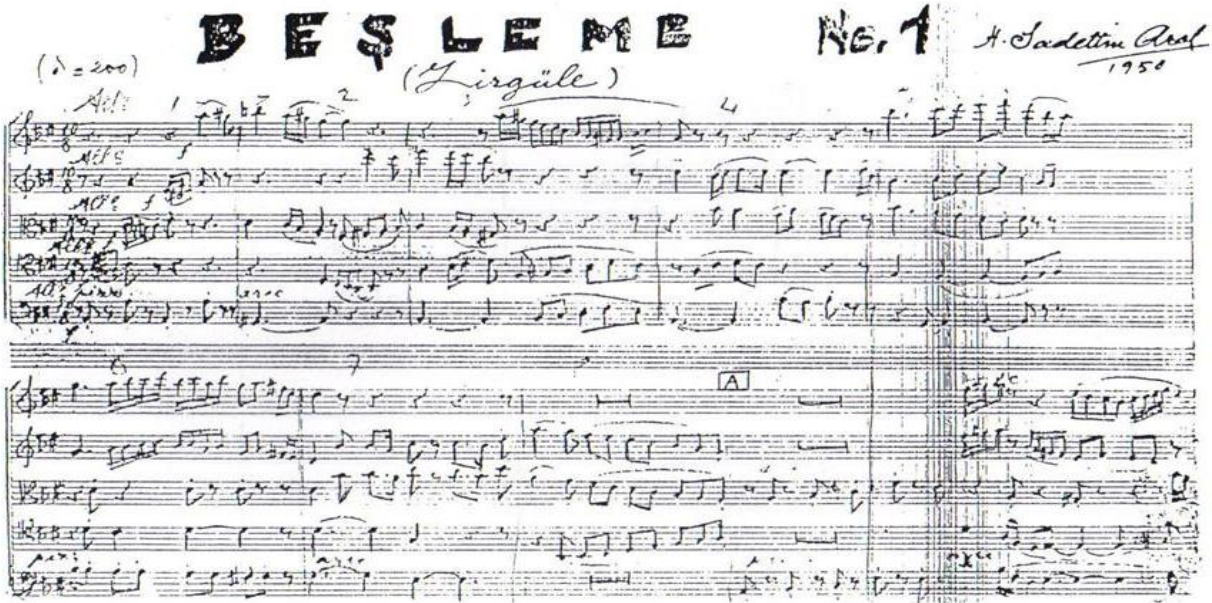
² Türk Müziği'nde piyanonun beşinci la sesi (diyapazon sesi) re (neva) olarak kabul edildiği için; soprano kemençe (dört telli kemençe) bugün batıdaki sol – re – la – mi akort sisteminin karşılığı olan do – sol – re – la şeklinde akort edilmektedir.

Şekil 6. Alto, Tenor, Bas, Kontrbas Kemençeler

"Kemençe beşlemesi kaba kaba aşiran ile tiz muhayyer arasında 5,5 sekizliden fazla bir ses sahasını içine almaktadır... Görüldüğü gibi tenor kemençe sopranodan, bas kemençe de altodan bir sekizli pesttir. Her sazın 4 teli arasında daima beşli aralığı bulunur. Kontrbas kemençe ise keman ailesindeki adaşı gibi tersine beşli aralıklarla düzenlenir. Tenor kemençe dışındaki çalgılar keman ailesindeki eşlerine tıpatıp uygundurlar" (Arel, 1948, 6: 5). Ayrıca soprano ve alto kemençede kemanda olduğu gibi gövdenin yarısına kadar uzanan siyah tahta destek yoktur. Yalnız tenor, bas ve kontrbas kemençelerde mevcuttur. Yine yalnız soprano ve alto kemençe dizde çalınabilmekte, diğerleri ise viyolonsel gibi madeni ve ince bir çubuk ile zemine dayanarak icra edilmektedir (Öztuna, 1990, 1: 443-444). Şekil 5'te Hüseyin Saadettin Arel'in verdiği kemençe beşlemesi akort sistemi, şekil 6'da kemençe beşlemesi resimleri görülmektedir (Arel, 1948, 6: 5).

Arel kemençe ailesinin Türk Müziği'nde icra edebileceği eserler bestelemişse de (Şekil 7), bu aile en parlak dönemini mucidi hayattayken yaşamış, ölümünden sonra çalgılara rağbet kalmamıştır.

Şekil 7. Arel'in Beşleme adlı eserinin kendi el yazısı notasından bir pasaj

Kemençe Beşlemesi Üzerine Düşünceler

Kemençe beşlemesi ve dört telli soprano kemençe hakkında olumlu ve olumsuz pek çok fikir ileri sürülmüş, bunlardan birkaçına aşağıda yer verilmiştir: Müzikolog ve İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Öğretim Görevlisi merhum Haydar Sanal'ın verdiği bilgilere göre kemençe beşlemesi Arel'in eski öğrencilerine İleri Türk Müziği Konservatuvarı İcra heyetinde tevdi edilmişti. Burada bas ve soprano kemençe dersleri veren Sanal, bir takım yetersizlikler ve teknik zorluklar nedeniyle öğrencilerinin dersleri bıraktığını bildirmiştir (Sanal, 1994).

İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Müzik Teknolojileri Bölümü Öğretim Görevlisi ve çalgı yapımcısı Dr. Mustafa Aydın Öksüz'ün konuyla ilgili söylemi aşağıda verilmiştir: "Geleneksel çalgıların geliştirilmesine ve yeni tasarımların gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaların çok önemli olduğu düşünüyorum. Ancak bu projeler var olana zarar vermeden çok dikkatli üretilmeli, çalgının yapımında kullanılacak malzemelerden tellerine ve icra edilecek eserlere kadar gerekli alt yapı sağlanmalıdır. Aksi takdirde çalışmalardan istenilen verim alınamayacaktır" (Öksüz, 2016).

Ünlü tanbur sanatçısı, müzik yazarı ve tarihçisi Laika Karabey (1909–1989) kemençe beşlemesi hakkında şunları bildirmiştir: "Kemençenin birbirinden kaba beş saz olarak çoğaltılması bir ilerilik adımı olmakla beraber, geriliğe bağlı kalanlar için dahi bir ihtiyaca tekabül eder" (Karabey, 1960, 74: 56).

Dört telli soprano kemençeyi Arel'den sonra tekrar canlandıran Cüneyd Orhon ise konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: "Kemençe beşlemesi, Dr. Zühtü Tinel ve Hüseyin Sadettin Arel tarafından yapılmıştı. Maksadı ise Batı'daki keman ailesinin karşıtı olan Türk yaylı çalgılarını yani kemençe ailesini meydana getirmektir. Batıda soprano keman ile alto keman arasında bir beşli ve alto keman ile viyolonsel arasında bir sekizli bulunmaktadır. Bir sekizli aralığının büyüklüğü nedeniyle, bu aralıkta bulunan ikinci bir çalgının görevini ikinci keman üstlenmektedir (keman – viyola – viyolonsel – kontrbas). Arel ise soprano, alto, tenor, bas ve kontrbas kemençeyi düzenleyerek, bu eksikliği de gidermeye çalışmıştır..... 1922 yılında Arel'den armoni dersi alan Dr. Zühtü Tinel armoninin Türk Müziği'ne tatbiki için kemençe beşlemesinde hocasına yardım etmek istemiş, kemençe ailesi ikisinin çalışmalarıyla oluşmuştur" (Orhon, 1999). Cüneyd Orhon'un bu konuda verdiği bilgileri öğrencisi İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Öğretim Üyesi Prof. Nermin Kaygusuz şöyle tamamlamaktadır: "1974 tarihinde o zaman Ankara Devlet Konservatuvarı'nda 'luthier' olarak çok değerli hizmetler vermekte olan Cafer Açın, Cüneyd Orhon'la ilk tanışma ve görüşmesinde kemençenin tellerinin eşit boyda olmasının gerekliliğini ısrarla telkin etti. 1975 yılında İstanbul'da kurulan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nda Cüneyd Orhon konservatuvarın kurucu üyesi ve üç telli kemençe hocaları, Cafer Açın da bu konservatuvarın Çalgı Yapım Bölümü'nün kurucusu ve başkanı olarak bir araya geldiler. Kemençe üzerindeki çalışmalar sadece üç telin boylarının eşitlenmesi değil, Arel'in kemençe beşlemesinin ele alınması olarak gündeme geldi. 1976 yılında dört telli kemençe Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı yönetim kurulu kararı ile eğitim programına alındı. Hem icrası, hem de yapımı hazırlıklarına hızla geçildi. Aynı yılın sonlarına doğru Cafer Açın'ın bilgi ve hüneri ile 10 tane soprano, 2 tane alto kemençe hazırlandı ve her iki kemençenin de eğitimi Cüneyd Orhon tarafından başlatıldı. Daha sonra Çalgı Yapım Bölümü müfredat programına tenor ve bas kemençeler de alındı.... Soprano kemençe halen İstanbul Devlet Türk Müziği Klasik Korosu başta olmak üzere çeşitli koro, orkestra ve müzik etkinliklerinde çalınmakta, bas kemençe ise genellikle tasavvufi etkinliklerde kullanılmaktadır" (Kaygusuz, 2001: 179–180).

Cüneyd Orhon ve Cafer Açın'ın söz konusu çalışmalarından sonra, kemençe beşlemesinin tekrar gündeme gelmesi İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Uluslararası Cüneyd Orhon Kemençe

Sempozyumu (1–3 Aralık 2010) ile gerçekleşmiştir (Şekil 8). Günümüzde bu çalgıların oda müziği grubu olarak kullanım alanı kazanabilmeleri için kemençe ailesine ait yeni çalgıların imal edilmesi ve yeni eserlerin bestelenmesinin gerektiği düşünülmektedir.

Şekil 8. Kemençe beşlemesi provasından bir görüntü (30 Kasım 2010)³

4. Sosyalist Dönem- Batılılaşma ve Gadulka Ailesi

Türkiye’de ‘batı modelli bir batılılaşma’ ilkesiyle tasarlanan kemençe ailesinin bir benzeri ‘doğu bloğu modelli bir batılılaşma’ süreci ile 19 yıl sonra Bulgaristan’da imal edilmiş, ancak iki çalgı ailesini karşılaştırarak değerlendiren herhangi bir çalışma⁴ tarafımızdan sunulan bildiri ve yayınlanan kitaba kadar gündeme gelmemiştir. Bulgaristan’da söz konusu çalgı ailelerinin oluşumunda siyasi ve kültürel politikanın rolü farklı olsa da, varılan sonucun yönü değişmemiştir.

7. yüzyılda Bulgarlara ait boyların bölgeye yerleşmesinden sonra, 1818-1185 Bizans Hâkimiyeti, 1185-1389 Bulgar İmparatorluğu, 1389-1826 Osmanlı Hâkimiyeti, 1877-1878 Ayastefanos Antlaşması ile Bulgar Krallığı dönemleri yaşanmış, II. Dünya Savaşı’nın ardından Sovyet Sosyalistlerin de yardımıyla Sosyalist-Komünist ‘Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’ (1944-1989) kurulmuş, 1989’da sosyalizm yerini parlamenter demokrasiye bırakmıştır. (Torodov, 1979: 80-82; Ivanov, 2007: 9).

Ülkenin çeşitli rejimleri yaşaması müzikal zenginliğe ulaşmasını da sağlamıştır. Çünkü Bulgaristan’da halkın kendi imajı olan tarih, folklor ve sosyalist ideolojiyle birlikte performanslar daha özel bir biçimde var olmuş, özellikle sosyalist döneme geçiş süresinde ve bu dönem boyunca folklor ve tarih, milli kimliği temsil etme işlevini üstlenmiştir (Buchanan, 1991: 36–37).

Bu temsili öğeler arasında yer alan geleneksel çalgılar, Stokes’un müziğin devletin kültürel politikalarını ve ulusal kimliğini yansıtan önemli bir araç olmasını temel alan kimlik ve ulus devlet söyleminde olduğu gibi, sosyalist dönemle birlikte ulusal propaganda araçlarından biri haline gelmiştir

³ 1–3 Aralık 2010 tarihlerinde düzenlenen İTÜ TMDK Uluslararası Cüneyd Orhon Kemençe Sempozyumu Kemençe Beşlemesi Provası (İTÜ TMDK BİSED Salonu–Maçka) (Kontrbas Kemençe: Günay Uysal, Bas Kemençe: Serdar Açın, Tenor Kemençe: Sercan Halili, Alto Kemençe: Gözde Çolakoğlu Sarı, Soprano Kemençe: Nermin Kaygusuz) Fotoğraf: Dr. Ayhan Sarı.

⁴ Gözde Çolakoğlu Sarı, 2016. “Anadolu’dan Balkanlara Kemençe”, Almanya: Alim Yayınları ve Geleneksel Çalgılardan Orkestral Tınıya Doğru: Kemençe Beşlemesi ve Gadulka Ailesi Örneklemleri I. Uluslararası Müzik Araştırmaları Sempozyumu Müzik ve Kültürel Doku. Kongresi.

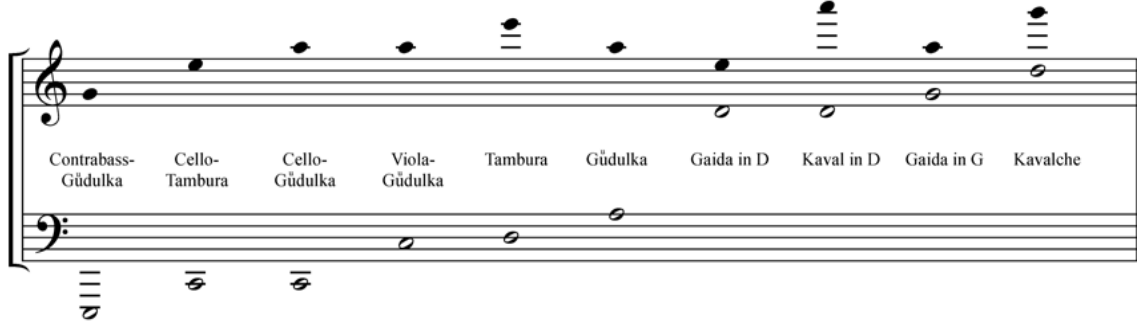
⁴ “Bestecilik eğitimini Dobri Khristov ve keman eğitimini Hans Koch ile 1929’da tamamlayan Phillip Koutev’in (1903-1982) kurduğu senfonik Bulgar halk orkestrası dünya çapında ün yapmış, Bulgar müzik kültürünün sembolü olmuştur. İlk profesyonel Bulgar halk müziği orkestrasının kurucusu olması onu dünya çapında en temel ve etkileyici Bulgar müzisyen olarak üne kavuşturmuştur.” Bu bilgiler *Bulgarian National School of Folk Arts*’ın web sitesinin ana sayfasında bulunan ve patron başlığı altında yazan bölümden alınmıştır (<http://www.nufi-kotel.com/bul/index.html>) 04.11.2007

(Stokes, 1994: 11). Bu açıdan 1944–1989 yılları arasında yaşanan sosyalist dönemin Bulgar performans geleneği üzerindeki etkisi ayrıca önem taşımakta ve bu etki çalgılar üzerinde de görülmektedir. Komünist Partisi amaçları doğrultusunda köy müziğini Bulgar milli kimliğinin bir sembolü olarak kabul etmiş, profesyonel toplulukları halk müziği sunumu için görevlendirmiştir. Köy geleneğini canlı tutmak amacıyla bu müziğin performansı için yeni kuruluşlar yaratmış, konser, festival ve milli tatiller organize ederek, ödüller sunmuştur (Rice, 2004: 26, 55). Bunlar arasında işlevsel açıdan önemli olan ve devlet düzeni içerisinde Bulgar kültürel performansını en iyi şekilde temsil eden kuruluşlar devlet destekli halk orkestraları olmuştur (Buchanan, 1991: 66). İlk orkestra (*Bulgarian National Folk Ensemble*) 1951’de Philip Koutev⁵ tarafından kurulmuş, halk melodilerini temelini koruyarak armonize eden bu orkestrayı *Bulgarian State Television Female Vocal Choir*, *Tedora* ve *Trio Bulgarka* gibi gruplar takip etmiştir. İşte bu gruplarda gadulka, kaval, gayda, tanbura ve tapan çalgılarının çeşitleri ile çok sesli eserler icra edilmiştir (Buchanan, 1991: 195; Buchanan, 2006: 150-151), (Bkz. Şekil 9).

Şekil 9. Koutev Halk Orkestrası 1952 (Buchanan, 2006: Plate 4.3)

Bulgaristan’da geleneksel çalgıların çeşitlerini oluşturan ve icra eden ilk orkestra Phillip Koutev’in orkestrasıdır. Koutev ‘devlet desteğiyle’ halk melodilerini armonize ederken, halk çalgılarının da batı modeliyle çeşitlerinin yapılmasını tasarlamış, çalgı bilimci ve yapımcısı olan Ivan Katsarov ve Boris Drakev’e verdiği çalgı siparişleriyle yeni çalgı toplulukları oluşturmuştur (Buchanan, 2006: 154), (Şekil 10). Sosyalist rejimle yönetilen bir ülkede geleneksel bir çalgıyı batı örneğiyle tasarlayarak milli bilinci kuvvetlendirmeye çalışan Koutev’in devlet desteğini alması ise rejim yönetiminin de ‘batılılaşarak birleştirmek’ amacını güttüğünü göstermektedir.

Şekil 10. Koutev Orkestrası Çalgı Akortları (Buchanan, 2006: Figure 4.4.)

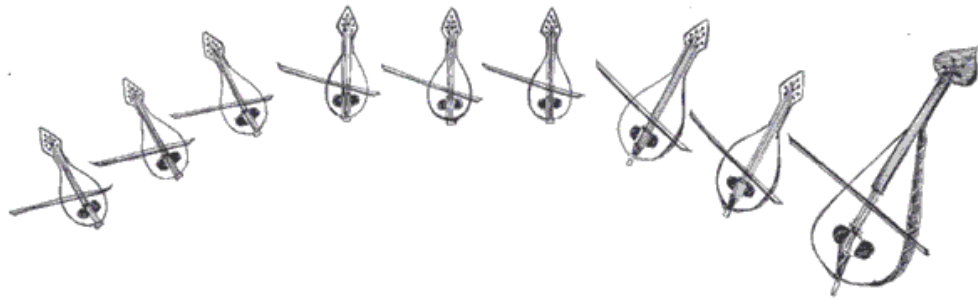
Gadulka Ailesinin Yapısı

Koutev’in isteği üzerine icracı ve çalgı yapımcısı Katsarov keman klavyesi, köprüsü, burguları

ve başını gadulkaya eklemiş, dördüncü telin ilavesiyle birlikte keman akort sistemine geçilmiştir. Ayrıca çalgıya barsak teller yerine metal teller takılmış, soprano çalgının imalinden sonra aynı prensiplere göre viyola, viyolonsel ve kontrbas gadulkalar sipariş edilmiştir. Bu değişiklikler ile entonasyon ve icra tekniklerinin geliştirileceği ve batı tınısının yaratılabileceği fikri yaygınlaşmış ve ilk konser 1951'de verilmiştir.

Koutev keman ailesine göre modeli verilen gadulka ailesinin sadece bir 'halk çalgıları topluluğu' değil, bir senfoni orkestrası çalgı ailesi olduğunu bildirmiştir (Stoyanov 1974).

Orkestrada iki gadulka aynı sesi çalarken, viyola, viyolonsel ve kontrbas gadulkalar melodiyi bir oktav pestten çalarak bas çizgisindeki zenginliği sağlamış, gadulka ailesi çok sesli eserlerde de icra edilmiştir (Buchanan, 1991: 218) (Bkz. Şekil 11).

Şekil 11. Gadulka Ailesi (Buchanan 2006; Figure 4.1'den alınmıştır)

Gadulka Ailesi Üzerine Düşünceler

Koutev Orkestrası çalışmalarıyla oluşturulan yeni tınıya tıpkı kemençe beşlemesine olduğu gibi eleştiriler yöneltilmiş, icracı ve çalgı bilimci Vergili Atasanov; "Çalgıların yumuşak orijinal sesi yeni orkestralar için yetersiz kaldı" eleştirisinde bulunmuştur. Hakikaten yazılan eserler için teknikler henüz gelişmediği ve keman ailesindeki standardizasyona gidilemeden eser yazma ve sunma durumuna geçildiği için, icracılar çalgılardan çabuk soğumuşlar, dördüncü tele, keman akort ve klavyesine alışma güçlüğü çekerek, çalgıların seslerinden tatmin olamamışlardır.

Koutev gadulka çalgısında olduğu gibi kaval, gayda ve tanbura çalgılarının da çeşitlerini imal ettirmiş ve orkestral tınıya katkıda bulunmuştur. Ancak ideolojik olarak rejimden beslenen 'halk orkestraları'ndaki devlet desteğinin rejimin bitişiyle doğru orantılı olarak sona ermesi, bu orkestraların konum ve işlevini değiştirmiştir. Bu durum çalgıların raflarla kaldırılmasına, sanattaki devlet desteğinin ideolojik anlamının kaybolmasına ve halk orkestralarının politik özelliğini yitirmesine sebep olmuştur. (Stoyanov, 1974: 73; Bunchanan, 1991: 201) Orkestralar için tasarlanan çalgılar ise tekil olarak varlığını sürdürmüştür (Buchanan, 1991: 636) (Bkz. Şekil 12).

Şekil 12. Koutev Orkestrası (1970'lerin sonları) (Buchanan, 2006: Plate 4.4)

5. Sonuç

Bu makalede, demografik, tarihi ve coğrafi özellikler ve sosyal yapı gibi çeşitlendirebileceğimiz pek çok açıdan 'ortak paydada' buluşabilen toplumlara dair batılılaşma olgusu, batı orkestrasına alternatif olarak kurulan çalgı aileleri üzerinden incelenmiştir.

• 20. yüzyılın ilk çeyreğinin henüz bittiği bir dönemde, Hüseyin Saadettin Arel'in gerek batı tampere sistemi üzerine kurduğu ses sistemi, gerekse batı yaylı çalgı ailesine alternatif bir 'Türk müziği yaylı çalgı ailesi' önerisi; batıya öykünüşü ve modernist tutumunun göstergesidir. Yasaklanan, aşağılanan, başka ülkelere ait olduğu ileri sürülen ve alternatifleri yaratılan bir müziğin, aslen nasıl sistematize olup, batılılaşabileceğini kanıtlamak istercesine çalışan Arel'in 'kemençe beşlemesi', dönem dönem canlandırılmaya çalışılmışsa da, batıya alternatif bir yaylı çalgı ailesi olarak henüz varlık gösterememiştir. Kemençe ailesinin ilgilileri ve ilgilenenleri hali hazırda mevcut olsa dahi, bu çalışmalar uzun uğraşlara muhtaçtır.

• Arel'in çalışmasından 19 yıl sonra, Koutev öncülüğünde, Bulgaristan'da devletin kültürel politikalarını ve ulusal kimliğini yansıtmak, köy müziğini Bulgar milli kimliğinin bir sembolü olarak kullanmak, Bulgar kültürel performansını en iyi şekilde temsil eden kuruluşlar yaratmak amacıyla halk orkestraları kurulmuştur. Ancak bu orkestraların alt yapısında bulunan sosyalist rejimin batı modeli ile desteklenme hedefi göz ardı edilmemelidir.

• Yukarıda bahsi geçen iki yaylı çalgı ailesinden önce, 1880'li yıllarda dönemin batılılaşma olgusu içinde, Rusya'da Vasily Vasilievich Andreyev tarafından gerçekleştirilen, 'balalayka topluluğu'nun, hitap ettiği kitleler ve popülerliği ile Arel ve Koutev'in çalışmalarının günümüzde arşiv belgeleri ve müzeler sayesinde ulaşılabilir oluşunun, batılılaşırken halkın temayülüne de yakın durmakla alakalı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü 'balalayka orkestrası', 'kemençe beşlemesi' ve 'Koutev orkestrası' birbirine benzer batılılaşma ve modernleşme ilkesine dayansa bile, 'balalayka orkestrası'nın hem döneminde, hem de günümüzde elde ettiği başarının sebebi, projenin ilk önce halkın ilgisini ve sonraları elit kesim ve devlet desteğini kazanması olarak düşünülebilir. Ancak Andreyev ve Arel'in bir ortak noktası, Andreyev'in I. Dünya Savaşı, Arel'in ise II. Dünya Savaşı öncesindeki batılılaşma arayışlarıdır ki, ikisinin de geleneksel bir çalgıyı batıdaki dört çalgı örneğine karşın, beş çalgı üzerinden çok seslendirmesi araştırılması gereken bir konudur.

Tüm bu veriler rejim, siyasi dönem, sosyal ve siyasi yapı ne olursa olsun, 'batılılaşma' ve 'modernleşme' fikrinin temel özellikleriyle çok da farklı algılanmadığının kanıtıdır. Çünkü yukarıdaki devlet yönetimlerinin her birinde ortak dil, kültür ve değerler birleştirilerek ve milli duygular güçlendirilerek 'ulus devlet kurma' ideolojisi hâkimdir ki; gerek kemençe, gerek gadulka, gerekse balalayka örneğinde

batılılaşarak, modernleşen ve bunu yaparken de ulus bilincini kuvvetlendirmek için ulusa has ortak değerlerler arasından geleneksel çalgıları kullanan bir alt yapı mevcuttur.

Bu doğrultuda, Türkiye'de 'batı modeli' ve Bulgaristan'da 'doğu bloğu modeli'yle, aynı aileye mensup, armudî biçimli iki çalgı ailesinin (kemençe-gadulka), tamamen aynı temeller üzerine inşa edilerek, orkestral tınının yaratılmaya çalışıldığı tesbit edilmiştir.

Her iki projede de, çalgıya önce dördüncü tel ilave edilmiş, ardından keman akort sistemi ve metal teller benzer prensiplerle çalgılara uygulanmıştır. Soprano çalgının bu şekilde imalinden sonra, çalgılarının çok seslendirilmesi ve çeşitlerinin yapılması aşamasına geçilmiştir. Koutev'in Arel'in çalışmalarından haberdar olup, olmadığı halen tesbit edilememiştir. Bu açıdan batı yaylı çalgılar ailesinin ve keman modelinin köklü geleneğinden iki mucidin aynı prensiple ve aynı şekilde etkilenmesinin bir tesadüf eserine mi, yoksa bilinçli çalışmaların ürününe mi mal edilmesi gerektiği en azından şu an için ilgililerin hayal güçlerine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Arel, H. S. (1948). "Kemençe Beşlemesi Hakkında Hatıralar ve Düşüneler", *Musiki Mecmuası*, 6, 3-8.
- Belge, M. (2002). "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modernleşme ve Batıcılık*, Tanıl Bora-Murat Gültekingil: İstanbul: İletişim Yayınları, 43-55.
- Buchanan, D. (1991). *The Bulgarian Folk Orchestra: Cultural Performance, Symbol and The Construction of National Identity in Socialist Bulgaria*, Texas: Ann Arbor : U-M-I.
- Buchanan, D. (2006). *Performing Democracy: Bulgarian Music and Musicians in Transition*, Chicago: University of Chicago Press.
- Çolakoğlu Sarı, G. (2016). *Anadolu'dan Balkanlara Kemençe*, Almanya-Saarbrücken: Türkiye Alim Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ivanov, L. (2007). *Essential History of Bulgaria in Seven Pages*, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, Yayınlanmamış Ders Notu.
- Karabey, L. (1960). "Dört Telli Kemençe Hakkında", *Musiki Mecmuası*, 74, 56.
- Kaygusuz, N. (2001). "Gelişen Sazlarımız İçinde Kemençe", *Müzikte 2000 Sempozyumu*, Ankara: Neyir Matbaacılık, 175-191.
- Koyre, A. (1994). "19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık", *Ulusçuluk ve Felsefe*, çev. İzzet Tanju, İstanbul: Belge Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Orhon, C. (1985). "Tel Boyları Eşitlenmiş 4 Telli Klasik Kemençe", İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı II. Türk Musikisi Sempozyumu, 16 Nisan, 3.
- Orhon, C. (1999.). *Kişisel Görüşme*, İstanbul: Maçka.
- Öksüz, M. (2016). *Kişisel Görüşme*, İstanbul: Maçka.
- Öztuna, Y. (1990). "Kemençe Beşlemesi", *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, 1: 443-444.
- Rice, T. (2004). *Music in Bulgaria*, New York: Oxford University Press.
- Sanal, H. (1994). *Kişisel Görüşme*, İstanbul: Maçka.
- Sarı, A. (2010). *Asri Kemençe ve Kemençe Beşlemesi*: Rıza Zühtü Tinel. İstanbul: İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Yayınları.
- Stokes, M. (1994). *Ethnicity, Identity and Music*, in *Ethnicity, Identity and Music*, ed Martin Stokes, 1-28. New York: Berg Publishers.
- Stoyanov, S. (1974). *Filip Koutev*. Sofia: Nauka i Izkustvo.
- Tekelioğlu, O. (1996). "The Rise of Spontaneous Synthesis: The Historical Background of Turkish Popular Music", *Middle Eastern Studies*, 32/2, 191-200.
- Todorov, N. (1977). *A Short History of Bulgaria*, çev. L. Dimitrova, Sofia : Sofia Press.
- Touraine, A. (2014). *Modernliğin Eleştirisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- <http://www.nufi-kotel.com/bul/index.html/> 04.11.2007.

Türkiye’de Tasarım ve Sanat Eğitimi Veren Fakültelerin Logo Tasarımlarının Grafikselle Analizi

Doç. Dr. Ekin Boztaş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1886-4272>

Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, İzmir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.01.2020

Kabul: 17.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Grafik Tasarım

Logo Tasarımı

Görsel Kimlik Tasarımı

Görsel İletişim Tasarımı

Güzel Sanatlar

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40574>

Öz

Grafik tasarımın önemli çalışma alanlarından biri logo tasarımıdır. İyi bir logo tasarımı, kurum kimliğini özgün bir plastik dille, hedef kitlede farkındalık oluşturacak biçimde simgeleme özelliğine sahip olmalı ayrıca çeşitli kullanım alanlarında görsel ve anlatım özelliklerini kaybetmeyecek biçimsel nitelikleri taşımalıdır. Ayrıca logo tasarımı görsel kimliğin oluşturulması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından en temel öğedir.

Kurumlar, hedef kitleleri üzerinde tanınabilirlik ve farkındalık oluşturabilmek için logo tasarımlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum üniversiteler ve akademik birimleri olan fakülteler için de geçerlidir. Bu bağlamda ilgili alan uzmanlarını yetiştiren tasarım ve sanat fakültelerinin kendi logo tasarımlarını hazırlama ve seçme süreçleri ve sahip oldukları logoların niteliği kurum kimliği açısından özel bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’deki üniversitelerde bulunan tasarım ve sanat eğitimi veren fakültelerin kendilerine ait logo tasarımlarına sahip olup olmadıkları araştırılmış, logo tasarımına sahip olan fakültelerin tasarımları grafikselle açıdan değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sürecinde tasarımların kompozisyon kurgularındaki biçimsel yapı ve bu biçimsel yapının oluşturduğu anlam katmanları incelenmiştir. Tipografik unsurlar ele alınmış, renk kullanımları ve görsel sadeleştirilmeler ile stilizasyonlar çözümlenmiştir. Tasarımların farklı meca ve baskı teknikliklerine göre uygulanabilirlikleri ele alınmıştır. Fakültelerin logo tasarımlarında karşılaşılan olumlu ve olumsuz durumlar ele alınarak, ilgili tasarımların genel ve özel anlatım biçimleri üzerinde durulmuştur. Tasarımlarda kullanımı tercih edilen ortak imgeler tespit edilmiştir. Ayrıca kültürel ve coğrafi özelliklere göre farklılık gösteren imgeler üzerinde durulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Boztaş, E. (2020). Türkiye’de Tasarım ve Sanat Eğitimi Veren Fakültelerin Logo Tasarımlarının Grafikselle Analizi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 247-262.

A Graphical Analysis of Logo Designs of the Schools of Design and Art Education in Turkey

Assoc. Dr. Ekin Boztaş

Ege University, Faculty of Education, Department of Fine Arts Education, Izmir – TURKEY

Article History

Submitted: 15.01.2020

Accepted: 17.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Graphic Design

Logo Design

Visual Identity Design

Visual Communication Design

Fine Arts

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40574>

Abstract

One of the important fields of graphic design is logo design. A good logo design should be able to symbolize corporate identity in a unique plastic language to create awareness for the target audience. Besides, it should have stylistic qualities that will not lose visual expression characteristics in various fields of use. Moreover, logo design is the fundamental element in creating visual identity and ensuring its sustainability.

Organizations need logo designs in order to create brand recognition and awareness on their target audiences. This also applies to universities and faculties with academic units. In this context, it is very important for design and art faculties, which train experts in their fields, to create and choose their own logo designs since this design reflects corporate identity.

In this study, we investigated whether the faculties of Design and Art Education in Turkish universities have their own logo designs, and we evaluated the logo designs of these faculties graphically. In this evaluation process, the stylistic structures of the designs in the composition fictions and the connotations they create were investigated. Typographic elements were discussed, and stylizations were analyzed through use of color and visual simplifications. Applicability of the designs according to different media and printing techniques were emphasized. The positive and negative situations encountered during faculties logo designs are discussed, and the general and special expression styles of the related designs are emphasized. Common images preferred for use in designs were determined. Also, the images that differ according to the cultural and geographical features were studied.

1. Giriş

Grafik tasarım, temel amacı mesaj iletmek olan görsel bir iletişim sanatıdır (Becer, 2011:33). Grafik tasarım, iletişim yönüyle; izleyiciler, kullanıcılar, alıcılar, ziyaretçiler, katılımcılar, birbirini etkileyenler, oyuncular, yoldan geçenler, deneyimciler, halk mensupları, cemiyetler, mahalle sakinleri, tüketiciler, müşteriler, aboneler ve müvekkiller gibi insanlarla doğrudan ilgilidir (Twemlow, 2008:8). Grafik tasarım iletişimin ana unsuru olan mesaj bilgisini alıcı rolündeki bireye görsel olarak aktarabilme becerisiyle önemlidir. Grafik tasarım, görsel bir iletişim dili olarak, iletişim kurulması gereken her mecra, durum ve kavramla; birey, aile, topluluk, toplum ve evrensel düzeyde önemli bir temasla var olmaktadır.

Grafik tasarımın en önemli niteliği, hedef kitleyle kurulan görsel iletişim sürecinde kullandığı, özgün plastik dil ve güzel sanatlar olgusunun değer yargılarıdır. Grafik tasarım, görsel kimlik tasarımı, bilgi tasarımı, yayın tasarımı, ambalaj tasarımı, etkileşimli tasarım gibi başlıca çalışma alanlarında, görsel dilin sahip olması gereken plastik kompozisyon kurgusunu, estetik unsurlarını kullanmaktadır.

Alanın en kapsamlı çalışma konularından biri olan görsel kimlik tasarımı, kurumun kimliğini oluşturan değerler üzerine kuruludur. Bir kurumun kimliğini oluşturan; kurum kültürü, kurum felsefesi, kurumsal davranış, kurumsal iletişim, görsel kimlik tasarımı, kurumsal imaj gibi birçok unsur bulunmaktadır (Teker, 2002:208). Bu unsurlardan biri olan görsel kimlik tasarımı, kurum kimliğinin biçim bularak ve hedef kitle üzerinde algılanabilirlik, farkındalık ve hatırlanabilirlik gibi önemli kavramların oluşması sağlayan temel unsurlardandır. Bu bağlamda görsel kimlik tasarımı, amblem, logo, renk ve tipografi üzerine bilgiler, ölçüler ve kullanım düzenleri oluşturmak, antetli kâğıt, zarf, kartvizit, dosya, fatura gibi ticari kağıtlar, basın ilanları, ambalaj tasarımları, mimari ve kurumsal araçlar ve personel kıyafetleri gibi biçimsel standartların oluşturulmasıyla süregelen bir tasarım sürecidir (Becer, 2011:199). Günümüzde web sayfaları, dijital uygulamalar, logo animasyonları, dijital pazarlama araçları, sosyal medya hesapları ve kurum kimliğinin karakteristik gerekliliklerine göre de çeşitlenebilen, görsel kimliğin parçalarını oluşturan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel kimlik tasarımının en önemli başlangıç noktası logo tasarımı ve bileşenlerini oluşturan, renk ve tipografi değerleridir. Logo bir kurumun kimliğini, kişiliğini, temsil eden görsel simgedir. (Ambrose G. ve Harris P., 2010:159). Başka bir deyişle logo tasarımı grafiksel bir soyutlamadır, logo tasarlamak, formları soyutlayarak kuruma görsel bir kod oluşturmaktır (Tuncer, 2010:29).

Logo tasarımı, hedef kitlenin zihnine yerleşmeyi ve kalıcı olmayı amaçlamalıdır. Kurumlar farkındalık yaratmak, imajlarını istikrarlı ve güçlü hale getirmek için logoların görsel iletişim gücünü kullanmayı kimlik stratejilerinde öncelik vermelidirler (Karsak, 2009:119). Logo tasarımları kurum kimliğini temsil etme sürecinde akılda kalıcılığı sağlayan etkili bir araç olurken, kurum kimliğini en yalın haliyle yansıtması nedeniyle sade, basit ve anlaşılır bir yapıda tasarlanmalıdır (Keş Y. ve Yıldız M., 2018:71). İyi bir logo tasarımı; en önemli kriter olarak, sağlam bir iletişim becerisi ve görsel bütünlüğe sahip olmalıdır (Durmaz, 2008:43). Ayrıca başarılı bir Logo tasarımı dikkat çekici, orijinal, okunaklı, her türlü iletişim aracında kullanılmaya uygun, kolay algılanabilir ve kurumu temsil edebilir nitelikte olmalıdır (Teker, 2002:114).

Logo tasarımının yaratıcı sürecinde tasarımı oluşturan form, renk ve tipografi unsurları logoyu oluşturan temel bileşenler olmakla birlikte aynı zamanda görsel kimliği oluşturan diğer uygulama alanları için de kılavuz niteliğindedir. Logo tasarımı, görsel kimlik tasarımının hazırlanabilmesi için en temel yapı taşıdır. Logo tasarımında yapılan olumsuz bir kurgu ya da hata görsel kimlik çalışmalarını etkileyecektir. Dolayısıyla logo tasarımının kurum kimlik ve imajını hatasız en iyi biçimde yansıtacak şekilde tasarlanması önem arz etmektedir (Mercin, 2010:335). Ayrıca iyi bir logo tasarımı kurumu temsil etmek için önemli bir başlangıç oluştursa da, görsel kimliğin bütününde, logonun görsel kimlik içinde kullanımı, renk, tipografi ve kompozisyon unsurlarının diğer tasarım öğeleri için nasıl uyarlandığı ve

uyarlamanın ötesinde nasıl yorumlandığı kimliğin başarısı açısından büyük önem taşımaktadır. Grafik tasarımcıların logo tasarlama sürecinde, logo tasarımına odaklanmakla beraber, kurumun özelliğine göre, görsel kimliğin ön görülebilen diğer unsurlarını da değerlendirmeye almaları gereklidir.

Günümüzde görsel iletişimin kurulduğu mecraların çeşitliliği ve tüketim sürecinin hızlı ivmesinden kaynaklı olarak nitelikli görsel kimlik tasarımına olan ihtiyaç artmaktadır. Markalar, şirketler, kurumlar, sosyal dernekler, siyasi partiler, üniversiteler gibi ulusal ve uluslararası düzeyde birçok yapı, görsel kimlik tasarımına ihtiyaç duymakta, varoluş kimliklerini ve değerlerini sahip oldukları görsel kimlikle kitlelere ulaştırmaktadırlar.

Görsel kimlik tasarımları her kurum için önemli olduğu gibi üniversiteler ve fakülteleri için de önem arz etmektedir. Öz nitelik ve akademik değerleriyle tanınırlıkları olan üniversite ve fakültelerin ulusal ve uluslararası platformlarda kurumsal imajlarının temsili için gerekli olduğu gibi, yeni kurulan üniversite ve fakültelerin de kurum imajlarını oluşturma ve artırma süreçleri için iyi bir görsel kimlik tasarımlarına ihtiyaçları vardır.

Türkiye’de açılan üniversite sayısındaki artışla beraber, üniversitelerin görsel kimlik tasarımı ve görsel kimliğin önemli unsuru olan birçok logo tasarımı hazırlanmıştır. Bu tasarımlar, üniversiteleri temel düzeyde temsil eden özellikte olabildiği gibi, üniversiteleri idari ve akademik birimlerini de içerecek biçimde ele alan kapsamlı görsel kimlik tasarımları olarak da örneklenmektedir. Ancak Üniversiteye bağlı fakültelerin görsel kimliklerinin, üniversitenin görsel kimliğiyle birlikte bütünsellik içerisinde tasarlandığı tasarımlara az rastlanmaktadır. Başka bir deyişle farklı akademik alanlara sahip fakültelerin, farklı kimlik ve öz değerler barındırması logo ve görsel kimlik açısından farklı tasarım çözümlerini beraberinde getirmekte, ilgili tasarımların üniversitenin görsel kimliğine eşlik etmekle birlikte farklı görsel kimlik öğeleri içermesi söz konusu olmaktadır.

Akademik çalışma alanı olarak ele alındığında sanat ve tasarım eğitimi veren farklı isimlerde kurulmuş olan fakülteler, sanat ve tasarım disiplinlerinin farklı alanlarında bölümlere sahiptir. İlgili fakültelerin öz nitelikleri ele alındığında sanat ve tasarım kavramları fakültelerin kimliklerini şekillendirmede büyük önem taşımaktadır. Varoluş gerekçeleri sanatçı ve tasarımcı yetiştiren kurumlar olarak ele alındığında fakültelerin kurumsal kimliklerinin doğasında yaratıcılık, özgünlük, estetik gibi önemli kavramlar kendiliğinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda, ilgili fakültelerin sanat ve tasarım olgularının ele alınarak kimliklerini temsil edebilecek düzeyde özgün ve nitelikli logo ve görsel kimlik tasarımlarının hazırlanması gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sanat ve tasarım kimliğiyle birlikte gerekli görüldüğünde kurumların bölgesel, sosyal, tarihsel ve akademik alandaki duruşları ile ilgili karakterleri de tasarım sürecinde değerlendirilmesi gereken unsurlar olabilir.

Sanat ve tasarım eğitimi özel bir eğitim disiplini olup en temel değer yargıları estetik ve özgünlüktür. Estetik ve özgünlük olgusu her sanat ve tasarım alanı için, alanın kendi özel ifade dilleri doğrultusunda sorgulanan, tartışılan ve bu doğrultuda tasarımcı ya da sanatçı tarafından esere, tasarıma dönüştürülen bir süreçte yer alır. Özgünlük ve estetik kavramlarının sanat ve tasarım eğitimi veren bir kurumun tüm görsel kimliğinde olması gerektiği gibi, kimliğin bir parçası olan logo tasarımında da temsili açıdan yer alması önemli bir gereksinimdir. Görsel kimlik tasarımının hazırlanmasında öncelikli alan uzmanlarının grafik tasarımcı ve sanatçılar olduğu düşünüldüğünde, bu kişileri yetiştiren fakültelerin sahip oldukları logo ve görsel kimlik tasarımlarının niteliği önemli ölçüde değer yargıları oluşturmaktadır.

2. Amaç

Çalışmada Türkiye’de sanat ve tasarım eğitimi veren kurumların görsel kimliklerinin temel unsuru olan logo tasarımlarının grafik tasarım açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Fakültelerin kullandıkları logo tasarımlarının kimlik ve biçim bakımından fakülteleri ne derece yansıttıkları, güzel sanatlar alanı için ne derece estetik ve özgün niteliklere sahip oldukları çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu

bağlamda incelenen logo tasarımlarında karşılaşılan olumlu ve olumsuz durumların, yeni kurulacak ya da logo ve görsel kimlik tasarımlarını yenileme sürecinde olan sanat ve tasarım fakültelerinin, logo tasarlama ve seçme sürecine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanılarak, algı ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma nitel araştırmanın temel yapısını oluşturmaktadır (Yıldırım A. ve Şimşek H., 2018:41). Konu ile ilgili alan taraması yapılmış, ilgili makale, süreli yayın, kitap gibi dokümanlar taranmış, ulaşılan bilgiler doğrultusunda araştırma hazırlanmıştır. Çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu'nun web sitesinden Türkiye'de yer alan üniversitelerin listesine ulaşılmıştır (<http://www.yok.gov.tr>, 2019). Listede dört yıllık eğitim veren 200 adet üniversite yer almaktadır. Araştırmanın temel veri kaynağı olan üniversite listesinden, "Güzel Sanatlar Fakültesi", "Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi", "Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi", "Sanat ve Tasarım Fakültesi", "Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi", "Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi" gibi farklı isimlerle kurulmuş olan ve fakülte bazında sanat ve tasarım eğitimi veren 117 adet üniversite çalışmanın asıl evrenini oluşturmuş, incelemeye alınmıştır. İlgili fakültelerin kurumsal web sayfaları, web sayfalarındaki duyuruları, kurumsal formları ve yayınları ayrıca resmi sosyal medya hesapları incelenerek fakültelerin kendilerini temsil etmek için kullandıkları özel bir logo tasarımına sahip olup olmadıkları tespit edilmiştir. Kendilerine ait Logo tasarımına sahip olan fakültelerin logo tasarımları, grafik tasarımın biçimsel dili ve biçimsel dilin oluşturduğu anlamsal göstergeler açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

4. Fakülte Logolarının Grafikselsel Analizi

Türkiye'de bulunan 200 üniversitenin 117'sinde, tasarım ve sanat eğitimi veren 118 fakülte yer almaktadır ve bu 118 fakültenin yalnızca 26 adedi logo tasarımına sahiptir. Bu bölümde logo tasarımına sahip olan 26 fakültenin logo tasarımları biçim yapısı ve bu yapının yansıttığı ön görülen anlamlar açısından grafikselsel analizi yapılmıştır.

Görsel 1: Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 2: Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 3: Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında üçgen kare ve daire şekilleri mavi ve lacivert renklerde kullanılmıştır (Görsel 1). Bu üç şekil üst üste bindirilerek birbirlerini kesmişlerdir. Kesişim yerlerinde beyaz ve mavi renkler kullanılmıştır. Kesişim alanlarında oluşan uygun boşluklara "G, S, F" harfleri, fakültenin adı ve fakültenin kuruluş yılı yazılmıştır. Şekillerin birbirini kesmesinden kaynaklı parçalanmış bir izlenime sahip olan logo tasarımında üniversitenin adı okunamayacak ve kompozisyonda belirsizlik oluşturacak kadar küçük yazılmıştır. "G, S, F" harflerinin yazımında kullanılan yazı karakteri, harf konturlarındaki dalgalanma nedeniyle mürekkeple aktarılmış

daktilo yazı izlenimi vermektedir.

Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında fırça ile yazılmış “g, s, f” harfleri ve Hitit Güneş Kursu kullanılmıştır (Görsel 2). Ayrıca “f” harfinin alt boşluğunda yine fırça iziyle yapılmış üç adet çizgi bulunmaktadır. Bu çizgilerin fakültedeki bölüm ya da alt disiplinlere gönderme yaptığı ön görülebilir. Gri renk kullanılarak arka plana yerleştirilen Hitit Güneş Kursu’nun “g” ve “s” harflerinin arasına sığacak kadar olan bölümüne yer verilerek ikinci planda bırakılmıştır. Kullanılan güneş kursuyla fakültenin Ankara ve üniversite ile olan bağlantısı kurgulanmıştır. Tasarımda yer alan “f” harfi yatay vurgusunun kalınlığı ile ilgili olarak “t” harfi gibi algılanabilmektedir. Fırça iziyle kurgulanan tipografi logo tasarımını serbest bir etki kazandırmakta bu yönüyle de plastik sanatları ön plana çıkartmaktadır. Görsel kısmın altında yer alan üniversitesi ve fakülte bilgilerinde Ankara Üniversitesi kalın yazı karakteriyle yazılarak ön plana çıkarılmıştır.

Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında temel kompozisyon kurgusu ve renk armonisi olarak üniversitenin logo tasarımı kullanılmıştır (Görsel 3). Logo tasarımını üniversitenin logosundan farklı kılan ve fakülteye vurgu yapan merkeze yerleştirilmiş stilizasyondur. İnsan silüetinden oluşan stilizasyon ellerini başının üstünde kaldırmış ve üst bölümünden ışık saçan özel bir anlatıma sahiptir. Aynı zamanda kollar, baş ve içindeki sarı noktanın göz algısını da oluşturduğu düşünülebilir. Stilizasyonla, güzel sanatların toplumları oluşturan bireyin yaşamında, bireyin kültürlenmesi ve aydınlanmasını sağlayan önemli bir değer olduğuna gönderme yaptığı da varsayılabilir. Stilizasyon, alan içinden değerlendirildiğinde ise yaratıcı süreç ve süreci gerçekleştiren sanatçının çaba ve çabası sonucunda ulaştığı özel farkındalık olarak ele alınabilir. Ayrıca üniversitenin logo tasarımının merkezinde yer alan Bursa’nın tarihi yapılarında yer alan sekiz kollu yıldız çiziminin bazı parçaları amorf bir yapıda, fakültenin logosunda da kullanılmıştır. Üniversite ismi ve fakülte ismi aynı puntalarda dairesel olarak kullanılmış ve özel bir vurgu yapılmamıştır.

Görsel 4: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo

Görsel 5: Çukurova Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 6: Dicle Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında “G, S, F” harfleri ve stilizasyonu yer almaktadır (Görsel 4). Harfler eğik düzende kursif yazılmıştır ve büyük harfle yazılan “G” harfinin üst kısmı ile kuş stilizasyonu birleştirilmiştir. Kuşun kanadı olan bölüm kaligrafik etkide tasarlanarak yazı ile bütünlük kazanması sağlanmıştır. Söz konusu olan kuş, stilizasyonu ve kaligrafik etkisinden dolayı sıradan bir kuş gibi algılanmamakta, daha özgün ve mistik bir kuş algısı oluşturmaktadır. Bu durumun sanata ve tasarımın özündeki özgünlük ve yaratıcılığa çağrışım yaptığı söylenebilir. Üniversite ve fakülte ismi iki taraftan bloklu yazılmıştır. Yazı kurgusunda güzel sanatlar fakültesi vurgulanmış, küçük kullanımlarda üniversitenin ismi okunamayacak derecede küçük yer verilmiştir.

Çukurova Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında kırmızı renk kullanılarak etkili hale getirilmiş çizgisel bir stilizasyona yer verilmiştir (Görsel 5). Göz olarak algılanan stilizasyon

fakültenin diğer tasarımlarında kullanılan görsellerle birlikte değerlendirildiğinde aslında bir kuşun baş bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Çukurova bölgesine ait özel bir güvercin türü olan Adana Güvercini'nin stilizasyonu olarak değerlendirilebilir. Adana Güvercini'nin stilizasyonu ile Adana ve kültürel değerlerine hem de evrensel düzeyde simgesel özellik taşıyan güvercine vurgu yapılmıştır. Fakültenin adı dairesel olarak yazılmış ve tasarımın sınırlarını belirleyen bir unsura dönüşmüştür. Çukurova Üniversitesi sadece küçük puntolarla "Ç.Ü." olarak yazılmış ve kompozisyona plastik açıdan dâhil olabilmesi için çizgisel stilizasyonun bitiş noktasında konumlandırılmıştır. Stilizasyonun oluşturan çizginin başlangıç noktası ise "fakültesi" kelimesi ile soldan hizalanarak görsel bağlantı oluşturulmuştur. Bölgeye özgü kültürel unsurları taşıyan ve artistik bir tavra sahip olduğu için etkili bir görsel olsa da logonun temel özelliklerinden biri olan güçlü leke etkisine sahip değildir.

Dicle Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımında kaligrafik harflere ve tasarımın üç temel şekli olan üçgen, kare ve daireye yer verilmiştir. Bu üç temel şekil birbirini örtecek biçimde yerleştirilmiş, aralarında beyaz boşluklar oluşturulmuştur (Görsel 6). Harflerin yatay vurguları arasında ki çizgisel boşluklar ile şekiller arasındaki beyaz boşluklar görsel bir bağlantı oluşturmaktadır. Yatay kompozisyon kurgusuna sahip olan logo tasarımında, görsel direksiyonlar, birbirini tamamlayan hizalamalar yer almaktadır. Ancak bu kurgu içerisinde üniversitenin ve fakültenin adına kompozisyonda kaybolarak okunamayacak kadar küçük yer verilmiştir. Kırmızının tek renk olarak kullanıldığı tasarımda geleneksel yaklaşım oldukça hissedilmektedir.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

Görsel 7: Dokuz Eylül
Üniversitesi Güzel Sanatlar
Fakültesi logo tasarımı

Görsel 8: Düzce Üniversitesi
Sanat, Tasarım ve Mimarlık
Fakültesi logo tasarımı

Görsel 9: Ege Üniversitesi
Güzel Sanatlar, Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi logo
tasarımı

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında mavi renkli bir dikdörtgen temel biçimsel yapıyı oluşturmaktadır (Görsel 7). Bu yapının altında tipografik unsurlara yer verilmiştir. Yapılan araştırmada tipografik unsurların, web sayfası, sosyal medya, basılı dokümanlar gibi farklı kullanım alanlarında logonun; görsel etkisini bozmadan, belirgin görsel kılavuzlar doğrultusunda farklı yerleşim düzenlerinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Dikdörtgen alanın içinde üniversitenin ve fakültenin ilk harfleri yer almaktadır. Bu yerleşimde açık espas aralığıyla simgesel etkisi artan fakültenin ilk harfleri olan "G, S, F" karakterleri, ilgili yazı ailesinin kalın üyesi kullanılarak vurgulanmıştır. Üniversite ve fakültenin, aynı yazı karakterinin kullanılarak yazıldığı alt bölümde fakülte metni yine kalın vurguda yazılarak öne çıkarılmış ve anlatımsal bütünlük sağlanmıştır. Dikdörtgen formunun sağ alt kısmında negatif alanın da kullanılmasıyla oluşturulan spiral form logoya ayırt edicilik özelliği kazandıran önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Spiral grafik açıdan iyi bir çözümlenme sunarken, düşünsel olarak da birçok anlam katmanı oluşturmaktadır. Altın oran, yontu heykel, kâğıt, yüksek baskı, deniz, devinim gibi birçok alana özgü kavrama gönderme yapmaktadır. Ayrıca logoda tercih edilen mavi rengin tonu ile İzmir kentine çağrışımı güçlendirmiştir. Sahip olduğu grafiksel anlatımla akılda kalıcılığı yüksek olan logo tasarımı, çağrışımlarıyla güzel sanatlar fakültesini temsil edebilmektedir.

Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık fakültesi logo tasarımında, üniversitenin

logosunda yer alan kompozisyon kurgusu kullanılmıştır (Görsel 8). Üniversitede yer alan diğer fakültelerin logoları ele alındığında da yine aynı temel kompozisyon kurgusunun kullanıldığı izlenmektedir. Bu kurguda üniversitenin ismi, dairesel formu tamamlayan tipografik unsur olarak ilgili fakültenin isminin yer aldığı lacivert lekeyle birleşmektedir. Bu bağlamda Sanat Tasarım ve Mimarlık fakültesini temsil eden yapı olarak mitolojik özelliğe sahip bir varlığa yer verilmiştir. İllüstratif etkiye sahip olan stilizasyon, üniversitenin kurumsal renklerinden oluşturulmuştur. Fakülte adının uzunluğu ve sabit kullanım yeri nedeniyle kompozisyon içerisinde çok küçük kalmakta aynı zamanda okunurluk ilgili sıkıntılar oluşturmaktadır.

Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı merkezinde kırmızı bir çiçek stilizasyonu yer almaktadır (Görsel 9). Çiçeğin merkezinde de üç boyutlu koordinat sistemine yer verilmiştir. Doğanın bir parçası olarak çiçek, sanat ve estetiğe, koordinat sistemi ise mimarlık ve tasarıma metaforik göndermede bulunmaktadır. Fakültenin sanat, tasarım ve mimarlık alanlarının bütünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Dairesel bir yapıya sahip olan logonun tipografi unsurlarında daraltılmış yazı karakteri seçilmiş, ayrıca Ege Üniversitesi metni kalın yazı karakteri kullanılarak vurgulanmıştır. Resimsel öge ve tipografik öğeler arasında sistematik espas aralıklarıyla görsel bütünlük sağlanmıştır.

Görsel 10: Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 11: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı

Görsel 12: Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı yatay bir kompozisyonundan oluşmaktadır (Görsel 10). Kompozisyonun sol tarafında mistik bir kuş stilizasyonuna, devamında da üniversite ve fakültenin isimlerine yer verilmiştir. Kuş stilizasyonunun detaylı çizgisel yapısı ve kompozisyonadaki lekesel özelliği logoya albeni kazandırmaktadır. Metin kısmı iki yandan bloklanmış ve üniversite ismi büyük yazılarak vurgulanmıştır. Seçilen yazı karakterinin anatomisinde bulunan serif yapısı ve eğri vurgular, stilizasyonun tarzına eşlik etmiş ve tasarımda görsel bütünlük oluşmasını sağlamıştır. Siyah rengin tek renk olarak kullanıldığı logo tasarımında renk seçimi tasarıma resmiyet kazandırmakla birlikte, farklı mecralarda uygulanabilirlik kolaylığı da sağlamaktadır. Tasarımın küçük boyutlu kullanımlarında kuş stilizasyonunun detaylarını kaybetmesi söz konusu olabilir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı yatay bir kompozisyon kurgusunda hazırlanmıştır (Görsel 11). Yatay ekseninde önce üniversitenin isminin ilk harflerine daha sonrada fakültenin ismine yer verilmiştir. Bu akışın devamında üç boyutlu etkisi olan ve üçgen birimlerin bir araya gelerek oluşturduğu dikdörtgen bir form yer almaktadır. Üçgenlerin düzenlenme biçim ile dikdörtgen şeklin içerisinde beyaz bir alan bırakılmıştır. Beyaz alan artı işaretini anımsatmakta ve uçlarının sivrilerek negatif leke olarak kullanımıyla da yıldız parlaması etkisi

yapmaktadır. Bu yönleriyle logonun farklı disiplinleri bir araya getiren ve pozitif değer oluşturan bir misyon taşıdığı çıkarımı yapılabilir. Ancak fakültenin simgesi olarak doğrudan algılanamamaktadır. Ayrıca yorumlanan yıldız ya da artı sembolü, görselin bütünü ele alındığında vurgu olarak zayıf bir etkiye sahiptir.

Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı birbirinden net bir biçimde ayrılan iki bölümden oluşmaktadır (Görsel 12). Birinci bölümde Fakülte isminin ilk harflerinden oluşan ve okuma yönüne göre yerleştirilen tipografik düzenleme yer almaktadır. Dikey bir çizgiyle ayrılan ikinci bölüm ise iki taraftan blok biçimde düzenlenmiştir. Üniversitenin ismi kalın yazı karakteriyle vurgulanırken, fakültenin ismi ise daraltılmış yazı karakteriyle yazılarak üniversitenin yazılıf biçiminin genişliğine göre uyarlanmıştır. Birinci bölümde yer alan daire izdüşümünde tasarlanan harfler tipografik olarak düzenlenmiştir ve birbirleri ilişkileri biçim tekrarlarıyla ritim duygusu oluşturmaktadır. Daire kurgusundaki harflerin birbirlerini kestikleri bölgelerde yer alan negatif alanlara açılan beyaz boşluklar, ritim kurgusuna ek olarak devinimsel bir yapı oluşturmuştur. Fakültenin kurumsal kimlik kılavuzunda belirtildiği üzere harflere dönüşen daire kurgusu, fakültede yer alan farklı bölüm ve disiplinlere gönderme yapmakta, birliktelikleriyle fakülteyi temsil etmektedir (<http://ggsf.giresun.edu.tr>, 2019).

Görsel 13: İnönü Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım
Fakültesi logo tasarımı

Görsel 14: Kahramanmaraş
Sütçü İmam Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi logo
tasarımı

NEŞET ERTAŞ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

Görsel 15: Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi Neşet Ertaş Güzel
Sanatlar Fakültesi logo
tasarımı

İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, turuncu spontane fırça iziyle yapılmış bir elips formu, izin hareket akışı doğrultusunda bütüne katılan tipografik unsurlar ve logonun merkezindeki siyah fırça izinden oluşmaktadır (Görsel 13). Logo, tipografinin ve resimsel unsurların plastik açıdan bütünleştiği bir tasarımdır. Bu bütünlük algısı içinde izleyiciye sunulan imge göz olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarım; bakma, gözlemeleme, çözümler gibi görme algısına dair kavramların sanat ve tasarım alanındaki önemine vurgu yapmakta olduğu söylenebilir. Diğer bir anlam katmanı olarak göz bebeği gibi değerlendirilebilecek olan siyah lekenin, turuncu alan içindeki yerleşimi göz anatomisi açısından ele alındığında ortada olması nedeni ile dikkatli bakan açık bir gözün simgeleştirildiği yorumlanabilir. Logoyu oluşturan biçimlerin fırça izi olması plastik sanatları ön plana çıkarmakta, turuncu renk, anlatıma dinamik bir yapı kazandırmaktadır. Tipografik unsurları oluşturan üniversite ve fakülte adı yatay ekseninde dar yazı karakteri ile yazılmıştır. Tipografi yakın espas aralığıyla çizgisel bir unsura dönüşmüş ve logo biçim yapısına dahil olmuştur. Tipografide gri renkte kullanımı metinleri tasarımda ikinci plana gönderirken, okunma güçlüğüne beraberinde getirmiştir. Tasarıma bütünsel açıdan bakıldığında vurucu özelliğe sahiptir.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında, Üniversite ve fakülte adı dairesel olarak yazılmıştır (Görsel 14). Logoyu oluşturan dairenin içinde yatay eksene paralel geometrik şekiller yer almaktadır. Geometrik şekiller daire formunda kesilerek boş bir alan oluşturulmuştur. Bu boş alan ve üstündeki kırmızı üçgen üniversitenin kendi logosunda da yer alan

madalya imgesine gönderme yapmaktadır. Tasarımda yer alan beyaz alan anlatım olarak kurumun önemli bir özelliğine referans verse de görsel bütünlük açısından ele alındığında, boşluk hissi oluşturmaktadır. Yatay şekillerin çok renkliliğinin sanatsal ifade çeşitliliği ya da farklı sanat alanlarına gönderme yaptığı söylenebilir. Logo tasarımında yer alan metinler kompozisyon kurgusuna göre çok küçük kaldığı görülmektedir ve okunurlukla ilgili problemler oluşturması söz konusudur.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımının diğer ilgili fakülteler arasında farklı bir tasarım anlayışı vardır (Görsel 15). Logo tasarımında fakülteye de ismini veren ünlü Türk Halk Müziği sanatçısı Neşet Ertaş'ın üç temel lekeyle (açık-beyaz, orta-sarı, koyu-lacivert) çözümlenmiş portresi yer almaktadır. Portrenin sadeleştirilmesinde kullanılan biçim ve renkler, iki boyutlu düzlemde görsel kurgunun önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Üç renk ile sınırlı tutulmuş formlar resimsel biçimlendirme açısından bakıldığında portre üzerinde hacimsel bir yapı oluşturmakta ve anlatımı güçlendirmektedir. Özellikle sarı rengin kullanımıyla bozkırı betimleyen ışık kurgusu, Neşet Ertaş'ı ve bölgenin coğrafi kültürel özelliklerini fakültenin logosuna taşımayı başarmıştır. Ayrıca portrenin arkasında yer alan daire, güneş simgesi olarak ele alındığında logonun temel fikrinin anlatım gücünü arttırmıştır. Portrenin dikey merkezine, ortadan bloklu olarak yerleştirilen tipografi unsurları bu yerleşim şekliyle logonun bütünsel kurgusunu tamamlamıştır. Logo tasarımında yer alan tipografik öğeler Neşet Ertaş metni, üniversite ve fakülte adı olmak üzere üç temel yapıdan oluşmaktadır. Bu üçleme içerisinde Neşet Ertaş metni büyük puntolarla vurgulanarak kullanılmıştır ve resimsel anlatımın unsuruyla bütünlük oluşturmuştur. Görsel hiyerarşiyi sağlamak açısından farklı büyüklüklerde fakülte ve üniversite adına yer verilmiştir. Yazı puntolarının küçüklüğü sebebi ile özellikle üniversite adının okunurluğunu kaybetmesi söz konusudur.

Görsel 16: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 17: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 18: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı tek renkten oluşmaktadır (Görsel 16). Merkezi bir kompozisyona sahip olan logonun tasarımında yer alan lacivert fon üzerinde "G, S, F" harfleri yer olmaktadır. Temel kurgusu tipografi olan logoda harfler birleşerek birbirini tamamlayan bir düzen oluşturmuştur. Mühür etkisi olan logo tasarımı görsel hiyerarşi açısından önce merkezdeki "G, S, F" vurgusunun oluşturulduğu, daha sonrada üniversite ve fakültenin açık adının yazıldığı bir düzenleme gözlemlenmektedir. Harfleri oluşturan yazı karakteri, tablalı divit ucu izlenimi vermektedir. Bu yazı karakterinin seçimi geleneksel anlayış izlenimi oluşturmaktadır. Merkezde yer alan tipografik düzenlemenin çevresine üniversite ve fakülte adı dairesel biçimde yazılarak görsel bütünlük kazandırılmıştır. Logo tasarımının tek renkten oluşması, çeşitli baskı ve üretim mecralarında kullanılabilirliği açısından tasarıma işlevsellik kazandırmıştır.

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı üç ana bölüm olarak incelenebilir (Görsel 17). Birinci bölümde üniversitenin kendi logosu, ikinci bölümde "G, S, F" harfleri, üçüncü bölümde ise üniversite ve fakülte adı yer almaktadır. Bölümler, çizgilerle bölünmüş ve alanlar sınırlandırılmıştır. Çizgilerle ayrılan şablona oturan bölüm içerikleri sistematik ve

düzenli bir yapı oluşturmaktadır. Üniversitenin logosunun doğrudan kullanılması ile üniversite önemli bir biçimde vurgulanmıştır. Kompozisyon kurgusuna göre büyük puntolarla yazılmış olan “G, S, F” harfleri fakülteyi tanımlayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalın yazı vurgusuyla kendisini, gösterirken gri tonlamasıyla logonun bütününe dâhil olmaktadır. Logo tasarımını oluşturan birinci ve ikinci bölüm arasındaki leke ve biçim unsurları ile asimetrik denge kurgusu oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde yer alan yazıların sağdan ve soldan üst bölümlere olan hizası logoyu tamamen dengeli hale getirmektedir. Sistematik düzenlenmiş biçim yapısıyla resmi görünüm vermektedir.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı yatay bir kompozisyon yapısına sahiptir (Görsel 18). Logo kompozisyonun yarısını oluşturan resimsel öge geometrik formlardan oluşturulmuştur. Birim tekrarı ile oluşturulan geometrik formlar tipografik bir unsura dönüşmekte ve “G, S, F” harflerine gönderme yapmaktadır. Geometrik form yatay eksen ortasından bölünmüştür. Yatay eksenin altında kalan kısımda koyu lacivert renk kullanılması ile tasarım görsel denge açısından daha kararlı hale gelmiştir. Tipografik unsurlardan güzel sanatlar fakültesinin büyük puntolarla alt bölümde yer alması, resimsel kısmın görsel denge kurgusuna eşlik etmiştir. Resimsel bölümü ikiye bölen yatay eksen sayısal olarak hizalı olmasa da optik olarak güzel sanatlar kelimeleri ile hizalanmıştır. Optik hizalama ile oluşturulan bu ilişki mono krom renk kurgusuyla beraber logo tasarımı için bütünlük etkisini sağlamaktadır. Yalın bir etkisi olan logo tasarımı başarılı bir grafik etkiye sahiptir.

Görsel 19: Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı

Görsel 20: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı

Görsel 21: Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımında Selçuklu dönemine ait kufi yazı tarzında düzenlemeye yer verilmiştir (Görsel 19). Sanat ve tasarım kelimeleri dikey eksen simetrik olarak yer almaktadır. İlgili kelimeler harf sayıları olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan farklılığın çözümlenerek simetrik görsel dengenin oluşturulması söz konusu olduğu öngörülebilir. Bu durum sanat kelimesini ilk harfinde kufi tarzda süslenerek genişletilen bir “S” kullanımı ile çözümlendiği gözlemlenmektedir. Sanat ve Tasarım kelimeleri üst kısmı kufi süsleme stilinde çift başlı kartal simgesiyle birleştirilmiştir. Logonun alt bölümünde espas aralığı açık biçimde yazılmış fakültesi metni bulunmaktadır. Fakülteyi bilenler açısından, bölge coğrafyası ve üniversitenin kurumsal kimliğine eşlik eden logo tasarımı bu yönüyle anlatımsal beceri kazanmaktadır. Ancak tasarımında üniversite adı ya da kısaltmasının yer almamasından kaynaklı olarak logonun kimlik belirsizliğe neden olabileceği düşünülebilir.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Mimarlık, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi logo tasarımında üç boyutlu etkisi olan bir küp ile “M” harfi yer almaktadır. Küpü oluşturan üç yüzeyde üç ana renkle kullanılmıştır (Görsel 20). Küpü çevreleyen lacivert kontur hacimsel formu daha belirgin hale getirmiş aynı zamanda görsel bütünlüğe de katkıda bulunmuştur. Küpün altında bulunan “M” harfi sembol

etkisi olan ve lekesele ağırlık taşıyan yazı karakteri kullanılmıştır. Küpün hacimsel formuyla mimarinin en belirgin özelliği olan yapısallığa göndermede bulunduğu söylenebilir. Küp ve “M” harfi biçim ve leke özellikleri açısından ele alındığında birbirlerine yakın görsel vurgu değerleri taşıdıkları için kompozisyon içerisinde görsel hiyerarşi oluşmamıştır. Bu durum logonun görsel okunma sürecinde olumsuz etki yaratmaktadır. Logonun dış sınırları belirleyen lacivert halka içerisinde üniversite ve fakültenin adına beyaz renkle yer verilmiştir. Fakültenin adı kalın yazı karakteri kullanılarak vurgulanmıştır. Logonun küçük kullanılması gereken durumlar ele alındığında tipografik öğeler okunma konusunda güçlük yaratması söz konusu olabilir.

Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımında göz imgesi yer almaktadır (Görsel 21). Göz imgesi geometrik formlardan oluşan stilizasyonla yalınlaştırılarak simgeleştirilmiştir. Stilizasyon asimetrik dengeye sahiptir. Logo tasarımının solundaki çizgisel bölüntüler tasarımı sağa akış yönünde hareketlendirmekte ve dinamik hale getirmektedir. Merkeze doğru tekrar ederek devam eden formlar ve formlara eşlik eden beyaz alan tasarıma ritim kazandırmıştır. Bu dinamik yapı enerjik bir anlatım biçimi oluşturmaktadır. Alt bölümde yer alan üniversite isminin kısaltması ve fakültenin adı iki yandan bloklanmış, optik olarak üst kısımda yer alan stilizasyonla yine iki taraftan hizalanmıştır. Üniversitenin adının sadece ilk harfleri yazılması üniversiteyi algılamayı zorlaştırmaktadır. “Fakültesi” kelimesinin iki yandan hizalanması için harf araları açılmıştır. Açık harf aralığına sahip olan metin yukarıda yer alan kapalı harf aralığına sahip olan kelimelerle birlikte değerlendirildiğinde görsel bütünlük sağlanamamaktadır.

Görsel 22: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı

Görsel 23: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Görsel 24: Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı tipografik bir düzenlemeden oluşmaktadır (Görsel 22). Düzenlemede geometrik formlardan oluşturan yüzeylerin birbirlerini tamamlayarak girift bir yapıda “G, T, M” harflerini ortaya çıkartmaktadır. Geometrik formların incelik kalınlaşan yapıları kesik uçla yazılan kaligrafi etkisi yaratmaktadır. Oluşan bu etki geleneksel el sanatları formlarına bir çağrışım yapmaktadır. Alt bölümde yer alan üniversite ismi ve fakülte ismi ortadan bloklu olarak kullanılmıştır. Üniversitenin ismi kompozisyon kurgusunda küçük ve okunaksız görünmektedir.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı mavi bir zemin üzerinde dairesel yerleştirilmiş tipografik unsurlar ve merkeze yerleştirilen farklı geometrik formlardan oluşturulmuştur (Görsel 23). Fakültenin web sayfasında yapılan logo tasarımının açıklamasında, geometrik formların anlamsal özellikleri ile ilgili olarak İslam Sanatı ve Selçuklu dönemine ait kültürel unsurların kullanıldığı belirtilmiştir (<https://guzelsanat.gop.edu.tr>, 2019). Simetrik dengeli temel bir yapıya sahip olan logo tasarımında, merkezde yer alan kırmızı renkli geometrik unsurlar logoya hareket kazandırmıştır. Ayrıca beyaz olarak kullanılan alan logo tasarımına sunduğu açık leke değeri

ile tasarımda görsel açıdan kontrast bir etki oluşmasını sağlamıştır. Bu durum logonun görsel farkındalık değerini arttırmıştır.

Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımının temel ögesi fakültenin de içinde yer aldığı tarihi binanın mor renkli silüetidir (Görsel 24). Logo tasarımında kullanılan silüet dairesel forma sahip olan logonun dikey eksenine simetrik olacak şekilde yerleştirilmiştir. Üniversitenin ve fakültenin adları dairesel olarak logonun çevre ölçüsünün yarısını kaplayacak şekilde yazılmıştır. Mor ve sarı renk ile tamamlayıcı renk armonisinin kullanılmıştır. Silüetin üst bölümüne çizginin çekilmesiyle oluşturulan negatif alan, leke kurgusu için logoyu kısmen ikiye bölen bir durum oluşturmaktadır ve görsel dengenin aşağıya kaymasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bu negatif alan, mimari yapının özelliklerini gösterebilmek için gerekli beyaz boşluğu sağlamaktadır. Üniversite ve fakülte adları küçük ölçülü logo uygulamalarında okunurluğu yitirmekle karşı karşıyadır.

Görsel 25: Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı

Görsel 26: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı

Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı lekeden ziyade çizgisel bir yapıda tasarlanmıştır (Görsel 25). Çizgisel kurguya sahip olan logo tasarımı altın oranı taşıyan spiral görseline yer verilmiştir. Dikdörtgen yapı ve spiralin biçimsel yapısını oluşturan çizgilerin kesişimleri ile oluşan parçalanmalar yer almaktadır. Bu parçalanmaların çizgi kalınlıklarının aynı olması logonun görsel bütünlük kazanmasını sağlamıştır. Logo tasarımda kullanılan altın oran imgesiyle görsel aracılığıyla tasarımın güzel sanatlarla olan bağlantısı kurulmuştur. Logoda Sanat & Tasarım fakültesi vurgulanmış, üniversitenin adı okumakta güçlük yaşanacak kadar küçük yazılmıştır. Logo sadece siyah rengin kullanımıyla görsel ağırlık kazanırken fakülte adının küçük harflerle ancak kompozisyona göre büyük puntolarla yazılmış olması tasarıma samimi anlatım katmıştır.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı dikey bir kompozisyon kurgusundan oluşmaktadır (Görsel 26). Tek renkten oluşan logo tasarımında, resimsel unsur olarak altın oranın göstergelerinden biri olan altın spirali taşıyan deniz canlısı görseli kullanılmıştır. Bu kullanım ile fakültenin sanat ve tasarım ile ilgili bağlantısı net bir şekilde kurulmuştur. Altın spiralin arkasında yer alan lacivert geometrik yapı spiralden küçük kullanılmıştır. Bu kullanım şekli ile spirali oluşturan beyaz lekeler farklı yerlerden dikdörtgeni terk ederek özel kompozisyon unsurlarına dönüşmüştür. Dikey eksene göre ortadan hizalanan üniversite adı, fakülte ve kuruluş yılı bilgisinin resimsel unsura göre çok daha küçük kullanılmıştır ve kendi içlerinde hiyerarşik bir vurgu yapılmamıştır.

5. Sonuç

Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda YÖK'ün yayınladığı listede bulunan Türkiye'deki 200 üniversitenin 117'sinde 118 adet tasarım ve sanat eğitimi veren fakülte bulunduğu görülmüştür. Bu fakültelerin yalnızca 26'sında fakülteyi temsil etmek için kullanılan logo

tasarımı vardır. Fakülte bazında oranlandığında yaklaşık %22 tasarım ve sanat fakültesinin logo tasarımı olduğu görülmektedir. Karşılaşılan oran, günümüz iletişim dinamikleri ve üniversitelerin görsel kimliğe sahip olma gereklilikleri açısından değerlendirildiğinde logoya sahip fakülte sayısının oldukça az olduğunu göstermektedir. Görsel kimlik ve görsel tanınırlığa sahip olma açısından değerlendirildiğinde özellikle de tasarım ve sanat fakülteleri için bu durum önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.

Bulgular doğrultusunda elde edilen başka bir önemli husus, logo tasarımına sahip olmayan ilgili 92 fakültenin 70’inde grafik tasarım ve görsel iletişim tasarımı bölümü bulunmaktadır. Grafik tasarım ve görsel iletişim tasarımı bölümlerinde, logo tasarımı ve görsel kimlik ders içeriğine sahip atölye dersleri, alan uzmanı akademisyenler, bölüm öğrencileri bulunmasına rağmen, 92 fakültenin logo tasarımına sahip olmaması, bu konuda ilgili çalışmaların yapılması gerekliliğini bir kere daha göstermektedir. Ayrıca logo tasarımına sahip 26 fakültenin de 23’ünde grafik tasarım ve görsel iletişim tasarımı bölümü bulunmakta, logoya sahip olan 3 fakültede ise ilgili bölümler bulunmamaktadır.

Bu bağlamda fakülte ya da üniversitelerin logo tasarımlarının kim tarafından nasıl bir süreçte tasarlandığına değinmek gereklidir. Fakültelerin logo tasarımı yapma ya da seçme süreçleri farklı yaklaşımlar olabilir. Bu yaklaşımlar, fakülte mensubu alan akademisyeninin hazırlaması, yarışma düzenlenerek seçilmesi, sektörden bir kuruma yaptırılması, çeşitli görevlendirmeler yahut ilgili tasarım dersini alan öğrencilere hazırlatılması gibi seçeneklerden oluşabilir. Yukarıda bahsedilen yöntemlerden herhangi birisi veya alternatif farklı yöntemler tercih edilse de başarılı ve doğru sonuca ulaşabilmek için yeterli olmayabilir. Fakülte bazında konu ile ilgili uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturulmalı ve ilgili sürecin daha etkin ve doğru süregelmesi sağlanmalıdır. Kurul ve çalışmaları ile logo ve görsel kimlik tasarımı için editöryel bir değerlendirme süreci oluşturulabileceği, kurum kimliğinin tanımlanabileceği, kurumun değer yargıları ve vizyonunun ortaya koyulabileceği söz konusu olacaktır. Bu doğrultuda kurulun, logoyu hazırlayacak tasarımcıya sunacağı içerik ve yön bilgi ile tasarım sürecini yönlendirebileceği, daha nitelikli hale getirilebileceği öngörülebilir. İlgili kurulun kurum içi farklı uzmanlık alanlarına sahip katılımcılar, özellikle de grafik tasarım ve görsel iletişim tasarımı alanındaki akademisyenlerden oluşturulması büyük önem taşımamaktadır. İlgili Kurul tasarım süreci için önemli bir unsurdur ancak daha önemlisi logo tasarımının profesyonel bir alan uzmanı tarafından hazırlanmasıdır.

Tasarım ve sanat eğitimi veren 118 fakültenin 26’sında özel logo tasarımı dışında üniversitenin logosuna fakültenin adını ekleyerek kullanılan 13 adet logo tasarımına rastlanmıştır. Bu durum, ilgili fakültelerin, fakültenin alan özelliği ile ilgili bir farkındalık oluşturmak yerine, bağlı olduğu üniversitenin kimliğini öncelikli olarak yansıtmayı tercih ettikleri yönünde yorumlanabilir.

Araştırmada ele alınan 26 fakültenin 9 tanesinin logo tasarımında, fakültenin bulunduğu coğrafyanın taşıdığı madalya, güvercin, halk ozanı, güneş kursu, İslam Sanatı ve Selçuklu dönemine ait simgeler, tarihi binalar gibi kültürel ve simgesel unsurlara yer verildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamın dışında bulunan diğer fakültelerin çoğunluğunun logo tasarımlarında tasarım ve sanatı betimleyen imgeleri tercih ettiği görülmüştür.

Logo tasarımları grafikselsel açıdan değerlendirildiğinde ilgili tasarımlarda çoğunlukla mavi ve tonlarının tercih edildiği ve göz, üçgen, daire, kare üçlemesi, altın oran imgeleri ve “G, S, F” harflerinin kullanımına ağırlık verildiği gözlemlenmiştir. Çoğunlukla tercih edilen ilgili yapılar farklı stilizasyon ve plastik anlatım unsurlarıyla kullanılmıştır ve biçimsel olarak birbirlerinden farklı tasarımlara ulaşmıştır. İlgili logo tasarımları anlam olarak ele alındıklarında, tasarım ve sanat alanlarını simgeleme beceresine sahip evrensel imgeler olmakla birlikte fakültelerin kendi kimlikleri ile ilgili daha derin anlamlar oluşturmadığı yargısı uyandırmaktadır.

Genel olarak fakültelerin logo tasarımlarında karşılaşılan en önemli problemin tipografi ile ilgili

olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle bazı fakültelerin logo tasarımlarında tipografik unsurların okunamayacak kadar küçük yazıldığı ya da okunsa bile görsel bütünlük içerisinde eksiklik hissi oluşturacak kadar zayıf kurgu ve leke değerlerinde kullanıldığı görülmüştür.

Logo tasarımının başarısı grafik tasarım alan değer yargılarının doğru uygulanması ile mümkündür. Ayrıca logo tasarımının görsel kimlik tasarımının bütününe oluşturan diğer unsurlarla birlikte ele alınması, logonun nasıl kullanıldığı ve diğer tasarım unsurlarıyla bütünsel olarak nasıl uyarlandığıyla ilişkili olarak daha etkin ve başarılı olacaktır. Dolayısıyla ilgili fakültelerin logo tasarımları seçme ve kullanma süreçlerinde sadece logo tasarımını değil tüm görsel kimlik unsurlarını tasarlanması konusunda hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Ancak bu şekilde kurumsal bütünlüğe sahip görsel duruş ve tanınırlık sergileyebileceklerdir.

Üniversiteler toplumlara ileriye taşıyan önemli kurumlardır. Üniversiteler gibi fakültelerin de kurumsal imajları ve bu imajları sergileyen görsel kimlik tasarımlarının niteliği, Türkiye'deki üniversite ve fakültelerin sayısının çokluğu düşünüldüğünde daha önemli bir hal almaktadır. Logo tasarımı özgün ve kurumu simgeleyebilecek nitelikte, algılanabilir ve anlamlandırılabilir olmalıdır. Özellikle de tasarım ve sanat alanında eğitim veren kurumların logo tasarımına sahip olmaları önemlidir. İlgili fakültelerin logolarında, alanın varoluş sebebi ve dinamikleri doğrultusunda fakülte kimliklerini simgeleyebilecek özgün tasarımlar olması üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda alan uzmanları tarafından hazırlanan logo ve görsel kimlik unsurları tercih edilmelidir. İlgili tasarımların fakülte kimlikleri için geleceğe referans verecek düzeyde kurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ambrose G. ve Harris P. (2010). *Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü*, (Çev. B. Barhana). İstanbul: Literatür Kitabevi.
- Becer, E. (2011). *İletişim ve Grafik Tasarım*. 8. Basım, Ankara: Dost Kitabevi.
- Durmaz, Ö. (2008). Logo Üzerine Görüşler, *Grafik Tasarım Dergisi*. İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık, 27: 38-45.
- Görelle Güzel Sanatlar Fakültesi. Erişim tarihi: 21.08.2019, <http://ggsf.giresun.edu.tr/tr/page/kurumsal-kimligimiz/4697>
- Karsak, B. B. (2009). Logo Değişiminin Kurumsal Kimlik ve Kurumsal İmajla Bağlantısı: Unilever Örneği. *Marmara İletişim Dergisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, 15: 113-120.
- Keş Y. ve Yıldız M. (2018). Televizyon Dizilerinin Markalaşma Sürecinde Logo. *Yıldız Journal of Art and Design*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 5: 67-88.
- Mercin, L. (2010). Kış Olimpiyatları Logolarının Analizi. NWSA: Fine Arts, Elazığ: *New World Sciences Academy*, 4: 333-346.
- Teker, U. (2002). *Grafik Tasarım ve Reklam*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. Erişim tarihi: 21.08.2019, <https://guzelsanat.gop.edu.tr/Default.aspx?d=tr-TR>
- Tuncer, S. (2010). Pictogramdan İdeograma Amblem ve Logo. *Grafik Tasarım Dergisi*, İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık, 36: 28-29.
- Twemlow, A. (2008). *Grafik Tasarım Ne İçindir?* (Çev. D. Özgen). İstanbul: Yem Yayın.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yükseköğretim Kurulu Web Sayfası. Erişim tarihi: 24.06.2019, <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitemiz>

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://gsf.aku.edu.tr/fakultemiz/logomuz/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 2. Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://www.gsf.ankara.edu.tr/http-www-gsf-ankara-edu-tr-wp-content-uploads-sites-575-2018-03-guzel-sanatlar-fakultesi-jpg>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 3. Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://uludag.edu.tr/gsf/>, Erişim tarihi: 21.08.2019

- Görsel 4. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.comu.edu.tr/arsiv/duyurular/guzel-sanatlar-fakultesi-yetenek-sinavleri-r199.html>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 5. Çukurova Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://gsf.cu.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 6. Dicle Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, <http://www.dicle.edu.tr/tr/akademik/fakulteler/sanat-ve-tasarim-fakultesi>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 7. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.deu.edu.tr/tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 8. Düzce Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı, <http://stf.duzce.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 9. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı, <https://gstmf.ege.edu.tr/tr-0/Anasayfa.html>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 10. Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://guzelsanat.erciyes.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 11. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, <http://stf.ogu.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 12. Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://ggsf.giresun.edu.tr/tr/page/kurumsal-kimligimiz/4697>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 13. İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, <http://inonu.edu.tr/tr/gsf>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 14. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://guzelsanatlar.ksu.edu.tr/Default.aspx?SID=23117>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 15. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://negsf.ahievran.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 16. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.dpu.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 17. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.marmara.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 18. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://guzelsanatlar.omu.edu.tr/tr>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 19. Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, https://www.selcuk.edu.tr/sanat_ve_tasarim/tr?h=54478, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 20. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, <http://mimarlikgst.cumhuriyet.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 21. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.sdu.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 22. Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://guzelsanatlar.trakya.edu.tr/>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 23. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi logo tasarımı, <http://gsf.nku.edu.tr/Kurum%C4%B0%C3%A7iYatayGe%C3%A7i%C5%9F/duyuruayrinti/m/564/9241/29>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 24. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://guzelsanat.gop.edu.tr/Default.aspx?d=tr-TR>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 25. Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi logo tasarımı, <http://www.sts.yildiz.edu.tr>, Erişim tarihi: 21.08.2019
- Görsel 26. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi logo tasarımı, <https://www.yyu.edu.tr/AkademikBirimler/sayfalar/guzelsanatlar/7825>, Erişim tarihi: 21.08.2019

Klasik Batı Müziği'nde Oryantalist Araçlar: Gustav Mahler'in *Das Lied von der Erde* Eserinde Uzak Doğu İmgesi*

Arş. Gör. Emrah Ergene

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6323-8564>

Trabzon Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü, Trabzon – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Ali Keleş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2332-5209>

Trabzon Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü, Trabzon – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.08.2019

Kabul: 16.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Oryantalizm

Klasik Batı Müziği

Gustav Mahler

Das Lied von der Erde

Müzikal Araçlar

Araştırma Makalesi

* Bu makale, 4 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen "3. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.30179>

Öz

En basit ifadeyle Doğu araştırmaları anlamına gelen Oryantalizm, Doğu'ya ilişkin önyargılı ve Batı-merkezci bakış açısından dolayı, sömürgecilik sonrası dünyada tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaların merkezinde Edward Said'in *Şarkiyatçılık* adlı kitabındaki iddiaları ve yaklaşımı yer alır. Said oryantalizmi, mesleki bir uzmanlıkla sınırlandırmayıp onun genel kültür, edebiyat ve ideolojinin yanı sıra toplumsal ve siyasal tavırlar bağlamında da yürürlükte olduğunu göstermeye çalışır. Bir yandan bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi diğer yandan da Doğu ve Batı'nın tahayyül düzeyinde nasıl inşa edilip konumlandırıldığını sorunsallaştıran oryantalizm tartışmaları, müzikolojik araştırmalarda da kendine bir yer bulmuştur. Bu araştırmalarda Batılı bestecilerin Doğu'yu müzikal olarak inşa ya da temsil etmek için kullandıkları araçlar da (pentatonik gamlar, paralel dördütlü ve beşliler, tiz sesler, gong gibi çalgılar, abartılı süslemeler vb.) incelenmiştir. 20. yüzyılın ortalarına kadar, söz konusu müzikal araç ve teknikler, resmedilen doğulu toplulukların müzikal nitelikleri ve pratiklerinden çok Batının kurduğu Doğu tahayyülüne ve stereotiplere referans vermiştir. Batılı besteciler, batı-dışı toplulukların müzikal pratiklerini yansıtmaktan ziyade *kültürel ötekinin* stereotipik bir temsilini amaçladıklarından müzikal klişeleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Zira dinleyiciler de Batı-dışı otantik müzikal niteliklere aşina olmadığından bestecilerin hedeflediği etki oluşmayacaktır. Ancak sonuçta bu tür besteleme süreçleri, oryantalist düşünme biçimini yeniden üretmiştir. Bu çalışmada örnek olarak Gustav Mahler'in *Das Lied von der Erde* (1907) adlı eseri ele alınacak ve bestecinin Çin imgesini inşa etmek için kullandığı müzikal araçlar, tarihsel/toplumsal bağlamı ve oryantalizm tartışmaları ile ilişkili biçimde irdelenecektir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Ergene, E. ve Keleş, A. (2020). Klasik Batı Müziği'nde Oryantalist Araçlar: Gustav Mahler'in *Das Lied von der Erde* Eserinde Uzak Doğu İmgesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 263-275.

Orientalist Devices in Western Classical Music: The Far East Image in Gustav Mahler's Das Lied von der Erde

Res. Asst. Emrah Ergene

Trabzon University, State Conservatory, Department of Musicology, Trabzon – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Ali Keleş

Trabzon University, State Conservatory, Department of Musicology, Trabzon – TURKEY

Article History

Submitted: 08.08.2019

Accepted: 16.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Orientalism
Western Classical Music
Gustav Mahler
Das Lied von der Erde
Musical Devices

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.30179>

Abstract

Orientalism, which means Eastern research in the simplest terms, has been opened to debate in the post-colonial world due to the biased and Western-centric view of the East. Edward Said's claims and approach in his book *Orientalism* exits at the center of these discussions. Said tries to show that orientalism is functioning in the context of general culture, literature and ideology as well as social and political attitudes rather than limiting it to professional expertise. Orientalism discussions, which problematize the relationship between knowledge and power on the one hand, and on the other, how East and West were built and positioned at the level of imagination, found a place also in musicological researches. In these studies, the devices (pentatonic scales, parallel fourths and fifths, high pitches, use of instruments like gong, exaggerated ornamentation, etc.) that have been used by Western composers to construct or represent the East in a musical manner were also examined. Until the mid-20th century, the musical devices and techniques above mentioned referred to the Western imagination and stereotypes related to the East, rather than the musical qualities and practices of the eastern communities depicted. Western composers preferred to use musical clichés as they aimed at a stereotypical representation of the *cultural other* rather than reflecting the musical practices of non-western communities. Since the audience is not familiar with authentic non-Western musical qualities, the effect that composers target would not occur. However, as a result, such composing processes have reproduced the orientalist way of thinking. In this study, *Das Lied von der Erde* (1907) by Gustav Mahler will be discussed as example and the musical devices used by the composer to construct the Chinese image will be examined in relation to the historical/social context and discussions of orientalism.

GİRİŞ

En basit ifadeyle “Doğu araştırmaları” anlamına gelen oryantalist bilgi birikimi, sömürgeciliğin ve ABD’nin Vietnam deneyiminin sonrasında tartışmaya açılmıştır. Turner’ın ifadesiyle bu dönemde (1970’lerde) akademik dünyanın ilgisi, emperyalist yayılma dönemi boyunca Batı toplumlarının Doğulu toplumlara nasıl anladıkları, yorumladıkları ve temsil ettikleri konusuna odaklanmıştır (2003: 17). Böylece salt akademik bir bilgi birikimi veya sanatsal üslup gibi görünen oryantalizmin, Doğu’ya ilişkin önyargılı ve batı-merkezci bakış açısı irdelenmiş, bu bilginin ve oryantalist düşünme biçiminin siyasal, ekonomik güç ilişkileri ile olan bağı ortaya konmaya başlamıştır. Öte yandan Avrupalı toplumların Doğu’yu *kültürel öteki* olarak nasıl kurguladıkları ve bu Doğu (imgesi) sayesinde kendi kimliklerini nasıl inşa ettikleri de görünür olmaya başlamıştır.

Bu tartışmaların merkezinde ise kuşkusuz Edward Said ve O’nun *Şarkiyatçılık* (Orientalism) adlı eseri vardır. Eserin pek çok tartışmayı doğurmasının nedenlerinden biri oryantalist bilgi ile Batı’nın Doğu üzerinde kurduğu iktidar ve sömürgeci faaliyetler arasındaki ilişkiyi irdelemesi iken diğer neden Said’in kültürel kimliğidir (yazar, Filistin davası ile yakından ilgili Filistinli Hıristiyan bir Arap’tır).

Yücel Bulut’un da dikkat çektiği gibi Said, oryantalizmin anlamını salt akademik bir bilgi birikimi olmanın ötesine taşır. Edward Said, oryantalizm sözcüğünü mesleki bir uzmanlıkla sınırlandırmayıp onun genel kültür, edebiyat ve ideolojinin yanı sıra toplumsal ve siyasal tavırlar bağlamında da yürürlükte olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca Foucault’nun bilgi-iktidar formülasyonunu kullanarak Batı’nın sömürgeci faaliyetleri ile oryantalist bilginin ayrılmaz bir ilişki içinde olduğunu (yani nesnel değil politik olduğunu) göstermeye çalışır (2012: 2).

Edward Said, Doğu ile Batı arasındaki asimetrik güç ilişkisinin doğallaştırılmasında oryantalist kurumlar ve bu kurumlar aracılığıyla üretilen bilginin hayli işlevsel olduğu iddiasındadır. “Oryantalizm (...) çeşitli iktidarların kuvvet farklarından doğan ve varlığını öylece sürdüren dengesiz bir alışveriş düzenidir” (Said, 1998: 13). Bu dengesiz alışveriş düzeninin sürdürülebilmesini sağlayan iktidar biçimleri ise siyasal (sömürge idareleri), entelektüel (modern politik bilimler), kültürel (din, kanunlar, ulusal zevk, edebiyat) ve ahlaki (biz ve onlar ayrımı) biçimlerde olmak üzere farklı ama ilişkili düzeylerde işler. Dolayısıyla Said için oryantalizm; akademik bir disiplin olmasının yanı sıra aynı zamanda bir düşünüş biçimidir, bir politik ve ekonomik projedir. Batı-merkezci oryantalist düşünme biçimi; “Doğu” ile “Batı”yı ontolojik ve epistemolojik olarak birbirine karşıt biçimde konumlandırır ve kurarken akademik bilgi, Doğu’yu araştırır, yazıya döker veya öğretir. Şarkiyatçılığın bu iki düzeyi için Doğu, coğrafi bir yer olmaktan ziyade bir referanslar dizisidir, *topostur*. Politik ve ekonomik bir proje olarak oryantalizm ise Doğu’yu tedris eder, iskân eder ve yönetir. Bu düzey için Doğu, hâkim olunan bir toprak parçası ve orada yaşayan insan topluluklarıdır. Dolayısıyla Sadık Celal el-Azm’ın da dikkat çektiği gibi oryantalist pratiklerin bu yönü, modern Avrupa’nın yayılmacı politikaları ile ilgilidir ve sömürge memurlukları gibi kurumlar yoluyla işler (alıntılıyan Bulut, 2012: 14).

Said’in yaklaşımı kuşkusuz hem zihin açıcıdır hem de bir paradigma değişimine işaret eder. Bu nedenle gerek Batı’da gerekse Batı dışı dünyada yoğun ilgi ile karşılaşır. Fakat bazı açılardan da eleştirilerin hedefi olur. Said’i eleştiren isimlerin en önemlilerinden biri Bernard Lewis’dir. “Lewis’e göre Said, değerlendirmelerini desteklemek için keyfi kimi seçimlerde bulunmuştur. Örneğin, Said Doğu’yu Orta Doğu’ya, Orta Doğu’yu da Arap dünyasının bir kısmına indirgemıştır” (Bulut, 2012: 10). Lewis’in bu eleştirisi aynı zamanda Said’in çalışmasını sınırlandırırken yaptığı seçimlerle de ilgilidir. Zira Said, Doğu’nun Araplar ve İslam dünyası dışında kalan, Çin, Japonya, Hindistan gibi kesimlerini çalışmasına dâhil etmez. Ayrıca eserini İngiliz, Fransız ve Amerikalıların Doğu hakkındaki düşünceleri ile sınırlandırır. Bir başka deyişle Alman oryantalizmini değerlendirmez. Çünkü oryantalist bilgi ile emperyalist çıkarlar arasındaki ilişkiye odaklanan Said’e göre; Alman oryantalistler tarafından kaleme alınmış eserler, Doğu’da sömürge kuramayan Almanya’nın emperyalist çıkarları ile böyle bir ilişkiyi yansıtmaz. Goethe ve Schlegel’in Doğu’ya ilişkin oryantalist eserleri, Avrupa’nın dışına çıkmadan yazılmıştır ve bu nedenle bizzat Doğu’da bulunma fırsatı yakalayan Fransız ve İngilizlerin eserlerindeki Doğu imgesi kadar gerçek değildir (1998: 35). Ancak Lewis’e göre Alman oryantalistlerinin eserlerinden bağımsız bir oryantalizm eleştirisi düşünülemez.

Said her ne kadar Alman oryantalizmini ve Uzak Doğu'ya ilişkin meseleleri çalışmasının kapsamına dahil etmemişse de O'nun yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi bu alanlara da uygulanmıştır. Hatta edebi, akademik ve politik yazılı metinlerin ötesinde müzikal eserler de oryantalizm tartışmaları ışığında ele alınmıştır. Kuşkusuz bu çalışmaları mümkün ve anlamlı kılan olgu, Doğu'nun, tıpkı gündelik ve politik düşünce dünyasında ya da diğer sanat dallarında olduğu gibi Avrupa sanat müziğinde de vazgeçilmez bir tema (ya da Said'in deyişiyle *topos*) olmasıdır. Avrupalı besteciler, eserlerinde *kültürel öteki* olarak Doğu imgesini inşa edebilmek için çeşitli tınısal araçlar kullanmışlar ve besteleme süreçlerinde oryantalist düşünme biçimini yeniden üretmişlerdir.

Klasik Batı Müziği'nde Oryantalizm

Avrupalı toplumların Batı-dışı toplumlar ile temaslarının sonucunda edinmiş olduğu oryantalist bakış açısı, sanat üretimine belirgin bir şekilde yansımıştır. Müzik yapıtlarında da görülen bu *kültürel öteki* imgesi çoğunlukla yüzeysel bir boyut almıştır. Bunun erken örneklerinden biri Jean-Philippe Rameau'un 1735 yılında bestelediği *Les Indes Galantes* (Yiğit Yerliler) adlı operasıdır. Dört perdeden oluşan eserde her perdenin farklı coğrafyalardan kültürlere dair bir hikâyesi bulunur: Türkler, Perulular, Persler, Kızılderiiler. Başlıktaki "yerliler" kavramının Avrupalı olmayan kültürleri genel olarak betimlemek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte müzikal açıdan da Persliler ile Perulular veya Türkler ile Kızılderiileri birbirinden ayırıştırılabilecek nitelikler bulunmaz. İspanyol istilası öncesinde, Aztek Kraliçesi ve İnka komutanı arasındaki imkânsız bir aşkı işleyen Henry Purcell'in 1695 tarihli *The Indian Queen* (Yerli Kraliçe) operası da imlediği coğrafyaya özgü müzikal nitelikler barındırmaz. Eserdeki müzikal öğeler, bestecinin diğer yapıtlarında kullanmış olduklarıyla benzerlik gösterir. 18. yüzyılda Uzak Doğu ve Amerika başta olmak üzere Avrupa dışı topluluklarla henüz kısıtlı temas olanaklarına sahip olunması ve dolayısıyla buradaki kültürlere dair bilginin kısıtlı oluşu, bu duruma gösterilebilecek sebeplerdendir. Dolayısıyla 18. yüzyılda bestelenen eserlerde her ne kadar farklı bir coğrafyaya ait konuları ele alsın da müzikal açıdan oradaki kültürlere dair işaretlerin varlığından çok fazla söz edilememektedir.

Bu noktada bazı istisnalardan bahsedilebilir. Örneğin İspanya bir Avrupa ülkesi olmasına rağmen Avrupa merkezli müzik üretiminde oryantalist yaklaşıma maruz kalmıştır. Ancak İspanya'nın hem coğrafi hem de kültürel yakınlığı bu kültürün betimlenmesinde daha ayırt edici niteliklerin henüz 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmasını sağlamıştır. Christoph Willibald Gluck'un 1761 tarihli *Don Juan* operasındaki fandango bunun örneklerinden biridir. Ancak bu, İspanya'nın Uzak Doğu kültürlerinin tasvirinde olduğu gibi belirli stereotiplerle betimlendiği gerçeğini değiştirmez; İspanya'nın kendisinden çok Avrupa'daki İspanya tahayyülüne referans verilmektedir. Bir başka istisna da Osmanlı İmparatorluğu'dur. Göreceli olarak Avrupa'ya yakın olan Osmanlı İmparatorluğu ile süregelen ticaret, savaşlar ve diğer kültürel temasların neticesinde Türk imgesi, Uzak Doğu ve Amerika kültürlerine kıyasla daha belirgin bir hal almıştır. Ancak ortaya çıkan Türk stili de Avrupalı tahayyülündeki Türk imgesinden başka bir şey değildir.

19. yüzyılda teknolojinin de gelişimiyle Avrupa dışı topluluklar ile kurulan daha yoğun temaslar bu kültürlere dair daha çok bilgiye ulaşmayı sağlamıştır. Ancak Klasik Batı Müziği'ndeki Doğu imgesi, işlenen kültürleri oldukça sınırlı ve tekdüze biçimde yansıtmayı sürdürmüştür. Bu yüzyılda *öteki* ile olan farklılıkların yansıtılması daha karmaşık bir hal almıştır, çünkü "19. yüzyılda özellikle emperyalist genişlemeye dahil olan ülkelerdeki Batılı besteciler, Batılı benlik ile oryantal öteki arasında basit bir ayrım yapmakla homojen ve tek bir Doğu kültürü olmadığını farkına varmak arasında kalmıştır" (Scott, 1998: 309). Besteciler eserlerine kültürel farklılıkları bazen özensiz bir şekilde yansıtmışlardır. Önemli olan sadece dinleyicinin algısında bir *kültürel ötekinin* yaratılması olmuştur. Bu yüzyılda Rimsky Korsakov'un *Şehrazad* (1888) senfonik süiti, Saint-Saens'in *Samson et Dalila* (1877), Giacomo Meyerbeer'in *L'Africaine* (1865), Léo Delibes'nin *Lakmé* (1881–1882), George Bizet'in *Carmen* (1875) ve Giuseppe Verdi'nin *Aida* (1870) operaları en bilinen örneklerdendir.

20. yüzyıla gelindiğinde teknolojinin gelişimi iletişim yollarını çok daha kolaylaştırmışsa da Batı sanat üretimindeki oryantalist yaklaşım önceki yüzyıldaki gibi egzotik işaretlerin kullanımıyla varlığını sürdürmüştür. Giacomo Puccini'nin *Madama Butterfly* (1904) ve *Turandot* (1926) operaları, Ravel'in *L'enfant et*

les sortileges (1925), Frederic Norton'ın *Chu Chin Chow* (1916) müzikali, Mahler'in *Das Lied von der Erde* (1908) adlı yapıtı bu yüzyılda oryantalist özellikler gösteren başlıca eserlerdendir.

Oryantalist Müzikal Araçlar

Klasik Batı müziği yapıtlarında *kültürel ötekinin* müzikal olarak betimlenmesi için 19. yüzyıldan itibaren müzikal araçların belirgin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu araçların tasvir ettikleri kaynak ile ilişkisi oldukça sınırlı ve yüzeysel bir seviyede kalır. Özellikle de eserlerinde Doğu'yu betimleyen bestecilerin bu coğrafyadaki kültürlerin müzikal pratiklerine dair dar bilgileri, bu yüzeysel betimlemenin sebeplerinden biridir. Her ne kadar *chinoiserie*¹ modasının etkisiyle Doğu kültürlerine ait bilgiler dergi, gazete, kitap gibi farklı kanallardan Avrupa'da yayılmaya başlamış ve 1873 yılında Viyana'da, 1889'da Paris'te gerçekleştirilen Dünya Fuar'ı gibi etkinlikler farkındalığı arttırmışsa da Doğu'nun tasvirinde belirli stereotiplerin kullanımının ötesine geçilememiştir. Bu yüzden müzikal araçların kullanımı pek çok yönden tutarsızlıklar içerir. Dünya Fuarı gibi etkinlikler, bestecilere, kimi zaman farklı kültürlerle ait müzikleri doğrudan dinleme olanağı sağlamışsa da bu, bir kültürün müzikal temsili için ancak sınırlı bir referans sağlayabilir. Bu yüzden besteciler, temel referanslarını resmettikleri etnik toplulukların müzikal pratiklerinden değil, birbirlerinden almak durumunda kalmıştır. Bu noktada Edward Said'in görüşünden hareketle doğu hakkındaki müzikal bilginin de bir referanslar dizisi olduğu söylenebilir (1998: 177). Bu müzikal araçların referans verdikleri kültürlerin etnik uygulamalarıyla bağlantısı çoğu kez zayıftır. Öte yandan oryantalist bakış açısına göre bu araçların özgün pratiği ne derece yansıttığının da zaten bir önemi yoktur. "Oryantalist müzik başka bir kültürel pratiğin zayıf bir imitasyonu değildir: amacı taklit etmek değil, temsil etmektir" (Scott, 1998: 326). Önemli olan *ötekinin*, Batılı dinleyicinin zihninde en etkili biçimde çağrıştırılmasıdır. Böylelikle ortaya yeni bir şey çıkarılmış olur. Ancak esinlenen olgunun kaynağından değil, oraya dair anlatılan, duyulan, tasvir edilen stereotipler üzerinden hareket edilmiştir. Öte yandan müzik yapıtında *kültürel ötekinin* stereotipik bir temsili hedeflendiğinden müzikal klişelerin kullanımı da doğrudan bu amaca hizmet eder. Zira dinleyiciler de Batı-dışı otantik müzikal niteliklere aşina olmadığından bestecilerin hedeflediği etki oluşmayacaktır. Bu nedenle besteciler, bu müzikal kodları bağlamından uzak olup olmamasıyla ilgilenmeden ve çoğu kez de batı-dışı topluluklar arasındaki kültürel farkları gözetmeden kullanarak, dinleyicide arzu ettikleri etkiyi uyandırmaya çalışmıştır.

Orientalism and Musical Style adlı makalesinde Derek B. Scott, kültürel farklılıkların temsili için kullanılan en yaygın müzikal araçların listesini vermektedir: tam tonlar; Aeolian, Doryan ve özellikle de Frigyen modlar; artmış ikili ve dördü aralıklar (özellikle de Lidyan veya Frigyen modlarıyla); süslenmiş melodi çizgileri; insan sesi için detaylıca yazılmış melizmalar; kayan veya kıvrımlı hareket eden kromatik pasajlar (örneğin, koranglede aşağıya doğru kıvrılarak giden); triller ve disonant süs notaları; hızlı gam pasajları (özellikle düzensiz yapıda, iki dördümlük nota süresince 11 notanın çalınması gibi); bir melodinin birden daha kısa nota değerlerine geçmesi; romantik, lirik ezgilerin ve yoğun, enerjik pasajların beklenmedik bir şekilde ardı ardına gelmesi; tekrarlayan ritimler ve tekrar eden küçük ölçekli melodiler; ostinatolar; ad libitum kesitler (colla parte, senza tempo vb.); iki zamanlı tartımda üçlemelerin kullanımı; karmaşık veya düzensiz ritimler; dördümlük, beşli aralıklar ve oktavların paralele hareketleri (özellikle tahta nefeslilerde); çıplak beşli aralıklar; dem sesleri ve pedal noktaları; sürenin ve/veya armonik yönelimin muğlaklığını sağlayan "sihirli" veya "gizemli" akorlar, arpla çalınan arpejler ve glisandolar; çift kamışlıların kullanımı (obua ve özellikle korangle); vurmali çalgıların kullanımı (özellikle tef, üçgen, ziller ve gong); melodik olmayan vurmali çalgılarda ısrarlı ritmik figürler (tom-tom, tef ve üçgen gibi). Ayrıca melodinin çalındığı/söylendiği ses alanı (register) da önemli olabilmektedir (bkz. Scott, 1998: 327).

Bir kültürün müzikal tasvirinde bu listedekilerin tümü değil ancak o kültür ile özdeşleştirilen belirli araçlar kullanılmıştır. Sözelimi İspanyol veya Çin imgesi için kullanılacak araçlar farklılık göstermiştir. Öte yandan bu araçların bir kısmı belirli bir coğrafi alandaki kültürlerin tasviri için ortak işaretler olarak

¹ Avrupa'da Çin ve Uzak Doğu'nun sanatsal geleneklerinden esinlenen bir moda akımıdır. Asya'ya olan ilginin, dekoratif sanatlar, bahçe tasarımı, mimari, edebiyat, tiyatro ve müzik gibi sanat dallarında da etkisi görülmektedir. Asya bibloları, baskıları, ipeği ve porselenleri de Avrupa günlük yaşamında yer almıştır.

kullanılmıştır. Örneğin Çin veya Japon tasviri için kullanılan araçlar çoğu kez benzerlik göstermiştir.

Das Lied von der Erde (Yeryüzü Şarkısı)

Geç Romantik dönemin en önemli bestecilerinden biri olan Gustav Mahler'in (1810-1911) 1908-1909 tarihleri arasında bestelediği *Das Lied von der Erde*, bestecinin hiç şüphesiz en özel yapıtları arasında yer alır. Altı şarkıdan oluşan eser, yapısının farklılığından ötürü hem orkestral şarkılardan oluşan bir dizi, hem de tenor ve alto için bir senfoni olarak tanımlanabilmektedir. Senfoni ve şarkı arasındaki kesin ayrımı kaldıran *Das Lied von der Erde*, iki türü radikal bir şekilde iç içe geçiren bir yapı sunar. Aynı zamanda oryantalist yaklaşımın izlerini taşıyan *Das Lied von der Erde* hem metin hem de müziksel öğeleriyle Doğu'nun tasavvuruna dair izler taşır. Ancak Batı müziğindeki diğer örneklerde olduğu gibi burada da karşımıza çıkan Doğu esini, oldukça deforme olmuş ve klişeleşmiş kodlar biçiminde esere yansımaktadır.

Mahler, bu yapıtı 8. yüzyıl Çin şairlerinden esinlenerek bestelemiştir. Bu şairler dünya hüznü, doğanın gücü, yabancılaşma, yalnızlık, sarhoşluktan kaynaklanan geçici mutluluk ve çözümün ölüm yoluyla gerçekleşmesi gibi konuları ele almaktadır. Mahler, şairleri Çince orijinallerinden değil, Hans Bethge'in *Die Chinesische Flöte* adlı kitabından almıştır. Ancak Bethge de şairleri orijinal elyazmalarından çevirmemiş, Hans Heilmann'ın *Le Marquis d'Hervey de Saint-Denys* ve Judith Gautier'in iki Fransızca çevirisini temel aldığı bir Alman antolojisi üzerinden almıştır (Draughon, 2005: 161). Bunun yanı sıra Mahler de metin üzerinde çeşitli değişiklikler yapmış, bazı kısımları çıkarmış, değiştirmiş veya yeni metinler eklemiştir. Böylece besteci salt Çin metni üzerine bestelemeyi değil, ele aldığı metni de dönüştürerek yeni bir şey ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla eserin metninde yaratılan Doğu imgesi orijinal kaynağın kendisini yansıtmaktan ziyade kaynağın pek çok defa yapılmış tasviri ve yorumundan meydana gelmiş, böylelikle referans verdiği özden bir hayli uzaklaşmıştır.

Das Lied von der Erde'nin müzikal yapısı da metni gibi oryantalist izler taşır. Eser "...Batı sanatının bilindik müzikal yapısı içerisinde Doğu'nun klişe müzikal kodlarını sunar. Kolayca tanımlanabilen ve sindirilebilen 'farklı' müzikal işaretlerle Doğu'nun hayal edilen bir tasvirini yaratır..." (Draughon, 2005: 163). Mahler kimi bölümlerde daha belirgin şekilde olmak üzere eserin bütününde çeşitli oryantalist araçlar kullanır. Bunlardan en belirginini ise pentatonizmdir. "Besteci tüm bölümlerde doğanın tasviri için pentatonik hücrelerin çeşitli permütasyonlarını kullanmaktadır" (Hefling 2000: 85; alıntalayan: Costache, 2012: 26).

Mahler'in oryantalist müzikal araçları en çok kullandığı bölümlerden biri eserin dördüncü şarkısı *Von der Schönheit*'dir (Güzellik). Eserin metninde deniz kıyısında çiçek toplayan genç kadınların, şakalaşarak güzel vakit geçirmeleri tasvir edilmektedir. Daha sonra ata binerek nefes kesen bir şekilde yanlarına gelen genç ve neşeli erkekler betimlenir. Ardından genç erkeklerin gidişiyle kadınlardan birinin iç dünyasına dair bir anlatım yer almaktadır. Bestecinin bu bölümde, metinle uyumlu bir şekilde, genç kadınları ve erkekleri bazı müzikal araçlarla kutuplaştırdığı görülür. Kadınların tasvir edildiği A kesiti, dans benzeri niteliğiyle dikkat çeker. Trillerin yoğun olarak yer aldığı açılış teması, hafif nüansı (pp) ve bas seslerin olmayışıyla henüz bölümün başında oldukça narin, zarif ve ince bir karakter yaratır (Nota.1). Aynı zamanda bu kesit dokusal açıdan da şeffaf ve hafif bir yapıya sahiptir. Buna ek olarak kıvrak, senkoplu dans ritimleri, tiz perdeli nefesli çalgıların kullanımı, değişken tartımlar ve pentatonizm de A kesitinde öne çıkan oryantalist araçlardandır (Nota.2). Dişil niteliklerin öne çıktığı bu kesitte genç kadınlar 'Doğu' ile özdeşleştirilmiş ve böylece oryantalizmin inşa ettiği 'Dişil-Doğu imgesi' yeniden üretilmiştir.

IV. VON DER SCHÖNHEIT.

Comodo. Dolcissimo.

Nota.1 Von der Schönheit, ölçü 1-5

Nota.2 Von der Schönheit, ölçü 6-13

Doğu tasviri için kullanılan müzikal araçlardan tamamen farklı olarak bu marş benzeri müzikte güçlü bir ritmik kararlılık görülür. Aynı zamanda bakır nefeslilerin kuvvetli dinamiklerle duyurulmasının yanı sıra armoni de romantik dönem özellikleri göstermeye başlar. Bu kontrast aynı şekilde müzikal doku da kendini gösterir. A kesitine oranla orkestra artık çok daha geniş ses aralığına sahiptir. 50-52. ölçülerinde kısa bir süre için Çaykovski'nin 1812 Uvertürü'nün temasını çağrıştıran bu kesitte erkeklerin adeta fetheden tasviriyle Batı-Ertil imgesini de güçlendirmiş olur (Nota.4). Susan McClary bu "fetih mecazı" için Doğu'nun "kaynakları ile bereketli ve yağmalama için uygun" olarak tasavvur edildiği görüşünü ileri sürmüştür (1992: 31).

The image shows a page of a musical score for a symphony orchestra. The score is written for various instruments, including Flutes (Fl.), Oboes (Ob.), Clarinets (Kl.), Bassoons (Fag.), Horns (Hr.), Trumpets (Trp.), Trombones (Pos.), Percussion (Pk.), Harps (Harfe), Violins (Vi.), Violas (Vcl.), Cellos (Cb.), and Double Basses (Kb.). The score includes dynamic markings such as *ff*, *dim.*, *pp*, and *p*, and performance instructions like *Piu mosso subito (MarchmäÙig)*. The score is divided into two systems, with a section marker '8' at the beginning and end of the first system.

*) Diese Triole jedesmal mit spring. Bogen tr am Steg (in Nachahmung der Mandolinen.)

***) Der Doppelgriff (oder Akkord) mit tr bezeichnet ist stets unisono, nicht geteilt auszuführen.

Oryantalist araçların net bir şekilde kullanıldığı bir diğer bölüm, eserin üçüncü şarkısı *Von der Jugend'* dir (Gençlik). Metinde, porselenden yapılmış yeşil ve beyaz renkte bir köşk tasvirinin yanı sıra güzel giyinmiş bir grup arkadaşın bir gölün kıyısında sohbet edip güzel vakit geçirdiği anlatılır. Ayrıca tasviri güçlendirmek için bu kişilerin kıyafetlerine dair detaylara da yer verilmiştir. Metnin devamında, gölün durağan yüzeyinde, köşkün ters görünen yansıması yer alır. Bahsi geçen bu köşkün bir Asya biblosunu çağrıştıran tasviri *chinoiserie'* nin en tipik ifadelerinden birine örnek teşkil eder. Müzikal açıdan ise metinle uyumlu, sakin bir müzik, çeşitli oryantalist müzikal araçlarla donatılmıştır. Bunun en dikkat çeken örneklerinden biri, sürekli kendini tekrar eden pentatonik ve tam-ton melodi hatlarıdır. Ayrıca tiz ses alanında (register) nefeslilerin seslendirdiği kısa süslemeler ve hareketli pasajlarla oryantalist imgeyi güçlendirir (Nota.5). Bir başka tipik uygulama da üçgen kullanımı ve ince perdedeki tenorun pikolo ile katlanması gibi çeşitli "egzotik" tınların elde edilmesidir (Draughon, 2005: 168). Tekrar eden beşli aralıklar ve ritmik bir şekilde duyurulan pedal notasının (Fa üstünde) yanı sıra melodide güçlü bir vuruş hissinin olmaması da dikkat çeken diğer niteliklerdir. Bu kesitin bas seslerden yoksun oluşu, metinde anlatılan arkadaşların zarif tanımlarıyla uyumlu olarak dişil bir kurguyu yansıtır. Böylece Dişil-Doğu imgesi bir kez daha yaratılmış olur.

III. VON DER JUGEND.

Behaglich heiter.

1

Kleine Flöte. *p* *tr* *tr* *tr*

1. Flöte. *p* *tr* *tr* *tr*

2. Flöte. *p*

1. Oboe. *p* *fp* *fp* *fp*

1.2. Klarinette in B. *p* *zu 2* *tr*

1. Horn in F *p* *sempre staccato e p*

Triangel. *ppp*

2

kl. Fl. *f* *dim.* *p* *tr*

1. Fl. *p*

2. Fl. *p*

1. Ob. *fp* *zu 2*

1.2. Kl. in B. *zu 2*

1. Hr. in F

1. Vi. *saltando* *pp*

2. Vi. *saltando* *sempre staccato*

Br. *saltando* *pp* *sempre staccato*

Tenor-Stimme. *pp*

Mit. ten in dem klei-nen Tei-che steht ein Pa-vil -

Vi. *pp*

2

Nota.5 Von der Jugend, ölçü 1-15

A kesitinin ardından B kesiti ise yine Batı çağrışımlı müzikal kodlara yönelir. “B kesitinde köklenme ve çok boyutluluk hissinin olduğu bu ilk anda bas destekli melodik hatlar ve daha kalın armoniler önceden havada süzülen pentatonik hatların ve düz armonilerin yerini almaktadır”

(Draughon, 2005: 169). Aynı şekilde sert, çıplak, başıboş duyulan tiz nefesliler yerine yaylılar ön plana çıkar. Mahler, burada kullandığı müzikal doku ve enstrümantasyon ile yine öteki ve Batı özbenliği karşıtlığını yaratmış olur.

Eserin diğer bölümlerinde oryantalist müzikal araçların kullanımının daha zayıf olduğu görülmektedir. Birinci bölüm *Das Trinklied vom Jammer der Erde*'de (Yeryüzünün İzdırabı için İçki Şarkısı) diğer iki bölümün aksine açık bir pentatonizm kullanılmamış ancak egzotik karakter, bölümün çeşitli yerlerinde duyulan belli belirsiz pentatonik öğelerin kullanımıyla ortaya konmuştur (Nota.6, ölçü 115). Bu pentatonik renklendirme, kimi kısımlarda daha belirgin hissedilir.

1.VI.
2.VI.
Br.
Ten.-St.

Herr die ses Hau - - ses! Dein Kel - ler

Nota.6 Das Trinklied vom Jammer der Erde, ölçü 108-118

Her ne kadar bu şarkıyı tonalite içinde yazmışsa da Mahler, bölümün genelinde tonaliteyi gölgeleyen bir yazım tercih etmiştir. Üç notadan oluşan açılış motifi ve bölüm boyunca farklı enstrümanlarda duyurduğu çok sayıda süslemeler (tril ve çarpma notaları) batı dışı bir müzikal duyum çağrışıdır. Bununla birlikte bölümde tenorun üç kez tekrarladığı *Dunkel ist das Leben, ist der Tod* (Yaşam karanlık, ölüm karanlıktır) nakaratıyla Mahler, tonal duyumu bir noktada armonik olarak olmasa da melodik anlamda güçlendirir. Mahler buradaki metne eşlik eden müziği inici bir minör arpej ve gam benzeri bir pasajla duyurur (Nota.7). Bu noktada artık tonal muğlaklık yoktur. Keder ve ızdırabın Batı müziğindeki en saf ve temel ifadesi olan minör mod ile besteci, dinleyiciyi gerçeğe ve umutsuzluk dünyasıyla yüzleştirmektedir. Böylece gerçekliğin Batı müziğinin bilindik jestleriyle, düşüncelerden ve gerçeklikten kaçarak anda kalmanın ise Doğu çağrışımı yapan müzikal kodlarla sunulmuş olduğu söylenebilir.

Ten.-St.

Dun - kel ist das Le - ben, ist der Tod!

Nota.6 Das Trinklied vom Jammer der Erde, ölçü 183-192

Son bölüm *Der Abschied*'de (Veda) Mahler, doğanın ebedi varlığını vurgulamak üzere egzotik tınılar içeren bir müziksel ortam yaratır. Besteci, şiirin sonuna yaptığı eklemeler ile sonsuz varoluş ve dünyanın enerjisini vurgular ve bu sonsuzluk vurgusu müzikte açık, çözünmeyen bir bitiriş yaratır. Bunu müzikte de armonik çözülmeden yoksunluk izler. Mahler, bitirişi bir nevi açık bırakmak istemiştir. Bunun yanı sıra bölümde Doğu'nun müzikal kodlamasının daha çok enstrümantasyon ve orkestrasyon teknikleri ile sağlandığı görülmektedir. Açılıştaki kontrfagot, korno, tam-tam arp, çello ve kontrbasın seslendirdiği basdaki *drone* (dem sesi) ve finalde bir türlü çözüme kavuşamayan armoniler en belirgin olanlarıdır. Ayrıca altonun girişiyle flütün solo pasajı gösterdiği doğaçlama karakteriyle Doğu çağrışımı bir hava sunar. Aynı şekilde arpların çekerek çalınması *zheng* gibi telli bir Çin

enstrümanın tınısına yakınlık gösterir. Melodilerin devinimsiz ve durağan yapıları anlatıcının ve karakterin kederli ruh halini yansıtır. Aynı zamanda Mahler durma noktasına getirecek kadar zamanı genişletme isteğindedir. Tonal çözülmenin yokluğu ile sonsuzluk ve enginlik hissi güçlenirken müzik ve metnin bitişi de havada kalmaktadır.

SONUÇ

1970'lerin sömürgecilik sonrası dünyasında, oryantalist bilgi birikimi ve tavrın siyasal yönü tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmalarda en etkili eser Edward Said'in *Şarkiyatçılık* adlı kitabı olmuştur. Said, oryantalizmin tanımını entelektüel bir birikimin ötesinde, Doğu'ya ilişkin Batı-merkezci bir kavrayışı ve emperyalist politikalarla ilişkili siyasal bir tavrı/söylemi kapsayacak biçimde genişletmiştir.

Said'in yaklaşımı müzikolojik çalışmalarda da karşılık bulmuştur. Batılı bestecilerin "Doğu" olarak kurguladıkları kültürel ötekiyi müzikal anlamda nasıl inşa ettikleri ve bu süreçte hangi müzikal araçları ya da klişeleri kullandıkları sorgulanmıştır. Böylece Avrupalı bestecilerin söz konusu müzikal araçları, Doğulu müzik kültürlerinden çok, kendilerinden önceki Batılı bestecilerden devraldıkları görülmüştür. Üstelik besteciler, bu müzikal araçları ele aldıkları farklı topluluklar arasındaki toplumsal/müzikal ayrımları pek de dikkate almadan kullanmışlardır. Benzer biçimde Gustav Mahler de 8. yüzyıla ait bir dizi Çin şiirini bestelediği *Das Lied von der Erde* adlı eserinde klişeleşmiş Uzak Doğu işaretleyicisi müzikal araçları kullanmıştır. Paralel dördü ve beşliler, pentatonik diziler, tiz sesler ve gong gibi çalgılar bu araçlar arasındadır. Bunlar Çin'in müzikal kültüründen çok, Mahler'den önceki Batılı bestecilerin eserlerine referans verir. Dahası Mahler, bu şiirlerin orijinal hallerini değil, Çince'den Fransızcaya ve oradan da Almancaya tercüme edilmiş versiyonlarını (kendisi revize ederek) bestelemiştir. Bu durum yukarıda bahsi geçen Alman oryantalistlerinin Doğu'nun orijinal metinleri yerine, İngiliz ve Fransız oryantalistlerinin çalışmalarından faydalanma pratiklerini de yansıtır.

KAYNAKÇA

- Bulut, Y. (2012). Oryantalizm'in Ardından. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (24): 1-57.
- Costache, I. (2012). *Das Lied von der Erde: Mahler's Musical Ontology*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Amherest College, Massachusetts.
- Deruchie, A. (2009). Mahler's Farewell or The Earth's Song? Death, Orientalism and 'Der Abschied'. *Austrian Studies*, 17, 75-97.
- Draughon, F. (2005). The Orientalist Reflection: Temporality, Reality, and Illusion in Gustav Mahler's *Das Lied von der Erde*. Roberts, L. M. (Ed.), *Germany and the Imagined East* (s. 159-173) Newcastle, U.K.: Cambridge Scholars Publishing.
- McClary, S. (1992). *Georges Bizet: Carmen*. Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/CBO9781139166416
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (Çev. N. Uzel). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Scott, D. B. (1998). Orientalism and Musical Style. *The Musical Quarterly*, 82 (2): 309-335.
- Turner, B. S. (2003). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm* (Çev. İ. Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.

Nota Örnekleri

Das Lied von der Erde, IMSLP. Erişim tarihi: 15 Mart 2019,

[http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/6/65/IMSLP20582-PMLP47886-Mahler -
_Das_Lied_von_der_Erde_\(orch._score\).pdf](http://ks.imslp.net/files/imglnks/usimg/6/65/IMSLP20582-PMLP47886-Mahler_-_Das_Lied_von_der_Erde_(orch._score).pdf)

Türkiye’de Yapılan Din Eğitimi Başlıklı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir Analiz (1986-2019)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakçı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6200-2763>

Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Balıkesir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.01.2020

Kabul: 21.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi

Örgün Din Eğitimi

Yaygın Din Eğitimi

Yüksek Lisans Tezi

Doktora Tezi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41972>

Öz

Bu çalışmada, 1986-2019 yılları arasında Türkiye’de yapılan ve başlığında “din eğitimi” ifadesi yer alan lisansüstü tezlerin; tür, yıl, yazarın cinsiyeti, tezin dili, üniversite, yöntem, enstitü, anabilim dalı, bilim dalı, danışman sayısı gibi farklı değişkenler açısından incelenmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tarama modeli benimsenmiş, literatür taraması, doküman incelemesi ve odak grup tartışması yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma, betimsel ve kesitsel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Araştırmada, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı bulunan 415 lisansüstü çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bunların 328’i yüksek lisans, 87’i ise doktora tezidir. Çalışmada, erişim izni bulunan 272’si yüksek lisans, 78’i doktora olmak üzere toplam 350 lisansüstü tez incelenmiş ve çeşitli değişkenler açısından analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; lisansüstü çalışmalarda yazarın cinsiyeti değişkeni olarak “erkekler”, dil değişkeni olarak “Türkçe”, üniversite değişkeni olarak “Marmara Üniversitesi”, konu alanı değişkeni olarak “örgün din eğitimi”, yöntem olarak “literatür taraması”, enstitü değişkeni olarak “sosyal bilimleri enstitüsü”, anabilim dalı değişkeni olarak “felsefe ve din bilimleri”, bilim dalı değişkeni olarak “din eğitimi”, danışman sayısı değişkeni olarak ise “tek danışman” ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, son yıllarda bazı eksikliklerle birlikte din eğitimi ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar, yeni konu yönelimleri ve yöntem açısından büyük bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmaların bilimsel araştırma paradigmalarına dayalı olarak yürütülmesi de nicelik ve nitelik olarak gelişim göstermiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çanakçı, A. A. (2020). Türkiye’de Yapılan Din Eğitimi Başlıklı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir Analiz (1986-2019). *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 277-306.

An Analysis on the Master and Doctoral Dissertations about Titled Religious Education in Turkey (1986-2019)

Asst. Prof. Dr. Ahmet Ali Çanakçı

Balikesir University, Faculty of Theology, Department of Philisopy and Religious Sciences, Balikesir –
TURKEY

Artcile History

Submitted: 17.01.2020

Accepted: 21.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Religious Education

Formal Religious Education

Informal Religious Education

Master Dissertation

Doctoral Dissertation

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41972>

Abstract

The aim of this article is to examine and analyze post graduate dissertations of religious education in terms of different variables such as type, year, author's gender, language of thesis, university, method, institute, department and number of academic advisors, between years 1986-2019. Screening model has been adopted in the research and literature review, document analysis and focus group interview methods were used. In this context, the research is descriptive and cross-sectional. In the research, it was determined that there were 415 post graduate studies registered in the database of National Thesis Center of Department of Publication and Documentation of Higher Education Council. 328 of these studies, are master thesis and 87 are doctoral dissertations. Since the theses without access permission could not be reached, 272 master theses and 78 doctoral dissertations, totally 350 post graduate studies, were examined in terms of various variables. According to the results of the research; "men" as the gender variable, "Turkish" as the language variable, "Marmara University" as the university variable, "formal religious education" topic as the subject variable, "literature review" as the method variable, "institute of social sciences" as the institute variable, "philosophy and religious sciences" as the department variable, "religious education" as the science variable, and "single academic advisor" as the number of academic advisors in post graduate studies. According to the results of the research; "men" as the gender variable, "Turkish" as the language variable, "Marmara University" as the university variable, "formal religious education" as the topic variable, "literature review" as the method variable, "institute of social sciences" as the institute variable, "philosophy and religious sciences" as the department variable, "religious education" as the science variable and "single consultant" as the number of consultant variable come to the fore in post graduate studies. However, in recent years, post graduate studies on religious education have gained momentum in terms of new subject orientations and method with some deficiencies. Conducting these studies based on scientific research paradigms has also improved in quantity and quality.

GİRİŞ

İlahiyat alanında yapılan lisansüstü çalışmaların bu alandaki araştırmacılar tarafından takip edilmesinin önem arz ettiği herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu, bir yandan yapılan tezlerin tekrarlanmaması açısından, diğer yandan da alana ilgisi olanların yeni çalışmalara erişimini kolaylaştırması açısından önemlidir. Bu noktada yapılan lisansüstü tezlerin analiz edildiği çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği görülmektedir (Bkz. Korkmaz, 2010; Acuner ve Türkan, 2016; Yorulmaz, 2016; Erünsal, Ülker ve Karayel Muhacir, 2017). Bu bağlamda, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda lisansüstü çalışmaların en fazla yapıldığı alan olan din eğitimi tezlerinin¹ analiz çalışmalarının da önemli olduğu söylenebilir. Lisansüstü çalışma hazırlayan bir araştırmacı için alanında yapılan tezlerin tespiti çok önemlidir. Zira lisansüstü tezler, ele aldıkları konuları ve kaynakları ilmî metotlarla kapsamlı bir şekilde incelemeye çalışan akademik çalışmalardır. Eğer konuyla ilgili gerçekleştirilen tezlere ulaşılamazsa, alana yapılacak katkı da sınırlı olacaktır. Çünkü ilmî araştırmaların başlangıç noktasının ortaya konulması oldukça önemlidir. Daha önceki çalışmalar tespit edilemediğinde, zaman zaman aynı araştırmalar tekrar edilerek alana herhangi bir katkı sunulamamış olmaktadır (Erünsal vd., 2017: 7). Bu bağlamda yapılan/yapılacak ikincil analiz çalışmaları önem arz etmektedir.

1. PROBLEM

“Bir araştırmacı tarafından toplanan verilerin/bulguların bir başka araştırmacı tarafından farklı bir amaç ile incelenmesine/analiz edilmesine dayanan araştırma türüne, var olan bir veri kümesinin, sonra yeniden analiz edilmesi ve bu yeni analizde yorumlar, değerlendirmeler ya da ilk rapor(lar)da ortaya konulanlardan farklı veya onlara ek niteliğinde bilgiler sunulmasına ‘ikincil analiz’ (secondary analysis) denir.”(Marshall, 1999: 327; Tonto, 2019). “İkincil veri analizinde araştırmacı, başka bir araştırmacının (ya da kurumun) datasını alarak, bu data üzerinden analizini yapar. Çoğunlukla, ikincil araştırmacı ilk araştırmacıdan farklı bir amaçla datayı inceler veya konuyu ele alır.”(Sezal, 2002: 76).

İktisat, sosyoloji ve eğitim gibi bazı disiplinler, zaman zaman başka kişi ve kurumlarca toplanmış verilere, özellikle resmi istatistiklere dayanarak hareket ettiklerinden, aslında ikincil analiz yaparlar. Hükümetlerin düzenledikleri büyük çaplı anket araştırmaları sonucunda mikro verilere ulaşmanın artık daha kolay olmasıyla birlikte, sosyologlar ve eğitimciler de yeni veri kümesi analizini tamamlamak veya yerine bir başkasını koymak amacıyla, söz konusu verilerin ikincil analizlerinden yararlanmaktadırlar. Bu tür ikincil analiz araştırmalarında pek çok çalışmayı topluca değerlendirmenin, ‘tekrar’ın ötesinde yeni ve farklı bakış açıları kazandıracığı muhakkaktır (Korkmaz, 2005: 1). Bu çerçevede, geçmişte ve günümüzde ön plana çıkan ikincil analiz örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin, ülkemizde genelde eğitim² özelde din eğitimi alanında yapılmış ikincil analiz çalışmalarının alanlarındaki araştırmalara örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Bunlardan Bilal Yorulmaz'ın “Türkiye’de Yapılan Din Eğitimi Konulu Lisansüstü Çalışmalar Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, Hacı Yusuf Acuner ve Musa Türkan'ın “Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Konu Yönelimleri” ve Bayramali Nazıroğlu'nun “Türkiye’de Din Eğitimiyle İlgili Olarak Yapılan Çalışmalar - Bir Din Eğitimi Bibliyografyası Denemesi-” isimli çalışması da (Nazıroğlu, 2005: 5-51) ikincil analiz türünün yakın dönemde yapılmış bazı örnekleri³olarak hatırlanabilir.

¹ Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda yapılan lisansüstü çalışmaların bilim dallarına göre sayıları şu şekildedir: Din Eğitimi 1055, Din Sosyolojisi 848, Dinler Tarihi 759, İslam Felsefesi 643, Din Psikolojisi 475, Din Felsefesi 473, Felsefe Tarihi 131, Mantık 81 (Erünsal vd., 2017: 13-16).

² Eğitim bilimleri alanı ile ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. Karadağ, 2009: 75-87; Baş ve Beyhan, 2012: 55-70; Güven ve Ceylan, 2017: 43-54; Ozan ve Küçüköğlü, 2013: 27-47; İşçi, 2013; Yücedağ, 2010.

³ Din eğitimi ve ayrıca ilahiyatın diğer farklı alanları ile ilgili çalışmalar için bkz. Yıldız ve Koçyiğit, 2002; Anay, 1998: 73-170; Çapcıoğlu, 2003: 207-255; Çapcıoğlu, 2004: 203-224; Koç, 2004: 43-66; Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 51-76; Atasağun, 2005: 203-248;

Bu çalışmalarda, 13.05.1980 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde kurulan ve kısa sürede hızlı bir gelişim gösteren “Din Eğitimi Anabilim Dalı” (Bkz. Kızılabdullah, 2009: 309) alanında yapılan lisansüstü çalışmaların incelendiği görülmektedir. Son yıllarda din eğitimi alanında gerçekleştirilen çalışmaların (makale, bildiri, kitap vb.) nicelik ve nitelik olarak artması beraberinde lisansüstü çalışmalara da yansımıştır. Din eğitimi alanındaki bu dönüşüm ve gelişim, literatürde/alanyazında kendini göstermektedir.

Araştırmacıların bilimsel çalışmalara daha kolay ulaşabilmesi, günümüzde gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Bu önem, farklı zamanlarda farklı kitap, dergi, online veri tabanları⁴ ve farklı bilimsel platformlarda yayımlanmakta olan makaleler, bildirimler, lisansüstü tezler için kendisini daha fazla hissettirmekte ve bir sorunsal alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 51). Bu süreçte çalışmalardan elde edilen bilimsel tecrübe ve birikimlerin farklı değişkenler açısından ikincil analiz araştırmalarıyla ortaya konulmasının; bir durum tespiti ile alandaki eksikliklerin ve problematik alanların belirlenerek bundan sonra yapılacak çalışmaların daha nitelikli hale gelmesine katkı sağlaması önemlidir.

Bu çerçevede, “Türkiye’de yapılan din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin farklı değişkenler açısından dağılımı nasıldır?” sorusu, araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir.

Bu temel problem çerçevesinde ele alınacak olan aşağıdaki alt araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin program türüne göre dağılımı nasıldır?
2. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin yazarın cinsiyetine göre dağılımı nasıldır?
4. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin dillere göre dağılımı nasıldır?
5. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
6. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı nasıldır?
7. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin yöntemlere göre dağılımı nasıldır?
8. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı nasıldır?
9. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin anabilim ve bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
10. Din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin danışman sayılarına göre dağılımı nasıldır?

2. AMAÇ VE ÖNEM

Günümüzde Türkiye’de araştırmacıların ve akademisyenlerin karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesi, üniversitelerde yapılan lisansüstü çalışmaların bibliyografik künye kontrolünün yeterli bir şekilde sağlan(a)mamış olmasıdır. Bilindiği üzere bir araştırmacı açısından en önemli husus çalıştığı alana hâkimiyettir. Ancak alanında yapılan çalışmaları bütüncül bakış açısıyla ele alabilen bir araştırmacı, çalıştığı alanına/bilim dalına orijinal bir katkı sağlayabilir. Çalışma yapılacak konuda, o zamana kadar gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili bilgi sahibi olmayan bir araştırmacının, daha öncekileri tekrara düşeceği gibi, özgün ve orijinal denebilecek bir eser de ortaya koyamaması muhtemeldir. Alanla ilgili çalışmalar tespit edilip gözden geçirilerek araştırıldığında, konunun ne derecede aydınlatıldığı, hangi problemlere çözüm önerileri getirildiği, hangi konuların eksik kaldığı anlaşılıp, araştırmaya o yönde bir istikamet verilebilir. Daha önce işlenen konuları, hiçbir farklılık ve yenilik getirmeden ele almak, emek, kaynak ve zaman israfı olmaktadır (Erünsal vd., 2017). Bu durum genelde ilahiyat özelde

Çoştı, 2006: 231-245; Yıldız, 2007: 549-588; Öcal, 2008: 409-429; Demir ve Usburak, 2012: 141-208; Sevinç, 2013: 243-269; Erünsal vd., 2017; Güneş, 2018a: 1537-1561; Güneş, 2018b: 175-200.

⁴ Bu veri tabanlarından bazıları: YÖK tez merkezi, İSAM İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı, Scholar Google, Academia Edu. (YÖK, 2019; İSAM, 2019; Scholar Google, 2019; Academia Edu, 2019).

din eğitimi alanı için de önemlidir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, Türkiye’de din eğitimi alanında yapılan yüksek lisans-doktora düzeyindeki çalışmalarla ilgili son durumu ortaya koymak ve içerik incelemesi yoluyla bu çalışmaları farklı değişkenler açısından analiz etmektir. Bunun sonucunda; yapılan lisansüstü çalışmaların daha çok hangi program türlerinde ve üniversitelerde gerçekleştirildiğinin, hangi konularda/alanlarda yoğunlaştığının, yabancı dil durumlarının, bağlı buldukları enstitü, anabilim dalı-bilim dalı oranları bağlamında ortaya çıkan disiplinler arası yaklaşımlardaki niceliksel gelişmelerin ortaya konulması sağlanabilecektir. Araştırmanın, din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalarla ilgili betimleme yaparak, sahip olunan deneyim ve bilimsel bilgi birikimleriyle ilgili 1986 yılından 2019 yılında kadar güncel verilere ayrı ayrı başlıklarda yer vermesi, bundan sonraki araştırmalarda tercih edilecek çalışma alanı, konu, metodoloji/yöntem ve anabilim dalı tercihinde etkili olması beklenmektedir. Dolayısıyla çalışmanın, geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmalarda tekrara düşülmeden eksik/ihtiyaç olan özgün konular ile bunlara uygun yöntemlerin tespitini sağlaması ve bundan sonra yapılacak araştırmalara yol göstermesi bakımından önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca ilahiyat alanı ve din eğitimi anabilim dalı dışındaki disiplinlerde yapılan din eğitimi ile ilişkili çalışmaların farklı değişkenler açısından dağılımını ortaya koyması açısından önem arz ettiği ifade edilebilir.

3. YÖNTEM/VERİ SETİ

Araştırma, Türkiye’de yapılan din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmaları; (a) program türü, (b) yıl, (c) yazarın cinsiyeti, (d) dil, (e) üniversite, (f) yöntem, (g) enstitü, (ğ) anabilim dalı, (h) bilim dalı ve (ı) danışman sayısı değişkenleri açısından inceleyen betimsel türde bir araştırmadır. Betimsel araştırmalarda daha çok tarama (survey) modeli kullanılmaktadır (Erkuş, 2011). Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu olduğu biçimiyle betimlemeyi hedefleyen araştırma yaklaşımıdır (Kaptan, 1993; Karasar, 2016; Creswell, 2016). 1986-2019 yılları arasındaki zaman dilimini ele aldığı için de kesitsel tarama⁵ türünde (Büyüköztürk vd., 2017; Özdemir, 2014; Fraenkel ve Wallen, 2009) bir araştırmadır. Araştırmanın çerçevesini ve odağını netleştirmek, içerik geçerliliğini sağlamak, yöntem, kapsam ve sınırlarını belirlemek için 2019 yılında din eğitimi, din sosyolojisi ve din psikolojisi alanında uzman 7 kişi ile odak grup tartışmasına (Krueger, 1994; Hollander, 2004: 602-637; Patton, 2018; Yıldırım ve Şimşek, 2004; Bal, 2016; Türnüklü, 2000: 543-559) başvurulmuştur. Bunun sonucunda araştırmanın kapsam, sınırlılık ve yöntemi belirlenmiştir. Ayrıca 33 yıllık bir dönemde din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalar konu edinildiğinden literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemi (Berg ve Lune, 2015; Creswell, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2004) kullanılmıştır. Ayrıca ele alınan lisansüstü çalışmalar, farklı açılardan ikincil veri analizi (Marshall, 1999: 327; Sezal, 2002: 76) ve içerik incelemesiyle (Berg ve Lune, 2015; Bal, 2013) değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma nitel⁶, ulaşılan parametrelerin arasındaki ilişkileri, frekans (n) ve yüzde (%) değerler/dağılımlar bağlamında istatistiksel olarak ortaya koyması bakımından nicel ⁷ yöntem özelliğine sahip karma ⁸ desenli bir

⁵ Kesitsel taramada, betimlenen nesnenin belirli bir zaman dilimindeki özellikleri incelenir. Amaç, araştırılan konunun ele alındığı periyottaki durumunu ortaya koymaktır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017).

⁶ Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2004; Patton, 2018; Creswell, 2016; Kuş, 2012; Saban ve Ersoy, 2016).

⁷ Nicel araştırma, büyük oranda sayısal verilerin toplanmasına dayanan araştırmalardır (Nicel araştırma ile ilgili bilgi için bkz. Johnson ve Christensen, 2014; Arslantürk, 2001; Creswell, 2016; Kuş, 2012; Cebeci, 2014; Balcı, 2015; Baş, 2006).

⁸ Karma araştırma, nicel ve nitel yöntemlerin veya diğer paradigmanın karakteristik özelliklerinin karıştırılmasıyla elde edilen bir araştırma yaklaşımı olarak ifade edilebilir (Johnson ve Christensen, 2014; Creswell ve Clark, 2014; Balcı, 2015; Creswell, 2017).

araştırmadır (Creswell, 2017; Creswell ve Clark, 2014).

Çalışmada yer alan tezler hakkındaki temel veriler, Temmuz-Ağustos 2019 periyodunda YÖK’ün tez tarama veri tabanı resmi sitesinden yararlanılarak oluşturulmuştur (YÖK, 2019; tezlerle ilgili bilgi için ayrıca bkz. İSAM, 2019). Dolayısıyla çalışmanın evrenini, bu tarihler arasında söz konusu sitede kayıtlı ve başlığında “din eğitimi”, ifadesi geçen 328’i yüksek lisans, 87’si ise doktora olmak üzere toplam 415 lisansüstü çalışma oluşturmaktadır. Çalışmada evrenin tamamına ulaşılması hedeflendiğinden örneklem seçilmemiş, “Tamsayım”⁹ uygulamasına gidilmiştir. Ancak bazı tezlere erişim izni olmadığı için¹⁰, 272’si yüksek lisans, 78’i doktora olmak üzere toplam 350 lisansüstü çalışma incelenmiştir.

Verilerin toplanması sürecinde YÖK’ün tez tarama veri tabanı taranmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. “Din eğitimi” temel kavramını başlıklarına yansıtan lisansüstü çalışma bulguları, belirlenen program türü, yıl, yazarın cinsiyeti, dil, üniversite, yöntem, enstitü, anabilim dalı, bilim dalı ve danışman sayısı temaları altında tasnif edilerek analize tabi tutulmuştur.

4. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanı (YÖK, 2019) kullanılmıştır. Çalışmada incelenen din eğitimi başlıklı lisansüstü tezler, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından 1986 yılından itibaren arşivlendiği için bu veri tabanından ulaşılan çalışmalar, 1986-2019 yılları arasındaki 33 yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Lisansüstü çalışmaların veri tabanında taranması ve tespiti, 2019 yılı temmuz/ağustos aylarında gerçekleştirildiği için, çalışma 2019 yılının temmuz/ağustos aylarıyla sınırlıdır. Ayrıca araştırma, erişim izni olan 272’si yüksek lisans, 78’i doktora olmak üzere toplam 350 lisansüstü çalışmanın verileriyle sınırlıdır. Din eğitimi; konusu ve sınırları oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu yüzden çalışma, “din eğitimi” başlığı ile sınırlandırılmış ve başlığında bu kavramın yer aldığı tezler çalışmada ele alınmıştır. Buna bağlı olarak Din Eğitimi Anabilim Dalı ve bunun dışındaki disiplinlerde, başlığında “din eğitimi” ifadesi geçen tezler, başlık ve içerik incelemesi yapılarak kapsama dâhil edilmiştir.

5. İLGİLİ LİTERATÜR

Türkiye’de din eğitimi ile ilgili çalışmalar üzerine yapılmış araştırmalardan söz etmek mümkündür. Yapılan araştırmaların bazılarında yer vermekle, bu çalışmanın alandaki ve literatürdeki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

Usta (1984), yüksek lisans çalışmasında ilahiyat alanları ile beraber eğitim bilimlerini incelemiştir. Bu kapsamda yapılan lisansüstü çalışmalara ve doçentlik çalışmalarına yer vermiştir. Çalışma 1984 yılındaki verilerle sınırlıdır.

Yıldız ve Koçyiğit (2002), 1952-2002 yılları arasında ilahiyat fakültesi dergilerini, makale ve yazarlarına göre incelemiş, çalışmaların künye bilgilerini vermiştir. Lisansüstü çalışmalar ise araştırma kapsamına alınmamıştır.

Kaymakcan ve Ünsal (2004), 1952-2003 yılları arasında ilahiyat fakültesi dergilerindeki din eğitimi konulu makaleleri incelemiştir. Çalışmada 17 ilahiyat fakültesi dergisinde yayımlanan 192’si telif, 21’i çeviri olmak üzere toplamda 213 makalenin bibliyografik listesini ve anahtar kelimelere göre

⁹ “Tam Sayım” ile ilgili bilgi için bkz. SAÜ, 2014; Erkorkmaz, 2019.

¹⁰ Bu durumun benzer çalışmalarda da yer aldığı ve uygulandığı görülmektedir. Bununla ilgili çalışmalar için bkz. Acuner ve Türkan, 2016: 1334, 1336; Karadağ, 2009: 75, 77; Tufan, 2019: 110-130; Levent ve Kınık, 2017: 99-114; Özdem, 2015: 631-646; Bolat, 2016: 151-167.

indeksini oluşturmuştur. Ayrıca bibliyografik künyede verilen makalelerle ilgili bazı sayısal veriler sunmuş ve analitik değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazarları unvan ve branşlarına göre tasnife de yer vermiştir. Çalışmada lisansüstü çalışmalarla ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Nazıroğlu (2005), Türkiye’de 2005 yılına kadar din eğitimi alanında yapılan lisansüstü (222 yüksek lisans ve 46 doktora tezi) ve diğer bilimsel çalışmaların (587 makale, 413 bildiri, 193 kitap) bibliyografik künyelerini vermiştir. Bu bağlamda 1461 eseri tasnif etmiştir. Çalışma 2005 yılına kadar olan çalışmaları kapsamaktadır.

Öcal (2008), yaptığı din eğitimi literatür çalışmasında, Osmanlılarda din eğitimi ve Cumhuriyet Dönemi din eğitimi tarihi hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra din eğitimi literatürünü, üniversite, akademisyen ve eserlere göre sınıflandırmış ve ayrıntılı içerik bilgisi sunmuştur. Çalışmada, lisansüstü tezlerin durumu, farklı açılardan ele alınması ve yapıldığı zaman itibariyle sınırlıdır.

Kayadibi, Başkurt ve Furat (2008), 1923-2007 yılları arasında din eğitimi literatürünü inceleyen geniş kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Kitap, lisansüstü çalışma, makale ve bildirimler ile ilgili bibliyografik künye bilgilerini vermiştir. Çalışmayı tarama modeli nicel-betimsel türde gerçekleştirmiştir.

Tosun (2009), İlahiyat fakültelerinde din eğitimi disiplininin kuruluşu, gelişimi ve anabilim dalı olarak alanıyla ilgili teorik/pratik katkılarını ele almıştır. Bu kapsamda din eğitimi anabilim dalında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerine yer vermiş, 1980 ile 2006 yılları arasında yapılan 216 yüksek lisans çalışması ile 1989-2003 tarihleri arasında yapılan 52 doktora çalışmasını konu odaklı incelemiştir.

Korkmaz (2010), 1996-2009 yılları arasında Kur’an Kurslarını konu alan lisansüstü çalışmaları, ele aldıkları problem, yöntem, değişken türleri, örneklem, veri toplama araçları, veri analiz teknikleri vb. yönden “betimsel analiz” yaklaşımıyla incelemiştir. Bu kapsamda 17 yüksek lisans, 3 doktora tezi olmak üzere toplam 20 lisansüstü çalışmayı ele almıştır. Araştırma sonucunda, Kur’an kursları ile ilgili yapılan tezlerde nicelik ve nitelik olarak önemli gelişmeler yaşandığını ortaya koymuştur. Çalışma, konu olarak Kur’an kursları, zaman olarak 1996-2009 yılı ile sınırlıdır.

Türkan (2015), din eğitimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaları içerik ve yöntem açısından incelemiştir. Çalışmalarla ilgili konu ve yöntem dağılımlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada tarama modelini tercih etmiştir. Çalışmanın evrenini 955 lisansüstü çalışma (786 yüksek lisans, 169 doktora) olarak belirlemiştir. Evrenin tamamına ulaşmak istenildiğinden örneklem almamış ancak erişim izni olmayan tezlere ulaşamadığından, araştırmada 610 lisansüstü çalışmayı (504 yüksek lisans, 106 doktora) incelemiştir. Araştırmada, lisansüstü tezlerle ilgili yıl, metodoloji ve konu-içerik bilgisine ve analizlerine ayrıntılı yer vermiştir. Çalışma, tezlerin bulguları açısından 2014 yılı ile sınırlıdır.

Çoştı (2015), “1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitimine Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi” adlı doktora çalışmasında, Türkiye’de 1924-1949 yılları arasında yayımlanan din eğitime yönelik çalışmaları şekil, içerik ve yöntem açısından içerik analizi ile incelemiştir. Bunun sonucunda 1924-1949 yılları arasında yayımlanan din eğitime yönelik 122 esere ulaşmıştır.

Acuner ve Türkan (2016), çalışmasında Türkiye’de din eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezleri incelemiştir. Araştırmayla, din eğitimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların konu dağılımlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmayı nicel-betimsel bir türde gerçekleştirmiştir. Araştırmada 504 yüksek lisans, 106 doktora çalışması olmak üzere toplamda 610 çalışmayı incelemiştir. Sonuç olarak, din eğitimi tezlerinde konu olarak en fazla tercih edilen genel konu % 15,9 ile “din öğretimi programları”, en fazla tercih edilen din eğitimi çağdaş konusu ise % 56,7 ile “karakter ve değerler eğitimi” bulgusuna ulaşmıştır. Ancak bu çalışma, konu olarak din eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin konu yönelimleri, zaman olarak ise 2016 yılı ile sınırlıdır. Konu yönelimleri dışındaki diğer değişkenler ise çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Yorulmaz (2016), din eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezleri tür, bitiş yılı, yapıldığı üniversite, konu ve yöntem açısından incelemiş ve danışman-doktora öğrencisi ilişkisini ortaya koyan bir “din eğitimcileri soy ağacı” hazırlamıştır. 1954-2015 yılları arasında 818 yüksek lisans, 190 doktora tezi olmak üzere toplamda 1008 lisansüstü tezi değerlendirmiştir. Bunun sonucunda en fazla lisansüstü tezin, 219 yüksek lisans ve 54 doktora tezi ile Marmara Üniversitesi’nde yapıldığını, doktora seviyesinde en fazla araştırılan konuların; ilköğretim-ortaöğretim DKAB dersi, DİB’e bağlı kuruluşlar, din görevlileri, bir düşünürün eğitim yaklaşımları ve Kur’an temelli olduğunu; en az araştırılan konuların ise okul öncesi-yükseköğretim seviyesinde din eğitimi, hadis merkezli, yaygın din eğitimi, medya, değerler eğitimi ve seçmeli din dersleri çalışmaları olduğunu tespit etmiştir. Yöntem olarak literatür taraması ve nicel yöntemlerin daha çok tercih edildiği bilgisine ulaşmıştır. Bu bulgulardan hareketle çalışma, 1954-2016 yılları arasındaki zaman dilimini kapsadığı için lisansüstü çalışmalarla ilgili son durum ve güncel sayısal veriler hakkında bilgi vermemektedir.

Güneş (2018a), 1925-2017 yılları arasında Türkiye’de ilahiyat fakülteleri dergilerindeki din eğitimi konulu makaleleri ele almıştır. Bu makaleleri doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemiyle; sayısal dağılım, konu çeşitliliği, yöntem, farklı bilim dallarının katkısı, yazar sayıları ve yabancı dil açısından tahlil etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, makalelerin daha çok kuramsal özellik taşıdığını, akademisyenler açısından ortak çalışmaların ve yabancı dilde yazılan makalelerin oldukça az olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada din eğitimi konulu makalelere yer verilmiş, lisansüstü çalışmalar konu edinilmemiştir.

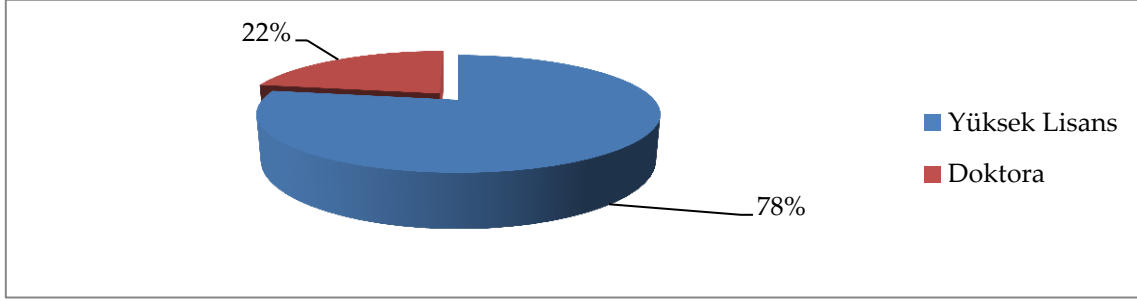
Güneş (2018b), 1953-2018 yılları arasında Türkiye’de ilahiyat fakültesi dergileri dışında yayımlanan dergilerdeki din eğitimi konulu makaleleri incelemiştir. Makaleleri, dergilere göre dağılım, niceliksel durum, farklı disiplinlere etki, yöntem, konu, yazar sayısı ve yabancı dil durumu açısından analiz etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, makalelerin çoğunun kuramsal düzeyde çalışma olduğunu, ortak araştırmaların ve yabancı dilde yazılan makalelerin oran olarak düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışma, literatür taraması sonucu ulaşılan din eğitimi alanında yapılan çalışmaları irdeleyen son araştırmadır. Kapsam gereği lisansüstü çalışmaları ve analizleri ele almamıştır.

Yukarıda belirtilen literatüre ait bilgilerle ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, bazı çalışmaların sadece din eğitimi ile ilgili makalelere yer verdiği, lisansüstü çalışmaları ele almadığı, bazılarının lisansüstü çalışmaları sınırlı düzeyde incelediği, sadece bibliyografik künyelere yer verdiği, bazılarının kapsam ve sınırlılık gereği farklı değişkenler açısından güncel bilgi ve analizleri yansıtmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu sınırlılıklardan hareketle araştırmaların, lisansüstü çalışmaların son durumlarını farklı değişkenler açısından çok yönlü ele alması ve analiz etmesiyle, alandaki boşluğun doldurulmasına ve ilgili alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

6. TÜRKİYE’DE YAPILAN DİN EĞİTİMİ BAŞLIKLIL YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİNE AİT ANALİZLER

Çalışmada, 1986-2019 yılları arasında yapılan 350 lisansüstü tez incelenmiştir. Bu tezlerin program türü, yıl, yazarın cinsiyeti, dil, üniversite, konu, yöntem, enstitü, anabilim dalı ve danışman sayısına göre kategorik dağılımları verilmiş, bu değişkenler bağlamında analiz ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

6.1 Tezlerin Program Türü, Yıl ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Şekil 1: Tezlerin Program Türüne Göre Dağılımı

Araştırma sonucu ulaşılan verilere göre, Türkiye’de YÖK bünyesinde din eğitimi başlıklı, 328’i yüksek lisans, 87’si doktora olmak üzere toplam 415 lisansüstü çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak şekil 1’de de görüldüğü gibi erişim izni olmayan tezlere ulaşılamadığından toplam 350 lisansüstü çalışma incelenmiştir. Bunların % 78’si (n=272) yüksek lisans, % 22’si (n=78) de doktora tezidir.

Din eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerle ilgili çalışmada Acuner ve Türkan, tezlerin % 83’ünü yüksek lisans, % 17’sini doktora tezlerinin oluşturduğunu tespit etmiştir (Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343; ayrıca bkz. Türkan, 2015: 32). Lisansüstü tezlerle ilgili araştırma yapan Yorulmaz da benzer bulgulara ulaşmıştır. Buna göre tezlerin % 81’i yüksek lisans, % 19’u doktora çalışmasıdır (Yorulmaz, 2016: 41-62). Aynı şekilde Tosun da buna yakın sonuçlar elde etmiştir (Tosun, 2009: 293-303). Kur’an kurslarını konu edinen lisansüstü tezlerle ilgili çalışma yapan Korkmaz ise konuyla ilgili yüksek lisans çalışmalarının % 85, doktora çalışmalarının ise % 15’lik bir orana sahip olduğunu ortaya koymuştur (Korkmaz, 2010: 151-176). Bu sonuçlar, araştırmamızın bulgularıyla kısmen uygunluk göstermektedir. Ancak 2010-2019 yılları arasında geçen sürede doktora tezlerinde de yaklaşık % 3 ile % 7 arasında bir artış yaşanmıştır. Bununla ilgili olarak son yıllarda doktora eğitime verilen önemin artışı, araştırmacıların din eğitimi alanında yüksek lisansla yetinmeyip bir üst eğitim olan doktora programıyla kendilerini geliştirmek istedikleri söylenebilir.

Tablo 1: Tezlerin Yıllara ve Program Türüne Göre Dağılımı

Yıl	Tez Program Türü				Toplam	
	Yüksek Lisans		Doktora		n	%
	n	%	%	%		
1986	1	0,4	-	-	1	0,3
1987	1	0,4	-	-	1	0,3
1988	-	-	-	-	-	-
1989	2	0,7	-	-	2	0,6
1990	1	0,4	-	-	1	0,3
1991	2	0,7	-	-	2	0,6
1992	2	0,7	2	2,6	4	1,1
1993	1	0,4	3	3,8	4	1,1
1994	1	0,4	1	1,3	2	0,6
1995	1	0,4	-	-	1	0,3
1996	3	1,1	2	2,6	5	1,4
1997	5	1,8	6	7,7	11	3,1
1998	2	0,7	2	2,6	4	1,1

1999	4	1,5	1	1,3	5	1,4
2000	3	1,1	-	-	3	0,9
2001	5	1,8	2	2,6	7	2,0
2002	13	4,8	1	1,3	14	4,0
2003	6	2,2	3	3,8	9	2,6
2004	7	2,6	3	3,8	10	2,9
2005	7	2,6	2	2,6	9	2,6
2006	16	5,9	3	3,8	19	5,4
2007	19	7,0	2	2,6	21	6,0
2008	17	6,3	1	1,3	18	5,1
2009	9	3,3	1	1,3	10	2,9
2010	21	7,7	4	5,1	25	7,1
2011	16	5,9	5	6,4	21	6,0
2012	14	5,1	5	6,4	19	5,4
2013	14	5,1	7	9,0	21	6,0
2014	11	4,0	4	5,1	15	4,3
2015	17	6,3	4	5,1	21	6,0
2016	12	4,4	2	2,6	14	4,0
2017	13	4,8	4	5,1	17	4,9
2018	15	5,5	3	3,8	18	5,1
2019	11	4,0	5	6,4	16	4,6
Toplam	272	100	78	100	350	100

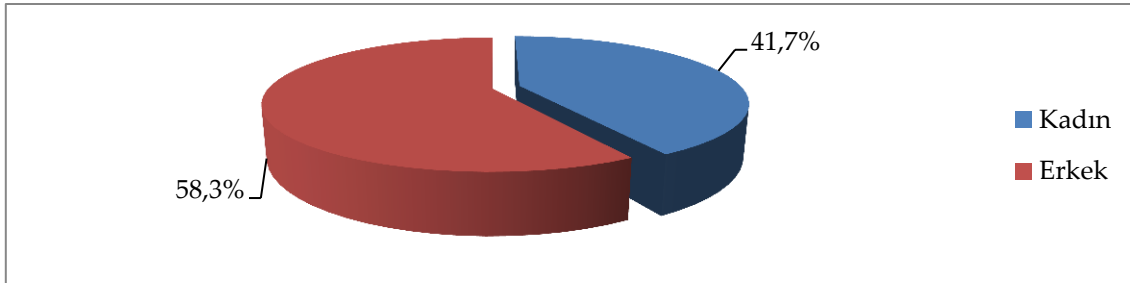
Türkiye’de din eğitimi tarihi literatürüne bakıldığında, din eğitimi alanında yapılan ilk lisansüstü çalışmanın (doktora tezi) Turhan Yörükhan tarafından 1954 yılında hazırlanan “Şahsiyet Terbiyesinde Kültürün Rolü” adlı doktora tezi olduğu görülmektedir (Aşıkoğlu, 1994: 87; Tosun, 2009: 298). Ancak “İslam’da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi” adlı doktora tezi ile doğrudan din eğitimi alanında ilk çalışma yapan Beyza Bilgin’dir. Bilgin, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri” adlı doçentlik, “Eğitim Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi” adlı profesörlük çalışmasını da aynı alanda gerçekleştirmiştir (Tosun, 2015: 298-300; Kızılabdullah, 2009: 308, 310; ayrıca bkz. Aşıkoğlu, 1994; Tosun, 2009; Cebeci, 2015). Bu çalışmalar, 1980 yılında Din Eğitimi Anabilim Dalı’nın kurulmasını hızlandırmıştır. Kuruluşuyla birlikte açılan yüksek lisans ve doktora programlarının bilimsel araştırma paradigmalarına dayalı olarak yürütülmesi anlayışı, süreç içerisinde nicelik ve nitelik olarak gelişim göstermiştir (Kızılabdullah, 2009: 309; Aşıkoğlu, 1994: 85-91; Tosun, 2009: 293-303; Ayhan, 2014: 215-248, 432-456; Altaş ve Arıcı, 2014: 48-79; Okumuşlar, 2017: 59-84; Köylü, 2018: 15-47). Bu bağlamda din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmaların yıllara göre tür dağılımını ortaya koyan tablo 1 incelendiğinde, 1988 yılında yüksek lisans, 1986-1991 yılları arası ve 2000 yılında doktora çalışması tamamlanmamıştır. Bu yılların dışında her yıl lisansüstü çalışmaların tamamlandığı görülmektedir. 1986-2019 yılları arasındaki 33 yıllık periyotta yıllık yüksek lisans tez ortalaması 8,2; doktora tez ortalaması 2,4 olmak üzere toplam ortalama 10,6’dır. YÖK tez veri tabanında erişim izni olmadığı için ulaşılamayan çalışmalar da kapsama dâhil edildiğinde¹¹ bu oran fazla değişikliğe uğramamaktadır.

¹¹ Konu, 1986-2019 yılları arasındaki erişim izni olmadığı için ulaşılamayan lisansüstü çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde yıllık yüksek lisans tez ortalaması 9,9; doktora tez ortalaması 2,6 olmak üzere toplam ortalama 12,5’dir.

Tezler, program türlerine ve yıllara göre zaman dilimi olarak ayrı ayrı değerlendirildiğinde, 1986-1996 yılları arasındaki ilk 10 yıllık zaman diliminde 15 yüksek lisans, 8 doktora tezi tamamlanmış olup, bu dönemde yıllık yüksek lisans tez ortalaması 1,5; doktora tez ortalaması 0,8'dir. 1997-2007 arasındaki ikinci 10 yıllık zaman diliminde 87 yüksek lisans, 25 doktora tezi tamamlanmış olup, bu dönemde yıllık yüksek lisans tez ortalaması 8,7; doktora tez ortalaması 2,5'dir. 2008-2019 yıllarını kapsayan son periyotta ise 170 yüksek lisans, 45 doktora tezi tamamlanmıştır. Bu dönemde yıllık yüksek lisans tez ortalaması 15,5; doktora tez ortalaması da 4,1'dir.

Araştırmanın 1986-2019 yılları arasını kapsayan toplam 33 yıllık zaman diliminde çalışmalar, ilk 10 yılda sayısal olarak başlangıç aşamasındayken, ikinci 10 yılda nicelik ve konu çeşitliliği açısından artmaya başlamıştır. Ancak bu periyotta yer alan 1997-2002 yılları arasında yapılan lisansüstü çalışmalarda niceliksel bir azalma yaşanmıştır. Bu durumun, 28 Şubat sürecinin ilahiyat fakülteleri ve akademisyenler üzerindeki etkisinden kaynaklandığı söylenebilir (Yorulmaz, 2016: 47). Son periyotta ise hem nicelik hem de nitelik yönünden belirgin bir ivme kazanılmıştır. Bu durum, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yapılan lisansüstü çalışmalara da yansımış, din psikolojisi, din sosyolojisi, din felsefesi ve dinler tarihi alanları içerisinde din eğitimi, nicelik olarak en fazla tez yapılan alan olmuştur (Erünsal vd., 2017: 23-364; YÖK, 2019). Son yıllarda İlahiyat ve İslami ilimler Fakülteleri ile akademisyen sayılarındaki niceliksel artışın, yapılan lisans üstü çalışmaların yıllık ortalamalarına da yansıdığı görülmektedir (Erünsal vd., 2017; YÖK, 2019; krş. Güneş, 2018a: 1548). Yorulmaz'ın 1954-2015 yılları arasında din eğitimi alanında yapılmış lisansüstü tezlerle ilgili çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış, 1982 yılından itibaren yapılan tezlerde bir artış yaşandığı ortaya konulmuştur (Yorulmaz, 2016: 46, 47). 1996-2009 yılları arasındaki tezler üzerine yapılan bir araştırma sonucunda da yılların artmasıyla tezlerin sayılarında bir artış yaşanmıştır (Korkmaz, 2010: 155).

Ayrıca çalışmalar incelendiğinde, din eğitimi başlıklı ilk yapılan yüksek lisans tezleri, Mustafa Naci Kula tarafından 1986 yılında tamamlanan "Ergenlerde Kimlik Bunalımı ve Din Eğitiminin Etkisi" ve M. Akif Kılavuz tarafından 1987 yılında tamamlanan "Muallim Cevdet'in Din Eğitimi ve Kurumları İle İlgili Görüşleri" adlı çalışmalar, ilk doktora tezleri ise Nevzat Yaşar Aşıkoğlu tarafından 1992 yılında tamamlanan "F. Almanya'daki Türk Çocuklarının Temel Eğitiminde Din Eğitiminin Yeri ve Baviera ile Baden-Württemberg Eyaletlerinde Mukayeseli Bir Alan Araştırması" ve Mehmet Emin Ay tarafından aynı yıl tamamlanan "Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza" adlı çalışmalardır (YÖK, 2019). Din eğitimi çalışmalarının 2019 yılı itibarıyla 33 yıllık bir zaman diliminde konu/içerik ve yöntem olarak interdisipliner bir paradigma düzleminde gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu gelişim ve dönüşümde, din eğitimi alanının kapsam olarak geniş bir problematik alana sahip olmasının etkisi olduğu da ifade edilebilir (Krş. Güneş, 2018a: 1548; Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343; Yorulmaz, 2016: 41-62).

Şekil 2: Tezi Yapan Araştırmacının Cinsiyetine Göre Tezlerin Dağılımı

Tablo 2: Tezi Yapan Araştırmacının Cinsiyetine ve Tezlerin Program Türüne Göre Dağılımı

Cinsiyet	Tez Program Türü					
	Y. Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kadın	123	45,2	23	29,5	146	41,7
Erkek	149	54,8	55	70,5	204	58,3
Toplam	272	100	78	100	350	100

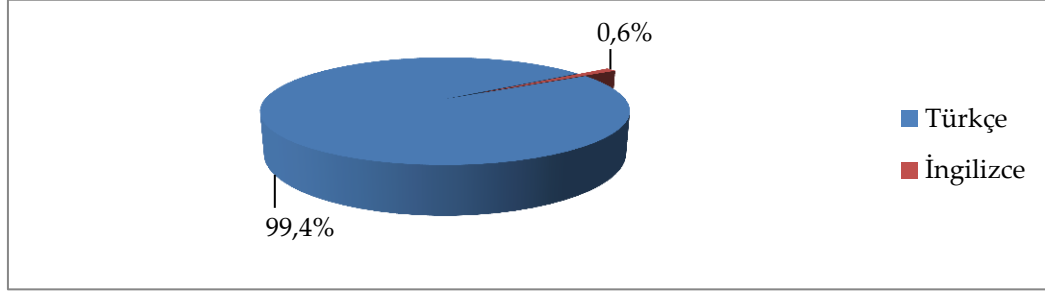
Şekil 2 ve tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde görüldüğü üzere, çalışmada ele alınan tezlerin yaklaşık % 42’sinin kadın (n=146), % 58’inin erkek (n=204) araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar program türüne göre analiz edildiğinde, din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalarda, 123 kadın (% 45,2) ve 149 erkeğin (% 54,8) yüksek lisans eğitimini tamamladığı görülmektedir. Doktorada ise bu sayı ve oran düşmüş, ancak 23 kadın (% 29,5) ve 55 erkeğin (% 70,5) doktora eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde erkek araştırmacıların kadınlara göre biraz daha fazla çalışma yaptıkları söylenebilir. Ancak son yıllara doğru lisansüstü eğitim yapan kadınlarda nicelik olarak erkeklere göre daha fazla artış yaşandığı görülmektedir.

Lisansüstü çalışmalar yıl ve cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, 1986-1996 yılları arasında kapsayan ilk 10 yılda, din eğitimi başlıklı çalışmalarda kadınların lisansüstü tez sayısı 1 (yüksek lisans)¹² iken erkeklerin tez sayısı 14 yüksek lisans, 8 doktora olmak üzere toplam 22’dir. 1997-2007 yılları arasında kapsayan ikinci 10 yıldaki çalışmalarda, kadınların tez sayısı 29 yüksek lisans, 8 doktora olmak üzere toplam 37; erkeklerin tez sayısı 58 yüksek lisans, 17 doktora olmak üzere toplam 75’dir. 2008-2019 yıllarını kapsayan son periyotta ise, kadınların çalışmaları büyük bir ivme kazanmış ve 89 yüksek lisans, 15 doktora olmak üzere toplamda 104’e yükselmiştir. Erkeklerin ise artış oranı önceki dönemlerden çok farklı olmamakla beraber yüksek lisans 81, doktora ise 30 olmak üzere toplamda 111’a ulaşmıştır. Kadınların yaptığı lisansüstü çalışmalarında son periyot ile öncekiler arasında yüksek lisans çalışmalarında % 0,3 (1986-1996) ve % 10,7’den (1997-2007) % 32,7’ye (2008-2019); doktorada % 0 (1986-1996) ve % 10,3’den (1997-2007) % 19,2’ye (2008-2019), genel toplamda % 0,3 (1986-1996) ve % 10,6’dan (1997-2007) % 29,7’ye (2008-2019) doğru yaklaşık üç ile doksana kat arasında bir artış yaşandığı görülmektedir. Erkeklerdeki son periyot ile öncekiler arasındaki dağılım ise yüksek lisans çalışmalarında % 5,1 (1986-1996) ve % 23,6’dan (1997-2007) % 29,4’e (2008-2019), doktorada % 10,3 (1986-1996) ve % 21,8’den (1997-2007) % 38,4’e (2008-2019), genel toplamda ise % 6,3 (1986-1996) ve % 21,7’den (1997-2007) % 31,4’e yükselmiştir (2008-2019).

Kadınlar ve erkeklerin çalışmalarında ilk ve son zaman dilimi arasında ciddi bir farklılaşma olduğu, sonuç olarak kadınların erkeklere oranla yaptığı çalışmalarda, çok daha fazla bir artış ve değişimin yaşandığı görülmektedir.

Bununla ilgili olarak, lisansüstü çalışmaların yapıldığı ilk yıllarda, dönemin şartları gereği erkeklerin daha çok akademik çalışmaların içinde olduğu, kadınların geri planda kaldığı; her ilde en az bir üniversitenin olduğu günümüzde ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte ulaşım, iletişim, kütüphane, kaynak, kadro ve istihdam imkânlarının olgunlaşmasıyla kadınların da akademik hayatın ve çalışmaların merkezinde yer aldığı söylenebilir. Bu durum, son yıllarda lisansüstü çalışmalardaki cinsiyete göre yapılan dağılımı da etkilemiş ve kadınların lehine bir gelişim göstermiştir.

¹² 1986-1996 yılları arasında kadın araştırmacılara ait herhangi bir doktora tezine ulaşılamamıştır (Bkz. YÖK, 2019).

Şekil 3: Tezlerin Dile Göre Dağılımı

Tablo 3: Tezlerin Dil ve Program Türüne Göre Dağılımı

Tez Dili	Tez Program Türü				Toplam	
	Y.Lisans		Doktora			
	n	%	n	%	n	%
Türkçe	271	99,6	77	98,7	348	99,4
İngilizce	1	0,4	1	1,3	2	0,6
Toplam	272	100	78	100	350	100

Şekil 3 ve tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya dâhil edilen din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmaların sadece 2 tanesi yabancı dilde (% 0,6) yazılmıştır. Bunlar tez program türüne göre değerlendirildiğinde, 1 yüksek lisans¹³ ve 1 doktora¹⁴ olmak üzere 2 lisansüstü çalışmanın İngilizce olarak hazırlandığı görülmektedir. Tezlerde temel yazım dilinin Türkçe olduğu, yabancı dilin ise çok az tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yabancı dil olarak da İngilizce ön plana çıkmaktadır. Buna göre yabancı dilde İngilizce olarak hazırlan çalışmalar oran olarak da yaklaşık % 1 e tekabül etmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, yabancı dilde tez hazırlamanın bazı zorluklarının olması, tezi hazırlayan araştırmacıların yabancı dil bilme ve yabancı dilde tez hazırlamanın zorunlu olmaması gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir (Bkz. Güneş, 201b: 197, 198).

Karşılaştırma yapabilmek için konu, makaleler açısından ele alındığında ve din eğitimi makalelerinin yabancı dilde yayımlanma durumuna bakıldığında ise, 1925-2017 yılları arasında kapsayan bir çalışmada, ilahiyat fakültesi dergilerinde yayımlanan din eğitimi makaleleri incelenmiş ve makalelerin yabancı dilde yayımlanma oranının yaklaşık % 2 olduğu tespit edilmiştir. Bunların 7'si Almanca, 4'ü İngilizce, 1'i de Arapça olarak neşredilmiştir (Güneş, 2018a: 1557, 1558). 1953-2018 yıllarını kapsayan benzer bir araştırmada da ilahiyat fakültesi dergileri dışında yayımlanan din eğitimi makaleleri ele alınmış ve makalelerin yabancı dilde yayımlanma oranının yaklaşık % 2'ye karşılık geldiği belirlenmiştir. Bu çalışmaların 15'i İngilizce, 1'i ise Almanca yayımlanmıştır. Bulgulara göre

¹³ Yabancı dilde hazırlanan yüksek lisans çalışması: Zhansaya Badagulova tarafından 2017 yılında, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Mahmut Zengin'in danışmanlığında hazırlanan, "Religion, Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan (Kazakistan'da Din, Dini Kurumlar ve Din Eğitimi)" başlıklı tez.

¹⁴ Yabancı dilde hazırlanan doktora çalışması: Tuğba Gürçel tarafından 2013 yılında, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda, Yrd. Doç. Dr. Ioannis N. Grigoriadis danışmanlığında hazırlanan "Religious Education as an Indicator of State-Religion Relations Within the Scope of Europeanization Theories: Case Studies of Turkey and Poland (Din-Devlet İlişkilerinin Göstergesi Olarak Din Eğitiminin Avrupalılaştırma Teorileri İle İncelenmesi: Türkiye ve Polonya Örnekleri)" başlıklı tez.

akademisyenlerin makalelerde yabancı dile yönelmedikleri ortaya çıkmaktadır (Güneş, 2018b: 197, 198).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Güneş’in 2018 yılında yaptığı iki farklı çalışmada, ilahiyat fakültesi ve bunların dışındaki dergilerde yayımlanan din eğitimi makaleleri incelenmiş ve iki çalışmada da yabancı dilde yayımlanma oranının yaklaşık % 2 olduğu tespit edilmiştir. Bunlar İngilizce, Almanca ve Arapça’dır (Güneş, 2018a: 1557, 1558; Güneş, 2018b: 197, 198). Bu sonuçlar ile yaptığımız çalışma karşılaştırıldığında, din eğitimi alanında hazırlanan lisansüstü tez ve makale düzeyindeki çalışmalarda yabancı dilin tercih edilmediği görülmektedir. Bu sonuçlar ile çalışmamızın bulgularının örtüştüğü söylenebilir.

Günümüzde mevcut olan dil sorununu, Türkiye’deki akademisyenlerin yarıdan fazlası yaşamaktadır (Tok ve Gönülal, 2016: 142-161; Güneş, 2018a: 1558). Dolayısıyla lisansüstü çalışmalar için güçlü akademik dil yeterliği önemlidir. Bu yeterliğin geliştirilmesi ve bu alandaki sorunların en aza indirgenebilmesi için bireysel ve kurumsal inovatif yaklaşımlarla süreç desteklenmelidir (Güneş, 2018a: 1558).

Yabancı dilde yapılan çalışmalar ile hem tezlerin uluslararası standartlara taşınmasına hem de ele aldığı temel problemlerin metodolojisiyle birlikte uluslararası akademik platformlarda tartışılabilmesine katkı sağlanmış olunacaktır. Böylece din eğitimi literatürünün de nicelik ve nitelik açısından daha zengin hale gelmesine zemin hazırlanabilir.

Bununla birlikte diğer ülkelerde yabancı dilde yapılan din eğitimiyle ilgili çalışmalarının, Türkiye’deki çalışmalarla mukayeseli olarak ele alınması, güçlü bir yabancı dil becerisini de beraberinde getirecektir. Böylece uluslararası nitelikte farklı dillerde yapılan çalışmalardan daha fazla faydalanılabilecektir (Güneş, 2018b: 198).

6.2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Tablo 4: Tezlerin Üniversitelere ve Program Türüne Göre Dağılımı

Üniversite	Tez Program Türü				Toplam	
	Yüksek Lisans		Doktora			
	n	%	%	%	n	%
Ankara Ü.	24	8,8	11	14,1	35	10,0
Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Atatürk Ü.	8	2,9	2	2,6	10	2,9
Ağrı İbrahim Çeçen Ü.	3	1,1	-	-	3	0,9
Bayburt Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Bursa Uludağ Ü.	1	0,4	1	1,3	2	0,6
Cumhuriyet Ü. ¹⁵	14	5,1	1	1,3	15	4,3
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.	6	2,2	-	-	6	1,7
Çukurova Ü.	5	1,8	1	1,3	6	1,7
Dicle Ü.	-	-	1	1,3	1	0,3
Dokuz Eylül Ü.	9	3,3	7	9,0	16	4,6
Erciyes Ü.	5	1,8	1	1,3	6	1,7
Fırat Ü.	2	0,7	-	-	2	0,6
Gaziantep Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Harran Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Hitit Ü.	4	1,5	1	1,3	5	1,4

¹⁵ “Cumhuriyet Üniversitesinin ismi, 2018 yılında TBMM Milli Eğitim Komisyonunda kabul edilen Yüksek Öğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapan Kanun Tasarısı sonucu Sivas Cumhuriyet Üniversitesi olarak değiştirildiği” (Büyük Sivas, 2019), için çalışmada, iki üniversiteye ait bulgular ayrı ayrı verilmiş ancak birlikte değerlendirilmiştir

İhsan Doğramacı Bilkent Ü.	-	-	1	1,3	1	0,3
İnönü Ü.	2	0,7	-	-	2	0,6
İstanbul Ü.	7	2,6	2	2,6	9	2,6
İzmir Kâtip Çelebi Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.	2	0,7	-	-	2	0,6
Kastamonu Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Maltepe Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Marmara Ü.	68	25,0	27	34,6	95	27,1
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Necmettin Erbakan Ü.	8	2,9	5	6,4	13	3,7
Ondokuz Mayıs Ü.	8	2,9	4	5,1	12	3,4
Recep Tayyip Erdoğan Ü. ¹⁶	2	0,7	-	-	2	0,6
Rize Ü.	2	0,7	-	-	2	0,6
Sakarya Ü.	18	6,6	-	-	18	5,1
Selçuk Ü. ¹⁷	25	9,2	8	10,3	33	9,4
Sivas Cumhuriyet Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Süleyman Demirel Ü.	11	4,0	-	-	11	3,1
Tokat Gaziosmanpaşa Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Trakya Ü.	1	0,4	-	-	1	0,3
Uludağ Ü. ¹⁸	20	7,4	5	6,4	25	7,1
Van Yüzüncü Yıl Ü.	7	2,6	-	-	7	2,0
Toplam	272	100	78	100	350	100

Tablo 4'ün verilerine göre, 1986 yılından günümüze kadar kesintisiz olarak tamamlanan din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışma en çok Marmara Üniversitesi bünyesinde yapılmıştır. Buna göre, Marmara Üniversitesi'nde 68 yüksek lisans, 27 doktora tezi olmak üzere toplam 95 lisansüstü çalışma (% 27,1) tamamlanmıştır. Bu üniversiteyi 33 yüksek lisans, 13 doktora tezi olmak üzere toplam 46 lisansüstü çalışma (% 13,1) ile Selçuk/Necmettin Erbakan Üniversitesi; 24 yüksek lisans, 11 doktora tezi olmak üzere toplam 35 lisansüstü çalışma (% 10) ile Ankara Üniversitesi takip etmektedir. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (% 0,3), Bayburt Üniversitesi (% 0,3), Dicle Üniversitesi (% 0,3), Gaziantep Üniversitesi (% 0,3), Harran Üniversitesi (% 0,3), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi (% 0,3), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (% 0,3), Kastamonu Üniversitesi (% 0,3), Maltepe Üniversitesi (% 0,3), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (% 0,3), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (% 0,3) ve Trakya

¹⁶ "Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 17 Mart 2006 tarih ve 26111 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 15 yeni üniversite kurulmasına ilişkin 5467 sayılı Kanunla Rize Üniversitesi adıyla kurulmuş olup, 11 Nisan 2012 tarih ve 28261 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi adını almıştır." (RTEÜ, 2019). Bu yüzden çalışmada, iki üniversiteye ait bulgular ayrı ayrı verilmiş ama birlikte değerlendirilmiştir.

¹⁷ "Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 11.04.2012 tarih ve 28261 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 6287 nolu Kanunun 20. maddesinin yürürlüğe girmesiyle Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin kurulmasıyla birlikte bu üniversiteye bağlanmıştır" (NEÜ, 2019). Bu yüzden çalışmada iki üniversitenin bulguları ayrı ayrı verilmiş ancak birlikte değerlendirilmiştir.

¹⁸ "Uludağ Üniversitesinin ismi, 18.05.2018 tarih ve 30425 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7141 sayılı "Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile Bursa Uludağ Üniversitesi'ne dönüştüğü" (UÜ, 2019) için çalışmada, iki üniversiteye ait bulgular ayrı ayrı verilmiş ama birlikte değerlendirilmiştir.

Üniversitesi’nin (% 0,3) ise sadece 1 tezle en son sırada yer aldığı görülmektedir. Ulaşılan bu verilerden din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmaların, Türkiye’nin merkezi ve büyük üniversitelerinde daha fazla yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre lisansüstü çalışmalarda sırayla Marmara, Selçuk/Necmettin Erbakan, Ankara Üniversitesi ön plana çıkmaktadır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi ise bünyesinde en az çalışma yapılan üniversitelerdir. Bununla ilgili olarak; Marmara, Selçuk/Necmettin Erbakan, Ankara Üniversitelerinin köklü bir geçmişe, akademik birikim, deneyim ve kültüre sahip olması, akademisyen kadrosunun çeşitli ve yeterli olması, uzun süredir lisansüstü programlarının var olması, bu üniversitelerin buldukları şehrin imkânları ile öğrencilerin bu fakülteleri daha çok tercih etmesi gibi sebeplerin bunda etkili olduğu söylenebilir. Buna mukabil nicelik olarak en alt sıralarda yer alan üniversitelerin ise, genellikle yeni açılan ve lisansüstü eğitime yeni başlayan üniversiteler olmaları, akademik kadronun azlığı, üniversitenin/fakültenin bulunduğu ilin şartları ve bunun sonucunda öğrencilerin tercih etmemesi gibi sebeplerin etkilediği düşünülebilir.

Son yıllarda ilahiyat fakültelerindeki niceliksel artış ile birlikte enstitüler bünyesinde açılan yüksek lisans ve doktora programları ile üniversiteler arasındaki sayısal oranların değişmesi muhtemeldir.

2015 yılında Türkan’ın, 2016 yılında Acuner ve Türkan ile Yorulmaz’ın din eğitimi alanındaki lisansüstü tezler üzerine yaptığı çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış ve Marmara Üniversitesi ilk sırada yer almıştır (Türkan, 2015: 34, 35; Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343; Yorulmaz, 2016: 41-62). Bu çalışma ile aradan geçen 3 yıldan sonra sonuçlarda fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde Acuner ve Türkan ile Yorulmaz’ın yaptığı araştırmada tez yapılan üniversiteler içerisinde Marmara’dan sonra Selçuk/Necmettin Erbakan ve Ankara Üniversitesi ön plana çıkmaktadır (Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343; Yorulmaz, 2016: 41-62). Korkmaz’ın çalışmasında ise Selçuk Üniversitesi ön plana çıkmaktadır (Korkmaz, 2010: 151-176). Buna göre Kur’an kursları konulu lisansüstü tezler en fazla Selçuk Üniversitesinde yapılmıştır. Bu farklılığın, çalışmada spesifik bir konunun incelenmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Konu, mukayese açısından din eğitimi ile ilgili yapılan makaleler çerçevesinde değerlendirildiğinde; Güneş Türkiye’de ilahiyat fakültelerindeki din eğitimi konulu makalelerin analizi ile ilgili yaptığı çalışmasında, en fazla çalışmanın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde yayımlandığını ortaya koymaktadır (Güneş, 2018a: 1537-1561). Kaymakcan ve Ünsal da çalışmasında buna yakın sonuçlara ulaşmıştır (Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 51-76). Bunun sebebiyle ilgili olarak ise Ankara Üniversitesi’nin en eski ilahiyat fakültesi dergisine sahip olmasının, günümüze kadar kesintiye uğramaması ve çalışma alanı din eğitimi olmayan farklı alanlardan birçok akademisyenin makalelerinin burada yayımlanmış olmasından (Bkz. Güneş, 2018a: 1552) söz edilebilir.

6.3. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Tablo 5: Tezlerin Konularına ve Program Türüne Göre Dağılımı

Tez Konusu	Tez Program Türü				Toplam	
	Y. Lisans		Doktora			
	n	%	n	%	n	%
Örgün Din Eğitimi	71	26,1	22	28,2	93	26,6
Yaygın Din Eğitimi	40	14,7	14	17,9	54	15,4
Hem Örgün Hem Yaygın Din Eğitimi	25	9,2	10	12,8	35	10,0
İnformal Din Eğitimi	31	11,4	4	5,1	35	10,0
Kişi / Eser İnceleme	30	11,0	3	3,8	33	9,4
Kuramsal	37	13,6	15	19,2	52	14,9
Kur'an / Hadis Temelli	38	14,0	10	12,8	48	13,7
Toplam	272	100	78	100	350	100

Din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalar genel olarak; örgün din eğitimi, yaygın din eğitimi, örgün ve yaygın din eğitimi ve diğer başlıklar altında sınıflandırılabilir. "Diğer" kategorisine giren başlıklar altında da informal din eğitimi, Kur'an ve hadis temelli çalışmalar, kuramsal çalışmalar, kişi ve eser inceleme çalışmaları şeklinde tasnif yapılabilir. Bu süreçte bazı çalışmaların birden fazla konu başlığıyla ilgili olduğu anlaşılmış, ancak bunlar en fazla ilgili olduğu konu başlığı altında tanımlanmıştır. Tablo 5'te görüldüğü gibi lisansüstü çalışmalar, belirtilen konular altında kategorize edilerek analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Tosun, Türkan, Yorulmaz, Acuner ve Türkan çalışmalarında, din eğitimi konulu lisansüstü tezleri (Tosun, 2009: 293-303; Türkan, 2015; Yorulmaz, 2016: 41-62; Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343); Güneş de yaptığı din eğitimi konulu iki farklı çalışmada, makaleleri benzer konulara göre gruplandırmıştır (Güneş, 2018a: 1537-1561; Güneş, 2018b: 175-200). Kaymakcan ve Ünsal, ilahiyat fakültesi dergilerinde yayımlanan din eğitimi makaleleriyle ilgili araştırmasında bu şekilde bir konu sınıflamasına yer vermemiştir (Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 51-76).

Buna göre, din eğitimi başlıklı lisansüstü tezler konu dağılımına göre en çok örgün din eğitimi (n=93, % 26,6) kapsamında yapılmıştır. Bundan sonra sırayla yaygın din eğitimi (n=54, % 15,4), kuramsal çalışmalar (n=52, % 14,9), Kur'an ve hadis temelli çalışmalar (n=48, % 13,7), örgün ve yaygın din eğitimi (n=35, % 10), informal din eğitimi (n=35, % 10) ve kişi/eser inceleme çalışmalarının (n=33, % 9,4) geldiği görülmektedir. Bu yapılan analizler sonucu "diğer" konulu çalışmaların (n=168, % 48) kuramsal çalışmalar, Kur'an ve hadis temelli çalışmalar, informal din eğitimi ve kişi/eser inceleme çalışmaları olarak belirlendiği görülmektedir.

Tablo 5'te tezlerin konu ve program türlerine göre dağılımına bakıldığında, yüksek lisans tezlerinin % 26,1'i (n=71), doktora tezlerinin % 28,2'si (n=22) örgün din eğitime yöneliktir. Bununla birlikte yüksek lisansta % 14,7 (n=40), doktora % 17,9'luk oranla (n=14) yaygın din eğitimi 2. sırada; yüksek lisansta % 13,6 (n=37), doktora % 19,2'lik bir oranla (n=15) kuramsal çalışmalar 3. sıradadır.

Bunu % 14 (n=38) yüksek lisans, % 12,8 (n=10) doktora tezleri ile Kur’an ve hadis temelli çalışmalar;¹⁹ % 9,2 (n=25) yüksek lisans, % 12,8 (n=10) doktora tezleri ile hem örgün hem yaygın din eğitimi; % 11,4 (n=31) yüksek lisans, % 5,1 (n=4) doktora tezleri ile informal din eğitimi ve % 11 (n=30) yüksek lisans²⁰, %3,8 (n=3) doktora tezleri ile de kişi/eser inceleme çalışmaları takip etmektedir.

Örgün din eğitimi, yaygın din eğitimi, hem örgün hem yaygın din eğitimi, informal din eğitimi, şahıs/eser, Kur’an ve Hadis merkezli ve kuramsal çalışmaları ele alan temel konu alanlarının her biri alt konu alanlarına da ayrılmaktadır. Bunların içerisinde örgün din eğitimi en fazla alt konuya sahip olan alandır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurumu merkezli tezlerin en fazla oranı teşkil ettiği bu alanda, okul öncesi/anaokulu, ilk ve ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri, seçmeli din dersleri, imam hatip liseleri/imam hatip lisesi meslek dersleri, programlar, yöntem, teknik, model, materyal, eğitsel oyunlar, çocukluk, ergenlik/gençlik dönemi, engelli bireyler, öğretmen yetiştirme ve ilahiyat fakülteleri ile ilgili tartışmalar önemli konular arasındadır. En çok lisansüstü çalışmanın yapıldığı konu alanlarından bir diğeri ise yaygın din eğitimidir. Diyanet İşleri Başkanlığı merkezli çalışmaların yoğunluk gösterdiği bu alanda; camiler, Kur’an kursları, yaz Kur’an kursları, 4-6 yaş grubu Kur’an Kursları, ihtiyaç odaklı Kur’an kursları, müfredat programı, yöntem/teknik, öğretim teknolojileri, müftüler, imam hatipler, müezzinler, mesleki yeterlik, hutbe, vaaz, dini yayınlar, din hizmetleri, aile irşat ve rehberlik büroları/hizmetleri, sosyal sorumluluk projeleri, çocukluk dönemi din eğitimi, yetişkin din eğitimi ve kadınların eğitimi önemli konulardandır. Kuramsal çalışmalarda; din eğitiminin psikolojik ve sosyal temelleri, estetik boyut, kişilik gelişimi, yabancılaşma, cinsel gelişim, ahlaki gelişim, duygusal gelişim, stres, aşağılık kompleksi, kimlik gelişimi, bağlanma kavramı, insanın kendini tanıması, çokkültürlülük, çoğulculuk, modernleşme, inanç gelişim teorisi, sosyal kognitif teorisi, bilişsel gelişim kuramı ve duyuş-biliş ilişkisi/duyuşsal boyut konuları, Kur’an ve hadis temelli çalışmalarda; Mearic, Zümer, Yusuf, Enbiya, Furkan, Mücadele²¹, Mutaffifin, Mü’minûn, Rahman, Rum, Hud, Haşr, Vakı’a, Müddesir, Kâf, Kehf, Münafikûn ve Yasin sureleri, nefis, zulüm, iftira, tâbi olma, takva, cehennem, felah, baba, hak ve batıl, sevgi, emri bil maruf ve nehyi anil münker, şirk ve şükür kavramları, tartışma yöntemi, Kur’an’da aydın kişi, Hz. Musa kıssası, Karun Kıssası, azap, tehdit ve itap ayetleri, Kur’an-ı Kerim’in isimleri, Hz. Meryem’in terbiyesi, Muvatta hadisleri ışığında ailede din eğitimi, hadislerdeki kıssalar ve âdâb-ı muâşeret açısından din eğitime göre Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber sahabe ilişkisi konuları, informal din eğitiminde; aile, anne-baba, çocuk, aile akraba ilişkileri, internet, sosyal medya, sinema, TV, sihir ve büyü içerikli filmler²², basın, dini yayınlar, hurafe, batıl inanç, hac, sosyo-kültürel çevre, ahilik, mükâfat ve ceza konuları, örgün ve yaygın din eğitiminde; örgün ve yaygın din eğitimi arasındaki ilişki, örgün ve yaygın din eğitimi kurumları, yabancı ülkelerde

¹⁹ Tosun’un 1980-2006 yılları arasında din eğitimi anabilim dalında yapılan lisansüstü tezler üzerine yaptığı çalışmada, Kuran ve sure merkezli din eğitimi çalışmalarının oranı yüksek lisans tezlerinde %7-8 iken, doktora tezlerinde ise % 1’in altındadır (Tosun, 2009: 300). Bu oran çalışmamızdaki oranlarla örtüşmemektedir. Buna göre son yıllarda Kur’an/sure ve hadislerde din eğitimi konularında yapılan tezlerde yoğunlaşma yaşanmıştır.

²⁰ 2009 yılında konuyla ilgili yapılan benzer bir çalışmada, kişi ve eserler üzerine yapılmış yüksek lisans tezlerinin oranı yaklaşık % 20’dir. Bu sonuç, çalışmamızdaki oranın iki katıdır (Tosun, 2009: 300). İki çalışma arasında geçen 13 yılla birlikte kişi/eser çalışmalarının daha az tercih edildiği ve bu süreçte meydana gelen bilimsel gelişmelerin tez konularına yönelimi değiştirdiği ve bundan örgün din eğitiminin en çok etkilendiği söylenebilir.

²¹ Bu sure; 2008 yılında yapılan iki yüksek lisans tezinde ele alınmıştır. Bu çalışmalar Prof. Dr. H. Mahmut Çamdibi danışmanlığında, Sümeyye Sultan Çevik Yavaş tarafından “Din Eğitiminde Mücadele Suresi” ve Prof. Dr. Abdullah Özbek danışmanlığında, Mehmet Fatih Öztürk tarafından “Mücadele Suresinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi” başlıklarıyla gerçekleştirilmiştir.

²² Bu konu; 2008 ve 2010 yılında yapılan iki yüksek lisans tezinde ele alınmıştır. Bu çalışmalar, Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı danışmanlığında, Muhammed Esat Altıntaş tarafından, “Din Eğitimi Açısından Sihir ve Büyü İçerikli Filmlerin Etkilerine İlişkin Çocukların Algıları” ve Yrd. Doç. Dr. Emine Keskiner danışmanlığında, Şeyma Torun tarafından “Sihir İçerikli Dizi Filmlerin Çocuklara Olan Etkisinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi: Selena Dizi Filmi Örneği” başlığıyla gerçekleştirilmiştir.

örgün ve yaygın din eğitimi uygulamaları konuları, kişi/eser inceleme çalışmalarında ise Muallim Cevdet (öl. 1935), İsmail Hakkı Baltacıoğlu (öl. 1978), Mehmet Akif Ersoy (öl. 1936), Beyza Bilgin, Seyyid Ahmet Arvasi (öl. 1988), Halide Edip Adivar (öl. 1964), Kazım Karabekir (öl. 1948), Mustafa Rahmi Balaban (öl. 1953), İbn Miskeveyh (öl. 421/1030), Ahmet Mithat Efendi (öl. 1912), Ziya Gökalp (öl. 1924), Erol Güngör (öl. 1983), Nurettin Topçu (öl. 1975), M. Yaşar Kandemir, Kemalettin Tuğcu (öl. 1996), Hilmi Ziya Ülken (öl. 1974), Ali Haydar Taner (öl. 1956), Safiye Erol (öl. 1964), İbn Haldun (öl. 808/1406), Satı Bey (öl. 1968), Yusuf Nâbî (öl. 1124/1712), Şihabeddin Mercani (öl. 1306/1889), Seyyid Cemaleddin Afgani (öl. 1314/1897), Dâvûd el-Kayserî (öl. 751/1350), Ebu Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944), Gazzâlî (öl. 505/1111), Ahmet Hamdi Akseki (öl. 1951), Ömer Çam (öl. 2002), John Wilson (öl. 2003), Kant (öl. 1218/1804), Jung (öl. 1961) ve Freud'un (öl. 1939) eserleri/din eğitimi ile ilgili görüşleri tartışılan ve ön plana çıkan önemli konulardır.²³ Ayrıca yabancı ülkelerle ilgili yapılan çalışmalarda ise Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Belçika, Avusturya, Hollanda, Polonya, Mısır, Ürdün, Bulgaristan, Sırbistan, Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan, Makedonya, Azerbaycan, Kosova, Dağıstan gibi ülkelerde din eğitimi konuları²⁴ ön plana çıkmaktadır.

Buna göre konu dağılımı kapsamında yoğunlaşılacak alanların, örgün din eğitiminde; ilköğretim ve ortaöğretim kurumu, öğrenciler ve uygulamalar, yaygın din eğitiminde; Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kurumlar, görevliler/personel ve din hizmetleri, hem örgün hem yaygın din eğitiminde; örgün ve yaygın din eğitimi kurumları ve uygulamalar, kuramsal çalışmalarda; din eğitiminin teorik temelleri, Kur'an ve hadis temelli çalışmalarda; surelerin ve hadislerin din eğitimi açısından tahlili, informal din eğitiminde; aile ve çocuk, kişi/eser inceleme çalışmalarında ise genelde eğitim özelde din eğitimi alanında önemli şahsiyetlerin görüşleri ve eserlerinin değerlendirilmesi şeklinde olduğu görülmektedir.

Buradan elde edilen bulgularla, benzer çalışmaların bazı sonuçlarını karşılaştırmak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından faydalı olacaktır. 2016 yılında din eğitimi konulu lisansüstü çalışmalarla ilgili yapılan bir araştırmada, yüksek lisans tezlerinin % 59,9'unun, doktora tezlerinin % 63'ünün örgün din eğitimiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Yüksek lisans tezlerinin % 34,2'si, doktora tezlerinin % 26,8'i ile yaygın din eğitimi ikinci sırada yer almıştır (Acuner ve Türkan, 2016: 1337, 1338). Yapılan benzer bir araştırmada da din eğitimi alanında en çok tez örgün din eğitiminde yapılmıştır. Bunu yaygın din eğitimi takip etmektedir (Yorulmaz, 2016: 50, 54). Örgün din eğitiminde en çok çalışılan konu, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi iken, yaygın din eğitiminde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kurumlar ve din görevlileri olmuştur (Türkan, 2015: 58-85; Yorulmaz, 2016: 50-52; Acuner ve Türkan: 2016: 1337-1342). Bu sonuçlar bulgularımızla aynı doğrultudadır. Yapılan çalışmalar ile araştırmamız arasında zamansal farklılık olmasına rağmen problem, alt alanları, içeriği, yöntemi, bulgular ve tartışma alanı itibarıyla örgün din eğitimi en yoğun tez yapılan konu olmaya devam etmektedir.

Konuya din eğitimi konulu makaleler açısından bakıldığında, Güneş'in Türkiye'de ilahiyat

²³ Bu konuda Ziya Gökalp (1989, 2004), M. Akif Ersoy (1995, 1996), Nurettin Topçu (2006, 2008), Kazım Karabekir (2000-2018), Seyyid Ahmet Arvasi (1999, 2001) Halide Edip Adivar (2000, 2009), M. Yaşar Kandemir'in (2006, 2008) eserleri/din eğitimi anlayışları ile ilgili ikişer tane yüksek lisans tezi yapılmış ve bunlar en çok yoğunlaşılacak kişi/eser tez konuları olmuştur. Aynı konuda doktora tezi olarak sadece 2 çalışma yapılmıştır. Bunlar; 1997 yılında Gazzâlî ve 2017 yılında Ahmet Hamdi Akseki'nin eserleri/din eğitimi görüşleriyle ilgili tezlerdir.

²⁴ Bu konuda hakkında çalışma yapılan ülkeler arasında; 6 yüksek lisans (1994, 2000, 2004, 2011, 2013, 2015), 1 doktora tezi (1992) ile Almanya; 5 yüksek lisans (2005, 2005, 2006, 2012, 2016), 1 doktora tezi (2019) ile Afganistan; 3 yüksek lisans tezi (2002, 2007, 2011) ile Bulgaristan; 3 yüksek lisans tezi (2010, 2015, 2019) ile Makedonya, 3 yüksek lisans tezi (2014, 2015, 2017) ile Kazakistan; 2 yüksek lisans (2010, 2014), 3 doktora tezi (2006, 2013, 2019) ile Azerbaycan; 2 yüksek lisans tezi (2012, 2013) ile Kosova; 1 yüksek lisans (2018), 1 doktora tezi (2013) ile Belçika; 1 yüksek lisans (2003), 1 doktora tezi (2006) ile Kırgızistan; 2 doktora tezi (2007, 2019) ile Ürdün; 2 doktora tezi (1996, 2011) ile Hollanda; 1 doktora tezi (2013) ile Polonya ve 1 doktora tezi (1996) ile Dağıstan yer almaktadır.

fakültesi dergileri dışında yayımlanan dergilerde yer alan din eğitimi konulu makaleleri incelediği çalışmada, en çok makale üretilen kısmın örgün din eğitimi alanı olduğu görülmektedir. Buna göre en çok makale neşredilen konulardan bir diğeri ise yaygın din eğitimidir (Güneş, 2018b: 189, 190). Yine Güneş’in Türkiye’de ilahiyat fakülteleri tarafından yayımlanan dergilerde yer alan din eğitimi konulu makaleler üzerine yaptığı bir başka araştırmada, örgün din eğitimi sayı bakımından en fazla çalışmanın yapıldığı alandır. Tüm çalışmaların 1/3’ünü oluşturmaktadır. Daha sonra din eğitimi tarihi ve yaygın din eğitimi çalışmaları gelmektedir (Güneş, 2018a: 1550-1552). Araştırmamız ve lisansüstü tezleri ele alan diğer çalışmalarda olduğu gibi makale çalışmalarında da örgün din eğitiminde konu itibarıyla daha çok ilköğretim-ortaöğretim kurumu ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri; yaygın din eğitiminde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki kurum ve personel ele alınmaktadır (Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343; Yorulmaz, 2016: 41-62; Güneş, 2018a: 1537-1561; Güneş, 2018b: 175-200). Bunların dışında İnfomal din eğitimi, ahlak ve değerler eğitimi, bir düşünürün eser ve görüşleri, diğer ülkelerde din eğitimi, eğitim tarihi, Kur’an ve hadis/sünnet merkezli çalışmalar, yöntem-teknik ve öğretim teknolojileri gibi konular da diğer çalışma konularıdır.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, alt başlıklar ile beraber tüm konular içerisinde en çok tez üretilen alanın örgün din eğitimi olduğu görülmektedir. Ancak bunlarla beraber son yıllarda yapılan lisansüstü çalışmalar analiz edildiğinde, okul öncesi din eğitimi, kadınların eğitimi, diğer ülkelerde din eğitimi konularının yoğunluk kazanmaya başladığı ve bu yönde bir açılım sağlandığı söylenebilir.

6.4. Tezlerin Yönteme Göre Dağılımı

Tablo 6: Tezlerin Kullanılan Yönteme ve Program Türüne Göre Dağılımı

Yöntem	Tez Program Türü				Toplam	
	Y. Lisans		Doktora			
	n	%	n	%	n	%
Literatür Taraması	147	54,0	31	39,7	178	50,9
Anket	40	14,7	15	19,2	55	15,7
Görüşme	21	7,7	10	12,8	31	8,9
Doküman İncelemesi	32	11,8	7	9,0	39	11,1
Nicel Destekli Nitel	11	4,0	4	5,1	15	4,3
Nitel Destekli Nicel	2	0,7	2	2,6	4	1,1
Diğer	19	7,0	9	11,5	28	8,0
Toplam	272	100	78	100	350	100

Çalışmalarda nicel, nitel ve karma yöntemler tercih edilse bile bunların içerisinde genellikle literatür taraması da kullanılır. Burada yöntemi literatür taraması olarak belirlenen tezler, diğer yöntem türlerini tercih etmeyen ve sadece literatür taramasını kullanan tezlerdir. Görüşme ve doküman incelemesi tür/desen itibarıyla nitel, anket ise nicel araştırma teknikleri içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca nitel destekli nicel ve nicel destekli nitel çalışmalar da karma yöntem olarak ele alınmıştır.

Bu kapsamda tablo 6’daki lisansüstü çalışmaların bilimsel araştırma yöntemleri /teknikleri dağılımına göre; tezlerin 147’si yüksek lisans, 31’i doktora olmak üzere toplam 178’i yani % 50,9’u literatür/alanyazını taramasına dayalı olarak tasarlanmıştır. Bunu 40 yüksek lisans, 15 doktora toplam

55 çalışma (% 15,7) ile anket; 32 yüksek lisans, 7 doktora toplam 39 çalışma (% 11,1) ile doküman incelemesi; 21 yüksek lisans, 10 doktora toplam 31 çalışma (% 8,9) ile görüşme/mülakat; 11 yüksek lisans, 4 doktora toplam 15 çalışma (% 4,3) ile nicel destekli nitel (anket+doküman incelemesi/görüşme); 2 yüksek lisans, 2 doktora toplam 4 çalışma (% 1,1) ile nitel destekli nicel yöntem (doküman incelemesi/görüşme+ anket) izlemektedir. "Diğer" kategorisine giren 19 yüksek lisans, 9 doktora toplam 28 lisansüstü çalışmada (% 8) ise yöntem/teknik belirtilmemiş ve bunlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu çalışmalarda yöntem bilgisine yer verilmemesi manidardır. Ancak bu durumların daha çok ilk yıllardaki çalışmalarda görüldüğü, son yıllarda yapılan çalışmalarda metodoloji konusuna hassasiyet gösterildiği ve detaylı açıklama getirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Buna göre ulaşılan bulgular şu şeklide de ifade edilebilir:

1. Literatür/Alanyazını Taraması,
2. Nitel (Görüşme/Doküman İncelemesi)
3. Nicel (Anket)
4. Karma (Nicel+Nitel / Nitel+Nicel)

Bu sonuçlar, geçmişten günümüze din eğitimi lisansüstü çalışmalarındaki bilimsel araştırma yaklaşımı konusunda bir fikir vermektedir. Din eğitiminin problemlerinin uzun bir süre teorik ve kuramsal olarak incelenmesi, problemlere literatür bağlamında çözüm üretme gibi pasif bir anlayışın sonucudur. Uygulamalı araştırma yaklaşımlarının günümüzde daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Buna sebep olarak; kuramsal yaklaşımın problemlere etkili çözümler ortaya koymada yetersizliğinin anlaşılması ile beraber, amprik temelli bilimsel araştırma yaklaşımının ilahiyat/din eğitimi alanıyla sonradan/geç buluşulmasının etkili olduğu söylenebilir (Bkz. Güneş, 2018b: 192). Bir başka deyişle, son yıllarda artan amprik araştırma paradigmalarıyla, güncel araştırma problemlerinin tespiti ve bunlara etkili çözümler üretilmesine katkı sağlandığı ifade edilebilir.

Ulaşılan yukarıdaki verilerle benzer araştırmaların sonuçlarını karşılaştırmak, konuya daha sağlıklı yaklaşım açısından yararlı olacaktır.

1954-2015 yılları arasında din eğitim alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelendiği bir çalışmada; literatür taraması, din eğitimi alanında en çok tercih edilen yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. En fazla kullanılan ikinci yöntem ise nicel araştırma (28'i tarama deseninde, 5'i deneysel desende toplam 33 tez) yöntemidir. Nitel araştırma yöntemi ise en az kullanılan yöntemdir (Yorulmaz, 2016: 55, 56). Bu sonuç, bulgularımızla benzerlik göstermektedir. Ancak son yıllarda uluslararası bilimsel gelişmelerle birlikte nitel ve karma (nicel+nitel ve nitel+nicel) türde çalışmaların oranlarında artış yaşandığı görülmektedir (Kırş. Yorulmaz, 2016: 41-62). 1996-2009 yılları arasında Kur'an kurslarını konu edinen lisansüstü tezlerin incelendiği bir araştırmada ise tezlerin büyük çoğunluğu nicel desene sahiptir. Daha sonra teorik/kuramsal çalışmalar gelmektedir. Nitel desene sahip bir araştırma bulunmamakla birlikte, nicel ve nitel desenlerin birlikte ele alındığı karma desenli araştırmaların yeni yapılmaya başlandığı görülmektedir (Korkmaz, 2010: 161). Konuyla ilgili yapılan başka bir çalışmada ise lisansüstü tezlerde en çok kullanılan yöntemler sırayla; doküman incelemesi (% 19,5), alan araştırması (% 18,3) ve literatür taramasıdır (% 13,3) (Türkan, 2015: 43, 44).

Yöntem açısından din eğitimi konulu makalelere bakıldığında, 1927-2017 yılları arasında din eğitimi konulu makalelerin analiz edildiği bir araştırmada, literatür taraması türündeki araştırmaların en fazla tercih edilen çalışma türü olduğu görülmektedir. Bunu nicel (123 tarama desenli, 9 deneysel desenli) ve nitel yönetime sahip çalışmalar takip etmektedir (Güneş, 2018a: 1553-1555). Buna göre, din eğitimi konulu makalelerde deneysel türdeki araştırmaların oranlarında son yıllarda artış yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. 1953-2018 yılları arasını kapsayan benzer bir araştırmada ise çalışmaların 2/3'ünden fazlası literatür taraması, % 17'si nicel, % 12'si nitel, % 1'i ise karma araştırma desenlerinde gerçekleştirilmiştir (Güneş, 2018b: 191-193).

Sonuç olarak farklı yıllarda din eğitimi alanında yapılan lisansüstü ve makale konulu çalışmalardan hareketle, din eğitimi çalışmalarında literatür taraması/alanyazın derleme ve kuramsal türdeki çalışmalar ön plana çıkmakla birlikte, güncel problemlerin ele alınmasında daha etkili olabilecek nitel ve karma yöntemlere ve deneysel çalışmalara ağırlık verilmesinin önem arz ettiği söylenebilir (Bkz. Yorulmaz, 2016: 56).

6. 5. Tezlerin Enstitüye Göre Dağılımı

Tablo 7: Tezlerin Yapıldığı Enstitüye ve Program Türüne Göre Dağılımı

Yöntem	Tez Program Türü					
	Y. Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Sosyal Bilimler	270	99,3	77	98,7	347	99,1
Ekonomi ve Sosyal Bilimler			1	1,3	1	0,3
Türkiyat Araştırmaları	1	0,4			1	0,3
Fen Bilimleri	1	0,4			1	0,3
Toplam	272	100	78	100	350	100

Tablo 7’de yer alan din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin 270’i yüksek lisans (% 77,1), 77’si doktora (% 22) olmak üzere toplam 347 çalışma (% 99,1) sosyal bilimler enstitüsüne bağlı programlarda yapılan çalışmalardır. Bunu 1 doktora çalışması (% 0,3) ile Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1 yüksek lisans çalışması (% 0,3) ile Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve yine 1 yüksek lisans çalışması (% 0,3) ile Fen Bilimleri Enstitüsü takip etmektedir.

Sosyal Bilimler Enstitüsü dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2013 yılında yapılan çalışmanın Tuğba Gürçel’in “ Religious Education as an Indicator of State-Religion Relations Within the Scope of Europeanization Theories: Case Studies of Turkey and Poland (Din-Devlet İlişkilerinin Göstergesi Olarak Din Eğitiminin Avrupalılaştırma Teorileri İle İncelenmesi: Türkiye ve Polonya Örnekleri)” adlı doktora tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde 2016 yılında yapılan çalışmanın Selma Eminoğlu’nun “Din Eğitiminde Fen Bilimleri Kavram ve Konularının Kullanılması” adlı yüksek lisans tezi ve yine Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde 2017 yılında yapılan çalışmanın Zeynep Azder’in “Cumhuriyet Halk Partisi’ndeki İdeolojik Dönüşümün Türkiye’de Din Eğitimine Yansımaları (1945-1950)” adlı yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir.

Buna göre yapılan lisansüstü tezlerin neredeyse tamamının sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde yapılan çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer enstitülerde yapılan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Din eğitimi çalışmalarının alan itibarıyla Sosyal Bilimler Enstitüsü merkezli olması beklenen bir durumdur. Din eğitimi konuları ve metodolojisi itibarıyla alana disiplinler arası bir açılım getirilmiş ancak bu oran sınırlı olmakla beraber farklı disiplinlerde yapılacak çalışmalarla artırılmalıdır (Bkz. Korkmaz, 2010: 156).

6.6. Tezlerin Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Tablo 8: Tezlerin Yapıldığı Anabilim Dalına ve Program Türüne Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Tez Program Türü				Toplam	
	Yüksek Lisans		Doktora		n	%
	n	%	n	%		
Felsefe ve Din Bilimleri	212	77,9	70	89,7	282	80,6
İlahiyat	16	5,9	5	6,4	21	6,0
İlköğretim DKAB Öğretmenliği	14	5,1	-	-	14	4,0
İlköğretim DKAB Eğitimi	5	1,8	-	-	5	1,4
İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler	4	1,5	-	-	4	1,1
Sosyoloji	3	1,1	-	-	3	0,9
Eğitim Bilimleri	2	0,7	-	-	2	0,6
Tarih	-	-	1	1,3	1	0,3
Türk Dili ve Edebiyatı	2	0,7	-	-	2	0,6
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	1	0,4	-	-	1	0,3
İlköğretim	1	0,4	-	-	1	0,3
Gazetecilik	1	0,4	-	-	1	0,3
Siyaset Bilimi	-	-	1	1,3	1	0,3
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1	0,4	-	-	1	0,3
Ulaşılamayan/Belirtilmemiş	10	3,7	1	1,3	11	3,1
Toplam	272	100,0	78	100	350	100

Yukarıdaki grafik ve tablodaki verilere bakıldığında, lisansüstü tezleri anabilim dallarına göre; Felsefe ve Din Bilimleri, İlahiyat, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ve diğer anabilim dalları olmak üzere dört kısma ayırmak mümkündür. Buna göre Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı beklediği üzere 282 teze, tüm çalışmaların yaklaşık % 81'ini teşkil etmektedir. Bu tezlerin 212'si yüksek lisans, 70'i doktora çalışmasıdır. Bundan sonra İlahiyat [16 yüksek lisans, 5 doktora, toplam 21 çalışma (% 6)], İlköğretim DKAB Öğretmenliği [14 yüksek lisans, toplam 14 çalışma (% 4)] ve İlköğretim DKAB Eğitimi Anabilim Dalı [5 yüksek lisans toplam 5 çalışma (% 1,4)] gelmektedir. % 4,9'lık bir oran ise, içerisinde 10 farklı anabilim dalının katkısının olduğu 28 lisansüstü çalışmadan oluşmaktadır. Kalan % 3,1 oranında çalışmada ise anabilim dalıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bu 28 lisansüstü çalışmayı anabilim dallarıyla birlikte irdelediğimizde, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalında 4 yüksek lisans çalışması varken, doktora çalışması yapılmamıştır. Bunlar, Şükrü Keyifli'nin "İ. Hakkı Baltacıoğlu'nun Din Eğitimiyle İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerinin Dini Pedagoji Bakımından Değerlendirilmesi"; Veli Öztürk'ün "Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi İle İlgili Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi"; Mehmet Bulut'un "Birinci ve İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Din Eğitimi Din Hizmetleri ve Dini Yayın

Konularında Yapılan Müzakereler Üzerine Bir Araştırma”, Ramazan Güvenç’in “Stres ve Din Eğitimi” adlı yüksek lisans çalışmalarıdır. Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Faruk Özcan’ın “Sosyo-İdeolojik ve Sembolik Yönüyle Türkiye’de Örgün Din Eğitimi: İmam-Hatip Liseleri Örneği”, Fatma Tamer’in “Aile ve Din Eğitimi: İlköğretim Düzeyindeki Öğrencilere Verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Sosyalizasyona Etkisi” ve Hazal Günel’in “Türkiye’de İslami Kimliğin İnşası Sürecinde Din Eğitimi (2002-2014) adlı 3 yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bunları, Ebubekir Sıddık Dikmener’in “Psiko-Sosyal Açından Türkiye’de Din Eğitime İlişkin Bir Değerlendirme” ve Gülten Caca’nın “Kosova Eğitim Sisteminde Din Eğitime İlişkin Eğitimci Algıları” adlı 2 yüksek lisans çalışması ile Eğitim Bilimleri; M. Akif Kılavuz’un “Muallim Cevdet’in Din Eğitimi ve Kurumları İle İlgili Görüşleri” ve M. Hakkı Aksu’nun “Ziya Gökalp’in Eğitim ve Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri” adlı 2 yüksek lisans tezi ile Türk Dili ve Edebiyatı; Tuğba Gürçel’in “Religious Education as an Indicator of State-Religion Relations Within the Scope of Europeanization Theories: Case Studies of Turkey and Poland (Din-Devlet İlişkilerinin Göstergesi Olarak Din Eğitiminin Avrupalılaştırma Teorileri İle İncelenmesi: Türkiye ve Polonya Örnekleri)” adlı 1 doktora tezi ile Siyaset Bilimi; Atiye Emiroğlu’nun “Türkiye’de Din eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları (1924-1980) adlı 1 doktora tezi ile Tarih; Zeynep Azder’in “Cumhuriyet Halk Partisi’ndeki İdeolojik Dönüşümün Türkiye’de Din Eğitime Yansıması (1945-1950)” adlı 1 yüksek lisans tezi ile Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi; Selma Eminoğlu’nun “Din Eğitimi Fen Bilimleri Kavram ve Konularının Kullanılması” adlı 1 yüksek lisans tezi ile İlköğretim; Aysun Solmaz’ın “Toplumsallaştırma Sürecinde Din Eğitiminin Medya Algılaması ve Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerindeki Rolü” adlı 1 yüksek lisans tezi ile Gazetecilik; Ali Tatlı’nın Din-Siyaset İlişkileri Bağlamında Türkiye’de Din Eğitimi adlı 1 yüksek lisans tezi ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi takip etmektedir. Bunların dışında 11 yüksek lisans, 1 doktora olmak üzere toplam 12 çalışmada ise Anabilim Dalı belirtilmemiş ve bununla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bu sonuca göre, din eğitimi başlıklı tezlerde Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalının katkısının diğer anabilim dallarına göre daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Zira anabilim dallarındaki bu çeşitliliğin, araştırmamızın güncel verileri ortaya koyuyor olması ve din eğitimi anabilim dalının son yıllarda niceliksel ve niteliksel akademik gelişme göstermiş olmasından kaynaklandığı (Bkz. Güneş, 2018b: 195) söylenebilir.

Din eğitimi tezlerinin bilim dalına göre dağılımına bakıldığında ise; araştırmada ele alınan 350 lisansüstü çalışmanın büyük çoğunluğu din eğitimi bilim dalı, düşük bir oran ise diğer bilim dallarının bünyesinde oluşturulmuştur. Bu sonuca göre incelenen lisansüstü çalışmalarda, din eğitimi bilim dalının ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla din eğitimi başlıklı yüksek lisans ve doktora çalışmalarının yoğunluklu olarak, din eğitimi bilim dalında yapılıyor olması doğal bir durum olarak düşünülebilir (Krş. Korkmaz, 2010: 156).

Tablo 8 genel olarak değerlendirildiğinde, lisansüstü çalışmalara; din eğitimi başta olmak üzere ilahiyat alanından hemen her bilim dalından yüksek lisans ve doktora düzeyinde az ya da çok katkı sağlandığı görülmektedir. Din eğitimi dışında en çok çalışma yapılan bilim dalının din psikolojisi olduğu söylenebilir.

Aynı durum Korkmaz, Kaymakcan ve Ünsal ile Güneş’in çalışmalarında da görülmektedir (Korkmaz, 2010: 156; Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 51-76; Güneş, 2018a: 1555-1557; Güneş, 2018b: 194-196). Bundan sonra Din Sosyolojisi/İslam Tarihi/Tefsir/Hadis öne çıkan bilim dallarıdır (Bkz. Güneş, 2018b: 195). İlahiyat alanı dışında ise Eğitim Bilimleri başta gelmektedir. Çünkü din eğitimi konusunu dinden, metodolojisini eğitim bilimlerinden alan bir disiplindir (Bkz. Tosun, 2015). Bu nedenle din eğitimi alanı, eğitim bilimleri ile ilişki içerisinde olmak durumundadır. Bununla birlikte Eğitimde Psikolojik Hizmetler, Eğitim Programları ve Öğretim, Fen Bilgisi Eğitimi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, Kurumlar Sosyolojisi, Siyaset Bilimi ve Gazetecilik bilim

dallarında din eğitimi odaklı lisansüstü çalışmalar yapılmıştır. Bütün bu sonuçlar dikkate alındığında, din eğitiminin birçok farklı bilim dalı ile iletişim halinde olan disiplinler arası çalışma yönü ortaya çıkmaktadır (Bkz. Cebeci, 2015; Tosun, 2015; Aydın, 2017; Güneş, 2018b: 175-200). Bu durum, din eğitimi alanının diğer bilim dalları ile ortak çalışma sahasına sahip olması ve interdisipliner bir düzlemde ele alınması gerektiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

6.7. Tezlerin Danışman Sayısına Göre Dağılımı

Tablo 9: Tezlerin Danışman Sayısına ve Program Türüne Göre Dağılımı

Danışman Sayısı	Tez Program Türü				Toplam	
	Yüksek Lisans		Doktora			
	n	%	n	%	n	%
Bir	271	99,6	77	98,7	348	99,4
İki	1	0,4	1	1,3	2	0,6
Toplam	272	100	78	100	350	100

Din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalar, danışman sayısı bakımından analiz edildiğinde; toplam 350 çalışmanın 348'inin (% 99) bir danışman tarafından tamamlandığı görülmektedir. Buna göre çalışmaların sadece 2'sinin (% 1) iki danışman ile tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. İki danışmanlı çalışmaların 1'i yüksek lisans, 1'i ise doktora tezidir. Bu oran oldukça düşüktür. Bu sonuçlara göre din eğitimi çalışmalarının neredeyse tamamının bir danışmanlı yürütüldüğü, ikinci danışmanın tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Bu iki danışmanlı çalışmaların Prof. Dr. Zeki Salih Zengin ile Prof. Dr. Gelengül Haktanır danışmanlığında Mualla Erden tarafından 2016 yılında yapılan "Okul Öncesi Eğitime Temel Yaklaşımlar ve Din Eğitimi" başlıklı yüksek lisans tezi ve Prof. Dr. Abdullah Özbek ile Prof. Dr. Hakan Sarı danışmanlığında Mustafa Başkonak tarafından yapılan "Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Son yıllarda ise din eğitimi ile ilgili problem, konu ve yöntemin çeşitlilik arz etmesi, disiplinler arası yaklaşımla farklı anabilim dalı ve bilim dalı işbirliği ile ikinci danışman ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Farklı bilim dalları ile iletişim ve bu alanlarla ilgili ikinci danışman anlayışı, tezlere perspektif zenginliği sağlayabilmektedir (Bkz. Benett ve Gadlin, 2013: 420-439; Güneş, 2018b: 197). İkinci danışman, kendi alan perspektifini, birikimini tezin doğru yönlendirilmesine, başarıya ulaşmasına ve derinlik kazanmasına yansıtılabilmektedir.

Bu niteliklerinden dolayı din eğitimi konularının farklı disiplinlerle ilişkili olması nedeniyle, ortak danışmanlı çalışma yürütebilme kültürünün din eğitimi bilimi için de daha çok önem kazanması ve bu türde yapılacak lisansüstü tezlerin nicelik ve niteliğinin daha fazla artması (Güneş, 2018b: 197) beklenmektedir.

Tezlerdeki danışman sayısı, din eğitimi alanındaki makalelerdeki yazar sayısı ile mukayese edilip değerlendirildiğinde ise konuyla ilgili 1953-2018 yıllarını kapsayan bir araştırmada, 1029 makaleden yalnızca 64'ünün birden fazla yazar tarafından hazırlandığı görülmektedir. Buna göre çalışmaların % 6'sinin ortak makale olarak üretildiği anlaşılmaktadır (Güneş, 2018b: 196). 1952-2003 yıllarını kapsayan bir araştırmada ise birden fazla yazar tarafından kaleme alınan makale sayısı sadece 2'dir (Kaymakcan ve Ünsal, 2004: 55). 1925-2017 yıllarını kapsayan benzer bir başka da araştırmada da 604 din eğitimi konulu makaleden 43'ü birden fazla yazar tarafından ortak çalışmayla yapılmıştır (Güneş, 2018a: 1557). Mevcut veriler ortak çalışmaların yeterli olmadığını, ancak son yıllarda bir ivme kazanıldığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de yapılan din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmaların incelendiği bu çalışmada, 328’i yüksek lisans, 87’i ise doktora olmak üzere toplam 415 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Ancak erişim izni olmayan tezlere ulaşılamadığından, 272’si yüksek lisans, 78’i doktora olmak üzere toplam 350 lisansüstü tez incelenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, 1986-2019 yılları arasında kapsayan çalışmada, 1986-1996 yılları arasındaki ilk 10 yıllık zaman diliminde 15 yüksek lisans, 8 doktora tezi olmak üzere toplam 23 lisansüstü çalışma, 1997-2007 arasındaki ikinci 10 yıllık zaman diliminde 87 yüksek lisans, 25 doktora tezi olmak üzere toplam 112 lisansüstü çalışma, 2008-2019 yıllarını kapsayan son periyotta ise 170 yüksek lisans, 45 doktora tezi olmak üzere toplam 215 lisansüstü çalışma yapılmıştır.

Çalışmada, ele alınan lisansüstü tezlerin % 58’inin erkek, % 42’sinin kadın araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar program türüne göre analiz edildiğinde, din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalarda, 123 kadın ve 149 erkeğin yüksek lisans eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır. Doktorada ise bu sayı ve oran düşmüş, ancak 23 kadın ve 55 erkeğin doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde erkek araştırmacıların çoğunluğu oluşturduğu ancak son yıllarda kadın araştırmacıların sayılarında belirgin artış yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Tezlerin yabancı dilde yayımlanma durumuna bakıldığında, lisansüstü çalışmaların 348’i Türkçe, sadece 2’si yabancı dilde İngilizce olarak hazırlanmıştır. Buna göre yabancı dilde yayımlanma oranı % 0,6’dır. Bu oran oldukça düşüktür. Yabancı dilde hazırlanan çalışmaların hem uluslararası standartlara ulaşmasına hem de incelediği temel problemlerin metodolojisiyle birlikte farklı uluslararası bilimsel platformlarda tartışılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Lisansüstü çalışmalarda, 68 yüksek lisans, 27 doktora tezi olmak üzere toplam 95 lisansüstü çalışma ile en fazla mezunu Marmara Üniversitesi vermiştir. Bundan sonra Selçuk/Necmettin Erbakan Üniversitesi (n=46) ve Ankara Üniversitesi (n=35) gelmektedir. Din Eğitimi konusunda Türkiye’nin büyük ve merkezi üniversitelerinde daha çok tez yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte sayısal en alt sıralarda yer alan üniversitelerin ise yeni kurulan ve lisansüstü programa yeni başlayan üniversiteler olmaları, akademisyenlerin azlığı, üniversitenin bulunduğu ilin imkanları ve bunun neticesinde öğrencilerin lisansüstü eğitim için bu üniversiteleri tercih etmedikleri söylenebilir.

Lisansüstü tezler konu tasnifini açısından incelendiğinde, konu/muhteva yelpazesinin oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Buna göre en fazla tez üretilen temel konu alanı örgün din eğitimidir. Yaygın din eğitimi, Kur’an ve Hadis merkezli, kuramsal, informal din eğitimi ve kişi/eser inceleme çalışmaları tez yapılan diğer ana konulardır. Bunlar da kendi içerisinde alt konulara ayrılmaktadır. Son yıllardaki bilimsel, teknolojik ve toplumsal gelişmeler neticesinde alt konular çeşitlenmiştir. Bunların içerisinde de en fazla alt konuya sahip alan örgün din eğitimidir. Bu alandaki konu zenginliği, Türkiye’de din eğitimi alanının hızlı gelişim ve dönüşümü ile farklı yeni problem alanlarının tez çalışmalarında yer almasına yansımıştır.

Tezlerde kullanılan yöntemlerle ilgili bulgular değerlendirildiğinde, lisansüstü çalışmalarda daha çok literatür taraması yönteminin kullanıldığı, bunu nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin takip ettiği, en az kullanılanın ise karma araştırma yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Nitel yöntemi; görüşme/mülakat ve doküman incelemesi, nicel yöntemi; anket, karma yöntemi ise nitel destekli nicel ve nicel destekli nitel araştırmaların oluşturduğu görülmektedir. Yöntem konusunda daha önceki yıllarda sistemli bir gelişmenin gözlemlenmediği ancak son yıllarda meydana gelen sosyal bilimlerdeki gelişmeler, nitel ve karma yöntemlere yönelimi artırmış ve din eğitimi araştırmaları metodolojik olarak dünya ölçeğindeki bilimsel standartlara doğru ivme/yönelim kazanmıştır.

Lisansüstü tezlerin 347 (% 99,1) çalışma ile neredeyse tamamının sosyal bilimler enstitüsü

bünyesinde yapıldığı görülmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden sonra, birer lisansüstü tez ile Ekonomi ve Sosyal Bilimler, Türkiyat Araştırmaları ve Fen Bilimleri Enstitüsü gelmektedir. Bulgulara göre, sosyal bilimler dışındaki enstitülerde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Din eğitimi çalışmalarının alan itibarıyla Sosyal Bilimler Enstitüsü merkezli olması beklenen bir neticedir. Din eğitimi; problem alanı, konusu, metodik yapısı, farklı ve spesifik bulgularıyla disiplinler arası bir düzlemde farklı alanlardaki çalışmalarda daha fazla yer bulmalıdır.

Anabilim dalı ve bilim dalı ile ilgili verilere bakıldığında, lisansüstü tezlerin % 81'i (n=282) Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yapılmıştır. Bununla birlikte toplam % 11,4'lük bir orana sahip İlahiyat, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi diğer anabilim dallarıdır. Bunların dışında % 4,9'luk oran ise İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler, Sosyoloji, Eğitim Bilimleri, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İlköğretim, Gazetecilik, Siyaset Bilimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dallarında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Din eğitimi tezleri bilim dalına göre irdelendiğinde; 350 lisansüstü çalışmanın büyük çoğunluğunun din eğitimi bilim dalında hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra bilim dalı olarak Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, İslam Tarihi, Tefsir ve Hadis öne çıkmaktadır. İlahiyat alanı dışında ise son yıllarda Eğitimde Psikolojik Hizmetler, Eğitim Programları ve Öğretim, Fen Bilgisi Eğitimi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, Kurumlar Sosyolojisi, Siyaset Bilimi ve Gazetecilik Bilim Dallarında din eğitimi eksenli lisansüstü tezlere yer verildiği tespit edilmiştir. Günümüzde disiplinlerarası bir niteliğe sahip olan din eğitimi alanının diğer bilim dalları ile işbirliği içerisinde yapılacak lisansüstü tezlerle yeni yaklaşımlar ve paradigmlar üretmesi bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilecek lisansüstü çalışmaların probleminin, konusunun, yönteminin durumuna/özelliğine göre ilgili bilim dalındaki akademisyenlerle yürütülecek ve alana farklı perspektiften bakabilmeyi sağlayacak ortak danışmanlı çalışmaların artırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Academia Edu. (2019). *Academia*. 03 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.academia.edu/> adresinden erişilmiştir.
- Acuner, H. Y. ve Türkan M. (2016) Türkiye'de Din Eğitimi Alanı'nda Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Konu Yönelimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43): 1334-1343.
- Altaş, N. ve Arıcı, İ. (2014). Din Eğitimi'nin Bilimselleşme Süreci. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.), *Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Anay, H. (1998). İslam Düşüncesi Alanında Türkiye'de Yapılan Tezler. *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4: 73-170.
- Arslantürk, Z. (2001). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aşıkoğlu, N. Y. (1994). Din Eğitimi Bilimi'nin Türkiye'de Bağımsız Bir Bilimsel Disiplin Olarak Doğuşu ve Gelişimi. *Diyanet İlmî Dergisi*, 30 (3): 85-92.
- Atasağun, G. (2005). Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20: 203-248.
- Aydın, M. Ş. (2017). *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, İlke ve Teknikler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baş, G. ve Beyhan, Ö. (2012). Türkiye'de Değerler Eğitimi Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 10 (24): 55-70.

- Baş, T. (2006). *Anket Nasıl Hazırlanır Uygulanır Değerlendirilir?*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Benett, L. M. ve Gadlin, H. (2013). Ortak Çalışma ve Ekip Bilimi: Teoriden Pratiğe (Collaboration and Team Science: From Theory to Practice). (Çev. L. Ataseven ve R. Yılmaz). *Bilgi Dünyası*, 14 (2): 420-439.
- Berg, B L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Çev. H. Aydın). Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Bolat Y. (2016). Türkiye’de 2005-2015 Yılları Arasında Mesleki ve Teknik Eğitim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (8): 151-167.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyük Sivas (2019). *Cumhuriyet Üniversitesinin İsmi Değişiyor*. 25 Eylül 2019 tarihinde <https://www.buyuksivas.com/cumhuriyet-universitesinin-ismi/> adresinden erişilmiştir.
- Cebeci, S. (2014). *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cebeci, S. (2015). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. Ed. M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve Clark, V. L. P. (2014). *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. (Çev. Ed. Y. Dede ve S. B. Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çapcıoğlu, İ. (2003). Türkiye’de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2): 207-255.
- Çapcıoğlu, İ. (2004). Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde Din Sosyolojisi Alanında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(1): 203-224.
- Çoştu, K. (2015). *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayımlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoştu, Y. (2006). O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (22): 231-233.
- Demir, A. İ. ve Usburak, P. (2012). Mezhepler Tarihi Akademik Makaleler Bibliyografyası. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5 (1): 141-208.
- Erkorkmaz, A. (2019). *Örnekleme*. 25 Ağustos 2019 tarihinde http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/62839/46767/ders_9_%C3%B6rnekleme.pdf adresinden erişilmiştir.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erünsal, İ. E.; Ülker, M. B. ve Karayel Muhacir, E. (2017). *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Fraenkel, J. R. and Wallen, N. E (2009). *How to Designing and Evaluate Research in Education*. New York: McGraw-Hill.
- Gordon, M. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Güneş, A. (2018a). Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Tarafından Yayımlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22 (3): 1537-1561.
- Güneş, A. (2018b). Türkiye’de İlahiyat Fakültesi Dergileri Dışında Yayımlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18 (3): 175-200.
- Güven, S. ve Ceylan, O. (2017). Ulakbim’de Taranan Dergilerde Sınıf Yönetimi Alanında Yayımlanmış Makalelere İlişkin Bir Farkındalık Çalışması. *Journal of Awareness* 2 (2): 43-54.
- Hollander, J. A. (2004). The Social Context of Focus Groups. *Journal of Contemporary Ethnography* 33 (5): 602-637.
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). *Eğitim Araştırmaları (Nicel, Nitel ve Karma Yaklaşımlar)*. (Çev. Ed. S. B.

- Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- İSAM. (2019). *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu Veri Tabanı*. 03 Ağustos 2019 tarihinde <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php> adresinden erişilmiştir.
- İşçi, S. (2013). *Türkiye'de Eğitim Yönetimi Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Tematik Metodolojik ve İstatistiksel Açından İncelenmesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kaptan, S. (1993). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim Bilimleri Alanında Yapılmış Doktora Tezlerinin Tematik Açından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3): 75-87.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kayadibi, F., Başkurt, İ. ve Furat, A. Z. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Literatürü (1923-2007)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları.
- Kaymakcan R. ve Ünsal, B. (2004). İlahiyat Fakülteleri Dergilerinde Yayımlanan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Değerlendirme. *Değerler Eğitimi Dergisi* 2 (6): 51-76.
- Kızılabdullah, Y. (2009). İlahiyat Fakültelerinin Kuruluşundan Bugüne Din Eğitimi Bilimi Alanında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2 (1): 305-314.
- Koç, M. (2004). Uludağ Üniversitesi'nde Din Psikoloji ile İlgili Yapılan Tezler (1980-2002) Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9: 43-66.
- Korkmaz, A. (2005). *Dini Grupları Konu Alan Türkiye'de Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri*. D.D.Ö., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Korkmaz, M. (2010). Kur'an Kurslarını Konu Edinen Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8 (19): 151-176.
- Köylü, M. (2018). Türkiye'de Din Eğitiminin Meşruiyeti Sorunu. M. Köylü (Ed.), *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Krueger, R. A. (1994). *Focus Groups: A Pratical Guide For Applied Research*. California: SAGE.
- Kuş, E. (2012). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Levent, F. & F. Kınık, F. Ş. (2017). Türkiye'de Eğitim-Öğretim Alanında Yapılan Etik Konulu Tezlerin İncelenmesi. *İş Ahlakı Dergisi*, 10 (1): 99-114.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nazıroğlu, B. (2005). *Türkiye'de Din Eğitimiyle İlgili Olarak Yapılan Çalışmalar -Bir Din Eğitimi Bibliyografyası Denemesi-*. Seminer Çalışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- NEÜ. (2019). *Tarihçe*. 25 Eylül 2019 tarihinde <https://www.erbakan.edu.tr/s/tarihce> adresinden erişilmiştir.
- Okumuşlar, M. (2017). Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği. R. Doğan ve R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ozan, C. ve Küçükoğlu, A. (2013). Sınıf Öğretmenliği Alanındaki Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (12): 27-47.
- Öcal, M. (2008). Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (12): 409-429.
- Özdem G. (2015). Türkiye'de Eğitim Politikaları Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi (1989-2014). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14 (3): 631-646.
- Özdemir, E. (2014). Tarama Yöntemi. M. Metin (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- RTEÜ. (2019). *Tarihçemiz*. 15 Kasım 2019 tarihinde <https://www.erdogan.edu.tr/Website/Contents.aspx?PageID=10&LangID=1> adresinden erişilmiştir.
- Saban, A. ve Ersoy, A. (Ed.). (2016). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- SAÜ. (2014). *Tam Sayım*. 22 Haziran 2014 tarihinde web.sakarya.edu.tr/~ukula/ders1_ist1.pdf adresinden erişilmiştir.

- Scholar Google. (2019). *Google Akademik*. 03 Ağustos 2019 tarihinde <https://scholar.google.com> adresinden erişilmiştir.
- Sevinç, K. (2013). Türkiye’de Din Psikolojisi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (28): 243-269.
- Sezal, İ. (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Kitap ve Yayınları.
- Tok, M. ve Gönülal, N. (2016). Akademik Yazma Sürecine İlişkin Bir İhtiyaç Analizi. *Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Dergisi* 1: 142-161.
- Tonto, Y. (2019). *Betimleme Yöntemi*. 21 Ağustos 2019 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/spring2009/bby606/bby606-5-betimlemeyontemi.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Tosun, C. (2009). Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2 (1): 293-303.
- Tosun, C. (2015). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tufan F. (2019). Türkiye’de Radyo Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (1): 110-130.
- Türkan, M. (2015). *Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların İçerik ve Yöntem Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 24: 543-559.
- Usta, M. (1984). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Üniversitelerinde Din Eğitimi ve İlahiyat Sahasında Yapılan Lisansüstü Tezler ve Bunların Eğitim Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uludağ Üniversitesi (2019). *Bursa Uludağ Üniversitesi Hakkında*. 25 Eylül 2019 tarihinde <https://www.uludag.edu.tr/konu/view/15/bursa-uludag-universitesi-hakkında> adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, A. (2007). İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı Bilim Dallarında Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9): 549-588.
- Yıldız, A. ve Koçyiğit, T. (2002). *İlahiyat Fakülteleri Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Yorulmaz, B. (2016). Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (46): 41-62.
- YÖK. (2019). *Tez Merkezi*. 02 Ağustos 2019 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp#top2> adresinden erişilmiştir.
- Yücedağ, T. (2010). *2000-2009 Yılları Arasında Matematik Eğitimi Alanında Türkiye’de Yapılan Çalışmalarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Japon Halk Dini Geleneğinde Kami Kültü*

Dr. Öğr. Üyesi Hüsamettin Karataş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3285-8517>

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Elazığ – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 14.02.2020

Kabul: 21.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Japonya

Kami

Şinto

Şintoizm

Kami Kültü

Atalar Kültü

Halk İnancı

Halk Kültürü

* Bu çalışma, "1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan bildiriden temel alınarak hazırlanmıştır.

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41471>

Öz

Japonların kadim dini geleneği Şintoizm, bir başka ifadeyle Kami-no miçi, Japon halkının dini inanışları ve uygulamaları çerçevesinde şekillenen bir yapıya sahiptir. Bu gelenek esas itibariyle Japonlara özgü milli bir din niteliğindedir. Japon halk dini geleneğinin bir ifadesi olarak Şintoizm, atalar kültürüne önem atfeden; politeist, natüralist ve antropomorfik karakterleri bünyesinde barındıran bir dindir. Japonlar için Kamilere inanmak aslında onların iradesine uygun davranmaktır. Bu durum Japonlar için geleneğin ötesinde maneviyatla açıklanabilecek bir haldir. Nitekim Japonlar için "Kami Kültü" hayatın her alanında yer alan bir olgudur. Bu yüzden Kamilere inanmak ve onların istedikleri gibi bir hayat sürmek en büyük idealdir. Bu idealin sonunda elbette Kami kadar yüce olmak ya da olağanüstü varlıklar kadar saygı görmek de olasıdır. Bu çalışmada Japon halk dini geleneğindeki "Kami kültü" bazı açılardan ele alınıp incelenmiştir. Bu çerçevede özellikle Japonların korkuyla karışık saygı duydukları Kamileri nasıl anladıkları ve ne şekilde anlamlandırdıkları üzerinde durulmuştur. Zira Kamiler veya Kamisel âlemler, insanoğlunu hayranlığa ve hayrete düşürecek unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte Kamiler, insanların merakını cezbeden esrarengiz olguların, korkunç doğa olaylarının merkezi figürüdür. Aynı zamanda Japonlar için Kamiler ilksel ve doğaüstü varlıklar olmanın ötesinde saygının, bağlılığın, tabasbusun ve tapınmanın bir diğer adıdır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karataş, H. (2020). Japon Halk Dini Geleneğinde Kami Kültü. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 307-319.

The Kami Cult in The Japanese Folk Religious Tradition

Asst. Prof. Dr. Hüsamettin Karataş

Firat University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Elazig –
TURKEY

Article History

Submitted: 14.02.2020

Accepted: 21.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Japan

Kami

Shinto

Shintoism

Kami Cult

Ancestors Cult

Folk Belief

Folk Culture

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41471>

Abstract

The ancient religious tradition of the Japanese, the Shintoism, by another words Kami-no miçi, has a structure shaped by the religious beliefs and practices of the Japanese people. This tradition is essentially a national religion unique to the Japanese. As an expression of the Japanese folk religion tradition, Shintoism emphasizes the ancestral cult; It is a religion that includes politeist, naturalist and anthropomorphic characters. For the Japanese, believing in the Kami is actually acting in accordance with their will. This is a situation that can be explained by spirituality beyond the tradition for the Japanese. Indeed, the "Kami Cult" for the Japanese is a phenomenon in all areas of life. Therefore, believing in the families and leading a life as they want is the greatest ideal. At the end of this ideal, of course, it is possible to be as great as a Kami or as respected as extraordinary beings. In this study, the "Kami cult" in the Japanese folk religion tradition has been handled and examined in some ways. In this context, it was especially focused on how the Japanese understood and how they made sense of the Kami that they respect with fear. Because the Kamis or the Kami's social realms contain elements that will amaze and amaze human beings. However, Kami's are the central figure of mysterious phenomena, terrible natural phenomena that attract people's curiosity. At the same time, for Japanese people, Kami's are another name for respect, devotion, tabasbus and worship, beyond being primitive and supernatural beings.

Giriş

Eski bir geleneğin günümüze yansımaları olarak varlığını devam ettiren Japon halk dini, yani Şintoizm, aslında iki yüz yıl kadar önce batıların Hint ve Uzak Doğu kökenli dinlere duydukları ilgiyle başlayan araştırmaların neticesi olarak daha bilinir hale gelmiştir. Bununla birlikte aynı dönemleri kapsayan zaman diliminde dünyadaki ilmi, siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelere ek olarak Japon halkının geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle bilim ve teknoloji konusunda ulaştığı seviye onları dünyanın gündemine taşımış, bu durum hem dinlerinin hem de kültürlerinin daha fazla tanınmasına katkı sağlamıştır.

Japon halkı kadim zamanlardan beri gizemli ve ırksal temellere dayanan inançların bir ifadesi olarak Kamilere inanmış ve onlara ibadet etmiştir. Japonlar için “Kami Kültü” esas itibarıyla *Kamisel* olgulara inanmayı, onların sahip olduğu doğüstü güçlerle ruhani ilişkiler kurmayı, bunun yanı sıra çeşitli ritüeller ve doğrudan katılım yoluyla onlara ulaşılacak manevi hayatı ifade eder. Nitekim Kami inancını, anlayışlarını ve uygulamalarını merkeze alan dini geleneğin adı Şintoizm’dir. Şintoizm Japonların kadim dini olmakla birlikte yaşayan din veya dini gelenekler içerisinde bazı özellikleri itibarıyla biriciktir. “Şinto” ifadesinin, ilk olarak miladi 720 yılında kaleme alınan ve “*Nihongi*” veya bir diğer ifadeyle “*Nihon-Şoki*” olarak bilinen eserde geçtiği ifade edilmektedir (Aston, 1911: 5-6). Japon Vakayinameleri adlı bu eser sadece Japonların ulusal tarihi açısından değil aynı zamanda Japon dini tarihi açısından da çok büyük bir öneme sahiptir (Ono, 2004: 14; Aydın, 2005: 732; Özhan, 2013: 24; Shinto, 1998: 748). Söz konusu eserde “Şinto” kelimesi bir ada ülkesi olan Japonya’ya dışarıdan, yani Asya anakarasından gelen; Taoizm, Konfüçyanizm, Budizm gibi dinlerle; yerel halk inanışlarının ifadesi olan Kami kültürünü birbirinden ayırt etmek için kullanıldığı varsayılmaktadır (Shinto, 1990: 276). Japonlar için Şintoizm bir dini gelenekten ya da bir dini inanıştan öte anlamlar içerir. Japon halk dini geleneğiyle bağlantılı bütün aktiviteler Japon halkının nezdinde olmazsa olmazlar arasındaki yerini asırlardır korumaktadır. Zira Kami inancını merkeze alan bu dini gelenek hem bireylerin hem de toplumun hayat tarzının şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Kami Kelimesinin Etimolojisi

Günümüzde daha çok bilinen ve kullanılan haliyle Şintoizm, Japon halkının kadim dini geleneğinin adıdır. Aslında Japonlar kendi dinlerini ifade etmek için “*Kami-no-miçi*” veya “*Kami-no-michi*” terimini kullanırlar. Bazı kaynaklarda bu terim “*Kami-nagara-no-miçi/michi*” şeklinde ifade edilmektedir. Her iki kullanımda da bu kelimeler sözcük anlamı itibarıyla “*Tanrıların/Kamilerin Yolu*” demektir. Bu kelimenin kökeni Çince “*şên*” ve “*tao*”, veya “*shi/şin*” ve “*to/do*” ideogramlarının birleşmesinden ibarettir. Söz konusu bu iki ideogramdan birincisi “*shi/şin*”; sözlük anlamı itibarıyla “*Kamileri/Tanrıları*”; ikincisi “*to/do*” ise yol manasındaki “*michi/miçi*” ye karşılık olarak kullanılmaktadır. Kısacası Şinto; “*Kamilerin/Tanrıların Yolu*” demektir (Tomoeda, 1930: 345-346; Ono, 17; Abay, 97; Shinto, 748; Roberts, 105).

Kami kelimesinin etimolojik tahlilleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, batılı bilim insanlarının kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak, biraz da kendi dillerinde karşılığını buldukları “*tanrı*” veya “*ilah*” değerlendirmelerini ön plana çıkarttıkları görülmektedir (Boyd, 2005: 34-35). Kami kelimesine özellikle “*yukarıda*”, “*üstün*”, “*üstteki*” gibi anlamlar verilmektedir (Vance, 1983: 277-279).

Bunların arasında en yaygın olan kullanım ise “*yukarıda*” ifadesidir. Elbette bu ifade genel manada diğer nesne, olgu ve figürlere karşı üstün olan, üstün gelmiş manasına işaret etmekte ve dolayısıyla da üstün ve üstte olanın “*tanrı*” veya “*ilah*” olma önceliğine dikkat çekilmektedir (Aston, 5). Bir başka değerlendirme ise söz konusu “*Kami*” kelimesinin üstün manasına değil de “*aşkın*” anlamında kullanılmasıdır (Holtom, 61). Ayrıca ansiklopedi maddelerinin pek çoğunda; esas itibarıyla kelimenin etimolojik tahlili yapılmadan, olası anlamlarından yola çıkıldığı görülmektedir. Bu bağlamda; tanrı, tanrılar, ilah, aşkın varlık, doğüstü kuvvet, mistik güç ve benzeri anlamlar ifade

edilmektedir. Bu değerlendirmeler arasındaki farklar Kaminin anlamı üzerinde yapılan yorumlarda anlam değişmelerinin/kaymalarının yaşanmasına neden olmuştur. Bunun temel nedeni Japonların kullandıkları alfabelerden kaynaklanmaktadır.

Bilindiği üzere Japonlar, asırlardır Çin alfabesini, yani “kanji/kancı” karakterlerini kullanmak suretiyle okumakta ve yazmaktalar. Ancak halkın daha rahat kullanımı için Japonlar özellikle “Hiragana” ve “Katakana” adını verdikleri alfabeleri tercih etmiş ve geliştirmişlerdir. Bu bilgiyi aktarmanın temel amacına gelince: Kami ideogramının aslında “ka” ve “mi” kelimelerinden müteşekkil olduğunu dikkate alan dil bilimciler, bu iki kelimeye ayrı ayrı anlam verdiklerinde yukarıda bahsedilenlerden uzaktan yakından ilgisi olmayan anlamların ortaya çıktığını belirtmişleridir. Özellikle “ka” ideogramına karşılık gelen kanji karakterlerinin hiçbiri ilah ya da tanrıyı çağırılmadığı gibi, “mi” veya “mui” nin ise bir sürüngen olan yılanı ifade ettiği zikredilmektedir. Bazı kaynaklarda “ka” ve “mi” ideogramlarının bir araya geliş süreciyle ilgili olarak özellikle Nara ve Heian dönemlerinde kaleme alınan Çince metinlerden örnekler verilmek suretiyle mesele izah edilirken; bir yandan da “Kojiki” ve “Nihongi” ye atıf yapılmaya çalışılmıştır. Lakin burada hemen belirtmemiz gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Başta Japon dil bilimcileri olmak üzere din, tarih ve etnoloji konusunda çalışanlar Kami kelimesinin kökeni ve iki ayrı ideogramın ortaya koyduğu anlam konusunda bir fikir birliğine ulaşamamışlardır (Akira, 2004: 21,26-27). Ayrıca Japoncada ka火 kanjisi “ateş”, 水 mi kanjisi ise “su” anlamına gelmektedir. Bu çerçevede doğa elementlerinin aslında Japon dini kültüründe ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır (Akira, 18).

Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus ise, Türkçe ve Japoncanın aynı dil ailesinde yani, Altay dil gurubunda yer almalarıdır. Nitekim Altay dil ailesine mensup bir lisana sahip olan Japonların en çok önemsedikleri/tapındıkları ve adına “*Kami*” dedikleri olgu; aslında Orta Asya kökenli Türk soylu kavimlerin kadim inançları arasındaki “*kam*” kelimesi ile ses benzerliğinin haricinde aynı özden veya aynı kökten olabileceği yönünde iddialar bulunmaktadır (Miller, 1980: 430-435). Bu çerçevede sadece Türk ve Japon bilim insanlarının değil aynı zamanda bazı batılı bilim insanlarının da savunduğu teoriye göre, Kami inanınin temeli aslında ne Çin ne doğu ne de Güneydoğu Asya’dır. Kami, aynen Kam gibi Kuzey veya Orta Asya orijinlidir. Bu bağlamda yüce, ilahi, aşkın ve tanrısal olarak kabul edilen ve gökteki tanrı ile doğrudan bağlantılı olan “*kam*” ifadesi, esas itibarıyla “*Kami* ile aynı kökten ve aynı anlam dairesi içerisindedir (Bayraktar, 2007: 97-99). Nitekim zaman, şartlar ve mekânlar değişse de kam ve Kami kavramlarının öz anlamları, yani kutsalla kurulan ilişki bağlamında üstün olan, yukarıda duran, fazilet sahibi, yüce, mistik, majik, otoriter ve aşkın olan manalarını tarih öncesi devirlerden bu yana değişmeden koruyabilmişlerdir.

Japon Mitolojisinde Kami Kültü

Japon mitolojisi, bir başka deyişle Kamilerin varlıklar âlemini düzene koydukları Kamiler çağı, Şintoizm’de hem günlük hayatın hem de ibadetin icrasına esas teşkil eder. Nitekim İzanagi ve İzanami adlı yaratıcı çift; önce Japon adalarını (ilk önce 8 büyük adayı sonra da diğer 8 bin (8milyon) adacığ), yerdeki ve göğün yüksek düzlüklerindeki Kamiler dâhil her şeyi yaratmışlardır (Chamberlain, 1882: 1). Bütün yaratılış mitolojilerinde olduğu gibi Japon yaratılış mitolojisi de evrenin yaratılması ile başlar. Şintoizm’de ilk başta evreni ve hayatı yaratan tanrılar olarak İzanagi ve İzanami adlı tanrılar/Kamiler ortaya çıkar. İzanagi ve İzanami daha öncede bahsettiğimiz 8 milyon Kamiden sadece iki tanesidir. Nitekim Kojiki’de ciddi anlamda bir tanrı panteonu ve bu tanrıların kronolojik sırası detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. İzanagi ve İzanami bu tanrılar tarafından evrenin yaratılması için atanan erkek ve dişi olan ve aynı zamanda kardeş olan iki tanrıdır. Onların öncesinde ezeli ve ebedi Kamiler/Tanrılar bulunmaktadır. Bu tanrıların en önemlisi “*Ama-no Minaka-Nushi-no-Kami*’dir. Bu Kami göğün ya da cennetin en üst katmanında bulunur (Tomoeda, 345). İzanagi ve İzanami ebeveyn tanrılarınun verdiği kutsal mızrağı (hoko), kutsal denize batırırlar ve geri denize damlatırlar. O damlacıklardan ilk ada

Onogoro adası meydana gelir (Chamberlain, 2). Daha sonra İzanagi ve İzanami yeryüzüne inerler. Rivayete göre ilk karşılaştıklarında dişi olan İzanami konuşur ve “Aaaa ne kadar güzel bir genç!” der. Bunu söyledikten sonra birleşirler ve ilk çocuk meydana gelmiştir (Thompson, 1932: 17-24; Holtom, 64; Abay, 11-12; Raju, vd, 476-477; Aston, 21-22).

İzanagi ve İzanami yeryüzündeki hayatı oluşturmaya başladıktan sonra diğer tanrıları yaratmaya başlamışlardır. İzanami birçok tanrı yaratmış en son ateş tanrısı Hino-Kamiyi doğururken ölmüş ve Yomi-no-Kuni’ye yani ölüler diyarına gitmiştir. Tabii ki eşi bundan çok etkilenmiş ve İzanami’yi geri getirmek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Yomi-no-kuni’nin kapısına gitmiş ve İzanami’yi geri çağırmıştır. İçeri girmiş fakat İzanami’yi korkunç halde görünce ondan kaçmaya başlamış ve İzanami’nin arkasından gönderdiği canavarlardan kurtulmak için ise şeftali ağacından şeftalileri koparıp onları canavarlara atmıştır. Bu bakımdan bakıldığında bugün Şintoizm’de şeftali çiçekleri ve şeftalilerin kutsal bir değeri vardır çünkü İzanagi yani birçok güçlü tanrının doğumuna sebep olacak İzanagi’nin kurtulmasına sebep olmuştur. Daha sonra İzanagi Yomi-no-kuni’den kaçtığına Yomi-no-kuni’nin kapısını kapamış ve kaçmayı başarmıştır. Bunun üzerine İzanami, İzanagi’nin arkasından “Eğer beni terk edersen senin yarattığın insanlardan her yıl bin tanesini öldüreceğim” demiş ve bunun üzerine İzanagi de “Eğer sen bunu yaparsan ben de bin beş yüz insanı her gün yeniden doğurtacağım” demiştir. Bu yüzden Japonya’da bugün hayatın başlaması ve bitişinin kaynağı olarak İzanagi ve İzanami görülür. Çünkü onların kavgalarından bir hayat başlamıştır. İzanagi Yomi-no-Kuni’den çıktığında üstü başı çok kirlenmiş ve bedenini temizlerken sağ gözünden Amaterasu omi-Kami, sol gözünden ay tanrısı Tsuki-no-Kami ve burnundan ise Susanoo-Kami adlı tanrılar oluşmuştur. Daha sonra her birine bir görev vermiş ve Amaterasu’yu gökyüzüne göndermiştir (Kitasawa, 1915: 482). O günden sonra da Amaterasu- Omi-Kami, bir diğer ifadeyle “Ten-sho-daijin”, yani güneş tanrısı, Japonya’da hükümlerliliğin ve Japon İmparatorluğunun hamisi olarak hüküm sürmüştür (Holtom, 66-67; Abay, 12-18; Raju, vd, 477-479; Kojiki, 51-52).

Japon mitolojisinde bahsi geçen tanrılar/Kamiler bundan sonraki olaylara kaynaklığın yanı sıra tanıklık da etmiştir. Bu mitolojik karakterler ve olaylar Şinto dini geleneğindeki Kamisel hayatın şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu durumu birkaç örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Her kültürde olduğu gibi Japonlarda da dağ kültü önemli bir yere sahiptir. Şintoizm’de “Sukunabikona” isimli bir dağ Kamisi/tanrısı vardır. Japonya’nın bazı bölgelerinde bugüne kadar Dağ Kamileri (*dağların Kami olarak görülmesi sonraki dönemlerde “Shugendo” adı verilen bir geleneğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur*) geleneksel olarak tarlalardaki korkuluklarla temsil edegelmiştir. Kaminin tarlalardaki nöbeti sona erdiğinde, insanlar onu içeri alır ve ona adaklar/ kurbanlar sunar (Hori, 1974: 141-179; Earhart, 2014: 80). Bir diğer örnekte Amaterasu ve kardeşi Susanoo vardır. Nitekim Susanoo tarafından küstürülüp bir mağaraya saklanan Amaterasu’nun ikna edilerek dışarıya çıkması ve bu sayede evrenin yeniden aydınlanması için diğer tanrılar büyük kahkahalar atmışlar ve Amaterasu’nun dikkatini çekmeyi başarmışlardır (Abay, 1921). Bugün bu bağlamda çiftçilerin yıllık alışkanlıklarından biri de her yıl, yılbaşındaki kahkaha bayramlarında, güneşin gücünü yeniden etkinleştirmek için bol bol kahkaha atmalarıdır. Japonlardaki yüksek sesle gülme kültürünün temelinde muhtemelen bu olgunun tesiri ve mitolojik anlatımların etkisi söz konusudur. Bunun yanı sıra gürültü çıkararak Amaterasu’yu saklandığı mağaradan dışarı çıkarmak ve hayatın kaynağı olan ışığı ve ısıyı tekrar elde etmek de aynı olayla bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Japon mitolojisine göre, erkek kardeşi Susano, fena işlerle uğraştığı için Amaterasu öfkelenmiş ve kendisini bir mağaraya kapatmış, bu yüzden gökyüzü ve yeryüzü kararmıştır. Bu durumdan muzdarip olan bütün semavi varlıklar bir araya gelerek ve dans gösterileri yaparak onu ikna etmeye çalışmışlardır. Bu dansın adı “Kagura”, yani kutsal danstır. Kutsal dans Kagura, aynı zamanda ayınların de değışmez parçasıdır. Günümüzde başına çiçekten taç takmış ve süslü elbiseler giymiş,

“Miko” adı verilen bakire kızlar; ayin esnasında bu kutsal dansı çeşitli figürler sergileyerek icara etmektedirler. Rivayete göre bu dansın büyüleyici etkisinde kalan Amaterasu mağaradan çıkmış ve bütün âlemlere tekrar ışık ve dolayısıyla da ısı yayılmıştır (Fane, 1931: 20-21; Lancashire, 2001-2002: 26-35). Daha sonra Ameterasu, Japonya’yı yönetmek için torunu Ninigino-Mikoto’yu göndermiştir. Hükümranlığını temsilen ona üç ilahi hazine bahşetmiştir. Bunlar; Ayna (Kagami), Kılıç (Kusanagi) ve ipe dizilmiş bir dizi Mücevher (Magatama)’dir (Kitasawa, 481). Ninigi’nin büyük torunu İmparator Jimmu, Japonya’nın ilk insan hükümdarı olmuştur. Bu mit, onlara göre Japon İmparatorlarının ve dolayısıyla Japon toplumunun hangi kökene dayandıklarının en basit açıklamasıdır (Aston, 28-34; Holtom, 76).

Japon Toplumunda Atalara Saygı ve Hürmet Çerçevesinde Kami Kültü

Kami anlayışının merkezi figürlerinin başında atalara veya ata ruhlarına gösterilen saygı ve tazim konusu yer almaktadır. Evrene ve insana kutsallık atfeden Japon, özellikle büyük, ulu ve saygın gördüğü insanı ayrıcalıklı kılmış ve onu kutsamıştır. Bunların başında imparatorlar, halk kahramanları, din uluları ve halk hekimleri gelmektedir. Aslında Şinto inancına göre sezgili veya sezgisiz bütün varlıklar Kami olabilir. Bir başka deyişle her insanın veya olgunun özünde Kami olma potansiyeli bulunmaktadır (Kuroda, Dobbins, Gay, 1981: 8).

Atalar kültürünü bu çerçevede ele aldığımızda, form değiştiren ata ruhları tapınılmayı hak eden varlıklar olabilmektedir. Zira söz konusu form değişikliği öte dünya, cennet ve cehennem gibi soyut mekânlarda değil canlılar âleminde gerçekleşmekte, hem ölümler hem de canlılar aynı âlemde birlikte yaşamaktadır. Bu yüzden korkuyla karışık saygı ve tazim, korunma ve koruma içgüdüsü, inanma, bağlanma, arınma ve itaat gibi olgular ata ruhlarına tapınmanın gerekliliklerini öncelemektedir (Holtom, 59-60).

Japonlar için başta baba olmak üzere aile ve toplum büyükleri saygın insanlardır. Onların ölmüş olması bu saygınlığı ortadan kaldırmadığı gibi, ölmüş ata ruhlarının gazabından (doğal felaketler, kıtlık, savaş, salgın hastalıklar v.s.) da emin olmak gerekir. Ayrıca her ölen Kami olmasa da; ölmüş ata ruhların hangi doğaüstü güce ulaşarak Kami olduğunu bilmek de mümkün değildir. Onun için her daim temkinli olmakta ve saygıda kusur etmemekte fayda vardır (Warner, 1948: 279-280). Nitekim ata ruhları bir nevi diriler gibi mezarlarında, evlerinde ve yakınlarıyla birlikte yaşamaya devam ederler. Ölen kişinin yakınlarının davranışları ata ruhlarının huzuru için ne kadar önemliyse ata ruhlarının tutumu da dirilerin mutluluğu için gereklidir (Kurado, vd: 9-12).

Kami inancının antropomorfik tanrı ya da ilah anlayışına benzeyen yönlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramla ilişkili olarak, göğün yüksek düzlüklerinde yaşayan ve şekilsel özellikleri itibariyle pek bilinmeyen Kamiler, daha aşağıdaki âlemlere doğru indikçe, insansı özellikleri ön plana çıkmakta ve somut hale gelmektedir. Bu duruma verilebilecek iyi örnek Japon mitolojisinin ve Japon kozmogonisinin baş aktörleri arasında yer alan *Kami İzanagi ve Kami İzanami*’dir. Nitekim bu iki Kaminin göğün yüksek düzlüklerindeki hayatlarında nasıl bir forma sahip oldukları bilinmemektedir. Ancak yeryüzü âlemine gelince bunlara insani özellikler/vasıflar ile cinsiyet atfedilmiş, İzanagi erkek, İzanami ise dişi olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı zamanda kardeş olmaları, tanrısal vasfın ilk önce soy birliği esasına göre tanzim edildiğini akla getirmektedir. Zira pek çok dinde peygamber veya din kurucularında söz konusu ilahilik ya da seçilmişlik işaretleri kutsiyet atfedilen kayıtlar ya da şecereler yoluyla aktarılmaktadır. Bunun dışında yaratma ya da oluşturma yetisinin nasıl kullanıldığı veya nasıl ortaya çıktığı meselesinde de pek çok yaratılış efsanesinde olduğu gibi muğlaklığını korumakta ve sır/gizem olgusu meraklılarına aynı cazibeyi aktarmaktadır. Tanrısal soy birliği sosyal hayatın en üst düzeyde tazimini gerekli kılarken; aynı zamanda tanrıların ya da tanrısal varlıkların kavgalarını, kırgınlıklarını, çiftleşmelerini, çocuk sahibi olmalarını, hatta doğum esnasında öldüklerine dair inanışları kapsadıkları için bunları insani vasıflar olarak değerlendirmemizi kolaylamaktadır. Bu

örnekleri çoğalmak elbette mümkündür. Ancak buradaki inanç ve algı boyutu meselenin özü açısından daha büyük önem arz etmektedir. Nitekim Kamiler görünen ve görünmeyen âlemlerde varlığına devamlı surette inanılan ve etkileri hissedilen kutsallardır. Bir Japon'un kutsalla kurduğu her ilişkinin içerisinde varlığına inandığı bir Kami figürü, onun da içerisinde insani nitelikler, vasıflar ve etkiler vardır.

Doğa ve Göksel Olgularda Kami Kültü

Japonlar "Kami" kavramını izah ederken, onun süreç içerisinde ne denli genişlediği üzerinde dururlar. Onlara göre antik dönemlerde aslında Kamilerin sayısı bugün olduğu kadar çok değildi. Özellikle göksel olgular, güneş, ay ve yıldızlar Kami olarak telakki edilirken, çeşitli doğa olayları gök gürültüsü, yağmur, kar, şimşek çakması, kasırga ve tsunami vakaları Kamilerin rahmet ya da kızgınlık eylemleri olarak addedilmişti (Aston, 6). Ayrıca göğün yüksek düzlüklerinde yaşayan olağanüstü varlık mesabesindeki tanrısal varlıklar, yeryüzüne ve yerin karanlık noktalarına doğru inince söz konusu mekânlar, dağlar, nehirler, ormanlar ve kayabaşları Kamilere mekân olmuştu. Yeryüzüne inen ve tabiatla bütünleşen Kamilerin etki alanında kalan bazı insanlar, hayvanlar ve bitkiler zamanla Kami tezahürleri olarak kutsanmıştı. Böylece Kamisel alanda soyuttan somuta doğru bir değişim evresinin yaşanması kaçınılmaz hale geldi (Tamura, 2000: 21).

Kamiler göksel olguların, gök ile yer arasındaki varlık oluşumlarının yanında karanlıkların ve görünmez âlemlerin sahibi ve efendisi olarak kabul görmektedir. Örneğin Ameterasu-o-mi-Kami göğün yüksek düzlüklerinin tanrısıdır. Ancak onun etkinlik alanı sadece orayla sınırlı değildir. Ay, ata ruhları, yeryüzü, rüzgâr, ateş, su, deniz, gök gürültüsü, fırtına gibi sayısını fazlasıyla artırabileceğimiz ilah veya ilaheler için de bu durum söz konusudur (Hori, 1959: 418-419). Meselenin bir diğer boyutu ise olağanüstü güçlere sahip bu olguları ister insani özellikler atfederek kişileştirmiş olalım isterse en yüce varlık mesabesine çıkarmış olalım onları tam manasıyla izah etmiş olamayışımızdır. Nedeni, Japonların Kamilere yükledikleri görev, anlayış ve inanç perspektiflerinin çok geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin bizim için tanrı mutlak kudret ve mülk sahibidir, o varı yok, yoku da var edebilir. Yarattıkları ile bir şekilde irtibat kurar, koyduğu kurallar nettir, sorgulanamaz, istediğini yapmakta özgürdür, ceza da mükâfatta onun elindedir. Lakin Kamilere inanan Japonlar için burada sıraladığımız tanrısal özelliklerin birçoğu işlevsel değildir. Şöyle ki *Kamiler canlıdır, hızlıdır, yücedir, güçlüdür, zengindir, iyidir vesaire ancak hiçbir Kami veya bir grup Kami tek başına bütün işleri halledecek, her şeye gücü ve bilgisi yetecek varlıklar değildir. Bu doğaüstü kabul edilen tanrısal varlıklar mutlaka birbirlerine danışmak veya senkronize hareket etmek zorundalardır. Aksi takdirde problemlerin çıkacağına ve düzenin bozulacağına inanılmaktadır.* Başta mitolojik anlatımlar olmak üzere bazı tarihsel olayların aktarılış biçimleri, Kamiler arasındaki işbirliğinin, mücadelenin ve rekabetin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bu Kamiler arasında insanlar, hayvanlar(ejderha,yılan kaplan, kurt, tilki,tavşan..v.b) korkunç ve kötü huylu varlıklar, olağandışı nesnelere, esrarengiz olgular, bitkiler, ağaçlar, dağlar, nehirler, denizler ve ilahi hürmeti ve çekinceyi hak edecek her şey vardır. Nitekim inanç onları gizemli yerlere ve göksel veya cennet diyebileceğimiz bir mekâna yücelmiştir (Boyd, 45). Bunun yanı sıra söz konusu Kamilere tapınım ise onların kutsiyetini simgeleyen mezar, yatır veya türbeler ile kutsiyet atfedilen mekânlarda yapılmaktadır. Bu tür mekânlar hala önemini korumakta, ziyaret ve ibadet yerleri olarak işlevini sürdürmektedir.

Japon Halk Dini Geleneğinde Kami Kültü

Japon halk dini geleneğinde Kami kültü, yani genel manada Kamisel olgulara tapınma dinsel inanışların özünü oluşturur. Şinto inanışında Kami kültünü anlamlı kılan en önemli gösterge atalara tazim ve tapınma anlayışında görülür. Nitekim birçok Kamisel varlık antropomorfik özellikleri ile ön plana çıkar. Ayrıca Kami kültü, animist, politeist ve natüralist karakterleri de bünyesinde barındırır (Karataş, 2019: 3). Kami, eski devirlerden beri farklı olguları ve çeşitli nesnelere temel alan bir anlayışın

ürünüdür. Kami kelimesi esas itibariyle “*yüce, üstün, yukarıda, soylu, yetkin, kutsal, tazimi hak eden, doğaüstü, insanüstü, erdemli ve faziletli*” gibi anlamlardan çok daha fazlasını ifade etmektedir (Landesan, 1918: 7). Son cümleden hareketle bir hususu dile getirmekte fayda görmekteyim. Elbette bu kadar geniş bir anlam çeşitliliğine sahip olan Kami kavramını izah etmek zor olabilir. Lakin bu konuyla alakalı yapılan çalışmaların hemen hepsinde, istisnalar olabilir, Kami olgusunun veya Kami kavramının tam olarak anlaşılamayacağı vurgulanmakta, belirsiz pek çok noktasının olduğu dile getirilmektedir. Hatta bu mesele izaha muhtaç değil de sanki muğlak bırakılması elzemmiş gibi aktarılmaktadır.

Kami inancı ya da Kami kültürünün muğlak bırakılmasının bize göre; iki nedeni olabilir. Bunlardan birincisi, bu konuda düşünen veya kalem oynatan yabancıların, yani Japon olmayanların, inandıkları veya inanmasalar da içinde yaşadıkları toplumlardaki din, tanrı, kutsal, kutsal olmayan gibi kavramlar ile bu kavramların içerdikleri anlamların Japonların anlayışında nasıl bir yer tuttuğunu anlayamamış olmalarından kaynaklanmış olması ihtimal dâhilindedir. Bazen bu durumun farkında olmadan yapılan çalışmalar daha büyük sorunlara ve anlaşılmayan pek çok noktanın ortaya çıkmasına da yol açabilmektedir. Aslında bu söylediğim şey bilinmeyen bir durum değil, hatta malumun ilamıdır. İkincisine gelince; genelde Japonlar özelde ise Şinto din adamları ile tapınak sahibi aileler, Kami meselesinin net bir şekilde anlaşılmasını istememekte ve anlaşılmasını diye gayret sarf etmektedir. Şöyle ki her açıdan Kami kültürünün ve Kamisel alanın muğlak kalmasını aşikâr olmasına yeğledikleri için, kendileri de bu konunun tam olarak neyi ifade ettiğini bilmediklerini söyleyerek konuları geçiştirmektedirler. Bu gizem ve bilinmezlikler bütün fenomenler âlemini kapsadığı için sırrın boyutu genişlemekte ve herkesin ilgisini ve merakını cezbetmektedir.

İnsanlar bilinenden çok bilinmeye ilgi gösterdiği için ona olan rağbet ve onu öğrenme isteği gün geçtikçe ve dünya küreselleştikçe (global) farklı boyutlara ulaşmaktadır. Bundan birkaç yüzyıl önce belki bu merak ve ilgi bireysel çaba ya da bilimsel gayret ile olurken, günümüzde gelişen iletişim araçlarıyla her yere ulaşmaya başlamıştır. Bu ilgi ve merak giderek artmakta ve insanlar farklı çözüm yolları ararken (özellikle inanma duygusunun fitri olduğu veya ruhun olmazsa olmaz gıdası olduğu bilimsel çalışmalarla, elbette inananlarına göre, ispatlanınca) karşılıklarına daha ziyade gizemli dünyalar ve sır dolu öğretiler çıkınca şaşırmakta ve bilmedikleri o dünyaya daha fazla rağbet etmektedirler. Aynı şey ister doğuda olsun ister batıda mistik/ezoterik akımlar için de geçerlidir. Bunların arasındaki en önemli fark, sır esasına dayalı akımların ya da inanışların ön plana çıkmasıyla belirginleşmektedir. Ancak Şinto dini ya da Kami kültürü gizemden öte; fenomenler âlemini oldukça basite indirgemekte ve hatta bazen inancı anlamlandırma konusunda mümkün olanı imkansız kılacak eylemler sergilenmesini önemsemektedir. Mesela her dinin bir ibadet dili ya da din dili vardır. Bunu dine inanan herkes belirli ölçüde öğrenir ve uygular. Ancak Şinto rahipler hariç hatta dahasını da ileri sürelim, bu rahiplerin bile birçoğunun bilmediği bir din dili kullanılmakta ve dolayısıyla sıradan halk bundan bile isteye uzak tutulmaktadır.

Japonların geleneksel halk inanışlarını ve yerli dinleri olan Şintoizmi anlayabilmek için Kami kavramının iyi tahlil edilmesi gerekir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu durumu zorlaştıran sebepler vardır. Bunların en önemlisi dinsel fenomenleri izah güçlüğüdür. Nitekim farklı alanlarda çalışan bilim insanları meseleyi kendi bakış açılarıyla ele alıp yorumlarken, özellikle kutsal unsurunu göz ardı ettikleri için indirgemeci sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunun tam tersi durumlar da söz konusu olmuştur. Kamiyi saf dinsel bir olgu olarak ele alanlar ise aslında onun sadece ve bütünüyle dini bir kavram olamayacağını göz ardı etmişlerdir. İşte bu durum anlaşılması güç ve içinden çıkılmaz gibi görünen tanımlamalar silsilesini oluşturmuştur. Meseleyi bütüncül ve kendi mecrasında ele almak; bu çerçevede değerlendirmeye çalışmak, doğruya yakın tespitleri artıracaktır. Zira Japonlar için Kami ya da Kami kültürü; evrenin, hayatın, ölümün, doğanın, ataların ve ata ruhlarının, sezgili ve sezgisiz bütün varlık âlemlerinin içinde yaşayan ve her alanda etkin çözümler sunabilen bir inanışın ifadesidir.

Kami anlayışının merkezi figürlerinin başında atalara veya ata ruhlarına gösterilen saygı, tazim

ve tapınma konusu yer almaktadır. Evrene ve insana kutsallık atfeden Japon, özellikle büyük, ulu ve saygın gördüğü insanı ayrıcalıklı kılmış ve onu kutsamıştır. Bunların başında imparatorlar, halk kahramanları, din uluları ve halk hekimleri gelmektedir (Ono, 2004: 17-18; Karataş, 2019: 3). Aslında Şinto inancına göre sezgili veya sezgisiz bütün varlıklar Kami olabilir. Bir başka deyişle her insanın özünde Kami olma potansiyeli bulunmaktadır. Atalar kültürünü bu çerçevede ele aldığımızda, form değiştiren ata ruhları tapınılmayı hak eden varlıklar olabilmektedir. Ancak söz konusu form değişikliği öte dünya, cennet ve cehennem gibi soyut mekânlarda değil canlılar âleminde gerçekleşmekte, hem ölümler hem de canlılar aynı âlemde birlikte yaşamaktadır. Bu yüzden korkuyla karışık saygı ve tazim, korunma ve koruma içgüdüleri, inanma, bağlanma, arınma ve itaat gibi olgular ata ruhlarına tapınmanın gerekliliklerini önelemektedir. Japonlar için başta baba olmak üzere aile ve toplum büyükleri saygın insanlardır. Onların ölmüş olması bu saygınlığı ortadan kaldırmadığı gibi, ölmüş ata ruhlarının gazabından (doğal felaketler, kıtlık, savaş, salgın hastalıklar vs.) da emin olmak gerekir. Ayrıca her ölen Kami olmasa da; ölmüş ata ruhların hangi doğüstü güce ulaşarak Kami olduğunu bilmek de mümkün değildir. Onun için her daim temkinli olmakta ve saygıda kusur etmemekte fayda vardır. Nitekim ata ruhları bir nevi diriler gibi mezarlarında, evlerinde ve yakınlarıyla birlikte yaşamaya devam ederler. Ölen kişinin yakınlarının davranışları ata ruhlarının huzuru için ne kadar önemliyse ata ruhlarının tutumu da dirilerin mutluluğu için gereklidir (Picken, 2011: 39; Aston, 1911: 8-9; Okan, 2014: 101-102).

Kami inancının antropomorfik tanrı anlayışına benzeyen yönleri bulunmaktadır. Bu kavramla ilişkili olarak, göğün yüksek düzlüklerinde yaşayan ve şekilsel özellikleri itibariyle pek bilinmeyen Kamiler, daha aşağıdaki âlemlere doğru indikçe, insansı özellikleri ön plana çıkmakta ve somut hale gelmektedir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek Japon mitolojisinin ve Japon kozmogonisinin baş aktörleri arasında yer alan Kami İzanagi ve Kami İzanami'dir (Raju, Kitagawa, Faruki, 2002: 476-477; Mackenzie, 1996: 289-290). Nitekim bu iki Kaminin göğün yüksek düzlüklerindeki hayatlarında nasıl bir forma sahip oldukları bilinmemektedir. Ancak yeryüzü âlemine gelince bunlara insani özellikler/vasıflar ile cinsiyet atfedilmiş, İzanagi erkek, İzanami ise dişi olarak karşımıza çıkmıştır. Onların kavgaları, kızgınlıkları, çiftleşmeleri, çocuk sahibi olmaları, hatta İzanami'nin doğum esnasında öldüğüne dair inanışlar bahsi geçen insani vasıflardan bir kaçıdır. Bu örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür. Ancak bizim için buradaki inanç/inanma boyutu daha önemlidir. Nitekim Kamiler görünen ve görünmeyen âlemlerde varlığına devamlı surette inanılan ve etkileri hissedilen kutsallardır. Bir Japon'un kutsalla kurduğu her ilişkinin içerisinde varlığına inandığı bir Kami figürü, onun da içerisinde insani nitelikler/vasıflar vardır. Elbette her ölen kişi Kami olamamaktadır.

Kami kavramının kendine özgü doğasını ve ona inanan insanların bakış açılarını dikkate aldığımızda, salt bir dinsel figür oluşturma gayretlerinin olmadığı görülmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde özellikle bazı Şintocu teologlar ile Şintoist siyasetçiler zaman zaman bunu denemekten geri durmamışlardır. Fakat yüzyıllar boyunca senkretik bir din anlayışına alışmış olan Japon toplumu bu türden yaklaşımlara fazla rağbet göstermemiştir. Bunun yanı sıra dışarıdan gelen dinlerle çatışmadan, kendi yerli inanışlarını öyle ya da böyle yaşamaya ve yaşatmaya çalışmış ve önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Bir örnek vermek gerekirse, Milattan sonra altıncı yüzyılda Japonya'ya giren Budist fikirler, kısa sayılabilecek bir zaman diliminde ülkeye yayılmıştır. Nitekim Budist din adamları kendi dinlerini yaymak ve Budizm'in kurtuluş temelli öğretisini yerleştirmek için Japon halkının nazarında büyük öneme sahip bazı Kamilerin Bodhisatva (*Mahayana geleneginde bireysel kurtuluşunu elde ettiği halde başkalarının da kurtulabilmesi için kurtuluşunu öteleyip fedakârlıkta bulunanlar*) oldukları fikrini yaymışlardır. Buna karşın başta Sakyamuni Buddha olmak üzere birçok Bodhisatvanın da Kami olduğunu dile getirmişlerdir (Karataş, 2013: 59). Bu geçişken yapıyla alakalı örneği diğer dinler ve dini inanışlar için de söylememiz mümkündür.

Japonlar "Kami" kavramını izah ederken, onun süreç içerisinde genişlediği üzerinde dururlar.

Onlara göre antik dönemlerde aslında Kamilerin sayısı bugün olduğu kadar çok değildir. Özellikle göksel olgular, güneş, ay ve yıldızlar Kami olarak telakki edilirken; çeşitli doğa olayları gök gürültüsü, yağmur, kar, şimşek çakması, kasırga ve tsunami vakaları Kamilerin rahmet ya da kızgınlık eylemleri olarak addedilmiştir. Ayrıca göğün yüksek düzlüklerinde yaşayan olağanüstü varlık mesabesindeki tanrısal varlıklar, yeryüzüne ve yerin karanlık noktalarına doğru inince söz konusu mekânlar, dağlar, nehirler, ormanlar ve kayabaşları Kamilere mekân olmuştur (Aston, 1911: 9; Shinto, 276). Yeryüzüne inen ve tabiatla bütünleşen Kamilerin etki alanında kalan bazı insanlar, hayvanlar ve bitkiler zamanla Kami tezahürleri olarak kutsanmıştır. Böylece Kamisel alanda soyuttan somuta doğru bir değişim evresinin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Kamiler göksel olguların, gök ile yer arasındaki varlık oluşumlarının yanında karanlıkların ve görünmez âlemlerin sahibi ve efendisi olarak kabul görmektedir. Örneğin *Ameterasu-o-mi-Kami* göğün yüksek düzlüklerinin tanrısıdır. Ancak onun etkinlik alanı sadece orayla sınırlı değildir. Ay, ata ruhları, yeryüzü, rüzgâr, ateş, su, deniz, gök gürültüsü, fırtına gibi sayısını fazlasıyla arttırabileceğimiz ilah veya ilaheler için de bu durum söz konusudur. Meselenin bir diğer boyutu ise olağanüstü güçlere sahip bu olguları ister insani özellikler atfederek kişileştirmiş olalım isterse en yüce varlık mesabesine çıkarmış olalım onları tam manasıyla izah etmiş olamayışımızdır. Nedeni, Japonların Kamilere yükledikleri görev, anlayış ve inanç perspektiflerinin çok geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin bizim için tanrı mutlak kudret ve mülk sahibidir, o varı yok, yoku da var edebilir. Yarattıkları ile bir şekilde irtibat kurar, koyduğu kurallar nettir, sorgulanamaz, istediğini yapmakta özgürdür, ceza da mükâfatta onun elindedir. Lakin Kamilere inanan Japonlar için burada sıraladığımız tanrısal özelliklerin birçoğu işlevsel değildir. Şöyle ki Kamiler canlıdır, hızlıdır, yücedir, güçlüdür, zengindir, iyidir vesaire ancak hiçbir Kami veya bir grup Kami tek başına bütün işleri halledecek her şeye gücü ve bilgisi yetecek varlıklar değildirler. Bu doğaüstü kabul edilen tanrısal varlıklar, mutlaka birbirlerine danışmak veya senkronize hareket etmek zorundalardır. Aksi takdirde problemlerin çıkacağına ve düzenin bozulacağına inanılmaktadır. Başta mitolojik anlatımlar olmak üzere bazı tarihsel olayların aktarılış biçimleri, Kamiler arasındaki iş birliğinin, mücadelenin ve rekabetin boyutlarını söz konusu şekilde gözler önüne sermektedir (Holtom, 1926: 59-61).

Bazı kaynaklar, halk hikâyelerindeki ve bazı antik kayıtlardaki anlatımlardan yola çıkarak Kami inancını doğrudan tanrısal varlıkların ruhaniyetiyle izah etmişlerdir. Bu Kamiler arasında insanlar, hayvanlar, korkunç ve kötü huylu varlıklar, olağandışı nesnelere, esrarengiz olgular, bitkiler, ağaçlar, dağlar, nehirler, denizler ve ilahi hürmeti ve çekinceyi hak edecek her şey vardır (Abay, 2014: 100). Nitekim bu inanç, onları gizemli yerlere ya da bir başka ifadeyle göksel âlem veya cennet diyebileceğimiz bir mekâna yüceltmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu Kamilere tapınım ise onların kutsiyetini simgeleyen mezar, yatır veya türbeler ile kutsiyet atfedilen mekânlarda yapılmaktadır. Bu tür mekânlar hala önemini korumakta, ziyaret ve ibadet yerleri olarak işlevini sürdürmektedir. Bu Kamiler arasında ulusuna yaptığı iyiliklerle bilinenler ve hastalıkları tedavi edici yönleri sayesinde ilahlaştırılmış insanlar vardır. Aynı şekilde esrarengiz ve korku dolu doğaları yüzünden insanoglunun yüreğini korkudan titreten ejderha, kaplan ve kurt gibi hayvan figürlerini de bu gruptan sayabiliriz.

Japon halk dini geleneğinde yani, Şintoizm'de aşkın bir varlık anlayışı ya da bir din kurucusu fikrinin olmadığı anlayışı çok yaygındır. Bu çerçevede her şeyin yaratıcısı, yoktan var veya yok edicisi olarak düşünülebilecek mutlak bir tanrı anlayışının varlığından söz edilemez. Ancak bazı kaynaklarda özellikle eski toplumlarda görülen tabiat olayları, çeşitli hayvan figürleri ve acayip görünümlü olağandışı varlıklara olan inanış örneklerinin Tanrı olarak kabul edilmiş olmasının Kami inancını da kapsadığı şeklinde yorumlanmış, böylece olmadığı varsayılan tanrı fikrinin zamana ve koşullara bağlı değişkenlik gösterdiği ifade edilmiştir. Nitekim Şintoizm'de varlık âlemlerinde ortaya çıkmış her şey aslında Kamilerin iş birliği, uyumu ve üstlendikleri görevler sayesinde olmaktadır. Zira Kamilerin en

büyüğü ve en yücesi olarak telakki edilen güneş tanrıçası *Ameterasu-o-mi-Kami* bile zaman zaman diğer Kamilerin yardımına başvurabilmekte yeri geldiğinde onlara taviz dahi verebilmektedir. Bu bağlamda her Kaminin kendisine ait özel nitelikleri, kapasitesi ve görevleri olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin belirli bir grubun, ailenin ya da klanın çeşitli işlerini yürüten veya onların muhafızı olan atalar Kamisi olabilir (Roberts, 2010: 119; Bocking, 2010: 158-159; Picken, 2011: 308). Bunlar koruyucu tanrı olarak kabul edilir ve ibadete layık görülürler. Ancak bunlar her şeye gücü yeten tek ve mutlak tanrılar olarak kabul görmemektedir. Ancak Japon toplumunun dini ve kültürel hayatında tanrı fikrinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Bilhassa her şeyin bir koruyucu tanrısının olduğu inancı oldukça yaygındır.

Kami inancı, ilksel doğası gereğince sıradan varlıklar ile doğüstü güçlere sahip varlıklar arasındaki maddi ve manevi ilişkiyi düzenlerken daha ziyade aracı ve doğrudan iletişim yolunu tercih etmiştir. Bu yaklaşım Japonların Kamileri nasıl algıladıklarının ve onları nasıl içselleştirdiklerinin yansımasıdır. Zira Japonlara göre Kamiler hayatın her safhasında yaşamaya devam eden olgulardır. Onların sürekli hayatın içinde var olması kurulacak ikili ya da çoklu ilişkilerde aracı ya da arabuluculara olan ihtiyacı saf dışı bırakmıştır. Ancak Japonların tanımıyla yabancıların dinleri (Taoizm, Konfüçyanizm, Budizm vs.) gelip Japonlar arasında yayılınca halkın arasında yaşayan Kamiler biraz daha soyut hale gelmeye başlamıştır. Bu durum özellikle yaşanan olaylarla bağlantılı olarak Japonlar arasında dine ve dini olana karşı mesafenin genişlemesine neden olmuştur. Bir diğeri ise tanrısal olan ile sıradan olan arasına bir aracının girmesi Kamilerin etkinlik alanlarını daralttığı gibi onları yaşayan halk dininden de uzaklaştırmıştır. Ayrıca Kami inancının kurumsallaşamamış olması özellikle diğer dinlerle karşılaştırıldığında ritüeller konusunda da sorunlar yaşamasına ve halkın önceki bakış açısının kısmen de olsa değişmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen Japonlar arasında yaşayan Kami fikri varlığını korumuş, hassaten yerli ve yerel halk inancıları içerisinde canlılığını ve varlığını sürdürebilmiştir.

Kamilere inanmak; aslında korkuyla karışık saygı duyulan varlıklar âlemini anlamak veya anlamlandırmakla mümkün olabilir. Çünkü bu âlemlerin içinde insanoğlunu hayranlığa ve hayrete düşürecek unsurlar, merakını cezbeden esrarengiz olgular, korkuyu ve dehşeti yakınlaştıran doğa olaylarına rastlanmaktadır. Ayrıca saygının ötesinde tabiri caizse tabasbusu andıran yaklaşımlar ile göz kamaştırıcı harikuladeliçler bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Japon halk dini geleneğinde Kamilere inanmak; aslında korkuyla karışık saygı duyulan varlıklar âlemini anlamak veya anlamlandırmakla mümkündür. Çünkü bu âlemlerin içinde insanoğlunu hayranlığa ve hayrete düşürecek unsurlar vardır. Ayrıca insanın merakını en üst düzeyde cezbeden esrarengiz olguların yanı sıra korkuyu ve dehşeti yakınlaştıran doğa olaylarına rastlanmaktadır. Daha önemlisi; saygının ötesinde bir bağlılık, tabiri caizse tabasbusu andıran yaklaşımlar ve göz kamaştırıcı harikuladeliçler bulunmaktadır.

Japon halk dini geleneğinde aşkın bir varlık anlayışı ya da bir din kurucusu fikrinin olmadığı anlayışı çok yaygındır. Bu çerçevede her şeyin yaratıcısı, yoktan var veya yok edicisi olarak düşünülebilecek mutlak bir tanrı anlayışının varlığından söz edilemez. Ancak bazı kaynaklarda özellikle eski toplumlarda görülen tabiat olayları, çeşitli hayvan figürleri ve acayip görünümlü olağandışı varlıklara olan inanış örneklerinin Tanrı olarak kabul edilmiş olmasının Kami inancını da kapsadığı şeklinde yorumlanmıştır. Böylece olmadığı varsayılan tanrı fikrinin, zamana ve koşullara bağlı değişkenlik gösterdiğini ifade etmek pekâlâ mümkündür.

Japon halk dini geleneğinde, bir başka ifadeyle Şintoizm'de varlıklar âleminde ortaya çıkmış her şey aslında Kamilerin işbirliği, uyumu ve üstlendikleri görevler sayesinde olmaktadır. Zira

Kamilerin en büyüğü ve en yücesi olarak telakki edilen güneş tanrıçası *Amaterasu-o-mi-Kami* bile zaman zaman diğer Kamilerin yardımına başvurabilmekte yeri geldiğinde onlara taviz dahi verebilmektedir. Bu bağlamda her Kaminin kendisine ait özel nitelikleri, kapasitesi ve görevleri bulunmaktadır. Örneğin belirli bir grubun, bir evin, bir ailenin ya da bir klanın çeşitli işlerini yürüten veya onların muhafızı olan atalar Kamisi anlayışı vardır. Bunlar koruyucu tanrı olarak kabul edilir ve ibadete layık görülürler. Ancak bunlar her şeye gücü yeten tek ve mutlak tanrılar olarak kabul görmemektedir. Böyle bile olsa Japon toplumunun dini ve kültürel hayatında tanrı fikrinin hiç olmadığını veya oluşmadığını söylemek mümkün değildir. Bilhassa her şeyin bir koruyucu tanrısının olduğu inancı oldukça yaygın bir anlayıştır.

Kami inancı, ilksel doğası gereğince sıradan varlıklar ile doğüstü güçlere sahip varlıklar arasındaki maddi ve manevi ilişkiyi düzenlerken daha ziyade aracı ve doğrudan iletişim yolunu tercih etmiştir. Bu yaklaşım Japonların Kamileri nasıl algıladıklarının ve onları nasıl içselleştirdiklerinin yansımasıdır. Zira Japonlara göre Kamiler hayatın her safhasında yaşamaya devam eden olgulardır. Onların sürekli hayatın içinde var olması kurulacak ikili ya da çoklu ilişkilerde aracı ya da arabuluculara olan ihtiyacı saf dışı bırakmıştır.

Japonların tanımıyla yabancıların dinleri (Taoizm, Konfüçyanizm, Budizm) gelip Japonların arasında yayılınca; halkın arasında yaşayan Kamiler biraz daha soyut hale gelmeye başlamıştır. Bu durum özellikle yaşanan olaylarla bağlantılı olarak Japonlar arasında dine ve dini olana karşı mesafenin genişlemesine neden olmuştur. Bir diğeri ise tanrısal olan ile sıradan olan arasına bir aracının girmesi Kamilerin etkinlik alanlarını daralttığı gibi onları yaşayan halk dininden de uzaklaştırmıştır.

Kami inancının kurumsallaşamamış olması özellikle diğer dinlerle karşılaştırıldığında ritüeller konusunda da sorunlar yaşamasına ve halkın önceki bakış açısının kısmen de olsa değişmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen Japonlar arasında yaşayan Kami fikri varlığını korumuş, hassaten yerli ve yerel halk inanışları içerisinde canlılığını ve varlığını sürdürebilmiştir. Nitekim Kamisel ayinler diyebileceğimiz pratikler ve uygulamalar daha ziyade geçiş ritüelleri şeklinde varlığını günümüze kadar taşımış ve yılın farklı zamanlarında icra edilen festivallerle yaşatılmaya devam etmiştir. Bunu bir örnek üzerinden değerlendirecek olursak; yeni doğan bir bebek 30 ya da 100 gün geçmeden kendi uchiKamisi (ev Kamisi) ya da koruyucu Kamisine bundan sonraki hayatını koruması ve güzel bir hayat vermesi için en yakın jinjaya/tapınağa götürülür, su ve tütsülerle temizleme ayinleri yapılır. Bu temizleme seremonisine ya da ayinine "o-harai" denilir. Misogi olarak da nitelendirilen bu ayinin mitolojik kaynağı İzanagi'nin İzanami'nin olduğu ölümler dünyasından ya da karanlıklar diyarından kaçtığına üstü başı kirlenmiş ve bir nehirde üstünü yıkamış ve bu yıkama sonucunda Amaterasu, Tsukuyomi ve Susanoo ortaya çıkmıştır. Bugün Japonlar misogilerle bu mitolojiyi canlandırmaktadırlar. Zira bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Çocuklar ergenlik çağına girdiklerinde de aynı uygulamadan geçerler ve bu yolla gelecek için uchiKamilerden sağlık ve güzel bir gelecek isterler. Aynı şekilde evlenecek gençler evliliklerinin huzurlu ve bereketli olması için Şinto tapınağında evlenir, kutsiyet affettikleri Kaminin koruyuculuğuna girmiş olurlar. Bu türden ritüelleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak Kamiler hayatın her alanında yaşamış ve yaşamaya devam eden varlıklar görünümünde oldukları için yaşayanlarla sürekli irtibat halindedirler. Bu irtibatı sağlayan en önemli etken elbette inanma, bağlanma ve korunma ihtiyacıdır.

KAYNAKÇA

- Abay, O. H. (2014). *Kojiki: Japon Mitolojisine Bir Yolculuk*. Konya.
- Akira, S. T. (2004). 菅田正昭, *Shinto No Subete (神道のすべて)*, Nihon Bungeisha, (日本分芸社) Tokyo.
- Aston, W. G. (1841-1911). *Shinto: The Ancient Religion of Japan*. Chicago.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya

- Bayraktar, M. (2007). *Türkler ve Japonlar*, Ankara
- Bocking, B. (2010). *A Popular Dictionary of Shinto*, London.
- Boyd, W. James; Ron G. Williams, (2005). *Japanese Shinto An Interpretation of a Priestly Perspective*, Vol, 55: 1, Philosophy East and West, Universty of Hawai'i Press, Hawaii
- Chamberlain, B. H. (1882). *Kojiki*, s. 1, Norderstedt-Germany.
- Earhart, H. B. (1970). *A Religious Study of the Mount Haguro Sect of Shugendo: An Example of Japanese Mountain Religion*, Tokyo.
- Earhart, H. B. (2014). *Religion in Japan: Unity and Diversity*, Boston
- Fane, R. P. (1931). The Vicissitudes of Shinto, *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol:61.
- Holtom, D. C. (1926). "A New Interpretation of Japanese Mythology and Its Bearing on the Ancestral Theory of Shinto", 6:1, *The Journal of Religion*, Chicago.
- Hori I. (1959). *Japanese Folk Beliefs*, Tokyo.
- Hori, I. (1974). *Folk Religion in Japan*, Chicago
- Karataş, H. (2013). Erken Dönem Japon Budizmi. *FÜ.İ.F. Dergisi*, 18:2, Elazığ.
- Karataş, H. (2019). Şintoizm'de Arınma Ayinleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 78.
- Kitasawa, S. (1915). *Shintoism and Japanase Nation*, Vol, 23:4. Tokyo
- Kuroda, T.; James, C. D. and Gay, S. (1981). Shinto in the History of Japanese Religion. *Journal of Japanese Studies*, Vol, 7:1, Osaka.
- Lancashire, T. (2001-2002). "Kagura" –A" Shinto" Dance? Or Perhaps Not", Texas.
- Landesen, A. (1918). *The National Cult in Japan*, Kobe
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*, Ankara.
- Miller, R. A. (1980). *Japanese and The Other Altaic Languages*, Chicaco.
- Ono, S. (2004). *Shinto, Kamilerin Yolu*. İstanbul
- Özhan, G. (2013). *Japon Felsefesi*. Ankara.
- Picken, S. D. B. (2011). *Historical Dictionary of Shinto*, Maryland.
- Raju, P. T.; Wing-tsit Chan, J. M. K. and İsmail R. Farukî, (2002). *Asya Dinleri*, İstanbul.
- Roberts, J. (2010). *Japanese Mythology: A to Z*, New York.
- Shinto, Routledge Encyclopedia of Philosophy, (1998). c. 8.
- Shinto, The New Encyclopedia Britannica, (1990). c. 27, Chicago.
- Tamura, Y. (2000). *Japanase Buddhism A Cultural History*, Tokyo.
- Thompson, J. L. (1932). *Translation of Kojiki: Records of Ancient Matters*, Kobe
- Tomoeada, T. (1930). *The Essence of Shinto*, Pasific Affairs,
- Vance, T. J. (1983). The Etymology of Kami. *J.J.R.S.*, 10/4, Nagoya.
- Warner, L. (1948). Shinto, Nurse of The Arts, *Collage Art Association*, Vol, 30:4.

Kabul ve Ret Bağlamında İslamî Düşünce de Kabir Azabı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kılıçarslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6935-1878>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Nevşehir –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.02.2020

Kabul: 22.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Kabir

Hayat

Azap

Ret

Kabul

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42185>

Öz

Ölen birinin cesedine ne yapılması gerektiğine dair ilahî kaynaklı ilk öğretinin bozulmasıyla bu alanda farklı ritüeller oluşmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, peygamberlerin tebliğ ettiği tevhid inancından uzaklaşan insanların ahiret kavramı hakkındaki kafa karışıklıklarıdır. Ölümden sonra bir hayatın var olduğuna inananlar, ölümlerini bu yeni hayata hazırlamaya yönelik tutumlar sergilemişlerdir. Ölüyü sevdiği eşyalarla ve hatta sevdiği kişilerle birlikte gömme, bedenini korumak için mumyalama ya da yakarak küllerini kutsallığına inanılan çeşitli alanlara serpmeye bunun en yaygın örneklerindedir.

Dünyayı imtihan alanı olarak telakki eden inançlarda doğal olarak ölüm sonrası bir azap ve ödül düşüncesi de teşekkül etmiştir. İlahî dinlerden en ilkel kabile dinlerine kadar hemen her inanç türünde adaletin tecellisi için ölüm sonrası bir cezalandırma veya ödüllendirme düşüncesine rastlamak mümkündür.

İlahî dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın her üçünde de bir ahiret hayatının varlığı kabul edilir. Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde kabir hayatına yönelik ifadeler çok net değildir. Kabir hayatına ve kabir azabına yönelik Kur'an ayetleri de yeterince sarih değildir. Bu nedenle bu iki kavramın varlığını ancak İslam'ın ikinci temel kaynağı olan sünnet sayesinde netleştirmek mümkün olabilir. Sünnetin Kur'an gibi koruma altında olmaması, kelam-ı kibar ve darb-ı mesel türünden bazı sözlerin yanı sıra pek çok uydurma sözüne hadis kitaplarına girmiş olması bazı kesimlerin sünnete karşı olumsuz bir tavır sergilemelerine neden olmuştur. Sünnet üzerinden hüküm çıkarmaya da itikat oluşturmaya da karşı çıkmışlardır. Bu makalede çeşitli İslamî grupların kabir azabı hakkındaki görüşleri delilleriyle birlikte ele alınmıştır. Küçük bir azınlık kabir azabını ya tamamen, ya ruha yönelik boyutuyla ya da bedene yönelik olarak inkâr etmiştir. Buna rağmen İslam ulemasının çoğunluğu kabir azabına işaret eden ayetleri ilgili hadislerle birlikte değerlendirmiş ve kabir azabının var olduğunu söylemiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kılıçarslan, M. (2020). Kabul ve Ret Bağlamında İslamî Düşünce de Kabir Azabı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 321-335.

Grave Torment in the Context of Acceptance and Rejection in Islamic Thought

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kılıçarslan

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Science,
Nevşehir- TURKEY

Article History

Submitted: 16.02.2020

Accepted: 22.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Grave

Life

Torment

Rejection

Acceptance

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42185>

Abstract

Different rituals were formed in this field with the disruption of the divine primary teaching about what should be done to the corpse of a deceased person. One of the most important reasons for this is the confusion about the concept of the hereafter for people who are moving away from the belief in the oneness of the prophets. Those who believed that a life exists after death showed attitudes towards preparing their dead for this new life. Burying the dead with the things he loves and even the people he loves, mummification to protect his body, or sprinkling his ashes in various areas believed to be sanctuary are among the most common examples of this.

In beliefs that consider the world as a test area, a post-death punishment and awards thought have naturally emerged. From the divine religions to the most primitive tribal religions, it is possible to come across a post-death awards or punishment thought for the manifestation of justice in almost every type of faith.

The existence of an afterlife is accepted in all three of Judaism, Christianity and Islam, which are accepted as divine religions. However, statements about the grave life in the holy texts of Judaism and Christianity are not very clear. The verses of the Qur'an for the grave life and the torment of the graves are also not clear enough. Therefore, it was possible to clarify the existence of these two concepts only through the Sunnah, the second main source of Islam. The fact that sunnah is not under protection like the Qur'an, and some words such as word of kind and coup-like, as well as many fabricated words have entered the hadith books, caused some people to display a negative attitude towards sunnah. They opposed making judgments over sunnah or forming beliefs. In this article, the views of various Islamic groups about the torment of the graves are discussed together with their evidence. A small minority denied the grave punishment, either entirely, or only its spirit-oriented dimension, or corporal dimension. Nevertheless, the majority of the scholars of Islam evaluated the verses indicating the torment of the graves together with the relevant hadiths and said that the torment of the graves exists.

GİRİŞ

Ölümlerle kıyamet arası dönemde bir yaşamın olacağı inancı, ister ilahî kaynaklı olsun ister gayr-ı ilahî pek çok dinde kendisine yer bulmuştur. Kâbil'e öldürdüğü kardeşi Hâbil'in cesedini ne yapacağı bir karga aracılığıyla öğretildiği (Mâide, 5/31) günden itibaren insanlar, ölen yakınlarıyla ilgili çeşitli uygulamalar yapmışlar, ölümlerini ortada bırakmamışlardır. Bilahare gelen bütün peygamberler ümmetlerine ölümlerini defnetmelerini emretmişler, Yüce Allah'ın ölümler hakkındaki emrini insanlara tebliğ etmişlerdir. Buna rağmen insanların ölümler hakkındaki tasarrufları tarih boyunca farklılıklar arz etmiştir. Uygulamalardaki çeşitliliğin nedeni, ilahî kaynaklı ilk öğretinin bozulmasıyla farklı ritüellerin oluşmasıdır. İnsanların ölümlerine yönelik uygulamalarını belirlemede ahiret ve yeniden dirilme kavramlarına olan inanç ve bakış açıları etkili olmuştur.

Bazı toplumlar, ölümden sonra ruhun hayatini devam ettirdiğine inandıkları için yeni hayatında ihtiyaç duyacağı ya da yaşarken en çok sevdiği eşyaları ölüyle birlikte mezara koymuşlardır. Dünyanın farklı yerlerinde pek çok örneği bulunan mezara eşya bırakmanın önemli bir örneği Sümerlerdir. Ruhun, yeraltında bulunduğu inanan Habur nehrinden geçerek ölümler diyarına ulaştığı şeklindeki itikatları nedeniyle Sümerler ölenin eşyalarını mezarına koymuşlar, onlardan istifade etmesini arzulamışlardır (Sarıkoçlu, 2002: 22).

Kimileri de ölümlerle birlikte bedeni terk eden ruhun bir zaman sonra yeniden bedene döneceği ve ona hayat bahşedeceği düşüncesiyle imkân dâhilinde bedeni bu yeniden buluşmaya hazırlamak için mumyalama yöntemini kullanmıştır. Farklı coğrafyalarda örneklerine rastlanan bu yöntemde en meşhur olan halk, Mısırlılardır. Mısırlılarda ölümlerin mumyalanması geleneğinin ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte önceleri sadece firavunların mumyalandığı bilinmektedir. Çünkü tespit edilen en eski mumyalar firavunlara aittir. Ancak bu uygulama MÖ. 15. yüzyıldan itibaren gittikçe yaygınlaşmış, yönetici olmasa da maddi durumu elveren herkes mumyalanmıştır. Bu sayede mumyalık pek çok insanın ekmek kapısı haline gelmiştir (Detaylı bilgi için bkz. <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mumya-260> Erişim: 31.11. 2019).

Bazı toplumlarda ise ölüm, sadece dünyalar arası bir geçiş, bir hayattan diğerine intikal olarak algılanmıştır. Bunun sonucu olarak ölenle beraber onun karısı, köleleri, arkadaşları ve hatta bazen dinî hizmetlerini yapsın diye bir kâhin de ölenle birlikte gömülmüştür. Bu uç örneklere daha çok eski Amerikan inançlarında rastlanılmaktadır (Okuyan, 2015: 25).

Türkçede ruh göçü, Arapçada tenasüh, Batı dillerinde reenkarnasyon diye adlandırılan inançta ise ruh, ölümlerle birlikte yine bu âlemde bir bedenden diğerine intikal eder. Eski Mısır, Yunan, Roma ve Kelt inançlarında görülen bu inanca göre kişi ilk hayatında iyi, dürüst, yardımsever bir yaşam sürdürmüşse ölümlerinden sonra daha iyi bir bedende dünyaya gelecek, daha müreffeh bir hayata sahip olacaktır. Bu, genel kabul görmüş bir inanç olmakla birlikte sonraki yaşamda insanı nasıl bir hayatın beklediği noktasında söz birliği yoktur. Mesela Eflatun, yeniden dünyaya gelecek ruhların gerçeği anlama derecesine göre dokuz ayrı kategoriye ayrılacağını iddia eder. Hint inanç sisteminde ise Samsara diye anılan ruh göçü, sonsuz bir ölme ve yeniden doğmayı ifade eder. Ancak Vedalar'da bu dünyadaki eylemlerine bağlı olarak ruhun iyilikler diyarı Svarga veya acı ve işkence diyarı Naraka-loka'ya gideceği bildirilir (Yitik, 2011: XL/441-442; Erdoğan, 2019: 86-87). Yani Hintlilerde, gelenekteki din ile yazılı literatürdeki din, ruh göçü konusunda farklı düşüncelere sahiptir.

Mecusiler kabir hayatını üçlü bir tasnife tabi tutarlar. İyiler cennete, kötüler cehenneme, dindarlar ise kendilerine tahsis edilmiş özel bir yere gideceklerdir. Bu gidilen yerlerdeki ödül ve ceza bedensel olarak hissedilecektir (Okuyan, 2015: 25).

İlahî kökenli dinlere gelince, her üçünde de bir kabir hayatı inancı vardır. Ancak İslam'ın dışındaki dinlerde detayları belirlenmiş, varlığına mutlak anlamda değinilen bir kabir hayatından söz etmek zordur. Özellikle Yahudilikte kabir hayatına yönelik İslam'daki gibi net bir anlatım yoktur. Eski

Ahit'te Şeol kelimesiyle ifade edilen karanlık bir diyardan bahsedilir. Şeol, "varılacak son nokta, kabir veya dünya hayatının sonu" olarak geçer ve iyilerin ödüllendirileceği kötülerin de cezalandırılacağı bir mekân olarak sunulur (Eski Ahit, İşâyâ, 38/18). İlgili cümlelerdeki muğlak ifadeler, Şeol ile cehennem mi yoksa kabir hayatı mı kastedilmiştir sorusuna net bir cevap vermediğinden Yahudiliğin kabir hayatına bakışını kutsal kitabından hareketle ortaya koymak mümkün değildir (Çapku, 2015, 54-55). Gerçi aşağıda göreceğimiz üzere İslam'ın kutsal kitabının kabir hayatına yönelik anlatımları da tartışmaya açıktır ve bu konuda net bir çıkarım ancak ikincil kaynak olan sünnet sayesinde mümkün olmaktadır. Bununla birlikte Yahudilikte bizdeki hadis kavramının bir karşılığı, yani dinin kurucusu olan peygamberin sözlerinin kaydedilmesi söz konusu olmadığından zorunlu olarak başvuru yegâne kaynak kutsal kitaptır. Onda da bırakın kabir hayatını Daniel Kitabı'na kadar ahiret hayatı bile net değildir (Tümer, 1993: 220).

Hıristiyanlıkta ölüm sonrası hayat ile cennet ve cehennem hayatı daha çok Eski Ahit ve Yahudi geleneği üzerinden teşekkül etmiştir. İncil'e göre cennet, Hz. İsa'nın da gideceği iyilerin diyarıdır ve bir mükâfat yeridir (Luka, 16/22-31; 24/43). Yine cehennem günahkârların gideceği karanlıklar diyarı ve ceza yeridir (Matta, 8/12; Yahudanın Mektubu, 6/13). Kabir hayatına gelince, burada elemi de cezayı da tadacak olan beden değil ruhtur. Ruh, ölümle beraber manevî ödül ya da ceza ile karşılaşır. Sâlih kullar, ölümün ardından Allah'ın cemalini görmek de dâhil çeşitli şekillerde ödüllendirilirler (Matta, 5, 8, 25). Ruhlar ancak kıyamet koştuktan sonra bedene iade edilecektir ki ahiret hayatının nimet ya da azabı daha mükemmel şekilde hissedilebilsin (Çapku, 2015: 60). Yani Hıristiyanlıkta kabir hayatı olarak da tabir edilen ölüm sonrası hayatta ödül ve cezanın muhatabı ruh olup, bedene yönelik bir kabir azabından söz etmek mümkün değildir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık... Bu iki ilahî dinin kutsal kitaplarının tahrif edilmiş olmasının yanı sıra peygamberlerinin sözlerinin kayıt altına alınmamış olması, pek çok konuda olduğu gibi kabir azabı konusunda da bu dinlerin bakış açısını ana kaynakları üzerinden tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu anlamda İslam dini son din olmanın avantajına sahiptir. Bir yandan kutsal kitabı yazıyla koruma altına alınmış ve tahrif edilmesine izin verilmemiş, diğer yandan da peygamberinin sözleri büyük bir hadis külliyyatı oluşturacak şekilde tedvin ve tasnif edilmiştir. Bu sayede kabir azabı konusunu ana kaynaklar üzerinden ele almak ve detaylı olarak işlemek mümkün olmaktadır. Her ne kadar İslam dininin iki temel kaynağından biri olan Kur'an-ı Kerim'de kabir azabı çok sarıh ifadelerle gelmeseyse de ikinci ana kaynak olan sünnetin konuya bakışı son derece nettir. Buna rağmen, İslamî grupların kabir azabı konusunda tek bir görüş etrafında birleştiklerini söylemek mümkün değildir. Aşağıda yer vereceğimiz nedenlerle kabir azabı konusunda farklı görüşler teşekkül etmiştir.

Ölümden sonra yeniden dirilmeye kadarki zaman aralığında cesetlerin kaldığı yer için Kur'an-ı Kerim'de kabir (Tevbe, 9/84) ve bunun çoğulu olan kubûr (Hacc, 22/7), makber kelimesinin çoğulu olan mekâbir (Tekâsur, 102/2), cedes kelimesinin çoğulu ecdâs (Yâsin, 36/51) ve merkad (Yâsin, 36/52) kelimeleri kullanılır. Ancak "عَذَابُ الْقَبْرِ/kabir azabı" şeklinde bir tamlama Kur'an'da yoktur. Kabir azabına delil olarak gösterilecek sarıh bir ayetin bulunmaması ve onu kabul edenlerin delil olarak sunduğu bazı ayetlerin delaletlerinin açık olmayışı kabir azabının varlığı konusunda ihtilaflara neden olmuş; kabir azabından bahsettiği söylenen ayetleri, konuya dair hadislerle birlikte değerlendiren Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu kabir azabının varlığını ruh maa'l-cesed kabul etmiştir. Buna göre kişi kabre konulduğunda Rabbi ona yeniden hayat bahşedecek, Münker ve Nekir adlı iki melek de kendisini hesaba çekmek için yanına gelecektir. Hatta bazı âlimler Münker ve Nekir adlı meleklerin kâfirleri ve isyankâr müminleri sorgulayacağı, Beşir ve Mübeşşir adlı meleklerin de itaatkâr müminlere gelerek onları çeşitli nimetlerle müjdeleyecekleri görüşündedir (Uçkaç, 2007: 186).

Mutezile'den Dırâr b. Amr (ö. 815) ve Zemahşerî (ö. 1144) ise kabir azabını tamamen reddetmiştir. Selefiyye'nin bir kısmı, yine Kerrâmiye'nin bir kısmı ile İbn Cerîr ruhun ölümle birlikte

bedeni terk etmesine dayanarak ruha yönelik kabir azabını reddetmiş ve kabir azabının sadece bedene yönelik olduğunu iddia etmiştir (İbn Hacer, 2001: III/277). Buna karşılık Kerrâmiye'nin diğer kısmıyla Sâlihiyye mensupları ve içinde İbn Hazm ve İbn Kayyım gibi isimlerin bulunduğu bir grup, beden bir elbise mesabesinde olduğunu; hazları, mutluluk ve acıyı hissedenin gerçekte ruh olduğunu belirterek kabir azabının sadece ruha yönelik olduğunu bildirmiş, ölen birinin kendisine yapılan hareketlere tepki vermemesini bu görüşlerine delil göstermişlerdir (Toprak, 2001: XXIV/37-38; Uysal, 2017, C. 1, S. 2: 68).

Bu makalenin yazım amacı İslam'ın kabir azabına bakış açısını ortaya koymak olduğundan aşağıda vereceğimiz tüm bilgiler İslamî kaynaklara dayanacaktır. Konunun mihenk noktası, kabir azabının varlığını kabul ya da ret olduğundan onu bu iki başlıkta ele alacak, tüm tarafların delillerini müstakil başlıklar altında vereceğiz. Kabul edenlerin azap ruha mı yöneliktir yoksa bedene mi şeklindeki ihtilafları, nakle dayalı mesnetlerden mahrum indi çıkarımlar olduğundan burada onlara değinilmeyecek, konunun bu kısmı mühmel bırakılacaktır.

1. Kabir Azabı Yoktur: Kabir azabını ilk inkâr eden Cehm b. Safvân (ö. 745) olmuş, onun kurduğu Cehmîye fırkası bu işin bayraktarlığını yapmıştır (Sifil, 2016: 232). Zemaşerî ve Dırâr b. Amr gibi bazı Mutezile âlimleri, Mürcie'nin meşhur kelmecisi Bişr el-Merîsî (ö. 833), Rafızîlerin bir kısmı ve Neccâriye fırkası kabir azabının olmadığını savunur (Teftezânî, 1982: 47). Yine günümüzde bazı akademisyenler, kabir azabının olmadığını ispatlamak için müstakil eserler (Sarmuş, 2013; Okuyan, 2015) kaleme almışlardır (Gruplar hakkında geniş bilgi için bkz. Akın, 2017: 151-177). Kabir azabının olmadığını söyleyenler, iddialarına mesnet olacak bazı ayetler sunar ve Kur'an'dan deliller getirirler. Yine bazı aklî deliller ışığında kabir azabının olmadığını savunurlar. Ancak onlar, var olduğunu iddia edenler kadar şanslı değillerdir. Zira kabir azabının varlığını kabul edenler hadis-i şeriflerden kendilerini destekleyen çok sağlam deliller buldukları halde reddedenler bu imkâna sahip olamamıştır (Kabir azabına dair ayetlerin ve hadislerin tahlil ve değerlendirmeleri için bkz. Kaya, 2016: 158-204).

a. Kur'an'dan Deliller: Kabir azabı yoktur diyenlerin en büyük dayanakları kabir azabı gibi önemli bir konunun Kur'an'da sarîh bir şekilde zikredilmemiş olmasıdır. Cehennem, Kur'an'ın hemen her hizbinde caydırıcı bir unsur olarak kullanıldığı halde kabir azabının kullanılmamasının onun olmadığını göstereceği iddiasındadırlar. Zira Kur'an'da iki hayattan bahsedilir: Dünya hayatı ve ahiret hayatı. Bu ikisinin dışında bir hayat olmayınca, olmayan hayatın azabı da Kur'an'da yoktur (Okuyan, 2015: 435).

Yukarıdaki iki genel kabulün dışında kabir azabının olmadığını Kur'an'dan şu delilleri getirirler:

Bakara suresinde “كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ لِيُبَيِّنْكُمْ لَكُمْ لِيُبَيِّنْكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ - Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz.” (Bakara, 2/28) denilmekte, bir kere öldürülüp bir kere de diriltileceğimiz haber verilmektedir. Kabir azabını kabul etmek oradaki ikinci bir hayatı ve ikinci bir ölümü kabul etmeyi gerektirir ki bu, verdiğimiz ayete ters düşer.

Yine Mu'minûn suresi 14. ayette insanın yaratılışı detaylı olarak anlatıldıktan sonra 15 ve 16. ayetlerde “ثُمَّ أَنْتُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ثُمَّ أَنْتُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ - Daha sonra sizler öleceksiniz. Sonra kıyamet günü diriltilip kaldırılacaksınız.” (Mu'minûn, 23/15-16) denilmekte, yaratılıştan sonra gerçekleşecek tek bir ölüm ve tek bir dirilmeden bahsedilmektedir. Bilindiği üzere *summe* harfi *terâhî* ifade eder ve zaman itibarıyla arka arkaya gerçekleşecek eylemlerin arasına konulur. Bu ayette de ölümün hemen ardından kıyamet günü tekrar dirileceğimiz bildirilmiş, ikisi arasında ikinci bir dirilme ve ikinci bir ölüm söz konusu edilmemiştir.

Sâffât suresinde cennetliklerin kendi aralarında şöyle konuşacakları haber verilir: “أَمَّا نَحْنُ بِمَعْدِنِ إِلَّا مَوْتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ - O ilk ölümümüzün dışında artık bize burada ölüm olmayacak değil mi, o azap bize hiç ulaşmayacak değil mi?” (Sâffât, 37/58-59). Görüldüğü üzere ayette cennetliklerin ağzından

“İlk ölümümüzün dışında” denilmekte, bu insanların ilk ve tek ölümden sonra cennete girdikleri bildirilmektedir. Bu sözlerin sahibi cennetliklerdir. Yani yeniden dirilme, mahşer ve hesap evrelerini geçmiş, cennete girmiş insanlar, sadece bir ölümün ardından bu cümleleri kurmaktadırlar.

Yine cennet hayatının tasvir edildiği Duhân suresinde cennetliklerin bağ ve bahçeler içerisinde oldukları, hurilerle evlendirildikleri, tam bir güven içinde buldukları ve her türlü meyveden isteyebildikleri anlatıldıktan sonra “Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur.” (Duhân, 44/56) denilir. Ayette geçen “ilk ölümün” bu dünyadaki ölüm olduğu gayet açıktır.

Kabir azabını reddedenlere göre kabir azabının var olduğunu kabul etmek, mezarda ikinci bir dirilişi ve ikinci bir ölmeyi zorunlu kılar ki bu, yukarıdaki ayetlere muhaliftir.

Yâsîn suresinde yeniden dirilenlerin yaşayacakları hayrete yer verilir: “Şöyle diyecekler: “قَالُوا يَا قُلُوبُنَا مَا لَنَا بِنُحُوتِنَا مِنْ مَرْقَدٍ هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ - Vay başımıza gelene! Kim kaldırdı bizi mezarımızdan? Rahmân'ın vaat ettiği işte bu! Peygamberler doğru söylemişler.” (Yâsîn, 36/52) Eğer kabirde azap görmüş olsalardı bu denli şaşırmazlardı. Çünkü kabirde bir defa dirilmiş olurlardı ve ikinci bir dirilme onlara garip gelmezdi (Mâturidî, 1426: VIII/528).

Şu üç ayette yeniden dirilenlerin dünyada ve kabirlerinde pek az bir süre kaldıklarını sanacakları bildirilir:

“Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!” (İsrâ, 17/52).

“Allah onlara, “Siz yeryüzünde kaç yıl kaldınız?” diye soracak; onlar da “Ya bir gün, ya da günün bir kısmı kadar kaldık; onu sayanlara sor.” diyeceklerdir.” (Mu'minûn, 23/112-113).

“وَيَوْمَ نَقُومُ السَّاعَةَ يُسَبِّحُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْكِيَامَةِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ - Kıyametin kopacağı gün suçlular, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar (dünyada haktan) işte böyle döndürülüyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar ise onlara şöyle diyeceklerdir: “Andolsun, siz, Allah'ın yazısına göre, yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz.” (Rûm, 30/55-56).

Sıkıntılı zamanların insana ne kadar uzun geldiği malumdur. Bu ayetlerde bahsi geçen günahkârlar kabirde azap görmüş olsalardı, dünyada sadece bir an kaldıklarını söylemez; dirilmeye dair şaşkınlıklarını dile getirdikleri gibi, azaptan kurtulmanın verdiği mutluluğu da dile getirirlerdi. Hâlbuki Kur'an'da böyle bir bilgi yoktur (Mâturidî, 1426: VII/60-61).

Âl-i İmrân suresi 185. ayette her canın ölümü tadacağı bildirildikten sonra insanlara ecirlerinin kıyamet günü verileceği bildirilir: “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ رُحِزَ عَنِ النَّارِ وَأُدْجِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ قَارَّ وَمَا - Her can ölümü tadacaktır. Kıyamet gününde ecirleriniz eksiksiz olarak verilecek. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa kurtuluşa ermiş olur. Dünya hayatı aldatıcı geçinmeden başka bir şey değildir.” Ayette ölüm ve kıyamet günü yaptıklarının karşılığını alma konu edilmişken bir başka âleme gönderme yapılmamıştır.

b. Hadisten Deliller: Kabir azabını reddedenlerin kendilerine delil olarak ortaya koyabildikleri bir hadis yoktur.

c. Aklî Deliller: Eğer gerçekten kabir azabı olsaydı Kur'an'da buna hiç şüphe bırakmayacak şekilde değinilmesi gerekirdi. Cehennem azabı nasıl bir tehdit unsuru olarak kullanılıyor ve insanlar ondan sakındırılıyorsa kabir azabı olsaydı o da kullanılırdı. Yüce Allah, gaybı sadece kendisinin bileceğini haber verir ve bu bilgiyi herkesten nefyeder. Kabir azabı da başlı başına bir gayb konusudur ve Allah'ın bildirmedeği böylesi bir konuyu Hz. Peygamber'in bildirmesi mümkün değildir (Okuyan,

2015: 433-434).

Her akıl sahibi, bir insanın suçu ispatlanana kadar masum olduğunu kabul eder. Hesabın, kıyametten sonra görüleceği (Mücâdele, 58/6) ve kişinin amel defterinin o gün ortaya çıkacağı (İsrâ, 17/71; Câsiye, 45/28; Hâkka, 69/19, 25; İnşikâk, 84/7, 10) ayetlerle sabit olunca, suçlu mu masum mu olduğu belli olmayan birine kabirde işkence edileceğini söylemek Allah'ın kullarına zulmettiğini kabul etmek olur. Hâlbuki Allah (cc) bundan münezzehtir.

Bedene hayat veren ruhtur. İçinde ruh bulunmayan cansız bir bedenin acı çekmediği malumdur. Ruhun kabirde bedene iade edildiği söylenecekse o zaman bedenin yeniden canlanması gerekir ki, ölülerin canlanmadığı da malumdur. Yine bazen ölenden geriye bir beden de kalmayabilir. Mesela Hindular, ölülerinin bedenlerini yakar ve küllerini Ganj nehrine dökerler ya da bazı insanlar vahşi hayvanlar tarafından yenir de geriye ne et ne de kemikleri kalır. Böylesi durumlarda ruh nereye geri dönecek, ölene nasıl azap edilecektir? Tüm bunlar kabir azabının imkânını ortadan kaldırmaktadır (Cürçânî, 2015: III/602).

On bin yıl önce ölen ile kıyamet günü ölenin kabir azabı açısından durumu nasıl olacaktır? Biri basit bir idrar sıçramasından kendisini korumadığı için binlerce yıl kabirde azap çekecekken diğeri her türlü kötülüğü işlediği halde kıyamet zamanı öldüğünden hiç kabir azabı çekmeyecektir. Bunu Allah'ın (cc) adaletiyle nasıl bağdaştırabiliriz? Yine kabir azabının varlığını kabul edenler, "Kim ki Cuma günü veya Cuma gecesi vefat ederse kabir fitnesinden korunur." (İbn Asâkir, 1411: 79) ve "Cuma günü veya Cuma gecesi vefat eden hiçbir Müslüman yoktur ki Allah onu kabir fitnesinden korumasın." (Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI/154; Tirmizî, Cenâiz, 8) şeklinde iki hadis-i şeriften bahsetmektedirler. Eğer bu hadisleri doğru kabul edersek, diğer günlerde ölenlerin günahı nedir?

Kur'an, dünya ve ahiret hayatı olmak üzere iki çeşit yaşamdan bahseder (Bakara, 2/200, 201, 217; Âl-i İmrân, 3/22, 56; Nahl, 16/122). Bu ikisinden başka bir yaşam formunu Kur'an'da bulmak mümkün değildir. Yine mademki kabirde azap, ruh ve cesede birlikte yapılmaktadır, bu, bir canlılığın ifadesidir ve buna göre ölülerin bizleri duyması gerekir. Hâlbuki Kur'an'da ölülere bir şey işittirmenin mümkün olmadığı (Neml, 27/80; Rûm, 30/52) haber verilmektedir. Dolayısıyla kabir azabının olduğunu haber veren rivayetler ile Kur'an haberi çelişmektedir. Kur'an'a uymayan rivayetlerin merdûd (reddedilmiş) olduğu genel kabul görmüş bir ilkedir. Buna göre sadece rivayetlere dayanarak kabir azabının varlığı iddia edilemez (İbn Hacer, 2001: III/277; Okuyan, 2015: 433-469).

2. Kabir Azabı Vardır: Ehl-i Sünnet'in tamamı, Zemahşerî ve Dırrar b. Amr dışındaki Mutezile'nin de çoğunluğu, aynı şekilde Rafizîlerin bir kısmı hariç Şia'nın hemen tamamı kabir azabının varlığını kabul eder. Kabul edenler de önceki grup gibi Kur'an'dan ve sünnetten deliller getirmişler, akli gerekçelerle de iddialarının doğruluğunu savunmuşlardır.

a. Kur'an'dan Deliller: Allah Teâlâ, Mü'minûn suresi 45-48. ayet-i kerimelerde Hz. Musa ile ağabeyi Harun'u (as) apaçık bir delille Firavuna ve onun ekâbirine gönderdiğini, bu insanların büyüklük taslayarak onlara inanmayı reddettiklerini, bu nedenle de helak edildiklerini anlatır. Mü'min suresi 36-46. ayetlerde de Firavunun Hz. Musa'nın davetine verdiği tepkinin detayları anlatılır. Buna göre Firavun, veziri Hâmân'a yüksek bir kule yapmasını, bu kule sayesinde göğe yükselerek Hz. Musa'nın Rabbini görmek istediğini söyler. Onların böyle alay ettikleri sırada kendi kavimlerinden imana ermiş bir mümin, bu dünya hayatının geçici, asıl kalınacak yerin de ahiret olduğunu; kimsenin yaptığının yanına kalmayacağını bildirir. Kendisini dinlemeleri durumunda onları doğru yola iletteceğini, Allah'ın çok affedici olduğunu söyler. Ancak onun tüm bu samimi çağrılarını karşılık bulmaz. O mümine zulmetmek isterse de Allah (cc) onu korur. Firavunun kavmi ise azabın en kötüsüne uğratılır ve Kızıldeniz'de boğularak can verirler (Mü'min, 40/36-45). Ancak bununla bitmez. Bir sonraki ayet onlarla ilgili şöyle der: "النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ" - Onlar sabah akşam o ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun

kâfirlerin kimler olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimisi bunların Bedir savaşında öldürülen müşrikler olduğunu söylerken diğerleri de ölüm anında her bir kâfirin böyle olduğunu söylemiştir. Sonuçta kim olursa olsun ayette açık olan meleklerin canlarını alırken o kâfirlere emir fiiliyle “tadın bakalım ateşin azabını” dedikleri ve daha o anda azaplarının başladığını bildirdikleridir (Arslan, 1995: VI/504).

Kur’an-ı Kerim’de, “Onlar da şöyle derler: “ قَالَو رَبَّنَا آمَنَّا اَلْاٰنَ اِنَّا كُنَّا مِنَ الْاٰثِمِيْنَ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوْبِنَا فَهَلْ اِلٰى خُرُوْجٍ مِّنْ سَبِيْلِ - Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?” (Mu’min, 40/11) buyrulmaktadır. İnsanın bilinen bir dirilişi bir de ölümü vardır; bu ayette ise insanın iki defa öleceğinden ve iki defa da dirileceğinden bahsedilmektedir. Kur’an’ın haberi yanlış olamayacağına göre bu ikinci dirilme ve ölme ancak kabirde olabilir. Yüce Allah’ın bir insanı kabirde niçin diriltip öldüreceği de açıktır: Azap etmek veya ödüllendirmek (Kâfî Abdulcebbâr, 1416: 730-731).

Yine münafıkların tehdit edildiği Tevbe suresi 101. ayette “سَنُعَذِّبُهُمْ مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّوْنَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيْمٍ - Onlara iki kez azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir.” (Tevbe, 9/101) denilmektedir. İbn Abbâs, “Birinci azapları müslümanların ya da meleklerin elleriyle öldürülürken çektikleri azap, ikincisi kabirlerinde çekecekleri azap ve sonra sevk olunacakları büyük azap da cehennemdeki azaptır.” demiştir (İbnu’l-Cevzî, 1422: II/292). Müfessirlerin bu ayeti nasıl anladıklarına baktığımızda, birinci azaba dair rezil olmak -ki Allah Rasulü (sas), bir Cuma hutbesi esnasında, “Ey Falan! Çık mescitten sen bir münafıksın. Ey filan! Çık dışarı sen bir münafıksın.” diyerek onları mescitten çıkarmış ve onları toplum içinde rezil etmiştir. Bkz. Râzî, 1420: XVI/131; Sem’ânî, 1418: II/343-, esir edilmek, mallarının ganimet canlarının köle kılınması, açlık ve korku çekmek, kabul etmedikleri İslam dininin hükümlerinin kendilerine uygulanması, zekât vermek ve namaz kılmak zorunda kalmaları, ölüm esnasında işkence edilmek gibi çeşitli yorumlar yaptıkları halde ikinci azabın kabir azabı, bilahare sevk edilecekleri büyük azabın ise cehennem olduğunda fikir birliği içinde olduklarını gördük (Taberî, 1420: XIV/440-445; Râzî, 1420: XVI/131; Semerkandî, II/85; İbn Ebî Hâtim, 1422: VII/1870; Kuşeyrî, trs: II/59; Vâhidî, 1415: 479; Sem’ânî, 1418: II/343; Beydâvî, 1418: III/96; Neseî, 1419: I/706).

Secde suresinde “وَلَنذِيْقَهُمْ مِّنَ الْعَذَابِ الْاٰدْنٰى ذُوْنَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ - Andolsun ki onlara en büyük azaptan önce yakın azaptan tattıracağız. Umulur ki dönerler.” (Secde, 32/21) denilmektedir. Ayetteki “الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ/azab-ı ekber” ile kastın cehennem olduğu muhakkaktır. Ancak kâfirlere tattırılacağı haber verilen “الْعَذَابِ الْاَدْنٰى/azab-ı ednâ” ile ne kastedildiğine baktığımızda, onun çeşitli şekillerde yorumlandığını görürüz. İbn Mes’ud ayetin bu kısmını “Bedir günü öldürülmeleri”, Ubey b. Ka’b “Dünyadaki musibet, bela ve hastalıklar”, İbn Abbâs “Hadler” şeklinde açıklamıştır. Ancak Mücâhid azab-ı ednânın “Dünya sıkıntıları ve kabir azabı” olduğu görüşündedir (İbn Ebî Hâtim, 1419: IX/3110; Sa’lebî, 2002: VII/333).

Tûr suresinde Allah’a şirk koşanların durumları uzun uzun konu edilir ve sıralı ayetlerle müşriklerin iddialarına yer verilip tek tek bu iddiaların asılsızlığı ortaya konulur. Nihayet söz kıyamete getirilir ve gökten üzerlerine bir parçanın düştüğünü gören kâfirlerin gafletlerinden dolayı bunu bir bulut sanacakları bildirilir. Daha sonra Hz. Peygamber’e, o kâfirleri derbeder olacakları kıyamet gününe kadar kendi hallerine bırakması öğütlenir ve o kıyamet gününde müşriklerin kurdukları tuzakların bir işe yaramayacağı ve kendilerine herhangi bir şekilde yardım edilmeyeceği bildirilir (Tûr, 52/35-46). Nihayet 47. ayette, kıyamet esnasında çeşitli azaplara muhatap kılınan bu zalimler için bunun öncesinde başka azapların da olduğu haber verilir: “وَإِنَّ لِلَّذِيْنَ ظَلَمُوْا عَذَابًا ذُوْنَ ذٰلِكَ وَلٰكِنْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ - Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var. Fakat onların çoğu bilmezler.” (Tûr, 52/47). Berâ b. Âzib ve İbn Abbâs ayette bahsi geçen diğer azabın, kabir azabı olduğunu söylemişlerdir (İbn Atiyye, 1422: V/194; İbnu’l-Cevzî, 1422: IV/181). Müfessirler de onların bu yorumuna istinaden bu azabın Bedir’de öldürülmek, yedi yıl boyunca kılığa maruz kalmak ve kabir azabı olabileceği görüşündedirler

(Zemahşerî, 1407, IV/415; Beydâvî, 1418, V/156; Neseî, 1419, III/388).

Nûh kavmiyle ilgili bir ayet şöyledir: “مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأَذْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا” - Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcıları bulamadılar.” (Nûh, 71/25). Ayetteki فَأَذْخَلُوا/feudhilû kelimesinin başında bulunan ف/fe harfinin takip için olduğu, arada zaman farkı olmaksızın arka arkaya yapılan şeyleri anlatmada kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre Nûh kavmi boğulur boğulmaz ateşe sokulmuşlardır ki ateşin burada azabı ifade ettiği açıktır (Kâdî Abdulcebbar, 1416: 730). Eğer boğulur boğulmaz ateşe atılmış olmasalardı, terâhî (zaman farkı) ifade eden تَمَّ/summe harfinin kullanılması gerekirdi, ف/fe harfinin değil. Yine bu ayette iki fiil arasında zaman uyumu vardır: Boğuldular ve ateşe sokuldular (Neseî, 2003: II/364).

b. Hadisten Deliller: Pek çok hadis-i şerif, şüpheye yer vermeyecek şekilde kabir azabının var olduğunu haber vermektedir. Bazıları şöyledir:

“Allah Rasulü (sas) dışarı çıktı. Güneş batmıştı. Bir ses işitti ve “Yahudiler kabirlerinde azap olunuyorlar.” dedi.” (Buhârî, Cenâiz, 87).

“Allah Rasulü (sas) şöyle dua ederdi: “Allah’ım! Kabir ve cehennem azabından, yaşam ve ölümün fitnesinden, Mesih Deccâl’in fitnesinden sana sığınırım.” (Buhârî, Cenâiz, 87).

“Hz. Peygamber azap olunan iki kişinin kabirlerine uğradı ve ‘O ikisi azap görüyorlar. Öyle büyük bir suçtan dolayı azap olunuyor da değiller. Onlardan biri, idrardan korunmazdı diğeri de koğuculuk yapmak üzere dolanır dururdu.’ dedi. Sonra yaş bir dal parçası aldı ve onu ikiye yarıdı. Her birini bir kabre dikti. ‘Bunu niye yaptın ya Rasulellah!’ dediler. O da, ‘Bu dallar kurumadıkça o ikisinin azaplarının hafifletileceği umulur.’ dedi.” (Buhârî, Cenâiz, 81).

“Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” (Tirmizî, Kıyâmet, 26).

“Sizden biri teşehhüd yaptığında (namazda tahiyat okumak üzere oturduğunda) şöyle diyerek şu dört şeyden Allah’a sığınsın: Allah’ım! Şüphesiz ki ben, cehennem azabından, kabir azabından, yaşam ve ölümün fitnesinden ve Mesih Deccâl’in fitnesinden sana sığınırım.” (Müslim, Mesâcid, 25).

“Allah’ın azabından Allah’a sığın, kabir azabından Allah’a sığın, Mesih Deccâl’in fitnesinden Allah’a sığın, yaşam ve ölümün fitnesinden Allah’a sığın.” (Müslim, Mesâcid, 25).

“Avf b. Mâlik şöyle demiştir: Allah Rasulü (sas) bir cenazenin namazını kıldırdı ve ben onun duasını ezberledim. Şöyle diyordu: Allah’ım ona mağfiret et, merhamet göster, afiyet ver, hatalarını affet, (yeni) konağında ona ikramda bulun, yerini genişlet. Onu su, kar ve dolu ile yıka, beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi onu hatalarından arındır. Yurdunu daha hayırlı olan bir yurtla, ehlini kendi ehlinde daha hayırlısıyla, eşini daha hayırlı bir eş ile değiştir. Onu cennete sok ve kabir azabından koru.” (Müslim, Cenâiz, 26).

“Allah’ım! Cehennemin fitnesinden ve azabından, kabrin fitnesinden ve azabından, zenginliğin fitnesinin şerrinden, fakirliğin fitnesinin şerrinden sana sığınırım. Mesih Deccâl’in fitnesinden sana sığınırım. Allah’ım! Hatalarımı kar ve dolu sularıyla yıka, beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi hatalardan arındır. Doğu ile batının arasını uzaklaştırdığın gibi benimle hatalarım arasındaki mesafeyi arttır (onları benden uzaklaştır). Allah’ım! Tembellikten, zayıflıktan, günaha dalmaktan, borca batmaktan sana sığınırım.” (Müslim, Zikir, 14).

“Kabir azabı genellikle bevl kaynaklıdır, bu nedenle bevlden sakının.” (Dârekutnî, 1424: I/232; İbn Sem’ûn, 1423: 271).

Buraya kadar verdiğimiz hadis-i şerifler üzerinde ittifak bulunan, kabir azabını kabul eden grupların tamamının kabul ettiği hadislerdir. Kabir azabını konu edinen başka hadis-i şerifler de vardır. Ancak amacın hâsıl olduğunu düşündüğümüz için hepsini vermeye gerek görmedik. Hadislerin sıhhatine itiraz edilebileceği düşüncesiyle durumlarına yönelik bir çalışma yapmak istedik. Özdemir’in

kabir azabıyla ilgili birinde senetleri diğerinde de metinleri yönünden üç hadisi ele aldığı iki makalede bu çalışmayı yaptığını görünce vazgeçtik. Özdemir çalışmasının sonunda hem senetleri ve hem de metinleri bakımından hadislerde bir müşkil bulunmadığı ve bu hadislerin sahih olduğu sonucuna varmıştır (Özdemir, 2014 a, 265-330; Özdemir, 2014 b: 55-123).

Bu hadislerin yanında bir de Şii kaynaklarda yer alan ancak Ehl-i Sünnet ve Mutezile taraftarlarının itiyatla yaklaştığı, kimisini kabul ederken bir kısmını bilinen hadis külliyatında bulunmadıkları için reddettiği hadisler vardır. Konumuz ret ve kabul bağlamında kabir azabı tartışmaları olunca, Şiilerin kendi kaynaklarında yer verdikleri bu hadislerin sıhhatlerini bir kenara koyarak bazılarını burada yer vermek istiyoruz:

Muhammed b. Müslim'in Ebu Cafer'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Eğer insanlar Hüseyin'in kabrini ziyaretle oluşan fazileti bilselerdi onu elde etmek uğruna ölürlerdiler. Nefisleri bu konudaki hasret ile parçalanırdı. Dedim ki, "Onun fazileti nedir ki?" O da "Her kim ki Hüseyin'in özlemiyle onun kabrine gelirse Allah ona makbul 1000 hac ve mebrur 1000 umre sevabı yazar. Kabri, kendisi için gözünün gördüğü kadar genişletilir. Allah onu kabir baskısından ve Münker ile Nekir'in kendisini korkutmasından emin kılar." (İbn Kulûveyh, 1398: 142-143).

İbn Mahbûb'tan rivayet edildiğine göre Ebu Abdillah şöyle demiştir: "Mü'min dua eder. Allah onun isteğini Cuma'nın faziletiyle bahşetmek üzere Cuma gününe kadar tehir eder. Kim ki Cuma günü ölürse Allah onun kabir azabından beraatını yazar." (İbn Hâlid, 1371: I/58).

İmam Sâdık'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Kim ki Perşembe günü güneşin zevaliyle başlayıp Cuma günü güneşin zevaliyle biten zaman aralığında Cuma günü vefat edecek olursa kabir azabından güvende olur." (Sadûk, 1413: I/138).

Ali b. Ebi Talib şöyle buyurmuştur: "Kim her Cuma günü Nisa suresini okursa kabir azabından emniyette olur." (Ayyâş, 1380: I/215).

c. Aklî Deliller: Birileri diyor ki "Mü'min suresi 46. ayetten maksat, o kâfirlere yapılan nasihat ve öğütlerdir. Hz. Musa ve Harun (as) gece gündüz böyle davranmaya devam etmeleri halinde cehennemde karşılaşacakları azabı kendilerine anlatıyor, bu azapla onları tehdit ediyorlardı. Ateşe sunulmalarından kasıt, ateşle korkutulmalarıdır. Çünkü kabirde güneş olmadığı gibi gece ve gündüz de yoktur." Böylesi bir iddianın akılla izah edilir yönü yoktur. Meryem suresi 62. ayette cennetliklerin rızıklarının sabah akşam hazır olacağı bildirilir. Hâlbuki cennette de güneş yoktur. Dolayısıyla sabah ve akşam kavramları da yoktur. *غَدُوًا وَعَشِيًّا*/gece-gündüz kelimeleriyle amaç zikru'l-cüz irâdetu'l-kül, yani parçayı söyleyip bütünü kastetmedir ve zamanda sürekliliği anlatır. Hem ateşe sunulmakla ateşle korkutulmak aynı şey değildir. Hariç bir karine olmadan Kur'an ayetlerini hakiki anlamdan mecaza hamletmek de usulen caiz değildir (Râzî, 1420: XXVII/522).

Yâsin suresindeki ayette yaşanılacağı haber verilen şaşkınlıktan hareketle "Eğer kabirde azap görmüş olsalardı neden böyle şaşırırsınlar?" diye bir itiraz yapılıyor. Onlara şu sorular sorulabilir: "Neden sadece şaşırarak kalmıyorlar da 'Vay bizim halimize!' diyerek başlarına gelecek kötü şeylere yönelik korku ve endişelerini dile getiriyorlar? Aniden uyandıkları ve kabirde hiçbir şey yaşamadıkları halde başlarına gelecek bir kötülük olduğunu nereden biliyorlar da bundan korktukları için 'Vay bizim halimize!' diyorlar? Ayetin sibakına (Yâsin, 36/47) bakıldığında bu sözü söyleyenlerin kâfirler olduğu görülecektir. Allah'ın varlığını ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden kişileri Kur'an kâfir olarak adlandırır. Bu kâfir, hiçbir şey yaşamadığı uzun bir aradan sonra aniden dirildiyse, ilk soracağı sorunun, 'Bana ne oldu, ben neredeyim, beni kim kaldırdı?' gibi durumuna daha uygun sorular olması gerekmez miydi? Ama böyle yapmadı. Çünkü "Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada sâlih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır." (Mu'minûn, 23/99-100) ayetinin de haber verdiği üzere

kâfir, daha canının alınması esnasında bu konuda bilgilendirilmeye başladığından yaşadığı kısa şaşkınlığı hemen pişmanlık takip eder. Kabirde gördüğü azap da cehennemde göreceği azap hakkında bir fikir sahibi olmasını sağladığı için “Vay bizim halimize!” diyerek hayıflanır. Sûra ilk kez üflendiğinde kabir ehlinden azap kaldırılacak, ikinci üfleme kadarki kırk yıl boyunca kabir ehlinin uyumalarına izin verilecektir. Ayette makber değil de merkad (uyuma yeri) denmesinin sebebi budur. Şaşkınlıklarının sebebi sonsuza kadar uyuyacaklarını sanmaları (Nehhâs, 1421: III/270) ya da yeniden dirilmeyle yaşadıkları şiddetli korkudur (Cürçânî, 1429: III/1108).

Yine Yâsin suresindeki şu ayetler ölümle beraber ödüllendirilmenin başladığını gösterir: “(Kavmi onu öldürdüğünde kendisine): “Cennete gir!” denildi. O da, “Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!” dedi.” (Yâsin, 36/26-27). Habib-i Neccâr’ın bu sözü ölür ölmez söylediği anlaşılabilir diye araya ف، ثُمَّ ya da ۛ gibi atıf harflerinden biri dahi konulmamış, doğrudan cümle “قِيلَ/”denildi” ile başlamıştır. Çünkü iman, ancak dünyadayken sahibine fayda verir. “(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklere gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin ayetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez.” (En’âm, 6/158) ayeti, imtihan bittikten sonraki imanun geçerli olmadığını bildirdiğine göre Habib-i Neccâr’ın bu sözü, kendisinin öldüğü, kavminin ise yaşadığı ve iman etme ihtimalinin bulunduğu bir zamanda söylemiş olması gerekir. Zira onun bu konuşmasının aktarıldığı ayetlerin hemen devamında kavminin helak edildiğinin haber verilmesi de bu sözleri onların helakinden önce söylediğini işaret eder. Hem daha yeni şehit edilmiş ve cennete girmemişken “beni ikram edilenlerden kıldığını...” demesi, “Sizden her birinize öldüğü zaman kalacağı yer, sabah akşam gösterilir. Kişi cennet ehlinden ise cennet ehlinden olduğu, cehennem ehlinden ise cehennem ehlinden olduğu söylenip, kendisine “İşte bu yer, senin kalacağın yerdir. Allah kıyamet gününde seni diriltinceye kadar böyle kalacaksın.” denilir.” (Müslim, Cennet, 17) hadisinde haber verilen olayın tecellisi nedeniyledir (Zemahşerî, 1407: III/284).

Cuma günü ölenin Allah Teâlâ tarafından kabir fitnesinden korunacağına dair hadisin diğer kullara haksızlık olacağı iddiasına gelince, bu hadis Cuma gününün Allah (cc) nezdindeki önem ve faziletini haber vermektedir ve kâfirler bu kapsamın dışındadır. Zira hadisin Hz. Aişe kanalıyla gelen diğer bir tarikinde “Cuma günü ölen hiçbir Müslüman yoktur ki Allah onu kabir fitnesinden korumasın.” denir. Buna göre Cuma günü ölen bir Müslüman, Allah’ın emriyle o gün kendi haline bırakılır. Ancak sonradan hesabı görülür ve azabı hak etmişse onunla baş başa kalır. Sırf Cuma günü ölmekle azaptan kurtulması söz konusu değildir (Ali el-Kârî, 1405: I/424).

Suçu ispatlanana kadar herkesin masum olduğu, hesap vermenin ise yeniden dirilmeden sonra gerçekleşeceği, dolayısıyla suçlu mu masum mu olduğu belli olmayan birine azap edilemeyeceği iddia edilmektedir. Bu iddiaya şöyle cevap verilebilir: Kabirde azap edecek olanların birer melek olduğu ve o kulun amellerine göre kendisine muamele ettikleri bilindiği halde böylesi bir şey söylemek mugalata yapmaktır. Zira amel defterini gören melekler açısından sanığın suçlu mu yoksa masum olduğu kesindir. Hem “Melekler inkâr edenlerin, yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını alırlarken, bir görseydin!” (Enfâl, 8/50) ayeti, meleklerin bu kesin bilgidir hareketle onların canlarını azap ederek aldıklarını haber verirken, bu kulun masum olma ihtimalinden bahsedilebilir mi? Bu ayete binaen meleklerin onlara canlarını alırken azap ettikleri ortadayken Rablerinin emriyle aynı meleklerin belli suçların cezasını kabirde vermelerine engel nedir? Bu, murad-ı ilahînin infazıdır, kendi iradeleriyle yaptıkları bir iş değildir. Allah Teâlâ kendi eylemleri için kimseye hesap vermediğine göre buna itiraz etmenin bir mantığı yoktur.

Dışarıdan kendilerine bakıldığında ölümlerinin hiçbir şey hissetmediklerinin görüldüğü, bir şey hissetmeyene de azap edilemeyeceğini söyleyen birinin Hz. Peygamber’in vahiy alırken ki halini

düşünmesi yeter. Cebrail (as) Hz. Peygamber'e vahiy getirdiğinde ikisi arasında -terlemesi ve yüzünün kızarması gibi bazı emareler hariç- dışarıdan hissedilmeyen ama çok canlı bir iletişim gerçekleşiyordu. Nitekim Kur'an, bu iletişimin bir ürünüdür. Etrafındaki insanlar hiçbir şey duymuyorlardı ama bu, onların vahyi inkâr etmelerine neden olmuyordu (Âmidî, trs: 304). Çünkü insanlar, Allah Teâlâ'nın o sesi duyma ve Cebrail'i (as) görme fiilini yalnızca Hz. Peygamber için yarattığını biliyorlardı. Kabirdeki kul hareket etmiyor ve hiçbir şey hissetmiyor gibi görünebilir. Allah'ın (cc) onun şahsına özel yarattığı şeyler bizim için gayb hükmündedir. Neler yaşadığını ancak Kur'an ve sünnetin bildirmesiyle bilebiliriz. Kur'an'ın bildirdikleri açık olmadığı için tevil edilse bile sünnetin bu konuda bildirdikleri açıktır. Bize düşen, Hz. Peygamber'in verdiği haberleri tasdik etmektir (Ğazzâlî, 1424: 118).

SONUÇ

Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Şia âlimlerinin çoğu ruha ve bedene yönelik kabir azabının varlığını kabul ederken İbn Hazm gibi bazı âlimler kabir azabını kabul etmekle beraber bunun bedene değil, ruha yönelik olduğunu söyler. Bir de Kur'an'da bulunmadığı gerekçesiyle kabir azabını reddedenler vardır. Aslında burada mesele kabir azabı değil, Kur'an ve sünnetin bu dindeki konumunun zihinlerdeki yeridir. Yani mesele epistemolojik yaklaşım tarzından neşet etmektedir. Kabir azabını kabul edenler, kendi bilgi kuramlarını oluştururlarken aynı kaynaktan geldiğine inandıkları Kur'an ile sünnet arasında bir fark görmemekte; haber-i vahid bile olsa rivayetlere istinaden fikhî ve itikadî konuları inşa ve tesis etmekte bir sorun olmadığını kabul etmektedirler. Kabul etmeyenler ise bilgi kuramlarının merkezine Kur'an'ı oturtmakta; akli, naklin önüne geçirecek haber-i vahidlerle hüküm inşa etmeyi de itikadî meseleleri belirlemeyi de reddetmektedirler. Dolayısıyla Kur'an'da olmadığı gerekçesiyle recm benzeri ahkâm konularını kabul etmedikleri gibi kabir azabı, şefaahat, Hz. İsa'nın yaşadığı vb. itikat konularını da kabule yanaşmazlar.

Gelenek karşıtlarının Kur'an'da bulunmayan her şeyi topluca reddederek gelenekçileri çeşitli isimlerle anması, mesela günümüz Türkiye'sinde "Kur'an'daki Din - Uydurulan Din", "Emevî Dini" gibi tesmiyelerle geleneği savunanları küçümsemesi ve onları din uydurmakla itham etmesi, kendilerine karşı bir tepki oluşmasına neden olmuştur. Mesela kendilerini "Kur'an Araştırmaları Grubu" diye adlandıran ve gerçek kimliklerini vermektan içtinap eden bir grup tarafından kaleme alınan eserin adı "Uydurulan Din ve Kur'an'daki Din" olup, kitabın ilk sayfasında "Allah pisliği akıllarını kullanmayanların üzerine yağdırır." (Yûnus, 10/100) ayeti verilmekle, ciddi bir tahrike imza atılmıştır. Yapılan tahrik, haber-i vahidin inkârı küfür olmadığı halde bu insanların tekfir edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kabir azabı bunun güzel örneklerinden biridir. Kabir azabına yönelik hadisler, adlarıyla birlikte ele alındığında bile tevatür seviyesine ulaşmamakta ve sadece sıhhat dereceleri yükselmekteyken çok rahatlıkla "Bu konuda tevatür var. Dolayısıyla inkâr eden kâfir olur." denilebilmiştir (Ödemiş, 2017: 503-567).

Yaklaşım tarzları ve temel prensipleri itibariyle kabir azabı konusunda tarafların konsensüs sağlayarak ortak bir görüşte buluşmaları mümkün görünmemektedir. Bu konuda asgari beklentimiz, hakaret içermeyen ilmî bir zeminde konunun ele alınması, kabul veya reddederken karşıdakilerin de Müslüman olduğunun unutulmamasıdır. Küfrü gerektiren haller bellidir: Ayeti ya da mütevatir sünneti reddetmek (Kılavuz, 1996: 144). Dolayısıyla âhâd haberi kabul etmeyen biri tekfir edilemez. Ancak kendi kafasına göre değil sünnete binaen karar veren birine de "Din uyduruyor." denilemez. Çünkü onun dayanağı dinin ikinci kaynağı olan sünnettir. Bir Müslüman için Hz. Peygamber'den geldiği bilindikten sonra tek bir hadis-i şerif bile hüküm doğurur, bağlayıcıdır. Önemli olan ilgili hadis-i şerifin sıhhatidir. Hz. Peygamber sair insanlar gibi hayatını sürdürüyordu. Bazen bir sahabîyle teke tek konuşurken çok önemli bir konuya değiniyordu, bazen de büyük kalabalıkların karşısında söylüyordu sözünü. Dolayısıyla her konuda bir mütevatir hadisin olması beklenemez. Sıhhatinde sorun olmayan

âhâd haberler de bu anlamda bağlayıcıdır, onlar üzerinden fikhî ahkâm belirlenebileceği gibi itikadî konular da izah edilebilir. Bu nedenle ötekileştirici ya da tahkir edici bir dil kullanmak yerine birleştirici ve uzlaştırıcı bir üslup kullanmak tercih edilmelidir.

Kabir azabına dair son sözüme gelince, sarahaten olmasa da bazı ayetlerin kabir azabının varlığına delalet etmesi; yukarıda örnekleri verilen pek çok hadis-i şerifin ondan açıkça bahsetmesi; kabir azabının aklen ve naklen mümkün olması bizim onun varlığını kabul etmemizi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, M. (2017). Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı. *Diyanet İlmî Dergi*, C: 53, S: 4, s. 151-177.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyyiduddîn Ali b. Ebî Ali (trs), Ğâyetu'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm, thk. Hasen Mahmud Abdullatîf, Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Arslan, A. (1995). *Büyük Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Arslan Yayınları.
- Ayyâş, Muhammed b. Mes'ûd (1380). *Tefsîru'l-Ayyâş*, Tahran: el-Matbaatu'l-İlmiyye.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer (1418). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Cürcânî, Abdulkâhir (1429). *Dercu'd-Durer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*, thk. Velid b. Ahmed, İngiltere: Mecelletu'l-Hikme.
- Cürcânî, Seyyid Şerif (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf*, trc. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çapku, A. (2015). *İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd Düşüncesinde Ahiret*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer (1424). *Sünenu'd-Dârekutnî*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Erdoğan, İ. H. (2019). *Ölüm, Ölümsüzlük ve Ahiret Tasavvuru*, Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Ğazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed (1424), el-İktisâd fî'l-İ'tikâd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mumya-260> Erişim: 31.11. 2019
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (1411), *Taziyetu'l-Muslimi an Ahîhi*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Cidde: Mektebetu's-Sahâbe.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhakk (1422), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman (1419), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Suudi Arabistan: Mektebetu'l-Mustafa el-Bâz.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali (2001), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Riyad: Matbaatu Melik Fehd.
- İbn Hâlid, Ahmed b. Muhammed, el-Mehâsin (1371), Kum: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (1432), *Kitâbu'r-Rûh*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî, Riyad: Dâru Âlemi'l-Fevâid.
- İbn Kulûveyh, Ca'fer b. Muhammed el-Kummî (1398), *Kâmilu'z-Ziyârât*, Neced: Dâru'l-Murtedaviyye.
- İbn Sem'ûn, Muhammed b. Ahmed (1423), *Emâlî İbni Sem'ûn*, thk. Âmir Hasen Sabrî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Abdurrahmân (1422), *Zâdu'l-Mesîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kâdî Abdulcebbâr (1416), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkерim Osman, Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Kârî, Ali b. Sultân Muhammed (1405), *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfete*, thk. Halîl Muhyiddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kaya, Murat (2016), "Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Ayetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 25: 158-204.

- Kılavuz, Ahmet Saim (1996), İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (trs), Letâifu'l-İşârât Tefsîru'l-Kuşeyrî, thk. İbrâhim el-Besyûnî, Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme.
- Mâturidî, Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Mansûr (1426), Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nehhâs, Ebu Ca'fer (1421), İ'râbu'l-Kur'ân, thk. Abdulmun'im Halil İbrâhim, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (1419), Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, thk. Yûsuf Ali Bedevî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (2003), Tebsiratu'l-Edille fî Usûliddîn, thk. Hüseyin Atay, Ankara: DİB Yayınları.
- Okuyan, Mehmet (2015), Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı, İstanbul: Düşün Yayınları.
- Ödemiş, Mehmet (2017), "Tartışmalı bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı", Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 30: 503-567.
- Özdemir, Veysel (2014), "Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme", EKEV Akademi Dergisi, S. 59: 265-330.
- Özdemir, Veysel (2014), "Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin Metin ve İçerikleri Üzerine Bir İnceleme", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3: 55-123.
- Râzî, Fahrüddîn (1420), Mefâtihu'l-Gayb, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Sadûk, Muhammed b. Ali (1413), Men Lâ Yahduruhu el-Fekîh, Kum: Defteru Tebliğâtin İslamiyyun.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed İbrahim (2002), el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân, thk. Ebu Muhammed b. Aşûr, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Sallâbî, Ali Muhammed (2006), Ahirete İman, trc. Harun Ünal vd, İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sarıkoçlu, Ekrem (2002), Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Sarmış, İbrahim (2013), Rivayetler ve Yorumlarla Akaid Oluşturmak ve Kabir Azabı, İstanbul: Düşün Yayınları.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (1418), Tefsîru'l-Kur'ân, thk. Yâsir b. İbrâhim, Riyad: Dâru'l-Vatan.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, Bahru'l-Ulûm, Şâmîle İçinde.
- Sifil, Ebubekir (2016), Ehl-i Sünnet Akaidi Muhtasar Tahâvî Akidesi Şerhi, İstanbul: Rihle Kitap.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (1420), Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Şam: Muessesetu'r-Risâle.
- Teftezânî, Saduddîn (1982), Şerhu'l-Akâid - Kalam İlmi ve İslam Akaidi, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toprak, Süleyman (2001), "Kabir", İstanbul: DİA.
- Tümer, G; Küçük A (1993), Dinler Tarihi, Ankara: Ocak Yayınları.
- Uçkaç, Abdulkadir (2007), Lutfu'l-Allâm fî Akâidi'l-İslâm, Malatya: Teknik Ofset.
- Uysal, Ekrem (2017), "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı", Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Batman, C. 1, S. 2.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (1415), el-Vecz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, thk. Safvân Adnân Dâvudî, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Yitik, Ali İhsan (2011), "Tenâsüh", İstanbul: DİA.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr (1407), el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Gömeç Ovası (Balıkesir) ve Yakın Çevresinde Jeolojik-Litolojik Özellikler İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler

Doç. Dr. Ali Ekber Gülersoy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0338-1366>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir – TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. İsmail Buldan (Emekli Akademisyen)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0287-592X>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Anabilim Dalı, İzmir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.01.2020

Kabul: 16.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Gömeç Ovası ve Yakın Çevresi

Jeolojik-Litolojik Özellikler

Arazi Kullanımı

Jeolojik-Litolojik Özellikler / Arazi

Kullanımı Arasındaki İlişkiler

Arazi Kabiliyet Sınıfları

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40509>

Öz

Kıyı Ege Bölümü'nün kuzeyinde yer alan Gömeç Ovası ve yakın çevresi, Kazdağı ile Madra Dağları arasında yer alan Edremit havzasının güney kesiminde yer almaktadır. Sahanın jeolojik-litolojik özellikleri arazi kullanımını şekillendiren ve çeşitlendiren doğal etkenlerdendir.

İnceleme sahasında kristalize kireçtaşları üzerinde (VII. sınıf) zeytinlikler ve maki/garig, alanları yer alırken, metamorfiklerden (VII. sınıf) oluşan alanlarda ise genellikle zeytinlikler bulunmaktadır. Neojen volkanitler (VI.-VII. sınıf) üzerinde kızılçam, maki-garig, mer'a ve ikincil konut alanları yer almaktadır. Neojen göl sedimentleri (III.-IV. sınıf) üzerinde zeytinlikler yayılış göstermektedir. Tüf katkılı Neojen sedimentlerden (III.-IV.- V. sınıf) oluşan alanlarda zeytinlikler yer alırken, tüfler (VII. sınıf) üzerinde maki-garig ve zeytinlikler bulunmaktadır. Konglomeraların (IV.-V. sınıf) yayılış gösterdiği sahalarda zeytinlik ve kuru tarım alanları yer alırken, birikinti koni-yelpazeleri (IV.-V. sınıf) üzerinde zeytinlik ve yerleşim alanları bulunmaktadır. Alüvyonlar (I.-II.-III.-IV. sınıf) üzerinde ise sulu/kuru tarım, yerleşim, mera alanları yer almaktadır. Suya doymun alüvyal sahalarda ise mera, ikincil konut ve sazlık-bataklık alanlar dikkat çekmektedir.

Jeolojik-litolojik özellikler toprak oluşumunu ve verimliliğini tayin edebilmektedir. Nitekim Neojen gölsel sedimentler ve alüvyonlar üzerinde gelişen toprakların Katyon Değişme Kapasitesi (KDK) yüksekken tüf, metamorfikler ve volkanitler üzerinde gelişen toprakların KDK'sı oldukça düşüktür.

Araştırma alanında eğimin % 10'u aştığı ve doğal bitki örtüsünü büyük ölçüde kaybetmiş tüfler, volkanitler ve metamorfiklerden oluşan arazilerde yürütülen tarım faaliyetleri şiddetli erozyona neden olmaktadır. Öte yandan, yer altı suyu rezervi zayıf olan ova tabanında sulu tarım yapılması, tuzlanmaya neden olmakta ve bu durum tarımsal üretimin/verimin düşmesine yol açmaktadır.

Arazi degradasyonu ve erozyonun önlenmesi için arazilerin jeolojik-litolojik özelliklerinin bilinerek buna uygun bir arazi kullanım deseninin oluşturulması gereklidir. Nitekim Gömeç Ovası ve yakın çevresinde anamateryal-toprak-arazi kullanımı ilişkileri çerçevesinde; Neojen gölsel tortul formasyonları ve kolüviyal depolar zeytinlik, eğimli ve yüksek alanlar orman alanı, sahanın kıyı kesimindeki tüf ve volkanitlerden oluşan alan ise turizm yapılması için kullanılmalıdır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Gülersoy, A. E. ve Buldan, İ. (2020). Gömeç Ovası (Balıkesir) ve Yakın Çevresinde Jeolojik-Litolojik Özellikler İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 337-354.

Relationships Between Geological-Lithological Characteristics and Land-Use in Gömeç Plain & Immediate Surroundings (Balıkesir)

Assoc. Dr. Ali Ekber Gülersoy

Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of Social Studies Education, İzmir –
TURKEY

Asst. Prof. Dr. İsmail Buldan (Retired Academician)

Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of Social Studies Education,
Department of Geography Education, İzmir – TURKEY

Article History

Submitted: 11.01.2020

Accepted: 16.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Gömeç Plain and Immediate Surroundings

Geological-Lithological Characteristics

Land Use

Relationships Between Geological-

Lithological Characteristics and Land Use

Land Capability Classes

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40509>

Abstract

Situated in the north of the Coastal Aegean Section, the Gömeç Plain and its immediate surroundings are located in the southern part of the Edremit basin between Kazdağı and Madra Mountains. Geological-lithological characteristics of the research area are among natural factors shaping and diversifying land use.

In the study area, there are olive groves and maquis / garrigue on the crystallized limestones (class VII) while in areas consisting of metamorphics (class VII) there are generally olive groves. On the Neogene volcanics (grades VI.-VII), there are red pine, maquis-garrigue, pasture and secondary housing areas. Olive groves are spread over Neogene lake sediments (class III.-IV). While there are olive groves in the areas consisting of tuff doped Neogene sediments (class III.-IV.- V.), tuffs (class VII) contain maquis-garrigue and olive groves. In the areas where conglomerates (class IV.-V) are spread, there are olive groves and dry agricultural areas whereas there are olive groves and settlements on the alluvial (deposit) cone-fans (class IV.-V). On the alluvions (class I.-II.-III.-IV), there are irrigated / dry farming, settlement and pasture areas. In water-saturated alluvial fields, pasture, secondary housing and reed-swamp areas are noteworthy.

Geological-lithological characteristics are able to determine pedogenesis and soil productivity. Hence, Cation Exchange Capacity (CEC) of soils which develop on Neogene lacustrine sediments and alluvions is high whereas CEC of those which develop on tuffs, metamorphics and volcanites is quite low.

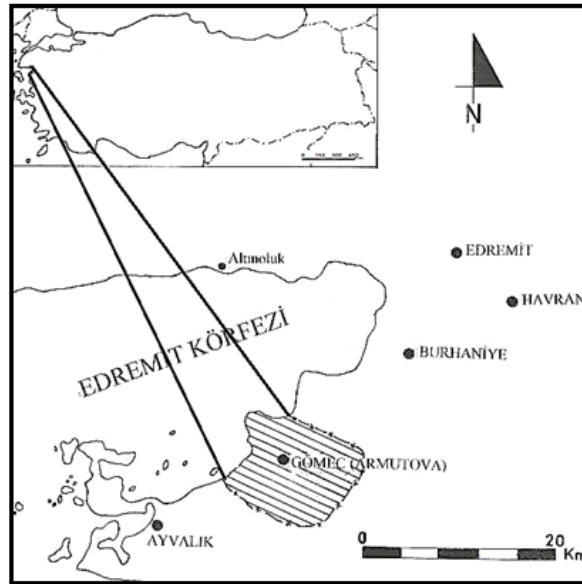
In the research area, agricultural activities carried out on lands composed of tuffs, volcanites and metamorphics, where the slope exceeds 10% and have largely lost their natural vegetation, cause severe erosion. On the other hand, irrigated farming on the plain bottom, which has a weak groundwater reserve, leads to salinization and this situation causes a decrease in agricultural production / yield.

1. GİRİŞ

Herhangi bir sahada jeolojik-litolojik özellikler arazi kullanım desenini şekillendirebilmektedir. Bu çerçevede arazilerin diğer doğal ortam özellikleri yanında jeolojik-litolojik özelliklerine göre kullanılması gerektiği bilinen bir gerçektir (Atalay, 2002; 2008; Atalay ve Gökçe Gündüzoğlu, 2015; Bartelletti, Giannecchini, D'Amato Avanzi, Galanti and Mazzali, 2017; Bhattacharya, 1983; Buldan ve Çukur, 2000; Çelik, Gülersoy ve Gümüş, 2017; Çukur, 1998; Gözenç, 1974-1977; Gupta and Bharktya, 1982; Goudie, 2006; Gülersoy, 2001; 2008; 2013; 2014a; 2014b; Kumar, Babu, Raju and Pratap, 2015; Marschalko, Yilmaz, Bednarik and Kubecka, 2013; Mather, 1986; Neeb, Nikkarinen, Ryghaug, Selinus and Tanskanen, 1996; Semenderoğlu, 1999). Arazilerin doğal özellikleriyle birlikte o arazilerde yaşamını sürdüren insanların sosyo-ekonomik-kültürel özellikleri de bu kullanımda etkili olabilmektedir. Küresel, ulusal ve yerel sosyo-ekonomik konjonktürel dalgalanmalar da sözü edilen arazi kullanım desenlerini etkileyebilmektedir. Ancak Türkiye ve dünya genelinde yürütülen araştırmalar arazilerin başta jeolojik-litolojik özellikler olmak üzere doğal potansiyeline göre kullanılmadığını ortaya koymaktadır (Atalay, 2011; Bai, Dent, Olsson and Schaepman, 2008a; Bai, Dent, Olsson and Schaepman, 2008b; Cangir, Kapur, Boyraz ve Akça, 1998; Çelik vd., 2017; Gülersoy, 2001; 2008; 2014b). Nitekim Gömeç (Balıkesir) Ovası ve yakın çevresinde tarıma uygun olmayan arazilerin % 10'unda tarım yapılmakta (Gülersoy, 2001), Bakırçay Havzası arazilerinin % 55'i (Gülersoy, 2008), Küçük Menderes Havzası topraklarının % 51'i (Gülersoy, 2014b) ve Tahtalı Barajı Koruma Havzası'nun ise % 31'i (Çelik vd., 2017) doğal potansiyellerine uygun kullanılmamaktadır.

Bu çerçevede Batı Anadolu'nun önemli tarımsal üretim ve turizm alanlarından birisi olan Gömeç Ovası ve yakın çevresinde yürütülen arazi kullanım faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Gömeç Ovası ve yakın çevresi, Ege Bölümü'nün kuzeyinde Kazdağı ile Madra Dağları arasında yer alan Edremit havzasının güney kesiminde yer almaktadır. İnceleme alanının kuzey sınırını Çatal Tepe, Karaağaç Beldesi ve Yassı Tepe üzerinden körfeze doğru uzanan tepelik alanlar oluşturur. Saha, doğudan Madra Dağları'nın batı yamaçları ile sınırlanır. Güney sınırı Ulubeyler Mahallesi'nden batıya doğru uzanan tepelik alanlar oluşturur. Bu sahada inceleme alanının sınırı Koca Tepe, Maya Tepe (130 m), Ruhibey Tepe ve Börülce Tepe'nin doruk noktalarından geçirilmiştir. Saha, batıdan Edremit körfezi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlar içerisinde kalan araştırma sahası yaklaşık 119 km²'lik bir alan kaplamaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresi Lokasyon Haritası.

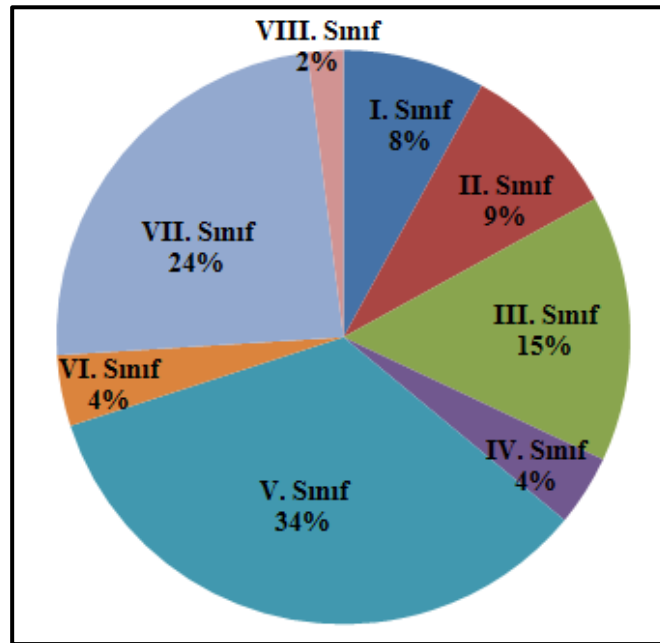
İnceleme alanı doğal ortam özellikleri açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Gömeç Ovası

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde Gömeç Ovası ve yakın çevresinin jeolojik-litolojik özellikleri, arazi kabiliyet sınıfları ve arazi kullanım durumu hakkında özlü bilgiler verilecektir.

3.1. Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinin Jeolojik-Litolojik Özellikleri

İnceleme alanının temelini Paleozoik ve Mesozoyik'e ait farklı birimler meydana getirir. Temeli oluşturan Permiyen kireçtaşlarının mostralalarına Karaağaç Mahallesi'nin kuzeydoğusunda rastlanır. Gri renkli, sert ve bol çatlaklı olan kireçtaşları bol fosil içerirler (Kozan, Bircan, Durukal, Tüfekçi, Bozbay, Ögdüm, Herece, Keçer, Durukal ve Ozaner, 1982). Karaağaç Mahallesi'nin kuzeydoğusundaki kireçtaşı adacığı üzerine diskordant olarak yerleşmiş olan Alt Trias'a ait metakumtaşları, mahallenin güneyinde de mostra vermektedir. Volkanik kökenli Üst Miyosen tüflerine Karatepe'de rastlanır. Üst Miyosen-Alt Pliyosen andezit, dasit, tuf ve bazaltlardan oluşan seri ise doğuda yüksek su bölümü sahasının yapısını meydana getirirler (Akyürek ve Soysal, 1980-1981; Soykan, 1999). Alt Pliyosene ait kumtaşı, marn ve tüfitlerden oluşan tortul kökenli örtü formasyonları Gömeç Ovası'nın çevresinde geniş yer tutarlar. Pliyosen'e ait konglomeraları Karaağaç-Gömeç arasında ve Ulubeyler Mahallesi'nin güneyinde görmek mümkündür. Doğal çimentosu genelde kil olan bu birim daha alttaki formasyonlar üzerine diskordant olarak gelmiştir (Akyürek ve Soysal, 1980-1981; Soykan, 1999). Çalışma alanının en genç birimlerini Kuvaterner alüvyonları ile kolüvyal depolar oluşturmaktadır. Bu birimleri mevsimlik ve sel karakterli akarsular meydana getirmiştir. Alüvyonlar Gömeç Ovası'nda ve ovayı drene eden akarsuların oluşturduğu vadi kenarlarında ve dar bir şerit halinde Keremköy'ün batısında yer almaktadır. Kolüvyal depolar ise birikinti koni ve yelpazeleri halinde ova kenarında görülmektedir (Şekil 2).

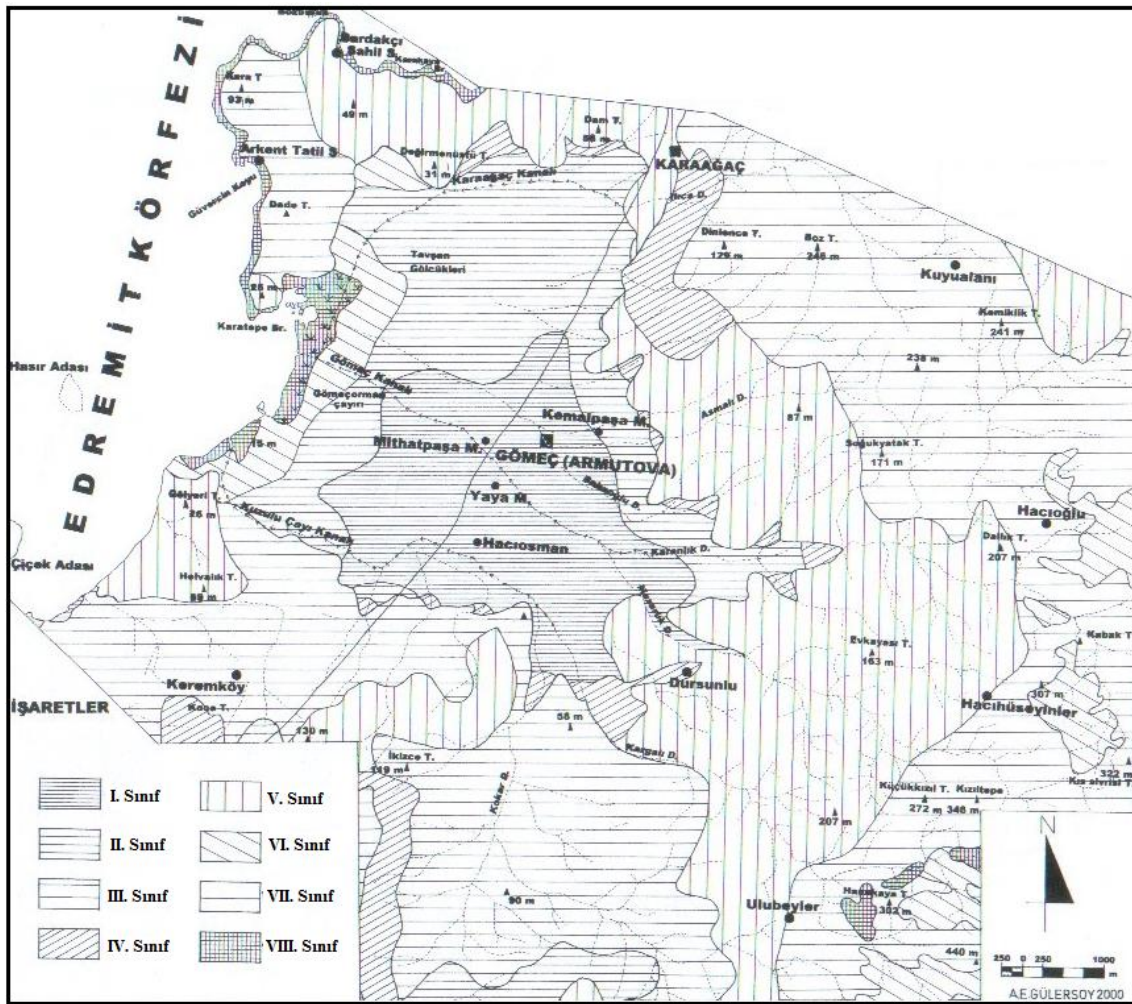

Şekil 3: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresi Topraklarının Arazi Yetenek Sınıflarına Göre Dağılımı.

3.2. Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinin Arazi Kabiliyet Sınıfları ve Arazi Kullanım Durumu

"ABD Toprak Koruma Teşkilatı" tarafından geliştirilen arazi kabiliyet sınıfları sistemine göre sahada 8 arazi kabiliyet sınıfı belirlenmiştir (Gülersoy, 2001; 2008; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1999; U.S. Department of Agriculture, 1966). Araştırma alanında tarıma uygun alanları oluşturan I. ve

II. sınıf araziler ova tabanında, III. sınıf araziler Keremköy civarında ve Dursunlu Mahallesi güneyinde, IV. sınıf araziler ise ovaya açılan dere yatakları dâhilinde, konglomeralardan oluşan alanlarda ve rendzinalar üzerinde eğimli sahalarda yer almaktadır. Üzerinde zeytin tarımı yapılan Neojen gölsel tortullardan oluşan V. sınıf araziler sahada oldukça geniş yer tutmaktadır. VI. sınıf araziler Dede Tepe güneyinden Gölyeri Tepe'ye kadar uzanan çayır-mera alanları ve eğimli-yüksek alanlarda tahribat sonucu degrade olan arazilerden oluşmaktadır. Kristalize kireçtaşı, metakumtaşı, tuf ve volkanitlerden oluşan alanlar VII. sınıf arazileri oluşturmaktadır. Bu alanların orman-maki örtüsü altında olması gerekmektedir. Özellikle VI. ve VII. sınıf araziler aşırı otlatma nedeniyle degrade arazilere dönüşmektedir (Semenderoğlu, Gülersoy ve İlhan, 2005; Semenderoğlu, İlhan ve Gülersoy, 2006). Tarım, otlak ve orman olarak kullanıma uygun olmayan VIII. sınıf araziler bataklık, taşlık-kayalık, kumluk (plaj) alanlardan oluşmaktadır (Şekil 3, 4).

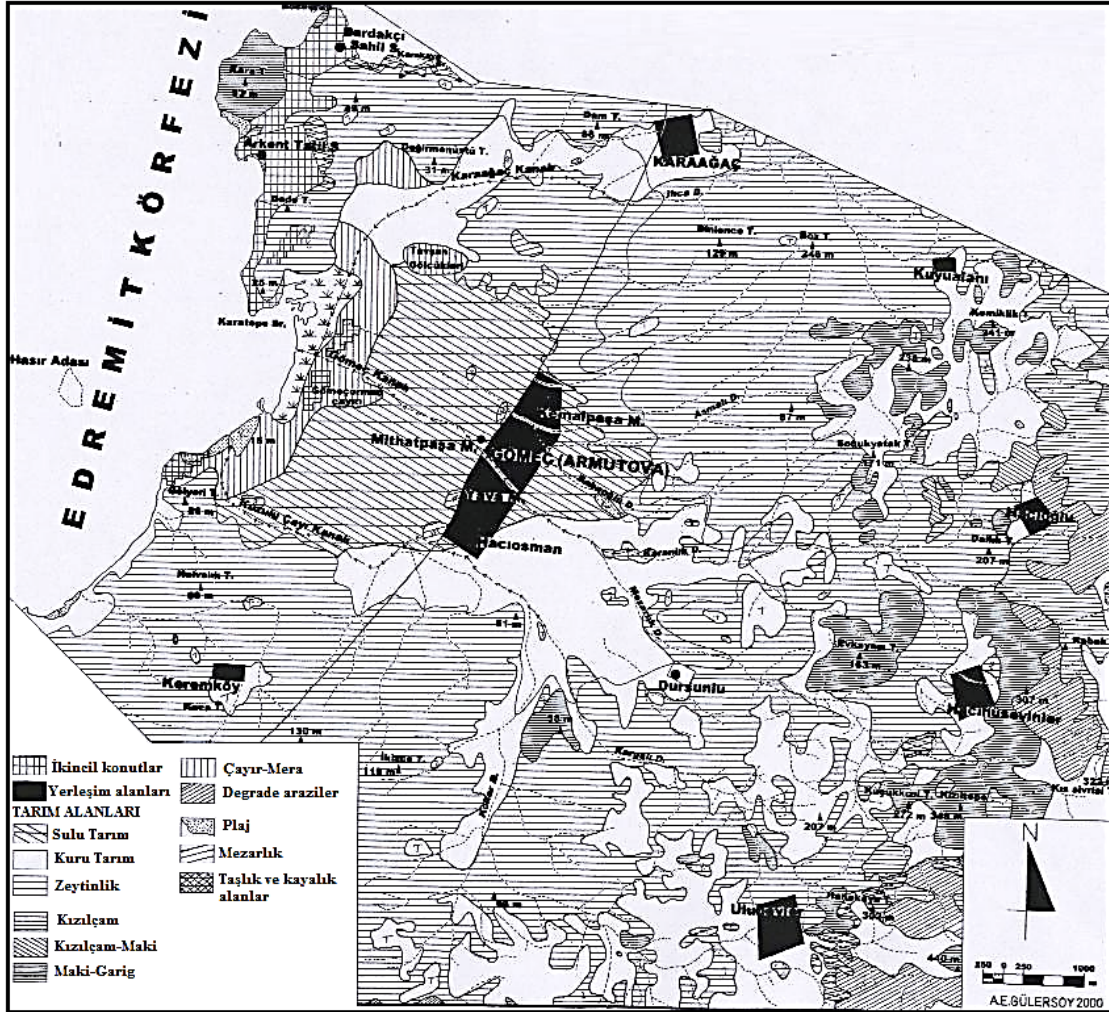

Şekil 4: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresi Arazi Yetenek Sınıfları Haritası.

Araştırma sahasında; I. ve II. sınıf araziler sulcu tarım, yerleşim, yer yer zeytinlik ve turizm yapılaşması için kullanılmaktadır. III. ve IV. sınıf araziler zeytinlik, kuru tarım ve yerleşim alanı olarak değerlendirilmektedir. Dikili tarım alanı olarak değerlendirilmesi gereken V. sınıf araziler ise zeytinlik,

kuru tarım, yerleşim alanı ve turizm yapılaşması için kullanılmaktadır. Mera olarak kullanılması gereken VI. sınıf araziler de mera ve ikincil konut yapılaşma alanı olarak değerlendirilmektedir. Orman alanları olarak değerlendirilmesi gereken VII. sınıf araziler zeytinlik, kuru tarım, otlak ve yerleşim alanları şeklinde, yaban hayatı açısından zengin ortamları oluşturan bataklık alanlar (VIII. sınıf) ise ikincil konut yapılaşması için kullanılmaktadır (Şekil 4, 5, 6, 7).

Araştırma alanında arazi kullanım türleri açısından ova tabanından eğimli yüksek alanlara doğru bir azalma gözlenmektedir. Nitekim ova tabanında sulu ve kuru tarım metotlarıyla 40'a yakın ürün yetiştirilebilirken, eğimli-çok eğimli alanlarda 5-6 ürünün tarımı yapılmaktadır.

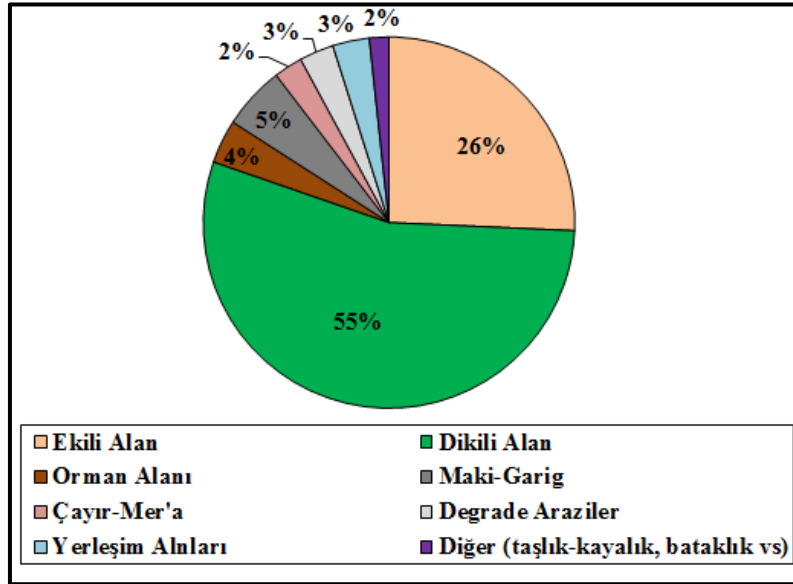

Şekil 6: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanım Haritası.

Sahada en önemli kullanım şekli dikili (zeytinlik) tarım alanlarıdır (% 55). Zeytinlik alanları ekili alanlar (% 26), orman-maki (% 9) ve yerleşim alanları (% 3) izlemektedir. Diğer arazi kullanım şekilleri ise mer'a olarak kullanılan degrade araziler (% 3) ve çayır-mer'a (% 2) alanları ile taşlık-kayalık-bataklık-kumlu (% 2) alanlardır (Şekil 5, 6).

Araştırma sahasında doğal ortam potansiyelinin yanlış değerlendirilmesi bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zeytinlik, ekili tarım alanları ve marş sahasının turizm yapılaşması için

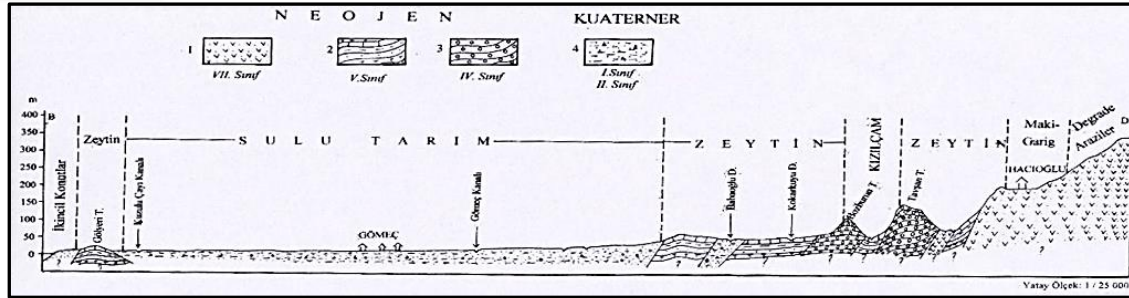
kullanılması “sürdürülebilir kaynak kullanımı” açısından yanlış bir kullanımdır. Ova tabanında tarım arazilerinin sulanması amacıyla yeraltı suyunun aşırı çekimi bu suların tuzlanmasına ve tarımsal üretim-verim miktarının azalmasına neden olmaktadır. Yine, tarım alanı olarak değerlendirilmesi gereken I., II., III. ve IV. sınıf arazilerin yerleşim ve turizm amaçlı kullanılması bir daha onarılamayacak tahribatlara neden olmaktadır. Öte yandan eğimin % 10 ve üzerinde olduğu V., VI. ve VII. sınıf arazilerin kuru tarım alanı olarak değerlendirilmesi erozyon ve taşkınların oluşmasına davetiye çıkarmaktadır (Şekil 8). Zeytinlik ve makilik alanlarda hayvan otlatılması “sürdürülebilir kalkınma” açısından yanlış bir kullanımdır. Doğal vejetasyonun çeşitli nedenlerle tahrip edildiği veya ortadan kaldırıldığı degrade araziler üzerinde yürütülen aşırı otlatma faaliyetleri, bu arazilerin VIII. sınıf alanlara dönüşmesine neden olacaktır. Bilindiği gibi, doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan yapılan bu tür faaliyetler erozyon ve taşkın olaylarına neden olmaktadır. Bunların yanında, ova tabanında ısrarla sürdürülen sulu tarım faaliyetleri toprakların tuzlanmasına neden olmaktadır. Alüvyal ova tabanına dikilen zeytin ağaçları ise taban suyu seviyesinin yüksek olmasından dolayı çürümektedir.

Şekil 5: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresi Arazi Kullanım Durumu.

3.3. Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinde Jeolojik-Litolojik Özellikler İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler

Araştırma sahasında anamateryalin fiziksel-kimyasal özellikleri arazi kullanımı şekli ve kabiliyet sınıflamasında önemli düzeyde belirleyici rol oynamaktadır (Şekil 2, 4, 6, 7; Tablo 1 ve 2). Bilindiği gibi bir sahayı meydana getiren kayaların istiflenme durumu ile litolojik özellikleri o sahada meydana gelen jeomorfolojik şekiller, toprak oluşumu ve çeşitleri, arazi kullanımı ve yetenek sınıfları üzerinde etkili olmaktadır. Bu özellikleri en iyi yansıtan sahadaki bitki örtüsüdür (Atalay, 2002; 2006; Koçman, 1989).

Şekil 7: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinde Anamateryal-Toprak-Morfoloji-Arazi Kullanımı ve Yetenek Sınıfları Arasındaki İlişkileri Gösteren Bir Profil. Açıklamalar: 1. Volkanitler: andezit, dasit, tüf, bazalt. 2. Neojen gösel tortullar (Kireçtaşı, kumtaşı, tüfit, marn). 3. Konglomera 4. Alüvyon (kil, kum, siltli kum, çakıl).

Ortam üzerinde ana materyalin belirleyici olduğu sahalarda: zonobiyom içerisinde; jeobiyom, litobiyom gibi alt biyomlara ayrılmaktadır (Atalay, Semenderoğlu, Çukur ve Gümüş, 1993; Atalay, 2002; 2006; 2008). Nemli sahalardan, kurak alanlara gidildikçe ana materyalin toprak üzerindeki etkisi artmaktadır. Gömeç Ovası ve yakın çevresi de yarıkurak-yarınemli bir iklime sahip olduğu için litolojinin toprak gelişimi üzerindeki etkisi son derece belirgindir (Çukur, 1998; Gülersoy, 2001; Tablo 1, 2; Şekil 2, 4, 6).

Tablo 1: Gömeç Ovası ve Yakın Çevresinde Anamateryal-Toprak Sınıfı-Verimlilik-Erozyon Durumu-Arazi Yetenek Sınıfı-Şimdiki Arazi Kullanım Türü ve Jeo-Ekosistemler Arasındaki İlişkiler (Gülersoy, 2001'den değiştirilerek).

Anamateryal	Toprak Sınıfı	KDK (m.e/100 gr)	Erozyon Durumu	Hâlihazır Arazi Kullanım Şekli	Arazi Yetenek Sınıfı	Jeo-Ekosistem
Kristalize Kireçtaşı	Terra-rossa/Alfisol	20-25	Kimyasal aşınma	Zeytinlik, maki-garig	VII	Litobiyom
Metakumtaşı	Metamorfikler üzerinde kumlu-çakıllı / alkali topraklar (İnceptisol-entisol)	10-12	Kayalık saha haline dönüşür, VIII. sınıfa geriler	Zeytinlik	VII	Peniobiyom
Andezit, tüf, bazalt, lahar, silisleşmiş tüf, dasit	Volkanik litosol (volkanitler üzerinde kumlu-taşlı topraklar) (İnceptisol-entisol)	10-18	Toprak aşınarak geriye taşlık bir arazi kalır.	Kızılçam, maki-garig, mer'a ve ikincil konutlar	VI, VII, VIII	Litobiyom
Kireçtaşı, marn, miltaşı, kumtaşı, tüfit	Neojen üzerinde killi-kumlu-kireçli topraklar (İnceptisol)	24-25	Anamateryalin litolojik özelliği (derin topraklar)	Zeytinlik	III, IV, V	Jeopedobiyom
Neojen killi-kireçli depolar, marnlar	Rendzina (Mollisol)	30	Anamateryalin litolojik özelliği (derin topraklar)	Zeytinlik	III, IV, kaliteli rendzin a II. sınıf	Jeopedobiyom

Tüf	Regosol (İnceptisol)	7-8	Oyuntular meydana gelir	Maki-garig, ikincil konutlar	VII	Peniobiyom
Konglomera	Konglomeralar üzerinde killi balçık / çakıllı topraklar (Entisol)	15-19	Oyuntu erozyonu olur	Zeytinlik, Kuru Tarım	IV, V	Lito-pedobiyom
Birikinti koni-yelpazeleri	Kolüvyal topraklar (Entisol, Psamment / İnceptisol)	10	Oyuntu erozyonu	Zeytinlik, yerleşim	IV (ova kenarı), V	Pedobiyom
Alüvyon	Alüvyal topraklar (Entisol, Fluvent)	15-45	Birikim sahası	Sulu/kuru tarım, yerleşim, mera	I, II, III, VI	Psammobiyom
Alüvyon	Hidromorfik alüvyal topraklar (Entisol, Aquent)	-	Birikim sahası	Mer'a, ikincil konutlar ve sazlık-bataklık	VI ve VIII	Hidrobiyom

Permian kristalize kireçtaşlarına sahada dar bir alanda rastlanmaktadır. Kireçtaşlarının bulunduğu sahalarda yüzeyde toprak olmaması, toprakların çatlak ve tabaka yüzeylerinde bulunması tarım amaçlı kullanımı engellemektedir. Kireçtaşları killi toprak vermekte olup KDK'si 20-25 m.e/10 gr civarındadır (Buldan ve Çukur, 2000). Toprakların su tutma özelliği iyidir. Kapilarite olmadığından yaz aylarında su kaybı en az seviyededir. Bu nedenle, kökleri derinlere nüfuz eden makiler, bu anamateryal üzerinde iyi bir gelişim göstermektedir. Derin kök sistemine sahip olan makilerin ortamdaki kaldırılması mümkün değildir. Nitekim sahada kireçtaşları üzerinde bir maki elementi olan yabancı zeytinin (*Olea oleaster*) aşılması sonucu zeytin bahçeleri oluşturulmuştur. Belirtilen zeytin ağaçları yer yer diğer maki elementleri ile birlikte yayılış göstermiştir. Kısaca bu sahalarda tarıma elverişli olmaması nedeniyle, orman ekosistemi (VII. sınıf) açısından son derece uygun ve biyo-kütle artışının iyi seviyede olduğu yerlerdir (Çukur, 1998).

Mesozoyik metakumtaşının işlenmesi zordur ve kumlu malzeme verdiği için KDK oldukça düşüktür ve işlemeli tarıma uygun değildir. Belirtilen sahalarda orman arazisi olarak kullanılmalıdır (VII. sınıf). Buna karşın araştırma sahasında belirtilen araziler zeytinlik olarak kullanılmaktadır.

Sahada dar bir alanda görülen ve silisli malzemelerden oluşan tüfler, kumlu hafif bünyeli toprak vermektir. Katyon değişme kapasitesi düşüktür. Anamateryal veya toprağın su tutma özelliği zayıf, havalanma ve geçirgenliği iyi düzeydedir. Bu nedenle kökleri derine giden kserofit bitkilerin tutunabildiği sahalardır. Bu anamateryal üzerinde erozyonu da önlemek açısından en iyi uygulama fıstıkçanı ağaçlandırması yapmaktır. Kumlu malzeme veren anamateryalin derin bir profile sahip olmaları, havalanmanın iyi düzeyde olması gibi şartlar; kazık kök yapan fıstıkçanı için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Ancak yöredeki iklimik koşullar üretken bir fıstıkçanı tarımı için uygun değildir.

Foto 1: Solda, Karatepe civarında tarıma uygun olmayan tüf ve volkanitler üzerinde turizm amaçlı kullanıma güzel bir örnek (Artur Tesisleri). Sağda, Hacıoğlu Mahallesi yakınlarında (Semer Tepe kuzeyinde) tüfit çıkartılan taş ocağı. Bu durum doğal ortam potansiyelinin ideal kullanımı açısından rasyonel bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sahasındaki volkanitler üzerinde gelişen volkanik kumlu-çakıllı topraklar, toprağın nispeten birikmiş olduğu çukur alanlar dışında (sığ oldukları için) tarımsal açıdan önem taşımazlar. Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'nin klimaks ağacı olan kızılçam (*Pinus Brutia*) belirtilen volkanik arazilerde makilerle birlikte yer almaktadır (VII. sınıf). Volkanik kumlu-taşlı topraklar, tahribat ve sonrasında meydana gelen erozyona karşı hassas topraklardır. Bu topraklar üzerindeki kızılçam ve palamut meşesi (*Quercus aegilops*) ormanlarının tahrip edilmesiyle açılan tarım arazileri ve zeytinliklerden verim almamadığı gibi belirtilen sahalarda (degrade-bozulmuş alanlar) toprak-su-bitki örtüsü dengesi de bozulmuştur. Dolayısıyla bu arazilerde toprak kendini yenileyememektedir (VIII. Sınıf). Bu nedenle sahadaki mevcut bitki örtüsü korunmalıdır. Halihazırda tahribat görmüş volkanitlerden oluşan araziler ekolojik hoşgörüsü yüksek (kurakçıl) olan katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*) ve fıstık çamı (*Pinus pinea*) gibi türlerle ağaçlandırılmalı ayrıca ağaçlandırma-bitkilendirme sahaları uzun süre korunmaya alınmalıdır (Semenderoğlu, 1999). Öte yandan inceleme alanında tüfler ve volkanitlerin bulunduğu sahalarda, zeytin tarımı için uygun değildir. Bu anakayaların bulunduğu kıyıya yakın ve deniz turizmüne uygun yerler, turizm etkinlikleri için kullanılmalı, bu yöndeki girişimler desteklenmelidir (Artur ve Bardakçı Tatil Siteleri, Foto 1, 3).

Konglomeralar üzerinde killi-kireçli-çakıllı topraklar gelişmiştir. Çakılların fazlalığından dolayı düşük su tutma kapasitesine ve verimliliğe sahip bu topraklar fazla derin değildir (Halk bu topraklar için "kanı kaçıveriyor" nitelemesini yapmaktadır). Belirtilen topraklar üzerinde yapılan zeytin tarımı arazi kullanımı bakımından idealdir (IV. Sınıf).

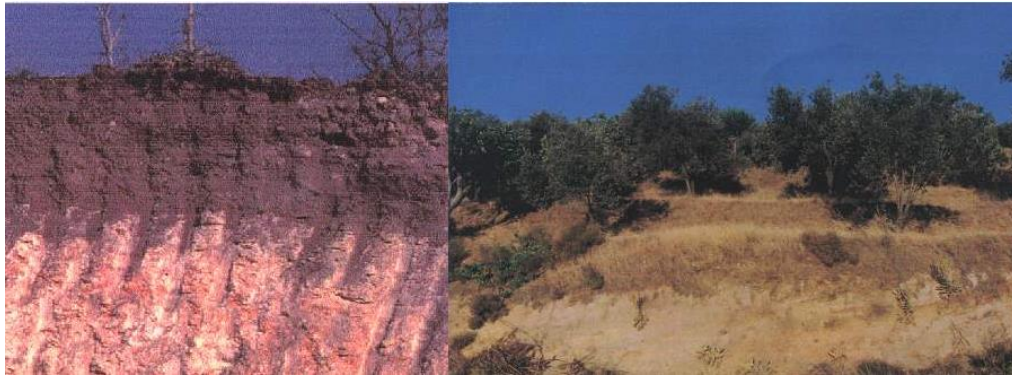

Foto 2: Solda, Keremköy güneyinde Neojen depoları üzerinde rendzina (inceptisol) toprakları gelişmiştir. Sağda, Neojen kumlu-killi-kireçli topraklar (inceptisol) üzerinde yer alan zeytinlikten bir görünüm.

Tüf katkılı Neojen göl tortullarının gevşek, işlenebilir nitelikte olması nedeniyle bu anamateryal üzerinde; kuru tarım faaliyetleri (tütün, buğday, bamy) ve özellikle zeytin tarımı yoğun olarak yapılmaktadır. Zeytin için en uygun anamateryal gölsel Neojen tortul kayalarının bulunduğu sahalardır. Neojen'in kırıntılı gevşek malzemelerden meydana gelmesi kök gelişimini kolaylaştırmaktadır. Öte yandan içerisinde bulunan kil, mil boyutundaki unsurlar, tarla kapasitesini artırdığından, bunun üzerindeki ağaçlar yaz kuraklığından etkilenmemektedir. Yine bitki besin maddeleri ve kil oranının yüksek olması Katyon Değişme Kapasitesi'ni (25 me/100 gr) arttırmaktadır. Bu arazilerde erozyonla yüzeydeki malzeme taşındığında yine alttan yumuşak malzeme gelmektedir (Buldan ve Çukur, 2000; Foto 2).

Foto 3: Solda, Ulubeyler Köyü doğusunda volkanitler üzerinde yer alan palamut meşesi ormanlarının tahribi ile degrade olan araziler (VI. Sınıf). Aşırı otlatma sonucu bu araziler VIII. Sınıf araziye dönüşebilecektir. Sağda, Ulubeyler Köyü doğusundan Gömeç Ovası'na genel bir bakış. Zeytinlikler arasında üzerinde kuru tarım (tahıl, bamy) yapılan III. ve IV. sınıf araziler yer almaktadır.

Kolüvyal malzemelerden oluşan koni ve yelpazeler, granüler malzemelerden oluşmaktadır. Bu kaba granüler malzemelerden oluşan birimler; zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Fizyolojik derinliği çok fazla olan bu topraklar sahanın birincil geçim kaynağı olan zeytinin yetiştirilmesi için son derece uygun yerlerdir (IV ve V. sınıf).

Arazi kullanımı bakımından en değerli anamateryal şüphesiz alüvyondur. Nitekim büyük ölçüde killi olan Gömeç Ovası toprakları üzerinde yoğun olarak kuru, sulu ve yer yer zeytin tarımı yapılmaktadır. Alüvyonun büyük ölçüde killi malzemeden oluşması yağmur sularının yeraltına sızmasını önlemektedir (Gülersoy, 2001). Bu durum yer altı suyu potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir. Kısaca Gömeç Ovası sulu tarıma uygun değildir. Bu arazilerde kuru tarım faaliyetlerinin yürütülmesi rasyonel bir kullanım olacaktır. I. ve II. sınıf tarım arazisi olan alüvyon üzerinde yerleşim alanları oluşturulması arazi kullanımı açısından yanlış bir kullanımdır (Şekil 2, 4, 6, 8).

Foto 4: Solda, Karaağaç yakınlarında Neojen gösel depolar (V. Sınıf) üzerinde zeytinlikler ve kuru tarım alanlarından bir görünüm. Sağda, ön planda marş sahası (VIII. sınıf) ileride Neojen gösel depolar üzerinde (V. Sınıf) zeytinlikler ve İntaland Tatil Köyü'nden bir görünüm.

Bilindiği gibi, kumlu bünyedeki anamateryalin su tutma özelliği çok düşüktür. Buna karşılık kumlu-mil ve killi bünyedeki anamateryalin su tutma kapasiteleri yüksektir. Arazi gözlemleri esnasında killi toprak veren anakayalar üzerinde kültür bitkilerinin daha iyi geliştiği gözlenmiştir. Öte yandan KDK'sı yüksek olan bu topraklar üzerindeki kültür bitkileri yaz kuraklığından fazla etkilenmemektedir (Çukur, 1998; Gülersoy, 2001).

Genel olarak ortamın hangi tür ekonomik faaliyet için kullanılması gerektiğini ve arazi kabiliyet sınıflamasındaki yerini, önemli ölçüde anakayanın özellikleri belirlemektedir. Durum böyle olmakla birlikte sahada özellikle kıyı alanlarının kullanımı açısından anamateryal özellikleri olumsuz şartların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin; araştırma sahasında andezit ve bazalt türevi nütrient katyonlar içeren volkanik kayaların bulunduğu kıyılarda, yosunlar aşırı derecede üreyerek ortamın rekreasyonel kalitesini düşürmektedir. Yine aynı kayalarda bol bulunan feldspat mineralleri ayrışarak kile dönüşmekte, deniz tabanının ve plajın göze hiç hoş görünmeyen koyu renkli, çamurlu bir duruma gelmesine neden olmaktadır. Karatepe Burnu'nun güneyinde uzanan sahilin durumu böyledir ve burada denize girmek mümkün değildir. Belirtilen durumun bir nedeni de kaynağını doğudaki yüksek alanlarda (volkanitlerden) alan derelerin bol kil taşımasıdır. Buna karşın volkanik tüflerin bulunduğu kıyılarda (Kara Tepe civarı) tüfitlerin ayrışma ürünü olan beyaz kuvars kumu deniz altında devam ettiğinden, organizmalar için uygun olmayan dip ortamı, yosun üremesini engellemekte dolayısıyla denizin kalitesini arttırmaktadır (Gülersoy, 2001; Semenderoğlu, 1999; Foto 1).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gömeç Ovası ve yakın çevresinde jeolojik-litolojik özellikler arazi kullanımını şekillendiren ve çeşitlendiren etkenlerdendir. Arazi kullanımı açısından en önemli unsurlardan birisi olan toprakların oluşumunda anamateryalin belirgin bir etkisi söz konusudur. Jeolojik-litolojik özellikler toprak verimliliğini de belirleyebilmektedir. Nitekim Neojen gölsel sedimentler ve alüvyonlar üzerinde gelişen toprakların Katyon Değişme Kapasitesi (KDK) yüksekken tuf, metamorfikler ve volkanitler üzerinde gelişen toprakların KDK'sı oldukça düşüktür.

Araştırma sahasında anamateryal-toprak sınıfı-verimlilik-arazi yetenek sınıfı-şimdiki arazi kullanım türü ve jeo-ekosistemler arasındaki ilişkiler aşağıdaki gibidir.

Kristalize kireçtaşları (Litobiyom) üzerinde gelişen terra-rossa topraklarının KDK'sı 20-25 me/100 gr'dır ve genellikle maki/gariglerle kaplı olup zeytinlik olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler içerisinde kalan bu sahaların orman örtüsü altında olması gerekmektedir. Metakumtaşı (Peniobiyom) üzerinde gelişen kumlu-çakıllı/alkali toprakların KDK'sı 10-12 me/100 gr'dır ve genellikle zeytinlik olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler kapsamında yer alan bu toprakların ormanlarla örtülü olması gereklidir. Andezit, tuf, bazalt, lahar, silisleşmiş tuf, dasitler (Litobiyom) üzerinde gelişen volkanik litosol (volkanitler üzerinde kumlu-taşlı topraklar) toprakların KDK'sı 10-18 me/100 gr olup genellikle kızılçam, maki-gariglerle kaplıdır ve mera, ikincil konut alanları olarak değerlendirilmektedir. VI., VII. yetenek sınıfındaki litosollerin orman örtüsü altında olması gereklidir. Andezitler üzerinde gerekli önlemler alınarak kuru tarım yapılabilir. Tahribat sonrası özellikle eğimli sahalar VIII. sınıfa gerileyebilir. Kireçtaşı, marn, miltaşı, kumtaşı, tüfitler (Jeopedobiyom) üzerinde gelişen killi-kumlu-kireçli toprakların KDK'sı 24-25 me/100 gr olup daha çok zeytinlik olarak kullanılmaktadır. III., IV., V. sınıf araziler kapsamında yer alan bu sahalar işlemeli ve dikili tarıma uygundur. Bu topraklar dâhilindeki eğimli alanlarda kuru tarım yapılmamalıdır. Neojen killi-kireçli depolar, marnlar (Jeopedobiyom) üzerinde rendzinaların KDK'sı yüksek olup (30 me/100 gr) genellikle zeytinlik olarak kullanılmaktadır. III., IV. sınıf araziler (kaliteli rendzina II. sınıf) içerisinde yer alan bu değerli topraklar daha çok dikili tarımda kullanılabileceği gibi düz alanlarda kuru tarım alanı olarak da değerlendirilebilir. Tüfler üzerinde gelişen regosol toprakların KDK'sı 7-8 me/100 gr olup genellikle maki-gariglerle kaplıdır ve ikincil konut alanı olarak kullanılmaktadır. VII. sınıf araziler içerisinde yer alan regosoller fakir topraklar (Peniobiyom) olup orman örtüsü olması gereken alanların başında gelmektedir. Konglomeralar (Lito-pedobiyom) üzerinde gelişen killi balçık / çakıllı toprakların KDK'sı 15-19 me/100 gr'dır ve genellikle zeytinlik, kuru tarım alanı olarak kullanılmaktadır. IV. ve V. sınıf araziler içerisinde yer alan bu topraklar zeytinlik, meyve bahçesi olarak kullanılabilir. Birikinti koniyelpazeleri (Pedobiyom) üzerinde gelişen kolüvyal toprakların KDK'sı 10 me/100 gr olup genellikle zeytinlik, yerleşim alanı olarak kullanılmaktadır. IV. ve V. sınıf araziler içerisindeki bu topraklar dikili (zeytinlik) tarım alanı olarak kullanılmalıdır. Yerleşim alanlarının alüvyal zemin yerine bu bölgelerde yer alması doğru bir kullanım olarak kabul edilebilir. Alüvyon (Psammobiyom) üzerinde alüvyal toprakların KDK'sı 15-45 me/100 gr olup genellikle sulu/kuru tarım, yerleşim ve mera olarak kullanılmaktadır. I., II., III. ve IV. sınıf araziler içerisinde yer alan alüvyal topraklar tarım alanı olarak değerlendirilmelidir. Yine suya doymuş alüvyal sahalarda (Hidrobiyom) hidromorfik alüvyal topraklar üzerinde sazlık-bataklıklar geniş yer tutmakta ve ikincil konut alanı ve mera olarak değerlendirilmektedir (Tablo 1 ve 2).

Araştırma alanında % 10 ve üzerinde eğime sahip olan kristalize kireçtaşı, metakumtaşı, volkanitler ve tüflerden oluşan araziler tarıma uygun olmayıp orman-maki örtüsü altında olması gereken (VII. sınıf) sahalardır. Buna karşın düz ve az eğime sahip Neojen gölsel tortullar, konglomeralardan oluşan arazilerle kolüvyal topraklar zeytin tarımı açısından rasyonel kullanım

alanlarıdır. Alüvyal topraklar I. ve II. sınıf tarım arazilerinin yer aldığı tarımsal potansiyeli yüksek alanları oluşturmaktadır. Ancak alüvyonun killi, alüvyon kalınlığının az olması yağış sularının yeraltına sızmasını engellemekte bu da sahada su sıkıntısının çekilmesine neden olmaktadır. Buna karşın DSİ 25. Bölge Müdürlüğü tarafından Gömeç Ulubeyler Mahallesi'nde inşa edilen Ulubeyler Barajı'nda su tutulmaya başlanmış olup, barajda depolanan suyla 580 dekar tarım arazisi sulanması planlanmaktadır.

Foto 5: Solda araştırma sahasında yanlış arazi kullanımının tipik bir örneği. Sahanın kuzeybatısında yer alan marş sahasında (VIII. Sınıf) ikincil konutlar. Sağda, Gömeç Ovası'nda I. sınıf araziler üzerinde ikincil konut yapılaşması.

Araştırma alanında jeolojik-litolojik özellikler ile arazi kullanımı arasındaki ilişkilerin merkezindeki insan faaliyetleri, bazı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim sahada görülen şiddetli erozyon, eğimin % 10'u aştığı ve doğal bitki örtüsünü büyük ölçüde kaybetmiş tüfler, volkanitler ve metamorfiklerden oluşan arazilerde etkili olmaktadır (Gülersoy, 2001; Şekil 8). Kıyı kesiminde özellikle marş sahasında yer alan tatil siteleri, yanlış arazi kullanımı açısından dikkat çekmektedir. Söz konusu siteler olası sarsıntılarda veya taşkınlarda ilk etkilenecek yerlerden birisidir (Foto 5). Verimli alüvyal alanların yerleşime açılması da bir diğer olumsuz sonuçtur (Şekil 2, 5).

Arazi degradasyonu, erozyon sonucu yıllık kaybımız milyarlarca lirayı bulmakta ve araziler doğal niteliğini yitirerek kullanılamaz hale gelmektedir. Bu kaybın önüne geçebilmek arazilerin doğal ortam potansiyellerine uygun olarak kullanılmasıyla mümkündür. Bu önlemlerden birisi de arazilerin jeolojik-litolojik özelliklerinin bilinerek buna uygun bir arazi kullanım deseninin oluşturulmasıdır. Bu çerçevede sürdürülebilir kaynak kullanımı (koruma-kullanma dengesi) çerçevesinde; ova tabanında kuru tarım yapılması rasyonel bir kullanım olacaktır. Yine, V. sınıf arazilerin kuru tarım, VII. sınıf arazilerin tarım alanı olarak kullanılmaması gerekmektedir. Neojen gölsel tortullar (V. sınıf), konglomeralardan oluşan araziler ve kolüviyal topraklar (V. sınıf) zeytinlik olarak kullanılmalıdır. VII. sınıf arazilerde toprak-bitki örtüsü-su dengesi hassas olduğu için bu topraklar daima orman örtüsü altında olması gerekmektedir. Bu yüzden, erozyon ve sel olaylarının önlenmesi için akarsuların yukarı su toplama havzalarının ağaçlandırılması ve buralarda yapılan kuru tarım faaliyetlerinin bir an önce bırakılması gerekmektedir. Öte yandan, sahanın kuzeybatısındaki tüf ve volkanitlerden oluşan alan tarımsal açıdan marjinal olduğu için turizm amaçlı kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akyürek, B. ve Soysal, Y. (1980-1981). Biga Yarımadası Güneyinin (Savaştepe-Kırkağaç-Bergama-Ayvalık) Temel Jeolojik Özellikleri. *MTA Enstitüsü Dergisi*, C/S. 95/96: 1-13.

- Atalay, İ., Semenderoğlu, A., Çukur, H. ve Gümüş, N. (1993). Aydın İlinin Doğal Ortam Koşulları ve Ekosistemleri. *Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C/S. 4: 33-63.
- Atalay, İ. (2002). *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri*. İzmir: Meta Basımevi.
- Atalay, İ. (2006). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*. İzmir: Meta Basımevi.
- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası*. Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları, Cilt I-II, İzmir: Meta Basımevi.
- Atalay, İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İzmir: Meta Basımevi.
- Atalay, İ. ve Gökçe Gündüzoğlu, H. A. (2015). *Türkiye'nin Ekolojik Koşullarına Göre Arazi Kabiliyet Sınıflandırması*. İzmir: Meta Basımevi.
- Bai, Z. G, Dent, D. L., Olsson, L. and Schaepman, M. E. (2008a). Proxy Global Assessment of Land Degradation. *Soil Use And Management, British Society of Soil Science*, C/S. 24: 223-234.
- Bai, Z.G, Dent, D.L., Olsson, L. and Schaepman, M.E. (2008b). *Global Assessment of Land Degradation and Improvement 1. Identification by Remote Sensing, FAO-ISRIC Pr 35852*, Wageningen: ISRIC-World Soil Information.
- Bartelletti, C., Giannecchini, R., D'amato Avanzi, G., Galanti, Y. and Mazzali, A. (2017). The Influence of Geological–Morphological and Land Use Settings on Shallow Landslides in The Pogliaschina T. Basin (Northern Apennines, Italy). *Journal of Maps*, C/S. 13 (2): 142-152.
- Bhattacharya, A. (1983). Geologic And Geomorphic Controls in Land Use Patterns-Examples Using Remote Sensing Techniques. *Journal of The Indian Society of Photo-Interpretation and Remote Sensing*, C/S. 11: 57-64.
- Buldan, İ. ve Çukur, H. (2000). *Edremit Körfezi Çevresinde Doğal Ortam Koşulları ve İnsan Etkinliklerinin Zeytin Üretimine Etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.
- Cangir, C., Kapur, S., Boyraz, D. ve Akça, E. (1998). "Türkiye'de Arazi Kullanımı, Tarım Topraklarının Sorunları ve Optimum Arazi Kullanımı Politikaları". M. Şefik Yeşilsoy International Symposium on Arid Region Soil 21-24 Eylül 1998, İzmir.
- Çelik, M.A., Gülersoy A. E. ve Gümüş N. (2017). *Tahtalı Barajı Koruma Havzası'nda Uzaktan Algılama ve CBS Kullanılarak Doğal Afet (Sel-Taşkın, Orman Yangını, Heyelan Ve Erozyon) Riskinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Çukur, H. (1998). *Ege Bölümü'nün Ekosistemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Goudie, A. (2006). *The Human Impact on The Natural Environment*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Gupta, R.P. and Bharktya, D.K. (1982). "Regional Geologic Controls in Land Use Patterns in Parts of Northwestern India-Using Landsat Images". Proc. Ist Int. Symp. Soil, Geology and Landforms: Impact on Land Use Planning in Developing Countries, 1-3 April, Bangkok.
- Gülersoy, A.E. (2001). *Gömeç Ovası'nda Bugünkü Arazi Kullanımı İle Arazi Sınıflandırılması Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gülersoy, A.E. (2008). *Bakırçay Havzası'nda Doğal Ortam Koşulları İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gülersoy, A.E. (2013). Bakırçay Havzası'nda Jeolojik-Litolojik Özellikler ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. *Profesör Doktor Asaf Koçman'a Armağan* (s. 539-552) İçinde. İzmir: E.Ü. Basımevi.
- Gülersoy, A. E. (2014a). Yanlış Arazi Kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, C/S. 1 (2): 49-128.
- Gülersoy, A.E. (2014b). *Küçük Menderes Havzası'nda Mekânsal Potansiyel ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Koçman, A. (1989). *Uygulamalı Fiziki Coğrafya Çalışmaları ve İzmir-Bozdağlar Yöresi Üzerinde Araştırmalar*.

- İzmir: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kozan, A.T., Bircan, A., Durukal, A., Tüfekçi, K., Bozbay, E., Ögdüm, F., Herece, M., Keçer, M., Durukal, S. ve Ozaner, S. (1982). *Burhaniye (Balıkesir)-Menemen Arasında Kalan Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi, Basılmamış MTA Raporu*. Ankara: MTA Genel Müdürlüğü.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1999). *Balıkesir İli Arazi Varlığı*. Ankara: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kumar, K., Babu, K.R. Raju, G.S. and Pratap, T.S. (2015). Influence of Geomorphology and Geology on Land Use Land Cover Patterns, A Case Study in Parts of Ysr District, A.P., *International Journal Of Multidisciplinary Research And Development*, C/S. 2(2): 175-180.
- Marschalko, M., Yilmaz, I., Bednarik, M. and Kubecka, K. (2013). Identification of The Near-Surface Geological Structure and Deposits For Land Use Planning Purposes in The Doubrava Region (Czech Republic). *Episodes*, C/S. 36(2): 94-104.
- Mather, A.S. (1986). *Land Use*, London: Longman.
- Neeb, P.R., Nikkarinen, M., Ryghaug, P., Selinus, O. and Tanskanen, H. (1996). *Geological Information for Environmental and Land-Use Planning in The Mid-Norden Region*, Special Paper 22. Espoo: Geological Survey of Finland.
- Semenderoğlu, A. (1999). *Urla-Çeşme Yarımadası'nda Doğal Ortam ile Sos Yo-Ekonomik Faaliyetler Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Semenderoğlu, A., Gülersoy, A.E. ve İlhan, A. (2005). Kimyasal ve Biyolojik Arazi Degradasyonu. *Türk Coğrafya Dergisi*, C/S. 45: 15-40.
- Semenderoğlu, A., İlhan, A. ve Gülersoy, A.E. (2006). Fiziksel Arazi Degradasyonu. *Türk Coğrafya Dergisi*, C/S. 47: 75-98.
- Soykan, A. (1999). Gömeç Ovası ile Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi ve Uygulamalı Jeomorfolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, C/S. 34: 445-466.
- Topraksu (1972). *Balıkesir İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu*. Ankara: Köy İşleri Bakanlığı Yayınları.
- U.S. Department of Agriculture. (1966). *Land Capability Classification*. Washington: Soil Conservation Service-U.S. Government Printing Office.

İngiltere’de Sanayi Devrimi ve Luddist Başkaldırı (1811-1813)

Doç. Dr. Yahya Bağçeci

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8595-1953>

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.01.2020

Kabul: 12.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Sanayi Devrimi

İngiltere

Ned Ludd

Luddist

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40591>

Öz

Sanayi Devrimi, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra zamanın ekonomik ve sosyal değişimlerinin de etkisiyle ilk kez İngiltere’de ortaya çıktı. Kısa zamanda el zanaatlarının yerini fabrikalar aldı. Üretim teknolojisindeki gelişme, seri üretim, ucuz mallar, ticarete büyüme ve daha fazla kârı beraberinde getirdi. Nitekim bu durum, 1800’lerde İngiltere’nin daha zengin bir ülke haline gelmesini sağladı. Ancak Sanayi Devrimi, çalışma şartlarını daha iyi hale getirmediği gibi çalışanların yaşam standardının yükselmesini de sağlamadı. İşçiler, devrimin bu ilk döneminde sağlıksız ve çoğunlukla tehlikeli fabrikalarda uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kaldı. Buna karşılık aldıkları ücretler son derece yetersiz oldu. Üstelik hızla çoğalan fabrikalar, sanayi öncesinin vasıflı işçilerini geçim kaynaklarından mahrum bıraktı. Bir el dokumacısının bir makine ile rekabet etmesi mümkün değildi. Binlerce el dokuma ustası, makineler yüzünden ücretlerinin düştüğüne ya da işlerini tamamen kaybettiklerine şahitlik etti. Nitekim kendilerine “Luddist” ismini veren çoğunlukla dokuma işçilerinden oluşan yetenekli İngiliz emekçileri, hızla değişen koşullara makineleri yok ederek tepki verdi. 1811 yılında başlayan Luddist başkaldırı, kısa bir süre içerisinde Nottinghamshire, Derbyshire, Leicestershire, Lancashire, Cheshire ve Yorkshire gibi yerleşim yerlerine yayıldı ve neredeyse İngiltere’nin tüm merkezi üretim bölgelerini kapladı. Yeni düzeni tehlikeye atan bu isyan hareketi, Hükümet ile iş dünyasının liderlerini ciddi şekilde korkuttu. Sonunda Hükümet, isyanı kontrol altına almak için askerî tedbirlere başvurmak zorunda kaldı.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bağçeci, Y. (2020). İngiltere’de Sanayi Devrimi ve Luddist Başkaldırı (1811-1813). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 355-373.

Industrial Revolution and Luddites Rebellion in England (1811-1813)

Assoc. Dr. Yahya Bağçeci

Erciyes University, Faculty of Literature, Department of History, Kayseri – TURKEY

Article History

Submitted: 16.01.2020

Accepted: 12.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Industrial Revolution

England

Ned Ludd

Luddites

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40591>

Abstract

The Industrial Revolution first appeared in England with the impact of scientific and technological developments as well as economic and social changes of the time. In a short period of time, factories replaced the handicraft methods. The development of production technology has brought mass production, cheap goods, growth in trade and more profits. As a matter of fact, this situation enabled England to become a richer country in the 1800s. However, the Industrial Revolution did not make working conditions better, nor did the standard of living of employees rise. Workers had to work long hours in unhealthy and mostly dangerous factories during this first period of the revolution. However, the fees they received were extremely insufficient. Moreover, the rapidly proliferating factories deprived the pre-industrial skilled workers of their livelihoods. It was impossible for a hand weaver to compete with a machine. Thousands of hand-woven craftsmen witnessed that their wages fell or lost their jobs completely. As a matter of fact, talented British laborers, mostly weaving workers, who called themselves "Luddites", reacted to rapidly changing conditions by destroying machines. The Luddist uprising, which began in 1811, soon spread to settlements such as Nottinghamshire, Derbyshire, Leicestershire, Lancashire, Cheshire and Yorkshire, and occupied almost all of England's central production sites. This rebellion, which jeopardized the new order, seriously frightened the Government and business leaders. Eventually, the Government had to resort to military measures to control the rebellion.

Giriş

İngiliz yakın tarihinde yaşanan hızlı teknik¹ ve ekonomik gelişim dönemi, “Sanayi Devrimi” ya da “İlk Sanayi Devrimi”² olarak adlandırılmaktadır (O’Brian, 2010: 21).

İngiltere’de yaşanan ekonomik değişimi tarif ederken, “devrim” (revolution) kavramının kullanılması yanıltıcı olabilir. Zira devrimler genelde en fazla bir nesli kapsayacak şekilde nispeten kısa sürelerde gerçekleşirler. Sanayi Devrimi ise birçok nesil boyunca sürmüş ve getirdiği değişiklikler kademeli olarak gerçekleşmiştir. Bu açıdan yaşanan dönüşüme evrim denmesi belki daha iyi olabilir. Ancak sanayileşmenin İngiltere, Avrupa Kıtası ve Amerika’daki dramatik etkisine bakıldığında, yaşananların devrimsel olduğunu söylemek hiç şaşırtıcı değildir (McNeese, 2000: 1).

İşin aslı, “Sanayi Devrimi” ifadesi öylesine kökleşmiştir ki onu atmaya çalışmanın bir anlamı yoktur. Önemli olan değişimlerin “devrimci” niteliğini³ farklı biçimlerde ortaya koymaktır (More, 2000: 1). Nitekim Louis W. Moffit, tarihin iki tür devrimi kaydettiğini ileri sürmüştür. Bunlardan birisi, dayanılmaz hale gelen koşullara karşı ani bir başkaldırı şeklinde meydana gelir. Böyle bir devrim öncelikle yıkıcıdır.⁴ Arkasındaki güçler, tutkulu bir kızgınlık, başarısızlığın sonuçlarından korkma ve eski sistemi kontrol edenlere yönelik acı bir nefret tarafından ateşlenir. Kurulan düzen ise, en azından bir süre, oldukça reaksiyonel olur. Ancak ondan sonra kaos dönemi sona erer. Fransız Devrimi bu türün en uygun timsalidir. Diğer tür ise taze enerjinin patlaması şeklinde gerçekleşir. Büyüme, o kadar hızlı ve o kadar geniştir ki eski sınırlar içerisine sığmaz.⁵ Böyle bir devrim, eskiyi, yeni ve daha iyi bir yapıya dönüştürür (1963: XIII).

İşte Sanayi Devrimi bu ikinci türe bir örnektir. Peki, ama bu terim ilk defa ne zaman kullanıldı? “Sanayi Devrimi” ifadesini ilk defa telaffuz eden isim, Fransız Devrimi fikirlerini destekleyen Fransız politikacı Louis Blanqui (1805-81) oldu. O’na göre İngiltere’de meydana gelen ekonomik değişim, Fransız İhtilali’nin getirdiği siyasi değişim kadar önemliydi.⁶ Zira 1789’da başlayan gelişmelerin Fransa’nın sınırlarının ötesinde geniş etkileri olduğu gibi, Sanayi Devrimi’nin getirdiği önemli değişimin de İngiltere’nin sınırlarının dışına çıkması uzun sürmedi (Nigel, 2009: 7).

Aslında sanayileşme süreci için “devrim” kavramının ilk kez Fransa’da kullanılması pek de şaşırtıcı değildi. 1789 Devrimi’ni yaşamış Fransızların, başta toplumsal olmak üzere birçok alandaki etkilerini göz önünde bulundurarak, üretimdeki teknik değişikliklerle siyasi devrimler arasında

¹İnsan her zaman yaşamını kolaylaştırmak ve iyileştirmek istemiştir. Daha iyi bir araç yapabilir miyim? Bunu daha hızlı yapabilir miyim? Hayatımı kolaylaştırabilir miyim? Nitekim insanoğlu her dönem alet üretip kullanabilmiştir. İlk aletler taş baltalar ve tahta mızraklar gibi temel ihtiyaçları karşılayan basit aletlerdi. Zaman geçtikçe insanlar gittikçe daha iyi araçlar geliştirdi. Sanayi Devrimi ise bu gelişim içerisinde el aletlerinden makineleşmeye geçildiği çok önemli bir ilerleme aşaması oldu (Marsh, 2005: 7-8).

²Hollanda’nın ilk “modern ekonomi” olduğuna dair iddialar mevcut olmakla beraber hiç kimse, İngiltere’nin sanayi ekonomisine geçişi tamamlayan ilk ulusal ekonomi haline geldiğine itiraz etmemektedir (O’Brian, 2010: 21).

³Söz konusu devrimci nitelik 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan bilimsel gelişme için de söylenilebilir. Nitekim bu dönemde yaşanan bilimsel ilerleme için de “Bilimsel Devrim” ifadesinin kullanıldığını görüyoruz (More, 2000: 1).

⁴“Devrim” denilince, çoğunlukla, yıkıcı türünün akla geldiğini ve zihinlerde, büyük şehirlerin sokaklarında dolaşan kalabalıkların, malikâneleri ateşe veren köylülerin ve askerî birliklerle çatışan silahlı grupların canlandığını söyleyebiliriz (Thackeray, Findling, 2002: 1).

⁵Bazı ekonomi tarihçileri, ekonomideki büyük ölçekli yapısal değişim için “devrim” kavramını kullanırlarken, bazıları ise asıl devrimci olanın ekonomik büyüme sürecinde yaşanan büyük değişim olduğunu söylemektedirler. Bu yoruma göre, 18. yüzyıldan önce uzun vadeli sürdürülebilir büyümenin gerçekleşebileceği bir mekanizma yoktu. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde böyle bir büyüme yaşamın köklü bir gerçeği oldu; ilk defa hızlı nüfus artışına, kişi başına düşen gelirde sürekli bir büyüme eşlik etti. Devrim, hızla değil, artan nüfus ile kişi başına düşen gelir arasındaki sıkı bağda yatmaktaydı (More, 2000: 1).

⁶Bazı tarihçiler, İngiliz Sanayi Devrimi’nin Rönesans veya Fransız Devrimi’nden daha yaygın ve evrensel bir başarı olduğunu iddia etmektedirler (O’Brian, 2010: 21).

paralellikler kurmaları doğaldı. Mesela Fransız sanayisindeki teknik değişiklikleri anlatan 1827 tarihli bir makale “Grande Révolution Industrielle” başlığı altında yayınlandı (Coleman, 1992: 3-4).

İngiltere’de yaşanan teknik ve ekonomik dönüşümü tam bir devrim olarak niteleyen isim ise Friedrich Engels oldu. 1844 ve ardından 1845 yılında yayınlanan “Die Lage Englands” (İngiltere’nin Durumu) adlı makalesinde ve ardından “Die Lage der Arbeitenden Klasse in England” (İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu) adlı ünlü kitap çalışmasında devrim kavramını yalnızca tekrar tekrar kullanmakla kalmadı, aynı zamanda yaşanan süreci İngiltere için büyük tarihsel öneme sahip kendine özgü bir dönem olarak ortaya koydu. Nitekim Engels ile birlikte Sanayi Devrimi tasavvuru siyasi Sol için tartışmasız benimsenen çok önemli bir fikir olarak kabul edildi (Coleman, 1992: 3).

“Sanayi Devrimi” terimini İngilizce’ye kazandıran ve konuyu kapsamlı bir analize tabi tutan ilk isim ise Arnold Toynbee (1852-83) oldu. Ölümünün ardından 1884 yılında yayınlanan “Lectures on the Industrial Revolution in England” (İngiltere’de Sanayi Devrimi Dersleri) adlı çalışması⁷, Sanayi Devrimi terimini başlık olarak kullanan ilk kitap oldu (Coleman, 1992: 3).

Sanayi Devrimi kavramı literatüre girdikten sonra önemli bir soru ortaya çıktı: Bu devrim tam olarak ne zaman başladı? Bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu devrimin başlangıcı konusunda tarihçiler arasında tam bir fikir birliği oluşmadı.⁸ Devrimi 1700 öncesine⁹ götürenler olduğu gibi başlangıç noktası olarak 1800 sonrasını¹⁰ alanlar da oldu. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısının¹¹ revaçta bir tarih aralığı olduğunu söyleyebiliriz. Tarihçilerin gördükleri değişimin derecesi bu farklı kronolojik değerlendirmelerin temel nedenini teşkil etti (King; Timmins, 2001: 5).

Bu noktada Arnold Toynbee’nin devrimin başlangıcı hususunda da önemli bir rol üstlendiğini belirtelim. 1884 yılında yayınladığı eserinde, İngiliz Sanayi Devrimi’nin 18. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1760 sonrası başladığı tezini ortaya koydu. Ona göre dört büyük icat, pamuklu dokuma üretiminin karakterini değiştirdi: 1770 yılında James Hargreaves tarafından patenti alınan aynı anda birçok ipliği döndürebilen eğirme makinesi; Richard Arkwright tarafından 1769 yılında patenti alınan su çarkı ile çalışan dokuma tezgâhı; Samuel Crompton’un 1779’da tanıttığı daha sağlam iplik yapabilen eğirme makinesi¹² ve ilk olarak 1792’de William Kelly tarafından icat edilen ancak Richard Roberts

⁷Söz konusu çalışma yayınlandıktan sonra, Sanayi Devrimi, ekonomi tarihçileri, kalkınma ekonomistleri, öğrenciler ve hatta tüm İngiliz halkı için nesiller boyu azalmayacak bir büyü yarattı. Başta Toynbee olmak üzere Paul Mantoux ve hatta T. S. Ashton tarafından Sanayi Devrimi üzerine yapılan ilk çalışmalarda ekonomik büyüme oranından daha çok ekonomik yapı ve örgütlenme biçimindeki değişiklikler üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz (Mantoux, 1928; Ashton, 1964; Snooks, 2012: 1-2).

⁸Fransız Devrimi için kesin bir yıl aralığı vermek nispeten daha kolay olabilir; bununla birlikte, nedenlerinin onlarca yıl önce ortaya çıkmış olduğunu ve sonuçlarının bugün hâlâ hissedildiğini söylemek yanlış olmaz. Sanayi Devrimi için ise belirli bir yıl aralığı vermenin çok daha zor olduğuna şüphe yok. Altı çizilen spesifik tarihlerin de genellikle dönüm noktalarını belirtmek amacıyla verildiğini söyleyebiliriz (More, 2000: 2).

⁹Az sayıdaki tarihçi başlangıç için 1750’nin çok öncesine gitmekte ve bazı nedensel faktörlerin yüzlerce yıl geriye dayandığını ileri sürmektedir (More, 2000: 2).

¹⁰Bazı tarihçiler sanayileşmenin mutlak etkisinin ancak 19. yüzyılda yaygınlaştığının altını çizmektedir. Tam tarih vermek zor olmakla beraber 1830’un popüler bir tarih olduğunu belirtelim. Zira yeni ortaya çıkan demiryolları bu on yılda yaygınlaşmaya başladı. Demiryolları, yeni bir tekâmül aşamasının başlangıcını veya Sanayi Devrimi’nin kahramanlık döneminin sonunu işaret ediyor olarak görülebilir. Bu açıdan 1830, ya da ana demiryollarının çoğunun inşa edildiği 1850 mantıklı bir dönüm noktasıdır (More, 2000: 2).

¹¹Birçok tarihçinin Sanayi Devrimi’nin başlangıcıyla ilgili olarak sıkça 1760 sonrasından bahsettiklerini görmekteyiz (Pollard, 1981: 3). Bunun en başta gelen sebebi, çok sayıda önemli icadın bu tarihlerde ortaya çıkmasıdır. Sıkça verilen diğer bir tarih ise 1780’dir. İstatistiksel olarak, endüstriyel üretimin büyüme hızının 1760-1780 arasında keskin bir şekilde arttığı ve ardından yavaşlaşa da büyümesini sürdürdüğü konusunda bir fikir birliği olduğunu belirtelim (More, 2000: 2).

¹²Tekstil üretiminde, bir pamuk tezgâhına yetişmek için dört iplikçi ve dokuma için ise on kişi gerekiyordu. İplik eğirenler yoğun çalışsalar da dokumacılar sık sık ipliğin hazır olmasını beklemek zorunda kalıyorlardı. Samuel Crompton’un icadı bu soruna çözüm getirdi (Marsh, 2005: 9).

tarafından geliştirilip 1825'te patenti alınuncaya kadar sanayide kullanılmayacak olan otomatik iplik sarma makinesi. Ancak Toynbee'ye göre bunların hiçbiri tek başına endüstride devrim yaratamazdı. Asıl önemli gelişme James Watt'ın buhar makinesini geliştirmesi ve 1769 yılında patentini alması oldu.¹³ 1785 yılında Watt ve Matthew Boulton, Notts'daki Papplewick'te yer alan pamuklu dokuma fabrikası için bir motor yaptı ve bu şekilde on altı yıl sonra buhar gücü pamuk imalatına uygulanmış oldu. Aynı yıl Edmund Cartwright yine çok önemli bir icat olan otomatik dokuma tezgâhının (güç tezgâhı) patentini aldı. Tüm bu icatların sonucu olarak on beş yıl içinde pamuk ticareti üçe katlandı ve 1788'den 1803'e kadarki döneme "altın çağ" denildi. Aynı dönemde demir sanayisinde de benzer bir devrim yaşandı.¹⁴ 1788 yılında buhar makinesinin maden eritme ocaklarına tatbik edilmesiyle sekiz yılda üretilen demir miktarı neredeyse iki katına çıktı (Toynbee, 1884: 90).

Gerçekten de Watt'ın atmosferik tipteki buharlı motoru, endüstriyel makinelerin çok daha verimli şekilde çalışabilmelerini sağladı.¹⁵ Neredeyse eşzamanlı gerçekleşen ekonomik büyüme, Toynbee'ye, Sanayi Devrimi'nin Watt'ın icadından ve bu dönemde gerçekleşen olaylar dizisinden kaynaklandığını düşündürdü. Nitekim Toynbee'nin Sanayi Devrimi konusundaki tezi, teknik gelişmeler ile 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen ekonomik büyüme arasındaki mantıksal bağa ve neden-sonuç ilişkisine dayanıyordu. Onun teorisi, insanlık tarihindeki en karmaşık gelişmelerden birisine net ve özlü bir cevap niteliğindeydi (Johns, 2019: 27). Diyebiliriz ki Toynbee'nin ortaya koyduğu bu başlangıç tarihi, bazı çekincelerle ve artı veya eksi yirmi ya da otuz yıl farklarla akademik çevrelerde büyük oranda kabul gördü (Johns, 2019: 27).

1. Sanayi Devrimi İçin Gerekli Şartlar

Sanayi Devrimi, elle yapılan üretimden makineyle yapılan üretime geçiş (Thackeray, Findling, 2002: 1) ya da atölyelerdeki küçük ölçekli üretimin yerini, fabrika tabanlı büyük ölçekli üretimin alması şeklinde tanımlanabilir. Aynı zamanda bu ifade, çoğu insanın kırsal alanlarda yaşadığı ve çalıştığı köylü bir toplumdaki, insanların büyük kısmının kasaba ve şehirlerde yaşadığı ve çalıştığı kentli bir topluma geçişi de ifade etmektedir (Nigel, 2009: 6). Bu tanımlamaları çoğaltmak mümkündür. İşin aslı sanayileşme, sosyal, kültürel, politik ve jeopolitik açılardan ve yerel, ulusal, kıtasal ve küresel bağlamlarda ele alınması gereken oldukça kapsamlı ve önemli bir tarihsel süreçtir (O'Brian, 2010: 21).

Bu süreç, büyük oranda, niceliksel ve istatistiksel olarak ölçülebilen yapısal bir değişimi ifade etmektedir (O'Brian, 2010: 21). O halde bu dönemi tetkik etmek için hangi değişkenlere bakılmalıdır? Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlayan şartları ve meydana gelen yapısal değişimi tespit edebilmek için bu soruya cevap vermek gerekir (King; Timmins, 2001: 21).

Öncelikle yaşanan bazı gelişme ve değişimlerin Sanayi Devrimi için "olmazsa olmaz" olduklarını söylemenin o kadar da kolay olmadığını belirtelim. İngiltere'de bulunan bazı faktörlerin Sanayi Devrimi'ni kolaylaştırdıkları, bu anlamda nedensel oldukları, diğer bazı faktörlerin ise ilerlemesini zorlaştırdıkları ama bunlara rağmen devrimin yoluna devam ettiği söylenebilir. Ayrıca sonuç için gerekli ya da tek başlarına yeterli olmayan faktörler de hâlâ nedensel olarak düşünülebilir. Nitekim

¹³Toynbee'ye göre, "Yavaş yavaş tükenen Ortaçağ'ın endüstriyel yaşam çerçevesi, buhar motorunun ve güç-tezgâhının güçlü darbeleriyle ansızın parçalara ayrıldı." (Toynbee, 1884: 226).

¹⁴Önde gelen sektörlerin hızlı bir teknolojik değişim ve verimlilik artışı yaşadığı kabul edilmekle birlikte, diğer birçok sektör, pamuk, demir ve mühendislikteki değişimin etkisini azaltan şekilde neredeyse el değmeden kaldı (Humphries, 2010: 37).

¹⁵Hızlanarak devam edecek mekanik çağın büyük yeni gücü, erken sanayi döneminin temel buluşu olan buhar motoruydu. Aslen İngiliz kömür ve demir madenlerinden su pompalamak için yapılan bu yapay güç çok uzun bir süre Sanayi Devrimi'nin itici gücü oldu. İcadından kısa bir süre sonra madencilik, tekstil üretimi ve demir eritme gibi düzinelerce endüstriyel alanda uygulandı. Ayrıca 19. yüzyılın başlarında demiryolunun icadını da sağladı (McNeese, 2000: 1).

ekonomi tarihçileri, giderek artan bir şekilde, bir faktörün Sanayi Devrimi üzerindeki olumlu etkisinin ona “gerekli faktör” statüsünü vermeyeceğini kabul etmektedir (Mokyr, 2011: 7).

Peki, ekonomik örgütlenmenin nitelik ve yöntemlerinde, endüstriyel bir devrim olarak tanımlayacağımız türden bir gelişmeyi meydana getiren belli tanımlanabilir değişiklikler hangileridir? Deane’e göre birbiriyle ilişkili değişimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Modern bilimin ve deneysel bilginin yaygın ve sistematik bir şekilde üretim sürecine uygulanması;
2. Aileler veya yerel sınırlı bölgeler yerine, ulusal ve uluslararası pazarlar için üretime yönelik ekonomik faaliyetlerin ihtisaslaşması;
3. Kırsal alanlardan kentlere doğru nüfus hareketinin yaşanması;
4. Tipik üretim biriminin büyümesi ve gayri şahsi hale gelmesi; böylece üretimin, ailelerden daha çok, şirket ya da kamu işletmelerine dayanır hale gelmesi;
5. Emeğin, temel malların üretimiyle ilgili faaliyetlerden, işlenmiş mal ve hizmet üretimine kayması;
6. Sermaye kaynaklarının insan emeğinin tamamlayıcısı olarak yoğun ve kapsamlı şekilde kullanılması;
7. Toprak dışındaki üretim araçlarının mülkiyeti veya ilişkisiyle belirlenen yeni sosyal ve meslek sınıflarının ortaya çıkışı (1979: 1-2).

Sanayi Devrimi, ancak bu değişikliklerin birlikte ve yeterli derecede gelişmesiyle ortaya çıkabilmektedir. Bu durumun tarihteki ilk örneğinin ise İngiltere’de görüldüğünü belirttik.

Peki, ama neden İngiltere’de başladı?¹⁶ Öncelikle İngiltere, bu dönemde dünyanın önde gelen ticari bir gücü haline geldi. 16. ve 17. yüzyılda özellikle Atlantik genelindeki sömürgecilik ve ticari genişleme nedeniyle geçimi sağlamak için yapılan tarımdan ziyade ticarete yönelik tarımın büyümesi ve Avrupa’ya kıyasla göreceli siyasi istikrar sayesinde İngiltere zenginleşmeye başladı. 1694’te İngiltere Merkez Bankası’nın kurulması ve ulusal borcun verimli bir şekilde ele alınmasıyla kamu kredileri sağlam bir temele oturdu. Devlet borçlanması, İngiltere’nin başlıca rakipleri olan İspanyollara ve Fransızlara karşı etkili bir şekilde savaş yapmasına yardımcı oldu (Morgan, 2013: 2). 18. yüzyılda yapılan savaşlarda ise birçok deniz aşırı sömürge elde etti.¹⁷ Özellikle Yedi Yıl Savaşı sonucunda, başlıca ticari rakiplerinden birisi olan Fransa’nın elinden Hindistan ve Kanada’yı aldı (McNeese, 2000: 2). Böylece İngiltere, kuzey Amerika kıtasındaki kolonilerden, Batı Hindistan’daki köle tabanlı sömürge bölgesine kadar uzanan küresel bir imparatorluk haline dönüştü (Evans, 2006: 4). Güçlü İngiliz Donanması ise dış ticaretin ve sömürge alanlarının muhafazası için koruma sağladı (Morgan, 2013: 2).

Bu dönemde gerçekleşen ihracat artışı¹⁸ ve tarımsal ilerleme¹⁹ Sanayi Devrimi için gerekli ya da yeterli faktörler olmasalar da açıkça olumlu faktörlerdi (Mokyr, 2011: 23). Keza İngiltere’de yaşanan

¹⁶Belirtmek gerekir ki Toynbee ve Mantoux’un erken dönem klasik çalışmaları da Ashton, Deane veya Mathias’in son eserleri de Sanayi Devrimi’nin başlangıcını tek bir ulusal fenomen olarak ele alırlar (Pollard, 1981: 3). Özellikle 1950’lerde İngiltere’de kalkınma politikalarının genişlemesiyle Sanayi Devrimi’nin nedenleri ilgi odağı haline geldi. 1950’li ve 60’lı yılların ders kitaplarının çoğu, İngiltere’de sanayileşme için gerekli faktörlerin veya önkoşulların bir listesini çıkardı ve genellikle de bu şartlardan birini asıl neden durumuna yükseltti (Hudson, 2014: 5).

¹⁷Genişleyen coğrafi sınırların doğal bir sonucu olarak İngiltere orantısız bir şekilde kazanç elde etti. Bu durum da ihracata yönelik üretim artışını ve nihayetinde genel büyümeyi teşvik eden önemli bir faktör oldu (Hudson, 2014: 5).

¹⁸Tarihçiler açısından dış ticaret en çok göze çarpan ekonomik faaliyet biçimlerinden biridir. İthalat ve ihracat istatistikleri, toplam üretim istatistiklerinin çok ötesinde, temel bir niceliksel bilgi kaynağıdır. Dış ticaret verilerini kullanmak, ekonominin diğer yönleri hakkında bir şeyler öğrenmek için her zaman cazip olmuştur. Ancak çıkarımlar bazen yanıltıcı olabilir: 1780’lerde toplam net ithalat, milli gelirin yüzde 10’undan daha az bir oranda, yaklaşık 19 milyon pound olarak gerçekleşti. Bu oran Sanayi Devrimi sırasında arttı ve 1850’lerde yüzde 25 oldu (Mokyr, 2011: 21).

nüfus artışı²⁰ hem mal²¹ ve hizmetlere olan talebi (Hudson, 2014: 5) hem de fabrikalar için gerekli olan ucuz işgücü imkânını sağladı. Mucitlerin, icatlarının patentini alma şansları vardı. İcatların para kazandırması birçok kişinin yenileri için gayret göstermesine yol açtı. Yeni teknikler²² ve bunların üretimde kullanılması konusunda paralarını riske atmaya istekli olan varlıklı insanlar vardı. Tasarruf fonlarını yatırımcılarla eşleştirmek için bir bankacılık sistemi de mevcuttu (Housel, 2008: 4-5). Bu finansal kurumlar sayesinde fabrikalar açmak, buhar motorları satın almak ve yüzlerce işçi çalıştırmak için gerekli sermaye bulunabiliyordu.²³ Ticari ve sınıai genişlemeye sempati duyan bakanlar ve parlamenterler yatırımları destekliyordu (McNeese, 2000: 3). İktidarlar, yatırımları destekleyecek yasalara da sahipti.²⁴ İngiltere'deki bakımlı yollar ve kanallar kolonilerle yapılan ticareti kolaylaştırıyordu. Ayrıca kömür ve demir cevheri²⁵ gibi bol miktarda önemli hammadde de mevcuttu (Housel, 2008: 4-5).

Bu saydığımız faktörlerden de anlaşılacağı üzere Sanayi Devrimi yalnızca bilimsel ve teknolojik²⁶ gelişmeler sayesinde değil, zamanın ekonomik ve sosyal değişimlerinin de etkisiyle ortaya çıktı (Musson; Robinson, 1989: 8). Sonuçta insan gücünden makine gücüne doğru bir yolculuk

¹⁹17. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ortaları arasındaki İngiliz tarımı, ekonominin bütünü açısından genellikle büyük bir başarı öyküsü olarak kabul edilir (Hudson, 2014: 64). Tarımda yaşanan bu ilerleme ise ekonominin artan tarım dışı işgücünü destekleyen bir faktör oldu (Hudson, 2014: 5).

²⁰İngiltere için yapılan en son tahminler, 17. yüzyılın ortalarında nüfusta önemli bir düşüş görüldüğünü ama ardından yeniden nüfusta önemli bir artış yaşandığını öne sürüyor (Royle, 2012: 52). Nitekim 1700-1750 arasındaki yarım yüzyılda İngiltere'nin nüfusu bir milyon arttı. Bu artış oranı devam etseydi nüfus ancak iki yüzyıl içerisinde iki katına çıkmış olacaktı ancak yalnızca yetmiş yılda bu durum gerçekleşti. 1700-1750 döneminde nüfus ancak beşte bir nispetinde artış gösterirken, 1750-1800 arasında artış yarı yarıya oldu (Buer, 1968: 23). Toplam nüfus, 1757'de 6 milyonu, 1781 yılında 7 milyonu, 1794'te 8 milyonu, 1804'te 9 milyonu, 1812'de 10 milyonu, 1819'da 11 milyonu, 1824'te 12 milyonu ve 1830'da 13 milyonu buldu. Görüldüğü gibi nüfus artışındaki hızlanma oldukça belirgindi; 1781-91 yılları arasında yüzde 10'un altındayken, 1811-21 arasında yüzde 16'nın üzerine çıktı (Royle, 2012: 52-53).

²¹Nüfus artışının, diğer ürünlere göre gıda talebinde genellikle daha hızlı bir artışa neden olduğunu belirtelim (Mokyr, 2011: 23). Ancak bu durum sadece doğal ve geleneksel taleplerle sınırlı kalmadı. Bunun ötesinde, gelişen satış yöntemleriyle, iç tüketimde yeni ürünleri satın alma arzusunun arttığı önemli bir değişim de yaşandı (Hudson, 2014: 6).

²²İngiltere dışında yapılan çok sayıda önemli icadın en başarılı uygulamalarının yine bu ülkede hayata geçirildiğini söyleyebiliriz. Bunlar arasında Fransız Claude Louis Berthollet tarafından 1785'te icat edilen klorlu ağartma; Belçikalı Nicholas Leblanc'ın 1787 tarihli icadı olan soda yapma işlemi; Fransız Philippe Lebon ile İskoçyalı William Murdoch'ın yaklaşık 1798'de birlikte icat ettikleri gaz aydınlatması; Philippe De Girard tarafından yaklaşık 1810'da icat edilen mekanik keten eğirme işlemi; 1802'de patenti alınan ünlü jakar dokuma tezgâhı; Francois Appert tarafından 1795'te icat edilen taze meyve ve sebzeleri korunma tekniği ve N. L. Robert tarafından 1798'de icat edilen kâğıt makinesi. Bu gibi makinelerin ilk aşamada işletilmesi ve bakımı için genellikle İngiliz mühendis ve teknisyenlerden yararlanıldığı gibi kıtadaki en başarılı girişimciler de İngiliz uzmanların tavsiyelerine başvurmak zorunda kaldılar (Mokyr, 2011: 9).

²³Bu dönemde sermaye oranında görülen artış ve düşük faiz oranlarıyla sağlanan finansal destek, yatırımları teşvik edici nitelikteydi (Hudson, 2014: 5). Ayrıca sanayide yaşanan büyüme de zengin müteşebbislerin sermayelerini arttırmalarını ve yeniden yatırım yapabilmelerini sağladı (Nigel, 2009: 6).

²⁴İngiliz siyasi kurumları çoğu Avrupa ülkesinden çok farklıydı. Nitekim İngiltere'de açıkça tespit edilmiş mülkiyet haklarının daha verimli bir ekonomik organizasyona yol açtığını, bunun da Sanayi Devrimi'ni kolaylaştırdığını söyleyebiliriz (North, 1981: 147, 158-70; Mokyr, 2011: 12).

²⁵Sanayi Devrimi'nin yaşanmasında birbiriyle bağlantılı üç faktörün çok önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz: kömür, demir ve buhar. Buhar motorları, suyu ısıtıp buhara dönüştürmek için çok fazla kömüre ihtiyaç duyuyordu. Nitekim makineler ve yüksek fırınlar İngiltere'de çok miktarda üretilen kömürle ateşleniyordu. Gerçekten de kömür Sanayi Devrimi'nin yakıtıydı. Sıcak buhar, güç üretmek için tekerlekleri döndüren pistonları itip çekiyordu (Gray, 2014: 4). Demir ise gerek buhar makinesinin gerekse bu çağın diğer mekanik makinelerinin temel hammaddesiydi (McNeese, 2000: 1).

²⁶"Teknoloji" terimi, marifet sanatı anlamına gelen Yunanca "tekhne" kelimesinden türetilmiştir. Bir tanımıyla teknoloji, pratik veya mekanik bilimlerin sanayiye veya ticarete uygulanmasıdır; bu uygulamaları yöneten teori ve metotlardır. Sanayi, sanat, bilim vs. için herhangi bir insan topluluğuna sunulan toplam bilgi ve becerilerdir (Grint; Woolgar, 1997: 7-8).

başladı.²⁷ Sanayi Devrimi, adım adım ilerledi ve insanlık tarihindeki en büyük gelişmelerden bazılarını başlattı (Marsh, 2005: 7). Sanayi Devrimi bitene kadar tarım yerini korusa da²⁸ artık İngiltere derinlemesine ve geri dönülmez biçimde değişti (Mitch, 2002: 16).

2. Sanayi Devrimi'nin Etkileri

Sanayi Devrimi'ni Dr Jekyll ile Bay Hyde'in durumuna benzetmek mümkündür. Zira insanlar, kısa zamanda hem iyi hem de kötü yüzüyle karşı karşıya geldi. İyi açıdan öncelikle el sanatları yöntemlerinin²⁹ yerini fabrikaların almasıyla üretim teknolojisi hızla gelişti ve verimlilik de oldukça arttı.³⁰ Artık daha fazla, daha iyi ve daha ucuz ürünler vardı (Marsh, 2005: 8). Bu durum öncelikle, kumaşın eğrilmesi ve dokunması için makinelerin icat edilmesiyle, tekstil sektöründe³¹ yaşandı. Bu dönemde buhar motoru, yaygın olarak kullanılan çok önemli bir güç kaynağı haline geldi. Yeni ulaşım ve iletişim biçimleri icat edildi. Demiryolları sayesinde taşıma radikal bir değişim geçirdi.³² Odun, su ve rüzgâr gibi pahalı ya da verimsiz enerji kaynaklarının yerini ucuz kömür aldı (Allen, 2017: 2).

Sanayi Devrimi'nin kötü taraflarına gelince öncelikle Devrim, şehirlerin görülmedik şekilde büyümesine sebep oldu. Özellikle açılan fabrikaların çevresinde yeni kentsel yerleşimler gelişti.³³ Yetersiz ulaşım ve uzun çalışma saatleri işçilerin çalışma yerlerine yakın bir yerde yaşamak zorunda kalmalarına, bu durum da yeni yerleşimlerin giderek büyümesine neden oldu (Smith, 2009: 48). 1750'de İngiltere'de, nüfusu 50.000'nin üzerinde olan yalnızca iki şehir vardı: Londra ve Edinburgh. 1801'de bu sayı sekize çıktı; 1851'de ise dokuzu 100.000'in de üzerinde olmak üzere tam yirmi dokuz şehir bu sınırı aştı.³⁴ Nitekim bu tarihe kadar şehir nüfusu kırsal bölgelerin nüfusunu geçti; artık İngilizlerin neredeyse üçte biri, nüfusu 50.000'den fazla olan şehirlerde yaşıyordu (Hobsbawm, 1999: 64).

Buradaki sorun elbette sadece nüfusun artması değildi; sanayi şehirlerinin neredeyse hiçbir planlama ve kamu hizmeti sunumu olmadan hızlı ve gelişigüzel bir şekilde büyümesiydi. Şehirlere doğru yaşanan göçe ayak uydurulamamasının bir sonucu olarak temel kamu hizmetlerinden olan temiz su temini, sokakların temizlenmesi veya halk sağlığını koruyucu tedbirlerin alınması³⁵ konularında

²⁷Doğal olarak Sanayi Devrimi İngiltere'yle sınırlı kalmadı; önce Avrupa'ya, ardından Amerika'ya yayıldı (Wroble, 1999: 5; Marsh, 2005: 8).

²⁸Aslında 19. yüzyıl boyunca bile İngiliz halkının çoğu tarımla uğraşmaya devam etti. Bu dönemde İngiltere'nin gayri safi hâsılasının en az yüzde 60'ını tarım oluşturuyordu. Sanayi üretiminin, tarımın önüne geçip aynı oranı yakalayabilmesi ancak sonraki yüzyılın ortalarında mümkün olabilecekti. Nitekim 18. yüzyıl İngiltere'sinde tarım, ekonominin en büyük sektörü olarak kalmaya devam etti. Ancak sayısı gittikçe artan orta gelirli hane halkının ihtiyacını karşılayan sanayi üretiminin önemi de her geçen gün artış gösterdi (Barczewski, Eglin, Heathorn, Silvestri, Tuson, 2015: 28-29).

²⁹Sanayi Devrimi öncesi İngiltere'nin ekonomisi evlerde, atölyelerde ve küçük imalathanelerde yapılan üretime dayanıyordu. İşçiler, tüccarlardan temin ettikleri hammaddelerle evlerinde üretim yapıyorlardı. Bu tarz üretimde verimlilik düşüktü ve maliyetler de yüksekti. Dolayısıyla ürünlerin fiyatı çoğunlukla yüksekti ve yalnızca varlıklı insanların gücü bunları satın almaya yetiyordu (Marsh, 2005: 9). Ayrıca bu dönemde çoğunlukla üretim ile dağıtım arasında yerel olarak net bir ayrım yoktu (Royle, 2012: 123).

³⁰Sanayi Devrimi'nin İngiliz halkının çoğunun temel ihtiyaçlarını kısa veya orta vadede, tamamıyla ya da nispeten, daha fazla ve daha iyi şekilde karşılayıp karşılamadığı dikkate değer bir konudur. Ancak bu noktada bu dönemi yalnızca artma veya eksilme üzerinden değil, kökten bir toplumsal değişim süreci olarak ele almak gerekir (Hobsbawm, 1999: 58).

³¹Tekstil sektörünün yüzlerce yıldır İngiltere ekonomisinde çok önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz (Hills, 1970: 1).

³²Ulaşım araçlarındaki gelişim ve büyüyen nüfusun sonucunda ortaya çıkan daha geniş pazarlar arasındaki etkileşim sanayinin ilerlemesinde önemli rol oynadı (Smellie, 1962, 10).

³³İlk fabrikatörler, ihtiyaç duydukları işgücü için yakın çevrede konutlar sağlamak zorunda kalıyorlardı (Royle, 2012: 37)

³⁴Bazı şehirlerin 1801-1851 yılları arasındaki nüfus artışı bu büyümenin oranını ortaya koymaktadır: Londra 1801'de 1.100.000, 1851'de 2.600.000; Glasgow 1801'de 77.000, 1851'de 345.000; Manchester 1801'de 75.000, 1851'de 338.000; Birmingham 1801'de 71.000, 1851'de 265.000 (Smith, 2009: 48).

³⁵Hava ve su kirliliği nedeniyle solunum ve bağırsak hastalıklarında dikkate değer derecede bir artış yaşandı. Özellikle 1830'dan sonra, kolera ve tifo, 19. yüzyılın kent katilleri haline geldi (Hobsbawm, 1999: 64).

ciddi sıkıntılar yaşanmaya başladı (Hobsbawm, 1999: 64). Parklar ve yeşil alanlar hemen hemen hiç yapılmadı. Binlerce bacadan çıkan duman nedeniyle hava oldukça kirliydi. Diyebiliriz ki Sanayi Devrimi aşırı kalabalık, kirli, kasvetli ve sağlıksız sanayi şehirlerine yol açtı (Smith, 2009: 48).

Diğer bir sorun Sanayi Devrimi'nin çalışma şekil ve koşullarını önemli şekilde değiştirmesi oldu. Bir kere açılan fabrikalardaki çalışma şartları oldukça ağırdı.³⁶ Uzun ve düzenli saatler, çalışma hayatını karakterize ediyordu. On iki saatlik çalışma süresi normaldi (Marsh, 2005: 8; Allen, 2017: 2). Bu durum, çalışan insanların fabrikalardan nefret etmesine neden oldu. Bu nefret hissi de aslında anlaşılabilir bir şeydi. Zira evde ya da küçük bir atölyede çalışmaya alışkın bir erkek için fabrika disiplini gerçekten de dayanılmazdı. Eski çalışma ritimlerinden tamamen farklı olarak, fabrikalarda, belirli bir düzen, hep aynı yöntem ve bıktırıcı bir tek düzelik söz konusuydu. Hâlbuki sanayi öncesi çalışanların durumu oldukça farklıydı. Yaptığı iş ya da çalışma şart ve yöntemleri mevsime veya hava durumuna göre değişebiliyordu. Rasyonel iş taksiminin tesiri altında kalmadan çeşitli mesleklerde farklı farklı görevler üstlenebiliyordu. Çalışma gün ve saatlerine³⁷ dahi kendileri karar verebiliyordu (Hobsbawm, 1999: 63). Aslında evde bile olsa, düşük ücretini telafi etmek için uzun saatler boyunca çalışmak zorundaydı. Ama yine de düzenli çalışma saatlerine bağlı olmadan istediği zaman başlayıp durabilirdi. İstedığı gibi işi bölebilir, gidip gelebilir, dinlenebilir ve hatta isterse günlerce boşta kalabilirdi. Ana imalatçının evinde çalışsa bile, hâlâ oldukça özgürdü. İşveren ile kendisi arasında geçilmez bir uçurum olduğunu hissetmiyordu ve ilişkileri kişisel olma niteliğini koruyordu. Bu ilişki biçiminde katı kurallara bağlı değildi. Bir fabrikaya gitmek ile bir kışla veya bir hapisaneye girmek arasında çok az fark görüyordu.³⁸ Bu durum ilk nesil fabrikatörlerin işgücü elde etmede çoğu zaman güçlük çekmelerinin de en temel sebeplerindendi. Kırsal koşullardaki değişikliklerin taşradan şehirlere, tarımdan sanayiye doğru sürdüğü bir nüfus olmasa işlerinin çok daha zor olacağı da muhakkaktı (Mantoux, 1928: 419).

Bunun ötesinde ilk fabrikalar gürültülü, sağlıksız ve çoğunlukla tehlikeli yerlerdi. Hükümetler, "laissez-faire"³⁹ (bırakınız yapsınlar) olarak bilinen ekonomik işlere müdahale etmeme politikasına saplanmıştı. Bu, sanayinin işleyişine müdahale edilmek istenmediği anlamına geliyordu. Aslında çalışma ve üretim yöntemlerinde sıklıkla değişiklikler yaşanıyor ancak bunlar gerçekleştirilirken en çok etkilenen işçiler için çok az endişe duyuluyordu (Smith, 2009: 39).

Tüm bu zorluklara katlanan işçilerin aldıkları ücretler⁴⁰ ise son derece yetersizdi (Marsh, 2005: 8). Dolayısıyla yaşam standartları da oldukça düşüktü. Konutları çoğu zaman bakımsız, pis ve

³⁶Thomas Carlyle, Chartizm ile ilgili olarak kaleme aldığı kitabında İngiltere'deki işçilerin durumuyla ilgili olarak şu soruyu sordu: "İngiliz çalışanların durumu yanlış mı; aklı başında çalışan erkeklerin sessiz kalamayacağı, kalmayacağı ve hatta kalmaması gerektiği kadar yanlış mı?" (Carlyle, 1840: 3). 19. yüzyılın başlarından itibaren pek çok yazar da sıklıkla bu soruyu tekrarladı (Rule; Wells, 1997: 1).

³⁷Sanayi, saatin baskısını beraberinde getirdi. Makinelerin temposu ile çalışma sürecinin karmaşık ve dikkatlice planlanmış etkileşimi, hayatın mevsimlerle, hatta haftalar veya günlerle değil dakikalarla ölçülmeye başlanması ve herşeyden önce mekanize iş düzeninin, insanın istek ve temayülleriyle uyum sağlamaması geleneksel çalışma yöntemlerine alışık olan insanlar için oldukça zorlayıcı bir durumdu (Hobsbawm, 1999: 64).

³⁸Çalışanlar, bu yeni şartlara hemen ve kendiliğinden uyum sağlayamadıklarından, sözleşmenin ihlali halinde para ya da hapis cezası gibi zorlayıcı tedbirlerle de karşı karşıya kalabiliyorlardı. Zaten ücretler oldukça düşük olduğu için ancak aralıksız çalışmaları halinde hayatta kalacak kadar para kazanabiliyorlardı. Bu durumda da ancak yemek ve uyumak için zamanları oluyordu (Hobsbawm, 1999: 64).

³⁹Olumlu açıdan bakacak olursak, hem felsefi hem de dinî inançlardaki değişimlerin bir sonucu olarak "laissez faire" doktrininin yaygınlaşması ve servete karşı rasyonel bir ahlak anlayışının ortaya çıkması bu dönemde ekonomik girişim koşul ve imkânlarını serbestleştiren bir etki meydana getirdi (Hudson, 2014: 5).

⁴⁰İşçi sınıfının çalışmalarının karşılığında aldıkları nakit ücret dışında bahsetmeye değer bir gelir kaynağı yoktu. Hâlbuki sanayi öncesi çalışanlar, çoğunlukla köydeki varlıklarından ve zanaat atölyelerinden yan gelirleri olan ailelerden oluşmaktaydı. Dahası

yetersizdi.⁴¹ Var olan evler oda oda, iş bulabilmek için kırsal kesimlerden şehirlere gelen göçmenlere kiralandı. Bodrumlar ise en fakir ailelerin evleri oldu (Royle, 2012: 34). Bu insanlar güvenli içme suyuna bile sahip değillerdi. Eğitim imkânı ise son derece sınırlıydı (Allen, 2017: 2). Ama bundan daha fazlası vardı: bu çarpık kentleşme toplumsal yapıyı da tahrip etti. Zengin ile fakir arasındaki fark çok büyüktü. Aralarında aşılması zor engeller vardı. Fabrikadaki usta ile işçiler ya da Wellington Dükü ile mülkünde çalışanlar arasında çok az bir kişisel iletişim vardı (Hobsbawm, 1999: 65).

Önemli bir sorun olarak nitelendirebileceğimiz bir başka husus ise çocuk işçilerdi. Oldukça küçük yaştaki çocuklar bile fabrikalarda çalıştırılabiliyordu. 1880 yılına kadar zorunlu eğitim sözü konusu değildi ve yoksulluk, birçok ebeveyni çocuklarını fabrikalara göndermeye zorluyordu.⁴² Çocukların yetişkinlere göre daha ucuza çalıştırılabilmesi fabrika sahipleri açısından önemli bir avantajdı.⁴³ Bu durum aynı zamanda yetişkinlere ödenen ücretleri de aşağıya çekiyordu. 1833 yılında, pamuk fabrikalarında, yetişkin erkek ücretinin yaklaşık beşte biri karşılığında 84 bin kadar çocuk çalıştırılıyordu. Çocukların çalışma süreleri uzun⁴⁴ ve şartları da ağırdı.⁴⁵ Genellikle makinelerin altından atık parçaları topluyorlardı. Küçük bedenleri, makineyi kapatmak zorunda kalmadan makinelerin altında sürünebilecekleri ve hatta içine bile girebilecekleri anlamına geliyordu. Böyle bir çalışma şekli elbette ki oldukça tehlikeliydi. Nitekim korkunç yaralanma ve hatta ölümlerle sonuçlanan pek çok kaza meydana geliyordu.⁴⁶ 1841 yılında Parlamento’ya sunulan bir rapor, Stockport’ta bir kız çocuğunun geçirdiği iş kazası sonucu uyluk kemiklerinin kırıldığından ve ayak bileklerinin yerinden çıktığından bahsediyordu. Gömleğini makineye kaptıran bir erkek çocuğu ise kolundan ve başından yaralanmıştı (Smith, 2009: 40).

Görüldüğü gibi Sanayi Devrimi, insanların hayatlarını tanınmayacak şekilde değiştirdi. Ya da daha net bir ifadeyle kısa bir süre içerisinde eski yaşam tarzlarını sürdürülemez hale getirdi ve insanları

yeni işçi sınıfının işvereniyle tek bağlantısı aldığı ödemeyken, Sanayi Devrimi öncesi çalışanlar, çok eşit olmasalar da, işverenleriyle çok daha fazla insani ve sosyal bir ilişkiye sahiptiler (Hobsbawm, 1999: 63).

⁴¹Belirtmek gerekir ki sorun konut kalitesi değil ama tüm çevreydi. Hava kirliliğinin ötesinde her yerde hayvan ve insan dışkı kokusu vardı. Böyle bir atmosfer aşinalık kabullenmeyi de sağladı (Allen, 2017: 2).

⁴²Hayat şartları, ailelerin tüm üyelerinin, yani kadınların da fabrikalarda çalışmalarını zorunlu kılıyordu (Royle, 2012: 125).

⁴³Çocuk ve kadın işçilerin ekonomideki verimliliği artırdıkları söylenebilir ancak her ikisi de ulusal büyüme endekslerinde görünmez olma eğilimindedir. Birçok istihdam rakamı kadın ve çocuk işçiliğini dışarıda tutmaktadır. Yine de gerçek ulusal çıktı tahminlerinin bırakılması gerektiğini önermek gerçekçi olmayacaktır. Bu tür rakamların verdiği nicel titizlik olmadan sanayileşmenin zamanlamasını ve ölçeğini ortaya koymak zor olacaktır (Morgan, 2013: 4).

⁴⁴Aslında çocukların çalışma süreleri, ne zaman tükenecekleriyle sınırlıydı. Bu süre on dört, on altı ve hatta on sekiz saat olabiliyordu. Ücreti yapılan iş miktarına bağlı olan ustabaşı, rahatlamalarına bir dakika bile izin vermiyordu. Çoğu fabrikada, ana öğün veya günün tek yemeği için ancak kırk dakika izin veriliyordu. Bu sürenin yirmi dakikası da makinelerin temizliğiyle geçiyordu. Bazı fabrikalarda makineler ara vermeden gece-gündüz çalışıyordu. Bu gibi durumlarda çocuklar da vardiyalı çalışıyor ve “yataklar hiç soğumuyordu” (Mantoux, 1928: 423).

⁴⁵Çocuk işçiler, çektikleri ıstıraba acıyacak insanlardan uzakta yalıtılmış binalarda tamamen işverenlerinin insafına terkedilmiş bir halde çalışıyorlardı. Disiplini sağlamak için gaddarca yöntemler kullanılıyordu. İşin aslı disiplini sağlamak adına savunmasız varlıklara tarif edilemez zulümler yapılıyordu. Kırbacın, sabahdan akşama kadar sadece en küçük hataları cezalandırmak için değil, aynı zamanda yorgunluktan ayakta duramayanları uyanık tutmak için kullanıldığı bir gerçektir. Litton’daki bir fabrikada durum daha da kötüydü. Fabrikanın sahibi Ellice Needham, çocukları yumrukluyor, kamçılıyor, tekmeliyor ve tırnakları etlerine geçene kadar kulaklarını sıkıyordu. Ustabaşılar daha da beterdi. Bunlardan birisi olan Robert Woodward, çocukları bileklerinden makineye asmak, kışın neredeyse çıplak çalıştırmak ve omuzlarına ağırlıklar koymak gibi yeni işkence yöntemleri geliştiriyordu. Bu vahşetten kaçmaya çalışanlar olursa ayakları palangaya vuruluyordu. Birçoğu intihar etmeye çalıştı. Mesela bir kız çocuğu, denetimin gevşediği bir anda kendisini nehre attı. Hayatta kalan çocuk bu hareketiyle özgürlüğüne kavuşmuş oldu; zira patronu bu örneğin bulaşıcı olabileceği korkusuyla çocuğu fabrikadan çıkardı (Mantoux, 1928: 423-425).

⁴⁶Kazalar çok yaygındı. Özellikle uzun çalışma saatlerinin sonuna doğru bitkin çocukların neredeyse iş başında uyukladıkları zamanlarda daha da sık yaşanıyordu. Parmakların nasıl kesildiğine veya kol ya da bacakların çarklar arasında nasıl ezildiğine dair hikâyeler hiç bitmiyordu (Mantoux, 1928: 424).

yenisini keşfedip kurlmaları için serbest bıraktı. Ancak bunu nasıl yapabileceklerini bilmeyen insanlara yol göstermekte hiç yardımcı olmadı (Hobsbawm, 1999: 58).

3. Luddist Başkaldırı

1800'lerde servetin arttığı ve İngiltere'nin daha zengin bir ülke haline geldiği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak bu durum, Sanayi Devrimi sonucunda herkesin yaşam standardının yükseldiği anlamına gelmedi (Smith, 2009: 38). Üstelik pek çok insan bu süreçte işini kaybetti. Gerçekten de Sanayi Devrimi, başlangıçta daha fazla fırsat ve iş imkânı yaratmadığı gibi var olanlar üzerinde de daraltıcı bir etki meydana getirdi.⁴⁷ Bu ise Luddist (Luddites) ayaklanmalarının temel sebebini teşkil etti. Peki ama kimdi bu Luddistler? Rivayete göre Ned Ludd bir çorap dokuma fabrikasında işçiydi. Bir gün işini düzgün yapmadığı için eleştirilmiş ve kendisinden dokuma tezgâhının ayarını düzeltmesi istenmişti. Buna karşın Ned de, iki tane dokuma tezgâhını bir çekiçe ezerek düzeltmişti (Binfield, 2015: XIV). İşte Ned Ludd'a (General veya Kral Ludd) bağlılık yemini edenler⁴⁸ kendilerine "Luddist" ismini verdiler (Fox, 2013: 24). Yetkili makamlar ise bunlardan "yağmacılar", "asiler" ya da daha çok "saldırgan kalabalık"⁴⁹ olarak bahsettiler (Binfield, 2015: XIV).

Luddist başkaldırının neden çıktığını ve hedeflerini anlamak için bu tarihlerde İngiltere'nin içerisinde bulunduğu duruma bakmak gerekir. Zira olayların başladığı sırada gerek İngiltere'nin içerisinde gerekse Avrupa'da önemli gelişmeler yaşanıyor. Kral III. George'un akıl hastalığından dolayı, oğlu, kral gibi hareket etmeye başladı. Napolyon Bonapart ise gücünün zirvesindeydi. Fransız liberalizmini yok etmek ve Fransız milletine kraliyeti kabul ettirmek üzere İngiltere aristokrasisinin üstlendiği yorucu savaş devam ediyordu. İngilizler, Napolyon'u ezmek için hem bizzat savaşıyorlar hem de müttefiklerinin ordularını finanse ediyorlardı. Aslında İngiliz halkından alınan vergiler, Avrupa'nın despotik rejimlerine gidiyordu. Napolyon, yayınladığı meşhur Milano Kararnamesi'yle İngiltere'yi ve dünyanın her tarafındaki sömürgelerini abluka altına almıştı. Avrupa Kıtası'nın İngiltere'ye kapalı limanları⁵⁰ ve verimsiz hasat dönemi tahıl fiyatlarının hızla yükselmesine neden oldu.⁵¹ 1812 yılında buğdayın fiyatı daha önce hiç olmadığı kadar arttı ve ortalama 155 şilini⁵² buldu (Peel, 1880: 6).

Bu arada İngiltere'de hızla artan fabrikalar, dokumacılar gibi vasıflı işçilerin geçim kaynaklarını hızla yok ediyordu. Bir el dokumacısının bir makine ile rekabet etmesi imkânsızdı. Nitekim binlerce el dokuma ustası, makineler yüzünden ya ücretlerinin düştüğüne ya da işlerini tamamen kaybettiklerine şahitlik ediyordu (Smith, 2009: 54).

⁴⁷Mesela 1800'lerde pamuk ipliği yapmanın maliyeti ve yünün ipliğe dönüştürülmesi için gereken işçi sayısı büyük oranda azaldı. En iyi yünlü kumaşı yapmanın işçilik maliyeti de en az yarı yarıya düştü (Marsh, 2005: 9). İşlerin kıt olması ise pek çok kişinin yeni fırsatlar için Amerika'ya göç etmesine neden oldu (Sioux, 2004: 6).

⁴⁸"Ned Ludd" ismi 1811 yılında doğdu (Steedman, 2013: 230-231). İsyancılar, muhtemelen taraftarlarına ilham vermek için, "Ned Ludd" veya "General Ludd" adlı hayali bir liderin komutası altında olduklarını söylüyorlardı. Bununla beraber gerçekte herhangi bir lider olduğuna inanmak için yeterli bir delil ve neden yoktu. Hoşnutsuzluğun hâkim olduğu her bölgede, farklı farklı insanlar kalabalıklara liderlik yaptı ve kendi bölgesinin "General Ludd"u oldu (An Historical Account, 1862: 7).

⁴⁹Belki hiçbir tarihî kişi ya da olay, "kalabalıklar" kadar tarihçiler tarafından ihmal edilmemiştir. Çok az kişi, kalabalıkların, tarihte önemli rol oynadıklarını inkâr edecektir. Yine de uzun yıllar boyunca, tarihçiler yerine, psikologlar tarafından incelenmeye uygun bir konu olarak görülmüştür (*Rude*, 2005: 3).

⁵⁰İngilizlerin dış ticareti 18. yüzyıl boyunca hiç bu kadar düşük olmamıştı. Aynı şekilde iç pazar da hiç bu kadar daralmamıştı (Peel, 1880: 7).

⁵¹Tahıl fiyatlarının yükselmesi, doğal olarak, toprak sahiplerinin işine yaradı. Gerçekten de bu dönemde büyük kazançlar elde ettiler (Peel, 1880: 7).

⁵²Evans, aynı tarih için buğday fiyatını 126 şilin olarak vermiştir. Bkz (2013: 149).

Gerçekten de toplumun önemli kesimi oldukça sıkıntılı bir süreçten geçiyordu.⁵³ Her yıl binlerce tüccar iflas ediyordu. Sefil ve aç insanlar, Yorkshire, Lancashire, Cheshire ve Nottingham gibi büyük kentlerde iş bulmaya çalışıyordu. Savaşın durumunu ya da ne için yapıldığını değil, sadece ocağındaki ateşin söndüğünü ve çocuklarının ekmek için ağladığını biliyordu. Üstelik bu koşullarda üreticiler, emeği son derece ucuzlatan yeni icatlardan yararlanma yoluna gidiyordu. Fakir halkın, bu zor şartlarda geçim kaynaklarını ellerinden alan makinelerin getirdiği faydaları anlamaları beklenebilir miydi (Peel, 1880: 7)?

İşte Luddist hareket bu koşullarda hayat buldu. Zaten Ludistler, çoğunlukla tekstil işçilerinden oluşan yetenekli İngiliz emekçileriydi. Adil bir ücret talep ediyor ve kendi üretim ve ticaretleri üzerinde kontrol sahibi olmayı istiyorlardı. Nitekim sözde General Ned Ludd’un önderliğinde Nottingham, Yorkshire ve Lancashire’da gizli gruplar halinde organize olmaya başladılar. Hedef olarak da, el emeğini yok ederek zanaatlarına ve ticaretlerine zarar veren makineleri⁵⁴ seçtiler (Jones, 2006: 3).

Rahatsızlıklar ilk olarak, Nottingham kasabasının çeşitli yerlerinde bir araya gelen çoğunlukla çorap dokumacılarından oluşan küçük grupların çok sayıda yeni çorap dokuma tezgâhını tahrip etmesiyle kendisini gösterdi.⁵⁵ Bu hadiselerle karışan erkekler, ekseriyetle, yeni makinelerin kullanılmaya başlaması ya da fabrikatörlerin verdikleri düşük ücretlerle çalışmayı reddetmeleri nedeniyle işten atılanlardı. İsyancıların taarruzlarına karşı direnişin bir sonucu olarak, 11 Kasım’da Nottingham yakınlarındaki Bullwell’de Luddistlerden birisinin vurulması şiddet olaylarının daha da artmasına neden oldu.⁵⁶ Bu durum karşısında yetkililer, silahlı kuvvetleri yardıma çağırmayı gerekli gördüler. İlk önce, ekseriyetle yerel milislerden ve gönüllülerden birlikler oluşturuldu. Bunlara yaklaşık dört yüz özel polis de katıldı. Bu gücün etkisiyle olaylar bir süre için duruldu; ancak Kasım ayının sonu gelmeden saldırılar yeniden başladı ve daha sistematik bir karakter kazandı. Luddistler, bazı köylerde

⁵³İngiliz aristokrasisi ve üst sınıfının sanayileşmeden olumsuz anlamda etkilendiğini söyleyemeyiz. Hatta bu gelişme daha da zenginleşmelerini sağladı. Çiftlik ürünlerine olan talep artışı nedeniyle topraklarından elde ettikleri kira gelirleri oldukça yükseldi. Toprakları üzerinde yeni maden ocakları faaliyete başladı ve yine bu mülklerinden demiryolları geçti (Hobsbawm, 1999: 58).

⁵⁴Makineleri kırma eyleminin ilk kez Luddist başkaldırısıyla ortaya çıktığını söyleyemeyiz. On yıllar öncesinde bile işverenleri korkutma yöntemi olarak bu eylem biçiminin örneklerine rastlamak mümkündür (Felkin, 1867: 227). Ancak önceki emek mücadeleleri “Ned Ludd” benzeri bir isim ortaya çıkarmamıştır (Binfield, 2015: XIII).

⁵⁵İlk Luddist saldırı, 11 Mart 1811’de Nottingham şehrinin kuzeydoğusunda yer alan Arnold’da yaşandı. Nottingham’da pazaryerinde toplanan yüzlerce çorapçı, makinelerin kullanılmasını protesto etti. Öfkeli konuşmaların ardından Arnold’da doğru yürüyüşe geçen kalabalık burada faaliyette bulunan bir imalathaneyi bastı ve çorap dokuma tezgâhlarını tahrip etti (The Morning Chronicle, March 15, 1811; The Nottingham Journal, March 16, 1811; Sutton, 1852: 289-290). Bu, tüm dokuma tezgâhlarının parçalandığı ilk saldırıydı. Nitekim bu konudaki çalışmaların çoğunda Luddizm’in başlangıcı olarak bu tarih kabul edildi (Steedman, 2013: 230).

⁵⁶26 Kasım’da Basford’da 13 dokuma tezgâhı tahrip edildi. The Nottingham Review’deki haberde saldıranların değerli eşyalara dokunmayıp sadece makineleri hedef aldıkları bilgisine yer verildi (The Nottingham Review, November 29, 1811). Sonraki günlerde Basford’da 4, Bobbers Mill’de 3 tezgâh daha parçalandı (The Nottingham Journal, December 7, 1811). 15 Aralık’ta Nottingham’da yine makinelere karşı saldırılar yaşandı (The Derby Mercury, December 26, 1811). Saldırganlar hakkında bilgi verenlere ödül verileceğinin açıklanmasının ardından 21 Aralık’ta Arnold’da 2 çorap dokuma tezgâhı daha parçalandı (The Nottingham Review, December 27, 1811). 23 Aralık’ta Radford’da 2-3 çorap dokuma tezgâhı ve New Radford’da oldukça değerli bir dantel tezgâhı kırıldı (The Leeds Mercury, December 28, 1811). 12 Ocak 1812’de Nottingham’da 8, 13 Ocak’ta ise New Radford’da 4 dantel dokuma tezgâhı kullanılamaz hale getirildi (The Nottingham Review, January 17, 1812). 19 Ocak 1812’de Nottinghamshire ve Derbyshire’da bir dizi Luddist saldırı yaşandı. New Radford’da 4, Ruddington’da 3, Linby’de 10 ve Derbyshire’da birkaç yerde 20 adet değişik tipte dokuma tezgâhı tahrip edildi (Nottingham Review, January 24, 1812; The Nottingham Journal, January 25, 1812; The Derby Mercury, January 30, 1812; The Leeds Mercury, February 1, 1812). Görüldüğü gibi Nottingham’da 1811 yılının Mart ayında başlayan olaylar, özellikle Kasım 1811-Ocak 1812 tarihleri arasında zirve noktasına ulaştı (Thompson, 1964: 535). Nitekim Morning Post, Nottingham’da Luddist saldırılarda görülen artışa dikkat çeken bir makale yayınladı. Bkz. (Morning Post, January 2, 1812).

sadece dokuma tezgâhlarını kullanılamaz hale getirmekle kalmadılar, aynı zamanda buralardan yardım paraları da topladılar. Bu durum da sayılarının hızla artmasına ve eylem alanlarının genişlemesine katkıda bulundu (An Historical Account, 1862: 7-8).

Luddistler, hızla değişen koşullara makineleri yok ederek tepki veriyorlardı.⁵⁷ Sahip oldukları ruh hali, gerek kamuoyunun desteğini sağlamak için neşrettikleri yazılarda⁵⁸, gerekse General Ludd imzasıyla üreticilere gönderdikleri tehdit mektuplarında⁵⁹ açıkça görülebiliyordu. Bu mektuplar, şikâyet ve adaletsizlik duygusu ile doluydu. “Düzeltenler Ordusu” ifadesi, yetkililerin başarısızlıkları karşısında, adaleti dağıtan insanlar olarak kendilerini gördüklerini ortaya koyuyordu. Özellikle geçmişteki “haklar” dan ve eski “özgürlükler” den sıklıkla bahsediyorlardı (Stevenson, 2013: 201).

Bu noktada Luddist tepkinin ne olmadığını da belirtmek gerekir. Bu, kontrolsüz bir öfkenin sonucu olarak verilen akılsızca bir tepki değildi. Luddistler, besbelli sebeplerle harekete geçmişlerdi. Hedeflerini belirlerken de seçici davranıyorlardı. Üstelik yalnızca işlerini kaybetmelerine değil, bir yaşam tarzının yok olmasına da tepki gösteriyorlardı.⁶⁰ Gerçekten de üzgün ve öfkeli olmak için iyi sebepleri vardı (Fox, 2013: 25).

Ancak bu sebeplerin iktidardakiler tarafından anlaşılıp takdir edildiğini söylemek mümkün değildi. Üstelik Luddist saldırılar, Fransız Devrimi sırasında tanık olunanlara benzer sahneleri hatırlatıyordu.⁶¹ Nitekim bu hadiselerin zenginlere karşı şiddetli bir devrimin başlangıcı olabileceği düşüncesiyle endişeye kapılan (Smith, 2009: 54) Hükümet’e göre olaylar karşısında müsamahasız davranılmalı ve sert tedbirler alınmalıydı. Nitekim Hükümet tarafından konuyla ilgili olarak Parlamento’ya sunulan bir tasarıda “dokuma tezgâhu kırmak” büyük bir suç olarak tanımlandı ve bu suça katılanların cezasının ölüm olacağı belirtildi. Bu tasarıya muhalefet ise ünlü bir şairden, Lord Byron’dan geldi. Yayınladığı ünlü şiiri “Childe Harold” (Asilzade Harold) ve Parlamento’daki söyleviyle aılıktan ölmek üzere olan vatandaşlarına sahip çıktı. 27 Şubat 1812’de Lordlar Kamarası’nda

⁵⁷İngiltere’deki işçilerin düşük ücretler karşısında verdikleri tepkilerden bir diğeri ise grevdi. Mesela İskoç dokumacılar, 1812 sonunda, erken sendika tarihinin en etkileyici grevlerinden birini gerçekleştirdiler. Nitekim Carlisle’den Aberdeen’e uzanan bir alanda 40.000 dokuma tezgâhı altı hafta boyunca boş kaldı (Stevenson, 2013: 201). Bundan sonraki süreçte işçiler, koşullarını iyileştirmek için yasadışı şekilde sendikalar altında örgütlenmeye başladılar (Allen, 2017: 2).

⁵⁸UK (United Kingdom), TNA (The National Archives), HO (Home Office) 33/1/33.

⁵⁹Mesela 1812 yılı Mart ayının sonundan Nisan’ın ortasına kadar geçen üç haftada, hiçbir şekilde birbiriyle bağlantısı olmayan ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan ve çalışan üç farklı üretici tehdit mektupları aldı. Bu isimlerden ilki George Rowbottom, Nottingham’ın batısındaki küçük bir kasaba olan Eastwood’da faaliyet gösteren bir çorapçıydı. Bay Smith, Holmfirth yakınlarında çalışan bir şifoniyerdi. Thomas Garside ise Stockport’ta pamuklu kumaşın buharla dokunması için iplik eğirme işiyle uğraşan bir üreticiydi. Üç mektubun da ortak noktası Ned Ludd ismiyle gönderilmiş olmasıydı. Bu mektuplar sadece tehdit için bir vasıta değil, aynı zamanda talepleri dile getirmek için bir araç olarak kullanılıyordu (Randall, 2006: 271; Binfield, 2015: XV).

⁶⁰İnsanların, hayatlarını derinden etkileyen büyük değişimle başa çıkmakta zorlanmaları doğaldı. Hele kişilerin hayatında değişimin çok az yaşandığı ve çocukların, hayatlarının ebeveynlerininine çok benzeyeceğini düşündüğü bir zamanda bu daha da zordu (Smith, 2009: 54).

⁶¹Fransız Devrimi’nden sonra İngiliz Hükümeti, emekçi insanların reform taleplerinin devrime yol açabileceğinden endişe duymaya başladı. 1799 ile 1800 yıllarında, çalışma koşullarının iyileştirilmesine çalışmak için işçi gruplarının bir araya gelmelerini yasadışı kılan “Combination Acts” denilen katı kanunlar getirildi (Smith, 2009: 55). Ayrıca bu dönemde reform talep edenler, yetkililerce, Fransız ajan veya işbirlikçi olarak itham edildiler. Bu durum da doğal olarak bu insanların faaliyetlerini gizlemeye sevketti. Hükümet ise gizli örgütlenmelere nüfuz edebilmek için daha önce hiç olmadığı kadar çok muhbir kullandı. Her bir ihbar için ödeme yapıldı. Bu da asılsız haberlerin çoğalmasına neden oldu. Bununla beraber ister gerçek, isterse uydurma olsun her türlü haber yetkililerce hevesle kabul edildi (Thompson, 1964: 485). Ancak belirtmek gerekir ki Hükümet’in yasaklayıcı ve baskıcı politikaları insanların yaşamlarını iyileştirme konusundaki kararlılıklarına engel olamadı (Smith, 2009: 55).

edebî bir üslupla yaptığı söz konusu konuşmasında Byron, makineler yüzünden pek çok kişinin işini kaybettiğini belirtti ve “aç ve çaresiz bir halk” için idam cezasının çözüm olup olmadığını sordu.⁶²

Gerçekten de söz konusu isyan o günün kurulu düzenini ciddi şekilde korkuttu. Hükümet ve iş dünyasının liderleri Londra’nın görkemli salonlarında, seri üretim, ucuz mallar, ticarete büyüme ve daha fazla kâr hayaliyle yeni bir üretim ekonomisinin ayrıntılı planlarını hazırlıyorlar ve ülke için başka bir gelecek tasavvur ediyorlardı. Bu tahayyülde çalışan ailelerin istek ve ihtiyaçlarının ancak çok küçük bir yeri vardı. İşçiler de makinelerin yalnızca çark dişleri haline geldiklerini görmüşlerdi ve buna razı olmak yerine tepki gösterip direnme yolunu seçmişlerdi (Fox, 2013: 25).

Nitekim başkaldırı ruhu, kısa bir süre içerisinde Derbyshire⁶³, Leicestershire⁶⁴, Lancashire⁶⁵, Cheshire ve Yorkshire gibi şehirlere yayılarak bir dereceye kadar İngiltere’nin tüm merkezi üretim bölgelerini kapladı.⁶⁶ Bu insanlar, işlerini ellerinden alan ve hayatlarını altüst eden mekanik dokuma tezgâhlarını, el baltasından demirci çekicine⁶⁷ kadar ele geçirebildikleri her türlü silahla parçaladılar (Fox, 2013: 24-25). Mesela Tentwistle’da yer alan bir fabrikadaki pamuk makineleri tamamen tahrip edildi. 14 Nisan’da Stockport’ta bazı tezgâhlar yok edildi (An Historical Account, 1862: 8-9). Aynı ayın 20’sinde Manchester’a 10 kilometre mesafedeki Middleton’da yer alan bir fabrika birkaç bin kişiden oluşan bir grubun saldırısına uğradı (Prentice, 1851: 52-53; Clery, 2017: 194). Sevk edilen askerî birlikler isyancıları geri püskürttü. Ertesi gün ikinci bir saldırı daha gerçekleşti. Olaylar sırasında toplam 10 kişi hayatını kaybetti (Hammond; Hammond, 1919; 289). Aynı günlerde Manchester’da da ayaklanmalar baş gösterdi. Benzer şekilde Batı Houghton’da, ordunun yokluğundan yararlanan isyancılar bir fabrikaya saldırdılar ve makinelere zarar verdiler. Yine Newcastle, Wigan, Warrington, Eccles, Carlisle ve Yorkshire’da saldırılar yaşandı. Nottinghamshire’da geniş dokuma tezgâhları⁶⁸, Lancashire’da buharla çalışan tezgâhlar ve Yorkshire’da yünlü kumaşların⁶⁹ kesilmesinde kullanılan makineler, yani el emeğine olan talebi azaltan tüm yeni icatlar yok edilmek istendi (An Historical Account, 1862: 9).

⁶²(Cobbett’s Parliamentary Debates, 1812: 966-972). Ayrıca bkz. Hansard, HL Deb 27 February 1812 Vol. 21 cc. 964-79. Konuyla ilgili olarak Lordlar Kamarası’da yapılan görüşmeler için bkz. Deb 04 February 1812 vol 21 cc602-3; Deb 02 March 1812 vol 21 cc1077-84; Deb 05 March 1812 vol 21 cc1166-8. Avam Kamarası’nda yapılan görüşmeler için bkz. Deb 06 February 1812 vol 21 cc671-2; Deb 14 February 1812 vol 21 cc807-24; Deb 17 February 1812 vol 21 cc826-41; Deb 18 February 1812 vol 21 cc847-53; Deb 18 February 1812 vol 21 cc853-5; Deb 20 February 1812 vol 21 cc859-66; Deb 25 February 1812 vol 21 c962; Deb 09 March 1812 vol 21 cc1215-7.

⁶³The Derby Mercury adlı gazetenin 12 ve 19 Aralık 1811 tarihli sayılarında Ilkeston, Makeney, Heage, Holbrook, Crich, Swanwick ve Riddings’te hafta boyunca birçok dokuma tezgâhının tahrip edildiği haberine yer verildi (The Derby Mercury, December 12, 1811; December 19, 1811).

⁶⁴Luddist olduğu iddia edilen bazı şahıslarla ilgili olarak Leicester’da bir mahkeme kuruldu ve 23 Mart 1812’de yargılamalara başlandı (The Leicester Journal, March 27, 1812).

⁶⁵Olaylara karıştıkları iddiasıyla Lancaster ve Chester Kaleleri’nde tutuklu bulunan mahkûmların listesi için bkz. (The Lancaster Gazette, May 9, 1812).

⁶⁶Bu dönemde sadece Sanayi Devrimi nedeniyle değil, savaş şartlarının etkisiyle yaşanan gıda sıkıntısı veya fiyatlarının yüksek olması nedeniyle birçok yerde ayaklanmalar baş gösterdi (Charlesworth, 2018: 104). Benzer sıkıntı ve rahatsızlıklar İngiltere’nin güney ve doğu illerinin kırsal emekçi toplulukları için de geçerliydi (Archer, 2000: 8).

⁶⁷Luddistler, “Enoch” adını verdikleri bir çekiçle binlerce makineyi parçaladılar. Bu isim, sadece çekiç değil, aynı zamanda biçkicilerin zanaatlarını tehdit eden biçki makineleri de imal eden Enoch Taylor adlı bir ustaya göndermede bulunmak için kullanılıyordu. Bu şekilde hem sorunların hem de çözümlerin aynı kaynaktan gelebileceği ima ediliyordu (Binfield, 2015: 54-55).

⁶⁸Yalnızca Nottinghamshire’da binden fazla dantel ve çorap dokuma tezgâhu tahrip edildi (Peel, 1880: 8; Thompson, 1964: 535). Meydana gelen zararlar ise birkaç yıl boyunca telafi edilmedi (King; Timmins, 2001: 77).

⁶⁹Yünlü kumaş, 18. yüzyıl boyunca İngiliz tekstil sektöründe en büyük paya sahip ürünlerden birisiydi (Randall, 1991: 13).

Hükümet'in, hareketi askerlerle⁷⁰ bastırması ise hızlı ve acımasız oldu. Gece yarısı baskınlarıyla makinelerin parçalandığı ve fabrikaların ateşe verildiği Luddist hareketin en şiddetli dönemi kısa sürdü ve netice itibariyle başarısız oldu.⁷¹ Olaylara karışanları⁷² yargılamak üzere York'ta özel bir komisyon teşkil edildi. 2 Ocak 1813'te çalışmalarına başlayan komisyon, 11 gün boyunca, saldırılara karıştıkları iddiasıyla tutuklanan 66 erkeği yargıladı. Sonuçta on sekiz kişi hakkında idam cezası verildi. Bunlardan üçü 8 Ocak'ta, on dördü ise 16 Ocak'ta idam edildi. Kalan bir kişinin infazı ise ertelendi. Altı kişi basit suçlardan dolayı yedi yıl sürgün cezası aldı. Kalanlar ise ya kefaletle serbest bırakıldı ya da delil yetersizliği⁷³ nedeniyle beraat etti (Collection of State Trials, 1823: 959-1169; An Historical Account, 1862: 130).

Her ne kadar dönemin yetkilileri ve basını tarafından "eşkıya" olarak nitelendirilip ağır şekilde cezalandırılırsalar da tarihçiler, Luddizm'in gözü kapalı ve düzensiz bir suç hareketinden daha fazlası olduğu konusunda hem fikirdirler. Yerel ya da çevre bölgelerden gelen işçilerin katılımıyla oluşan Luddist gruplar, nüfusun bir kesitini temsil ediyordu. Bu hareket toplumun içinden çıkmıştı. Nitekim öldürülen Luddistler, toplum tarafından yerel kahramanlar olarak kabul edildi. Cenazelerine büyük kalabalıklar katıldı. Gerçekten de bu hareketin halk nazarında önemli bir karşılığı olduğunu söylemek mümkündür (Stevenson, 2013: 200).

Belirttiğimiz gibi Luddistlerin tutum ve eylemleri ilerleme ve rasyonel ekonomi adına şiddetle kınandı. Cahil ve barbar olarak nitelendirildiler. Ancak hiçbir şey bu insanların verdikleri tepki kadar doğal olamazdı. Zira işçinin tek sermayesi emeği ve teknik ustalığıydı. Bunları değersizleştiren herhangi bir şey onu tek vasfından mahrum bırakırdı. Makinelerin tüm faydası ve var olma nedeni emeğin tasarrufunu mümkün kılmasıydı. Ancak işçi, anlaşılır ve hatta savunulabilir şekilde, bu tasarrufun kendi pahasına yapıldığını düşündü. Mağdur insanların bu makul bakış ve itirazına verilen cevap ise makinelerin fiyatları düşürerek tüketimi arttıracığı; talepteki artışın sınai kalkınmayı hızlandıracığı ve nihayetinde emeğin yok olmaktan ziyade, daha çok ve daha büyük atölyelerde çok daha büyük bir rol oynayacağı şeklindeydi. Bu değerlendirme doğrudu ancak işçilerin, makinelerle ilk temasa geçtiklerinde, uzun tecrübenin haklı çıkardığı bu akıl yürütmeyi takdir etmesi imkânsızdı. Onları etkileyen tek şey, birçoğunun işini kaybettiği ve her hâlükârda ücretlerin düştüğü ezici bir rekabetle mücadele etmeleri gerektiği idi.⁷⁴ Eğer insanlar, şiddetli muhalefetleriyle ilerleme yolunda durdularsa ve hiçbir şekilde kendilerine yarar sağlamadan hareket ettilerse, bunu sadece aptallıklarına ve vahşiliklerine bağlamak doğru olur mu (Mantoux, 1928: 409-410)?

Luddistlerin karşı çıktıkları şey ilerleme değil, ahlaki sınırları olmayan, sermayeyi kontrol edenlerin istedikleri her şeyi yapabileceklerini iddia eden ve hükümet ile kral tarafından korunup

⁷⁰1812 yazında isyan bölgesinde güvenliği sağlamak için 12.000 kadar asker bulunuyordu (Thompson, 1964: 564). Ludistlere karşı alınan güvenlik tedbirleriyle ilgili olarak bkz. UK, TNA, HO 40/1/1-16; 40/2/1-23.

⁷¹Luddist saldırılar birkaç sene daha sürdü. Hem işçilerin kötü durumuna hem de eylemlerinin ardındaki ilkeye duyulan sempati ise neredeyse iki yüz yıl boyunca devam etti. Bu bağlamda Ned Ludd, sadece fikrî ve edebî olarak değil ama aynı zamanda halkın hayal dünyasında da varlığını korudu (Fox, 2013: 25). Bu noktada teknolojinin, toplumsal hayattaki etkisiyle ilgili olan tartışmaların geçerliliğini yitirmediğini de unutmamak gerekir. İnsanoğlu, makinelerin ne zaman kendisinin yerini alacağını sorgulamaya devam etmektedir (Orhan, 2014: 22).

⁷²Luddist olduğundan şüphelenilenlerin isimleri için bkz. UK, TNA, HO 40/2/5.

⁷³Luddistler hakkında bilgi verenler için büyük para ödülleri söz konusuydu. UK, TNA, HO 40/1/01, folios 9. Ancak saldırıların planlı bir şekilde yapılması ve alt tabakadaki insanların Luddistlere karşı olmak yerine, lehlerinde bir tutum sergilemesi, suçluların tespit etmeyi ya da yakalananları mahkûm edecek kanıtlar bulmayı oldukça zorlaştırdı (An Historical Account, 1862: 8).

⁷⁴Bu insanların geçimlerini bir başka işte aramaları gerektiği söylenebilir; ancak belirttiğimiz gibi ticaretin durma noktasına geldiği ve her mesleğin ihtiyaçtan fazla dolu olduğu bir ortamda, bu, gerçekçi bir temenni olmayacaktır. Her köy ve kasaba iş bulma ümidiyle fırsat kollayan çok fakir insanlarla doluydu. Üretim bölgelerinde çalışanların birçoğunun eline ise günde iki buçuk peniden daha fazla para geçmiyordu (Peel, 1880: 8-9).

teşvik edilen yeni politik ekonomiydi. *Bu* yeni ekonomik modelin mimarları, işgücünü istedikleri derecede uysal hale getirmek için eski hakları reddedip ortadan kaldırmak istiyordu. Luddistler tam da buna karşı mücadele veriyordu. *Bu* mücadele makinelere ve fabrikatörlere karşı sadece fiziki değil, özellikle yeni ekonomik yapının altında yatan sınırsız kâr ve rekabet ilkelerine karşı hak ve adalet isteyen ahlaki bir mücadeleydi. Onları asıl tehlikeli yapan şey de buydu (Sale, 1995: 5).

Ned Ludd'un takipçilerinin hayatlarını mahveden makinelere karşı silahlandıkları doğrudur.⁷⁵ Ama Luddizm'in özü şiddet değil, insanlığımızın değerini azaltan mekanik yaklaşımın reddedilmesi ve bizi insan yapan şeylere saygı ve güvendi. Geleneğe, sezgiye, maneviyata, duygulara, insan ilişkilerine, el emeğine ve gerçekliğin düzensiz ve öngörülemez doğasına saygı duyan, bilimin hâkimiyetini, mekanik ve indirgemeci yaklaşımı ve verimlilik ile maddiyatın üstün bir değer olarak kabul edilmesini sorgulayan bir felsefeydi (Fox, 2013: XII).

SONUÇ

İngiltere'de 18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali gibi dayanılmaz hale gelen koşullara karşı ani bir başkaldırı şeklinde gerçekleşmedi. Ama her devrimde görüldüğü gibi Sanayi Devrimi de eskiyi yıktı ve yerine yeni bir düzen getirdi. En başta sosyoekonomik alanda yaşanan bu dönüşüm doğal olarak sancısız gerçekleşmedi.

Devrim, en başta, tek sermayesi emeği ve teknik ustalığı olan insanların bu vasıflarını ellerinden aldı ve kendilerine iki seçenek dayattı: Ya işsiz kalacaklar ya da yeni düzenin ucuz işgücü haline geleceklerdi. İngiliz emekçileri ise ne işsiz kalmayı ne de makinelerin yalnızca çark dişleri haline gelmeyi kabullendiler ve geçim kaynaklarını tehdit eden ve sorunun asıl kaynağı gibi görünen makineleri ortadan kaldırmaya karar verdiler. Nitekim bu amaçla örgütlendiler ve binlerce makineyi kullanılamaz hale getirdiler.

İngiltere'nin savaşta olduğu bir dönemde yaşanan ve hemen hemen tüm üretim bölgelerine yayılan Luddist başkaldırı, iktidarı teyakkuza geçirmek için yeterli oldu. Çözüm olarak ise Hükümet, bu insanların şikâyetlerine kulak vermek yerine, baskı ve korkutma yolunu seçti. Onları yeniliklerin ve ilerlemenin karşıtı olarak görüp suçlamak en kolay yoldu. Peki ama makine parçalamaktan başka çare göremeyen insanların sorunlarına eğilip çözüm aramak yerine, onları ölümle tehdit etmek doğru bir yol muydu? Tek suçlu, zanaatlarının yok olmasına direnen bu insanlar mıydı? Emekçilerin yaşamasını zorlaştıran bu yeni sosyo-ekonomik sistemin hiç mi kusuru yoktu?

Luddistler ilerlemeye ya da zenginliğin artmasına değil, geçim kaynaklarının yok olmasına karşı çıktılar. Makine kırma eylemi, evine ekmek götüremeyen insanların ancak çaresizliklerinin bir sonucuydu. Bu bağlamda 1811-1813 yıllarında yaşanan Luddist başkaldırı hareketini, bundan sonraki süreçte de devam edecek olan emekçilerin hak arama mücadelelerinin bir merhalesi olarak görmek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

A. United Kingdom The National Archives

Home Office: 33/1/33; 40/1/01, folios 9; 40/1/1-16; 40/2/1-23; 40/2/5.

B. United Kingdom Parliament Documents (Hansard)

⁷⁵Kalabalıkların eylemleri, belki çoğu zaman barışçıl olabilir; ancak ayaklanmalar doğası gereği böyle değildir (Fruchtman, 2015: 1).

Commons: Deb 06 February 1812 vol 21 cc671-2; Deb 14 February 1812 vol 21 cc807-24; Deb 17 February 1812 vol 21 cc826-41; Deb 18 February 1812 vol 21 cc847-53; Deb 18 February 1812 vol 21 cc853-5; Deb 20 February 1812 vol 21 cc859-66; Deb 25 February 1812 vol 21 c962; Deb 09 March 1812 vol 21 cc1215-7.

Lords: Deb 04 February 1812 vol 21 cc602-3; Deb 27 February 1812 vol 21 cc964-79; Deb 02 March 1812 vol 21 cc1077-84; Deb 05 March 1812 vol 21 cc1166-8.

Cobbett's Parliamentary Debates during the Sixth Session of the Fourth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, and of the Kingdom of Great Britain (1812). (Volume 21 - Comprising the Period between the 7th of Jan. and the 16th of March 1812). London: T. C. Hansard.

C. Collection of State Trials and Proceedings

Cobbett's Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason and Other Crimes and Misdemeanors from the Earliest Period to the Year 1783, with Notes and Other Illustrations: Compiled by T. B. Howell and Continued from the 1783 to the Present Time by Thomas Jones Howell (1823). (Volume 31). London: T. C. Hansard.

II- Gazeteler

The Derby Mercury, December 12, 1811; December 19, 1811; December 26, 1811; January 30, 1812.

The Lancaster Gazette, May 9, 1812.

The Leeds Mercury, December 28, 1811; February 1, 1812.

The Leicester Journal, March 27, 1812.

The Morning Chronicle, March 15, 1811.

The Morning Post, January 2, 1812.

The Nottingham Journal, March 16, 1811; December 7, 1811; January 25, 1812.

The Nottingham Review, November 29, 1811; December 27, 1811; January 17, 1812; January 24, 1812.

III- Tetkik Eserler

Allen, Robert C. (2017). *The Industrial Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

An Historical Account of the Luddites of 1811, 1812 and 1813, with Report of Their Trials. (1862). Huddersfield.

Archer, John E. (2000). *Social Unrest and Popular Protest in England, 1780-1840*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barczewski, Stephanie; Eglin, John; Heathorn, Stephen; Silvestri, Michael; Tusan, Michelle (2015). *Britain Since 1688: A Nation in the World*. London and New York: Routledge.

Binfield, Kevin (Ed). (2015). *Writings of the Luddites*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Buer, Mabel Craven (1968). *Health, Wealth and Population in the Early Days of the Industrial Revolution*. London: Routledge & Kegan Paul.

Carlyle, Thomas (1840). *Chartism*. London James Fraser.

Charlesworth, Andrew (2018). *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*. London and New York: Routledge.

Clery, E. J. (2017). *Eighteen Hundred and Eleven, Poetry, Protest and Economic Crisis*. Cambridge, New York, Melbourne, Delhi, Singapore: Cambridge University Press.

Coleman, D. C. (1992). *Myth, History and the Industrial Revolution*, London and Rio Grande: The Hambleton Press.

Deane, Phyllis (1979). *The First Industrial Revolution (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, Chris (2006). *Revolution Debate: Britain in the 1790s*. London and New York: I. B. Tauris.

- Evans, Eric J. (2013). *The Shaping of Modern Britain: Identity, Industry and Empire 1780-1914*. New York: Routledge.
- Felkin, William (1867). *A History of the Machine-Wrought Hosiery and Lace Manufactures*. London: Longmans, Green, and Co.
- Fox, Nicols (2013) *Against the Machine: The Hidden Luddite Tradition in Literature, Art, and Individual Lives*. Washington, Covelo, London: Island Press / Shearwater Books.
- Fruchtman, Jack (2015). “The Arc of Violence: Riots, Disturbances of the Peace, Public Protests and Crowd Actions in History”. *Crowd Actions in Britain and France from the Middle Ages to the Modern World (Edited by Michael T. Davis)*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Gray, Leon (2014). *Horrible Jobs of the Industrial Revolution*. New York: Gareth Stevens Publishing.
- Grint, Keith; Woolgar, Steve (1997). *The Machine at Work: Technology, Work and Organization*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Hammond, J. L.; Hammond, Barbara (1919). *The Skilled Labourer, 1760-1832*. London: Longmans, Green and Co.
- Hills, Richard Leslie (1970). *Power in the Industrial Revolution*. Manchester: Manchester University Press.
- Hobsbawm, Eric J. (1999). *Industry and Empire: From 1750 to the Present Day (Revised and Updated With Chris Wrigley)*. New York: The New Press.
- Housel, Debra J. (2008). *Industrial Revolution*. California: Teacher Created Materials.
- Hudson, Pat (2014). *The Industrial Revolution*. London: Bloomsbury Publishing.
- Humphries, Jane (2010). *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johns, Cort MacLean (2019). *The Lost Industrial Revolution, USA*: Lulu Publishing.
- Jones, Steven E. (2006). *Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism*. New York and Oxon: Routledge.
- King, Steven; Timmins, Geoffrey, (2001). *Making Sense of the Industrial Revolution: English Economy and Society 1700-1850*. Manchester: Manchester University Press.
- Mantoux, Paul (1928). *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century (Revised Edition Translated by Marjorie Vernon)*. London: Jonathan Cape.
- Marsh, Carole (2005). *Industrial Revolution from Muscles to Machines: 1750-1900*. Gallopade International.
- McNeese, Tim (2000). *History of Civilization: The Industrial Revolution*. St. Louis Missouri: Milliken Publishing Company.
- Mitch, David (2002). “The Industrial Revolution, c. 1750 - c. 1850”. *Events that Changed Great Britain Since 1689 (Edited by Frank W. Thackeray, John E. Findling)*. Westport-Connecticut, London: Greenwood Press, s. 6-18.
- Moffit, Louis W. (1963). *England on the Eve of the Industrial Revolution*. Oxon: Frank Cass & Co. Ltd.
- Mokyr, Joel (2011). “The Industrial Revolution and the New Economics History”. *The Economics of the Industrial Revolution (Edited by Joel Mokyr)*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., s. 1-52.
- More, Charles (2000). *Understanding the Industrial Revolution*. London and New York: Routledge.
- Morgan, Kenneth (2013). *The Birth of Industrial Britain 1750-1850*, London and New York: Routledge.
- Musson, Albert Edward; Robinson, Eric (1989). *Science and Technology in the Industrial Revolution*. London: Gordon and Breach.
- North, Douglass Cecil (1981). *Structure and Change in Economic History*. Norton.
- O’Brian, Patrick K. (2010). “Deconstructing the British Industrial Revolution as a Conjuncture and Paradigm for Global Economic History”. *Reconceptualizing the Industrial Revolution (Edited by Jeff Horn, Leonard N. Rosenband, Merritt Roe Smith)*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press, s. 21-46.

- Orhan, Serdar ve Savuk, Fatih (Mayıs-Ağustos 2014). "Emek-Teknoloji-İşsizlik İlişkisi" ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 9-24.
- Peel, Frank (1880). *The Risings of the Luddites*. Heckmondwike: T. W. Senior.
- Pollard, Sidney (1981). *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760-1970*. Oxford: Oxford University Press.
- Prentice, Archibald (1851). *Historical Sketches and Personal Recollections of Manchester: Intended to Illustrate the Progress of Public Opinion from 1792 to 1832*, London: Charles Gilpin.
- Randall, Adrian (1991). *Before the Luddites: Custom, Community and Machinery in the English Woollen Industry, 1776-1809*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Randall, Adrian (2006). *Riotous Assemblies: Popular Protest in Hanoverian England*. New York: Oxford University Press.
- Royle, Edward (2012). *Modern Britain: A Social History 1750-2011*, Third Edition, London and New York: Bloomsbury.
- Rude, George (2005). *The Crowd in History, 1730-1848*. London: Serif.
- Rule, John; Wells, Roger A. E. (1997). *Crime, Protest and Popular Politics in Southern England, 1740-1850*. London and Rio Grande: The Hambledon Press.
- Sale, Kirkpatrick (1995). *Rebels against the Future: The Luddites and Their War on the Industrial Revolution: Lessons for the Computer Age*. Cambridge, Massachusetts: Perseus Publishing.
- Sioux, Tracee (2004). *Immigration, Migration, and the Industrial Revolution*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Smellie, K. B. (1962). *Great Britain since 1688: A Modern History*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Smith, Nigel (2009). *Events and Outcomes Industrial Revolution*. London: Evans Brothers.
- Snooks, Graeme Donald (2012). "New Perspectives on the Industrial Revolution". *Was the Industrial Revolution Necessary?* (Edited by Graeme Donald Snooks). London and New York: Routledge, s. 1-26.
- Steedman, Carolyn (2013). *An Everyday Life of the English Working Class: Work, Self and Sociability in the Early Nineteenth Century*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Stevenson, John (2013). *Popular Disturbances in England 1700-1832 (Second Edition)*. London and New York: Routledge.
- Sutton, John Frost (1852). *The Date-book of Remarkable and Memorable Events Connected with Nottingham and Its Neighbourhood: 1750-1850*, London: Simpkin & Marshall.
- Thackeray, Frank W.; Findling, John E. (Ed). (2002). *Events that Changed Great Britain Since 1689*. Westport-Connecticut, London: Greenwood Press.
- Thompson, E. P. (1964). *The Making of the English Working Class*. New York: Pantheon Books - A Division of Random House.
- Toynbee, Arnold (1884). *Lectures on the Industrial Revolution in England: Popular Addresses, Notes and Other Fragments, together with a Short Memoir by B. Jowett*. London: Rivingtons.
- Wroble, Lisa A. (1999). *Kids During the Industrial Revolution*, New York: The Rosen Publishing Group.

Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumun Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılığı Açısından İncelenmesi

Doç. Dr. Yeliz Kındap Tepe

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0963-810X>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Vezir Aktaş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8475-1877>

Jönköping Üniversitesi, Eğitim ve İletişim Fakültesi, Pedagoji ve Psikoloji Bölümü, Smaland – İSVEÇ

Rojin Demirel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7618-4489>

TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Cansu Kanat

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1279-3143>

TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.12.2019

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutum

Düşmanca Niyet Yükleme Eğilimi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40275>

Öz

Dünyada her yıl çok sayıda insan çeşitli sebeplerden dolayı vatandaşı olduğu ülkeyi terk etmek zorunda kalmaktadır. Mülteciler Derneği'nin bildirimine göre (2019), geçici barınma merkezlerinde kalan Suriyelilerin sayısı 62 bin 335 kişidir. Bu veri bir taraftan Suriyeli mültecilerin bir kısmının kamp alanlarına yerleştirildiğini gösterirken diğer taraftan birçok Suriyeli mültecinin kentlerde yaşadıklarını göstermektedir. İlgili alan yazını incelendiğinde Türkiye'de yapılan araştırmalarda genellikle Suriyeli mültecilerin yaşadığı sorunlar ve ne gibi sorunlara sebep oldukları konularına odaklanıldığı, Suriyeli mültecilere yönelik tutumu ve bu tutumun belirleyicilerini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumun öncüllerinin belirlenmesi amacıyla söz konusu tutumların düşmanca niyet yükleme eğilimi, anne baba eğitimi ve mülteci tanıdığı olup olmaması değişkenleriyle ilişkileri incelenmiştir. Bu amaçla farklı bölümlerde okuyan öğrencilerden, yaşları 18-32 arasında değişen (Ort. = 21.13, S = 2.04), toplam 276 katılımcı (126 kadın ve 150 erkek) araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği (Doğan, Erdoğan, Yunus ve Kındap-Tepe, 2017), Düşmanca Niyet Yükleme Ölçeği (Aktaş ve Kındap-Tepe, 2019) ve demografik bilgi formu kullanılmıştır. Suriyeli mültecilere yönelik tutumu yordayan değişkenleri incelemek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçta anne eğitim düzeyi ve mülteci tanıdığı olma durumunun ve düşmanca niyet yüklemenin Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumu pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Bulgular, mülteci tanıdığı olmamasının, düşmanca niyet yükleme eğiliminin ve anne eğitim düzeyinin yüksek olmasının Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar ilgili literatür bağlamında tartışılmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Kındap Tepe, Y.; Aktaş, V.; Demirel, R. ve Kanat, C. (2020). Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumun Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılığı Açısından İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 375-385.

Investigation of the Attitude of Syrian Refugees in Terms of Hostile Attribution Bias

Assoc. Dr. Yeliz Kindap Tepe

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Psychology, Samsun – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Vezir Aktaş

Jonkoping University, School and Education and Communication, Department of Pedagogy and Psychology, Smaland– SWEDEN

Rojin Demirel
TURKEY

Cansu Kanat
TURKEY

Article History

Submitted: 23.12.2019

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Attitude Towards Syrian Refugees

Hostile Attribution Bias

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40275>

Abstract

Every year, a large number of people in the world are forced to leave their country of origin for various reasons. According to the notification of the Refugee Association (2019), the number of Syrians staying in the temporary accommodation centers is 62 thousand 335 persons. This data shows that some Syrian refugees are settled in camps, while many Syrian refugees live in cities. Based on the literature examined in the study conducted in Turkey which usually focus on the issues that caused problems, such as problems and what he lived the Syrian refugees, the attitude towards the Syrian refugees and the study of the determinants of this attitude was determined to be limited. In this study, in order to determine the precursors of negative attitudes towards Syrian refugees, the relations of these tufts with variables such as hostile attribution bias, parental education and whether or not they know refugees are examined. For this purpose, 276 undergraduate students (126 female and 150 male) aged between 18-32 years ($M = 21.13$, $SD = 2.04$) were included in the study. The Attitude Scale towards the Syrian Refugees, the Hostile Attribution Bias Scale and demographic information form were used in the study. Hierarchical regression analysis was conducted to examine the variables predicting the attitude towards Syrian refugees. As a result, it was seen that the mother's education level and the status of being acquainted with refugees and attributing hostile intent positively predicted negative attitudes towards Syrian refugees. Findings revealed that the lack of familiarity of refugees in the negative attitude towards Syrian refugees, the tendency to impose hostile attribution bias and the level of mother education are important determinants. The results are discussed in the context of the relevant literature.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanlar farklı gerekçelerle yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlere/ülkelere göç etmektedir. Genel olarak, bireylerin veya insan gruplarının çeşitli sebeplerden dolayı bir yerden başka bir yere geçici veya sürekli olarak taşınması olarak tanımlanan göç olgusu (Hagen-Zanker, 2008) toplumların demografik, kültürel, sosyo-ekonomik ve psikolojik özelliklerini etkileyebilmektedir. Göç olgusu oldukça geniş, apayrı bir inceleme alanı olduğundan dolayı bu çalışma kapsamında, zorunlu göçmenliğe maruz kalan mültecilere odaklanılmıştır.

Literatürde mülteci kavramı ile ilgili olarak çeşitli tanımlamalar bulunmakla birlikte, söz konusu kavram kısaca savaşlar, siyasi baskı, afetler, etnik çatışmalar gibi nedenlerle ülkelerini zorunlu terk eden kişiler olarak ele alınabilir (Önen, Güneş, Türeme ve Ağa, 2014). Birleşmiş Milletler'in (BM) mültecilerin statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre ise mülteci "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişi" dir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR], 2019, Aralık; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, t.y.). Özellikle son yıllarda küresel düzeyde mülteci sayısı giderek artmakta, her yıl milyonlarca insan siyasi kargaşa, savaş, etnik çatışma, otoriter rejimler, insan hakları ihlalleri vb. sebeplerle can güvenliklerinin olmadığı ya da sosyal kimliği veya siyasi düşüncelerinden dolayı baskı göreceği endişesiyle yaşadıkları yeri terk ederek, başka bir bölgede veya ülkede bir mülteci olarak yaşamak zorunda kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNCHR) 2018 yılı küresel eğilimler raporuna göre dünya genelinde göç etmek zorunda kalan kişi sayısını geçen yıla oranla 2.3 milyon kişi artarak 70.8 milyona ulaştığı belirtilmektedir. Söz konusu grupta çatışma, savaş veya zulüm nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan mülteciler ise 25.9 milyon kişi ile ilk sırada gelmektedir (UNHCR, 2019, 20 Haziran).

Çeşitli sebeplerle yurtlarından ayrılan mültecilerin ilk etapta komşu ülkelere sığındıkları söylenebilir. Bu bağlamda Suriye'de 8 yıl önce, 2011 yılında başlayan ve halen devam eden savaş, milyonlarca kişinin mülteci konumuna düşmesine, komşu ülke olan Türkiye'ye sığınmalarına neden olmuştur. Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Göç Örgütü (IOM) verilerine göre (IOM, 2018-2019) Türkiye'deki mülteci ve diğer göçmen sayısı toplamda 3.8 milyonun üzerindedir. Şubat 2018 itibari ile bunun 3.4 milyonu Suriyeli mültecilerden oluşmaktadır. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019), Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilerin sayısını 2012'de 14.237 olarak belirtirken, bu sayıyı 2019'da 3 milyon 680 bin 603 kişi olarak belirlemiştir. Bu ve benzeri veriler Türkiye'nin dünyadaki en yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülkelere biri olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, resmi kaynaklarda yer alan sayıların haricinde ülkeye kaçak yollarla giren birçok Suriyeli mültecinin varlığı bilinmektedir.

Mültecilik sadece ülkesini çatışma, savaş veya baskıdan kaçmak için terk etmek zorunda kalan insanları etkilememekte, aynı zamanda sığınılan ülkede yaşayan insanları, toplumun yapısını da etkilemektedir. Yapılan pek çok çalışmada sığınmacıların çoğunun ruh sağlıklarını olumsuz olarak etkileyen göç öncesi, göç sırası ve göç sonrası pek çok travmaya maruz kaldıkları; bireylerde depresyon, psikosomatik belirtiler, uyku düzensizliği, intihar, agorafobi ve travma sonrası stres bozukluğu vb. semptomların görüldüğü ifade edilmektedir (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013; Makhshvili, Chikovani, McKee, Bisson, Patel ve Roberts, 2014; Türk Tabipler Birliği, 2016). Mülteciler Derneği'nin bildirimine göre (2019), geçici barınma merkezlerinde kalan Suriyelilerin sayısı 21 Kasım 2019 tarihi itibarıyla 62 bin 335 kişidir. Bu sayı Ekim (2019) ayında 62 bin 673 kişi, 2019'un başında 143 bin 558 kişi, 2018'in başında ise 228 bin 251 kişi olarak belirtilmişti.

Suriye uyruklu yabancıların sadece yaklaşık yüzde 2,4'lük bir kesiminin resmi geçici barınma merkezinde yaşadığı ifade edilmektedir (Hamsici, 2019, 20 Ağustos). Söz konusu veri bir taraftan

Suriyeli mültecilerin bir kısmının kamp alanlarına yerleştirildiğini gösterirken diğer taraftan birçok Suriyeli mültecinin kentlerde yaşadıklarını göstermektedir. Suriyeli mültecilerin özellikle kamplar dışında kent yaşamı içerisinde yer almaları sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde giderek daha görünür bir şekilde bulunmaları toplumsal etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Bu da işsizlik, ucuz iş gücü, çocuk işçiliği gibi birçok toplumsal sorunun yaşanmasına zemin hazırlayabilmekte, sonuçta da yerel halkın mültecilere yönelik olumsuz tutumlar geliştirebilmelerine yol açabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de yaşayan insanların Suriyeli mültecilere yönelik tutumu üzerinde etkili olan birçok faktörün olduğu söylenebilir. Göç alan ülkelerde sıklıkla görülen sorunların başında yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gelmektedir. Bunları; sosyal dışlanma, ekonomik zorluklar, kötü çalışma koşulları, ayrımcılık pratikleri, ‘günah keçisi’ ilan etme gibi çok boyutlu problemler takip etmektedir (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2011; ILO, IOM, & OHCHR, 2001; Miller, 2018). Bu nedenle, çoğu zaman mülteciler; sığındıkları ülkede bir sorun, hatta birçok sorunun kaynağı olarak değerlendirilebilmektedirler (Göker ve Keskin, 2015). Yapılan çeşitli çalışmalarda yerel halk arasında Suriyeli mültecilerin iş ve yaşam alanlarının güvenilirliğine bir tehdit oluşturduğu (Birdal, 2017, 29 Ocak), sigortasız ve düşük ücretle çalışmalarının/çalıştırılmalarının yerel halk arasında işsizlik oranında artışa yol açtığı yönünde yaygın algıların olduğu ifade edilmektedir (Boyras, 2015). Bunun dışında gittikleri yerlerde var olan ülke ekonomisini bozdukları yönündeki temel düşüncenin mültecilere yönelik olumsuz tutumun temel belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir (Güney ve Konak, 2016). Nitekim Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyasal Araştırmalar Merkezi (HUGO) tarafından Suriyeli mültecilere yönelik hazırlanan rapor kapsamında yerel halkla yapılan görüşmelere yer verilmiştir. Buna göre, yerel düzeyde Suriyelilerin hırsızlık, fuhuş, gasp, kamu malına zarar verme vb. suçlarla ilişkilendirilmesi oldukça yaygındır. Oysa yapılan bütün çalışmalarda Suriyelilerin suça karışma oranlarının yerel halkın suç oranlarından çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen algı abartılı biçimde olumsuzdur (Erdoğan, 2014). Bu ve benzeri algıların varlığı yerel halkta Suriyeli mültecilere yönelik düşmanca yüklemde bulunma eğiliminin olduğunu düşündürmektedir.

Heider’a (1958) göre kişilerarası ilişkilerde insanların birbirlerini algılayış şekillerinin, aralarındaki ilişkiyi büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Buna göre, birey kendi sosyal çevresinde yer alan diğer insanların davranışlarına yönelik nedensel yüklemelerde bulunup bu yüklemeler doğrultusunda davranarak, karşıdakinin davranışlarını kontrol etmeye çalışmaktadır. Karşıdaki kişinin davranışıyla ilgili olarak nedensel yüklemelerde bulunurken düşmanca yüklemelerde bulunma yanlılığı gibi kişisel bir faktör ön plana çıkabilmektedir. Düşmanca niyet yükleme yanlılığı, diğer insanların davranışlarının olumsuz sonuçlarının kasıtlı olarak ortaya çıkarıldığını ya da düşmanca bir niyetten kaynaklandığını düşünme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Dodge ve Newman, 1981; Dodge, Schwartz, Coie, Hubbard, Cillessen, Lemerise ve Bateman, 1998). Gözlenen davranışın nedenleri hakkında yeterli bilginin olmadığı ya da ortamda bir belirsizliğin bulunduğu durumlarda nedensel yüklemeleri daha çok etkileyen söz konusu yanlılığın saldırgan davranışların bir yordayıcısı olduğu ifade edilmektedir (Aktaş, 2001; Aktaş, Şahin ve Aydın, 2005; Dodge, 1980). Suriyeli mülteciler özelinde bakıldığında ise, özellikle zaman zaman basına yansıyan haberlerde de görülebileceği gibi, yerel halk arasında Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz/düşmanca bakış açısının gün geçtikçe arttığı, hatta yerini giderek şiddet içeren davranışlara bıraktığı gözlenmektedir. Örneğin, 2018 Ağustos ayında çıkan bir habere göre Denizli’de yerel halk bir çocuğu dövdükleri iddiasıyla üç Suriyeliye saldırdı (Çetin, 2018, 10 Ağustos), Adana’da Suriyelilerle çıkan tartışmada bir Suriyeli öldürüldü (Öztürk, 2017, 06 Ekim), İzmir’in Torbalı İlçesi’nde Suriyeli bir sığınmacının bir çocuğu dövdüğü iddia edilmesi üzerine mahalle sakinleri, Suriyelilere sopa ve tırpanla saldırdı. 1’i ağır 30 kişinin yaralandığı olay sonrası yaklaşık 500 kişilik Suriyeli grup, mahalleyi terk etti (Ulu, 2017, 08 Nisan). Bu ve benzeri örnekler yerel halkın Suriyeli mültecilere ilişkin tutumlarının olumsuz yönde olduğunu, düşmanca yüklemelerde bulunma

eğiliminin önemli bir faktör olarak söz konusu tutumlar üzerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle mültecilere ilişkin bilgilerinin eksik veya yetersiz olduğu durumlarda anılan yüklem yanlılığının mültecilere yönelik olumsuz tutumlar üzerinde daha da etkili olduğu söylenebilmektedir. Türkiye'deki vatandaşların çoğunluğunun Suriyelilerin yaşadıkları savaş ortamını ve kaldıkları kampların kötü şartlarını görmedikleri veya bilmedikleri göz önüne alındığında, onlara karşı önyargılı olabilecekleri ve düşmanca bir niyet sergileyebileceklerini düşündürmektedir. Bu bağlamda, mültecilik olgusunun bir sonucu olarak bireyler arasında ortaya çıkabilecek sorunları en aza indirebilmek, karşılaşılabilecek riskleri azaltmak ve mültecilerin uyum sorunlarının çözülmesine yardımcı olabilmek için Suriyelilere yönelik tutumlar üzerinde etkili olabilecek faktörlerden biri olduğu düşünülen düşmanca niyet yüklem yanlılığının incelenmesi önemlidir.

Araştırma kapsamında mültecilere ilişkin tutumlar üzerindeki etkisi incelenen bir diğer değişken ise anne-baba eğitim düzeyidir. Doğumdan itibaren çocukla en fazla iletişim halinde olan anne, çocuğun kişiliğinin gelişimindeki en önemli belirleyici olarak görülmektedir (Ersoy ve Şahin, 1999). Bu nedenle annenin çocuk yetiştirme tarzı ve bilgisi çocuğun sosyal gelişimi üzerinde oldukça önemli görülmektedir. Annenin çocuk yetiştirme tarzının da eğitim seviyesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (AAK, 1995) tarafından 5-12 yaş grubunda olan çocukların ailelerinde ailede çocuk eğitimi araştırmasına göre annelerin eğitim ve gelir düzeyi arttıkça ve çocuk sayısı azaldıkça çocuklarına yönelik otoriter tutum azalmakta, demokratik ve izin verici tutumu artmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalarda bu bulguyu doğrular şekilde yüksek eğitim düzeyine sahip annelerin çocuk yetiştirme konusunda daha demokratik bir tutum benimsedikleri; buna karşı yüksek eğitimle birlikte otoriter tutumun azaldığı gösterilmiştir (Mızrakçı 1994; Ömeroğlu, 1996; Özyürek ve Şahin, 2005; Şanlı ve Öztürk, 2015). Çocukların hayatında önemli bir sosyalleştirme figürü olan anne ve babaların eğitim seviyesi dolaylı yoldan çocukların farklı alanlardaki tutumlarını da şekillendirebileceği düşünülmektedir. Anne çocuk ilişkisinin kişiliği oluşturduğu anlayışından hareketle eğitim seviyesi yüksek annelerin ılımlı tutumlarının çocuğun da daha ılımlı ve anlayışlı yetişmesine katkı sağladığı söylenebilir. Çocuğun bu tutumunun Suriye'den gelen yardıma muhtaç kişilere karşı da gözlenmesi beklenmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada yerel halk açısından sıklıkla tehdit unsuru olarak algılanan Suriyeli mültecilere karşı tutumlar üzerinde anne ve babanın eğitim düzeyinin nasıl bir etkiye sahip olduğu sorusuna yanıt aranmıştır.

İnsanlar bir arada yaşadıkları zaman doğal olarak etkileşim ve iletişim içinde olurlar. Suriyeli mültecilerin sayısının çok yüksek olması bir sosyal grup olarak toplumda daha görünür olmalarına yol açmakta, Suriyeli mülteciler ve yerel halk arasında sosyal, kültürel ve ekonomik olarak etkileşimde bulunmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Mevcut durum özellikle ekonomik nedenlerden kaynaklanan çatışma ve gerginlikleri de beraberinde getirebilmektedir. Mültecilerin çoğunlukta olduğu bazı bölgelerde yerel halk ile Suriyeli mülteciler, örneğin, ucuz iş gücü, sokakta dilenme vb. gibi konulardan dolayı karşı karşıya gelebilmektedirler. Nitekim Suriyelilerin, esnafılık yapmaya çalışmalarını zaten zorlanan yerli esnafın tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan, hiçbir ödeme yapmayan bütün geliri kendine kalan mültecilere hoşgörü ile bakmasını zorlaştırdığı söylenebilmektedir (Kaypak ve Bimay, 2016). Mültecilerin yoğun olduğu bölgelerde olanlarla ilişki içinde olan insanların sosyal, ekonomik vb. nedenlerden dolayı mültecilere yönelik olumsuz bir tutum içinde oldukları söylenebilir. Öte yandan, mültecilerle ekonomik çıkar çatışmalarının söz konusu olmadığı, fiziksel yakınlıktan ötürü göçmenlerle daha sık ilişki içerisinde olan insanların mültecilere yönelik daha olumlu tutumlar içerisinde oldukları da ifade edilmektedir (Ankaralı ve ark., 2017). Fiziksel yakınlığın bir sonucu olarak, mültecilerin yaşam koşulları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmanın olumlu tutuma yol açabileceği düşünülebilir. Öte yandan, Suriyeli mülteci bireylerle etkileşime girmeyen, onların sorunları, yaşam koşulları vb. hakkında bilgi sahibi olmayan veya sadece çevreden ya da medyadan bilgi edinen kişilerin mültecilere yönelik

olarak daha olumsuz tutum sergilemeleri beklenmektedir. Dolayısıyla mülteci bir tanıdığın olması/olmaması değişkeninin mültecilere yönelik tutumla nasıl bir ilişki içinde olduğunun incelenmesinde fayda vardır.

İlgili alan yazını incelendiğinde Türkiye’de yapılan araştırmalarda genellikle Suriyeli mültecilerin yaşadığı sorunlar ve ne gibi sorunlara sebep oldukları konularına odaklanıldığı, Suriyeli mültecilere yönelik tutumu ve bu tutumun belirleyicilerini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir (örneğin, Aktaş, Kındap-Tepe ve Persson, 2018; Kındap-Tepe ve ark., 2019). Bu çalışmada, Suriyeli mültecilere yönelik tutum düşmanca niyet yükleme yanlılığı açısından ele alınarak, sözkonusu tutumun düşmanca niyet yükleme yanlılığı, anne-baba eğitim düzeyi ve mülteci tanıdığının olup olmaması gibi faktörlerle ilişkisi incelenmiştir. Suriyeli mültecilere yönelik tutumlar üzerinde etkili olabileceği düşünülen bu faktörlerin incelenmesinin mültecilere karşı toplumdaki önyargıların azalmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırma örneklemini farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencileri oluşmaktadır. Katılımcılara amaçlı örneklem seçme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle ulaşılarak, toplam 287 kişiden veri toplanmıştır. Ancak, yapılan ön inceleme sonucunda 11 kişi verilerin eksik olması veya aşırı uç değer nedeniyle araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak araştırma kapsamında, yaşları 18-32 arasında değişen ($Ort. = 21.13$, $S = 2.04$), toplam 276 katılımcıdan (126 kadın ve 150 erkek) elde edilen veriler analiz edilmiştir. “Mülteci tanıdığınız var mı?” sorusuna katılımcıların %25.7’si evet (71 kişi), %74.3’ü hayır (205 kişi) cevabını vermiştir. Araştırmada anne-baba eğitim düzeyi ilkököl ve altı eğitim düzeyi (anne 181, baba 109) ile orta okul ve üstü eğitim düzeyi (anne 95, baba 167) olmak üzere iki grupta sınıflandırılarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği. Mültecilere yönelik tutumları belirleyebilmek amacıyla Doğan, Erdoğan, Yunus ve Kındap-Tepe (2017) tarafından geliştirilen ölçek 28 maddeden oluşmaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .96 olarak ifade edilen ölçek tek faktörden oluşup (örn. madde: “Mültecilere ayrılan maddi kaynağın israf olduğunu düşünüyorum.”), her bir madde 5’li Likert tipi bir ölçekle (1-kesinlikle katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum) değerlendirilmektedir. Puanlardaki yükselme mültecilere karşı olumsuz tutumları yansıtırken, düşük puan olumlu tutumları yansıtmaktadır. Araştırma kapsamında, var olan ölçek ifadelerinin önüne Suriyeli mülteci ifadesi eklenerek yeniden düzenlenen ölçeğin 16 maddelik kısa formu kullanılmış ve Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .93 olarak bulunmuştur.

Düşmanca Niyet Yükleme Yanlılığı Ölçeği. Bireylerin düşmanca niyet yükleme eğilimlerini ölçebilmek amacıyla Aktaş ve Kındap-Tepe, (2019) tarafından Türk örnekleminde kullanılmak üzere geliştirilen ölçek 8 maddeden oluşmaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .84 olarak ifade edilen ölçek tek faktörden oluşup (örn. madde: “Yapmak istediğim bir şey engellendiğinde bunun kasıtlı bir engelleme olduğunu düşünürüm.”), her bir madde 5’li Likert tipi bir ölçekle (1-kesinlikle katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum) değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan düşmanca niyet yüklemenin yüksek olduğunu işaret etmektedir. Bu araştırma kapsamında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .83 olduğu bulunmuştur.

İşlem ve Etik

Araştırma verileri toplanmadan önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulundan 9/11/2017 tarih ve 9 no’lu karar ile gerekli etik izin alınmıştır. Ölçekler katılımcılara kampüs içerisinde veya toplu uygulama şeklinde sınıf ortamında

gerçekleştirilmiştir. Veriler toplanmadan önce, araştırmannın amacı hakkında katılımcılar genel olarak bilgilendirilip, uygulama ile ilgili gerekli açıklamalar, kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Uygulamalar yaklaşık 15 dakikada tamamlanmıştır.

Verilerin İstatiksel Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS v23 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizine başlamadan önce veri toplama araçlarında eksik veya hatalı cevaplama olup olmadığı incelenerek, her bir sürekli değişken için verilerin normallik sayılınsını karşılayıp karşılamadığı çarpıklık (skewness), basıklık (kurtosis) değerleri ve QQ-plots kullanılarak test edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin iç tutarlılıklarını değerlendirmek için ise Cronbach α kullanılmıştır. Verilerin analizinde ilk aşamada Suriyeli mültecilere yönelik tutumlar, düşmanca niyet yükleme eğilimi, mülteci bir tanıdığın olup olmaması ve anne-baba eğitim düzeyi değişkenleri arasındaki ilişki örüntülerini incelemek ve multikollinearite sayılınsını test etmek için ise Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. İkinci aşamada ise yordayıcı değişkenlerden hangilerinin Suriyeli mültecilere yönelik tutumları yordamada anlamlı bir katkı sağladığını belirlemek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi öncesinde veri setinin regresyon analizine uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Örneğin, Durbin-Watson istatistiği incelenerek ($DW = 2.16 < 4$) değişkenler arasında oto-korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmannın amacı doğrultusunda verilere uygulanan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Pearson korelasyon analiz sonuçları düşmanca niyet yükleme eğilimi, mülteci bir tanıdığın olup olmaması, anne eğitim düzeyi ve Suriyeli mültecilere ilişkin tutumlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde pozitif ilişkiler bulunduğunu göstermiştir (bkz. Tablo 1). Baba eğitim düzeyi ile ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir.

Tablo 1

Yordayıcı Değişkenler ile Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutuma İlişkin Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Suriyelilere yönelik olumsuz tutum	-				
2. Düşmanca niyet yükleme eğilimi	.23**	-			
3. Mülteci bir tanıdığın olup olmaması	.18**	.03	-		
4. Anne eğitim düzeyi	.25**	.13*	.01	-	
5. Baba eğitim düzeyi	.06	-.01	.03	.40**	-

Not. * $p < .01$, ** $p < .001$.

Katılımcıların Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla uygulanan hiyerarşik regresyon analizinde, modele ilk aşamada mülteci tanıdığının olup olmaması (0- evet; 1- hayır) ve anne ve babanın eğitim düzeyi değişkenleri; ikinci ve son aşamada ise düşmanca niyet yükleme eğilimi değişkeni girilmiştir. Araştırma bulguları ilk aşamada girilen değişkenlerden mülteci tanıdığının olup olmaması, anne eğitim düzeyi ve düşmanca niyet yükleme yanlılığı değişkenlerinin Suriyeli mültecilere yönelik tutumları pozitif yönde manidar olarak yordadığını göstermiştir ($p < .001$). Modele ilk aşamada girilen mülteci tanıdığının olup olmaması ve anne eğitim düzeyi değişkenleri birlikte Suriyeli mültecilere yönelik tutumun %9'unu açıklarken, modele düşmanca niyet yükleme eğilimi değişkeni eklendiğinde ise açıklanan varyansın %13 olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgu, araştırma örneklemini kapsamında, mülteci bir tanıdığın olmaması, anne eğitim düzeyinin orta okul ve üstü olması ile düşmanca niyet yükleme eğiliminin yüksek olması gibi

faktörlerin Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda artışa yol açtığına işaret etmektedir. Öte yandan, baba eğitim düzeyi değişkeninin Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarının yordanmasına istatistiksel açıdan anlamlı bir katkısının olmadığı bulunmuştur (bkz. Tablo 2).

Tablo 2

Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumlarının Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Aşama	Yordayıcı Değişken	R ²	F	p	β	t	p
1	Mülteci tanıdığıнын olup olmaması				.37	3.05	.003
	Anne eğitim düzeyi	.09	9.55	.001	.52	4.30	.001
	Baba eğitim düzeyi				-.10	-.86	.390ns.
2	Mülteci tanıdığıнын olup olmaması				.36	3.00	.003
	Anne eğitim düzeyi	.13	10.40	.001	.46	3.85	.000
	Baba eğitim düzeyi				-.08	-.66	.517
	Düşmanca niyet yükleme eğilimi				.23	3.44	.001

Tartışma

Yapılan bu çalışmada Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumun birtakım öncüllerinin belirlenmesi amacıyla söz konusu tutumların düşmanca niyet yükleme eğilimi, anne baba eğitimi ve mülteci tanıdığıнын olup olmaması gibi değişkenlerle ilişkileri incelenmiştir. Genel olarak, elde edilen bulgular mülteci bir tanıdığıнын olup olmaması, anne eğitim düzeyi ve düşmanca niyet yükleme yanlılığı değişkenlerinin Suriyeli mültecilere yönelik tutumları pozitif yönde yordadığını göstermiştir. Buna göre, insanların mülteci tanıdığıнын olması mültecilere yönelik tutumu olumlu yönde etkilemektedir. Bunun olası nedenleri arasında insanların tanıdıkları bir mülteciyle sosyal etkileşime girme yoluyla onlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilecekleri, tarafların birbirlerini daha iyi tanıyabilecekleri, dolayısıyla da karşılıklı önyargılarda azalma olabileceği, bunun da olumlu tutumlarda artışa yol açtığı söylenebilir. Anılan bulgu literatürdeki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Ankaralı ve ark., 2017). Düşmanca niyet yükleme eğilimi açısından bakıldığında ise literatürdeki bilgilerle tutarlı olarak düşmanca niyet yükleme eğilimi arttıkça mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda artış olduğu gözlenmiştir (Aktaş, 2001). Özellikle mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde daha belirgin olarak gözlenebilen ekonomik, sosyal ve güvenlikle ilişkili kaygılar ile medyanın Suriyelilerle ilgili yaptığı haberlerde zaman zaman eksiklikler veya yanlışlar bulunması yerel halkta mültecilere yönelik olarak çeşitli negatif algıların oluşmasını destekleyebilmektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda özellikle medyanın bu konudaki olumsuz etkileri vurgulanmaktadır (Birdal, 2017, 29 Ocak). Hem ulusal hem de yerel gazetelerde mülteciler ya yoksullukları ve mağduriyetleriyle ya da suç kapsamındaki eylemleriyle yer bulabilmekteler (Erdoğan, 2014). Sonuç olarak da Türkiye basınında Suriyeli mülteciler konusunda yapılan haberlerin yerel halkta işgal hissi yarattığı, Suriyeli mültecilerin sayısal çoğunluğunu anlatmak için yapılan dalga, sel metaforlar ülkenin mülteciler tarafından işgal edildiği ve bizim güvenliğimizin tehlikede olduğu algısına yol açtığı ifade edilmektedir (Lortoğlu, 2017). Bu ve benzeri faktörlerin halkın mültecilere yönelik düşmanca yükleme eğilimlerinde artışa yol açtığı ve dolayısıyla Suriyeli mültecilere yönelik daha olumsuz bir tutum içinde olmalarına neden olduğu söylenebilir.

Anne-baba eğitim düzeylerinin etkisine bakıldığında ise beklentilerin aksine sadece anne eğitim düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutumları pozitif yönde yordadığı bulunmuştur. Buna göre, annenin eğitim seviyesi arttıkça mültecilere olan tutumlarının daha olumsuzlaştığı görülmüştür. Mevcut bulgunun olası bir açıklaması olarak medyanın Suriyeli mültecilere ilişkin algılar ve tutumlar

üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilebilir. Kişilerin eğitim seviyelerinin arttıkça gündemi daha çok takip etmelerini, basında mülteciler hakkında kullanılan üsluptan daha çok etkilenebildikleri ve çocuklarının Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumlarını dolaylı yoldan şekillendirebildikleri söylenebilir. Öte yandan, okur-yazar olmayan ya da en fazla ilkokul mezunu olan kişilerin söz konusu haberlere daha az maruz kaldıkları düşünülebilir. Bu araştırmada elde edilen bulguya paralel şekilde Çalışkan (2019) yaptığı çalışmada yerli halkın Suriyeli mültecilere yönelik tehdit algısının eğitim seviyesine göre farklılaştığını; ilkokul mezunu kişilerin Suriyeli mültecilere yönelik tehdit algısının diğer eğitim seviyesine sahip kişilerden düşük olduğunu ortaya koymuştur. Tüm bu bulgular eğitim seviyesinin tutumların şekillenmesinde önemli bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

Bu araştırma Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumun azalmasında anne eğitim düzeyi, mülteci bir tanıdığı olup olmaması ve düşmanca niyet yüklemeye bulunma eğilimi gibi faktörlerin önemini göstermekle birlikte çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Araştırma verilerin kağıt-kalem testiyle öz-bildirime (self-report) dayanması bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların ölçek sorularına verdikleri cevapların geçerliğinin katılımcının dürüstlüğü ve öz-farkındalığıyla yakından ilgili olduğu göz önüne alındığında, katılımcıların gerçek hayattaki tutumlarını yansıtmak yerine sosyal açıdan arzu edilir tutumları yansıtmaya eğilimini girebilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla, söz konusu çalışmayı ve literatüre olası katkısını daha da güçlendirmek için farklı veri toplama yöntemlerinin (örneğin, gözlem, görüşme vb. gibi) kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırma kapsamında sadece bir örneklem grubundan veri toplanması araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır. Suriyeli mültecilere yönelik tutumların öncüllerinin ele alındığı benzer çalışmaların farklı bölgelerde, farklı örneklem gruplarıyla yapılması önerilmektedir. Öte yandan, ileride bu konuda yapılacak çalışmalarda medyanın mültecilere yönelik tutumlar üzerindeki etkileri konusunda kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, V. (2001). Çocuklarda Saldırganlık ile Olumsuz Niyet Yükleme Eğilimleri Arasındaki İlişkiler. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Aktaş, V. ve Kındap Tepe, Y. (2019). Düşmanca niyet yüklemeye eğilimi ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi. Talas, M (Ed.), *Toplumsal Psikoloji Araştırmaları* içinde (s. 143-163). Ankara: İKSAD yayınları.
- Aktaş, V. ve Kındap Tepe, Y. (08-10 Mart 2019). *Düşmanca niyet yüklemeye eğilimi ölçeği geliştirme çalışması*. 1. Uluslararası Harran Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Urfa, Türkiye.
- Aktaş, V., Kındap-Tepe, Y., & Persson, R. S. (2018). Investigation of attitudes of university students towards refugees. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9971-y>.
- Aktaş, V., Şahin, D. ve Aydın, O. (2005). Saldırgan olan ve olmayan çocuklarda düşmanca niyet yüklemeye yanlılığının cinsiyete bağlı olarak incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 43-57.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, M., Özislam, M. E. ve Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzcü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7, 122-132.
- Birdal, K. B. (2017, 29 Ocak). Suriyeli sığınmacılara yönelik algı ve tutumlar. *Evrensel*. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/305937/doc-dr-kavakli-suriyeliler-bu-toplumun-yeni-otekileri>.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR]. (2019, Aralık). *Mültecileri Korumak*. Erişim Adresi: https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/05/UNHCR_Brochure_TR.pdf.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği [UNHCR]. (t.y.). *Mültecilerin*

- hukuki statüsüne ilişkin sözleşme.* Erişim Adresi: <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>.
- Boyraz, Z. (2015). Türkiye’de göçmen sorununa örnek Suriyeli mülteciler. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of Worlds Of Turks*, 7(2), 35-58.
- Çalışkan, S. (2019). Ev sahibi halkın Suriyeli göçmenlere yönelik tutumu: İstanbul Sultanbeyli- Kadıköy ilçeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (66), 640-650.
- Çetin, R. (2018, 10 Ağustos). Çocuğu dövdukları iddiasıyla Suriyelilere saldırdılar. *Hürriyet* Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/cocugu-dovduklari-iddiasıyla-suriyelilere-saldi-40924495>.
- Demirbaş, H. ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1-3) 11-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334
- Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children’s aggressive behaviour. *Child Development*, 51, 162-170.
- Dodge, K.A., & Newman, J.P. (1981). Biased decision-making process in aggressive boys. *Journal of Abnormal Psychology*, 90, 375-379.
- Dodge, K. A., Schwartz, D., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, H.N., Lemerise, E. & Bateman, H. (1998). Social- cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys’ play groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26 (6), 431-440.
- Doğan, M., Erdoğan, S., Yunus, S. ve Kındap Tepe, Y. (2017). Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. In L. Aydemir (Ed.), *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], (2011). *Migrants, minorities and employment Exclusion and discrimination in the 27 Member States of the European Union (Update 2003 – 2008)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Erdoğan, M. (2014). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Raporu-HUGO. Yönetici özeti & Rapor, Kasım 2014. Erişim Adresi: <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2014/12/hugo-rapor-tc3bcrkiyedeki-suriyeliler-toplumsal-kabul-ve-uyum-kasc4b1m-2014-04122014-tr1.pdf>.
- Ersoy, Ö. ve Şahin, F. (1999). 0-6 yaş döneminde anne-baba eğitiminin önemi. *Mesleki Eğitim Dergisi*, 1(1), 58-62.
- Göker, G. ve Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mülteciler Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, 229-256.
- Güney, Ü. ve Konak, N. (2016). Bolu’da Suriyeli ve Iraklı sığınmacılar: Milliyetçilik, erillik ve vatandaşlık temelinde öteki algısı. *Alternatif Politika Dergisi*, 8(3), 505-535.
- Hagen-Zanker J (2008). *Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature*. Maastricht Graduate School of Governance, Maastricht.
- Hamsici, M. (2019, 20 Ağustos). Türkiye’de kaç Suriyeli var, en çok Suriyeli nüfusu hangi şehirde yaşıyor? *BBC Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49150143>.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relationships*. New York: Wiley
- IOM. (2018-2019). *MCOF: Göç Krizi Operasyonel Çerçevesi*. IOM Türkiye. Erişim Adresi: https://turkey.iom.int/sites/default/files/sitreps/MCOF_TR.pdf.
- ILO, IOM, & OHCHR (2001, Ağustos). *International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia*. Discussion Paper prepared by the ILO, IOM and OHCHR for the World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Erişim Adresi: www2.ohchr.org/english/issues/migration/taskforce/docs/wcar.pdf

- Kındap Tepe, Y., Aktaş, V., Caner, M., Demirel, R., Kanat, C., Güre, K. ve Yeşildağ, E (2019). Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumun belirleyicileri dindarlık, yurtseverlik, ayrımcılık ve hoşgörü olabilir mi? *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43 (2), 115-138.
- Lortoğlu, C. (2017). Suriyeli mültecilerin "misafir" olma haline misafirperverlik hukuku ve etiği açısından bakış. *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 11, 54-80.
- Makhashvili, N., Chikovani, I., McKee, M., Bisson, J., Patel, V., & Roberts, B. (2014). Mental disorders and their association with disability among internally displaced persons and returnees in georgia. *Journal of Traumatic Stress*, 27(5), 509-518. <http://doi.org/10.1002/jts.21949>.
- Mızrakçı, Ş. (1994). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etki eden faktörler: Demografik özellikleri, kendi yetiştirilme tarzları, çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyleri ve çocuğun mizacına ilişkin alguları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, Türkiye.*
- Miller, S. D. (2018). *Xenophobia toward Refugees and Other Forced Migrants*. World Refugee Council Research Paper No. 5 - September.
- Mülteciler Derneği (2019, Ekim). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı. Erişim Adresi: <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- Ömeroğlu, F. (1996). Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Terbiyesinde Annenin Rolü ve Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.*
- Önen, C., Güneş, G., Türeme, A. ve Ağaç, P. (2014). Bir mülteci kampında yaşayan Suriyelilerde depresyon ve anksiyete durumu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 223-230.
- Öztürk, Ç. (2017, 06 Ekim). Adana Haberleri: Bir kişinin öldürüldüğü Suriyeli kavgası güvenlik kamerasında. *Hürriyet*. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/1-kisinin-oldugu-suriyeli-kavgasi-guvenlik-kame-40601591>.
- Özyürek, A. ve Şahin, F.T. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 19-34.
- Şanlı, D. ve Öztürk, C. (2015). Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 240-246.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995). *Ailede çocuk eğitimi araştırması: Aralık 1992 - Aralık 1993* (Yayın No. 84, ISBN: 975-19-1230-X). Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019, Ekim 31). İkamet İzinleri. Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/>.
- Türk Tabipler Birliği. (2016). Savaş, Göç ve Sağlık. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Ulu, Gökmen (2017, 08 Nisan). Torbalı'da halk ayaklandı; 500 Suriyeli mahalleyi terk etti. *Sözcü*. Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/torbalida-halk-ayaklandi-500-suriyeli-mahalleyi-terk-etti-1781839/>.
- UN High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2019, 20 June). *Global Trends: Forced Displacement in 2018*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>.

İş Tatmininin Psikosomatik Şikâyetler Üzerindeki Etkisi: Bir Literatür İncelemesi*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vahdi Türker

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2050-5463>

Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 18.01.2019

Kabul: 13.03.2019

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Psikosomatik

İş Tatmini

Aidiyet

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, yazarın “Çalışan bireylerin anne-babalarına yönelik algıladıkları çocuk yetiştirme davranışları ile benlik saygıları, örgütsel tutumları ve psikosomatik şikâyetleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi” adlı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29096>

Öz

İş tatmininin literatürde birçok tanımlaması bulunsa da genel olarak, bireylerin işe ilişkin elde ettikleri faydalar ile işe yönelik maliyetlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan tatmin hali olarak tanımlanabilir. İş tatmini kişinin çalıştığı işin türü, işyerinin özellikleri ve coğrafi konumuna bağlı olduğu kadar, çalışan kişinin eğitim durumu ve cinsiyeti gibi çeşitli demografik özelliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Günümüzde giderek karmaşıklaşan iş yaşamı, hızlanan yaşam temposu, ilerleyen teknolojinin getirdiği yeni yaklaşımlar nedeniyle daha da ağırlaşan iş stresi göz önüne alındığında iş tatmininin birey psikolojisi açısından oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, iş tatminini etkileyen faktörlerin irdelenmesi, iş tatmin düzeyi ile iş stresi arasındaki ilişki ve iş stresinden kaynaklanan psikosomatik şikâyetlerin araştırıldığı kaynakların derlenmesidir. Bu kapsamda öncelikle iş tatmini, iş stresi ve psikosomatik şikâyetlerin ele alındığı araştırmalar incelenmiş ve bulgular değerlendirilerek bundan sonra yapılmasına ihtiyaç duyulan araştırmalar için öneriler belirlenmiştir. Bulgulara göre, iş tatmininin çalışanların sağlık durumları üzerinde önemli etkilerinin olduğu, literatürdeki birkaç çalışmada özellikle düşük iş tatmin düzeyi ve stres koşullarında kişilerin psikosomatik şikâyetlerinin arttığı gözlenmiştir. Ancak, literatürde çalışanların iş tatmin düzeyi ile psikosomatik şikâyetler arasındaki ilişkiyi araştıran çok fazla çalışmaya rastlanmadığından, gelecekte bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiği vurgulanmıştır. İş stresi faktörlerinin üretkenliği ve verimliliği istenmeyen bir biçimde olumsuz etkilediği bilinmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Türker, A. V. (2020). İş Tatmininin Psikosomatik Şikâyetler Üzerindeki Etkisi: Bir Literatür İncelemesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 387-396.

The Effect of Job Satisfaction on Psychosomatic Complaints: A Literature Review

Asst. Prof. Dr. Ahmet Vahdi Türker

Konya Food and Agriculture University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of
Psychology, Konya – TURKEY

Article History

Submitted: 18.01.2019

Accepted: 13.03.2019

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Psychosomatic

Job Satisfaction

Commitment

Abstract

Although there are many definitions of job satisfaction in the literature, it can be defined as the state of satisfaction of individuals as a result of the comparison of the benefits and the costs of the work. Job satisfaction varies depending on the type of job the person works for and the characteristics of the workplace and geographic location, as well as the demographic characteristics of the employee such as the education level and gender. Considering the increasingly complicated work life, accelerated life tempo, and work stress that are getting more severe due to the new approaches introduced by the advancing technology, job satisfaction is very important in terms of individual psychology. The aim of this study is to examine the factors affecting job satisfaction, and to compile the relationship between job satisfaction level and work stress the sources of psychosomatic complaints related to work stress. In this context, firstly, the researches about job satisfaction, work stress and psychosomatic complaints were examined, and the findings were evaluated in accordance to make recommendations for the future research. According to the findings, it was observed that job satisfaction had a significant effect on the health status of the employees, and in a few studies in the literature, it was observed that the psychosomatic complaints of the individuals increased especially in low job satisfaction status and stress conditions. However, since there are not many studies investigating the relationship between job satisfaction and psychosomatic complaints of the employees in the literature, it is emphasized that more research is needed in this field in the future. Work stress factors are known to adversely affect productivity and productivity.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29096>

1. GİRİŞ

İş yaşamı, sadece iş süreçlerinin değil, aynı zamanda psikososyal etkinin yoğun olarak yaşandığı, bireylerin davranışsal düzlemde yoğun etkileşim içinde olduğu sosyal bir ortamdır. İş yaşamı birçok kişi için, zamanının çoğunun geçtiği, hayatı için büyük anlam ifade eden yaşantıdır. İşin kendisi, işe yüklenen anlam, iş ortamı, iş koşulları, iş arkadaşları, işin sonunda elde edilen ödül, işin özel yaşama katkısı, iş tatmini gibi birçok unsur, kişiliğin etkin olduğu alanlar olarak sıralanabilir. İş tatmini, bireylerin işe ilişkin elde ettikleri faydalar ile işe yönelik maliyetlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan tatmin hali olarak tanımlanabilir (Ordun, 2002: 44.) İşe yönelik maliyetler; kişinin eğitim düzeyi, haftalık çalışma süresi, işin yorucu ve yıpratıcı özellikleri, işin gerektirdiği fiziksel güç ve işin tehlikeleri olarak sıralanabilir. İşin çalışana sağladığı faydalar ise işin karşılığında alınan ücret, bireye sağladığı güvenlik, ilerleme imkânları, statü, işi ile ilgili kararlara katılma düzeyi, işin topluma faydası, sosyal ilişkiler, ait olma duygusu, vb. olarak sıralanabilir.

İşin maliyetleri kısmında yer alan eğitim ve haftalık çalışma süresi dışında sıralanan tüm maliyet ve fayda unsurları subjektiftir ve çalışan için içerdiği anlam ve önemi kişiden kişiye değişmektedir. Bu bireysel farklılıklar da çalışanların işe yönelik maliyetleri ve işten elde ettikleri faydaları farklı algılamalarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, psikoloji, iktisat ve işletme literatüründe konuyla ilgili yapılan birçok çalışma iş ile ilgili faktörlerin yanında, kişilerin demografik özelliklerinin de iş tatminlerine olan etkisi üzerine yoğunlaşmıştır (Hulin & Smith, 1965; Lee & Wilbur, 1985; Vollmer & Kinney, 1955; Jiang *et al.*, 2018; Afolabi *et al.*, 2010; Dhanapal *et al.*, 2013).

Günümüzde giderek karmaşıklaşan iş yaşamı, hızlanan yaşam temposu, ilerleyen teknolojinin getirdiği yeni yaklaşımlar nedeniyle daha da ağırlaşan iş stresi göz önüne alındığında konunun birey psikolojisi açısından oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, iş tatminini etkileyen faktörlerin irdelenmesi, iş tatmin düzeyi ile iş stresi arasındaki ilişki ve iş stresinden kaynaklanan psikosomatik şikâyetlerin araştırıldığı kaynakların derlenmesidir. Bu kapsamda öncelikle iş tatmini, iş stresi ve psikosomatik şikâyetlerin ele alındığı araştırmalar incelenmiş ve bulgular değerlendirilerek bundan sonra yapılmasına ihtiyaç duyulan araştırmalar için öneriler belirlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İş Tatmini Kavramı

İş tatminine geçmeden önce tatmin kavramını gözden geçirmemiz gerekir. Tatmin sadece işi değil, bireyin yaşamı ile ilgili tüm unsurları kapsamaktadır. Bugünkü anlayışımız kapsamında iş dışındaki tatmin, çok genel düzeyde yaşam tatmini olarak da düşünülebilir. İş yaşamının dışında, kişinin genel yaşam tatminini oluşturan diğer unsurlar arasında aile, partner, arkadaş, hobi, okul, ego, vb. gibi faktörler yer almaktadır. İlk olarak Brockhaus 1829 yılında tatmin kavramına bir tanımlama getirmiştir. Tatmin; düzenli rahatlık duygusu, bireyin kendi hayatını ve isteklerinin sonuçlarını uygun olarak kabul etmesidir. Genel olarak tatmin, uygun duygusal durum olarak tanımlanabilir (Goetschi, 2005: 21.).

İş tatminine yönelik bilimsel literatürde genel bir tanım aramaya kalktığımızda ise, yayınlanan çok sayıda farklı ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Henüz 70'li yıllarda Locke, 3000'den fazla iş tatmini tanımı saymıştır. Bu tarihten itibaren de çok sayıda iş tatmini araştırması yürütülmüştür. Bu arada özellikle büyük firmalarda düzenli olarak uygulanan çalışan memnuniyeti anketleri organizasyon kültürünün de bir parçası haline gelmiştir (Mertel, 2006: 8.).

İş tatmini ile ilgili yapılan teorik ve ampirik araştırmalarda iş tatmininin daha önceki tanımları da yer almaktadır. Hoppocks'un 1935'deki operasyonel tanımı, bilinen en eski tanımlamalardan biridir. Fischer, iş tatminini "Bireylerin psikolojik, fizyolojik ve durumsal koşulların birleşimi sonucunda eriştikleri bir durum" olarak tanımlamıştır (Fischer, 1989: 22.).

Benzer bir tanımlamayı Schmidt ise 1969'da (akt., Mertel, 2006); "İş tatmini karşılaştığı durumlara karşı bireyin duyguları ve duygusal tepkileridir" olarak ifade etmiştir. Thierry ve Kopman – Iwema 1984 yılında iş tatminini basitçe; "İşte veya iş koşullarından elde edilen deneyimler sonucundaki iyilik halinin ölçüsü" olarak tanımlamışlardır (Mertel, 2006: 8.).

Diğer tanımlayıcı ifadelerde sosyal bilimlerle ilgili çeşitli terminoloji yardımıyla oluşturulmuş formülasyonlar ortaya konulmuştur. Blum ve Naylor 1968'de iş tatminini; "Bir çalışanın kendi işine ve yaşamına yüklediği faktörlerle ilgili çeşitli düşüncelerin bir sonucu" olarak tanımlamışlardır (Blum ve Naylor, 1968). Buna karşılık, Weinert ise daha yeni bir tarih olan 1992'de iş tatminini; "Bir bireyin kendi işine yönelik reaksiyon ve duyguları" olarak tanımlamıştır (Weinert, 1992). Weinert, çalışanın işine, iş çevresine, iş arkadaşlarına, amirine ve tüm organizasyona yönelik duygusal, zihinsel ve davranışsal parçaların birleşimini iş tatmini olarak ele almıştır (Weinert, 1992).

Locke ise bireysel değer kazanımına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle iş tatminini; "İşi ile ilgili kazanılan önemli değerler sonucunda çalışanın işiyle ilgili algılaması" olarak tanımlamıştır (Fischer, 1989: 23.).

Motivasyon teorileri de iş tatmini ile ilgili önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Birçok motivasyon teorisinde iş tatminini artıran unsurlar motivasyonu da artıran unsurlar olarak belirlenmiştir. Burada motivasyonun ne olduğuna değinmemiz gerekir. Günlük yaşamımızda motivasyon, gayret ve çaba olarak kullanılmaktadır. İstek, gönül vermek, arzu etmek ya da dürtüyü ifade eder. Örneğin, yöneticiler motivasyonu genellikle; "Birilerini hareket geçirme" olarak algılamaktadır. Bilimsel çerçevede motivasyon; davranışın ödülü, harekete geçiren gücü, yönelim ve sonlandırılmasıdır (Fischer, 1989: 28-29.).

Öncelikle içsel ve dışsal motivasyon birbirinden ayrılmalıdır. İçsel motivasyon; amaca yönelik bir araç olarak tanımlanabilecek davranıştır. Bu davranış özellikle bireyin kendi kendine koyduğu amacı içermelidir. İçsel motivasyon ve tatmin birbirleri ile oldukça sıkı ilişki içindedir. Locke ve Henne'nin tanımlamasında (akt., Mertel, 2006: 9.) çok açık olarak "İş tatmini, çalışanın uygun duygusal ifadelerle sonuçlanan iş koşullarından elde ettiği iş değerleridir" ifadesi bulunmaktadır (Locke ve Henne, 1986).

İş tatmini ve motivasyonu birbirinden kesin olarak ayırt eden yazarlar da vardır. Örneğin, Weinert iki kavram arasında farklılıkların olduğunu ifade eder. İş motivasyonu; davranışın çeşidi ve seçimi ile ilgilidir ve davranışı ortaya çıkaran güç ve yoğunluğu ifade eder. İş tatmini ise buna karşılık; işe ve iş ile ilgili sonuçlara karşı ortaya çıkan duygulanımları kapsamaktadır (Goetschi, 2005: 2-3.).

Fischer, iş tatmini ve motivasyon arasında ilişkiyi şu şekilde açıklar: İş tatmini; motivasyonun ortaya koyduğu hedeflerle gerçekleşen sonuçların karşılaştırılmasının ortaya koyduğu bilançodur (Fischer, 1989: 27-28.). Fischer, iş tatmininin büyük ölçüde ilgili çevre şartları tarafından belirlendiğine inanmaktadır.

Sonuç olarak, "İş tatmini nedir?" sorusuna tek başına yeterli ve her zaman için geçerli bir cevap yoktur. Bir firmanın çalışanlarının iyilik hali için önemli olan bütün faktörler iş tatmini tanımına girebilir. Bunun yanında, çalışanların yaşadığı ülke ve şehirlerin içerisinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ve siyasi koşulların da iş tatmini ile bir ilişkisi mevcuttur. İş tatmini, bireyin eğitim düzeyi ve diğer demografik özelliklerinden toplumsal ve politik tartışmalara kadar uzanan geniş bir çerçevede ilişkiler içerir. Dün kişilerin iş tatminlerini belirleyici olan şeyler, bugün arka planda kalabileceği gibi, yarın tekrar büyük önem kazanabilir. Örneğin ilerleme ve ekonomik gelişme dönemlerinde iş güvencesi önemsiz iken, işsizliğin arttığı koşullarda büyük önem ve değer kazanabilir. Bu sebeple, iş tatminine yönelik bilgilerin güncel kalması amacıyla, kişilerin iş tatminleri üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sürekli olarak devam etmesi gerekmektedir.

2.2. İş Tatminini Etkileyen Faktörler

İş tatmininin tanımlanmasına yönelik çabalardan bir diğeri de içerik itibariyle iş tatmininin incelenerek, iş tatminine yönelik önemli değişkenlerin ortaya konulmasını gerektirir. İş tatmininin belirleyici değişkenleri çok genel olarak kişiye özgü özellikler ile iş koşullarıyla ilgili faktörler ve bu iki grup değişken arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıkan faktörlerdir (Fischer, 1991: 9.).

Weinert'e göre (akt. Mertel, 2006: 11.), yüksek düzeyde iş tatmini için gerekli iş koşullarının oluşturulması ve bunun için de bireysel farklılıkların göz önünde tutulması gerekir. Bu iş koşulları;

- Ruhsal olarak tatmin edici olmalıdır.
- Çalışanın psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarına uygun olmalıdır.
- Başarı duygusunu verebilmelidir.
- İlgi ve yeteneklerinin kullanılması ve geliştirilmesi imkânları sunmalıdır.
- Çalışana performansı ile önemli ve değerli olduğu duygusu yaşatabilmelidir.
- Ölçülebilen ve adil bir ücretlendirme sistemine sahip olmalı ve bu sistem bireysel farklılıkları da dikkate almalıdır.

farklılıkları da dikkate almalıdır.

g) Çalışanların inisiyatif kullanabilme ve sorumluluk alabilme becerilerini geliştirmeye ve bireysel gelişimlerini arttırmaya yönelik liderlik davranışlarını içermelidir (akt. Mertel, 2006: 11.).

Çalışanların çoğu sorumluluk, karar alma, kontrol ve özgürlük arayışı içindedir. Bilgi ve becerilerini uygulama ve kullanma ile yeni öğrenme imkânlarına önem vermekte; başarı perspektifi sunan değişken, yaratıcı ve zor işlere değer vermektedir. Çalışanlar aynı zamanda anlamlı ve bütün teşkil eden işler yapmak istemekte, bu iş yaşamı ile de tatmin olmayı hedeflemektedir. Bu koşulların en azından bir kısmı bulunmalıdır ki, iş tatmini pozitif yönde artış gösterebilir. Bu çerçevede yaptığı işten memnuniyet ve işin kendisi, genel iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Simsa, 2004: 67 – 68).

Rosenstiel ise aşağıdaki koşulların sağlanmasının yüksek iş tatmini ve iyi bir örgüt iklimi oluşturulmasında önemli olduğu görüşündedir:

- İnsanlar arası ilişkiler (birliktelik, ilişki kalitesi, sosyal destek)
- Dayanışma (insanlar arası sıcak ilişkiler, takım çalışmasına yatkınlık, birliktelik, işlerin yerine getirilmesinde karşılıklı destek)
- İş koşulları (gürültü, sıcaklık, koku gibi dış koşullar)
- İş yapısı (iş zenginleştirme, iş paylaşırma, rotasyon ve takım çalışması gibi modern iş yapılandırma modelleri)
- Güvenlik (Bedensel ve ruhsal zarar görmeye karşı, meslek hastalıkları ve kazalara karşı iş yeri güvenliği oluşturulması)
- Örgütsel bağlılık (İş ve organizasyona yönelik)

İşin yanında ücretlendirme ile kariyer imkânları da iş tatmini açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle gelir düzeyinin güvenliği ve bütünleşme kalitesinin iş tatmini üzerinde büyük öneme sahip olduğu görülmüştür (Grimpe, 2005: 17 – 18.).

Birçok çalışmada ücretlendirme ve kariyer imkânlarının ne tür fonksiyonlara sahip olduğu çalışılmıştır. Bu çalışmalarda ücret ve kariyer imkânları gün geçtikçe önemini arttırmakta ve genelde aşağıdaki faktörleri de kapsamaktadır:

- Psikolojik ihtiyaçların karşılanması
- Sembol bir karaktere sahip olması
- Statü sembolü olması
- Tanınma ve güvence anlamına gelmesi
- Daha fazla özgürlük getirmesi
- Diğer değerlerin kazanılmasına yardımcı olması

15 Avrupa ülkesinde 16 bini geçkin çalışan ile yapılan kapsamlı bir çalışmada, uygun olmayan iş koşulları (gelişme imkânları, iş yükü, bedensel stres faktörleri, hareket ve karar alma alanı, sosyal destek, mobing ve çalışanın işe yönelik donanımı) ile yetersiz ücret yapısının daha düşük iş tatminine yol açtığı görülmüştür (Nienhüser ve Matiaske, 2003: 181.).

İş tatmini için önemli bir faktör de organizasyonda yürütülen liderlik tarzıdır. Likert, Halpin ve Winer ve Fleishman tarafından yürütülen araştırmaların önemli bulguları; çalışanların, insana önem veren ve çalışanların sorun ve problemlerine dikkat edip, çözümlenmesine yardımcı olmaya çalışan amirlerini daha önemli değerlendirdiklerini göstermiştir (Mertel, 2006: 12.).

Sağlık sektöründe yürütülen bir çalışmada; iş süresi, gelir, aşırı iş yükü, geri bildirim ve gelişme imkânları gibi organizasyonel faktörlerin iş tatmini üzerinde önemli rol oynadığını göstermiştir. Ayrıca olumlu algılanan yönetici davranışları ile örgütsel bağlılığın iş tatmini ile pozitif ilişkisi önemli bulguları içinde yer almaktadır (Wenderlein, 2002: 178.).

İsviçre’de doktorlar üzerinde yapılan bir çalışmada; iş çevresi, iş içeriği (idari görevler, bilgi çokluğu, hastaların tedavi sonuçları) ve rol çatışmalarının (aile için ayrılan zamanın azlığı, aile ve iş arasında kurulamayan denge) iş tatmini ile ilgili en sık rastlanan olumsuz özellikler olduğu görülmektedir (Niklowitz vd., 2001: 5.).

House ve Rizzo gibi diğer araştırmacılar da iş sürecindeki beklentilerin belirsizliği ve açık olarak tanımlanmamış roller gibi rol çatışmalarının iş tatmini ile yakın bir ilişki gösterdiğini bulmuştur (Rizzo vd., 1970, 161 – 162.).

2.3. Psikosomatik Şikâyetler

Psikosomatik şikâyetler toplumlarda çok sık görülen sorunlardan biridir. Bu tür şikâyetler bireylerin yaşam kalitelerinin düşmesine ve önemli sağlık tedbirlerinin ve tedavilerinin alınmasını zorunlu hale getirebilir. Toplumlar da daha sık görülen bedensel şikâyetler arasında; yorgunluk, üzüntü, bitkinlik, daha fazla uyku ihtiyacı, kalp çarpıntısı, baş – ense ve sırt ağrıları sayılabilir. Psikosomatik, gerçek anlamda; psikolojik nedenlerle ortaya çıkan bedensel şikâyetlerdir. Psikosomatik şikâyetler ICD – 10 ve DSM IV’de çeşitli psikiyatrik hastalıkların semptomları içinde yer almaktadır. Psikosomatik şikâyetlerin yer aldığı bu psikiyatrik bozukluklar aşağıdaki sınıflandırmalarda da yer almaktadır (Öztürk, 1997, 183 – 202):

- Organik (bedensel) kaynaklı psikolojik bozukluklar
- Psikiyatrik ilaçlar nedeniyle psikolojik ve davranış bozuklukları
- Şizofreni, şizotip ve algı bozuklukları
- Duygulanım bozuklukları
- Nörotik, stres ve somatoform bozukluklar
- Bedensel bozukluklarla giden davranış bozuklukları
- Zekâ bozuklukları, Gelişimsel bozukluklar
- Çocukluktaki davranış ve duygulanım bozuklukları.

Psikosomatik şikâyetler sadece psikiyatrik bozukluklarla birlikte görülmeyebilir. Bunun yanında bireylerde aşırı stres ve stres ile baş etme konusunda yetersizlikler görüldüğünde bir rahatsızlık ve uyarı işareti olarak da kendisini gösterir. Çoğu zaman ortaya çıkan bu stres etkisi bireylerde kısa ve uzun dönemde kendisini gösterebilir. Bu etki kısa dönemde daha çok psikosomatik şikâyetler olarak görülürken, uzun dönemde psikiyatrik ve fizyolojik hastalıklar olarak karşımıza çıkar (Zapf, 1998: 7.).

Psikosomatik şikâyetlerin ortaya çıkış sıklığında yaş ve cinsiyet önemli faktörlerdir. Bireyler yaşlandıkça, gençlere göre daha fazla bedensel şikâyetler gösterirler. Özellikle 60 yaşından sonra yaş ilerledikçe bedensel şikâyetlerde de artış daha fazla görülmektedir (Hessel vd., 2004: 288.).

Yaş faktörü dışında, birçok araştırmada açıkça gösterildiği gibi kadınlar erkeklere göre daha fazla bedensel şikâyetlere sahiptir. Bu cinsiyet farklılığı aynı zamanda çocuklarda ve yaşlılarda da benzer bir özellik göstermektedir. Eğitim ve gelir düzeyinin bedensel şikâyetlerle herhangi bir ilişkisi tespit edilememiştir. Yaşanılan ortam ve koşullar çerçevesi içinde bedensel şikâyetlerin farklılığı da incelenmiştir. Bu çerçevede doğu ve batı Almanya eyaletlerinde yapılan araştırmada; doğu eyaletlerinde özellikle yorgunluk ve bitkinlik ile kalp şikâyetleri, uyku artışı ve ense – sırt ağrıları daha fazla bildirilmiştir (Schumacher, 2002: 150.).

Bedensel şikâyetlerden sadece küçük bir kısmında fiziksel bulgulara rastlanılmaktadır. Genellikle az veya çok subjektif şikâyetler ile objektif bulgular arasında orantısızlık ortaya çıkmaktadır. Bedensel şikâyetler ve ağrılarla ilgili şikâyetler farklı fonksiyonlara da sahip olabilir. Örneğin bu tür şikâyetler diğer bazı insanlara duygusal yönelimi ve onlardan yardım ve destek almaya da hizmet ediyor olabilir. Diğer yandan bireysel olarak hoşuna gitmeyen iş ve olayları önlemeye yönelik olarak da geliştirilmiş olabilirler (Koroğlu, 2004: 383.).

Aynı şekilde bedensel şikâyetler bireylerin kendilerini ifade edebilmelerine ve varlığını sürdürdürebilmelerine de yardımcı oluyor olabilir. Bireylerin kendi sorun ve dertlerini ifade ediyor olması, diğer insanlarda pozitif bir etki oluşturup, böylece de kendine güvenlerini koruyarak, benlik saygılarını da destekliyor olabilir. Kişiler arası motif olarak gördüğümüz diğer insanları subjektif bir şekilde istenen düzeyde etkilemek, kendi sağlıklarını kötüleştirebilmektedir. Örneğin sürekli bedensel şikâyetlerin ifade edilmesi, bireyin normal yaşamını da negatif etkileyerek, algılanan sorunların daha da büyümesine yol açabilmektedir. Bu tür kişiler hikâyelerini anlatırken, özellikle çektikleri ağrıyı tanımlarken çok canlı bir dil kullanırlar, yaşamlarını ve başkaları ile olan ilişkilerini nasıl etkilediğini anlatırlar. Daha çok kendileri ile ilgili olan bu kişiler, başkalarını pek düşünmezler ve anlatımlarında ses tonu, tavır ve hareketleri ile kullandıkları dili özenle seçerek, duygularını çok açık bir şekilde anlatmaya özen gösterirler (Koroğlu, 2004: 383.).

Bedensel şikâyetler ile çeşitli sosyo-demografik ve psikolojik değişkenler arasındaki ilişkiler birçok araştırmada sorgulanmıştır. Yaş, cinsiyet, yerleşim yeri gibi değişkenler önemli faktörler olarak yukarıda da sunulmuştur. Bunların yanında bedensel şikâyetler ile kişilik özellikleri ve yaşam tatmini arasındaki ilişkiler de sorgulanmıştır. Braehler'in yaptığı çalışmada depresif kişiler daha fazla bedensel şikâyetlerde bulunmaktadır. Özellikle bıkkınlık, daha fazla sırt ağrısı ve daha sık kalp – damar şikâyetleri ifade etmişlerdir. Bedensel şikâyetler, düşük yaşam tatmini olan kişilerde daha fazla görülmektedir (Braehler, 2001: 336.).

3. İŞ TATMİNİ VE PSİKOSOMATİK ŞİKÂyetLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İş tatmini temelde iş ve iş koşulları ile ilgili tüm unsurları barındıran bir kavramdır. Daha önce iş tatmini tanımında da belirtildiği gibi, her ne kadar genel kabul gören ortak bir tanımlama olmasa da çalışanın işi ile ilgili hem teknik hem de psikososyal koşulları kapsadığı söylenilebilir. Dolayısıyla psikososyal ve teknik sistem içerisinde bireyi etkileyen tüm değişkenlerde meydana gelebilecek olumsuz faktörler bireyin iş tatmininde değişikliğe yol açabildiği gibi, çalışanın stres düzeyi ile baş etme gücünü de etkileyebilecektir. Çok sıklıkla stres düzeyinin artışında; zaman baskısı, işin tekdüzeliği ve monotonluğu, aşırı iş yükü, nem – kötü koku – aşırı sıcaklık ve gürültü gibi çevresel koşullar, liderlik tarzı ve yönetici ile ilişkiler, iş arkadaşları ile kurduğu sosyal ilişkiler ve algıladığı sosyal destek gibi faktörler etkili olabilmektedir (Luczak vd., 1997: 122.).

Stres düzeyini arttıran bu olumsuz faktörler, çalışanların sahip oldukları kişilik ve fiziksel özellikleri, psikososyal etkenler ve aile, sahip oldukları maddi güç, işe duyduğu ihtiyaç gibi çevresel etkenlerin de etkisiyle çalışanların baş etme güçlerini etkilemektedir. Artan stres yükü ve gittikçe

zayıflayan baş etme gücü nedeniyle genelde ilk olarak psikosomatik şikâyetler kendisini göstermektedir (Tarhan, 1990: 20).

İş ve iş koşullarının olumsuz etkileri nedeniyle ağırlaşan stres tepkisi bir yandan psikosomatik belirtiler olarak ortaya konulurken, (Luczak vd., 1997: 127) diğer yandan da çalışanların iş tatmin düzeylerinde bir düşüş gözlenmektedir. Birçok çalışmada stres düzeyi artan çalışanlarda iş tatmininin de anlamlı bir şekilde düşüş gösterdiği gösterilmiştir (Cooper vd., 1989: 298). Bu sonuçlar uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarla desteklenmekte, (Naoko vd., 2001: 11 – 20) birçok araştırma sonucu ile yapılan meta analizleri de yüksek stres düzeyinin iş tatminini azaltıcı etkisini göstermektedir (Faragher vd., 2005: 109).

İş tatmini düşük olan çalışanların psikosomatik şikâyetlerinin artış gösterdiğine yönelik bulguların yanında, (Jamal, 1997: 3.) genel ruh sağlığını bozucu etkisi de birçok çalışma ile gösterilmektedir. Depresyon ve anksiyete bozukluklarının iş tatmini düşük olan çalışanlarda daha yüksek olduğu bulguları yanında, (Ozyurt vd., 2006: 167 – 168) genel ruh sağlığını da bozucu etkisi birçok çalışma ile desteklenmektedir (Sutherland ve Cooper, 1992: 304).

Şu ana kadar olan çalışmalar incelendiğinde, iş tatmini düşük çalışanların iş gücü devri, performans ve devamsızlık gibi önemli değişkenler yanında ruh sağlığının da olumsuz etkilendiği söylenebilir. Hatta ortaya çıkan psikosomatik şikâyetler ve çok daha yoğun olarak gözlenen depresyon ve anksiyete bozuklukları nedeniyle devamsızlık ve iş gücü devri ile performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği öngörülebilmektedir. Stres düzeyi ile iş gücü devri ve devamsızlık değişkenleri arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar büyük oranda pozitif ilişkiler elde etmelerine rağmen, (Wright ve Bonett, 2007: 156 – 157) psikosomatik bulgular ile ilişkileri araştıran yeterli çalışmalara rastlanılmamıştır.

Yapılan bazı çalışmalarda, iş tatmin boyutlarındaki düşüklük ile psikosomatik şikâyetler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Türker (2007) iş tatmini düşük olan çalışanların psikosomatik şikâyetlerini anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Özellikle iş güvencesinin yeterli olmayışının ve çalışanların işe duydukları ihtiyacın, psikosomatik şikâyetlerin çok daha fazla yaşanmasına yol açtığını ortaya koymuştur (Godin ve Kittel, 2004: 1549 – 1551). İş güvencesindeki belirsizlik ve bununla birlikte iş yerlerindeki artan iş yükünün ve sonrasında gelişen tatminsizliğin çalışanların kolesterol, yağ gibi olumsuz kan değerlerini negatif yönde etkilediğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Theorell vd., 2002, 1241: 162).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma ve uygulamalar için önemli ilgi kaynaklarından biri de iş tatmininin örgütsel hangi değişkenlerle ilişki içinde olduğu veya etki yaptığı ile ilgilidir. Birçok çalışmada iş tatmininin; çalışanların psikolojik ve fiziksel sağlığına ve genel sağlık durumuna etki ettiği bulunmuştur (Fischer, 1991: 2).

İş tatminindeki yetersizlikler ile çalışanların psikosomatik şikâyetleri arasındaki ilişki birçok çalışmada araştırılmıştır. Psikosomatik şikâyetlerin streten kaynaklanabileceği ve stresin kısa ve uzun dönemde farklı sonuçlara yol açabileceği dile getirilmiştir (Zapf, 1998). Stres kaynaklı psikosomatik şikâyetlerin yaşa bağlı olarak değişiklik gösterebildiği, ileri yaşlarda daha sık rastlanıldığı (Hessel vd., 2004), kadınlarda daha fazla rastlanıldığı (Schumacher, 2004) gözlenmiştir. İş tatmininin azalmasına yol açan kimi faktörlerin çalışanın stresle baş edebilmesi gücünü olumsuz etkilemekte ve psikosomatik şikâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Tarhan, 1990; Luczak 1997; Jamal 1997).

Psikolojik bulgularla iş tatmini arasındaki araştırmalar oldukça eski araştırmalar olmakla birlikte günümüzde de farklı boyutlarıyla araştırmalara devam edilmektedir (Mertel, 2006: 31). Ancak,

doğrudan stres düzeyi ile psikosomatik şikâyetler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara pek rastlanılmamıştır.

Çalışmanın sonuçları, çalışanların gerek iş tatmin düzeyleri ve gerekse psikosomatik şikâyetleri üzerinde farklı faktörlerin önemli etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle işe alma ve yerleştirmede çalışmadaki etkileyici faktörler ve değerlendirmeler, çalışanların gelecekteki örgütsel tutumları ile ilgili ipuçları verebilecektir. Aile tutumları ile benlik saygısı ve beraberinde gelişen kişilik özelliklerinin, çalışma hayatı üzerindeki etkisini daha somut bir şekilde ortaya çıkarabilecek araştırmaların yapılması, çalışma hayatı ile bireysel yaşamın etkilerinin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. Böylece çalışma hayatı öncesinde bireylerin sahip oldukları yapı ile çalışma hayatının oluşturduğu etkiler daha iyi anlaşılabilir, kontrol ve iyileştirme imkânları artabilecektir. Bunun sonucunda da bireylerin örgütlerdeki performansını negatif yönde etkileyebilecek faktörlerin azaltılabilmesi ile çalışma hayatının çalışanların ruh sağlığı üzerindeki olumsuz baskısını düşürerek, daha mutlu ve yüksek tatmine dayalı bir ortam oluşturma fırsatı da yakalanabilecektir.

İş tatmini, stres düzeyi ve psikosomatik şikâyetler arasındaki ilişkinin ulusal ve uluslararası şirketlerde, iş disiplini, çalışma alışkanlıkları, kültür farkları gibi faktörlere bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini araştırarak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle ilerleyen teknoloji, artan yaşam temposu, daha karmaşıklaşan işletmeler ve artan küresel rekabet düzeyinin iş stresinin daha da artmasına yol açtığı göz önüne alındığında bu alanda geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afolabi, O. A., Awosola, R. K., & Omole, O. (2010). Influence of emotional intelligence and gender on job performance and job satisfaction among Nigerian policemen. *Current Research Journal of Social Sciences*, 2(3), 147-154.
- Blum, M. L., & Naylor, J. C. (1968). *Industrial psychology: Its theoretical and social foundations*. Harper & Row.
- Brähler, E., Gunzelmann, T., Hinz, A., & Schwarz, R. (2001). Das Ausmaß von Müdigkeit und Erschöpfbarkeit in der über 60-jährigen Normalbevölkerung in Deutschland. *Psychotherapeut*, 46(5), 332-338.
- Dhanapal, S., Subramaniam, T., & Vashu, D. (2013). Factors affecting job satisfaction among academicians: A comparative study between gender and generations. *International Journal of Management Excellence*, 2(1), 128-139.
- Faragher, E. B., Cass, M., & Cooper, C. L. (2005). The relationship between job satisfaction and health: a meta-analysis. *Occupational and environmental medicine*, 62(2), 105-112.
- Fischer, Lorenz (1989): *Strukturen der Arbeitszufriedenheit. Zur Analyse individueller Bezugssysteme*. Göttingen: Hogrefe.
- Fischer, L. (1991). Arbeitszufriedenheit–Forschungsziele und Forschungsperspektiven: Einleitung und Überblick. In Fischer, Lorenz (Hrsg.): *Arbeitszufriedenheit Stuttgart: Verlag für Angewandte Psychologie*, 1991a: 1-17.
- Godin, I., & Kittel, F. (2004). Differential economic stability and psychosocial stress at work: associations with psychosomatic complaints and absenteeism. *Social science & medicine*, 58(8), 1543-1553.
- Goetschi, M. (2005). *Arbeitszufriedenheit dargestellt am Beispiel der Schweizer Assistenztierärztinnen und Assistenztierärzte*, Bern, Lizentiatsarbeit Universitaet Bern, 2005.
- Grimpe, C. (2005). *Arbeitszufriedenheit und Fluktuation im Post Merger Integrationsprozess*.
- Hessel, A., Geyer, M., Gunzelmann, T., Schumacher, J., & Brähler, E. (2003). Somatoforme Beschwerden bei über 60-jährigen in Deutschland. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 36(4), 287-296.
- Hulin, C. L., & Smith, P. C. (1965). A linear model of job satisfaction. *Journal of Applied psychology*, 49(3), 209.

- Jamal, M. (1997). Job stress, satisfaction, and mental health: an empirical examination of self-employed and non-self-employed Canadians. *Journal of Small Business Management*, 35(4), 48.
- Jiang, F., Hu, L., Rakofsky, J., Liu, T., Wu, Z., Zhao, P., ... & Tang, Y. L. (2018). Sociodemographic Characteristics and Job Satisfaction of Psychiatrists in China: Results From the First Nationwide Survey. *Psychiatric Services*, 69(12), 1245-1251.
- Köroğlu, E. (2004). *PsikoNöroloji: Tanımlayıcı klinik psikiyatri*. Hekimler yayın birliği.
- Lee, R., & Wilbur, E. R. (1985). Age, education, job tenure, salary, job characteristics, and job satisfaction: A multivariate analysis. *Human Relations*, 38(8), 781-791.
- Locke, E. & Henne, D. (1986): Work motivation theories. In: C. L. Cooper & I. T. Robertson (Eds.) (1986): *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. Wiley: Chichester. (S. 1-35).
- Luczak, H., Volper, W. & Semmer, N. (1997). *Handbuch Arbeitswissenschaft*, Stuttgart, Schäffer-Poeschel Verlag,
- Mertel, B. (2006). *Arbeitszufriedenheit-Eine empirische Studie zu Diagnose, Erfassung und Modifikation in einem führenden Unternehmen des Automotives*.
- Niklowitz, M., Stutz, C., Nordt, C., & Meyer, P. C. (2001). *Arbeitsbedingungen und Arbeitszufriedenheit von Ärzten in unterschiedlichen Praxismodellen der Grundversorgung (ARAZ)*.
- Ordun, G. (2002). *Örgütsel Tutumların Çalışan Davranışına Etkisinin İncelenmesine ve Analizine Yönelik Bir Çalışma. İstanbul Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Ozyurt, A., Hayran, O., & Sur, H. (2006). Predictors of burnout and job satisfaction among Turkish physicians. *Journal of the Association of Physicians*, 99(3), 161-169.
- Öztürk, M. O. (2001). *Ruh sağlığı ve Bozuklukları*. 8. basım. Ankara: Feryal Matbaası.
- Rizzo, J. R., House, R. J., & Lirtzman, I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative science quarterly*, 150-163.
- Schumacher, J. (2002). *Perzipiertes elterliches Erziehungsverhalten: Konzeptualisierung, diagnostische Erfassung und psychologische Relevanz im Erwachsenenalter*. Lang.
- Simsa, R. (2004). *Arbeitszufriedenheit und Motivation in mobilen sozialen Diensten sowie Alten-und Pflegeheimen: Forschungsergebnisse und Ansatzpunkte für Personalmanagement und Politik*. na.
- Sutherland, V. J., & Cooper, C. L. (1992). Job stress, satisfaction, and mental health among general practitioners before and after introduction of new contract. *BMJ*, 304(6841), 1545-1548.
- Tarhan, N. (1990). *Stres ve Hastalıklar*, İstanbul, Gri Ajans.
- Theorell, T., Weingarten, A. M., & Westerlund, H. (2002). Psychosomatic perspectives on job stress in a changing world-individual and structural perspectives. In *International Congress Series* (No. 1241, pp. 155-163).
- Türker, A. V. (2007). *Çalışan bireylerin anne-babalarına yönelik algıladıkları çocuk yetiştirme davranışları ile benlik saygıları, örgütsel tutumları ve psikosomatik şikâyetleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi*.
- Vollmer, H. M., & Kinney, J. A. (1955). Age, education, and job satisfaction. *Personnel*.
- Wenderlein, F. U. (2002). *Analyse hoher Fehlzeiten bei Pflegekräften-Schwerpunkt Arbeitszufriedenheit*. Medizinische Fakultät, Universität Ulm, Ulm.
- Weinert, A.B. (1992): *Lehrbuch der Organisationspsychologie*. 3. Auflage. Psychologie VerlagsUnion: Weinheim.
- Wright, T. A., & Bonett, D. G. (2007). Job satisfaction and psychological well-being as nonadditive predictors of workplace turnover. *Journal of management*, 33(2), 141-160.
- Zapf, D. (1998). *Psychische Belastungen in der Arbeitswelt ein Überblick*. In *Beitrag zum Symposium „Psychische Belastungen in der Arbeitswelt* (Vol. 11, p. 297).

Uluslararası Arenada Türk – Macar İlişkilerinin Dinamikleri

Dr. Öğr. Üyesi Alev Duran

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-8090>

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.01.2020

Kabul: 18.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Türkiye
Macaristan
Siyaset
Uluslararası İlişkiler

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41651>

Öz

Türkler ve Macarlar tarih sahnesinde çok eski zamanlardan beri ayrılmaz bir ilişki içinde olmuşlardır. 1526 Mohaç savaşı sonrası başlayan Osmanlı'nın Macaristan'daki hâkimiyeti bu iki devlet, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında da ilişki içinde olmaya devam etmiş, sığınacak kapı olarak görülen Osmanlı devletine gelen Imre Tökhöly, Ferencs Rakoczy, Lajos Kossuth ve beraberindeki mülteciler ile ilişkiler dostluğa evrilmiştir. Bu dostluk atmosferinin bir göstergesi olarak Corvinaların ait olduğu yere Macaristan'a teslim edilmesi Macaristan'da törenlerle kutlanmasını sağlamıştır.

Uluslararası perdede gelişen ilişkiler dışında bilim dünyasında da Macaristan'da Turancılık ve Türkoloji faaliyetleri de bu ilişkileri perçinlemiş öğrenci değişimi, uzmanların gelmesi genç cumhuriyetin temellerinin atılması aşamasında da kendini göstermiş, yapılan antlaşmalarla bu perçinlenmiştir.

Gerek siyasi gerek kültürel ilişkilerdeki bu basamaklar uluslararası arenada Türk- Macar ilişkilerinin ana dinamiklerini oluşturmuştur. Günümüzdeki ilişkilerin temelleri bu esaslar üzerine oturtulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Duran, A. (2020). The Dynamics of Turkish-Hungarian Relations in the International Arena. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 397-405.

The Dynamics of Turkish-Hungarian Relations in the International Arena

Asst. Prof. Dr. Alev Duran

Istanbul Aydin University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 06.01.2020

Accepted: 18.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Turkey

Hungary

Politics

International Relations

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41651>

Abstract

The Turks and Hungarians have been in an inseparable relationship throughout history since ancient times. The relationship of these two states started with Ottoman domination in Hungary after the Mohacs Battle in 1526 and continued after the Ottoman domination; with the arrival of Imre Tökhöly, Ferencs Rakoczy, Lajos Kossuth and the refugees who accompanied them to the Ottoman state, which was perceived as a refuge, the relationship evolved into friendship. As an indication of this atmosphere of friendship, the delivery of the Corvinas to Hungary, where they belong, was celebrated in Hungary with ceremonies.

Turanism and Turcology activities in Hungary have also become more concentrated in the scientific world with the development of international relations including student exchange, the arrival of experts which was manifested at the stage of laying the foundations of the young Republic, and this has been reinforced with treaties.

These steps in both political and cultural relations have constituted the main dynamics of Turkish-Hungarian relations in the international arena. The foundations of today's relations are based on these principles. The image of the relations in the political arena is comprised of these dynamics in the historical process.

INTRODUCTION

Turks and Hungarians have been mixed with each other since the earliest times and interacted with each other in many areas. After the Hungarians' migration to their homeland (Honfoglalás), the relations became different and the Ottoman Empire undertook the administration of Hungarians within the framework of its conquest policy between the 15th and 16th centuries. The Ottomans, who had spread over the Balkan lands during this period, entered Hungary following the Mohacs Victory of Suleiman the Magnificent against the Hungarians in 1526 (Eckhart, 1949: 10) and within a short period of 10 years, the most important places of Hungary came under Ottoman rule. Hungary was subsequently divided into three parts. (BOA, C. HR, 81/4043; Çapraz, 2010) Emperor Leopold (1657-1705) attempted to link Hungary and Bohemia to Austria by applying to an absolute administration which laid the ground for even Hungarians who were formerly in favor of Austria to turn against Austria. Thus, Hungary witnessed the struggles of Labanc, loyal to Austria, with a group named Kurucz (Çapraz, 2011: 67-84) defending its national movement. (Duran-Köse, 2017) When the leader of Kuruczlar, Tökhöly failed against Austria, he asked the Ottoman State for help by accepting Ottoman nationality. (BOA, A.DVNS.N MHD.d. 5/110; BOA, A. DVNS.NMH.d. 5/147) In 1683, when Kara Mustafa Pasha started off to campaign over Vienna, almost the whole of Hungary had been occupied by the Turks. Thus, Hungary witnessed the struggles of Labanc, loyal to Austria, with the group named Kurucz (Çapraz, 2011: 67-84), which defended its national movement. (Duran-Köse, 2017) When Tökhöly, the leader of Kuruczlar failed against Austria, he asked the Ottoman Empire for help by accepting Ottoman nationality. (BOA, A.DVNS.N MHD.d. 5/110; BOA, A. DVNS.NMH.d. 5/147) In 1683, when Kara Mustafa Pasha started off to campaign over Vienna, almost the whole of Hungary had been occupied by the Turks. (Baştav, 2005:51) However, Emperor I. Leopold and King of Poland III. Jean established an alliance against the Turks on March 31, 1683. At the initiative of Pope XI. Innocent, a "Holy Alliance" was established against the Turks in March April 1684 with the participation of the Habsburg Empire, Poland and Venice. This alliance army abolished the siege on Budin, which had continued for more than three months and retrieved Budin from the Turks after 145 years of rule. On August 12, 1687, Imperial armies once again overwhelmed the Turks in Nagyvarsány (Duran-Köse, 2017:298)

On August 21, 1690, İmre Tökhöly defeated the armies of the empire and Erdel at the head of the Turkish and Crimean troops in Zernyes. However, the Turkish army was defeated in the battle of Szlánekemén, the bloodiest battle of the century, on 19 September 1691. the Ottoman State fought on four fronts during the 16-year war, and despite the failures in the first years, a significant victory against the enemy was also achieved. On January 24, 1699, a 25-year Peace Treaty was signed between the Holy Alliance and the Ottoman Empire in Szerémség Karlofça. (Akın, 2001:36)

After the Vienna Defeat of the Ottomans in 1683, the united Christian Crusader armies managed to reclaim the Buddha in 1686 and Hungary in 1699. This time, Hungary came under the reign of the Austrians and became a colony that countered the needs of the Germans under the pressure of Austria, which increased day by day. The Hungarian people had no choice but to rebel to free Hungary from under the yoke that crushed the country under the oppressive rule of the Habsburgs with their re-identification policy and gain independence. Thus, after this stage, a new phase started between the Hungarian and Turks and the first phase that constituted the refugee period under the leadership of Tökhöly. In the international arena, this phase is interpreted as a positive step.

Evolving into Friendship: the Refugee Period

Starting with the Battle of Mohacs (1526) during the reign of Suleiman the Magnificent and continuing within the framework of the struggle, the Turkish-Hungarian relations changed to a friendly course in the following years during the Austrian occupation and the struggle of Hungary for

independence, and gradually evolved into friendship and developed to become stronger. (Nazır,2008:110) In June 1679, Mihály Apafi was appointed to lead the Kuruz soldiers as the deputy of Mihály Teleki, and was promoted to general in Hajdúszoboszló on January 8, 1680. In exchange for a cease-fire with Emperor Leopold due to the success achieved in the 1680 campaign, the Habsburg government agreed to hand over three sub-districts affiliated with Northeast Hungary to Imre Tököli for the Kuruz army to spend the winter. (Papp, 2011)

The independence movement under the administration of Imre Tökhöly (Gökbilgin, 2019; BOA, ADVN.NMH.d, 5/50) during 1682-1684 had the support of the Turks (Çapraz, 2016: 174) and after the suppression of this movement and the Zenta defeat, he came to Istanbul and was assigned a mansion on the side of Fener in the Golden Horn. Subsequently, Tökhöly went to Izmit and settled there. (BOA, A.DVNS.MHM.d 113/43) The arrival of the Hungarians in Izmit was enthusiastic.

Following the developments in Hungary, when Leopold died, Tökhöly thought that the new emperor Joseph I would accept Erdel's independence and therefore Rákóczi II. would not withhold his support. However, it was not as he hoped, Rákóczi aimed rather to maintain his sovereignty in Erdel. Accordingly, he shared all his assets among his servants and endeavored to send them to their homelands and wished only to be buried in Hungarian soil. Tökhöly, whose illness took a turn for the worse soon after preparing his will, passed away on September 13, 1705. (Çapraz, 2016) He was buried in an Armenian cemetery. In 1906, to honor his will, he was buried in the new Evangelical church of his homeland in Késmárk, and a street was named after him in Izmit on the 300th anniversary of his demise. (Papp, 2012: 278)

After Tökhöly, Rákóczi was another leader who took refuge in the Ottoman State. Rákóczi, who realized that he could not fight alone, went to Lehistan first, then to France in 1713 and stayed there until 1717. Upon the invitation of Ottoman sultan Ahmet III., Rákóczi and his supporters, who had taken refuge in the Ottoman country, took advantage of the hospitality of the Turkish people, lived in Tekirdağ and waited for the day when they could fight again for the freedom of the Hungarian people. Subsequently the graves of the Hungarian refugees who had taken refuge in Turkey and died have maintained the status of protected monuments for centuries and been rescued from oblivion. (Duran-Köse, 2017:298,302)

In the middle of the 19th century, Turkish-Hungarian relations strengthened with another request for asylum. The nationalist movements that had spread all over Europe after the French Revolution also took Hungary under its influence in 1848. (Szilágyi, 1988) The waves of revolution seen in different ways in every country had erupted with the aim of national independence in Hungary, which wanted to get rid of the Austrian yoke. (Rab, 2008) After the struggle for freedom, like the ones before them, the only place where Lajos Kossuth and his entourage could take refuge was the Ottoman State. (Takats, 1958:326)

Ferenc Rakoczi II., the son of King of Erdel Ferenc Rakoczi I., achieved many successes on behalf of Hungary in eliminating the domination of Austria, and during this period, he also established relations with Ottoman state officials. As a matter of fact, when the Ottoman-Austrian War started in 1716, he was invited by the Ottoman rulers and offered the Kingdom of Erdel. Rakoczi, who accepted the invitation of the Ottomans, fought against the Austrians alongside the Ottomans. (Nazır, 2012:814)

In the Pasarofça Treaty negotiations, which were carried out when the Ottomans lost the war with the Austrians, the Austrians demanded the return of Rakoczi this was not accepted by the Ottoman state. Rakoczi, who lived in Istanbul for a while, subsequently moved to a mansion in Tekirdağ allocated to him and his entourage where they remained until the end of their lives. The Ottoman state provided financial and moral aid to them and showed them great hospitality, even supplying their wine. (Boldizsár,1943:30) During the Hungarian Revolution in March 1848, the Ottoman

State was again with the Hungarians; when the revolt of the Hungarians against the Austrians was suppressed as a result of Austro-Russian cooperation, several thousand Hungarians and Poles took refuge with the Ottomans. (Boldizsár,1943:28,29) Although Austria and the Russians demanded the return of the refugees and came to the brink of war with the Ottoman state, the return of the refugees was never an issue.(Nazır,2008:110) The refugees who were settled in Kütahya went to America after a while via France.

Lajos Kossuth was the last Hungarian independence leader to take refuge in the Ottoman Empire. (Magyar Életrajzi Lexicon, 1967: 978; Hermann, 2001: 1) In the note dated 27 July 1849 sent by the Divan-ı Hümayun Amedi Fuad Efendi to Babiâli, it is understood that the first refugee group consisted of 1,120 individuals 36 of which were officers while the rest were sergeants, corporals and troops. (BOA, İ.DUİT. 147/19-1,3,4,5.) Kossuth, who initiated action towards the Turkish border on August 11, 1849, made a request for asylum to the Ottoman State by writing a letter to Sultan Abdülmecid when he arrived in the border city of Orsova. The refugees included many ministers, senior military and civilian Hungarian and Polish state officials, including Hungarian President Lajos Kossuth. Turks welcomed these people who had pulled up stakes from Central Europe and taken refuge in the Ottoman Empire with open arms and *plenty of words that assured friendship* as Lajos Kossuth put it. The protection of the Hungarians and the Poles by the Grand Vizier Mustafa Reşid Pasha and other statesmen, especially Sultan Abdülmecid, is marked in history as a noteworthy act.

Kossuth left Kütahya on September 1, 1851, where he spent about 1.5 years. (MNL OL R 90. No: 855 / a 355) In the speech he made in England, where he spent a while on his journey to America, he praised the Turks who had saved his life and refused to deliver him to his enemies by saying: *...I have my life and liberty today thanks to the Turks who kept me and my friends despite the threats and pressures of Austria and Russia. Those Turks did not submit to any threats with their superior sense and respect for human rights. The Turkish Nation has a superior power in this respect. The existence of Turkey today and in the future is a benefit to mankind in Europe and the world. I live with the memories of the grace and respect I received from the Turks ...*(Jánosy,1944)

This friendship established with Kossuth continued to increase and after the refugees left, the Hungarian people expressed this benevolence and hospitality in their memories and memoirs. (Hazai, 1963: 22; Csorba, 2002: 810) This phase, called the refugee period, was one of the most important images in the Hungarian memory of the Turkish Hungarian social convergence and political alliance that would take place in the 19th and 20th centuries.

A Positive Step In The International Context: The Return of The Corvinas To Hungary

The 35 volume manuscript, which was brought to Istanbul from Buda in the 16th century and preserved in Topkapı palace since then, was returned to Hungary in April 1877 by Sultan Abdulhamit II. (Eródi, 1877: 3) When this good news became known, it was greeted with great excitement in and around the capital city of Budapest. 1

Comprehensive preparatory work was initiated and a team was sent to Vienna to meet the delegation. The chest containing the valuable works was later opened with a ceremony in the University Library.

During the reception of the Hungarian Youth Delegation, Sultan Abdulhamid returned the Hungarian codex and the priceless manuscript works called the Corvinas to the Hungarians, which had been taken by the Turks in the wars during the Lawmaker's reign. (Csontos, 1877) The sultan also sent a group of Turkish intellectuals to Hungary for a reciprocal visit in April 1877. The visit of the Turkish delegation to Hungary was welcomed with ceremonies and enthusiasm and was responded to with gratitude. A crown was presented to the Ottoman sultan as a sign of loyalty in the city of Debrecen. (BOA, Y. PRK. M. 1/17) The Hungarian resources in the Ottoman Empire were brought home and

Hungarian brothers were assisted in the Szeged flood disaster.

According to the depiction of Erödi when the 35 volumes of manuscripts, which were taken to Istanbul in the 16th century and kept in Topkapı palace since then, were returned to Hungary in April 1877 by Abdülhamid II., people welcomed the Ottoman delegation that brought the books at the station.. *"we were standing at the front of the station, a band was playing. Banners with Hungarian and Turkish coats of arms were flying. All the people, men, women and children shouted, "elyen török" (long live the Turks !). The Turkish delegation set off as 15 people and the chairman of the delegation was Süleyman Efendi. The following names were determined in the Turkish delegation:*

1- the head of the delegation, sheikh Süleyman efendi, was the leader of the Uzbekler lodge in Istanbul and the chamberlain of the Emir of Bukhara. He was a member of the Çerakis assembly. He was a scholar, familiar with Persian and Turkish literature, an esteemed individual.

2- teacher Mehmed Effendi, who had been assigned with the order of the libraries for five years with the will of the sultan.

3- Abdalbaki Efendi, also known as Sami pasha from Egypt, was a former minister of education.

4- Hüsnü bey, a member of parliament.

5- Mehmed muhlis efendi was the director of internal medicine in medical school. He graduated from medical school to become a doctor and was assigned as a doctor in different parts of his country and was entitled to receive a medal for these duties. He also served as a guide for the Hungarian delegation that came to Istanbul from Hungary.

6- Ahmed Fazul Efendi, taught Arabic in secondary and military schools and law in high school.

7- Raif Bey

8- Mehmed Şemseddin Bey

9- Hasan Efendi

10- Ragib Murat Bey is known for his French speeches during his trip to Hungary.

11- Mehmed Nuri Reşat Bey was 20 years old when the trip was organized and he was known for his speeches in French.

12- Âlii Rıza Bey

13- Mehmet Ali Cevat Bey

14- Esad Bey was a junior attaché at the embassy of Berlin.

15- Mehmet Tevfik started writing articles for Muhbir and edited the newspaper. Upon the request of the governor of Bursa, he published a local newspaper called Hüdavendigâr in Bursa. Then he published a political newspaper called Asr. After a while, he started to write in the newspaper Basiret and served in various offices. (Erödi,1877:3)

The delegation remained in Budapest for 6 days and returned to the Ottoman state with feelings of satisfaction.

The return of these artifacts, which were seized during the Ottoman conquests and brought to Istanbul and preserved in Topkapı Palace, became an important milestone in Turkish-Hungarian relations and generated an atmosphere of gratitude in Hungary.

Turanism and Hungarian Turanists

Although there were new power balances in Europe after the 19th century and the beginning of the 20th century, the distrust towards the Christian West played a role in the turning of some of politicians in Hungary to the East. With the end of the First World War, 2/3 of Hungarian soil passed to neighboring countries and this took place with the approval of Western European States which supported the conviction of turning to the east. Turanism was born in Hungary under these circumstances and spread to the world from there. (Demirkan,2001:25,26)

The term Turanism emerged literally at the end of this century, and in 1905, Turanists in

Hungary had the dream of establishing a political union in line with the axes of Budapest-Tokyo and Kazan-Istanbul. (Özdoğan,2019:29) Within the framework of these thoughts, the two countries got closer to each other and as in every area, Turks and Hungarians had common ideas about Turanism and many Pan-Turanist political and scientific organizations were established as a result of the Pan-Turanist movements that emerged in Hungary. The "Hungarian Turan Society" was founded in 1910.(Önen,2005) According to Count Pál Teleki, one of the Hungarian Turanists, the word emerged to mean very little romantic interest in the homeland and the main relatives. (Namal,2009:114,115) This association has been the most comprehensive and important scientific community devoted to studies on the history, language, origin and culture of the people called Turan peoples, with special emphasis on Turks and Turkic peoples. (Duran,Çalık:2019)

The official publication of the society "Turan" has published many scientific works and studies in Hungarian, German and French by the leading orientologists of Austria-Hungary and Germany. (Ágoston,2002:95) In the process that Hungarians remained under Ottoman rule and the tribes of the two nations tribes were in close contact in the same geography, Turkish words were adopted into the Hungarian language, Hungarian scientists started to work on the homeland of the Turks and came to Turkey to carry out field work and reports of these studies were increasingly shared with the Turanian scientific circles and associations of the two countries. (Okay,2012:130)

The journal was published in 4 languages, namely Hungarian, German, French and Turkish which made it appealing to a wider range of readers. Turán Magazine was published under the management of distinguished scientists between 1913, 1917-1918, 1921-1944. (Önen,2005:64) In addition to the Hungarian scientists and nobles who contributed to the publishing of the magazine, the name of the Chief of the Muslim Community of Budapest, Abdullatif Efendi is also encountered. (Önen:2005) Turkish-Hungarian relations started to develop with the works of the Turan Society. Turanism is an element that has not diminished in importance for Turkish and Hungarian peoples in international relations from the past to the present.

Turning towards the East: the Establishment of a Turcology Chair

In their homeland where they settled in the center of Europe, Hungarians felt the need to research their own history, where their roots came from, and which nations they were related to because of their sense of exclusion and economic needs, and as a result of these studies they established a branch of science called "Science of Turkishness" which developed further in the territory of Hungary.

In 1865, historian and turcologist Ármin Vâmbéry was assigned to study and teach the Turkish language, thus a special department for the Turkish language and Turkish history studies was opened at the Hungarian university. During the period of Hungarian innovation and change in the 19th century, the first Turcology Chair in the world was established in Hungary in 1870 as a product of a common culture brought by Turks and Hungarians from the past in the light of the work of Ármin Vâmbéry and many Hungarian scientists involved in the studies that started in Europe many years ago. (Tóth,2009:42)

The interest and studies of Hungarian scientists related to Turkish history and the Turkish language intensified in parallel with the concept of Turanism in Hungary. Increasing studies on Turkish history and the Turkish language among Hungarians trapped in the center of European nations led to the thought that the study of Turkish history, culture and language is necessary for Hungarians to reveal their own national culture. Hungarians paid great attention to Turcology studies while examining their ethnicity, culture and language. Therefore, the studies in this scope are very rich and have a strong tradition. (Nemeth,1982:8)

Relationships based on friendship between the two peoples have increased the interest in

Turkish literature on the Turcology and Hungarian front. This spiral of relations, which has come from the past to the present, became stronger with this chair. The second half of the 19th century was the golden age of cultural and scientific studies in Hungary. Many Hungarian travelers came to Turkey with the idea of getting to know the Turkish people more closely and consolidating this friendship. (Hazai,1990:203)

During the second half of the 19th Century, there was a great enthusiasm for language studies in addition to Ottoman studies. At that time the main endeavor of the scientists was to reveal the affiliation between the Hungarian language and the Turkish language. During the studies that gained momentum with the establishment of the Turcology chair, the dilemma especially about the kinship between the Hungarian and Turkish languages kept Hungarian Turcologists and linguists busy for a long time. (Korkmaz,2012:154) The works that have been established have led to revealing the aspects of the Turkish language, Turkish history and Turkish culture that were in the dark, and have been effective in the progress of Turkish-Hungarian friendly relations that have been continuing from the past to the present.

CONCLUSION

In the international arena, bilateral relations are based on certain foundations and examined. Turkish-Hungarian relations have been fluctuating since the earliest times. This course, which we can interpret as a positive evolution, has also determined the present status.

The era of Ottoman rule, Refugees, the return of the Corvinas, Turanism and Turcology activities brought the two countries even closer. The nineteenth century was the century of friendship in terms of Turkish-Hungarian affairs. This rapprochement between the two countries and the Hungarians turning to the East also increased their research in this direction. Subsequently, Turanism and Turcology studies initiated research and scientific study visits between the two countries. These stages constituted the main dynamics of Turkish-Hungarian relations in the international arena in both political as well as cultural relations. The foundations of current relations are based on these principles. The picture of relations in the current political arena has been established by these dynamics during the historical process.

Turks and Hungarians followed the developments of the other country closely. They continue the relationship they have established on these prominent historical foundations in a positive way with the exchange of scientists and experts.

REFERENCES

Archive References

- BOA, C. HR, 81/4043.
BOA,A.DVNS.N MHD.d. 5/110;
BOA, A. DVNS.NMH.d. 5/147
BOA,A.D.VN.NMH.d,5/50;
BOA, A.DVNS.MHM.d 113/43.
BOA, İ.DUİT. 147/19-1,3,4,5.
MNL OL R 90. I. No: 855/a 355 (Országos Levéltár/ Macar Milli Arşivi) BOA, Y. PRK. M. 1/17.
Magyar Országos Levéltár, G. 2, II/1. fol. 163-164.

Other References

- Ágoston, G. (2002). Siyaset ve Histografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü. *Türkler*. C. 15: 92-98.
Akın, H. (2001). Osmanlı-Macar İlişkileri. *Tarih ve Toplum*: 213-225.

- Baştav, Ş. (2005). Macar İhtilali'nin Yıldönümü. Türk Macar Münasebetleri: 34-53.
- Boldizsár, I. (1943). Új Magyarország, Budapest: Danubia.
- Çapraz, H. Ş. Ç. (2011). XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruz Hareketi Ve Askeri Potansiyeli. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S.28, 2011: s. 67-84.
- Çapraz, H. Ş. Ç. (2010). İmre Thököly Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1694 Petrovaradin Kuşatması. Gazi Akademik Bakış Dergisi, C/S. 3 (6): 123-176.
- Çapraz, H. Ş. Ç. (2016). İmre Tökhöly'nin Kâtibi Yanoş Komáromi'nin Günlüklerinde Osmanlılar. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20: 171-201.
- Csontos, J. (1877). A Konstantinápolyból Érkezett Corvinák Bibliographiai Ismeetetése. Magyar Könyv- Szemle, Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Csorba, Gy. (2002). Macar Mültecileri. Türkler. C. 12. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demirkan, T. (2000). Macar Turancıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Duran, A- Köse, İ. (2017). Lajos Kossuth ve Macar Mülteciler. Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi, (6): 291-314.
- Duran, A. – Çalık, F. (2019). Macarlar, Macaristan, Turancılık. History Studies, 11/2: 557-571.
- Eckhart, F. (1949). Macaristan Tarihi. Ankara: TTK.
- Erödi, B. (1877). Csok Jasa! A Török Küldötség Látogatásának Emlékkönyve. Budapest: Mehner Vilmos Kiadványa.
- Gökbilgin, T. (2019). Avrupa'da İktidar Mücadelesi, Osmanlı-Macar İlişkileri. İstanbul: Kronik.
- Hazai, Gy. (1963). Tarih Boyunca Macar - Türk Bağları. Budapest.
- Hazai, Gy.(1990). Macaristan'da Türkoloji. Türk Dili, S. 461: 201-210.
- Hermann, R. (2001). Kossuth Lajos (1802-1894). Macaristan'dan Gerçekler, Budapest: Dışişleri Bakanlığı.
- Jánossy, D. (1944). A Kossuth- Emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. Budapest: A Magyar Történelmi Társulat.
- Korkmaz, Z. (2012). Türk Macar İlişkilerinde Türklük Bilimi (Türkoloji) 'nin Yeri. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. S. 22: 152-156.
- Magyar Életrajzi Lexicon. (1967). Kossuth Lajos, C. I, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nazır, B. (2002). Macar ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz. Türkler, 12: 813-825.
- Nazır, B. (2008). Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları..
- Nazır; (B). (2008). Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları, İstanbul: Ticaret Odası Yayınları.
- Netmeth, G. (1982). Attila ve Hunlar, Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Okay, Y. (2012). Hüseyin Namık Orkun'un Macaristan Türkoloji Ekolüne Dair Yazıları Çığır Dergisi Örneği. Macar Kardeşler, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Önen, N. (2005). İki Turan/Macaristan ve Türkiye'de Turancılık. İstanbul. İletişim.
- Özdoğan, G. G. (2019). Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946). İstanbul. İletişim.
- Papp, S. (2012). Tököli İmre. Dia, C.41: 277, 278.

Lüks Marka Pazarlamasına Dijital Bir Yaklaşım: Burberry

Dr. Öğr. Üyesi Aşkım Nurdan Tümbek Tekeoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6837-9649>

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Kübra Küçük

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1138-3153>

Yüksek Lisans Mezunu / İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.02.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Dijital Pazarlama

Moda

Lüks

Tüketici Davranışı

Marka

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29148>

Öz

Dijital trasformasyon iş dünyasında devrimsel bir rekabet başlattı. Şirketler bu değişime uyum göstermek, hayatta kalabilmek, rekabetin gereğini yerine getirebilmek ve konumlarını koruyabilmek için işlerini yürütebilmenin yeni yollarını keşfetmek durumundalar. Mobil iletişim ve sosyal medya « dijital kanallar » diyebileceğimiz, özetle şirketler ve müşterileri arasında yeni dijital iletişim kanalları yarattı.

Dijital kanallar bağlanabilirlik özelliği ile dijital devrimde önemli bir rol oynamıştır. Dijital trendler insanlara bireylerin zaman ve mekan sınırı olmadan iletişim kurabilme, bilgiyi dünyada yayabilme ve işlemler yapabileme imkanı. Buradan hareketle müşteriler artık sadece statik bir bilgiyi arama ya da kaydetme işlemi yanında etkileşimde bulunabilme, bilgi yükleme ve kendi içeriklerini ağlara yayma imkanına sahiptir.

Müşteri etkileşimleri iş stratejilerini etkilemiştir. Şirketlerin karşılaştığı en büyük zorluk bu kanallar aracılığıyla müşteri ihtiyaçlarını anlayabilmek, zira dijital dünyada artık geleneksel müşteri segmentasyonu mevcut değildir. Dijital kanalları geliştirip, başlatmaktan ziyade onları işletebilmek ve müşteriye değer yaratabilmek önemlidir.

Pazarlama ve dizayn edilmiş araştırma, duyguları marka tutum ve davranışlarına etkisi olduğunu ispat ettiği gibi uzun dönemli müşteri ilişkilerinin de ekonomik değerini etkilemektedir.

Bu makale Forbes'in 2015 en değerli markaları arasında 94. sırada olan ve 2016'da dijital IQ derecelendirmesinde 1. sırada olan Burberry markasının lüks markaların dijital pazarlamasındaki mevcut konumunu değerlendirerek, lüks moda ve marka pazarlamasına genel bir bakış sağlamaktadır.

Bu makale aynı zamanda başarı elde etmek için dijital pazarlamanın tamamlayıcı önemini göstermektedir. Bu çalışma Burberry'nin dijital müşteri deneyimine duyguların, iş iletişiminin ve dijital kanalların kesişerek nasıl bir fikir verdiğini anlatmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tümbek Tekeoğlu A. N. ve Küçük, K. (2020). A Digital Touch to Luxury Brand Marketing: Review of Burberry Case. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 407-414.

A Digital Touch to Luxury Brand Marketing: Review of Burberry Case

Asst. Prof. Dr. Aşkı́m Nurdan Tümbek Tekeoğlu

Istanbul Commerce University, Faculty of Business, Department of International Logistics and
Transport, Istanbul – TURKEY

Kübra Küçük

Graduate Degree / Istanbul Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Business
Administration, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 15.02.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Digital Marketing

Fashion

Luxury

Consumer Behavior

Brand

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29148>

Abstract

Era of digital transformation has created an entirely new class of competition across businesses. Companies have to keep up with these changes and in turn developing new ways of doing their businesses in order to survive, and to respond and adapt their position in such competitive environments. The mobile internet and social media have created new digital communication channels between a company and its customers labelled as 'digital channels' (Edelman, 2010 :62).

Digital channels have played a significant role in the digital revolution through online connectivity. Digital trends in society have enabled individuals to communicate without the boundaries of time or place, accessing information worldwide and making multiple transactions in real time (Brand & Henning, 2002). Moving from here, customers are no longer just downloading or searching for static data, but are able to interact, upload and share their own content to a wider online network.

Customer interactions through digital channels have influenced business strategy (Schultz and Peltier 2013). The main challenge faced by companies is understanding their customer's needs through these channels, as traditional customer segmentation is no longer valid in a digital world (Nunes & Cespedes 2003 :104). Rather than developing and launching digital channels; making them truly engaging and valuable to the customer is difficult (Schultz & Peltier, 2013).

Marketing and design research has proven that emotions have influence on attitudes and behaviour towards brands and the economic value of long-term customer relationships (Hill, 2010; Mattila, 2001).

This paper intends to provide an overview on luxury fashion marketing and luxury brand marketing, by looking at the current role of digital marketing in luxury fashion brand Burberry, (ranking ninety-fourth on the 2015 Forbes list of World most valuable brands, eighth on the 2015 Luxury Institute of New York list and first ranked by Digital IQ Score on 2016) The paper also highlights the significance of integrating digital marketing as a key component to drive success. The study also shows an illustration of intersecting the areas of emotions, business communications and digital channel to provide insights into the Burberry's digital customer experience.

1. Luxury Fashion Marketing

1.1 The Concept of Fashion

The concept of fashion is such that it remains popular for a limited period of time, although this fixed period could be a matter of days, weeks, months or years. In fact entire decades have been linked to the clothing fashionable in a particular decade, for example 1970s disco chic or 1960s hippy style. Regardless of its duration, something which is in fashion, will by definition, inevitably lose popularity at some point to be replaced by a new fashion and the cycle begins again. This notion of a 'cycle' relates closely to research in the field of sociology by Rogers on the theory of the 'diffusion of innovation' and to the product-lifecycle model.

1.2. The Concept of Luxury Fashion

The luxury industry can be considered as small, in terms of the number of companies. However, it is far above its weight both in terms of sales revenue and influence on consumers. Luxury brands frequently lead the marketing world; as the best design, the best materials, the best promotions, and the best packaging takes place in the luxury industry. The fashion marketing of luxury brands should focus on new developments, theories, and knowledge in order to see the trends toward global luxury and fashion markets (Ko and Megehee, 2012:1395).

Luxury fashion brands (such as Louis Vuitton, Chanel, Gucci and Prada), are faces the risk of being left behind in the market if they not fully integrating digital marketing tools to engage their customers. Brands are searching how to handle it rather than avoiding it. Consumer behavior and expectation in relation to fashion aligned with the level of social media engagement had made this area of innovation in the internet is focus of attention in several fashion marketing studies (Kim and Ko 2012; Phan & Heine 2011). Thus, it has empowered customers giving them the platform to engage with brands consequently enhancing their expectation and perception of their brands (Ko and Megehee, 2012:1396).

The luxury-purchase decision process utilizes a high dose of emotions and irrationality which are raised by a high-impact experience (Okonkwo, 2007). The retail environment is becoming more competitive than ever, with e-commerce growing inescapably, at a rate that outpaces traditional retail channels (Blázquez, 2014:97). Luxury retailer Burberry and its digital campaigns have been selected for this study in order to review, due to Burberry becoming a leader in digital strategy.

2. Luxury Brand Marketing

The creation and development of luxury brands is an augmenting area of research interest (Ko and Megehee, 2012:1397). The use of social media marketing in the marketing of luxury fashion brands is significantly growing. The effects of social media on marketing activities positively affect value equity, relationship equity, and brand equity (Ko nad Megehee, 2012:1398).

Kim Willems, Wim Janssens, Gilbert Swinnen, Malaika Brengman, Sandra Streukens, and Mark Vancauteran (2012) noted that consumers buy luxury fashion brands to express or enhance their self-image, they can also patronize retailers with a self-congruent personality positioning.

Known worldwide for their distinctive check pattern, Burberry distributes clothing, footwear, bags and fashion accessories, jewelry and watches, cosmetics and until early 2015 it had licensed fragrances from Inter Parfums (who also developed and distributed perfume for other brands such as Jimmy Choo). It has been selected for this paper due to its digital channel strategy of building the 'Burberry Love' theme, becoming a market-leader in digital communications within the competitive sector of luxury brands.

3. Brand ID

Burberry has a rich history, at over 150 years old its fashion has seen the trenches of First World War, has been an official supplier to the royal family and worn by a range of celebrities (Ahrendts, 2013:40; Phan& Heine, 2011: 213; Moore and Birtwistle, 2004).

In 1879, Thomas Burberry invented gabardine – a breathable fabric made using an innovative process whereby the yarn was waterproofed before weaving. This fabric was not only water-resistant but also extremely durable. A patent was taken out in 1888 (www.burberry.com, 2019).

Burberry was the original name, but then the company soon switched to using the name Burberrys, after many customers from around the world began calling it Burberrys of London.

Burberry is now a leading luxury brand with a global business. The brand is carried in boutique stores and franchises across the globe while overseeing a fashion catalogue, a fragrance and cosmetic line.

The Burberry brand is defined by its authentic British heritage and is globally recognized by its trademark check, the iconic trench coat and Prorsum horse logo. What makes Burberry a well-known global company is Burberry still stuck by its founding principles of quality, function and modern classic style, rooted in the integrity of its outerwear (www.burberry.com, 2019).

4. Burberry Marketing Mix & Strategy

Product: The core product segments of Burberry are beauty, accessories, men, women, kids. All these offerings are the product strategy in the luxury fashion brand's marketing mix.

Price: Burberry uses premium pricing strategy to sell its products. The right mix of low cost range and the high end premium products is what Burberry aims to achieve. Being a luxury brand Burberry does not compete directly on price in its marketing mix with its competitors. The differentiators are product design, durability and perception.

Place: All of the Burberry stores are mainly located in highly populated areas which guarantee a definite revenue to the firm. Huge number of people residing in these areas fall into the target audience of Burberry. Also the Burberry stores coming up are more digitally influenced and innovative in terms of customer service. At the same time equal number of people buy online from burberry.com which constitutes a large percent of traffic.

Promotion: Burberry focuses tremendously on its marketing activities. Promotion is the most important part of apparel industry. Burberry uses promotions of all types of like TV, online ads, print ads, billboards etc in its marketing mix. Burberry recognised the importance of social media marketing and has been present since then. Investments in digital marketing helped Burberry communicate their brand message easily to customers. They heavily rely on celebrity endorsements (www.burberry.com, 2019)

Their competitive strategy is being market leader in digital & being market challenger in terms of the goods (Straker& Wrigley, 2016: 281).

5. Business Case Study: Burberry Love

5.1. Research Context and Design

The luxury-purchase decision process utilizes a high dose of emotions and irrationality which are boosted by a high-impact experience (Okonkwo, 2007). The retail environment is becoming more competitive than ever, with digital commerce growing significantly, at a rate that outpaces traditional retail channels (Blázquez, 2014). Luxury retailer Burberry and its digital campaigns have been selected for examination by, due to Burberry has becoming a leader in both digital strategy and marketing.

5.2. Burberry Love

To engage customers with the brand, Burberry formed increasingly personalized and connected experiences across all digital touchpoints with targeting audience was aimed at millennials (born after 1980). This was to transform their marketing strategy “from targeting everyone, everywhere, to focusing on the luxury customers of the future millennial”. With this new target audience, Burberry had to recode their entire marketing approach for millennials as they might be unnoticed by other luxury brands. Starting with their website, which was redesigned to show “everything in one place” to present every facet of the brand. This was planned to become the hub of all marketing and branding to highlight the world-wide known Burberry trench coat. The website was also designed to speak to the millennial customer through “emotive brand content: music, movies, heritage, storytelling”, as stated by Ahrendts (2013). Their digital strategy widen the brand’s audience, from “brand browsers” to “brand advocates” (Straker& Wrigley, 2016: 284). The “Burberry love” theme, which connected millennials with the brand via emotions, has been successful in motivating and engaging its target audience, which has contributed in the desired behavior of sharing the experience to others in their digital network and engaging intensely with the brand.

The study which examined the emotional analysis of Burberry’s mission statement and six core strategies revealed that the two emotional drivers about the brand were stimulation and pride (Straker& Wrigley, 2016: 288).

For the Burberry Love campaign, key digital channels included the Burberry website and social touchpoints Facebook, Instagram, Pinterest and YouTube in order to engage customers. The content on these touchpoints are primarily for promotion, with the aim of diversion and engagement. The customer engages selected from these digital touchpoints were coded and were categorized into six emotions (satisfaction, desire, admiration, enjoyment, stimulation and love). These emotions were then linked to a key strategy of Burberry’s mission statement and core strategies (Straker& Wrigley, 2016: 289).

Understanding a customer’s purchasing story starts from understanding the customers’ needs and desires, and then designing an experience that best meets those needs. Burberry paid close attention to their target customer and realized that millennials are more influenced by peers rather than anything that a brand might say to them. This ends up with the targeted audience want to stamp their personality on a luxury brand, and use products and fashion as an interpretation of their individual personality identity. Through evoking key emotions such as desire and stimulation, Burberry’s touchpoints such as Burberry Bespoke and Art of the Trench activities on their website in order to turn this interaction into a social activity. Customers bought the idea and spent their time into designing their very own Burberry trench coat or express a wanting to be captured wearing it (Straker& Wrigley, 2016: 292).

Burberry also redesigned its channels to evoke “Burberry Love”. All Burberry’s digital channels are inspired by promotional content, to arouse the theme of “Burberry love”. This “love” generated by the range of Burberry composed stories expressed across the digital channels through products, events, brand’s house ambassadors, social media and PR. The main point of the strategy of Burberry’s digital channels were not driven by increasing revenue, but to connect people through the Burberry brand. The brand shifted its efforts into “evoking emotions through customer engagement”. Burberry was also be able to create its own fan community via these channels, inspired from its core product: the iconic trench coat. The design of the digital touchpoints allow millennials for personalization and customization of not only products, but also services. This inspire to customer emotions such as enjoyment, stimulation and satisfaction leading to brand loyalty and enhanced emotional exchange. All channels are designed to promote to create and share content among Burberry communities generating

online brand circulation. All these individual engagements add to the overall marketing strategy of inviting others to be part of the Burberry story. (Straker and Wrigley, 2016).

Furthermore, Burberry has created a community for "Burberry Love", eventually. Their digital channels and online activities arose positive emotions which can be linked to being in love. Feeling of being in love can be considered as such a strong emotion for motivating certain behaviors. In this case, love represents an emotion which seems irrational. Therefore, behavior outcomes of being love are possibly lead customers to see price is no object in achieving what they desire to feel. . Through all the different channels, such as Facebook, Instagram, Pinterest and Youtube, customers are invited to be part of the Burberry story. Ultimately, customers "thank Burberry" for a range of reasons including supporting new local artists on Burberry Acoustic, or exciting customers by receiving a Burberry Kiss, or to creating their very own Burberry trench (Straker and Wrigley, 2016). Music, kisses and customizing are free of charge and reinforces to build "good will" for a loyal customer who will continue to spend their money for the brand in the future (Davis, 2014). Liking, commenting, sharing, personalizing or purchasing are behavioral outcomes of brand-customer engagement. These customer behaviors promoted Burberry's strategy of "a company can only make potential customers aware of the brand, current customers and advocates help sell it", stated by Ahrendts (2013).

Burberry's digital channel presence includes over 17 million followers on Facebook, 8.4 million on Twitter and over 14 million on Instagram (www.burberry.com, 2019).

6. Conclusion: Explaining the Success of Burberry's Digital Engagement

In today's world, being able to choose among products, services and businesses the ability to form relationships with customers have critical impact on customer retention. Fulfilling an emotional experience depends on the overall emotional consumption experience, which is determined not only by the consumption of the product but all engagements with customers (Straker & Wrigley, 2016). The Burberry business case provides academics and practitioners avenues for future research and applied considerations. In times of digitization, organizations are required to rethink the traditional concept of customer relationships, as new technologies are empowering customers. The conceptual framework presented leverages the role of design, highlighting opportunities made possible through digital channels. This research contributes by providing processes to better enable companies to build highly engaging customer experiences via technology, specifically digital channels.

Franke and Schreier (2007) also found that customers who value the opportunity to personalize a product are willing to pay more. Through the social sharing of the brand and the personalization of Burberry products the customer is able to place themselves in the brand, community and personalization becomes a way into the brand and a way to form emotion connections with it.

Atwal and Williams (2009) explain that luxury brand managers in particular should focus on experimental marketing by taking the essence of a product and translating it into a set of experiences that amplify the brand.

What Burberry was able to succeed is pairing the digital knowledge and daily habits of their millennial target customer. Digital channels are essential part of millennials' daily lives, therefore engagement via these channels is both convenient and easy to navigate for them. Sharing across each channel provides quick sharing, spreading the awareness of the brand through "the internet of mouth". The range of different activities across the Burberry digital channels allows users to benefit from the Burberry brand to reflect upon their own identities. The key strategy behind all Burberry's digital channels is "personalization" through the strategic positioning of the "Burberry love" theme (Straker & Wrigley, 2016). Personalization has been proven to strengthen the link between customers and a

product (Sirgy, 1982). Personalizing the classic trench coat, scarves, perfume bottle promotes the idea that ownership of these items can symbolically define customer's identity.

The results from this study illustrate the impact of digital channel engagement, and act of falling in "love" with the Burberry brand is aided through the emotions evoked and connection formed throughout the experiences via the digital channels (Straker & Wrigley, 2016).

Series of these digital campaigns are evident through the growth, impact (both on brand and revenue) and high level of customer engagement with each digital channel. This significant increase in online customer engagement has concluded in an increase in gross revenue (www.burberry.com, 2019).

REFERENCES

- Ahrendts, A. (2013), "Burberry's CEO on turning an aging British icon into a global luxury brand", *Harvard Business Review*, Vol. 91 No. 1, pp. 39-42.
- Atwal, G. and Williams, A. (2009), "Luxury brand marketing – the experience is everything!", *Journal of Brand Management*, Vol. 16 Nos 5-6, pp. 338-346.
- Blázquez, M. (2014), "Fashion shopping in multichannel retail: the role of technology in enhancing the customer experience", *International Journal of Electronic Commerce*, Vol. 18 No. 4, pp. 97-111
- Brandt, D. and Henning, K. (2002), "Information and communication technologies: perspectives and their impact on society", *AI & Society*, Vol. 16 No. 3, pp. 210-223.
- Burberry.com (2019), available at: <https://www.burberryplc.com/en/index.html>
- Davis, S. (2014), "Burberry's blurred lines: the integrated customer experience", available at: www.forbes.com/sites/scottdavis/2014/03/27/burberrys-blurred-lines-the-integrated-customer-experience/2/
- Edelman, D. (2010), "Branding in the digital age you're spending your money in all the wrong places", *Harvard Business Review*, December, pp. 62-69.
- Franke, N. & Schreier, M., 2007. Product uniqueness as a driver of consumer utility in mass customisation. *Marketing Letter*, 19(2), pp.93-107.
- Hill, D. (2010), *Emotionomics: Leveraging Emotions for Business Success*, Kogan Page, London.
- Kim, A.J. and Ko, E. (2012), Do social media marketing activities enhance customer equity? An empirical study of luxury fashion brand. *Journal of Business Research*, 65(10), 1480-6.
- Ko, E., and Megehee, C. M. (2012), Fashion marketing of luxury brands: Recent research issues and contributions. *Journal of Business Research*, 65(10), 1395-1398.
- Mattila, A. (2001), "Emotional bonding and restaurant loyalty", *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol.42 No.6, pp.73-79.
- Moore, C.M. and Birtwistle, G. (2004), "The Burberry business model: creating an international luxury fashion brand", *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol. 32 No. 8, pp. 412-422.
- Numes, P. and Cespedes, F.V. (2003), "The customer has escaped", *Harvard Business Review*, November, pp. 96-105.
- Okonkwo, U. (2007), *Luxury Fashion Branding: Trends, Tactics, Techniques*, Palgrave Macmillan Ltd, New York, NY.
- Phan, M., Thomas, R. and Heine, K. (2011), "Social media and luxury brand management: the case of Burberry", *Journal of Global Fashion Marketing*, Vol. 2 No. 4, pp. 213-222.
- Sirgy, J. (1982), "Self-concept in consumer behavior: a critical review", *The Journal of Consumer Research*, Vol. 9 No. 3, pp. 287-300.
- Schultz, D.E. and Peltier, J. (2013), "Social media's slippery slope: Challenges, opportunities and future research directions", *Journal of Research in Interactive Marketing*, Vol.7No.2, pp.86-99.

- Straker, Karla and Wrigley, Cara (2016) Emotionally engaging customers in the digital age: The case study of 'Burberry love'. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 20(3), pp. 276-299.
- Willems K, Janssens W, Swinnen G, Brengman M, Streukens S, Vancauteran M., (2012), From Armani to Zara: impression formation based on fashion store patronage. *Journal of Business Research*, 65(10), 1487-94.

Ayakkabı Üretim Maliyetlerinin Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi İle İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Kurtlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8543-5617>

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Karabük – TÜRKİYE

Şeyma Çakır

Karabük – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.06.2019

Kabul: 25.01.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı

Maliyetleme

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Atıl Kapasite

Birim Maliyet

Ayakkabı Üretim Maliyeti

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29139>

Öz

Küresel rekabet, teknolojik gelişmeler, üretim teknolojilerinin gelişmesi, ürün yaşam dönemlerinin kısalması vb. faktörler üretim giderlerinin yapısını değiştirmiştir. Üretim giderleri içinde direkt işçilik giderlerinin payı azalırken genel üretim giderlerinin payı ve önemi artmıştır. Genel üretim giderlerinin üretim giderleri içindeki payı geleneksel üretim ortamlarında %15 iken bugün mühendislik, tasarım gibi dolaylı işçilik giderleri ve amortismanların artması nedeniyle yaklaşık %60'tır. Bu duruma uyum sağlamak ve daha doğru maliyet bilgilerine ulaşmak için geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi kurulması ve çalıştırılması gibi maliyetli ve zaman alıcı faktörler nedeniyle yetersiz kalmış ve çok fazla uygulama alanı bulamamıştır. Arayışlar neticesinde geleneksel faaliyet tabanlı maliyetlemenin gelişmiş bir versiyonu olan sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi geliştirilmiştir. Çalışmanın amacı, sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemiyle daha doğru maliyet bilgilerine ulaşmak ve yönetimin karar alma sürecine destek olmaktır. Bu amaçla Bursa'da faaliyet gösteren bir ayakkabı üretim işletmesinde çalışmanın uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre bir çift ayakkabının birim maliyeti geleneksel faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde 120 TL iken sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde 88,46 TL'dir. Ayrıca sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde pratik kapasitenin (172.800 dakika) tamamı değil 127.500 dakikası kullanılmıştır. Ürünlere, atıl kapasite (45.300 dakika) maliyeti 180.000 TL olan üretim maliyetinden çıkarılarak 132.727 TL'si dağıtılmıştır. Böylece daha doğru ve gerçekçi maliyet bilgilerine ulaşılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kurtlu, A. ve Çakır, Ş. (2020). Ayakkabı Üretim Maliyetlerinin Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi İle İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 415-429.

Investigation of Footwear Production Costs With Time-Driven Activity Based Costing Method

Asst. Prof. Dr. Ayşe Kurtlu

Karabuk University, Safranbolu Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance, Karabuk –
TURKEY

Şeyma Çakır

Karabuk – TURKEY

Article History

Submitted: 10.06.2019

Accepted: 25.01.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Time-Driven Activity Based
Costing

Activity Based Costing

Idle Capacity

Unit Cost

Shoe Manufacturing Cost

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29139>

Abstract

Global competition, technological developments, development of production technologies, shortening of product life periods etc. factors have changed the structure of production costs. While the share of direct labor costs in production costs decreased, the share and importance of general production costs increased. The share of general production costs in production costs was 15% in traditional production environments, but today it is approximately 60% due to the increase in depreciation and indirect labor such as engineering and design. The activity-based costing method, developed to adapt to this situation and to achieve more accurate cost information, has been inadequate and has not found much application due to costly and time-consuming factors such as installation and operation. As a result of the quests, time-driven activity based costing method, which is an advanced version of traditional activity based costing, has been developed. The aim of the study is to reach more accurate cost information and to support the decision making process of management by time-driven activity based costing method. For this purpose, the application of the research was carried out in a shoe manufacturing company operating in Bursa. According to the findings, unit cost of a pair of shoes is 120 TL in traditional activity based costing method while 88,46 TL in time-driven activity based costing method. Furthermore, in time-driven activity costing method, 127.500 minutes were used, not the whole of the practical capacity (172.800 minutes). 132.727 TL of the production cost of 180.000 TL was distributed to the products, not the cost of idle capacity (45.300 minutes). Thus, has been reached more accurate and realistic cost information.

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte rekabetin de küreselleşmesi, işletmelerde otomasyonun artması ve üretim teknolojilerinin gelişmesi, ürün yaşam dönemlerinin kısalması, ürün çeşitliliğinin artması vb. gelişmeler (Okutmuş ve Ergül, 2015: 98) üretim maliyetlerinin yapısı değiştirmiştir. Bugün üretim maliyetlerinin hesaplanmasında ve ürünlere dağıtılmasında geleneksel maliyet yöntemleri yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliğin en önemli nedenlerinden biri maliyetlerin, maliyet objelerine (ürünlere) yanlış maliyet oranlarıyla (dağıtım anahtarı) yüklenmesine sebep olan işletme içi maliyet unsurlarının belirlenememesidir (Bruggeman ve Moreels, 2003:2). Bu durum; genel üretim giderlerinin üretim giderleri içindeki payının geleneksel üretim ortamlarında %15 iken bugün, modern üretim ortamlarında yaklaşık %60 olmasından kaynaklanmaktadır. Bu artışın nedeni, işletmelerde otomasyonun artmasıyla birlikte direkt işçilik giderleri azalırken amortismanların ve genel üretim giderleri içerisinde yer alan tasarım, mühendislik gibi dolaylı işçilik giderlerinin genel üretim giderleri içindeki payının artmasıdır. Dolayısıyla ürün ve maliyet arasında neden-sonuç ilişkisi kuramayan geleneksel dağıtım anahtarları ile genel üretim giderlerinin dağıtılması geleneksel maliyet yöntemlerini yetersiz kılmıştır (Pieper 1999:3). Bu gelişmeler sonucunda faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM) yöntemi özellikle, yapısı değişen genel üretim giderlerini ürünlere daha doğru yüklemek ve geleneksel maliyet yöntemlerinin eksikliklerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir (Tutkavul ve Elmacı, 2016: 831-832).

Faaliyet tabanlı bilgi ve yönetim temeline dayalı FTM, Kaplan ve Cooper tarafından 1986'da geliştirilmiştir (Eker, 2002: 239). Yöntemin temeli "maliyet nesnelere faaliyetleri, faaliyetler kaynakları, kaynaklar ise maliyetleri tüketir" ilkesine dayanmaktadır (Barth, Livet ve Guio, 2008, 621). 1980'lerde kullanılmaya başlanan FTM yöntemi ile geleneksel maliyet yöntemlerinin birçok eksiği giderilerek büyük katkılar sağlanmıştır (Newman ve Robinson, 1998: 375; Saban ve Irak, 2009: 99; Stouthuysen, Swiggers, Reheul ve Roodhooft, 2010: 84). Ancak Cooper ve Kaplan, FTM'nin işletmelere sağladığı birçok yararın yanı sıra karar verme süreçlerinde etkin bir rol oynayamadığını ifade etmiştir (Adamu ve Olutu, 2009: 42; Çankaya ve Aygün, 2006: 96). Yöntem, kısa vadede kullanılmış ancak uzun vadede kullanılmak üzere tercih edilmemiştir. Son yıllarda FTM yöntemini uygulamakta olan birçok işletmenin, ürün karması, planlama, fiyatlama ve kontrol gibi konularda yardıma ihtiyaç duyduğu gözlemlenmiştir (Tse ve Gong, 2009: 41). FTM'nin işletmeler tarafından kabul edilme ve uygulanma oranı oldukça düşüktür. Söz konusu oranın düşük olmasının nedeni veri toplama seviyelerinin yüksek olması ve yöntemin günlük kullanımı ve güncellenmesi açısından hem iş hem de maliyet yükü gerektirmesidir (Krug, Zanten, Pirsona, Ralph ve Borgha, 2009: 242). FTM'ye ilişkin yapılan araştırmalar neticesinde, işletmelerin alacağı kararlar doğrultusunda başarı elde edeceği düşünülmesine rağmen daha sonraları işletmelerin stratejik ve operasyonel kararlar alması bakımından FTM'nin sağlamış olduğu bilgilerin güvenilirlik seviyesi tartışmalara sebep olmuştur (Hoozee ve Burggeman, 2010: 185). Ayrıca, FTM faaliyetlere ilişkin ayrıntılara odaklanması nedeniyle birbiriyle ilişkisi olmayan faydasız denilebilecek birçok analiz ve veri oluşturmaktadır (Wegmann, 2009: 14). Faaliyetlerin yeniden analiz edilmesi ve çalışanlarla yeniden röportaj yapılması gibi durumların neden olduğu maliyet, zaman ve doğruluk açısından uygun olmayan sonuçlar FTM'nin güncellenmesini gerekli kılmış (Bruggeman ve Moreels, 2003: 1), faaliyetlerin hesaplanması, yöntemin kurulması ve işletilmesi yüksek maliyetli ve zaman alıcı olduğu için birçok işletme tarafından bırakılarak yeni bir yöntem arayışına girilmiştir (Everaert, Bruggeman, Sarens, Anderson ve Levant, 2008: 176).

FTM'nin zaman faktörü üzerindeki yetersizlikleri neticesinde, işletme faaliyetlerine harcanan zamanı dikkate alarak işletmede oluşan boş zamanı maliyet hesaplamalarına dâhil etmeyen sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi geliştirilmiştir. Sürece dayalı FTM yöntemi, geleneksel FTM modeline göre daha kolay, daha ucuz, daha hızlı ve geliştirilmeye müsait olan basit ve esnek bir sistem olarak ifade edilmektedir (Kaplan ve Anderson, 2004: 8).

Çalışmanın amacı, sürece dayalı FTM yöntemi kullanılarak daha hızlı, daha kolay ve daha doğru maliyet bilgilerine ulaşmak ve atıl kapasite maliyetlerini belirleyerek yönetimin karar alma sürecine destek olmaktır. Bu amaçla Bursa'da faaliyet gösteren bir ayakkabı üretim işletmesinde araştırmanın uygulaması gerçekleştirilmiştir.

SÜRECE DAYALI FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİ

Sürece dayalı FTM fikri 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkmış ve Anderson tarafından 1997 yılında geliştirilerek kendi şirketi Acorn Systems'de test edilmiştir (Kırhoğlu ve Atalay, 2014a: 27). S. Anderson ve Kaplan 2001 yılında sürece dayalı FTM üzerine çalışmalar yapmış (Polat, 2008: 31) ve Acorn Systems ekibiyle birlikte FTM yönteminde meydana gelen problemleri çözebilecek sürece dayalı FTM yöntemini geliştirmiştir (Everaert vd., 2008: 176; Kaplan ve Anderson, 2004: 131).

Koşan (2007) çalışmasında sürece dayalı FTM'yi, kapasite birim süre maliyeti ve faaliyetlerin yerine getirilmesine yönelik ihtiyaç duyulan süre sayesinde tüm işlemlerin, ürün veya müşteriye dair kaynak taleplerinin tahmin edilmesine yardımcı olan geleneksel FTM'nin geliştirilmiş hali şeklinde ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre sürece dayalı FTM, geleneksel FTM'de olduğu gibi işletme kaynaklarının faaliyetler, faaliyetlerin de maliyet objesi (ürün) tarafından kullanılan bir maliyet sistemi olarak açıklanmaktadır (Gremco ve Gremco, 2007: 7). Yöntem, geleneksel FTM yöntemine göre daha kolay, daha ucuz, daha hızlı ve geliştirilmeye müsait olan basit ve esnek bir sistem olarak ifade edilmektedir (Kaplan ve Anderson, 2004: 8). Yukarıdaki tanımlardan hareketle sürece dayalı FTM, zaman faktörünü esas alan, stratejik kararların kolay ve ucuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi açısından fayda sağlayan esnek bir maliyetleme sistemidir.

Sürece dayalı FTM yönteminde geleneksel FTM'den farklı olarak teorik, pratik ve atıl (kullanılmayan) kapasite terimleri dikkat çekmektedir. Teorik kapasite, makine ve diğer üretim araçlarının hiçbir duraklama olmaksızın çalışması ve üretim sürecinde yetenekli işgücü kullanılmasıyla ulaşılabilecek maksimum üretim miktarıdır (Şenses, 2016). Pratik kapasite ise teorik kapasiteden çeşitli duraklamalar sonucu meydana gelen kayıplar çıkarılarak bulunan kapasitedir (Orhan ve Bozdemir, 2009: 56). Genel bir kural olarak pratik kapasite, teorik kapasitenin 80% ile % 85'i arasında bir değere eşittir. Örneğin; makineler haftada 40 saat çalışır durumda olursa pratik kapasite haftada 32 ile 35 saat arasında olacaktır. Dışlanan %15-20 kapasite ise gidiş, dönüş ve iletişim sürelerini, bakım dönemlerini vb. temsil etmektedir (Kaplan ve Anderson, 2004:133). Atıl diğer bir ifadeyle kullanılmayan kapasite ise bir işletmenin tam kapasite üretim miktarının altında bir üretim seviyesinde faaliyetini devam ettirmesidir (Dinler, 1998: 161). Sürece dayalı FTM pratik kapasiteyi temel aldığı ve geleneksel FTM'nin göz ardı ettiği atıl kapasite maliyetine dikkat çektiği için daha üstün olarak görülebilmektedir (Cardinaels ve Labro, 2008: 753). Sürece dayalı FTM ile kapasite hesaplanarak, kullanılan ve kullanılmayan kapasite maliyetleri ayrıştırılabilmekte ve böylece kullanılmayan kapasite, maliyet objelerine (ürünlere) dağıtılmamaktadır. Kullanılmayan yani atıl kapasite daha fazla harcama ve kaynak gerektiren birimler tarafından işleme alınarak işletmenin verimlilik ve etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır (Anderson ve Putterman, 2005:3).

Sürece dayalı FTM özellikle iş hacmine yönelik yoğunluk ve değişkenliğin yüksek olduğu karmaşık yapıdaki işletmeler tarafından daha çok tercih edilmektedir (Anderson ve Putterman, 2005:3). Yenilikçi bir yaklaşım olarak nitelendirilen sürece dayalı FTM işletmelerin maliyet ve kârlılıklarını; ürün, müşteri, sipariş vb. birçok alt bölüm şeklinde ölçümleyerek yönetmelerine ortam hazırlanmaktadır (Kırhoğlu ve Atalay, 2014a: 31).

Kaplan ve Acorn Systems ekibi tarafından geçtiğimiz yıllar içerisinde sürece dayalı FTM yöntemi 100'den fazla şirkette başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Söz konusu şirketlerden bazıları "Fortune 1000" içinde bulunan; Fairchild Semiconductor, Sysco Foods, Amerisourcebergen, Coca Cola

Belçika, Johnson & Johnson Avrupa, MPFS, Target, Supervalu, Lowe's ve Fisher Scientific'tir (Yılmaz ve Baral, 2011: 4). Klein Steel CFO'su olan David Feinstein yöntemin başarısını, "Sürece dayalı FTM sayesinde müşterilerimizin %25'inin şirketimize para kaybettiğini saptadık. Sistemin sağlamış olduğu maliyet ve kârlılık bilgileriyle şirket yöneticilerimizin doğru stratejik kararları verebilmesi ve net karlılığın %4 oranında artışı sağlanmıştır. Uygulamaya yönelik çalışmaların bitiminden 6 ay kadar kısa bir süre sonra da yatırımımızın %100'ü (ROI) geri dönüş sağlamıştır." sözleriyle ifade etmektedir (Bruggeman ve Moreels, 2003:2). Yöneticiler sürece dayalı FTM uygulama çıktılarından stratejik karar verme süreci boyunca destek alarak çeşitli şekillerde yararlanmaktadır. Bu yararlar (Yılmaz ve Baral, 2011: 5):

- Kâr getirici özelliği olan ürünlere ilişkin odaklanma; tedarikçi ve müşterilerle kârlı iş yapabilme şekillerinin ortaya çıkarılması;
- Müşteri bölümlendirmeye yönelik çalışmaların kârlılık ile doğru orantılı hale getirilmesi;
- Minimum sipariş miktarı uygulaması şeklindeki kâr getirebilecek işletme politikası değişikliklerinin uygulanması;
- Ürün ve müşteri yöneticilerinin kârlılığa uygun şekilde teşviklendirilmesi;
- İşlere yönelik fiyatlandırma ya da kabulü esnasında kârlılık analizlerinin yapılması;
- Tedarikçi ve müşterilerin kârlılık açısından değerlendirilmesi;
- Süreç ve ürün tasarımına dair çalışmaların kârlılık ile ilişkilendirilmesi vb.

Koşan (2007) ise sürece dayalı FTM'nin sağladığı yararları aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

- Gereksiz zaman harcanmasına sebep olan faaliyetlerin belirlenerek sonlandırılması dışında, müşteri ve tedarikçilerle yürütülen iş ilişkilerine yönelik kârlı durumların saptanması,
- Fiyatlandırma, değerlendirme, tasarım çalışmalarının kârlılık ile ilişkilendirilmesi,
- Faaliyetlere ilişkin süreçlerin iyileştirilmesi,
- Hem müşteri hem de ürün açısından yöneticilerin kârlılığa uygun teşvik edilmesi,
- Kâr getirecek işletme politikalarının belirlenerek uygulamaya konması,
- Kârlılık hedefi kapsamında kâr getirisi yüksek ürün ve müşteri bölümlerine odaklanılması ve ilişkilerin bu amaç doğrultusunda kurulması

Sürece dayalı FTM yönteminin uygulama süreci altı aşamadan oluşmaktadır (Everaert ve Bruggeman, 2007:17):

- Gerçekleşen faaliyetler kapsamında çeşitli kaynak gruplarını tanımlamak,
- Kaynak gruplarının ayrı ayrı maliyetini hesaplamak,
- Kaynak grupları için kullanılabilir kapasiteyi hesaplamak,
- Birim maliyetlerin hesaplanması,
- Birim zamanın hesaplanması,
- Faaliyete ilişkin birim maliyetin hesaplanmasıdır.

Aşamalardan da görüldüğü üzere yöntem, faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duyulan süre ve mevcut kapasitenin birim süre maliyeti ile maliyet objelerine (ürünlere) yönelik kaynak taleplerini tespit etmektedir (Saban ve Irak, 2009: 99). Yöntemin uygulanmasında ihtiyaç duyulan bilgi miktarı azalarak uygulanabilirlik açısından yalnızca iki parametrenin hesaplanması gerekmektedir. Söz konusu parametreler; (1) Mevcut kapasitenin birim maliyeti ve (2) Bir faaliyet ya da işlemin gerçekleşmesi için gerekli süre (Saban ve Irak, 2009: 99) olarak ifade edilmektedir. Parametrelerden ilki mevcut kapasitenin birim maliyeti, kaynak havuzuna dair toplam maliyetin (kapasite arzının maliyeti) pratik kapasiteye bölünmesi ile hesaplanmaktadır (Kaplan ve Anderson, 2003: 7). Faaliyetlerin gerçekleşmiş olduğu bölümle ilgili bütün maliyetlerin toplamı, kaynak havuzuna dair toplam (kapasite

arızının maliyeti) maliyettir (Kaplan ve Anderson, 2004: 133). Faaliyetlerin gerçekleşmiş olduğu bölümde çalışmakta olan personelin yıllık mesai süresinden yıllık izin, hafta sonu ve resmi tatil, yemek araları, dinlenme vb. diğer genel kesintilerin düşürülmesinden sonra kalan sürenin tamamında verimli çalışılması durumunun söz konusu olduğu zaman erişilebilecek faaliyet düzeyi ise pratik kapasite toplamıdır (Büyükmirza, 2000: 527).

Diğer parametre olan bir faaliyet ya da işlemin gerçekleşebilmesi için gerekli olan süre hesaplanırken, personelin zamanını nerede ve nasıl geçirdiği yönünde tahminler yapılmadan, faaliyetler doğrudan izlenerek süreleri belirlenmektedir. Maliyet etkeni oranı (dağıtım oranı) bu iki parametre sonucunda elde edilmekte ve maliyetler maliyet objelerine (ürünlere) maliyet etkeni oranı (dağıtım oranı) sayesinde dağıtılmaktadır. Sürece dayalı FTM'nin ilk aşaması tüm kaynakların pratik kapasitelerinin alınmasıdır. Bu işlemden sonra toplam kaynak maliyetlerinin (toplam üretim maliyeti) pratik kapasiteye bölünmesiyle birim süre başına maliyet hesaplanmaktadır. İkinci aşamada faaliyetlere ilişkin süreler saptanmakta ve birim süre maliyeti ile faaliyetlerin süresi çarpılarak maliyet hesaplanmaktadır (Kaplan ve Anderson, 2004: 133-136). Araştırmanın uygulama bölümünde de detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere sürece dayalı FTM yönteminin uygulama sürecinde mevcut kapasitenin birim maliyeti toplam üretim giderlerinin (kapasite arzının maliyeti/kaynak havuzuna dair toplam maliyet/faaliyetlerin gerçekleştirildiği bölümlerin toplam maliyeti) pratik kapasiteye bölünmesiyle hesaplanmıştır. İşletmede yapılan gözlemler sonucu faaliyetler için gerekli süreler belirlenmiştir. Mevcut kapasitenin birim maliyeti ve faaliyet sürelerinden elde edilen dağıtım oranı kullanılarak giderler faaliyetlere dağıtılmış ve birim maliyet hesaplanmıştır.

Literatür incelendiğinde sürece dayalı FTM ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Maliyetlemenin işletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için önem teşkil etmesi bu alanda çok sayıda çalışma yapılmasının temel nedenlerinden biridir. Bekçioğlu ve Köroğlu tarafından 2012 yılında yapılan sürece dayalı FTM çalışması, yöntemi stratejik maliyet yönetimi kapsamında bir otel işletmesi üzerinde uygulanmış ve çalışmanın sonucunda otel işletmesinde çeşitli faaliyetlerin olması ve bu faaliyetlerin hızlı bir şekilde müşterilere sunulmasından dolayı sürece dayalı FTM yönteminin gerekliliği ortaya konulmuştur. Kırlioğlu ve Atalay, 2014b yılında FTM ile sürece dayalı FTM karşılaştırmasını hastane işletmelerinde incelemişlerdir. Çalışma neticesinde, hastane işletmelerinde sürece dayalı FTM'nin FTM'ye göre daha güvenilir bilgiler sunan ve daha fazla yarar sağlayan bir maliyet yöntemi olarak uygulanabileceği anlaşılmıştır. Ayrıca Kırlioğlu ve Atalay (2014b) aynı yıl sürece dayalı FTM'nin kapasite yönetimi açısından değerlendirilmesini yine bir hastane işletmesinde uygulamışlardır. Bu çalışma neticesinde ise hastane işletmelerinde, doğru ve hızlı müdahalenin önemi ve tedavi döngü sürecinin kısılmasının hastalara ve işletmeye sağladığı olumlu etkilerin sağlık işletmelerinin zamana karşı duyarlılıklarını arttırdığı yönünde ve işletmenin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilirliğini sağlaması ve kısa-uzun vade hedeflerine ulaşmasında tüm kaynakların kapasitesinin doğru hesaplanması ve başarılı yönetilmesi durumlarında Sürece dayalı FTM'nin önemli bir rolünün olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. 2016 yılında Tutkavul ve Elmacı tarafından stratejik karar alma perspektifinden FTM ile Sürece dayalı FTM yönteminin karşılaştırılması yapılmış ve uygulama 25 yılı aşkın süredir otomotiv sektörü ve diğer endüstriyel sektörler için metal, kauçuk, plastik, tekstil ürün gruplarında parçaların üretimini belirli kalite standartları altında gerçekleştiren bir üretim işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Sürece dayalı FTM yönteminin, maliyet hesaplamalarında geleneksel maliyetlemenin ortalama maliyet hesaplama dezavantajından kurtulmanın yanı sıra geleneksel FTM yönteminin ürün maliyetlerine yansıttığı kullanılmayan kapasite maliyetlerini de ürün maliyetlerinden ayırdığı ve bu sayede olması gereken, gerçeğe uygun, doğru ve güvenilir ürün maliyetlerinin ortaya çıktığı ve yöneticilerin verecekleri kararlarda ışık tuttuğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Sürece dayalı FTM ile ilgili uluslararası literatür incelendiğindeyse son yıllarda bu konuyla ilgili

birçok araştırmanın yapıldığı ve bu araştırmaların çoğunluğunun sağlık alanında olduğu görülmüştür. 2017 yılında Ridderstrale tarafından mevcut kaynaklara, yeterliliklere ve pedagojik tercihlere bağlı olarak insülin pompa terapisinin başlatılmasının bireysel mi yoksa grup bazında mı yapılması gerektiğine yönelik karşılaştırması Sürece dayalı FTM yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırma neticesinde Sürece dayalı FTM'nin bu alternatif tedavi yöntemlerini karşılaştırmada etkili olduğu, maliyet kontrolü ve karar verme gibi durumlarda kolaylıklar sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca insülin pompası tedavisinin gruplar halinde başlatılmasının bireysel bazda olduğundan çok daha uygun olduğu ve Sürece dayalı FTM yöntemi ile maliyet dengesi sağlanabileceği için bu yöntemin sürekli olarak kullanılabilirliği sonuçlarına da ulaşılmıştır. Yine 2017 yılında Zubizarreta vd. tarafından tanımlanmış maliyet girdileri ve çalışma parametreleri ile iki radyoterapi makinesi arasında Sürece dayalı FTM uygulaması yapılmıştır. Çalışmada düşük gelir ve yüksek gelir arasında değişen dört gelir grubu analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarıysa yerel ve bölgesel koşulların iyileştirilmesi için Sürece dayalı FTM yönteminin yararlı olacağı ve bu yöntemin radyoterapi maliyetlerini değerlendirmek için kabul edilmiş bir yaklaşım olabileceği şeklindedir. Bir başka çalışmaya bakıldığında Tibor, Schultz, Menaker, Weber, Ness, Smith ve Young 2017 yılında Sürece dayalı FTM yöntemini kullanarak MR enterografi etkinliğini artırmayı denedikleri görülmektedir. Bu yöntem sayesinde maliyetin %13, personel zamanının %16 ve hastayla ilgilenme sürelerinin %17 oranında azaldığı görülmüştür. Dolayısıyla yöntemin daha önce iyileştirilemeyen günlük iş akışlarındaki yetersizlik ve sorunları gidermek için başarılı bir uygulama olduğu sonucuna varılmıştır. 2016 yılında Todorovic tarafından, entegre bir yönetim sistemi oluşturulabilmek için Sürece dayalı FTM yönteminin önemini ortaya koyan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Stratejik ve operasyonel yönetim arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla Sürece dayalı FTM'nin önemli bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

421

ARAŞTIRMANIN UYGULAMASI

İşletmenin Tanıtılması

Uygulama yapılan işletme Bursa'da 2005 yılından beri faaliyet göstermektedir. İşletmede erkek ayakkabı modelleri üzerine sipariş odaklı üretim yapılmaktadır. Üretilen ayakkabı takımları 8-10 çift şeklinde modele göre farklılık göstermektedir. 8 çift ayakkabı için 40-44 numara arasında ayakkabı üretilirken 10 çift için 39-45 numara arasında ayakkabı üretilmektedir. Verilerin toplanması aşamasında çalışanlar ve işletme sahibi ile düzenli olarak karşılıklı görüşmeler ve işletme içerisinde gözlemler yapılmıştır.

İşletmede üretim bölümünde 3 kesici, 3 sayacı, 3 kalfa ve 6 çırak olmak üzere toplam 15 personel çalışmaktadır. Kesici tarafından ayakkabı modeli oluşturulmakta ve gerekli kesim işlemleri yapılmaktadır. Sayacı tarafından ayakkabıya ilişkin dikim işlemleri gerçekleştirilmekte ve dikim işleminin gerçekleştirildiği deriye saya adı verilmektedir. Kalfa tarafından kalıplar hazırlanmakta ve gerekli monte işlemleri gerçekleştirilmektedir. Çırak ise ara işleri yaparak kesici, sayacı ve kalfaya yardım etmektedir.

İşletmenin Üretim Süreci

İşletmede üretim süreci şu adımlardan oluşmaktadır: Kesici tarafından üretimi yapılacak ayakkabı modelinin hammaddesi olan derinin kesilmesi; Sayacı tarafından deri ve diğer yarı mamullerin (astar, taban vb.) dikiminin yapılması (bu işlemden sonra deriye saya adı verilmektedir); Kalfa tarafından gerekli monte işlemlerinin yapılması; Sayanın 80°C fırında kuruması için 24 saat bekletilmesi; Çıraklar tarafından temizleme, ilaçlama ve boyama işlemlerinin yapılması; Çıraklar tarafından ayakkabıların paketlenmesi.

Geleneksel FTM Uygulaması

Bu aşamada geleneksel FTM ile sürece dayalı FTM arasındaki farkı görmek amacıyla geleneksel

FTM yöntemine göre bir çift ayakkabının birim maliyeti hesaplanmıştır. Uygulamada kullanılan maliyet bilgileri işletmenin 2018 yılı Şubat ayına ait verilerdir. Şubat ayında 1500 adet ayakkabı (klasik kundura) üretimi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: 2018 Şubat Ayı Toplam Üretim Gideri

DİMM GİDERLERİ		8
		8.750
Deri	3 0.000	
Astar	1 8.750	
Kösele	3 7.500	
Ayakkabı Kutusu	2 .250	
Ayakkabı Bağcığı	2 50	
DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ		3
		9.000
Kesici	6 .000	
Sayacı	1 0.500	
Kalfa	1 3.500	
Çırak	9 .000	
ENDİREKT GİDERLER		5
		2.250
Direkt İşçilik	1 2.000	
İ. Madde ve Mlz.	1 5.500	
Su	7 .300	
Elektrik	1 0.450	
Amortisman	7 .000	
TOPLAM ÜRETİM GİDERİ		1
		80.000

Tablo 1’de de görüldüğü üzere işletmenin 2018 Şubat ayında 88.750 TL DİMM gideri, 39.000 TL DİG ve 52.250 TL GÜG olmak üzere toplam 180.000 TL üretim gideri bulunmaktadır.

Tablo 2 Geleneksel FTM¹ Yöntemine Göre Birim Maliyetler

Faaliyetler	Harcanan Süre (%)	Hesaplanan Maliyet (TL)	Faaliyet Miktarı (Ad)	Birim Maliyet (TL)
	1	2	3	2/3
Faaliyet 1	%5	9.000 TL	1500	6
Faaliyet 2	%35	63.000 TL	1500	42
Faaliyet 3	%24	43.200 TL	1500	28,8
Faaliyet 4	%31	55.800 TL	1500	37,2
Faaliyet 5	%5	9.000 TL	1500	6
Toplam	% 100	180.000 TL		120

Tablo 2’de işletmenin birim maliyeti geleneksel FTM yöntemine göre hesaplanmıştır. Aşağıda sürece dayalı FTM uygulamasında geniş bir şekilde açıklanacağı üzere işletmede kesim, dikim, montaj, temizlik ve paketleme olmak beş faaliyet belirlenmiştir. Bir ayakkabı F1 (kesim) 5 dakika (%5), F2 (dikim) 30 dakika (%35), F3 (montaj) 18 dakika (%24), F4 (Temizlik) 27 dakika (%31) ve F5 (paketleme) 5 dakika (%5) olmak üzere 85 dakikada üretilmektedir. İşletmenin toplam üretim giderleri faaliyet merkezlerine harcanan süre yüzdelere göre dağıtılmış ve her bir faaliyet merkezinin gideri Şubat ayı üretimi olan 1.500 adete bölünerek birim maliyetler hesaplanmıştır. Buna göre F1 (Kesim) birim maliyeti 6 TL, F2 (Dikim) birim maliyeti 42TL, F3 (Montaj) birim maliyeti 28,8 TL, F4 (temizlik) 37,2 TL ve F5 (paketleme) 6 TL olmak üzere ayakkabı birim maliyeti 120 TL’dir.

Sürece Dayalı FTM Uygulaması

Bu kısımda işletmede yapılan gözlemler ve işletmeden alınana veriler doğrultusunda sürece dayalı FTM kullanılarak bir çift ayakkabının birim maliyetine nasıl ulaşıldığı adım adım açıklanmıştır.

Sürece dayalı FTM yönteminin uygulama sürecinde öncelikle işletmedeki faaliyetler (geleneksel FTM’de faaliyet merkezleri), her bir faaliyet merkezinde gerçekleştirilen faaliyet sayıları ve her bir faaliyetin iş miktarı belirlenmektedir. Sonraki aşamada kapasite arzının maliyeti (toplam üretim giderleri), dakika başına kapasite arzının maliyeti ve faaliyetlerin birim süreleri hesaplanmaktadır. Son aşamada ise elde faaliyetlerin sürelerinden dağıtım oranları hesaplanarak giderler faaliyetlere dağıtmakta ve faaliyetlerin toplam ve birim maliyetleri hesaplanmaktadır.

1. Faaliyetleri, Faaliyet Sayılarını ve Faaliyetlerin İş Miktarını Belirleme

Üretim sürecinde benzer faaliyetler aynı faaliyet merkezinde toplanarak aşağıda Tablo 3’te gösterilen 5 ana faaliyet oluşturulmuştur:

Tablo 3: İşletmenin Faaliyetleri ve Faaliyet Sayıları

Faaliyet Merkezleri	Faaliyetler
F1 Kesim	Deri kesimi, astar kesimi, taban kesimi
F2 Dikim	Astarın deriye dikilmesi, tabanın astarlı deriye dikilmesi
F3 Montaj	Fort-bombe ² , sayayı kalıba monte etme, deriyi gerdirme, yapıştırma, pres, kalıptan çıkarma
F4 Temizlik	Temizlik, ilaçlama, zımparalama, boyama
F5 Paketleme	Paketleme

¹ Geleneksel FTM yöntemi genel üretim giderlerinin dağıtımında kullanılmaktadır. Ancak sürece dayalı FTM yönteminde direkt/endirekt tüm giderlerin dağıtımı aynı şekilde yapılmaktadır. Eş değer olması nedeniyle çalışmada Geleneksel FTM yönteminde de tüm giderler (kaynak arzının maliyeti) aynı şekilde dağıtımına tabii tutulmuştur.

² Ayakkabının burnunda bulunan sert bölge. (Fort: 0.8 mm., bombe 1 mm. kalınlıktadır).

Tablo 3'te de görüldüğü üzere F1'de (kesim) deri, astar ve taban kesimi olmak üzere 3 faaliyet; F2'de (dikim) astarın deriye dikilmesi, tabanın astarlı deriye dikilmesi olmak üzere 2 faaliyet; F3'te (montaj) fort-bombe, sayayı kalıba monte etme, deriyi gerdirme, yapıştırma, pres, kalıptan çıkarma olmak üzere 7 faaliyet; F4'te (temizlik) temizlik, ilaçlama, zımparalama ve boyama olmak üzere 4 faaliyet; F5'te (paketleme) montajı biten ayakkabıların kutulanması olmak üzere 1 faaliyet gerçekleştirilmektedir.

Faaliyetler ve faaliyet sayıları belirlendikten sonra faaliyet sayıları ile Şubat ayına ilişkin iş (üretim) miktarı çarpılarak ana faaliyetlerin iş miktarları belirlenmektedir.

Tablo 4: Her Bir Faaliyetin İş Miktarı

Faaliyetler	Faaliyet sayısı	mi kta rı	r bir faaliyetin iş miktarı
F1 Kesim	3	500	4.500
F2 Dikim	2		3.000
F3 Monte	7		10.500
F4 Temizlik	4		6.000
F5 Paketleme	1		1.500

Şubat ayı iş (üretim miktarı) 1.500 adettir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere faaliyet merkezlerindeki faaliyet sayıları ve aylık iş miktarı çarpılarak F1 iş miktarı 4.500; F2 iş miktarı 3.000; F3 iş miktarı 10.500; F4 iş miktarı 6.000; F5 iş miktarı 1.500 olarak belirlenmiştir.

2. Kapasite Arzının Maliyetini, Dakika Başına Kapasite Arzının Maliyetini ve Faaliyetlerin Birim Sürelerini Belirleme

Bu aşamada ilk olarak işletmenin hesaplama dönemine ait giderleri (kapasite arzının maliyeti) belirlenmektedir. Araştırmada hesaplama dönemi olarak 2018 yılı Şubat ayı giderleri kullanılmış olup bu giderler Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre işletmenin Şubat ayında 88.750 TL DİMM gideri, 39.000 TL DİG ve 52.250 TL GÜG olmak üzere kapasite arzının maliyeti 180.000 TL'dir.

Dakika başına kapasite arzının maliyetini (kaynak sağlamanın birim süre başına maliyetini) belirleyebilmek için öncelikle işletmenin teorik kapasitesinin belirlenerek buna göre pratik kapasitesinin hesaplanması gerekmektedir. Pratik kapasite hesaplandıktan sonra kapasite arzının maliyeti (toplam üretim maliyeti) ile oranlanarak kaynak sağlamanın birim süre başına maliyeti hesaplanmaktadır. Hesaplamalar aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

Teorik kapasite= [personel sayısı*günlük çalışma süresi (saat)*aylık çalışma süresi (gün)]*60 (dakika)

$$\text{Teorik kapasite} = (15 \cdot 8 \cdot 30) \cdot 60 = 216.000 \text{ dakika}$$

Pratik kapasite teorik kapasitenin % 80-85'i olarak hesaplanmaktadır (Kaplan ve Anderson, 2004: 133). Buna göre pratik kapasite= 216.000*0,80= 172.800 dakika

$$\text{Dakika başına kapasite arzının maliyeti} = \text{kapasite arzının maliyeti} / \text{pratik kapasite} = 180.000 \text{ TL} / 172.800 \text{ dk} = 1,041 \text{ TL}$$

Bu aşamada son olarak faaliyetlerin birim süreleri dakika ve yüzdesel olarak belirlenmektedir.

Tablo 5: Faaliyet Merkezlerinde Yapılan İşlerin Tahmini Süresi

Faaliyetler	Süre (dakika)	Yüzde
F1 Kesim	5	5%
F2 Dikim	30	35%
F3 Monte	18	24%
F4 Temizlik	27	31%
F5 Paketleme	5	5%
Toplam	85	100%

Tablo 5'te de görüleceği üzere bir ayakkabı çifti 85 dakikada üretilmektedir. Toplam sürenin % 5'i (5dk) F1'de; % 35'i (30 dk) F2'de; % 24'ü (18 dk) F3'te; % 31'i (27 dk) F4'te; % 5'i (5 dk) F5'te geçmektedir.

3. Giderlerin Faaliyetlere Dağıtılarak Birim Maliyetlerin Hesaplanması

Sürece dayalı FTM yönteminde son olarak giderler faaliyetlere dağıtılarak faaliyetlerin toplam ve birim maliyetleri hesaplanmaktadır. Sürece dayalı FTM yönteminde geleneksel FTM yönteminden farklı olarak dağıtım oranları faaliyetlerin birim süreleri belirlendikten sonra faaliyet miktarı (üretim miktarı) ile çarpılarak hesaplanmaktadır. Sürece dayalı FTM yönteminde faaliyetler için gerekli süre standart olmadığı ve her bir faaliyet için ayrı süre gerektiğinden dağıtım oranı hesaplanırken her bir faaliyet için daha önceden belirlenmiş süre kullanılmaktadır.

Tablo 6: Sürece Dayalı FTM Yönteminin Uygulanması

Faaliyetler	Birim Süre (dk)	Faaliyet Miktarı (Ad)	Süre Toplamı (dk)	Toplam Maliyet (TL)	Birim Maliyet (TL)
	1	2	3=1x2	4=3x1,041	5=4/2
Faaliyet 1	5	1500	7.500	7.807,5	5,20
Faaliyet 2	30	1500	45.000	46.845	31,23
Faaliyet 3	18	1500	27.000	28.107	18,73
Faaliyet 4	27	1500	40.500	42.160	28,10
Faaliyet 5	5	1500	7.500	7.807,5	5,20
Toplam			127.500	132.727	88,46

Tablo 6'da sürece dayalı FTM yönteminde birim maliyetlerin nasıl hesaplandığı gösterilmektedir. Buna göre daha önce belirlenen her bir faaliyetin birim süresi faaliyet miktarı (üretim miktarı) olan 1.500 ile çarpılarak her bir faaliyet için süre toplamına (dağıtım oranına) ulaşılmıştır. Faaliyetlerin dağıtım oranları (süre toplamı) F1'de 7.500 dakika, F2'de 45.000 dakika; F3'te 27.000 dakika; F4'te 40.500 dakika; F5'te 7.500 dakika olmak üzere toplam 127.500 dakikadır. Faaliyetlerin dağıtım oranları belirlendikten sonra dakika başına kapasite arzının maliyeti (1,041 TL) ile çarpılarak giderler faaliyetlere dağıtılmıştır. F1'e 7.807,5 TL; F2'ye 46.845 TL; F3'e 28.107 TL; F4'e 42.160 TL ve F5'e

7.807,5 TL olmak üzere toplam 132.727 TL dağıtılmıştır. Faaliyetlerin birim maliyeti ise her bir faaliyetin toplam maliyeti söz konusu faaliyetin süre toplamına bölünerek hesaplanmıştır. Buna göre F1'in birim maliyeti 5,20 TL; F2 birim maliyeti 31,23 TL; F3 birim maliyeti 18,73 TL; F4 birim maliyeti 28,10 TL ve F5 birim maliyeti 5,20 TL olmak üzere bir çift ayakkabının sürece dayalı FTM yöntemine göre birim maliyeti 88,46 TL olarak hesaplanmıştır.

İşletmede şubat ayında (2018) faaliyetlerin yerine getirilmesi için yapılan gider toplamı (kapasite arzının maliyeti) 180.000 TL'dir. Ancak sürece dayalı FTM yönteminde bu giderlerin yalnızca 132.727 TL'si faaliyetlere dağıtılmıştır. Çünkü her bir faaliyet için gerekli birim ve toplam süre belirlenmesi işletmede pratik kapasitenin (172.800 dakika) tamamının değil yalnızca 127.500 dakika kullanıldığını göstermiştir. Bu durumda pratik kapasite ve işletmede faaliyetlerin yerine getirilmesi için kullanılan süre arasındaki fark ($172.800 - 127.500 = 45.300$ dakika) atıl kapasiteyi oluşturmakta ve faaliyetlere dağıtılmamaktadır. Böylece kaynak maliyetinin (180.000 TL) tamamı yerine atıl kapasite maliyetinden arındırılmış olan 132.727 TL'si faaliyetlere dağıtılmıştır.

Geleneksel FTM yöntemine göre 2018 Şubat ayı üretim giderlerinin tamamı faaliyetlere dağıtılarak bir çift ayakkabının birim maliyeti 120 TL olarak hesaplanmıştır. Ancak sürece dayalı FTM yöntemine göre faaliyetler için gerekli birim süreler dağıtım anahtarı olarak alınmış ve pratik kapasitenin tamamı yerine 127.500 dakikasının kullanılması sonucu üretim giderlerinin 132.727 TL'lik kısmı faaliyetlere dağıtılmıştır. Atıl kapasitenin faaliyetlere dağıtılmaması sonucu sürece dayalı FTM yönteminde bir çift ayakkabının birim maliyeti 88,46 TL olarak hesaplanmıştır. Böylece sürece dayalı FTM yönteminde hem daha doğru maliyet bilgilerine hem de daha hızlı ve pratik bir şekilde sonuca ulaşılmıştır.

SONUÇ

Dünya genelinde yaşanan küresel ve yoğun rekabet, teknolojik gelişmeler, işletmelerde otomasyon artması, üretim teknolojilerinin gelişmesi, ürün yaşam dönemlerinin kısalmaya ürün çeşitliliğinin artması vb. faktörler üretim maliyetlerinin yapısını değiştirmiştir. Geleneksel üretim ortamlarında üretim maliyeti içindeki payı yaklaşık %10 olan genel üretim giderlerinin payı ve önemi artmıştır. Genel üretim giderlerini ürünlere daha doğru yüklemek ve daha doğru maliyet bilgilerine ulaşmak için geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi faaliyetlerin belirlenmesi, yöntemin kurulması ve çalıştırılması açısından maliyetli ve zaman alıcı olduğu için yeni arayışlara girilmiştir.

Araştırma problemini oluşturan bu durum sonucunda daha doğru maliyet bilgilerine ulaşmak, atıl kapasite maliyetlerini belirleyerek bunu üretim giderlerinden ayırmak ve yönetimin karar alma sürecine destek olmak amacıyla Bursa'da faaliyet gösteren bir ayakkabı fabrikasında sürece dayalı FTM yöntemi uygulanmıştır.

Araştırmada karşılaştırma yapmak amacıyla birim maliyetler öncelikle geleneksel FTM yöntemine göre hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre bir çift ayakkabının geleneksel FTM'ye göre birim maliyeti 120 TL; sürece dayalı FTM'ye göre 88,46 TL'dir. Bu fark sürece dayalı FTM yönteminin dağıtım oranlarında zaman faktörünü esas almasından ve atıl kapasite maliyetlerini üretim maliyetlerine dağıtmamasından kaynaklanmaktadır. Sürece dayalı FTM atıl kapasiteyi ayrıştırarak daha doğru maliyet bilgilerine ulaşarak fiyatlandırma, kaynak planlaması, verimlilik vb. konularda yönetimin karar alma sürecine destek olacaktır.

Sürece dayalı FTM yönteminde uygulama süreci iki aşamaya indirilerek daha hızlı sonuca ulaşılmaktadır. İlk aşamada toplam üretim maliyeti pratik kapasiteye bölünerek birim süre başına maliyet hesaplanmıştır. İkinci aşamada faaliyetlere ilişkin süreler belirlenmiş ve birim süre maliyeti ile çarpılarak maliyet hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre işletme pratik kapasitesinin (172.800 dakika) tamamını değil 127.500 dakikasını kullanmıştır. Aradaki 45.300 dakika atıl kapasite olup

ürünlere dağıtılmamıştır. Bu durum sonucunda 180.000 TL olan üretim maliyetinin 132.727 TL'si ürünlere dağıtılmış ve birim maliyet 88,46 TL olarak hesaplanmıştır. Böylece sürece dayalı FTM yöntemi ile daha doğru ve sağlıklı maliyet verilerine daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, sürece dayalı FTM yöntemi ile kullanılmayan yani atıl kapasite maliyetleri ürünlere dağıtılmayıp daha gerçekçi ürün maliyetlerine ulaşarak karar alma sürecine destek olunacaktır. Ayrıca atıl kapasiteyi oluşturan faaliyetler belirlenerek ortadan kaldırılabilir, karlılığı ve verimliliği artıracak faaliyetlere ilişkin süreçler iyileştirilebilir. Yanlış ve hatalı maliyet bilgileri yöneticilerin yanlış kararlar almasına dolayısıyla işletmenin yoğun rekabet ortamında rekabet gücünün azalmasına ve karlılık düzeylerinin bozulmasına neden olacaktır. Yönetimin küresel ve yoğun rekabet ortamında işletmeyi etkili bir şekilde yönetmeleri için doğru maliyet bilgileri gerekmektedir. Sürece dayalı FTM yöntemi atıl kapasitenin belirlenebilmesi ile yöneticilere daha doğru maliyet bilgileri sağlanarak karar alma sürecine destek olacak ve böylece işletmenin karlılığı ve verimliliği artacaktır.

KAYNAKÇA

- Adamu, A. A. ve Olotu, A. I. (2009). The Practicability of Activity-Based Costingsystem In Hospitality Industry, *A Journal Of The Department Of Accounting*, March, 36–49.
- Anderson, S. ve Putterman, L. (2005). Building the Profit Focused Supply Chain: A Game Plan for Capturing Real Value. *White Paper*, February: 1-18.
- Barth, M., A. Livet. ve R. De Guio. (2008). Effective Activity-Based Costing For Manufacturing Enterprises Using A Shop Floor Reference Model. *International Journal of Production Research*, 46 (3): 621 – 646.
- Bekçioğlu, S., Gürel, E. ve Kızıyalçın, A. (2014). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme: Zeytin Sektörü Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan: 19-36.
- Bruggeman, W. ve Moreels, K. (2003). Time-Driven Activity Based Costing a New Paradigm in Cost Management. *Bimac Newsletter*, May (1).
- Büyükmirza, K. (2000). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi-Tekdüzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı*. Ankara: Barış Yayınevi.
- Cardinaels, E. ve Labro, E. (2008). On the Determinants of Measurement Error in Time-Driven Costing. *The Accounting Review*, 83 (3): 735-756.
- Çankaya, F. ve Aygün, D. (2006). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme: Kamu Hastanesi Uygulaması. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, Güz (17): 93-119.
- Dinler, Z. (1998). *Mikroekonomi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Eker, M. Ç. (2002). Genel Üretim Giderlerinin Faaliyete Dayalı Maliyet Yöntemine Göre Dağıtımı ve Muhasebeleştirilmesinde 8 Nolu Ana Hesap Grubunun Kullanımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1): 237-256.
- Everaert, P. ve Bruggeman, W. (2007). Time Driven Activity Based Costing: Exploring the Underlying Model. *Cost Management*, March/April: 16-20.
- Everaert, P., Bruggeman, W., Sarens, G., Anderson, S. R. ve Levant, Y. (2008). Cost Modeling in Logistics Using Time-Driven ABC: Experiences from a Whole Saler. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38 (3): 172-191.
- Gremco, O. V. ve Gremco, Y. L. (2007). "Time-Driven Abc: The Simplification of The Assessment of Costs Through Resorting to Equivalents", 30th Annual Congress of the European Accounting Association, Lisbon.
- Hoozee, S. ve Bruggeman, W. (2010). Identifying Operational Improvements During The Desing Process of A Time-Driven ABC System: The Role Of Collective Worker Participation And Leadership Style. *Management Accounting Research*, 21 (3): 185-198.

- Kaplan, R. S. ve Anderson, S. R. (2003). *Time Driven Activity Based Costing*, White Paper.
- Kaplan, R. S. ve Anderson, S. R. (2004). Time-Driven Activity Based Costing. *Harvard Business Review*, November.
- Kaplan, R. S. ve Anderson, S. R. (2007). The Innovation of Time-Driven Activity Based Costing. *Cost Management*, 21(2), 5-15.
- KIRLIOĞLU H. ve Atalay B. (2014a). Hastane İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ile Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin Karşılaştırması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51 (595): 25-43.
- Kırlioğlu, H. ve Atalay, B. (2014b). Hastane İşletmelerinde Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modellemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 141-162.
- Koşan, L. (2007). Maliyet Hesaplamasında Yeni Bir Yaklaşım: Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi. *Mali Çözüm*, (84), 155-168.
- Krug, B., Zanten, A. V., Pirsona, A.S., Ralph, C. ve Borgha, T. V. (2009). Activity-Based Costing Evaluation of a Fludeoxyglucose Positron Emission Tomography Study. *Elsevier, Health Policy*, (92): 234-243.
- Newman, J. E. ve Robinson, P. (1998). The Cost of Library Services: Activity Based Costing in an Australian Academic Library. *The Journal of Academic Librarianship*, Semtember: 373-379.
- Okutmuş, E. ve Ergül, A. (2015). Konaklama İşletmelerinde Hedef Maliyetleme, Değer Analizi ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak: 97-116.
- Orhan, M. S. ve Bozdemir, E. (2009). Üretim İşletmelerinde Atıl Kapasite Maliyetleri Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 54-64.
- Pieper, C. M. (1999). *Introduction to Activity-Based Costing*, ABC Tech White Paper, ABC Technologies Inc.
- Polat, L. (2008). *Zaman Sürücülü Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Ve Bir Sanayi İşletmesi Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ridderstråle, M. (2017). Comparison Between Individually and Group-Based Insulin Pump Initiation by Time-Driven Activity-Based Costing. *Journal of Diabetes Science and Technology*, 11 (4): 759-765.
- Saban, M. ve Irak, G. G. (2009). Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemlerinden Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10): 97-108.
- Stouthuysen, K., Swiggers, M., Reheul, A. M. ve Roodhooft, F. (2010). Time-Driven Activity-Based Costing for a Library Acquisition Process: A Case Study in a Belgian University. *Library Collections, Acquisition & Technical Services*, (34): 83-91.
- Şenses, O. (2016). http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/bmyo_da5b1.pdf, [Erişim Tarihi: 10.04.019].
- Tibor, C. L., Schultz, S. R., Menaker, R., Weber, B. D., Ness, J., Smith, P. ve Young, P. M. (2017). Improving Efficiency Using Time-Driven Activity-Based Costing Methodology. *Journal of The American College of Radiology*, 14 (3): 353-358.
- Todorović, M. (2017). Time-Driven Activity-Based Costing as a Tool of Building an Integrated Management System. *Facta Universitatis-Economics and Organizations*, 13 (1): 45-57.
- Tse, M. ve Gong, M., (2009). Recognition Of Idle Resources İn Time Driven Activity-Based Costing and Resource Consumption Accounting Models. *The Journal Of Applied Management Accounting Research*, 7 (2): 41-54.
- Tutkavul, K. ve Elmacı, O. (2016). Stratejik Karar Alma Perspektifinden Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

- Modeli ve Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Modelinin Karşılaştırılmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (4), 825-853.
- Wegmann, G. (2009). The Activity-Based Costing Method: Development and Applicatinos. *The Iup Journal of Accounting Research*, 8 (1), 7-22.
- Yılmaz, R. ve Baral, G. (2011). Kurumsal Performans Yönetimi'nde "Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme.
https://www.researchgate.net/profile/Rifat_Yilmaz/publication/312213289_KURUMSAL_PERFORMANS_YONETIMI%27NDE_SURECE_-_DAYALI_FAALİYET_TABANLI_MALİYETLEME/links/58768e9408aebf17d3b9a2a2/KURUMSAL-PERFORMANS-YOeNETIMINDE-SUeRECE-DAYALI-FAALİYET-TABANLI-MALİYETLEME.pdf, [Erişim Tarihi: 04.09.2017].

Ebü'l-Kasım ez-Zehravi ve *Kitabu't-Tasrif* Adlı Eseriyle İlgili Rusça Araştırmalar

Dr. Öğr. Üyesi Fegani Beyler

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-4256>

Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bingöl – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 14.01.2020

Kabul: 21.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Zehravi

Tasrif

Türk-İslâm Bilim Tarihinde Cerrahi

Rusya'da Zehravi Araştırmaları

Rus Kaynaklarında Zehravi

Zehravi Üzerine Rusça Çalışmalar

Tıp Tarihi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42229>

Öz

IX.-XIII. yüzyıllarda Türk-İslâm Dünyasında matematik, tıp, kimya, astronomi, fizik, optik, mekanik, zooloji, botanik, mineraloji, coğrafya ve diğer bilim alanlarında büyük başarılar elde edilmiştir. Önde gelen bilim tarihçilerine göre, Türk-İslâm Dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan bilginler, Yunan ve Bizanslı seleflerini yalnızca geride bırakmamışlardır. Onlar sonraki yüzyıllar için bu bilim dallarının gelişim yollarını da belirlemişlerdir.

Bu seçkin bilginler arasında dünya tıp tarihinde silinemez izler bırakan çok sayıda hekimden de söz etmek mümkündür. Onlardan biri, Endülüslü cerrah-hekim Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'dir. O, cerrahi alanına yaptığı sağlam ve özgün katkılarla bilinmekte ve Türk-İslâm Dünyasında cerrahinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Zehrâvî birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bir tıp ansiklopedisi niteliğindeki *Kitâbu't-tasrif li-men aceze ani't-te'lif* adlı kitabı günümüze ulaşmıştır. Kitap, Türk-İslâm Dünyasından çok, Avrupa ülkelerinde dikkat çekmiş ve etkili olmuştur. Kitabın farklı bölümleri başta Latince olmak üzere, İbranice, Fransızca, İngilizce vd. dillere tercüme edilmiştir.

Türk-İslâm Dünyasında yetişmiş olan bilim insanlarının özel olarak araştırıldığı Rusya'da da Zehrâvî'nin bilimsel mirası tüm yönleriyle ele alınmıştır. *Tasrif*, İbn Sînâ'nın *el-Kânun fi't-Tıbb* adlı eserine oranla geç olsa da Rusçaya tercüme edilmiştir.

Bu makalenin amacı, Zehrâvî ve başlıca eseri *Tasrif*'le ilgili Rusça çalışmaları -mevcut olanaklar çerçevesinde- tespit etmek, bu çalışmalar arasından öne çıkanları ortaya koymaktır.

Son olarak bu makale, Zehrâvî ve *Tasrif*'le ilgili Türkçe literatüre bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Böylece, makalenin yazarı, ülkemizde devam eden ve gelecekte gerçekleştirilmesi düşünülen ilgili araştırmalara kaynak ve malzeme dizini bakımından yararlı olmayı da ummaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Beyler, F. (2020). Ebü'l-Kasım ez-Zehravi ve *Kitabu't-Tasrif* Adlı Eseriyle İlgili Rusça Araştırmalar. *Jass Studies - The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 431-443.

Russian Studies on Abul-Qāsim al-Zahrāwī and His Work Titled Kitāb al-Taşrīf

Asst. Prof. Dr. Fegani Beyler

Bingol University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bingol – TURKEY

Article History

Submitted: 14.01.2020

Accepted: 21.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

al-Zahrāwī

al-Taşrīf

Surgery in the Turkish-Islamic History

Studies on al-Zahrāwī in Russia

al-Zahrāwī in Russian Sources

Russian Studies on al-Zahrāwī

History of Medicine

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42229>

Abstract

Important achievements were obtained in the fields of mathematics, medicine, chemistry, astronomy, physics, optics, mechanics, zoology, botanic, mineralogy, geography and etc. in the Turkish-Islamic world between the ninth and thirteenth centuries. According to the leading historians of science, scholars living in different parts of the Turkish-Islamic world not only surpassed their Greek and Byzantine predecessors. They also paved the way for development of these fields of science for following centuries.

It is possible to mention many physicians that left non-erasable marks in the medicine history among these distinguished scholars. One of these names is an Andalusian surgeon-physician called Abul-Qāsim al-Zahrāwī. He is known for his solid and unique contributions to the surgical world and regarded as the founder of surgery in the Turkish-Islamic world.

al-Zahrāwī wrote many books. One of these books, called al-Taşrīf (The Method of Medicine) regarded as a medical encyclopedia has reached until today. The book attracted more attention in the European countries than in the Turkish-Islamic world and had an impact on Europe. Different chapters from the book were translated into languages such as Hebrew, French, English and especially Latin.

al-Zahrāwī's scientific heritage has also been discussed with all its aspects in Russia where scientists in the Turkish-Islamic world have especially been studied. Even though it was translated at a later period than Avicenna's al-Qānūn fī al-Ṭibb (The Canon of Medicine), al-Taşrīf was translated into Russian.

The aim of this study is to identify Russian studies on Zahrāwī and his main work, al-Taşrīf -within the framework of available opportunities- and to present prominent ones among these.

In conclusion, this article also aims to contribute to the Turkish literature on al-Zahrāwī and al-Taşrīf. Therefore, the author wishes to assist the relevant ongoing studies and the ones to be conducted in the future in terms of bibliography and material index.

Giriş

Zehrâvî, Arap-İslâm hâkimiyetindeki İspanya'da, bir zamanlar Batı Avrupa'nın en büyük başşehri ve bilim merkezi olan Kurtuba'ya (Córdoba) bağlı Zehrâ'da (Medînetüzzehrâ) dünyaya gelmiştir. Türk-İslâm Dünyasında tanınmış kişilerin biyografilerini konu edinen kültür tarihi niteliğindeki tabakat kitaplarında yer alan bilgilere göre, o, öğrenimini de burada görmüş, hekimlik mesleğini yine bu bölgede icra etmiştir. Tıbbın bütün alanlarını kapsayan ve kısa adıyla *Tasrîf* olarak bilinen ansiklopedik eseriyle yüzyıllar boyunca meşhur olan bu hekim-bilginin tam adı Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbas ez-Zehrâvî'dir. Bununla birlikte, o, Latin orta çağında daha çok *Albucasis*, *Abul-Qasim*, *Abulcasis*, *Alcaravius* vb. adlarla anılmaktadır.

Endülüslü Zehrâvî'nin bilimsel faaliyeti; Türk-İslâm Dünyasının diğer ucunda, başkaca bir deyişle, Orta Asya'da yaşamış olan çağdaşı ve orta çağ tıbbının önde gelen temsilcisi İbn Sînâ'nın (980-1037) bilim alanındaki faaliyetlerine benzer bir biçimde, parlak bir bilimsel gelenek içerisinde, muteber bir ortamda vuku bulmuştur.

Zehrâvî; genel olarak tıp, daha özel ve dar anlamda ise cerrahi alanında kendisinin selefleri konumunda bulunan ünlü hekimlerin (Galenos, Aulus Cornelius Celsus, Aeginalı Paulus, Ebû Bekir er-Râzî vd.) uygulamış oldukları yöntem ve tekniklerle sınırlı kalmamıştır. Aksine, o, yetenekli bir hekim olarak, tıp alanında kullanılan çok sayıda araç-gerecin var olduğu durumlarda bile, cerrahide kullanılmak üzere, yeni âletler geliştirmiştir. Bu hususu onun elli yıllık bir birikim ve tecrübenin ürünü olarak ortaya koyduğu tıp ansiklopedisi niteliğindeki *Tasrîf* adlı eserinde de görmek mümkündür. Bu anlamda, Zehrâvî'nin tıbbî ve cerrahî bilgisi, kendisinden önceki hekimlerin bilgi ve becerilerinin birer derlemesi olarak görülmemelidir. Nitekim o, seleflerinden edindiği bilgi ve becerileri kişisel tecrübeleri sayesinde elde ettiği bilimsel sonuçlarla birleştirmiş, onları gelecek nesillere aktarmayı başarmış, böylece, antik çağ tıbbıyla orta çağ tıbbı arasında güçlü bir köprü olma görevini de üstlenmiştir.

Zehrâvî'nin *Tasrîf*i, çağdaşı İbn Sînâ'nın *el-Kânun fi't-Tıbb*'ına benzer bir biçimde, özellikle Avrupa'da büyük bir etki uyandırmıştır. Eser çeşitli Batı dillerine tercüme edilmiş, tenkitli neşirleri yapılmıştır.

Ebû Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, Câbir b. Hayyân, Kindî, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Bettânî, Kâşî, Abdurrahman el-Hâzinî, Nasîruddîn Tûsî, Abdülmelik eş-Şîrâzî, İbnü'z-Zerkâle, İbn Muâz, Câbir b. Eflah vd. gibi Türk-İslâm Dünyasında yetişmiş bilim insanı ve filozofların eserlerinin özellikle araştırıldığı Rusya'da Zehrâvî ve *Tasrîf*i de dikkat çekmiştir. *Tasrîf*'in cerrahî ameliyatlara ilgili otuzuncu bölümü, Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da daha çok ilgi uyandırmış, bu bölüm geniş açıklama ve notlarla Rusçaya tercüme edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Zehrâvî ve *Tasrîf*'le ilgili Rusça yayınlar arasından öne çıkanları ortaya koymak ve betimleme yöntemini izlemek suretiyle Rus araştırmacıların bu alandaki yorum ve değerlendirmelerini okurlara sunmaktır.¹ Makalede, söz konusu çalışmaların yapıldığı tarihler dikkate alınmak suretiyle kronolojik bir izlek izlendiği de belirtilmelidir.

1. Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü, *Albukazes Maddesi*²

Bu sözlüğün ilgili cildi, Rusya'da yayın faaliyetleri ve litografya alanında önde gelen yayıncı ve

¹ Makalede Zehrâvî ve *Tasrîf*'le ilgili tüm Rusça popüler (herhangi bir araştırmaya dayalı olmayan, bilimsel içerikten yoksun bulunan, çoğunlukla ticarî amaçlarla türetilen) internet yayınları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Rusya Devlet Kütüphanesi (www.rsl.ru) üyesi olduğumuz halde, kütüphanede yer alan ve konuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan bazı yayınlara da uzaktan erişim sağlanamamıştır.

² Брокгауз, Ф. А. и Ефрон, И. А. (1905). *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Дополнительный том I (1): Аа-Вяхирь*. Санкт Петербург: Акционерное издательское общество «Брокгауз-Ефрон». / Brokgauz, F. A. i Efron, I. A. (1905). *Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Efrona. Dopolnitelnyy tom I (1): Aa-Vyahir*. Sankt Peterburg: Aktsionernoye izdatelskoye obşestvo «Brokgauz-Efron».

yatırımcılardan Almanyalı Friedrich Arnold Brockhaus (1772-1823) ailesinin ve Rusyalı Yahudi İlya Abramoviç Efron'un (1847-1917) ortaklaşa kurdukları ve kendi soyadlarını taşıyan yayınevi tarafından 1905 yılında St. Petersburg'da yayımlanmıştır. Genel kültür niteliğindeki bu sözlük, Rusya'da kimi çevrelerce *The Encyclopædia Britannica*'nın Rusça karşılığı olarak görülmekte, bu nedenle bilimsel içerikten yoksun olduğu ileri sürülerek eleştirilmektedir.

Albukazes maddesi ansiklopedik sözlüğün EK I. cildinde, 89. sayfada yer almakta olup Rusyalı kimyacı ve farmakolog Aleksandr Semenoviç Ginzberg (1870-1937) tarafından yazılmıştır. Burada, Zehrâvî ve *Tasrif*'le ilgili olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Albukazes ünlü Arap hekim ve simyacılarından biridir. O, Alzaharavius adıyla da bilinir. Asıl adı Halaf Ebn Abbas Abul-Kazan'dır. Cordoba'nın (İspanya) yanı başında, Zahar'da doğmuş, 1122 yılında orada ölmüştür. Onun ölüm tarihini 1013 yılı olarak gösterenler de vardır. O, damıtma ve rafine etme tekniğiyle birçok ilacın hazırlanması konusunda geniş açıklamalar ortaya koymuştur. Albukazes ilaçlar üzerine bir kitap telif etmiştir. Bu kitap *Servitor*³ adıyla Latinceye tercüme edilmiş, XV-XVII. yüzyıllarda defalarca baskısı yapılmış ve büyük bir değer görmüştür” (Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, 1905: 89).

2. Büyük Rusya Ansiklopedisi, *Albukasis* Maddesi

Büyük Rusya Ansiklopedisi, 1926-1947 (I. baskı), 1949-1958 (II. baskı) ve 1969-1978 (III. baskı) yılları arasında birçok defa yayımlanmış olan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* temelli bir çalışmadır. Burada, Zehrâvî ile ilgili kısa bir madde bulunmaktadır.

Albukasis başlıklı ansiklopedi maddesi, Rusya'da tıp tarihçisi ve gazeteci olarak bilinen Mark Borisoviç Mirskiy (1930-2010) tarafından yazılmıştır.⁴ Burada aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

“Albukasis veya Albukazis (936-1010/1013), *Kitâbu'z-Zehrâvî* olarak bilinen ve otuz ciltten oluşan bir tıp ansiklopedisinin yazarı, Arap bir cerrahdır. Onun bu eseri erken orta çağ döneminde cerrahlar tarafından bir masa kitabı / temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Zehrâvî, burada kanamayı durdurma teknikleri, ligatür uygulamaları, cerrahî ameliyatlarda kullanılan iplikler, kalça kemiği çıkığı ve kasık fıtığı ameliyatları, kangren tedavisinde ampütasyon vs. konularda bilgiler vermiştir. O, yaklaşık olarak 200 cerrahî araç-gereç geliştirmiş ve bunları kitabında tasvir etmiştir” (Мирский, 2005: 552).

Mirskiy'in bu maddenin yazımında kullanmış olduğu kaynaklar; ayrıntılarını bu çalışmada ortaya koyduğumuz Rusça *Tasrif* tercümesi ve kendisinin yazmış olduğu *Başlangıçtan Günümüze Cerrahi*⁵ adlı eserdir.

3. Ziya Bünyadov ve *Tasrif*'in Otuzuncu Bölümünün Rusçaya Tercümesi

Ziya Bünyadov (1923-1997) Azerbaycanlı bir tarihçidir.⁶ Ortaya koyduğu telif ve tercüme

³ Yazar Ginzberg, burada Marianne Enseger tarafından yayımlanan *Der Liber servitoris des Abulkasis [936-1013]: Übersetzung, Kommentar und Nachdruck der Textfassung von 1471* başlıklı çalışmayı kastedmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Kahya, E. (2013). Zehrâvî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XLIV, 189-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

⁴ Ansiklopedi ve ilgili maddenin bibliyografik künyesi aşağıda belirtilmiştir:

Большая Российская энциклопедия. (2005). Том I. Москва: Издательство «Большая Российская энциклопедия». / *Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya*. (2005). Tom I. Moskva: İzdatelstvo «Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya»;

Мирский, М. Б. (2005). Альбукасис. *Большая Российская энциклопедия*. Том I, с. 552. Москва: Издательство «Большая Российская энциклопедия». / Mirskiy, M. B. (2005). Albukasis. *Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya*. Tom I, s. 552. Moskva: İzdatelstvo «Bolşaya Rossiyskaya entsiklopediya».

⁵ Мирский, М. Б. (2000). *Хирургия от древности до современности: Очерки истории*. Москва: Издательство Наука. / Mirskiy, M. B. (2000). *Hirurgiya ot drevnosti do sovremennosti: Oçerki istoriyi*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.

⁶ Ziya Bünyadov'un hayatı, ilmî kişiliği, çalışmaları ve bilim çevrelerindeki yeriyile ilgili Türkçe ve diğer dillerdeki kaynaklar için bkz.: Şükürov, Q. (2016). Bünyadov, Ziya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt EK I, 225-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; Memmedov, H. (2004). Tarihimize Yol Gösteren Adam: Ziya Bünyadov. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, s. 11 (Türkoloji Özel Sayısı), 47-54. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay.

çalışmalarla üretken bir araştırmacı olarak temayüz etmiştir. O, Arapça, Farsça ve Osmanlıca yazılmış elyazması eserler alanında bir uzman olarak bilinmekte, karşımıza aynı zamanda Doğu ve Batı dilleri bilgini ve bir arşiv mütehasısı olarak da çıkmaktadır. Farklı dillerden karşılaştırmalı olarak gerçekleştirdiği tercüme çalışmalarından hareketle, Bünyadov'un bir tahkik ve tenkitli neşir uzmanı olduğunu da söylemek mümkündür. Onun özellikle orta çağ tarihine ilişkin araştırmaları, bilim çevrelerinde bu alandaki yoğun tecrübe ve yüksek araştırmacılık düzeyinin ürünleri olarak kabul görmektedir.

Bünyadov, *Tasrîf*'in ilgili bölümünün Rusçaya tercümesinin de mimarıdır. O, bu çalışmasına 1977-1979 yılları arasında Bakü'de yazmış olduğu geniş bir *Giriş* eklemiştir. Böylece, Arapça metnin Rusçaya düz ve kuru bir çeviri-uyarlamasını aktarmak yerine, tercüme metnine eklediği geniş açıklama ve notlarla ortaya bir şaheser koymuş ve bu eserde âdeta müellif olarak davranmıştır.

Tasrîf'in Rusça tercümesinde *Zehrâvî'nin Tıp Tarihindeki Yeri* başlığını taşıyan *Önsöz*, Sovyetler Birliğinin önde gelen tıp tarihçilerinden biri, kendisi de hekim olan Boris Dmitriyeviç Petrov (1904-1991) tarafından yazılmıştır. Petrov, burada kısa bir biçimde Zehrâvî'nin hayatından bahsetmiş, onun Türk-İslâm Dünyasının diğer büyük hekim-filozofu İbn Sînâ'nın çağdaşı olduğunu belirtmiş ve İbn Sînâ gibi onun da entelektüel bir ortamda bilimsel faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Petrov; Zehrâvî'nin genel olarak tıp bilimi, daha özel anlamda ise cerrahiye dair engin bilgi birikimine sahip oluşundan hareketle, *Tasrîf*'in Zehrâvî'den önceki hekimlerin bilgi ve becerilerinin birer derlemesi olarak görülmemesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. *Tasrîf*'in Rusçaya tercümesinin özel editörlüğünü de üstlenmiş olan Petrov, bizzat Zehrâvî'ye ait ifadeleri de sık kullanmıştır. Buradan yola çıkarak, onun eserin içeriğine derinlemesine hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Kitap 1983 yılında başkent Moskova'da, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Tarih Bölümü ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Elyazması Eserler Bölümü iş birliğiyle, *Cerrahi ve Cerrahî Araç-Gereçler Hakkında Eser* başlığıyla yayımlanmıştır. Kitabı yayımlayan kuruluş 1727 yılında tesis edilmiş olan, günümüzde de yayın faaliyetlerini sürdüren, Rusya'da Türk-İslâm araştırmaları alanında özellikle bünyesinde bulundurduğu *Doğu Literatürüne İlişkin Yayınlar Birimi* aracılığıyla binlerce eser neşretmiş olan *Nauka (Bilim) Yayınları*'dır. Kitabın tercüme redaktörü Ukraynalı tarihçi, Arap dili ve medeniyeti araştırmaları uzmanı Volf Mendeleviç Beylis'tir (1923-2001).⁷

5000 adet basılmış olan kitapta Rusça ve Arapça yazılmış *Önsöz* ve *Giriş* bölümlerinin yanı sıra, *İngilizce Özet* (s. 279-284) de bulunmaktadır. *Tasrîf*'in farklı elyazması nüshalarının fotoğrafları da kitaba dâhil edilmiş (Arapça kısımda, s. 1-317), böylece, Arapça-Rusça bir çalışma ortaya konmuştur.

Bünyadov kitaba tıbbın babası Hipokrat'a atfedilen aşağıdaki sözlerle başlamaktadır:

“İlacın tedavi edemediğini bıçak, bıçağın tedavi edemediğini ateş tedavi eder. Ateşin tedavi edemediğini ise *tedavi edilemez* saymak gerekir.”

Bünyadov'a göre, X. yüzyılın ikinci yarısı Kurtuba-Endülüs Emevi Devleti için bir altın çağdır. Çünkü bu zaman aralığında halife III. Abdurrahman (912-961), II. Hakem (961-976) ve II. Hişam (976-1009) yönetimindeki Endülüs'te o dönemde bilinen tüm bilim alanlarında, daha özel olarak, tıp alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Söz konusu dönemde Endülüs Emevi Devleti topraklarında çeşitli tıp disiplinlerinde faaliyette bulunan çok sayıda ünlü hekim yetişmiştir. Onlardan Yunus b. Ahmed el-Harrânî, onun iki oğlu Ahmed ve Ömer, Saîd b. Abdürabbih, İbn Cülcül vd. adları sayılabilir.

⁷ Kitabın bibliyografik künyesi aşağıda belirtilmiştir:

аз-Захрави, Абу-л-Касим Халаф ибн Аббас. (1983). *Трактат о хирургии и инструментах (факсимиле рукописи)*. Издание текста, перевод с Арабского, предисловие, примечания и указатели З. М. Буниятова, 640 с. Серия «Памятники письменности Востока», LXIII. Москва: Издательство Наука. / az-Zahravi, Abu-l-Kasim Halaf ibn Abbas. (1983). *Traktat o hirurgiyi i instrumentah (faksimile rukopisi)*. İzdaniye teksta, perevod s Arabskogo, predisloviye, primeçaniya i ukazateli Z. M. Buniyatova, 640 s. Seriya «Pamyatniki pismennosti Vostoka», LXIII. Moskva: İzdatelstvo Nauka.

Bununla birlikte, bu hekimler arasında III. Abdurrahman'ın başkent Kurtuba yakınlarında inşasını başlattığı Zehrâ'da doğan Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbas ez-Zehrâvî (orta çağ Avrupa'sında *Abulcasis* veya *Albucasis* adlarıyla bilinmektedir), özel bir yere sahiptir.

Bünyadov giriş mahiyetindeki bu bilgilerin kaynağı olarak İbn Ebî Usaybia'nın *Uyûnu'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'* eseriyle Yakut el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-buldân* adlı eserini göstermektedir. Sami Halef Hamarneh ve Glenn Allen Sonnedecker'in Zehrâvî ve başlıca eseri *Tasrif* üzerine çalışmalarından da yararlanan Bünyadov; bir tarihçi titizliğiyle Zehrâ'nın inşasına başlandığı tarihin tartışmalı olduğunu belirtmekte ve Zehrâvî ailesinin halife ve yakın çevresiyle herhangi bir ilişki içerisinde bulunup bulunmadığının bilinmediğinden bahsetmektedir. O, burada, *Tasrif*'in bir Tübingen, iki İstanbul ve bir Paris nüshasının künyelerinde "*el-ensârî el-mutatabbib*" (Hz. Muhammed'in sahabeleri soyundan bir hekim) ibaresi bulunduğunu ifade etmekte; buradan hareketle, Zehrâvî ailesinin kökenleri ve Endülüs'e gelişine ilişkin tartışmaları ortaya koymaktadır. Bünyadov'un bu konuda yararlandığı diğer kaynaklardan biri, Carl Brockelmann'ın (Türkçeye de Neşet Çağatay tarafından *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* adıyla tercüme edilmiş olan) *Geschichte der Islamischen Völker und Staaten* adlı eseridir (1939: 17).

Bünyadov, yukarıda adı geçen kaynaklara ek olarak, Brockelmann'ın kısa adıyla GAL eseri (1943, I: 276) ve Michael Casiri'nin *Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis* adlı çalışmasından (1770, Vol II: 136-137) yararlanmaktadır. Brockelmann ve Casiri'ye göre, Zehrâvî hekimlik sanatını Kurtuba'da icra etmiştir. Oysa *Tasrif*'in ikinci makalesinin (bölüm) Leningrad (St. Petersburg) nüshasında⁸ yer alan "O, bizim yanımızda, Zehrâ'daydı" notu, Zehrâvî'nin esasında bu şehirde hekimlik faaliyetinde bulunduğunu gösterir. Bünyadov'a göre, Zehrâ adlı şehir, Kurtuba'nın devamı / uzantısıdır; nitekim XIV. yüzyıl tarihçisi İbn İzârî el-Merrâkuşî de onun Kurtuba'nın yirmi sekiz geniş mahalle veya semtinden biri olduğunu belirtmektedir (1951, II: 232). Bünyadov sonuç olarak, Zehrâvî'nin hem başkent Kurtuba'da hem de doğrudan halifenin sarayında görev yaptığı kanaatine varılabileceğini ifade etmektedir.

Bünyadov Zehrâvî'nin tarihsel kişiliği ve hekimlik faaliyetine ilişkin sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"*Tasrif*'in birinci makalesinin Viyana nüshasında (Wien 476 A, f. 2a; Hamarneh and Sonnedecker, 1963: 16.) Zehrâvî'nin Zehrâ'daki hilafet kütüphanesinde sürekli olarak tıpla ilgili kitap ve elyazmalarıyla meşgul olduğunu belirten bir not bulunmaktadır.

Zehrâvî'nin bir cerrah-hekim olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerle ilgili çok az bilgiye sahip olduğumuz söylenebilir. Bu kısıtlı bilgileri ise kendi eserlerinden yahut da diğer müelliflerin eserlerinden, onunla ilgili bölük pörçük notlardan elde edebiliyoruz. Bir grup araştırmacı (Gayangos, 1843, II: 149) Zehrâvî'nin Emevi halifesi III. Abdurrahman'ın saray hekimi olduğunu söylerken, diğerleri (Gurlt, 1898, I: 620; Mieli, 1938: 182; Hitti, 1946: 576) ondan II. Hakem'in saray doktoru olarak bahsediyorlar. Bazı araştırmacılar (Dijany, 1934: 27) ise Zehrâvî'nin bu halifelerin ikisine de hizmet ettiğini belirtiyorlar" (Буниятов, 1983: 14).

Bünyadov biyografi yazarı Ahmed b. Muhammed el-Makkarî (1591-1636)⁹ (1861, II: 119), Zehrâvî'nin çağdaşı İbn Hazm (994-1064), Endülüslü tarihçi İbn Beşkuvâl (1101-1183) (1955, I: 162) ve Ebû Abdillah Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin (1029-1095) (1952: 195, № 421) konuyla ilgili

⁸ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları (Şarkiyat) Enstitüsü Leningrad Şubesi Elyazması Eserler Bölümü, d. 169, 230ab. Bünyadov, kitabın 21. sayfasına bu nüshadan elde etmiş olduğu "*Tasrif*'in Otuzuncu Bölümünün Üçüncü Kısım" başlıklı bir fragman eklemiştir.

⁹ Rusça metinde gösterilen kişi doğum ve ölüm tarihleri, tarafımızdan Türkçeye yapılan tercüme-uyarlamada metne sâdik kalma amacıyla olduğu gibi bırakılmıştır.

ifadelerinden yola çıkarak klasik kaynaklardaki Zehrâvî ve *Tasrîf*'e dair bilgileri ortaya koymaktadır. Yazar, burada İbn Hazm'ın bu konudaki görüşüne de yer vermektedir:

“Tıp alanında bundan daha kapsamlı, hem teorik hem de pratik yönleriyle bundan daha derinlikli bir eser yoktur. Biz de bu hususu teyit ediyoruz” (Буниятов, 1983: 16).

Bünyadov, Zehrâvî'nin öğrencilerinden İbn Sümayk'ın konuyla ilgili görüşlerine de yer vermekte, Endülüslü tarihçilerden Ahmed b. Yahya Dabbî'nin (ö. 1203) eserinden (1884-1885, I: 271-272) alıntılar yapmaktadır. Yazar burada Zehrâvî'nin doğum ve ölüm tarihlerini kesin olarak belirlemeye çalışmaktadır. Bünyadov'un tespitlerine göre, el-Humeydî, İbn Beşkûvâl ve Dabbî, Zehrâvî'nin hicretten 400 yıl sonra öldüğünü ifade etmiş, dolayısıyla onun ölüm tarihini 25 Ağustos 1009 - 14 Ağustos 1010 olarak belirtmişlerdir. Hacı Halife (Kâtip Çelebi) de bu tarihleri ortaya koymaktadır (1941: 411). Afrikalı Leon (Hasan el-Vezzân) ise Zehrâvî'nin ölüm tarihini şehrin (Zehrâ) Berberîler tarafından darmadağın edildiği dönem olarak, hicrî 404 yılı (13 Temmuz 1013 - 1 Temmuz 1014) şeklinde kaydetmektedir (Hottinger, 1664: 256; Dozy, 1861, III: 308-311). Brockelmann da kendi çalışmasında Afrikalı Leon'dan alıntıladığı bu bilgiye yer vermektedir (GAL, 1943, I: 276). Bünyadov'a göre, farklı kaynaklardaki bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Zehrâvî'nin 1010-1014 yılları arasında bir tarihte vefat ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bünyadov, *Giriş*'in ilerleyen bölümlerinde orta çağ İslâm Dünyası (özellikle Endülüs) üzerine çalışmalarıyla bilinen İngiliz oryantalist William Montgomery Watt'ın *İslâm'ın Orta Çağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi* adlı kitabının Rusça tercümesine yazmış olduğu Önsöz'den (Уотт, 1976: 17, 19) alıntılar yapmaktadır. Burada, bu alıntılarının da desteğiyle, orta çağ Avrupa'sının bilim, sanat ve teknik alanlarında birçok şeyi İslâm Dünyasına borçlu olduğu vurgulanmaktadır. Bünyadov'a göre, İslâm Dünyasında yetişmiş olan hekimler Galenos, Hipokrat, Dioscorides ve Aeginalı Paulus'un öğrencileri sayıldığı gibi, Müslüman hekimlerin Batı tıbbına etkileri de su götürmez bir gerçektir. Ebû Bekir er-Râzî, İbn Sînâ ve Zehrâvî gibi hekimlerin eserlerinin XII-XIII. yüzyıllarda Latince ve diğer Batı dillerine tercüme edilmiş olması da bunu teyit etmektedir. Daha özel olarak, Zehrâvî'nin eserlerinin yarattığı etkilerden hareketle, İslâm tıbbının Avrupa'da ne kadar büyük bir nüfuza sahip olduğunu görmek mümkündür.

Bünyadov *Tasrîf*'le ilgili sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Zehrâvî'nin otuz bölümden (makale) oluşan *Kitâbu't-tasrîf li-men üceze ani't-te'lif*¹⁰ adlı ansiklopedik eseri, kaynaklarda *Zehrâvî'nin Kitabı / Kitâbu'z-Zehrâvî* (Fransa Ulusal Kütüphanesi Elyazması Eserler Bölümü, Ar. 5772, 52b; Hamarneh and Sonnedecker, 1963: 34.) veya *Zehrâvî'nin Büyük Kitabı / Kitâbu'z-Zehrâvî'l-Kebîr* (Wien 476 A, 115a; Hamarneh and Sonnedecker, 1963: 34) olarak kaydedilmektedir. Buradan, Zehrâvî'nin *Tasrîf* dışında eserlerinin de olabileceği sonucuna varılabilir. İbn Ebî Usaybia'nın (1203-1270) şu sözleri de bunu teyit etmektedir: Zehrâvî'nin tıp alanında *ünlî eserleri (tesânîf meşhûra)* vardır. Bu eserlerin en kapsamlı olanı, onun *Zehrâvî'nin Kitabı* olarak bilinen *büyük kitabıdır (kitâbuhu kebîr)*. *Tasrîf*, onun en büyük ve en çok bilinen eseridir. Bu kitap, anlam ve içerik açısından hakikaten, tam bir kitaptır (*va huva kitâbun tâmmun fi ma'nâhî*)” (Буниятов, 1983: 17).

Bünyadov'a göre, İbn Ebî Usaybia'nın kullanmış olduğu *tesânîf meşhûra* ifadesi, birçok geç dönem müellifinin Zehrâvî'nin *Tasrîf* dışında da eserleri olduğunu düşünmesine neden olmuştur. Aslında bu durum kendini el-Makkarî'de de açık-seçik bir biçimde göstermektedir. Şöyle ki, o, kitap sözcüğünü çoğul olarak, *Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbas ez-Zehrâvî'nin kitapları: kutubu't-tasrîf* şeklinde kullanmıştır (1861, II: 119). Bünyadov *Tasrîf*'in genel yapısı ve içeriğiyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

¹⁰ Bünyadov, eserin adını Arapça orijinalini de belirtmek kaydıyla, Rusçaya *Руководство для того [врача], кто не в состоянии составить [маковое]: / Rukovodstvo dlya togo [vraça], kto ne v sostoyaniyi sostavit [takovoye]: [Böyle Bir Kitabı] Telif Edemeyen [Hekim] İçin Kılavuz* olarak tercüme etmiştir.

“Bilindiği üzere, Zehrâvî'nin bu eseri, otuz bölümden (makale) oluşmaktadır. Bu bölümlerden her biri müstakil bir eser niteliğindedir. Hamarneh ve Sonnedecker, Zehrâvî'nin eserlerinin farklı nüshalarını incelemiş ve *Tasrif*'i oluşturan otuz bölümün tam bir listesini hazırlamışlardır” (Буниятов, 1983: 18).

Bünyadov bu bilgilerin ardından *Tasrif*'te yer alan bölüm başlıklarını ve bu bölümlerin içeriklerini kısa bir biçimde ortaya koymaktadır.¹¹

Yazar, burada eserin farklı bölümlerinde geçen bazı Arapça kavram ve terimleri Rusçaya sadece tercüme etmekle yetinmemiş, onların geniş açıklamalarını da ortaya koymuştur. Bu kavramlar, sırasıyla aşağıdakilerden oluşmaktadır:

Emzice-mîzâç, macun-meâcîn, tiryak ve panzehirler, âyâracât, atirîfûlât, nehânih, şavâli ve duhn-edhân.

Bünyadov, *Tasrif*'teki diğer Arapça tıp kavramlarını ve bunların Latince ve Rusça karşılıklarını ise kitabın 260-264. sayfalarında yer alan *Notlar* bölümünde ortaya koymuştur.

3.1. *Tasrif*'in Çeşitli Tercüme ve Neşirleri Üzerine¹²

Bünyadov bu konuda şöyle yazmaktadır:

“Zehrâvî'nin eseri, otuzuncu bölümünün Avrupa'da XII. yüzyılın ikinci yarısında Toledolu Gerard¹³ tarafından Latinceye tercüme edilmesiyle birlikte büyük bir üne kavuştu. Bu çalışma, kısa bir süre içerisinde Avrupalı cerrahların masa kitabı ve cerrahi alanındaki kılavuzları oldu.¹⁴ *Tasrif*'in bölümlerinden en çok otuzuncusu yayımlandı (Hamarneh and Sonnedecker, 1963: 25-30). Bununla birlikte, bu bölümün Latinceye Arapça orijinal metnini de kapsayan ve bilimsel açıdan daha yetkin olan iki ciltlik tercümesi, 1778 yılında John Channing tarafından Oxford'da gerçekleştirildi.

Fransız askerî doktoru, tercüman ve tıp tarihçisi Lucien Leclerc, *Tasrif*'i 1861 yılında Fransızcaya tercüme etti. Bu arada, Leclerc'in tercümesi *Tasrif*'in otuzuncu bölümünün ilk tenkitli neşridir. Şöyle ki Leclerc, bu çalışmada eserin Arapça elyazması nüshalarını, ayrıca, Avrupa'nın farklı şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan Latince, İbranice ve Fransızca tercümelerini karşılaştırmıştır.

1908 yılında Leknev'de (Hindistan) *Tasrif*'in Arapça ilk litografik (taş basması) baskısı yayımlandı. 1973 yılında ise Martin S. Spink ve Geoffrey L. Lewis, *Tasrif*'in otuzuncu bölümünün ilk İngilizce tercümesini *Albucasis on Surgery and Instruments* adıyla Arapça metinle birlikte Londra'da yayımladılar. Bu çalışma da tenkitli bir neşirdir; burada, *Tasrif*'in yedi ayrı nüshasını kapsayan bir tahkik yapılmıştır” (Буниятов, 1983: 20).

3.2. *Tasrif*'in Otuzuncu Bölümünün Daha Çok İlgi Çekmesinin Nedenleri

Bünyadov haklı olarak, şöyle bir soru sormaktadır: *Tasrif*'in bütün bölümleri Latinceye tercüme

¹¹ Türkçe kaynaklarda da *Tasrif*'teki bölüm (makale) ve bab başlık ve içerikleri konusunda yeterli bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle burada bu konuda ayrıntılı bir döküm oluşturmayı uygun bulmuyoruz. Söz konusu bilgilerin yer aldığı kaynaklardan biri için bkz.: Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi (genişletilmiş üçüncü baskı)*. 220-221. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.

¹² Bu konuda Türkçe geniş bilgi için bkz.: Aciduman, A. (2005). *İbn-i Sina, Ebu'l-Kasım ez-Zehravi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirürji*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 22-25. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara; Sezgin, F. (2008). *İslâm'da Bilim ve Teknik (ikinci baskı)*. Cilt I (Arap-İslâm Bilimleri Tarihinin Giriş), 22, 96. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay.; Kahya, E. (2011). et-Tasrif. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XL, 132-133. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

¹³ Bünyadov burada Rus yazılı kaynaklarında çoğu zaman Toledolu Gerard olarak anılan, entelektüel faaliyetlerini büyük ölçüde Toledo'da gerçekleştirmiş olan İtalyan mütercim, düşünür ve bilim insanı Cremonalı Gerard'ı (1114-1187) kastetmektedir. Gerard; Ebü Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, Kindî, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, İbnü'z-Zerkâle, İbn Muâz, Câbir b. Eflah ve diğer birçok İslâm filozofu ve bilim insanının eserlerini, ayrıca, Aristoteles külliyyatının büyük bir kısmını Arapçadan Latinceye tercüme etmiştir.

¹⁴ Türk-İslâm Dünyasında da Zehrâvî'den etkilenen birçok cerrah-hekimden söz etmek mümkündür. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Doğruyol, H. ve Sarı, N. (1993). Cerrahlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt VII, 421-424. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; Bayat, A. H. (1993). Cerrâhiyye-i İlhâniyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt VII, 420. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; Yıldırım, N. (2011). On Beşinci Yüzyıla Ait Türkçe Cerrahnâmeler. *Lokman Hekim Journal*, 2011, Cilt 1, sy. 1, 19-28. Mersin.

edildiği halde, orta çağ Avrupa'sının tıp câmiası ve günümüz tıp tarihçileri hangi nedenlerle bu eserin otuzuncu bölümü üzerinde özellikle durmaktadırlar? Yazar, bu soruya aşağıdaki yanıtı vermektedir:

“Çünkü *Tasrîf*'in otuzuncu bölümü; o dönemde Avrupalı hekimlerce bilinmeyen (örneğin, insan bedeninin belli bölgelerini dağlamak suretiyle acıyı acıyla dindirme, mesanedeki taşları parçalama-ufalama tekniğiyle tedavi etme, kan alma-hacamat yapma ve yarma-kesme gibi) yeni yöntem ve ilkeler içermektedir. Cerrahi tarihinde ilk defa bu eserde ptozis (gözlerde kapak düşüklüğü), anal ve perianal fistüller, kalça kemiği çıkıkları, siyatik sinirinin ağrılı hastalığı ve bunlardan bazılarının dağlama tekniğiyle¹⁵ tedavi edilebileceği ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Bu eserde kan damarlarında ortaya çıkan anevrizmalar, oral mukoza hastalıkları, baş ve beyinde sıvı birikmesi,¹⁶ ağızda oluşan kistler ve bunlara ilişkin ameliyatlar, sülük tedavisi ve tromboflebit tasvir edilmiş ve tedavi yöntemleri açıklanmıştır. Ayrıca, yaraları dikmede kullanılan cerrahî ameliyat ipliği (katgüt), kangren tedavisinde amputasyon, çene eklemi rahatsızlıkları, çene deformasyonu ve bunların nasıl tedavi edileceğine ilişkin geniş bilgiler sunulmuştur. Zehrâvî, *Tasrîf*'in bu bölümünde cerrahların işini kolaylaştıracak şekilde 200'ün üzerinde ameliyat araç-gerecinden bahsetmiş, onları resimlerini de eklemek suretiyle tek tek tanıtmış, nasıl kullanılması gerektiğini açıklamıştır. Bu araç-gereçler arasında bademcik ameliyatında kullanılan makas görünümlü alet, cerrah bıçağı (neşter, bisturi) ve apselerde kullanılan başkaca aletler, parasentezde kullanılan araçlar, cerrahî makaslar, rektal şırınga, lithotrit, vajinal spekulum, jinekolojide kullanılan çeşitli aletler vd. sayılabilir” (Буниятов, 1983: 20-22).

3.3. Ana Hatlarıyla Otuzuncu Bölümün Yapı ve İçeriği

Bünyadov *Tasrîf*'in otuzuncu bölümünün yapı ve içeriğiyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

“Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî bu bölümü üç kısma ayırmıştır: Birinci kısım elli altı fasıldan oluşmaktadır. Burada yaklaşık olarak elli hastalığın dağlama tekniğiyle tedavi yöntemleri anlatılmaktadır. İkinci kısım doksan yedi fasıldan ibarettir. Burada ise ayrıntılı bir biçimde, çeşitli araç-gereçler yardımıyla gerçekleştirilen cerrahî ameliyatlar anlatılmaktadır. Üçüncü kısım ise otuz beş fasıldan oluşmakta; burada kırık-çıkık, kemiklerin yerinden oynaması ve bunların tedavileri ele alınmaktadır.” (Буниятов, 1983: 22).

3.4. *Tasrîf*'in Muhtelif Elyazması Nüshaları ve Bunların Karşılaştırılması

Bünyadov'un ifadelerine göre, Zehrâvî'nin eserlerinin çeşitli nüshaları farklı ülkelerde dağınık halde, elyazmalarının muhafaza edildiği ortamlarda bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'ne gelince, orada, *Tasrîf*'in otuz bölümünden üçünün elyazması nüshası bulunuyor: Bunlardan ikinci ve üçüncü bölümlerin nüshaları, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları (Şarkiyat) Enstitüsü Leningrad Şubesi Elyazması Eserler Bölümünde muhafaza edilmektedir.

Otuzuncu bölümün elyazması nüshası ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Elyazması Eserler Kütüphanesindedir (M-398). Eserin bu nüshası, şu ana kadar yayımlanmış olan hiçbir katalogda yer almamıştır. Kâğıt cinsi, yazı çeşidi ve imlâ özelliklerinden hareketle, Bakü nüshasının *Tasrîf*'in otuzuncu bölümünün en eski elyazması nüshalarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu nüshanın bazı kısımları onarılmıştır. Ferâğ kaydı (kolofon) kaybolmuştur. Metnin orijinalinde bulunması gereken bazı yapraklar (varak) (1b-8b, 109a-110b, 115a-116b, 147a-155b) da kaybolmuş durumdadır. Bu kısımlar el yazısıyla yeniden yazılmıştır. Bu nüshanın -derin bir Arapça bilgisine sahip olmadığı belli olan- eski sahiplerinden biri; metnin çürümüş, aşınmış ve

¹⁵ Bu konuda Türkçe geniş bilgiler için bkz.: Yurtgezer, T. (1990). *Ebü'l Kâsım Halef bin Abbas ez-Zehrâvî'nin et-Tasrîf li-men Aceze an et-Te'lîf İsimli Tıp Kitabının Cerrahiye İlişkin Olan Son Bölümünün 'Dağlama Üzerine' Olan Birinci Kısım*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 22-28 ve 53-56. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁶ Zehrâvî'nin bu konudaki görüşleri ve uyguladığı tekniklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Acıduman, A. ve Arda, B. (2006). *Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Eseri et-Tasrîf ve Hidrosefalinin Tedavisi Üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt 49, Nisan-Haziran, 2006, sy. 2, 169-173. Ankara.

üzerinde kurt yenikleri bulunan kısımlarını onarmıştır. Fakat bu onarım başından beri, özensiz bir biçimde yapılmıştır.

Bünyadov'un tespitine göre, Bakü nüshasında 37ab numaralı yaprak bulunmamaktadır. Nüshanın sonu -tahmini olarak 156b-157a numaralı yapraklara tekâbül etmektedir- da kaybolmuştur. Tüm bu kopukluk ve eksiklikler Bünyadov tarafından, *Tasrif*'in kendisine İstanbul'da verilmiş olan İstanbul nüshası mikrofilminden hareketle, giderilmiştir.¹⁷

Bünyadov Bakü nüshasının özellikleriyle ilgili olarak verdiği bilgilere aşağıdakileri de eklemektedir:

"Bizim tespitimize göre, *Tasrif*'in otuzuncu bölümünün bu nüshası XII. yüzyılda istinsah edilmiştir. Bunu sadece, o dönemin elyazması eserlerinde kullanılan imlâ özelliklerinden yola çıkarak söylemiyoruz; tespitimizi destekleyen başkaca faktörler de bulunmaktadır. Şöyle ki, bu nüsha, ferâğ kaydının bulunmamasına rağmen, yazı çeşidi açısından ve diğer birçok yönden de döneminin elyazması eserleriyle örtüşmektedir. Ne var ki, Bakü nüshasını istinsah eden müstensih tarafından istinsah edilen ve çizimler / resimler eklenen Bankipûr nüshası da günümüze ulaşmıştır. Bankipûr nüshası, hâl-i hazırda Hindistan'ın Bihâr Eyaletine bağlı Patna şehrindeki Hudâbahş Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. *Tasrif*'in en eski nüshalarından biri olarak kabul edilen bu nüshanın istinsah tarihi; hicrî takvimle 7 Muharrem 584, mîlâdî takvimle ise 8 Mart 1188 şeklinde kaydedilmiştir (el-Müneccid, 1960, 97-98 numaralı resimler; Azimuddin, 1910, IV: 28-36).¹⁸ Demek oluyor ki, eserin Bakü nüshası da XII. yüzyıla aittir.

Bakü nüshasında kullanılan dökme ve âharlı kalın kâğıt, Şark pamuğundan yapılmış olup zamanla parlaklığını kaybetmiştir. Birçok yaprağın (varak) kenarlarında kırıklar vardır. Tüm bunlarla birlikte, bu nüshada Zehrâvî'nin ortaya koyduğu / tanımladığı cerrahî ameliyat araç-gereçlerine ilişkin çizimlerin (resim) büyük çoğunluğu okunaklı ve anlaşılır durumdadır. Nüshanın yazımında siyah mürekkep kullanılmıştır. Burada kullanılan ebat 19,5 x 14,5 cm'dir. Sayfalarında 19 satır bulunmak üzere 156 yapraktan oluşan Bakü nüshası, büyük boyutlu nesihle yazılmıştır" (Буниятов, 1983: 23).

3.5. *Tasrif*'in Rusçaya Tercümesi Üzerine Birkaç Söz

Bünyadov, uzun süren uğraşlar sonucu ortaya koyduğu çalışmanın *Tasrif*'in otuzuncu bölümünün Rusçaya ilk tercümesi olduğunu ifade etmektedir. O, tercüme esnasında İstanbul nüshasından da yararlandığını, Bakü nüshasında bulunmayan veya okunaklı olmayan bazı cerrahî araç-gereç resimlerinin bu nüshadan elde edildiğini belirtmektedir. Karışıklığı önleme amacıyla Bakü nüshasını B, İstanbul nüshasını ise T (Topkapı) harfi ile kodladığını ifade eden Bünyadov, *Tasrif*'in Rusçaya tercümesi sırasında karşılaştığı yeni bir hadiseyle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

"Çok yakın bir zamanda, M. E. Saltıkov-Şedrin Devlet Kütüphanesinin Elyazması Eserler Bölümü Firkoviç Arşivinde¹⁹ (Rusya) *Tasrif*'in otuzuncu bölümünün bir fragmanı bulunmuştur (Arab. 178). Bu parça; altı yapraktan ibaret olup 19, 20-22, 24, 25-34. babların son kısımlarını ve 35. babın baş kısmını içermektedir. Kâğıt cinsi, yazı çeşidi ve imlâ biçimi -burada herhangi bir diyakritik işaret(leme) / hareke(leme) bulunmamaktadır- bu fragmanın ait olduğu nüshanın Bakü nüshasından daha eski olduğunu göstermektedir" (Буниятов, 1983: 23).

Bünyadov son olarak, *Tasrif*'in otuzuncu bölümünü Rusçaya tercüme ettiği zaman anlaşılması güç olabilecek Latince terimlerden kaçındığını, bunlardan sadece Rusçada belli bir kimlik kazanmış

¹⁷ Eserin İstanbul nüshasıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Karatay, F. E. (1966). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*. Cilt III, 811-812, № 7225, III. Ahmet/1990. İstanbul.

¹⁸ Bankipûr nüshası için ayrıca bkz.: Hudâbahş Kütüphanesi, 2146, Bankipûr, 17.

¹⁹ Karaim Yahudilerinden olan seyyah, bilgin, yazar ve arkeolog Abraham Samuiloviç Firkoviç (1787-1874), oldukça zengin bir elyazması eser koleksiyonuyla Rus ve diğer oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. Adı geçen arşivde Firkoviç Koleksiyonuna ait 15 binden fazla elyazması eser bulunmaktadır.

olanları kullandığını belirtmektedir. O, çalışmasında emeği geçen kişi ve kurumlara teşekkür ederek sözlerine son vermektedir.

Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç

Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü, Zehrâvî ve *Tasrîf* ile ilgili bilgiler içeren ilk Rusça yayınlardan biridir. Bununla birlikte, buradaki bilgiler bilimsellikten uzak olup hatalıdır. Burada, Zehrâvî'nin tam adı ve doğduğu yer yanlış ifade edilmiş, doğum yılı konusunda dahi emin olunamamıştır. Ayrıca, yazar *Tasrîf*'in sadece ilaçlarla ilgili bir kitap olduğunu belirtmiştir. Tüm bu hususlar; adı geçen ansiklopedik sözlüğün Zehrâvî ve *Tasrîf* ile ilgili bölümünün bir takım doğru bilgiler içermekle birlikte, herhangi bir bilimsel araştırmaya dayanmadığını göstermektedir.

Büyük Rusya Ansiklopedisinin *Albukasis* maddesine gelince, burada -çoğunlukla Bünyadov'un çalışması temel alınarak- Zehrâvî'nin hayatı ve *Tasrîf*'in içeriğine ilişkin genel bilgiler verilmiştir.

Tasrîf'in otuzuncu bölümünün Ziya Bünyadov tarafından geniş açıklama ve notlarla gerçekleştirilen Rusça tercümesi ise yukarıda da belirtildiği üzere, tenkitli neşir çalışmalarının en başarılı örneklerinden biridir. Büyük bir titizlikle ve koordineli olarak gerçekleştirilen bu çalışmada Zehrâvî'nin yaşamı, yaşadığı dönemin koşulları, Endülüs'te yetişmiş bilim insanları ve bu coğrafyadaki entelektüel ortam konusunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Çalışma, bu yönüyle Türk-İslâm Dünyasında ortaya çıkmış olan temel entelektüel ve bilimsel gelenekler konusunda bir başvuru kaynağı olarak kabul edilebilir. Bünyadov, bu çalışmaya hazırlık sürecinde *Tasrîf*'in çeşitli tercüme ve neşirlerini dikkatlice incelemiş ve bunlara ilişkin bilgileri, ustaca bir üslûpla karşılaştırmak suretiyle çalışmaya dâhil etmiştir. O, eserin özellikle otuzuncu bölümünün orta çağ tıp câmiası ve günümüz tıp tarihçilerinin ilgisini çekmesinin nedenlerini de ayrıntılı bir biçimde, aynı zamanda gerekçelendirilmiş olarak ortaya koymuştur. Bünyadov'un *Tasrîf*'in farklı elyazması nüshaları konusunda verdiği bilgiler de günümüz itibarıyla yapılmakta olan ve gelecekte gerçekleştirilmesi düşünülen çalışmalara kaynak temin etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Kanaatimizce, Bünyadov'la birlikte Petrov ve Beylis gibi diğer uzmanların da görev aldığı ve içeriğinde klasik oryantalistik bakış açısıyla ileri sürülen herhangi bir savın bulunmadığı bu çalışma, Zehrâvî ve *Tasrîf* ile ilgili literatüre ciddi ve özgün bir katkı olarak görülmelidir.

Son olarak, çalışmamızın Rusça Zehrâvî ve *Tasrîf* araştırmalarının tamamını kapsama iddiasında olmadığını, bu yazının mevcut olanaklar dâhilinde hazırlanmış olduğunu da belirtmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

I. Rusça Kaynaklar

- Брокгауз, Ф. А. и Ефрон, И. А. (1905). *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Дополнительный том I (1): Аа-Вяхирь*. Санкт Петербург: Акционерное издательское общество «Брокгауз-Ефрон». / Brokgauz, F. A. i Efron, İ. A. (1905). *Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Efrona. Dopolnitelnyy tom I (1): Аа-Vyahir*. Sankt Peterburg: Aksionernoye izdatelskoye obşestvo «Brokgauz-Efron».
- аз-Захрави, Абу-л-Касим Халаф ибн Аббас. (1983). *Трактат о хирургии и инструментах (факсимиле рукописи)*. Издание текста, перевод с Арабского, предисловие, примечания и указатели З. М. Буниятова. Серия «Памятники письменности Востока», LXIII. Москва: Издательство Наука. / az-Zahravi, Abu-l-Kasim Halaf ibn Abbas. (1983). *Traktat o hirurģiyi i instrumentah (faksimile rukopisi)*. İzdaniye teksta, perevod s Arabskogo, predisloviye, primeçaniya i ukazateli Z. M. Buniyatova. Seriya «Pamyatniki pismennosti Vostoka», LXIII. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Мирский, М. Б. (2000). *Хирургия от древности до современности: Очерки истории*. Москва:

Издательство Наука. / Mirskiy, M. B. (2000). *Hirurgiya ot drevnosti do sovremennosti: Oçerki istoriyi*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.

Мирский, М. Б. (2005). Альбукаси. *Большая Российская Энциклопедия*. Том I. Москва: Издательство «Большая Российская энциклопедия». / Mirskiy, M. B. (2005). *Albukasis. Bolşaya Rossiyskaya Entsklopediya*. Tom I. Moskva: İzdatelstvo «Bolşaya Rossiyskaya Entsklopediya».

Уотт, У. М. (1976). *Влияние Ислама на средневековую Европу (перевод с Английского С. А. Шуйского)*. Главная редакция Восточной литературы. Москва: Издательство Наука. / Uott, U. M. (1976). *Vliyanie İslama na srednevekovuyu Yevropu (perevod s Angliyskogo S. A. Şuyskogo)*. Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literaturı. Moskva: İzdatelstvo Nauka.

II. Türkçe Kaynaklar

Acıduman, A. (2005). *İbn-i Sina, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirürji*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Acıduman, A. ve Arda, B. (2006). Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî, Eseri et-Tasrif ve Hidrosefalinin Tedavisi Üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 2006, C/S. 49 (2): 169-173. Ankara.

Bayat, A. H. (1993). Cerrâhiyye-i İlhâniyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt VII, s. 420). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi (genişletilmiş üçüncü baskı)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.

Doğruyol, H. ve Sarı, N. (1993). Cerrahlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt VII, s. 421-424). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kahya, E. (2011). et-Tasrif. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt XL, s. 132-133). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kahya, E. (2013). Zehrâvî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt XLIV, s. 189-191). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Karatay, F. E. (1966). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*. Cilt III. İstanbul.

Memmedov, H. (2004). Tarihimize Yol Gösteren Adam: Ziya Bünyadov. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C/S. 6 (11-Türkoloji Özel Sayısı): 47-54. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

Sezgin, F. (2008). *İslâm'da Bilim ve Teknik (ikinci baskı)* (Cilt I: Arap-İslâm Bilimleri Tarihine Giriş). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay.

Şükürov, Q. (2016) Bünyadov, Ziya. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt EK I, s. 225-227). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yıldırım, N. (2011). On Beşinci Yüzyıla Ait Türkçe Cerrahnâmeler. *Lokman Hekim Journal*, 2011, C/S. 1 (1): 19-28. Mersin.

Yurtgezer, T. (1990). *Ebu'l Kâsım Halef Bin Abbas ez-Zehrâvî'nin et-Tasrif li-men Aceze an et-Te'lif İsimli Tıp Kitabının Cerrahiye İlişkin Olan Son Bölümünün 'Dağlama Üzerine' Olan Birinci Kısmı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

III. Diğer Dillerdeki Kaynaklar

Azimuddin, A. M. (1910). *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore*. Vol. IV, Calcutta.

Brockelmann, C. (1939). *Geschichte der Islamischen Völker und Staaten*. München.

Brockelmann, C. (1943). *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Vol I, Leiden: Brill.

Casiri, M. (1770). *Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis*. Vol. II, Madrid.

Channing, J. (1778). *Albucasis de Chirurgia, Arabice et Latine*. Vol. I-II, Oxford.

Dabbî, Ahmed b. Yahya. (1884-1885). *Buğyetu'l-multemis fi târihi ricâli'l-Endelus*. C. I, Madrid.

Dijany, H. W. (1934). *Geschichte der Arabischen Medizin in Spanien*. Hamburg.

Dozy, R. P. A. (1861). *Histoire des Musulmans d'Espagne*. Vol. III, Leiden.

- Gayangos, Pascual de. (1843). *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*. Vol. II, London.
- Gurlt, E. F. (1898). *Geschichte der Chirurgie und ihrer Ausübung*. Bd. I, Berlin: Verlag.
- Hamarneh, S. Kh. and Sonnedecker G. A. (1963). *A pharmaceutical view of Abulcasis al-Zahrawi in Moorish Spain*. Leiden: Brill.
- Hitti, P. K. (1946). *History of the Arabs*. London.
- Hottinger, J. H. (1664). *Bibliothecarius quadripartitus*. Zürich.
- el-Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh. (1952). *Cezvetu'l-muktebis fî zikri vulâti'l-Endelus*. Kahire.
- İbn Beşkûvâl. (1955). *Kitâbu's-sıla fî târihi e'immeti'l-Endelus*. C. I, Kahire.
- İbn İzârî. (1951). *el-Beyânu'l-muğrib fî ahbâri mulûki'l-Endelus va'l-Mağrib*. C. II, Leiden.
- Kâtip Çelebi. (1941). *Keşfu'z-zunûn*. (Haz. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge). Ankara: Maarif Matbaası.
- Leclerc, L. (1861). *La Chirurgie d'Abulcasis*. Paris.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed. (1861). *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-râtib*. C. II, Leiden.
- Mieli, A. (1938). *La Science Arabe et son role dans l'évolution Scientifique Mondiale*. Leiden: Brill.
- el-Muneccid, S. (1960). *el-Kitâbu'l-'Arabiyyu'l-mahtût ile'l-karni'l-'âşiri'l-hicrî*. Kahire.

Kant Estetiğinde Refleksif Yargı Yetisi ve Tümel İletilebilirlik Kavramları Açısından Bir Form Biçimlendirici Olarak Deha

Dr. Öğr. Üyesi Fırat İlim

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1226-7098>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 14.05.2019

Kabul: 27.02.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Yargı Yetisi

Deha

Delibarasyon

Uzlaşım

Tümel İletilebilirlik

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29127>

Öz

Estetik tarihinin en temel kuramsal çalışmalarından biri, şüphesiz, Immanuel Kant'ın üçüncü kritiği, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'dir.. Immanuel Kant bu çalışmasında yargı yetisi ve teleoloji üzerine bir inceleme sunarken Estetik teorinin sanat alanı dışında da kapsayıcı bir epistemolojik vizyon sunması gerektiğinin derinliğine farkındadır. Bu bakımdan onun en temel katkıları refleksif yargı yetisinin pratik dolayımı ve bu süreçte dehanın rolüne dair tartışmalarıdır. Bu bildiride Immanuel Kant'ın yargı yetisine dair incelemesinin temel bileşenleri özetlenerek açıklanacak ve özel olarak da refleksif yargı yetisine odaklanılarak dehanın epistemik öncülük rolü tartışılacaktır. Burada ayırt edici olarak, dehanın yalnızca güzel sanatlar ya da genel olarak sanat alanında değil, pratik dolayımı gerektiren her tür yargı sürecinde bu işlevi yerine getirme biçimine vurgu yapılacaktır. Bu bakımdan söz konusu tartışma G. W. F. Hegel, Yeni-Kantçılık, 20. yüzyıl Marksizmi ve Manchester Antropoloji Ekolü ekseninde ele alınacak ve sanat alanına ek olarak politik teoloji, siyaset felsefesi ve kültürel antropoloji alanlarından örneklerle işlenecek. Diğer taraftan belirleyici yargı yetisi ve refleksif yargı yetisi ayrımlarını da içerecek bir biçimde genel olarak yargı yetisinin işlevi günümüzde yalnızca biz insan türü için değil, makine öğrenmesi açısından yapay zeka programları için de özel olarak sorgulanmalıdır. Bu açıdan çalışmamız varsayımsal bir makine öğrenmesi sürecini de kapsayacak ve sorularını bu yolda sağduyuyu varsaymadan da sunmayı deneyecektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

İlim, F. (2020). Kant Estetiğinde Refleksif Yargı Yetisi ve Tümel İletilebilirlik Kavramları Açısından Bir Form Biçimlendirici Olarak Deha. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 445-450.

Genius as a Form-Shaper in Regard with Reflective Judgement and Universal Communicability in Kantian Aesthetics

Asst. Prof. Dr. Firat İlim

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Van – TURKEY

Article History

Submitted: 14.05.2019

Accepted: 27.02.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Judgement

Genius

Deliberation

Convention

Universal Communicability

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29127>

Abstract

One of the main theoretical works in the history of aesthetics is the Third Critique of Immanuel Kant, the *Critique of Judgement*. While Immanuel Kant presents an inquiry on judgement and teleology in this work, he was deeply aware of the need to aesthetic theory with not only a vision for fine arts or arts in general, but also with an epistemological one. In this sense two of his main contribution to the aesthetic theory is the practical mediation of reflective judgement and the role of genius in this process. In this presentation, the main components of Immanuel Kant's Third Critique will be summarized and explained and the epistemic pioneering role of genius will be discussed focusing specifically on reflexive judgement. The emphasis here will be on the the way of performance of genius not only in art but also in any judgement requiring practical mediation. In this regard, the discussion will be on the line from Hegel, Neo-Kantianism, 20th Century Marxism and to Manchester School of Anthropology and will contain the examples from political theology, political philosophy and cultural anthropology in addition to Arts. On the other side, the function of judgement in general as including reflective judgement and determinative judgement today needs to be investigated not only for human beings, but also and especially for AI programs with regard to machine-learning. From this point of view, this paper will include a presumptive machine-learning process and will ask its questions without presupposing common sense.

Kant'ta yargı yetisi bilgiyi, kültür dünyasını ve estetiği birbirine bağlayan temel bir unsurdur. Kant bu yetiyi "bir tikeli tümel altında kapsanıyor olarak düşünme yetisi" gibi basit bir formülasyonla ifade etmiş olsa da, yargı yetisi günümüzde yapay zeka çalışmalarında dahi oldukça önemli bir yer tutan, özgün bir yetidir (Kant, 2006: 28). Belirleyici yargı yetisi olarak yargı yetisi tanıma sürecinde önemli bir işlev sağlar. Bir kalem tikelini kalem tümeli altına yerleştirmemizi sağlayan *apodiktik* kullanım, bilginin sentetik niteliğinden beslenerek kendini gerçekleştirir ve yokluğunda kişinin aklı sağlığının sorgulanmasını gerektirecek bir açıklıkla işler. Buna karşılık refleksif yargı yetisi pratik bir dolayım gerektirir ve bu dolayımın uzlaşım salığı içeren bir süreçte gerçekleşmesi gerekir (Altuğ, 2007: 22-23). Kültür dünyasının yasallık arayışı tam da bu noktada gündeme gelir: Bu uzlaşım tarihsel belirlenime sahiptir ve bu tarihsel belirlenim siyasal çelişki koşullarından bağımsız değildir.

Tümelin kolaylıkla bulunabilir olmadığı refleksif yargı sürecinde, dehanın topluluğu duysal bir tasarımla, verili olan bir tikelden temsil yoluyla tümele yükseltmesi beklenir ve burada gerçekleşen olanak tümel iletilbilirlik olarak kavramsallaştırılır (Kant, 2006: 93-96). Estetik kavramları ile söylemek gerekirse, deha belirli bir içeriğe belirli teknikler yoluyla, belirli bir kompozisyon etrafında form verir. Kompozisyonun arkitektoniğini belirleyen içerik İde olarak kavramsallaştırılır; İdenin, tikelden temsil yoluyla açıklanıp topluluğun tümel onayını alacak şekilde kompoze edilmesi beklenir. Sonuç olarak topluluğun beğenisini aldığı anda, bu ortak beğeni üzerine düşünme topluluğun kendi bütünlüğünü deneyimleyeceği bir fırsat da doğurur. Diğer bir deyişle, refleksif yargı yetisi, topluluğun bir üyesi olarak yargı verme deneyiminde ikinci bir tümeli daha görünür kılar (Arendt: 359-373). Ancak pek açık olarak Estetik alanı sanatla sınırlı değildir ve mitoloji, din, dil, bilim ve hatta siyaset de form ve içeriğin tümel onay alacak şekilde birleştirilmesini gerektiren bileşenlere sahiptir. Günümüz terminolojisi ile bu bileşenler Cassirer'in (2005a, 2005b: Önsöz) deyişimiyle sembolik form, Saussure'ün (1998: 106-124) deyişimiyle gösterge olarak adlandırılabilir.

Kantçı bağlamdan ayrı olarak söylemek gerekirse, belirleyici yargı yetisi tarihsellikten azade değildir. Geçtiğimiz 80 yılda dişleri için öldürülen fillerin maruz kaldığı duruma gösterdikleri uyum, yalnızca dişiz fillerin biyolojik varlıklarını devam ettirebilmelerine vardığından itibaren fil tümelinin yüklemeleri ile ilgili yeniden düşünmemiz gerekecektir (Whitehouse, 2002). Bırakın bir insan öğrenmesi sürecini, bir yapay zekanın dahi verili varlık taksonomisinde onu nereye oturtması gerektiğiyle ilgili yeni bir işlem gerçekleşmesi gerekecektir (Deleuze, 1995: 102-102). Bu bir teorik krizden ziyade biyolojinin tarihsellikten azade olmadığı fikrine daha çok yaklaşmamız yolunda ikna edici tikel örneklerden biridir.

Refleksif yargı yetisinin işleyişi söz konusu olduğunda ise durum biraz daha karışıktır. Örneğin, Sokrates ile kişisel hasımlıkları bilinen Aristophanes onu *Bulutlar* isimli komedyada eserinde estetik bir yolla öyle bir şekilde temsil düzlemine taşımıştır ki ("Hangi Zeus? Boş laf etme, Zeus diye bir şey yok"), Sokrates savunmasında bu komedyada yazarının adını anmadan edemez (Aristophanes, 1958: 84; Platon, 1982: 18-c). Ona göre, Aristophanes Sokrates'i Atinalıların gözünde asılsız bir yere sürüklemiştir; diğer bir deyişle Atinalıların Sokrates imgesine kimi hakkaniyetsiz yüklemeleri eklemiş, kimi yüklemeleri ise bu imgeden haksız yere uzaklaştırmıştır. Platon'un da kendi *Şölen* isimli eserinde tam da estetik bir yolla Sokrates'in ahını Aristophanes'ten çıkarmış olduğunu söylemek hakkaniyetsiz olmayacaktır. Hıçkırıklar içerisinde kalmaktan bir türlü konuşamaz hale gelmiş olarak temsil edilen Aristophanes yaptığı için karşılığını tarih karşısında almıştır (Platon, 2008: 185-190).

Dehanın elindeki güç, tikelin hangi tümelin altına yerleştirileceğine dair ikna edici yol göstericiliğidir. Ancak bu tümelin seçilmesinde ilgiden bağımsızlık bir evrensel bir ölçütten ziyade bir ideal olarak işlev görür. Bildiğimiz üzere, sanat tarihi uzmanları dehanın din angajmanında kilise sanatının, himaye angajmanında saray sanatının ve siyasal angajmanda politik sanatın gelişimindeki ilgiden bağımsız olmayan rolünü reddedilemez bir biçimde göstermiştir (Shiner, 2010: Bölüm II-IX).

Bununla birlikte, sanat alanı dışındaki örneklerden biri bizi bu konuda oldukça tartışmalı bir diğer noktaya ulaştırır.

Ali Murat Erkorkmaz'ın uzun yıllar önce ürettiği yapay zeka temelli makine Kompışko'nun karşısında bir ayva çekirdeği yerleştirdiğimizi düşünelim (<http://compishco.com>, 2019b; <http://www.alimurat.com>, 2019a). Kompışko'nun tohumun gelecekte ortaya çıkabilecek potansiyel bir ağaç tümeli altına yerleştirilebilir olması yargı yetisinin duyu verisi ile sınırlı kalamayacağını açık örneğidir. Bunun için onun duyusal bilince ek olarak potansiyel kavrayışına ve *projeksiyon* gibi özel bir yetiye daha sahip olması gerekir. Marx'ın materyalizm ile ilgisinde Feuerbach'a karşı çıkışı da aynı yetinin kullanımına dayanır: Bugün sömürü koşulları altında gözlemlediğimiz işçi, gayet tabii gelecekte örgütlü bir biçimde karşımıza çıkabilecek olan işçi sınıfının bir bireyi olarak da görülebilir (Marx ve Engels, 2008: 73-74). Bu özgün kullanım Marx'a değil, Hegel'e aittir ve meşruyeti tartışmalıdır; zira benzer bir projeksiyon, tüm insanlığı gelecekte İŞİD'in egemenliği altında yaşayacak olan radikal Müslümanlar olarak da görmemizi sağlayabilir. Bu durumda Kompışko'nun hangi tümeli ölçüt alacağı önemli bir sorundur, zira kültür dünyasında potansiyel ve projeksiyon aynı zamanda politika fikrinin de temel bileşenlerindedir. Neyse ki Kant'ın tartışması bu son noktadan oldukça uzaktır ve sanatsal beğeni de verili olanla sınırlı olmayıp *otonomi* fikrini hem besleyen hem de ona yaslanan bir sistematiğe sahiptir.

Otonomi fikri insanlığın onurlu bir yaşam için kendi yasasını kendi koyması anlamında ilkece kabul edilebilir bir idealdir. Bununla beraber, yasanın pratik belirlenimde hangi içerik etrafında belirleneceği de tarihsel bir sorundur. Özellikle modern öncesi dönemde *ritüel* unsuru bu ihtiyacı karşılayacak bir işlev sunmuştur. Manchester Antropoloji Okulu'ndan Max Gluckmann (1955, 1966) ve Victor Turner'ın (1991) bu konudaki çalışmaları bize, ritüelin birkaç işlevini tanıtır: Öncelikle ritüel gündelik yaşamın karşısına kasti olarak konumlandırılmıştır ve bu yolla gündelik yaşamı tehdit etmesi engellenir. İkinci olarak, ritüelde temel hedeflerden biri, toplumsal ve siyasal çatışmaların temsil düzeyinde açığa vurulması ve sağaltılmasıdır. Üçüncü ve son olarak, ritüel gündelik yaşamı düzenleyen yapının tersine çevrilmesi ve yasanın tersyüz edilmesi yoluyla yasayı ve yapıyı onaylama işlevine sahiptir. Ritüelde, topluluk tümelinin ve yasanın pratik uzlaşım yoluyla estetik bir süreçte onaylanması nihai hedeftir.

Kantçı bağlama dönmek gerekirse, sunduğumuz örnekler refleksif yargı yetisinin işleyişine dair oldukça önemli bir noktayı aydınlatmaya adaydır. Hukuki yargı sistemi nasıl ki belirli bir adli vakanın hangi tümel altına yerleştirilip hakkında hangi hükmün verileceğini belirlerken insan (yargıç) unsurunun sağlayacağı dolayım ihtiyacı duyuyorsa ve bu dolayım da salt teorik akılla değil, kökensel anlamıyla deneyim yoluyla geliştiriliyorsa, ideal olmayan durumlarda insan unsuru olarak deha tikel-tümel ilişkisini yanlış olarak ya da kasti bir biçimde sosyal, siyasal ya da en genel anlamıyla tarihsel çelişiklere hizmet edecek ya da onları besleyecek bir yolda işleyebilir. Burada devrede olan refleksif yargı yetisi sanat alanından farklı olarak adalet ve kamu vicdanı gibi unsurları ölçüt alsa da her iki alanı birbirine bağlayan ortak ideal otonomi fikridir (Altuğ, 2007: 42-43).

Yukarıda sözünü ettiğimiz çelişki durumunu örneklendirmek için kültür tarihinin belirli ve kadim bir olgusunu kısaca ele almak istiyorum. Bu olgu az çok hepimizin kitabı olarak aşına olduğu Dionysos ya da Bacchus kültürüdür. Nietzsche'nin *Tragedyanın Doğuşu* ve Yunan *Tragedyası Üzerine İki Konferans* isimli eserlerinde aktarıldığı üzere, Dionysos Yunan kültürünün organik bir parçası olarak gelişmiş değildir; o doğulu bir yaban konuktur ve kökenleri Babil'e kadar uzanır. Bu tehlikeli konuk Yunan coğrafyasında yayıldığı süreçte mevcut yasallığı tehdit eder hale gelmiş ve Yunan rahipleri tarafından güvenli bir alanda tersyüz edilerek temsili düzlemde Apollon tarafından ehlileştirilmiş, zamanla da Sokratik ahlakçılığın etkisine sokulmuştur. Tragedyanın ortaya çıkışındaki en temel dinamik bu ikili karşıtlıktır (İlim: 111-115). Diğer taraftan, söz konusu tarihsel olgu burada

sonlanmamış ve Bacchus gizem dini formuyla Roma'ya yayılmıştır. Livius bu yayılma sürecini şu şekilde aktarıyor:

“Adı sanı bilinmeyen bir Yunanlı, Etruria'ya gelmişti. Yüksek eğitilmiş Yunan ırkının, ruhumuzun ve bedenimizin bakımını bize öğrettiği şu birçok yetiden yoksun bir adamdı bu. Daha çok bir falcı ve kurban kesicisiydi. Bir çeşit gezici vaiz de değildi bu adam, dinsel sistemini açıkça ortaya koyacak ve hem kendi niyetlerini hem de inancını kamuya beyan ederek safsatalarla halkın zihnini bozacak nitelikte. Hayır –bu adam gizemli gece ayinleri düzenleyicisiydi. Gizem dininin gizleri ilk başta sadece birkaç kişiye açıktı, ama hemen sonra yayılarak hem erkeklere hem de kadınlara öğretilir hale geldi. Şarap ve şölenden alınan zevkler de dinsel törenlere eklendi, çok sayıda halkın zihnini çekmek için. Şarap ruhları alevlendirdiğine, karanlık gece ve erkeklerle kadınların, yaşlısı genciyle birbirine karışması, her tür iffet duygusunu yok etti; her çeşit ahlak bozukluğu ortaya çıkmaya başladı, çünkü her birey zihninin kendisini yönelttiği her sapkınlığı kabul etmeye hazırdı. Bu işte tek bir ahlaksız yoktu, karmakarışık ve sapkın tek bir ilişki de; bunların yanında yalancı tanıklıklar, sahte mühürler, miraslar ve belgeleri de ortaya çıktı, zehirlenmeler ve cinayetler de. Cinayetler öyle gizliydi ki, bazen bedenler gömütlere yerleştirilemiyordu bile. Sahtekarlıkla, daha çok şiddet kullanılarak birçok zorbalığa kalkışıldı. Fakat, yüksek sesli inlemeler ve davullarla zillerin çınlamaları yüzünden sapık ilişkilerden azap çekenlerin çığlıkları ya da işlenen cinayetler duyulamadığı için, bu şiddet gizli tutuldu... Bu berbat kirlenme, Etruria'dan Roma'ya yayıldı, tıpkı bir veba salgını gibi” (Dürüşken: 98-99).

Çiğdem Dürüşken'in aktardığına göre ritüeldeki uygulamalar insan kurban edilmesine, çocuk kaçırmalarına ve oğlan çocuklarının cinsel tacizlerine kadar varmıştı (A.e. 99). Durumdan haberdar olan Roma yönetimi *consulları* bu sorunu araştırmak için *senatus* kararıyla görevlendirmiş ve İ.Ö. 186 yılında Bacchus gizem ayinleri ve Bacchus kültürüne dair birçok unsur bir *senatus* kararıyla yasaklamıştı. Burada özellikle dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, bir kez beliren bir tümelin başka bir ikame ile değiştirilmesi ihtiyacıdır. Dürüşken'in ifadeleriyle aktaralım:

“Bacchusçu gizem ayinlerinin düzenlenmesine böyle bir engel oluşturulunca, Romalılar Bacchus'un adıyla özdeşleştirdikleri Liber (ya da Liber Pater) adına düzenlenen ve çok eskiden beri kutlanan Liberalia bayramlarına daha büyük bir özen göstererek kutlamaya başladılar (Ov. Fast. 3.713) [...] Bu kutlamalarda, sarmaşık çelenkleriyle süslenmiş rahipler ve yaşlı rahibeler, şarap, bal ve çöreklerle kendi baştan sonra dolanırlar, yanlarında kulplu bir sunak (*ansata ara*) taşırlardı. Bu sunağın ortasında zaman zaman kurbanların kavrulduğu bir ocak bulunuyordu. Bu kutlamaların da büyük bir coşku ve özgür bir ruh haliyle gerçekleştiği aktarılır (August. De civ. D 7.21). Ama Liberalia'nın Bacchusçu gizem ayinlerinin heyecanını ve taşkın ruh hallerini yaşamadığı o kadar açıktı ki...” (A.e. 106).

Gerek Dionysos gerekse Bacchus'ün yazgısı, ahlakçı ve mevcut olanı onaylayıcı bir asimilasyona maruz kalmış olmalarıdır. Antropolojik bir olgu olan *kuraldışılık* (*misrule*) deneyimi yapının onaylanması sağlayacak şekilde alternatif bir tümeli ortaya çıkarmaya doğru angaje edilmiştir. Burada gösterge değerini belirleyecek pratik uzlaşımın tek yönlü ilerlediğini kastetmiyorum elbette; Frazer ve Freud'un işaret ettiği gibi, bu süreç *ambivalens* bir şekilde de işleyebilir ve tarihsel açıdan sıklıkla bu şekilde işlemiştir (Freud, 1998a: 56-61; 1998b: 99). Ancak burada önemli olan husus, kuraldışılık deneyiminin de topluluğun ortak yargı verme ve birlik deneyimi sürecinde işlev kazanabileceği ve bu birleşimin öngörülemez derecede büyük tehlikelere yol açabileceğidir. Diğer taraftan, ele aldığımız son örnek şu açıdan önemlidir: Kant estetiğinde ilgiden bağımsızlık kavramının

ve en genel ayrımı belirleyen otonomi idealinin en azından dehanın sanat alanındaki kullanımı için düzenleyici olabileceği savunulabilir. Ancak refleksif yargı yetisinin pratik gerçekleşme koşulları ve dehanın angajmanı her zaman öngörülebilir olmayabilir. Dahası, politik projeksiyon olanağı tikelden tümele giden dolayımı kuraldışılaşa varacak şekilde örgütleyebilir.

Sonuç olarak, refleksif yargı yetisi bir pratik dolayım gerektirdiği oranda bir form verici olarak dehaya da ihtiyaç doğurmaktadır. Dehanın bu sürece tarihsel bir unsur olarak katılması dehanın niteliklerini ve yönelimlerini bir kez daha düşünmemizi gerektirecek bir potansiyel barındırmaktadır. Dahası, refleksif yargı yetisinin deha yönlendirmesinde işlediği belirli durumlarda süreç projeksiyon da gerektirebilmektedir. Bu bakımdan burada sorunun teorik bir çelişkiden değil, fakat tarihsel çelişkilerden kaynaklanma ihtimalinin de hesaba katılması gerektiği hatırlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Erkorkmaz, A. M. (2019a). <http://www.alimurat.com>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019
- Erkorkmaz, A. M. (2019b). <http://compishco.com>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019
- Gluckman, M. (1995). *Custom and Conflict in Africa*. Oxford: Basil Blackwell Press
- Gluckman, M. (ed.) (1966). *Essays on the Ritual of Social Relations*. Great Britain: Manchester University Press
- Turner, V. (1991). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press
- Marx, K. ve Engels, F. (2008). *Alman İdeolojisi: Feuerbach*. Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları
- Platon (2008). *Şölen-Dostluk*. Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Platon (1982). *Diyaloglar 1*, Çeviren: Teoman Aktürel. İstanbul: Remzi Yayınevi
- Whitehouse, A. (2002). Tusklessness in the Elephant Population of the Addo Elephant National Park, *South Africa. Journal of Zoology*, 257(2): 249-254.
- Shiner, L. (2010). *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*. Çeviren: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çeviren: Berke Vardar. İstanbul: Multilingua Yayınları
- Cassirer, E. (2005a). *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*. Çeviren: Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları
- Cassirer, E. (2005b). *Sembolik Formlar Felsefesi I: Dil*. Çeviren: Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları
- Aristophanes (1958). *Bulutlar*. "Aristoteles, Hayatı, Sanatı, Eserleri" içinde. Hazırlayan: Azra Erhat, 79-87. Ankara: Varlık Yayınları
- İlim, F. (2017). *Bahtin: Diyaloji, Karnaval ve Politika*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul
- Freud, S. (1998a). *Totem ve Tabu 1*, Çeviren: Niyasi Berkes, İstanbul: Cumhuriyet
- Freud, S. (1998b). *Totem ve Tabu 2*, Çeviren: Niyasi Berkes, İstanbul: Cumhuriyet
- Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çeviren: Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi
- Altuğ, T. (2007). *Kant Estetiği*. İstanbul: Payel Yayınları
- Deleuze, G. (1995). *Kant'ın Eleştirel Felsefesi: Yetiler Öğretisi*. Çeviren: Taylan Altuğ, İstanbul: Payel Yayınları
- Arendt, H. (2008). Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Notlar, *Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant: Cogito 41-42* (s. 340-381) içinde. İstanbul: YKY
- Dürüşken, Ç. (2011). *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sporda Markalaşmada Dijitalleşme ve Sosyal Medyanın Kullanımı

Dr. Öğr. Üyesi Gülberk Gültekin Salman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0541-9946>

Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, İstanbul-
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.10.2019

Kabul: 10.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Sporda Markalaşma

Sporda Dijitalleşme

Sporda Sosyal Media

e-Spor

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39481>

Öz

Bu çalışmanın amacı, sporda marka inşasının kullanılan araçların ve sporun dijitalleşmesiyle nasıl geliştiğini incelemektir. Bu çalışma spor dünyasındaki dijitalleşme ve sosyal medya ile markalaşma çalışmalarına sadece takımlar veya kulüpler tarafında değil, sporcular tarafında nasıl geliştiğine bakmaktadır. Diğer taraftan spor çevresi üretkenliği artırmak üzere farklı dijitalleşme araçlarını ve türlerini kullanarak gelecekte performansı bambaşka boyutlara çekebilecektir. Ayrıca, spor ve medyanın farklı ve ters ilişkisi düşünüldüğünde, medya spor ile ilgili gerek sporcu ve teknik direktör veya antrenör gerekse de takım ve diğer paydaşların haber peşinde koşmaktadır, ancak sosyal medyanın spor paydaşlarının direk iletişimi ile tehdit altındadır. Diğer taraftan, Sosyal medya takipçileri takımlar ve sporcular açısından incelenerek bu aracın marka inşası için nasıl kullanılabilceği anlaşılacaktır. Takımların ve sporcuların kendileri ile ilgili bilgiyi direk yayınlamaları marka inşası için güçlü bir araç olduğu için Sosyal medya kullanımı bir strateji olarak kullanılabilir. Dijitalleşme, e-sporun ortaya çıkmasıyla farklı marka inşa platformları doğmuştur. E-spor icra eden ve takipçi sayısının çokluğu bu alana olan ilgiyi artırmıştır. E-spor etkinliklerinin büyümesi ve seyirci sayısının artması da yine bu platformun markalar için bir mabed haline geldiği aşikardır. Hergün artan takipçi sayısına bağlı olarak marka inşası için önemli bir platform haline gelmiştir. E-spor ile marka inşa etmek spor ekosistemi içerisinde önemli bir yer almaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gültekin Salman, G. (2020). Use of Digitalization and Social Media in Sports Branding. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 451-467.

Use of Digitalization and Social Media in Sports Branding

Asst. Prof. Dr. Gulberk Gultekin Salman

Bahcesehir University, Faculty of Economics Administrative and Social Sciences, Department of
Logistics Management, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 26.10.2019

Accepted: 10.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Sports Branding

Sports Digitalization

Sports Social Media

e-Sports

Abstract

The aim of this study is to understand the digitalization of sports and tools used in sports in building brands. This work looks into the branding in the sports world, not only from the perspective of team or clubs, but also athletes through the use of digitalization and social media. Sports ecosystem is utilizing different tools in digital forms to increase their productivity and these advancements will bring sports to a different level of performance in the near future. In addition, sports and media have a special bond, where media is heavily interested in any news of sports; however, social media is threatening this relationship where teams and athletes can now directly communicate with their stakeholders (sponsors, fans, etc.). Moreover, looking at the numbers of social media followers of teams and athletes, how these tools are utilized will serve as a guideline for future brand building in sports. Digitalization also affected the way sports is utilized, and the rise of e-sports changed the way brand building. The massive number of followers and interested parties have triggered interest in e-sports which is growing at a fast pace. Brand building through e-sports is also becoming a great platform in the sports ecosystem.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39481>

Introduction

Through the advances in technology, many things have changed in the ecosystem of individuals and businesses. Use of the Internet, social media, and cutting-edge technological devices has transformed the way organizations do business and consumers behave. Inevitably, digitalization of news, entertainment, shopping and communications along with many other means of interaction has become an area of interest for not only business world but also the academic world. Many studies have been done on digitalization in many different disciplines. However, there is a significant challenge for digital marketing people; for example, customers are inclined to use numerous devices for different purposes; there is a tremendously growing level of competition because digital means are fairly inexpensive and easy; henceforth, it becomes harder to capture the attention and maintain patronage.

In sports, many stakeholders have benefited from digitalization: clubs and teams, brands and sponsors, athletes and trainers, scouts, families and fans, and media. Digitalization has influenced these stakeholders in many different aspects such as organizational governance, technological advancement or integration, accessibility, building identity and brands, engagement, etc.

In the era of social media, brands have changed their strategies towards using flat forms such as Facebook, Twitter, Instagram, etc. thinking it would be an easy way to get into the heads of consumers. Brands used major parts of their budgets to “create content” to capture attention, yet digital crowds changed the way culture works and fired it back (Holt, 2016). So, creating iconic brands have gained interest. The world of sports also adapts this phenomenon in their branding actions.

Media has a great interest in sports throughout many years. Where many companies spent billions of dollars every year to be in the eyes of the consumers using media, on the contrary, media runs after sports teams, athletes, clubs, etc. to capture any news possible. Thus, sports and media have a special relationship and digitalization of media gave a great opportunity for both parties to gain attention and be available 24 hours, 365 days.

In sports, digitalization has also opened new avenues for new sports disciplines, such as e-sports. It is growing at an enormous rate and it is expected to intensify in the near future. Involving people from different age groups, there are approximately 380 million e-sports audience with 165 million fans and 215 million occasional viewers (Gray, 2018).

In this study, sports world will be the main interest in digitalization. Different stakeholders are interested in usage of the digital means of delivering their businesses in their ecosystems. Sports teams, clubs, athletes, scouts, fans and media use digitalization as a great tool to use their branding activities and be visible to anyone who is interested. Branding in sports, digitalization in sports and e-sports will be discussed in this study.

Branding in Sports

Today, sports industry is growing at a fast pace and branding in sports is becoming a vital element. Building brands from clubs, teams, athletes, coaches, and fan communities have gained importance not only practically but also academically. Moreover, brands are uniquely affected by marketing efforts Keller (2003), and sport teams are working strategically on long-term branding efforts as the central notion for their marketing activities (Gladden and Milne, 1999). There has been many studies on brand equity in the latest years (Gladden, Milne, and Sutton, 1998; Ross, 2006; Biscaia et al., 2013; Biscaia et al., 2016; Underwood, Bond, and Baer, 2001; Ross, Russell, and Bang 2008; Boyle and Magnusson, 2007; Kerr and Gladden, 2008; Gladden and Milne, 1999; Watkins, 2014) and they look at brand value from the perspective of fans.

Brand equity is explored in relations of team, university, and market-related factors deriving on Aaker's (1996) brand awareness, perceived quality, brand associations, and brand loyalty (Gladden and

Milne, 1999; Gladden et al., 1998; Kerr and Gladden, 2008); or Keller's (1993) brand knowledge (Gladden and Funk, 2001; Ross 2006; Watkins, 2014; Ross, Russell, and Bang 2008).

Keller (1993) views brand equity from the customer's perspective, "*consumer-based brand equity occurs when the consumer is familiar with the brand and holds some favorable, strong, and unique brand associations in memory*" (p.2). Two of the elements considered are the awareness of brand and uniqueness of the brand image in the minds of the consumer; thus, in sports, these two are considered to be important elements in Gladden and Funk's (2001) brand equity model. Sport's product's uniqueness is its unpredictability and uncontrollable nature the game itself with between two teams. Additionally, the consumption of the sport product is experiential and emotional (Mullin et al., 1993).

Another model is Gladden, Milne, and Sutton's (1998) where they based it on Aaker's (1996) with brand associations, brand loyalty, perceived quality, and brand awareness. Considering the antecedents of brand equity as product related (success, head coach and star player); organization related (reputation and tradition, conference and schedule, and entertainment package or product); and market related (local-media coverage, geographic location, competitive forces, and support). Accordingly, these conditions since they will affect brand equity. Consequently, the team/club will have national media exposure, merchandise sales, individual donations, corporate support, atmosphere, ticket sales, and, at the end, market perception (Gladden et al. 1998).

Clubs, teams, athletes, events or organizations deal with something sacred (Milligan 2009), evoking a certain personality, presence, and product, or service in people's minds (Aaker 1991) which is vital in sports. Thus, working on branding, Gladden and Funk (2001) mention that sport teams with many fans following the team from different media channels will have great brand equity. Wang, Chih-Hung and Tang (2018) encourage sports organizations to use social media to communicate their values, enhance team prestige, deliver "*wholesome superior image*" along with other means of communications.

Digitalization in Sports

According to Brunett (2016), athletes and teams are taking advantage of digitalization with five trends:

1. Hyperconnectivity – being connected anywhere at all times,
2. Mobile devices – providing instant access to data almost instantaneously,
3. Supercomputing and cloud computing – storing and retrieving vast data sets easily,
4. Analytics – providing athletes and coaches with concurrent insights from consequent of collected data,
5. Cybersecurity – keeping data on players and teams and protecting from hackers and rivals.

These tools provide a better connection with other players in their teams, coaches, trainers, or others. Not only connectivity, but player development, evaluation, scouting, and training are also better with these tools. Also, in order to stay healthy, athletes use these tools to prevent injury, get better diagnostics and recovery. Consequently, many different stakeholders – such as scouts, assistant coaches, trainers, etc. - can use the data to analyze the opponents better by dwelling on the weaknesses and by using simulations, a team can preplay its opponent before the real game time. On another side of the equation, fans also benefit from these tools where they can access instant information and statistics on teams and athletes (Brunett, 2016).

According to Xiao et al. (2017), changes to the sports industry has been prompted by digital technologies in organizational, technological, symbolic, and educational components of sports. Table 1 gives the details of these components in detail.

Table 1 – Implications of Digitalization on the Sports Industry

<p>Organizational component:</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Business intelligent and analytics are increasingly utilized in sport organizations to pursue both business outcomes and sports outcomes.” • “Emergence of digitally born sports, such as e-Sports, the organization of which demonstrates different dynamics, creates new types of competitions for traditional sports.” • “Utilization of digital touch points, such as websites, mobile applications, and social media, enable new ways to interact and engage with various stakeholders, (e.g., sponsors, advertisers, players, club management, national association employees and management).” • “New specialized stakeholders, such as data providers, software developers, and data analysts, emerge with capabilities addressing the digital technologies.”
<p>Technological component:</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Commercialization of the technological component of sports (physical skills and knowledge) results in producing new digital products, such as e-Sports.” • “Increasing accessibility, traceability, and visibility of the technological component of sports (physical skills and knowledge) driven by the use of IoT and data analytics technologies, as well as emerging digital platforms that enable data production and data aggregation.” • “Technological component of sports is increasingly integrated in live broadcasting (consumption) of sports event, which creates new revenue streams.” • “The increasing importance of technological component that is enabled by digital technologies in creating competitive advantages.” • “Players play a more active role in the production and distribution of their own technological data, and hence democratizing the recruitment process (from top-down to bottom-up).”
<p>Symbolic component:</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Pluralization of channels for sport organizations and its members to identify and brand themselves.” • “Digital presence of sports increases the accessibility of sports events and related content to potentially more stakeholders than before.” • “Display and rituals are extended to online sphere with digital means.” • “Boundaries between online display and offline (physical) display are blurred.” • “Visibility to actions (goals, fouls committed, inappropriate behavior) increases.”
<p>Educational component:</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Increasing utilization of data analytics in training, preparation and post-match analysis, challenges the traditional way of coaching, and demands new skill sets for sports producers.” • “Technological advancement in HCI, IoT, VR, and AR create more individualized/tailored training opportunities, or in some cases, replaces physical training with virtual training (digital simulator).” • “‘Democratization’ of sports as information asymmetries (‘training secrets’) reduced when novel practices spread viral.”

Source: Xiao et al. p.6-7, 2017

Digital transformation has been a hot topic and PcW (2018) gathers research from around the

world to understand the patterns and usage of Internet and social media. It is inevitable part of every business; thus, sports also go into a great transformation. Today, it is predicted that in the future, stadiums will rely on digital solutions on different management extents (Deloitte 2018). According to PcW (2018), there has been three waves: first wave is the digital commerce; second wave is digital consumption; and third wave is digital identities. Since sports is one of the “*fifteenth default categories on Youtube*” (Stauff 2009: 236), and, accordingly, media consumption patterns have also been affected by digitalization. Sata et al. (2018) indicate that ticketing is in the digital world, and with the QR codes, physicality of tickets will be history.

Social Media in Sports

One of the most popular media channels in marketing today is social media. According to Stokes (2008), social media is where people create and share written and visual contents (Stokes 2008) collaborate on content, experiences and ideas, and convene for fun and business (Strauss and Frost 2009) though control of their messages in a virtual communication network (Chung and Austria 2010). The increasing accessibility through personal devices such as smartphones, tablets, or PCs is a crucial driver for increasing usage and the growth of progressively active online communities (Stavros, Meng, Westberg and Farrelly 2014).

Today's sports marketers understand significance of communication and interaction with fans by means of different social media platforms (Williams ve Chinn, 2010). Social media helps developing communities and culture around organizations and individuals (Holt 2017) and using social media branding is important for sports organizations and athletes, coaches, etc. as well. Hochschild (1983) calls “emotional labor” as producing emotional condition in another person, and through social media, sports organizations create and develop these emotions and affections for their followers. It is important to understand the core followers in terms of their value systems and sensitivity (Thorpe and Dumont 2018). Also, William and Chinn's (2010) study supports the importance of maintaining a relationship with fans through the usage of social media for stronger and more interactive communications. Furthermore, social media poses many opportunities for clubs and sports organizations in reaching their fans or supporters to maintain interaction at a low cost in terms of brand information (Wysocki 2012). For example, NFL (National Football League) had a contract with Twitter to broadcast games (Andrews and Ritzer 2018). While social media helps to establish strong relationship between teams/clubs and fans, it also helps to increase brand value (Watkins 2013). Moreover, social media also help clubs generating revenue (Atali 2013). Direct communication opportunity, provided by social media, generates a great tool to establish and maintain a robust brand identity, thus, reassure fans to repeat consumption (Cooper 2009).

Social media platforms' increased popularity creates chances for reaching and attracting current and new fans where all parties can consume and create information and communicate with one another (Clavio and Walsh 2014). Usage of social media can be explored from the different perspectives of almost all stakeholders in sports including fans, teams/clubs, and athletes.

Fans' consumption of sports have been changed by social media (Filo, Lock and Karg 2015). Fans' interest in leagues have increased and fans' encounter with sponsors at more than one platform have been possible with social media (Broughton 2010). Fans follow social media accounts of their favorite teams to identify with their social identities, develop and satisfy their fan identities (Watkins 2013). College students use Twitter and use four fan motivations -information, entertainment, pass time, and fandom - for following sports clubs via social media (Witkemper et al. 2012). Another study on university students revealed that students follow their favorite teams' social media platforms to interact, learn, share and participate in events or competitions (Clavio and Walsh 2014). Turkish fans

use social media to get information, share content, and communicate with the club (Atalı 2013). Research on NBA fans revealed, hope, esteem and camaraderie motives drive them to use social media which enables them to be connected to their teams (Stavros et al. 2014). Akkaya and Zerenler (2017) exposed Besiktas fans to engage in social media usage for getting information about the team, team's merchandise, game and tickets, transfers, news, finding the accurate information, reading the comments, following promotions, and being informed about sponsors' campaigns.

Social media provides a platform for organisations where it is easy and free to introduce new ideas and products/services; thus, brand-related information is effortlessly provided to create awareness and build profitable relations with customers in order to foster loyalty (Clark and Melancon 2013). Accordingly, clubs/teams can use social media as an open platform for listening and discovering new ideas coming from fans, which would bring the organization and the fans closer (Witkemper et al. 2012). Twitter is a great social media platform for sport organizations to deliver time specific and direct content as a branding activity (Pegoraro 2010). Various college sports organizations use Facebook as a branding tool to build awareness and image, with evidence supporting the usage of brand associations in their contents (Wallace, Wilson, and Miloch 2011); however, Abeza and O'Reilly (2014) revealed that many sports organizations underused Facebook as a branding tool to create or preserve a dialogue with their fans.

In Turkey, official websites of SuperLeague teams revealed inadequate infrastructure and the information provided – written and visual – are insufficient and complicated (Yildiz and Ozsoy 2013); therefore, these clubs should invest in better social media accounts. Instead, social media accounts of these clubs are better than the websites where they market their brands and licenced merchandise, produce various activities, and share information (Kuyucu 2014). Additionally, Besiktas FC uses social media accounts actively, and they deliver information on campaigns of their sponsors, present merchandising products, maintain fan relationship, and provide news about the team (Akkaya and Zerenler 2017). Sports events also utilize social media platforms such as Facebook and Twitter to provide behind-the-scenes, real-time online text-based, event -related visual imagery content to cultivate brand relationship with fans (Thomson et al. 2018). Picture-sharing social media sites, such as Instagram, is also gaining interest in managing the use of visual imagery (Thomson et al. 2018). Anagnostopoulos et al. (2018) conducted a study in English Premier League to reveal that all teams in the league have Instagram accounts to provide visual content to boost fan engagement; however, Instagram is text-constraint, so brand managers will find creative and thoughtful ways to cultivate their brands (Anagnostopoulos et al. 2018).

In Turkey, many clubs and teams are using social media accounts effectively and efficiently, providing information on games, results, news, events, players, etc. 2018-2019 Turkish Super League teams and their followers on Instagram, Facebook, and Twitter are presented on Table 2 for Basketball Clubs/Teams and Table 3 for Football Clubs/Teams. The tables are listed in the order of the current rankings of teams; yet as seen on the tables, success of the teams does not necessarily represent team/club's number of followers.

Table 2 Turkish Basketball SuperLeague Team's Social Media Followers

	Instagram	Facebook	Twitter
Fenerbahçe BC	818k	11k	648k
Anadolu Efes BC	73.8k	270k	162k
Galatasaray BC	223.9k	197.9k	322k
Tofaş BC	14.4k	527	14.4k
Türk Telekom BC	5k	37.2k	24.4k
Gaziantep BC	9.3k	16.8k	32k
Banvit BC	14.8k	28k	21.1k
Beşiktaş BC	141k	104k	242k
Darüşşafaka BC	23.4k	43.5k	16.5k
Karşıyaka BC	30.1k	267	54.3k
Bahçeşehir Koleji BC	17k	1654	4k
Büyükçekmece BC	n.a	393	3k
Başakşehir BC	5.6k	n.a	88.4k
Afyon Belediye BC	7.3k	11k	3.6k
Sakarya BC	10.6k	13.5k	5.3k

as of May 4 2019

29th week of the Turkish Superleague

*k - thousand

**n.a. – not available

Source: Prepared by the author

Confusingly, in Turkey, some clubs have both football and basketball teams, and, thus, some of the football followers also follow basketball teams. According to KPMG Football Benchmark report in 2019, Galatasaray FC is followed by 27 million fans in social media, compared to Barcelona FC with 225 million followers, Porto FC 6 million, Bayern Munchen FC 72 million, Juventus FC 67 million, Manchester City FC 59 million, Paris Saint- Germain 64 million, and PSV Eindhoven with 2 million followers.

Table 3 Turkish Football SuperLeague Team's Social Media Followers

	Instagram	Facebook	Twitter
1 - Başakşehir FC	77.2k*	90.5k	88.4k
2 - Galatasaray FC	5.9m**	11.9m	8.43m
3 - Beşiktaş FC	2.6m	5.6m	3.81m
4 - Trabzonspor FC	435k	916k	1.63m
5 - Alanyaspor FC	35k	32.7k	23.8k
6 - Antalyaspor FC	45.5k	43.3k	23.8k
7 - Yeni Malatyaspor FC	35.1k	20.3k	34.1k
8 - Çaykur Rizespor FC	46.9k	282.7k	62.6k
9 - Konyaspor FC	106k	227.9k	239k
10 - Kasımpaşa FC	25.4k	42k	33.4k
11 - Sivasspor FC	63.9k	232.1k	80.7k
12 - Kayserispor FC	44.1k	30k	100k
13 - MKE Ankaragücü FC	75.3k	70.9k	53.9k
14 - Fenerbahçe FC	3.9m	8.8m	6.52m
15 - Göztepe FC	108k	163.5k	195k
16 - Erzurumspor BB FC	42k	26k	36.k
17 - Akhisarspor FC	28.2k	63.9k	26k
18 - Bursaspor FC	118k	551k	648k

31st week of Turkish SuperLeague

*k – thousand

**m - million

Source: Prepared by the author

On the athletes' side, social media is a direct and popular platform for communication as well. athletes create content, build reputation, and endorse their sponsors (Dumont 2018). Twitter is a tool used by athletes to provide insider information to fans and this may create strong emotional links (Kassing and Sanderson 2010). Hambrick et al. (2010) also studied how athletes utilized social media, specifically Twitter, to interact with fans and found interactivity, diversion, information sharing, content, fandom, and promotional categories as the main areas of shared information.

According to Girandola (2018), social media created a platform where athletes not only can share whatever they want, but also create a new revenue avenue through product endorsements and sponsors. The list of 50 most influential athletes on social media in 2018 from 20 countries in eight different sports include eleven American athletes and 28 soccer players. This list starts with Cristiano Ronaldo at number one, soccer player from Portugal, with a salary of \$64 million, endorsements \$32 million, total social media influence of 342.4 million (122.7million Facebook likes, 75.7 million Twitter and 144 million Instagram followers) and at number 50 Robert Lewandowski, soccer player from Poland with a salary of \$11.6 million, \$7.1 million of endorsements, total social media influence of 24 million (9.2 million Facebook likes, 1.2 million Twitter and 13.6 million Instagram followers (Girandola

2018). The only Turkish descendent Germany born soccer player Mesut Ozdil is included in this list at number 11 with a salary of \$20 million, %7 million of endorsements, total social media influence of 73.1 million (31.4 million Facebook likes, 23.6 Twitter and 18.1 million Instagram followers). (

Forbes’ 2018 List of the World’s Highest paid athletes has 100 athletes who earn the highest in the world. Salary/winnings along with endorsements are totalled to list the athletes; however, their social media standing is not included in this list, so Table 4 lists the top 20 along with their Facebook and Twitter followers to see whether their earnings are along the lines of their followers.

Table 4 – World’s Highest Paid Athletes and their Social Media Followers

	Total earnings	Instagram	Twitter	Facebook
1. Floyd Mayweather: (Boxing, U.S.)	\$285 m	23m	7.9m	13.3m
2. Lionel Messi: (Football, Argentina)	\$111 m	117.1m	2.73m	88.8m
3. Cristiano Ronaldo: (Football, Portugal)	\$108 m	164.6m	76.6m	121m
4. Conor McGregor: (MMA, Ireland)	\$99 m	30.8m	7.5m	7.9m
5. Neymar: (Football, Brazil)	\$90 m	115.1m	42.3m	59.8m
6. LeBron James: (Basketball, U.S.)	\$85.5 m	48.9m	42.1m	22.7m
7. Roger Federer: (Tennis, Switzerland)	\$77.2 m	5.9m	12.4m	14.5m
8. Stephen Curry: (Basketball, U.S.)	\$76.9 m	25m	13.1m	8.3m
9. Matt Ryan: (American Football, U.S.)	\$67.3 m	351.4k	318k	180k
10. Matthew Stafford: (American Football, U.S.)	\$59.5 m	215.4k	13.9k	12.8k
11. Kevin Durant: (Basketball, U.S.)	\$57.3 m	10.4m	17.4m	10.1m
12. Lewis Hamilton: (Racing, U.K.)	\$51 m	10.8m	5.42m	4m
13. Russell Westbrook: (Basketball, U.S.)	\$47.6 m	13m	5.92m	4.9m
14. James Harden: (Basketball, U.S.)	\$46.4 m	9.8m	6.14m	1.2m
15. Canelo Alvarez: (Boxing, Mexico)	\$44.5 m	4.7m	1.33m	3m
16. Tiger Woods: (Golf, U.S.)	\$43.3 m	1.9m	6.37m	3m
17. Drew Brees: (American Football, U.S.)	\$42.9 m	1.1m	3.15m	1.9m
18. Sebastian Vettel: (Racing, Germany)	\$42.3 m	763.7k	103k	7.2m
19. Derek Carr: (American Football, U.S.)	\$42.1 m	646.6k	417k	345k
20. Rafael Nadal: (Tennis, Spain)	\$41.4 m	6.6m	15.6m	14m

Source: Forbes The World’s Highest-Paid Athletes 2018 and author generated.

Forbes 2018 The World’s Highest Paid Athletes’ Top 100 does not include any female athletes, and when searched top 10 female highest paid athletes are in Table 5. Although they do not ear as much as the top 100 in the world, their social media stances are similar, if not better.

Table 5 – Highest Paid Female Athletes and Their Social Media Followers

	total earnings	Instagram	Twitter	Facebook
Serena Williams (Tennis, U.S)	\$18.1 m	10.9m	10.9m	5.3m
Caroline Wozniacki (Tennis, Denmark)	\$13 m	1.4m	3.08m	1.5m
Sloane Stephans (Tennis, U.S.)	\$11.2 m	379k	211k	216k
Garbine Muguruza (Tennis, Spain)	\$11 m	712.1k	479k	458.2k
Maria Scharapova (Tennis, Russia)	\$10.5 m	3.5m	8.68m	14.5m
Venus Williams (Tennis, U.S.)	\$10.2 m	1.1m	1.77m	2.2m
P.V.Sindhu (Badmington, India)	\$8.5 m	1.2m	2.64m	1.3m
Simone Halep (Tennis, Romania)	\$7.7 m	1m	250k	1.5m
Danica Patrick (Race Car, U.S.)	\$7.5 m	678.1k	1.85m	1.3m
Angelique Kerber (Tennis, Germany)	\$7 m	626.9k	404k	852k

Source: Forbes The World’s Highest-Paid Athletes 2018 and author generated

Looking at Turkish sports world, Turkish athletes are also utilizing the social media platforms for their fans (Please see Table 6). The numbers of their followers are increasing daily, and for their personal branding, they need to invest in social media for fan engagement and communications.

Table 6 – Turkish Athletes and Their Social Media Followers

	Instagram	Twitter	Facebook
Arda Turan (Football)	6.5m	2.1m	6.6m
Caner Erkin (Football)	829k	715k	509k
Nuri Sahin (Football)	779k	12.7k	2.7m
Cedi Osman (Basketball)	576.8k	223k	30k
Dogus Balbay (Basketball)	46.8k	34.2k	12.6k
Cagla Buyukakcay (Tennis)	92k	49k	53.6k
Marcel Ilhan (Tennis)	19k	2k	15.8k

Source: generated by the author

Another work on athletes by SportsPro (2018) calculates marketing potential of 50 athletes worldwide with the data provided by Hookit, with emphasis on their value through how much they earn, home market, age, willingness to be marketed and their appeal limit along with social followers, athletes engagement rates (promoted posts from Facebook, Instagram, Twitter and Youtube), totalling up to 100 points. In this list, again American athletes dominate (10 athletes), and also soccer players with 21 places. There are 15 female athletes against 35 male athletes and the average age is just under 24 (SportsPro 2018). So, by these studies and rankings, sponsors can use these athletes to promote their product and brands through athlete’s visibility to their fans.

Emergence of E-sports

One of the most recent hot topic for the digital world of sports is the emergence of e-sports. From the technological perspective e-sports represents creating digital products in the format of games by turning physical skills and knowledge into commercial means (Xiao et al. 2017). Digital games exist for a long period of time starting from the 50s with emergence of computers and the games such as "Tic-Tac-To" and "Tennis for two". And in 1972, the first esports tournament "the Intergalactic Spacewar Olympics" was held by Stanford University's "Laboratory for Artificial Intelligence" with the game "Spacewar" and 24 players participated, and then came the arcades and home consoles around 1970s (Larch 2019).

Witkowski (2012) defines e-sports as "an organized and competitive approach to playing computer games (p350)." E-sports is similar to real sport types (Hebbel-Seeger 2012), yet it is still a debate whether the players are actual athletes or not because it lacks the bodily action. Yet, e-sport players claim that they have to be in shape in order to concentrate (Hebbel-Seeger 2012).

According to Nielsen's World Football Report (2018), EA Sports' FIFA 18 game sold 10 million copies in the first three months on the market and it is one of the most popular esports games; thus, FIFA and EA collaborated to launch FIFA eWorld Cup (Nielsen 2018). Amazon.com purchased Twitch providing access to 55 million of their viewers in 2014 to take advantage of the esports world by spending \$1.1 billion (Andres and Ritzer 2018). Football clubs in Turkey also saw this great opportunity to be a part of this ever-growing world of e-sports, and Besiktas, Fenerbahce and Galatasaray now have e-sports teams to compete in tournaments (Ayar 2018).

Many esports events are considered "high profile megaevents" which generates millions of dollars each year (Andrews and Ritzer 2018). Statistics on esports go back to 1998 with total of 9 tournaments and with active players of 34, dominated with US players (28 players), four Canadian, one English and one Swedish players, earnings totaling \$131,700. In 2018, total number of tournaments were 3738, active players of 20371, total earnings of %158 million, again topped by US players, followed by Chinese and Korean players. Today, as of May 2019, total number of tournaments is 1013 with 8616 active players. Highest earnings reach up to almost \$100million by almost 13000 US players. The most popular games are Dota 2, Counterstrike: Global Offensive, League of Legends, Overwatch, Fortnite, Playerunknown's: Battleground In this list, Turkey is ranked 33rd with an earning of \$111,176 by 60 players so far in 2019; however, in 2018, 178 Turkish e-sports players finished 22nd with a total earning of \$1.2 million (Esports Earnings 2019). It can be concluded that number of players, tournaments, spectators, and the amount of price money is increasing every year.

Throughout the world, students benefit from being an e-sport player as well. Many universities are providing scholarships to students (Syracuse University Staff 2019). In Turkey, Bahcesehir University (BAU) is one of the first universities to provide scholarships to students and add e-sports in its curriculum. BAU started providing scholarships in 2017 and, as of 2019, there are 20 students studying and working in the e-sports centre with an e-sports scholarship. 10 students are ranked in the top 1000 in the world. There are 515 active players, who are BAU students, as a member to this centre, and 49 of these students are of other nationalities. BAU's e-sports team was 2018 CEL Turkey League of Legends National Champion; 2018 UE Masters League of Legends European Champion; 2019 University CS:GO Championship Winner; and 2018 Turkish University Sports Federation's FIFA19 Championship Winner. Furthermore, BAU has 6 teams playing League of Legends, Counter Strike: Global Offensive; PUBG; Fortnite; Rainbow Six Siege, and FIFA19 (Arslan 2019). BAU utilizes e-sports as a branding tool in its communication activities.

This digital world is a great place to place advertising to promote brands. With the increased number of fans (please see Table 7) who follow this sport bring a great opportunity for brands to be

involved. Accordingly, for those brands that want to break through the clutter, this platform becomes a great place to dwell on for their branding activities.

Table 7 – Number of e-Sports Fans

Year	Fans
2016	270M
2017	365M
2018	411M
2019	451M
2020	495M

Source: Syracuse University Staff 2019

Conclusion

Digitalization in sports brings great opportunities and threats for everyone involved. In the near future, use of advance data, augmented reality or virtual reality, digitalization will bring new avenues for many stakeholders in the ecosystem of sports. Digitalization is inevitable in opening new paths to grow; sports world highly benefits and will continue to benefit from these digital opportunities. However, keeping up with these improvements and changes in order to prosper in the world of sports is up to the organizations and individuals.

Clubs and teams are investing heavily in being visual and active with their fans and sponsors using social media. Hearing back from their fans will give clubs/teams a chance to better serve them in the future. Thus, it is advisable to take advantage of this platform and not only use social media for information dissemination, but also information gathering. Creating stories to share with fans will also

For once, branding opportunities have been individualized and to the target market, thanks to social media. Creating awareness, building loyalty, and generating associations are made possible through effective use of social media. Involving fans with new project and activities will make clubs/teams more successful in terms of increasing brand equity. For athletes, direct touch with fans and sponsors will also create brand loyalty and increase personal brand equity.

Fans take advantage of digitalization as well. They want to be in touch with clubs/teams, athletes. Thus, reading and watching live coverage of actions and events can increase loyalty and create value; thus, their attachment to organizations or individuals will amplify.

E-sports is growing at an exponential rate and it is essential for sports organizations or individuals to take part in this world. For brands, this is a great platform to break through the clutter and be visible to target groups in order to create awareness and build brand equity.

Unfortunately, this study does not cover the changes in media consumption in terms of broadcasting. Media entities are also struggling with digitalization and trying new areas in the digital world. On the other hand, fan engagement and fan experience are not discussed in detail since it is a whole different topic in digitalization and can be dwelled on in much more detail. Also, since creating content is coproduced with fans and clubs, sport and prosumption and cocreation can be discussed in detail which was not covered in this study.

REFERENCES

- Aaker, David A. (1996). *Building Strong Brands*. New York: The Free Press.
- Aaker, David A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York
- Abeza, G. and O'Reilly, N. (2014). "Social Media Platforms' Use in Building Stakeholder Relationships."

- Journal of Applied Sport Management* 6.3: 103-126.
- Akkaya, O. and Zerenler, M. (2017). "Social media and sports marketing relationship a research toward identification of fans' attitudes: Besiktas Sports Club Example." *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences* 22.4:945-963.
- Anagnostopoulos, C., Parganas, P., Chadwick, S., and Fenton, A. (2018). "Branding in pictures: Using Instagram as a brand management tool in professional team sport organisations." *European Sport Management Quarterly* 18.4: 413-438.
- Andrews, D. L., and Ritzer, G. (2018). "Sport and prosumption." *Journal of Consumer Culture* 18.2 : 356-373.
- Atalı, L.(2013). "Türkiye Futbol Federasyonu Spor Toto Süper Ligi Spor Kulüplerinin ve Taraftarlarının Facebook Kullanımı." *Bolu: Abant İzzet Baysal University, Social Sciences Institute, PhD. Thesis.*
- Ayar, H.(2018). "Development of e-Sport in Turkey and in the World." *International Journal of Science Culture and Sport* 6.1 : 2148-1148.
- Biscaia, R., Correia, A., Ross, S., Rosado, A. F. and Maroco, J. (2013). Spectator-based brand equity in professional soccer. *Sport Marketing Quarterly*, 22.: 20–32.
- Biscaia, R., Ross, S., Yoshida, M., Correia, A., Rosado, A. and Maroco, J. (2016). Investigating the role of fan club membership on perceptions of team brand equity in football. *Sport Management Review*, 19 . 157–170.
- Boyle, B. A., and Magnusson, P. (2007). "Social identity and brand equity formation: A comparative study of collegiate sports fans." *Journal of Sport Management* 21.4 : 497-520.
- Broughton, D. (2010). "Survey: Social Media Use Builds Fan Avidity." *Sports Business*. Accessed on April 3, 2019. <http://www.sportsbusinessdaily.com/Journal/Issues/2010/07/20100726/This-Weeks-News/Survey-Social-Media-Use-Builds-Fan-Avidity.aspx>
- Brunett, S. (2016). " Athletes, Teams, Play to Win with New Digital Tools." *Digitalist Magazine*. Accessed on March 1, 2019. <https://www.digitalistmag.com/iot/2016/10/20/athletes-teams-play-to-win-with-new-digital-tools-04582848>
- Chung, C. and Austria, K. (2010). "Social Media Gratification and Attitude toward Social Media Marketing Messages: A Study of the Effect of Social Media Marketing Messages on Online Shopping Value." *Proceedings of the Northeast Business & Economics Association* : 581-586.
- Clark, M., and Melancon, J. (2013). "The influence of social media investment on relational outcomes: A relationship marketing perspective." *International Journal of Marketing Studies* 5.4 : 132-142
- Clavio, G., and Walsh, P. (2014). "Dimensions of social media utilization among college sport fans." *Communication & Sport* 2.3 : 261-281.
- Cooper, C. (2009). BCS Conference coverage: An investigation of the gender coverage provided on intercollegiate athletic websites within a major NCAA power conference. *Women in Sport and Physical Activity Journal*, 18 : 18–27
- Deloitte (2018). *Deloitte's sports industry starting lineup: Trends expected to disrupt and dominate*. Accessed on March 15, 2019. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consumer-business/articles/sports-business-trends-disruption.html>
- Dumont, G. (2018). "The Labor of Reputation Building: Creating, Developing and Managing Individual Reputation." *Consumption Markets & Culture* 21, 6: 515-531.
- Esports Earnings (2019) Accessed on May 5, 2019 <https://www.esportsearnings.com/countries>
- Filo, K., Lock, D. and Karg, A. (2015). "Sport and social media research: A review." *Sport management review* 18.2: 166-181.
- Forbes (2018). *Forbes' The World's Highest-Paid Athletes in 2018*. Retrieved from <https://www.forbes.com/athletes/list/#tab:overall> accessed on March 15 2019.

- Girandola, C. (2018). *Most Influential Athletes on Social Media*. (October 31, 2018) Accessed on March 17, 2019 <https://www.stadiumtalk.com/s/most-influential-athletes-social-media-bc2ed1ff709e4daa>
- Gladden, J. M., and Milne, G. R.(1999). "Examining the importance of brand equity in professional sports". *Sport Marketing Quarterly*, 8(1): 21–29.
- Gladden, J. M., Milne, G. R, and Sutton, W.A.(1998). "A conceptual framework for evaluating brand equity in Division I college athletics." *Journal of Sport Management*, 12(1),: 1–19.
- Gray, A. (2018).. "Explosive Growth of E-Sports." *Economic World Forum*. (8 July 2018).Accessed on March 27, 2019 <https://www.weforum.org/agenda/2018/07/the-explosive-growth-of-esports/>
- Hambrick, M. E. (2012)."Six degrees of information: Using social network analysis to explore the spread of information within sport social networks." *International Journal of Sport Communication*, 5,: 16-34.
- Hambrick, M. E., and Kang, S. J.(2015). "Exploring How Professional Sports Organizations Use Pinterest as a Communications and Relationship-Marketing Tool." *Communication and Sport*, 3(4): 434-457.
- Hambrick, M. E., Simmons, J. M., Greenhalgh, G. P., and Greenwell, T.C. (2010). "Understanding professional athletes' use of Twitter: A content analysis of athlete tweets." *International Journal of Sport Communication*,, 3: 454-471.
- Hebbel-Seeger, A.(2012). "The relationship between real sports and digital adaptation in e-sport gaming", *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*. 13,2: 43-54,
- Hochschild, A.(1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley, CA: University of California Press. .
- Holt, D. (2016) "Branding in the Age of Social Media." *Harvard Business Review*., pp.40-48, 50 (March issue).
- Hutchins, B. and Rowe, D. (2010). "Refiguring media sport for the online world: an inquiry into sports news and digital media." *International Journal of Communication*. 4: 696-718.
- Kassing, J. W., and Sanderson, J. (2010). "Fan–athlete interaction and Twitter tweeting through the Giro: A case study." *International Journal of Sport Communication* 3.1: 113-128.
- Keller, K. L.(1993) "Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity." *Journal of Marketing*, Vol.57, January: 1-22
- Keller, K. L. (2003). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. New Jersey: Prentice Hall.
- Kerr, A. K.,and Gladden, J. M.(2008). "Extending the understanding of professional team brand equity to the global marketplace." *International Journal of Sport Management and Marketing*, 3(1-2), (2008): 58-77.
- KPMG "Football Benchmark- The European Champions Report 2019." Accessed on March 12, 2019 [https://www.footballbenchmark.com/documents/files/public/KPMG%20Football%20Benchmark%20-%20European%20Champions%20Report%202019\(1\).pdf](https://www.footballbenchmark.com/documents/files/public/KPMG%20Football%20Benchmark%20-%20European%20Champions%20Report%202019(1).pdf)
- Larch, F. (2019)." The history of the origin of esports." (January 11). accessed on May 5, 2019 <https://www.ispo.com/en/markets/history-origin-esports>
- Lopez-Gonzalez, H., Guerrero-Sore, F., and Larrea , O. (2014). "Community building in the digital age: Dynamics of online sports discussion", *Communication & Society / Comunicación y Sociedad*, 27, 3: 83-105.
- Milligan, A. (2009). "Building a sports brand." *Journal of Sponsorship*, 2.3: 231-240.
- Molesworth, M. (2006). "Real brands in imaginary worlds: investigating players' experiences of brand placement in digital games." *Journal of Consumer Behaviour* 5.4: 355-366.

- Nielsen "World Football Report 2018." Accessed on April 3, 2019 https://niensports.com/wp-content/uploads/2014/12/Nielsen_World-Football-2018-6.11.18.pdf
- Pegoraro, A.(2010). "Look who's talking—Athletes on Twitter: A case study." *International journal of sport communication* 3.4: 501-514.
- PWC (2019). "Football's digital transformation: Growth opportunities for football clubs in the digital age." Accessed on April 4 2019.<https://www.pwc.ru/publications/football-digital-transformation.pdf>
- Ross, S. D.(2006). "A conceptual framework for understanding spectator-based brand equity." *Journal of Sport Management*, 20(1): 22–38.
- Ross, S. D., Russell, K. C. and Bang, H. (2008). "An empirical assessment of spectator-based brand equity." *Journal of Sport Management*, 22.3: 322-337.
- Sato, T., Fukumoto, S., Ishii, M., Hiraishi, I., and Matsumoto, Y. (2018). "Digital Marketing that Leverages Sporting Event Ticketing Data." *Fujitsu Scientific and Technical Journal*. 54(4): 32-37,
- Sellitto, C. (2014). "An Analysis of Social Media Policies Adopted by Sporting Organisations." *International Journal of Sport & Society*, 4(2): 13-24
- Sheffer, M.L. and Schultz, B. (2010). "Paradigm shift or passing fad? Twitter and sports journalism." *International Journal of Sport Communication*, 3(4): 472-484,
- Sportspro (2018). "Paul Pogba named world's most marketable athlete of 2018." Accessed on March 17, 2019 <http://www.sportspromedia.com/most-marketable/2018>
- Stauff, M. (2009). "Sports on YouTube." *The YouTube Reader*: 236-251.
- Stavros, C., Meng, M. D., Westberg, K., and Farrelly, F. (2014). "Understanding fan motivation for interacting on social media." *Sport Management Review*, 17(4): 455-469.
- Stokes, R. (2008). "eMarketing: Essential Guide to Marketing in a Digital World." *South Africa: Quirk eMarketing*.
https://www.redandyellow.co.za/content/uploads/woocommerce_uploads/2017/10/emarketing_textbook_download.pdf .
- Strauss, J. and Frost, R.(2009). *E-Marketing*. New Jersey: Prentice Hall.
- Syracuse University Staff (2019). *With viewership and revenue booming, esports set to compete with traditional sports*. (January 18). Accessed on May 5, 2019 <https://onlinebusiness.syr.edu/blog/esports-to-compete-with-traditional-sports/#growth>
- Thompson, A. J., Martin, A. J., Gee, S. and Geurin, A. N. (2018). "Building brand and fan relationships through social media." *Sport, Business and Management: An International Journal*, 8(3): 235-256.
- Thorpe, H. and Dumont, G. (2018). The professionalization of action sports: mapping trends and future directions, *Sport in Society*. DOI:10.1080/17430437.2018.1440715
- Underwood, R., Bond, E. and Baer, R. (2001). "Building service brands via social identity: Lessons from the sports marketplace." *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(1): 1–13.
- Wallace, L., Wilson, J. and Miloch, K. (2011). "Sporting Facebook: A content analysis of NCAA organizational sport pages and Big 12 conference athletic department pages." *International Journal of Sport Communication*, 4(4): 422-444.
- Wang, M. C.H., and Tang, Y.Y. (2018). "Examining the antecedents of sport team brand equity: A dual-identification perspective." *Sport Management Review* 21,3: 293-306.
- Watkins, B. A.(2014) "Revisiting the social identity–brand equity model: An application to professional sports." *Journal of Sport Management* 28.4: 471-480.
- Watkins, B. A. (2013). *Social media & sports: an evaluation of the influence of Twitter and mobile apps on brand-related consequences*. PhD. Diss.. University of Alabama Libraries.

- Williams, J. and Chinn, S. J.(2013). "Meeting relationship-marketing goals through social media: A conceptual model for sport marketers." *International Journal of Sport Communication*, 3: 422-437.
- Witkemper, C., Lim, C.H. and Waldburger, A. (2012) ."Social Media and Sports Marketing: Examining the Motivations and Constraints of Twitter Users." *Sport Marketing Quarterly*, 21(3): 170-183
- Witkowski, E. (2012) "On the digital playing field: How we "do sport" with networked computer games." *Games and Culture* 7: 349-374
- Wysocki, M. (2012). *The Role of Social Media in Sports Communication*. Unpublished Master's Thesis School of Communications, American University, Washington.
- Xiao, X., Hedman, J., Tan, F. T.C., Tan, C.W., Lim, E.T.K., Clemenson, T., Henningsson, S., Mukkamala, R. R., Vatrapu, R. and Van Hillegersberg, J. (2017). "Sports Digitalization: An Overview and A Research Agenda." In *Thirty Eighth International Conference on Information Systems, Seoul*: 1-21.
- Yıldız, K. and Özsoy, S. (2013). "Spor Toto Süperlig Kulüplerinin Kurumsal İnternet Sitelerinin İletişim ve Pazarlama Açısından İncelenmesi." *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Yönetimi*, 8(1): 24-34.

Psikolojik Danışmanların ve Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalarının Danışma Öncesi ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz Günaydın

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2062-4246>

Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 18.01.2019

Kabul: 13.03.2019

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Erken Dönem Uyum Bozucu Şema

Durumluk Kaygı

Sürekli Kaygı

Danışma Öncesi Kaygı

Psikolojik Danışman

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, yazarın “Psikolojik Danışmanların ve Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalarının Durumluk Ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi” adlı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29097>

Öz

Bu araştırmanın amacı psikolojik danışmanların ve danışman adaylarının erken dönem uyum bozucu şemalarının danışma öncesi ve sürekli kaygı düzeylerine etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Konya merkezde çeşitli okullarda görev yapmakta olan 233 psikolojik danışman ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü öğrencilerinden oluşan 202 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada; erken dönem uyum bozucu şema puanlarını belirlemek amacıyla “Young Şema Ölçeği Kısa Form 3”, danışma öncesi ve sürekli kaygı puanlarını belirlemek için “Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri”; cinsiyeti, yaş ile ilgili bilgilerini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik danışmanların duygusal yoksunluk, duyguları bastırma, kusurluluk ve fedakârlık dışındaki tüm erken dönem uyum bozucu şemalarının (başarısızlık, karamsarlık, sosyal izolasyon, onay arayıcılık, iç içelik, haklılık, terk edilme, cezalandırıcılık, dayanıksızlık, mükemmeliyetçilik) durumluk kaygı ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Psikolojik danışmanların erken dönem uyum bozucu şemalarının on sekizi de sürekli kaygı düzeyleriyle anlamlı derecede ilişkili bulunmuştur. Danışman adaylarının ise duygusal yoksunluk, haklılık ve mükemmeliyetçilik dışındaki tüm erken dönem uyum bozucu şemalarının (başarısızlık, karamsarlık, sosyal izolasyon, duyguları bastırma, onay arayıcılık, iç içelik, fedakârlık, terk edilme, cezalandırıcılık, kusurluluk, dayanıksızlık) durumluk kaygı ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Psikolojik danışman adaylarının fedakârlık ve cezalandırıcılık dışındaki bütün şemaları (duygusal yoksunluk, başarısızlık, karamsarlık, sosyal izolasyon, duyguları bastırma, onay arayıcılık, iç içelik, haklılık, terk edilme, kusurluluk, dayanıksızlık, mükemmeliyetçilik) sürekli kaygı düzeyleriyle pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Günaydın, H. D. (2020). Psikolojik Danışmanların ve Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalarının Danışma Öncesi ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 469-482.

An Investigation of the Effects of Early Maladaptive Schemas on Pre-Counselling and Trait Anxiety Levels of Psychological Counselors and Counselling Trainees

Asst. Prof. Dr. Hatice Deniz Günaydın

Konya Food and Agriculture University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Psychology, Konya – TURKEY

Article History

Submitted: 18.01.2019

Accepted: 13.03.2019

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Early Maladaptive Schemas

State Anxiety

Trait Anxiety

Pre-Counselling Anxiety

Psychological Counsellor

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29097>

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of early period maladaptive schemas on pre-counselling and continuous anxiety levels of psychological counselors and counselling trainees. The study group consisted of 436 people , 233 of whom are psychological counselors having worked in various schools in the center of Konya in 2012-2013 academic year , and 202 of whom are Psychological Counseling and Guidance Department students in Necmettin Erbakan University Ahmet Keleşoğlu Faculty. In the study, "Young Schema Scale Short Form 3 "has been used to determine early maladaptive schema scores , "State and Trait Anxiety Inventory" has been used to determine the pre-consultative and trait anxiety scores ; and Personal Information Form prepared by the researcher has been used to determine the information about gender and age. According to the results of the research, except for emotional deprivation, emotional inhibition, defectiveness and self-sacrifice , all early maladaptive schemas (failure to achieve, pessimism, social isolation, approval- seeking, enmeshment, entitlement, abandonment, punitiveness, vulnerability to harm or illness , unrelenting standards) of the Psychological Counselors have been found to be significantly correlated with state anxiety levels.

All 18 early maladaptive schemas of psychological counselors have been found to be significantly correlated with trait anxiety levels. As for the counselling trainees, except for their emotional deprivation, entitlement, and unrelenting standards , all early maladaptive schemas (failure to achieve, pessimism, social isolation, emotional inhibition, approval- seeking, enmeshment, entitlement, self-sacrifice , abandonment, punitiveness, defectiveness, vulnerability to harm or illness) have been found to be significantly correlated with state anxiety levels. Except for self-sacrifice , punitiveness, all early maladaptive schemas (emotional deprivation, failure to achieve, pessimism, social isolation, emotional inhibition, approval- seeking, enmeshment, entitlement, abandonment, vulnerability to harm or illness , unrelenting standards) of the counselling trainees have been found to be positively and significantly correlated with trait anxiety levels.

GİRİŞ

Değişen ve gelişen dünyada bireyler, olumsuz yaşantılarıyla ya da kişisel gelişimlerini engelleyen sorunlarla başa çıkabilmek için zaman zaman profesyonel yardım alma ihtiyacı duyarlar. Bir disiplin olarak 1900'lü yılların başından itibaren gelişimini sürdüren psikolojik danışma, yüz yüze etkileşim temelinde, danışanın sosyal ve duygusal gelişimini desteklerken, uyum sağlama ve karar verme becerisini geliştirmeyi hedefleyen bir psikolojik yardım hizmetidir. (Gibson, 1999; Kalkan ve Odacı, 2005; Egan, 2007). İlerleyen süreçte psikolojik yardım hizmetinin psikolojik problemlerin çözümündeki öneminin kanıtlanmasından bu yana danışma hizmetinin sunumu, süreci etkileyen faktörler, bu hizmeti sunan bireylerin nasıl ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği sürekli tartışma konusu olmuştur (Bergin, 1970; Lambert ve Ogles, 2009). Psikolojik danışma sürecinde psikolojik danışmanların nitelikleriyle birlikte onların danışanlarına yardım edebileceklerine dair kendilerine olan inançları da etkili bir psikolojik danışma yapma performansını oluşturan önemli bir faktördür (Cormier ve Nurious, 2003). Bu bilişsel süreçler aynı zamanda danışmanların kaliteli hizmetler sunabilmeleri için bununla ilgili kaygıları ile baş edebilmeleri sürecini de içerir.

Kaygı (anksiyete) 'nesnel olmayan bir tehlikeye karşı duyulan endişe duygusu' olarak tanımlanır. Yaygınlığı ve önemli bazı ruhsal hastalıklara yatkınlık yaratması nedeniyle önemli ruh sağlığı sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kaygı durumluk ve sürekli kaygı olarak ikiye ayrılmaktadır. Durumluk kaygı; tehlikeli, istenmeyen bir durumla karşılaşıldığında ortaya çıkan kaygıdır. Sürekli kaygı ise ortada nesnel bir neden yokken de var olan ve böyle bir neden olduğunda da bu durumla orantısız biçimde uzun süreli ve şiddetli olan kaygıdır. Son elli yıllık süreçte danışmaların danışma öncesi ve sürekli kaygıları tartışılmaya ve deneysel olarak da araştırılmaya başlanmıştır (Carter ve Pappas, 1975; Daniels ve Larson, 2001). Danışmanların hem durumluk hem de sürekli kaygılarının danışmanlık becerilerini etkilediği açık olsa da bu konudaki araştırmalar sınırlı sayıda kalmıştır (Mooney ve Carlson, 1976).

Son zamanlarda kaygıyı açıklamada Young'ın şema modeli sıklıkla gündeme gelmektedir. Şemalar; anıları, duyguları, bilişleri ve beden duyularını içeren, kişinin kendine ve ilişkilerine yönelik yaşam boyu geçerli, yaygın, kapsamlı bilişsel örüntüler olarak tanımlanmaktadır (Young, 1990). Tüm bireylerde bulunan bu şemalar katı ve değişime dirençli olmaları nedeniyle yaşamın ilerleyen dönemlerinde uyum bozucu hale gelebilmekte, çeşitli psikolojik bozukluklarının temelinde yer alabilmektedirler. Yaşamın erken dönemindeki kişisel deneyimler ve çevredeki önemli insanlarla (genellikle anne baba) yapılan özdeşim ve iletişim ile oluşan şemalar, yaşamın sonraki dönemlerinde benzer deneyimler ve öğrenmelerle pekişir, inançların en temel düzeyini oluşturur. Aralarında terminolojik farklar bulunmakla birlikte, şema kavramsallaştırmasının, Bowlby'nin bağlanma kuramına dayandığı ve şemaların bağlanma figürleri ile olan etkileşimlerin temsilleri olarak tanımlandığı görülmektedir (Safran, 1990). Bowlby'nin bağlanma teorisine göre, bebekler, birincil bakıcıları ile yaşadıkları etkileşimler sonucunda, çeşitli bağlanma örüntüleri ve zihinsel modeller geliştirmektedirler. Araştırmacılar, bu erken dönem temsillerin ya da şemaların, kişinin tüm dünya ile ilgili oluşturacağı diğer temsillerine de zemin hazırladığını, bireyin gelecekteki ilişkilerini ve davranışlarını etkileyebileceğini, dolayısıyla ortaya çıkabilecek bir psikopatolojide de rol oynayabileceğini ileri sürmektedirler (Safran, 1990; Sheffield, Waller, Emanuelli, Murray ve Meyer, 2005; Young ve Lindeman, 1992). Oluşturulan bu uyumsuz şemalar, tüm yaşam boyunca stresle karşılaşıldığında insanları psikolojik problemlere hassas duruma getirmektedirler (Vlierberghe, Braet, Bosmans, Rosseel ve Bögels, 2010).

Şema kuramına göre çocukluk çağının ihtiyaçları ileri derecede engellendiği veya aşın duyurulduğunda erken dönem uyumsuz şemalar ortaya çıkmaktadır (Young ve ark., 2003). Young, modelinde 18 erken dönem uyumsuz şemayı, 5 kategoriye ayırmış ve bu kategorilerin her biri "şema

alanı" olarak adlandırılmıştır. Ayrılma ve Reddedilme şema alanı güvenlik, emniyet, istikrar, bakım, empati, duyguların paylaşılması, kabul ve saygı gibi temel evrensel ihtiyaçların karşılanmaması ile ilişkili şemaları içerir. Bu alanda terk edilme, kuşkuculuk, duygusal yoksunluk, kusurluluk ve sosyal izolasyon şemaları bulunur. Zedelenmiş özerklik ve kendini ortaya koyma şema alanı, rekabet edebilme gibi temel evrensel ihtiyaçların karşılanmaması ile ilişkili şemalar bulunur. Bu alanda bağımlılık, dayanıksızlık, iç içelik ve başarısızlık şemaları bulunur. Zedelenmiş Sınırlar şema alanı; içsel sınırlar, başkalarına karşı sorumluluk veya uzun süreli hedef odaklılıkta eksikliklerle ilişkili şemaları içerir. Bu alanda haklılık ve yetersiz özdenetim şemaları bulunur. Diğer yönelimlilik şema alanında ise kişinin kendine yönelimli olma, düşünce ve duygularını ifade etme gibi temel evrensel ihtiyaçların yok sayılması ile ilişkili şemalar bulunmaktadır. Bu alanda boyun eğcilik, kendini feda ve onay arayıcılık şemaları bulunmaktadır. Aşırı tetikte olma ve bastırılmışlık şema alanında ise kişinin kendine yönelimli olma, düşünce ve duygularını ifade etme gibi temel evrensel ihtiyaçların yok sayılması ile ilişkili şemalar bulunmaktadır. Bunlar; karamsarlık, duyguları bastırma, yüksek standartlar ve cezalandırıcılık şemalarıdır.

Alan yazın incelendiğinde erken dönem uyumsuz şemaların bireyleri psikopatolojilerin oluşumuna yatkın hale getirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Murriss, bu yatkınlığı, bireylerin stresli yaşam olaylarıyla karşılaştıkları dönemlerde erken dönem uyumsuz şemalarının aktive olması; bu aktivasyonun da hatalı ve işlevsel olmayan algı, düşünce, davranış sergilemelerine yol açması ve bu durumun anksiyete bozuklukları, depresyon, yeme bozuklukları ve kişilik bozuklukları gibi psikopatolojilerin ortaya çıkması ile sonuçlanması şeklinde açıklamaktadır (2006). Çocukluk döneminde deneyimlenebilecek zarar verici olayları ve bu olayların birey üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışmada zarar verici olaylar "yetersiz bakım, aşırı kontrol, ihmal ve istismar" olarak sıralanmış; bu olayların olumsuz bilişsel yapılara yol açabileceği ve bu durumun da yetişkinlikte anksiyete ve depresyon oluşumuyla sonuçlanabileceğini belirtmiştir (McGiin, Cukor ve Sanderson, 2005).

Danışmanlar gibi danışmanların da kendi acı verici yaşam deneyimleri sonucu oluşan erken dönem uyumsuz şemaları olabilir. Danışma öncesinde ve danışma sırasında kaygı artışı danışmanların şemalarının aktifleşmesine neden olabilir. Danışmanların kendi şemaları konusunda farkındalıkları ve aktive olan şemalarının danışma sürecini olumsuz etkilemesini engelleyecek sağlıklı erişkin rolünü sürdürebilmeleri önemlidir. Aksi takdirde bu şema etkinleşmesi, özellikle sağlıksız başa çıkma formlarında ciddi danışma problemlerine, hatta sürecin sonlanmasına yol açabilir (Young, Klosko, 1994).. Turk ve Salovey'e göre danışmanların kullandıkları şemalar danışmanların değerlendirme, danışma ve danışmanın sürdürülmesi süreçlerine yön vermektedir(1985). Erken dönem uyumsuz şemalarının farkına varmaları, bu şemalar hakkında bilgi sahibi olmaları danışmanların karşılanmamış temel duygusal ihtiyaçlarını fark etmelerini ve bu ihtiyaçlarını uyum sağlayıcı bir biçimde karşılamalarını sağlayacaktır. Bu farkındalık ve karşılanmamış ihtiyaçların giderilmesi, danışmanların uzun süreli bilişsel, duygusal, ilişkisel ve davranışsal kalıplarının değişimine yol açacaktır. Bu değişimin danışma sürecinde danışmanın kaygısını azaltacağı ve danışma sürecini olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Alan yazına bakıldığında psikolojik danışmanların ve danışman adaylarının durumluk ve sürekli kaygıları ile erken dönem uyumsuz şemalarının ilişkilerinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Bu araştırmada iki farklı çalışma grubundan veri toplanmıştır. Bu gruplar, 2012-2013 eğitim-

öğretim yılında Konya merkezde çeşitli okullarda görev yapmakta olan 233 psikolojik danışman (% 61,8 kız, %38,2 erkek) ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü öğrencilerinden 202 öğrenciden (%78,2 kız; %21,8 erkek) oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Young Şema Ölçeği - Kısa Form 3 (YŞÖ-KF3): Young Şema Ölçeği Erken Dönem Uyumsuz Şemaların değerlendirilmesi amacıyla geliştirilmiştir ve ölçeğin uzun (16 şema boyutu, 205 madde), kısa (15 şema boyutu, 75 madde) ve yeni şemaların (Onay Arayıcılık, Cezalandırıcılık ve Karamsarlık) eklenmesiyle oluşturulmuş son hali olmak üzere üç farklı formu bulunmaktadır. YŞÖ-KF3 18 alt boyut ve her boyutu ölçen beş madde olmak üzere 90 maddeden oluşan bir ölçektir. Denekler, her bir maddeyi 6'lı Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirebilmektedirler (1=Benim için tamamıyla yanlış, 2=Benim için büyük ölçüde yanlış, 3=Bana uyan tarafı uymayan tarafından biraz fazla, 4=Benim için orta derecede doğru, 5=Benim için çoğunlukla doğru, 6=Beni mükemmel şekilde tanımlıyor). Ölçek için kesme puanı belirlenmemiş olmakla birlikte yüksek puanlar daha çok sayıda ve daha şiddetli Erken Dönem Uyum Bozucu Şemanın varlığına işaret etmektedir. (Rafaeli, Bernstein, Young, 2010; Martin, Young, 2010). Young Şema Ölçeği Kısa Form 3'ün Türkiye'deki geçerlik güvenirlik çalışması Soygüt, Karasmanoğlu ve Çakır (2009) tarafından üniversite örnekleminde yürütülmüştür. Bu çalışma sonucunda ölçeğin Türkçe formu için 5 şema alanına (kopukluk/reddedilme, zedelenmiş otonomi, zedelenmiş sınırlar, diğerleri yönelimlilik, yüksek standartlar) ve yorumlanabilir 14 faktörlü yapıya yani 14 şema (Duygusal Yoksunluk, Başarısızlık, Karamsarlık, Sosyal İzolasyon/Güvensizlik, Duyguları Bastırma, Onay Arayıcılık, İç İç Geçme/Bağımlılık, Ayrıcalıklılık/ Yetersiz Öz-denetim, Kendini Fedakârlık, Terk Edilme, Cezalandırıcılık, Kusurluluk, Hastalık ve Tehditler Karşısında Dayanaksızlık, Yüksek Standartlar) boyutuna ulaşılmıştır. Bu yapıya göre madde sayısının dağılımı değişmekle beraber toplam madde sayısı yine 90 olarak kalmıştır (Soygüt, Karasmanoğlu ve Çakır, 2009).

Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri : Bu çalışmada veriler, Spilberger, R.L.Gorsuch ve R.E. Lushene (1970) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Öner ve Le Compte (1998) tarafından Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri (DSKE) ile toplanmıştır. Ölçek Durumluk Kaygı Ölçeği ve Sürekli Kaygı Ölçeği olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Durumluk Kaygı Ölçeği, bireylerin belirli bir anda ve belirli bir koşulda kendini nasıl hissettiğini belirlemeye yönelikken; Sürekli Kaygı Ölçeği ise bireyin içinde bulunduğu durum ve koşullardan bağımsız olarak, genellikle kendini nasıl hissettiğini belirler. Her ölçek 20 maddelik iki tür ifade içermektedir. Durumluk Kaygı Ölçeği maddelerinde ifade edilen duygu, düşünce ve davranışlar bu tür yaşantıların şiddet derecesine göre (1) hiç, (2) biraz, (3) çok ve (4) tamamıyla gibi seçeneklerden birini işaretlemek suretiyle cevaplandırılır. Sürekli Kaygı Ölçeği'nde ise maddelerin ifade ettiği duygu, düşünce ya da davranışları sıklık derecesine göre (1) "hemen hemen hiçbir zaman", (2) "bazen", (3) "çok zaman" ve (4) "hemen her zaman" seçeneklerinden birini seçerek yanıtlanır. (Le Compte ve Öner, 1998; Aydemir ve Köroğlu, 2000).

İşlem

Verileri toplamak amacıyla daha önce kolayda örneklem yöntemi ile belirlenen psikolojik danışman ve psikolojik danışman adaylarına ölçeklerin uygulanacağı saatler belirlenmiştir. Kararlaştırılan saatlerde araştırmacı tarafından "Young Şema Ölçeği", "Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri", ve "Kişisel Bilgi Formu" birlikte uygulanmıştır. Uygulamadan önce ölçeklerle ilgili yönergeler araştırmacı tarafından okunmuş ve uygulamayla ilgili bilgi verilmiştir. Uygulama yaklaşık 60 dakika sürmüştür. Uygulamada herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Değerlendirmenin ilk aşamasında YŞÖ-KF3, DSKE ve Kişisel Bilgi Formu'ndaki veriler bilgisayar ortamında sınıflandırılmıştır ve eksik dolduran 64 psikolojik danışman ve öğrenci değerlendirmeden çıkarılmıştır.

Verilerin istatistiksel analizi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ortaya koyacak bir desen içinde ele alınmıştır.

BULGULAR

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Tablo 1: Orijinal form ile Türkçe form arasındaki ilişkiye yönelik Pearson Momentler Korelasyon Analizi sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t
Duygusal	Kız	144	7,2639	3,31132	-2,453*
Yoksunluk	Erkek	89	8,6292	4,56116	
Başarısızlık	Kız	144	9,5486	4,08105	-,246
	Erkek	89	9,6854	4,16314	
Kararsızlık	Kız	144	8,4236	3,55296	,474
	Erkek	89	8,2022	3,40180	
Sosyal İzolasyon	Kız	144	11,9407	5,16157	,029
	Erkek	89	11,9213	4,82471	
Duyguları Bastırma	Kız	144	8,8125	3,76396	-1,708
	Erkek	89	9,6864	3,81217	
Onay Arayıcılık	Kız	144	17,5903	6,37457	2,122*
	Erkek	89	15,8695	5,78080	
İç İçelik	Kız	144	13,1500	5,43603	-,958
	Erkek	89	13,8652	5,60071	
Haklılık	Kız	144	20,2014	6,77364	,836
	Erkek	89	19,5101	5,69767	
Kendini Feda	Kız	144	14,2361	5,39099	1,129
	Erkek	89	13,4719	4,77943	
Terk Edilme	Kız	144	7,4792	3,32814	-,377
	Erkek	89	7,6517	3,43809	
Cezalandırıcılık	Kız	144	16,5694	5,94103	,682
	Erkek	89	16,0447	5,55650	
Kusurluluk	Kız	144	7,8403	3,05123	-2,637*
	Erkek	89	9,1124	3,86840	
Dayanıksızlık	Kız	144	8,4444	3,64850	,579
	Erkek	89	8,1573	3,69243	
Mükemmeliyetçilik	Kız	144	8,3611	3,79291	2,042*
	Erkek	89	7,3972	2,96508	

Tablo 1 incelendiğinde, erkek psikolojik danışmanların kadınlara göre daha fazla duygusal yoksunluk ve kusurluluk şemalarına sahip olduğu; kadınların ise erkeklere göre daha fazla onay arayıcılık ve mükemmeliyetçilik şemalarına sahip olduğu görülmektedir. Başarısızlık, kararsızlık, sosyal izolasyon, duyguları bastırma, İç içelik, haklılık, kendini feda, terkedilme, cezalandırıcılık ve dayanıksızlık alt boyutlarında ise kadın psikolojik danışmanlarla erkekler arasında fark olmadığı görülmüştür.

Psikolojik Danışman adaylarında ise; erkek adayların kadınlara göre daha fazla duygusal

yoksunluk, terkedilme duyguları bastırma, kusurluluk, mükemmeliyetçilik; şemalarına sahipken, başarısızlık, kararsızlık, sosyal izolasyon, onay arayıcılık, iç içelik, haklılık, kendini feda, cezalandırıcılık ve dayanıksızlık alt boyutlarında ise kadın adaylarla erkekler arasında fark olmadığı görülmüştür.

Tablo 2 : Psikolojik Danışmanların Cinsiyet Değişkenine Göre Durumluk ve Sürekli kaygı puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t
Durumluk kaygı	Kız	144	37,0069	9,75898	1,37
	Erkek	89	35,1236	10,80069	
Sürekli kaygı	Kız	144	42,2847	9,75898	2,90*
	Erkek	89	39,6180	7,75990	

Tablo 2 incelendiğinde kadın psikolojik danışmanların durumluk kaygı puan ortalamaları 37,00 iken, erkeklerin ise 35,12 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını kontrol etmek amacıyla t testi yapılmış. .05 düzeyinde aradaki fark önemli bulunmamıştır ($t=1,37$, $p<.05$). Bu durum kadın ve erkek psikolojik danışmanların durumluk kaygılarının birbirlerinden farklılaşmadıklarını göstermektedir.

Kadın psikolojik danışmanların sürekli kaygı puan ortalamaları 42,28 iken, erkeklerin ise 39,61 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını kontrol etmek amacıyla t testi yapılmış. .05 düzeyinde aradaki fark önemli bulunmuştur ($t=2,90$, $p<.05$). Bu durum kadın psikolojik danışmanların sürekli kaygılarının erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

475

Tablo 3: Psikolojik Danışman Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Durumluk ve Sürekli kaygı puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t
Durumluk kaygı	Kız	158	37,21	8,45	2,87*
	Erkek	44	33,18	7,33	
Sürekli kaygı	Kız	158	42,56	6,86	2,88**
	Erkek	44	39,15	7,17	

Tablo 3 incelendiğinde kadın psikolojik danışman adaylarının durumluk kaygı puan ortalamaları 37,21 iken, erkeklerin ise 33,18 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını kontrol etmek amacıyla t testi yapılmış, .05 düzeyinde aradaki fark önemli bulunmuştur ($t=2,87$, $p<.05$). Bu durum kadın adayların durumluk kaygılarının erkek adaylardan yüksek olduğunu göstermektedir.

Kadın psikolojik danışman adaylarının sürekli kaygı puan ortalamaları 42,56 iken, erkeklerin ise 39,15 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını kontrol etmek amacıyla t testi yapılmış. .05 düzeyinde aradaki fark önemli bulunmuştur ($t=2,88$, $p<.05$). Bu durum kadın psikolojik danışmanların sürekli kaygılarının erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Psikolojik Danışmanların ve Danışman Adaylarının Durumluk ve Sürekli Kaygılarının Erken Dönem Uyumsuz Şemalarına göre Farklılaşmasına ilişkin bulgular

Tablo 4: Psikolojik Danışmanların Erken Dönem Uyumsuz Şemalarına Göre Durumluk Kaygılarının Karşılaştırılmasına ilişkin T Testi Sonuçları

Şemalar		n	\bar{X}	Ss	t
Duygusal	Düşük	218	36,24	10,13	
Yoksunluk	Yüksek	15	36,24	11,25	-2,227
Başarısızlık	Düşük	219	36,17	10,18	
	Yüksek	14	38,00	10,37	-6,48
Karamsarlık	Düşük	216	35,85	10,2	
	Yüksek	17	41,8	8,39	-2,35*
Sosyal İzolasyon	Düşük	216	35,7	10,12	
	Yüksek	17	42,9	8,77	-2,83*
Duyguları Bastırma	Düşük	209	35,98	10,23	
	Yüksek	24	38,91	9,6	-1,33
Onay Arayıcılık	Düşük	127	34,4	9,56	
	Yüksek	105	38,4	10,51	-3,05*
İç İçelik	Düşük	226	36,11	10,17	
	Yüksek	7	41,7	9,70	-1,43
Haklılık	Düşük	134	34,35	10,33	
	Yüksek	99	38,90	9,41	-3,45*
Kendini Feda	Düşük	130	35,52	10,68	
	Yüksek	103	37,25	9,48	-1,28
Terk Edilme	Düşük	223	35,9	10,06	
	Yüksek	10	44,9	9,39	-2,77
Cezalandırıcılık	Düşük	133	35,38	10,71	
	Yüksek	100	37,49	9,36	-1,56
Kusurluluk	Düşük	227	36,07	10,09	
	Yüksek	6	44,5	11,34	-2,01
Dayanaksızlık	Düşük	215	35,97	10,26	
	Yüksek	18	40	8,66	-1,61
Mükemmeliyetçilik	Düşük	129	36,5	9,46	
	Yüksek	104	35,99	11,05	3,99

Tablo 4 incelendiğinde psikolojik danışmanların karamsarlık, sosyal izolasyon, onay arayıcılık, haklılık şemalarına göre durumluluk kaygılarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Yani bu şemaları yüksek danışmanların, durumluluk kaygı düzeyleri de yüksektir.

Tablo 5: Psikolojik Danışmanların Erken Dönem Uyumsuz Şemalarına Göre Sürekli Kaygılarının Karşılaştırılmasına İlişkin T Testi Sonuçları

Şemalar		n		Ss	t
Duygusal Yoksunluk	Düşük	218	41,17	6,93	-,733
	Yüksek	15	42,5	6,69	
Başarısızlık	Düşük	219	40,96	6,87	-2,63*
	Yüksek	14	45,92	6,04	
Karamsarlık	Düşük	216	40,82	6,79	-3,56*
	Yüksek	17	46,88	6,05	
Sosyal İzolasyon	Düşük	216	40,74	6,73	-4,26*
	Yüksek	17	47,88	5,86	
Duyguları bastırma	Düşük	209	40,94	6,94	-2,12
	Yüksek	24	44,08	6,07	
Onay arayıcılık	Düşük	127	34,4	9,56	-6,24*
	Yüksek	105	38,85	6,59	
İç içelik	Düşük	226	41,08	6,84	-2,3*
	Yüksek	7	47,1	6,91	
Haklılık	Düşük	134	39,53	6,81	-4,63*
	Yüksek	99	43,6	6,36	
Fedakârlık	Düşük	130	39,8	7,2	-3,48*
	Yüksek	103	43	6,13	
Terk Edilme	Düşük	223	40,94	6,77	-3,46*
	Yüksek	10	48,5	6,38	
Cezalandırıcılık	Düşük	133	39,9	7,04	-3,53*
	Yüksek	100	43,07	6,34	
Kusurluluk	Düşük	227	41,1	6,91	-1,70
	Yüksek	6	46	5,32	
Dayanaksızlık	Düşük	215	40,8	6,88	-3,343*
	Yüksek	18	46,3	5,06	
Mükemmeliyetçilik	Düşük	129	40,31	7,25	-2,37*
	Yüksek	104	42,45	6,29	

Tablo 5 incelendiğinde psikolojik danışmanların başarısızlık, karamsarlık, sosyal izolasyon, onay arayıcılık, iç içelik, haklılık, fedakarlık, terkedilme, cezalandırıcılık, dayanaksızlık ve mükemmeliyetçilik şemalarının sürekli kaygı düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Yani bu şemaları yüksek olan danışmanların, sürekli kaygı düzeyleri de yüksektir.

Tablo 6: Psikolojik Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyumsuz şemalarına göre durumluk kaygıların farklılaşmasına ilişkin T Testi Sonuçları

Şemalar		n	\bar{X}	Ss	t
Duygusal Yoksunluk	Düşük	185	36,00	8,11	-1,89
	Yüksek	17	40,00	10,39	
Başarısızlık	Düşük	176	35,52	7,93	-3,70*
	Yüksek	26	41,84	9,33	

Karamsarlık	Düşük	166	35,36	7,81	-3,66*
	Yüksek	36	40,83	9,46	
Sosyal İzolasyon	Düşük	179	35,91	8,06	-2,03*
	Yüksek	23	39,65	10,09	
Duyguları bastırma	Düşük	163	35,27	7,96	-3,80*
	Yüksek	39	40,76	8,70	
Onay arayıcılık	Düşük	70	33,81	8,00	-3,18*
	Yüksek	132	37,67	8,28	
İç İçelik	Düşük	183	35,54	7,60	-4,34*
	Yüksek	19	43,94	11,47	
Haklılık	Düşük	83	35,73	7,50	-.85
	Yüksek	119	36,75	8,93	
Kendini Feda	Düşük	150	35,16	8,57	-3,46*
	Yüksek	52	39,71	6,78	
Terk Edilme	Düşük	182	36,03	8,31	-1,56
	Yüksek	20	39,10	8,62	
Cezalandırıcılık	Düşük	75	35,29	8,68	-1,36
	Yüksek	127	36,95	8,15	
Kusurluluk	Düşük	186	35,82	8,08	-3,001*
	Yüksek	16	42,25	9,65	
Dayanaksızlık	Düşük	176	35,43	8,00	-4,12*
	Yüksek	26	42,42	8,45	
Mükemmeliyetçilik	Düşük	117	36,62	8,28	,571
	Yüksek	85	35,94	8,52	

Tablo 6 incelendiğinde psikolojik danışman adaylarının başarısızlık, karamsarlık, sosyal izolasyon, duyguları bastırma, onay arayıcılık, iç içelik, kendini feda, kusurluluk ve dayanaksızlık şemalarına göre durumluluk kaygılarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Yani bu şemaları yüksek olan adayların durumluluk kaygıları da yüksektir.

Tablo 7: Psikolojik Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyumsuz şemalarına göre Sürekli Kaygıların farklılaşmasına ilişkin T Testi Sonuçları

Şemalar		n	X	Ss	t
Duyusal Yoksunluk	Düşük	185	41,2	6,43	-4,308*
	Yüksek	17	48,5	9,83	
Başarısızlık	Düşük	176	40,81	6,2	-6,649*
	Yüksek	26	48,61	8,68	
Karamsarlık	Düşük	166	40,45	6,24	-6,506*
	Yüksek	36	48,13	7,20	
Sosyal İzolasyon	Düşük	179	41,16	6,46	-3,831*

	Yüksek	23	46,95	9,23	
Duyguları bastırma	Düşük	163	40,94	6,51	
	Yüksek	39	45,48	8,09	-3,72*
Onay arayıcılık	Düşük	70	39,58	6,78	
	Yüksek	132	43,00	6,93	-3,63*
İç İçelik	Düşük	183	41,01	6,27	
	Yüksek	19	49,63	9,32	-5,41*
Haklılık	Düşük	83	40,5	6,33	
	Yüksek	119	42,6	7,42	-2,13*
Kendini Feda	Düşük	150	41,03	6,53	
	Yüksek	52	44,09	8,01	-2,74*
Terk Edilme	Düşük	182	41,17	6,46	
	Yüksek	20	47,7	9,40	-4,074*
Cezalandırıcılık	Düşük	75	40,37	7,04	
	Yüksek	127	42,67	6,94	-2,26*
Kusurluluk	Düşük	186	41,36	6,80	
	Yüksek	16	47,18	7,87	-3,24*
Dayanısızlık	Düşük	176	40,85	6,3	
	Yüksek	26	48,34	8,46	-5,39*
Mükemmeliyetçilik	Düşük	117	40,64	6,49	
	Yüksek	85	43,43	7,50	-2,81*

* Bu çalışma, yazarın "Psikolojik Danışmanların Ve Danışman Adaylarının Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalarının Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi" adlı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

479

Tablo 7 incelendiğinde psikolojik danışman adaylarının tüm şemalarına göre süreklilik kaygı düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Yani şemaları yüksek danışman adaylarının sürekli kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Psikolojik ve danışman ve danışman adaylarında cinsiyetlerinin uyumsuz şemalarına etkisi on dört erken dönem uyumsuz şema puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığına bakılmıştır. Psikolojik danışmanlarda duygusal yoksunluk, onay arayıcılık, kusurluluk ve mükemmeliyetçilik erken dönem uyumsuz şemalarının 0.5 düzeyinde farklılaştığı gözlenmiştir. Diğer erken dönem uyumsuz şema cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Onay arayıcılık şemasının kökeninde koşullu sevgi bulunmaktadır. Kadınlar ancak toplum kurallarına uyarsa ve toplum onu onaylarsa sevgiyi hak eder, ailesi ve çevresi tarafından sevilir ve sayılır. Bu düşünceyle büyüyen kadın erişkin dönemde meslek yaşamında da erkeklerden daha çok onaya ihtiyaç duyar. Bu durumun araştırmamızın bu bulgusunu açıkladığı düşünülmektedir. Bunu destekleyen diğer şema ise mükemmeliyetçilik erken dönem uyumsuz şemasıdır. Kusursuz olma ve mükemmel bir şeyi yapmış olmak genellikle kültürel olarak onaylanan bir şeydir. Dolayısıyla bireyler kusursuz olmalarının yanında artı bir değer olarak mükemmel olma davranışlarının onaylanacağını düşünebilirler. Haliyle onay arayıcılık ile yüksek standartlar mükemmeliyetçilik arasında doğrudan bir bağlantı vardır ve bulgular bu kuramsal yaklaşımı desteklemektedir. Diğer bakış açısıyla erken dönemde erkeğe beklenti yükleyen anne baba ve toplum; meslek sahibi olan hatta anne olarak toplumda yer edinen kadından beklentilerini de değiştirmektedir. Aynı zaman kadın danışmanların annelik, ev hanımlığı, iş kadını ve eş gibi pek çok toplumsal rolü bir arada ve iyi bir şekilde götürme zorunluluğu mükemmeliyetçilik şemalarını aktive etmiş olabilir. Çünkü kadın ancak bunların hepsini

bir arada ve iyi olarak yapabilirse mesleki yaşamına devam edebilir.

Danışman Adayları Açısından bakıldığında ise erkek psikolojik danışman adaylarının kadınlara göre daha fazla duygusal yoksunluk, duyguları bastırma, terk edilme, kusurluluk, mükemmeliyetçilik erken dönem uyumsuz şemasına sahip olduğunu göstermektedir. Erkek danışman adaylarının kadınlara göre yüksek puan aldığı alanlara bakıldığında bu şemaların çoğunlukla kopukluk ve reddedilmişlik alanına girdiği görülmektedir. Kopukluk ve reddedilmişlik alanı diğerleri ile güvenli ve tatmin edici bir bağlantı kuramama ile ilgili bir alandır. Bu alandaki kadınlar ve erkekler arasındaki farklılığın kaynağı sosyalleşme sürecindeki farklılıklarından kaynaklı olabilir. Toplumumuzda kız çocuklarının küçükken oynadıkları oyunların duyguları ve sosyal beğenileri içerdiği görülür. Erkek çocuklar ise böyle davranışlarla ödüllendirilmez. Bu durum farklı kültürlerde yapılan araştırmalarda da desteklenmektedir. Brody ve Hall'a göre (1993) aileleri kız ve erkek çocuklarını farklı yaklaşımlarla eğitebilmektedir. Anneler kızlarıyla konuşurken daha çok mimik kullanmakta, kızlarına hikâye anlatırken bile oğullarına nazaran daha duygusal ifadeler içeren kelimeleri tercih etmektedirler. Aynı zamanda kızların dil becerilerinin erkeklerden daha erken gelişmesi kızların duygularını açıklamak ve başkalarının duygularını anlamakta daha çabuk gelişmelerini sağlamaktadır. Bu durum erkeklerin büyüdüğü zaman daha fazla duyguları bastırma, duygusal yoksunluk, kusurluluk şemalarını içeren kopukluk ve reddedilmişlik alanında yüksek puan almasını açıklayabilir.

Mükemmeliyetçilik ve aşırı eleştirelilik şemasında erkeklerin yüksek puan alması yine toplumsal rollerle açıklanabilir. Bu şema aşırı duyarlılık ve baskılanma alanına girmektedir. Aşırı duyarlılık ve baskılanma alanındaki şemalar kendiliğindenlik ve oyun ihtiyacımızın yeterince karşılanmaması sonucunda gelişmektedir. Toplumumuzda erkeklerin küçükken oynadığı oyunlarda bile ciddi olmaları beklenmektedir. Anne babalar ve toplum erkeklere sürekli başarılı olmaları evlerinin geçimini sağlamaları, evin lideri olmaları ve aslında hata yapmamaları beklentisini yüklemektedir. Bu süreç erkeklerin mükemmeliyetçilik ve aşırı eleştirelilik boyutunda yüksek puan almalarını sağlamış olabilir.

Araştırma bulgularına bakıldığında kadın psikolojik danışmanlarla erkek danışmanların durumluk kaygıları arasında fark yokken kadınların sürekli kaygılarının erkek danışmanlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Danışman adayları açısından ise araştırma bulguları kadın psikolojik danışman adaylarının durumluk ve sürekli kaygılarının her ikisinin de erkek danışman adaylarına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç bize kızların erkeklere göre daha çok onay aradıkları daha çok mükemmel olarak değerlendirilerek onay alma ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanamama riski taşıdığını haliyle sürekli kaygılarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu açıklamaya dayalı olarak bayan danışmanların danışma sürecinde başarılı olmaları ve bu başarılarının danışan tarafından onaylanması beklentisi içinde olduklarını söyleyebiliriz. Kadınlar danışma sürecinde yardım ederken yardımlarının ise yaramasını ve o kişiler tarafından takdir edilmelerini bekliyor olabilirler. Bunun gerçekleşmemesi kaygısı ise kadın danışmanların kaygılarını yükseltmektedir. Kadın danışmanların erkek danışmanlardan daha fazla sürekli kaygı yaşıyor olmaları, literatürde bulunan kaygı bozuklukları dahil bazı psikopatolojilerin kadınlarda daha sık görüldüğü bilgisiyle uyumlu bir sonuçtur (Gove, 1987; Rossi and Rossi, 1997).

Psikolojik danışmanlarda Erken dönem uyumsuz şemalarına göre durumluk kaygılarının karşılaştırılması yapıldığında durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamalarının farklılaşmış farklılaşmadığı test edilmiştir. Karamsarlık, sosyal izolasyon, onay arayıcılık erken dönem uyumsuz şema şema puanları yüksek olanların durumluk kaygı puan ortalamaları da yüksektir. Haklılık erken dönem uyumsuz şeması ele alındığında ilgili erken dönem uyumsuz şema puanı yüksek olanların durumluk kaygı puan ortalamaları düşük olanlarınkinden anlamlı olarak yüksektir. Danışmanların durumluk kaygı puan ortalamaları kusurluluk ve terkedilme erken dönem uyumsuz şeması açısından

karşılaştırıldığında ilgili erken dönem uyumsuz şemalardan yüksek puan alan danışmanların durumluk kaygı puanları düşük olanlardan anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Kuramsal olarak her iki şema ayrılma ve dışlanma şema alanı içerisinde bulunup birbiriyle ilişkilidir. Bu bulguyu şöyle açıklayabiliriz. Terkedilme erken dönem uyumsuz şema puanı yüksek olan bireyler kendilerinin herhangi bir nedenle terkedileceği şemasına sahip olduklarında söz konusu şemayı harekete geçirmede kusurlu davranma tetikleyici bir sebep olarak değerlendirilebilir. Şayet danışma sürecinde danışman bir hata yapacak olursa danışan tarafından bu kusurunun onaylanmayacağı kendisinin olumsuz olarak değerlendirileceği kaygısını taşır. Çünkü kusurluluğun terkedilmesi için geçerli bir neden olduğuna inanır. Araştırmanın bu bulgusu hem kuramsal olarak hem de pratik yaşamdaki gözlemler tarafından desteklenmektedir.

Danışman adaylarının RPD son sınıf öğrencilerinin erken dönem uyumsuz şemalarına göre danışma öncesi kaygı durumlarının farklılaşp farklılaşmadığı bağımsız gruplar için t testi ile sınanmıştır. Danışman adaylarının duygusal yoksunluk haklılık terkedilme cezalandırıcılık erken dönem uyumsuz şema puanlarının düşük ve yüksek olmasına göre durumluk kaygı puan ortalamaları farklılaşmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Ö., Köroğlu, E. (2000). *Psikiyatride kullanılan klinik ölçekler*. Ankara: HYB.
- Bergin, A.E., & Solomon, S. (1970). *Personality and performance correlates of empathic understanding in psychotherapy: New Directions in Client-Centered Therapy*, Boston: Houghton Mifflin
- Carter, D. K., & Pappas, J. P. (1975). Systematic desensitization and awareness treatment for reducing counselor anxiety. *Journal of Counseling Psychology*, 22(2), 147.
- Cormier, S. & Nuriou, P. S. (2003). Interviewing and change strategies for helpers: Fundamental skills and cognitive behavioral interventions. (5th ed.). Pacific Grove: Thomson-Brooks/Cole.
- Daniels, J. A., & Larson, L. M. (2001). The Impact of Performance Feedback on Counseling Self-Efficacy and Counselor Anxiety. *Counselor Education and Supervision*, 41(2), 120-130.
- Gibson, R. L., & Mitchell, M. H. (1999). *Introduction to counseling and guidance* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kalkan M., Odacı H., (2005). Cinsiyet ve cinsiyet rolünün psikolojik yardım almaya ilişkin tutumlarla ilişkisi. *PDR Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, cilt.3, no.23, ss.57-64,
- Lambert, M. J., & Ogles, B. M. (2009). Using clinical significance in psychotherapy outcome research: The need for a common procedure and validity data. *Psychotherapy Research*, 19(4-5), 493-501.
- Martin, R., Young, J., E. (2010). Schema therapy. In K. S. Dobson (Ed), *Handbook of Cognitive- Behavioral Therapies* (3ed rd). London: Guilford.
- McGinn, L. K., Cukor, D., & Sanderson, W. C. (2005). The relationship between parenting style, cognitive style, and anxiety and depression: Does increased early adversity influence symptom severity through the mediating role of cognitive style?. *Cognitive Therapy and Research*, 29(2), 219-242.
- Mooney, T. F., & Carlson, W. A. (1976). Counselor trainee emotional responses to initial counseling-interview stress. *Journal of Counseling Psychology*, 23(6), 557.
- Muris, P. (2006). Maladaptive schemas in non-clinical adolescents: relations to perceived parental rearing behaviours, big five personality factors and psychopathological symptoms. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 13, 405e413.
- Öner, N., Le Compte, A. (1998). *Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri El Kitabı*. 2. Basım. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Rafaeli, E., Bernstein, D. P., & Young, J. (2010). *Schema therapy: Distinctive features*. Routledge.

- Safran, J. D. (1990). Towards a refinement of cognitive therapy in light of interpersonal theory: I. Theory. *Clinical Psychology Review*, 10(1), 87-105.
- Sheffield, A., Waller, G., Emanuelli, F., Murray, J., & Meyer, C. (2005). Links between parenting and core beliefs: Preliminary psychometric validation of the Young Parenting Inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 29(6), 787-802.
- Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., & Çakır, Z. (2009). Erken dönem uyumsuz şemaların değerlendirilmesi: young şema ölçeği kısa form-3'ün psikometrik özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1), 75-84.
- Spielberger C., D., Lushene R.E.: 1970 Manual For State-Trait Anxiety Inventory, Paloalto, California: Consulting Psychologists.
- Turk, D. C., & Salovey, P. (1985). Cognitive structures, cognitive processes, and cognitive-behavior modification: I. Client issues. *Cognitive Therapy and Research*, 9(1), 1-17.
- Van Vlierberghe, L., Braet, C., Bosmans, G., Rosseel, Y., & Bögels, S. (2010). Maladaptive schemas and psychopathology in adolescence: On the utility of young's schema theory in youth. *Cognitive Therapy and Research*, 34(4), 316-332.
- Young, J.E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Sarasota, FLO: Professional Resource Exchange.
- Young, J. E., & Lindemann, M. D. (1992). An integrative schema-focused model for personality disorders. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 6(1), 11.
- Young, J. E. & Klosko, J. S. (1994). *Reinventing your life*. PT Gramedia Pustaka Utama.
- Young, J.E., Klosko, J.S. y Weishaar, M.E. (2003). *Schema therapy: a practitioner's guide*. New York: The Gilford Press.

Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin Zabun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2566-2513>

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Sivas – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 30.01.2020

Kabul: 23.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Kilmigad Kazası

Sivas

Nüfus Defteri

Demografik Yapı

Eşkâl

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41550>

Öz

Çalışmada yer alan Kilmigad kazası, nüfus kayıtlarının tutulduğu tarihte (1838) Sivas sancağına tabii kazalardan biridir. Günümüzde ise, idari taksimatta yer almamaktadır. Kayıtları tutulan köylerin büyük çoğunluğu günümüzde Sivas ili Yıldızeli ilçesine tabiidir. Birkaç köy ise Tokat ili Artova ve Yeşilyurt ilçelerine tâbidir. Osmanlı Devleti'nde nüfus defterlerinin kaydedilmesi genelde askere alınacakların belirlenmesi ile ilişkilendirilir. Erkek nüfusun demografik yapısı ölüm, doğum oranları, ortalama ömür ve eşkâl özellikleri konularında önemli bilgiler içermektedir. Erkek nüfus bilgilerinin sağlıklı tutulmuş olmasından hareketle, erkek çocuklar dâhil, toplam nüfus erkek nüfusun iki katı olacak şekilde hesaplanabilir. Çünkü erkek nüfusu kadar yaklaşık olarak kadın nüfusunda olduğu pek çok kaynakta yer almaktadır. Yaş aralıkları arasındaki dağılımdan hareketle, doğum-ölüm oranları, ortalama ömür konularında fikir yürütülebilir. Bu çalışmada 1838 tarihli Osmanlı nüfus defterleri ekseninde, Sivas sancağına bağlı Kilmigad kazasındaki 49 pâre (adet) köyün erkek nüfusunun demografik özellikleri ve eşkâlleri belirlenmiştir. Veriler, nüfusun yaş dağılımı açısından oldukça çarpık bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nüfusta en fazla payı olan (%34.5) yaş grubu 0-10 yaş grubu iken, en az payı olan (%2.6) yaş grubu ise, 61-70 yaş grubudur. 0-10 yaş grubunun %41'nin 10 yaşını tamamlamadan öldüğü görülmektedir. Bu durum çocuk ölüm oranlarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, tedavi imkânlarının yetersizliğine ve salgın hastalıkların yaygınlığına yorulabilir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Zabun, S. (2020). Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 483-495.

Demographic Characteristics of Residential Male Population According to the 1838 Population Book of Kilmigad Distric in Sivas Province

Asst. Prof. Dr. Sezgin Zabun

Sivas Cunuhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of
Economics, Sivas – TURKEY

Artcile History

Submitted: 30.01.2020

Accepted: 23.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Kilmigad District

Sivas

Register of Population

Demographic
Structure

Description

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41550>

Abstract

The Kilmigad district in the study is one of the tributary to Sivas district on the date of registration of the population (1838). Today, however, it is not included in administrative division. The vast majority of the registered villages are now tributary to the Sivas province, Yıldızeli district. But, a few villages are tributary to Artova and Yeşilyurt districts of Tokat province. In the Ottoman State, the recording of the population books is generally associated with the determination of those to be recruited. The demographic structure of the male population contains important information on death, birthrates, average life andequality characteristics. Based on keeping the male population information healthy, the total population, including boys, can be calculated to be twice the male population. Because there are many sources saying that the female population as much as the male population approximately. Based on the distribution between ageranges, ideas can be made a bout birth-death rate sandaverage life span. In this study, the demographic characteristics of the male population of the 49 villages in the Kilmigad district of Sivas province were determined based on Ottoman population registers in 1838. The data show that the popoulation shows a very disorted ditribution in terms of age ditribution. While the age group with the highest share (34.5 %), is the 0-10 age group, the age group with the lowest sahare (2.6 %) is 61-70 age group. It is seen that 41 % of 0-10 age group died before completing 10 years of age. This shows that child mortality rates are quitehigh. This resultmay be exhausted by the insufficiency of treatment facilities and the prevalence of epidemic diseases.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1838 yılında, Sivas sancağının kırsalını inceliyorsanız, karasal iklime sahip bir coğrafyada sınırlı tarım, hayvancılık ve tahıl üretimini inceliyorsunuz demektir. Aradan geçen yaklaşık 200 yıl sonra aynı köylerde günümüzde de tarımda makineleşmenin getirdiği avantajla ettikleri arazinin ölçeği büyümüşse de yine tahıl yetiştirilmekte ve büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kırsal nüfusun sosyal ve ekonomik özelliklerini incelerken, konuya köylü ekonomisi diye nitelenebilen bir sosyo-ekonomik modelle yaklaşmak çalışmanın sınırlarını belirlemek bakımından yararlı olacaktır (Güran, 1998:112).

İltizam usulü köylünün mültezimlerle eliyle suiistimaline yol açmıştır. Bahse konu yıllarda yük hayvanı olan öküzlerle tarım yapıldığı için hasat mevsimi gecikirdi. Mültezim ya da görevlileri gelmeden hasattan tasarruf etmek, ambara almak, değirmene götürmek mümkün değildi. Mevsim kışa döner yağış bir yandan hayvanlardan, hırsızlardan korumak bir yandan, köylü canından bezerti. Malikâne sisteminin gayesi, ihdasını ilan eden fermanın da tespit ettiği gibi, sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kar sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktır (Genç, 2010:107). İltizam usulünden vazgeçen devlet mültezimlerin yerine kayd-ı hayat şartı ile askeri zümreyi getirdi. Ancak süreç kırsaldan kentlere göç şeklinde gelişmektedir. Köyler boşalmakta, kentlerde nüfus artmaktadır. Tabiatıyla bu göçün sosyo-ekonomik sonuçları ortaya çıkmaktadır. Reaya ve sipahilerin tumarları terk etmesi ve kent nüfusunun giderek artması, tarımsal üretime darbe vurmuş, devletin mali gelirlerini azaltmış ve kentlerin işe sorunlarını ağırlaştırmıştır (Pamuk, 2010:128).

Nüfus kayıtları askerlerin tespiti için tutulmuş olsa bile, erkek nüfusun eşkâl bilgilerinin yansira, ortalama ömür, doğum oranları, ölüm oranları hakkında da kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Nüfus sicilleri, Osmanlı hükümetinin her türlü nüfus istatistikleri için temel oluşturmuştur ve sicil kayıtlarının suretleri de İstanbul'a gönderilmiştir (McCarthy, 1998:4).

Nüfus artışından hareketle ülkede olumlu gelişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz. Göç dışındaki nüfus artış nedenleri pozitif etkenlerdir. Nüfus değişikliklerinin 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi üzerinde derin ve olumlu etkisi olmuştur. Tahmin edildiğine göre, imparatorluğun nüfusu yılda % 0.8 artmıştır. 1830'dan evvel nüfus muhtemelen azalmış; fakat 1830'dan sonra kompleks faktörlerin bir araya gelmesiyle hatırı sayılır bir şekilde çoğalmıştır. Bu faktörlerin arasında, hastalıkların azalması, sıhhi şartların iyileşmesi, emniyet, nakliyat ve münakale ve imparatorluğa büyük sayıda göçmen gelmesi sayılabilir (İnalçık, 2004:901). Anadolu'da yüksek doğum oranlarının nedeni olarak gelenekler, inançlar, korunma yöntemlerinin bilinmemesi vs. sayılabilir; ancak muhtemeldir ki en önemli neden çocuklardaki yüksek ölüm oranlarıdır. Anadolu nüfus artışının temelinde yüksek doğum oranı bulunur. Loğusalıkta ölüm oranı yüksek; ama doğurganlık dönemi boyunca yaşayan bir kadın, 6 çocuk doğurmayı bekleyebilmiştir ve bu 6 çocuktan 3 tanesi, 5 yaşına gelmeden ölmüştür. Yaşanılan bölgeye bağlı olarak, sıradan bir Anadolu insanı 25 ile 35 yıl arasında ömür sürmüştür (McCarthy, 1998:2).

I. OSMANLI DEVLETİNDE NÜFUS SAYIMI ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımının elzem olduğu düşüncesinin fiiliyata geçirilmesi, Osmanlı-Rus savaşının sonrasına tesadüf eder. Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminden hemen sonra 1830'da oluşturulan özel bir mecliste, bütün ülkede genel bir sayım yapılması kararlaştırıldı. Meclis sayımın öncelikle nerelerde, kimler tarafından ve nasıl yapılacağını belirledi (Çadırcı, 1997:45). Osmanlı İmparatorluğu'nda modern manada bir nüfus sayımı II. Mahmut Dönemi'ne kadar yapılmamıştır. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla gelinceye kadar bugünkü manada bir nüfus sayımı görülmemektedir. XVI. yüzyılda nüfusa ait veriler, genellikle vergi mükellefi olan hane, bennak, vergi mükellefi olmayan muhassıl, hatip, imam, âma, malul, pir-i fanivs. gibi kişileri içine almaktadır (Halaçoğlu, 1995:40).

II. Mahmut Dönemi pek çok yeniliği getirmiştir. Bunlardan biride nüfusun tespit edilmesidir. Kaynaklarda nüfusun tespit edilmesinin amacının askere almada etkinliği artırmak ve vergi mükelleflerinin tespiti olduğu sıklıkla ifade edilir. Osmanlı nüfus istatistikleri, önemli idari ve askeri ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiştir. Sayımlar, arazi tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi 19. yüzyıl idaresi açısından son derece önem kazanmıştır (Karpas, 2010:35). Alınan nüfus sayımı kararı uygulamaya konulmuştur. Erkek nüfus kaydedilmiştir. Çocukların baba adı ve yaşı belirtilirken, yetişkin erkek nüfusun saç-sakal rengi, baba adı, yaşı, boyu gibi bilgileri kaydedilmiştir. İlk olarak 19. yüzyılda İmparatorluğun nüfusu hakkında bilgiler ortaya çıkmaktadır. Önce 1831 yılında yalnız askere alınacak erkekleri saymak amacıyla, daha sonra 1844 yılında da nüfus teskeresi verilecek vatandaşları saptamak için iki sayım yapıldığını görmekteyiz (Tuncer, 1976:99). Nüfus sayım kararı alındıktan sonra gerekli hazırlıklar yapılmış ve bütün Osmanlı coğrafyasında sayımlar gerçekleştirilmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1830 baharında Rumeli ve Anadolu taraflarında bulunan bütün eyalet, sancak ve kasaba ve köylerde sayıma başlanmıştır (Çadırcı, 1997:45).

19. yüzyılın ulaşım ve iletişim imkânları bu büyük coğrafyada sicil kayıtlarını daha da güçleştiriyordu. Osmanlı nüfusuna ilişkin veriler, her bir Osmanlı vilayetinde, sicil memurları tarafından kayda geçirilmiştir. Her ne kadar bu konuda ideal çalışma yöntemi, kayda geçirmelerin eksiksiz yapılması ve nüfus sicillerinin de sürekli güncelleştirilmesi olmak gerekir idiyse de, kendiliğinden anlaşılabilir ve hak verilecek nedenlerle, siciller hiçbir zaman tam mükemmellik gösterir biçimde tutulmamıştır (McCarthy, 1998:3).

II.XIX. YÜZYILDAKİLMİGAD KAZASI

Çalışmamıza esas teşkil eden nüfus defterinde "Sivas sancağında vaki Kilmigad kazasının ..." ifadesi yer almaktadır. Kazanın doğusunda Yıldızeli kazası, batısında Akdağmadeni kazası, güneyinde Emlak kazası, kuzeyinde ise Artukabad kazası yer almaktadır. Günümüzde böyle bir kaza yoktur ve kazanın köylerinin kahir ekseriyeti Yıldızeli kazasına bağlıdır. Bölgeye 1071'den itibaren çeşitli Türkmen boylarının yerleştiği bilinmektedir. Sivas'ın güneyinde bugünkü Kangal kazasının bulunduğu yerlerde Yellüce, Mancılık ve Alacahan bölgelerinde yurt tutmuşlardı. Aynı evkafa bağlı olup Yeni-il deYaban-eri olarak adlandırılan Haleb Türkmenleri de Sivas taraflarına yaylağa çıkmakta ve Dulkadirli Türkmenleri ile Yeni-il'i meydana getirmektedirler. Yine Sivas'ın batı, kuzey ve doğu taraflarında Ulu-yörük adlı bir Türkmen gurubu bulunmaktaydı (Halaçoğlu, 1995:47-48).

Kilmigad kazası yerleşim alanı Anadolu'da ki en cazip yer olmayabilir, ama yerleşmek için gerekli asgari koşulları da taşımaktaydı. İskân için tercih edilen yerlerin ziraat yapmaya elverişli, verimli ve su kaynakları bakımından yeterli olması gerekirdi. Ayrıca iskân mahalli civarında hayvan sürüleri için otlak ve yaylak yerlerinin bulunmasına da dikkat edilmekteydi (Koç, 1889:36-37). Kilmigad kazası ortalama 1400-1500 rakıma sahip, karasal iklimin hâkim olduğu bir bölgedir. Günümüz İç Anadolu Bölgesi'nin doğusunda yer alan Kilmigad kazasında, yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve kar yağışlı geçer. İç Anadolu Bölgesi'nin çoğu bölümünü, ortadaki bir yayla oluşturuyordu; sert iklimli, çobanlığa elverişli, tahıl ürünleri ekimi yapılan kurak bir arazi, bu yayla, dağlık doğunun içine doğru uzanmaktaydı (McCarthy, 1998:1).

Kilmigad kazasının meskûn ikamet edilen 49 pâre, adet köyü bulunmakta iken, 18 pâre köyü ise metruk (terkedilmiş) durumdadır. Bu köylerin isimleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kilmigad Kazası Köyleri

KİLMİGAD KAZASI MESKÛN KÖY ADLARI					KİLMİGAD KAZASI METRUK KÖY ADLARI	
Sarıkaya	Akçalı	Ağumu	Akpınar	Akçahoca	Gökçehalil (Çobanoğlu)	Gökçeli
Üyük	Beyyurdu	Katıralan	Nallı	Toğla (Ç)	Karabulud (Sarıalan)	Azad (Azadlı)
Karakaya	Kabuköy	Yağlıdere	Konak	Kaman	Altıparmak (Abdioğlu)	Karagil
Çerdiğin	Başköy	Sekücek	Gazili	Bayezid	Köpekyeri	Yenice
Tayalanı	Tat	Çobansaray	Yağmırcuk	Oylubağ	Mescidli	Bula (Bulamur)
Delukkaya	Çavuşlu	Akviran-ı Kebir	Çakraz	Akviran-ı Sağır	Mürdel	Yavi
Karalar	Ekecik	Çubuk	Yassıkara	Şeyh Halil	Oyuk	Göl
Ağlıkaya	Karakoç	Ürekil	T.Karalar	Cizözü	Ağcakale	Elmabeli
Kadıköy	Ramazanlı	Çavuşlu(Ü)	T.Çöte	Karavartan	Hacıköy	Killik
Blıcek	Çalapverdi	Kıvşak	Çukursaray			

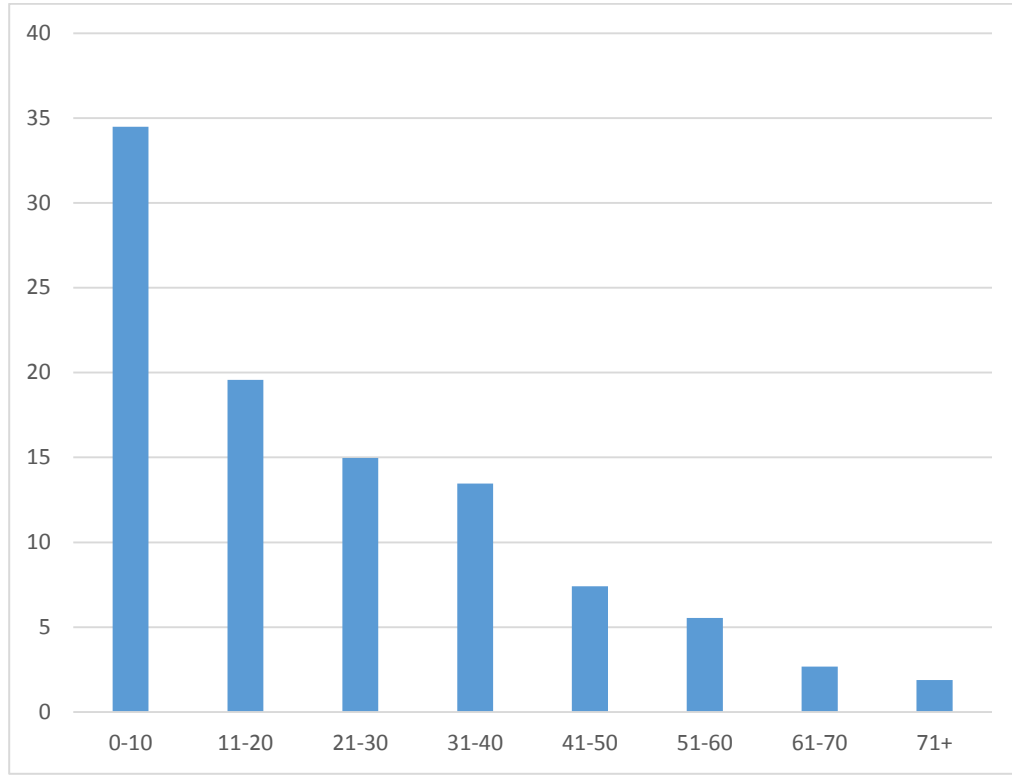
Kaynak: Nüfus Defterleri (NFS.d) 2365 1254 Ra.11.

Köylerin isimlerinin tasnifinde orijinal nüfus defterindeki tasnif sırası esas alınmıştır. Kazada meskûn 49 (kırk dokuz) köy mevcuttur. Nüfus defterinin sonunda verilen icmal kayıtlarına göre köylerde toplam 2514 erkek nüfus yaşamaktadır. Bu nüfusun 167'si yabancı olarak tanımlanmıştır. Yerli nüfus ise 2347'dir. Bahse konu nüfus, 49 köyde 688 hanede ikamet etmektedir. Toplam yerli erkek nüfusun 2347 olmasından hareketle, kadın nüfusunun da hesaba katılmasıyla 2347 sayısını 2 (iki) ile çarptığımızda toplam nüfusun tahminen 4694 olduğunu söyleyebiliriz. Meskûn köyler arasında en yüksek nüfusa sahip köy yaklaşık 294 nüfusla Beyazid iken, en düşük nüfusa sahip köyün yaklaşık 16 nüfusla Gazili olduğu görülmektedir.

III. KİLMİGAD KAZASI ERKEK NÜFUSU DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Göç olgusunun çeşitli nedenleri vardır. Can ve mal emniyeti göçün önemli nedenlerindedir. Göç kararı alan kişinin vazgeçmesi gereken şeylerle ulaşılabilecek şeyler arasında bir tercihte bulunduğu söylenebilir.18. Yüzyılda Osmanlı eyaletlerinde köylülerin sık sık topraklarını bırakıp kaçtığı konusunda hiçbir kuşkuyla yer olmadığı gibi, bunun önem ve anlamını yorumlamak da güç değildir. Köylüler kolay kolay düzenlerini bozup kaçıp gitmezler, çünkü bu, evleri, duvarları, bahçeleri ve emlak cinsinden bir yatırım yapılarak meydana çıkarılmış diğer şeyleri geride bırakmak anlamına gelir. Köylüler yerlerini bırakıp kaçıyorlarsa, yaşam, gerçekten de, her şeyi geride bırakmanın zarar ve risklerini göze almayı haklı kılacak keredede, katlanılmaz derecede külfetli veya tehlikeli bir hale gelmiş demektir (İnalçık, 2004:803).

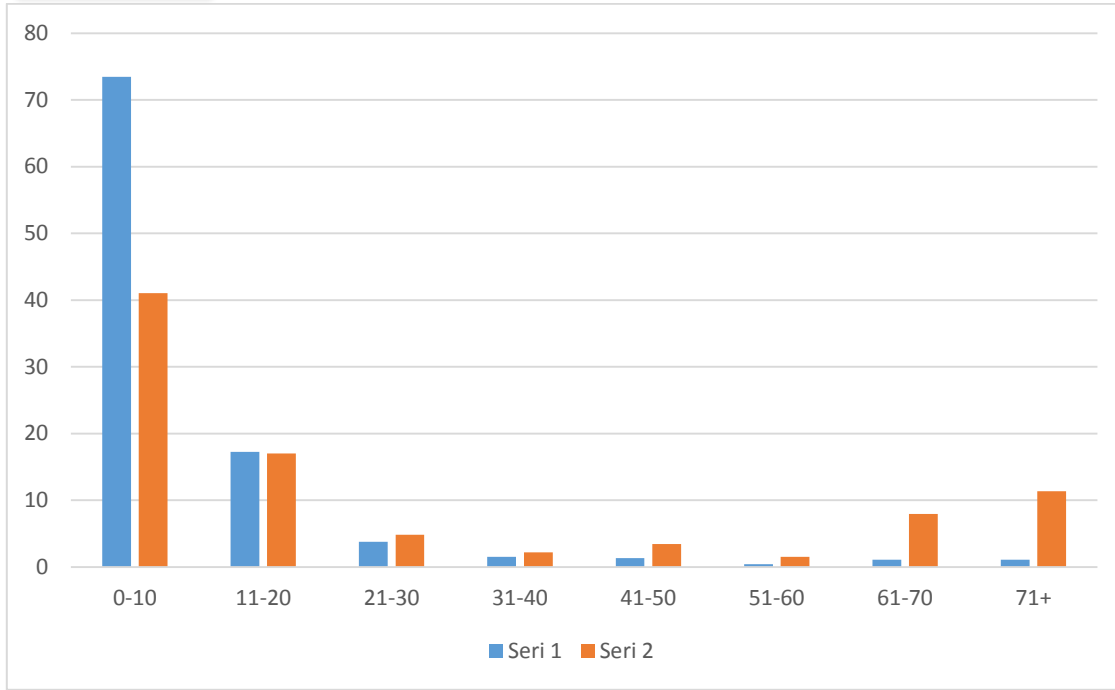
19. yüzyılda Osmanlı nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Daha iyi beslenme, ulaşım, güvenlik, iletişim imkânlarına bağlı olarak doğum ve bilhassa ölüm oranlarındaki önceki yıllara nispetle olumlu gelişmeler, özellikle Kafkaslardan yaşanan göçler bu nüfus artışında önemli rol oynamıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Anadolu nüfusunun önemli ölçüde artmış olabileceğini göstermektedir. Barkan 16. Yüzyıl ortasındaki 50 yıllık bir dönemde Anadolu da nüfusun yüzde 60' ın üzerinde artmış olduğunu söylemektedir (Tuncer, 1976:99). Kilmigad kazası 49 köyünde ikamet eden erkek nüfusunun yaş dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusu Yaş Dağılımı

Şekil 1’de de görüldüğü üzere nüfusun yaş dağılımı azalan bir seyir izlemekte ve ileri yaş gruplarının nüfustaki payı giderek azalmaktadır. 0-10 yaş aralığında nüfusun % 34.5’ i (809 kişi), 11-20 yaş aralığında %19.5’i (459 kişi), 21-30 yaş aralığında %14.9’u (351 kişi), 31-40 yaş aralığında % 13.4’ü (316 kişi), 41-50 yaş aralığında, %7.4’ü (74 kişi), 51-60 yaş aralığında %5.5’i (130 kişi), 61-70 yaş aralığında %2.6’sı (63 kişi), 71 ve üzeri yaşta olanlar ise %1.8’i (44 kişi)’dir. Nüfusun bu şekildeki orantısız/çarpık dağılımını çocuklardaki yüksek doğum ve ölüm oranları ile izah etmek mümkündür.

Şekil 2’de Kilmigad kazası 49 köyünde ikamet eden erkek nüfusunun ölüm oranları dağılımı gösterilmiştir. Birinci sütunlar ilgili yaş grubunun toplam ölümlerdeki oranlarını ikinci sütunlar ise, ölenlerin kendi yaş grubu içindeki oranlarını temsil etmektedir.

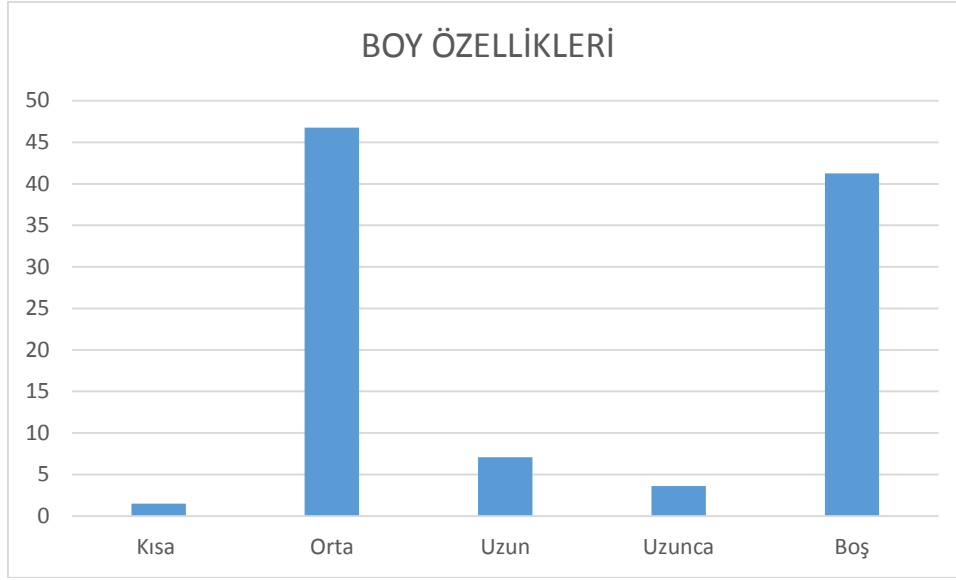
Şekil 2: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusu Ölüm Oranları Dağılımı

Elimizdeki Kilmigad kazasına ait nüfus defterinde 49 köyün her birine ait bilgilerin titizlikle kaydedildiğini söyleyebiliriz. Köylerin resmi adları, köyün halk arasındaki başka bir adı varsa bu dahi yazılmış, kişinin ya da ailenin lakapları belirtilmiştir. Ayrıca kişiye ait çolak, yekçeşm, mecruh vs. tanımlayıcı bilgilerde yer verilmiştir. İç Anadolu'daki iller de doğu illerinde geçerli olan yüksek doğum ve ölüm oranlarını aynen paylaşıyorlardı; ama nüfus sicilleri daha iyi tutulmuştu ve o sicillerdeki veriler daha güvenilir nitelikteydi (McCarthy, 1998:24). Yukarıdaki Şekil 2' de de görüldüğü gibi doğum ve ölüm oranları oldukça yüksektir. Bütün zirai toplumlarda, 16. yüzyıl İtalya'sı veya 17. yüzyıl Fransa'sı yahut da 19. yüzyıl Hindistan'ı hangisi olursa olsun, nüfus hepsinde doğum ve ölüm oranlarının yapısı ve değişimleri benzer yapıdadır. Brüt doğum oranları çok yüksektir ve hepsinde binde 35 ile 55 arasında değişmektedir. Doğurganlık döneminin sona erdiği 45-50 yaşına kadar evli kadınların dünyaya getirdikleri çocuk sayısı ortalaması en az 5'tir (Cipolla, 1980:80).

İnsanlığın sağlık alanındaki ulaştığı bilgiler, doğum ve ölüm oranları üzerine olumlu sonuçlara yol açmıştır. Yani, ister doğuşta hayat umudu, ister kaba ölüm oranı şeklinde ifade edilsin, ölümlerde meydana gelen değişme, yaşama koşullarında ki değişme ve iyileşmenin ürünüdür (Tuncer, 1976:13).

IV. KİLMİGAD KAZASI ERKEK NÜFUSUNUN EŞKÂLLERİ

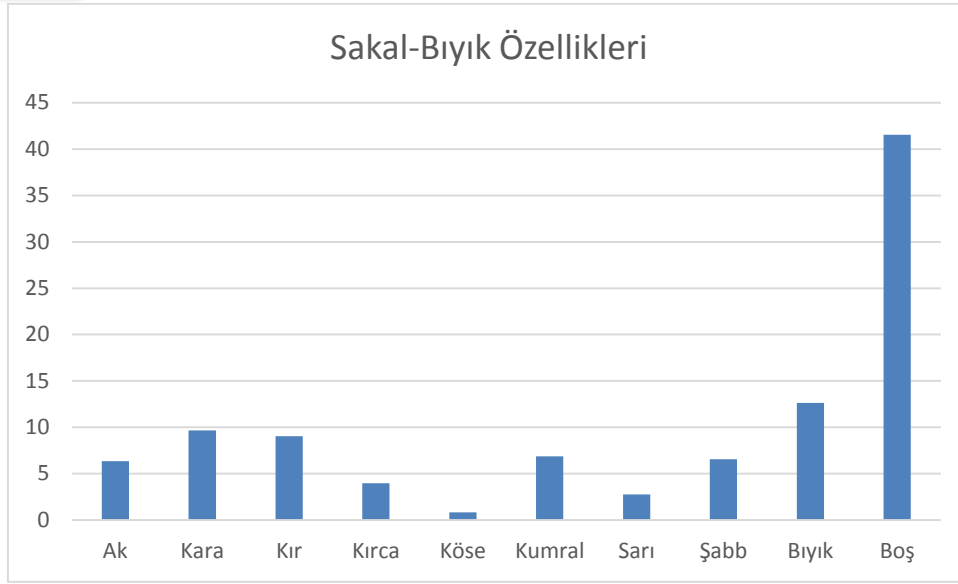
Kilmigad kazasına ait 49 köyde ikamet eden erkek nüfusun boylarına dair bilgilerin dağılımı grafik 3'de gösterilmiştir. İlgili grafikte boş olarak gösterilen sütun henüz gelişme döneminde olan çocuk ve gençleri yani boy vasıfları belirtilmemiş olan 968 kişiyi temsil etmektedir.

Şekil 3: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusu Boy Dağılımı

Şekil3'te de görüldüğü üzere Kilmigad kazası erkek nüfusu boy özellikleri, kısa, orta, uzun ve uzunca olarak belirtilmiştir. Bu şekilde boy vasfı belirtilenlerin arasında "orta" boylu olarak belirtilenlerin oranı % 79.3 (1097 kişi), toplam nüfustaki oranı grafikte de gösterildiği gibi %46.8'dir. "uzun" olarak belirtilenlerin boy vasfı belirtilenler arasındaki oranının % 12 (166 kişi), toplam nüfustaki oranının ise % 7.1 olduğu görülmektedir. "uzunca" olarak belirtilenlerin boy vasfı belirtilenler arasındaki oranı % 6.1 (85 kişi) toplam nüfus içindeki oranı ise % 3.6'dır. Son olarak "kısa" olarak belirtilenlerin boy vasfı belirtilenler arasındaki oranı % 2.5'i (35 kişi) ken, toplam nüfus içindeki oranı %1.5 düzeyindedir. Henüz gelişme dönemini tamamlamamış çocuk ve genç olan 968 kişinin boy vasfı belirtilmemiştir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle bahse konu kazada ikamet eden ve boy vasfı belirtilmiş yetişkin erkek nüfusun yaklaşık %80'inin orta boylu olduğunu, kısa boyluların ise sadece % 2.5 düzeyinde olduğunu söylemek mümkündür.

Kilmigad kazasında ikamet eden erkek nüfusunun sakal ve bıyık renklerine dair bilgilerin dağılımı grafik 4'de gösterilmiştir. İlgili grafikte boş olarak gösterilen sütun henüz gelişme döneminde olan çocuk ve gençleri yani sakal ve bıyık renk bilgileri belirtilmemiş olan 975 kişiyi temsil etmektedir.

Şekil 4: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusu Sakal-Bıyık Özellikleri

Şekil 4' te görüldüğü gibi Kilmigad kazası erkek nüfusunun sakal, bıyık renklerinde homojen bir dağılım olduğunu söyleyebiliriz." Boş " olarak gösterilen sütunda hakkında bilgi belirtilmemiş çocuklar yer almaktadır. Aksakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı %10.8, toplam nüfus içerisindeki oranı ise, % 6.4'dür. Kara sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı, %16.5, toplam nüfus içindeki oranı ise % 9.7'dir. Kır sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı, % 15.4, toplam nüfus içindeki oranı ise, % 9 düzeyindedir. Kırca sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı % 6.7, toplam nüfus içindeki oranı ise, % 4 seviyesindedir. Kumral sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı% 11.7, toplam nüfus içindeki oranı ise % 6.8'dir. Sarı sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı %4.7, toplam nüfus içindeki oranı ise, % 2,7'dir. Şabb sakallıların sakal, bıyık rengi belirtilenler arasında oranı %6,5, toplam nüfus içindeki oranı ise %6.5'düzeyindedir.Şabb-ı emred olarak belirtilenler sakalı, bıyığı yeni çıkmış olanlardır. Köse olarak kaydedilenlerin toplam nüfus içerisindeki oranı sadece %1.3 düzeyindedir. Yalnızca bıyığı olanların toplam nüfusa oranı %12.6 olup bunların ekserisinin askerlikle irtibatlı olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Kilmigad kazası nahiye iken kaza yapılmış önce Tokat, daha sonra ise Sivas sancağına bağlanmıştır. Elimizdeki Nüfus defterinde de Sivas sancağına bağlı olduğu belirtilmektedir. Kilmigad kazasına bağlı köylerin çok büyük çoğunluğu halen Sivas ili Yıldızeli ilçesine bağlıdır. Birkaç köy ise, Tokat ilinin Sivas Yıldızeli ilçesine komşu olan ilçelerine bağlıdır.

Kilmigad kazasında ikamet edilen 49 pârê köyü bulunmaktadır. Bu köylerde toplam olarak 2346 erkek nüfus kayıtlıdır. Nüfus verilerinde genellikle kadın erkek nüfusu oranları birbirine oldukça yakın olduğundan erkek nüfusu kadar da kadın nüfusunun olduğu kabul edilirse ilgili kazada yaşayan toplam nüfusun yaklaşık 4692 kişi olduğu tahmin edilebilir. Kazadaki 49 pârê köyde 688 hane kaydından hareketle hane başına düşen nüfus hesaplandığında; hane başına 6.8 kişi düşmektedir. Bu sayı genelde kabul gören ortalama hanehalkı büyüklüğü olan 5 sayısından yüksektir. Bu durum kırsalda hâkim olan ataerkil aile yapısına uygundur.

1838 tarihli nüfus defterine göre, 51-60ve 61-70 yaş aralığında olanların toplam nüfus içindeki oranı sadece %8.22 düzeyindedir. Nüfusun ilk yaş gurubunda yoğunlaşmasından doğum oranlarının yüksekliğini anlayabiliriz. İleri yaş guruplarındaki nüfusun azlığından da ölüm oranlarının yüksekliğini anlamak mümkündür. Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre çocuk yaşlarda ölüm oranları yüksektir. Eşkâl bilgilerinden anlaşılan yetişkinlerin büyük çoğunluğu sakallı, sadece bıyıklı olanların çoğunluğu fiilen asker veya redif askerdir. Boy kaydı verilenlerin büyük çoğunluğu orta boyludur. Uzun ve uzunca olanların oranı da kısıllara nispetle yüksektir. Kısa olanlar ise toplam nüfus içinde sadece %1.5 düzeyindedir. Hülâsa 1838 yılı Kilmigad kazasında yaşayan erkeklerin ekseriyetle orta boylu, sakallı olduğunu söyleyebiliriz. Yüksek doğum oranlarına karşın yüksek ölüm oranlarının kırsalda nüfus artışına mani olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi (BOA).

Nüfus Defterleri (NFS.d) 2365 1254 Ra.11.

Diğer Kaynaklar

Cipolla, C. M. (1980). *Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus*, (Çev. Mehmet Sırrı GEZGİN). İstanbul: Tur Yayınları.

Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları.

Genç, M. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Güran, T. (1998). *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1995). "Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler)", *Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Yapısı ve Aşiretler*, İçinde, (s.40-52), (Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları V. İlmi Kongresi, 26-27 Mayıs), Ankara.

İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları.

Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koç, Y. (1989). *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1021.

Mccarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar*. (Çev. Bilge UMAR), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Pamuk, Ş. (2010). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuncer, B. (1976). *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-20.

Ek 1:Kilmigad Kazası Erkek Nüfusa Ait Yaş Göstergeleri

Sıra No	KÖY ADLARI	YAŞ DAĞILIMI									ÖLÜM-YAŞ DAĞILIMI							KAYITLI	TOPLAM
		0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71+	0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71+	NÜFUS	HANE
1	Sarıkaya	15	6	7	8	4	3	3	1	1			1					47	13
2	Üyük	30	14	13	7	6	3	1	1	14	4		1					75	17
3	Karakaya	37	18	14	10	8	6	2	0	16		2				1		95	28
4	Çerdiğin	36	24	14	9	5	7	3	3	16	3							101	27
5	Tayalanı	9	9	4	6	1	4	1	0	5	3							34	12
6	Delukkaya	15	5	1	7	2	1	0	1	6	2							32	10
7	Karalar	12	3	2	4	3	3	0	0	4		1						27	10
8	Ağlıkaya	17	11	11	5	2	1	1	0	6	1					1		48	13
9	Kadıköy	19	17	11	6	9	3	2	1	9	1						1	68	20
10	Bilicek	19	8	15	7	7	5	5	0	1	1							66	12
11	Akçalı	4	4	0	1	2	0	0	0	3	2		1					11	2
12	Beyyurdu	7	2	0	2	0	0	0	1		1							12	2
13	Kabuköy	18	7	6	5	1	3	2	1	10	3	1				1		43	7
14	Başköy	10	4	4	7	0	2	1	1	7	2							29	11
15	Tat	15	10	7	7	2	5	1	0	6		1						47	17
16	Çavuşlu	15	8	9	6	1	0	2	1	9	1	1						42	12
17	Ekecik	18	18	11	7	2	5	3	2	11	3						1	66	20
18	Karakoç	25	14	7	10	2	4	1	0	10	3		1					63	19
19	Ramazanlı	11	2	2	2	2	1	0	0	7								20	6
20	Çalapverdi	15	2	5	3	1	1	0	0	5								27	7
21	Ağumu	17	17	9	9	4	4	1	1	5	1							62	22
22	Katralan	5	2	3	3	0	1	0	0	3		1	1					14	7
23	Yağlıdere	12	3	2	3	0	1	0	0									21	7
24	Sekücek	18	7	4	11	4	0	0	1	1								45	17
25	Çobansaray	18	13	10	19	9	1	2	0	2		1						72	25
26	Akvıran-ı Kebir	36	21	22	15	7	4	5	2	20	6	3		2			1	112	30
27	Çubuk	15	8	9	2	3	0	3	3	13	1							43	14
28	Ürekil	13	8	7	5	3	0	0	1	6	4							37	10
29	Çavuşlu(Ü)	25	16	9	5	1	2	3	0	9	2							61	14
30	Kıvşak	8	5	4	4	4	0	0	0	3	3							25	7
31	Akpınar	7	3	7	4	1	2	2	1	3	1						1	27	8
32	Nallı	12	2	2	3	3	2	0	0	7								24	6
33	Konak	4	1	2	0	2	0	0	0		1							9	3
34	Gazili	2	1	0	1	2	1	0	1	1								8	3
35	Yağmurcuk	4	1	1	2	2	0	0	0	2								10	3
36	Çakraz	36	17	17	20	5	4	1	7	18	3	3	2	1				107	37
37	Yassıkara	6	3	4	1	3	0	0	1	2	1							18	4

38	T.Karalar	41	23	11	13	8	5	3	2	18	5					1	1	106	30
39	T.Çöte	12	17	11	5	4	5	2	0	2	1				1			56	19
40	Çukursaray	7	9	3	3	2	4	0	1		1	1						29	10
41	Akçahoca	11	10	2	9	4	3	4	1	7	1					1		44	21
42	Toğla (Ç)	2	2	2	1	1	1	0	0	1								9	3
43	Kaman	41	16	9	15	6	2	1	1	23	1			1				91	20
44	Bayezid	40	27	31	12	13	17	4	3	16	11	2		1				147	35
45	Oylubağ	17	9	5	8	6	3	0	1									49	18
46	Akviran-ı Sağır	4	3	4	4	0	0	0	1	6	2							16	6
47	Şeyh Halil	21	19	5	12	12	7	3	2	6	2			1	1			81	24
48	Cizözü	16	4	9	4	1	2	0	1	6								37	10
49	Karavartan	12	6	4	4	4	2	1	0	6	1							33	10
TOPLAM		809	459	351	316	174	130	63	44	332	78	17	7	6	2	5	5	2346	688
Yüzde		34,5	19,57	14,96	13,47	7,417	5,541	2,685	1,88	73,451	17,257	3,761	1,549	1,327	0,4425	1,11	1,11		
Grubu içindeki Oranı										41,038	16,993	4,843	2,215	3,448	1,5385	7,94	11,4		

Ek 2:Kilmigad Kazası Erkek Nüfusa Ait Eşgal Özellikleri

Sıra No	KÖY ADLARI	BOY ÖZELLİKLERİ					SAKAL-BIYIK ÖZELLİKLERİ										KAYITLI NÜFUS	TOPLAM HANE
		Kısa	Orta	Uzun	Uzunca	Boş	Ak	Kara	Kır	Kırca	Köse	Kumral	Sarı	Şabb	Biyyık	Boş		
1	Sarıkaya	4	18	5	2	18	6	1	4	2	3	5	2	6	1	17	47	13
2	Üyük	2	23	9	5	36	4	13	6	1	2	3	4	4	1	37	75	17
3	Karakaya	5	32	11	2	45	5	6	8	3	2	5	1	4	7	54	95	28
4	Çerdiğin	2	35	16	1	47	9	10	13	6	2	3	7	6	10	35	101	27
5	Tayalanı	3	9	8	2	12	5	2	1	1	0	4	2	3	4	12	34	12
6	Delukkaya	1	9	5	0	17	2	7	1	1	0	1	0	2	1	17	32	10
7	Karalar	2	7	4	2	12	1	6	4	1	0	0	0	3	0	12	27	10
8	Ağlkaya	4	14	8	1	22	2	5	2	2	0	4	0	4	8	22	48	13
9	Kadıköy	5	28	8	1	26	2	8	13	1	0	3	1	5	10	25	68	20
10	İliceek	2	37	5	1	21	2	7	9	3	1	6	2	3	9	24	66	12
11	Akçalı	0	4	2	0	5	0	0	3	1	0	0	0	2	0	5	11	2
12	Beyyurdu	0	5	0	0	7	1	0	0	0	0	1	1	0	2	7	12	2
13	Kabuköy	0	22	1	0	20	1	4	1	4	0	2	2	5	4	20	43	7
14	Başköy	0	17	1	0	11	2	3	2	2	0	4	0	2	3	11	29	11
15	Tat	0	27	2	0	18	1	6	10	0	0	2	1	4	5	18	47	17
16	Çavuşlu	0	28	2	0	17	2	4	2	1	0	3	2	1	10	17	42	12
17	Ekecik	0	43	2	0	21	4	4	9	0	0	6	4	4	12	23	66	20
18	Karakoç	0	31	6	0	26	1	6	4	6	0	4	1	6	8	26	63	19
19	Ramazanlı	0	6	2	0	12	0	1	2	1	0	0	2	0	2	12	20	6

20	Çalapverdi	0	9	2	0	16	0	2	0	2	2	0	3	1	1	16	27	7
21	Ağumu	0	39	3	0	19	5	6	5	2	1	3	3	7	10	20	62	22
22	Katralan	0	8	0	0	6	0	2	3	0	0	0	0	0	3	6	14	7
23	Yağhdere	0	6	0	0	15	0	1	1	0	0	2	1	0	1	15	21	7
24	Sekücek	0	14	7	3	21	1	3	1	0	2	10	2	2	3	21	45	17
25	Çobansaray	0	45	1	6	20	2	3	12	1	0	10	9	6	9	20	72	25
26	Akviran-ı Kebir	0	61	4	5	42	10	5	8	0	0	12	3	9	23	42	112	30
27	Çubuk	0	20	3	0	20	5	6	2	0	0	2	0	2	6	20	43	14
28	Ürekil	0	19	2	0	16	2	1	4	0	0	4	0	2	9	16	37	10
29	Çavuşlu(Ü)	0	20	7	1	33	3	3	3	0	0	7	0	5	8	32	61	14
30	Kıvşak	0	12	1	4	8	0	1	4	0	0	5	0	4	3	8	25	7
31	Akpınar	0	18	0	2	7	4	2	2	0	0	5	0	2	5	7	27	8
32	Nallı	0	11	0	0	13	2	0	4	0	0	4	0	1	0	13	24	6
33	Konak	0	5	0	0	4	0	0	2	0	0	1	0	1	1	4	9	3
34	Gazili	0	5	0	1	2	1	0	3	0	0	1	0	1	0	2	8	3
35	Yağmurecuk	0	4	0	1	5	0	0	3	0	0	2	0	0	0	5	10	3
36	Çakraz	0	54	6	2	45	6	17	9	0	1	8	4	7	10	45	107	37
37	Yassıkara	0	12	0	0	6	1	1	3	0	0	0	0	2	5	6	18	4
38	T.Karalar	0	54	3	3	46	8	16	7	3	1	1	0	9	14	47	106	30
39	T.Çöte	0	34	2	2	18	3	5	7	3	0	2	0	5	13	18	56	19
40	Çukursaray	2	13	2	5	7	3	2	4	0	0	2	0	5	6	7	29	10
41	Akçahoca	0	24	2	2	16	5	7	5	1	0	2	1	0	7	16	44	21
42	Toğla (Ç)	0	4	1	0	4	1	0	1	1	0	1	0	0	1	4	9	3
43	Kaman	1	34	2	2	52	4	13	1	9	0	2	1	3	8	50	91	20
44	Bayezid	0	80	6	14	47	17	11	7	14	0	4	4	8	34	48	147	35
45	Oylubağ	1	18	6	3	21	1	6	6	5	0	4	1	2	2	22	49	18
46	Akviran-ı Sağır	0	8	2	1	5	1	1	1	1	0	5	0	2	0	9	16	6
47	Şeyh Halil	0	34	7	11	29	8	7	7	12	2	2	1	3	10	29	81	24
48	Cizözü	1	19	0	0	17	3	7	1	1	0	4	0	0	4	17	37	10
49	Karavartan	0	18	0	0	15	3	6	2	2	0	0	0	1	3	16	33	10
	TOPLAM	35	1097	166	85	968	149	227	212	93	19	161	65	154	296	975	2346	688
	Yüzde	1,49	46,8	7,1	3,623	41	6,4	9,7	9	4	0,8	6,8627	2,77	6,56	12,62	41,6		

Mondros Mütarekesi'nin İmzalanma Süreci

Öğr. Gör. Dr. Neslihan Bolat Bozaslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3345-356X>

Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Gaziantep – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.01.2020

Kabul: 21.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi

General Townshend

Birinci Dünya Savaşı

Sultan Vahidettin

Ahmet İzzet Paşa

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41474>

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın beklenenden uzun sürmesi Osmanlı Devleti'ni ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal açıdan zor duruma düşürmüştür. Savaşın son yılı İttihat ve Terakki Hükümeti istifa etmiş, üstelik Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa gibi önemli isimler yurtdışına kaçmıştır. Cephelede Osmanlı askerlerinin mevcutları iyice erimştir. Bununla birlikte Irak, Suriye cephelelerinde olduğu gibi cephelelerden yenilgi haberleri artmaya başlamıştır. Bir yanda enflasyonist hareketler artarken diğer yanda toplumsal hayatta değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Yaşanan bu sorunlar nedeniyle Osmanlı Devleti savaşı sona erdirmek için çareler aramaya başlamıştır. Başlangıç itibariyle doğrudan barış görüşmelerine başlamak yerine bunu tarafsız devletler aracılığı ile yapmak istemiştir. Bu amaçla öncelikle İspanya aracılığı ile Amerika'yla görüşmeler yapmıştır. Amerika'dan beklenen cevap gecikince doğrudan İtilaf Devletleri'yle Fransa ve İngiltere ile temaslarda bulunmuştur. Uzun süren temaslarda neticesinde Osmanlı Devleti'nin neredeyse umudunu kaybetmeye başladığı bir dönemde General Townshend'in yardımları neticesinde İngiltere ile barış görüşmelerine başlanmıştır. Fakat Mütareke görüşmelerine başlanması öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti'nde ciddi siyasi krizlere neden olmuştur. Özellikle barış görüşmelerine kimin gideceği hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Nureddin Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah ve Hariciye müsteşarı Reşat Hikmet Bey'i göndermek istediğini söylemiştir. Fakat Padişah, asker göndermenin doğru olmayacağını, birbirinin kanını dökmüş kimselerin barış yapma konusunda başarısız olacağı gerekçesi ile bu isimlerin gönderilmemesini belirtmiştir. Padişah, Damat Ferit Paşa'nın gitmesini önerirken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa bu isme kesinlikle karşı çıkmıştır. Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini meclis de istememiştir. Meclis birinci murahhas olarak Bahriye Nazırı Rauf Bey'in gönderilmesini istemiştir. Meclisin ve Ahmet İzzet Paşa'nın desteği ile görüşmelere Rauf Bey gitmiştir. Bu çalışmada arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve daha çok hatıratlar incelenerek Osmanlı Devleti'nin barış arayışları ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanma sürecinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi sorunlar incelenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bolat Bozaslan, N. (2020). Mondros Mütarekesi'nin İmzalanma Süreci. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 497-507.

The Signing Process of the Mondros Armistice

Lect. Dr. Neslihan Bolat Bozaslan

Gaziantep University, Rectorate, Department of Ataturk Principles and History of Turkish Revolution ,
Gaziantep – TURKEY

Article History

Submitted: 24.01.2020

Accepted: 21.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Mondros Ceasefire
General Townshend
First World War
Sultan Vahidettin
Ahmet İzzet Pasha

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41474>

Abstract

The fact that the First World War lasted longer than expected made the Ottoman State economically, politically, militarily and socially difficult. The Union and Progress Government resigned in the last year of the war, and important names such as Talat Pasha, Cemal Pasha and Enver Pasha fled abroad. The presence of Ottoman soldiers on the fronts has been reduced. Nevertheless, as with the Syrian fronts, defeat news started to increase from the fronts. On the one hand, while inflationary movements increased, on the other hand, changes and transformations occurred in social life. Due to these problems, the Ottoman Empire started to look for remedies to end the war. He initially wanted to do this through his allies, rather than directly start peace talks. For this purpose, he made negotiations with America first through Spain and then made contacts with France and England. As a result of the prolonged contacts, peace negotiations with England started as a result of the aid of General Townshend in a period when the Ottoman Empire almost started to lose hope. However, before and after the Armistice negotiations started, it caused serious political crises in the Ottoman State. There have been discussions especially about who will go to peace talks. He said that he wanted to send Ahmet Izzet Pasha, Nureddin Pasha, Erkan-i Harbiye Chief Sadullah and Undersecretary Reşat Hikmet Bey. However, the Sultan stated that sending soldiers would not be correct, and that those who shed each other's blood would fail to make peace, not to send these names. While the Sultan suggested that Damat Ferit Pasha go, Grand Vizier Ahmet Izzet Pasha absolutely opposed this name. The Assembly did not want Damat Ferit Pasha to be sent either. The Assembly requested that the Minister of the Navy, Rauf Bey, be sent as the first executive director. Rauf Bey went to the negotiations with the support of the Assembly and Ahmet Izzet Pasha. In this study, archival documents, newspapers of the period and more memoirs were examined and the political problems in the Ottoman State during the Ottoman Empire's search for peace and the signing of the Mondros Armistice were examined.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi, iç politikada başta savaşa giriş süreci olmak üzere birçok tartışmayı da başlatmıştı. Çünkü bu konuda hükümet üyeleri dahi farklı düşüncelere sahipti. Savaş için gerekli hazırlıklar tam olarak yapılmış mıydı? Ordu savaşa hazır mıydı? Zira Balkan Savaşları çok acı bir şekilde neticelenmişti. Bunun en önemli sebeplerinden biri de yeterince hazırlanmadan savaşa girilmiş olmasıydı. Ancak Almanya ile ittifak yaparak savaşa girilmiş olması endişeleri biraz da olsa azaltıyordu (Talat Paşa, 2007: 31).

Ordunun idaresi kendisine bırakılmış olan Liman Von Sanders'e göre; Türklerin seferberliği 1914 yılında -Balkan Harbi'nin aksine- önemli sıkıntılar olmaksızın tamamlandı (Sanders, 2010: 39). İsmet Paşa da aynı görüşteydi. Ona göre; Osmanlı devleti I. Dünya Savaşına son derece iyi hazırlanmıştı. Öncelikle orduda iyileştirme yapılmıştı. Balkan harbinden sonra ordudaki yaşlı subaylar emekli edilmiş, ordu komuta kademesi gençleştirilmişti. Seferberlik ilan edildiğinde halk da şevkle orduya katılmıştı. Ayrıca nakil vasıtaları hususunda da durum oldukça iyiydi. Her çeşit hayvan ve her çeşit araba seyyar orduyu teşkil için verilmişti (İnönü, 2006: 92). Cemal Paşa açısından da ordunun hazır olması konusunda bir endişe yoktu. Ordu hazırды ve kumandanlarının emrecekleri yöne hareket edebilecek düzenli bir hale gelmişlerdi (Cemal Paşa, 2001: 155).

Kazım Karabekir Paşa ise Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve savaş hazırlıkları ile alakalı olarak diğerlerinden farklı düşünüyordu. Ordunun Balkan Harbi'ne göre daha iyi olduğunu düşünmekle birlikte savaş yükünü kaldırmakta zorlanacağını düşünüyordu. Ona göre; Cihan Harbi başladığında yeni Osmanlı ordusu henüz sekiz aylık bir kalkınma devresindeydi. Hâlbuki milletler arası vaziyet bu zayıf orduya pek ağır vazifeler yükliyordu. Mali ve ekonomik güçlükler içinde olan Türk milleti bu yeni emekleyen ordusu için yine her fedakârlığa katlanacaktı (Karabekir, 2011: 129).

Bütün bu tartışmalar devam ederken Almanya'nın ilk başarıları, daha sonra Hindenburg'un Mazur gölleri çevresindeki başarısı, Çanakkale ve Kutü'l-Amare zaferleri savaşı çok popüler bir hale getirmişti. Savaş aleyhine oy verenler artık vaziyetten memnundular. Padişah, veliaht Mehmet Vahideddin, Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri, subaylar, memurlar ve halk, ülkenin kurtarılmış olduğunu düşünüyorlardı. Ancak savaşın dört yıl süreceğine kimse ihtimal vermemişti. Savaşın birinci ve ikinci yılı bütün külfetler memnunlukla karşılanmaktaydı, halk canını ve malını severek veriyordu (Talat Paşa, 2007: 31). Liman Paşa cihat ilan edilmesi ve halkın desteğini şöyle anlatıyordu:

"Türk Hükümeti tarafından Kasım ayının ortalarına doğru cihat ilan edildi. Türk nezareti o zamanlar, bu hareketin bütün dünya Müslümanları üzerinde muazzam bir etkisi olacağına inanıyordu. Fakat çok yanlışlardı. Çok dindar olan Anadolu halkı için cihada gerek yoktu; onlar, cihat olmadan da padişahları için kahramanca ve düşünmeksizin ölüme giderlerdi" (Sanders, 2010: 54-55).

Savaşın ilk iki yılı her şey yolunda gibi görünmekteydi. Ancak savaşın üçüncü ve dördüncü yılında istek ve heyecan azalmaya başlamıştır. 1918 yılına girerken Osmanlı Devleti Kafkas, Irak, Suriye, Filistin ve Batı cephesinde savaşmaktaydı. Savaşın başındaki mevcudu oldukça erimişti. Elde kalan birliklerden yeni ordular teşkil edilmekteydi. Örneğin 28 Mayıs 1918 tarihinde 18'inci Kolordu lâğvedilmiş ve Halep'te 24'üncü Kolordu kurulmuştu. 6'ncı Ordu karargâhu Şark Orduları Grubunu kurmak üzere Musul'a geçmişti. 4'üncü Kolordu da 3'üncü Ordudan ayrılıp 8'inci Ordu emrine verilmişti. Ekim ortalarına doğru 3'üncü Ordu Sivas'tan İstanbul'a alınırken yerine bu bölgede 9'uncu Ordu kurulmuştu. 4'üncü Ordu lâğvedilerek 2'nci Ordu birlikleriyle birlikte 7'nci Ordu güçlendirilmişti (Kasalak, 1998: 67-68).

Savaşla birlikte sosyal yapıda da değişiklikler olmuştu. Avrupa cephelerindeki sürekli bozgunlar, ordularımızın Bağdat, Filistin ve Erzurum'dan çekilmeleri oradaki yerleşik halkın Anadolu'ya kaçmasına neden olmuştu. Bununla birlikte savaşın beklenenden uzun sürmesi, ekonomide yaşanan sorunlar sosyal dokuyu ve beraberinde değerleri de değiştirmişti. Asayiş bozulmuş, fuhuş

artmış, keyif verici madde kullanımı yaygın hale gelmişti (Özer, 2003: 248). Öte yandan tarımda çalışan nüfusun azalmış olmasıyla gıda maddelerinde baş gösteren kıtlık hem kıtalarda hem de cephe gerisinde yapılan bazı suiistimaller halk arasında gittikçe hoşnutsuzluğa neden olmaya başlamıştı. Osmanlı ekonomisi yabancıların kontrolündeydi. Bu durumda Osmanlı Devleti ekonomiye müdahale etme kararı aldı. Bizzat İttihat Terakki'nin eliyle milli iktisat politikası takip edildi. Ziya Gökalp "İktisadi Vatan Perverlik" konulu bir makale yazarak milli ekonominin öneminden bahsetmişti (Kasalak, 1998: 71). Bütün bu olumsuzluklara rağmen savaşın tamamen kaybedileceği düşünülmemekle birlikte, savaş bitinceye kadar Türk toprağının tahrip olunacağı ve Türk milletinin, yani ülkenin asıl nüfusunun ağır yoksulluklarla karşı karşıya kalacağı endişesi herkes üzerinde feci bir etki bırakmaya başlamıştı (Talat Paşa, 2007: 32). Bir an evvel barış yapılması beklentisi artıyordu.

Barış Arayışları

Birinci Dünya Savaşı'nın beklenenden uzun sürmesi ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal sorunları da beraberinde getirmişti. Çalışan iş gücünün askere alınması, üretimi durma noktasına getirdiğinden ekonomik sıkıntılar ve bağlı olarak sosyal sorunlar ortaya çıkmıştı. Enflasyonun artması temel gıda maddelerinin teminini zorlaştırdığı için ülkelerin iç işlerinde karışıklıklar meydana gelmişti. Bu durum iktidarların gücünü kaybetmesine neden olmaktadır (BOA. HR. MA, 1229/103). Bir yandan savaşlar devam ederken diğer yanda barış girişimleri başlamıştı. Bu arada uzun süredir değerli yalnızlık politikasını sürdüren ABD, 1913 yılında başkan seçilen Wilson ile yeniden dünya siyasetine dönmeye hazırlanmaktaydı. Bu bağlamda Wilson 1916 yılında İsviçre cumhurbaşkanı ile birlikte savaşa katılan ülkelere barış konferansı düzenlenmesi için davette bulunmuştu (Tasvir-i Efkâr, 28 Kasım 1916). Yine aynı tarihlerde Papa da kardinallerle yaptığı Noel yemeğinde barış beklentisi içinde olduğunu dile getiriyordu. Barış beklentilerini temenni ile sınırlı bırakmayan Papa15. Benedictus, özellikle Katolik ülkelere barış çağrısı yapmıştı (BOA. HR. SYS, 2298/5/118-119). Ayrıca Wilson ilkleri çerçevesinde de barış çağrısında bulunmuştu (Tasvir-i Efkâr, 28 Ağustos 1917).

İngiltere dışişleri bakanı Balfour 16 Mayıs 1918 tarihinde sağlam temellere dayanan barış teklifine İngiltere'nin karşı çıkmayacağı açıklamasını yapmıştı (Bayur, 1991: 671). Savaş özellikle İttifak devletlerini etkilemişti. Askerin iase, silah ve mühimmat ihtiyacını karşılayamayan ve müttefikleri Almanya ve Avusturya'dan yardım alamayan Bulgaristan, savaşa devam edemeyeceği gerekçesiyle (BOA. HR. SYS, 2293/8-6) Balkan devletlerinin engellemelerine rağmen itilaf devletlerine barış teklifinde bulunmuştur (BOA. HR. SYS, 2113/18-12). Avusturya- Macaristan ise 1917 yılından itibaren barış arayışları içine girmiştir (Vakit, 21 Mart 1918). Osmanlı Devleti de 1917 yılında İtilaf grubunda yer alan ülkelere barış teklifinde bulunmuştur (Tasvir-i Efkâr, 3 Aralık 1917). Fakat İtilaf Devletleri *ayaklar altına alınan hak ve hürriyetlerinin telafi ve tamir olunmadıkça, milliyet esasları ile küçük devletlerin serbest-i mevcutları hakkında teminat almadıkça sulh ve selametten emin olmadıkça barış görüşmeleri yapılamaz* şeklinde cevap vermişlerdir (Tasvir-i Efkâr, 7 Aralık 1917). Almanya ise Osmanlı- Alman ittifakına vurgu yaparak Osmanlı Devleti'nin barış tesis edilmesi teklifini geçiştirmiştir (Tasvir-i Efkâr, 5 Aralık 1917). Fakat 1918 yılına gelindiğinde savaşarak bir sonuç alınamayacağı anlaşılmış, diplomasinin tercih edilmesi fikri genel kabul görmeye başlamıştı (Bayur, 1991: 675).

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yılına gelindiğinde Osmanlı Padişahı Sultan V. Mehmet Reşat vefat etmişti (Göztepe, 1994: 19). Yerine Velişah Vahideddin, VI. Mehmet Vahideddin olarak Osmanlı tahtına geçmişti (BOA. HR. MA, 1229/77). Yeni Sultan Vahideddin hükümeti kurma görevini Talat Paşa'ya vermişti (Takvim-i Vekayi, 9 Temmuz 1918). Fakat yayınladığı bildiri ile İttihatçılara çok güvenmediğini belli etmiştir. 9 Temmuz Salı günü Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bildiride özetle şunlardan söz edilmektedir;

1. İslâmın gerçek gelenek ve görenekleriyle Osmanlı vakar ve onurunun korunmasına özen gösterilmesi.
2. Adaletin dağıtımında ve kurulmasında çabaların artırılması.

3. Pahalılık yüzünden halkın çektiği sıkıntıyı gidermek için etkili tedbirlerin ivedilikle alınması.
4. Üretimin artırılması için gerekenin yapılması.
5. Siyasî suçlardan tutuklu veya sürgünde olanların affı.
6. Adi suçlardan tutukluluk süresinin üçte ikisini doldurmuş olanların salıverilmesi.
7. Savaş bölgeleri dışındaki yerlerde sikiyönetime dayanan davranışlardan vazgeçilmesi ve o bölgelerde ceza işlerinin mahkemelere gördürülmesi.
8. Genel hukukla ilgili olup yasama gücünün onayına bağlı bulunan kararnamelerin ve maliye işleriyle ilgili kararların, toplanır toplanmaz yasama kuruluna sunulması.
9. Devletin hizmetinde olan memur ve hizmetlilerin kanuna uygun nitelikte bulunan doğru ve namuslu kişilerden seçilmesi.
10. Yasal nedenler bulunmadıkça memurların işten çıkarılmaması ve değiştirilmemesi. (Kasalak, 1998: 64).

Talat Paşa, Padişah'ın bu tutumu karşısında sessiz kaldığı iddiası ile İttihat ve Terakki yönetimi tarafından eleştirilmişti. Bu eleştirilere Talat Paşa "İsterseniz istifa edebilirim" şeklinde karşılık vermişti. Eylül ayına gelindiğinde Dâhiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey istifa etmiş bu görevi yeniden Talat Paşa üstlenmişti. Öte yandan cephelerden de sık sık kötü haberler gelmekteydi (Kasalak, 1998: 66). Sadrazam Talat Paşa, ümitsiz günlerde son bir nabız yoklaması için Berlin'e kadar gitmişti. Orada hiçbir ümit ışığı görememiş, Almanya'yı kendi derdine düşmüş vaziyette görmüştü. Talat Paşa dönüştü Bulgaristan'ın da teslim olduğunu öğrenince çok üzölmüştü (Aydemir, 2006: 453).

Zira Bulgaristan'ın yenilmesi, Almanya'nın Fransa karşısında geri çekilmesi, Avusturya'nın mütareke müzakerelerine girişmesi, Romanya içlerinde Almanların kendini güçsüz hissetmeye başlaması savaş için düşündürücü olmaya başlamıştı (İnal, 1982: 1986). Avrupa ve Filistin cephelerinin çökmesi (15 ve 19 Eylül 1918), Osmanlı Devleti'nde savaşın bitirilmesi gerektiği düşüncesini etkin kılıyordu. Aynı şekilde Osmanlı Devleti ile ittifak yapan diğer devletler de savaşın bitirilmesini istiyordu. Buradan hareketle Osmanlı Devleti, Berlin Büyük Elçisi Rifat Paşa'yı müttefikleri durumu birlikte müzakere etmeleri yönünde ikna etmesi için görevlendirmişti. Alman hükümeti, Başkan Woodrow Wilson¹'un, öne sürmüş olduğu 14 noktaya dayanarak barış istemek hususundaki teklifi, özellikle 12. maddenin² Osmanlı Devleti'ne uygun olması nedeniyle iyi karşılamıştı. Padişah Vahideddin de Wilson ilkelerinin savaşı bitireceğine inanıyordu (*Vakit*, 11 Ekim 1918). Osmanlı Devleti doğrudan barış talebinde bulunmak yerine bunu Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi müttefikleri vasıtasıyla yapmak istemiştir. Söz konusu müttefikler, Almanya için İsviçre, Avusturya - Macaristan için İsveç ve Osmanlı Devleti için İspanya gibi ölkelerden oluşuyordu. Osmanlı Devleti'nin Madrid Maslahatgüzarı 5 Ekim 1918 tarihinde İspanya hükümetine şu notayı sunmuştur (Jaeschke, 1964: 141-143):

"Aşağıda imzası bulunan Türkiye Maslahatgüzarı, hükümetinden aldığı talimata binaen, Hükümet-i Aliyye'nin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanından, barışın iadesi işini ele almasını, bütün muharip devletleri bu müracaattan haberdar etmesini ve bunları, müzakerelere başlamak üzere Murahhaslar

¹ Wilson Prensipleri: Birinci Dünya Savaşı biterken ABD Başkanı Wilson, savaş sonunda yapılacak barış görüşmelerinin ana esaslarını belirlemek üzere 8 Ocak 1918 tarihinde milliyetçilik esasına dayanan ve milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesini ön gören on dört maddelik bir metin hazırlamıştır. Deniz Bilgen, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi Ve Bunun Amerikan Basınına Yansımaları", (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10290.pdf>. Erişim tarihi: 31.08.2018)

²12. Madde: Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir. Asena Boztaş, "Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Gazi Akademik Bakış* Cilt 7 Sayı 14 Yaz 2014, 163-176.

göndermiye dâvet etmesini rica ettiğini, Amerika Birleşik Devletleri Devlet Sekreterine telgrafla bildirmesini Kırallık hükümetinden niyaz etmekle şeref kazanmaktadır. Hükûmet-i Aliyye, Amerika Birleşik Devletleri Başkanının kongreye 8 Ocak 1918'de yaptığı hitap ile bundan sonraki beyanatında, bilhassa 27 Eylül nutkunda öne sürmüş olduğu programı, müzakerelere esas olarak almaktadır”.

İspanya hükümeti bu talebi Amerika Birleşik Devletlerine iletmış fakat cevap Mondros Mütarekesi yürürlüğe girdikten sonra verilmiştir (Jaeschke, 1964: 143). Cevabın gecikmesinin nedenini Amerika Devlet Sekreteri Robert Lansing şöyle izah etmiştir:

“Ekselans İspanya Büyük Elçisine

Cevabın gecikmesinin sebebini, İşçi Partisi üyelerinden ve Britanya Nazırlarından Barnes, Londra'da 1 Kasım'da verdiği nutukta bildirmiştir. “Daha önce imza edebilirdik, çünkü Türkler elimizde idi. Türkler bize 15 gündür barış için rica ediyorlardı. Fakat ilerideki Arap devletinin başkenti Halep şehrini işgal etmedikçe bizim onlarla bir sonuca varmakta bir acelemiz yoktu”. Gerçekten de bu şehir, Allenby'nin kitaları tarafından 26 Ekimde işgal edildi. Bunlar, mütareke imzalanmadan önce, Katma'da Mustafa Kemal tarafından geçici olarak durduruldular. Aynı zamanda, Yüksek Harb Şûrasının Mareşal Franchet d'Espérey'ye bir talimatına uygun olarak, Britanya Generali Sir George Milne'in kumandası altında üç kol asker, Türk başkentine doğru yürüyordu”(Jaeschke, 1964: 143).

Sadrazam Talat Paşa Amerika ile yapılan görüşmelerden bir netice alınamayacağını görünce arkadaşı ve İzmir valisi olan Rahmi Bey'in İngilizlerle doğrudan görüşülmesi yolundaki teklifini kabul etmiştir. Rahmi Bey İzmir'de bulunan vilayet yabancı işleri müdürü Charles Karabiber'i ve tüccar Edmond Giraud'yu Yunanistan'ın İngiltere Elçisine göndermiştir. İngiliz elçi İngiltere'nin Dış İlişkiler(Forreing Office) Ofisine Osmanlı Devleti'nin barış istediğini, silahları bırakmaya hazır olduğunu bildirmiştir (Jaeschke, 1964: 144).

Öte yandan Avrupa dönüşü Alman ve Avusturya elçileri Talat Paşa'yı ziyaret ederek durumun çok da ümitsiz olmadığını söyleyerek maneviyatı güçlendirmeye çalışmışlardı. Fakat günün sorumluluğunu taşıyanların bir karara varmaları zorunluydu. Nitekim kabine toplandı ve gelinen durum karşısında ne yapılacağı konusu tartışılmaya başlandı. Nazırlar arasında fikir ayrılığı söz konusuydu. Adliye Nazırı Halil Bey, Maarif Nazırı Doktor Nazım Bey, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa harbin devamına taraftardı. Barış esasları anlaşılmadan, devletin kimlere teslim edileceği bilinmeden, kabinenin istifasının doğru olmadığını düşünüyorlar ve eğer sabredilip dayanıldığı takdirde iyi bir barışın elde edileceğini mümkün görüyorlardı. Diğer nazırlar Avusturya'nın takatsizliği anlaşıldıktan, Bulgar cephesi eridikten sonra memleketin harbe devamını imkânsız buluyorlardı. Hatta bunlardan bir kısmı Suriye- Filistin bozgununda sonra istifalarını bile hazırlamışlardı (Bayar, 1997: 5). Bu müzakereler devam ederken müttefiklerden harbe devam edemeyiz haberi de gelmişti. Bunun üzerine Talat Paşa ekseriyetin dediğini yapmaya karar vererek istifa etmiştir. Talat Paşanın istifasını Sultan Vahideddin hoş gitmeyen şeyler hayırlı olabilir anlamına gelen bir ayeti okuyarak karşılamıştır (Bayar, 1997: 7). Bu istifanın ardından hükümeti kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmiştir. Tevfik Paşa yeni hükümeti kurabilmek için uğraşmış fakat başarılı olamamış, bundan sonra söz konusu görev Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir (Sorgun, 2010: 192).

Ahmet İzzet Paşa, hükümeti kurmayı başarmıştı (Vakit, 14 Teşrinievvel 1918- Tasvir-i Efkar, 13 Teşrinievvel 1918). Buna göre kabine üyeleri:

“Adliye nezaretine Şeyhul-islam-ı esbak Hayri Efendi, Şuray-ı devlet riyasetine ayandan Reşid Akif Paşa, Dahiliye nezaretine meb'usanından Fethi Bey, Maliye nezaretine Cavid Bey, Eokaf nezaretine ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Bahriye nezaretine Erkan-ı harbiye-i bahriye reisi Rauf Bey, Maarif nezaretine nazır-ı esbak Said Bey, Nafia nezaretine Erkan-ı harbiye mirlivalarından Ziya Paşa, İaşe nezaretine Doktor Celal Muhtar Bey tayin kıldı. Hariciye nezaretine bidayeten vekalet suretiyle süferay-ı sabıkadan Nabi Bey tayin edildiği halde nezaret teklif olunan Rifat ve Hüseyin Avni Paşaların

adem-i kabullerine mebni iki üç gün sonra Nabi Bey'in asalet-i memuriyyeti icra kılınmıştır" (Türkgeldi, 1987: 153).

Kabinenin kurulmasının ardından sıra bir barış anlaşması tesis etmeye gelmiştir. Ahmet İzzet Paşa hükümet programında Wilson'un ön gördüğü şartlar çerçevesinde barış istediklerini belirtmiştir (BOA.HR. MA, 1228/1). Amerika ve İngiltere ile yapılan barış görüşmelerinden bir netice alınamayınca Ahmet İzzet Paşa, Fransızlara müracaat etme kararı almıştır. Bunun için Suriye'de hizmet görürken babası Şam Fransız Konsolosluğunu yapmış olan Banka Direktörü Marcel Savoie'yu Sofya üzerinden Franchet d'Esperey'in karargâhına göndermiştir. Fakat bu şahıs oraya kadar varamamıştır (İnal, 1982: 1987). Diğer taraftan Miralay Mehmet Bey de Dedeağaç'ta, *Türkiye, Fransa ile müzakereye girişmeye yetkili değildir*, gerekçesiyle İngilizler tarafından geri gönderilmiştir (Jaeschke, 1964: 141-145). Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile müzakerelere girişmek üzere Hahambaşı Naum Efendi de Ahmet İzzet Paşa'nın isteği üzerine Paris'e gönderilmiştir (İnal, 1982: 1987). Ayrıca, Bern Ataşemiliteri Halil Bey'in de Fransızlarla görüşmesi planlanmıştır (Türkgeldi, 1948: 29).

Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması

Ahmet İzzet Paşa, barış arayışlarına devam ederken Damat Ferit Paşa ile görüşerek barış görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın çalışmalarını yetersiz bulan Damat Ferit Paşa, muhabere ile bu işin olamayacağını hemen sınıra murahhasların gönderilip karşılaşılan ilk mülazıma (teğmen) ulaşıp barış isteğinin bildirilmesi yolunda tavsiyelerde bulunmuştur (İnal, 1982: 1987). Fakat Osmanlı Devleti diplomatik denklik açısından mülazımlardan medet umacak bir devlet değildi. Yine de herhangi bir devletle barış görüşmesinin başlatılmaması kaygıları arttırmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ümidini yitirdiği bir anda Kut savaşında esir alınan General Townshend aracılığı ile İngiltere'ye barış teklifinde bulunulmuştu (BOA. HR. MA, 1228/43). Amiral Calthorpe ve Townshend'in girişimleri Osmanlı Devleti'nin barış talepleri açısından olumlu sonuç vermişti (Townshend, 2007: 628). Amiral Calthorpe'tan barış görüşmeleri için General Townshend'in görevlendirildiğini bildiren bir mektup alınmıştır. Mektupta ayrıca barış görüşmeleri için gerekli hazırlıkların yapıp barış heyeti oluşturulması da tavsiye edilmişti (Türkgeldi, 1948: 29). Ahmet İzzet Paşa bu durumu hemen Padişah'a bildirmiştir (İnal, 1982: 1988). Padişah, gelinen durumdan hayli memnun bir şekilde barış görüşmeleri için kimin gönderileceğini sormuştur. Ahmet İzzet Paşa, Nureddin Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah ve Hariciye müsteşarı Reşat Hikmet Bey'i göndermek istediğini söylemiştir. Fakat Padişah, asker göndermenin doğru olmayacağını, birbirinin kanını dökmüş kimselerin barış yapma konusunda başarısız olacağı gerekçesi ile bu isimlerin gönderilmemesini belirtmiştir (İnal, 1982: 1989). Padişah, Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesini istemiştir. Fakat Ahmet İzzet Paşa *"bu adam mecnundur. Bu misüllü vezaif kendisine tahmil olunamaz"* (İnal, 1982: 1989)." diyerek memnuniyetsizliğini ifade etmiştir. Öyle ki Sadrazam, Damat Ferit Paşa'nın görevlendirilmesi halinde istifa edeceğini dahi belirtmiştir. Yaşanan bu olayı Ali Fuat Türkgeldi şöyle nakletmektedir:

"Zat-ı şahane birinci murahhaslığa Damad Ferid Paşa'nın tayini arzusunu izhar etmesi üzerine Sadraazam İzzet Paşa "Bu adam mecnundur ; bu misillü vezaif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir ?" diye adem-i muvafakat göstermek istemişse de Hünkar "Biz onu idare ederiz" diye fikrinde ısrar ve yarın sabah Tevfik Paşa ile görüşerek kendisine talimat vermesini ihtar eylemesiyle daha ziyade ileri gitmeye cesaret edemeyip Ferid Paşa ile Ayan dairesinde görüştükte "Devletin temamiyye-i mülkiyyesi üzerine mütareke akdini kabul ettiremezsem hemen bir sefine-i harbiyye isteyip doğruca Londra'ya azimet ve İngiltere kıralı ile mülakat ederek ve ben senin babanın kadim dostu idim ; arzularımın kabulünü senden beklerim diyerek teklifatımızı kabul ettirim, deyince bu akılda bir adamın murahhas olarak gönderilmesindeki mahaziri teemmül ile İzzet Paşa'nın aklı başından gider ve keyfiyeti hemen vükelaya açınca hepsi birden şahlanıp Ferid Paşa'nın izamına şiddetle itiraz ile beni yahut

Başmabeynciyi celb ederek keyfiyyetin taraf-ı şahaneyle iblağına karar verirler. O sırada Ferid Paşa da İzzet Paşa ile görüşüp karara ittilahasıl etmek için Bab-ı aliye gelip teneffüs odasında intizar eyler” (Türkgeldi, 1987: 155).

Damat Ferit Paşa'nın görevlendirilmesi teklifine meclis de karşı çıkmıştır. Meclis birinci murahas olarak Bahriye Nazırı Rauf Bey'in gönderilmesini istemiştir (Türkgeldi, 1987: 156). Buradan hareketle Ahmet İzzet Paşa, Rauf Orbay'ı yanına çağırarak bir görüşme yapmıştır. İç çekişmelere yer vermeyerek, millet arasında birliği sağlamak ve Wilson prensipleri dâhilinde sulh yapmak istediklerini belirtmiş, Bulgarların savaştan çekilmesiyle Trakya hududunun itilaflara açık bir hale geldiğini, İstanbul'un istila tehlikesi altında bulunduğunu, Filistin ve Irak cephesinde de durumun farksız olduğunu anlatmış, (Orbay, 2005: 22-23) kısaca bir barışa olan ihtiyacımızı ifade etmiştir.

Mütareke görüşmelerine kimin gideceği belli olduktan sonra Büyükkada'da bulunan General Townshend İstanbul'a davet edilmiştir (Orbay, 2005: 39). General Townshend, Ahmet İzzet Paşa'ya şu şartları sunmuştur:

- 1- Çanakkale boğazının açılması,
- 2- Mezopotamya ile Suriye'nin Padişahın hükümrancılığı altında otonomisi; (Bavyera, Saksonya ve Württemberg gibi bir devletler birliği teşkil etmek üzere),
- 3- Kafkas devletleri için de aynı hal sureti,
- 4- İtilâf askerlerinin Mezopotamya ve Suriye'den geri çekilmesi,
- 5- Trakya hududunun Londra Antlaşmasına uygun olması (Midye-Enez),
- 6- Britanya ve Hint harb esirlerinin hemen serbest bırakılıp İzmir yolu ile Sakız adasına getirilmesi” (Jaeschke, 1964: 146).

Ahmet İzzet Paşa ise aşağıda belirtilen esaslar doğrultusunda bir barış istediklerini belirtmiştir.

- 1- İtilaflar tarafından işgal edilen topraklarda oturan ahalinin idari muhtariyetlerini Türkiye kabul edecektir.
- 2- Türkiye'nin siyasi, mali ve iktisadi istiklali mahfuz kalacaktır.
- 3- Şimdiki buhranın önlenmesi için Türkiye'ye maddi yardım yapılmalıdır.
- 4- Yukarıdaki esaslar içinde sulh yapılması için İngiltere hükümetinin dürüstlüğüne ve azami müzaheretinin temini” (Orbay, 2005: 40).

Padişah ise şu iki husustan taviz verilmesini istemiyordu.

- 1- Hilafet-i Celile, Saltanat-ı Seniyye, Hanedan-ı Osmani'nin hukukunun temami-i mahfuziyetinin temini
- 2- Bazı eyalata verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması şayet hiç bir çare imkân bulunamayıp ta siyasi olacak ise istiklaliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak Âlem-i İslama ihanet etmiş oluruz fikrindeyim” (Türkgeldi, 1987: 155.) diyerek mütarekeden beklentisini dile getirmiştir.

Sadrazam Paşa'nın talebiyle görevlendirilen Rauf Bey ve beraberindeki heyette bulunan Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkan-ı Harbiye ümerasından Sadullah Beyler (Türkgeldi, 1987: 155) gece yarısından sonra Mondros'a hareket etmiştir. Dört gün süren müzakereler neticesinde 30 Ekim 1918 tarihinde mütareke imzalanmıştır (Türkgeldi, 1987: 156). Mütareke metni imzalanmadan önce 27 Ekim 1918 tarihinde Padişah'a sunulduğunda Padişah, “çok ağır olmalarına rağmen bunları kabul edelim, İngilizlerin bir kaç asırlık dostluğunun ve şarkta hayırhah siyasetlerinin değişmeyeceğini tahmin ediyorum, Onların müsaadekârlıklarına sonra mazhar oluruz” (Jaeschke, 1964: 151) demiştir.

Mondros Mütarekesi ağır şartlar içermesine rağmen 1911 Trablusgarp Savaşı'ndan beri harp halinde olan ülke için savaşın durmuş olması bakımından çok önemliydi. Mütarekenin ardından Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Enver Paşanın eşi Naciye Sultan'a ait yalıda toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda memlekette ayrılmaya karar vermişlerdi. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile İttihat ve Terakkinin önde gelen üyelerinden Bahaddin Şakir ve Doktor Nazım Beyler, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bir tezkere yazarak gönderdikten sonra memleketi terk etmişlerdir. Kaçan

isimlerin Sadrazama gönderdikleri mektupta şunlar yazıyordu:

“Biz firar etme niyetinde değildik. Fakat düşman donanması İstanbul'a geldiği zaman burada bulunmak istemedik. Arkamızdan söylenen ve söylenecek olan iftiralara ileride cevap vereceğiz. Zamanı gelince memlekete döner ve icab eden cevaplarla millet huzurunda hesap veririz” (Göztepe, 1994: 40).

Talat, Enver ve Cemal Paşaların gidişi İttihat'a mensup nazırların mevkisini sarsmıştı. Kabine aleyhine olan basın sürekli olarak kabine hakkında yazılar yazıyorlardı. Bu sebeple Padişah, İzzet Paşa'ya kabinede değişiklik yapmasını emretmiştir. Bu değişiklik talebi Ahmet İzzet Paşa'nın hoşuna gitmemiş ve istifa etmiştir. Bu olaydan sonra hükümeti kurma yetkisi Tevfik Paşa'ya verilmiştir (Cavid Bey, 2000: 51).

Mondros Mütarekesi içerdiği şartlar itibarıyla gerek halktan gerekse devlet ileri gelenleri tarafından tepki alıyordu. Rıza Tevfik, mütarekeyi Sevres antlaşmasının ön hazırlığı olarak değerlendirmekteydi (Rıza Tevfik, 2008: 190). İsmet Paşa, mütareke metnine atıfta bulunarak üstü kapalı ifadelerin memleketin hayrına olmayacağı düşüncesindeydi (İnönü, 2006: 158). Doktor Rıza Nur ise öncelikle anlaşma için Rauf Bey'in gönderilmesine karşı çıkıyor, sonrasında ise yedinci maddede ki sıkıntıya değinerek memleketin işgalini kolaylaştıracağı yorumunu yapıyordu (Rıza Nur, 2010: 485). İngiltere ile görüşmemizi sağlayan General Townshend ise *Türkler Allenby'ye dört beş ay hatta daha uzun bir süre kolayca direnebilirlerdi* demektedir. Townshend ayrıca Fransa Başbakanı Mösyö Clemenceau'nun, hizmetlerinden ve bilhassa Türkiye'yi savaşan ülkeler arasından çıkararak milyonlarca para, binlerce canı kurtarmış olduğu için kendisini tebrik ettiğini söylemiştir. Yine Rauf Bey'in anlaşmada gösterdiği tavırdan duyduğu memnuniyeti belirterek Lord Curzon'a Türkiye'nin kendileri için sadık bir müttefik olduğunu iletmesini istemiştir (Kılıç Ali, 2011: 26).

Mustafa Kemal mütarekeden sonra Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve Toros tünelleri, Suriye sınırı gibi meselelerde ve mütarekenamenin birtakım maddelerinde belirsizlik olduğunu söylemiş ve açıklama istemiştir. Ahmet İzzet Paşa bu telgrafa hemen cevap yazmış ama aldığı cevap Mustafa Kemal'i tatmin etmemişti. 5/11/1918 tarihli yazışmaların sonu şöyleydi: *Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân kalmayacaktır* (Atay, İstanbul 2008: 8). Mondros Mütarekesi'ni Mustafa Kemal şöyle değerlendirmiştir:

“Mondros Mütarekenamesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartıcı sonucudur. O mütarekename şartlarıdır ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline sundu. O mütarekenamede kabul edilen şartlardır ki, Sevres Antlaşmasının şartlarının da suhuletle kabul ettirileceği fikrini yabancılara mümkün ve makul gösterdi” (Kılıç Ali, 2011: 28).

Yine İsmet Paşa'nın hatıralarına göre mütareke İstanbul'da çok iyi karşılanmıştı (İnönü, 2006: 158). Ancak mütarekeden kısa bir süre sonra itilaf kuvvetleri İstanbul'u işgal etmişti. İstanbul'da tam bir karmaşa hâkimdi, hükümet istifa etmişti. Osmanlı Devleti'ni uzun vadede yeni hükümet bunalımları, işgaller, iflas etmiş bir ekonomi, Yüksek Komiserliklerin keyfilikleri, yargılamalar bekliyordu.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi ihtiva ettiği ağır şartlar bir yana imzalanma süreciyle de Osmanlı Devleti açısından çeşitli bunalımlara neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sürdürülebilir olmaktan çıkması Osmanlı Devleti'ni barış arayışlarına itmştir. Fakat yenilen ülkeler tarafında olması barış arayışlarını oldukça güçleştirmiştir. Öyle ki barış teklifini doğrudan savaştığı ülkelere götürmek yerine tarafsız ülkelere medet umacaktır. İspanya gibi Birinci Dünya Savaşı boyunca pasif bir politika takip etmiş bir ülkeye müracaat etmesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çaresizliği göstermesi bakımından önemlidir. Yine İspanya aracılığı ile iletilen barış talebine Amerika'nın çok geç cevap vermesi belki de vermek istememesi Osmanlı Devleti'nin siyaseten ne kadar güçsüz olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti İngiltere ve Fransa ile de barış görüşmelerinde bulunmuştur. Bu uzun barış arayışları iç siyasette de karşılık bulacak Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni muhaliflerin acımasız eleştirilerine maruz bırakacaktır. Damat Ferit Paşa'nın Fransa ile barış arayışları karşısındaki tutumu bunun en iyi örneğidir. Bu arada İngiltere ile barış görüşmesi yapma fırsatının yakalanması genel olarak memnuniyet verici olmuştur. Fakat görüşmelere kimin gideceği tartışması iktidarı, muhalefeti ve Padişah'ı karşı karşıya getirmiştir. Böylesine mühim bir meselede dahi ortak hareket edilememiştir. Ulusal çıkardan ziyade kişisel çatışmalar barış görüşmelerine gidecek kişinin seçilmesini zora sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasetine yön verenler devletin deyimli yerindeyse son nefesinde dahi birlik olmayı başaramamıştır.

Öte yandan Mütareke metninin ağır olmasına rağmen Padişahın İngiliz dostluğunu kaybetmemek için kabul edilsin yönünde görüş bildirmesi devletin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Padişah'ın da onay vermesiyle Osmanlı Devleti şartları çok ağır olan Mondros Mütarekesini imzalamak durumunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi Anadolu'nun işgalinin de önünü açmıştır. Mütarekenin hem imzalanma süreci hem de sonrası Osmanlı Devleti için siyasi ve sosyal anlamda bunalımlı bir dönem olmuştur. Nitekim Bu dönemde siyasi olarak tam bir istikrarsızlık dönemi yaşanmış, çok sık kabine değişiklikleri olmuştur. Mütareke konusunda kamuoyu ikiye bölünmüş bir taraftan savaşın bitmesinden dolayı memnuniyet duyanlar bulunurken diğer taraftan özellikle işgallere karşı ülkenin her tarafından tepkiler yükselmeye başlamıştır. Ancak tüm bu olumsuz ortama rağmen Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde örgütlenen Türk milleti mütareke hükümlerinin uygulanmasına fırsat vermemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hariciye Siyasi Kalemi

BOA. HR. MA, 1229/103

BOA. HR. SYS, 2298/5/118-119

BOA. HR. SYS, 2293/8-6

BOA. HR. SYS, 2113/18-12

BOA. HR. MA, 1229/77

BOA.HR. MA, 1228/1

BOA. HR. MA, 1228/43

Sürelî Yayın

Tasvir-i Efkâr

Takvim-i Vekayi

Vakit

Telif Eserler

1. Hatıralar

Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım*. C.1. İstanbul: Sabah Kitapları.

Cavid Bey. (2000). *Felaket Günleri/ Mütareke Devrinin Feci Tarihi*. İstanbul Temel: Yayınları.

Cemal Paşa. (2001). *Hatıralar, Hazırlayan: Alpay Kabacalı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karabekir, K. (2011). *Birinci Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kılıç, A. (2011). *Kılıç Ali'nin Anıları*. Derleyen: Hulusi Turgut. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Orbay, R. (2005). *Rauf Orbay'ın Hatıraları 1914-1945*. İstanbul: Temel Yayınları.

Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rıza Tevfik. (2008). *Biraz da Ben Konuşayım*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sanders, L. (2010). *Türkiye de Beş Yıl*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
Talat Paşa. (2007). *Talat Paşa'nın Anıları*. yay haz: Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
Townshend, C. V. F. (2007). *Irak Seferi ve Esaret*. İstanbul: Yeditepe Kitapevi.
Rıza, Nur. (2010). *Cumhuriyet Öncésinin Perde Arkası (1908- 1920)*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

2. Araştırma ve İnceleme

- Atay, F. R. (2008). *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
Aydemir, Ş. S. (2006). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa C.II (1914-1922)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Bayur, Y.H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Bilgen, D. Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi Ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması.
Erişim: 31.08.2018. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10290.pdf>
Boztaş, A. (2014-Yaz). Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif. Erişim tarihi: 13.04.2018 <http://www.gaziakademikbakis.com/yayinlar/14>
Göztepe, T. M. (1994). *Mütareke Gayyasında Vahideddin*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
İnal, İ.M. K. (1982). *Son Sadrazamlar*. İstanbul: Dergah Yayınları
Kasalak, K. (1998- Şubat). Mondros Mütarekesi Öncesi Osmanlı Devleti'nin Durumu (1918 Yılı), *Askeri Tarih Bülteni*. (S.44. ss.62-80). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı
Jaeschke, G. (1964-Ocak), Mondros'a Giden Yol, *Bellekten*, No: 109. Ankara: TTK Basımevi.
Özer, İ. (2003). Mütareke Ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü Ve Toplumsal Yaşam. Erişim tarihi: 5.05.2019. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14635.pdf>.
Sorgun, T. (2010). *Halil Paşa*. İstanbul: Destek Yayınevi.
Türkgeldi, A. F. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Eleştirileri: Türkiye'de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme

Arş. Gör. Umut Turgut Yıldırım

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2676-7157>

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.11.2019

Kabul: 15.02.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Hükümet Sistemleri

Hükümet Sistemi Tartışmaları

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Türk Siyasal Hayatı

Muhalefet Partileri

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39936>

Öz

Hükümet sistemi tartışmaları, Türk siyasal gündeminin uzun dönemdir vazgeçilmez konularındandır. Akademik çevreler, siyasiler, bürokrasi ve toplumun yanında, demokratik yaşamın tabii unsurları olan siyasi partiler de bu tartışmaların öznesini oluşturmaktadır. Hükümet sistemi tartışmalarının günümüzdeki içeriğini belirleyen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş, Türkiye'deki siyasi partilerin propagandalarında önemli yer tutmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, siyasi partilerin Türkiye'de parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş süreci ve sonrasındaki tepkileri/görüşleri/yaklaşımları, hem yeni hükümet sisteminin değerlendirilmesi hem de uygulanabilirliği konularında oldukça önemli belirtiler içermektedir.

Bu düşünceden hareketle çalışmada, hükümet sistemi değişikliğine geliştirdikleri eleştiriler bağlamında Türkiye'deki muhalefet partilerine odaklanılmıştır. Fakat çalışmanın sınırlandırılması sebebiyle, Türk siyasal yaşamının tüm aktif muhalefet partileri kapsama dâhil edilmemiş, parlamentoda temsilcisi bulunan partilerin yaklaşımları incelenmiştir. Bu minvalde, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti, Saadet Partisi, Halkların Demokratik Partisi (HDP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Demokrat Parti, Büyük Birlik Partisi (BBP) yaklaşımları incelenen partiler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda partilerin 2018'de yürürlüğe giren partili cumhurbaşkanlığı sistemi olarak da adlandırılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne yönelik eleştirileri de çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmadaki temel amaç, muhalefet partilerinin sistem eleştirilerinin yada sistemi destekleyen söylemlerinin odak noktalarının karşılaştırmalı analizle ortaya konulmasıdır. Bu amaçla çalışma, seçilen muhalefet partilerinin söylemlerini, Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarının siyasal gündem haline geldiği 2010 yılından itibaren incelemektedir. Çalışmanın sonucunda ifade edilebilir ki; CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, HDP, TİP ve Demokrat Parti yürürlüğe giren hükümet sistemini belirli açılardan eleştirirken, MHP ve BBP yeni sistemi belirgin şekilde desteklemiştir. Partilerin eleştirileri, çoğunlukla taraflı cumhurbaşkanı, kuvvetler ayrılığının ihlali ve yeni sistemin Türkiye'ye uyum sorunu üzerinde yoğunlaşırken, karar alma süreçlerindeki tıkanıklıkların giderilmesi ve istikrarlı yönetim, yeni sistemi destekleyen partilerin temel gerekçelerini oluşturmuştur. Muhalefet partilerinin eleştirilerinin temel söylemler üzerinde benzerlik taşıdığı da ayrıca belirtilmelidir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, U. T. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Eleştirileri: Türkiye'de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 509-524.

Criticis of Presidential Government System: An Invastigation on Opposition Parties in Turkey

Ress. Asst. Umut Turgut Yıldırım

Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science
and Public Administration, Malatya – TURKEY

Artcile History

Submitted: 28.11.2019

Accepted: 15.02.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Government Systems

Government System Discussions

Presidential Government System

Turkish Political Life

Opposition Parties

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39936>

Abstract

Debates on system of government are indispensable issues of Turkish political agenda for a long time. Besides academic circles, politicians, bureaucracy and society, political parties which are natural elements of democratic life are the subject of these discussions. Transition to Presidential Government System determining context of today's debates of system of government have a wide coverage on the political parties' propagandas in Turkey. From this point of view, reactions/opinions/approaches of political parties after transition process of parliamentary system to Presidential Government System and its post contains very important indications both in evaluation of the new government system and its applicability.

Starting from this idea, opposition parties in Turkey were focused in the context of their criticisms to amendments in system of government in study. However, due to limiting the study, not all active opposition parties of the Turkish political life were included in the scope; parties which have representatives in the parliament were analyzed. In this manner, the Republican People's Party, the Nationalist Action Party, the IYI Party, the Felicity Party, the Peoples' Democratic Party (PDP), the Workers' Party of Turkey (WPT), Democrat Party and the Grand Unity Party (GUP) were specified as parties which their approaches were examined. In this context, critics of parties to the Presidential Government System, also called the party presidential system that came into force in 2018 constitutes the subject of the study. The main purpose of study is to reveal the focal points of the opposition parties' system criticisms or discourses that support the system with comparative analysis. For this purpose, the study examines the discourses/manifestations of the selected opposition parties from 2010 that system of government discussions has been became political agenda. It can be stated that while RPP, IYI Party, Felicity Party, PDP, WPT and Democrat Party criticized the effectuated government system in certain aspects, NAP and GUP did not opposite the new system significantly as a results of study. While parties' criticism mostly concentrated on partial president, violation of separation of power and compliance problem of new system to Turkey, eliminating the deadlocks in the decision-making processes and stable government have been the main reasons for the parties supporting the new system. It should be noted that criticism of opposition parties are similar to main discourses.

GİRİŞ

Hükümet sistemi, devletin temel erklerinden yürütme, yasama ve yargının işlev ve işleyişleriyle ilgili düzenlemeleri ve bu erklerin siyasal sistem içindeki konumlarını belirleyen bütüncül mekanizma olarak tanımlanabilir (Şahin, 2014: 31). Bu anlamıyla, devletin temel erklerinin birbirleriyle olan ilişkisi, hükümet sistemi biçimlerini de oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kuvvetler ayrılığı prensibi çerçevesinde hükümet sistemleri; kuvvetlerin birbirinden tamamen bağımsız olduğu ya da ayırımın açık şekilde belirginleştiği başkanlık sistemi; kuvvetlerin arasında yumuşak ayırımın söz konusu olduğu parlamenter sistem; bu iki sistemin özelliklerini kısmen de olsa birlikte barındıran yarı-başkanlık sistemi olarak üçe ayrılmaktadır (Kılınç, 2016: 450-451). Başkanlık sisteminde, yürütme ve yasama organları birbirinden bağımsız şekilde var olurlar. Tek başlı yürütmenin sahibi başkan, halk tarafından doğrudan seçilir. Siyasi bakımdan güçlü yetkilerle donatılan yürütmeye beraber yasama kanadında halk tarafından seçilen parlamento bulunmaktadır (Karatepe, 2013: 225). Buna karşılık parlamenter sistemlerde yürütme, yasamanın içinden çıkmakta ve cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından temsil edilmektedir. Yasama ve yürütme güçlerinin iç içe geçtiği bu sistemde bakanlar kurulu meclise karşı sorumlu iken, cumhurbaşkanı yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturmaktadır (Kutlu ve Göksel, 2014: 212). Yarı-başkanlık sistemi ise cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini gerekli kılmaktadır. Bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanından oluşan çift başlı yürütmenin parlamentoya karşı sorumlu tarafı da bakanlar kuruludur (Parlak ve Caner, 2005: 7).

Hükümet sistemlerini konu alan siyasal ve toplumsal tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren Türk siyasetinin önemli hususları arasındadır. Hangi sistemin Türkiye'ye daha uygun olduğu ve hükümet sistemlerinin ülkede uygulanabilirliği tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle mutlak monarşiden, önce meşruti monarşiye daha sonra da cumhuriyete geçiş sürecinde kapsamı giderek genişleyen hükümet sistemi tartışmaları, günümüze kadar güncelliğini yitirmiş değildir. Bununla birlikte, Osmanlı'da tartışmaların merkezinde padişah ve siyasal/bürokratik gruplar yer alırken cumhuriyetten sonra ve özellikle çok partili hayata geçişle, siyasal partiler sistem tartışmalarında birincil özne konumuna gelmiştir. Nitekim demokratik yönetim biçiminin benimsendiği ülkelerde siyasal partilerin ülke siyasetinde asli aktör olduğu dikkate alırsa, hükümet sistemi tartışmalarının da siyasal partiler düzleminde gerçekleşeceği rahatlıkla öngörülebilir. Bu bağlamda, Türkiye'de de siyasal partilerin, liderlerin ve siyasilerin geçmişten günümüze hükümet sistemi tartışmalarının yürütücüsü ve belirleyicisi olduğu ifade edilebilir. Yürütücü ve belirleyici konumlarıyla da siyasal partilerin, programları çerçevesinde (*ideoloji, lider, amaç vb. dâhildir*) hükümet sistemi tartışmalarına katıldığı ve söylem/politika geliştirdiği de deneyimlenen bir durumdur.

Yukarıdaki bağlam doğrultusunda bu çalışma, Türkiye'de 2017 anayasa değişikliği referandumuyla kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne (CHS) yönelik eleştirileri muhalefet partileri üzerinden incelemeye odaklanmıştır. Analizi yapılan muhalefet partileri, parlamentoda milletvekili bulunan partilerle sınırlıdır. Muhalefet partilerinin tutumlarının ideolojik ve konjonktürel refleksler taşıdığı ifade edilebilir. Öte yandan partilerin çoğunluğu yeni sisteme muhalif tavır takınmış, söylemlerini de benzer noktalar üzerinden oluşturmuştur.

1. Türkiye'de Hükümet Sistemlerinin Tarihine Kısa Bir Değini

Osmanlı'da 19. yüzyılda başlayan hükümet sistemi tartışmaları, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra günümüze kadar sürmüş ve hala da devam etmektedir. Önceleri, tartışmalar kuvvetler ayrılığı mı birliği mi sorusu üzerinden yürüse de zamanla kuvvetler ayrılığı sonrakine üstün gelmiştir. Zira bu süreci, hükümet sisteminin mutlak monarşiden meşruti monarşiye daha sonra da cumhuriyete geçişi izlemiştir. Bu değişimin her birinin yeni anayasalar yapılmasıyla gerçekleşmesi, konunun tarihsel bağlamını da Türkiye'deki anayasal hareketlerle açıklamayı gerektirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19.yy'ın sonlarına doğru Genç Osmanlıların siyasal ve toplumsal

etkisiyle 1876 Anayasası'nı kabul etmiş ve mutlak monarşiden parlamenter monarşiye geçmiştir. I. Meşrutiyet dönemi olarak da bilinen bu dönemde, çift yapıli meclis (*Meclis-i Umumi*) yasama organı olarak belirirken, sultan ve bakanlar kurulu (*Heyet- Vükela*) yürütmenin sahipleri olarak tanımlanmıştır. Fakat 1877'de II. Abdülhamit'in meclisi feshetmesiyle parlamenter monarşinin uygulanması ileri bir tarihe ertelenmiştir. 1908'de İttihat ve Terakki grubunun nüfuzu altında 1876 Anayasası tekrar yürürlüğe girmiş ve II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Günel, 2009: 24-25). Sonrasında ise I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle hükümet sistemi tartışmaları gündemin gerisinde kalmış, savaşın ertesinde de Cumhuriyet'in ilanıyla tamamen yeni bir hal almıştır.

Öncelikle, hükümet sistemi açısından 1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet şeklini belirleyen ilk belgedir. Bu belgede devletin, yasama ve yürütme yetkilerinin, yasamada toplandığı meclis hükümeti sistemiyle yönetileceği ifade edilmiştir (1921 Anayasası, md.2-3). Bu dönemde yaşanan, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasıyla Cumhuriyet'in ilanı yeni bir rejim tesis etmiş ve anayasanın yenilenmesini gerektirmiştir. Meclis tarafından kabul edilen Anayasa 23 Nisan 1924'te yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası ise parlamenter sistem ile meclis hükümeti sistemi arasında karma bir modeli benimsemiştir. Nitekim meclis yasama ve yürütme gücünü elinde tutmaya devam etmiş, yürütmeyi belirleme ve feshetme yetkisini sürdürmüştür. Bununla birlikte, parlamentarizme uygun olarak yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yürütülmesi, milletvekillerinden başbakan atanması, cumhurbaşkanının siyasi sorumsuzluğu ve karşı-imza kuralı gibi araçlar, hükümet sistemine karma niteliğini kazandırmıştır (Çekiç, 2016: 454). Karma hükümet sistemi, 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesine kadar olan dönemde uygulanmıştır.

1946'da çok partili hayata geçişten sonra dramatik değişimlere sahne olan Türk siyasal sistemi, 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetime el koymasıyla tekrar yapılandırılmış, 1961 yılında kabul edilen Anayasayla parlamenter hükümet sisteminin kurulması amaçlanmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi parlamenter sistem, hukuki ve siyasal sorumluluğu bulunmayan devlet başkanlığında, yürütme ve yasama arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak olduğu ve halkın parlamentoya temsilciler seçtiği bir hükümet sistemi olarak tanımlanmaktadır (Teziç, 1987: 415). Yeni anayasa ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu kurulmuş, çift meclisli yasama düzeni getirilmiştir. Bu düzenin temel amacı Zürcher (2015: 356) tarafından şöyle ifade edilmektedir: Millet meclisini diğer kurumlarla dengelemek suretiyle, 1950-1960 yıllarında iktidarda bulunan Demokrat Parti'nin sahip olduğu gibi bir yürütme tekelinin oluşmasını engellemek. Yasaların iki meclisten de geçtikten sonra yürürlüğe girmesi, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin hem cumhurbaşkanının atamasıyla hem de halk tarafından seçilmesi ve anayasal yargının oluşturulması dönemin önemli gelişmeleridir. Son olarak, Cumhuriyet'e geçişle birlikte kuvvetler birliği anlayışını benimseyen Türkiye'nin, 20.yüzyılın ortalarından sonra kuvvetler ayrılığı ilkesini anayasal güvence altına aldığı görülmektedir.

Artan siyasal istikrarsızlık ve toplumsal güvensizlik sonrasında (1970 ile 1980 yılları arasında 12 hükümet değişmiştir) ordu, 12 Eylül 1980 tarihinde yeniden iktidara el koymuştur. Darbeden sonra yürürlüğe konulan 1982 Anayasası da öncülü 1961 Anayasası gibi parlamenter hükümet sistemini Türkiye'nin hükümet biçimi olarak kabul etmiştir. Ancak öncülünden farklı olarak yürütme erkini güçlendiren 1982 Anayasası, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm anlayışına uygun düşen bir sistem geliştirmiştir (Kuzu, 1992: 218-219). Fakat 1982 Anayasası'nın benimsediği parlamenter hükümet sistemi de belirli yönlerden eleştirilmeye devam etmiştir.

Bu süreçte, Türk anayasal düzeninde sırasıyla 1987, 1995, 1999, 2001, 2007 ve 2010 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Değişikler detaylı incelendiğinde; 2007 yılındaki değişikliğin hükümet sistemi tartışmaları açısından önemi anlaşılmaktadır. Mayıs 2007'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in süresi dolmuş, ancak Anayasa Mahkemesinin cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında mecliste üye tam sayısının üçte iki oranında vekil bulunmasını gerektiren kararı sonrasında yeni cumhurbaşkanı

seçilememiştir. Bu durumun üzerine, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği yapılmıştır (Gönenç, 2011: 2). Bu bağlamda Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından beş yıllık bir süre için seçilme yeniliği, Türkiye’de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş sürecinde önemli bir eşik olarak anlaşılmaktadır (Yıldız, 2015: 8). 2007 yılındaki değişikliğin, Türkiye’nin hükümet sistemini yarı-başkanlık sistemine yakınlaştırdığı bilinmekle beraber parlamenter sistemden de kopuşun başladığı tarih olarak ifade edilebilir. 2014 yılından sonra giderek daha fazla üstünde durulan başkanlık sistemine geçiş meselesi, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra hazırlanan anayasa değişikliği paketinde somut olarak ele alınmıştır. 16 Nisan 2017 tarihli referandumla halk tarafından da onaylanan değişiklik paketiyle CHS’ye geçiş kesinleşmiş ve bazı maddeler yürürlüğe girmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri sonrasında da fiili olarak uygulamaya konulmuştur (Turan, 2018: 43). Dolayısıyla Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana benimsediği hükümet sistemleri sırasıyla; karma hükümet sistemi, parlamenter sistem, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm, başkanlık sisteminin niteliklerini kısmen içinde barındıran parlamentarizm ve CHS olarak sıralanabilir.

2. Türkiye’de Hükümet Sistemi Üzerine Tartışmalar

Türkiye’nin, cumhuriyet tarihinin uzun bir döneminde parlamenter sistemi hükümet sistemi olarak benimsediği bilinmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yönetime dair yaşanan krizler ve siyasal istikrarsızlıklar, parlamenter sistemin eleştirisine ve başkanlık sistemine geçişe doğru yönelimi de doğurmuştur. 1923’ten günümüze kadar süregelen kamu yönetimine dair reformlar, siyasal alanın dışında bürokratik çevrelerin de ülkenin idari yapısında değişiklik yapma isteğinin uzantısı olarak algılanabilir (Önen ve Kurnaz, 2017: 60). Ancak Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana hükümet sistemi tartışmaları özellikle siyasal alanın temel nesnelere biri olagelmıştır.

Türkiye’de başkanlık ve parlamenter sistem tartışmalarının tarihi 1960’lı yıllara kadar götürülebilse de 1980’li yıllar, tartışmaların daha da görünür hale geldiği dönemdir. Ek olarak, koalisyon hükümetleri dönemlerinde parlamenter sistemden vazgeçme ve başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemine geçilmesinin gerekliliği de çoğu kez tartışılmıştır. Nitekim 1970-1980 yılları arasında on üç hükümetin görev yapması, parlamenter sistemin sorgulanmasını daha da arttırmış ve 1980’den sonra başkanlık sistemine geçilmesine yönelik talepler siyasiler tarafından giderek benimsenmeye başlanmıştır (Fırat, 2019: 10). 1960’lı yıllarda başkanlık sistemini öne çıkaran siyasal söylemleriyle dikkat çeken Alparslan Türkeş, Türkiye’nin kendi değerlerine dayanan hükümet sistemi, halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı ve tek başlı yasama ve yürütme organı ile yönetilmesi taraftarıdır (Çolak, 2017: 204-205). Fakat gerek dönemin şartları gerekse yaşanan gelişmeler sonrasında başkanlık sistemi önerileri karşılık bulmamış, 1982’de hazırlanan anayasa, yürütmenin güçlendirildiği parlamenter sistemde karar kılmıştır. Türkiye’nin hükümet sistemine yönelik görüş ve öneriler, 1980’li yılların sonlarına doğru giderek artmaya başlamıştır. Öte yandan, bu tartışmaların daha çok siyasi parti liderleri tarafından siyasal gündeme alındığı da bilinmektedir. Bu bağlamda, Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Süleyman Demirel, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği önerisini 1980’li yılların sonlarına doğru meclise sunmuş, ancak DYP liderinin bu adımı, Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı olmasını engellemeye yönelik stratejik hamle olarak algılanmış, toplumsal karşılık bulamamıştır (İçener, 2015: 318). DYP liderine ek olarak Turgut Özal da cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye için uygun hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğunu çoğu söyleminde dile getirmiştir. Sonrasında cumhurbaşkanlığı makamına oturan Demirel, Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve siyasal problemlerinin çözümü olarak başkanlık sisteminin Türkiye’de kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Güler: 2018: 308). Diğer taraftan, Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan da başkanlık sisteminin tesisini Türkiye için elzem görenlerdendir. Erbakan’ın bu yöndeki anlayışı, Milli Nizam

Partisi ve devamındaki partilerin programlarına ve seçim beyannamelerine de sirayet etmiştir.¹ MHP'nin kurucusu ve lideri Alparslan Türkeş de milli bir sistemin, tek başlı yürütme, tek meclisli yasama ve doğrudan halkın seçtiği cumhurbaşkanı ve dolayısıyla güçlü ve hızlı bir siyasal karar alma mekanizması gibi avantajları dile getirerek başkanlık sistemini destekleyenler arasındadır (Çolak ve Uzun, 2017: 206). Bunlarla birlikte, başkanlık sistemini eleştiren görüşler de Türk siyasal hayatında yer edinmiştir. Temelde yasama ve yürütme arasında dengenin sağlanamaması, erklerin birinin diğeri lehine güçlenmesinin önünü açması ve Türkiye'nin sosyo-politik durumunun başkanlık sistemine uymadığı gibi düşüncelerle öne çıkan bu görüşler, siyasi partiler tarafından da destek görmüştür. Örneğin, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, başkanlık sistemine karşı çıkanlardandır. Yılmaz'ın eleştirisinin kaynağı, başkanlık sisteminin Türkiye'ye uyum probleminden ileri geldiği ifade edilebilir (Fendoğlu, 2003: 29). Başkanlık sistemini eleştiren bir diğer parti lideri, Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit'tir. "Atatürk'ün temellerini attığı parlamenter demokrasinin üzerine başkanlık sistemi bina edilemez" ifadesi, Türkiye'de mevcut parlamenter sistemin devamının uygun olacağını bildirmektedir (Hürriyet, 1998). Görüldüğü üzere siyasi parti ve liderleri tarafından 1990'lı yıllarda üzerine oldukça fazla görüş bildirilen Türkiye'nin hükümet sistemi, yeni yüzyıla girerken gündemi terk etmiştir. Demirel'in görev süresinin bitmesinin ardından cumhurbaşkanı seçilen Ahmet Necdet Sezer, bu tartışmaların da aniden kesilmesine neden olmuştur (Becerem ve Kalağan, 2007: 175).

Hükümet sistemi tartışmalarının tekrar gündeme gelmesinde 2007 yılı, Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Zira cumhurbaşkanlığı süresi dolan Ahmet Necdet Sezer'in yerine seçilecek cumhurbaşkanının seçimi siyasal açıdan önemli bir kriz doğurmuş ve sistemin tıkanmasına sebebiyet vermiştir. Bu kriz, yukarıda da değinildiği üzere, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi meselesini siyasetin gündemi taşımış ve hazırlanan anayasa değişikliğinin kabulü ile Türkiye'de ilk kez cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hükmü yürürlüğe girmiştir (Erat, 2015: 226). Fakat bu dönüşümü sadece 2007 yılında meydana gelen olaylara indirmek de hatadır. Zira 2002 sonrasında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Parti'si (AK Parti) lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın beyanlarında başkanlık sistemi taraftarlığı, başbakanlığının ilk dönemlerinden beri önemli yer tutmaktadır. 2003 yılındaki bir konuşmasında "Başkanlık ve yarı-başkanlık benim siyasette arzumdur. Olmasını isterim, arzu ederim" diyerek de bu düşüncesini paylaşmaktadır (Hürriyet, 2003). Erdoğan'ın sonraki yıllarda da başkanlık sistemine geçişi öneren açıklamaları devam etmiştir (Fendoğlu, 2012: 47). Hükümet sistemi üzerine tartışmalar, Recep Tayyip Erdoğan'ın bu yöndeki olumlu açıklamalarıyla gündeme taşınmış ve muhalefet partilerinin de tepki niteliğindeki ifadeleriyle siyasal gündemin önemli bölümünü teşkil etmeye başlamıştır. Açıklamaların yanı sıra, 2012'de AK Parti'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna verdiği başkanlık sistemi teklifinden sonra özellikle 2014 yılında Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilme sürecinde temel siyasal tartışmaların merkezinde konumlanan başkanlık sistemi, 7 Haziran 2015 genel seçimlerinin temel ajandasını da oluşturmuştur (Kılınç, 2016: 468; Bayram, 2015: 13-4). 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra da yeni anayasa ve başkanlık sistemi üzerinden tekrar canlanan siyasal tartışmalar sürerken, 2017 yılına gelindiğinde anayasa değişikliği paketi hazırlanmış, referandum sonucunda kabul edilmiş ve yeni hükümet sistemine geçilmiştir. Yeni hükümet sistemine geçilmesinin temel gerekçeleri olarak da parlamenter sistemin siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları doğurduğu ve olası tıkanıklara cevap veremediği öne sürülmüştür (Gül, Kamalak ve Sallan Gül, 2017: 114).

Özetle, Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarının, öncelikle Türkiye'de parlamenter sistemin daha da özelden parlamentonun işlevini tam olarak yapıp yapamadığı üzerindeki düşünceler etrafında

¹ İfadeler için bkz. *Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, md. 16, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstr_eam/handle/11543/799/197600503.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

şekillendiği ifade edilebilir (Fendoğlu, 2003: 2). Bu bağlamda, parlamenter sistemi eleştiren düşüncelerin belli başlı iddiaları ya da “sistemin sorunları” aşağıdaki gibi sıralanabilir (Turhan, 1993: 51; Kuzu, 2011: 81-91):

1. Yasama ve yürütme arasında karşılıklı feshetme yetkisinin aşırı kullanım tehlikesiyle siyasal istikrarsızlıklara neden olabilme potansiyelini içermesi,
2. Halka karşı siyasal sorumlunun belirsizliği,
3. Seçimlerde çoğunluğun oyunu alan partinin tek parti haline gelmesi,
4. Hükümet istikrarsızlığı, yürütmedeki çift başlılık,
5. Yürütmenin doğrudan halka karşı sorumlu olmaması.

Her ne kadar parlamenter sistemin aksaklıkları yukarıdaki şekliyle sınırlanamasa da genel çerçeve bu minvalde çizilebilir. Zira genellikle, parlamenter sistemlerin genel kabul gören istikrarsız iktidar, güçsüz ya da zayıf hükümet ve düşük nitelikli demokrasi gibi dezavantajlarının siyasal söylemlerde de işlendiği görülmektedir (Gözler, 2010: 613-618).

Öte yandan, başkanlık sistemine yöneltilen eleştirilen toplandığı noktaların, otoriterleşmeyi getireceği, ülkenin bölünmezliğine zarar vereceği ve siyasal-toplumsal kutuplaşmayı arttıracak gibi gerekçelerle temellendirildiği görülmektedir. Ancak başkanlık sistemini savunan görüşlerin temel savunuları da aşağıdaki gibi özetlenebilir (Aslan, 2015: 9, 33-34):

1. Tek başlı yürütmenin yetki/sorumsuzluk problemini çözmesi,
2. Vesayetçi parlamenter sistemden toplum merkezli siyasete geçişi kolaylaştırması,
3. Lider-odaklı siyaseti değil demokratik düzeni güçlendirmesi,
4. Kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirerek, siyasal krizleri önlemesi.

Başkanlık sisteminin yukarıdaki savunularının, güçlü yürütmeyle siyasal istikrarsızlığın ortadan kaldırılması düşüncesine dayandığı ifade edilebilir. Ayrıca, başkanlık sisteminin getireceği bir takım mekanizmaların tesisleriyle de sistem tıkanıklarının önüne geçilmesi öngörülmektedir.

Diğer yandan, Türkiye'nin hükümet sistemine dair sorunlarını hükümet sistemi tartışmalarının üzerine çıkaran yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre Türkiye, hükümet sistemi tercihindense değil hukuk devleti ilkesinin tam olarak uygulamaya konulamamasından, siyasal ve toplumsal destekli vesayetçi yapıların etkisinden ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınamamasından ötürü siyasal tıkanıklıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Efe ve Kotan, 2015: 67). Dolayısıyla çözüm sistem değişikliğinde değil, bu değerlerin derinleştirilmesinden geçmektedir.

3. Türkiye'deki Muhalefet Partilerinin Yeni Hükümet Sistemi Eleştirileri

Önceki bölümde değinildiği gibi, Türkiye'de hükümet sistemi değişimlerine ya da değişim isteklerine siyasal parti ve liderleri tarafından çoğu zaman olumlu/olumsuz tepkiler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Türkiye'de aktif siyasette yer alan muhalefet partiler tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda genel hatlarıyla gösterilen muhalefet partilerinin CHS'ye yönelik düşünceleri, alt başlıklar halinde detaylıca incelenmiştir.

Tablo 1: Muhalefet Partilerinin CHS'ye Yönelik Tutumları

<i>Siyasi Partiler</i>	<i>Sisteme Yönelik Yaklaşımı</i>	<i>Eleştirisinin Odağı ve Söylem</i>	<i>Önerisi</i>
CHP	Eleştirel	Tek adam rejimi/anti-demokratik, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, partili cumhurbaşkanlığı sistemi ve ekonomik ve siyasi sorunların kaynağı	Parlamentar sisteme dönüş
MHP	Destekleyici	-	CHS'nin devam etmesi
İYİ Parti	Eleştirel	Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, "aşırı" yetkili idare, ekonomik istikrasızlığın nedeni	Parlamentar sisteme dönüş
Saadet Partisi	Seçici eleştirel	Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, tarafsız olmayan cumhurbaşkanı, "aşırı" yetkili idare	Tarafsız cumhurbaşkanı olması şartıyla CHS'nin devam etmesi
HDP	Eleştirel	Tek adam/otoriter rejim, insan hakları ihlalleri	Parlamentar demokrasinin de ötesine geçilmesi, radikal/katılımcı demokrasiye geçiş
Demokrat Parti	Eleştirel	Tek adam rejimi, "aşırı" yetkili idare,	Parlamentar sisteme dönüş
BBP	Destekleyici	-	CHS'nin devam etmesi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tabloya bakıldığında araştırma kapsamına alınan muhalefet partilerinin çoğunun CHS'ye eleştirel yaklaştığı ve her bir siyasal partinin kendine özgü eleştiri kaynağının olmasının yanında, eleştirel partilerin belirli noktalarda benzeştiği ifade edilebilir. Aşağıdaki başlıklardaki partiler temelinde inceleme, Tablo 1'i açıklamakta ve partilerin tutumlarını detaylıca açıklamaktadır.

3.1. Cumhuriyet Halk Partisi

Yeni hükümet sistemi ile ana muhalefet partisi terimi kalkmış olsa da CHP, parlamentoda en yüksek milletvekili sandalyesine sahip ikinci parti konumundadır. Dolayısıyla hükümet sistemi tartışmalarının da önemli aktörlerindedir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki; CHS'ye yönelik yaklaşımıyla CHP, parlamentar sistemi savunan bir konumdadır. CHP'nin geçmişinde de başkanlık

sistemi Parti'nin liderleri tarafından eleştirilmiştir. Parti lideri Bülent Ecevit ve Deniz Baykal, parlamenter sistemin Türkiye açısından uygun olduğunu çoğu zaman dile getirmiştir. Geçmişle aynı doğrultuda CHP, günümüzde bu tutumunu devam ettirmektedir. Parti, 2011 ve 2015 yıllarındaki seçim beyannamesinde, Türkiye'de özgürlükçü demokrasinin tesisinin parlamenter sistemin güçlendirilmesine bağlamış ve yeni anayasa çalışmalarının da bu doğrultuda gerçekleştirilmesini vurgulamıştır (CHP Seçim Bildirgesi, 2015: 20). Parti'ye göre başkanlık sistemi, 12 Eylül rejiminin, yürütmeyi yasamanın aleyhine güçlendirmesinin daha da ileri seviyeye ulaşmasıdır (CHP Seçim Bildirgesi, 2011: 6). Zira CHP'ye göre, demokratik rejimlerdeki kuvvetler ayrılığının sağlanması, cumhurbaşkanının parlamenter sistemi içindeki anayasal yetki sınırlarını aşmamasına bağlıdır. Sistem tartışmalarının ana gündem haline geldiği 2015 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde CHP, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı makamının siyasallaştırıldığını ve anayasal sınırlarının dışına çıktığını ifade ederek tenkit etmektedir. Parti'nin anlayışında cumhurbaşkanlığı, partiler üstü ve tarafsız konumuyla dikkat çekmektedir (CHP Seçim Beyannamesi, 2015: 20-21). Ancak Türkiye'de yürütme organının hukuki sınırlarla çizilen yetkilerini aştığı belirten CHP, cumhurbaşkanının tarafsız niteliğini yitirdiğini ve vatandaşların temsili noktasında kapsayıcılığını kaybettiğini ifade etmiştir (CHP Seçim Bildirgesi, 2018: 19). Beyannameler dikkate alındığında, CHP'nin hükümet sistemlerinden parlamenter sistemi benimsediği, başkanlık sisteminde yürütmenin yasama karşısında hukuk dışı güçlendirildiği argümanı ile reddedildiği görülmektedir. Öte yandan, CHP'nin CHS'ye yönelik eleştirinin kaynağının da cumhurbaşkanının tarafsızlığını zedelemesi ve aşırı yetkilerle donatması nedeniyle demokratik bir sistem olmadığı inancına bağlamak mümkündür. Diğer yandan CHP'ye göre, başkanlık sisteminin önerilmesinin temel referans noktası parlamenter sistemin siyasal tikanlıkları doğurduğu anlayışı, Türkiye'deki rejim sorunlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Parti'ye göre siyasal krizlerin temel nedeni, bölünmüş ve kutuplaşmış toplumsal yapı ve siyasal çatışma kültürünün Türk siyasetine hâkim olmasından kaynaklanmaktadır (Milliyet, 2016).

CHP'nin CHS'ye yönelik eleştirilerinin ortak noktası, CHS'nin tek adam rejimini doğurduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ettiği, hukuku ortadan kaldırdığı yönündeki ifadelerle dayandığı belirtilebilir. CHP adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşan Kemal Kılıçdaroğlu, yeni hükümet sistemiyle Türkiye'de meclisin gücünün giderek azaltıldığını, demokratik düzenin gerektirdiği kuvvetler ayrılığı ilkesinin ortadan kalktığını ifade etmektedir. Ayrıca yürütme erkine ilişkin eleştirilerin yanında CHP, yargının da tarafsız niteliğini kaybettiğini, Cumhurbaşkanına yüksek yargı organlarının üyelerini atama yetkisinin verilmesinin yargı bağımsızlığını ihlal ettiği düşüncesindedir (Haberler, 2019). CHP'nin resmi metinlerinde vurgulanan tarafsız cumhurbaşkanı söylemi, partililerin siyasal gündeminde de önemli yer tutmaktadır. Kılıçdaroğlu bir açıklamasında, siyasal parti liderinin aynı zamanda cumhurbaşkanı olamayacağını belirtirken, cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini de eklemektedir (Yeniçağ, 2019a). Ayrıca CHS, toplumsal ve ekonomik hayatı da olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle eleştirilmiştir. Zira Kılıçdaroğlu, Türkiye'de enflasyonun ve işsizliğin artmasının ve Türk Lirasının değer kaybının temel nedeninin tek adam rejimi olduğunu vurgulamaktadır (Birgün, 2019). Sonuçta, CHP'nin yeni sisteme yönelik eleştirilerinin parlamentonun güçsüzleşmesi karşısında yürütme organının yetkilerinin genişletilmesi, denetimsiz yürütme organı, kuvvet ayrılığı ilkesinin ihlali, ekonomik kötüleşme ve partili cumhurbaşkanlığı noktalarında yoğunlaştığı ve parti propagandasının bu söylemler üzerinden yürütüldüğü ifade edilebilir.

3.2. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi, kurucusu Alparslan Türkeş'in de desteklediği başkanlık sistemini destekler tutum geliştirmiştir. Özellikle de 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ertesinde, Adalet ve Kalkınma Partisi'yle (AK Parti) seçim ittifakı kararından sonraki süreçte yeni anayasa çalışmalarında AK Parti'yi desteklemiş ve 2017 anayasa değişikliği paketini ve CHS'nin hükümet sistemi olarak kabul

edilmesi yönünde siyasal söylem oluşturmuştur. Dolayısıyla MHP'nin CHS'ye yönelik herhangi bir eleştirisine ne parti metinlerinde ne de partililerin söylemlerinde yer verilmemiştir.

3.3. İYİ Parti

MHP'nin içindeki muhalif hareketin temsilcilerinin çoğunlukta olduğu ancak diğer siyasi geleneklerden de gelen siyasetçilerin kurucu kadrosunda bulunduran İYİ Parti, 25 Ekim 2017 tarihinde Meral Akşener tarafından kurulmuş ve Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Hükümet sistemi tartışmalarındaki konumu hakkında İYİ Parti'nin programı ve seçim beyannameleri dikkate alındığında; İYİ Parti'nin parlamenter hükümet sistemi taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Parti'nin programında, parlamenter sistemi yaşatmak, Türkiye'de parlamenter sisteme geri dönmek ve kuvvetler ayrılığı prensibini işlevselleştirmek temel amaçlar arasında sayılmaktadır (İYİ Parti Programı: 6-7). 2018'de yayımladığı seçim beyannamesinde de egemenliğin halka ait olduğu parlamenter sistemin yeniden tesis edilmesinin gerektiği belirten İYİ Parti, cumhuriyet ve demokrasinin tek kişinin hükmüne bırakılmayacağı düşüncesindedir. Bu doğrultuda İYİ Parti, iktidara gelirse parlamenter sisteme döneceği hususunda seçmenlere teminat vermektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini kaldıracağını ve yasama ve yürütme arasında kuvvetler ayrılığını tam olarak gerçekleştireceğini de vaatlerine eklemektedir (İYİ Parti Seçim Beyannamesi, 2018: 6, 15). Parti'nin resmi metinlerinde, yeni hükümet sistemindeki cumhurbaşkanının yürütmenin başı olarak devlet idaresinden bizatihi görev alması, temel eleştiri noktası olduğu saptanabilir. Bu doğrultuda, CHS'nin cumhurbaşkanına tanıdığı "güçlü" yetkiler ve sistem değişikliği sonrasında hem fonksiyonel hem de yapısal olarak genişleyen cumhurbaşkanlığı kurumu, İYİ Parti'nin eleştirisine muhatap olmaktadır (İYİ Parti Seçim Beyannamesi, 2018: 23).

Resmi metinlerin yanı sıra İYİ Parti mensuplarının söylemleri de CHS'ye yönelik eleştiride önemli yer tutmaktadır. İYİ Parti Genel Başkan Yardımcı Ümit Özdağ, rejim değişikliği sonrası sistemi tek adam rejimi olarak tanımlarken, ülkenin yönetim krizinin giderek arttırıldığını ileri sürmektedir (Sözcü, 2018). Ayrıca İYİ Parti Sözcü Cihan Paçacı da Türkiye'nin ekonomik krizler yaşamasının temel sebepleri arasında CHS'yi ilk sıraya koymaktadır. Parti'sinin ülke için uygun bulunduğu hükümet sistemini de Paçacı, çağın gerekliklerine uygun parlamenter demokrasinin gerekliliğini savunmaktadır (İnternethaber, 2019). Öte yandan Genel Başkan Akşener, CHS'nin toplumsal mutabakata dayanmadığını ve aceleyle hazırlandığını vurgularken, güçlendirilmiş parlamenter demokrasinin Türkiye açısından daha uygun hükümet sistemi olduğunu çoğu açıklamasında yinelemiştir (Yeniçağ, 2019b). Görece yeni bir parti olarak İYİ Parti, CHS'yi açıkça uygun hükümet sistemi olarak görmemektedir. Devlet organları yasama ve yürütmenin sistem değişikliğiyle tek kişinin elinde toplandığı argümanı da eleştirisinin temel dayacağı olarak görülebilir. Kuvvetler ayrılığı ilkesine siyasal programında oldukça önem atfeden İYİ Parti'nin CHS'yi yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek organda toplandığı kuvvetler birliği sistemini tesis ettiği gerekçesiyle eleştirdiğini belirtmek mümkündür.

3.4. Saadet Partisi

Temsilcisi olduğu Milli Görüş ideolojisinin refleksiyle Saadet Partisi'nin başkanlık sistemi taraftarı olduğu öngörülebilir. Ancak Parti'nin CHS'ye yönelik tutumu, genel anlamıyla eleştireldir. Parti'nin 2018 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde "*Yeni cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte Meclis'in yürütme üzerindeki denetim gücü elinden alınmış, yürütmeyi denetlemesi gereken yargı da yürütmenin etkisine girmiştir*" ifadesine yer veren Saadet Partisi, yasama yürütme ve yargı arasındaki iş bölümünün ortadan kalktığı iddiasıyla yeni sistemi eleştirmektedir. Denge/denetleme mekanizmalarının ihlal edildiği gerekçesiyle de Saadet Partisi, parlamentonun siyasal karar alma süreçlerinde etkinliğini yitirdiğini belirtmektedir (Saadet Partisi Seçim Beyannamesi, 2018: 32-33). Hatta Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, cumhurbaşkanının elinde bulundurduğu meclisi seçime götürme ve yüksek yargı organlarının üyelerinin çoğunu atama yetkisinin, vesayetçi anlayışı yansıttığı kanısındadır

(Sözcü, 2017). Bununla birlikte, CHS'ye yönelttiği eleştirilerin yanında Karamollaoğlu "Biz prensip itibari ile başkanlık sisteminin karşısında değiliz. Hatta taraftarız anca Başkanlık sistemi kabul edilecekse mutlaka bu başkanlık sisteminde kuvvetler ayırımına uyulması icap eder" ifadesiyle, Milli Görüş'ün başkanlık sistemine yönelik tavrını da sürdürmüştür (Hürriyet, 2017). Karamollaoğlu'nun ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Saadet Partisi'nin başkanlık sistemine eleştirel konumda olduğu söylenemez. Ancak Türkiye için önerilen CHS'nin yürütme organını "aşırı" güçlendirmesi, Parti tarafından eleştirilmektedir. Ek olarak cumhurbaşkanının siyasal parti üyeliğinin düşmemesi de Saadet Partisi'nin anlayışında CHS'nin eleştirildiği diğer husustur (Cumhuriyet, 2019). Bununla birlikte Saadet Partisi'nin yeni hükümet sistemine yönelik tutumunda dikkat çeken nokta, cumhurbaşkanının tarafsız olması kaydıyla yeni hükümet sisteminin devam edebileceğini ifade etmesidir (Doğan Haber Ajansı, 2019). Bu tutumun ideolojik tandanslar taşıdığı daha önce de belirtilmiştir. Bu bağlamda, Saadet Partisi'nin kuvvetler ayrılığı prensibini içselleştirmiş başkanlık sistemine karşı olmadığı, fakat Türkiye'de yürürlükte olan CHS'yi çoğu yönüyle eleştirdiği ifade edilmelidir.

3.5. Halkların Demokratik Partisi

Parlamentoda temsilcisi bulunan bir diğer parti HDP'dir. Parti'nin programında siyasal rejime yönelik ifadeler özetlenirse, HDP temsili demokrasinin temsil kapasitesinden şikayet etmektedir. Parti'ye göre parlamento, demokrasinin uygulanmasında yetersizdir. Halkın tamamıyla karar alma süreçlerine katıldığı, denetleme mekanizmalarının yaygınlaştırıldığı radikal demokrasi, savunulan demokrasi anlayışdır (HDP Parti Programı). CHS'ye yönelik tutumuna bakılırsa; HDP hükümet sistemi tartışmalarının siyasal alanda merkezileştiği 2015 yılındaki seçim beyannamesinde "açık bir biçimde karşı olduğu Başkanlık Sistemi'nin anayasa değişikliklerinin temel koşulu haline getirilmesini kabul etmeyecek, başkanlık sistemine geçit vermeyecek" ifadesiyle yeni hükümet sistemini aşikâr bir şekilde reddetmiştir (HDP Seçim Beyannamesi, 2015: 6). 16 Nisan Referandumuyla kabul edilen yeni sistemi tanımlarken HDP, tek adam rejimi ve otoriter rejim olarak tanımlamaktadır. Yeni sistemin bireysel ve grup özgürlüklerini, insan haklarını, kuvvetler ayrılığını ve çoğulculuğu kısıtladığı inancıyla HDP, tekrardan "demokratik anayasanın" oluşturması anlayışına sahiptir (HDP Seçim Beyannamesi, 2018: 5-6). Parti'nin resmi metinleri incelendiğinde "tek adam rejimi" ifadesinin sıklıkla kullanılması, HDP'nin yeni hükümet sistemini bu söylem üzerinden eleştirdiği iddiasını güçlendirmektedir. Ayrıca metinlerde ele alınan demokrasi, insan hakları, ekonomi politikaları, sosyal güvenlik vb. gibi konuların genelinde mevcut siyasal iktidarın uygulamalarını eleştiren tavrın egemen olduğu da dikkat çekicidir. Resmi metinlerin yanı sıra parti mensuplarının açıklamaları da CHS'ye yöneltilen eleştirilerin berraklaştığı verileri oluşturmaktadır. HDP mensuplarının açıklamaları değerlendirildiğinde, CHS'nin ekonomik krizin temel nedeni, demokratik gelişmeler önündeki engel, toplumun kutuplaşmasına neden olan ve toplumsal barışı zedeleyen sıfatlarla ele alındığı görülmektedir². Dolayısıyla HDP'nin eleştirisinin üzerine inşa edildiği özellikler bakımından CHS, anti-demokratik, otoriter ve insan haklarını ihlal eden sistem olarak görülmektedir.

3.6. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoda iki milletvekili bulunmaktadır. Dolayısıyla Parti'nin CHS'ye yönelik görüşleri de araştırma kapsamına alınmalıdır. Türkiye İşçi Partisi'nin parti programında başkanlık sistemi ya da CHS'ye yönelik herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ancak 2018'de seçim beyannamesinde TİP, yeni sisteme tabiri caizse oldukça sert eleştiriler getirmiştir. Parti'ye

² Bu açıklamalara örnek olarak şu kaynaklara ulaşılabilir: NTV, "HDP'den Cumhurbaşkanlığı sistemi eleştirisi", 09.07.2019, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/hdpden-cumhurbaskanligi-sistemi-estirisi,73xRPad3V0m9zK60yxK8OA>; Evrensel.net, "Temelli; Cumhurbaşkanlığı sistemi rehabilite edilemez", <https://www.evrensel.net/haber/382306/temelli-cumhurbaskanligi-sistemi-rehabilite-edilemez>.

göre 24 Haziran 2018 seçimleri ki bu seçim CHS'nin tam olarak yürürlüğe gireceği seçimdir, Türkiye'de faşizmin kurumsallaşmasından başka bir şey değildir. TİP'in anlayışında yeni sistemler beraber Türkiye, tek adam rejiminin etkisi altına alınacaktır (TİP Seçim Beyannamesi, 2018). Ayrıca Parti'nin resmi sitesinde de CHS, "saray rejimi" ve "saray düzeni" olarak tanımlanmıştır³. Bu verilere bütüncül bir perspektifle bakılırsa, TİP'in yeni sistemi çoğu yönüyle tenkit ettiği anlaşılabilir.

3.7. Demokrat Parti

Her ne kadar 1940'ların ortalarında kurulan Celal Bayar'ın Demokrat Parti'sine söylem ve ideoloji olarak dayansa da 2000'lerin Demokrat Parti'si, Doğru Yol Parti'sinden dönüşerek 2007'de kurulmuştur. 2009'da da Anavatan Partisi ile bütünleşmiştir. 2018 yılında da CHP ve İYİ Parti'nin oluşturduğu Millet İttifakıyla seçimler katılmış ve bir milletvekiliyle parlamentoya girmiştir. Hükümet sistemlerine yönelik yaklaşımında, sivil anayasa ve demokratik çağdaş yaşam söylemiyle hazırladığı 2007 seçim beyannamesinde Demokrat Parti, kuvvetler ayrılığı ilkesini demokrasilerin olmazsa olmaz ilkesi olarak tanımlamıştır (Demokrat Parti Seçim Beyannamesi, 2007: 7). Demokratik yönetimlerde de devlet organlarının tümünün doğrudan halk tarafından seçilmesi gerekliliğine değinen Demokrat Parti, holistik açıdan olmasa da başkanlık sisteminin bir takım özelliklerini benimsemektedir (Demokrat Parti Programı: 9). Ancak partinin yukarıda tarif edilen anlayışının kurulduğu yıllarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Nitekim 2015 yılı seçim beyannamesinde, cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesini destekleyen Demokrat Parti, parlamenter sistemin hükümet sistemleri arasında Türkiye'ye en uygun hükümet biçimi olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Cumhurbaşkanının üst düzey bürokratları atama yetkisinin sınırlandırılmasını da savunmaktadır (Demokrat Parti Seçim Beyannamesi, 2015: 27). Öte yandan, Türkiye'de siyasi partilerin seçim ittifakı yaparak girdiği 24 Haziran 2018 seçimlerinde Demokrat Parti, CHP ve İYİ Parti'nin yer aldığı Millet İttifakı'nı desteklemiştir. Yeni sistemin eleştirisi üzerinden uzlaşan Millet İttifakı, Demokrat Parti'nin de yaklaşımını ifade edebilir. Demokrat Parti lideri Gültekin Uysal da yeni sistemi, sınırsız yetki-sıfır denetim rejimi olarak tanımlarken, sistemin tek adamın nüfuzunda olduğunu dile getirmiştir (Sputnik Türkiye, 2019). Dolayısıyla Demokrat Parti'nin yeni sisteme yönelik yaklaşımının partinin kuruluşundan beri farklılaştığı görülmektedir. Giderek parlamenter demokrasi taraftarı halini alan bu tutumun, CHS'nin halkın doğrudan seçtiği cumhurbaşkanı ve güçlü yürütme gibi niteliklerine muhalefet oluşturduğu söylenebilir. Tek adam rejimi, denetlemeyen idare ve aşırı yetkili cumhurbaşkanı, Demokrat Parti'nin eleştirisinin söylemlerini oluşturmaktadır.

3.8. Büyük Birlik Partisi

Ülkücü Hareket olarak bilinen Türk siyasal hayatının milliyetçi kanadının 1980 sonrasında önemli iç çekişmelere sahne olması, fikirsel farklılıklar ve siyasal yöntemdeki ayrışma 1990'lı yıllarda devam etmiş ve 1993'te Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde BBP kurulmuştur (Bayraktar, 2015: 38). 2018 genel seçimlerine AK Parti ve MHP ile kurduğu Cumhur İttifakı'yla giren BBP, aynı zamanda parti lideri olan Mustafa Destici'nin milletvekili olmasıyla parlamentoya girmiştir.

Parti'nin yeni hükümet sistemi hakkındaki düşüncesinin genel manasıyla sistemi onaylayan yönelimde olduğu belirtilebilir. Seçim döneminde yayınladığı kitapçıkta da BBP, kurucu lideri Muhsin Yazıcıoğlu'nun da başkanlık sistemini desteklediğini belirterek, bu yöndeki tutumunu devam ettireceğini beyan etmiştir (BBP, 2018). Ek olarak Mustafa Destici'nin de açıklamaları, CHS'yi destekler içerige sahiptir⁴. Dolayısıyla BBP'nin CHS eleştirisine rastlanılmamaktadır.

³ TİP Resmi Web Sitesi'nde "Bayram Günleri Yakındır: Saray düzenine son vereceğiz!", isimli yazıya bkz. <http://tip.org.tr/2019/04/23/bayram-gunleri-yakindir-saray-duzenine-son-verecemiz/>.

⁴ Mustafa Destici'nin ifadeleri için bkz. "BBP Genel Başkanı Destici: Eski sisteme dönmemiz mümkün değil", <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bbp-genel-baskani-destici-eski-sisteme-geri-donmemiz-mumkun-degil/1522164>.

SONUÇ

Hükümet sistemi, devlet yönetimi noktasında oldukça önem arz eden bir husustur. Bu niteliğiyle de sürekli siyasal gündemin içinde kendisine yer bulmaktadır. Türkiye’de de Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren hükümet sistemi tartışmaları, siyasal ve toplumsal aktörler tarafından ele alınmaktadır. Türkiye’de özellikle son otuz yılın başlıca siyasal gündemi olan başkanlık sistemi meselesi, günümüz şartlarında hala popülerliğini yitirmemiştir. Son olarak 2017 yılındaki referandumla kabul edilen ve 2018’de yürürlüğe giren CHS, Türkiye’de uzun bir dönem siyasal partilerin ajandasında yer almıştır. Partiler, avantajlı ya da dezavantajlı yönleriyle bu sistemi, siyasal söylem ve pratiklerinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de CHP, MHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, HDP, Demokrat Parti ve BBP özelinde muhalefet partilerinin CHS’ye eleştirilerini inceleyen bu çalışma, öncelikle Türkiye’deki hükümet sistemi gelişmelerine yer vermiş, sonrasında da seçilen partileri resmi metinleri ve parti mensuplarının söylemleri etrafında incelemiştir.

İncelemenin sonucunda, parlamentoda temsilcisi bulunan muhalefet partilerinin sayıca çoğunluğunun CHS’yi Türkiye’ye uyumlu bir hükümet sistemi olarak değerlendirmedeği sonucuna varılmıştır. Partilerin genel kanısı da hükümet sistemleri arasından parlamenter sisteme dönüş önerisinde kendini belli etmektedir. CHS’ye yöneltilen eleştirilerde kullanılan siyasal söylem bağlamında da partilerce benimsenmiş benzerlikler bulunmaktadır. Zira muhalefet partileri, tek adam rejimi doğurduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ettiği, taraflı cumhurbaşkanına izin verdiği, “aşırı” yetkili idareyi kurumsallaştırdığı, ekonomik ve siyasal krizlere neden olduğu gibi gerekçelerle CHS’yi eleştirmişlerdir. Muhalefet partilerinin geliştirdiği tutumların ideolojik kaynakları, partilerin geçmişte de başkanlık sistemi tartışmalarına getirdiği yorumlarla ilişkilendirilebilir. Ancak, günümüz siyasal ortamında partilerin oluşturduğu ittifakların da bu tutumların neden ve sonucu olduğu ifade edilebilir.

CHP’nin yeni hükümet sistemi eleştirisinin, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, cumhurbaşkanının tarafsızlığını kaybetmesi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının sona ermesi ve yürütmenin denetlenememesi söylemleri üzerine inşa ettiği görülmektedir. Buna karşılık, MHP’nin herhangi bir eleştiri yöneltmediği ve yeni hükümet sistemini desteklediği sonucuna varılmıştır. İYİ Parti’nin ise CHS’yi özellikle tek adam rejimi yarattığı dolayısıyla eleştirdiği ve eleştirilerin başkanlık sistemine değil özellikle CHS’ye yönelik olduğu ifade edilebilir. Saadet Partisi’nin CHS’yi denetimsiz yürütme organını doğurduğu gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir. CHS’nin tek başlı yürütmesinin demokratik düzenin gerektirdiğinde daha fazla yetkilerle donatıldığını belirten Saadet Partisi, belirli koşullarda yeni hükümet sisteminin devam edebileceğini de belirtmektedir. HDP’nin yaklaşımı da temelde eleştirel olmakla birlikte CHS’nin anti-demokratik sistem olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Demokrat Parti’nin de eleştirisinin diğer muhalefet partileriyle benzer söylemlere dayandığı görülürken, BBP’nin yeni sistemi desteklediği parti söylemlerinde açık şekilde belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aslan, A. (2015). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma. *SETA Yayınları*, (122).
- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin’in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), ss. 35-40.
- Bayram, S. (2015). *Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları Algular, Argümanlar ve Tezler*, SETA Raporu, Ankara.
- Beceren, E. ve Kalağan, G. (2007). Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 163-181.

- Çekiç, M. (2016). 1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 414-478.
- Çolak, Çağrı D. Ve Uzun, A. (2017). Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel Özal ve Erdoğan. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50): 196-214.
- Efe H. ve Kotan L. M. (2015). Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9): 67-94.
- Erat, V. (2015). Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 325-355.
- Fendoğlu, H. T. (2003). Parlamenterizm-Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7: 1-34.
- Fendoğlu, H. T. (2012). Başkanlık Sistemi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 39-60
- Fırat, E. (2019). Türkiye ve Dünyada Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi Türkiye'de Uygulanabilir mi? *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 1-20.
- Gönenç, L. (2011). Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Politika Notu :33)*, 1-6.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt.1, Bursa. Ekin Yayınları.
- Gül, H.; Kamalak İ. ve Sallan Gül S. (2017). Amerikan Başkanlık ve Fransız Yarı-Başkanlık Sistemleri Işığında Türkiye'nin Yeni Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *Strategic Public Management Journal*, 3, 101-120.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 299-322.
- Günel, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- İçener, Z. Ç. (2015). Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları. *Bilig*, 75, 313-340.
- Karatepe, Ş. (2013). Hükümet Sistemleri ve Türkiye. *Yeni Türkiye*, 51.
- Kılınç, D. (2016). Türkiye'de Bitmeyen Tartışma: Başkanlık Sistemi Üzerine Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1): 447-510.
- Kutlu Ö. ve Göksel Z. S. (2014). Yasama, Yürütme ve Yargı. Kutlu Ö (Ed.), *Siyaset Bilimine Giriş* (s. 211-238) içinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Kuzu, B. (1992). Yeni Bir Anayasaya Doğru. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 215-235.
- Kuzu, B. (2011). *Her Yönüyle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Önen, S. M. ve Salim, M. (2017). Kamu Yönetimi Reformlarında Yeni Perspektifler ve Arayışlar, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8): 51-69.
- Parlak, B. ve Caner C. (2005). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetim Yapılar*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Şahin, K. (2014). Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına Siyasal Kültür ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(3): 29-71.
- Teziç, E. (1986). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Turan, A. Menaf. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3): 42-91.
- Turhan, M. (1995). Parlamenter Sistem mi, Yoksa Başkanlık Sistemi mi? *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 19(179): 78-82.
- Yıldız, A. (2015). Başkanlık Sistemi ve Türkiye. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 1-14.
- Zürcher, Erik J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gazeteler ve İnternet Kaynakları**
1921 Anayasası, *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, ([https:// www.tbmm .gov.tr/anayasa /anayasa 21.htm](https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_21.htm)).

- Büyük Birlik Partisi (BBP). (2018). *Türkiye’de Birlik Vakti*, <https://www.bbp.org.tr/files/1b640c55-2221-40cb-a80d-2ec978bc5a50.pdf>.
- Birgün. (2019). “*Ne Eski Sistem Ne De Revizyon*”, 06.07.2019, <https://www.birgun.net/haber/ne-eski-sistem-ne-de-revizyon-260926>.
- Cumhuriyet. (2019). “*Saadet Partisi’nde seçim barajı ve Cumhurbaşkanlığı sistemi açıklaması*”, <http://www.Cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/1471154/Saadet-Partisinde-secim-baraji-ve-Cumhurbaskanligi-sistemi-aciklamasi.html>.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). (2011). *Seçim Bildirgesi: Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi Herkesin Türkiye’si*, <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>.
- CHP Seçim Bildirgesi. (2015). *Önce Türkiye*, https://chp.azureedge.net/1a_d6a86388_3e456ea3eb6c84db38c771.pdf.
- CHP Seçim Bildirgesi. (2018). *Millet İçin Geliyoruz*, <http://secim.2018.chp.org.tr/files/CHP-SecimBildirgesi-2018-icerik.pdf?v=3>.
- Demokrat Parti Programı. Ankara Demokrat Parti Yayınları, <http://www.Demokratparti.org.tr/Upload/pdf/DP.Yeni.Program.pdf>.
- Demokrat Parti Seçim Beyannamesi.(2007). *Artık Demokrat Parti var. Çare var*, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/876/200706401_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Demokrat Parti Seçim Beyannamesi. (2015). *Yeni Nesli Türkiye Programı*, <file:///C:/Users/iibf/Downloads/637529130.pdf>
- Doğan Haber Ajansı. (2019). “*Karamollaoğlu: Cumhurbaşkanlığı sistemi tarafsızlık kaydıyla devam edebilir*”, 03.07.2019, <https://www.dha.com.tr/son-dakika/karamollaoglu-cumhurbaskanligi-sistemi-tarafsizlik-kaydiyla-devam-edebilir/haber-1675030>.
- Haberler.com. (2019). “*Kılıçdaroğlu: “Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Fiilen Ortadan Kalkmıştır”*”, 23.04.2019, <https://www.haberler.com/kilicdaroglu-kuvvetler-ayriliigi-ilkеси-fiilen-11979583-haberi/>.
- HDP Parti Programı. <https://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8>.
- HDP Seçim Beyannamesi. (2015). “*Büyük İnsanlık*” <https://www.hdp.org.tr/im-ages/UerFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>.
- HDP Seçim Beyannamesi. (2018). https://bianet.org/system/uploads/attachments/000/002/124/original/HDP_Se%C3%A7im_Bildirgesi.pdf?1526306774.
- Hürriyet. (1998). “*Ecevit: Başkanlık Sistemi Kurulamaz*”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ecevit-baskanlik-sistemi-kurulamaz-39019886>.
- Hürriyet. (2003). *Erdoğan: Başkanlık sistemi benim arzumdur*, 20.04.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-baskanlik-sistemi-benim-arzumdur-141506>.
- Hürriyet. (2017). “*Karamollaoğlu’ndan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Eleştirisi*”, 19.02.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/karamollaoglundan-cumhurbaskanligi-hukum-et-sistemi-elestirisi-40370372>.
- İnternethaber. (2019). “*İYİ Parti’den sistem eleştirisi! Bir an önce...*”, 27.06.2019, <https://www.internethaber.com/iyi-partiden-sistem-elestirisi-bir-an-once-2032060h.htm>
- İYİ Parti Programı. https://iyiparti.org.tr/Assets/pdf/iyi_parti_programi.pdf.
- İYİ Parti Seçim Beyannamesi. (2018). “*Milletimizle Sözleşme*”, https://iyiparti.org.tr/assets/pdf/secim_beyani.pdf.
- Milliyet. (2016). “*CHP’nin Başkanlık Raporu: Cumhurbaşkanını Halk Seçmesin*”, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/chpnin-baskanlik-raporu-cumhurbaskanini-halk-secmesin-2256304>.
- Saadet Partisi Seçim Beyannamesi. (2018).“*Türkiye Vizyonu*”, <https://saadet.org.tr/wp->

- <content/uploads/2018/12/1528900020beianname.pdf> .
- Sözcü. (2017). "Karamollaoğlu'ndan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Eleştirisi", <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/karamollaoglundan-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi-e-les-tir-isi-1687609/> .
- Sözcü. (2018). "İYİ Partili Özdağ'dan Başkanlık Sistemi Eleştirisi", 25.11.2018, <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/iyi-partili-ozdagdan-baskanlik-sistemi-elestirisi-2758682/> .
- Sputnik Türkiye. (2019). DP lideri Uysal: AKP'yi kurtaracak hiçbir demokratik formül yok, 02.10.2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201910021040306768-dp-lideri-uysal-akpyi-kurtaracak-hicbir-demokratik-formul-yok/> .
- TİP Seçim Beyannamesi. (2018). Söz Kardeşim, <http://tip.org.tr/2018/05/19/tip-secim-beyannamesi/> .
- Yeniçağ. (2019a). "Kılıçdaroğlu'ndan Erdoğan'a referandum çağrısı", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kilicdaroglundan-erdogana-referandum-cagrisi-240367h.htm> .
- Yeniçağ. (2019b). "Meral Akşener'den Hükümet Sistemi Açıklaması", 22.07.2019, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/meral-aksenerden-hukumet-sistemi-aciklamasi-242830h.htm> .

Dış Ticaret Finansmanında Faktoring ve Forfaiting Tekniği

Prof. Dr. Haldun Soydal

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6979-0256>

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Doç. Dr. Hakan Acet

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-8657>

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Arş. Gör. Şükrü Sürücü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7644-2038>

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.11.2019

Kabul: 15.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Faktoring

Forfaiting

Modern Finansman Teknikleri

Dış Ticaret

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39935>

Öz

20. yüzyılda bilim ve teknolojiye meydana gelen ve 21. yüzyılda da hızla devam eden gelişmeler sonucunda küreselleşmenin ülkeler üzerindeki etkisi daha da artmaktadır. Uluslararası rekabetin arttığı günümüz dünyasında dünya ülkeleri tek bir pazara doğru hızla yol almakta, otonom bir ülkenin düşünülmesi ütopya haline gelmektedir.

Döviz kurlarında ve faiz oranlarında meydana gelen değişimler işletmeler için bir risktir. İşletmelerin satış faaliyetleri ve büyüme kapasiteleri için önemli olan bu unsurlara karşı modern finansman teknikleri olan faktoring ve forfaiting hizmetlerine yönelmeleri hız kazanmaktadır. Faktoring ve forfaiting hizmetlerinden yararlanan işletmeler, bu hizmetler sayesinde alacağın risk yönetimine ilişkin zaman harcamaları gerekmezken, zamanlarını pazarlama, yönetim, satış, büyüme gibi politikalara harcayabilmektedirler.

Faktoring, mal veya hizmetlerini kredili olarak satan işletmelerin alacaklarını faktoring şirketine devretmesine dayanan bir yöntemdir. Faktoring işleminde kesinlikle olması gereken unsur vadeli bir alacağın olmasıdır. Faktoring işleminde alacağın devrinin yanı sıra finansman, hizmet ve teminat gibi hizmetler de sunulmaktadır. Sermaye yapısı zayıf olan, kredibilitesi düşük olan, pazarlama konusunda sorun yaşayan küçük ve orta ölçekli işletmeler için faktoring işlemi tercih edilebilir bir finansman tekniğidir.

Forfaiting işlemi genellikle ihracat sonucunda ortaya çıkmaktadır. Forfaiting işleminin vadesi 10 yıla kadar uzayabilmektedir. Belirli bir ödeme planına bağlanan alacakların geri rücu hakkı olmadan tahsilatını gerçekleştirecek olan bir forfaitera veya bankaya belirli bir komisyon ve iskonto maliyetine katlanarak devredilmesidir. Poliçe ve bonolara bağlanmış alacaklar, forfaiting işleminin konusunu oluşturan alacaklardır.

Uluslararası ticaretin ve ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın arttığı günümüzde modern finansman teknikleri olan faktoring ve forfaiting hizmetlerinin bilinirliğinin artırılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada faktoring ve forfaiting hizmetleri incelenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Soydal, H.; Acet, H. ve Sürücü, Ş. (2020). Dış Ticaret Finansmanında Faktoring ve Forfaiting Tekniği. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 525-544.

Factoring and Forfaiting Techniques in External Trade Finance

Prof. Dr. Haldun Soydal

Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Konya – TURKEY

Assoc. Dr. Hakan Acet

Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Konya – TURKEY

Res. Asst. Şükrü Sürücü

Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Konya – TURKEY

Article History

Submitted:28.11.2020

Accepted: 15.03.2020

Published Online:25.03.2020

Key Words

Factoring

Forfaiting

Modern Financing Techniques

External Trade

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39935>

Abstract

As a result of the rapid developments in science and technology in the 20th century and the rapid progress in the 21st century, the impact of globalization on the countries is increasing. In today's world, where international competition is increasing, world countries are rapidly moving towards a single market and it is becoming utopia to think of an autonomous country.

Changes in exchange rates and interest rates are a risk for businesses. Against these factors, which are important for the sales activities and growth capacities of the enterprises, the fact that they turn to factoring and forfaiting services, which are modern financing techniques, accelerates. Companies that benefit from factoring and forfaiting services can spend their time on policies such as marketing, management, sales and growth, while they do not have to spend time on risk management. Factoring is a method based on the transfer of receivables of the companies that sell goods or services with credit to factoring company. The fact that the factoring transaction should be absolutely is that there is a term receivable. In factoring transactions, besides the transfer of receivables, services such as financing, services and collateral are also offered. Factoring is a preferable financing technique for small and medium-sized enterprises with poor capital structure, low credibility, and marketing problems.

Forfaiting is usually the result of exports. The term of the forfaiting process may extend up to 10 years. The transfer of receivables linked to a certain payment plan to a forfaiter or bank that will collect without the recourse right, at a certain commission and discount cost. Receivables linked to policies and bonds are the receivables that form the subject of the forfaiting process.

Increasing the awareness of factoring and forfaiting services, which are modern financing techniques, is important in today's world where international trade and interdependence among countries have increased. In this context, factoring and forfaiting services were examined in this study.

Giriş

Dünya ticaretinde yaşanan gelişmeler ve toplumların ihtiyaçlarının gün geçtikçe artması sonucunda ülkelerin birbirleriyle ticarete girmeleri zorunlu hale gelmektedir. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları ödeme gücü açısından da farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin büyümeyi sürdürmek adına mal ve üretim araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Ancak, ödeme güçlüğü içinde oldukları için peşin mal almak yerine kredili mal satın alma eğilimindedirler. Malı satmak isteyen ihracatçı ülke ise mal satışından doğan risklerden kurtulmak istemektedir (Dikmen, 1992: 113).

Küreselleşmenin hız kazandığı günümüz dünyasında işletmeler arasındaki rekabet sadece ülke içindeki işletmelerle sınırlı kalmamakta yurt dışında yer alan işletmelerle olan rekabetleri de artmaktadır. İşletmelerin varlığını sürdürmesi için üretmiş olduğu malı alacak olan kişilerin tercihini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. İthalatçı ülke veya yurt içindeki alıcıların ödeme gücünün zayıf olması halinde tercihleri malı vadeli olarak almak yönündedir. İhracatçıların dikkate aldıkları husus ise malı sattıktan sonra alacağın tahsilinde sıkıntı yaşanmamasıdır. Alıcı ve satıcının ihtiyaçlarını karşılamak adına faktoring ve forfaiting finansman teknikleri geliştirilmiştir (Aygün, 2014: 208).

Faktoring; mal satışı veya hizmet arzı yaparak ticari faaliyette bulunan işletmelerin gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yaptıkları kredili satışlar sonucunda doğan kısa vadeli senede bağlı alacaklarını, finansal kuruluşlar olan faktöring şirketi veya faktöre devretmesi esasına dayanmakta olan bir faaliyettir (Ünal, 2004: 3). Faktoring işleminin olmazsa olmazı ortada vadeli bir alacağın olmasıdır. Ortada vadeli bir alacak yoksa faktoring işleminden bahsetmek mümkün değildir (Gökkaya, 2017: 3-4). Faktoring işleminin kendine özgü bir yapısı olmasının nedeni; sadece alacağın devri işlemi olmaması, bunun yanı sıra finansman, hizmet ve teminat gibi bir takım hizmetleri içinde barındırmasıdır. Faktoring işleminin finansman, hizmet ve teminat gibi üç önemli işlevi bir arada sunması diğer finansman yöntemlerinden farkını ortaya koymaktadır. Sermaye yapısı zayıf olan, kredibilitesi düşük olan, pazarlama konusunda sorun yaşayan küçük ve orta ölçekli işletmeler için faktoring faaliyeti, büyük avantajları içinde barındıran bir finansman yöntemidir (Şamiloğlu, 2000: 155).

Forfaiting işlemi genellikle ihracat sonucunda ortaya çıkmaktadır. Forfaiting işlemi, vade açısından 10 yıla kadar uzayabilmektedir. Belirli bir ödeme planına bağlanan alacakların geri rücu hakkı olmadan tahsilatını gerçekleştirecek olan bir forfaitera veya bankaya belirli bir komisyon ve iskonto maliyetine katlanarak devredilmesidir. Poliçe ve bonolara bağlanmış alacaklar, forfaiting işleminin konusunu oluşturan alacaklardır (Ayrıçay ve Kılıç, 2012: 213).

Uluslararası ticaretin gelişmesi neticesinde hem malın alıcısı hem de malın satıcısı için bir takım ihtiyaçlar doğmuştur. Bu doğrultuda, çalışmada bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla geliştirilen faktoring ve forfaiting işlemleri üzerinde durulacaktır.

1. Faktoring Kavramı ve Tanımı

Latince “*facere*” fiilinden türemiş olan “*factor*” terimi, “bir şey yapmak, icra etmek” anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda faktoring terimi, “bir kimsenin bir başkası için bir şey yapması, bir şey icra etmesi” şeklinde tanımlamak mümkündür (Bekar, 2014: 75).

Faktoring; mal satışı veya hizmet arzı yaparak ticari faaliyette bulunan işletmelerin gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yaptıkları kredili satışlar sonucunda doğan kısa vadeli senede bağlı alacaklarını, finansal kuruluşlar olan faktöring şirketi veya faktöre devretmesi esasına dayanmakta olan bir faaliyettir (Ünal, 2004: 3).

Faktor terimini hukuki anlamda, mal satışı veya hizmet arzı faaliyetinde bulunan ticari işletmelerin yapmış oldukları satışlar sonucunda doğan veya doğacak olabilecek devir alıp, tahsilini üstlenen ve alacağın miktarına göre değişmekte olan bir peşin ödemede bulunan yani finansman fonksiyonunu da yerine getiren bir kuruluş olarak tanımlamak mümkündür. Bu doğrultuda, faktoring

şirketi; ticari işletmelere ticari, mali ve idari konularda hizmet vererek komisyon, ücret ve faiz gelirlerini hak etmektedir (Ünal, 2004: 3).

12 Aralık 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu'nun 38/1 maddesine göre faktoring sözleşmesi literatürde yer alan tanımlarına benzer bir şekilde şu şekilde tanımlanmıştır;

"Faktoring sözleşmesi; mal veya hizmet satışından doğmuş fatura ile tevsik edilen alacaklar ile Kurulca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde tevsik edilebilen mal veya hizmet satışına bağlı doğacak alacakları devir almak suretiyle, faktöring şirketinin müşterisine sağladığı tahsilat, borçlu ve müşteri hesaplarının tutulmasının yanı sıra finansman veya faktöring garantisi fonksiyonlarından herhangi birini ya da tümünü içeren sözleşmedir." (Aktaran: Demir, 2013: 79).

Literatürde yer alan tanımlardan da anlaşılacağı üzere faktoring işleminin olmazsa olmazı ortada vadeli bir alacağın olmasıdır. Ortada vadeli bir alacak yoksa faktoring işleminden bahsetmek mümkün değildir (Gökkaya, 2017: 3-4).

Faktoring işleminin kendine özgü bir yapısı olmasının nedeni; sadece alacağın devri işlemi olmaması, bunun yanı sıra finansman, hizmet ve teminat gibi bir takım hizmetleri içinde barındırmasıdır. Faktoring işleminin finansman, hizmet ve teminat gibi üç önemli işlevi bir arada sunması diğer finansman yöntemlerinden farkını ortaya koymaktadır.

Sermaye yapısı zayıf olan, kredibilitesi düşük olan, pazarlama konusunda sorun yaşayan küçük ve orta ölçekli işletmeler için faktoring faaliyeti, büyük avantajları içinde barındıran bir finansman yöntemidir (Şamiloğlu, 2000: 155).

Sadece kısa vadeli alacaklar için gerçekleştirilen faktoring işleminde vadeler genellikle 30 ile 120 gün arasında olsa da 180 güne kadar uzayabilmektedir (Ünal, 2004: 3).

"Faktoring işleminin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

- *Faktoring işleminin konusunu, tüketim malları, kısa vadeli yatırım malları ve hizmet edimleri oluşturur.*

- *Faktoring'in konusunu 30-180 gün arasındaki alacaklar oluşturmaktadır.*

- *Faktoring'de genelde kural olarak alacağın % 80-90'ı finanse edilmektedir.*

- *Faktoring, faturaya bağlı alacaklar için geçerli bir işlemdir.*

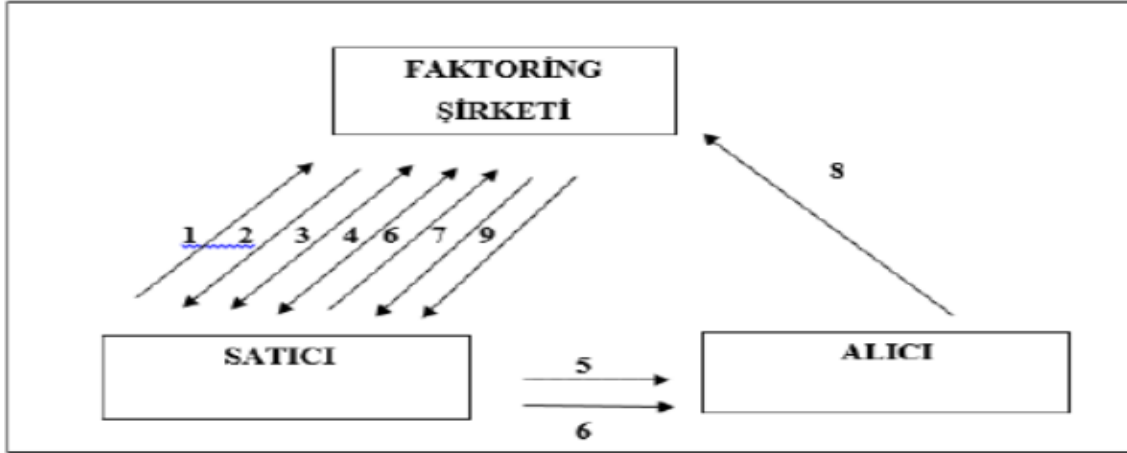
- *Faktoring işlemiyle faktoring şirketi; müşterinin (ihracatçının) hem nakit sağlayan finansmancısı, hem borçluların defterini tutan muhasebecisi ve hem de alacağını tahsil edememesinin riskini üstlenen teminat verenidir.*

- *Faktoring işleminin firmaya (ihracatçıya) bir maliyeti vardır. Bu maliyet, müşterinin ödeyeceği faiz, komisyon ve harçlardan oluşmaktadır"*(Ölmez, 2012: 5).

2. Faktoring İşleminin İşleyişi

Faktoring işlemleri genellikle üç taraf arasında gerçekleşen bir süreçten meydana gelmektedir. Ticari bir işlem niteliğinde olan faktoring işleminde yer alan taraflar; alıcı işletme yani mal ve hizmet alımı sonucunda vadesinde borcu ödeme yükümlüsü olan işletme, satmış olduğu mal ve hizmet sonucunda doğan vadeli alacaklarını faktoring şirketine devreden satıcı işletme ve faktoring şirkettir. Yurt dışı faktoring açısından muhabir faktoring şirketinin sisteme dahil olmasıyla süreçteki taraf sayısı dörde çıkmaktadır (Kaya ve Gerekan, 2011: 76).

Yurt içi faktoring işleminin işleyişi Şekil 1'de verilmiştir.

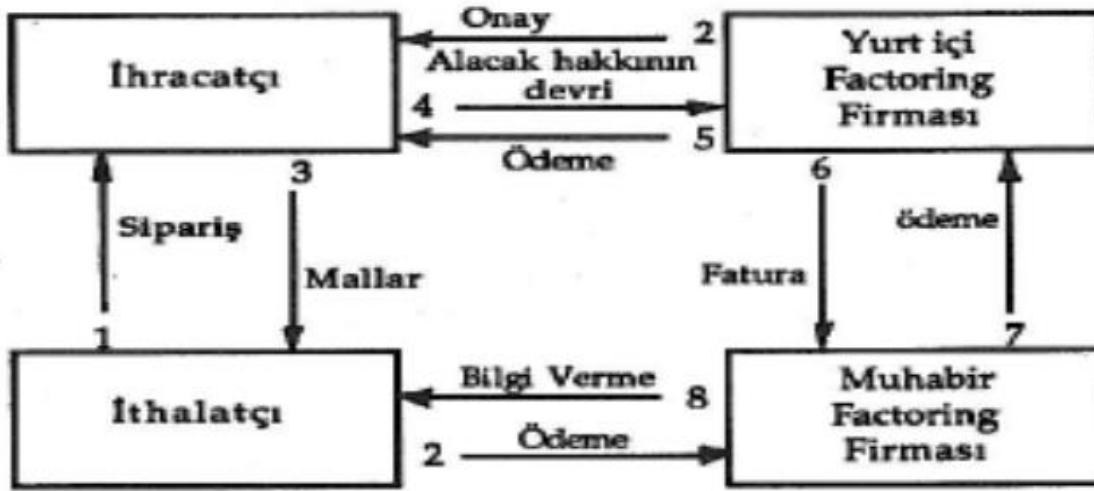

Şekil 1. Yurt İçi Faktoringin İşleyişi (Gökkaya, 2017: 10)

“Şekil1’de yer alan süreç şu şekilde ifade edilebilir:

- Satıcı firma faktoring işlemleri ile ilgili belgeleri faktoring şirketine ileterek başvuruda bulunur.
- Faktoring şirketi gerekli değerlendirmeleri yaparak satıcı firmaya teklif sunar. Bu teklif de limit, sağlayacağı hizmet ve komisyon tutarı gibi bilgiler bulunmaktadır.
- Faktoring şirketi ve satıcı firma arasında sözleşme imzalanır
- Satıcı firma alıcılardan siparişlerini alınarak faktoring şirketine iletilir ve onay alınır.
- Satıcı firma tarafından mallar alıcıya gönderilir
- Satılan malların fatura asılları alıcıya, bir sureti de faktoring şirketine gönderilir. İşlem bildirimli yapılıyorsa alıcıya gönderilen faturaya temlik etiketi yapıştırılarak ödemenin faktoring şirketine yapılacağı bildirilir.
- Satıcı firmanın finansman talebi üzerine faktoring şirketi satıcıya ön ödeme yapar.
- Faktoring şirketi fatura bedelini vadesinde alıcıdan tahsil eder.
- Faktoring şirketi eğer ön ödeme kullandıysa, finansman tutarını, faiz ve faktoring komisyonunu düşerek, ön ödeme kullandıysa sadece komisyon tutarını düşerek kalan tutarı satıcı firmaya öder” (Gökkaya, 2017: 10-11).

Yurt dışı faktoringin işleyişi Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Yurt Dışı Faktoringin İşleyişi (Parasız, 1990: 30)

Şekil 2 incelendiğinde Yurt dışı faktoring de yurt içi faktöriinge ilave olarak muhabir faktor yer alsa da iki işlemin işleyişi arasında fark olmadığını söylemek mümkündür. Yurt dışı faktoring şirketleri için önem arz eden husus, ticari risklerini en aza indirmek için ithalatçının ülkesinde yer alan muhabir faktörün seçimine oldukça önem göstermeleri gerekliliğidir (Parasız, 1990: 30).

3. Faktoring İşleminin Fonksiyonları

Daha önce belirtildiği üzere faktoring işleminin üç fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar; finansman, garanti ve hizmet fonksiyonudur. Faktoring işleminin üç fonksiyonu bulunsa da bir işlemin faktoring sayılabilmesi için hizmet fonksiyonunu mutlaka yerine getirmesi gerekmektedir.

Faktoring işlemi sayesinde müşterinin birtakım sorunları ortadan kaldırılmaktadır. Bunlar; likit paraya ihtiyaç duyulması sorununun ortadan kaldırılması, muhasebe kayıtlarının tutulması, borçlunun borcunu ödememesi üzerine ihtar ve takibinin yapılması ve hatta alacakların riskinin faktoring şirketi tarafından üstlenilmesidir (Şamiloğlu, 2000: 155).

3.1. Finansman Fonksiyonu

Alacakların finansmanının sağlanması faktoring işleminin en önemli fonksiyonlarından birisidir. Satıcıya, satmış olduğu mal ve hizmet sonucunda doğan vadeli alacakları karşılığında avans ödemesi yapmakla faktoring şirketi finansman fonksiyonunu yerine getirmektedir. Satıcı işletmeler tarafından faktoring şirketinin tercih edilmesi ve finansman fonksiyonundan yararlanılmasıyla alacaklar nakde dönüştürülmekte ve işletme için gerekli olan nakit alacaklardan temin edilmektedir (Tosun, 2007: 11).

Faktoring işleminin finansman fonksiyonunda iki farklı yöntemden yararlanılmaktadır:

Ön Ödeme Yöntemi: Genellikle müşteriye vadeli alacak tutarının %80'i peşin ödenmektedir. Ödemenin yapılması için ise alacağın doğduğunu gösteren fatura suretleri veya malın gönderildiğini kanıtlar nitelikteki belgelerin ibrazı gerekmektedir. Alacak tutarının kalan %20'sinden faktoring şirketi alacağı faiz, komisyon ve diğer masrafları düşerek kalan tutarı satıcı işletmeye ödemektedir. Genellikle vadeli alacağın %20'si üzerinden uygulanmakta olan faiz, komisyon ve diğer masraflar faktoring şirketlerinin risk algısına göre %10 veya %30 olarak da değişmektedir.

İskonto Yöntemi: Ön ödeme yönteminden farkı alacakta bir marj uygulamasına gidilmemesidir. Bu yöntemde alacağın peşin değeri hesaplanır, faktoring faizi, komisyon ve diğer masraflar düşürülür ve geri kalan tutar satıcı işletmeye peşin bir şekilde ödenir. Ülkemizde genellikle çek, senet vb. teminatlü alacaklarda uygulanan faktoring işlemlerinde karşımıza çıkmaktadır (Gökkaya, 2017: 7).

“Finansman fonksiyonunun müşteriye sağladığı faydalar şu şekilde özetlenebilir:

- Faktoring müşterisi, vadeli satışlardan doğacak ilave finansman yüklenimi düşünmeden satışlarını artırabilir ve/veya satışlarda, mevsimsel özelliklerden doğabilecek ilave finansman ihtiyacını giderebilir.
- Faktoring müşterisi bankalar gibi kredi kurumlarına olan yükümlülüklerini, ön ödeme ile kazandıkları nakit gücü sayesinde daha rahat ve düzenli olarak yerine getireceğinden bu kurumlar nezdinde kredi değerliliklerini arttırabileceklerdir.
- Ticari alacakların azalması ve elde edilen nakit ile borçların ödenmesi dolayısıyla bilançolar daha akışkan hale getirebilmekte ve bu da faktoring müşterisinin değerliliğinin artmasına yardımcı olmaktadır.
- Faktoring işlemi ile sağlanan nakdin mal oluşu ticari kredilere göre daha ucuz olduğundan vadeli satışlar dolayısıyla ek kazançlar sağlanabilecektir” (Ünal, 2004: 6).

3.2. Hizmet (Tahsilat) Fonksiyonu

Hizmet fonksiyonu faktoringin türü ne olursa olsun ortak bir fonksiyon olarak hepsinde karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyon ile alacakların vadede tahsil edilmesi (alacakların yönetimi) sağlanmaktadır. Bu doğrultuda faktoring şirketleri tarafından iki hizmet verilmektedir:

- Borçluyailişkinmuhasibekayıtlarının (ticaridefterlerinin) tutulması,
- Borçlununborcunuödememesiinihtarvetahsililemlerininüstlenilmesivegerektiğindealacağıncebriicrayoluyaeldeedilmesi (Ertuğrul, 2011: 26).

Faktoring türlerinde ortak olan bu fonksiyon ile faktoring şirketi, müşterisine belirli dönemlere alacak hesaplarında meydana gelen hareketleri bilgisine sunmakta, hesap ekstreleri göndermektedir (Çalışkan, 2010: 66).

Faktoring şirketi bu fonksiyon ile ayrıca KOBİ'ler için büyük bir öneme sahip olan danışmanlık hizmetini de sunmaktadır. Bu doğrultuda piyasadan elde ettiği bilgiler neticesinde müşterilerine satış, fiyat, üretim ve reklam politikalarını nasıl yapmaları gerektiğine dair değerlendirmeler yaparak önerilerde bulunur.

Hizmet fonksiyonu faktoring şirketiyle çalışan işletmelerin gerek zaman gerekse para tasarrufu yapmasına olanak tanımaktadır. Çünkü, faktoring şirketinin sunduğu hizmet fonksiyonuyla işletmeler tahsilat ve muhasebe ile uğraşacağı zamanı malın tedarik edilmesi, üretilmesi ve satılması gibi konulara harcayacaklardır.

Faktoring şirketi tarafından verilen hizmet fonksiyonu neticesinde işletmelerin katlanacağı maliyet, fatura değerinin %0,5'i ile %2,5'i arasında değişmekte olan bir komisyon tutarıdır (Ertuğrul, 2011: 26-27).

3.3. Garanti Fonksiyonu

Diğer ismi teminat (delkredere) olan garanti fonksiyonu, faktöring şirketinin müşteri tarafından temlik edilen alacakları borçludan tahsil edememesi halinde faktoring şirketinin riski üstlendiğini ifade etmektedir.

Günümüzde işletmelerin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi de alacaklarını tahsil edememe riskidir. İşletmeler yapmış oldukları satışlar sonucunda tahsilat konusunda sorun yaşamak istemezler. Ancak, günümüzde bazı sorunlardan dolayı tahsilatlarda problemler yaşanmaktadır. Faktoring şirketinin sunmuş olduğu garanti fonksiyonu sayesinde işletmeler alacaklarını garanti altına alarak büyüme yolunda emin adımlarla ilerleyebilirler (Gökkaya, 2017: 8).

Faktoring sözleşmesinde bulunması gereken zorunlu unsurlardan birisi olmayan garanti fonksiyonu tarafların isteğine bağlı olarak sözleşmeye dahil edilebilir. Faktoring şirketi tarafından büyük risk taşınması dolayısıyla bu tür bir fonksiyona sözleşmede yer verilmesi halinde faktoring şirketi gerekli her bilgiyi toplamakta ve kredi limitlerini belirlemektedir (Ölmez, 2012: 15).

“Teminat fonksiyonu ile müşterinin sağladığı faydalar aşağıdaki gibidir;

- Alacağını tahsil edememe riskini faktör'e devreden müşteri, yurt içi ve yurt dışı pazarlarını genişletme

imkanına kavuşur.

- *Güvenilir istihbarat sonuçlarına göre satışlarını ödeme zorluğu çekmeyen firmalara yapan müşteri, firma değerliliği bakımından yüksek değerlere sahip olur. Yüksek ödeme gücüne sahip alacaklarını teminat göstererek kredi alabilme kolaylığı da elde edebilir.*

- *Faktoring müşterisinin yöneticileri, ödeme gücü alacakların tahsil edilip edilmeyeceği düşüncesinden kurtularak nakit akışı için doğru, dürüst, tutarlı ve gerçekçi planlama yapabilirler.*

- *Borçlu ile olabilecek dil sorunu ortadan kalkacağından, meydana gelebilecek sorunlar faktör tarafından çözüme ulaştırılır” (Ünal, 2004: 7-8).*

4. Faktoring Türleri

Faktoring hizmetleri gerek işletmelerin gerekse faktörlerin ihtiyaçlarına göre farklılık göstermektedir. Faktoring sözleşmesinde faktöringden sağlanabilecek tüm yararlar yer alıyorsa buna “tam servis” adı verilmektedir. Faktoring sözleşmesinde bazı hizmetlere yer verilmemesi veya özel şartların bulunmasına göre faktöring hizmeti farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır (Tosun, 2007: 16).

Faktoring hizmetlerinin gerek uluslararası bir tanım altında toplanması gerekse ulusal bir tanım altında toplanması oldukça zordur. Çünkü; her ülkenin dili, geleneği, terminolojisi, finansal ihtiyaçları ve yasaları farklıdır. Bu açıdan bakıldığında faktöring firmalarının içerik olarak ayrı faktöring hizmetlerini aynı başlık altında toplaması doğal olarak görülmelidir (Demireli, 2004: 48).

Literatürde yer alan çalışmalara göre faktoring türlerini; yurtiçi faktoring, yurt dışı faktoring, vade esasına göre uygulanan faktoring, rücu edilemez faktoring, rücu edilebilir faktoring, ön ödemeli faktoring, bildirimli (açık) faktoring, bildirimsiz (gizli) faktoring, acenta faktoringi, toptan faktoring, fatura iskontosu ve tam faktoring şeklinde sıralamak mümkündür.

4.1. Yurtiçi faktoring

Yurtiçi faktoring işlemi, aynı ülkede bulunan faktoring şirketi, alıcı ve satıcı olmak üzere üç taraf arasında gerçekleştirilmektedir. Yani, yurtiçi faktoringden bahsedebilmemiz için tarafların aynı ülkede olması gerekmektedir (Ölmez, 2012: 17).

“Yurtiçi faktoringin işleyişi aşağıdaki gibidir:

- *Satıcı firma işlem için faktoring firmasına başvuruda bulunur ve alıcı hakkında gerekli bilgileri faktoring şirketine aktarır.*

- *Faktoring şirketi satıcı şirket ile ilgili mali analiz ve istihbarat çalışması yapar ve araştırma sürecinde firmanın mali yapısı, bankalarla olan ilişkisi ve piyasa istihbaratı yapılır.*

- *Yapılan araştırma neticesinde satıcı firmaya genel bir limit belirlenir.*

- *Satıcı firma ile karşılıklı sözleşme yapılır.*

- *Satıcı firma işlem yapmak istediği alacakları faktoring şirketine iletir, bu süreçte faktoring şirketi alıcı hakkında detaylı bir istihbarat çalışması yapar ve işlemi onaylar ya da onaylamaz.*

- *İşlemin onaylanması durumunda faktoring firması satıcıya teklifle döner.*

- *Satıcı firma işlem yapmak istediği alacakların faturasını faktoring şirketine temlik eder. Eğer işlemden ödeme aracı kullanılıyorsa (çek, senet vb.) kıymetli evraklarda faktoringe teslim edilir.*

- *Temlik işleminden sonra faktoring şirketinde belirlenen şartlarda satıcı firmaya ön ödemeyi yapar” (Gökkaya, 2017: 19).*

4.2. Yurt Dışı Faktoring

Yurtdışı faktoring işleminin yurtiçi faktoring işleminden farkı alıcı, satıcı, yurtiçi faktöring şirketine ek olarak yurtdışındaki faktoring şirketinin de sisteme dahil olmasıdır. Yani, yurt dışı faktoring dört taraflı bir işlemdir. Yurtdışı faktoring, ihracat ve ithalat faktöringi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Bekar, 2014: 81).

4.2.1. İhracat Faktoringi

Alıcının farklı bir ülkede olması halinde gerçekleştirilen faktoring işlemi, ihracat faktoringidir.

İhracat faktoringinde işleme konu olan alacak yapılan ihracat işlemi ile ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, her ne kadar alıcı, ithalatçı ve satıcı diye taraflar yer alsada bu taraflar ihracatçı sıfatını almaktadırlar. Yurtiçi faktoringde yabancı bir ülke söz konusu olmadığından risk ihracat faktoringine oranla daha azdır. İhracat faktoringinde riskin daha fazla olması dolayısıyla muhabir faktörden yararlanılmaktadır. Muhabir faktor, bazen ithalatçının ülkesinde yer alan farklı bir faktoring şirketi olmaktadır bazen de yurtiçinde yer alan faktoring şirketinin yurtdışındaki şubesi olmaktadır. Muhabir faktörün önemli olmasının nedeni, ithalatçının ülkesindeki gerekli bilgileri elde edip bu doğrultuda ihracatçının ülkesindeki faktöre limit onayını bildirmesidir (Ölmez, 2012: 17-18).

4.2.2. İthalat Faktoringi

Yurtiçindeki ithalatçı firmanın akreditif açmaksızın ithalat yapabilmesini sağlayan bu faktoring türünde, ithalatçının bulunduğu ülkedeki faktörün yurtdışındaki muhabirinin aracılık etmesiyle yurtdışındaki ihracatçı firmaya ödeme yapılması garantisi verilmektedir. Yani, ihracat faktoringinin tersi olarak düşünülebilir (Ertuğrul, 2011: 29).

4.3. Vade Esasına Göre Uygulanan Faktoring

Bu faktoring türünde alacaklar faktoring firmasına devredilmekte olsa da alacağın devredilmesinden sonra satıcı işletmeye bir ön finansman sağlanmamaktadır. Alacağın vadesi gelmeden işletmeye bir ödeme yapılmamaktadır.

Ön ödeme kolaylığının olmadığı bu faktoring türünde satıcı, faktörün onayladığı malı alacak olan işletmelere yaptığı satışlardaki nakit akışını önceden hesaplayabilmektedir.

Alacaklarının tamamını vadesinde tahsil etmeyi amaçlayan satıcı işletme, kur riskinin önemli bir kısmını üstlenmekte, sözleşmenin türü gereğince ön ödemeden yararlanma imkanı bulunmamaktadır (Demireli, 2004: 49).

4.4. Rücu Edilemez Faktoring

Factoring şirketinin riski büyük ölçüde kendisinde topladığı bir faktoring türüdür. Daha açık bir ifadeyle bu faktoring türünde satıcı işletmeye verilen diğer hizmetlerin yanı sıra alacağın vadesinde ödenmemesi durumunda riskin üstlenilmesi, müşteriye rücu edilememesi ve bütün zararın ödenmesi söz konusudur. Vadeli alacakların satın alındığı bu faktoring türünde müşteriye ön ödeme de yapılmaktadır (Demir, 2013: 886).

4.5. Rücu Edilebilir Faktoring

Rücu edilebilir faktoring işleminde, faktoring işletmesinin satıcı işletmeye yapmış olduğu ön ödeme kredi niteliğindedir. Çünkü, satıcı işletmenin faktöre devrettiği alacaklar faktoring şirketinin kullandırmış olduğu ön ödemenin (kredinin) teminatı olarak görülmektedir. Faktoring işletmesinin temel işlevi tahsilata aracılık yapmaktır.

Alacakların takibi ve tahsilini üstlenen faktoring şirketi, alacakların tahsil edilememesi halinde tüm sorumluluğu satıcı işletmeye rücu edebilir. Satıcı işletmenin ihracat alacaklarından doğan haklarını faktör'e kabil-i rücu şeklinde temlik etmesi her ne kadar kendisi için risk olsa da genellikle alacağın tahsil edilmesinde risk olarak görmediği iyi tanıdığı müşterilere sahip ise bu faktoring türüne başvurmaktadır (Ünal, 2004: 21-22).

4.6. Ön Ödemeli Faktoring

İsminden de anlaşılacağı üzere bu faktoring türünde bir ön ödeme söz konusudur. Satıcı işletmenin alacağının faktoring şirketine devredildiği anda ön ödemenin yapıldığı faktoring türüdür. Faktoring şirketi tarafından alacağın karşılığının yani satış bedelinin tespit edilmesi ve borçlunun kredibilitesinin araştırılmasıyla anında "avans" ödeme gerçekleştirilmektedir. Taraflar arasında yapılan faktoring sözleşmesinde alacak tutarına göre ne oranda bir ön ödeme yapılacağı belirlenir. Bu oran genellikle %80-90 civarındadır (Ölmez, 2012: 21).

4.7. Bildirimli (Açık) Faktoring

Satıcı işletmenin müşterisine bir takım bilgileri açık bir şekilde fatura üzerine yazarak bildirimde bulunduğu faktoring türüdür. Fatura üzerine yazılan bilgiler arasında, alacağın faktoring şirketine devredildiği, muhatabın faktoring şirketi olduğu ve ödemenin faktoring şirketine yapılması gerektiği yer almaktadır. Bu uygulamayla birlikte borçlu olan müşterinin ödemeyi satıcı işletmeye yapması önlenmekte, faktoring şirketiyle iletişime geçmesi sağlanmaktadır (Ertuğrul, 2011: 30).

4.8. Bildirimsiz (Gizli) Faktoring

Satıcı işletme tarafından bildirimli faktoringde fatura üzerine düşülen notların satıcı işletmeye zarar verdiği düşünülmektedir. Bundan dolayı faktörün adı gizli tutulmak istenmektedir. Satıcı işletme mallarını peşin olarak faktoring şirketine satmakta ve faktoring şirketi tarafından almış olduğu vekaletle alıcıya malları teslim etmekte, tahsilatını gerçekleştirmektedir.

Faktoring şirketi vekaletle kendini gizleyerek yeni alacaklı sıfatını elde etmediği için müşteri tarafından malın asıl satıcısı olan işletmeye yapılan ödeme borç alacak ilişkisini sona erdirmektedir. Faktoring şirketi satıcı işletmeye yapmış olduğu avansı alamama riskiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bundan dolayı kural olarak yalnızca gerçek olmayan faktoringde örtülü bir şekilde işlem yapılabilmektedir.

Faktoringin bu türünde tahsilat fonksiyonu yoktur ve esas olarak faktoring şirketi alacakların ödenmemesi riskini üstlenmemektedir (Ölmez, 2012: 22-23).

4.9. Acenta Faktoringi

Faktoring şirketinin satıcı işletmeden devralmış olduğu alacakların tahsilatını bir başka şirkete devrettiği faktoring türüdür. Acenta faktoring şirketinin ismi genellikle tahsilatı devreden faktoring şirketinin ismine benzemektedir. Faktoring işleminin gerçekleştirilmesiyle birlikte borç ödeme yükümlüsü olan işletmeye ödemelerini acenta faktoring şirketine yapması gerektiği bildirilir. Acenta faktoring türünde, borcun ödenmemesi riskine karşılık koruma ve finansman hizmeti sunulmaktadır (Ünal, 2004: 24).

4.10. Toptan Faktoring

Küçük çapta alacaklarının olduğu birden fazla müşterisi olan satıcı işletmenin alacaklarının tümünü faktoring şirketine devrettiği faktoring türüdür. Toptan faktoring, uluslararası finans literatüründe "Bulk Factoring" olarak adlandırılmaktadır.

Toptan faktoring türünde satıcı işletmeye yalnızca finansman hizmeti verilmektedir. Borçların ödenmemesi riski üstlenilmemekte, alacakların yönetimi hizmeti verilmemektedir. Özetle, satıcı işletmenin yapmış olduğu vadeli satışlara sadece finansman imkânı tanınmaktadır (Ölmez, 2012: 25).

4.11. Fatura İskontosu

Fatura iskontosuna dayalı faktoring türünde satıcı işletmeye yalnızca finansman hizmeti sunulmakta, alacakların ödenmemesi riskinin üstlenilmesi ve diğer hizmetlere yer verilmemektedir. Fatura iskontosuna dayalı faktoring işlemi gereğince borçlulara borçlarını faktör'e ödemeleri gerektiği bildirilir. Bu faktoring türü sayesinde satıcı işletme satmış olduğu mallara ilişkin faturaları faktoring şirketine ibraz ederek alacaklarını kolayca nakde çevirebilmektedir. Bu kolaylığı olsa da gerek muhasebe kayıtlarının gerçekleştirilmesi gerekse tahsilatın gerçekleştirilmesi satıcı işletmenin sorumluluğundadır (Ertuğrul, 2011: 32-33).

4.12. Tam Faktoring

Satıcı işletmenin garanti, tahsilat ve finansman fonksiyonlarının tamamından yararlandığı bir faktoring türüdür. Borçlu işletmenin borucunu ödememesi riskini üstlenen faktoring şirketi, borçlunun kredibilitelerini belirleyecek çalışmalar gerçekleştirir. Yapmış olduğu çalışmayla belirlemiş ve onaylamış olduğu limit dahilinde satıcı işletme alacaklarını alamama riskinden kurtularak ticari risklerini minimum seviyeye indirmiş olur. Satıcı işletme, faktoring sözleşmesindeki anlaşmaya göre alacakların

belirli bir yüzdesini nakit olarak alabilmektedir. Borçlunun borcunu ödememesi halinde faktoring şirketi ödeme yapmak zorunda olsa da bu durumun istisnası vardır. Bu istisna, satılan malların kusurlu olmasıdır.

Bu tür bir faktoring hizmetinden yararlanmak isteyen satıcı işletmelerin tüm vadeli alacaklarını faktoring şirketine devretmesi gerekmektedir. Bunun nedeni, satıcı işletmelerin sadece riskli gördüğü satışlarını devretmek isteği içinde olmalarıdır. Bunun da istisnası, yurt dışı faktoring işlemidir. Yurt dışı faktoring işleminde tüm alacaklar faktoring şirketine devredilmeyebilir (Gökkaya, 2017: 15).

5. Faktoring'in Avantajları

Faktoring işleminin avantajları şunlardır:

- Satıcı işletme, devretmiş olduğu vadeli alacaklarını kolayca nakde dönüştürebilir.
- Faktoring işletmesi tarafından verilen tahsilat ve garanti fonksiyonları sayesinde satıcı işletmenin kredi riskleri ve operasyonel maliyetleri azalmaktadır.
- Faktoring işletmeleri tarafından alıcılara vade imkânı tanınabildiği için, işletmelerin piyasada rekabet güçleri artmaktadır.
- Açık hesap satışlarının kolay ve güvenli bir hale gelmesini sağlar.
- Faktoring işletmesinden sağlanan finansman sayesinde işletmelerin dış kaynak kullanım ihtiyacı azalır. Dolayısıyla faiz giderleri de azalır.
- Faktoring şirketi tarafından alıcı işletmelerin mali tablolarına ilişkin inceleme yapıldığı için satıcı işletme, alıcıların mali durumları hakkında güncel bilgi sahibi olmaktadır.
- Faktoring işlemi sonucunda yapılan işlemler bilançonun aktifine kaydedildiği için işletmenin sermayesinin artmasını sağlar. Dolayısıyla işletmenin kredibilitesi artar.
- Faktoring şirketi tarafından alacağın tahsil edilememe riski üstlenildiği sözleşmelerde satıcı işletme alacakların tahsil edilememesi riskini en düşük seviyeye indirir.
- Faktoring işletmesinin muhasebe kayıtlarını yürütmesi halinde satıcı işletmenin bu tür işlemler için vakit ayırmasına gerek kalmaz.
- Faktoring şirketi tarafından dış pazarlara yönelik yapılan değerlendirmeler satıcı işletmenin dış ülkeye satış yapma kararını almasını kolaylaştırmaktadır.
- Alımlarını mal mukabili olarak gerçekleştiren yurtdışındaki alıcılar akreditif açmayıp, ödemeyi kendi ülkesindeki muhabir faktöre yaparak zamandan ve paradan tasarruf eder. Böylece alım gücü artar.
- Satıcı şirketin yurtdışı satışlarında dil açısından yaşayacağı sorunlar faktoring şirketi aracılığıyla çözüme kavuşabilir.
- İhracat faktoringi türünde satıcı işletmeye yapılacak ödemeler sözleşmede yer alan para birimi üzerinden ödendiğinde kur farkı maliyeti ortaya çıkmamaktadır.
- Küçük çaplı işletmelerin yurtdışı piyasalara açılmasında faktoring şirketi katkı sağlayabilmektedir.
- Faktoring şirketi tarafından satıcı işletmenin yapmış olduğu tüm vadeli alacaklara faktoring şirketi tarafından anlaşma gereği daha düşük komisyon oranlarının uygulanması satıcı işletmenin maliyetini daha da azaltmaktadır (Çalışkan, 2010: 87-88).

6. Faktoring'in Dezavantajları

Faktoring işleminin dezavantajları şunlardır:

- Faktoring firmasıyla anlaşma yapıldığını öğrenen alıcı işletmeler, satıcı işletmenin finansal sıkıntı içerisinde olduğunu düşünebilir. Bundan dolayı da malı almaktan vazgeçebilir.
- Satıcı işletme tarafından faktoring firmasına alacakların devredilmesi sonucunda satıcı işletme kredi politikalarının yürütülmesinde etkinliğini kaybedebilir.
- Faktoring şirketi tarafından alacakların devralınması her ne kadar satıcı işletmeler için olumlu

olsa da bunun bir maliyeti vardır. Faktoring şirketi, alıcılara ilişkin risk analizi yapmakta ve kredibilitesini araştırmakta, buldukları piyasaların durumuyla ilgili bilgiler toplamakta, satıcı işletmeyle yapılan ticari ilişkinin muhasebe kayıtlarını tutmaktadır. Bunların hepsi bir maliyet unsuru olarak satıcı işletmeye yüklenmektedir. Bundan dolayı kurumsallaşması iyi olan işletmeler için faktoring faaliyetine başvurulmaması maliyetlere katlanmamak için daha doğru bir politika olacaktır.

- Bazı işkollarında alacakların devredilmesi mümkün olmayabilir (Tosun, 2007: 35).

7. Faktoring'de Maliyetler

Faktoring işlemlerinin de diğer finansal faaliyetlerde olduğu gibi bir maliyeti bulunmaktadır. Faktoring işleminin türüne göre maliyet farklılık göstermektedir. Faktoring şirketleri tarafından satıcı işletmeye hizmet ve teminat fonksiyonlarının sunulması halinde faktoring komisyonu söz konusu olmaktadır. Faktoring şirketinden bir finansman sağlanıyor ise faiz maliyeti de söz konusu olmaktadır.

Gerçekleştirilen faktoring sözleşmesinde fiyatı iş yükü ve risk temel unsurları belirlemektedir. Faktoring şirketi tarafından iş yükünün hesaplanması gerçekleştirilirken alıcı sayısı, fatura sayısı ve ortalama fatura tutarı gibi unsurlar etkili olurken, risk değerlendirmesi gerçekleştirilirken alıcının kredibilitesi, ödeme gücü, risk dağılımı (ülkeler, sektörler ve işletmeler açısından), piyasa koşulları gibi unsurlar etkili olmaktadır. Söz konusu unsurlar her bir işletme için ayrı ayrı değerlendirilerek satıcı için bir maliyet unsuru olarak hesaba katılırlar. Hesaplamalar sonucunda oluşturulan maliyetler; faktoring komisyonu ve finansman faizi olmak üzere ikiye gruba ayrılmaktadır (Ünal, 2004: 56).

7.1. Faktoring Komisyonu

Faktoring şirketi tarafından yapılan kredi ve piyasa araştırması, alacakların tahsil edilememesi riskinin üstlenilmesi, muhasebe kayıtlarının tutulması gibi hizmetlerin karşılığında alınan ücret faktoring komisyonu olarak adlandırılmaktadır.

Faktoring şirketi tarafından üstlenilen riske göre değişse de yurtiçi faktoring işlemlerinde komisyon %0,5 ile %2,5 arasında değişmektedir. Yurt dışı faktoring işlemlerinde ise alacağın tahsil edilememesi riski muhabir faktöre ait olduğundan komisyon oranının belirlenmesi de muhabir faktöre aittir (Ölmez, 2012: 36).

7.2. Finansman Faizi

Finansman faizi, satıcı işletmenin faktoring firmasının onayladığı faturalar karşısında yararlandığı finansman için oranı önceden sözleşmede belirlenmiş olan iskonto bedelidir. Finansman faizine ilişkin oran; yurtiçi işlemlerde cari faiz oranına bağlıyken, yurt dışı satışlarda faturadaki para biriminin London Interbank Offering Rate (LIBOR) değerine bağlıdır. Ayrıca, riske göre belirlenecek ek faiz oranı, müşterinin kredibilitesine göre veya yıllık işlem hacmine göre belirlenecektir. Uygulamada bu oran %1 ile %3 arasında değişmektedir. Finansman faizi oranının belirlenmesinde LIBOR'un tercih edilmesinin nedenlerinden birisi, uluslararası piyasalarda banka kredilerinde kullanılan temel faiz oranı olması diğer ise 3 aylık oranın 90 günlük satış vadelerine uygun olmasıdır (Demireli, 2004: 91-92).

8. Forfaiting Kavramı Ve Tanımı

Fransızca olan ve "*Haklarından Feragat*" anlamına gelen "*a forfait*" kelimesi, forfaiting kelimesinin kökeni olarak literatürde yerini almıştır (Kavcıoğlu, 1993: 22). Almanca "*forfaitierung*", İtalyanca "*forfetizzazione*", İspanyolca "*forfetizacion*" ve İngilizce "*forfaiting*" terimleri tüm dillerde "*alacak hakkının kayıtsız şartsız olarak teslim edilmesi*" anlamına gelmektedir (Kovancı, 2001: 5).

Türkçe literatürde forfaiting kelimesine karşılık gelen anlamlar "*ihracat alacaklarının iskontosu*", "*uzun vadeli alacak satın alması*", "*alacak kırdırma sözleşmesi*" ve "*banka garantili alacağın satışı*" şeklinde sıralanabilir. Ancak, forfaiting kelimesi yerine bu tür ifadeler yer verilmeyip kelimenin olduğu gibi kullanılması genel eğilimdir (Aşık, 2013: 5-6).

Forfaiting işlemi genellikle ihracat sonucunda ortaya çıkmaktadır. Forfaiting işlemi, vade açısından 10 yıla kadar uzayabilmektedir. Belirli bir ödeme planına bağlanan alacakların geri rücu

haklı olmadan tahsilatını gerçekleştirecek olan bir forfaitera veya bankaya belirli bir komisyon ve iskonto maliyetine katlanarak devredilmesidir. Poliçe ve bonolara bağlanmış alacaklar, forfaiting işleminin konusunu oluşturan alacaklardır.

Daha genel bir ifadeyle forfaiting işlemi, “genellikle mal ve hizmetlerin dış satımından doğan ileri bir tarihte vadesi gelecek alacakların, daha önce bu alacakları ellerinde bulunduranlara başvurma hakkı olmaksızın satın alınması” şeklinde tanımlanabilir (Ayrıçay ve Kılıç, 2012: 213). Bir başka tanıma göre forfaiting işlemi, “orta ve uzun vadeli, yatırım veya hizmet ihracatından doğan ve bir bono ya da poliçe ile belgelenmiş, bir bankanın aval yahut garantisini taşıyan alacakların, forfaiting kuruluşunca, bu alacağın tahsil edilememesi halinde alacağı devredene rücu etmeme şartıyla ihracatçıdan iskonto yöntemiyle devir ve satın alınmasıdır” (Aşık, 2013: 7-8).

Literatürde yer alan en geniş tanımlamalara yer veren Ekşi'ye göre, “forfaiting mal ve hizmetlerin dış satımından doğan ve ileriki bir tarihte tahsil edilecek, genellikle poliçe, bono gibi kıymetli evraka bağlanmış alacakların banka veya bir finansman kurumu tarafından faiz ve diğer masraflar indirildikten sonra satın alınması karşılığında peşin ödemenin yapıldığı; alacak veya alacağa bağlı risklerin forfaiter tarafından üstlenildiği; dış alımcının birinci sınıf riski olmayan bir borçlu olmadığı durumlarda satın alınan alacakların aval veya kayıtsız bir banka garantisiyle güvence altına alındığı bir müessesedir” (Aktaran: Aşık, 2013: 8).

Forfaiting işleminde teorik olarak her türlü alacak bu işlemin konusu olabilmektedir. Ancak, bono veya poliçede yer alan alacaklar daha az risk içerdikleri için, daha güvenli liman olarak görüldükleri için bu alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Forfaiting işleminde gerçekleştirilen ödemelerde genellikle kullanılan para birimleri, ABD Doları, Alman Markı ve İsviçre Frankıdır. Bu para birimlerinin ortak özelliği uluslararası ticarete en fazla kullanılma özelliğine sahip olmalarıdır. Bu para birimlerinin yanı sıra son yıllarda Japon Yeni, Hollanda Florini, İsveç Kronu para birimleriyle yapılan forfaiting işlemlerinde de artış yaşanmaktadır. Her ne kadar bahsetmiş olduğumuz para birimleri en fazla kullanılma özelliğine sahip olsa da forfaiting işleminin gerçekleştirilmesinde önemli olan nokta, forfaitinge konu olan para birimlerinin ülkeler arasında kolayca transfer edilebilme özelliğine sahip olmalarının gerekliliğidir. Forfaiting işlemine konu olan alacakların tutarı genel olarak 100.000 \$'ın üzerinde olsa da bu tutarın aşağısında da gerçekleştirilen işlemler söz konusudur. Forfaiting işlemine konu olacak alacakların tutarı için bir üst limit söz konusu değildir (Kovancı, 2001: 7).

9. Forfaiting İşleminin Temel Özellikleri

Forfaiting işleminin özellikleri şunlardır:

- Genel olarak forfaiting işleminde ithalatçının ödemekle yükümlü olduğu borcu karşılığında ihracatçıya verdiği emre yazılı poliçe veya senetler kullanılmaktadır. İşlem tamamlandıktan sonra ihracatçının yükümlülüğü kalmamaktadır.
- Forfaiting işlemine konu olan malın bedeli eşit taksitler halinde ödenmektedir.
- Forfaiter tarafından ihracatçıya nakit olarak yapılan ödeme, forfaiting işlemine konu olan belgeler üzerinden iskonto yapılmasıyla gerçekleştirilmektedir.
- İhracatçı, alacak haklarını kendisine rücu hakkı olmaksızın forfaitera devretmektedir.
- Forfaiter alacak haklarını devralarak transfer riski, politik risk, ticari risk, faiz riski, kur riski gibi çeşitli riskleri de devralmaktadır.
- Forfaiting işlemine konu olan senetler genellikle 180 gün ile 10 yıl arasındadır.
- İhracat işleminden doğan alacakları devralan forfaiter, alacakları tahsil edememe riskine karşılık bir banka teminatı koşulunu aramaktadır.
- Forfaiting işlemi sonucunda ihracatçının katlanmak zorunda olduğu taahhüt komisyonu, opsiyon komisyonu ve faiz gibi maliyetler bulunmaktadır (Aygün, 2014: 210-211).

10. Forfaiting İşleminde Risk Kavramı

Çoğu finansman tekniğinde olduğu gibi forfaiting finansman tekniğinde de bazı riskler

mevcuttur. Bu riskler;

Bu riskler;

- Politik Risk: Forfaiting işleminde yer alan borçlu tarafın bulunduğu ülkenin siyasal istikrarsızlığı, savaş durumu veya içerde yaşanan sosyal karışıklıklardan kaynaklanan risktir.
- Transfer Risk: Forfaiting işlemine konu olan borç tutarı dövizlerin satıcıya transfer edilememesini, döviz darboğazı riskini, borç ertelemesini, mevduat değişimini ifade etmektedir.
- Döviz Kuru Riski: Forfaiting sözleşmesinde düzenlenen fatura satıcının bulunduğu ülkenin para birimi üzerinden düzenlenmemişse ödeme zamanı geldiğinde kurda yaşanacak değişiklikler satıcının zarara uğramasına neden olabilir. Buna döviz kuru riski denir.
- Ticari Risk: Bu risk türü doğrudan doğruya malın alıcısıyla ilgilidir. Forfaiting işlemine konu olan malı alan alıcının yani borçlunun ödeme sıkıntısı içerisine düşmesidir.
- Faiz Oranı Riski: Faiz oranında meydana gelen dalgalanmaların forfaiter veya borçlu üzerinde baskı unsuru olması, olumsuz etki yapmasıdır (Özdemir, 2005: 212).

11. Forfaiting'in İşleyişi

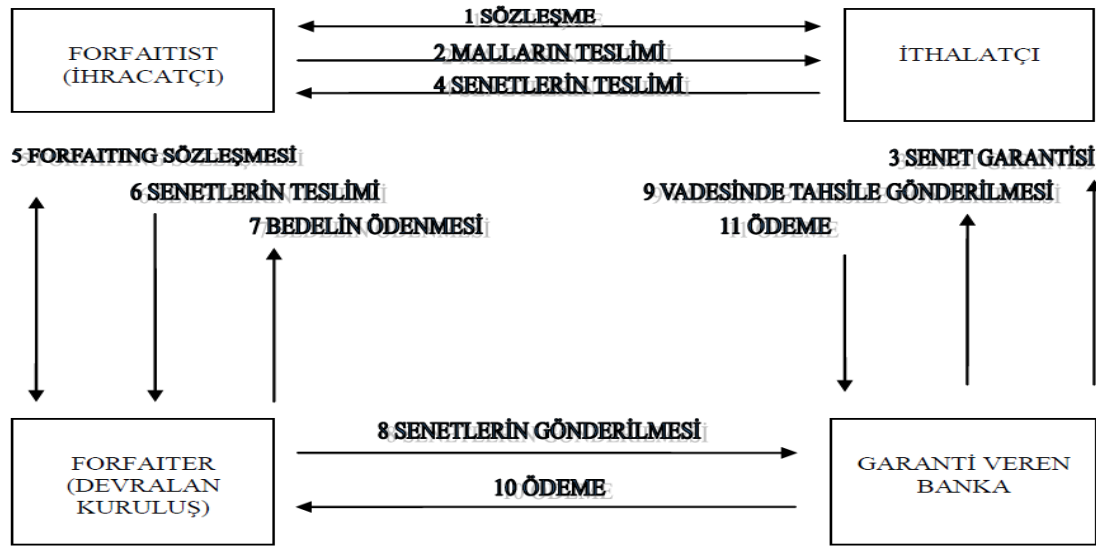
Forfaiting işleminin tarafları arasında alacakları satın alan uzman bir kuruluş olan forfaiting şirketi ya da banka bulunmaktadır. Uygulamada forfaiting şirketi "forfaiter" olarak isimlendirilmektedir. İhracatçı, elinde bulunan banka avallli kambiyo senedini bankasına iskonto ettirerek tam anlamıyla forfaiting işlemini başlatmış sayılmaz. Forfaiting işleminin gerçek anlamda başlaması için ihracatçının ihraç mallarını sevk etmeden önce (proje aşamasındayken) bankasına başvuru yaparak iskonto için söz alması gerekmektedir. Buna göre forfaiting işleminde dört taraf bulunmaktadır. Bunlar;

- Vadeli mal satışı yapan ihracatçı,
- Vadeli mal alımı yapan ithalatçı,
- Senedin ödeneceğine aval veren banka,
- Senetleri satın alan ve ihracatçıyı finanse eden forfaiting şirketi (Ortaç, 2010: 101-102).

Forfaiting işleminin başlayabilmesi için yerine getirilmesi gereken temel koşullar şunlardır:

- İhracatçı ve ithalatçı arasındaki ticari ilişkinin vadesi en az 180 gün olmalıdır.
- İhracatçı yapmış olduğu satış sonucunda vadeyle orantılı olarak alacaklarını taksitlere bağlar ve bağlamış olduğu taksitlere ilişkin her vade tarihinin yazılı olduğu senetleri alır.
- Forfaiting şirketi taksitlere bağlamış olduğu alacaklara ilişkin senetlerin ödemesinin geri dönülemez ve şartsız garanti edilmesini bir banka veya kamu kuruluşundan ister.
- İhracatçı tarafından ithalatçının ülkesinde yer alan mevzuat, poliçe ve bono şekilleri, aval ve garanti kurallarının bilinmesi gerekir.
- İthalatçıya aval veya garanti verecek olan banka, garanti verebilecek nitelikte olmalıdır. Bundan dolayı ihracatçı ile ithalatçı arasında bu konunun görüşülmesi gerekir.
- Forfaiting işlemi sonucunda forfaiting şirketine ödenecek olan faiz tutarının ihracatçı tarafından malın fiyatına ekleneceğinin ithalatçı tarafından kabul edilmesi gerekir.
- Forfaiting şirketinin forfaiting işlemini gerçekleştirmeden önce forfaiting analizlerinde çok dikkatli olduğu düşünüldüğünde, işletme riski yüksek olanların forfaiting işlemine başvurusunun reddedileceği söylenebilir (Balcı, 2011: 23-24).

Forfaiting işleminin işleyişi Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Forfaiting İşleminin İşleyişi (Aygün, 2014: 211)

Şekil 3'te verilen süreci özetle ifade edecek olursak; forfaiting işleminin gerçekleştirilmesinde ihracatçı ithalatçıya satış yapmadan önce forfaite başvurabilir veya satış yapmadan önce ithalatçıyla satış sözleşmesini düzenledikten sonra da forfaite başvurabilir. İhracatçının ithalatçıya satış yapmadan önce forfaite başvurması halinde; forfaite tarafından ithalatçı ülkenin ülkesinin koşullarına, alacağın belgesinin türüne, vadelerine, senet tutarlarına vb. unsurlara göre ihracatçı işletmeye forfaiting maliyetini oluşturur. İhracatçı ile forfaite arasında maliyetin değişmemesi için taahhüt komisyonu üzerinde anlaşmaya varılır. İhracatçı ile forfaite arasında gerçekleştirilen sözleşmede; taahhüt komisyonu, vade, iskonto ve kredi limiti gibi konulara yer verilir. Sözleşmenin gerçekleştirilmesi üzerine, ihracatçı ithalatçıya satış fiyatını bildirir. İthalatçının kabul etmesi halinde satış gerçekleşir. Satış işleminin gerçekleştirilmesi sonrasında ithalatçıdan alınan ödeme araçları forfaite satılır. Forfaite almış olduğu ödeme araçlarını iskonto ederek ihracatçıyı finanse eder. Özetle bu şekilde ifade edebileceğimiz sürecin işleyişine aşağıda daha geniş bir şekilde yer verilmiştir:

- İhracatçı ile ithalatçı arasında sözleşme yapılması aşaması: Malın teslim koşulları, ödeme koşulları, taksitlerin tutarları, taksitlerin tarihi ve ödenecek peşin tutarlar belirtilerek sözleşme gerçekleştirilir.
- İhracatçı tarafından ithalatçıya malların teslim edilmesi aşaması: Sözleşmeye konu olan mallar, ihracatçı tarafından ithalatçıya gönderilir. Malların sevkiyle birlikte teslim edilmesi gereken belgeler genellikle bankacılık aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.
- Ödeme araçlarına garanti sağlanması aşaması: Garantör banka tarafından ithalatçının ödeme araçlarına garanti sağlanmakta, ihracatçı alacaklarını güvence altına almaktadır.
- Ödeme araçlarının teslim edilmesi aşaması: İhracatçı işletme, ithalatçının borcunu belgeleyen bono ve poliçeyi ithalatçıdan teslim alır.
- Forfaiting sözleşmesinin yapılması aşaması: Forfaite ile ihracatçı arasında forfaiting sözleşmesi yapılır. Sözleşmede yer alması gereken asgari unsurlar şunlardır: İhracatla ilgili dövizin cinsi, tutarı ve kredi vadesi; ihracatçı ülke; ithalatçı ve bulunduğu ülke; aval veya garanti verecek bankanın adı ve adresi; satın alınacak olan alacağın belgesi; teminatın türü; ödeme planı; ihraç olan malların cins ve miktarı; sevk belgelerinin teslim tarihi; transfer ve ithalatla ilgili gerekli müsadeler; bono ve poliçelerin ödeneceği yer.

- İhracatçı tarafından ödeme araçlarının teslimi aşaması: Forfaiter ile ihracatçı arasında forfaiting sözleşmesinin yapılmasının ardından ihracatçı tarafından forfaiter'a ödeme araçları teslim edilir. Forfaiter ilgili ödeme araçlarının şekil şartlarına uyup uymadığını kontrol eder.

- İskonto ve ödemenin yapılması aşaması: İhracatçı tarafından forfaitera ödeme araçlarının teslim edilmesinden sonra forfaiter tarafından ilgili ödeme araçlarının tutarına bağlı olarak iskonto yapılır. İskonto işlemi gerçekleştirildikten sonra ihracatçıya ödeme gerçekleştirilir.

- Senet tutarının tahsil edilmesi aşaması: İhracatçı satış sonrasında düzenlediği senetleri elinde tutmuşsa, senedin vadesi geldiğinde aval veren bankadan tahsilini gerçekleştirebilir. İhracatçı tarafından senetler başka bir ihracatçıya devredilmişse, devralan ihracatçı tarafından tahsili gerçekleştirilebilir (Aygün, 2014: 211-213).

12. Forfaiting İşleminin Yararları

12.1. İhracatçıya Sağladığı Yararlar

Forfaiting işleminin ihracatçıya sağladığı yararlar şunlardır:

- Forfaiter tarafından alacağın tahsil edilememesi riski üstlenildiğinden ihracatçı tarafından bu risk ortadan kalkmaktadır. Alacağın tahsil edilememesi halinde forfaiter'ın bu riski ihracatçıya rücu etme hakkı bulunmamaktadır.

- Faiz oranı ve kurda meydana gelecek değişiklikler sonucunda garantörün veya borçlunun ödeme gücünde meydana gelecek değişikliklerden ortaya çıkacak riskler forfaiterin sorumluluğundadır. Yani, ihracatçı etkilenmemektedir.

- İhracatçı malı gönderir göndermez forfaiterdan finansman sağlayacağından dolayı likiditesi artacak, bankadan borçlanması azalacak, kredibilitesi artacak, alacağı tahsil etmek için zaman harcamayacak ve ek bir masrafa katlanmayacaktır.

- Forfaiter tarafından kur ve faiz oranında meydana gelecek riskleri de içermekte olan risk analizi sonucunda ihracatçıya yansıtılacak maliyet ortaya konulmaktadır. Maliyetin önceden bilinmesi sayesinde, ihracatçı tarafından ithalatçıya önerilecek fiyat kolayca tespit edilmektedir.

- Satış işlemi sonucunda temin edilen borç belgelerinin devrinde fazla bir belgeye gerek duyulmaması işlemin kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Satış işlemi sonucunda doğan risk banka tarafından üstlenildiği için ihracat sigortasına gerek duyulmamaktadır.

- Gerçekleştirilen ihracat ile ilgili bilgilerin gizliliği esastır.

- İskonto işlemi yapılır yapılmaz döviz alım belgesi düzenlendiği için taahhüt hesabı başlangıçta kapatılabilmektedir (Kavcıoğlu, 1993: 30-31).

12.2. Forfaiter'a Sağladığı Yararlar

Forfaiting işleminin forfaiter'a sağladığı yararlar şunlardır:

- Gerçekleştirilen işlem sonucunda forfaiter tarafından önemli bir faiz, komisyon vb. gelir elde edilmektedir.

- Forfaiter, işlem sonucunda devraldığı senetleri vadesini bekleyerek daha fazla kazanç sağlayabileceği gibi senetlerin bir kısmını veya tamamını tekrar iskonto ederek riski dağıtarak kâr elde etme seçeneğini de değerlendirebilir.

- Forfaiting işleminin gerçekleştirilmesindeki kolaylık ve hızlilik sayesinde forfaiter da zamandan tasarruf sağlar (Aşık, 2013: 53).

12.3. İthalatçıya Sağladığı Yararlar

Forfaiting işleminin ithalatçıya sağladığı yararlar şunlardır:

- Malı peşin almakta, ödemelerini ise vadeli bir şekilde yapabilmektedir. Vadelerin ve ödenecek tutarların önceden bilinmesi dolayısıyla maliyet yönetimi daha kolay bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

- Sözleşme gerçekleştirilirken satıcının satış sonucunda doğacak risklerden korunduğunu bildiği için daha iyi bir pazarlık yapma imkanına kavuşur.

• Banka tarafından aval verilen düzenlemiş olduğu poliçe veya kabul etmiş olduğu bonoya karşılık gayrinakdi kredi kullanmış olur. Nakdi kredi kullanma imkânları saklı kalır.

• Forfaiting işlemi ile söz konusu finansman ticari sözleşmenin kendine özgü gereksinimlerine göre düzenlenebilir (Özdemir, 2005: 216).

12.4. Garantör Bankaya Sağladığı Yararlar

Forfaiting işleminin garantör bankaya sağladığı yararlar şunlardır:

• Forfaiting işleminin fazla bir belge gerektirmemesi, işlemin basit ve kolay bir şekilde gerçekleştirilmesini sağladığından dolayı garantör banka için avantajdır.

• Teminat fonksiyonu garantör banka tarafından sağlanmaktadır. Bunun garantör bankaya sağladığı yarar ise kredi itibarını kullanarak komisyon geliri elde etmesidir (Balci, 2011: 29).

13. Forfaiting'de Maliyetler

13.1. Finansman Bedelinin Karşılanması Maliyeti

Forfaiting işlemine ilişkin sözleşmede yer alan para biriminin Avrupa ülkelerinin Euro pazarlarındaki faiz oranına bağlı olarak temin edilme maliyetidir. Bundan dolayı, banka tarafından para kullandırma ve faiz riski karşılığında uygulanacak fiyat, sözleşmede yer alan para biriminin aynı dönemde yapılacak vadeli işlemler için Euro pazarlarındaki fon temin etme maliyeti dikkate alınarak hesaplanır. Maliyeti etkileyen diğer unsurlar arasında, faiz oranlarında meydana gelen değişiklik riskinden dolayı önceden ek fon ayırma zorunluluğu sayılabilir (Kovancı, 2001: 37).

13.2. Ülke Riskinin Karşılanması Maliyeti

Forfaiting işlemi gerçekleştirilirken ithalatçının ülkesinde yer alan politik ve döviz transferi konularındaki riskler de hesaba katılmaktadır. Bu doğrultuda, ithalatçı ülkenin riskine göre piyasada belirlenen ve binde 5 ile yüzde 3,5 arasında değişmekte olan bir bedel forfaitera ödenmektedir (Kavcıoğlu, 1993: 32).

13.3. Ticari Riske Karşı Korunma Maliyeti

Gerçekleştirilen forfaiting işlem sonucunda sabit faizli bir teklif verilmesi halinde iskonto edilen poliçelerin vadeleri devam ettiği sürece oluşabilecek riskler karşılığında, ülkelere göre %0,5 ile %3,5 arasındaki oranlarda değişmekte olan komisyon bedeli ihracatçı tarafından ödenmektedir.

Banka tarafından verilen aval veya garantilerin gideri ithalatçıya ait olmakta, ihracatçıya bir maliyet yansıtılması söz konusu olmamaktadır (Kovancı, 2001: 37).

13.4. Taahhüt Komisyonu Maliyeti

İhracatçı ile forfaiter arasında satış işlemi gerçekleştirilmeden anlaşmaya varılması halinde iskonto tarihine kadar geçen süre için forfaiter tarafından ihracatçıdan taahhüt komisyonu alınmaktadır. İhracatçıdan alınan bu oran yıllık tutar üzerinden %0,25 ile %1 arasında değişmektedir (Kavcıoğlu, 1993: 32).

14. Faktoring Ve Forfaiting'in Karşılaştırılması

Forfaiting ile faktoring işlemlerinin benzer olduğu noktalar şunlardır:

• Hem forfaiting de hem de faktoring de alacak hakkının satın alınması veya alacak hakkının satışı söz konusudur.

• Hem forfaiting kuruluşu hem de faktoring kuruluşu gerçekleştirdiği işlem sonucunda; vadeli mal alan tarafın kredibilitesini belirleme, finansman sağlama ve risk üstlenme fonksiyonlarını yerine getirmektedir (Kavcıoğlu, 1993: 39).

Forfaiting ile faktoring'in benzer olduğu noktalar olsa da farklılıkları da mevcuttur. Söz konusu farklılıklar şunlardır:

• Forfaiting işleminin vadesi 6 ay ile 10 yıl arasında değişmekteyken, faktoring işleminin vadesi 30 ile 180 gün arasında değişmektedir.

- Forfaiting genellikle yatırım mallarının finansmanında kullanılan bir teknikken, faktoring genellikle tüketim mallarının finansmanında kullanılan bir tekniktir.
- Forfaiting işleminde ABD Doları ve Euro gibi güçlü ve istikrarlı para birimlerine sözleşmede yer verilirken, faktoringde tüm para birimlerine sözleşmede yer verilebilir.
- Forfaiting sadece uluslararası piyasalarda uygulanmaktayken, faktoring gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalarda uygulanmaktadır.
- Forfaiting işlemi; poliçe, bono veya vadeli akreditif üzerinden gerçekleştirilmekteyken, faktoring işlemi fatura üzerinden gerçekleştirilmektedir.
- Faktoring işleminde faktoring işleminin türüne göre değişmekte olan hizmetler sunulmaktadır. Faktoring şirketi tarafından garanti fonksiyonu yerine getiriliyorsa, bu garanti alacağın %80 ile sınırlı kalmaktadır. Geriye kalan alacak riski ihracatçı üzerinde kalmaktadır. Garanti fonksiyonunun sağlanmadığı bir faktoring sözleşmesinde faktoring şirketi tarafından sadece tahsilat fonksiyonu da yerine getirilebilir. Böyle bir sözleşme türünde alacağın tahsil edilememesi riski tamamen ihracatçı üzerinde kalmaktadır. Bunun dışında dış ticaret sonucunda doğan transfer riski, kur riski gibi riskler de ihracatçı üzerinde kalabilmektedir (Balcı, 2011: 25-26).

SONUÇ

Faktoring; mal satışı veya hizmet arzı yaparak ticari faaliyette bulunan işletmelerin gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yaptıkları kredili satışlar sonucunda doğan kısa vadeli senede bağlı alacaklarını, finansal kuruluşlar olan faktoring şirketi veya faktöre devretmesi esasına dayanmakta olan bir faaliyettir.

Faktor terimini hukuki anlamda, mal satışı veya hizmet arzı faaliyetinde bulunan ticari işletmelerin yapmış oldukları satışlar sonucunda doğan veya doğacak olabileceklerini devir alıp, tahsilini üstlenen ve alacağın miktarına göre değişmekte olan bir peşin ödemede bulunan yani finansman fonksiyonunu da yerine getiren bir kuruluş olarak tanımlamak mümkündür. Bu doğrultuda, faktoring şirketi; ticari işletmelere ticari, mali ve idari konularda hizmet vererek komisyon, ücret ve faiz gelirlerini hak etmektedir.

Faktoring işlemleri genellikle üç taraf arasında gerçekleşen bir süreçten meydana gelmektedir. Ticari bir işlem niteliğinde olan faktoring işleminde yer alan taraflar; alıcı işletme yani mal ve hizmet alımı sonucunda vadesinde borcu ödeme yükümlüsü olan işletme, satmış olduğu mal ve hizmet sonucunda doğan vadeli alacaklarını faktoring şirketine devreden satıcı işletme ve faktoring şirkettir. Yurt dışı faktoring açısından muhabir faktoring şirketinin sisteme dahil olmasıyla süreçteki taraf sayısı dörde çıkmaktadır.

Faktoring işleminin üç fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar; finansman, garanti ve hizmet fonksiyonudur. Faktoring işleminin üç fonksiyonu bulursa da bir işlemin faktoring sayılabilmesi için hizmet fonksiyonunu mutlaka yerine getirmesi gerekmektedir.

Faktoring işlemi sayesinde müşterinin birtakım sorunları ortadan kaldırılmaktadır. Bunlar; likit paraya ihtiyaç duyulması sorununun ortadan kaldırılması, muhasebe kayıtlarının tutulması, borçlunun borcunu ödememesi üzerine ihtar ve takibinin yapılması ve hatta alacakların riskinin faktoring şirketi tarafından üstlenilmesidir.

Forfaiting işlemi genellikle ihracat sonucunda ortaya çıkmaktadır. Forfaiting işlemi, vade açısından 10 yıla kadar uzayabilmektedir. Belirli bir ödeme planına bağlanan alacakların geri rücu hakkı olmadan tahsilatını gerçekleştirecek olan bir forfaitera veya bankaya belirli bir komisyon ve iskonto maliyetine katlanarak devredilmesidir. Poliçe ve bonolara bağlanmış alacaklar, forfaiting işleminin konusunu oluşturan alacaklardır.

Forfaiting işleminde; vadeli mal satışı yapan ihracatçı, vadeli mal alımı yapan ithalatçı, senedin

ödeneceğine aval veren banka ve senetleri satın alan ve ihracatçıyı finanse eden forfaiting şirketi olmak üzere dört taraf bulunmaktadır.

Forfaiting işleminde teorik olarak her türlü alacak bu işlemin konusu olabilmektedir. Ancak, bono veya poliçede yer alan alacaklar daha az risk içerdikleri için, daha güvenli liman olarak görüldükleri için bu alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Forfaiting işleminde gerçekleştirilen ödemelerde genellikle kullanılan para birimleri, ABD Doları, Alman Markı ve İsviçre Frankıdır. Bu para birimlerinin ortak özelliği uluslararası ticarete en fazla kullanılma özelliğine sahip olmalarıdır. Bu para birimlerinin yanı sıra son yıllarda Japon Yeni, Hollanda Florini, İsveç Kronu para birimleriyle yapılan forfaiting işlemlerinde de artış yaşanmaktadır. Her ne kadar bahsetmiş olduğumuz para birimleri en fazla kullanılma özelliğine sahip olsa da forfaiting işleminin gerçekleştirilmesinde önemli olan nokta, forfaitinge konu olan para birimlerinin ülkeler arasında kolayca transfer edilebilme özelliğine sahip olmalarının gerekliliğidir.

Çoğu finansman tekniğinde olduğu gibi forfaiting finansman tekniğinde de bazı riskler mevcuttur. Politik risk, forfaiting işleminde yer alan borçlu tarafın bulunduğu ülkenin siyasal istikrarsızlığı, savaş durumu veya içerde yaşanan sosyal karışıklıklardan kaynaklanan risktir. Transfer riski, forfaiting işlemine konu olan borç tutarı dövizlerin satıcıya transfer edilememesini, döviz darboğazı riskini, borç ertelemesini, mevduat değişimini ifade etmektedir. Döviz kuru riski, forfaiting sözleşmesinde düzenlenen fatura satıcının bulunduğu ülkenin para birimi üzerinden düzenlenmemişse ödeme zamanı geldiğinde kurda yaşanacak değişiklikler satıcının zarara uğramasına neden olabilir. Buna döviz kuru riski denir. Ticari risk, forfaiting işlemine konu olan malı alan alıcının yani borçlunun ödeme sıkıntısı içerisine düşmesidir. Faiz oranı riski, faiz oranında meydana gelen dalgalanmaların forfaiter veya borçlu üzerinde baskı unsuru olması, olumsuz etki yapmasıdır.

Factoring ve forfaiting işlemlerinin bilinirliğinin artırılması önem arz etmektedir. Böylece, ödeme gücü çeken işletmeler bu işlemler sayesinde mal alımı ve satımını gerçekleştirerek uluslararası ticaret sisteminde yerlerini almaya devam edebileceklerdir. Döviz kuru dalgalanmaları, birçok işletmenin mal alımı ve satımını yönetememesi sonucunda iflase sürüklenmelerine neden olmaktadır. Bu doğrultuda, factoring ve forfaiting işlemleri işletmelerin tercih edebileceği seçeneklerdir.

KAYNAKÇA

- Aşık, P. (2013). *Hukuki Açından Forfaiting*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Aygün, D. (2014). "Tms 18 Hâsılat ve Tms 2 Stoklar Standartlarına Göre Forfaiting İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23. 207-227.
- Ayrıçay, Y. ve Kılıç, M. (2012). "Kobi'lere Leasing, Faktoring ve Forfaiting", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu (1-2 Ekim 2012)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. 211-219.
- Balcı, A. (2011). *Dış Ticarete Kullanılan Finansman Teknikleri ve Isparta Tercihi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- Bekar, M. (2014). *Türk Finans Sektöründe Banka Dışı Mali Kuruluşların Yeri ve Finansal Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Çalışkan, S. (2010). *Reel Sektörün Finansmanında Faktoring'in Rolü ve Türkiye'deki Faktoring Sektörü*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Demir, R. (2013). "Faktoring Sözleşmesi", *Journal of Yaşar University*, Cilt: 8, Sayı: Özel. 877-902.
- Demireli, E. (2004). *Alacakların Yönetiminde Finans Tekniği Olarak Faktoring Yöntemi ve Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Dikmen, A. A. (1992). "Forfaiting, Risk ve Riskten Kaçınma", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*

- Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 3. 113-122.
- Ertuğrul, N. N. (2011). *Dış Ticaretin Finansmanında Faktoring ve Türkiye Uygulamasının Analizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Gökkaya, Y. K. (2017). *Uluslararası Ticaretin Finansmanında Faktoring ve Türkiye’de Faktoring Uygulaması*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kavcıoğlu, Ş. (1993). *Alternatif Finansman Teknikleri Faktoring - Forfaiting – Leasing*, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kaya, U. ve Gerekan, B. (2011). “Faktoring Şirketi ve Satıcı İşletme Açısından Faktoring İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:2. 71-101.
- Kovancı, S. (2001). *Forfaiting ve Vergilendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Ortaç, S. (2010). *Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebe Uygulamaları ve Uygulamaların Muhasebe Standartları Karşısındaki Durumu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Ölmez, İ. (2012). *Türkiye’de Faktoring ve Faktoring İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Özdemir, Z. (2005). “Dış Ticaret Finansman Tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting İşlemleri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10. 194-224.
- Parasız, İ. (1990). ““Leasing” “Factoring” “Forfaiting” ve Karşılıklı Ticaret”, *Tekstil ve Makina*, Cilt: 4, Sayı: 19. 26-35.
- Şamiloğlu, F. (2000). “Modern Finansal Tekniklerden Factoring ve Türkiye Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 8. 153-165.
- Tosun, D. (2007). *Bir İhracat Finansman Yöntemi Olarak Faktoring: Dünya ve Türkiye Uygulaması*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- Ünal, Ç. (2004). *Alternatif Bir Finans Tekniği Olarak Faktoring ve Türkiye Uygulamasının Bir Analizi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Marmaris'i Ziyaret Eden Turistlerin Alışveriş Deneyimlerine İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi*

Doç. Dr. Aydan Bekar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5309-1389>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği Bölümü, Muğla – TÜRKİYE

Arş. Gör. Nisan Yozukmaz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4060-4090>

Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Denizli – TÜRKİYE

Öğr. Gör. Çağrı Sürücü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0454-9020>

Bartın Üniversitesi, Bartın Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, Bartın – TÜRKİYE

Öğr. Gör. Ramazan İnan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9970-5718>

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 09.09.2019

Kabul: 22.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Alışveriş
Alışveriş Deneyimi
Turist Memnuniyeti
Destinasyon
Yabancı Turist

Araştırma Makalesi

*Bu çalışma 18-22 Ekim 2017 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından düzenlenen 18. Ulusal Turizm Kongresinde sunulan ve basılan bildirinin genişletilmiş halidir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.36949>

Öz

Rekabetin artması ve modern yaşamın gelişmesi ile birlikte alışveriş günümüz toplumlumunda vazgeçilmez bir olgu haline gelmiştir. Bu olgu turizm endüstrisinin ayrılmaz bir parçası ve aynı zamanda turistler için önemli bir motivasyon aracıdır. Alışveriş, turizmin önemli bir parçası ve aynı zamanda önemli bir motivasyon aracıdır. Bununla birlikte turistler tarafından gerçekleştirilen önemli aktivitelerden biridir. Destinasyonlarda turizme yönelik hizmet veren mağaza, çarşı, alışveriş merkezleri gibi yerlerin özellikleri turistlerin alışveriş deneyimlerinde dolayısıyla memnun olma düzeyleri üzerinde önemli faktörlerdir.

Bu araştırma Marmaris'i ziyaret eden turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Marmaris'i ziyaret eden ve alışveriş yapan yabancı turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 2016 yılı Temmuz-Ağustos aylarında; Marmaris'te bulunan ve turistlerin çoğunlukla alışveriş yaptıkları kapalı çarşı, pazar ve mağazalarda araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS 20 istatistik program ile değerlendirilmiştir. Kolayda örneklem yoluyla Marmaris'i ziyaret eden turistlerden elde edilen 173 verinin analizinde doğrulayıcı faktör analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre turistler alışveriş deneyimlerinde alışveriş yerlerine ilişkin en çok alışveriş yerlerinin fiziksel özellikleri ile ürün özelliğini ve ulaşılabilir olmasını yeterli bulurken; müşteri ile iletişimi daha az yeterli bulmaktadırlar. Alışveriş yerlerinin yeterliliğine ilişkin unsurların genel memnuniyet düzeylerine etkisinin önem sırasına göre ürün özelliği ve ulaşılabilirlik ve mağaza/pazarın fiziksel özellikleri olduğu; müşteri ile iletişim unsurunun turistlerin alışverişe ilişkin memnuniyet düzeylerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir (p>0,05).

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bekar, A.; Yozukmaz, N.; Sürücü, Ç. ve İnan, R. (2020). Marmaris'i Ziyaret Eden Turistlerin Alışveriş Deneyimlerine İlişkin Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 545-554.

Determining the Level of Satisfaction Related to Shopping Experience of Tourists Visiting Marmaris

Assoc. Dr. Aydan Bekar

Mugla Sitki Kocman University, Faculty of Tourism, Department of Food and Beverage Management, Mugla – TURKEY

Ress. Asst. Nisan Yozukmaz

Pamukkale Üniversitesi, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, Denizli – TURKEY

Lect. Çağrı Sürücü

Bartın University, Bartın Vocational School, Torusim and Hotel Management Program, Bartın – TURKEY

Lect. Ramazan İnan

Istanbul Gelisim University, Istanbul Gelisim Vocational School, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 09.09.2019

Accepted: 22.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Shopping

Shopping Experience

Tourist Satisfaction

Destination

Foreign Tourists

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.36949>

Abstract

With the increasing competition and the development of modern life, shopping has become an indispensable phenomenon in today's society. This phenomenon is an integral part of the tourism industry and is also an important motivation tool for tourists. Shopping is an important part of tourism and also an important motivation tool for tourists. In addition, it is one of the most important activities performed by tourists. The qualities of places such as shops, bazaars and shopping centers operating actually in tourism industry in destinations are important factors for the level of satisfaction of tourists with their shopping experiences.

This research was conducted to determine the satisfaction levels of tourists visiting Marmaris. The population of the study consists of foreign tourists visiting and shopping in Marmaris. The data of the research were collected by the researchers face-to-face in the closed bazaar, market and shops in Marmaris, where tourists mostly shop in July-August 2016. The data of the research were evaluated with SPSS 20 statistical program. Confirmatory factor analysis and regression analysis were used in the analysis of 173 data obtained from tourists who visited Marmaris by convenience sampling. According to the results of the research, while tourists find the physical qualities, product qualities and accessibility of shopping places most adequate in their shopping experiences; they find communication between retailers and customers insufficient. It is also determined that the factors related to the adequacy of the shopping places affecting on the overall satisfaction levels are product qualities, accessibility and physical qualities of the store respectively; and that the communication with customers do not have a significant effect on the satisfaction levels of tourists regarding shopping.

GİRİŞ

Alışveriş, satın alınan ürün ve hizmetlerin fiili tüketimi anlamına gelmektedir (Law ve Au, 2000). Alışveriş, bireyler arasında farklı anlamlar taşıyan, terapi, ödül, oyalanma, evden çıkma bahanesi, eğlence, vakit öldürme aracı olarak görülmektedir (Underhill, 2000). Turizm sektörü açısından bakıldığında ise turistlerin destinasyonlarda yaptıkları alışveriş destinasyon için gelir kaynağı iken; turist için hem aktivite hem de bir motivasyon kaynağı olarak görülmektedir.

Modern toplumda tüketicilerin istek ve arzularında hızlı değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimlerin sürekli olarak farkında olmak (Sürücü, Ülker ve Hassan, 2018) tüketicileri alışveriş yapmaya teşvik edecek düzenlemeler yapmak, tüketici memnuniyet ve şikayetlerinin bilinmesinde önem arz etmektedir (Avcıkurt, 2009). Bundan dolayı turistik destinasyonlara turistleri çekmek ve kalış sürelerini uzatmak için turistlerin alışveriş davranışlarını daha iyi anlamak gerekmektedir (Yüksel, 2007). Çömen (2014) alışverişin destinasyonların tercih edilmesinde önemli bir etken olmasından dolayı turistlerin alışveriş değerini anlamak ve bu doğrultuda hizmet vermenin destinasyonlar için önemli olduğunu belirtmektedir.

Turizm sektöründe alışveriş deneyimine yönelik yapılan araştırmalarda çoğunlukla destinasyonların turistik deneyimi, turistlerin alışveriş davranışları, destinasyon çekiciliği olarak alışveriş, alışveriş deneyiminin değerlendirilmesi ve turistik alışveriş ortamı gibi konular incelenmiştir. Fakat alışveriş deneyimine ilişkin memnuniyet düzeyleri hakkındaki bilgilerin hala eksik olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada turistlerin alışveriş deneyimlerinde alışveriş yerlerinin yeterliliğine ilişkin değerlendirmeleri ve memnuniyet düzeyleri ile arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Böylece destinasyonların eksikliklerinin giderilmesi, turistlere daha iyi alışveriş deneyimi sunulmasında düzenlemelerin yapılması söz konusu olabilir. Bu çalışmanın amacı Marmaris'i ziyaret eden turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesidir.

TURİZMDE ALIŞVERİŞ

Alışveriş, turistler için en önemli boş zaman aktivitelerinden biri olmasının yanı sıra turistik destinasyonlar için de önemli bir gelir kaynağıdır (Kemperman, Borgers and Timmermans, 2009: 208; Albayrak, Caber ve Çömen, 2016: 98; Moscardo, 2000; Yüksel, 2004; Oh, Cheng, Lehto and O'Leary, 2004: 308). Lehew ve Wesley (2006) turistik bölgelerde turistlerin, seyahat harcamalarının büyük bir bölümünü alışveriş esnasında yaptığı için yerel ekonomiye önemli katkı sağladığını ifade etmektedirler. Albayrak ve diğerlerine (2016) göre de destinasyonlarda işletmelerin, gelir hedeflerini en üst düzeye çıkarmak için ziyaretçilere yüksek alışveriş değeri sunulması gerektiğini belirtmektedirler.

Alışveriş, turistleri sadece destinasyona yönelten bir güdü olmasa bile, destinasyonlarda turistlerin en fazla dahil oldukları ve ekonomik katkı açısından göz ardı edilemeyecek bir faaliyettir (Özer ve Tüzünkan, 2012; Yüksel, 2004). Alışveriş, tatilde insanlar tarafından gerçekleştirilen en yaygın ve eğlenceli aktiviteler arasında yer alan ve birçok durumda seyahat için temel bir cazibe ve motivasyon sağlayan etkinlik olarak tanımlanmaktadır (Timoty, 2005). Yüksel (2004) günümüzde çoğu turistin alışveriş yapmadan gezilerini tamamladığını ya da bir şeyler satın almadan evlerine dönmediklerini belirtmektedir. Aynı zamanda turistler alışveriş deneyiminin yanı sıra farklı deneyimlerde elde edebilmek için yiyecek içecek işletmelerini de ziyaret etmektedirler (Bekar ve Sürücü, 2015; Bekar ve Sürücü, 2017).

Türkiye İstatistik Kurumu 2017 yılının Ocak-Şubat-Mart verileri incelendiğinde, Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin % 9,1'inin alışveriş için geldiği görülmektedir (www.tuik.gov.tr, 2017). Bu verilere bakıldığında geliş amacına göre turistler sırasıyla gezi, sportif ve kültürel faaliyetler (% 42,8), akraba ve arkadaş ziyareti (% 23,6), iş amaçlı (% 10,3), alışveriş (% 9,1) sağlık ve tıbbi nedenler (% 2,1) ile diğer nedenler için ziyaret etmektedir. Alışveriş için gelen turistlerin yaklaşık % 10'a yakın olması

dikkat çekmekte ve alışverişin turizm için önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir.

Turizm destinasyonlarında alışverişin önemi bilinirken, alışveriş yapan kişilerin davranışları, beklentileri, tercihleri ve davranışlarını etkileyen unsurlar hakkında sınırlı bilgi yer almaktadır (Oh vd., 2004: 309). Turistlerin ziyaret ettikleri destinasyonları hatırlatacak yerel ürünler ve hediyelik eşyalar turistlerin tatil deneyimlerini kalıcı hale getirerek motive etmektedir. Bundan dolayı bu turistik destinasyonlardaki ürün çeşitliliği, satış personelinin tutumu ve yabancı dil bilgisi, pazarın özellikleri ve ulaşılabilirliği turistlerin memnuniyetlerinin artmasında etkilidir (Çoban, Avcıkurt ve Özbek, 2015). Reisinger ve Waryszak (1994) alışveriş sırasında personelle kurulan iletişimin (personelin kibarlığı, yardımcı olma özelliği, turistlere bilgi sağlayabilme ve yabancı dil bilgisi vb.) turistlerin memnuniyetini etkilediğini belirtmektedirler. Bu kapsamda personelden kaynaklı memnuniyetsizlikleri engellemek için turistlere yönelik saygılı olunmalı ve karşılıklı hoşgörü anlayışı içerisinde hareket edilmesi gerekmektedir (Avcı, 2019: 164).

Yapılan birçok araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi günümüz işletmeleri için müşteri memnuniyeti önemli stratejilerden biri haline gelmiştir. Müşteri memnuniyetinin artması, müşterinin işletmeyle daha fazla ilişki kurmasını (Lee ve Heo, 2009) ve müşteri sadakatini sağladığı gibi (Selvi ve Acar, 2006) işletmenin karlılık ve pazar payı oranlarında da artış sağladığı bilinmektedir. Eroğlu (2005) müşteri memnuniyeti doğrultusunda kararlar almanın ve uygulamanın ancak müşteri davranışları hakkında bilgi sahibi olmakla gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma önemli turistik destinasyonlardan biri olan Marmaris'i ziyaret eden turistlerin alışveriş deneyimleri ve bu deneyimlerden memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu doğrultuda araştırmadan elde edilecek sonuçlara göre turistlere olumlu alışveriş deneyimi yaşatmak için gerekli önlemler alınabilir.

YÖNTEM

Bu araştırma tarama modellerinden tekil tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmış betimleyici bir çalışmadır. Çalışmanın evreni Marmaris'i ziyaret eden ve alışveriş yapan yabancı turistlerden oluşmaktadır. Örnekleme ise bu turistler arasından çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 173 turisttir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi; veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu gerekli literatür taranarak araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır (Çoban vd., 2015; Reisinger ve Waryszak, 1994; Timoty, 2005; Oh vd., 2004; Albayrak vd., 2016) Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde turistlerin sosyo demografik özelliklerine ve alışveriş deneyimlerine yönelik kapalı uçlu olarak hazırlanmış 11 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde alışveriş yerlerine ilişkin unsurlara yönelik 15 ve genel memnuniyet düzeylerine ilişkin bir ifade olmak üzere toplam 16 ifade likert tipi şeklinde yer almaktadır. Kullanılan anket İngilizce, Rusça ve Almanca olmak üzere 3 dilde hazırlanmıştır. Araştırma verileri 2016 yılı Temmuz-Ağustos aylarında; Marmaris'te bulunan ve turistlerin çoğunlukla alışveriş yaptıkları kapalı çarşı, pazar ve mağazalarda araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır.

Toplanan veriler iki aşamada analiz edilmiştir. Öncelikle alışveriş yerlerine ilişkin özelliklere yönelik 15 ifadeye faktör analizi uygulanmış; ilk uygulamada 2 ifade faktör yükleri düşük olduğu için ölçekten çıkarılarak yeniden faktör analizi uygulanmıştır. Nihai uygulama sonucu 13 ifade 3 faktör altında toplanmış ve faktörler "ürün özelliği ve ulaşılabilirlik", "mağaza/pazarın fiziksel özellikleri" ve "müşteri ile iletişim" olmak üzere isimlendirilmiştir. Faktör analizine ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Analizin ikinci aşamasında turistlerin sosyo demografik özelliklerine ve alışveriş deneyimine

ilişkin sorular mutlak ve yüzde değer ile analiz edilmiştir. Alışveriş yerlerine ilişkin özelliklere yönelik elde edilen faktörlerin aritmetik ortalama ve standart sapması alınarak grafik ile verilmiştir (Grafik 1). Turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin genel memnuniyet düzeyleri ile alışveriş yerlerinin özellikleri arasındaki ilişki ise çoklu regresyon analizi ile analiz edilmiştir.

Tablo 1. Alışveriş Yerlerine İlişkin Unsurlara Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

		Component		
		1	2	3
Ürün özelliği ve ulaşılabilirlik	Ürün çeşitliliği	,768		
	Marka çeşitliliği ve marka alternatiflerinin olması	,741		
	Fiyatların uygun olması	,714		
	Ürünlerin kalitesi	,707		
	Mağaza ya da pazarın ulaşılabilirliği	,692		
Mağaza/pazarın fiziksel özellikleri	Mağaza ya da pazarın ambiyansı		,765	
	Mağaza ya da pazarın açık kalma süresi		,756	
	Mağaza ya da pazarın temizliği		,755	
	Personelin dış görünüşü-kişisel bakımı		,650	
	Alışveriş yerlerinin güvelliğinin yeterli olması		,527	
Müşteri ile iletişim	Personelin yabancı dil bilgisi			,762
	Personelin davranışları-müşteriye karşı tutumu			,759
	Personelin ürünle ilgili bilgisi			,712
Açıklanan Toplam Varyans: 70,234		25,074	23,787	21,374
KMO: 0,885; Bartlett's Test of Sphericity: χ^2 1430,32; df. 78; P<0,000				

BULGULAR

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırma kapsamına alınan turistlerin % 56,2'si erkek; medeni durumlarına göre % 60,7'si evlidir. Yaş dağılımlarına göre yaklaşık % 10'unun 18-24, % 26,6'sının 25-34, % 32,4'ünün 35-44, % 22'sinin 45-54 yaş arasında olduğu; 55 ve üzeri olanların ise daha az olduğu (% 9,3) görülmektedir. Araştırma kapsamına alınan turistlerin yaklaşık % 58'inin aylık ortalama geliri 2000 € ve altında, % 22'sinin 2001-3000 €, yaklaşık % 14'ünün 3001-4000 € arasındadır. 4001 € ve üzeri gelire sahip olanların oranı ise yaklaşık % 6'dır. Eğitim durumlarına bakıldığında yarısından fazlasının üniversite mezunu (% 62,4) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan turistlerin yarısından fazlasının (% 60,7'si) İngiliz turistler olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla; Alman (% 15), Hollandalı (% 7,5), Fransız (% 5,8), Rus (% 3,5), İsveçli (% 2,9) ve Amerikalılar (% 1,2) takip etmektedir. Turistlerin % 38,2'i Türkiye'yi ilk kez ziyaret ettiğini belirtirken; diğerleri ise iki veya daha fazla ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2. Araştırma Kapsamına Alınan Turistlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	n	%	Medeni durum	n	%
Erkek	91	52,6	Evli	105	60,7
Kadın	82	47,4	Bekar	68	39,3
Yaş (Yıl)	n	%	Aylık ort. gelir £	n	%
18-24	17	9,8	1000 ve altı	20	11,6
25-34	46	26,6	1001-2000	81	46,8
35-44	56	32,4	2001-3000	38	22,0
45-54	38	22,0	3001-4000	24	13,9
55 ve üzeri	16	9,3	4001 ve üstü	10	5,8
Eğitim	n	%	Milliyet	n	%
İlköğretim	3	1,7	İngiliz	105	60,7
Lise ve Dengi	62	35,8	Alman	26	15,0
Lisans	101	58,4	Hollandalı	13	7,5
Lisansüstü	7	4,0	Rus	6	3,5
Türkiye'yi ziyaret etme durumu	n	%			
İlk ziyaret	66	38,2	Fransız	10	5,8
2 ve üzeri	107	61,8	spain	6	3,5
			usa	2	1,2
			isveç	5	2,9

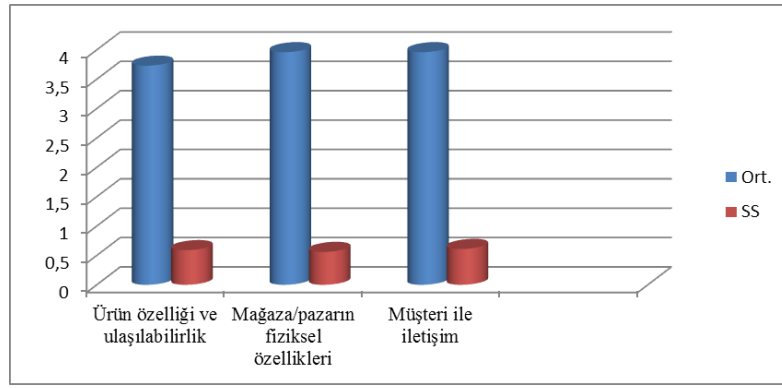
Tablo 3'te araştırma kapsamına alınan turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin genel bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Kapsamına Alınan Turistlerin Alışveriş Deneyimlerine İlişkin Genel Bilgiler

Alışveriş yapılan yer	n	%	Alışveriş için ort. harcanan zaman	n	%
Semt pazarı	32	18,5	1 saatten az	28	16,2
Alışveriş merkezi	88	50,9	1-3 saat	111	64,2
Özel amaçlı mağaza	53	30,6	4 saat ve üzeri	34	19,7
dükkan					
Alışveriş için ort. harcanan para £	n	%	Satın alınan ürün	n	%
100 ve altı	29	16,8	Gıda	19	11,0
101-250	57	32,9	Hediyelik eşya	86	49,7
251-500	58	33,5	Giysi	30	17,3
501 ve üstü	29	16,8	Aksesuar	38	22,0

Araştırma kapsamına alınan turistlerin yarısı (% 50,9) alışveriş için alışveriş merkezlerini tercih ettiğini belirtirken; kalan diğer yarısı da özel amaçlı mağaza/dükkan (%30,6) ve semt pazarlarını (% 18,5) tercih ettiğini belirtmiştir. Alışveriş için ortalama harcadıkları süreye bakıldığında % 64,2'sinin 1-3 saat, yaklaşık % 20'sinin 4 saat ve üzeri, % 16,2'sinin ise 1 saatten daha az zaman ayırdıkları belirlenmiştir. Alışveriş için ortalama harcanan para miktarı incelendiğinde turistlerin yaklaşık % 17'si 100 € ve altında; yaklaşık % 17'si 501 € ve üzeri; diğerleri ise 101-500 € arası harcama yaptıklarını belirtmişlerdir. Turistlerin alışveriş esnasında satın aldıkları ürünler incelendiğinde yaklaşık % 50'sinin hediyelik eşya satın aldığı, % 22,0'si aksesuar eşyaları, % 17,3'ü giysi ve % 11'inin gıda ürünlerini satın aldıkları görülmektedir.

Grafik 1'de araştırma kapsamına alınan turistlerin alışveriş yaptıkları yerlerin yeterliliğine ilişkin verdikleri cevaplara göre oluşturulan faktörlerin ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Buna göre alışveriş yerleri ile ilgili en yüksek ortalamaya sahip faktörler mağaza/pazarın fiziksel özellikleri (3,96±0,56) ve müşteri ile iletişimidir (3,96±0,96). Ürün özelliği ve ulaşılabilirlik faktörünün ortalaması ise 3,79±0,59'dur.

Grafik 1. Alışveriş Yerlerine İlişkin Unsurların Yeterliliği

Tablo 4'te alışveriş yerlerine ilişkin yeterlilik durumu ile turistlerin genel memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Alışveriş Yerlerine İlişkin Yeterlilik Durumu ile Turistlerin Genel Memnuniyet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Genel memnuniyet ilişkisi			
	Beta (β)	t	Sig.
Sabit	1,162	3,328	,001*
Ürün özelliği ve ulaşılabilirlik	0,487	4,396	,000*
Mağaza/pazarın fiziksel özellikleri	0,256	2,144	,033**
Müşteri ile iletişim	0,026	0,249	,804
R	,569		
R ²	,324		
F	27,021		
p	0,000*		

*P<0,01

**p<0,05

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda alışveriş yerlerinin yeterlilik durumu ile turistlerin

genel memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin iki boyutta ele alındığı ve 0,01 önem düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p=0,000$). Tabloda yer alan R^2 değerine göre turistlerin memnuniyet düzeylerinde oluşan değişimin % 32,4'ünün alışveriş yerlerinin yeterliliğine ilişkin unsurlar ile açıklandığı görülmektedir ($R^2=0,295$). Regresyon modeline ilişkin parametreler incelendiğinde standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β), alışveriş yerlerinin yeterliliğine ilişkin unsurların genel memnuniyet düzeylerine etkisinin önem sırasına göre ürün özelliği ve ulaşılabilirlik ($\beta= 0,487$) ve mağaza/pazarın fiziksel özellikleri ($\beta=0,256$) olduğu belirlenmiştir. Modele göre müşteri ile iletişim unsurunun turistlerin alışverişe ilişkin memnuniyet düzeylerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Literatürde alışveriş deneyimi ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde alışveriş merkezlerinde tüketicilere yaşatılan olumlu deneyimlerin, onların alışveriş merkezlerinde daha fazla zaman geçirmelerini ve daha fazla para harcamalarını sağladığını, buna bağlı olarak işletmenin karlılığını da olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur (Sherman, Mathur and Belk., 1997: 362; Ruiz, Chebat and Hansen, 2004: 334). Kazançoğlu ve AYTEKİN (2014) yaptıkları araştırmada alışveriş merkezlerinde olumlu deneyimlerin yaşanmasında mağaza atmosferinin de etkisi olduğu bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma Marmaris'i ziyaret eden turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla 173 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın verileri düşük sezonda toplandığından dolayı sınırlı sayıda turiste ulaşılmıştır. Dolayısıyla genelleme yapabilmek için örneklem sayısının artırılmasının daha iyi sonuçlar verebileceği söylenebilir. Araştırma kapsamına alınan turistler cinsiyetlerine göre birbirlerine yakın dağılım göstermektedir. Turistlerin yarısından fazlası 25-44 yaş aralığındadır. Eğitim durumuna göre ise çoğunluğunun lisans ve lisansüstü mezunu olduğu dikkati çekmektedir. Katılımcıların yarısından fazlasının evli ve Türkiye'yi iki veya daha fazla ziyaret ettikleri belirlenmiştir. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin yarısından fazlasının İngiliz turist olduğu dikkati çekmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre çalışma kapsamına alınan turistlerin yarısından fazlası alışveriş yapmak için alışveriş merkezlerini tercih etmektedir. Buna göre turistlerin alışveriş merkezlerini tercih etmelerinde ürün çeşitliliğinin fazla olması ve ulaşılabilirliğin etkili olduğu söylenebilir. Turistlerin ortalama yarısı alışverişleri süresince 250 € ve daha az para harcarken; diğer yarısı ise 251 € ve üzerinde para harcadığını belirtmiştir. Alışverişte harcanan zaman ise çoğunlukla 1-3 saat arasındadır. Katılımcıların alışveriş yaparken en çok tercih ettikleri ürünlerin ise sırasıyla; hediyelik eşya, aksesuar, giysi ve gıda olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada alışveriş yerlerine ilişkin yeterlilik durumu ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki incelenmeden önce alışveriş yerlerinin yeterliliğine ilişkin ifadeler faktör analizi uygulanmış ve üç faktör elde edilmiştir. Buna göre elde edilen faktörler "ürün özelliği ve ulaşılabilirlik", "mağaza/pazarın fiziksel özellikleri" ve "müşteri ile iletişim" olarak isimlendirilmiştir. Turistlerin verdikleri cevaplara göre alışveriş yerlerine ilişkin en yüksek ortalamaya sahip faktörler mağaza/pazarın fiziksel özellikleri ($3,96\pm 0,56$) ve müşteri ile iletişimdir ($3,96\pm 0,96$). Ürün özelliği ve ulaşılabilirlik faktörünün ortalaması diğerlerine göre biraz daha düşüktür.

Araştırmaya katılan turistlerin alışveriş yerlerinin yeterlilik durumuna ilişkin değerlendirmeleri ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde; "ürün özelliği ve ulaşılabilirlik" ve mağaza/pazarın fiziksel özellikleri ile memnuniyet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre turistlerin mağazaların fiziksel özelliklerine ve mağaza ve pazarın ulaşılabilir olmasına önem verdikleri söylenebilir. Mağaza ve pazarlarda satıcıların müşteri ile iletişimi ve memnuniyet düzeyi arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

❖ Bu çalışmada sadece Marmaris'i ziyaret eden turistlerin alışveriş deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeyleri genel olarak incelenmiştir. Turistlerin hem sosyo ekonomik özellikleri hem de alışveriş yaptıkları yerler (alışveriş merkezi, pazar vb.) dikkate alınarak alışveriş deneyimlerine ilişkin memnuniyet düzeyleri incelenebilir. Ayrıca turistlerin milliyetleri dikkate alınarak (çoğunlukla İngiliz) sonuçlar diğer milletlerle karşılaştırılabilir.

❖ Turistlerin alışveriş yerlerine ilişkin memnuniyetleri incelendiğinde alışveriş yerlerinde müşteri ile iletişimin ortalamasının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla alışveriş yerlerinde müşteri ile iletişimin artırılması için yabancı dil bilgisine önem verilmesi, personelin ürüne ilişkin doğru ve yeterli bilgi vermesi, müşterilere karşı olumlu davranış içinde bulunulması önem arz etmektedir. Bu da alışveriş yerlerine daha fazla müşteriye ulaşma imkânı ve rekabet avantajı kazandırabilir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, T.; Caber, M. and Çömen, N. (2016). Tourist Shopping: The Relationships Among Shopping Attributes, Shopping Value, and Behavioral Intention. *Tourism Management Perspectives*, 18: 98-106.
- Avcı, Ö. (2019). *Duygusal Zekâ ve İletişim*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm Sosyolojisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bekar, A. ve Sürücü, Ç. (2015). Yiyecek İçecek İşletmesi Tasarımının Tüketici Tercihleri Üzerindeki Etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1): 349-376.
- Bekar, A. and Sürücü, Ç. (2017). The Effects of Aesthetic Value in Food and Beverage Businesses on The Aesthetic Experiences and Revisit Intentions of Customers. *Journal of Academic Social Science Studies*, (54): 373-388.
- Çoban, G.; Avcukurt, C. ve Özbek, V. (2015). Midilli'den Ayvalık'a Gelen Turistlerin Alışveriş Tercihlerinin ve Alışverişten Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (15): 248-268.
- Eroğlu, E. (2005). Müşteri memnuniyeti ölçüm modeli. *İÜ İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 34(1): 7-25.
- Kazançoğlu, İ. ve AYTEKİN, P. (2014). Sevgililer Günü Ritüellerinin Alışveriş Deneyimi ve Hazcı Alışveriş Değerine Etkisi: Alışveriş Merkezlerinde Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22: 67-93.
- Kemperman, A. D.; Borgers, A. W. and Timmermans, H. J. (2009). Tourist Shopping Behavior in A Historic Downtown Area. *Tourism Management*, 30(2): 208-218.
- Law R, and Au N. (2000). Relationship Modeling In Tourism Shopping: A Decision Rules Induction Approach. *Tourism Management* 21: 241-249.
- Lee, S. and Heo, C. Y. (2009). Corporate Social Responsibility and Customer Satisfaction Among US Publicly Traded Hotels and Restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (4): 635-637.
- LeHew, M. L. and Wesley, S. C. (2007). Tourist Shoppers' Satisfaction With Regional Shopping Mall Experiences. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 1(1): 82-96.
- Moscardo, G. (2004). Shopping as a Destination Attraction: An Empirical Examination of the Role of Shopping in Tourists' Destination Choice and Experience. *Journal of Vacation Marketing*, 10(4): 294-307.
- Oh, J. Y. J.; Cheng, C. K.; Lehto, X. Y. and O'Leary, J. T. (2004). Predictors of Tourists' Shopping Behaviour: Examination of Socio-Demographic Characteristics and Trip Typologies. *Journal of Vacation Marketing*, 10(4): 308-319.
- Özer, S. U. ve Tüzünkan, D. (2012). "Alışveriş Turizmi Kapsamında İstanbul Shopping Fest ve

- Yansımaları", 13. Ulusal Turizm Kongresi Bildirileri, 6-9 Aralık, Antalya.
- Reisinger, Y. and Waryszak, R. Z. (1994). Tourists' perceptions of service in shops Japanese tourists in Australia, *International Journal of Retail and Distribution Management*, 22(5): 20-28.
- Ruiz, J. P.; Chebat, J. C. and Hansen, P. (2004). Another trip to the mall: a segmentation study of consumers based on their activities. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11: 333-350.
- Selvi, M. S. ve Ercan F. (2006). Otel İşletmelerinde Müşteri Sadakatının Değerlendirilmesi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (15): 159-188.
- Sherman, E.; Mathur, A. and Belk, R. (1997). Store Environment and Consumer Purchase Behavior: Mediating Role of Consumer Emotions. *Psychology & Marketing*, 14(4), 361- 378.
- Sürücü, Ç.; Ülker, M. ve Hassan, A. (2018). Restoranlarda Tablet Menü Kullanımının Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(Special Issue 3): 178-196
- Timoty, D. J. (2005). *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. U.K.: Channel View Publications.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2017, 23 Temmuz). Turizm İstatistikleri Haber Bülteni, Erişim Tarihi: 23.07.2017, www.tuik.gov.tr.
- Underhill, P. (2000). *İnsanlar Neden Alışveriş Yapar? (Çev. Ekin Duru)*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Yüksel, A. (2004). Shopping Experience Evaluation: A Case of Domestic and International Visitors. *Tourism Management*, 25(6): 751-759.
- Yüksel, A. (2007). Tourist Shopping Habitat: Effects on Emotions, Shopping Value and Behaviors. *Tourism Management*, 28: 58-69.

Toplumsal Dinamikler Çerçevesinde Türk Aile Yapısının Değişimi: Medyanın Aile Kurumuna Etkisi

Öğr. Gör. Seçil Utma

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5003-2137>

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Atça Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,
Aydın – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.02.2020

Kabul: 20.03.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Aile
Türk Aile Yapısı
Değişim
İletişim
Medya

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42073>

Öz

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile; biyolojik, ekonomik, hukuksal ve toplumsal yönleri bulunan toplumsal bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapıda meydana gelen her değişim, Türk aile kurumunu yakından etkilemiştir. Geçmişten günümüze maddi ve manevi değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında köprü vazifesi gören aile kurumu, toplumsal alanda meydana gelen her değişimin etki ve sonuçlarının en belirgin olarak izlendiği toplumsal kurumların başında gelmektedir. Sanayileşme, modernleşme, kentleşme gibi olgulardan direkt olarak etkilenen aile kurumu ve aile içi ilişkiler, son yıllarda iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bir dönüşüme uğramıştır. Bireylerin, televizyon, internet, cep telefonu gibi medya teknolojileri aracılığıyla evlerinin içinde dış dünya ile bağlantı halinde olması, aile üyeleri ile iletişim konusunda kopukluklar yaşamasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Gelişen medya teknolojisi sayesinde sosyal ve duygusal paylaşımlar azalırken, özellikle televizyon ve internet ile birlikte aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline gelmeye başlamıştır. Aile içerisinde sosyal ve duygusal paylaşımların azalması, ilgi, sevgi ve desteğin bu araçlar aracılığıyla karşılanmasına yol açmıştır. Kitle iletişim araçlarının kullanımını yaygınlaşması ile birlikte geleneksel aile yapısında hızlı bir dönüşümün yaşandığı göze çarpmaktadır. Ancak tüm bu etkenlere rağmen Türk aile yapısı, hem çağdaş hem de geleneksel özelliklerini korumaya devam etmektedir. Çalışmada Türk aile yapısının değişim ve dönüşümü ve bu gelişmelere etki eden unsurlar değerlendirilerek, yeni medya teknolojileri başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının aile kurumu üzerindeki etkileri kuramsal olarak ele alınmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Utma, S. (2020). Toplumsal Dinamikler Çerçevesinde Türk Aile Yapısının Değişimi: Medyanın Aile Kurumuna Etkisi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 555-568.

Change of Turkish Family Structure in the Context of Social Dynamics: The Effect of Media on Family Institution

Lect. Seçil Utma

Aydin Adnan Menderes University, Atca Vocational School, Department of Marketing and Advertising,
Aydin – TURKEY

Article History

Submitted: 15.02.2020

Accepted: 20.03.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Family
Turkish Family Structure
Change
Communication
Media

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42073>

Abstract

Family, the smallest building block of society; It is a social unit with biological, economic, legal and social aspects. Every change in the social structure in the historical process has affected the Turkish family institution closely. The family institution, which serves as a bridge in the transfer of material and spiritual values from generation to generation, from the past to the present, is one of the leading social institutions in which the effects and consequences of every change in the social field are most clearly monitored. Family institution and family relations, which are directly affected by the facts such as industrialization, modernization, urbanization, have undergone a transformation in recent years with the developments in communication technologies. The fact that individuals are in contact with the outside world inside their homes through media technologies such as television, internet, and mobile phones has made it inevitable for them to experience disconnections with family members. Thanks to the developing media technology, while social and emotional sharing has decreased, especially with television and internet, the family has started to become a community of individuals sharing the same house. The reduction of social and emotional sharing within the family has led to the fulfillment of interest, love and support through these tools. It is remarkable that a rapid transformation has occurred in the traditional family structure with the widespread use of mass media. However, despite all these factors, the Turkish family structure continues to maintain both its contemporary and traditional features. In the study, the change and transformation of the Turkish family structure and the factors affecting these developments were evaluated, and the effects of mass media, especially new media technologies, on the family institution were discussed theoretically.

GİRİŞ

İnsanı topluma ve yaşama bağlayarak sosyal hayatın sürekliliğinin sağlanmasında önemli rol üstlenen aile, toplumun en küçük yapı birimi olarak bireyin toplumsallaşmasında köprü görevi görmektedir. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişim aile olgusunu ve yapısını etkilemiş, Türk tarihinin gelişim süreci içerisinde aile yapısının geleneksel birikimlere eklenilen modern unsurlarla şekillenmesine yol açmıştır.

İslamiyet öncesi Türk ailesinin genel özelliklerine bakıldığında; ailenin hiyerarşik yapısında gücü ve otoriteyi elinde bulunduran kişinin baba olduğu ve aile içindeki himayeci örgütün, siyasi sistemi de belirleyen bir karaktere sahip olduğu göze çarpmaktadır. İslamiyet'i benimseyen Türklerde, dinin koymuş olduğu kurallar esasına göre aile yapısında da değişiklikler olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabulü ve yerleşik hayata geçişiyle artık aile içi görev ve sorumluluk iyice şekillenmeye başlamış ve geniş aile tipine doğru bir geçiş kendini göstermiştir. Erkeğin aile içinde yetkileri artarak kadın yetkileri kısıtlanmış ve bu durum gelenek olarak Türk kültürüne yerleşmiştir.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşuyla birlikte gelişen tüm siyasi, toplumsal ve ekonomik olaylar, Türk ailesini de etkilemiş ve Türk ailesinin yapısında değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu değişime yol açan unsurlar arasında teknoloji, göç kentleşme, kadınların çalışma hayatına girmesi gibi faktörler yer almaktadır. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllarda başlayan sanayileşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan toplumsal değişimler arasında etkisini özellikle kentsel bölgelerde gösteren göç olgusu önemli yer tutmaktadır. Toplum yaşamında radikal dönüşümlerin yaşanmasına yol açan modernite kavramı, aile kurumunu da yakından etkilemiş, insan aklı ve iradesini ve bunun sonucu olarak da bireyselleşmeyi ön plana çıkarmıştır. İnsanın gelenek ve dinden soyutlanarak toplumda birey olarak ortaya çıkması ailenin yapısı ve ilişkilerinde de değişiklikler meydana getirmiştir.

Modernleşme, kentleşme gibi gelişmelerle birlikte dönüşüme uğrayan Türk aile kurumu, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, geleneksel kültürel kodlardan uzaklaşmaya başlamıştır. Bireylerin, televizyon, internet, cep telefonu gibi medya teknolojileri aracılığıyla evlerinin içinde dış dünya ile bağlantı halinde olması, aile üyeleri ile iletişim konusunda kopukluklar yaşamasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Gelişen medya teknolojisi sayesinde sosyal ve duygusal paylaşımlar azalırken, özellikle televizyon ve internet ile birlikte aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline gelmeye başlamıştır. Geleneksel yapıda aile bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği en önemli ilk mekan iken, aile içerisinde sosyal ve duygusal paylaşımların azalması, ilgi, sevgi ve desteğin bu araçlar aracılığıyla karşılanmasına yol açmıştır. Kitle iletişim araçlarının kullanımını yaygınlaşması ile birlikte geleneksel aile yapısında hızlı bir dönüşümün yaşandığı göze çarpmaktadır.

1. AİLE KAVRAMI

İnsanlığın başlangıcından bu yana toplumsal hayatın temeli olarak görülen aile, bireylerin yaşamlarını idame ettirdikleri ilk sosyal çevre olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanı topluma ve yaşama bağlayarak sosyal hayatın sürekliliğinin sağlanmasında önemli rol üstlenen aile, toplumun en küçük yapı birimi olarak bireyin toplumsallaşmasında köprü görevi görmektedir. Birtakım değer ve kültürel öğelerin bireyler arasında aktarımını gerçekleştirerek, toplumun sürekliliğini ve yeniden üretimin sağlayan aile kurumu, toplumsal düzenin inşasında başat konumdadır (Tekin 2013: 236). Tarihsel süreç içerisinde aydınlanma ve modernizm başta olmak üzere bir takım sosyo-kültürel dönüşümlerin etkisi altında kalan aile kurumu, günümüzde de varlığını korumakla birlikte içerisinde bulunan bir takım değerlerin aşınarak, çözümlerin yaşanmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Modernizm, sunduğu alternatif yaşam tarzlarıyla, geleneksel dönemde aileyi koruyan bir takım değerlerin aşınmasına yol açmıştır.

Birbirine doğrudan akrabalık bağıyla bağlı olan, erişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insan topluluğu (Giddens 2000: 173) olarak tanımlanan aile, biyolojik

ilişki sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birim (Sayın 1990: 2) olarak tanımlanmaktadır. Aile; Bozkurt'un ifadesiyle; "Kan, evlilik ve evlat edinme yoluyla ilişki halinde olan ve genellikle ortak bir mekanı paylaşan toplumsal birimdir (Bozkurt 2004:190). Türk Dil Kurumu'na göre aile; "Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik" ve "Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü" olarak tanımlanmıştır(www.tdk.gov.tr).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1987 yılında yaptığı tanıma göre, "Aile; kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan, aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birimdir" (www.benbigun.com/aile).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası'nın 41. Maddesi'nde *Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır* ilkesi yer almaktadır. Burada da ifade edildiği gibi aile bireylerin insani ve kültürel değerlerini kazanmasında, kimliklerin oluşmasında, toplumsal barışın sağlanmasında, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının giderilmesinde, insani haklar ve özgürlüklerin sağlanmasında, toplumların varlıklarının sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde dönemin şartlarına göre dönüşüm gösteren aile kurumu, toplumun en temel dinamiği olarak uygarlık tarihinden günümüze değin önemini korumuştur.

Çocukların gelişim süreçlerinde içinde buldukları toplum ve kültürel yapı hakkında temel eğitimi aldıkları aile kurumu, psikolojik bir rol üstlenerek, aile bireyleri arasında kurulan duygusal bağlar aracılığıyla onlara sevgi ve güven duygusu aşılamakta, modern toplumun oluşturduğu yalnızlık ve yabancılaşma duyguları, aile birlikteliği ile giderilmeye çalışılmaktadır (Giddens 2012: 279). Bireylerin her türlü maddi ve manevi ihtiyacı aile kurumu içerisinde giderilmekte, neslin devamı bu kurum aracılığıyla sağlanmaktadır. Hemen her toplumda mevcut yapısı ile evrensel bir özellik gösteren aile kurumu, birtakım alışkanlıkları, kültürel öğeleri, norm ve değerleri, inançları, dil yapılarını nesillerden nesillere aktararak, toplumların ve toplumsal değerlerin devamlılığına katkı sağlamaktadır.

Yüzyıllardır süregelen geleneksel ve geniş aile modeli; modernleşme, kentleşme, iletişim teknolojilerinin gelişmesi gibi birçok nedenle yerini çekirdek aileye bırakmış, özellikle son yıllarda iletişim teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler neticesinde aile kurumu ve aile içi iletişim dönüşüme uğramıştır.

1.1 Tarihsel Süreçte Türk Aile Yapısında Görülen Değişmeler

Toplumsal yaşamda meydana gelen değişim aile olgusunu ve yapısını etkilemiş, Türk tarihinin gelişim süreci içerisinde aile yapısının geleneksel birikimlere eklemlenen modern unsurlarla şekillenmesine yol açmıştır. Türk aile yapısında geleneksel kodlar hakim olup; İslamiyet öncesi Türk toplumlarındaki göçebe yaşam tarzının, İslamiyet dönemindeki dini kavrayış ve Cumhuriyet sonrasındaki modernleşme hareketlerinin izlerini aile kurumunda da görmek mümkündür. Son yıllarda ise küreselleşmenin etkisiyle Türk aile yapısının özgün niteliklerini yitirerek, küresel bir nitelik kazandığı görülmektedir.

Türk kültür tarihinde büyük bir zenginlik göze çarpmakta, bu çeşitlilik içerisinde toplumsal hayatın esasını aile oluşturmaktadır (Onay 2012: 355). Türk toplumunun çekirdeği konumunda yer alan aile kurumu ile Türk devlet yapısı arasında yakın ilişki göze çarpmaktadır. Eröz'ün (1977: 17) ifade ettiği gibi; "Türklere göre gök kubbe devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü ve kubbesi gibi idi. Gök kubbesi altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer alıyordu. Bu sebeple Türklere Devlet düzeni ile aile düzeni arasında benzerlik çok canlı idi. Nitekim Türk ailesinde koca-karı münasebeti ile devlette görülen kağan-katun hukuku arasında pek fark yoktur. Aile fertleri arasında sosyal ve hukuki

denge varsa, toplumu oluşturan bireyler arasında da siyasi, sosyal ve hukuki denge var demektir. Bu itibarla, Türk ailesinin temelinde görülen hukuki ve sosyal ortam, hiç şüphesiz en yüksek devlet düzeninde de kendini göstermektedir”

Eski Türk toplumunda dikkat çeken en önemli noktalardan biri, kadına verilen ehemmiyettir. Tek eşliliğin hakim olduğu toplumda çok eşliliğe istisnai durumlar hariç (çocuğu olmama, hasta olma gibi) izin verilmekteydi. Eski Türkler’de kadın, devlet yönetiminde, aile içinde ve ekonomik hayatta eş ile eşit söz hakkına sahip durumdaydı (Avcı 2010: 87-109).

İslamiyet öncesi Türk ailesinin genel özelliklerine bakıldığında; ailenin hiyerarşik yapısında gücü ve otoriteyi elinde bulunduran kişinin baba olduğu ve aile içindeki himayeci örgünün, siyasal sistemi de belirleyen bir karaktere sahip olduğu göze çarpmaktadır (Eröz 1991: 3-6).

İslamiyet’i benimseyen Türklerde, dinin koymuş olduğu kurallar esasına göre aile yapısında da değişiklikler olmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabulü ve yerleşik hayata geçişiyle artık aile içi görev ve sorumluluk iyice şekillenmeye başlamış ve geniş aile tipine doğru bir geçiş kendini göstermiştir. Erkeğin aile içinde yetkileri artarak kadın yetkileri kısıtlanmış ve bu durum gelenek olarak Türk kültürüne yerleşmiştir. İslamiyet’in kabulü ve yerleşik hayata geçişle birlikte çocukların eş seçimi ve mülk sahibi olma konularında da baba karar verici mekanizma olarak yer almıştır.

Uzun süren Osmanlı egemenliğinde mozaik bir yapının mevcut olması, Türk aile yapısını etkilemiş ve aile yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle gerçekleşen Türk-İslam sentezinin yansımaları ailede de kendini göstermiştir. Osmanlı toplumunun ekonomik ve politik yapısı gelenekler tarafından biçimlendirildiğinden, Batılılaşma dönemine kadar Türk ailesi için bireyselleşmeyi teşvik edebilecek bir unsur bulunmamaktadır (Belge 1983:838-840). Geniş aile tipinde olan ve aile üyeleri arasında büyüklere saygı ve hürmet, küçüklere ise şefkat ve sevginin hüküm sürdüğü Osmanlı ailesinde; genelde erkeğin dışarıda, kadının içeride olduğu, sakin ve aile üyelerinin birbirlerine bağlı olduğu bir aile hayatı hüküm sürmüştür.

Osmanlı devletinde aile, bireyin hayatında bağlarının kopmayacağı temel ve tek kurumdu. Boşanmanın hoş karşılanmadığı, ailenin korunmasının temel ilke olarak kabul edildiği toplum yapısı sadece Orta Asya’dan gelen Müslüman aileleri değil, Hıristiyan, Rum, Ermeni gibi ırklardan gelen tebaaları da kapsamaktadır. İmparatorluğun sınırları içerisinde birlikte yaşayan dini farklı aileler, Osmanlı Ailesi’ni oluşturmaktadır (Ortaylı, 2009, s.18). Tarihsel süreç içerisinde Cumhuriyet Dönemine kadar Türk aile yapısında ataerkil anlayışın egemen olduğu görülmektedir. Aile içi dinamiklerde eril anlayış hakim konumdadır.

Yeni Türk Devleti’nin kuruluşuyla birlikte gelişen tüm siyasi, toplumsal ve ekonomik olaylar, Türk ailesini de etkilemiş ve Türk ailesinin yapısında değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu değişime yol açan unsurlar arasında teknoloji, göç kentleşme, kadınların çalışma hayatına girmesi gibi faktörler yer almaktadır Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’lere kadar geçen süre zarfında laiklik vurgusu oturtturulmaya çalışılmış ve gericilikle mücadele edilmiş, erkek egemenliğinin kırılıp kadının sosyal ve siyasi hayata katılımı için adımlar atılmıştır. Çağdaş aile yapısını oluşturmak adına Medeni Yasa kabul edilip, tek eşlilik savunulmuştur.1950’li yıllardan 2000’li yıllara kadar olan süreçte ise sanayileşmenin aile yapısındaki etkisi görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde yeni ekonomik koşullar ile birlikte geniş ailenin ortadan kalkarak, ev içi mekanın da buna bağlı olarak değiştiği görülmektedir Belge’nin ifadesiyle. “Yaşanılan değer kayıplarıyla birlikte, Türkiye toplumunun geleneksel cemaat yapısı parçalanmış ve aile içerisinde bile sağlıksız bir bireyleşme sürecine girilmiştir” (Belge 2011: 99). “ 1920’li yıllarda görülen kuşaklar arası çatışma ve Batı tarzı yaşama özenerek gençlerin ve kadınların geleneksel değerlerden uzaklaşması ile Türkiye toplumunda “aile buhranı” ifadesi gündeme gelmiştir. Dönemin basılı medyasında, eski ölümsüz ve değerli aşklar ile yapılan evlilikler yerine, zenginlik gibi maddi menfaatlerin ön planda

olduğu evliliklerin yaygınlaştığı insanlara yansıtılmıştır” (Özer 2014: 222).

Türkiye’de özellikle 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan toplumsal değişimler arasında etkisini özellikle kentsel bölgelerde gösteren göç olgusu önemli yer tutmaktadır : “Kırsal göçle birlikte aile fertleri arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler azalmış, çekirdek aile tipi hatta bireysel yaşam tipi fertler arasında tercih edilmeye başlanmış, aile içi şiddet ve çocuk iş gücünün çalıştırılma yoğunluğu artmış, geleneksel Türk aile tipi yerine birbiri ile daha az hiyerarşik ve geleneksel ilişkiler içerisindeki aile tipleri ortaya çıkmış ve kadının aile içerisindeki rolü ve fonksiyonu çalışma hayatına katılımı ile değişmeye başlamıştır”. (İlkkaracan ve İlkkaracan 1998; Gürbüz 2007; İçli 1999; Yenigül 2005; Turan ve Beşirli 2008; Kaygalak 2006).

Sanayileşme ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme sonrasında kırsal kesimden kentlere yoğun bir göç yaşanmıştır. 1950’li yılların başları itibariyle, Türkiye’de geleneksel kırsal toplumsal yapıdan, endüstriyel alanlara göç hareketinin yoğunlaşması sonucunda, endüstriyel toplum yapısına geçiş süreci yaşanmış, ekonomik koşullar ve mülkiyet biçimlerinde değişimler gözlenmiş, geleneksel toplumsal kurumların değişimi, toplumsal sistemleri de etkilemiştir. Endüstrileşme ve kentleşmenin yarattığı hızlı değişim süreci, tüm toplumsal kurum ve yapıları etkilerken, aile kurumu da söz konusu değişimden nasibini almıştır.

Toplum yaşamında radikal dönüşümlerin yaşanmasına yol açan modernite kavramı, aile kurumunu da yakından etkilemiş, insan aklı ve iradesini ve bunun sonucu olarak da bireyselleşmeyi ön plana çıkarmıştır. İnsanın gelenek ve dinden soyutlanarak toplumda birey olarak ortaya çıkması ailenin yapısı ve ilişkilerinde de değişiklikler meydana getirmiştir. Aydın’ın (2011: 68) ifadesiyle “Burada kişi, her şeyden önce bağımsız bir kimlik sahibi olmuştur. ‘Ben’ kimliği insanın aile veya toplum içindeki diğer rollerinin önüne geçmiştir ki modern aile böylesi öznel kimliklerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Bu durum, geleneksel dönemin birbirine karşı sorumluluğa ve sadakate dayalı cemaatçi ilişkilerle örülü ailesinin dönüşümüne neden olmuş, sorumluluk duygularını ve aile aidiyetini köreltmıştır”.

Aklın temel alınarak, dinin toplumsal alandan uzaklaştırılması, olguların dini dayanaklarının yıkılması, ailenin de bu süreçten olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Gelenek ve dinin koruyucu kurallarının aşınması karşısında savunmasız kalan aile kurumunun işlevlerinde dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır. Daha önce toplum içerisinde din ile birlikte kontrol ve denetleme görevi gören aile, kendi sınırları içerisine sıkıştırılarak toplumsal zemindeki etkinliğinin daralmasıyla bu işlevini yerine getiremez hale gelmiştir (Turğut 2017: 93-117). Her şeyden önce geleneksel dönemde muhafızlığını yapan din ve gelenek, aklı ön plana alan Rönesans, Aydınlanma ve toplumsal dinden arındırılmasını ileri süren sekülerizm ile modern dönemde toplumsal etkinliğini kaybetmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan sanayileşme, kurulu düzeni alt üst ederek, toplumsal yapının yeniden inşasını zorunlu kılmıştır.

Modernite bu olumsuzlukların yanında paradoksal bir şekilde aile kurumunun önem kazanmasına yol açmış, yeni modern hayatın karmaşık dünyasında, modern birey için bir sığınak görevi görmeye başlamıştır. Aile kurumunun üyelerine sunmuş olduğu sevgi, saygı ve güven ortamı sayesinde birincil ilişkilerin gerçekleştiği zemin olarak varlığını sürdürmeye devam ettiğini görmekteyiz.

Doğduğu andan itibaren kişinin en yakınında olan ve hem sosyal hem de psikolojik anlamda bireylerin yanında yer alan aile; önceleri ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda tüm toplumsal görevleri yerine getiren bir kurum iken; modernleşme ile birlikte ekonomik üretimi fabrikalara, otoritesini siyasal iktidara, dini temsilini de profesyonel din adamlarına devretmiştir. Sanayileşme ile aile kurumu açısından görünürlük kazanan en radikal değişim, işyeri ve evin birbirinden ayrılmasıdır. Böylece aile, yalnızca neslin devamını ve aile bireylerinin psikolojik tatminini sağlayan bir kurum

haline dönüşmüştür (Canatan ve Yıldırım 2013: 85-89).

Toplumsal yapıdaki değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme olgusu, aile kavramında da dönüşümlere neden olmuş, sanayileşme ve oluşan yeni kent kültürüyle birlikte aile küçülmeye başlamıştır. Kadın geleneksel dönemdekinden farklı olarak iş hayatında yer alması, zamanının çoğunu işe ayırmak zorunda kalan kadının eve ve annelik rolüne eskisi kadar vakit ayıramaması, zorunlu olarak aile kurumunun küçülmesine yol açmıştır. Modern sanayinin gelişimi ile üretimin fabrikalara kayması, kadınların konumunda değişimlere yol açmıştır. 20. yüzyıla kadar evinin dışında çalışan kadın pek görülmezken, 1. Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan işgücü kıtlığı, “kadın içeride, erkek dışarıda” kalıbını bozmuş ve kadınların çalışma hayatına girmesini sağlamıştır (Giddens 2012: 801-804). Kadınların çalışma hayatına girmesi ile birlikte aile kurumu da dönüşüme uğramıştır. Ekonomik sıkıntılar ya da ekonomik özgürlüğe sahip olma isteği ile çalışma hayatına giren kadın, eş ve anne olma rollerini kimi zaman ikinci plana atmak zorunda kalmış, kimi zaman da hem işteki hem de evdeki rolleri birlikte üstlenmek durumunda kalarak maddi ve manevi olarak ağır bir yükün altında kalmıştır. Çalışmadan önce bakım verici rolüyle çocuklara ya da yaşlılara bakan kadının bu rolünü dışarıda başka kurumlar (kreş, bakımevi vb.) üstlenmiştir. Çalışan kadın, kariyerini ön planda tutarak çocuk sahibi olmayı ertelemiş ya da daha az çocuk yapmayı tercih etmiştir (Ekici 2014:209-224). Ancak bu süreçte toplumun kadından beklediği rol ve davranışlarda benzer bir değişim söz konusu olmamıştır. Kadından bir tarafta aile içinde (çocuk bakımı, ev işleri, eşe bakmaktan sorumlu olma vb.) geleneksel rollerine uygun davranışlar beklenirken, diğer taraftan ona, eşit birey olarak iş hayatına katılma imkânı da sağlanmıştır (Eyüboğlu ve diğerleri 2000). Bunun yanında hayat şartlarının ağırlaşması nedeniyle geleneksel dönemde işgücü olarak değerlendirilen çocuk, modern kentte maddi bir yük olarak görülmekte, bu da çekirdek ailenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Turğut’un (2017: 95) ifadesiyle, “Bir üretim birimi olmaktan çok artık tüketim birimi haline gelen ailede ebeveynler, eldeki kaynakları çoklu olarak bölüşmekten ziyade az çocuk sahibi olarak, çeşitlenen ihtiyaçlarının tamamını sağlamak ve böylece mutlu olmak istemektedirler”.

Üretimin değişen yapısıyla birlikte kadının çok daha geniş bir alanda iş hayatının içerisinde yer alarak, üretim sürecine dahil olması (Fukuyama 2009: 20), modernitenin getirdiği eşitlik ve özgürlük kavramlarının yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum hakların teslimi açısından olumlu özellik taşımasının yanısıra, aile ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur (Aktay 2014: 182). İlişkilerin çözüldüğü ortamda bireylerin bağımsızlık duygusu, ekonomik kaygılar gibi nedenlerle evlilik kurumuna uzak durdukları görülmektedir.

Gerek sanayi, gerekse kentleşmeyle birlikte dönüşüme uğrayan aile ile birlikte mahremiyet alanı da daralma yaşamıştır. Turğut’un da (2017: 95) vurguladığı gibi, “Ebeveynler zamanlarının büyük bir bölümünü işte geçirirken, çocuklar ise bu süre zarfında kreş veya bakım evinde ya da okulda bulunmaktadır. Arta kalan vakitlerinin yine büyük bir çoğunluğunu kentin getirdiği yeni yaşam alanlarında geçiren insanlar ilişkilerinin önemli bir kısmını aile, özel alan dışında yaşamakta, ailevi olanları genele taşımaktadırlar. Daha önceleri aile içerisinde yaşanan işler, paylaşımlar artık aileden çıkarak alenileşmiştir. Alenileşmenin bir diğer ayağını ise iletişim ağındaki yenilikler ve çeşitlilikler oluşturmaktadır. İnternet ağları, televizyon ya da gazete, dergi gibi yazılı basın yayınlarının artması ve buralarda aileye dair modern değerlerin dayatılması, aile içinde gerçekleşen sevgi, aşk ve hatta cinsellik gibi konuların tartışılması ailenin mahrem kimliğinin yıkılmasına, bu kavramların da mahiyetlerinin boşalmasına, bayağılaşmasına neden olmuştur”.

2. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ AİLE KURUMU ÜZERİNE ETKİLERİ

Modernleşme, kentleşme gibi gelişmelerle birlikte dönüşüme uğrayan Türk aile kurumu, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, geleneksel kültürel kodlardan uzaklaşmaya başlamıştır.

Bireylerin, televizyon, internet, cep telefonu gibi medya teknolojileri aracılığıyla evlerinin içinde dış dünya ile bağlantı halinde olması, aile üyeleri ile iletişim konusunda kopukluklar yaşamasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Günümüzde serbest zamanlar televizyon, bilgisayar gibi kitle iletişim araçları tarafından kuşatılırken (Aydoğan 2000:15-21), evler, modern bireyin gündelik yaşamın ve kentin yoruculuğundan kaçarak çalışma saatleri dışında sığındıkları mekanlar haline gelmiştir: “Yoğun çalışma temposundan uzaklaşıp dinlenmek isteyen anne-babalar ve sokakların güvensizliğinden dolayı okul dışı vakitlerini evde geçiren çocuklar, dış dünyayla ilişkilerini ev içi serbest zamanda medya teknolojileri aracılığıyla kurar olmuşlardır” (Karakoç ve Taydaş 2013: 211).

Modern bireylerin serbest zamanlarını kuşatan en önemli medya teknolojilerinin başında televizyon gelmektedir. En popüler serbest zaman aracı olarak evlere giren televizyon, gündelik yaşamın monotonluğu ve yoruculuğundan bunalmış bireye evinde iyi vakit geçiren; onu düşünmek ya da hareket etmek zorunda bırakmadan, ancak üretkenlikten uzaklaştırarak eğlendiren bir araçtır (Özel 2015: 7). Çakır’a göre (2013: 65-81) kişinin özel yaşamının her alanını kuşatan televizyon, onu kendi hayatıyla ilgili düşünmekten alıkoymakta ve sosyalleşmesine zarar vermektedir. Televizyon gibi medya teknolojilerinin bireyin yaşamındaki rolü sebebiyle gerçek anlamda iletişim giderek gerilemekte; tek taraflı, tek yönlü iletişim egemen olmaktadır. Keskin ve Elitaş’ın da (2016: 543-578) belirttiği gibi, “Özel televizyon kanallarının kurulması, program çeşitliliği ve yayın teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bireylerin küreselleştirmeyi alımlama ve içselleştirme süreci hızlanmıştır. Bu durum özgün kültürlerin her alanında olduğu gibi aile yapılarında da büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır”. Teknolojik gelişmeler aile içi ilişkileri sosyallikten bireyselliğe sürüklerken, çoğu zaman da aileyi olumsuz etkileriyle şekillendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernitenin sunduğu yeni hayat tarzları, bireyleri duygusal paylaşımdan uzaklaştırmakta, bunun sonucu olarak aile kurumunun sonlanmasına yol açmaktadır. Başta televizyon olmak üzere birçok kitle iletişim araçlarında karşımıza romantik evlilikler, insanların beklentilerini yükseltmekte, beklentiler ile gerçekte yaşananların uyuşmaması neticesinde boşanmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. . Ev içi serbest zamanları dolduran medya teknolojileri, tüm dünyada aile içi iletişimi ve aile bağlarını tehdit eder hale gelmiştir. Aynı zamanda ülkemizde de hem televizyon, hem de internet içeren yeni medya teknolojileri fazlasıyla evlere ve bireyin hayatına girmiş; Türkiye’deki aile üyelerinin birbirleriyle olan iletişimlerini azaltarak bireyselleşmelerini artırmıştır.

İnsan hayatını derinden etkileyen teknolojik gelişmeler, bireyi bir yanda özgürleştirirken, öte yandan bu araçlara bağımlı hale getirmektedir. Kültür üretme yeteneğine sahip bir araç olarak nitelendirilen televizyon, yaşamı anlamlandırmamızda, duygu ve düşüncelerin biçimlenmesinde başat rol oynamaktadır (Özkan 2014: 48). Kendine has kültürel bir yapıyı içinde barındıran televizyon, kitleleri peşinden sürüklemek gücüne sahip bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Ailenin bir ferdi konumuna yükselen televizyon aile bireyleri arasında ortak bir kaçış alanı oluşturmakta, bireyleri kurgusal olaylarla oyalayarak, gerçek yaşamdan uzaklaştırmaktadır. Televizyon bu özelliği ile uzakları yakınlaştırırken, sosyolojik anlamda da yakını uzaklaştırmaktadır. Batılı kültürel değerler, bu araç vasıtasıyla kolaylıkla evlerimize misafir olabilmektedir.

Gelişen medya teknolojisi sayesinde sosyal ve duygusal paylaşımlar azalırken, özellikle televizyon ve internet ile birlikte aile, aynı evi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluk haline gelmeye başlamıştır. Geleneksel yapıda aile bireyin sosyalleşmeyi öğrendiği en önemli ilk mekan iken, aile içerisinde sosyal ve duygusal paylaşımların azalması, ilgi, sevgi ve desteğin bu araçlar aracılığıyla karşılanmasına yol açmıştır. Kitle iletişim araçlarının kullanımını yaygınlaşması ile birlikte geleneksel aile yapısında hızlı bir dönüşümün yaşandığı göze çarpmaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte kitle iletişim araçları aracılığıyla bireylere empoze edilen tüketim alışkanlıkları, küresel bir tüketim kültürünün oluşarak, bireylerin kendi özgün kültürlerine

yabancılaşmalarına, kendilerine sunulan bu yapay kültürü benimsemelerine yol açmıştır. Elitaş ve Keskin'in ((2016: 543-578) ifadesiyle, " Popüler kültür ve moda olarak adlandırılan tüketim odaklı bu kültürel yapıda her birey tüketerek var olmakta ve toplumsal alanda daha çok var olabilmek için daha çok tüketmektedir. Oysaki geleneksel Türk aile yapısında ihtiyaçlara yönelik tüketim söz konusudur ve aile hayati ihtiyaçlarını karşılayandan fazlasını tüketmemektedir. Toplumun kendi içinde moda sayılabilecek özgün giyim tarzları mevcuttur. Bireyler var olmak için tüketmek zorunda değildir. Ancak günümüzde her şeyin tüketilebilir olması insani ilişkilerin de tüketilmesine ve aile yapılarının zayıflamasına neden olmuştur".

Gösterge ve sembollerin tüketiminin ön plana çıktığı postmodern çağda, tüketim, basit bir ihtiyacı karşılayanın ötesinde, kitle iletişim araçlarında toplumsal değerler sistemi olarak kendini dayatmaktadır (Sungur 2011:18). 1980 sonrası gündeme gelen neo-liberal politikalar ve kitle iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşması, tüketim kültürünün toplum içerisinde egemen duruma gelmesine yol açmıştır. Bu kültür aracılığıyla bireylere sürekli olarak tükettikçe daha özgür olacakları, ne kadar tüketirlerse toplum içerisinde o kadar kendileri olacakları empoze edilmektedir.

Postmodern toplum yapısında reklamlar bir takım kültürel öğeler ve mitlerle ilişkili olarak sunulmakta, tüketim olgusu, ihtiyaçtan çok farklılık, bir gruba ait olma, kimlik edinme, sınıf atlama gibi simgesel değerler adına gerçekleştirilmektedir. Hasekioğlu'nun da (2008:31) belirttiği gibi, "Reklamlar tüketicinin ürünü kullanmasıyla birlikte yaşamlarının değişeceğini ve kişiliklerinin de farklı olacaklarını düşünecekleri iletiler sunmaktadır. Geleneksel değerler idealize edilerek, olumsuzluklarından arındırılarak, reklam metinlerinde kullanılmaktadır".

Televizyon reklamları ses ve görüntüyü bir arada kullanarak bireylerin bilinçaltını, zihinsel sürecini etkilemekte, bu sayede toplumsal kültürün şekillendirilmesinde rol oynamaktadır. Bireyler ekrandaki simgeler aracılığıyla kodlanmış reklam mesajlarını kendi kültürel bakış açılarına göre yorumlamaktadır. (Ulu 2007: 43).

Son yıllarda giderek önem kazanan bir kavram olarak karşımıza çıkan küreselleşme olgusu da kültürel boyutuyla geleneksel aile yapısını değişime uğratmıştır. McLuhan'ın (2005 :45) ifade ettiği gibi, sermayenin küreselleşmesi ile başlayarak kültürel değerlere kadar nüfuz eden küreselleşme olgusu sayesinde, dünya küresel büyüklükte bir köye dönüşmektedir: "Küreselleşmenin toplumsal süreçlere hâkim olmasıyla birlikte farklı ve özgün kültürlerde benzeşme ve yapaylaşma gerçekleşmiştir. Küreselleşme olgusu ile homojen bir dünya kültürü inşa edilmeye başlanmıştır. İnsanlar neredeyse ortak imajlar ve semboller ile kuşatıldığı için benzer tutum ve davranış sergilemekte, benzer nesnelere tüketmektedir".

Taylan ve Arklan'ın (2008: 90) vurguladığı gibi, "Her ne kadar kitle iletişim araçları, küreselleşme konusunda biricik güç değilse de küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında ve hız kazanmasında çok etkin bir rol oynamıştır. Sahip olduğu teknolojik nitelikleri nedeniyle ulusal sınırları ortadan kaldırmış, ülkeleri birbirleri ile daha fazla 'etkileşim' içerisine sokmuştur". Küreselleşme olgusuyla birlikte Türk toplumunun beğeni ve ilgi alanlarında ciddi bir değişim gözlenmektedir.

Ekonomik bir süreç olarak başlayıp, akabinde sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da etkisini gösteren küreselleşme olgusu, iletişim ve bilişim teknolojilerinin de gelişimiyle dünyanın en ücra köşelerine kadar ulaşmıştır. Elitaş ve Keskin'in (2016:570) ifadesiyle, "İletişim ve bilişim teknolojileri hızla geliştikçe kültürlerin birbirine daha çok yaklaştığı bir yüzyılda, küresel çapta bir köy oluşmak üzeredir. Küresel çapta oluşan bir kültür, kendi değerlerini de oluşturabilmekte ve bireyler yediği yemekten giydiği kıyafete kadar bu değerleri içselleştirmektedir. Küreselleşmenin tüm dünya üzerindeki dönüştürücü etkisinden Türk aile yapısı da payına düşeni almıştır. Değişen toplum düzenindeki milli kültür kavramaları, özellikle 80 sonrası gençler için çok da bir anlam ifade etmemektedir".

Mc Luhan'ın "küresel köy" dediği yeni dünya düzeninde, bireyler kitle iletişim araçları ile diğer toplumların sahip oldukları yaşam standartlarını, ulaşılan refah düzeylerini görebilmekte, yabancı ülkelerdeki gelişmeleri yansıtan görüntülü haberler, yabancı TV dizileri tüketicilerin yaşam kalitelerini yükseltmek için benzer tüketimde bulunmalarıyla sonuçlanmaktadır (Çınar ve Çubukçu 2009:278). Kitle iletişim araçları üreten gelişmiş ülkeler, bu araçları üretmekten yoksun ülkelere 'medyatik ürünler'le birlikte 'kültür' de ihraç etmektedir. Mora'nın ifadesiyle, "insanlar, toplumsal çevrelerini yorumlamak ve onlara tepki göstermek için kullandıkları imgeler, simgeler ve söz dağarcıkları için büyük ölçüde kültür endüstrilerine bağımlı" hale gelmektedir. (Mora 2008: 11)

Postmodern süreçle birlikte gelişim gösteren internet, bilgisayar, akıllı telefon gibi yeni medya teknolojileri ev içinde geçirilen bireyselleşmiş zamanları daha çok teşvik etmiş, fonksiyonel olmaları nedeniyle günümüz bireylerinin vazgeçilmezleri haline gelmişlerdir. Özellikle yeni medya teknolojileri ile dolu bir dünyaya gözlerini açan günümüz çocukları, bu teknolojileri kendilerinden önceki nesillerden çok daha iyi kullandıklarından dolayı hem ebeveynlerinden bir adım öne geçmiş, hem de onların kontrolü dışında her türlü bilgiye ulaşabilir hale gelmişlerdir. İçinde bulunduğumuz çağa adını veren bilim ve teknoloji, hayatımızı kolaylaştırma adına olumlu etkiler yaratırken, bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. İnternet teknolojiyle birlikte zaman ve mekan sınırları ortadan kalmakta, insanlar geleneksel bir iletişim biçimi olan yüz yüze iletişimden farklı bir boyutta gerçekleşen sanal iletişime yönelmişlerdir. Bu yeni iletişim biçimi bireylerin sosyalleşmesine olanak tanırken, öte yandan onları bireyselliğe mahkum ederek yalnızlaştırmaktadır.

Günümüzde iletişim araçlarında görülen gelişim, bireyler arasında sosyal medya kullanımını arttırmıştır. Kişilerin kendilerini ifade ettikleri ve başka kullanıcılarla bağlantı kurabildikleri sanal medya olarak karşımıza çıkan sosyal medya platformları, akıllı telefon kullanımının artmasıyla birlikte popülerliğini her geçen gün arttırmaktadır. Bu durum aile içi ilişkileri olumsuz etkilemekte, bir takım sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Güleç 2018)

Literatürde sosyal medya kavramı ile ilgili olarak birçok tanım yer almaktadır. Vural ve Bat'a göre (2010:3350) sosyal medya; "Kişiler arasındaki karşılıklı etkileşimi destekleyen, ortak ilgi alanlarına sahip bireylerin paylaşımını arttıran ve herkesin kendi kişisel profilini ve iletişim kurmak istediği arkadaş listesini oluşturma şansı veren web tabanlı ortamlar" olarak tanımlanmaktadır".

Preeti (2009:130)'ye göre, sosyal ağ kavramı, "ortak bir amaç doğrultusunda kişilerin düşüncelerini paylaşmalarını ve birbirleriyle etkileşime girmelerini kolaylaştıran internet üzerinden bir topluluk" oluşumunu işaret etmektedir. Hazar'a (2011:161) göre "sosyal medya; toplumdaki daha derin sosyal etkileşimi, topluluk oluşumunu ve işbirliği projelerini gerçekleştirmeyi sağlayan siteler" olarak tanımlanmaktadır. Belin ve Yıldız (2011:32) ise, soyla medyayı "Mevcut toplumsal bağların sürdürülmesini ve yeni bağlantıların kurulmasını destekleyen çevrimiçi toplumsal ağlar" olarak ifade etmektedir.

Sosyal medya uygulamaları günümüzde iletişim sağlamanın ötesinde, oyun oynama, bilgi edinme, arkadaşlıklar edinme gibi birçok amaçla kullanılmakta hemen hemen tüm ihtiyaçlarını bu sanal ortamlarda karşılayan bireylerin başka bir araca gereksinimler kalmamaktadır. Uçar'ın (2012: 27) belirttiği gibi, "Sistem insanı insana, yaşama yabancılaştırırken, aynı zamanda onu yalnızlaştırıyor. Tek başına bırakılan insanı, evlere, apartmanlara, iş yerlerine hapsediyor. Yüz binler, milyonlar içinde yalnız, yabancı ve sadece tüketen bir insan kişiliği yaratan sistem, sonra da sanal bir dünyayı çözüm olarak insanların önüne koyuyor. Sosyal ağ dedikleri bu sanal dünya, insanı bireyselleştiren, yalnızlaştıran dünyasında bir kurtarıcı gibi sunuluyor. Yalnızlaştırılan, insana, insani değerlere, insan ilişkilerine yabancılaştırılan milyonlarca insan için suni çözümler üretilerek, insanlara sanal bir dünya sunulmaktadır. Günlük yaşamda, apartmanındaki, sokağındaki, işyerindeki, okulundaki insanlardan uzak duran, onları tanımak için çaba harcamayan milyonlarca insan bilgisayar dünyasının beyaz

camından arkadaşlıklar kurmaya çalışıyor. Sohbet grupları oluşturuyorlar. Saatlerini, günlerini harcadığı bu suni ilişkide, yüz yüze ilişki, günlük yaşamın paylaşılması yoktur. Magazin vardır, boş sohbetler vardır, vakit öldürme vardır". Sosyal medya platformları her ne kadar bireyleri sosyalleştiriyor gibi gözükse de, her geçen gün yalnızlaşan ve bireyselleşen bireylerin sayısı giderek artmaktadır.

Yeni medya teknolojileri konusunda bu araçların olumlu ve olumsuz etkileriyle ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Yeni medya kullanımına iyimser bakanlar bu teknolojilerin ailesinden, yakınlarından uzakta yaşayan bireyler için çevrimiçi iletişim olanaklarını arttırdığını ileri sürmekte, bu sayede mesafeler ve ayrılıkların insanlar için daha katlanılır hale geldiğini ifade etmektedirler (Giddens, 2012: 643). Öte yandan bu teknolojiler sayesinde aile içi iletişim artmakta, örneğin cep telefonlarıyla iletişim kurmak, aile üyeleri arasında birbirlerini düşündüklerini gösteren hediyeler yerine geçebilmektedir (Livingstone vd, 2010: 4, 35). Skype gibi görüntülü arama programlarının kullanımı, uzak mesafelerden bile olsa çiftlerin ve ailelerin bağları koparmamalarını sağlamaktadır (Hertlein 2012: 377-382).

İnternet teknolojisine olumsuz yaklaşanlar, çevrimiçi iletişimlerde çok zaman harcayan bireylerin gerçek hayattaki etkileşimlerinin azaldığını, bu durumun ev ortamında aile bireylerinin birbirleriyle nitelikli zaman geçirmelerini engellediğini ileri sürmektedirler. Ev içi serbest zamanları dolduran yeni medya teknolojileri sayesinde bireyler evin dışındakiler ile yakınlaşırken, yakınlarında da uzaklaşır hale gelmeye başlamışlardır (Çakır 2014: 319, 71-325).

Televizyondan sonra en popüler medya teknolojisi olan internet, Türk halkı tarafından kısa süre içerisinde benimsenerek, günümüzde hemen her evde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. 2015 yılı Nisan ayında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nun sonuçlarına göre günümüzde evlerin yüzde 69,5'inde internete erişim bulunmakla birlikte; evinde internet kullanan bireylerin oranı yüzde 55,9'dur ve bu oran erkeklerde yüzde 65,8, kadınlara göre (yüzde 46,1) daha fazladır. İnternetin evlerde kullanımı 2015 yılına gelindiğinde yüzde 87,1'e yükselmiş ve evlerde internetin, yüzde 80,9 oranında sosyal medyaya girmek için kullanıldığı tespit edilmiştir (www.tuik.gov.tr. Haberleşme İstatistikleri). Yine aynı kurumun 2015 tarihli araştırma sonuçlarına göre Türkiye'deki hanelerin %96,8'inde cep telefonu ya da akıllı telefon bulunmaktadır (www.tuik.gov.tr, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması, 2015) Evlerde medya teknolojilerinin bu kadar sık kullanımı, aile içi iletişimi ve aile kurumunu olumsuz etkilemektedir. Medya teknolojilerine bağımlı olarak sürdürülen ilişkiler, giderek bireylerin birbirinden uzaklaşmasına yol açmaktadır.

Yaşanan toplumsal değişimler ve yoğunlaşan iş yaşantısı nedeniyle aile bireylerinin birbirine giderek daha az zaman ayırması, , çağdaş kent ailesinin boş zamanların birlikte değerlendirilmesi işlevinden giderek uzaklaşmasına yol açmıştır. Günümüzde ailenin bu fonksiyonunu, sosyalleşme yönünde önemli fırsatlar sunduğu düşünülen sosyal medya araçları yerine getirmektedir. Toruk'un (2008: 4) belirttiği gibi, "Birey, aile düzeni içerisinde dünyayı medya kanalıyla öğrenmekte ve tanımaktadır. İnsanlar, tüm dünyadaki haber ve gelişmeleri medya aracılığıyla almakta ona göre ekonomik portföyüne, yön vermekte hatta siyasal tercihlerinde bile medyadan etkilenmektedir. Enformasyon görevleri dışında, medya bireylerin eğlence ihtiyacını karşılayan önemli bir unsur haline gelmiştir".

Kitleler üzerindeki gücü yadsınamayacak düzeye oluşan medya bireylerin inançları, beğenileri, düşünceleri ve algı kalıpları üzerinde azımsanmayacak etkilere sahiptir. McLuhan'ın (2005:26) ifadesiyle, "Kitle iletişim araçları, kişisel hayatımız, siyasal, ekonomik, estetik, psikolojik, ahlaki ve etik hayat alanlarımızı öylesine yaygın biçimde etkilemektedir ki ilişmedikleri, dokunmadıkları, değiştirmedikleri hiçbir yanımız kalmadı". Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelerin de etkisiyle kitle iletişim araçları sayesinde gündem oluşturmak, kitlelerin beklenti ve tercihlerini dönüştürmek,

yaşam tarzlarını değiştirmek mümkün olabilmektedir.

SONUÇ

Bireylere bir takım sosyal değerleri ve davranış örüntülerini kazandırarak, kişiliğin edinmesinde önemli rol oynayan aile kurumu, toplumun en küçük yapı taşı olarak işlev görmektedir. Aile kurumu, tarihsel süreç içerisinde kentleşme, modernleşme, küreselleşme gibi birçok olgunun etkisi altında değişime uğramış, özellikle son yıllarda yeni medya teknolojileri başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşması, bu dönüşüme ivme kazandırmıştır. Yaşanan toplumsal değişimler ve yoğunlaşan iş yaşantısı nedeniyle aile bireylerinin birbirine giderek daha az zaman ayırması, çağdaş kent ailesinin boş zamanların birlikte değerlendirilmesi işlevinden giderek uzaklaşmasına yol açmıştır. Günümüzde ailenin bu fonksiyonunu, sosyalleşme yönünde önemli fırsatlar sunduğu düşünülen sosyal medya araçları yerine getirmektedir. Postmodern süreçle birlikte gelişim gösteren internet, bilgisayar, akıllı telefon gibi yeni medya teknolojileri ev içinde geçirilen bireyselleşmiş zamanları daha çok teşvik etmiş, fonksiyonel olmaları nedeniyle günümüz bireylerinin vazgeçilmezleri haline gelmişlerdir.

Toplumsal alanda yaşanan gelişmelerden, aile kurumunu ayrı tutmak mümkün görünmemektedir. Küreselleşme, modernleşme adı altında yaşanan her bir gelişme, bu kurumu da yakından etkilemiş, özellikle sosyal medya araçlarının yaygınlaşması, yüz yüze ilişkilerin giderek azalmasına, bireyselleşmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak tüm bu parametreler, Türk ailesindeki geleneksel değerleri ortadan kaldırmamıştır. Batılı toplumların aile yapısında uğradıkları dejenerasyon Türk aile yapısında görülmemektedir. Türk toplumu hem çağdaş, hem de geleneksel özelliklerini özünde barındırmakta, dayanışma, kadının annelik rolünün önemi, evlilik kurumunun meşruluğu gibi konular, Türk ailesinin temelini oluşturan değerlerin korunmasına hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y. (2014). Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler. *Aile Sosyolojisi Yazıları* (s. 45-48) İçinde, Mustafa Aydın (Ed.), İstanbul: Açılım. .
- Avcı, M. (2010). *İslam Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Aydoğan, F. (2000). *Medya ve Serbest Zaman*. İstanbul: Om.
- Belge, M. (Ed.) (1983). Türkiye'de Günlük Hayat. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt: 3, s.827-860) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belin, M. N. ve Yıldız, H. (2011). "Lise Öğrencilerinin Facebook Adlı Sosyal Paylaşım Sitesini Kullanma Amaçları Üzerine Sosyolojik Bir inceleme, Eskişehir Örneği." http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/26/14/967997/dosyalar/2012_12/10032002_06.pdf web adresinden 12 Nisan 2015 tarihinde erişilmiştir.
- Boschele F. ve Çizmeçi E. (2016). Serbest Zamanda Medya ve Türkiye Ailesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 6, Sayı:11, s.284-308.
- Bozkurt, V. (2004). Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları. *Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları*. Sayı: 38, s.187-202.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2013). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Çakır, M. (2013). *Medya ve Modernlik*. İstanbul: Parşömen.
- Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya.
- Çınar, R.ve Çubukçu, İ. (2009). Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları

- Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009 13 (1): 277-300
- Ekici, F. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Sayı: 20, s. 209-224.
- Elitaş, T. ve Keskin, S. ((2016). Küreselleşme Sürecinde Değişen Geleneksel Türk Aile Yapısının Televizyon Dizilerindeki Temsili. *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 27, s. 543-578.
- Eröz, M.(1977). *Türk Ailesi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Eröz, M. (1991). *Türk Ailesi: Aile Yazıları* Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Eyüboğlu, A.; Özar, Ş. ve Tanrıöver, H. T. (2000). *Kentlerde Yaşayan Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Boyutları*. Başbakanlık K.S.S.G.M. Yayınları. Ankara: Cem Web Ofset.
- Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme* (2. Baskı). (Çev: H. Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık,
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Çev. Cemal Güzel). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı.
- Gürbüz, M, (2007). Yüreğir'e Göç Eden Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve Şehirleşme Sürecindeki Değişimi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*. 15, 1–2.
- Hasekioğlu, S. (2008). *Reklam ve İdeoloji: Yazılı Basında Yer Alan Reklamlara Göstergibilimsel Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hazar, M (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Çalışması. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 151-175
- Hertlein, K. (2012). Digital Dwelling: Technology in Couple and Family Relationships. *Family Relations*, Vol.61,s.374
- 387.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52f206c7ede362.73259286, Erişim Tarihi:21.11.2014..http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/tezcan_aile.pdf, ErişimTarihi:22.11.2014.
- İçli, G. (1999). Denizli İline Göç Eden Ailelerin Eğitime Bakış Açıları. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 70-74.
- İlkkaracan, İ. ve İlkkaracan İ. (1998). *1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Karakoç, E. ve Taydaş, O. (2013). Toplumsal Dönüşüm Bağlamında Sosyal Medya ve Değişen Aile Kavramı. (ed. Ali Murat Kırık ve Ali Büyükaslan), *Sosyal Medya Araştırmaları 1: Sosyalleşen Birey* (s.207-224) içinde, İstanbul: Çizgi.
- Kaygalak, İ. (2006). İzmir Karşıyaka-Çiğli Periferisinde Göçün Sosyo-Ekonomik Boyutları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(2006), 87–1003.
- Livingstone, D. (2010). "Media, Communication and Information Technologies in the European Family." London: LSE Research Online, Erişim Tarihi, 03.07.2015: http://eprints.lse.ac.uk/29788/1/EF8_LSE_MediaFamily_Education.pdf
- McLuhan, M. (2005). *Yaradığımız Medya*. İstanbul: Merkez Kitapçılık
- Mora, N. (2008). Medya ve kültürel kimlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1
- Onay, İ. (2012). Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni Ve Bunun Dini, Siyasi Hayata Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*. (5/6), s. 347-357.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öz, Ö. (2014). Yabancılaşma ve Televizyon. *Düşünceler Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fak. Yayını, Sayı: 9, Yıl: 10.
- Özel, S.(Ed.) (2015). *Yeni Medya Çağında Televizyon*. İstanbul: Derin.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Özer, İ. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları, 4. Baskı.

- Preeti, M. (2009). Use of Social Networking in a Linguistically and Culturally Rich India. *The International Information & Library Review*, 41(3), 129-136.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Sennett, R. (2014). *Karakter Aşınması*. İstanbul: Ayrıntı.
- Sungur, S. (2011). Tüketimin Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı: 14, s. 7-35
- Taylan, H. ve Arklan, Ü. (2008). Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 1, 85-97.
- Tekin, M. (2013). Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu. *Aile Sosyolojisi İçinde* (s.235-262), (Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım). İstanbul: Açılım Kitap
- Turan. M.T. ve Beşirli, H.(2008). Kentleşme Sürecinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, (9), 238-243.
- Toruk, İ. (2008). Üniversite Gençliğinin Medya Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Analiz, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 19, s.4.
- Turğut, F. (2014). Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. 2017 Cilt: 1, Sayı: 1, s. 93-117.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması, 2015, Erişim tarihi, 28.09.2015: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). "Türkiye'de Cep Telefonu Sahipliği Oranları", Erişim tarihi, 07.07.2015:
- Uçar, B. (2012). "Sosyal Paylaşım Ağlarının Önemi ve İnsan Üzerindeki Etkileri", http://cucar.blogspot.com/2012/11/sosyal-paylasm-aglarnn-onemive-insan_7.html, (06.05.2013).
- Ulu, B, (2007). *Televizyon Reklamlarında Star Kullanımının Tüketiciler Üzerine Etkisi: İzmir İlinde Üniversite Öğrencileri Arasında Bir Uygulama*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, B. ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 20 (5), 3348-3382.
- www.benbigun.com/aile.
- Yenigül,, S. B. (2005). The Effects of Migration on Urban. *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi*, 18(2): 273-288.